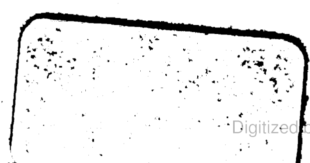

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08170591 9

De Indische Gids.

STAAT- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

Directeur: C. E. VAN KESTEREN,

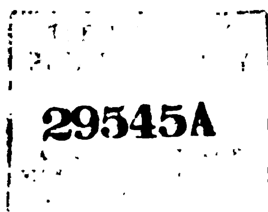
MET VELER MEDEWERKING.

Redacteur van de rubriek Koloniale Literatuur: Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

DERDE JAARGANG.

II.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY.
Spuistraat (Nutsgebouw).
1881.

INHOUD VAN DEN DERDEN JAARGANG, TWEEDE DEEL.

---

[1]) Men leze aan den voet van blz. 297 nog de volgende noten:
met verwijzing naar het einde der eerste alinea:
Handelingen Indisch Genootschap 1876. Vergadering 3 November.
met verwijzing naar het einde der tweede alinea:
De toekomst van Deli. Eenige opmerkingen door J. P. CREMER, p. 41.
Aan het slot van de noot op blz. 298 moet na het woord »Jaargang" volgen: 1876.
Blz. 306 8e regel van boven staat: voor de drankwet· lees: van de drankwet.
Blz. 309 5e regel van onderen staat: die som; lees· den kostprijs aldaar.
Blz. 310 4e regel van onderen staat: die handhaving; lees: de handhaving.
Blz. 314 14e en 15e regel van boven staat: de koopers de waarde; lees: men de gekochte waar.
Blz. 315 19e regel van onderen staat: dezelfde straf als nu; lees: de bedreigde dwangarbeid.

Aan den voet van die bladzijde moet, met een verwijzing naar het slot van den volzin, eindigende met het woord maken, 16e regel van onderen, nog worden gelezen de volgende noot:

Tegen inbreuken op het monopolie en de verbodsbepalingen in de verboden kringen is bedreigd behalve verbeurdverklaring, eene boete van *f* 1000 tot *f* 10.000 voor elke hoeveelheid van 100 katti opium of daarbeneden, en *f* 100 voor elke katti meer en bovendien gevangenisstraf, of, voor zooveel het inlanders en daarmeê gelijkgestelden betreft, dwangarbeid buiten den ketting, de eerste maal voor den tijd van één maand tot drie jaar en bij herhaling voor den tijd van drie maanden tot vijf jaar.

In geval van eenvoudig bezit of vervoer van een hoeveelheid van minder dan één katti bereide of twee katti's ruwe opium (een waarde naar den maatstaf der debietprijzen bij de pacht, volgens de officieele opgaven, in 1879 in de verschillende perceelen tusschen *f* 128 en *f* 256 variëerende) is de straf bij de eerste overtreding veel minder en bedraagt zij, behalve verbeurdverklaring van de achterhaalde opium, niet meer dan hoogstens *f* 100 of voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden gevangenis van ten hoogste acht dagen, voor inlanders en daarmede gelijkgestelden tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon voor ten hoogste drie maanden. Dat vooral deze laatste straffen, waaronder een groot deel van de voor het eerst begane overtredingen vallen, niet zeer afschrikwekkend kunnen zijn, ligt voor de hand.

Niet van belang ontbloot schijnt het hier de aandacht te vestigen op eene mededeeling, in het laatste Kol. Verslag voorkomende, dat men er namelijk in de residentie Rembang eindelijk in was geslaagd om een der grootste opiumsmokkelaars uit het gewest, van wien vermoed wordt dat hij aan den opiumsluikhandel zijn zeer aanzienlijk vermogen dankt, te betrappen en dat hij gestraft was met.... drie maanden dwangarbeid.

Blz. 320 16e regel van boven staat: die taak; lees: de taak.

DE INDISCHE GIDS.

[1]) Op blz. 356, regel 1 van onderen en blz. 357 staat: *Kebon itoe saja soeroeh pagarken boeloeh sekoeliling kebon itoe;* moet zijn: *Kebon itoe saja soeroeh pagari. boeloeh.* en *saja soeroeh pagarken boeloeh sekoeliling kebon itoe.*

Op blz. 360, regel 29 staat: roemah itoe boekan roemah *entjik Mat* jang ampoenja roemah itoe, melainken *dija;* moet zijn: roemah itoe boekan roemah *entjik Mat,* roemah *dija;* of: boekan *entjik Mat* jang ampoenja roemah itoe melainken *dija*

Op blz. 361, regel 15 staat *bèntok* moet *bèntok* zijn: lees: *bĕntoek* moet zijn *bĕntok*

---

[1]) In mijne aankondiging van het *Zakwoordenboekje van* KRIENS in het Novembernummer van de *Ind. Gids*, blz. 810, sprak ik van de daarin voorkomende *Nacht* tinerts = 40 pikols als een mij onbekend gewicht. Wel dacht ik aan eene drukfout, b. v. voor *vracht*, maar dit woord althans was ook met dat gewicht bezwaarlijk overeen te brengen. Na het schrijven van dat artikel is mij intusschen over dien *nacht* eenig licht opgegaan. Ik las namelijk ergens dat eene Chineesche mijnvereeniging bij het uitsmelten van het tinerts, hetwelk, gelijk bekend is, bij nacht geschiedt, berekent dat per nacht 25 à 30 pikols tin kunnen worden uitgesmolten. Nu kan het zijn dat een *Nacht smeltens* of, bij verkorting, eenvoudig een *Nacht* in gebruik is gekomen voor de hoeveelheid tin in dien tijd verkregen. Alleen zoude dan de Heer KRIENS het gewicht wat te groot, of mijn berichtgever het iets te klein hebben opgegeven.

Op regel 16 van onderen had ik geschreven *belapis t.* (de *t.* als verkorting voor het onmiddellijk voorafgaande *tembaga*); de zetter heeft daarvan eenvoudig *belapist* gemaakt, hetgeen natuurlijk alles bederft.

Breda, 31 October 1881. DE HOLLANDER.

[2]) In dit artikel staat:

op blz.	836	5e	regel	v. o.	sekte,	lees	sekse;
»	» 838	5e	«	v. b.	Vabi	»	Nabi
»	» 842	14e	»	v. o.	gelag	»	gelach
»	» 843	6e	»	v. b.	roode	»	doode

De Registreering der gereserveerde Gronden

TEN BEHOEVE VAN DE

GOUVERNEMENTS-KOFFIECULTUUR,

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

»Bij de bepaling van het maximum komt alles aan op plaatselijke kennis, beleid en practisch inzicht."

Toelichtende nota in Bijblad *n*°. 3378.

»Wordt in deze nota geen bepaalde grens aangegeven voor hetgeen ter berekening van het maximum noodig is, toch zal het vorenstaande den ambtenaar die met beleid en goeden wil te werk gaat, tot eenigen leiddraad kunnen dienen."

Nota als voren.

Er wordt zoo dikwijls in het ronde en niet altijd met evenveel juistheid over ondoelmatige administratie, overmaat van schrijfwerk, enz. bij het Binnenlandsch Bestuur geklaagd, dat het wel eens zijn nuttige zijde kan hebben, om het min of meer juiste dezer klacht door de behandeling van een bepaald onderwerp, gezet te beschouwen. Geen zaak leent zich daartoe zoo wèl als de regeling van den Gouvernements-koffieaanplant, wijl de zorg voor deze bron van inkomsten het gansche Binnenlandsch Bestuur nog als 't ware vervult, zoodat men verwachten mag, dat aan hare administratieve voorschriften zóóveel zorg is besteed geworden, dat zij als 't ware een typisch, een toongevend geheel vormen.

Inderdaad, terwijl de ambtenaar van het B. B. bij de ontwikkeling van den Gouvernements-koffieaanplant nog immer zijn voorname werkzaamheid vindt, is hij wel gedrongen om de grootste aandacht te wijden aan de bepalingen, die de gewone jaarlijksche regeling van den aanplant beheerschen; want zij bevatten zoo al niet immer volstrekte voorschriften, dan toch grondbeginselen, waarvan men niet zonder aan te voeren redenen, voortvloeiende uit plaatselijke of toevallige omstandigheden, mag afwijken. Aldus worden de gewestelijke ambtenaren ieder jaar vanzelf geroepen tot de oplettende overweging der hoofdregelen omtrent dezen tak van administratie, en wijl zij allen in het *Bijblad op het Staatsblad van N.-I.* ter openbare beoordeeling staan, behoefde ik niet te schromen om de vruchten mijner ernstige overdenking daaromtrent in een uitvoerig opstel, handelende over de statistiek der koffiecultuur, ter neder te leggen. Intusschen wordt tot deze statistiek tevens een onderwerp gerekend, dat er slechts meer middellijk bij behoort, te weten: de boekhouding van de gronden speciaal aan de koffiecultuur gewijd, en nu schijnt het voor de duidelijkheid der behandeling geschikter om eerst als een zaak op zich zelve, als een inleiding, zoo men wil, die grondenstatistiek te bespreken.

I.

De kiem eener registreering van den Staats-koffiegrond vinden wij in het Gouvernementsbesluit dd. 3 Nov. 1871 n°. 11, *Bijblad* n°. 2508. Toen werden er geheel nieuwe koffiestaten gewettigd, onder intrekking van het stel, dat nauw twee jaren te voren, nl. bij Besluit van 24 Juli 1869 n°. 1, *Bijblad* n°. 2255 gegeven was. Dat besluit van 1869 had men nl. ingetrokken wegens de verregaande ondoelmatige inrichting der registers; maar hoe noode zich de geest van vereenvoudiging ontwikkelde, getuigde o. a. de nieuwe Legger-Voorstelstaat B, die zeventig kolommen telde! In de eindelooze kolommengaanderij lag een rubriek 9 verscholen, luidende:

UITGESTREKTHEID IN BOUWS DER NOG AANWEZIGE VOOR TUIN-KOFFIE GESCHIKTE EN BINNEN EEN VOEGZAMEN AFSTAND GELEGEN GRONDEN;

een rubriek, die zich wijders in drie kolommen vertakte, nl.

a. Naar schatting aanwezig op ultimo Maart (van het jaar, dat den betrokken legger voorafging);

b. Sedert verminderd of vermeerderd met (hoeveel bouws);

c. Naar schatting beschikbaar blijvende op ultimo Maart (van het jaar, waarover de legger liep).

Overigens eenvoudig genoeg; en de toelichting daarop was even bondig. „Zooals uit de bewoordingen dezer rubriek blijkt", luidde zij, „kan de uitgestrektheid der hier bedoelde gronden bij benadering worden opgegeven, en behoeven dus geene opmetingen, waaraan veel werk verbonden is, plaats te hebben."

De statenverordening van '71 mocht het echter ook niet veel langer dan twee jaren uithouden: immers bij Gouvernementsbesluit dd. 14 Mei 1874 n°. 10, *Bijbl.* n°. 2917, trok men weder de gansche verzameling in, om er nogmaals een geheel ander stel voor in de plaats te geven. Bij den aldus ontvangen nieuwen Voorstelstaat kreeg men voor het eerst, en wel zonder toelichting, een rubriek voor *gereserveerde* gronden, vervangende de vroegere algemeene aanwijzing van gronden „nog voor de koffiecultuur geschikt".

Sinds hadden wij dus, speciaal dank zij de Agrarische wet, drie soorten van „reserveeringen" door den Staat:

1e Staatsdomein: dit is van het dèsa-gebied „afgebakend", wijl de dèsa daarop geen rechten mag doen gelden;

2e Administratieve kringen, waarbinnen uitsluitend de Staat als koffieondernemer optreedt; eindelijk

3e Gronden, speciaal aangewezen om door de Staatscultuur vroeg of laat in beslag te worden genomen.

Deze laatste reserveering is de allerheiligste; want dien grond mag niemand tot eigen gebruik aanwenden, terwijl Staatsdomein overigens nog ieder Europeaan of inlander kan aanvragen, mits het niet behoore noch tot sub. 2, voor zoover men ook een koffieonderneming zou willen beginnen, noch tot sub. 3, voor welk doel dit dan ook aangevraagd.

Al die reserveeringen sluiten echter niet juist in elkander, en zoowel hierom als omdat de inlander geen begrip van „Staat" heeft, wordt het hem, ja, zelfs den Europeaan, eenigszins lastig om een helder inzicht dezer agrarische zaken te bekomen. [1]) Het reserveeren

[1]) In mijn opstel over de intrekking der ervenbelasting wees ik mede op de schromelijke verwarring van denkbeelden, die omtrent deze agrarische reserveeringen allengs bij het Binnenlandsch Bestuur gaan woekeren. De verwarring wordt nog grooter doordien de Europeesche ambtenaren, van Staatsdomein sprekende, toch natuurlijk voor de plaatselijke aanwijzing moeten blijven vermelden het gebied tot welke dèsa het domein *administratief* behoort. Men heeft dus grond tot Staatseigendom verklaard, om onmiddellijk daarop te doen hooren: *»itoe tanah toeroet dèsa apa?*" De inlander, de verlichtste niet uitgezonderd, begrijpt er niets meer van.

van koffiegrond behoeft zich b. v. dan ook niet uitsluitend tot het eigenlijk gezegd Staatsdomein te beperken, want, zoo luidt de Nota die wij reeds in het motto aanhaalden,

»de mogelijkheid om over grond te kunnen beschikken moet niet al te strikt genomen worden, *omdat de agrarische wet toelaat* onder zekere voorwaarden, *grond van de bevolking te gebruiken.*

Baseerde men toch het vast te stellen maximum alleen op den thans disponibelen woesten grond, dan zou men voor menige streek dat maximum zeer laag moeten stellen en weldra geen bijplantingen meer kunnen uitschrijven.

De vraag of in een, overigens voor koffiecultuur zeer gunstige streek, waar alleen afgaande op den aanwezigen woesten grond, niet meer boomen zouden kunnen worden aangeplant dan 100 per gezin, dat cijfer als maximum behoort te worden aangenomen, moet dan ook ontkennend worden beantwoord.

Is b. v. 6 palen als verste afstand aangenomen waarop tuinen zullen worden aangelegd, dan zou men zich in bovenbedoelde streken reeds spoedig binnen enge grenzen beperkt zien, zonder dat daartoe noodzakelijkheid bestaat.

Het kan toch gebeuren dat daar nog veel, voor koffie bruikbaren grond aanwezig is, die wel door de bevolking in exploitatie is genomen, doch bij lange na niet voor hare behoefte noodig is.

Werd nu het vrije staatsdomein tot basis genomen, dan zou elk middel tot bijplanting uit de hand zijn gegeven, zoodra de bevolking dien domeingrond had vol geplant.

Daarbij kan het voorkomen dat de bevolking zelve verkiest haar even bedoelde bouwgronden voor de koffiecultuur te bestemmen, doch zoo niet, dan blijft toch voor het bestuur de bevoegdheid bestaan — *tegen behoorlijke schadevergoeding* — over grond te beschikken, waartoe evenwel naar luid van 's Gouvernements Besluit dd. 30 Januari 1876 n°. 37 niet zal worden overgegaan *dan bij volstrekt gebleken noodzakelijkheid.*

Moet dus, bij het vast te stellen maximum, wel gelet worden op de uitgestrektheid bruikbaren en beschikbaren woesten grond, de *eenige* basis mag zij niet zijn."

„Het gewaande gebrek aan geschikte koffiegronden op Java", zoo schrijft de Sturler in zijn *Handboek voor den Landbouw*, „voert gewichtige nadeelen met zich, doordien men thans roekeloos de bosschen omhakt, die uit een klimatologisch oogpunt beschouwd, nuttig zijn voor den algemeenen landbouw, dewijl zij den regen aantrekken of bevorderen." (blz. 299).

Het Bestuur heeft ten slotte dit nadeel erkend, en dientengevolge

bij circulaire van den Directeur van B. B. dd. 31 Januari 1879 no. 1029, *Bijblad* no. 3377, gelast om:

„bij de ontginning van boschgronden in de voor de Gouvernements-koffiecultuur gereserveerde of te reserveeren streken",

eerst door den *houtvester* te doen onderzoeken:

„of door de uitroeiing der bosschen nadeelige klimatologische toestanden te duchten zijn"; want: *„in dat geval"*, verzekert de circulaire, *„mogen die bosschen niet worden weggeruimd."*

Hetzelfde is voorgeschreven in de *Instructie voor de ambtenaren, belast met het onderzoek van in huur of erfpacht aangevraagde woeste gronden, die met bosch zijn begroeid* (*Bijblad no.* 3332), nochtans met dit verschil, dat ten aanzien der Gouvernements-koffiegronden het onderzoek, hier opgedragen aan een deskundige, zou kunnen falen, zoodat „bij ongunstig advies van den houtvester," de nadere beslissing des Directeurs moet ingeroepen worden, *„ter voorkoming van onjuiste oordeelvellingen"*, herinnert nogmaals de circulaire tot besluit.

Nu genoegzaam met de hoofdbeginselen van beheer der gereserveerde gronden bekend gemaakt zijnde, kunnen wij voorgoed tot onze statenadministratie terugkeeren.

De rubriek in den reeds vermelden Voorstelstaat van *Bijblad* no. 2917 telde in plaats van drie kolommen, gelijk die van *Bijblad* no. 2255, slechts twee:

1e Aanwezig naar schatting (blijkens den staat des vorigen jaars) aan *„bosch of woeste gronden"*.

2e Hoeveel er overeenkomstig het voorstel van het loopend jaar zou worden gebruikt aan *„gronden van afgeschreven koffietuinen, oro-oro's, enz."*

Het verschil moest dan voor het volgend jaar de aanwezige hoeveelheid „reserve" weder geven: nochtans, wijl blijkbaar deze beide kolommen niet geheel gelijksoortige zaken inhielden, kon de aftrekking nimmer zuivere resultaten leveren. Wij werden echter weder spoedig ook van dezen Voorstelstaat verlost, want bij G. B. dd. 20 Dec. 1878 no. 3, *Bijblad* no. 3325, moest hij voor een nieuwen plaats maken, die wezenlijk nu nog gebruikt wordt.

In nauw tien jaren tijds had men dus vier nieuwe modellen Voorstelstaat gekregen: in '69, in '71, in 74, in '78; wèl een kenmerkend bewijs hoezeer, gelijk reeds in den aanhef werd opgeteekend, de administratieve regeling van de koffiecultuur ter harte wordt genomen.

De nieuwe Voorstelstaat schrapte de kolom betreffende den *te gebruiken* grond, maar men won er daarom toch geen kolom mede

uit, wijl een andere onderscheiding werd gegeven, en wel van den *aanwezigen* gereserveerden grond, te weten:

1e Voor zoover „*met houtgewas begroeid*", en

2e Aan „*afgeschreven koffietuinen, tegallans*, enz."

Lastig als deze onderscheiding voor een rationeele invulling weder moest blijken, meende de Toelichting van den Voorstelstaat een nuttige opheldering te geven, toen ze openbaarde:

„Kolom 1 bevat den domeingrond, waarop opgaand wild hout of kreupelbosch staat.

„Kolom 2 dient tot vermelding van *allen* anderen domeingrond."

De practijk heeft de quaestie eenvoudig doorgehakt, met kol. 1 te bestemmen voor ongebruikten koffiegrond, al zijn het ook *tegallans, enz.*, en kol. 2 enkel voor *afgeschreven* plantsoen.

Daarentegen werd nu voor het eerst duidelijk gezegd, wat men met die „reserve"-rubriek bepaald op het oog had, want de breede aanhaling, zoo even ten aanzien van dit onderwerp gegeven, ontvingen wij pas een jaar later.

»De ondervinding heeft geleerd", zoo luidt het in *Bijbl.* n°. 3325, »dat bij de toepassing der ontginningsordonnantie niet altijd voldoende gelet wordt op de belangen der koffiecultuur, en dikwijls gronden, gelegen binnen den bij D van artikel 1 van het G. B. van 29 Januari 1872 n°. 14 vastgestelden maximum-afstand van 12 palen, hoe dringend ook benoodigd tot instandhouding der koffiecultuur, aan inlanders ter ontginning worden afgestaan.

Voorloopig althans dient dus voor *ieder* district een maximum-afstand te worden aangenomen, waarop kan worden geplant, gebaseerd op den vroegeren en den tegenwoordigen toestand der Gouvernementskoffiecultuur, de vooruitzichten er van voor de toekomst, de geneigdheid, die de bevolking toont om vrijwillig te planten, de hoeveelheid beschikbare gronden, den economischen toestand, enz. Binnen dien eenmaal aangenomen afstand, dien men echter wel overal op minstens zes palen kan stellen, behoort de beschikbare, goede domeingrond, voor zoover hij tot instandhouding en mogelijke uitbreiding der koffiecultuur benoodigd is, te worden gereserveerd, zoo nauwkeurig mogelijk begrensd en aangeduid, zoodat vergissing wordt vermeden en ongewettigde ingebruikneming naar behooren kan worden gestraft.

De hoeveelheid grond wordt bij schatting geconstateerd. Slechts zij die schatting zoo nauwkeurig mogelijk en worde telkens b.v. bij mutatie als anderszins geverifiëerd en zoo noodig gewijzigd."

Ziedaar het eenige administratieve wat de wetgever verlangde, terwijl men zich met die bondige opgave voldaan verklaarde: zelfs was uit zucht naar vereenvoudiging, zooals wij weten, de reserve-

rubriek van drie kolommen op twee beperkt. Maar eerlang erkende men dat die afgekapte kolom slechts als een cryptogamisch spoor bleek uitgezwermd, om aan een eigen statistiek het leven te geven, en wel met de circulaire van den Directeur van B. B. dd. 13 Febr. 1879 n°. 1551, *Bijbl.* n°. 3378. Bij die circulaire n.l. werd een zelfstandig register voor de bijhouding van de koffiegronden geboren, onder toevoeging van een toelichtende Nota, die het gewicht van dit onderwerp in het vereischte licht stelt, en wel door de beschouwing van de drie hoofdelementen, waaruit de hoegrootheid van den te reserveeren grond noodzakelijk moet bepaald worden, te weten:

1e Het hoogste aantal boomen, waartoe een dèsa ongeveer kan komen: immers slechts dan valt tot de maximum-uitgebreidheid gronds te besluiten, die onderhouden kan worden.

2e Hoe lang de aldus beplante oppervlakte na afschrijving der plantsoenen moet braak liggen: want hoe grooter de tijd daartoe vereischt, hoe aanzienlijker natuurlijk de reserve.

3e Wat reeds op het oogenblik, dat men het reserve-register afsluit, voorhanden is in beplante en ter wederplanting geschikte afgeschreven tuinen: uitgestrektheden toch, die even zoo beperkend op de grootte der reserve terugwerken, als de sub 2 bedoelde cijfers haar uitbreiden.

Wij zullen ons echter met de samenstelling van zulk een reserve-register veel beter vertrouwd maken, door punt voor punt aan de eischen der werkelijkheid te toetsen, waarom wij beginnen, met hier het officiëel vastgesteld model weder te geven.

DISTRICT. RESIDENTIE. AFDEELING.

	1	2	3	4		5	6				7		8	
	Dèsa.			Maakt voor de geheele dèsa.			Die gronden zijn te vinden.				Bovendien nog aanwezig.			
Nummer.	Naam.	Aantal cultuurdienstplichtigen.	Maximum aantal boomen dat geoordeeld wordt per cultuurdienstplichtige te kunnen worden onderhouden.	Aantal bouws.	Daartoe noodige uitgestrektheid gronds in bouws.	Uitgestrektheid grond voor elke dèsa werkelijk te reserveeren. (zie Nota van Toelichting pl. m. bouws.)	Te (naam van het) terrein.	Gelegen onder het grondgebied der desa n°.	Op een afstand van ± palen.	Tot eene uitgestrektheid van ± bouws.	Aan bestaande koffietuinen pl. m. bouws.	Aan niet in rubriek 5 opgenomen afgeschreven koffietuinen ± bouws.	Totaal grond (rubriek 5 en 7) ± bouws.	Ophelderingen.

II.

De officieele toelichting op het Register geschiedt rubrieksgewijze, zoodat wij dit 't gemakkelijkst behandelen door denzelfden weg te volgen; trouwens, de toelichting noemt zich een „leiddraad": wij mogen er dan ook niet van afwijken. De weg door de beide eerste rubrieken is echter spoedig genoeg ten einde gebracht, want ad rubriek 1 staat slechts, dat deze geen verklaring behoeft, en ad rubriek 2, dat voor het aantal cultuurdienstplichtigen het laatst bekende cijfer worde genomen: toelichtingen, die niets ter overdenking aanbieden, zoodat wij terstond kunnen overgaan tot de breedvoerige bespreking van de wijze, waarop de gewichtige rubriek 3 moet ingevuld worden, luidende, gelijk wij uit het model zien:

Maximum-aantal boomen dat geoordeeld wordt per cultuurdienstplichtige te kunnen worden onderhouden.

Raken wij dus hiermede het onder sub 1 aangewezen hoofdpunt, dan behooren wij ons als deskundigen te herinneren, dat de verlangde maxima ook een kolom van den koffievoorstelstaat innemen, o. a. wijl het bereiken daarvan een hoogst gegronde reden is tot tijdelijke vrijstelling van bijplanting. Het is dus volstrekt niet van belang ontbloot, om hier zooveel mogelijk een juist cijfer op te geven, en daarom zegt dan ook het betrokken Gouvernementsbesluit in *Bijblad* n°. 3325:

»Het aan te nemen maximum moet zich regelen naar plaatselijke omstandigheden, naar het meer of minder bezwarende der cultuur. Het behoeft niet, zooals nu nog menigmaal verkeerdelijk wordt gedaan, *per se* op 600 boomen te worden bepaald. In de eene dèsa kost soms het onderhoud, enz. van 300 boomen per cultuurdienstplichtige meer arbeid dan de verzorging van 1000 of meer boomen per hoofd in een andere. Een gelijk maximum voor alle dèsa's van een district zal daarom in den regel ongelijkmatig drukken, dus onbillijk wezen. Bovendien kan bij behoorlijke afschrijving en geregelde voldoende bijplanting alleen de bepaling van een naar de omstandigheden gewijzigd maximum de cultuur zonder groote fluctuatie houden op de hoogte, waarop zij zich plaatselijk bevindt!"

Deze toelichting mag rationeel heeten: de gewone verlichte ambtenaar had ze wellicht niet eens noodig; zoo duidelijk schijnt die zaak op zich zelve. En daar nu de bij circulaire vastgestelde Grondenstaat eenerlei maxima eischt, had gene desverkiezend eenvoudig naar het Gouvernementsbesluit te verwijzen, dan wel, gelijk inderdaad geschiedde, omgekeerd aan het Gouvernementsbesluit te gelasten,

»*de cijfers voorkomende in rubriek* 3 (van het Grondenregister) *behooren te worden opgenomen in de eerste kolom van rubriek V van genoemden Voorstelstaat.*"

Wilde men toch de cijfers van den Voorstelstaat en van het Grondenregister in dit opzicht doen kloppen, zoo was een dergelijke bepaalde aanwijzing wel noodig, wijl de grondbeginselen ter verkrijging van die cijfers, gelijk zij uiteengezet staan èn in het Gouvernementsbesluit èn in de circulaire, niet volkomen overeenstemmen. Wat het besluit bedoelde, weten we reeds; wat de circulaire verlangde, volge hier nu ook.

»Hiermede" — n. l. met het maximum aantal boomen, hetwelk men oordeelt, dat ieder dienstplichtige kan *onderhouden* —

»hiermede wordt bedoeld een cijfer dat in billijkheid kan gevergd worden en vatbaar is om naar den eisch te worden bereikt.

»Een groot aantal boomen te planten, dat niet naar behooren kan onderhouden worden, zal een slechter resultaat geven, dan een matig getal, binnen de krachten van den planter.

»*Daar als regel is gesteld, dat niet meer dan* 50 *boomen per gezin 's jaars zal kunnen worden geplant, zal het maximum niet meer kunnen bedragen dan genoemd cijfer, vermenigvuldigd met den levensduur der boomen.*

«Is b. v. de gewone levensduur 6 jaren, dan zal 6 × 50 of 300 boomen het hoogste cijfer zijn, waartoe kan worden gekomen; is ze 20 jaren, dan zal 20 × 50 of 1000 boomen die grens aanduiden, enz."

En-zoo-voort!

Een enkele sprong naar het ongerijmde zal de overtuiging schenken, dat hier meer wordt gezegd, dan in de bedoeling *kan* liggen.

Neem voor den leeftijd der boomen 1000 jaar, ja, oneindig groot, zou nu het maximum-aantal boomen, hetwelk men kan onderhouden, werkelijk worden:

$$50 \times 1000 = 50000 \text{ of } 50 \times \infty = \infty?$$

Wanneer men toch het hoofd der rubriek juist leest, dan ziet men, dat er niet wordt gevraagd naar een limite-cijfer, waarboven de inlander *niet*, maar naar een grens, waarbeneden hij *wel* kan onderhouden; hetgeen natuurlijk eenig verschil is. Limite-cijfers, die niet vallen te overschrijden, zijn op talloos vele andere wijzen te erlangen, b. v. door de jaarlijksche taak te vermenigvuldigen met den gemiddelden levensduur, niet van de boomen, maar van de cultuurdienstplichtigen zelven: boven dat product zal hij zeker ook niet komen; doch wie zou daaraan iets hebben? Het is waar, dat de Nota onmiddellijk na het zoo even aangehaalde laat volgen, dat niet „overal" het planten van 50 boomen „als een goed uitvoerbare

taak" mag worden beschouwd; doch de daarvoor aangevoerde redenen willen den aangegeven regel in geenen deele schaden. Immers, zoo luidt het:

»De meerdere of mindere gemakkelijkheid om haar naar eisch uit te voeren is toch afhankelijk:

a. van de economische toestanden, wat men zou kunnen noemen de cultuurkracht der bevolking, d. w. z. de mate in welke zij bij heerendienst is betrokken, dan wel de moeite die zij heeft om in haar eigen onderhoud te voorzien;

b. van de afstanden op welke de te beplanten gronden gelegen zijn van de woningen der planters;

c. van de geaardheid van het te gebruiken terrein, als begroeiing, meerdere of mindere steilte, steenvermenging, mulle of harde grondsoort, enz.;

d. van de mogelijkheid voor het Bestuur, om voor bijplantingen over geschikt terrein te beschikken."

Ziedaar de redenen der beperking, niet van het totale *onderhouds*-maximum, waarover toch de gansche vraag ten aanzien dezer kolom eigenlijk diende te loopen, doch van het jaarlijksche *aanplant*-maximum, en dan wordt nog over elk punt uitvoerig in beschouwingen en berekeningen getreden, die met de volgende vermaning eindigen:

»Voor ééne zaak zij nog gewaarschuwd.

»Is hier sprake van een maximum, gegrond op mogelijk gerekende jaarlijksche taken, dan heeft dit eenvoudig ten doel om het vermogen te bepalen, geenszins echter om vast te stellen dat die berekende taak ook elk jaar zal *moeten* worden uitgevoerd. De vaststelling der bijplantingen zal telken jare behooren plaats te hebben, in verband tot de omstandigheden van het oogenblik."

Loopt echter niet ook zelfs met de hier geschonken vrijheid, die inderdaad onontbeerlijk is, de waarheid van dat eigen maximum gevaar; zal niet m. a. w. het juist uitgedrukte doel ten eenenmale falen, zoo het gansch betoog blijkbaar op een logische dwaling berust?

Overigens zouden deze breede beschouwingen over jaarlijkschen aanplant als een repetitie kunnen gelden van de eenvoudige les welke reeds bij den Voorstelstaat gegeven was, en waarbij de eventueel op te leggen aanplant kortweg afhankelijk gesteld wordt van:

„1º *de arbeidskrachten, waarover men heeft te beschikken;*

2º *de productiviteit der cultuur;*

3º *de vooruitzichten voor het bestendigen of eventueel doen ontstaan der vrijwillig gedreven koffiecultuur;*

4º *de bezwaren, voortvloeiende uit plaatselijke gesteldheid of economischen toestand.*"

Een nuttige herinnering zeker, want al komt de jaarlijksche taak in deze kolom niet te pas, men kan haar toch als een factor voor de bepaling der reserve bezwaarlijk missen, gelijk wij hierna zullen zien. Doch het blijft niet minder waar, dat de beschouwingen ter zake ad rubriek 3 slechts verwarring veroorzaken, wijl daarin, zooals reeds opgemerkt is: wordt gevraagd naar het *onderhoudsvermogen*, niet naar het *aanplantsvermogen*. En dit weet een ieder: *onderhouden* en *aanplanten* zijn lang niet hetzelfde. Het aanplanten is een taak zonder verleden; het onderhouden is een met ieder jaar nieuwen aanplant zwaarder drukkende last. Of zou een inlander, die met het eerste jaar der indeeling bij de cultuur 50 boomen aanplant, en dus niets dan dezen aanplant ten onderhoud erlangt, het komend jaar evenveel arbeid hebben, als er nog 50 boomen bijgeplant worden? Zeker niet. En wanneer tusschen 50 of 100 boomen onderhoud verschil is, moet dan niet op den duur een onderhoudslast ontstaan, die op het vermogen tot aanplant noodzakelijk beperkend terugwerkt?

„Of dit alles niet ingezien worde!" — zoo hoorde ik als wederantwoord — „maar wanneer er gesproken wordt van 50,40,30 boomen jaarlijksche taak, dan hebben wij natuurlijk ook dat onderhouds-maximum steeds op het oog, al wordt het niet gezegd, zoodat die jaarlijksche taken zoo ongeveer het gemiddelde voorstellen juist van dat maximum!"

Al wordt het niet gezegd? Maar waarom zoudt gij het dan niet zeggen, als gij dat maximum toch reeds in gedachten hebt; waarom met uw eigen gedachten schuilhoekje gespeeld, zoo men u juist opvordert om haar mede te deelen?

Ontaardt dan eigenlijk niet de gansche berekening in een soort van spelerij, en is 't dan wel niet veeleer aan te bevelen om eenvoudig de onbedorven rede, het instinct van den inlander, die u zoo trouw langs den goeden weg kan leiden, rechtstreeks te raadplegen?

— „Eh kang"! hoeveel kunt ge jaarlijks ongeveer aanplanten?

30,40,50 boomen! is terstond het antwoord.

— „Hoe oud worden uwe tuinen?"

25 jaren! zoo luidt 't b. v.

— „Hoeveel kunt ge dus onderhouden?

400,500,600 boomen!

Betoogt gij hem met de Nota in de hand, dat deze antwoorden niet kloppen: de inlander begrijpt u niet, maar houdt vol, dat hetgeen hij zegt juist is [1]).

---

[1]) In mijn landrente-opstel maakte ik reeds van de bij de inlanders heer-

En dat *is* ook zoo: voortdurend komen er dan ook in den gewonen dienst vrijstellingen te pas, niet omdat de inlander de krachten zou missen om de jaarlijksche taak te volvoeren, maar wijl hij reeds zwaar onderhoud aan het bestaande heeft en hij dat onderhoud op den duur niet vermag te dragen.

De uitgestrektheid benoodigden grond kan dus slechts rechtstreeks door het product van het aantal jaarlijks te planten boomen met hunnen leeftijd bepaald worden: *zoolang dat product niet het getal boomen overtreft, hetwelk men bij machte is te onderhouden.*

Waaruit wijders volgt:

dat het onderhoudsvermogen niet rationeel uit de kracht tot aanplant kan worden afgeleid, maar uit de gewone ervaring van den dèsa-man. Geheel in overeenstemming hiermede, herhaalt dan ook de Nota deze gulden woorden, die wel van waardeering der plaatselijke ambtenaren getuigen: *Voor de bepaling van het maximum komt alles* — alles — *aan op plaatselijke kennis, beleid en practisch inzicht.*

Nochtans heeft wellicht de Nota overwegende reden gehad om uit den aanplant tot het onderhoud te besluiten, want de weg is gansch oorspronkelijk: immers ook de Voorstelstaat tot bijplanting roept ons jaarlijks op, niet ter regeling van het onderhoud *naar den bijplant,* doch omgekeerd ter beoordeeling van de opgelegde taak *naar het reeds bestaande.*

»Daar waar", zoo luidt het o. a. in de Toelichting op den Voorstelstaat in *Bijblad* n° 3325, »door het opleggen van nieuwen aanplant, de arbeidslast zou worden overtroffen die in verband met de plaatselijke omstandigheden en de behoefte aan instandhouding der cultuur redelijkerwijze voor de koffiecultuur kan worden opgelegd.... *behoort van verdere bijplanting op last te worden afgezien*".

Duidelijker:

»*Waar reeds veel vrijwillige aanplant van koffie bestaat* en daarvan voldoende productie en inlevering wordt verkregen — of van de aanwezige jonge boomen weldra met grond mag worden verwacht, *dáár behoort geen bijplanting te worden opgelegd.*"

Ten slotte uitdrukkelijk ad rubriek V, kolom 1, vermeldende het *maximum te onderhouden* boomen en, kolom 2, het aantal boomen *reeds* in *onderhoud:*

»*Kolom* 2 geeft aan in hoever het vastgestelde maximum (in kolom 1)

---

schende begripsverwarring omtrent deze zaak mede melding. Het verschil tusschen de vraag naar een taak waarboven men niet kan komen en die, welke men hoogstens wèl kan volbrengen, werd nimmer ingezien.

reeds is bereikt. In verband met rubriek II" — gevende het *Overzicht van den Cultuurtoestand.* — »in verband met rubriek II laat deze kolom (n.l. kolom 2) beoordeelen *of bijplanting al dan niet geoorloofd, wenschelijk of noodzakelijk is.*"

Zoo drukt dus het Gouvernementsbesluit er herhaaldelijk op, dat de aanplant zich moet regelen naar het reeds bestaande; een anderen weg te bewandelen is wellicht mogelijk, doch zeker niet gemakkelijker.

III.

Wij komen nu tot de beschouwing van ons tweede hoofdpunt, want over rubriek 4 van het Grondregister wordt enkel gezegd, dat ze geen andere toelichting dan deze behoeft: „dat men voor de berekening van de oppervlakte in kolom 2 een naar plaatselijke omstandigheden oordeelkundige plantwijdte heeft aan te nemen"; m. a. w. alweder: *plaatselijke kennis, beleid en practisch inzicht* [1]), zoodat wij nu terstond op rubriek 5 komen, bestemd voor de aanwijzing van de *uitgestrektheid te reserveeren grond:* d. i., kan men wel zeggen, de ziel van den staat. De Nota stelt dan ook ten dezen aanzien weder eenige beginselen, die, mij vooral getroffen hebben, wijl zij met verwijzing naar het aantal bouws, dat blijkens rubriek 4, een dèsa voor den levenden aanplant in 't geheel noodig heeft, verkondigen dat hoe langer een grond gebruikt wordt, hoe spoediger hij voor vernieuwd gebruik geschikt blijkt.

Immers, zoo luidt het:

»De uitgestrektheid, waartoe men in rubriek 4 komt, is niet altijd als voldoende te beschouwen voor een cultuur over een eenigszins aanneembaar verschiet.

»Waar de koffieboom b.v. slechts 6 jaren oud wordt en dus hoogstens een uitgestrektheid per planter voor 50×6=300 boomen zou vastgesteld worden, kan men, met die uitgestrektheid, slechts voor 6 jaren toekomen.

---

[1]) Omtrent de aan te nemen plantwijdte zegt van Spall in het bekend Verslag van zijn reis door Ceylon: »De regel, omtrent de plantwijdte aangenomen, is algemeen: hoe beter grond des te verder is de afstand van de boomen onderling; hoe minder vruchtbaar, des te dichter de aanplant. Ter bereiking van het doel, dat de takken der boomen den grond geheel beschaduwen, wordt geen ruimer plantwijdte op Ceylon gevolgd dan van 7 op 6 voet. De plantwijdte van 6 op 6 voet wordt voor vruchtbare gronden als de beste aangemerkt, terwijl op minder vruchtbare terreinen een afstand van 6 op 5, 5 op 5 en 5 op 4 voet en in winderige streken van 4 op 4 en van 4 op 3[5] voet voldoet." Blz. 99.

»*In zulk kort tijdsverloop reeds den afgeschreven tuin van het eerste jaar weer te beplanten, zou dikwijls tot zeer treurige uitkomst leiden.*

» *Voor dergelijke gevallen is dus eene reserve van meer grond zeer noodig.* Zoo daarover te beschikken valt, kan daarin dan, naar zekere verhouding, gehandeld worden.

» *Voor streken waar de boomen niet ouder worden dan* 6, 8 *en* 10 *jaren, zou de vermeerdering der reserve gesteld kunnen worden successievelijk op* 100, 50 *en* 25 *procent.*

» *Waar de koffieboom langer dan* 10 *jaar leeft, is een enkele reserve voldoende.*"

Brengen wij terstond het hier geleerde onder cijfers.

Vier dèsa's A, B, C, D, elk tellende tien dienstplichtigen, in staat per hoofd 50 boomen jaarlijks te planten, liggen onder verschillende klimaten, zoodat de leeftijd der boomen respectievelijk slechts 6, 8, 10, 12 jaar telt; dan zal het getal boomen, waartoe hoogstens iedere dèsa kan komen, zijn:

$$\left.\begin{array}{ll} A. & 6 \\ B. & 8 \\ C. & 10 \\ D. & 12 \end{array}\right\} \times 50 \times 10 = \begin{array}{l} 3000 \\ 4000 \\ 5000 \\ 6000 \text{ boomen.} \end{array}$$

Neem nu wijders voor iedere duizend boomen als benoodigd aan: één bouw (gemeenlijk is 't echter veel minder), dan krijgen wij, als voor de te onderhouden koffieplantsoenen geen grootere uitgestrektheden benoodigd, dan A 3, B 4, C 5 en D 6 bouws; en nu zullen volgens de Nota, bovendien in beginsel moeten gereserveerd worden: voor A 3; voor B 2; voor C 1 en voor D 0 bouws; m. a. w.: omdat de grond A slechts 3 jaar aaneen gebruikt werd, zal hij nog eens 3 jaar braak mogen liggen; maar wijl grond D zoo goed was, om 12 jaren achter elkander voedsel aan den koffieboom te verstrekken, daarom ook mag hij geen oogenblik rust hebben! Wèl is ondank 's wereld's loon.

Zoo oppervlakkig echter de zaak beschouwd, zou men zeggen, dat *uitgeput* is *uitgeput*, en dat dus grond, die na 12 jaren moet ophouden zijn plantsoen te voeden in denzelfden of vermoedelijk in ongunstiger toestand verkeert, dan een grond, die reeds na 6 jaar zijn boomen levensmoede doet afsterven.

En toch geen landbouwkundige zijnde, heb ik, in de overtuiging, dat de Nota juist moest wezen, getracht om, in weerwil mijner ervaring, de gestelde omgekeerde evenredigheid te begrijpen, en werkelijk mocht ik er in slagen enkele gevallen te bedenken, die haar kunnen staven.

Stel twee stukken grond, gelegen in volkomen hetzelfde klimaat, dat voor de koffieplant allergunstigst is; alleen de vruchtbaarheid dier stukken is verschillend. Wat zal er nu kunnen gebeuren? Op den besten grond zal de koffieboom zoo oud worden, dat hij ten slotte niet sterft door gemis aan voedende bestanddeelen der moederaarde, maar enkel door verval van krachten wegens het bereiken van zekeren maximum-leeftijd, waardoor ieder organisch wezen eindelijk getroffen wordt. De boom op den anderen grond is daarentegen reeds vroeger gestorven, en wel eenvoudig door uitputting van den grond. In dit geval dus zal het minder vruchtbare gedeelte niet zoo snel voor herplanting geschikt blijken en derhalve aan den „leiddraad" recht wedervaren.

Wederom hebben wij het geval, dat in een streek waar de koffieboomen ouder worden dan elders, er buitengewone omstandigheden bestaan, die den beteren grond ook sneller opnieuw van voedsel doen voorzien — en dan voert ons nogmaals de „leiddraad", naar het schijnt, op het rechte pad.

Doch, zoo vroeg ik mij aarzelend af, wat zouden deze buitengewone gebeurtenissen voor het bevestigen van een beginsel kunnen beteekenen?

Als regel toch geldt, dat de leeftijd van een koffieboom beheerscht wordt door het klimaat en meer bepaald door de hoogte van den grond boven den zeespiegel. Mijn zoo even gedane veronderstelling derhalve, betreffende twee stukken grond, gelegen in eenzelfde klimaat, doch wier ongelijke vruchtbaarheid aanleiding geeft tot verschil in leeftijd — deze veronderstelling moge niet volstrekt ongerijmd zijn, gezocht is ze zeker. Natuurlijk, dat ook wel de geaardheid der gronden op het leven van den boom invloed uitoefent, maar deze vertoont zich als regel meer in een kwijnend bestaan der plantsoenen, dan in een korteren levensduur. In wezenlijke koffiezonen dus, zullen de verschillen tusschen *goede* en *slechte* gronden zich niet zoozeer openbaren in den respectieven ouderdom der tuinen, doch in een meerder of minder frisch aanzien en in ruimer of beperkter productie.

En hetzelfde valt waar te nemen bij gronden, die buiten de eigenlijke koffiezonen liggen, b. v. op slechts enkele honderden voeten boven den zeespiegel. Daar zullen de boomen het in den regel niet langer uithouden dan zes à acht jaren, onverschillig of de grond vruchtbaar is of niet, doch in de vruchtbare aarde zal de boom weder weelderig tieren, terwijl hij op de onvruchtbare, als het ware, een stervend leven leidt.

Herinneren wij 't ons nogmaals: op deze regels *zijn* uitzonderingen. Zoo zal in boschrijke streken, waar de lucht vochtiger is

dan elders, de koffieboom langer kunnen leven dan in kale streken, wel op dezelfde hoogte boven de zee, doch waar de lucht droog is; maar dergelijke eigenaardige toestanden schaden het beginsel niet, dat als den besten maatstaf voor den leeftijd der boomen het klimaat aangeeft.

En bovendien: tegenover de veronderstelling die wij vonden om den Nota-regel te redden, kunnen wij met evenveel recht een andere veronderstelling plaatsen, die denzelfden regel zou moeten dooden. Gegeven toch een plantsoen, oud 10 jaar en moetende afgeschreven worden, niet wegens den toestand van den grond, maar wijl het klimaat geen ouderen leeftijd aan den boom wil schenken; vergelijk nu daarmede een ander, dat men op 20-jarigen leeftijd dient af te schrijven en wel juist wegens uitputting van den bodem, zoo zal de grond van het jongere plantsoen in gunstiger omstandigheden verkeeren dan het oudere; m. a. w. het reserveprocent zal hier grooter behooren te zijn dan ginds en aldus voert ons nu de „leiddraad" juist een verkeerden weg op.

Om kort te gaan: zoo min de regel omtrent het maximum-onderhoud als die omtrent de maximum-reserve blijkt deugdzaam: beiden verongelukken op dienzelfden noodlottigen leeftijdenklip. Wel valt het verband met den leeftijd noch in het een, noch in het ander opzicht volstrekt te ontkennen, maar op de verhoudingen werkt zoo 'n tal van nevenomstandigheden in, dat slechts de ervaring, de dure ervaring, of, zooals de Nota met zooveel woorden vooropstelt, de *plaatselijke kennis*, het *beleid*, dan wel het *practisch inzicht*, ook op dit gebied uitspraak kan doen.

IV.

Hiermede is de bespreking van de eigenlijk gezegde Reserve-rubriek afgeloopen; de daaropvolgende rubriek 6 vermeldt de ligging der gronden en is dermate eenvoudig, dat zelfs de Nota het „Behoeft geen nadere toelichting" moet ternederschrijven, zoodat wij weder terstond aan de rubriek komen, die rechtstreeks met het aangewezen derde hoofdpunt verband houdt, te weten: hoeveel boven de reserve nog aanwezig is:

1e „*Aan bestaande koffietuinen;*

2e *Aan niet in rubriek* 5 — de reserve-rubriek — *opgenomen afgeschreven koffietuinen.*"

De Nota geeft wijders voor deze beide kolommen de volgende verklaring:

»*Tot nog toe is buiten beschouwing gelaten*' het terrein, thans met

koffie beplant, waarvan de grond, na afschrijving der koffieboomen, disponibel komt.

» *Voor zoover derden daarop geen rechten kunnen doen gelden en de grond voor herhaalde beplanting met koffie bruikbaar is, kan het bestuur er over beschikken.*

»Bedoelde grond" — dus die voor herhaalde beplanting met koffie *bruikbaar is*, en waarover het bestuur de vrije beschikking heeft —

»bedoelde grond, *evenals die van reeds afgeschreven koffietuinen die nog niet in rubriek* 5 *is opgenomen*, wordt geacht te moeten dienen *voor eventueele toeneming der bevolking* en dientengevolge vermeerdering van koffieplanters, en komt het daarom noodig voor er aanteekening van te houden."

Wat nu echter verlangd wordt, kan men niet met zekerheid zeggen; zóó duister schijnt de redactie dezer toelichting.

Het niet mogelijk achtende, dat grond, uitdrukkelijk voor *herplanting* geschikt verklaard, toch zou moeten dienen voor bewoning door de bevolking, vermeende ik dat de laatste alinea in zoover minder gelukkig gesteld ware, dat tusschen haar aanhef „*Bedoelde grond*" en haar slot of gezegde „*en komt het daarom noodig voor er aanteekening van te houden*", geen genoegzaam verband gebracht was. Maar een deskundige deelde mij mede, dat ook „*Bedoelde grond*" voor toeneming der bevolking bestemd moet worden.

Wijders lezen wij over grond „van reeds afgeschreven koffietuinen *die nog niet in rubriek* 5 *is opgenomen*": hierin heb ik de aanwijzing gelezen dat in de Reserve-rubriek 5 *ook* behoorden te worden vermeld: *de afgeschreven tuinen* NOG VOOR HERPLANTING GESCHIKT, in voege, dat in de tweede kolom van rubriek 7 alleen moest geboekt worden: *de niet meer bruikbaar afgeschreven grond* welken men daarom eerlang aan de bevolking wenschte terug te geven: want ook erkennende dat de samensmelting in rubriek 5 van nog niet gebruikte met reeds afgeschreven gronden minder wenschelijk ware, zou toch alleszins zulk een opneming, zij 't ook afzonderlijk, in de reserve-rubriek rationeel zijn. En bovendien, waartoe anders deze ook in het model voorkomende aanwijzing over afgeschreven tuinen, *nog niet in rubriek* 5 *opgenomen;* men kon dan bondiger schrijven: dat alle grond, zoowel nog ingenomen door levende plantsoenen (dus onverschillig of ze al of niet voor herplanting geschikt zijn) als die van afgeschreven tuinen in rubriek 7 ten behoeve van eventueele toeneming der bevolking hunne plaats dienen te vinden. Nochtans ook omtrent dien afgeschreven grond deelde de evenbedoelde deskundige mij mede, dat alle afgeschreven grond — bruikbaar of onbruikbaar voor herplanting — in kolom 2

van rubriek 7 moet verschijnen. Gaarne dit oordeel voor het mijne gevende, kan ik toch niet nalaten op te merken, dat de toelichting voor de volgende rubriek 8 zijn vermoeden wederspreekt. Daar wij die toelichting toch om andere redenen noodig hebben, laten wij haar hier aanstonds geheel volgen:

»Rubriek 8. Geeft aan de totale uitgestrektheid gronds voor de koffiecultuur te reserveeren en thans in gebruik (rubriek 5 + 7).

Wordt nu gereserveerde grond gebruikt, dan trekke men de uitgestrektheid af van rubriek 5 en voege ze bij de cijfers in de eerste kolom van rubriek 7.

Bij afschrijving van koffieplantsoenen trekke men de afgeschreven oppervlakte af van de cijfers in de eerste kolom van rubriek 7 en voege die bij de tweede kolom in diezelfde rubriek.

Steeds worden alsdan in rubriek 8 dezelfde totalen behouden, *met die uitzondering alleen* dat vermindering ontstaat wanneer — te vermelden in proces-verbaal L^a E der voorstelstaten — afgeschreven tuinen of gedeelten daarvan *voor herhaalde beplanting met koffie ongeschikt worden geoordeeld.*

Het totaal der cijfers in rubriek 5 en de tweede kolom van rubriek 7 behoort te worden vermeld in rubriek III van den Voorstelstaat C, gearresteerd bij Gouvernementsbesluit dd. 20 Dec. 1878 N°. 3, terwijl de cijfers voorkomende in rubriek 3 behooren te worden opgenomen in de eerste kolom van rubriek V van genoemden Voorstelstaat."

Uit deze nieuwe toelichting blijkt derhalve dat, wat ook hare alinea 3 zegge, *niet* »steeds" afgeschreven koffieplantsoenen in de tweede kolom van rubriek 7 moeten verschijnen, doch, blijkens alinea 4 alleen die, welke *voor herhaalde beplanting met koffie geschikt worden geoordeeld;* dus is de vermelde meening van mijn deskundige in verband met deze toelichting, welke hem waarschijnlijk niet opviel, aan bedenking onderhevig; trouwens, bij tegenstrijdigheden kan men natuurlijk nimmer een zekere oplossing geven. Hoe onduidelijk echter de toelichting ook zij, er staat buiten quaestie, niet enkel dat er voor de teelt van cultuurdienstplichtigen in dit Grondregister tevens worde zorg gedragen, maar ook, en dit volgt mede uit de inrichting van het register, dat men bij de bepaling der reserve — „*tot nogtoe*" — buiten beschouwing moet laten den grond der levende plantsoenen, alhoewel, „*voor herhaalde beplanting met koffie bruikbaar*", en de afgeschreven plantsoenen, ofschoon wellicht ook daartoe geschikt.

Die beschouwing nu kan niet aan een rationeele wijze om de uitgestrektheid der reserve te bepalen, bevorderlijk geacht worden.

Drie wegen toch staan voor de aanwijzing van de hoegrootheid der reserve open:

1e. Alle voor koffie geschikte en nog niet gebruikte gronden eenvoudig weg in beslag te nemen, om geen andere reden, dan dat ze voorhanden zijn en het *te veel* beter is dan het *te weinig*. Nu staat er wel, naar wij in alinea 2 der toelichting van rubriek 7 lezen, dat voor zoover grond tot herhaalde beplanting met koffie bruikbaar is, *het bestuur er over beschikken kan*; maar dit verband tusschen het beschikkingsrecht van den Staat en de bruikbaarheid van den grond moet men aan een onwillekeurig verkeerden zinbouw toeschrijven. Immers zulk een onbeperkt beslag leggen op gronden, wijl de Staat ze wel kan gebruiken, zou een echt Oostersche rampas-partij gelijken, waaraan zich geen beschaafd Westersch bestuur ook zelfs niet voor een land als Indië, zou wagen schuldig te maken. Onderzoeken wij daarom den tweeden weg.

Deze bestaat hierin, dat men huishoudelijk aangeeft, om althans voor een bepaalden tijd, b. v. 10 of 12 jaar, te zorgen, dat er geschikte koffiegronden voorhanden blijven; hetgeen er dan later zou behooren te gebeuren, diende men aan de toekomst over te laten. Doch op die wijze zou middellijk erkend worden, dat de wet, die de Gouvernements-koffiecultuur heeft gevestigd, aan een bepaald einde ware gebonden, hetgeen natuurlijk in strijd ware met de roeping der uitvoerende macht, die de wet behoort te beschouwen als voor altijd en ook daarnaar zijn beste maatregelen dient te nemen. De Nota zegt dan ook niets, hetwelk op zulk een beperkten gezichtseinder wijst: integendeel, de ons bekende toelichting op de Reserve-rubriek herinnert er uitdrukkelijk aan, dat men naar de onbegrensde handhaving van de koffiecultuur behoort te streven.

Daartoe slaat zij den derden en inderdaad den eenigen goeden weg in; n. l. om gronden-cycli vast te stellen, waardoor men een deel der gronden beplanten kan, terwijl de overige deelen ongebruikt blijven en deze weder voor herplanting geschikt worden tegen den tijd, dat het gebruikte in rust moet gaan verkeeren. Het beginsel in de Toelichting te vinden: „*Waar de koffieboom langer dan* 10 *jaar leeft is eene enkelvoudige reserve voldoende*", terwijl *waar hij korter leeft men tot eene meervoudige reserve zijn toevlucht behoort te nemen* — dat beginsel moge aan bedenking onderhevig zijn, de gedachte, waaruit het voortvloeide, n. l. om steeds zorg te dragen voor genoegzaam aanwezige koffiegronden, was het zeer zeker niet. Maar hoe nu is de daarin zoo duidelijk uitgedrukte zorg voor de afgeschreven plantsoenen; — hoe is die waarschuwing om: „In zulk een kort tijdsverloop *reeds* den afgeschreven tuin van het eerste

jaar weer te beplanten, zou dikwijls tot zeer treurige uitkomst leiden" — hoe is zij in verband te brengen met de toelichting ad rubriek 7, die *allen* afgeschreven grond voor eventueele toeneming der bevolking bestemt? En wijders zich eenmaal rekenschap gevende van den maximum-aanplant en dus ook van de maximum-uitgebreidheid gronds voor levende koffietuinen, waartoe een dèsa kan komen — hoe valt zulk een rekening behoorlijk op te maken indien men niet *bevorens* weet, hetgeen *voorhanden* is behalve aan *afgeschreven* voor herplanting geschikte gronden, tevens aan *levende* tuinen. Stel toch: wij hebben uitgerekend, dat een dèsa niet meer levend plantsoen kan onderhouden, dan een uitgestrektheid van 100 bouws (rubriek 4 kolom 2), en dat onmiddellijk na afschrijving de gronden voor herplanting geschikt zullen zijn[1]). Om nu te kunnen aanwijzen, hoeveel nog valt te „reserveeren", rubriek 5, zal men immers *eerst* moeten weten, hoeveel reeds beplant *is:* neem aan 60 bouws, zoo dient men er niet meer dan 40 in rubriek 5 te stellen, terwijl register en „leiddraad" volgende, daarentegen gereserveerd moet worden 100 bouws, om als: „*Bovendien nog aanwezig*" 60 bouws „*Aan bestaande koffietuinen*" in kolom 1 van rubriek 7 te boeken. Zou dit wel juist zijn?

V.

Over de wijze van bijhouding der ons nu bekende inschrijvingen hebben wij reeds incidenteel het een en ander zoo even moeten aanteekenen, terwijl wij de gansche toelichting daaromtrent, n.l. „Ad rubriek 8" ook bereids mededeelden. Er valt echter nog over het slot dier toelichting, zijnde ook het slot der Nota, een enkel woord te zeggen. Wij lazen daarin namelijk dat het totaal der cijfers in rubriek 5 en in de tweede kolom van rubriek 7, in rubriek III van den Koffievoorstelstaat C behoort te worden vermeld, terwijl men de cijfers, voorkomende in rubriek 3 van het Register, betrekkelijk het maximum-aantal te onderhouden boomen, in de eerste kolom der rubriek V van dien staat C moet stellen.

Dit laatste besprak ik bladz. 9; terwijl wat het eerste gedeelte der lastgeving betreft, de inhoud van bedoelde rubriek III bladz. 10 vermeld werd. Maar nu rijst de vraag: hoe dient ook deze lastge-

[1]) Volgens het aangehaalde *Handboek* van de Sturler blz. 299: »zullen de koffiegronden die blijkbaar aan uitputting lijden en tijdelijk verlaten worden, na diep omgeploegd te zijn en twee jaren braak te hebben gelegen, de vroegere kracht grootendeels herkrijgen. Voor de nieuwe beplanting is het echter noodzakelijk, dat alle hout- en struikgewas hetwelk inmiddels mocht opgeschoten zijn, door verbranding worde vernietigd."

ving ter invulling te worden opgevolgd? Overeenkomstig de bepalingen n.l. moet men den Voorstelstaat afsluiten met *ultimo Maart van ieder jaar*, zoodat de contrôleurs reeds in *Februari* die staten bewerkt hebben: b.v. ten behoeve van den aanplant aanvang '82 sluit men zijne voorstellen af ultimo Maart '81. Om nu zulk een voorstel tot bijplant te kunnen opmaken, dient men natuurlijk te weten wat dàn, onderwerpelijk primo '81, bestaat, en tot die wetenschap kan men slechts komen, wanneer men het getal boomen, aanwezig in den aanvang van het daaraan voorafgaand jaar (1880), vermeerdert en vermindert met hetgeen in den loop van dat jaar (1880-'81) is bijgeplant en afgeschreven. Wat bijgeplant *is*, blijkt evenwel *niet* uit den Voorstelstaat, want daar men gemeenlijk niet juist aanplant hetgeen werd voorgesteld, moet er later een definitieve opneming van den aanplant plaats vinden, waarvan de resultaten, zoowel wat het aantal koffieboomen betreft, als wat aangaat de ingenomen uitgebreidheid, bij een zoogenaamd Proces-verbaal L^a^ E worden geconstateerd. Zoo b.v. wordt de in '80 *voorgestelde* aanplant, na afloop van dien aanplant, in '81 geteld, om die telling nevens uitgebreidheid te verbaliseeren, en nu gelasten de voorschriften in *Bijbl.* n°. 2917:

»*Voor het behoorlijk bewerkstelligen dezer opneming tijd gelaten zijnde tot ultimo Juni, zoo wordt ook dan eerst het Proces-verbaal daarvan opgemaakt.*"

Het nieuwe Voorstel daarop echter niet kunnende wachten, — immers dit moet drie maanden vroeger reeds worden afgesloten, — is wijders uitdrukkelijk voorgeschreven, dat *ten behoeve der berekening van het getal koffieboomen in den aanvang des jaars*, niet geput moet worden uit het Opnemingsverbaal E, maar eenvoudig uit den *Voorstelstaat des vorigen jaars*. De aldus ontstane verschillen met de werkelijkheid worden later in een legger A weder hersteld — gelijk wij eerst in het toegezegde opstel over de Koffiestatistiek nader zullen zien, daar dit natuurlijk hier niet op zijn plaats is; wáárop enkel dient gewezen te worden is: dat de cijfers van het werkelijk geplante en die van de daarmede verband houdende oppervlakten, eerst drie maanden na den nieuwen Voorstelstaat bekend worden en er dus ook vóór dien tijd geen boeking in het Grondenregister: rubriek 5 (aftrekking), rubriek 7 kolom 1 (bijtelling), van kan plaats vinden.

Hoe is 't dan mogelijk om de lastgeving van de Reserve-nota op te volgen, waar deze zoo uitdrukkelijk voorschrijft om de cijfers van rubriek 5 op te nemen in rubriek III van den Voorstelstaat, terwijl toch blijkbaar voor de invulling der Reserve-rubriek, tot dien staat

behoorende, geen andere gegevens tijdens zijn opmaking voorhanden zijn dan enkel het *voorgesteld* aantal boomen des afgeloopen jaars? Blijkbaar heeft men aan dat verschil in tijd tusschen de afsluiting van Opnemingsverbalen en van Voorstelstaten niet gedacht....

Wij zullen er niets meer van zeggen, maar ten slotte nog trachten uiteen te zetten, op welke wijze een Grondenregister voor de koffiecultuur dient ingericht te zijn. Ieder onderwerp zullen wij daarbij eerlijk zijn plaats geven en in ons dus die onwillekeurige zucht naar mystificatie bedwingen, waarbij men, om kolommen uit te winnen, ze eenvoudig weglaat, terwijl de boekhouders niettemin verplicht worden om de berekeningen buiten den staat te doen: als het b. v. op een product aankomt, zoo kan men wel de factoren van dat product uit den staat missen, maar men maakt het slechts aan de bewerkers te lastiger, wanneer niet tevens aan de factoren eigen kolommen zijn gewijd. Krijgt daardoor de staat een te ernstiger, te ingewikkelder aanzien, een prikkel te meer natuurlijk. om vóórdat men staten geeft, ernstig te overwegen, of wel de voor hunne invulling en bijhouding benoodigde arbeid in evenredigheid is met de vruchten, die men er van hoopt te trekken.

VI.

Na de namen der koffieplantende dèsa's te hebben opgeschreven, vragen wij, bij iedere dèsa, bevorens de berekeningen, noodig ter bepaling van de reserve aan te vangen, *of er gronden beschikbaar zijn*. Onder *beschikbare* gronden worde dan verstaan woeste grond, die, wat hoogte, ligging en geaardheid betreft voor de koffiecultuur geschikt is, en waarvan door de inlandsche bevolking nog niet ten behoeve van haar eigen landbouw is gebruik gemaakt. Bij een beperkte keuze van gronden is tevens de afstand, de meest gewichtige factor, die op de beslissing omtrent al of niet voortplanten, invloed uitoefene; want immer zullen de dichtst bijgelegen dèsa's het eerst voor „reserveering" van grond in aanmerking komen. Blijkt de hoeveelheid geschikten grond onvoldoende, zoo behooren de betrokkene dèsa's doodeenvoudig van verdere bijplanting te worden vrijgesteld, in plaats van *minder* geschikten grond voor haren bijplant aan te wijzen. Onteigening ten behoeve van de gouvernementskoffie-cultuur schijne wijders een bedenkelijk middel om de bron van inkomsten te handhaven, die altijd verdedigd is geworden met de bewering, dat de inlanders toch hun eigen grond niet wisten te waardeeren en te gebruiken.

Zoodra wij nu een dèsa ontmoeten, waarvan de algemeene aan-

wijzing wordt gegeven, dat er ten haren behoeve *geene* gronden voorhanden zijn, teekenen wij slechts de uitgestrektheden van levende en afgeschreven plantsoenen aan, dus alle verdere beschouwingen omtrent haar macht tot aanplant, onderhoud, enz. nalatende; want wij hebben alleen met de bepaling der grondenuitgestrektheid te doen, en waar in dit opzicht niets is aan te wijzen, kunnen alle verdere werkzaamheden gestaakt worden. Vernemen wij daarentegen, dat een dèsa *wel* gronden ter beschikking kan erlangen, zoo hebben wij voor de regeling van den aanplant te beginnen met een rubriek te openen, waarin wij zijn maxima bepalen, eenvoudig in verband met *de krachten der bevolking*, en wel speciaal ten aanzien van deze beide vragen:

1e Hoeveel *kan* ieder dienstplichtige *ieder jaar* ongeveer aanplanten? (Officieel model, opgelost in kol. 4.)

2e Hoeveel *kan* hij ongeveer *in 't geheel* wel *onderhouden?* (Officieel model, kolom 4).

Dit zijn twee vragen, waarvoor men niets behoeft uit te rekenen: men ga slechts uit zijn bureau „in het volle leven". Ieder koffieplantende inlander zal u met genoegzame juistheid kunnen inlichten. Stel, dat wij vernemen 50 boomen jaarlijkschen aanplant en 500 boomen onderhoud, dan zal de dienstplichtige ongeveer in $\frac{500}{50}$ = 10 jaren, althans niet eerder, zijn vollen aanplant bezitten. (Zulk een jaren-kolom mist het officieel model, en dit is een wezenlijk gebrek). Deze deeling vermindert de noodzakelijke onnauwkeurigheden; doch overigens, wijl de ervaring ons steeds leert, dat nooit met de opgegeven jaarlijksche taak werkelijk *ieder* jaar de planter wordt belast, zoo zal men zelfs wel doen om den deeler immer iets kleiner te nemen, waardoor het quotient slechts in juistheid winnen kan; zulk een opzettelijke vermindering doet onze jaarlijksche voorstellen niet aan, wijl wij bij de opmaking daarvan volstrekt niet ten deze het Grondregister behoeven te raadplegen.

Wij behooren nu één nieuwe rubriek te openen, n. l.: *Maximum-aanplant* beschouwd *in verband met den leeftijd der boomen;* want alhoewel de factoren 500 en 50 in geenen deele kunnen rijzen door een *ouderen* leeftijd der boomen, zoo zal daarentegen het deeltal werkelijk omlaag gehaald moeten worden bij een *geringeren* leeftijd dan het quotient aangeeft. (Deze gansche berekening is zoo wat in kolom 4 van het officieel model opgelost). Neem b. v. met de Nota het geval aan, dat de leeftijd 6 jaar ware, dus beneden het boven aangegeven maximum van 10 jaren, zoo zal inderdaad het hoogste onderhoudscijfer slechts kunnen worden, gelijk de Nota berekent: $6 \times 50 = 300$ boomen: doch niet, wijl de bevolking

onmachtig is om meer te onderhouden, integendeel zij is krachtig genoeg om het wel tot 600 te brengen, maar wijl de natuurlijke leeftijd der boomen niet hooger is en ook wijl de planter de krachten mist om meer dan 50 boomen ineens aan te planten. Stel daarentegen dat de aanplantingen wel 20 jaren konden bereiken, dan zouden volgens den „leiddraad" het aantal te onderhouden boomen worden 20 × 50 = 1000 boomen, gelijk de Nota dan ook uitdrukkelijk herinnert, terwijl het inderdaad niet meer is, dan, zooals reeds opgegeven werd, 500 boomen.

Het „beleid" van den plaatselijken ambtenaar vindt nu echter tevens bij de jaarlijksche regeling hier een nuttige aanwijzing: want als de mogelijke taak niet voortdurend kan opgelegd worden, wijl door den hoogen leeftijd der boomen het onderhoudscijfer overmachtig zou blijken, zoo zal het soms beter schijnen om dan de *jaarlijksche* taak naar rato te verminderen, in plaats van geregeld grootere bijplantingen op te leggen en later jaren aaneen op te houden..

Aldus komen wij door een oordeelkundige berekening op het maximum-plantsoen *per hoofd*, zoodat wij nu kunnen aanvangen, met de benoodigde uitgestrektheden te bepalen. Eerst hebben wij daartoe een kolom: hoeveel dienstplichtigen de dèsa telt (kol. 3 off. mod.) b. v. 100; dan zal de dáárop volgende kolom aanwijzen, *dat de grootste aanplant, dien de dèsa ooit zal bereiken*, bedraagt: 500 × 100 = 50000, of in onze tweede veronderstelling 300 × 100 = 30000 boomen (kol. 5 off. mod.)

Afhangende van de gebruikelijke plantwijdte, nemen deze getallen een bepaalde uitgestrektheid bouws in; stel b. v. 2000 boomen per bouw, dan krijgen wij in de volgende kolom: $\frac{50000}{2000}$ = 25 of $\frac{30000}{2000}$ = 15 bouws (kol. 6 off. mod.), en alzoo jaarlijks $\frac{25}{10}$ of $\frac{15}{6}$ = $2\frac{1}{2}$ bouw; dan wel aannemende, dat in het eerste geval de aanplant van 500 boomen over den hoogeren leeftijd van 20 jaar verdeeld wordt: $\frac{25}{20}$ = $1\frac{1}{4}$ bouw: een gegeven, dat wij blijkbaar noodig hebben voor de nu komende rubriek: Bepaling der uitgestrektheid van de braakliggende landen (in het off. mod. niet aanwezig) met de kolommen:

a. Hoeveel jaar de afgeschreven plantsoenen moeten braak blijven;

b. Waarvoor dus, in verband met de jaarlijks benoodigde uitgestrektheid, speciaal noodig is.... Stel b. v. 6 jaren braakligging, en nemen wij een der boven aangegevene veronderstellingen $\frac{15}{6}$ = $2\frac{1}{2}$, dan zullen nog 15 bouws bovendien moeten in beslag genomen worden, ten einde den cyclus te voltooien. Een nieuwe kolom moet nu vermelden:

Hoeveel in het geheel voor de dèsa benoodigd is: te weten 15 bouws voor beplanting, 15 bouws voor braakligging, in 't geheel 30 bouws (Off. mod. kol. 7).

Waarna de vraag rijst:

Hoeveel bouws daarvan reeds aanwezig zijn in voor herplanting geschikten grond aan levende en aan afgeschreven plantsoenen (Off. mod. kol. 12 en 13), waaruit volgt, dat in een laatste kolom der rubriek „Benoodigde Uitgestrektheid", 't verschil aanwijst: Hoeveel de dèsa nog voor de cultuur moet in beslag nemen (Off. mod. niet vermeld).

Hiermede is echter slechts de uitgestrektheid *overeenkomstig de behoefte* bepaald, maar het benoodigde blijkt niet altijd aanwezig, ja in de meeste residentiën zal wel de wezenlijke behoefte beneden de mogelijkheid blijven om er in te voorzien. Dus hebben wij nog een laatste rubriek te openen, n.l. betreffende de reserve *werkelijk aanwezig*, tijdens de legger wordt afgesloten. Hier rijst dan eerst de vraag:

onder welk dèsa-gebied de gronden te vinden zijn (van het off. mod. kol. 9);

2e. welken naam ze dragen (van het off. mod. kol. 8);

3e. op welken afstand gelegen van de plantende dèsa in palen (van het off. mod. kol. 10.)

4e. tot een uitgestrektheid van hoeveel bouws (van het Off. mod. kol. 11).

En omdat wijders, dikwerf de dèsa's planten moeten op gronden van andere dèsa's, terwijl het toch voor de afbakening van belang is om te weten, hoeveel grond in beslag wordt genomen van de dèsa, welke dien grond werkelijk behoort, zoo voegen wij daaraan nog toe een kolom:

5e. totaal dat van iedere dèsa wordt gereserveerd aan eigen grond. (Off. mod. niet aanwezig).

Alzoo vinden wij de reserve zonder eenige steile berekeningen, en enkel gegrond op de ervaring van den inlander zelven. Die eigen tijd van braakligging met name, kan niet anders geboekstaafd worden dan na samenspraak met den landbouwer; zóózeer verschillen de plaatselijke omstandigheden. Ongetwijfeld waar door den geringen leeftijd der boomen, in verband met de beperkte krachten voor jaarlijkschen aanplant, slechts tot een betrekkelijk gering maximum van aanplant valt te komen, is de kans om bij afloop van een plantperiode op onontgonnen gronden beslag te leggen, grooter, dan waar dat maximum reeds een veel aanzienlijker uitgestrektheid inneemt, en wijl, bij de weinige zorg voor den grond, afgeschreven plantsoenen zelfs na jaren en jaren braakligging, nog hoogst ongeschikt voor herplanting blijken, zoo zal men zeker wijs handelen,

om de gelegenheid niet onbenut te laten, waar deze een breederen cyclus kan openen. Dit — namelijk dat verbreeden van den cyclus in het belang der braakligging – moet dan ook de leidende gedachte zijn bij het bepalen eener reserve, grooter dan volstrekt noodig schijnt.

Wel is het ook volkomen behartigenswaardig, wat de Nota schrijft: „Is het terrein iets grooter dan strikt noodig is, dan is het toch verkieslijk het maar in zijn geheel te reserveeren, indien men daardoor althans tot betere begrenzing komt. Heeft b. v. de dèsa A noodig 25 bouws, maar is het daartoe aan te wijzen grondstuk goed afgerond — behoorlijk begrensd — groot ongeveer 28, dan reserveere men in rubriek 5 niet 25 maar 28 bouws." Doch dit behoort weder tot die kleine aanwijzingen, welke vanzelf voortvloeien uit plaatselijke kennis, beleid en practisch inzicht en betreffen alzoo geen bepaalde beginselen.

Hiermede zijn nu de beginselen van een rationeel ingerichten reserve-legger uiteengezet: of deze volstrekt noodig zij, is natuurlijk een zaak, die hier buiten beschouwing wordt gelaten; maar als hij aan de behoeften van den dienst behoort te voldoen, dan zal men verplicht zijn om hem in te richten gelijk ik hier aangaf en waarvan het model aan het einde van dit opstel als bijlage volgt.

Dat overigens zulk een register niet ieder jaar opnieuw moet bewerkt worden ligt in het karakter van een legger. Mogen zich ook de dèsa-omstandigheden eenigermate wijzigen, met name ten aanzien van het getal dienstplichtigen, daarvoor behoeft de legger niet te worden veranderd, want alles is toch slechts ongeveer, gemiddeld; kleine veranderingen mogen geen noemenswaardigen invloed op eindcijfers uitoefenen, die slechts globaal worden genomen. Niet genoeg kan het herinnerd worden, dat de koffieboomen zich te weinig leenen tot een kazernetucht met militaire sterktestaten, juiste menageboeken, enz.; maar enkel tot een generaal beheer, dat zich voor het afdalen in bijzonderheden moet wachten, wil het middel — de administratie — niet het alles doodende hoofddoel worden.

Men neme dus de eens berekende en aangewezen reserve, behoudens blijkbare later te ontdekken fouten, als *vast* aan, en opene voor de volgende jaren een eenvoudig Bijhoudingsregister, dat begint met de rubriek *Werkelijk voorhanden* aan *Nog ongebruikte gronden*, aan *Braakliggende tuinen*, aan *Levende plantsoenen*, en men eindige dit register met de uitkomst, die men verkrijgt, wanneer men vermeerdert en vermindert, hetgeen blijkens de verbalen van aanplanting en afschrijving, Lts. E en D, op te tellen of af te trekken valt.

BIJLAGE.

LEGGER VAN

NOG VOOR DE KOFFIECULTUUR BESCHIKBAAR I

op

CONTRÔLE-AFDEELING ....

DÈSA.		REGELING VAN DEN AANPLANT.							BENOODIGDE				
		ENKEL IN VERBAND MET DE KRACHTEN DER BEVOLKING.			NADER IN VERBAND GEBRACHT MET DEN LEEFTIJD DER BOOMEN.				VOOR DEN LEVENDEN AANPLANT.				V BR LIG
Nummer	Naam.	Jaarlijks kan ieder dienstplichtige ongeveer *aanplanten*: hoeveel *boomen*.	Ieder dienstplichtige kan ongeveer in het geheel *onderhouden*: hoeveel *boomen*.	Dus het maximum heeft de dèsa bereikt in ± hoeveel *jaren*: $\frac{(4)}{(3)}$	Bij *lageren* leeftijd de *jaarlijksche* taak (3) beperkt tot hoeveel *jaren*.	Bij *hoogeren* of *eenerlei* leeftijd zal het *onderhoud-max.* (4) verdeeld worden over hoeveel *jaren*.	De *jaarlijksche* taak wordt alzoo: of (3) ingeval van (6): of in geval (7): hetzij (3), hetzij $\frac{(4)}{(7)}$	En het maximum-onderhoud boomen wordt: of (4) ingeval van (7); of (3) × (6) in geval (6).	De dèsa telt hoeveel dienstplichtigen.	Dus de dèsa kan aan boomen ten onderhoud nimmer meer erlangen dan: (9) × (10).	Waarvoor noodig zijn hoeveel bouws grond.	Dat is jaarlijks: of $\frac{(12)}{(6)}$; of $\frac{(12)}{(7)}$.	Hoeveel *jaren* noodig.
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
1	Kambeng	30	600	20	16	—	30	480	130	62 400	32	2	25
2	Djetis	30	600	20		20	30	600	60	42 000	21	1⅓	10
	Ploempoeng	50	800	16	—	25	30	800	40	32 000	16	$\frac{16}{25}$	6
4	Simo	40	400	12	6	—	40	240	30	7 200	4	2/3	9
5	Troeneng	De bijplant is reeds gestaakt.											
6	Sampoeng	20	200	10	8	—	20	160	20	3 200	2	1/4	20

DE GRONDEN

HET DISTRICT ....

18

.... **RESIDENTIE** ....

ITGESTREKTHEID.						REGELING DER RESERVE.					OPHELDERING.
R K- NG.		HIERVAN REEDS VOORHANDEN AAN TER HERPLANTING GESCHIKTEN GROND IN BOUWS AAN									
Vereischende dus aan *bouws* (13) × (14).	Totaal voor onderhoud en braakligging: (12) + (15).	Levende Tuinen.	Afgeschreven Tuinen.	Totaal: (17) + (18).	Dus heeft de dèsa nog voor de cultuur noodig: (16) — (19) *bouws.*	In 18.. kon daarvoor aangewezen worden ongebruikte grond van *de dèsa Nº.*	Die den *naam* draagt van	En gelegen is op een afstand der plantende dèsa van hoeveel *palen.*	Tot eene uitgestrektheid van hoeveel *bouws.*	Zijnde het totaal dat van iedere dèsa aan eigen grond wordt gereserveerd hoeveel *bouws.*	NB. Elke ophelde ring ga vooraf doo het nº. der dèsa waarop zij betrekking heeft.
(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	
50	82	22	—	22	60	1	Troetoep	4	50	56	1. Geen grond is meer voorhanden.
15	36	5	10	15	21	1	Goen. Sari	5	6	—	2. De tuinen worden wel ouder dan (7) maar wordt verkozen (3) door te planten, en dan eventueel eenige jaren bijplant staken.
						3	Soeren	3	15	—	
4	20	—	3	3	17	3	Soeren	1	17	32	3. Wijl de leeftijd toch hooger is dan (5), wordt de jaartaak beter, door haar te verminderen.
6	10	2	1	3	7	4	Djompong	2	7	7	4. Braakligg. (4) eigenl. 3 jaren voldoende, doch wegens overvloed grond hooger gesteld.
		20	4	24	—	—	—	—	—	—	5. Gemis aan grond. Over 10 jaar zal afgeschr. tuin (18) weder gebruikt kunnen worden.
5	7	1	—	1	6	8	Gratte	8	6	—	6. Er is wel eigen grond, maar te slecht. Cijfers (3) en (4) zoo gering wegens verren afstand (23).

IS.

De Atjeh-oorlog in Nederland.

Van vele boeken te maken is geen einde.
De Prediker.

1. Open brieven aan den heer G. F. W. Borel, Kapitein der artillerie, enz., door Niclou. — (overgedrukt uit *de Locomotief.*) Samarang, de Groot, Kolff & C°. 1879.
2. Drogredenen zijn geen waarheid, door G. F. W. Borel, Kapitein der Artillerie. 's-Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1880.
3. Generaal van Swieten en de Waarheid, door den Luitenant-Generaal G. M. Verspyck, Adjudant-Generaal des Konings. 's-Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1880.
4. De Luitenant-Generaal J. van Swieten contra den Luitenant-Generaal G. M. Verspyck. Zalt-Bommel, Joh. Noman & Zn. 1880.

De gepensionneerde kapitein H. A. A. Niclou zegt op bladzijde 241 van zijn tot een bundel vereenigde brieven, dat generaal van Swieten zes achtereenvolgende jaren is gesard, gemarteld en vertrapt. Niet minder! Den lezer kunnen wij meêdeelen, dat de kwellingen, waaraan de »verguisde grijsaard" [1]) een half dozijn jaren lang heeft blootgestaan, hem gelukkig niet hebben gehinderd. Wat er in het binnenste van kapt. Niclou is omgegaan, toen hij op bladz. 155 [2]) het getuigenis las van generaal v. Swieten: »Maar ik sta nog ongedeerd, en even krachtig als te voren om de aanvallen te pareeren en te riposteeren", is misschien niet te beschrijven.

Ziedaar, lezer, een tegenstelling, niet ontleend aan de geschriften van een paar »tegenstanders"; maar aan die van »geestverwanten".

---

[1]) Open brieven blz. 144.

[2]) De Luitenant-Generaal J. van Swieten contra den Luitenant-Generaal G. M. Verspyck.

De vier bovenvermelde werken wemelen van dergelijke verrassingen, die de studie van de tweede expeditie tegen Atjeh niet vergemakkelijken. Te zamengenomen vormen die boeken als 't ware een doolhof, waarin voor den lezer het spoor der waarheid zeer moeielijk te ontdekken valt; een gevolg van het standpunt door elk der schrijvers ingenomen.

Alvorens naar aanleiding van die boeken zelven het een en ander op te merken, willen wij dan ook trachten de verschillende standpunten aan te wijzen en nagaan in hoever een meer of minder onbevangen beschouwing of beoordeeling der krijgsgebeurtenissen onder generaal v. Swieten daarvan het gevolg moet zijn geweest. Want men houde wel in 't oog, dat al die boeken verweer- of partijschriften zijn, wat de historische waarheid niet altijd ten goede komt.

De leerling zwijgt, waar de meester spreekt, leeraart kapt. Niclou, als hij, na de voltooiing van zijn 18en brief, generaal van Sw.'s eerste boek [1]) in handen krijgt. De lezer verneemt dus, al is het wat laat, van welk standpunt de briefschrijver is uitgegaan bij het uiteenrafelen van kapitein Borel's werk: *Onze Vestiging te Atjeh*. Of ten opzichte der krijgsgebeurtenissen dat standpunt het juiste is, betwijfelen wij. Wil men toch door geschriften als waarvan hier sprake is, eenig gezag uitoefenen nu en later, dan is het een eerste eisch, dat de schrijver zich zoo objectief, zoo vrij mogelijk stelle tegenover de feiten, en zich daarbij niet late beheerschen door bijzondere invloeden, welke aan de waardeering van zijn arbeid kunnen schaden. 't Is een oude waarheid, en kapt. Niclou moet zij voor den geest hebben gezweefd, toen hij op blz. 13 schreef: »Ik ben volstrekt niet voornemens in eenige beoordeeling te treden van de handelingen van den tweeden opperbevelhebber der eerste expeditie, dien ik zeer hoogacht, en dien ik reden heb om dankbaar te zijn". Gaan wij te ver, zoo wij uit die woorden afleiden, dat kapt. Niclou geen gunstig oordeel over kolonel van Daalen's bedrijf als 2e opperbevelhebber kan vellen, maar daartoe niet overgaat, omdat hem de vrijheid ontbreekt, slechts te letten op de eischen der waarheid zonder andere overweging? Bezat de leerling bij het verdedigen van 's meesters werk tegen de critiek van Borel, genoeg onafhankelijkheid om een zelfstandige studie te leveren, vrij van eenzijdigheid? Wij betwijfelen het, ook omdat kapt. Niclou geen gelegenheid ongezocht laat om zijn meester te bewierooken; wat niemand in den leerling zal misprijzen, maar het vertrouwen in de critiek niet verhoogt.

[1]) De Waarheid over onze vestiging in Atjeh.

Aan de brieven, brochures of courantenartikelen van kapt. N. is, evenmin als aan de brochures en het verder geschrijf van den gep. luitenant-kolonel der artillerie de Rochemont, over het algemeen veel belangstellende aandacht geschonken. Ook de schrifturen van den gep. majoor-titulair W. A. van Rees, over den Atjeh-oorlog, hebben niet zooveel opgang gemaakt als in den regel met werken van dien schrijver het geval is. Vanwaar dat verschijnsel? Wij zullen van hen niet zeggen: zij woonden de 2e Atjehsche expeditie niet bij en zijn dus geen gezaghebbende personen, zooals de generaal v. Swieten dat getuigt van den in 1879 gepensionneerden majoor M. F. H. Perelaer. [1]) Zoo'n argument snijdt geen hout. Maar een en ander is te verklaren uit den indruk, dien men bij het lezen hunner werken ontvangt, dat het hun in de eerste plaats niet te doen was om iets te scheppen van blijvende waarde voor de historie. 't Zijn hoofdzakelijk gelegenheidsgeschriften. Dat de schrijvers als dienaar, als leerling, als vriend of als oud-kameraad hun meesters of vrienden hebben trachten te verdedigen tegen in hun oog onbillijke critiek of afkeuring, is hun zaak, en zal hen door weinigen worden misduid. Maar dientengevolge mist hun geschrijf over Atjeh de voor een geschiedbron zoo hoog noodzakelijke objectiviteit. Vandaar een belangstelling, die slechts reikt tot den dag van morgen.

Borel's eerste boek: »Onze Vestiging te Atjeh" bracht krachtiger indruk te weeg. Vóór het verschijnen van dat geschrift was er al heel wat op het papier gebracht over de beide eerste Atjehsche expeditiën; men las en vergat het echter, en veel van dat geschrijf, meestal courantenartikelen, is dan ook te vergelijken bij »vuurwerk, dat een oogenblik kan verblinden, maar terstond daarna den afsteker weder in de duisternis plaatst, en met hem allen, die genegen waren zich door hem te laten voorlichten, daarbij rekenende op een helder blijvend licht." [2]) Met Borel was het al dadelijk anders. Een artillerie-officier, gunstig bekend in Nederland en Indië, door den minister van koloniën uitgenoodigd aan de 2e expeditie tegen Atjeh deel te nemen [3]), stelt bij zijn terugkeer in Nederland een critisch verhaal samen van den veldtocht, dien hij heeft bijgewoond, behandelt daarin, zonder aanzien des persoons, vrij en frank, met den moed zijner overtuiging, de krijgsgebeurtenissen onder generaal van Swieten met wat daarop in de eerste twee jaren is gevolgd, schetst veel verkeerds waarvan hij getuige is geweest met uitdrukkingen of door beschrijvingen, welke

---

[1]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 173—174.
[2]) Id. Inleiding.
[3]) Drogredenen zijn geen waarheid. bladz. 136.

den Olympischen Opperbevelhebber [1]) mishagen, teekent met scherpe trekken den treurigen toestand, waarin gen. v. Sw. den Kraton met zijn bezetting achterliet, wijst op de negatieve uitkomsten van het stelsel van afwachten; kortom: levert een aangrijpend overzicht, dat wel tot ongunstige beoordeeling leidt van het militair en politiek beleid zijns voormaligen chefs, maar bij welks lezing het niemand, behalve natuurlijk gen. v. Swieten, in de hersenen zal zijn gekomen, dat het dienen van een »clique", een »coterie" van tegenstanders het hoofddoel was van den schrijver. — Zoo'n verhaal moest een machtiger indruk teweegbrengen dan veel wat daaraan was voorafgegaan, en de gevolgen zijn niet uitgebleven. De redenen waarom hij zijn, reeds in 1876 geschreven boek in 1878 uitgaf, heeft Borel in zijn brochure [2]) nader uiteengezet, elke twijfel aan zijn bedoelingen is daarmede weggenomen, en des te meer zal ieder weldenkend en onpartijdig landgenoot de poging van den gen. v. Swieten betreuren om het werk van zijn jongeren wapenbroeder in de schatting van het publiek te doen dalen tot een blauwboekje van nul en geener waarde. Die poging is, hopen wij, zelfs niet ten deele gelukt, en onder de deugdelijke werken over den Atjeh-oorlog zal »Onze Vestiging te Atjeh" dan ook wel een eervolle plaats behouden.

Wat ons de wijzen als waarheid verkonden,
Straks komt een wijzer, die 't wegredeneert.

Die verzuchting ontsnapt wellicht menig lezer na elk der generaals te hebben gehoord.

Het tweede geschrift van gen. v. Swieten is bijna geheel gericht aan het adres van gen. Verspyck; Borel wordt er slechts een enkele maal en dan nog ter loops in genoemd. De beide hoofdmannen staan thans, zonder eenige tusschenpersoon, rechtstreeks tegenover elkander, en naar hartelust wordt er gekaatst en geschermd met plannen en stelsels, stelsels en plannen, strategie, staatkunde, enz., enz., enz., wat voor den lezer de eigenlijke gebeurtenissen meer in nevelen hult, dan aan het licht doet treden. Geschiedenis en waarheid verkrijgen daarbij twee aangezichten. Opgejaagd door Borel trad generaal v. Sw. met zijn pen in 't krijt. Verspyck volgde. Had B. zijn boek niet uitgegeven, van de beide generaals was misschien nooit een letter schrift in druk verschenen. Gedwongen of verplicht tot schrijven, naar hun meening, kozen zij elk het standpunt, dat het best paste bij hun schrijvers-ob-

---

[1]) Gl. v. Swieten en de Waarheid. bladz. 77.
[2]) Drogredenen zijn geen Waarheid. bladz. 4 en 5.

ject: elkanders openlijke kastijding, en maakten zij hoogere eischen daaraan ondergeschikt. Het ongelukkige denkbeeld van gen. v. Sw., dat de eerste, ernstige schrijver over de 2e Atjehsche expeditie zijn pen aan onedele oogmerken had geleend, is daarvan de oorzaak. De gevolgen kent iedereen.

Na in 't kort het standpunt te hebben aangeduid, door elk der schrijvers ingenomen, gaan wij over tot eenige beschouwingen of opmerkingen, waartoe de lezing der bovengenoemde werken ons heeft aanleiding gegeven. Het ligt echter volstrekt niet in ons plan de periode van Swieten uit den Atjeh-krijg nog eens »ab-ovo" te behandelen. Het zou niet slechts een vervelende, maar tevens een ondankbare taak zijn, ook omdat de belangstelling in de vroegere krijgsgebeurtenissen al vrij wat verminderd en in ruime mate overgegaan is op het krijgsbedrijf onder generaal van der Heijden, die, minder man van den inktpot — zegge: diplomaat of staatkundige — den Atjehneezen practisch aan het verstand brengt, dat de annexeer-proclamatie van zijn voorganger geen gekheid is geweest.

Nu gen. v. Sw's eerste boek: »de Waarheid over onze Vestiging in Atjeh" bestaat, hebben Niclou's brieven voor een groot deel hun reden van bestaan verloren. De briefschrijver zelf erkent dit, waar hij zijn 19den brief aanvangt met de woorden, hierboven reeds gedeeltelijk aangehaald: »Door het verschijnen van »»de Waarheid omtrent (lees: over) onze vestiging te (lees: in) Atjeh" is de taak, welke ik in December 1878 aanvaardde, aanmerkelijk verlicht; immers zwijgt de leerling waar de meester spreekt." Toch schrijft die leerling, met inbegrip van den 19den, nog vijf brieven, te zamen 68 bladzijden druks, en gewijd aan »onjuistheden of niet gerechtvaardigde gevolgtrekkingen omtrent welke de generaal v. Sw. het stilzwijgen bewaarde". Bovendien, volgens zijns meesters uitspraak is kapt. Niclou geen gezaghebbend persoon, want in Atjeh is de reeds jaren gepensionneerde schrijver nooit geweest; in dat opzicht staat hij bij Borel achter. Maar er is meer, dat ons minder aan de brieven doet hechten. Op bladz. 5 daarvan lezen we: »Om een goede critiek van krijgsverrichtingen te leveren, (moet men) niet minder bekend zijn met 't geen voorviel in 't vijandelijk kamp, als met 't geen gebeurde bij de eigen legermacht, heeft men deze tot onderwerp zijner beschouwingen gekozen. Eindelijk moet men weten welken invloed voorschriften van staatkundigen aard en het rekening-houden met de krachten die elders kunnen noodig zijn, op de besluiten van den opperbevelhebber hebben uitgeoefend. Wil

men, niettegenstaande al die bezwaren, reeds na iets meer dan 4 jaren overgaan tot het uitbrengen eener critiek, zoo dient vóór alles te worden gelet op hetgeen de ondervinding van den laatsten tijd heeft geleerd, omtrent de meerdere of mindere waarde van beschouwingen, dagteekenende uit een tijd, toen de punten van vergelijking, geleverd door het vervolg van den Atjeh-oorlog, nog geheel ontbraken." Voorwaar geen kleinigheid. Voldeed echter de schrijver, die Borel zoo duchtig op zijn plaats heeft gezet, [1]) toen hij zijn critiek aanving, omtrent een drietal maanden, December 1878, na het verschijnen van: »Onze Vestiging te Atjeh", aan den, door hem zelf voor den criticus geformuleerden eisch? Had hij dus meer of hooger recht om Borel te critiseeren, dan deze had om een critisch verhaal te geven van den veldtocht, door hem medegemaakt? Wij weten het niet, en uit de brieven blijkt er ons niets van. Mijn »ja" is toch zoo goed als uw »neen," laat zich Niclou door Borel toevoegen. [2]) Wat betreft de krijgsgebeurtenissen te Atjeh, door laatstgenoemde bijgewoond, zal menigeen antwoorden: wij stellen het »ja" van Borel hooger.

En waarom? Niet alleen omdat hij in Atjeh is geweest, maar ook en vooral om zijn onafhankelijk standpunt, waarover hierboven reeds het een en ander is opgemerkt. »Het hij" — de meester — »heeft het gezegd" deed Plato's leerlingen verstommen; zoo ook schijnt het voor den discipel van v. Swieten een uitgemaakte zaak te zijn geweest, dat zijn meester niet falen kon, en dus elke critiek, niet uitloopend op een lofzang, als onbillijk en ongegrond behoorde te worden gewezen van de hand en louter voortsproot uit onedele bedoelingen, uit de zucht van bedillers of betweters om den generaal v. Sw. af te breken of door het slijk te sleuren [3]), en wat er nog al meer met dat oogmerk zal worden gecomponeerd ten believe van een partij, welke dien generaal zijn roem en zijn lauweren misgunt.

U en Uw geestverwanten of medestanders [4]), U of gij en de Uwen [5]) zijn uitdrukkingen, welke, tot vervelens toe herhaald, getuigen van Niclou's zeer onjuiste, zeer eenzijdige en door niets gerechtvaardigde opvatting van Borel's streven, welke opvatting wel een uitstekend hulpmiddel is geweest voor den onvermoeiden briefschrijver bij zijn verdediging van den »meester", maar bij den lezer het vertrouwen in het boek vermindert.

---

[1]) Drogredenen enz. bladz. 22.
[2]) Open brieven. bladz. 43.
[3]) Idem. bladz. 57 en 155.
[4]) Idem. bladz. 115—146—155—168—189—190—207—241.
[5]) Idem. bladz. 133—239—240.

Een ontleding van de 23 brieven, die te zamen 246 bladzijden druks beslaan, zou ons te ver voeren, en gelijkstaan met een overzicht van de geheele expeditie onder gen. v. Sw. Daarom wenschen wij er ons van te onthouden. Over een paar brieven enkele opmerkingen.

De 7e brief [1]) is geheel gewijd aan een overzicht van de belegering van Bondjol. Op den 7en Juni 1835 was zij begonnen, den 16en Aug. 1837 viel Bondjol in onze handen. Dus twee jaren ruim heeft dat beleg geduurd, en het beknopt verhaal daarvan moet hier dienen om den lezer de verrassende snelheid te doen beseffen, waarmede generaal v. Sw. tegen den Atjehschen Kraton is opgerukt en dezen genomén heeft. — Comparaison n'est pas raison. En wij zijn 40 jaren verder. Het vervoer over zee met stoomschepen is belangrijk toegenomen in onze Indische bezittingen, de bewapening van het leger staat oneindig hooger dan voorheen, de telegraaf heeft men steeds ter beschikking, nog zooveel meer is anders en beter geworden. Voeg daarbij het verschil in plaatselijke toestanden tusschen het tegen bergen gelegen Bondjol en de Kraton of de Kotta Radja van Atjeh, en men beseft, dat de vergelijking mank gaat. Het oordeel over gen. v. Swieten's leiding van den 2en Atjehschen veldtocht zal er zeker niet gunstiger op zijn geworden, nu de leerling tot verdediging van die leiding gebeurtenissen te hulp roept, welke reeds jaren achter ons liggen. »Het gaat niet aan", lezen wij verder, »onzen oorlog te Atjeh te vergelijken met krijgstochten, zooals die in het Bandjermasinsche, Palembangsche en in dergelijke in den regel zeer weinig of slecht bevolkte streken, waar wij te doen hadden met opstandelingen, wier wederstand zonder onderling verbond plaats vond"; [2]) maar, vragen wij, waarom mag nu bij de beoordeeling van den opmarsch naar en het nemen van den Kraton wèl, bij den raad om met kleine troepenafdeelingen den vijand in 't binnenland te vervolgen, niet gewezen worden op vroegere expeditiën in Indië? Is dat consequent? Of het een of het ander. Met vergelijkingen moet men voorzichtig zijn, vooral daar waar het toestanden geldt, die, zooals op de verschillende eilanden van den Indischen Archipel, aanmerkelijk kunnen verschillen. Op een anderen brief komen wij straks nog terug. — En verder doen wij er het zwijgen toe.

Hij, die de gegevens, welke het belangstellend publiek aan de vele schrijvers over Atjeh te danken heeft, met aandacht raadpleegt en tot in bijzonderheden nagaat, klimt bijna tot den rang van gezag-

[1]) Open brieven. bladz. 57—68.
[2]) Idem. bladz. 118.

hebbend persoon. Over de leiding van den veldtocht en het politiek bedrijf van Van Swieten, zal men, zoo 't schijnt, wel nooit uitgepraat raken, en reeds dat verschijnsel brengt hem, voor wien al dat geschrijf over de beide eerste expeditiën nog iets anders is dan louter twisten tusschen »geestverwanten" en »tegenstanders", met terzijdestelling van alle »nietige haárkloverijen" [1]), »beuzelarijen" [2]), »grappen" [3]) en toepasselijke qualificatiën [4]), tot het besluit, dat er toch »something rotten" moet kleven aan dat beleid en bedrijf.

»Something rotten." Wij nemen nu eens aan, dat de generaal bij zijn opmarsch naar het hoofdobject, den Kraton, onberispelijk gemanoeuvreerd heeft, dat deze genomen is volgens het beste, eenig uitvoerbare, bij den Opperbevelhebber in stilte gerijpt plan, dat het annexeeren bij proclamatie van het rijk van Atjeh [5]) een maatregel is geweest van weldoordachte koloniale politiek of staatkunde; kortom: dat slechts onbillijke, partijdige critiek van ellendige rekenaars de krijgs- en staatkundige talenten van het beroemde legerhoofd, voor zoover zij ten minste in Atjeh hebben uitgeblonken, heeft miskend of verdacht gemaakt. Alles wat generaal v. Swieten mishaagt op rekening stellende van wangunst, wrok, onverstand, onkunde, enz. blijft altijd nog de vraag onopgelost: waarom droeg gen. v. Swieten den 26en April zijn taak over aan een ander? Was zijn vertrek toen reeds gewettigd, en zoo ja, liet hij dan het bezettingskorps en diens legerplaats in een toestand achter, die geen afwijking zou noodig of zelfs mogelijk maken van zijn beginselen, zijn plannen, zijn stelsel en zijn wenken? Het tegendeel is echter geschied, en daarin schuilt voor ons het »something rotten" van 's Opperbevelhebbers beleid. Als het stelsel goed in elkander had gezeten, en gerust had op deugdelijke grondslagen, niet ontleend aan vooraf opgestelde theoriën maar aan den werkelijken toestand, dan zou zoo iets nooit hebben plaats gehad. Maar het stelsel was wrak en niet houdbaar; 't tijdperk der ontbinding brak al dadelijk na het vertrek aan. Generaal v. Swieten moge nu klagen en jammeren over den loop der gebeurtenissen, zoo geheel in strijd met zijn krijgskundige en politieke recepten — wie draagt daarvan in hoofdzaak de schuld?

Reeds in zijn eerste boek: »Onze vestiging te Atjeh" heeft Borel den toestand beschreven, waarin van Swieten een deel der uitgeputte troepen achterliet. Die toestand liet, men herinnert het zich, bijna alles

---

[1]) v. Swieten contra Verspyck. Inleiding.
[2]) Idem bladz. 72—93—151.
[3]) Idem bladz. 88.
[4]) Te vinden op bijna iedere bladzijde van de boeken der beide generaals.
[5]) Gl. v. Swieten en de Waarheid. bldz. 88.

te wenschen over, en zeer spoedig ondervond de achtergebleven bezetting daarvan de rampzalige gevolgen. Wat daarover in zijn brochure [1]) voorkomt, vult het vroeger geschrevene aan. Wij beperken ons tot een paar aanhalingen. »Het »reuzenwerk" kwam vóór het vertrek der hoofdmacht gereed", zegt de generaal v. Swieten, »dank zij den volhardenden arbeid des troeps." Men zou dus gerechtigd zijn tot de meening dat alles binnen Kotta-Radja voltooid was, zoowel met betrekking tot het logies der troepen als uit een oogpunt van verdediging; dit was echter geenszins het geval. De troepen waren nog niet alle behoorlijk onder dak, evenmin de dwangarbeiders. Zoo bivakkeerde de bergartillerie op het laatst van April nog altijd in ellendige open barakken, die bij het invallen van den kwaden moesson door den stormwind als het ware werden weggevaagd. Er was nog geen enkele stal gebouwd; de paarden der batterij stonden onder hoogst bouwvallige afdakjes waar de regen vrij doorstroomde. Vele officieren hadden nog geen woningen en moesten zich geruimen tijd blijven behelpen met de zeer primitieve hutjes, die zij zelven met hun bedienden gebouwd hadden van geroofde materialen uit de verlaten huizen te Penajoeng of Kampong Djawa, op gevaar af voor dit vreeselijk vergrijp met den dood of den kruiwagen gestraft te worden. Hoe treurig het verder met de verdedigbaarheid van Kotta-Radja en met de gemeenschap tusschen die plaats en de zee gesteld was, zal ik niet andermaal beschrijven." [2])

En verder: »De atmosphеer was in den Kraton ontegenzeggelijk beter dan in het verpeste Penajoeng, waar hij alles behalve »frisch" kon heeten, maar dit bewijst op zich zelf nog niet veel; wanneer men in een beerput vertoefd heeft, moet elke andere lucht een aangename gewaarwording opwekken, zelfs al wordt men op een mesthoop verplaatst; zoo ten minste was ongeveer de verhouding tusschen het bivak Penajoeng en de toekomstige hoofdplaats van onze vestiging."

»In den Kraton bestond volslagen gemis aan goed drinkwater, althans van af het oogenblik, waarop onze troepen daar gelegerd werden." [3])

Beerput en mesthoop! Een schrijver, door Niclou aangehaald, spreekt van pesthol. [4]) Het teekenachtige der vergelijkingen moge niet van de fijnste qualiteit zijn, de duidelijkheid laat niets te wenschen over. Op bladz. 146 van gen. Swieten's tweede boek komt het volgende voor: »Het was de gewoonte, als ik mij" — namelijk gen. v. Sw. — »ergens in dienst begaf, de officieren van den Staf en

[1]) Drogredenen zijn geen Waarheid.
[2]) Idem bladz. 120.
[3]) Idem » 121.
[4]) Open Brieven » 155.

adjudanten er kennis van te geven. Ik liet het aan degenen, die daarvoor niet bepaald waren aangewezen, vrij om mede te gaan, of te blijven, zooals dit met hun tijdelijk lichamelijk welzijn, in andere woorden, met den staat hunner gezondheid het best zou overeenkomen. In den regel volgden allen liever dan achter te blijven. Een rit te paard, een tocht naar het binnenland, het inademen van zuivere lucht was voor allen aanlokkelijk."

Nu, dat aanlokkelijke begrijpen we volkomen.

Dat gen. v. Swieten den 26en April 1874 Atjeh verliet vóórdat nog iets was beslist en de moeielijkste, ook ondankbaarste arbeid — ons te handhaven in onze stellingen met minder troepen, ze langzamerhand uit te breiden, en de Atjehneezen langs vredelievenden weg te onderwerpen aan onze Souvereiniteit — aanving, is nu wel te verklaren, maar daarom niet minder te betreuren.

In zijn tweede geschrift heeft generaal v. Sw. het niet noodig geoordeeld aan de nadere beschouwingen en mededeelingen van Borel over den toestand van den Kraton bij het vertrek der hootdmacht, eenige aandacht te schenken. Hij zwijgt er over, en den lezer die waarheid, historische waarheid zoekt, voor het kinderachtig partijgekibbel slechts medelijdend de schouders ophaalt, heeft dus geen enkele aanleiding om te gaan twijfelen aan de nauwkeurigheid of oprechtheid, waarmede Kapitein Borel den erbarmelijken toestand heeft geboekstaafd. — En daarom zij nogmaals eere en hulde gebracht aan de nagedachtenis van Pel voor zijn roemvolle houding in de bange dagen na het vertrek van den gevierden Opperbevelhebber, voor zijn volharding en ongeëvenaarde geestkracht, waardoor hij zijn ontmoedigden soldaten vertrouwen inboezemde, en wist te behouden wat hij uit de handen van gen. van Swieten ontvangen had.

Van de 195 bladzijden, die het boek van Verspyck, behalve voorrede en bijlagen, bevat, zijn er vijftig gewijd aan de vermaarde »afwachtende houding" en de niet minder vermaarde »staatkunde van generaal van Swieten". Dus omtrent een vierde. De overige hoofdstukken behandelen feiten uit de 2e Atjeh-expeditie, waarbij de schrijver zelf betrokken is geweest en die door hem meestal anders beoordeeld of voorgesteld worden dan door generaal van Swieten. Ware gen. V. opperbevelhebber geweest, de oorlog zou een geheel ander beloop hebben gehad. Met welken uitslag? Wie zal het zeggen? Och! laten wij ook thans niet afdwalen in gissingen. De generaal Verspyck heeft nu eenmaal zijn plannen niet kunnen verwezenlijken, en daarom zwijgen wij er over.

Naar aanleiding van de beide aangehaalde hoofdstukken wenschen wij het een en ander te bespreken.

Het humane streven van den generaal van Swieten om den »koppigen" Atjehnees, met wien Nederland het toch waarachtig zoo goed meende [1]), onder den knie te krijgen door toepassing van een procédé, waaraan pen en inkt meer deel had, dan kruit en lood, zal zeker niemand dien generaal euvel duiden. Integendeel, voor zulk een edelaardig streven om zijn doel te bereiken en daarbij tevens »kool en geit" te sparen, komt hem lof toe. De pogingen van den Regeeringscommissaris eenige dagen na zijn landing, om langs vredelievenden weg, door middel van brieven, met den Sultan en overige hoofden in aanraking te komen, hebben recht op waardeering. Maar wat afkeuring, wat veroordeeling verdient, is de hardnekkigheid, de eigenzinnigheid, waarmede hij volhardde in zijn pen- en inkt-procédé, ook toen het hem duidelijk was geworden dat het volk, waartegen hij gewapenderhand was opgetreden, van te krachtige natuur was, om bij dat procédé het hoofd in de schoot te leggen. — Het opmerkelijk verschil tusschen de aanteekeningen in zijn dagboek en de telegrammen, welke hij terzelfder tijd naar Nederland zond, kan misschien ook verklaard worden uit zekere besluiteloosheid, waarin hij moet hebben verkeerd toen zijn pogingen tot vredesonderhandelingen geheel waren mislukt. Aan onze zijde stilstand in den gang van zaken, en in verband daarmeê de telegrammen; bij den vijand onverzwakte volharding, nog even krachtig verzet; vandaar de ontboezemingen in het dagboek. Maar hoe ook ontstaan, aanteekeningen en telegrammen zijn geheel in tegenspraak met elkaar. — Dat ontstemt; men leest en herleest, vergelijkt en overweegt; men durft zijn oogen niet vertrouwen. Dat de beide generaals bijna over alles in meening of opvatting verschillen, en daardoor dikwijls van dezelfde zaak geheel tegenstrijdige voorstellingen of verklaringen worden gegeven, is begrijpelijk, al vindt men het treurig. Maar hier heeft men te doen met de meeningen, beschouwingen en rapporten van den Opperbevelhebber alleen, en met gespannen nieuwsgierigheid slaat men van Swieten's geschrift na om opheldering. De telegrammen en aanteekeningen nemen wij niet op om ruimte te besparen; den lezer verwijzen wij naar de bladzijden 87 en 88 van Verspyck's boek. De opheldering is deze: [2]) »Is er een schijnbaar verschil tusschen den inhoud der aan de Regeering gezonden telegrammen en mijn dagboek, dan is het omdat de eerste de berichten behelzen, zooals zij en dadelijk nadat zij ontvangen werden, zonder commentaar, terwijl het dagboek het meer gelouterd begrip daarvan geeft." — Bij alle krijgsgoden, wat had er dan moeten staan om niet in »schijn",

[1]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 201.
[2]) Idem bladz. 193.

maar inderdaad »een verschil" te krijgen! Een gelouterd begrip, wat is dat? Men kan dus hebben een eerste begrip van eenigen toestand — zie de telegrammen — en een gelouterd begrip — zie de aanhalingen uit het dagboek — dat van dienzelfden toestand een indruk geeft precies andersom. Maar dat is donquichotterie, roept men uit; de opperbevelhebber, wiens woord ons gold als een bode der waarheid, fopte met zijn telegrammen zich zelf en ons; hij stuurde zijn landgenooten met een kluitje in 't riet. Geeft waarheid, schrijvers over Atjeh, zuivere waarheid, niet gewijzigd naar gelouterde begrippen. Het vertrouwen in generaal van Swieten's woord is door zijn toelichting van het aangewezen verschil niet verhoogd; de lezer vraagt zich af welk aandeel het louteringssysteem wel zou hebben gehad in de samenstelling van de beide werken des schrijvers.

Wij herhalen: het standpunt van den generaal Verspyck [1]) verbiedt ons, zoo goed als dat van den kapt. Niclou, zonder voorbehoud als juist en nauwkeurig aan te nemen al wat hij in zijn verweerschrift opdischt. De Onderbevelhebber met zijn grieven, de leerling met zijn bewondering zijn de een noch de ander volkomen zuivere bronnen, waaruit men blindelings putten mag. Generaal Verspyck's verklaring van het »schijnbaar" verschil tusschen het dagboek en de telegrammen van zijn Chef, achten wij echter zeer aannemelijk: »De verklaring, doch niet de rechtvaardiging, is dunkt mij alleen daarin te vinden, dat de Generaal, zooals hij ons nu zelf door zijn dagboek aantoont, op den 4en Februari, en waarschijnlijk zelfs reeds vroeger, voor zich zelven had uitgemaakt wat toen nog niet uitgemaakt kon worden; dat hij, in stede van onbevangen de verschijnselen te blijven waarnemen en daarop zijn conclusiën te baseeren, eenvoudig zijn conclusie reeds gereed had en de verschijnselen dienovereenkomstig inzag en verklaarde. Van die onjuiste waarnemingen en verklaringen, waren zijn telegrammen, evenals zijn rapporten, de vertaling". — »Zij gingen in de eerste plaats uit van hetgeen volgens hem" — n.m. gen. v. Sw. — »gebeuren moest, niet van hetgeen inderdaad in de oogen van ieder ander gebeurde". [2]) —

»Door den val van den Kraton was het strategisch object bereikt". Gen. Verspyck beweert, dat het daarmede niet bereikt was, en staaft zulks met krijgskundige overwegingen [3]); wij hebben nog een andere reden, waarom de verovering van den Kraton niet meer voldoen kon als eindobject van den veldtocht. Het staatkundig object, hoofddoel van

[1]) Lt. Gen. v. Sw. contra Lt. Gen. V. bladz. 76 en volg.
[2]) Generaal v. Sw. en de Waarheid. bladz. 88 en 89.
[3]) Idem » 90.

onzen gewelddadigen inval in het rijk van Atjeh, was het sluiten van een traktaat van vrede en vriendschap met den Sultan. Goedschiks of kwaadschiks, dat traktaat moest er komen, en daarmede paal en perk worden gesteld aan zee- en menschenroof, slavenhandel en andere gruwelen, reeds te lang verduurd. Ook het planten van een andere, dan de Nederlandsche vlag op Sumatra's Noordkust, moest door dat traktaat voor altijd worden belet. De Atjehnees wilde zich echter niet goedschiks onderwerpen aan onze »billijke" eischen, en een strijd op leven en dood ving hij met het gehate Nederland aan. Daar verschijnt na een mislukte expeditie generaal v. Swieten. Hij landt, slaat den Atjehnees uit zijn versterkingen terug, jaagt hem uit zijn Kraton, neemt daarvan bezit; — het strategisch object is in zijn macht, het doel van den veldtocht is bereikt. Den wapenen wordt daarop rust gegund; in de plaats van den veldheer treedt de Regeeringscommissaris in zijn volle kracht op, de vechtjas wordt vervangen door de toga. De staatkundige onderhandelingen vangen nu aan; de vroeger afgezonden brieven en proclamatiën waren daarvan het voorspel geweest. Maar de Sultan is verdwenen of overleden, het land in partijen verdeeld; aanraking met hoofden van beteekenis bestaat er niet; de Regeeringscommissaris ervaart dan ook weldra tot zijn diepe teleurstelling, dat, al heeft hij het strategisch object in handen, het staatkundig object daarom niet voor 't grijpen ligt. Moeielijke oogenblikken breken thans voor hem aan. Wat te doen? Den 12den Februari 1874 trekt generaal v. Swieten, zonder het antwoord af te wachten van het Opperbestuur op zijn telegram van den 28sten Januari te voren, zijn Rubico over: bij proclamatie wordt het rijk van Atjeh bij onze Indische bezittingen geannexeerd, en het Ned. gouvernement verklaard te zijn de Souverein van het land. Behoorde nu — en om deze vraag goed te doen begrijpen, haalden wij de overbekende geschiedenis der annexatie met een enkel woord op — in verband met deze belangrijke wijziging in het staatkundig object, het strategische geen verandering te ondergaan? Moest er nu ook geen ander dergelijk object gekozen worden? »De oorlog is geen op zich zelf staand denkbeeld, doch slechts het middel om een staatkundig voordeel te bereiken." [1]) Het staatkundig voordeel, dat gen. v. Sw. moest trachten te verkrijgen, was het sluiten van een traktaat. Toen dat voordeel hem echter ontglipte, schroomde hij niet er een ander voordeel (?) voor in de plaats te stellen, dat onmogelijk nog voordeeliger had kunnen zijn. Nederland werd een geheel rijk in den schoot geworpen. Door die daad van den Regeeringscommissaris werd het »beperkte doel"

---

[1]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gn. V. bladz. 185.

van den oorlog gewijzigd, en kon het veroveren en bezetten van het aanvankelijk als strategisch hoofdobject aangewezen punt — de Kraton — niet meer voldoende worden geacht om het nieuwe staatkundige voordeel niet in naam, maar feitelijk te verkrijgen. Een ander object had gekozen moeten worden, voor welks bereiken minstens evenveel voortvarendheid gevorderd werd als bij het oprukken naar den Kraton, wilde men de proclamatie niet doen dalen tot de waarde van scheurpapier. Toch deed de Regeeringscommissaris die keuze niet. Een ander hulpmiddel werd uitgevonden, en tegenover de meest agressieve politiek werd gesteld een oorlogstoestand, bekend onder den naam van »de afwachtende houding". Is dat handelen naar vaste beginselen? Neen, de generaal van Swieten is teruggedeinsd voor de eischen voortvloeiend uit de door hem eigenmachtig afgekondigde annexatie; met zijn theorie van afwachten ontnam hij zijn ernstige politieke daad allen steun, en de verantwoording voor een en ander ontweek hij door heen te gaan, toen zijn werkkring als regeeringscommissaris eerst met vrucht zou kunnen aanvangen. Ja, nu kan men honderden en nog eens honderden bladzijden volschrijven met allerlei theoriën, allerlei vergelijkingen, en klaagliederen aanheffen over de duizenden menschenlevens die geofferd, de millioenen die verslonden, de kampongs die verbrand, de oogsten die vernield, de welvaart die verwoest, de verbittering die gekweekt is; daarmede wordt de grief niet weggecijferd: dat alles, Generaal v. Sw.! komt dan toch voor een groot deel ten uwen laste, want door het overdragen van uw verantwoordelijkheid vóórdat uw systeem of stelsel eenig resultaat had opgeleverd, is zulks mogelijk geworden.

Over het algemeen houdt gen. V. in de genoemde hoofdstukken van zijn boek beter voet bij stuk dan gen. v. Sw. in hetgeen hij daar tegenoverstelt. Deze laatste verdiept zich bij zijn wederlegging in allerlei algemeenheden en historische bijzonderheden, die den lezer heenvoeren naar alle windstreken; de eerste blijft te Atjeh en levert het bewijs, dat als men deugdelijke argumenten ter beschikking heeft om zijn staatkundige zienswijze te rechtvaardigen, geen reis om de wereld noodig is tot het bijeenzamelen van voorbeelden ter toelichting van wat men heeft uitgevoerd of gedacht.

Koloniale staatkunde, wat is zij anders dan grondige kennis van de Indische volken, aan Neêrland's gezag onderworpen? Die kennis is of behoort te zijn de grondslag van ons bestuur, het uitgangspunt waarvan al onze wetten, reglementen en andere bestuursmaatregelen, vastgesteld om der wille van de Nederlandsche of Ned. Indische belangen en financiën, in de eerste plaats afhankelijk moeten worden

geacht. Houdt men dien eersten van alle eischen niet in 't oog, de gevolgen blijven niet uit; de ondervinding kan daarover met vrucht worden geraadpleegd. Trouwens, het Nederlandsch-Indisch gouvernement let op die eischen en eerbiedigt zooveel het kan de zeden, instellingen, gewoonten en gebruiken van de inlandsche stammen en rassen, die onder zijn vlag leven. Het is dan ook de beste wijze om zich het rustig bezit van de veroverde landen zoo goed mogelijk te verzekeren, en de naleving van dat beginsel, al jaren herwaarts, mag voorzeker als een der redenen beschouwd worden, dat in 't hevigst van den Atjeh-oorlog, door heethoofden of fanatieke drijvers in Indië zelfs geen poging is gewaagd tot verzet of oproer tegen het Ned. gouvernement. Niet dus aan het geluk alleen zonder meer, zooals gen. V. beweert [1]), is dat verschijnsel te danken geweest.

Naast dezen eersten, dezen hoofdeisch, deze »conditio sine qua non" staan twee andere eischen: beperking van ons gezag, en wering van elken anderen dan Nederlandschen invloed. Beperking van ons gezag in Indië, omdat aan Nederland de middelen ontbreken de grenzen van dat gezag dan het ware voet voor voet naar buiten te verplaatsen met het doel de schatten van zoo menig onbeheerd, ja, nog grootendeels onbekend maar kostbaar deel van Insulinde op te sporen, zich er een veiligen weg heen te banen, en ze, eigen belangen bevorderende, te brengen onder het bereik van het wereldverkeer. Het grootste deel van Sumatra, de binnenlanden van Borneo, bijna geheel Celebes en zooveel kleinere eilanden liggen nog braak, wat zeer te betreuren is, daar die landen rijk zijn aan delfstoffen, een vruchtbaren bodem bezitten, en over natuurkrachten kunnen beschikken, die den Europeeschen pionier overvloedige vruchten beloven, als hij eenmaal de hand zal hebben geslagen aan de ontginning van die zoo kostelijke gewesten. De resultaten zouden, voor Nederland allereerst, vele zijn, en andere natiën, door openstelling van havens ook deelende in de schatten, door Nederland voor de geheele wereld verkrijgbaar gesteld, zouden met minder wanguustigen blik heenzien naar het heerlijke goed, dat, voor een groot deel althans, ontoegankelijk is, en wie weet hoe lang nog ontoegankelijk zal blijven voor kapitaal en arbeid. Voor pogingen om zich te nestelen in onze nabijheid, waartegen Nederland nu steeds op zijn hoede moet zijn, zou dan minder aanleiding bestaan. — In stede van beperking van gezag, zou Neêrland's tweede beginsel van koloniale staatkunde dus eigenlijk moeten zijn: vooruit, langzaam vooruit, zooveel mogelijk langs vredelievenden weg, maar altijd vooruit; het is Neêrland's roeping om te arbeiden, en steeds meer

1) Gl. v. Sw. en de Waarheid bladz. 114.

te arbeiden aan de beschaving en ontwikkeling der barbaarsche of halfbarbaarsche landen en volken, waarover het zoogenaamd gezag voert. Dàt is zijn taak, dàt de plicht, welken het te vervullen heeft tegenover de geheele wereld. Zoo daaraan naar den eisch voldaan wordt, kan het met meer recht dan nu opkomen tegen elke poging van andere natiën om haar vlag naast de onze te planten. — De handhaving van het derde beginsel, het weren van elken, niet Nederlandschen invloed, zou in de trouwe nakoming van dien plicht tevens een krachtigen steun vinden.

Maar Nederland, zegt men, kan, zelfs met de uiterste inspanning, de hierboven aangewezen roeping niet ten volle vervullen. Toch heeft het, door den nood er toe gedwongen, zijn gezag steeds uitgebreid, en eenmaal zal de tijd komen, dat geheel Sumatra, evenals Java, rechtstreeks door ons beheerd wordt. Op dien toestand behoort Nederland steeds het oog te houden. De deftigste frasen van onze koloniale staatslieden, als: »uitbreiding is wensch noch doel" en dergelijke, al hun vertoon van geleerdheid, hun schermen met hoogere politiek, met zaken of beginselen van hooger orde, dat hen in de schatting der menigte moet stempelen tot orakels of specialiteiten, zal niet verhinderen, dat op Sumatra alle Sultansrijken het een na het ander, zullen verdwijnen, en Neêrland's Koning als de eenige Souvereine Vorst ook op dat eiland zal worden erkend. — Zoo zal het gaan met Celebes, zoo met Borneo. En al ligt dat alles nog in een verre toekomst, toch behoort de koloniale staatsman, die met zijn politiek niet leeft bij den dag, en inziet, dat Neêrland's krachten vroeg of laat zullen blijken niet meer toereikend te zijn voor de omvangrijke taak, zich steeds af te vragen, welke gedragslijn wij te volgen hebben bij het bestuur of beheer van die drie eilanden. Houden wat wij hebben; maar geen stap verder, wordt er meestal, als in koor gezongen. Maar voor de volken dier eilanden en de natiën daar buiten is uw lied te vergeefs; zij zullen u dwingen verder te gaan. De annexatie van Atjeh kan hier gelden als sprekend bewijs. Niemand in Nederland heeft ze gewenscht, toch had zij plaats den 12en Februari 1874. Djambi ligt hoogst waarschijnlijk het naast aan de beurt. Laat het daarom het streven zijn van onze koloniale staatslieden, Nederland te ontheffen van een deel zijner taak. Dat streven worde verwezenlijkt eer het te laat is. Dat streven zal niet uitloopen op uitputting of weerloosheid [1]), wanneer op eenig punt in den Archipel al onze inspanning gevorderd wordt. Dat streven belooft rijpe vrucht. Dat streven zal ons niet noodzaken onze krachten te versnipperen

[1]) Gl. v. Sw. en de Waarheid 118.

over een uitgestrekt gebied; maar ons integendeel de gelegenheid scheppen al onze hulpmiddelen saam te trekken en aan te wenden tot den vooruitgang van die landen, voor welker behoud Nederland tot het uiterste strijden wil.

Wij hebben ons veroorloofd het een en ander op te merken over koloniale staatkunde. Reeds vroeger deden wij het, en komen er nu op terug, omdat de beide generaals, bij het bespreken van hun staatkundige beginselen, niet zeer duidelijk doen uitkomen, welke die beginselen in 't algemeen eigenlijk zijn. — Zij beperken zich tot de Atjehsche staatkunde, en zij hebben daarin gelijk. Krijgsoversten in de eerste plaats, zijn zij niet geroepen tot het houden van college in koloniale en andere staatkunde of politiek, als daar is: bedachtzame staatkunde, wijze staatkunde, hoogere staatkunde, voorzichtige staatkunde, gezonde staatkunde, verstandige staatkunde, vredelievende staatkunde, geduldige staatkunde, fijne staatkunde, ziekelijke politiek, avontuurlijke politiek, enz. [1])

Gen. v. Sw. echter gaat, zoo wij ons niet vergissen in den indruk door zijn boeken op ons gemaakt, toch gaarne door voor een »doorkneed" koloniaal staatsman, en daarom een enkele aanhaling uit zijn staatkundige bespiegelingen. »De staatkunde is geen positive wetenschap, steunende op vaste regelen, tegen welke niet zonder gevaar gezondigd kan worden. Zij heeft, wel is waar, de geschiedenis en de ervaring, waaruit geput kan worden, tot leiddraad, maar in de toepassing hangt alles af van objectieve en subjectieve gevoelens, die geheel van elkander afwijkende beslissingen kunnen in het leven roepen, waarbij bovendien ook nog omstandigheden van invloed zijn die wij niet beheerschen kunnen. De grootste en schranderste staatslieden ondervinden daarin teleurstellingen, die zij niet verwacht hadden, als hunne beslissing niet in overeenstemming is met den wil der daarbij betrokken volken." [2])

Is dat waar, dan is de staatkunde inderdaad iets avontuurlijks, iets geheel afhankelijk van oogenblikkelijke of toevallige neigingen, waaraan geen touw is vast te knoopen. Heden zoo, morgen anders. Politieke tinnegieterij? De staatkunde, zooals zij door generaal van Swieten wordt opgevat, heeft iets ijls, iets onbestemds; zij hangt in de lucht. Vaste beginselen schijnen daarbij minder noodig te zijn. Dat de schranderste staatslieden zoo menigmaal kunst- en knutselwerk leveren met het leven van een dag, is zeer dikwijls hun eigen schuld. Zij vergeten wel eens, dat zij er zijn voor de volken, en de

---

[1]) Al deze en nog meer soorten van staatkunde worden in de vier aan het hoofd dezes vermelde werken genoemd. — 't Is een moeilijk vak!

[2]) Lt. G. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 200.

volken niet voor hen. — Niet alle natiën schikken er zich zoetsappig in, om, met miskenning of volstrekt geen kennis van hun waarachtige belangen, hun nooden en behoeften, te worden beschouwd als »le gent taillable et corvéable à merci". — Neen, elk land heeft en moet hebben een binnen- en een buitenlandsche, ook zoo noodig een koloniale staatkunde, met een vastgesteld doel en dus steunend op vaste beginselen en regelen. Komt de buitenlandsche staatkunde van de eene natie in botsing met die van een andere, dan moet dikwijls het recht van den sterkste beslissen.

De generaal van Swieten kende de Atjehneezen niet. Evenmin de gen. Verspyck. Wat zij van dat volk wisten, steunde zoo niet geheel, toch in hoofdzaak op praatjes en mededeelingen van allerlei volk. Arabieren, Chineezen, Inlanders, Klingaleezen waren geraadpleegd, maar zonder veel succes. Ja, men had wel een schat van berichten, maar zij druisten zoo tegen elkander in, dat er volstrekt niet op viel te vertrouwen. Over land noch volk bezat men zulke gegevens, als vereischt werden om met nauwkeurigheid de gedragslijn aan te wijzen, die in zijn aanraking met de Atjehneezen den Opperbevelhebber uitzicht kon geven op het slagen in zijn zending. 't Was aanvankelijk een tasten in den blinde, en niemand zal het den generaal van Swieten misduiden, dat hij, vertrouwend op de macht van zijn pen, getracht heeft op de vreedzaamste wijze de Atjehneezen te overtuigen van de goede bedoelingen, waarmede hij in hun land gewelddadig voet aan wal had gezet. Drie maanden lang — wij rekenen van het nemen van den Kraton af — heeft de Opperbevelhebber proeven genomen met een stelsel van afwachten, waarbij de pen, het intellectueel krachtigst wapen [1]), onvermoeid werd gehanteerd, maar waarmede de Regeeringscommissaris geen stap verder kwam. De proeven mislukten, alle pogingen tot bereiking van zijn doel langs vredelievenden weg stuitten af op het onbuigzaam karakter van het geannexeerde volk; te vergeefs verspeelde de Regeeringscommissaris al zijn politieke ervaring op brieven en proclamatiën. De Atjehnees liet zich niet verlokken, en rammeide, waar hij zijn kans gunstig zag, op onze legerplaatsen en versterkingen los.

Op alle sommatiën onzerzijds om de werken des vredes te hervatten en de wapenen neêr te leggen, gaf de vijand door zijn houding stilzwijgend ten antwoord: »Kom en haal ze". Dat had den Regeeringscommissaris moeten doen begrijpen, dat zijn systeem, hoe goed ook gemeend en hoe ook in overeenstemming met de bedoelingen van

---

[1]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. Inleiding.

het Opperbestuur, tegenover de Atjehneezen niet houdbaar was. Die ervaring had hem, hoe smartelijk 't ook mocht vallen, tot een herziening van zijn stelsel moeten leiden. en een weg moeten doen inslaan, die doornig en vol moeielijkheden, toch de eenige bleek te zijn waarlangs hij zijn staatkundig object kon bereiken: de onderwerping van het Atjehsche volk aan Neerlands Souvereiniteit. Wie zou het toegejuicht hebben, dat de oorlog ware gevoerd of voortgezet geworden alleen om des oorlogs wille, om te vernielen, te verwoesten en wat al ellendigs meer? Niemand voorwaar! maar evenmin kan men het loven, dat de Opperbevelhebber willens en wetens het oog sloot voor de logische consequentiën, die voor hem volgen moesten uit de tot haar uiterste grenzen gevoerde politiek van agressie des Regeeringscommissaris. — Eigenzinnig en met onverklaarbare verblinding voor den waarachtigen toestand hield hij echter aan zijn lievelingsdenkbeelden vast, stelde met dezen tot grondslag een nota samen voor den kolonel Pel, en ging toen naar huis, aan dien Kolonel de uitvoering opdragende van een program, dat de onderwerping ad calendas graecas verschoof.

Schrijf nu boeken zooveel gij wilt, riposteer en pareer naar alle kanten, richt uw philippica's tegen allen, die uw roem trachten te verduisteren, uw lauweren trachten weg te stelen, noem ze betweters, clameurs, officiers à courte vue, wildemannen, salon-generaals, politieke warhoofden, enz., dergelijke qualificatiën mogen passend zijn voor schotschriften, de historische waarheid is er niet mede gediend, zij wijst dat alles met minachting af. Daarmede worden fouten niet weggecijferd, het gedane niet ongedaan gemaakt, het ontijdig vertrek na drie maanden politieke tobberij zonder eenige uitkomst van beteekenis niet gerechtvaardigd, het feit niet weggenomen, dat de generaal v. Swieten zich in den invloed van zijn procédés op het van alle vreemde overheersching afkeerige gemoed van den Atjehnees merkwaardig heeft vergist.

Wij hebben in de boven vermelde boeken naar de redenen gezocht van dat weggaan. Alleen bij Niclou vinden wij er eenige opgegeven. Heel veel hebben zij niet te beduiden. Wij vinden ze gezocht, de lezer oordeele zelf: »Men heeft het van Swieten euvel geduid, dat hij in April 1874 niet te Kotta Radja is achtergebleven. Stel eens dat zulks gebeurd ware, dan zoudt gij eens gezien hebben, hoe wraak was geroepen over zijn toelage en traktement en hoe zijn vertoeven op het terrein des oorlogs was toegeschreven aan eigenbelang! Maar bovendien: de generaal van Swieten mocht niet te Atjeh blijven. Maanden achtereen waren de troepen der 2e expeditie bewerkt; maanden achtereen was het vertrouwen in den Opperbevelhebber ondermijnd."

»'t Doel was bereikt; 't was gelukt het gros van den troep tegen den Opperbevelhebber in te nemen. Daarom vorderde 's lands belang, dat de generaal van Swieten, toen 't tijdstip daar was dat ook een ander zijn stelsel in toepassing kon brengen, zijn taak overgaf aan den waardigsten, namelijk aan hem van wien mocht verwacht worden, dat hij op den ingeslagen weg zou voortgaan, en van wien men wist, dat hem het vertrouwen zijner ondergeschikten nog niet ontnomen was.

»Was de generaal van Swieten met de op 26 April vertrokken en uitgeputte troepen te Atjeh gebleven, hij zou ze nutteloos blootgesteld hebben aan een gerekt verblijf te Penajoeng; was hij persoonlijk gebleven, hij zou den schoonsten plicht des krijgsmans, die van zelfopoffering, verzaakt hebben." [1])

Kostelijk, niet waar? Dat een deel der troepen, die allen, vertrekkers en blijvers, wel even veel uitgeput zullen zijn geweest, op den 26en April wegging, toen alles niet meer noodig was, zal niemand afkeuren. Integendeel. Moest echter de Opperbevelhebber daarom ook vertrekken? Is generaal van Swieten inderdaad zoo bang geweest voor praatjes over zijn toelage en tractement; vorderde 's lands belang werkelijk zoo'n daad van zelfopoffering, als kapt. Niclou beweert dat het weggaan was? Geloove wie het wil! De generaal v. Swieten zelf rept er niet van, en trouwens — daargelaten het kleingeestige van de aangevoerde redenen, die eigenlijk slechts een bejegening verdienen als Newton's tegenstanders te beurt viel, [2]) — dergelijke uitvluchten zouden niet passen in den mond van een zelfstandig, naar zijn innige overtuiging handelend Opperbevelhebber, die zich wist te verheffen boven praatjes, berispingen of veroordeelingen, langs den Koninklijken weg [3]) voortschreed of wilde voortschrijden recht op zijn doel, met het: »fais ce que dois" tot leus, [4]) en onontvankelijk voor het: »qu'en dira-t-on" [5]). — Generaal van Swieten had behooren te blijven, en der Indische regeering moet het als een fout worden toegerekend, dat zij haar commissaris daartoe niet heeft verplicht. Die regeering wist ten minste even goed als de generaal v. Swieten, dat al was het strategisch object in ons bezit, de politieke uitkomsten van den veldtocht gelijk nul waren, en de tijd om den arbeid van den regeeringscommissaris, buiten noodzaak, aan een ander op te dragen nog niet daar was. Had de commissaris zijn verblijf te Atjeh onnoodig gerekt,

---

[1]) Open brieven, de 22ste, bladz. 224.

[2]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 166.

[3]) Gl. v. Sw. en de Waarheid bladz. 6 en 8.

[4]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 157.

[5]) Idem. bladz. 161.

de regeering had hem dan evenzoo kunnen ontheffen van zijn werkkring op de allermeest eervolle wijze. — Had generaal v. Swieten met zijn toelage en traktement geen raad geweten, of ze, in evenredigheid van zijn taak, te hoog gevonden, bij zijn pogingen om van het overcomplete verlost te worden zou hij een toenadering en ondersteuning hebben ondervonden, in schrille tegenstelling met het verzet van den Atjehnees. En de tweede reden is al even dwaas en ongerijmd. Voorzeker zullen er, hoofdzakelijk bij de officieren, sympathieën en antipathiën hebben bestaan; waar bestaan ze niet? Moest echter de Opperbevelhebber zich daarvoor »opofferen?" Had zich bij het leger ook maar één bedenkelijk verschijnsel geopenbaard, dat aan gen. v. Sw. recht gaf zijn troepen te wantrouwen? Was daarvan iets gebleken bij de gevechten, of bij eenige andere omstandigheid? Neen, gelukkig niet, en de gen. v. Sw., al heeft hij grieven tegen enkele hoofd- en andere officieren, spreekt daar niet over. Integendeel, op bladz. 159 van zijn tweede geschrift verhaalt de generaal, dat hij zich op den 16en April 1874 — na het echec R. — naar den Kraton begaf »om den gekwetsten een woord van deelneming en troost toe te spreken. Allen, zoowel officieren als minderen, ontvingen mij welgemoed, zelfs lachend." Blijkt hieruit iets van afkeer of ondermijnd vertrouwen? [1]) — Immers neen! En toch gebeurde dat een dag of tien vóór het vertrek van den opperbevelhebber, welk vertrek toen al reeds vaststond als een paal boven water. Het verdwijnen van den generaal Verspyck van het oorlogstooneel met de uitgeputte troepen zou bovendien den opperbevelhebber verlost hebben van zijn »dwarskijker" [2]) en de opgewonden gemoederen wel langzamerhand hebben bedaard. De generaal v. Sw. offerde zich op, toen hij Atjeh verliet! 't Is al te zot, en zoo kapitein Niclou meent met die argumenten een ernstige, afdoende verdediging te hebben geleverd van zijns meesters handelingen, heeft hij geen hoogen dunk van het gezond verstand en onpartijdig oordeel van het denkend deel der natie. 't Wondert ons, bij dat alles niet tevens te lezen, dat er een opstand »smeulde" onder onze soldaten, die toch wàt wilden te doen hebben, met het doel generaal V. uit te roepen tot Sultan van Atjeh, de erfopvolging te regelen naar de adat van dat land.

Maar laat ons zoo niet doorgaan. Het ontijdig vertrek en de geheele gedragslijn van den opperbevelhebber is een fout geweest, in hare gevolgen van te ernstige beteekenis om er veel opmerkingen aan vast te knoopen van schertsenden aard. Wat al rampen heeft dat ten

---

[1]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 56. Zie wat de schrijver daar zegt over het vertrouwen van zijn troepen.

[2]) Idem. bladz. 80—207.

gevolge gehad! Ja, omdat mijn »wenken" werden op zij geschoven en met scheurpapier gelijk gesteld, roept gen. v. Swieten jammerend uit. Wel zeker, daarover kan men blijven klagen en jammeren naar hartelust; helpt dat iets? Practischer ware een terugkeer geweest, niet alleen ten dage toen Pel een anderen (verkeerden?) weg insloeg, maar ook later, om met meesterhand te herstellen en te leiden, wat boven de krachten bleek te gaan van middelmatige of nog minder dan middelmatige opvolgers. [1]) Dàt, waarachtig, zou een daad van zelfopoffering zijn geweest, dàt een bewijs van toewijding en geloof in eigen kracht, waardoor vele fouten hadden kunnen worden hersteld, nog meerdere zouden zijn voorkomen, en waardoor de generaal van Swieten aanspraak zou hebben verworven op de dankbaarheid der natie. Het staatsbelang zou daarmede oneindig meer gebaat zijn geworden dan met al dat geschrijf, waarbij zelfs Pel's nagedachtenis niet gespaard wordt: »Al de bevelhebbers, die te Atjeh het bewind gevoerd hebben, en een verantwoordelijkheid te dragen hadden, hebben haar" — de agressieve politiek — »afgekeurd, zelfs de generaal Pel, totdat hij, tijdens een driemaandelijksch verlof te Batavia, in medio 1875, is omgepraat geworden." [2]) Omgepraat! Wat generaal Pel, zoo hij nog leefde, wel zeggen zou van die frase? »Pel was een man uit één stuk, met een vasten onverzettelijken, wil; hij liet zich, evenmin als zijn voorganger, door iemand leiden of inblazen; al wat hij deed, sproot uit zijn eigen brein voort, en als het er op aankwam, schroomde hij niet een krachtig initiatief te nemen, meer echter met het zwaard dan wel met de pen. Hij hield zijn omgeving, waar het dienstzaken gold, op een eerbiedigen afstand, en men zou zich wel gewacht hebben hem ongevraagden raad of wenken te geven" [3]). — »Op hem kon ik rekenen, hij had in 1859 als kapitein bij mijnen staf de tweede Bonische expeditie medegemaakt, en was kortelings (13 Februari 1874) op mijn voorstel tot kolonel bevorderd, en door mij benoemd, om, nà het vertrek der hoofdmacht, de eervolle betrekking van militairen en civielen bevelhebber van Atjeh te bekleeden" [4]). Pel omgepraat, prijs gevende zijn overtuiging, zijn begrip van verantwoordelijkheid en plichtbesef! Hij, de waardigste, aan wien de voorkeur werd gegeven boven generaal Verspyck, en zelfs boven generaal de Neve die, als chef van den Staf en vertrouwd vriend van den opperbevelhebber, een uitstekend opvolger zou zijn geweest. Pel, wiens sterven op den 24sten

---

[1]) Kort Overzicht van den Oorlog tegen het Atjehsche rijk. — Java-Bode, November 1880. door gep. majoor Timmermans.

[2]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 247.

[3]) Drogredenen zijn geen waarheid. bladz. 135.

[4]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 176.

Februari 1876, in 's lands Vergaderzaal werd genoemd: het grootste persoonlijk verlies, dat Nederland op dien dag lijden kon. De generaal van Swieten moet hebben gebloosd op 't oogenblik dat hij het neêrschrijven van die frase de schim van den braven soldaat voor hem verscheen om hem te danken voor den nieuwen loover, waarmede de edele wapenbroeder zijn nagedachtenis trachtte te verheerlijken bij het Nederlandsche volk.

Over de agressieve politiek geen breede beschouwingen meer. Die politiek is ontstaan, wij herhalen het, met den eersten stap, dien Neêrland's koloniale staatslieden deden om Atjeh middellijk of rechtstreeks onder ons gezag of souvereiniteit te brengen; die politiek is door gen. v. Swieten zoo ver mogelijk voortgezet door ten overstaan van geheel de wereld te verklaren, dat het Atjeh-land »door het recht der overwinning aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement behoort", en dat hij — v. Sw. — »het bestuur over de 3 Sagies (had) aanvaard"; en »thans het Nederlandsch Gouvernement Souverein is in plaats van den Sultan". [1]) Een andere politiek is er nooit geweest; voor het kunststuk echter om die politiek te handhaven en te doen erkennen door het Atjehsche volk, zonder daarbij de wapenen te gebruiken, is generaal v. Swieten teruggedeinsd. »Ik heb geduld en tijd"! roept de generaal uit aan het slot van het 10de hoofdstuk van zijn jongste geschrift. [2]) O! mocht hij ze gehad hebben, toen zij noodiger waren dan nu zij slechts dienen om jammerklachten te schrijven over afwijkingen van een stelsel, dat dan toch eerst prijsgegeven werd, nadat het drie maanden door den uitvinder zelf [3]) en daarna nog ruim een jaar door zijn opvolger zonder eenig resultaat was beproefd. Ware er iets meer, dan nu het geval schijnt te zijn geweest, overgebleven van het jongelingsvuur, waarmeê eenmaal van Swieten naar Java snelde om den opstand van Diepo Negoro te helpen dempen, en dat gewest niet te verlaten voor alles in rust was wedergekeerd [4]), de opperbevelhebber, tevens regeeringscommissaris zou ongetwijfeld gebleven zijn tot op het oogenblik dat de practijk, »de proef op de som", de onbetwistbare deugdelijkheid van zijn op koloniale staatsmanservaring gebouwde theorieën op schitterende wijze had in 't licht gesteld, en de moeielijke taak met volkomen vertrouwen op den uitslag aan anderen kon worden overgedragen.

Het Atjeh-vraagstuk heeft Nederland en Indië bittere, teleurstellende ervaringen gebaard. Met den oorlog, daaruit voortgevloeid, brak een

[1]) Gen. v. Sw. en de Waarheid. bladz. 201 en 205 bijlagen.
[2]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 198.
[3]) Gl. v. Sw. en de Waarheid. bladz. 89.
[4]) Open Brieven. bladz. 6.

moeitevol tijdperk aan, zooals beide in de laatste halve eeuw er geen hadden gekend. Onze koloniale staatslieden en legerhoofden kregen volop gelegenheid het bewijs te leveren, dat in hun handen het lot van onze Indische bezittingen veilig en zeker was, en zij dus recht hadden op het vertrouwen des volks. — En wat is de droevige uitkomst geweest? Indië kwijnt, het vertrouwen is geschokt, de invoering van nieuwe belastingen daar is reeds aangevangen, de vroeger levendige belangstelling in alles wat Atjeh betrof heeft bij velen plaats gemaakt voor onverschilligheid, millioenen zijn verdwenen en, wat niet het minst telt, duizenden menschenlevens zijn geofferd! Koloniale staatslieden en krijgsoversten werpen elkander de fouten naar het hoofd, schrijven boeken, brochures en wat niet al, en doen elkander daarin de bitterste verwijten. De eerste expeditie mislukte ten gevolge van een aaneenschakeling van politieke en krijgskundige fouten. De beide mannen, die aan haar hoofd hebben gestaan, rusten in het graf; de koloniale staatsspecialiteit, die haar vergezelde, werd eervol bedankt voor verder dienstbetoon. Generaal Verspyck was een wildeman [1]), en kon niet gebruikt worden. De generaal v. Swieten wordt opgeroepen om te helpen; met loffelijke, belangelooze [2]) toewijding geeft hij aan de roepstem gehoor; maar laat, na het strategisch object te hebben bereikt — en misschien wel op noodlottige wijze aangegrepen door een »onbedwingbaren lust om weg te gaan" [3]) — zijn werk als regeeringscommissaris halverwege steken om in Nederland in zijn »salon", [4]) bladzijden te vullen over zijn veldtocht, en daarbij de verantwoordelijkheid der latere gebeurtenissen te stellen op rekening van hen, die afwijking hebben gepredikt van een stelsel, dat gen. v. Sw. zelf de kracht of den lust niet gehad heeft door te zetten tot zijn uiterste consequentiën.

Bij een levendig gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid zou gen. van Swieten nooit tot den terugkeer in April 1874 besloten hebben, en het krachtig besef daarvan bij alle landgenooten, door een ernstige overweging van den inhoud der vele boekdeelen over Atjeh verkregen, zal, laat ons hopen, tot Nederlands beterschap, ook voor een volgend geslacht de herinnering helpen bewaren aan een der minst in 't oog springende, der onnaspeurlijkste, maar tevens schromelijkste gevaren, die de eer en het leven eener natie bedreigen. [5])

---

1) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 48.

2) Idem. bladz. 56.

3) Gl. v. Sw. en de Waarheid. bladz. 98.

4) Lt. Gn. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 41.

5) Nationale Vertoogen. 2e. Bundel. Cd. Busken Huet. bladz. 26. De onveranderde zin is deze: Bij een levendig gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid

Laat ons hopen, en het elkander toeroepen: »desespereert niet", de woorden, waarmee J. Pieterz. Koen zijn benarde landgenooten in het fort te Jacatra opwekte om vol te houden tot het einde toe. Welke fouten onze koloniale staatslieden en krijgshoofden bij hun optreden tegen het rijk van Atjeh ook mogen hebben begaan; van hoeveel politieke misslagen, van hoeveel treuzelen en talmen, dralen en tobben, waar aangrijpen en doortasten, van overijling en haast, waar kalmer overweging en dieper plichtsgevoel uitstekend te pas zouden zijn gekomen, het Nederlandsche volk ook getuige is geweest; wij desespereeren niet. Generaal van der Heijden, de man van de daad, levert het bewijs, dat de kracht der voorvaderen nog niet geheel is uitgedoofd. Met de ervaring der verloopen jaren voor zich, is hij, ten volle bewust van zijn verantwoordelijkheid, energiek opgetreden en gaat hij onverzettelijk zijn weg. Geen vrees voor praatjes over zijn bloeddorst, over zijn toelage en traktement, weerhoudt hem in Atjeh te blijven en te volharden tot hij zijn zending zal hebben volbracht. Slechts kloeke mannen met een ijzeren wil, zooals onze Indische geschiedenis ze kan aanwijzen, weten te slagen in hun ondernemingen, en ook van der Heijden zal niet weggaan vóór het staatkundig object, — het vestigen van Neêrland's souvereiniteit over Atjeh — als doel van den oorlog zal zijn bereikt, volgens een krachtiger recept dan dat van generaal v. Swieten.[2]) Wie daarover den staf breke, het recht er toe heeft *hij* niet, die zich onttrok aan de persoonlijke leiding en verantwoordelijkheid, met zooveel ophef aan hem toevertrouwd.

Ook generaal van der Heijden heeft al heel wat moeten hooren over zijn »afschriktheorie". Niet minder dan tegen gen. v. Sw. is de critiek tegen hem opgetreden, en er zijn tegen vele zijner handelingen ernstige, of niets beteekenende bedenkingen ingebracht. Welk staatsman of legerhoofd is daaraan ooit ontkomen? Maar even als Pel is hij, wij zeiden het reeds, een man van de daad, en met zulke mannen komt men vooruit. Een leger van honderdduizend bajonetten is meer waard dan de eeden van alle vorsten van Europa, heeft zeker staatsman getuigd. Zoo ook is voor Atjeh een voortvarend hoofd, gesteund door een voldoende krijgsmacht, oneindig meer waard dan riemen vol proclamatiën en een wagenvracht papieren acten van souvereiniteitserken-

---

zou nooit tot den terugtocht der expeditie in April 1874 besloten zijn; en wanneer eenmaal het enquête-rapport voor een ieder toegankelijk zal zijn geworden, zullen die twee boekdeelen tot verbazing der wereld, en, laat ons hopen, tot Nederlands beterschap, voor een volgend geslacht de herinnering helpen bewaren aan een der minst in het oog springende, der onnaspeurlijkste, maar tevens schromelijkste gevaren, die de eer en het leven eener natie bedreigen.

[2]) Drogredenen zijn geen Waarheid. bladz. 67.

ning [1]), — een comedie-vertooning — met een in nietsdoen wegsmeltend legerkorps. Generaal van der Heijden kent zijn volle verantwoordelijkheid, en gelukkig niet gebonden door een nota [2]), schrijdt hij met doortastende hand voort naar het doel: de annexatie van Atjeh. Hij gebruikt daarbij het werktuig, dat hij ontving om te gebruiken want: »aux grandes plaies" — en voor Nederland is de Atjeh-oorlog er een — »il faut de grands remèdes et l'homme chargé de les traiter ne doit pas craindre de se servir de l'instrument qui coupe le mieux" [3]).

Is daarom gen. v. der Heijden een man, die uit moedwil, als een kannibaal, alles, wat hem onder de hand komt, te vuur en te zwaard verwoest in het land, dat de Regeering hem opgedragen heeft te onderwerpen? Dien indruk heeft gen. v. Sw. misschien wel bedoeld, waar hij artikelen meêdeelt uit de Java-bode van den heer H. B. van Daalen [4]), die zeker met zijn beschouwingen en opvattingen boven al het volkje staat, dat in »salon" of »studeervertrek" nietswaardige critieken schrijft over het »reuzenwerk", door generaal v. Swieten op de Noordkust van Sumatra volbracht!

Laat ons tevens hopen, dat het Opperbestuur zich niet verdiepen zal in de vraag: of de generaal van der Heijden de geschiktste persoon is, om aan de Atjehers vertrouwen in te boezemen in de goedertierenheid en mildheid van het Ned. Gouvernement. [5]) Laat men niet op nieuw in een fout vervallen, door ook hem, met of zonder zijn verlangen, ontijdig te ontheffen van zijn werkkring. Van der Heijden zal niet weggaan voor hij zijn taak heeft afgewerkt, de geheele verantwoordelijkheid zal hij op zijn schouders nemen, tot het einde toe, en eerst dan zal hij oordeelen die verantwoordelijkheid en de voortzetting van zijn taak aan een ander te mogen overdragen als hij, innig overtuigd Neêrland's souvereiniteit metterdaad te hebben gegrondvest in het rijk van Atjeh, zich met zelfvoldoening zal kunnen toevoegen: »der Mohr hat seine Arbeit gethan, der Mohr kann gehen". En Nederland zal hem voorzeker met open armen ontvangen, want wij zeggen het den tegenwoordigen Indischen legerkommandant, generaal Boumeester, na: »de natie is hem ongetwijfeld grooten dank verschuldigd" [6]).

Het laatste gedeelte van een zeer kort opstel van Busken Huet over

---

[1]) De waarheid over onze vestiging te Atjeh. bladz. 333.

[2]) Gl. van Sw. en de Waarheid. bladz. 202.

[3]) Ziedaar nu een citaat uit de papieren nalatenschap van een der grootste en schranderste staatslieden, die onze eeuw heeft gekend: Metternich. Mémoires, documents et écrits divers, laissés par le prince de Metternich. — Première partie (1773—1815), tome second. bladz. 235 1880.

[4]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 222—251.

[5]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 252.

[6]) Drogredenen zijn geen waarheid. Laatste bladzijde.

het 7e deel van de: »Opkomst van het Ned. Gezag in Oost-Indië," door Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, luidt aldus [1]):

»Het volgend rapport van 9 April 1682 door de kommandeurs St. Martin en Tak uit Bantam aan de Hooge Regeering te Batavia gezonden, is te karakteristiek om hier te mogen ontbreken. Op dezelfde wijze, stellen wij ons voor, heeft op 6 Januari 1874, toen de Atsjinsche misigit genomen was, de kolonel de Roy van Zuidewijn aan den generaal van Swieten gerapporteerd:

» »Ziedaar in het kort wat door ons is uitgewerkt en volbracht. Dit heeft echter niet kunnen geschieden zonder merkelijke bloedstorting, want waar men kapt, daar vallen spaanders; zoodat wij UHEd. tot ons hartelijk leedwezen moeten berigten, dat wij in dezen aanval 32 dooden en 47 gekwetsten hebben verkregen." "

»Zoolang de geest, die uit zulke woorden spreekt, in de Nederlanders vaardig blijft, behoeft door hen aan het behoud van den Archipel niet gewanhoopt te worden."

Op die wijze rapporteert ook generaal van der Heijden, en daarom, zoo er zijn, bij wie in moedelooze oogenblikken twijfel oprijst aan de toekomst van de Nederlandsche natie, hen wijzen wij op dien generaal en zeggen: »Desespereert niet".

Het eerste boek van generaal van Swieten, het eerste boek van Borel en »de eerste Atjehsche expeditie en hare Enquête" door generaal P. G. Booms [2]) leveren uitstekende gegevens om zich een klare voorstelling te maken van de gebeurtenissen in Atjeh bij de vestiging van ons gezag aldaar, en gedurende de eerste twee jaren daarna. Als daarbij nog gevoegd zullen kunnen worden het Enquête-rapport en alle staatkundige documenten, welke de politieke inleiding tot den oorlog vormen — verzameld in een rood, blauw of geel boek — dan heeft men bronnen genoeg voor een studie over de beide eerste expeditiën tegen het rijk van Atjeh. Het overige kan men zonder schade ter zijde leggen. Meestal geschreven met een doel, geheel vreemd aan het politieke bedrijf of aan de krijgsgebeurtenissen, worden de feiten in 't licht geplaatst, zoo als met dat doel overeenkomt. De historische waarheid verkrijgt op die wijze, wij merkten het reeds op, twee aangezichten, en de onpartijdige lezer weet ten slotte niet welke van die beiden hij voor het ware moet houden. »De Waarheid over onze Vestiging in Atjeh"; »Generaal van Swieten en de Waarheid"; Drogredenen zijn geen Waarheid. »Eenige beschouwingen over: »de Waarheid" over onze Vestiging in Atjeh"; hoe vindt men onder al die waarhe-

[1]) Ned. Belettrie 1857—1876. Kritieken van Cd. Busken Huet. 3e. Bundel bladz. 6

[2]) Indische Gids. Mei—Juni 1880.

den de »ware" waarheid? Daarom hoofdzakelijk gelet op den inhoud van die boeken, wier ontstaan een gevolg mag worden genoemd van den aandrang der schrijvers om hun landgenooten voor te lichten betreffende den arbeid, sinds 1873, van staatsmannen en krijgshoofden op de Noordkust van Sumatra, en daarvoor nog andere gegevens te verschaffen dan officieele bronnen [1]) alleen. — Ontegenzeggelijk is generaal van Swieten's eerste (ook zijn tweede) boek in de eerste plaats geschreven om gen. Verspyck en kapt. Borel met hun »geestverwanten" te straffen; maar de gegevens over de samenstelling en uitrusting, het vervoer over zee en de verpleging te velde van het aanzienlijk legerkorps voor de 2e Atjehsche expeditie, over de inrichting van bivaks en kampementen en over de wijze van oorlogvoering, zijn der kennisneming van den Indischen officier overwaard. Als opperbevelhebber heeft gen. v. Sw. het recht gehoord te worden, en daarom behoort ook zijn boek geraadpleegd te worden; echter met dubbele voorzichtigheid. Want niet alleen is hij opgetreden als schrijver van gebeurtenissen, waarbij hij zelf de hoofdrol heeft vervuld, maar bovendien moest het aangeduide doel bereikt worden, wat met het eerste geschrift niet ten volle schijnt te zijn gelukt en dientengevolge een tweede na zich heeft gesleept.

Jammer is het, dat de gen. V., eenmaal gedwongen [2]) de pen op te vatten, zich beperkt heeft tot een pleidooi over het door hem voorgestelde of uitgedachte operatieplan met al den aankleve van dien, en verder tot een verdediging van zijn gedrag bij de expeditie, zijn leiding der gevechten. Zeer wel mogelijk dat zijn plan uitstekend was, en hem spoediger naar het object zou hebben gevoerd, wat zeker altijd aanbeveling verdient. — De ellende, die zelfs de meest »humane" oorlog na zich sleept, de indruk door snel voortrukken op den vijand gemaakt, de belemmeringen hem daardoor veroorzaakt in zijn pogen om voet voor voet zijn grond te betwisten aan den aanvaller, het staatsbelang, dat nooit gediend kan zijn met een langdurigen veldtocht, — ziedaar zoovele geldige motieven, welke den generaal V. moeten hebben voor den geest gezweefd, toen hij *zijn* operatie-plan ontwierp. — De meening van den generaal van Swieten, dat het voor 't staatsbelang (?) onverschillig was of de Kraton hem eenige dagen vroeger of later in handen kwam [3]), is dan ook betwistbaar. Kom ik er van daag niet, dan kom ik er morgen, als ik er maar kom, is een beginsel, dat bij den oorlog nooit mag gelden. De toepassing daarvan schijnt echter bij den Atjehschen veldtocht niet te zijn

[1]) Drogredenen zijn geen waarheid. bladz. 58.
[2]) Gl. v. Swieten en de W. bladz. VII, voorrede.
[3]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl V. bladz. 77.

vergeten, en dat beginsel is dan ook geheel in overeenstemming met 's generaals theorie over »afwachtende houdingen", en met zijn opmerking, dat als verstandige maatregel het vestigen van Neêrland's feitelijke souvereiniteit over het Atjehsche volk, 't welk zich als inlanders wel spoedig zou schikken in het onvermijdelijke [1]), behoorde te worden overgelaten aan den loop der eeuwen. [2])

Van meer nut dan al dat redeneeren over plannen, die niet zijn uitgevoerd, zouden beschouwingen zijn geweest over een paar onderwerpen, in vergelijking met de »beroemde" Atjeh-quaestie misschien van zeer onbeduidend belang, toch echter de aandacht ten volle waard. Over de voeding en het transportwezen van een Indisch legerkorps te velde is in de boven vermelde werken menig woord gewisseld. Ook de gezondheidstoestand van troepen te velde, in verband met die voeding, is niet onbesproken gebleven. Pap aan den soldaat in Indië!! is een gil, ontsnapt aan den boezem van kapt. Niclou, bij de mededeeling van kapt. Borel, dat 's morgens aan de soldaten boeboer werd verstrekt. [3]) Ook buiten Indië, wij kunnen het den schrijver verzekeren, is de liefde van den soldaat voor pap niet te vertrouwen. De generaal V. zou inderdaad de waarde van zijn boek hebben verhoogd, zoo hij over het vraagstuk der voeding zijn licht had laten schijnen.

Het militair transportwezen in Indië eischt eveneens ernstige aandacht. De indruk, welken men daarvan ontvangt, is ongunstig. De zeer oorspronkelijke toestand vordert dringend verbetering, daar bij elke belangrijke krijgsonderneming de gebreken van dien toestand

[1]) De Waarheid over onze Vestiging te Atjeh. bladz. 490.

[2]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 188. De vergelijkingen, op deze en de voorafgaande bladzijden gemaakt, tusschen onzen toestand te Atjeh in 1873 en volgende jaren met onze vroegere nederzettingen in Indië, kunnen hier niet gelden. Die nederzettingen waren aanvankelijk niets meer dan handelsfaktorijen aan de kust. Aan souvereiniteit over het land of rijk, waarmede de O. I. Compagnie betrekkingen had aangeknoopt, werd zelfs niet gedacht. Slechts door den nood gedrongen moest de Compagnie verder gaan, evenals later het Ned. Ind. Gouvernement. Dien weg — ons nestelen aan de Kust — hadden wij in Atjeh ook kunnen inslaan. Of zij de ware zou zijn geweest, beslissen onze koloniale staatslieden. Door drie weken na het nemen van den Kraton te proclameeren, dat Nederland de Souvereiniteit over Atjeh had aanvaard, verbrandde als 't ware de opperbevelhebber zijn schepen achter zich en riep hij een toestand in 't leven, niet te vergelijken met de toestanden, waarop hij zich beroept.

Wij vragen daarbij of de handeldrijvende natiën — de Engelschen b. v. — genoegen zouden nemen met een zoo langdurige blokkade. Het volk toch, als onderdanen van het Ned. Ind. gouvernement feitelijk tegen dat gouvernement in verzet, moest, zoolang zulks duurde, in alles belemmerd worden wat dat verzet kon steunen. Het beletten van zijn handel door blokkade dus in de eerste plaats. Maar zou dat vol te houden zijn geweest zoo lang?

[3]) Open brieven bladz. 178 tot 191.

ondervonden moeten worden. De jammerlijke gevolgen daarvan hebben zich ook in Atjeh geopenbaard. Wat al hoofdbrekens hebben vooral die koeli's veroorzaakt!

Bij een Indisch legerkorps te velde zijn officieren en soldaten nagenoeg in een toestand van »personae miserabiles", die onmachtig zijn voor zich zelven te zorgen. [1]) De »mauvaises notices" [2]) waarin de beide »gezaghebbende" generaals zoo rijk zijn, had menigeen gaarne prijs gegeven voor eenige leerzame opmerkingen over een deugdelijke regeling van het militair transportwezen in Indië, welke hadden kunnen dienen als inleiding tot een wrijving van denkbeelden over dat belangrijk onderwerp. Een afdoende oplossing van het vraagstuk is voorzeker moeielijk, misschien wel onmogelijk; maar het streven naar verbetering is daarom niet verboden. Nu schijnt men daaraan niet te denken. Zoo generaal van Swieten's redeneeren over »mijn" plan en »zijn" plan [3]) — een half dozijn malen wordt dat »mijn" en »zijn" herhaald — eens plannen hadden gegolden van wenschelijke en noodzakelijke hervormingen en verbeteringen bij het Indisch leger, er zou meer goeds mee zijn gesticht dan met al dat harrewarren, daar en elders, tusschen de beide generaals, over welk harrewarren men soms, al schudt men er het hoofd bij, in een lachbui schiet. Nu, iets vermakelijks mag de Atjeh-oorlog dan ook wel opleveren. Bloed en tranen, ook reputatiën en schatten heeft hij reeds genoeg gekost. Over het al of niet nadeelige van het grondverzet [4]) op den gezondheidstoestand van troepen te velde, over de cholera, over de wenschelijkheid of doelmatigheid om het omliggend terrein van onze versterkingen in Indië al of niet open en met een onbelemmerd uitzicht te houden, over dat alles en meer verneemt de lezer veel. Tegenover de hoofdquaestie Atjeh is dat alles echter bijzaak. Ook op ketterijen wordt men onthaald. Een verrassende meêdeeling was voor ons, leeken op hygiënisch gebied, die, voorkomende in een lange noot op bladz 223 van Niclou's open brieven: »Nägeli beweert dat onzuiver drinkwater steeds voor de gezondheid onschadelijk is en Pettenkofer schijnt het vrij wel met hem eens te zijn. — Andere en vele hygiënisten beweren het tegendeel; maar zij gaan niet verder dan te zeggen, dat het drinken van slecht water ziekten kan veroorzaken." — Ook over dit verschil in meening tusschen specialiteiten speelt den leek een glimlach om de

---

[1]) Lt. Gl. v. Sw. contra Lt. Gl. V. bladz. 125.
[2]) Idem. bladz. 151.
[3]) Idem. 66 en 67.
[4]) Niet grondbezit. Het Indisch Leger verzet alleen de bakens van het Ned gezag, en laat het bezit, dat daarop binnen korter of langer tijd volgt, aan andere pioniers over.

lippen, en daarbij herinnert hij zich opnieuw de opmerking van den dichter:

In raads'len wandelt
De mensch op aard.

Is het zoo ook niet met de generaals v. Swieten en Verspyck?

Kapt. Niclou verhaalt ons niet of Nägeli het practische denkbeeld heeft gehad om door b. v. zelf een tijdlang onzuiver water te drinken de »proef op de som" te leveren van zijn beweren. Welk gezicht Nägeli en zijn »geestverwant" Pettenkofer wel zouden getrokken hebben na een half jaar nuttigens van het water uit de Koerong Daroe, zoo als Borel dat beschrijft?

Domme besturen van stad en land, die met groote kosten duinwaterleidingen laten aanleggen of artesische putten doen boren om te gemoet te komen aan den drang naar zuiver water, gaat naar Nägeli en wordt wijs!

Tot kapitein Niclou teruggekeerd, sluiten wij ons overzicht. Met den wensch, dat de droevige bladzijde welke, bij enkele lichtpunten, de Atjeh-oorlog in Neêrland's geschiedenis beslaat, zal blijven voortleven in de herinnering van staatslieden en legerhoofden, aan wier bestier het lot van het vaderland en zijn koloniën is toevertrouwd, en de harde beproevingen door dien oorlog vooral aan Indië bereid en voortgevloeid uit een aaneenschakeling van fouten, niet te vergeefs zijn ondervonden, eindigen wij ons laatste woord over den Atjeh-oorlog in Nederland.

Aan het leger daarginds, dat — het bleek weer onlangs bij de pensioenquaestie voor de in 1879 en vroeger gepensionneerde indische officieren — nog dikwijls met miskenning heeft te worstelen, ook als gevolg van bekrompen, kleinzielige opvatting of uitlegging van wetten en Koninklijke besluiten, onze hartelijke groet.

Januari 1881. O. Bl.

Il faut juger les écrits d'après leur date. Nà Januari verschenen de Bedenkingen van A. Z. tegen de historische critiek van Gen. Booms; ik zou anders niet nagelaten hebben, daarvan melding te maken.

Men vergunne mij nog een korte opmerking.

Generaal van der Heijden is tegen zijn wensch vervangen door den heer Pruijs van der Hoeven. Vóór zijn aftreden heeft de Gouverneur-Generaal van Lansberge het noodig geoordeeld, daartoe over te gaan. Tegen de wijze waarop de maatregel is genomen, kunnen echter ernstige bedenkingen worden aangevoerd. »Burgerlijk bestuur in Atjeh,

ziedaar de bekroning van het moeilijk werk, waaraan ik als gouverneur-generaal zes jaren lang mede heb gearbeid." Aldus de heer van Lansberge. »Regel en orde in plaats van militaire willekeur." Aldus de minister van koloniën, weinig erkentelijk jegens den soldaat, aan wien de natie grooten dank verschuldigd is.

Maar vrees voor ongunstige gevolgen van de vervanging behoeft er m i. niet te bestaan. De eenige verandering, door de invoering van het civiel bestuur verkregen, is dat een generaal in uniform vervangen is door een generaal in zwarte jas.

De belasting in natura

TER

SUMATRA'S WESTKUST.

OPEN BRIEF

van Mr. A. W. C. Verwey aan den heer Joh. F. Snelleman.

Mijnheer!

In uw artikel onder de rubriek »Ingezonden Stukken" opgenomen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 12 Januari jl. hebt gij u een hevige critiek veroorloofd op een door mij geschreven artikel dd. 14 Februari 1879, dat in de *Arnhemsche Courant* van Woensdag 19 Februari 1879 geplaatst werd.

Niet ik alleen word door uw censuur getroffen.

Ook de Raad van Justitie te Padang vindt geen genade in uw oogen.

Gij schrijft: »Dat de nieuwe regeling van het rechtswezen zonder gebreken is, zal niemand durven zeggen. De grootste fout is wellicht deze, dat de Raad van Justitie te Padang revisie heeft op de stukken van alle veroordeelende vonnissen van den Rapat. Zulks is in strijd met het rechtsbegrip der inlandsche bevolking en het gaf herhaaldelijk aanleiding tot wijzigingen, tot veranderingen, (beteekenen die woorden niet volkomen hetzelfde?), die in de oogen van de Maleiers inbreuk maakten op recht en billijkheid."

Alle vonnissen, in zaken van misdrijf door de inlandsche rechtbanken gewezen, zijn, wanneer zij geen vrijspraak inhouden, onderworpen aan de revisie van den R. v. J.

De vonnissen van vrijspraak worden, evenals de aan revisie onder-

worpene, gezonden aan den Raad, die aan de inlandsche rechtbanken zijne aanmerkingen op de behandeling der zaken kan mededeelen.

De taak van den Raad is dus tweeledig en omvat zoowel rechtspraak in revisie, als terechtwijzing der inlandsche rechtbanken, wanneer zij in de behandeling der strafzaken fouten of misslagen begaan.

Als rechter in revisie heeft de Raad een strafwetboek voor Inlanders toe te passen, dat geen gecodificeerd Maleisch recht bevat; maar essentieel Fransch is.

De Raad mag de innerlijke waarde en de billijkheid der wet niet beoordeelen en moet ze toepassen, zooals ze is.

Een juiste toepassing van het strafwetboek zal stellig dikwijls niet overeenkomen met Maleische begrippen omtrent recht en billijkheid.

Het pleit noch voor *uw* gevoel van billijkheid, noch voor uw doorzicht, dat gij het noodzakelijk gevolg van de Fransche afkomst der strafwet aan den Raad verwijt. Uw afkeuring van het middel van revisie is hoogst onredelijk.

De inlandsche rechtbanken, wier rechtspraak thans gecontrôleerd wordt, zouden bij ontstentenis van het door u afgekeurde rechtsmiddel over leven en vrijheid van de inlanders beschikken, zonder eenig middel van herstel, wanneer een fout was begaan.

Die rechtbanken worden voorgezeten door besturende ambtenaren, die geen juridische studiën gemaakt hebben.

Als leden hebben in die rechtbanken recht van zitting inlandsche ambtenaren, waarvan zeer velen zelfs niet lezen of schrijven kunnen en geen enkele tot behoorlijke wetsinterpretatie in staat is.

Aan aldus samengestelde rechtbanken is een strafwetboek in handen gegeven, waarvan de meeste bepalingen aan den C. P zijn ontleend.

Zou de Regeering verantwoord zijn, wanneer zij niet aan een hooger rechtscollege het toezicht op de rechtspraak der Rapats had toevertrouwd?

Hoe de Raad van Justitie zijne plichten heeft vervuld, mag ik niet beoordeelen.

Ik bepaal mij dus verder tot zelfverdediging.

Om den lezer in staat te stellen, de quaestie juist te beoordeelen, laat ik mijn artikel en uw critiek in hun geheel volgen.

Ziehier wat ik in de *Arnhemsche Courant* schreef:

De persoonlijke diensten, die door de bestaande ambtenaren ter Sumatra's Westkust van de bevolking gevorderd worden, zijn cultuur- en heerendiensten. De cultuurdiensten zijn, verbonden met de verplichte levering van de geteelde koffie, eene rijke bron van inkomsten voor 's lands schatkist. De heerendiensten sparen vele uitgaven uit, die anders ten laste der schatkist zouden komen. Zij worden evenwel niet uitsluitend in 's lands belang gevorderd. De wachtdiensten

bij inlandsche hoofden en ambtenaren, bijna altijd gepaard gaande met huiselijke verrichtingen, als water halen, schoonhouden der erven, enz., zijn met het oog op het algemeen belang, totaal nutteloos. Tot voor zeer korten tijd was de vordering der persoonlijke diensten niet beschermd door strafbepalingen.

Bij de ordonnantie dd. 12 December 1877, *Indisch Staatsblad* N°. 48, wordt opgesomd, voor welke doeleinden de persoonlijke diensten, die in het dagelijksch gebruik heerendiensten worden genoemd, mogen worden gevorderd.

Buiten die bloote opsomming bevat de ordonnantie een bepaling, waarbij nalatigheid of onwil van inlanders ter Sumatra's Westkust om heerendiensten te verrichten, strafbaar is gesteld.

Omtrent den duur der diensten en de wijze en voorwaarden, waarop ze mogen worden gevorderd, laat de ordonnantie de dienstplichtigen en ieder ander in het onzekere.

Volgens de beweegredenen is de ordonnantie uitgevaardigd ter voldoening aan artikel 75 van het Regeeringsreglement, waarbij de regeling der heerendiensten van ieder gewest aan den Gouverneur-Generaal wordt opgedragen.

Voorloopig zij hier opgemerkt, dat het twijfelachtig is, of art. 57 R. R. wel ten opzichte van Sumatra's Westkust geldt.

Bij de ordonnantie dd. 24 November 1878 is nalatigheid of onwil van leden der inheemsche bevolking binnen het gouvernement Sumatra's Westkust in het op den tot dusver gebruikelijken voet aanleggen en onderhouden van koffieplantsoenen en plukken en bereiden der koffievruchten, strafbaar gesteld met eene geldboete van een tot vijftien gulden, en bij wanbetaling met tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon van één tot zes dagen.

Aan deze strafbepaling gaat de volgende beweegreden vooraf:

»Dat hij (de Gouverneur-Generaal) het wenschelijk achtende de binnen het gouvernement Sumatra's Westkust bestaande verplichte koffiecultuur nader te bevestigen."

De verplichte koffiecultuur is als bestaand aangenomen: ten onrechte. De koffiecultuur was wettig vrij, al vorderden de bestaande ambtenaren ook cultuurdiensten van de bevolking, alsof deze daartoe wettig verplicht ware.

Omtrent het bedrag der te presteeren werkzaamheden, die gezamenlijk de koffiecultuur uitmaken, en de verdeeling dier werkzaamheden over de dienstplichtige bevolking is niets bij de ordonnantie bepaald.

De bezwaren, die tegen de beide ordonnanties bestaan, zijn: 1o. dat door haar een einde wordt gemaakt aan de vrijheid van arbeid, die aan de bevolking van Sumatra's Westkust wettig en rechtvaardig toekwam; 2o dat het bedrag der te presteeren persoonlijke, zoo cultuur- als heerendiensten, onzeker is. Door die onzekerheid is de deur wagenwijd opengezet voor teugellooze onderdrukking der bevolking door de ambtenaren en inlandsche hoofden.

De bewering, dat de arbeid ter Sumatra's Westkust vrij was, of met andere woorden, dat geen persoonlijke diensten van de bevolking in dit gewest mochten worden gevorderd, is in strijd met het gevoelen der Nederlandsch-Indische Regeering, die de dienstplichtigheid der Maleische bevolking ter Westkust als bestaande heeft aangenomen en daarop de beide ordonnanties heeft gebaseerd.

Daar de Nederlandsch-Indische Regeering uitmuntend ingelicht kon zijn, eischt haar gevoelen ernstige wederlegging.

Vóór hare onderwerping aan de Nederlandsche opperheerschappij, zijn van de Maleische bevolking nooit persoonlijke diensten gevorderd. In hare eigen instellingen is dus de oorsprong der verplichte cultuur- en heerendiensten niet te zoeken.

Evenmin waren persoonlijke diensten bij algemeene verordening aan de bevolking opgelegd, toen de Nederlandsch-Indische Regeering de bovenvermelde ordonnanties uitvaardigde.

Bij hare onderwerping aan de Nederlandsche opperheerschappij, is aan de bevolking der Padangsche Boven- en Benedenlanden het recht van zelfbestuur nagenoeg onbeperkt gelaten.

Bij besluit van den Commissaris-generaal over Nederlandsch-Indië dd. 11 October 1833 is tot grondslag van het stelsel van bestuur ter Sumatra's Westkust aangenomen:

a. enz.

d. De bevolking der onderscheiden districten in het volkomen bezit van derzelver politieke en huishoudelijke rechten te laten, zoodanig dat het Gouvernement zich niet bemoeie, noch met het benoemen der hoofden, derzelver rechtspleging of eenige andere huishoudelijke aangelegenheid.

Het Gouvernement behield zich de volgende rechten en bevoegdheden voor:

a. de bevoegdheid, om uit ieder district een bepaald en nader te regelen getal manschappen op te roepen, hetzij tegen binnen-, hetzij tegen buitenlandsche vijanden;

b. vrije doormarsch voor zijn troepen;

c. het recht, om wegen en forten in ieder district, waar zulks ter bewaring van de publieke rust of ter bevordering noodig was, aan te leggen;

d. de arbitrage bij onderlinge geschillen der negoriën. In verband hiermede verklaarde het Gouvernement alle oorlogen te verbieden en tegen te zullen gaan;

e. de rechtspraak over misdrijven tegen het Gouvernement en in civiele, zoowel als crimineele zaken over Europeanen, Chineezen en andere niet-Maleiers.

Onder de rechten en bevoegdheden, die het Gouvernement zich uitdrukkelijk voorbehield, was niet genoemd het recht om persoonlijke diensten van de bevolking te vorderen.

Het besluit van den Commissaris-generaal over Nederlandsch-Indië is sedert niet ingetrokken, noch zijn de daarbij aangenomen beginselen bij een wet of Koninklijk besluit buiten werking gesteld.

De Gouverneur-Generaal heeft het besluit te eerbiedigen, als geëmaneerd van een hoogere macht op wetgevend gebied, dan de zijne.

Slechts wegens gewichtige omstandigheden en onder voorbehoud der Koninklijke goedkeuring zou hij het mogen intrekken; doch dit is tot op heden niet gebeurd.

Sumatra's Westkust behoort dus tot die gedeelten van Nederlandsch-Indië, waar het recht van zelfbestuur aan de bevolking is gelaten en de algemeene verordeningen slechts in zooverre toepasselijk zijn, als met dat recht bestaanbaar is.

Op dien grond kan de Gouverneur-Generaal aan art. 57 Regeeringsreglement de bevoegdheid niet ontleenen, om bij eene ordonnantie persoonlijke diensten (heerendiensten) aan de bevolking van Sumatra's Westkust op te leggen.

Wat de verplichte koffiecultuur aangaat, zoo laat het Regeeringsreglement slechts het voortbestaan, maar geene invoering van verplichte cultures toe.

Met de uitvaardiging der beide ordonnanties is dus de Nederlandsche Regeering hare wetgevende bevoegdheid te buiten gegaan.

Veel erger dan die overschrijding der grenzen harer bevoegdheid is het, dat de Nederlandsch-Indische Regeering aan de Maleische bevolking reden heeft gegeven om zich te beklagen over schending van goede trouw.

Het behoud van hare aloude instellingen en het recht van zelfbestuur is aan de Maleische bevolking der Padangsche Boven- en Benedenlanden toegezegd bij de proclamatie dd. 25 October 1833, door de Commissarissen-Generaal J. J. van Sevenhoven en J. C. Riesz uitgevaardigd.

Plechtig werd bij deze proclamatie beloofd, dat de gouvernements-ambtenaren zich zouden onthouden van alle handelingen, waardoor inbreuk werd gemaakt op de vrijheid der bevolking, om hare eigen aangelegenheden te regelen. Alle bemoeiing der ambtenaren daarmede werd ongeoorloofd verklaard.

Zeer zou men zich bedriegen, wanneer men meende, dat het stelsel van bestuur ter Sumatra's Westkust en daarmede het recht van zelfbestuur der bevolking consequent zou zijn gehandhaafd.

De Nederlandsch-Indische Regeering heeft er niet voor gewaakt, dat hare ambtenaren geen inbreuk maakten op de vrijheid en rechten der Maleische bevolking, en in de tweede plaats heeft zij, vooral in de laatste vijf jaren, onderscheidene ordonnanties uitgevaardigd, wier inhoud strijdig is met het recht van zelfbestuur der bevolking.

Openlijk bleef zij dit recht erkennen, maar liet de bemoeiing der ambtenaren met de rechtszaken en de huishoudelijke aangelegenheden der bevolking toe.

Het recht van zelfbestuur der bevolking werd zoo een dekmantel, waarachter zich de Regeeringszorg voor het rechtswezen en andere onderwerpen verschool.

Onderscheidene verordeningen, waardoor de besturende ambtenaren elders in hunne machtsuitoefening beteugeld waren, golden niet voor Sumatra's Westkust.

Door dit gemis aan bescherming van de vrijheid en rechten der bevolking tegen aanrandingen der ambtenaren, traden dezen wellicht ter Sumatra's Westkust meer eigenmachtig op, dan ergens elders in Nederlandsch-Indië.

Nog heden ten dage is het geloof aan de almacht van het binnenlandsch bestuur bij vele ambtenaren van dien tak van dienst nog niet geheel uitgestorven. Zonder de onbeteugelde machtsuitoefening van de besturende ambtenaren, zou de vordering van persoonlijke diensten en de invoering en handhaving der gedwongen koffiecultuur onmogelijk zijn geweest.

In de Maleische samenleving was toch de arbeid van oudsher vrij, en de Regeering was door het stelsel van bestuur ter Westkust wettig en door hare aan de bevolking gedane beloften zedelijk verplicht, om de eigenaardigheden dier samenleving te eerbiedigen.

Desniettegenstaande gaf in het jaar 1847 de toenmalige gouverneur, de generaal Michiels, op eene vergadering van inlandsche hoofden te kennen, dat er koffie moest geplant worden, en zijn wil geschiedde.

Waar feitelijke of passieve wederstand werd geboden, werd die geweldadig onderdrukt.

De door het Gouvernement bezoldigde inlandsche hoofden werden voorgespannen, om de inlanders tot het verrichten van de door het bestuur bevolen werkzaamheden aan te sporen. Zij kweten zich zoo ijverig van die taak, dat ze door het volk met den naam van hoofden over den gedwongen arbeid werden bestempeld, ter onderscheiding van de niet bezoldigde Maleische hoofden, die hun gezag aan de herkomst ontleenden.

Schoten de inlandsche werktuigen van het bestuur te kort, zoo werd de politierechtspraak, die de besturende ambtenaren zich aangematigd hadden, misbruikt tot een dwangmiddel, om de zoogenaamde weerspannigen naar de koffietuinen te drijven.

Zoo plantten de inlanders reeds jaren lang, onder voortdurende pressie van het bestuur, koffie en leverden zij de oogsten aan het Gouvernement tegen de lage prijzen, die dit hun verkoos te geven, toen bij de ordonnantie dd. 20 Januari 1864 de levering tegen de van Gouvernementswege vast te stellen prijzen van alle door inlanders ter Westkust geteelde koffie bevolen en het koopen, verkoopen of vervoeren van aan de levering onderworpen koffie als ontvreemding van 's lands eigendom strafbaar werd gesteld.

Deze ordonnantie ontnam aan de bevolking de vrije beschikking over de vruchten van haar arbeid.

Het Gouvernement verkreeg den koffie-inkoop met uitsluiting van alle openlijke concurrentie. Cultuurdiensten werden niet aan de bevolking opgelegd.

De invoering der verplichte koffiecultuur zou een veel sterkere inbreuk op het recht van zelfbestuur geweest zijn.

Bovendien liet en laat het Regeeringsreglement de invoering van verplichte cultures niet toe in een gewest, waar ze vroeger niet bestonden.

Het bij de ordonnantie dd. 20 Januari 1864 aangenomen stelsel van koffiecultuur was dus: vrijheid van cultuur, bij verplichte levering van het product. De ambtenaren ter Westkust bleven echter de koffiecultuur niet als eene vrije volkscultuur, maar als eene dwangcultuur beschouwen.

Deze opvatting kreeg zoozeer de overhand, dat de Gouverneur van Sumatra's Westkust van zijne wetgevende bevoegdheid gebruik maakte, om eene verordening tot bevordering van netheid, zindelijkheid, veiligheid en orde af te kondigen, waarin onder artikel 1 N°. 15 de volgende strafbepaling was opgenomen:

„Met geldboete van een tot vijftien gulden, dan wel met tenarbeidstelling voor den kost zonder loon van één tot zes dagen wordt gestraft, die verplichte heerendienst met inbegrip van den verplichten arbeid in de koffietuinen niet verricht."

De opneming van deze strafbepaling in de verordening dd. 18 Februari 1874 is niet te verdedigen.

De wetgevende bevoegdheid van hoofden van gewestelijk bestuur strekt zich niet verder uit, dan tot het maken van reglementen en keuren van politie binnen hun gewest.

De ordonnantie, waarbij die bevoegdheid is geregeld, bepaalt uitdrukkelijk, dat gewestelijke politieverordeningen zich niet mogen uitstrekken tot onderwerpen van algemeen strafrecht, noch iets mogen inhouden strijdig met verordeningen, door een hooger gezag binnen den kring zijner bevoegdheid vastgesteld.

De handhaving van een belasting in natura, als verplichte cultuur- en heerendiensten, door strafbepalingen, ligt dus ver buiten de bevoegdheid van de hoofden van gewestelijk bestuur.

Allerminst mag het niet-verrichten van persoonlijke diensten strafbaar gesteld worden, wanneer de verplichting daartoe niet bestaat.

De verordening tot bevordening van netheid, enz. verschafte een uniform dwangmiddel, terwijl het vroeger aan de ambtenaren van het bestuur overgelaten werd, om die dwangmiddelen te bezigen, welke zij het geschiktst oordeelden, om er de inlanders mede tot het presteeren van wettig onverplichte persoonlijke diensten te noodzaken. Geen enkel besturend ambtenaar maakte bezwaar, om inlanders wegens het niet-verrichten van arbeid in de koffietuinen aan overtreding van artikel 1 N°. 15 der verordening tot bevordering van netheid enz. schuldig te verklaren en deswege te straffen.

Op 1 November 1875 werd de nieuw georganiseerde Raad van Justitie te Padang geïnstalleerd. Aan dit college is krachtens de Ordonnantie op het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, welke op dien datum in werking trad, de contrôle over de politierechtspraak over de inlanders opgedragen, met de bevoegdheid, om aan de politierechters aanmerkingen over de uitoefening van hunne functie te maken.

De politierechters zijn verplicht, nà afloop van iedere maand extracten uit de registers, welke van de politierechtspraak doen blijken, aan den Raad van Justitie toe te zenden, die ze, na gehouden onderzoek, al dan niet van aanmerkingen voorzien, weder aan de politierechters, ter Westkust magistraten genoemd, doet toekomen.

De magistratuur of politierechtspraak over inlanders is ter Sumatra's Westkust aan de betrekking van besturend ambtenaar verbonden.

Telkens wanneer een inlander wegens het niet-verrichten van cultuurdiensten gestraft werd, maakte de Raad van Justitie, krachtens de hem competeerende bevoegdheid, de volgende aanmerking:

»Art. 1 no. 15 Verordening tot bevordering van netheid enz. vooronderstelt eene wetsbepaling, waarbij zekere arbeid in de koffietuinen verplicht wordt gemaakt. Eene dergelijke bepaling bestaat evenwel niet, weshalve art. 1 no 15 niet kan worden toegepast".

De Raad verzuimde tevens niet, om den politierechters aan het verstand te brengen, dat zij in naam des Konings recht spraken.

De magistraten gingen evenwel voort, met de inlanders wegens het niet-verrichten van cultuurdiensten te straffen en zoo de terechtwijzingen van den Raad in den wind te slaan.

Zij vernederden zich als rechters, door niet de wet toe te passen, maar slechts het vermeende materieel belang voor oogen te houden.

Blijkbaar waren zij niet in staat, om in hunne functie van magistraat zich als zoodanig te beschouwen.

Dit duurde zoo een geruimen tijd, totdat de Regeering de juistheid van 's Raads aanmerking erkende.

Ten gevolge hiervan werd eene nieuwe verordering door den Gouverneur van Sumatra's Westkust afgekondigd, waaruit de berispelijke strafbepaling was weggelaten.

Intusschen werd de achteruitgang der koffiecultuur niet aan zoo vele andere oorzaken, maar uitsluitend aan het gemis eener strafbepaling geweten.

Het vermeende geldelijk belang deed alles over het hoofd zien en de Regeering, die de juistheid van 's Raads aanmerking had erkend, vaardigde de ordonnantie dd. 24 November 1878 uit, die gebaseerd is op de fictie der verplichte cultuur.

Reeds vroeger, namelijk bij de ordonnantie dd. 12 December 1877, had de Regeering het niet-verrichten van heerendiensten strafbaar gesteld.

Zoo is aan de vrijheid van arbeid ter Sumatra's Westkust voorgoed een einde gemaakt.

De Regeering, wier eerste plicht de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur is, heeft haar weerloos aan de willekeur der besturende ambtenaren en inlandsche hoofden overgegeven.

Deventer, 14 Februari 1878. A. W. C. VERWEY.

Daarop liet gij na ongeveer een jaar deze beoordeeling volgen:

Onder den titel »Bel. in arb. op Sum. W. K." bevatte de *Arnhemsche Courant* van den 19en Februari '79 een ingezonden stuk van den heer A. W. C. Verwey, oud-lid in den Raad van Justitie te Padang. Het kwam mij in handen toen ik van mijn voordracht, op *Diligentia* gehouden, het laatste gedeelte bewerkte, dat over de koffiecultuur op Sumatra's Westkust handelt.

Het opstel van den heer Verwey zal spoedig zijn tweeden verjaardag vieren, maar daarginds volgen verschillende toestanden elkander niet zóó snel op, dat een bespreking van des schrijvers stellingen thans *hors de propos* zou zijn. In de onjuiste voorstelling die de schr. geeft van de wording en ontwikkeling der persoonlijke diensten vind ik aanleiding tot deze bespreking, en tevens wensch ik in 't licht te stellen op welk eene onwaardige wijze de heer Verweij zich uitlaat over het korps ambtenaren waaraan de bevolking van Sumatra's Westkust haar welvaart en vooruitgang hoofdzakelijk te danken heeft.

Na te hebben medegedeeld, dat cultuur- en heerendiensten een rijke bron van inkomsten zijn voor de schatkist en vele uitgaven besparen, beweert de schr. dat die diensten niet uitsluitend in 's lands belang gevorderd worden. »De »wachtdiensten bij inlandsche hoofden en ambtenaren", zegt hij, »bijna altijd »gepaard gaande met huiselijke verrichtingen als waterhalen, schoonhouden der »erven enz., zijn met het oog op het algemeen belang totaal nutteloos". Indien dat waar is, dan is 's lands belang niet één met het belang van het Gouvernement van Sumatra's Westkust en van zijn bevolking. En het zijn werkelijk zwakke bewijzen die de schrijver aanhaalt om het nuttelooze van deze diensten aan te toonen. 't Is alsof men betoogde dat het leger nutteloos is met het oog op 't algemeen belang, omdat de diensten door den soldaat gepresteerd »bijna altijd gepaard gaan" met huiselijke verrichtingen, als waterhalen, schoonhouden der kazernes en boodschappen doen voor officieren.

Wat de heerendiensten betreft — in de ordonnantie van '77 worden de diensten opgenoemd welke de bevolking als heerendiensten zal hebben te leveren, en is nalatigheid of onwil in het verrichten van deze diensten strafbaar gesteld; en terwijl de schr. zulks erkent, releveert hij, dat de ordonnantie de dienstplichtigen en ieder ander in het onzekere laat omtrent den duur van de diensten en omtrent de wijze en de voorwaarden waarop zij mogen worden gevorderd. De vraag is of 't anders kan; of 't mogelijk is den duur der heerendiensten en de wijze waarop zij geleverd worden bij een enkele algemeene bepaling te omschrijven; of 't niet bij het verschil in toestand waardoor de eene streek zich van de andere onderscheidt, verstandig is den besturenden ambtenaar, den man die de behoeften en de krachten van zijn volk kent, deze kleine speelruimte te laten, en hem niet te binden door voorschriften, die hij wellicht toch niet zou kunnen doen naleven. In maatschappijen, zooals we die aantreffen op de eilanden onzer Oost-Indische bezittingen, is zulk reglementeeren en tot in détails omschrijven onmogelijk. Mocht de Regeering, meer nog dan thans het geval is, overtuigd worden van de waarheid dat de bevolking zeer slecht vaart bij nauwsluitende voorschriften; mocht zij bij een gestadige zorg om de enkele slechte elementen onmiddellijk en onverbiddelijk te verwijderen, aan haar korps ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur de handen vrijer laten om werkzaam te zijn in het belang der bevolking, met inachtneming van de beginselen door de Regeering vastgesteld.

Omschrijving van den duur der heerendiensten, van de wijze en voorwaarden

waarop zij mogen worden gevorderd — hoe kan de heer Verwey, die waarschijnlijk toch wel eens iets meer heeft gezien van het gouvernement van Sumatra's Westkust dan Padang, zulks wenschen? Dat hij, om te leeren inzien hoe onuitvoerbaar dat verlangen is, een kijkje neme in de zuidelijke Padangsche Bovenlanden, op de kaart desnoods. Daar woont de dun gezaaide bevolking in dorpjes die vele dagreizen van elkander verwijderd zijn en gescheiden door ongerepte wildernissen; die lieden komen op om den weg te onderhouden, maar terwijl voor den een dit werk als 't ware naast de deur ligt, moet de ander twee dagen reizen alvorens hij aan den arbeid kan gaan. Niets is billijker dan dat den een een veel grooter gedeelte van den weg als taak wordt aangewezen dan den ander; maar die billijkheid kan alleen worden in acht genomen, wanneer de besturende ambtenaar het recht heeft tot zulke schikkingen, in geenen deele wanneer de duur van de heerendiensten en de wijze en voorwaarden, waarop zij mogen worden gevorderd, bij ordonnantie nog nader omschreven waren dan het geschiedde in die van den 12den December '77.

Van de heerendiensten komt de heer Verwey op de cultuurdiensten, op de koffiecultuur, en hij citeert daarbij allereerst de ordonnantie van '78, waarbij de G. G., het wenschelijk achtende de binnen het gouvernement van Sumatra's Westkust bestaande verplichte koffiecultuur nader te bevestigen, nalatigheid of onwil der inlandsche bevolking in het aanleggen van koffietuinen en in het plukken der vruchten strafbaar stelt. »De verplichte koffiecultuur" zegt schr., »is ten onrechte als bestaand aangenomen. De koffiecultuur was wettig vrij, »al vorderden de besturende ambtenaren ook cultuurdiensten van de bevolking, »alsof deze daartoe wettig verplicht ware".

Zeker, de koffiecultuur was wettig vrij, d. w. z. zij was niet bij ordonnantie voorgeschreven. Maar feitelijk bestond zij sedert 1833, sedert het Plakaat Pandjang. »Het gouvernement", zoo lezen we in deze publicatie, »zal geen geldelijke heffingen onder ulieden doen, maar verlangt slechts dat gijlieden voor »uw eigen belang, waardoor ook dat van het gouvernement zal worden bevorderd, groote uitbreiding zult geven aan de koffie- en pepercultuur; hierop zal zij door haar ambtenaren doen waken, omdat zonder »deze uitbreiding van cultures het Gouvernement geen inkomsten zoude hebben."

Geen geldelijke heffingen maar uitbreiding der koffiecultuur, opdat het Gouvernement inkomsten zou hebben. Nu, in 't oog van den inlander was dat duidelijk genoeg! En al zouden wij, die er steeds op uit zijn de puntjes op de i's te zetten, een dergelijke uitdrukking thans zeer vaag noemen — in dien tijd en onder de toenmalige omstandigheden was zij goed gekozen, en de Maleische bevolking begreep er voldoende uit dat er koffie moest wezen, en dat zij die koffie moest planten en plukken. En daarenboven, in hetzelfde Plakaat Pandjang, het stuk waaraan de bevolking nog steeds groot gezag toekent, stond immers, dat de ambtenaren van het Gouvernement zullen waken over die »groote uitbreiding", en dat het Gouvernement voordeelen zal behalen door den verkoop van ingekochte koffie.

Zóó was de toestand van 1833 af; en gaat men nu na op welke verschillende wijzen het Gouvernement zich steeds aan die koffiecultuur liet gelegen liggen, hoe er telkens voorschriften kwamen en aanschrijvingen die betrekking hadden op den aanplant, den pluk en de bereiding der koffie, dan gaat 't niet aan te loochenen dat de cultuur door beide partijen gedurende al dien tijd als gedwongen werd beschouwd; alleen de ordonnantie, waarbij de verplichting duidelijker dan in het Plakaat Pandjang werd uitgesproken, ontbrak.

Zeer terecht vorderden derhalve de besturende ambtenaren cultuurdiensten van de bevolking; ook zij wisten dat er koffie moest geleverd worden; zij hadden te handelen naar de ontvangen voorschriften, en het stond niet aan hen te beoordeelen of de Regeering goed deed door te talmen met de feitelijk bestaande gedwongen koffiecultnur door een wet te bekrachtigen. Maar, zegt de schrijver, het bedrag der te presteeren diensten was onzeker, en »door die onzekerheid is »de deur wagenwijd opengezet voor teugellooze onderdrukking der bevolking door »de ambtenaren en inlandsche hoofden".

Gelukkig dat deze onzekerheid alleen geleid heeft tot het openzetten van die deur; ware schr. verder gegaan in zijne beweringen, men zou met recht de verklaring van hem kunnen eischen waar teugelloos onderdrukt is en door wien! Maar zelfs de vooronderstelling des heeren VERWEY dat de ambtenaren, het geheele korps derhalve, misbruik van gezag zullen maken omdat de regeling van den omvang der cultuurdiensten aan hunne prudentie is overgelaten — ze is weinig vleiend voor het korps. En daar de schrijver uitmuntend ingelicht kon zijn, eischt zijn gevoelen ernstige wederlegging.

Wanneer het den besturenden ambtenaar op zijn reizen door de afdeeling blijkt, dat de productie van koffie achteruitgaat, of dat niet genoegzaam zorg wordt besteed aan het onderhoud en den pluk: wanneer hij ziet dat nieuwe aanplant in de plaats van oude, afgeleefde tuinen wenschelijk is, of wel wanneer hij over een van deze aangelegenheden een aanschrijving krijgt van hooger hand, — dan roept hij de hoofden bijeen, zoowel de door het Gouvernement erkende penghoeloe's soekoe als de bezoldigde penghoeloe's kapala en larashoofden. De zaak wordt besproken en overwogen, zonder Stellendijksche vormen wel is waar, maar grondig en volledig. Wordt er nu tot meerderen aanplant of tot buitengewonen arbeid in de tuinen besloten, dan roepen de in hunne negori teruggekeerde soekoehoofden de andiko's bijeen, dat zijn de penghoeloe's volgens de adat, de eigenlijke familiehoofden; in de rapat vergaderd, zooals de adat voorschrijft, wordt het door den ambtenaar in overleg met de hoofden genomen besluit bekend gemaakt, besproken en de wijze van uitvoering in overeenstemming met de plaatselijke belangen bepaald. Rijzen er bezwaren tegen het besluit, dan worden deze den côntrôleur en de bezoldigde hoofden kenbaar gemaakt en met hen die ze opperden het gewicht van die aanmerkingen overwogen. Zijn er geen bezwaren, dan wordt den besturenden ambtenaar medegedeeld op welke wijze de familiehoofden den arbeid het best verdeeld achten, en na een plaatselijk onderzoek door den ambtenaar wordt bij gemeen overleg tusschen bestuurden en bestuurders de manier van uitvoering vastgesteld.

Zóó is feitelijk de toestand, dank zij de toewijding waarmede het korps ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur de belangen der bevolking behartigt.

Iedereen die geen vreemdeling is op Sumatra's Westkust (en de heer VERWEY heeft niet het recht daar een vreemdeling te zijn) en die de waarheid huldigt, zal moeten toestemmen dat, al mogen zich hier en daar kleine afwijkingen vertoonen, het hier medegedeelde beter tot voorbeeld zal kunnen dienen van de wijze waarop ter Westkust de koffiezaken door de ambtenaren worden behandeld, dan de schildering die de schr. geeft van de weerspannigen naar de koffietuinen gedreven (!) tengevolge van de politierechtspraak, die de besturende ambtenaren zich aangematigd hebben, en die thans als een dwangmiddel misbruikt wordt.

Inderdaad verdienen de ambtenaren een woord van waardeering voor de wijze waarop zij onder deze omstandigheden hun moeielijke taak volbrengen!

De schr. vervolgt zijn opstel met de bewering dat van de Maleische bevolking

vóór hare onderwerping aan de Nederlandsche opperheerschappij nooit persoonlijke diensten zijn gevorderd; het is hem dus onbekend dat volgens de oude overlevering de bevolking der XII Kòta aan den Radja van Pesimpei, een afstammeling van den vorst van Menangkabo, belasting moest opbrengen in den vorm van producten of van arbeid; en het is hem tevens niet bekend, dat zelfs buiten ons gebied de sawahs der hoofden niet zelden bearbeid worden door hunne dorpslieden. Uit deze voorbeelden blijkt voldoende dat persoonlijke diensten de bevolking niet vreemd waren.

Door de beide bovengenoemde ordonnantiën is, zegt schr., een einde gemaakt aan de vrijheid van arbeid die aan de bevolking van Sumatra's Westkust wettig en rechtmatig toekwam. Ook deze stelling spruit voort uit gebrek aan kennis van den werkelijken toestand. Want er bestaat vrijheid van arbeid in den volsten zin des woords. Dat de heer V. den Talang beklimme of den Merapi, de onafgebroken reeks van sawahs beschouwe welke daar aan zijne voeten liggen; dat hij de particuliere ondernemingen van landbouw en nijverheid bezoeke en het aantal arbeiders gadesla die tot de inlandsche bevolking behooren; en dat hij, teruggekeerd, zich haaste de onjuistheid te erkennen van hetgeen hij schreef over het dooden van den vrijen arbeid!

Schr. noemt daarna de rechten en bevoegdheden die het Gouvernement zich in het Plakaat Pandjang voorbehield; maar, zegt hij, daarbij was niet genoemd het recht om persoonlijke diensten van de bevolking te vorderen. Eilieve! en dan het »bijstaan met gewapende manschappen", en de groote uitbreiding die aan de koffiecultuur moest gegeven worden, en het onderhouden in goeden staat van wegen en bruggen, »waartoe wij ook van onze zijde werkvolk en materialen zullen leveren"? Zijn dat geen persoonlijke diensten? Zeer terecht zegt schr. dat deze publicatie sedert niet is ingetrokken; in de oogen der inlanders heeft die afkondiging, waarin alles wat van de bevolking gevergd wordt omschreven staat, nog immer kracht van wet. En het zou verkeerd, onstaatkundig zijn haar in te trekken; want die publicatie is niet een besluit dat door den G. G. behoort te worden geëerbiedigd, als geëmaneerd van een hoogere macht op wetgevend gebied dan de zijne. Het Plakaat Pandjang is een verdrag, een vredestractaat, waarin de wederzijdsche voorwaarden zijn opgenomen, dat slechts door een der partijen geteekend maar door de andere steeds metterdaad erkend werd. Wat schr.'s twijfel betreft of art. 57 van het Regeeringsreglement, waarbij de regeling der heerendiensten voor ieder gewest aan den G. G. wordt opgedragen, wel ten opzichte van Sumatra's Westkust geldt — het is aan de geschiedenis der feiten van 1833 af tot op den huidigen dag dat de G. G. de bevoegdheid ontleent; het Plakaat Pandjang was daarvoor geen beletsel; het was integendeel de grondslag waarop voortgebouwd werd.

Hoe verder men leest in het opstel des heeren V., hoe klinkender beschuldigingen men ontmoet; maar grooter tevens worden de openingen in den maliënkolder welke deze aantijgingen omsluit. Men oordeele: »Veel erger dan die »overschrijding der grenzen harer bevoegdheid is het dat de Nederlandsch-Indische »Regeering aan de Maleische bevolking reden heeft gegeven om zich te beklagen over schending van goede trouw." Want volgens schr. zou het recht van zelfbestuur, dat oorspronkelijk aan de bevolking gelaten was, haar langzamerhand ontnomen zijn. »De Nederlandsch-Indische Regeering heeft er niet voor gewaakt, »dat hare ambtenaren geen inbreuk maakten op de vrijheid en rechten der »Maleische bevolking." Tot naricht van den heer V. diene dat nog heden ten dage de inrichting van het bestuur in hoofdzaak dezelfde is als honderd jaren

vóór de komst der Nederlanders op de Westkust; dat de wijzigingen welke van lieverlede in die inrichting ontstonden, buiten het van Nederland afhankelijk gebied evenzeer opgemerkt worden als daarbinnen, omdat zij niet een gevolg zijn van maatregelen door de Regeering genomen, maar van de wetten die over de gansche wereld de veranderingen op sociaal gebied beheerschen. Door toedoen van de Nederlandsch-Indische Regeering onderging het bestuur geene veranderingen dan die in het Plakaat Pandjang bepaald waren: gouvernementsambtenaren die zullen waken over de uitbreiding der koffiecultuur; inlandsche hoofden die als wakils traktementen zullen genieten, enz. Hebben die ambtenaren of die hoofden inbreuk gemaakt op de vrijheid der bevolking, dan vermelde men feiten! Of is de uitvoering zelve van dat besluit in het Plakaat een ongerechtigheid? De schrijver zegt het niet, maar hij meent nogmaals zonder het minste bewijs te mogen beweren dat door de inmenging der ambtenaren en door het gemis aan beschermende verordeningen de vrijheid en de rechten der bevolking werden aangerand (zoo staat er) door de ambtenaren die ter Sumatra's Westkust wellicht meer eigenaardig optraden dan ergens in Nederlandsch Indië! Het gaat niet aan bij elk dezer ongemotiveerde aantijgingen uitvoerig te blijven stilstaan; wij citeeren slechts om te doen zien hoe iemand, die beter weten kon en beter weten moest, durft spreken over een korps ambtenaren, waaraan de bevolking der Westkust haar opkomen dankt; dit is meer dan een persoonlijke meening, het is de geschiedenis die spreekt; men vergelyke slechts den tegenwoordigen toestand met dien van tachtig jaren geleden, zooals hij ons beschreven wordt in het pas verschenen werk van den heer Netscher, *Padang in het laatst der XVIIIe eeuw.*

Van de wijze waarop de ambtenaren de vrijheid van de bevolking hebben aangerand, levert de rijstcultuur een uitnemend voorbeeld. Die cultuur is volkomen vrij, en we mogen daarom de valleien die met sawahs belegd zijn gerust als een proeve beschouwen van hetgeen de bevolking nog ongedwongen kan; maar tegelijk spreken zij ons van de zorg der ambtenaren, die den hoofden doen begrijpen dat de sawah-eigenaars gezamenlijk en op denzelfden tijd de bandar moeten in orde brengen, die water leveren zal aan al hunne velden te samen; die de inlanders weten te overtuigen van het voordeel dat er in ligt, om op het gunstige oogenblik aan te vangen met den veldarbeid. Hier is geen sprake van dwang, hier wordt een raad gegeven en aangenomen, en de bevolking geniet door de betere regeling van deze vrije cultuur groote voordeelen.

Wil men beweren dat de nieuwe regeling van het rechtswezen in strijd is met den inhoud van het Plakaat Pandjang — het zij zoo. Maar men erkenne tevens dat de inlandsche bevolking ten zeerste prijs stelt op de behandeling harer rechtsquaesties, zoo civiele als crimineele, door de besturende Europeesche ambtenaren, zoodat de Regeering met deze nieuwe regeling aan den algemeenen volkswensch tegemoetkwam. Dat zij vrij van gebreken is zal niemand durven zeggen; de grootste fout die haar aankleeft, is wellicht deze, dat de Raad van Justitie te Padang revisie heeft op de stukken van alle veroordeelende vonnissen van den rapat. Zulks is in strijd met het rechtsbegrip der bevolking, en het gaf herhaaldelijk aanleiding tot wijzigingen in vonnissen, tot veranderingen die in de oogen der Maleiers inbreuk maakten op recht en rechtvaardigheid.

Niettegenstaande in de Maleische samenleving de arbeid van oudsher vrij was, zoo gaat de schrijver voort, gaf in 1847 de generaal Michiels in een vergadering van inlandsche hoofden te kennen dat er koffie geplant moest worden, en zijn wil geschiedde.

Hieruit zou dus blijken, dat in het genoemde jaar de gedwongen cultuur is ingevoerd — een vrij algemeen verspreide dwaling. Iedereen die weet welke aanschrijvingen de ambtenaren kregen met betrekking tot de koffiecultuur vóór 1847, zal moeten erkennen dat er, vóór Michiels, wel eens meer tot inlandsche hoofden zal gezegd zijn: er moet koffie geplant worden.

Zoo gelastte de regeering in 1845 een onderzoek naar den toestand van de koffietuinen en schreef zij voor dat er beraadslaagd moest worden met larashoofden, penghoeloe's kapala en penghoeloe's soekoe over het aantal boomen dat elke soekoe zal aanplanten en over de vraag of die aanplant zal geschieden in geregelde tuinen of soekoe'sgewijs of in de nabijheid van de kampongs. In 1846 werd gelast dat de door droogte of door andere oorzaken gestorven koffieboomen steeds door nieuwe moeten vervangen worden, en werd een staat gevraagd van deze verwisseling. Voorts kwam er een bevel tot het doen oprichten door de pegawé's (dus in heerendienst) van bolstermolens op ieder etablissement, een voorschrift omtrent den verkoop van koffiebladeren, en een aanschrijving waarbij op de uitbreiding der koffiecultuur wordt aangedrongen.

Dergelijke voorschriften werden ook in vroegere jaren in niet geringe hoeveelheid gegeven, maar de aangehaalde voorbeelden bewijzen voldoende de onjuistheid der bewering dat de gedwongen cultuurwet in 1847 werd ingevoerd.

De schrijver zegt verder, dat »de door het Gouvernement bezoldigde inlandsche hoofden werden voorgespannen, om de inlanders tot het verrichten van de door het bestuur bevolen werkzaamheden aan te sporen. Zij kweten zich zoo ijverig van die taak, dat ze door het volk met den naam van hoofden over den gedwongen arbeid werden bestempeld, ter onderscheiding van de niet bezoldigde Maleische hoofden, die hun gezag aan de herkomst ontleenden."

Deze voorstelling is inderdaad al zeer onjuist. Het is duidelijk dat de heer V. de namen penghoeloe soekoe en penghoeloe rodi bedoelt; maar die laatste naam is niet het gevolg van den ijver waarmede die hoofden zich van hunne taak kweten. Ziehier de aanleiding: de penghoeloe's soekoe behooren eigenlijk niet te huis in de inlandsche maatschappij; wel heeft de soekoe verscheidene hoofden in iedere negori, een even groot aantal als er familiën zijn, maar één penghoeloe soekoe bestond niet. Er was een poetjoek: de penghoeloe van de oudste familie, de eerste onder zijne gelijken. De tijdsomstandigheden die medebrachten dat er, ook op onafhankelijk gebied, gestreefd werd naar centralisatie van bestuur, naar den overgang tot autocratie en de onbekendheid van de Regeering met den waren toestand van het inlandsch bestuur deden de penghoeloe's soekoe ontstaan; en de bevolking noemde deze ter onderscheiding van de penghoeloe's audikô of adathoofden penghoeloe ròdi; zij zou voorzeker vreemd opkijken indien men haar vertelde wat volgens den heer V, en anderen die vóór hem hetzelfde beweerd hebben, de reden is dat zij de tegenwoordige soekoehoofden penghoeloe ròdi noemen.

Na het vorenstaande zal 't niemand verwonderen, dat de schr. in de ordonnantie van '64, waarbij bepaald wordt dat alle koffie door de inlandsche bevolking geteeld op de tot dusver gebruikelijke wijze aan het Gouvernement zal geleverd worden tegen een door de Regeering, in overeenstemming met bestaande of later uit te vaardigen voorschriften, te bepalen prijs, dat de schr. in die ordonnantie een maatregel ziet waardoor aan de bevolking de vrije beschikking over de vruchten van haar arbeid ontnomen werd. In ieder geval kan er hier slechts sprake zijn van het verliezen van de vrije beschikking over hetgeen een gedeelte van haar arbeid produceert. En wat ligt daarin voor onvoegzaams? Is niet de uitsluitende levering aan het Gouvernement altijd de bedoeling van de Regeering

geweest? Reeds in het Plakaat Pandjang was het gezegd, dat het Gouv. winst zou behalen door den verkoop van ingekochte koffie; en waar bleef die winst wanneer de bevolking vrij was om de koffie te verkoopen aan wie zij goedvond, en dus ook aan de Europeanen en Chineezen die, omstreeks '64, zich meer en meer in haar midden kwamen vestigen. Toen er geen gelegenheid bestond om aan iemand anders te leveren dan aan het Gouv. ontbrak de aanleiding om gedwongen levering te decreteeren; die verplichte levering was slechts een natuurlijk gevolg van de gedwongen cultuur die feitelijk bestond; de laatste had geen zin zonder de eerste. Het pleit werkelijk voor weinig inzicht in den stand van zaken, wanneer men zegt dat het in '64 aangenomen stelsel van koffiecultuur was vrijheid van cultuur bij verplichte levering van het product.

Wel is het te betreuren, dat de Regeering, op hetzelfde oogenblik dat zij de verplichte levering afkondigde, ook niet de feitelijk bestaande gedwongen cultuur door eene ordonnantie bekrachtigde. De toestand zou er niet door veranderd zijn en noch de ambtenaren, noch de bevolking van de streken die gewoon waren koffie te produceeren, zouden verrast geweest zijn door dezen maatregel. Hij zou alleen die districten getroffen hebben welke nog steeds voortgaan geen koffie te leveren, en die evenmin iets anders opbrengen als aequivalent, en tevens een aantal personen die zich aan de cultuur weten te onttrekken.

Vele uitdrukkingen — weerstand die gewelddadig onderdrukt werd, eene bevolking die weerloos aan de willekeur der ambtenaren is overgeleverd — wensch ik niet te ontleden, omdat ze daar staan zonder eenig bewijs gedekt; zij sieren het opstel des heeren V. niet. Maar ik mag niet nalaten ten slotte op eene inconsequentie te wijzen. Schr. zegt dat de N.-I. Regeering in de laatste vijf jaren ordonnantiën uitvaardigde wier inhoud strijdig is met het recht van zelfbestuur der bevolking; hij zelf neemt zitting in de Raad van Justitie te Padang, aan welk college krachtens de ordonnantie op het rechtswezen ter Sumatra's Westkust de contrôle over de politierechtspraak over de inlanders is opgedragen, en — hij spreekt recht op grond van een ordonnantie tot welker uitvaardiging naar zijne bewering de Gouv.-Generaal onbevoegd was!

Aan hen die verkondigen dat het dringend noodzakelijk is alleen rechterlijke ambtenaren in Indië met rechtspraak over inlanders te belasten, die bewijzen kunnen geven een degelijke studie te hebben gemaakt van het volk, aan hen geeft het opstel van den heer Verwey een nieuw wapen in de hand. In dit opzicht heeft het dus een goede zijde. Maar de keerzijde: het verkondigen van onjuistheden is verkeerd en het beleedigen van een korps verdienstelijke ambtenaren is niet minder verkeerd. Waar moet het heen wanneer over hen gesproken wordt op eene wijze zooals de heer V. zich aanmatigt te doen? Terecht zegt de heer Bosscher in de December-aflevering van *De Indische Gids* »dat het de plicht is der Regeering, om het prestige van de bestuurvoerende autoriteiten omhoog te houden, en haar tegen elke krenking te bewaren, aangezien iedere inbreuk op het administratief gezag onmiddellijk een ongunstigen indruk te weeg brengt op den eerbied, het ontzag en de gehoorzaamheid, die vooral de inlandsche bevolking aan dat gezag meer dan aan elk ander moet bewijzen, om de eenvoudige reden dat het dagelijks en meer van nabij mèt den inlander in aanraking komt, en in de eerste plaats heeft te zorgen dat de maatschappelijke orde niet verstoord worde."

Nog in een ander opzicht is het opstel van den heer Verwey te veroordeelen; het kan aanleiding geven tot misnoegdheid, tot wantrouwen onder de inlandsche bevolking. De schr. kan het weten, dat daarginds steeds personen te vinden zijn

die met graagte alles opzuigen wat naar verdachtmaking van de Regeering zweemt; vermengd met de gal hunner eigene grieven worden die beschuldigingen door hen in het binnenland kwistig verspreid, met het doel ten slotte zelf in troebel water te visschen.

Rotterdam, Januari 1881. Joh. F. Snelleman.

Gij onderschuift aan mijn woorden eene beteekenis, die er te goeder trouw niet aan kan gehecht worden.

Gij misduidt opzettelijk of uit onverstand de strekking van mijn betoog.

Ik schreef: »De cultuurdiensten zijn, verbonden met de verplichte levering van de geteelde koffie, een rijke bron van inkomsten voor 's Rijks schatkist.

»De heerendiensten sparen vele uitgaven uit, die anders ten laste der schatkist zouden komen. Zij worden evenwel niet uitsluitend in 's lands belang gevorderd.

»De wachtdiensten bij inlandsche hoofden en ambtenaren, bijna altijd gepaard gaande met huiselijke verrichtingen, als waterhalen, schoonhouden der erven, enz. zijn uit het oogpunt van het algemeen belang totaal nutteloos."

Ieder, die Hollandsch verstaat en rechtvaardig wil oordeelen, zal toegeven, dat ik in de boven aangehaalde zinsneden niets anders heb vermeld, dan dat 's Rijks schatkist door cultuur- en heerendiensten wordt gebaat.

Ik wees slechts op ééne enkele vlek in de economische lichtzijde van de belasting in arbeid.

In edele verontwaardiging roept gij echter uit: »Indien dat waar is, dàn is 's lands belang niet één met het belang van het Gouvernement van Sumatra's Westkust en zijne bevolking. En het zijn waarlijk zwakke bewijzen, die de schrijver aanhaalt, om het nuttelooze dier diensten aan te toonen." enz.

Ik heb er niet aan gedacht, om de nutteloosheid van heerendiensten in het algemeen aan te toonen.

Uitsluitend van ééne soort van heerendiensten beweerde ik de volkomen nutteloosheid voor den lande.

Ontkent men de waarde van het leger, wanneer men het afkeurt: niet, dat een milicien de kazerne helpt schoon houden, want dit behoort tot zijn werk; maar dat hij voor zijn superieur diensten verricht, die in burgerlijke huishoudingen door een dienstbode uitgevoerd worden?

Hoe meer men het leger waardeert, hoe meer men het zal betreuren, wanneer soldaten voor werk gebruikt worden, dat geheel buiten hunne roeping ligt.

Ik citeer nogmaals letterlijk uw artikel en stel er het mijne tegenover.

»Zeer terecht zegt schrijver" (Ik mag dezen lof niet aannemen, want ik zeg het *niet*) »dat deze publicatie sedert niet is ingetrokken; in de oogen van de inlanders heeft die afkondiging, waarin alles, wat van de bevolking gevergd wordt, omschreven staat, nog immer kracht van wet. En het zou verkeerd, onstaatkundig zijn haar in te trekken; want die publicatie is niet een besluit, dat door den G. G. behoort te worden geërbiedigd, als geëmaneerd van eene hoogere macht op wetgevend gebied dan de zijne. Het Plakaat Pandjang is een verdrag, een vredestractaat, waarin de wederzijdsche voorwaarden zijn opgenomen, dat slechts door een der partijen geteekend, maar door de andere steeds metterdaad erkend werd."

Ik schreef:

»Bij hare onderwerping aan de Nederlandsche opperheerschappij is aan de bevolking der Padangsche Boven- en Benedenlanden het recht van zelfbestuur nagenoeg onbeperkt gelaten.

Bij besluit van den Commissaris-Generaal van Nederlandsch-Indië d.d. 11 October 1833 N°. 310 is tot grondslag van het stelsel van bestuur aangenomen: *a* (enz.

d. De bevolking der onderscheidene districten te laten in het volkomen bezit van derzelver politieke en huishoudelijke rechten, zoodanig, dat het Gouvernement zich niet bemoeie, noch met het benoemen der Hoofden, derzelver rechtspleging of eenige andere huishoudelijke aangelegenheid.

Het Gouvernement behield zich de volgende rechten en verplichtingen voor:

a (enz.
b (enz.
c (enz. } alle in mijn artikel genoemd.
d (enz.
e (enz.

Onder de rechten en bevoegdheden, die het Gouvernement zich voorbehield, was niet genoemd, het recht, om persoonlijke diensten van de bevolking te vorderen.

Het besluit van den G. G. is sedert niet ingetrokken, ***noch*** zijn de daarbij vastgestelde beginselen bij eene wet of ***Koninklijk besluit*** buiten werking gesteld.

De G. G. heeft het besluit te eerbiedigen, als geëmaneerd van eene hoogere macht op wetgevend gebied dan de zijne.

Slechts wegens gewichtige omstandigheden en onder voorbehoud der Koninklijke goedkeuring zou hij het mogen intrekken, doch dit is tot op heden niet geschied."

Na op de gevolgen te hebben gewezen, die uit de voortdurende rechtskracht van het besluit dd°. 11 October 1833 N°. 310 in verband met het Regeeringsreglement, als bron van Indisch publiek recht, voortvloeien, schreef ik:

»Het behoud van hare aloude instellingen en het recht van zelfbestuur is aan de Maleische bevolking der Padangsche Boven- en Benedenlanden toegezegd bij de proclamatie dd. 25 October 1833, door de Commissarissen J. J. Van Sevenhaven en J. C. Riesz uitgevaardigd."

Het besluit van 11 October 1833 N°. 310 is als Extract uit het Register der besluiten van den G. G. van Nederl. Indië opgenomen in de verzameling van Mr. L. J. A. Tollens, Eerste deel bl. 405.

In dit recueil is het niet volledig medegedeeld.

Generaal de Stuers schrijft op bl. 2, deel II van zijn werk over de vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Sumatra's Westkust:

»Als grondslag van het nieuwe stelsel van bestuur werd het volgende bepaald:

»Alle heerendiensten zijn afgeschaft en zelfs tegen betaling zullen dezelve zoo min mogelijk geëischt worden; er zal eene transportinrichting worden daargesteld voor het transporteeren van goederen."

Bij het besluit dd°. 11 October 1833 N°. 310 is het bestuur ter Westkust door den Commissaris-Generaal, als hoogste wetgevende autoriteit in Indië, georganiseerd.

Het besluit werd door hem gegeven tot een richtsnoer voor de Gouvernementsambtenaren in hun omgang met de Maleische bevolking.

Hun werd voorgeschreven, om de autonomie van de Maleische gemeenten en de adat of het onbeschreven Maleische landrecht te eerbiedigen; maar bovenal werd de vordering van persoonlijke diensten verboden.

De Commissaris-Generaal benoemde eene commissie van twee hooggeplaatste staatsdienaren, den Raad van Indië J. J. Van Sevenhoven en J. C. Riesz, Generaal-Majoor, om de door hem vastgestelde beginselen van bestuur in werking te brengen.

Deze Commissie richtte de proclamatie dd°. 25 October 1833 aan de volkeren van de Padangsche Boven- en Benedenlanden, die door u beurtelings publicatie, plakaat pandjang en afkondiging genoemd wordt.

Het besluit, de organisatie zelve, was eene daad van wetgeving, eene Hooge Regeeringsdaad; de proclamatie eene handeling van gewestelijk uitvoerend gezag.

In uw artikel verwart gij beide.

De ongerijmde voorstelling van de proclamatie als een besluit, dat door den Gouverneur-Generaal behoort te worden geëerbiedigd, is geheel uwe inventie.

Evenmin was de proclamatie een verdrag, een vredestractaat, zooals uw autoriteit op het gebied van geschiedenis en publiek recht leert.

Ze was wat het woord proclamatie aanduidt: niets meer en niets minder.

Bovendien een regeering sluit geen vrede met hare onderdanen. De proclamatie of publicatie, zooals ze officieel genoemd wordt, was een eenzijdige handeling, terwijl een verdrag zonder de overeenstemming van twee of meer partijen ondenkbaar is. Zij had het loffelijke doel de bevolking omtrent de toekomstige politiek van het Gouvernement gerust te stellen.

Letterlijk bevatte zij de volgende zinsneden:

»De betalingen voor koelidiensten zijn verhoogd en daarenboven heeft de Commissaris-Generaal ons den last gegeven om vrije menschen van elders en ook van hier te engageeren, om als vaste koelies te dienen.

»Transportkarren worden van Batavia verwacht en draagpaarden zijn reeds hier, om door dit een en ander u te bevrijden van de dagelijksche koelilasten; hierdoor zijn reeds eenige bezwaren weggenomen en ook andere zullen door den tijd geheel ophouden."

De Commissarissen konden den angst der bevolking voor de gedwongen diensten, waaronder zij gedurende de Padri-onlusten zoo zwaar had gezucht, niet beter wegnemen, dan door op de maatregelen te wijzen, die het Gouvernement reeds genomen had of wilde nemen, om zulke diensten geheel onnoodig te maken.

Het zou ongerijmd geweest zijn, om bij dezelfde proclamatie, waarin angstvallig in het licht werd gesteld, hoe het Gouvernement gedwongen diensten trachtte te voorkomen, de bevolking met gedwongen cultuurdiensten te bedreigen.

Zeer stellig gaf het Gouvernement bij monde van zijn Commissarissen het verlangen te kennen, dat de Maleiers uitbreiding zouden geven aan HUNNE koffie- en pepercultuur; maar het verlangde tevens dat zij dit zouden doen uit inzicht van eigen belang en niet gedwongen.

Letterlijk stond in de proclamatie:

»Ten derde zullen sommige van uwe Hoofden als onze wakils (zaakwaarnemers) traktementen genieten.

»Hun wordt daardoor geen grooter gezag gegeven, maar zij zullen ons dienen, om voor ons tot ulieden te spreken en om ons voor te lichten in al datgene, wat uw eigen belangen kan bevorderen."

Zoolang aan de aangenomen beginselen van bestuur werd vastgehouden, konden die wakils of vertegenwoordigers van het Gouvernement wel aan de bevolking aanraden, om koffie bij te planten, maar zulks niet eischen.

Het Gouvernement beoogde handelswinsten. Het stelde zich voor, zout naar het binnenland te vervoeren en daarentegen koffie in te koopen.

Tot hunne geruststelling werd aan de Maleiers verzekerd: »Het zal u evenwel vrijstaan, om uwe goederen naar Padang te vervoeren en naar verkiezing te verkoopen".

Het Gouvernement heeft inderdaad tot het jaar 1847, waarin door den Gouverneur Michiels een einde aan den particulieren inkoop van koffie werd gemaakt, dit handelsartikel in concurrentie met anderen gekocht.

De bevolking kon uit de proclamatie niet begrijpen, dat zij koffie planten en plukken moest, zooals gij schrijft, dat ze deed.

De vrijheid van cultuur moge vóór het jaar 1847 dikwijls aangerand zijn; éérst in dat jaar heeft de Gouverneur Michiels eigenmachtig aan haar een einde gemaakt, door het stelsel van gedwongen cultuur in te voeren.

Van invoering van een gedwongen cultuurwet in het jaar 1847 heb ik niet gesproken.

Een gedwongen cultuurwet, waaronder gij waarschijnlijk een wet verstaat, waarbij verplichting tot cultuurarbeid wordt opgelegd, bestaat tot op heden niet.

Als een bewijs, hoe gij uw kennis tracht te doen schitteren, door de onkunde van een ander te beweren, moge de volgende aanhaling uit uw artikel dienen:

»De schrijver vervolgt zijn opstel met de bewering, dat van de Maleische bevolking vóór hare onderwerping aan het Nederlandsche gezag nooit persoonlijke diensten zijn gevorderd; het is hem *dus onbekend*, dat volgens de oude overlevering de bevolking der XII Kotta aan den Radja van Pasimpei, een afstammeling der vorsten van Menangkabo, belasting moest opbrengen in den vorm van producten of arbeid; en het is hem *tevens niet bekend*, dat zelfs buiten ons gebied de sawahs der Hoofden niet zelden bearbeid werden door hunne dorpslieden. Uit deze voorbeelden blijkt voldoende, dat persoonlijke diensten de bevolking niet vreemd waren."

De overlevering is een bron van historische kennis, waaruit ik U niet in staat acht, zuiver water te putten.

De bewerking van de sawahs van een hoofd door zijn geslachts- of dorpsgenooten heeft niets gemeen met belasting in arbeid, waarover ik in mijn artikel schreef.

Verricht een Geldersche boerenzoon heerendienst, wanneer hij de akkers van zijne familie beploegt?

De innige band, die tusschen geslachts- en stamgenooten bestond en bestaat, bracht en brengt vanzelf onderling hulpbetoon en dienstvaardigheid tegenover de oudsten (pengatoewa) of hoofden mede.

»Vóór hare onderwerping aan de Nederlandsche opperheerschappij," schreef ik, »zijn van de Maleische bevolking nooit persoonlijke diensten gevorderd. In haar eigen instellingen is dus de oorsprong der verplichte cultuur- en heerendiensten niet te zoeken."

Mijne conclusie blijft waar, ook al zoude ik, beter onderricht, de premisse moeten verwerpen.

De Commissaris-Generaal heeft de gedwongen diensten uitdrukkelijk afgeschaft, door welke autoriteit ze ook vroeger mochten gevorderd

zijn. Ook al waren vroeger door een daartoe bevoegd Maleisch bestuur diensten aan Maleiers opgelegd, dan nog zoude een later bestuur de vordering van zulke diensten niet op de adat of onbeschreven Maleisch landrecht kunnen baseeren.

De adat, als bron eener belasting in arbeid, is, sit venia verbo, door den Commissaris-Generaal verstopt.

In mijne meening echter, dat de arbeid, in de Maleische samenleving oudtijds vrij was, ben ik door uwe critiek niet geschokt.

Is ze onjuist, zoo dwaal ik in goed gezelschap. De heer Verkerk Pistorius schrijft op bl. 157 van zijne Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden:

»De arbeid in de inlandsche samenleving is oorspronkelijk geheel vrij. Vóór de vestiging van het Europeesche gezag in deze gewesten, verrichtte ieder het werk, dat hij verkoos en niemand werd tot den arbeid gedwongen. Verplichte diensten en leveringen waren geheel onbekend, met uitzondering alleen van de kleine geschenken, die de negoriën den Jang di Pertoean aanboden op zijne jaarlijksche reis door het rijk, en de opkomst bij deze gelegenheid van een deel der bevolking, om den vorst zoo noodig behulpzaam te zijn."

»Deze huldeblijken zijn te weinig beduidend, dan dat hierin de oorsprong en wettiging der heerendiensten zou mogen gezocht worden."

»Nooit hadden er heerendiensten bestaan, schrijft Generaal de Stuers, anders dan die in oorlogstijd door ons waren ingevoerd. Daarvan nu was grof misbruik gemaakt." —

De heer C. C. L. van Coeverden, laatst Resident der Padangsche Bovenlanden, vroeger van Tapanoeli, oordeelt er eveneens zoo over:

»Verplichte diensten waren onbekend vóor de vestiging van het Europeesche gezag. Op welke gronden, die zijn ingevoerd, zoeke men bij het alvermogend bestuur van vroegere dagen. Het besluit van den Commissaris-Generaal dd°. »11 October 1833 N°. 310 zegt daaromtrent, dat de bevolking gehouden zal zijn hulptroepen te verleenen; dat het Gouvernement *zich* voorbehoudt wegen aan te leggen; maar eischt geen heerendiensten."

»De geheele vordering van heerendiensten is noch gegrond op aloude diensten, noch op eenig stellig gebod der Regeering." —

Mr. der Kinderen schrijft aan den voet van bl. 47 van zijn toelichting van de algemeene verordeningen tot regeling van het rechtswezen in het Gouvernement Sumatra's Westkust:

»Ik wijs hen" (degenen, die durfden beweren, dat de Maleische instellingen onder ons bestuur in stand waren gebleven) »eindelijk ten bewijze, hoe lijdelijk de bevolking zich onderwerpt aan de wijziging

van haar zoogenaamde adat op het volgende rijmpje, dat lachend en spottend gezongen wordt:

Dolo rabab bertongkei
Kini koppi berboea.
Dolo hadat di pakei
Kini rodi bergoeni.

»dat is:

»Vroeger was het vioolspelen"
»Nu is 't, maken dat er koffie komt"
»Vroeger werd de adat gevolgd"
»Thans zijn de verplichte diensten in de mode."

»Alzoo", gaat Mr. der Kinderen voort, »is er afgeweken van de beloften van het zoogenaamd Plakaat Pandjang." —

Voorheen en thans verschillen hemelbreed.

De oude vrijheid der Maleiers heeft onder ons bestuur voor de gedwongen cultuur plaats gemaakt. In volkomen tegenstelling met het gevoelen van Mr. der Kinderen schrijft gij:

»Tot naricht van den heer V. diene, dat nog heden ten dage de inrichting van het bestuur in hoofdzaak dezelfde is als honderd jaren voor de komst der Nederlanders op de Westkust."

Hoe de toestand veranderd, is zal u mede uit het volgende blijken.

Het zal u toch wel bekend zijn, dat eenmaal in de Maleische landen gemeenten werden aangetroffen, die heer en meester binnen haar territoir waren.

Wat is er overgebleven van de autonomie dier gemeenten?

In het Regeeringsverslag over het jaar 1878 staat letterlijk geschreven:

»Onder de te vorderen heerendiensten zijn er eenige, welke elders als gemeentediensten bekend zijn, waarmede het Gouvernement geene rechtstreeksche bemoeienis heeft, maar die ter Sumatra's Westkust niet als zoodanig worden aangemerkt, omdat *dáár* geen gemeenten, noch gemeentebesturen worden aangetroffen."

Volgens de adat berustte nagenoeg alle gezag bij de geslachtshoofden.

De vertegenwoordigers van het Gouvernement zouden uit dezen worden gekozen en geene grootere macht dan dezen bezitten.

Het veelhoofdig gezag in de stammen is in een éénhoofdig gezag overgegaan.

De stamhoofden zijn geheel ondergeschikt aan de bezoldigde penghoeloe's kapala en larashoofden, die wederom van de besturende ambtenaren afhankelijk zijn.

Toch beweert gij, dat het Maleische bestuur geen veranderingen onderging dan die bij het Plakaat Pandjang bepaald waren.

Volgens uw meening is de organisatie van het rechtswezen in strijd met het Plakaat Pandjang en gij leidt daaruit af, dat ik een inconsequentie zou hebben begaan, met in den Raad van Justitie zitting te nemen.

Zeer logisch denkt gij niet.

Niet in het feit, dat de politierechtspraak der besturende ambtenaren door den Raad gecontrôleerd wordt, ligt de strijd met het in het jaar 1833 aangenomen beginsel van eigen rechtspleging der inlandsche bevolking; maar in die politierechtspraak zelve, waarvan de contrôle slechts een aanhangsel is.

Vóór het jaar 1875, waarin de door u bedoelde ordonnantie in werking kwam, wàren de inlanders feitelijk aan de arbitraire rechtspraak van de besturende ambtenaren en de bezoldigde hoofden onderworpen.

Aan die rechtspraak, welke geheel beheerscht werd door de telkens afwisselende inzichten der besturende ambtenaren, wier fantasie toenmaals de eenig rechtsbron was, en niet aan de eigen rechtspraak der bevolking, is in het jaar 1875 een einde gekomen.

Slechts formeel was de bevolking in het genot van eigen rechtspleging.

Bij Koninklijk besluit van het jaar 1872 is aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid verleend, om het rechtswezen in het Gouvernement Sumatra's Westkust te regelen. Door dit K. B. is het zoogenaamde genot van eigen rechtspleging, dat slechts formeel voortduurde, opgeheven. Krachtens de Koninklijke machtiging was de Gouverneur-Generaal bevoegd de ordonnantie uit te vaardigen, waarbij de bedoelde rechtsmacht aan den Raad is opgedragen.

Heb ik bij geval 's Konings gezag ontkend?

Lees daar mijn artikel eens over na.

Het is weder door onkunde, uit onbekendheid met het K. B., dat gij mij een inconsequentie ten laste legt.

Leelijker is het, dat gij mij bovendien weder een bewering toeschrijft, die ik niet heb geuit. De besturende ambtenaren ter Sumatra's Westkust konden de bevoegdheid tot het vorderen van cultuur- en heerendiensten en tot het straffen van zoogenaamde onwilligen ontleenen: noch aan de adat of het onbeschreven Maleische landrecht, noch aan het besluit dd° 11 October 1833 N°. 310 en evenmin aan een latere wettelijke verordening, waarbij eene belasting in arbeid aan de Maleiers en Batta's (die arme drommels vergeet ik geheel en al) was opgelegd. »Zeer terecht", zegt gij, »vorderden de besturende ambtenaren cultuurdiensten van de bevolking." Wederrechtelijk werden de inlanders tot het presteeren van diensten gedwongen en wederrechtelijk gestraft.

De Maleiers, die geen ontginning zonder eigendomsverkrijging kenden, wier ontgonnen velden even goed krachtens de adat hun eigendom waren als de boschproducten, die zij inzamelden, werden genoodzaakt, om groote koffietuinen aan te leggen, op welke geen der ontginners bijzonder eigendom kon doen gelden.

Het bestaan van groote zoogenaamd gemeenschappelijke tuinen is een onmiskenbaar teeken van uitgeoefenden dwang.

Gij noemt het een *ongemotiveerde aantijging* van mij, dat de ambtenaren inbreuk maakten op de vrijheid en rechten der Maleische bevolking.

Onwraakbare getuigenissen staan mij ten dienste, om de waarheid van mijn woorden te staven.

Wijlen de heer Th. A. L. Kroesen schreef in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, jaargang 1872:

»Er bestaat wellicht geen land, waar men onder *de leus* van nietbemoeienis zich tevens stelselmatiger heeft ingedrongen in den tegenwoordigen toestand, zich zooveel moeite heeft gegeven, om het bestaande omver te werpen, als op Sumatra's Westkust."

»Voor een vijftiental jaren nog (nu niet meer?) was ieder ambtenaar in zijn afdeeling heer en meester. Hij kon naar willekeur handelen, ik zou haast zeggen: hij kon *economische proeven* met de bevolking nemen, zoolang slechts de vrede niet werd gestoord." —

Omtrent cultuur- en heerendiensten beide geldt, hetgeen de heer Verkerk Pistorius schrijft in zijn studie »de Arbeid":

»De heerendiensten zijn weldra opgevoerd tot een buitensporige hoogte en een ondragelijke last voor de bevolking geworden."

»De ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur oefende nog tot voor weinige jaren een discretionaire macht over den inlander uit. Er bleef den inlander niets anders over dan het juk der heerendiensten gewillig te dragen, of elders in de onafhankelijke landen een bestaan te zoeken." Ze gingen trekken. »Aan hen, die meenen, dat de druk der heerendiensten in dit opstel overdreven wordt, zou ik *een menigte bewijzen* van het tegendeel kunnen geven. Men zal licht begrijpen, dat ik niet zonder weerzin, en alleen in zoover dit ten algemeenen nutte kan zijn, op de feilen wijs van een korps, waartoe ik zelf de eer heb te behooren." De heer Verkerk Pistorius was jarenlang ambtenaar ter Westkust.

In dezelfde studie, overvloeiende van voorbeelden van willekeur en gemis aan cultuurkennis der besturende ambtenaren in den tijd van Generaal Michiels en nog later, leest men:

»Daar zachte middelen niet hielpen, moest de inlander door zware en herhaalde straffen tot den aanleg en het onderhoud der tuinen worden gedwongen. Op sommige plaatsen liet men zelfs

een blok in de tuinen brengen, om de nalatigen of tragen te straffen." —

De heer Ples, Hoofdinspecteur der kofficeultuur, heeft van November 1875—Mei 1876 Sumatra's Westkust bereisd. Van zijn bevinding heeft hij een verslag uitgebracht, dat met uitzondering van hoofdstuk IX, waarvan de publiceering niet oorbaar scheen, in het jaar 1878 door de firma Ogilvie & C°. te Batavia is uitgegeven.

In dit verslag leest men: »Ook het opleggen van straffen wordt geheel en al beheerscht door de eigen inzichten der besturende ambtenaren."

»De bijplantingen worden geheel en al beheerscht door de zinnelijkheid der plaatselijke ambtenaren en hoofden en worden over 't algemeen veel te hoog gesteld."

Zinnelijkheid beteekent hier: willekeur of, zooals gij u uitdrukt, *prudentie.*

»Bijplantingen van 200 tot 500 boomen per planter, zijn geene zeldzaamheid."

»Men is op Sumatra's Westkust nog niet doordrongen van, ja, men denkt zelfs nog niet aan den regel »beter weinig maar goed, dan veel en slecht"; en toch is die regel m. i. de beste, om *met minder bezwaren* voor de bevolking *veel meer* product te verkrijgen."

In de eerste periode van de bemoeienis van bestuurswege met de koffiecultuur, tusschen Oktober 1833 en het jaar 1847, werd de cultuurdwang nog niet systematisch uitgeoefend en had hij meer het karakter van gewone ambtenaarswillekeur. »Het heette wel," schrijft de heer Ples, »dat alles plaats had in overleg met de hoofden en uit vrije verkiezing der bevolking, maar onder het bestuur van mannen als de Gouverneur Michiels en de Resident Steinmetz kan men licht begrijpen, wat dat overleg en die vrijheid te beteekenen hadden, en wordt dan ook door sommigen beweerd, dat de opstand in Batihoe in 1841 niet geheel vreemd was aan de maatregelen opzichtens de koffiecultuur genomen."

Had ik onrecht te schrijven: »Zeer zoude men zich bedriegen, wanneer men meende, dat het stelsel van bestuur ter Sumatra's Westkust en daarmede het recht van zelfbestuur der bevolking consequent zou zijn gehandhaafd."

De Nederl.-Indische Regeering heeft er niet voor gewaakt, dat haar ambtenaren geen inbreuk maakten op de rechten en vrijheid der Maleische bevolking.

Zij ontsloeg zich van de organisatie van het rechtswezen en andere regeeringszorgen op grond van het recht van zelfbestuur der bevolking; doch liet de bemoeiing der ambtenaren met de rechtszaken en huishoudelijke aangelegenheden der bevolking toe.

Reeds in het jaar 1846 is door den Resident der Padangsche Bovenlanden bij zijn besluit van 9 Mei N°. 704 bepaald, dat niemand van koffieboomen, wier vruchten tot consumptie of verkoop bestemd zijn (is dit niet met alle vruchten het geval?) de bladeren mag plukken voor koppi-daoen en werd alle verkoop van koppi-daoen op de pasars of in de kampongs verboden. (Zie het verslag van den Hoofdinspecteur.)

Kan men zich een sprekender bewijs van ambtenaarswillekeur denken, dan dat aan Maleiers, wier volksdrank een aftreksel van koffiebladen (koppi-daoen) is, verboden wordt, om de voor het bereiden van dien drank benoodigde bladen van hun eigen boomen voor eigen gebruik te plukken?

Bij besluit ddo 9 Mei 1846 N°. 704 bepaalde dezelfde Resident eigenmachtig, dat wie niet naar zijn voorschriften werkte, boete zou moeten betalen. Zware rechten van uitvoer (gewone en zoogenaamde territoriale) drukten op den particulieren handel in koffie en op de productie. Men stond echter aan de Maleiers toe, om de Gouvernementspakhuizen te passeeren en hun product naar Padang te vervoeren.

In het jaar 1847 werd de gedwongen koffiekultuur door den Gouverneur Michiels georganiseerd en aan den koffie-inkoop door particulieren een einde gemaakt. De heer Ples maakt de opmerking, dat de verplichte levering niet door den Gouverneur Michiels is ingevoerd, wel het Gouvernements-monopolie van koffie-inkoop.

Het was dus erg onverstandig van het bestuur, om niet alleen voor de geproduceerde koffie een spotprijs te betalen, maar bovendien den bepaalden prijs nog te beknibbelen.

De contrôleur van Solok rapporteerde in het jaar 1848, dat sommigen liever de koffie, die zij geteeld en geoogst hadden, in huis lieten verrotten, dan ze naar het pakhuis te brengen.

Het stelsel van gedwongen koffiecultuur en verbod van particulieren koffie-inkoop bleef in stand, totdat bij de ordonnantie ddo 20 Januari 1864 Ind. Stbl. N°. 8 alle door de inlandsche bevolking geteelde koffie aan de verplichte levering werd onderworpen. Cultuurarbeid werd niet verplicht gemaakt en bleef dus wettig vrij, daar de eigenmachtige handeling van den Gouverneur Michiels geen wettelijke verplichting tot het presteeren van zulken arbeid kon creëeren.

Is het een gewaagde veronderstelling, dat de Indische Regeering toenmaals de illusie koesterde, dat de betaling voor de in de pakhuizen van den Staat te leveren koffie de Maleiers zou bewegen, om vrijwillig koffie te planten?

Op Sumatra's Westkust komt er eene omstandigheid bij, die stellig zeer gunstig op vrijwilligen aanplant werkt, namelijk: de behoefte aan koffiebladeren voor het bereiden van den gewonen volksdrank.

De West-Sumatraan zal ter voorziening in die behoefte er licht toe komen, koffieboomen op zijn erf te planten, ook al verwacht hij weinig voordeel van den oogst der vruchten.

Al schrijvende ben ik haast vergeten, heer Snelleman, dat ik het woord tot u richt.

Gij schrijft: »Het pleit werkelijk al voor weinig inzicht in den stand van zaken, wanneer men zegt, dat het in '64 aangenomen stelsel van cultuur was vrijheid van cultuur bij verplichte levering van het product.''

Anderen, waaronder een directeur van Binnenlandsch Bestuur en de regeering van den Gouverneur-Generaal Loudon hebben even weinig inzicht betoond.

De Directeur van B. B. gaf bij missive van 4 Juli 1873 N°. 7414 aan den Gouverneur van Sumatra's Westkust te kennen: »dat diende te worden vastgehouden aan het stelsel van volkscultuur, waarin pressie noch dwang passen, maar kalme overreding met geduld en volharding de beste uitkomsten belooft".

De Directeur, — hoe dom moet hij in uwe oogen zijn! — geloofde aan het stelsel van volkscultuur, waarin pressie noch dwang passen en dus aan een stelsel van vrije cultuur bij verplichte levering van het product.

Onder de beste uitkomsten kan hij niets anders hebben verstaan dan een ruime levering van vrijwillig geteelde koffie in de Gouvernementspakhuizen.

Van een schrijven van den Gouverneur van Sumatra's Westkust in hetzelfde jaar deelt de heer Ples de volgende passage mede:

»Uit eene correspondentie met den Directeur van B. B. is mij gebleken dat de wensch der Regeering is, om de koffieboomen in dit gewest te beschouwen als de eigendom der bevolking *zoodat* zij daarmede kan handelen naar goedvinden en haar geen last ten opzichte der boomen kan worden gegeven. Acht een ambtenaar het nuttig, dat eenig werk aan de boomen verricht worde, hetzij toppen, omkappen, op stomp kappen, enz, dan zal hij het nut daarvan aan de betrokkenen moeten uitleggen en met hen ter zake overeenkomen, om zijne zienswijze te deelen."

Aan den wensch der Regeering werd door de ambtenaren bij het B. B. niet voldaan.

Op den 19den November 1874 werden zeven vrouwen elk met zes dagen tenarbeidstelling aan de publieke werken (een politiestraf) gestraft, omdat zij eenige koffieboomen hadden beschadigd, door er de bladeren af te plukken. (Verslag).

In de zuidelijke afdeeling, Païnan, is het evenals in eenige andere streken verboden koffiebladeren te plukken, en het is daaraan toe te

schrijven, dat in een land, waar vele koffieboomen zijn, de voor volksdrank benoodigde bladeren van Padang moeten worden ingevoerd en door de bevolking duur moeten worden betaald (Verslag).

Ook in de politierollen van die afdeeling vond ik, zegt de heer Ples, dat in April en Mei 1875 driemaal telkens een persoon met *drie maanden tenarbeidstelling* wegens afplukken van koffiebladeren is gestraft. (Verslag).

De wettelijke bevoegdheid der besturende ambtenaren, om rechtsmacht uit te oefenen, was toenmaals minstens zeer quaestieus.

Het plukken van koffiebladeren was bij geen wetsbepaling strafbaar gesteld.

Aan de legale bezwaren tegen de opgelegde straf zal de eenvoudige Maleische landbouwer wel niet hebben gedacht.

Het was een wreedheid hem te straffen, omdat hij bladeren van zijn eigen koffieboomen plukte, waarover hij volle recht van beschikking had. Het was bovendien dom.

Doordat het plukken in de eene afdeeling werd toegelaten en in de andere verboden, ontstond er een handel in koffiebladeren, die in groote hoeveelheid van de eene afdeeling naar de andere werden vervoerd.

In de afdeelingen, waar men vrij mocht plukken, werden de boomen van bladeren leeg geplunderd tot groot nadeel voor de vruchtenopbrengst.

Deskundigen verzekeren, dat de boomen er weinig onder zouden lijden, wanneer de planters slechts plukten, om in de behoefte van hunne gezinnen aan koffiebladeren te voorzien.

Het bij de ordonnantie dd° 20 Januari 1864 aangenomen stelsel van koffiecultuur was vrijheid van cultuur, bij verplichte levering van het product.

De ambtenaren ter Westkust bleven echter de koffiecultuur als eene dwangcultuur beschouwen.

De feitelijke toestand stond lijnrecht tegenover den rechtstoestand.

»De bezwaren, die tegen de beide ordonnantiën bestaan, zijn:

»1°. dat door haar een einde werd gemaakt aan de vrijheid van arbeid, die wettig en rechtmatig aan de bevolking van Sumatra's Westkust toekwam;

»2°. dat het bedrag der te presteeren persoonlijke diensten, zoo cultuur- als heerendiensten, onzeker is.

»Door die onzekerheid is de deur wagenwijd opengezet voor teugellooze onderdrukking der bevolking door de ambtenaren en inlandsche Hoofden."

Zoo schreef ik voor twee jaren en zoo schrijf ik nog.

Ik zou mij evenwel juister hebben uitgedrukt, wanneer ik, in plaats van *opengezet*, het woord *opengelaten* gebezigd had.

Mijn eerste bezwaar spruit volgens u voort uit gebrek aan kennis van den werkelijken toestand.

»Want," zegt gij, »er bestaat vrijheid van arbeid in den vollen zin des woords."

»De rijstbouw is volkomen vrij, en we mogen *daarom* de valleien, die met sawahs belegd zijn, gerust als eene proeve beschouwen van hetgeen de bevolking nog ongedwongen kan."

Ik wees slechts op de beperking der vrijheid van arbeid door cultuur- en heerendiensten. Gij breidt de strekking van mijn woorden verder uit, dan in verband met den geheelen inhoud van mijn artikel redelijk is.

De klappercultuur op Sumatra is werkelijk volkomen vrij.

Men zou, met uwe logica gewapend, kunnen beweren, dat volgens mij in het geheel geen arbeid vrijwillig wordt verricht en dus ook de klappercultuur gedwongen is.

Behalve een sophisme sluit uwe tegenwerping een onwaarheid in, al is ze niet opzettelijk.

»Menige politierol", schrijft de heer Ples, »kan getuigen dat de bevolking hare sawahs *zonder straf* niet tijdig en behoorlijk bewerkt".

Uit die politierollen blijkt, dat de besturende ambtenaren de rijstcultuur niet als vrij beschouwden, en straften, alsof hun de discretionaire bevoegdheid daartoe was verleend.

Het pleit niet voor de juistheid van uw blik, dat gij zoolang het voorrecht hebt gehad op Sumatra's Westkust te reizen, zonder de onvrijheid van den rijstbouw zelfs te vermoeden.

In plaats van mijn tweede, doch voornaamste bezwaar tegen de beide ordonnantiën met argumenten te weerleggen, beschuldigt gij mij, dat ik het korps bestaande ambtenaren heb beleedigd, waaraan de bevolking van S. W. volgens u hare welvaart en ontwikkeling te danken heeft.

Gij noemt die bevolking welvarend, en de besturende ambtenaren de hoofdbewerkers dier welvaart.

Menige partij Nederlandsche manufacturen meer zou naar Padang, het emporium van S. W., gezonden worden, wanneer die bevolking werkelijk welvarend en haar koopvermogen niet zoo zwak was. Bezat de bevolking bespaarden rijkdom of wogen haar andere geldelijke inkomsten op tegen de betaling, die zij voor de door haar geproduceerde koffie bij de levering van het Gouvernement ontvangt, dan zou de vraag naar Europeesche handelswaren onmogelijk zoo sterk

onder een enkelen slechten koffieoogst geleden hebben, als in het jaar 1878 het geval is geweest.

De koffie alleen overtreft in hoeveelheid en handelswaarde alle andere artikelen van uitvoer van S. W., zoowel landbouw als boschproducten samengenomen. Nu krijgt de bevolking voor haar meest geldswaardig product slechts een vierde van de normale marktwaarde.

Bovendien wordt de koffiecultuur, ondanks alle toezicht, allerellendigst gedreven.

Bij zorgvuldiger cultuur en zorgvuldiger pluk zou de opbrengst veel meer bedragen.

De materieele welvaart der bevolking zou bij het tegenwoordig stelsel van gedwongen koffiecultuur een economisch wonder zijn.

Mijn artikel was overigens tegen een stelsel, niet tegen personen gericht.

De ondervinding heeft geleerd, dat de meeste menschen, die macht bezitten, geneigd zijn er misbruik van te maken, tenzij zij grenzen vinden.

Dit wetende moest ik de beide ordonnantiën wel afkeuren, waarbij de nagenoeg grenzenlooze macht der besturende ambtenaren en inlandsche hoofden, om over de werkkrachten der bevolking te beschikken, nader is bevestigd.

Gij vraagt: »Is het mogelijk den duur der heerendiensten en de wijze, waarop zij geleverd worden, bij een enkele algemeene bepaling te omschrijven?"

Op die vraag antwoord ik u met eene verwijzing naar het Regeeringsreglement, terwijl ik mij haast te verklaren, dat ik een behoorlijke regeling van dit onderwerp bij een enkele algemeene bepaling ondenkbaar acht.

Art. 57 R. R. luidt:

»In elk gewest worden de aard en duur der persoonlijke diensten, de gevallen waarin, en de wijze en voorwaarden waarop zij kunnen worden gevorderd, door den Gouverneur-Generaal geregeld in overeenstemming met de bestaande behoeften, gebruiken en instellingen."

Aan dit gebiedend voorschrift is bij de ordonnantie, die de heerendiensten in het Gouvernement S. W. heet te regelen, niet voldaan.

Gij vraagt verder:

»Is het bij verschil in toestand, waardoor de eene streek zich van de andere onderscheidt, niet verstandig den besturenden ambtenaar, den man, die de behoeften en krachten van zijn volk kent, deze kleine speelruimte te laten en hem niet te binden door voorschriften, die hij wellicht toch niet zou kunnen doen naleven?"

Uwe vraag is niet juist gesteld.

Het is eene gewaagde bewering, dat de besturende ambtenaar is: de man, die de behoeften en krachten van zijn volk kent. Welke bekwaamheden, welk een geest van onderzoek en welk een helder oordeel moet een man bezitten, om zonder overdrijving en zonder vleierij van hem te kunnen getuigen, dat hij de behoeften en krachten van zijn volk kent!

Voorts is aan den besturenden ambtenaar geen kleine speelruimte gelaten in de beschikking over en het gebruik van het arbeidsvermogen der bevolking, maar een nagenoeg onbeperkte macht. De beslissing, tot hoever de dienstplichtigheid der bevolking zich uitstrekt en wanneer een dienstplichtige zich aan strafbaar verzuim schuldig maakt, hangt geheel van de individueele inzichten der besturende ambtenaren, tevens politierechters, af.

Omtrent het bedrag, de grondslagen en de invordering der cultuurdiensten is bij geen enkele wettelijke verordening iets bepaald.

Art. 1. van de ordonnantie dd°. 25 Nov. 1878 N°. 309 luidt als volgt:

»Nalatigheid of onwil van leden der inheemsche bevolking binnen het Gouvernement S. W. in het op den tot dusver gebruikelijken voet aanleggen en onderhouden van koffieplantsoenen en plukken en bereiden der koffievruchten, wordt gestraft met eene geldboete van één tot vijftien gulden en bij wanbetaling met tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon van één tot zes dagen."

Niemand is zoo knap, dat hij de maat van »den tot dusver gebruikelijken voet" kent.

Op bl. 28 van het verslag van den heer Ples leert men: »Omtrent de vraag, wie cultuurdienstplichtig zijn en wie niet, loopen de meeningen zeer uiteen."

Op bl. 30: »*Doordat* op Sumatra's Westkust ten opzichte der koffiecultuur geen bepaalde voorschriften bestaan, het geheel door geen leidende gedachte wordt beheerscht, maar alles wordt overgelaten aan de telkens afwisselende inzichten der plaatselijke ambtenaren, treft men in de verschillende afdeelingen de meest uiteenloopende toestanden aan en ziet men ook in eene zelfde afdeeling door een opvolgend bestuur soms geheel anders werken dan door het afgetredene."

De verwijzing naar het gebruik kan dus niet gelden als eene nauwkeurige omschrijving van de verplichting tot cultuurarbeid.

Voorschriften ter voorkoming van opdrijving der belasting in arbeid en van verspilling van het arbeidsvermogen der bevolking zijn aan de besturende ambtenaren niet gegeven.

De ervaring leert evenwel, dat hun inzicht in staats- en volksbelang, hunne cultuurkennis en hunne ingenieurswetenschap niet tegen het gemis van zulke voorschriften kunnen opwegen.

Op last van Europeesche ambtenaren en inlandsche hoofden is herhaaldelijk koffie geplant op gronden, die wegens hunne onvruchtbaarheid of ongunstige ligging geheel ongeschikt waren.

Schaduwboomen zijn geplant, wier wortelnet de wortels der koffieboomen deed verstikken.

»Met de bibit (de jonge koffieplantjes), die *gewoonlijk* gebruikt wordt, is het al heel treurig gesteld," zegt de heer Ples.

»Op zeer vele plaatsen bestaat de zeer *slechte gewoonte*, de koffieboomen te toppen" (Verslag).

»Het toppen der koffieboomen, evenals het snoeien en dergelijke kunstbewerkingen, vordert veel meer botanische en plantenphysiologische kennis, dan men bij mantri's, hoofden, opzieners en het meerendeel der contrôleerende en besturende ambtenaren mag verwachten, en aangezien onoordeelkundig toppen zeer veel schade kan doen aan de productie, moet ik er ten sterkste op aandringen: 1°. ambtenaren, hoofden en beambten ten strengste te verbieden bevelen te geven tot het toppen, en: 2°. al het mogelijke te doen, om de bevolking van die slechte werkwijze af te houden."

Ik teeken even aan, dat de slechte werkwijze door de besturende ambtenaren is ingevoerd.

Gij ziet, heer Snelleman, hoe gering vertrouwen de Hoofdinspecteur Ples in de prudentie der ambtenaren stelt. Een cultuurdienstplichtige maakt zich aan overtreding van de koffie-ordonnantie schuldig en is dus strafbaar, wanneer hij van een gewoonte, hoe pernicieus ook, afwijkt.

Hoe nadeelig het zoogenaamde toppen ook zij: doet hij het niet, zoo overtreedt hij de verordening.

Onderscheid tusschen goede en slechte gebruiken veroorlooft de ordonnantie niet te maken.

Hartelijk hoop ik, dat de ordonnantie dd°. 25 November 1878 zeldzaam is toegepast.

In pathetische bewoordingen adviseert gij de Regeering, om de zorg der besturende ambtenaren voor het volksbelang toch vooral niet door nauwsluitende voorschriften te belemmeren.

Gij vergeet geheel en al, dat de besturende ambtenaren bij de vordering van cultuur- en heerendiensten meer de belangen van de schatkist, dan het volksbelang vertegenwoordigen.

Gij vergeet, dat deze diensten niet alleen gevorderd worden door de besturende ambtenaren, die in het algemeen beschaafde Nederlanders zijn, maar tevens door tal van inlandsche hoofden en beambten: larashoofden, penghoeloes kapala, soekoe-hoofden en mantri's, die bij de koffiecultuur geldelijk belang hebben.

Gij vergeet, dat in beschaafde landen de ambtenaren, die belastingwetten hebben toe te passen er zich nooit over beklagen, dat niets, maar alleen daarover, dat nog iets aan hunne prudentie, zooals gij het noemt, is overgelaten.

Gij vergeet, dat willekeur en daarmede gepaard gaand onrecht onvermijdelijk zijn, wanneer de lasten, die de Staat aan de burgers oplegt, niet nauwkeurig zijn omschreven.

Hadt gij dit alles en veel meer nog niet vergeten, dan zoudt gij met uw verwijtingen achterwege gebleven zijn.

Aan uwe critiek ligt het wanbegrip ten grondslag, dat een categorie van staatsdienaren zoo voortreffelijk is, dat de Regeering dwaas zou doen, met hun nauwkeurig hunne plichten voor te schrijven.

Vooral om dit wanbegrip te bestrijden heb ik u beantwoord.

A. W. C. Verwey.

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

---

21 Mei — 12 Juni 1881.

INHOUD:

DE ZAAK VAN DER HEIJDEN is sedert de verschijning van ons vorig nummer nog tweemaal in het *Utrechtsch Dagblad* besproken: eens den 25sten Mei, in een artikel met het opschrift: „De oud-gouverneur-generaal van Lansberge en de generaal van der Heijden", en eens, den 1en Juni, in een opstel, „De benoeming van een civiel gouverneur van Atjeh" getiteld. In 't eerste artikel geeft het blad een overzicht van de polemiek tusschen den heer van Daalen en Mr. Haakman in het *Bataviaasch Handelsblad* gevoerd, en verklaart het: „Wij worden uit hetgeen uit Indië wordt gemeld in onze overtuiging bevestigd, dat als de invoering van het civiel bestuur op Atjeh te verdedigen is — ofschoon ze een zeer gevaarlijke proef is, die door de ervaring en het voorbeeld van alle koloniale mogendheden, ook van 't Nederlandsch-Indisch bestuur, gewraakt wordt — in ieder geval de *wijze*, waarop die door den heer van Lansberge is doorgedreven, een *slechte* politieke daad moet heeten." In het tweede artikel geeft het *Utrechtsch Dagblad* met groote instemming een overzicht van de „uitmuntend geredigeerde brochure" van „een oud-soldaat". Na hetgeen wij over die brochure en over haar onderwerp in de vorige aflevering van dit tijdschrift gezegd hebben, kunnen wij ons nu van critiek onthouden.

Een redevoering, door den heer Mr. N. P. van den Berg gehouden ter verwelkoming van den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal, gaf het *Dagblad* stof voor een scherp artikel.

Na den Gouverneur-Generaal gelukgewenscht te hebben, sprak Mr. van den Berg zijn afkeuring uit over de negotie der O. I. Compagnie, roemde hij de verlichter regeeringsbegrippen van den laatsten tijd, en erkende hij dat er veel verbeterd was. Hij wees echter op de nog donkere toekomst der suikerindustrie en vroeg met betrekking tot de particuliere industrie in het algemeen: „hoe is het mogelijk, dat de inboorlingen des lands ooit zullen kunnen gebracht worden tot het besef van de waarde, die ook voor hen gelegen is in een bloeiende, particuliere nijverheid, zoolang de Staat hen straft, wanneer zij nalatig blijven in het verrichten van den gedwongen arbeid, die krachtens de bestaande instellingen van hen kan geëischt worden, en diezelfde Staat hun te verstaan geeft, dat vrijwillig gesloten overeenkomsten met particuliere ondernemers straffeloos kunnen worden verbroken?"

Het *Dagblad* acht het ten eerste onvoegzaam, om met een dergelijke redevoering den nieuwen Landvoogd „op 't lijf te vallen", en beschuldigt ten tweede den heer van den Berg, „flagrante onwaarheden" gezegd te hebben.

Het Gouvernement, beweert het *Dagblad*, straft den te werk gestelden inlander niet; „waar dit ooit gebeurd mocht zijn, moet 't een daad van machtsoverschrijding zijn geweest". Het Gouvernement legt alleen aan de dèsa de verplichting op, om een zeker aantal arbeiders uit te brengen, „en in geval van niet-voldoening aan die verplichting krijgt de dèsa of haar bestuur met het Gouvernement te doen; maar de man, de arbeider, blijft in elk geval geheel buiten schot".

Het *Dagblad* wordt beleefd verwezen naar Art. 81, 82 en 83 van het N. I. Reglement op de rechterlijke organisatie. Art. 81 bepaalt dat er in elk regentschap van Java een regentschapsgerecht zal zijn. Art. 82, dat het regentschapsgerecht bestaat uit den regent of den patih, bijgestaan door den penghoeloe, door den djaksa en door zooveel mindere den regent tot raadslieden dienende inlandsche hoofden, als de resident zal beslissen. Art. 83 eindelijk houdt in, dat de regentschapsgerechten o. a. oordeelen in zake van „het niet-opkomen bij en het niet-betrekken van wachten en het niet of niet behoorlijk vervullen van andere dienstplichtigheden", en dat de straffen deswege door de regentschapsgerechten op te leggen, bestaan in geldboeten, de som van *f* 10 niet te boven gaande òf gevangenisstraf van één tot zes dagen.

De andere „lastertaal" van den heer van den Berg is, volgens het *Dagblad*, de bewering dat het Gouvernement den inlander te verstaan geeft, dat hij de vrijwillig met particulieren gesloten overeenkomsten straffeloos verbreken kan. De Staat, dus redeneert het *Dagblad*, zegt dat volstrekt niet aan den inlander; de Staat bedreigt de contractbreuk met een civiel-rechtelijke bestraffing. „Nu moge het waar zijn, dat deze Westersche wetsbepaling niet op den Oosterschen toestand past, dat zij een wassen neus is, een ongerijmdheid", — — — „maar dit geeft den heer van den Berg nog het recht niet, om onwaarheden

te verkondigen, waarmede hij het Opperbestuur en de Indische Regeering beiden belastert".

Wij begrijpen het *Dagblad* dezen keer niet. Het erkent, dat de strafbepaling waarmede zij, die een met particulieren vrijwillig gesloten overeenkomst verbreken, bedreigd worden, een wassen neus is; en het spreekt van laster wanneer iemand beweert dat door zulk een wassen neus den inlanders „te verstaan wordt gegeven", dat zij hun contracten, met particulieren aangegaan, straffeloos verbreken kunnen!

Wie „lastert" eigenlijk?

Een indische les. Zeer juist oordeelt het *Dagblad* over de intrekking van Art. 2 No. 27 van het Politiereglement, in verband met de ordonnantie van 13 November 1880.

Men kent de quaestie: door de intrekking van Art. 2 No. 27 heeft het Gouvernement contractbreuk bevorderd, en om nu voor zich zelf den storenden invloed daarvan te ontgaan, vaardigt het in November 1880 een ordonnantie uit vol van strenge bepalingen tegen inlanders die als schepelingen voor de Bataviasche havenwerken zijn aangemonsterd, en na de monstering niet op den bepaalden tijd aan boord zich bevinden, of vóór den afloop der verbintenis zonder verlof zich verwijderen.

Het Gouvernement, zegt het *Dagblad*, heeft de landbouwondernemers onttrokken aan de onmisbare bescherming, welke Art. 2 hun bood; maar zelf veroorlooft het zich, voor zijn eigen locale onderneming, „die op verre na natuurlijk niet 't belang heeft dat de cultuurondernemingen bezitten", dezelfde bepaling in anderen vorm weer in het leven te roepen. „Dat had 't niet *mogen* doen".

Het Gouvernement is bezweken voor overmacht. Zelfs bij den aanleg van de haven van Tandjong Priok zijn de inlanders niet aan den gang te houden zonder strenge strafbedreiging!

Geen wonder, dat de heer van Rees voor reactie vreest ten aanzien der landbouwondernemingen! Hij wilde door aanhaling van de bovengenoemde ordonnantie een bewijs geven, hoever men komen kan, „wanneer men van den gewonen weg afwijkt". Hij had inderdaad geen schitterender bewijs kunnen leveren. »'t Komt er maar op aan, juist te onderscheiden, wat de gewone weg is. Voor de reederijen en visschers hier te lande scheen de gewone weg de natuurlijke: burgerlijke overeenkomsten; maar de gewone weg was in dit geval de *onnatuurlijke*, dat wil zeggen: die waarlangs de visscherij te gronde ging. De *gewone* weg behoorde dus te zijn, dat men een tak van nijverheid niet aan ondergang prijs gaf, en dien weg heeft de Wetgevende Macht ingeslagen. Is het nu voor de landbouwondernemers op Java een *gewone* toestand, dat zij niet tegen contractbreuk worden beschermd; of is 't een ongewone? Een feit is 't, dat zij zich in de grootste moeilijkheid bevinden."

Van conservatieve zijde is hier en daar op de handhaving van Art. 2 niet aangedrongen. Maar het *Dagblad* was steeds van meening, dat, „nu het Gouvernement het grootste deel der cultuur heeft losgelaten, en de landbouwondernemingen, in handen van de planters, bij den inlander arbeidzaamheid, eerlijkheid en soberheid, ook ter wille van ons

gezag moeten levendig houden", dat het nu de plicht van het Gouvernement is, „om den werkgevers met den sterken arm te hulp te komen, waar zij dien niet kunnen ontberen."

Dat is eerlijk. Het conservatieve orgaan geeft menig liberaal weer een lesje.

Het *Dagblad* eindigt met de vermaning, om niet te veel op theoriën te steunen, en zich in de onloochenbare feiten te schikken. De geschiedenis van de conversie, meent het, dient een waarschuwende les te zijn. „Men wil ook daarbij de sterkst mogelijke pressie uitoefenen".

Dit voorbeeld schijnt ons niet gelukkig gekozen. Wat ging aan de tegenwoordige beweging voor de conversie in individueel bezit vooraf? Een gewelddadige conversie in communaal bezit, zonder theorie misschien, maar dan toch zeker met groote minachting voor feiten en rechten.

BIJ DE OVERDRACHT VAN HET BESTUUR VAN N. I. zeide de heer van Lansberge ondervonden te hebben, „hoezeer de gouverneur-generaal onophoudelijk herinnerd wordt aan den eisch, aan ieder landsdienaar gesteld, dat hij zijn eigen persoon wegcijfert en zijn denkbeelden, zijn belangen, ja zelfs zijn goeden naam aan 's lands welzijn opoffere".

Het *Handelsblad* (van 25 Mei) acht die herinnering bevreemdend, als men denkt aan de bekende klacht dat voldoening aan dien eisch van de zijde der ambtenaren bij den afgetreden landvoogd niet altijd een juiste waardeering vond. Ook strookt de herinnering weinig „met het algemeen gevoelen, dat de jongste oud-gouverneur-generaal het bestuur van Indië wel wat veel als diplomaat heeft gevoerd".

De heer van Lansberge zeide verder, dat hij populariteit niet gezocht en ook niet gevonden heeft. „Niet", zoo vervolgt hij, „dat ik de publieke opinie gering schat. Integendeel, overtuigd dat niemand met meer toewijding en volharding er naar gestreefd heeft de belangen der ingezetenen te bevorderen, ja, aan eenvoudige wenschen hunnerzijds gevolg te geven, indien zij niet met 's lands belang streden, was het mij zeker aangenaam geweest, zulks erkend te zien. Maar ik heb geen populariteit gezocht, omdat onder de omstandigheden waaronder ik het bestuur voerde, die populariteit alleen te verkrijgen was door verzaking van mijn plicht en door opoffering van het belang van Indië", enz.

Terecht merkt het *Handelsblad* daarop aan:

»Hoe kan men nog over populariteit willen spreken, nadat men op den voorgrond heeft geplaatst »den eisch, aan ieder landsdienaar gesteld, dat hij zijn eigen persoon wegcijfert en zijne denkbeelden, zijn belangen, ja zelfs zijn goeden naam aan 's lands welzijn opoffere?" De geheele tirade schijnt dépit te verraden en geeft den indruk dat men wel populariteit gezocht, doch niet gevonden heeft. Dit zal zeker ook het gevoelen zijn van hen, die weten dat de afgetreden gouverneur-generaal zeer bevreesd was voor de dagbladen en er geen landvoogd geweest is, die aan de pers zoo vele concessiën verleend heeft. Dit feit is ons meermalen voorgesteld als de sleutel van het raadsel, waarom, terwijl het mopperen in Indië nooit zoo hevig is geweest als onder zijn bestuur, men hiervan toch zelden gewag gemaakt vond in de dagbladen, en Nederland dan ook steeds in den zoeten waan verkeerde,

dat in Indië alles naar wensch ging. Alleen de klachten over de belastingen bereikten het moederland; de overige hadden geen verder leven dan de mondelinge uiting ze geven kon."

Het *Algemeen Dagblad van N. I.*, dat volgens het *Handelsblad* zeer op de hand van den vertrokken landvoogd was, zegt dat de eigenaardige opvatting die de gouverneur-generaal van Lansberge van zijn taak scheen te hebben, vrij goed wordt geteekend door de uitdrukking der *Soerabaja Courant:* »de Indische ambtenaar van Lansberge". Waar de vereerders zoo spreken, zegt het *Handelsblad*, »hebben we niet te vragen naar de uitingen van tegenstanders. De heer van Lansberge is een bekwaam man, die met inspanning heeft gewerkt, doch zijn bestuur van Indië is niet gelukkig geweest; zijn vertrouwen was dikwijls misplaatst, en zijn stroefheid was een hinderpaal voor wie hem op dat gebrek wilden wijzen."

Het *Handelsblad* vindt, dat de nieuwe Gouverneur-Generaal gunstiger indruk en beter verwachting geeft.

En waarop is die meening gegrond?

»Na de overdracht van het bestuur werd er door den nieuwen Gouverneur-Generaal een algemeene audientie gegeven, evenals dit op 's Konings verjaardag pleegt te geschieden. Bij die gelegenheid heeft zich ook de handel laten vertegenwoordigen. Zijn woordvoerder was de heer mr. N. P. van den Berg, dien men wel eens genoemd heeft le trait-d'union tusschen de Regeering en de particulieren, omdat hij, ofschoon tot de laatsten behoorende, zijne benoeming van president der Javasche Bank dankt aan het gouvernement. Nederlandsch-Indië verkeert — zeide hij — in een tijd van overgang, die in vele opzichten voor handel en nijverheid bezwarend is. Terwijl in vroeger tijden de regeering van Nederlandsch-Indië gevoerd werd in een richting, waarbij alles ondergeschikt gemaakt werd aan de belangen van den Nederlandschen handel, heeft men geleerd meer den blik te wenden naar rechten en belangen, die vroeger verwaarloosd werden. Niemand zou de oude tijden terugwenschen; maar de tijd van overgang bracht in vele opzichten gebreken mede die drukkend zijn. Spreker wees als een voorbeeld op de suikercultuur, die door het ontbreken van voldoende wettelijke voorschriften in een toestand gebracht is, waarin zelfs haar bestaan gevaar loopt. Hij verzocht op dit alles de aandacht van den nieuwen Gouv.-Generaal te mogen vestigen en tevens op de drukkende belastingen, handel en nijverheid opgelegd en juist in dezen tijd dubbel moeilijk te dragen.

De Gouv.-Generaal verklaarde de rondborstigheid, waarmede de spreker de gevoelens van den handel had uitgesproken, te waardeeren en hoopte dat zijn even rond antwoord niet anders opgenomen zou worden. Hij had, zeide hij, steeds kennis genomen van hetgeen hier (in Indië) geschreven werd en de hier heerschende gevoelens waren hem niet vreemd. Maar één opmerking mocht hem ten goede houden. De gedachte was somtijds bij hem opgekomen, of de handel niet wel eens te hard oordeelde over de Regeering, wier drijfveeren hem toch niet van alle zijden bekend konden zijn. En tevens of de handel niet wel eens te veel eischend was. tegenover de Regeering, te veel van haar verwachtte, en wel eens wat weinig hulp zocht bij eigen inspanning.

»Het is dit antwoord," verklaart het *Handelsblad*, »waarop onze gunstige meening gegrond is. Wij verheugen ons over dit antwoord, geenszins omdat het voor den heer van den Berg een terechtwijzing was, maar omdat het getuigt van een juist inzicht van zaken en van een overtuiging, die niet aarzelt zich dadelijk te openbaren. Wij verheugen er ons over, omdat wij gelooven dat de les den handel ten goede zal komen, daar zijne vertegenwoordigers bij nadenken de juistheid daarvan zullen inzien."

Dus dáárom maakt de nieuwe Gouverneur-Generaal op het *Handelsblad* een gunstiger indruk dan zijn voorganger!

Niet, omdat hij Mr. van den Berg een »terechtwijzing" toegediend heeft. Natuurlijk niet, want dat zou al te kleingeestig zijn.

Maar steekt er dan iets verdienstelijks in, dat een Gouverneur-Generaal, sterk door zijn positie, een particulier zijn »overtuiging openbaart", zooals men beweert dat geschied is door den heer 's Jacob? Zedelijken moed kunnen wij daarin niet ontdekken.

En wat is er van dat juist inzicht in zaken, dat den heer 's Jacob, op grond van zijn antwoord aan Mr. van den Berg, door het *Handelsblad* toegeschreven wordt?

Indien de gouverneur-generaal 's Jacob werkelijk den Indo-Europeanen gevraagd heeft, of zij niet te veel van de Regeering verlangen en te weinig van zich zelven vorderen, dan heeft hij zich zeker niet juist meer herinnerd, wat de suikerfabrikant 's Jacob beleefde. In die dagen was er voor de vraag reden, vrij wat meer althans dan tegenwoordig.

Ook zou de heer 's Jacob dan niet in 't oog gehouden hebben, wáár hij sprak. Immers hoe meer de Regeering alles aan zich houdt en de onderdanen als onmondigen bejegent, hoe meer er van de Regeering verlangd *moet* worden. Iemand wien de handen gebonden zijn, er een grief van te maken, dat hij zich niet vrij beweegt, kunnen wij niet gepast noemen.

Overigens zij het *Handelsblad* en anderen ter lezing aanbevolen wat de heer P. N. Muller in het laatste nummer van *de Gids* schreef:

»Met kracht kom ik op tegen de bewering, onlangs weer door een onzer bewindsmannen herhaald en voor weinige dagen waarlijk ook al van zeer hooge lippen in Indië gevloeid, dat de menschen, — en dus de bedrijvigen, want alleen die blijven in Indië, — alles van de Regeering verlangen, terwijl zij liever zelf moesten tot stand brengen wat zij verbeterd wenschen te zien! Juist het lijnrecht tegenovergestelde is waarheid. De bewering moge een gemakkelijk redmiddel voor regeerders zijn om ook daar werkeloos te blijven waar juist zij alleen bevoegd en bij machte zijn om handelend op te treden, maar ze mist allen grond. Niet de meest bedrijvigen vragen regeeringshulp door beschermende rechten en subsidiën, maar bijna uitsluitend de enkelen die bij vroegere privilegiën baat vonden en nu te verwend zijn voor den »struggle of life". Zij die den strijd wel durven en willen aanvaarden, zij verlangen juist dat de Regeering zich geheel niet menge in hunne handelingen, maar een ieder vrijlate te werken waar en hoe hij wil, natuurlijk onder die beperkingen welke het gezond verstand en zelfs de meest vrije wetgeving voorschrijft. En ook natuurlijk, mits de staat dan ook op zijn gebied

datgene doe, wat hij alleen mag en kan doen. Verlangt men in ons Indië meer of minder ambtelijk gezag en ambtelijk beheer en ambtelijke inmenging? Vraagt men er een ruimere of een meer beperkte toepassing der agrarische wet? Dat men er echter den aanleg van havens en wegen en van alle middelen van vervoer van zaak en woord, voor zooverre de particulier onmachtig is daarin te voorzien, van den Staat begeert, evenzeer als de krachtigste middelen tot bescherming van lijf en goed, dat spreekt vanzelf. Maar dat is een onjuiste voorstelling van de vraag naar regeeringshulp. Het publiek verlangt eenvoudig voor zich vrijheid van handeling, maar dat de Staat dan ook zijn plicht vervulle. Ieder werke vrij op zijn gebied, maar geen van beiden blijve daarop achterlijk in zijne verplichtingen. En Nederland worde niet rijk ten koste, maar juist ook ten bate van Indië."

Dat edel woord van een onzer achtenswaardigste landgenooten zal in Indië zeker een goeden indruk maken. Zulk een taal hoort men te weinig in Holland.

De concessie Batjan. »Onlangs, vele maanden later dan verwacht werd en dan verwacht mocht worden, omdat men meende te weten, dat zoowel de Gouverneur-Generaal als de Minister van Koloniën het plan genegen waren en op het spoedig voorbereiden eener beslissing hadden aangedrongen (de obstructionisten schijnen ook in Indië met goed gevolg aan het werk te zijn geweest), is uit Indië het bericht ontvangen dat de met den Sultan van Batjan gesloten overeenkomst van regeeringswege was goedgekeurd, doch met het voorbehoud, dat daarin nog enkele wijzigingen zouden worden gebracht. Ten einde deze te verkrijgen is de heer Elout opnieuw naar Batjan op reis gegaan, en hoopt nu in de maand Juni e k. hier te komen tot verdere regeling der zaak. Zoodra hier te lande bekend was, dat de concessie was goedgekeurd, in April j.l., is een brochure, getiteld »Iets over het rijk van Batjan" wel niet in den handel gebracht, maar ruim onder belangstellenden verspreid, waarover wij iets meer wenschen te zeggen, ten einde daardoor te meer de aandacht op de belangrijke onderneming te vestigen."

Het zijn woorden van den bekwamen schrijver der altijd aantrekkelijke »Koloniale Kroniek", die wo daar citeerden. Het Juni-nummer van *de Economist* naslaande, vindt men dan ook een helder overzicht van hetgeen »Iets over het rijk van Batjan" bevat: ten eerste mededeelingen van verschillende schrijvers over Batjan, en ten tweede getuigenissen van de heeren van der Crab, Bosscher, van Musschenbroek en Tobias, allen oud-residenten van Ternate, en als zoodanig met het onder die residentie ressorteerende Batjan goed bekend.

Uit het genoemde boekje toont de heer Quarles aan, dat van de exploitatie van Batjan bij goede leiding de schoonste verwachtingen gekoesterd mogen worden. Het welslagen der Batjan-onderneming zal ongetwijfeld ten spoorslag strekken om ook elders zulke ondernemingen te vestigen." Mogen dus onze kapitalisten, moge de Nederlandsche Handelmaatschappij en de eerst onlangs opgerichte Koloniale Bank bereid worden bevonden, de Batjan-onderneming te steunen!"

De heer Quarles wijst er op, dat Batjan een goede reede en haven

bezit, en in de lijn ligt der stoombootvaart door de Molukken. De stoombooten, zegt hij, leggen er nog niet aan omdat er voor het tegenwoordige niets te halen is. Dit zal anders worden, zoodra Batjan een plaats van noemenswaardige productie wordt. Tot zoolang heeft de gemeenschap met Ternate plaats per prauw, waarvoor twee dagen moeten worden gerekend. Voor die vaart en het bezoek der naburige in haar concessie begrepen eilanden zal de onderneming hoogst vermoedelijk spoedig een stoomscheepje bezigen."

De schrijver deelt ten slotte mede, dat er in de papieren van wijlen P. Baron v. Melvill van Carnbée, onlangs door een van diens broeders aan het Kon. Instituut van Taal- Land en Volkenkunde geschonken, het een en ander te vinden is, dat de belangstelling verdient van hen, die eenmaal de mineralogische rijkdommen, speciaal het goud van Batjan zullen trachten te ontginnen.

Varia.

LANDONTGINNING EN EVANGELISATIE.

In de Mei-aflevering van dit tijdschrift namen wij over dit onderwerp een opstel over, dat in de »Heraut" van den 10en April jl. voorkwam. Dezer dagen werd in hetzelfde orgaan een nadere mededeeling daaromtrent aangetroffen, waarvan wij onze lezers meenen niet onkundig te mogen laten. Zij is van den volgenden inhoud:

»Reeds zijn zes jaren verloopen, sedert mijn vader onder bovenstaanden titel een hoogst belangrijke brochure in het licht gaf, en nog steeds wacht de zending te vergeefs op de verwezenlijking van het daarin blootgelegde plan. Men heeft er veel over gesproken, men heeft er zich gunstig over uitgelaten, men heeft gewenscht, gehoopt, gebeden misschien, dat het tot een uitvoering mocht komen, maar niemand heeft, zoover mij bekend is, nog de handen aan het werk geslagen. Behoeft het nog gezegd, dat deze koele ontvangst van het bedoelde boekske, een boekske, dat tintelt van warme liefde voor den Javaan, in 't geheel niet beantwoordt aan het motto, door den schrijver op het titelblad geplaatst: »Laat ons niet liefhebben met het woord of de tong, maar met de daad en waarheid. Het koninkrijk Gods is niet gelegen in woorden, maar in kracht"; noch ook aan zijn billijk verzoek in het voorbericht: »Is mijn voorstel werkelijk aannemelijk, dan verlang ik geen lof, maar behartiging en volvoering".

Hoe lang nog zal het Nederlandsche volk werkeloos blijven toezien, dat Java door den geldduivel wordt geëxploiteerd en gedemoraliseerd, alleen om aan Nederland het batig slot en aan baatzuchtige ondernemers goede winsten te verzekeren? Hoe lang nog zullen de zendingvrienden wachten met de toepassing op de Zending van het door de Zending immers algemeen als doeltreffend erkende middel: de landontginning?

Moeten eerst alle nog beschikbare woeste gronden op Java overgaan in de handen van die zelfzuchtige industrieelen, wien het weinig schelen kan, of de Javaan gedemoraliseerd wordt en verarmt, of hij zich vermoordt door het gif, dat hem vanwege een even zelfzuchtig Gouvernement wordt verstrekt, als zij maar goede zaken maken, en over ettelijke jaren met vollen buidel naar hun land kunnen weder-

keeren? Nog onlangs bij het zoeken van woeste gronden in het Bandjaransche had ik met een van hen, administrateur eener suikerfabriek, een weinig aangenaam onderhoud, waarbij hij zelfs, van de fabriekarbeiders sprekende, de onbeschaamdheid had mij toe te voegen: »Wat kan het mij schelen, of ze allemaal crepeeren, als ik maar veel suiker maak!"

Karakteriseert dit dwaze, wijl in zich zelf inconsequente en blijkbaar weinig doordachte, antwoord niet voldoende den geest die veelal de particuliere industrie beheerscht, dien geest van het meest schaamteloos egoïsme. waarbij natuurlijk het welzijn van den Javaan geheel buiten sprake blijft? Wel brengt de particuliere industrie jaarlijks tonnen schats onder de inlandsche bevolking (natuurlijk geheel en alleen in haar eigen belang); maar onder de massa verspreidt zij daardoor geen wezenlijke welvaart, veel minder beschaving, zedelijkheid of ontwikkeling. Immers, het is een bekend feit, dat overal waar Nederlanders zich vestigen, al zeer spoedig ópiumkitten en bordeelen verrijzen, en de Chineezen hen op den voet volgen. Het is die rampzalige nasleep, ook aan bijna iedere particuliere onderneming verbonden, die maakt dat de particuliere industrie *per se* niet de inlandsche bevolking ten goede komt. Wie er wel bij varen, dat zijn die sluwe zonen van het Hemelsche rijk, met hun hel van opiumkitten, van pand- en speelhuizen. In hunne handen gaat het zuur verdiende geld der arme fabriekarbeiders over, en de industrieel, wat doet hij, om den zwakke tegen de verleiding en het bedrog te beschermen? Maar wat gaat dit hem ook aan! »Ben ik mijns broeders hoeder?"

Nogeens: moet Java eerst geheel en al door Mammons roofzuchtige benden overheerd zijn, eer het Nederlandsche volk de oogen zullen opengaan? Is het niet de taak, de dure plicht der vermogende zendingsvrienden, ja die der Zending zelve, om krachtig handelend op te treden eer het te laat is, om in Gods kracht tusschen beide te komen, als de handhavers der rechten van dit arme volk, voordat het geheel ondergaat in den gouddorst van het materialisme? Wordt het, terwijl tot het lesschen van dien gouddorst meer en meer woeste gronden worden ontgonnen, niet hoog tijd, dat de Zending haar weinig vruchtbaar gehaspel van thans laat varen, om eendrachtig den weg in te slaan, die voor het oogenblik de aangewezene blijkt te zijn, en die, wat de hoofdzaak betreft, sedert de laatste 25 jaren in Java's Oosthoek met zooveel vrucht bewandeld is, den weg van Evangelisatie door middel van kolonisatie?

Ook hier te Japara staan wij ons nog altijd »af te matten aan den voet der nog ontoegankelijke steilte", waarop zich het doel bevindt dat wij beoogen. Zoowel wat de school als wat de Evangelisatie betreft, is ons werk hier (evenals, naar het mij voorkomt, dat of vele andere zendingposten op Java) nog steeds een wanhopig werk, een werk waarvan op deze wijze zeker al zeer weinig resultaten te verwachten zijn. Ja, óók wat de school betreft, de school, waarvan men overigens terecht de beste resultaten voor de zending verwacht. Immers, wat baat ook de beste inrichting van onderwijs, wat baten leerlust en trouw schoolbezoek, wanneer de leerlingen van school gegaan, toch langzamerhand weer worden wat zij vroeger waren of wat hunne omgeving

is? Wat baat het, of er al schatten aan het onderwijs worden te koste gelegd (gelijk ten onzent sedert de laatste vijftien jaren het geval is), zoolang de school niet geplaatst is te midden van een Christelijke maatschappij, hoe klein dan ook, die zelve in ruime mate de vruchten van het Christelijk onderwijs plukt?

Nu zal zeker niemand beweren, dat op Java de steden, immers voor het meerendeel de brandpunten van Mohamedanisme en tevens die der onzedelijkheid, de steden met hare legers van Hadji's, Santri's en Prijaji's [1]) de aangewezen plaatsen zouden zijn voor de stichting van inlandsche Christengemeenten of voor de oprichting van Christelijke Zendingscholen. Neen, onder de landbouwende bevolking, waar veelal minder fanatisme en onzedelijkheid heerscht, trachte de Zending haar eerste veroveringen te maken, om, zoodra haar dit gelukt is, hare eerstelingen te bewegen tot het stichten van kleine landbouwkoloniën of zelf ontgonnen gronden.

Ziet, daar moeten we heen. Niet van de steden, maar van het platte land (men vergeve mij deze voor Indië minder juiste uitdrukking) moet m. i. de Evangelisatie uitgaan. De bloeiende gemeenten in den Oosthoek zijn voor deze stelling de meest sprekende bewijzen. In de dèsa moet de zendeling zich vestigen, en de onderwijzer moet er zijn rechterhand zijn. Reeds lang dan ook was het mijn begeerte, om mij in het midden van onze gemeente te kunnen nederzetten, die ook hier buiten de hoofdplaats gevestigd is. Maar in het gehucht onzer Christenen gaat dit niet vanwege de ongunstige ligging, en ook heb ik dáár, d. w. z op gouvernementsgrond, niet den minsten waarborg, dat er zich niet langzamerhand Mohamedanen van onzedelijken levenswandel zullen komen vestigen, die ik niet zou kunnen weren. Het is daarom, dat ik het initiatief genomen heb tot het stichten van een onderneming, die zich ten doel stelt, het plan van mijn vader, eenigszins gewijzigd en veel vereenvoudigd, te verwezenlijken. Een landbouwonderneming dus, aanvankelijk op kleine schaal, bepaald ten dienste van de Evangelisatie. Mocht dit kleine begin aanleiding geven, dat weldra algemeen door de Zending proeven op dit gebied worden genomen, en mochten dan ook geloovige kapitalisten er zich toe laten vinden, om het oorspronkelijke, stoutere plan van mijn vader te volvoeren, en zoo allengs Java voor zijn [2]) Ratoe Adil, d. i. voor Christus te helpen veroveren!

Na aan de plaatselijke autoriteiten mijn voornemen te hebben medegedeeld, en door hare ingenomenheid met het plan aangemoedigd, begaf ik mij op weg om op aanwijzing van onze landbouwende Christenen. woeste gronden voor het doel geschikt, te zoeken. Weldra had ik het geluk binnen deze residentie een geschikt terrein te vinden, voor de stichting van een kleine landbouwonderneming gunstig gelegen aan een zeer goed te berijden binnenweg, in een gezond en aangenaam oord. Ik heb vervolgens de verlangde gronden laten afbakenen en ze voorloopig doen opmeten en in kaart brengen, waarop ik met overlegging van de schetskaart per request aan den Resident

[1]) Santri's, leerlingen van priesterscholen; Prijaji's, inlandsche ambtenaren.
[2]) Ratoe Adil, rechtvaardige koning.

mijn voornemen heb te kennen gegeven, om die gronden tot een uitgestrektheid van ± 200 bahoe in erfpacht, voor den tijd van 75 jaren aan te vragen, ten einde ze door inlandsche Christenen te doen beplanten met rijst, tweede gewassen en vruchtboomen.

Het gewestelijk en plaatselijk bestuur toont zich zeer genegen om mijn verzoek te ondersteunen. Achtenswaardige mannen, alleszins bevoegde beoordeelaars, hebben van hunne instemming met het plan blijken gegeven. Onze Christenen juichen het plan zeer toe, en zijn over 't algemeen van meening, dat het mij, bij de zeer milde voorwaarden die ik stel, niet aan opgezetenen zal ontbreken. Ook van menschen buiten de gemeente kreeg ik reeds een en andermaal aanzoek, om zich op de aantevragen gronden te mogen vestigen.

Mijn voornemen is, wanneer mij het verlangde perceel in erfpacht mocht worden afgestaan, daarvan gedeelten van minstens 1 bahoe in huur uit te geven aan inlandsche Christenen, of ook aan niet-Christenen, die van een goed zedelijk gedrag zijn, en genegen zijn zich bij de eersten aan te sluiten. Allen, die zich op dien voet daar wenschen te vestigen, gaan met mij een contract aan, waarin verschillende bepalingen worden opgenomen, die de strekking hebben, het gebruik en het verhandelen van opium, de onzedelijkheid, de veelwijverij, de afgoderij, de dronkenschap, de oneerlijkheid, het spel, het woekeren, enz. tegen te gaan; daarentegen de zedelijkheid, zindelijkheid, veiligheid. orde, arbeidzaamheid, benevens het trouw school- en kerkbezoek, alsmede de viering van den Zondag als rustdag te bevorderen. Alleen zij, die zich aan deze voorwaarden willen onderwerpen, kunnen als opgezetenen worden toegelaten. Hun, die zich na hunne vestiging aan eenig misdrijf schuldig maken, of handelen in strijd met de bepalingen van het contract, kan het langer verblijf op de onderneming worden ontzegd.

De ontginning van de in huur uitgegeven gronden wordt geheel door de opgezetenen bekostigd, en de opbrengst blijft dan ook geheel hun eigendom. Zij betalen daarvoor jaarlijks een matige huursom, de gewone landrente, die zij op gouvernementsgrond zouden moeten opbrengen, niet te boven gaande, en bovendien een zeker hoofdgeld voor de vrijstelling van heerendiensten. Uit hetgeen de opgezetenen mij opbrengen, kan ik jaarlijks den pachtschat, het hoofdgeld en de verponding aan het gouvernement betalen, en zelfs nog minstens een fonds van *f* 400.— overhouden, hetzij voor onderhoud van wegen, bruggen en waterleidingen, de verzorging van armen of het verschaffen van medicijnen. Dat overschot neemt toe, naarmate de onderneming meer uitgebreid wordt. Mettertijd wensch ik op de onderneming een kerk en een school te stichten, en er mij ook zelf zoo spoedig mogelijk metterwoon te vestigen, om door een dagelijkschen omgang met de opgezetenen hen godsdienstig, zedelijk en verstandelijk te ontwikkelen, te vormen en te beschaven. Heerscht er onder hen eenmaal eenige welvaart, dan moeten ook allen naar hun vermogen bijdragen tot het onderhoud van kerk en school en de verzorging van armen en ongelukkigen. Zoo leeren zij langzamerhand zelven de kosten te dragen voor de instandhouding van hun eeredienst. Buitendien staat het mij vrij, een gedeelte van den gepachten grond te reserveeren, en

zelf te doen bewerken, om de geheele opbrengst te besteden ten bate van de onderneming of wel ten voordeele van de armen. Eventueele overschotten, die niet dadelijk benoodigd zijn, worden tijdelijk in de spaarbank belegd. Intusschen wensch ik steeds van het beginsel uit te gaan, dat hetgeen de onderneming opbrengt, ook uitsluitend voor de onderneming zelve of voor de uitbreiding er van moet besteed worden.

Ik stel mij verder voor, door een geregelden aanleg van wegen, erven, enz. enz. op den gepachten grond een model-dèsa te stichten, die door netheid, zindelijkheid en orde uitmunt; want op dat punt laten de Javaansche dèsa's nog zeer veel te wenschen over, het gehucht onzer Christenen niet uitgezonderd.

Voor de zendingschool dient een flink terrein beschikbaar te blijven, waar de leerlingen geoefend worden in den landbouw. Wellicht kan dit mettertijd aanleiding geven tot den aanleg van een proeftuin (zooals onlangs door het »Indisch Vaderland" werd voorgesteld), waar de opgezetenen kennis kunnen maken met de voordeelen van een beteren landbouw en met nieuwe cultuurgewassen. Aan leerlingen, die na volbrachten leertijd de school verlaten, wordt, zoo zij dit verlangen, op de onderneming een stuk grond op de gebruikelijke voorwaarden ter bebouwing afgestaan. Ook zal het wenschelijk zijn hun de gelegenheid aan te bieden om zich in eenig handwerk te bekwamen, ten einde ook daardoor de welvaart van de onderneming te verhoogen.

Indien de fondsen er voor gevonden kunnen worden, moet mettertijd een Christen-dokter-djawa op een salaris van pl. m. *f* 50 per maand verbonden worden, en dit zou allicht de aanleiding kunnen wezen tot de oprichting van een Christen-hospitaal voor inlanders, waarin ook kranken uit naburige dèsa's konden verpleegd worden.

Het zal, na al het bovenstaande, onnoodig zijn, opzettelijk al de voordeelen op te sommen, die zulk een wijze van werken op den duur zoowel voor de school als voor de gemeente zou afwerpen. Een kern van ijverige, ontwikkelde, zedelijk levende Christenen, die dagelijks met den zendeling in aanraking komen en ook wat het maatschappelijke betreft, onder zijn gedurige leiding staan, zou natuurlijk voor de Evangelisatie in den omtrek van zeer veel waarde zijn. De zendeling zou door dien dagelijkschen omgang zijner gemeenteleden ook het aankomend geslacht grondiger leeren kennen, en omgekeerd. De kinderen uit de gemeente zouden, allen zonder uitzondering, geregeld en degelijk onderwijs kunnen ontvangen en ook na het verlaten der school onder het onmiddellijk toezicht van den zendeling kunnen blijven.

Dat alles is tot hiertoe ten onzent het geval niet, en kan het ook niet zijn, omdat de gemeente te ver van de hoofdplaats en bijgevolg van het domicilie des zendelings verwijderd is. Ook van kinderen van buiten de gemeente zou er veel meer kans bestaan dan nu, dat zij in de gemeente bleven wonen en tot haar toetraden, omdat zij na het verlaten der school dadelijk een stuk grond ter bebouwing en wellicht een paar karbouwen ten gebruike konden ontvangen. De zendeling zou meer in de gelegenheid zijn ook de stoffelijke belangen der gemeenteleden, die op de onderneming of in hare onmiddellijke

nabijheid gevestigd zijn, te behartigen en hen daardoor meer aan zich te verbinden. De verhoogde welvaart zou onder Gods zegen alras de opgezetenen in staat stellen, ruimer bij te dragen tot de instandhouding van hun eigen eeredienst en dit zou natuurlijk de zendingkas zeer ten goede komen.

Door belangstellende vrienden der Zending in Indië is bereids een som van *f* 197.50 voor de onderneming bijeengebracht. Dit nu is wel een verblijdend, maar toch nog pas een zeer klein begin; want nu reeds heb ik voor openkappen, afbakenen en voorloopig opmeten der gronden, alsmede voor reiskosten een som van *f* 188.80 uitgegeven. Eerlang zal ik weer aanzienlijke uitgaven te doen hebben, n. l. voor het opmeten der gronden door een gezworen landmeter en voor het overnemen tegen taxatie van het djatihout, dat zich daarop bevindt; en later voor het aanleggen van een flinken weg, een paar houten bruggen en een waterleiding, en voor de voldoening van het hoofdgeld gedurende de eerste jaren, wanneer de opgezetenen nog niets kunnen opbrengen. Voor een en ander zal minstens nog wel een som van *f* 1500 noodig zijn. Daar ik met het oog op den geldelijken nood onzer vereeniging heb moeten besluiten, de zaak geheel voor eigen rekening, en dus ook, als men het zoo noemen wil, op eigen risico te ondernemen, ben ik wel genoodzaakt, de Christelijke liefdadigheid er voor in te roepen, aangezien ik van mij zelven geen middelen heb.

Vrienden der Zending, die een open oog en oor hebt ook voor de zedelijke en maatschappelijke ellende van den Javaan! ik verzoek U vriendelijk maar dringend, uwe gaven te willen offeren ten behoeve van de »Onderneming voor landontginning en Evangelisatie in Japara".

Hoe meer gelden er voor het doel inkomen, naar die mate zal de onderneming ook op grooter schaal ingericht kunnen worden. De gelden die niet dadelijk benoodigd mochten wezen, zullen in de spaarbank worden belegd. Zoowel giften in eens als toezeggingen van jaarlijksche bijdragen zullen ons welkom zijn.

De handen uit den mouw en in Gods kracht aan het werk! Java heeft behoefte aan *practische* Evangelisatie. »Zoo eindigt de heer Jansz zijn voorstel, dat we gaarne aanbevelen, en waarvoor we ons bereid verklaren giften in ontvangst te nemen." V.

MAATREGELEN TEGEN OPIUMSMOKKELAARS.

Een gewezen Indisch hoofdambtenaar had de goedheid ons een schrijven te zenden, waarin hij op grond van eigen ondervinding den raad geeft, tot wering van den sluikhandel goed bezoldigde spionnen in dienst te nemen, die te Singapore en elders de gangen van de smokkelaars nagaan.

Door zulk een spion werd ruim twintig jaar geleden de Resident der Lampongs in staat gesteld, een zeer belangrijke hoeveelheid opium te achterhalen.

Tot 1856 was de smokkelhandel daar bijna uitsluitend in handen van den Regent van Telok Betong, van den Dalm Mengoenang hoofd der Semangka- of Keizersbaai, en van Radhen Intan, hoofd der vier marga's Katimbang, Way Orang, enz. De hebzucht van den Regent, een gewezen zeeroover, bracht oneenigheid onder de drie bondgenooten te weeg, wat in 1856 de oorzaak van de expeditie onder Kolonel Waleson werd, maar de sluikhandel werd voortgezet op groote schaal, inzonderheid door hadji's, die via Singapore naar Mekka gaande of van Mekka terugkomende, in de Straits met smokkelaars connectiën hadden aangeknoopt.

Verschillende pogingen om de schuldigen te betrappen mislukten: de kusten der Lampongs zijn zóó uitgebreid en het aantal der eilanden die tot bergplaatsen kunnen dienen is zóó groot, dat met de beschikbare bestuurs- en bewakingsmiddelen de clandestine invoer niet uit te roeien was.

De Resident kwam te weten, dat de amfioen door de hadji's met de kleine prauwen, die in het begin van den Oostmoesson, de kust volgende, peper, damar en gom-elastiek naar Singapore brachten, werd aangevoerd, en dat vervolgens de Zutphensche eilanden tot bewaarplaatsen dienden, waaruit dan het heulsap West-Java werd binnengesmokkeld, zooals Oost-Java van opium wordt voorzien door Bali, en de eilanden op de Westkust van Borneo, om en nabij de Kapoeasrivier, stapelplaatsen voor Midden-Java zijn.

Een oude Boeginees, die de smokkelaars kende en hun geen goed hart toedroeg, bewees den Resident goede diensten.

Op zijn raad werd een flink spion met een snelvarende prauw naar Singapore gezonden; die spion had bij de douane zijn kennissen, en deed bovendien onderzoek in de stad, en slaagde er zoo doende in, om te vernemen, wanneer de smokkelaars vermoedelijk naar de Lampongs zouden vertrekken, waarna hij vertrok om den Resident te waarschuwen. Zijn prauw was, gelijk reeds gezegd werd, een bijzonder vlugge zeiler; hij bleef dus den smokkelaars voor, en toen dezen de Lampongs bereikten, sloeg de Resident zijn slag, haalde een menigte *kisten* opium aan, en nam een 25 hadji's gevangen.

Dat bracht voor langen tijd den schrik onder de smokkelaars, en de pachter te Batavia verklaarde zelfs, dat dit van grooten invloed was op het debiet.

Zou hetzelfde middel thans nog niet kunnen dienen?

Men moet den opiumhandel aantasten in zijn bron, en dit *kan* niet geschieden dan met behulp van een goed georganiseerd en ruim bezoldigd spionnen-personeel. Die spionnen moeten een niet geringe vrijheid van beweging hebben, maar onder streng toezicht staan; wat Singapore betreft, onder toezicht van den Consul.

Voorts zijn noodig snelvarende prauwen (stoomers verraden zich te veel) om den residenten van de Lampongs, van de Westerafdeeling van Borneo, enz. tijdig van de komst der smokkelaars kennis te geven. Op Java kan de telegraaf te hulp geroepen worden.

Met die twee of drie middelen kan men zeer veel doen, en in 't belang van zedelijkheid, veiligheid en schatkist is het noodig, dat er krachtig tegen den opiumhandel worde geageerd.

Of het kwaad geheel uitgeroeid zal worden, is twijfelachtig, wat men ook daartegen beproeve: opvoeding en onderwijs, in den regel de scherpste wapenen tegen volksgebreken, beletten in Holland niet, dat er onlangs in den Haag een vrouw voor de 64e maal veroordeeld werd wegens dronkenschap, en een man voor de 200e maal, en terwijl bij ons de jeneverbranderijen bloeien, blijft het philantropische Engeland den aardbol overstroomen met opium, omdat Britsch-Indië de inkomsten, welke die handel levert, niet missen kan.

We kunnen echter het opium-debiet beperken, en wel verre dat daaronder de schatkist zoude lijden, wint zij er door. Immers de pachter, van de concurrentie der smokkelaars bevrijd, kan hoogeren pachtschat betalen, en zal dan de detailprijs der opium verhoogen, waardoor het heulsap velen te duur zal worden, zoodat zij moeten ophouden met schuiven.

De Nederlandsch-Indische bevolking brengt thans jaarlijks minstens vijftig millioen guldens aan opium ten offer. Men vrage dus niet meer naar een bron van onzedelijkheid, oneerlijkheid en ketjoe-partijen! In vroeger jaren, vóór een halve eeuw bij voorbeeld, ging het volk onder den last van zware heeren- en cultuurdiensten en van kostelooze leveringen gebukt, en toch heerschte er destijds meer welvaart dan nu. Er werd destijds minder geschoven, en er werd minder geschoven, omdat er minder gesmokkeld werd.

Den sluikhandel tegen te gaan, dáárvoor moeten alle krachten worden ingespannen. Vooral zij men niet te zuinig: — dat de zuinigheid de wijsheid bedriegt, dus eindigt de oud-hoofdambtenaar, hebben wij in Indië reeds te dikwijls ondervonden.

VREDE IN ATJEH.

Den 23sten April werd uit Atjeh geschreven:

»Onze Atjehsche vrienden hebben de prauw van den Chineeschen opiumpachter aangevallen, maar vonden dapperen tegenstand: de Chineezen sloegen den aanval af en brachten twee doode Atjehers en vele wapenen mede. Vier der Chineezen echter werden zwaar gewond.

Er loopen nu elken nacht patrouilles om het Chineesche kamp te Penajoeng te bewaken. Naar men zegt, hebben de Atjehers een aanval op dat kamp in den zin."

EEN ANDERE LEZING BETREFFENDE DE ZAAK VAN GENERAAL VAN DER HEIJDEN.

De onpartijdigheid vordert, meenen wij, dat nu in dit tijdschrift opgenomen is wat den Oud-gouverneur-generaal van Lansberge en het lid in den Raad van N. I. Mr. der Kinderen bezwaren moet, ook

melding gemaakt worde van hetgeen beiden, hetzij dan geheel of ten deele, ontlasten kan.

Ziehier de andere lezing!

Tot regeling van het rechtswezen, zoowel onder de Europeanen en andere niet-inboorlingen als onder de Atjehers, werd Mr. der Kinderen met een zending naar Noord-Sumatra belast. Aan die regeling moest een organisatie van het inlandsch bestuur voorafgaan. De commissarissen, Generaal van der Heijden en de heer Pruys van der Hoeven, hadden eenige maanden geleden voorgesteld, de bedoelde organisatie nog te verschuiven, omdat zij meenden dat men nog niet genoeg op de hoogte was; Generaal van der Heijden was daarna, in Augustus, opgedragen, een onderzoek te houden en nieuwe voorstellen in te dienen; die voorstellen waren in November nog niet gedaan, en hierop werden hem van regeeringswege een tal van vragen voorgelegd, welke de burgerlijke ambtenaren moesten beantwoorden, terwijl de Generaal werd uitgenoodigd, te handelen in overeenstemming met Mr. der Kinderen.

Drie dagen voordat Mr. der Kinderen voor deze zending naar Atjeh zou vertrekken, wenschte de Gouverneur-Generaal hem nog te spreken. De heer der Kinderen begaf zich naar Buitenzorg, en vernam, dat de Gouverneur-Generaal hem een zeer geheime boodschap aan Generaal van der Heijden had mede te geven: op een stapel stukken wijzende, zeide de Gouverneur-Generaal, dat daarin allerlei klachten over willekeur en strafwaardige misdadige handelingen werden vermeld; dat òf de justitie òf de Gouverneur-Generaal een onderzoek moest gelasten; dat dan de tijdelijke verwijdering van Generaal van der Heijden onvermijdelijk zou zijn; dat dit het prestige van het gezag kwaad zou doen, en dat om die reden de Gouverneur-Generaal wenschte, dat de Generaal òf zijn pensioen òf een buitenlandsch verlof zou vragen; dan was het onderzoek wellicht nog te vermijden.

»Ik vond dit", — zegt de heer der Kinderen in een particulieren brief, dien wij nu verder laten volgen — »een netelige, zeer onaangename boodschap. De Gouverneur-Generaal verlangde echter ernstig, dat ik aan de opdracht gevolg zou geven, en ik meende dat het mijn ambtenaarsplicht was te gehoorzamen. Te huis gekomen, vroeg ik nog nader het verlangen van Z. Exc. te vernemen, dat ik daarop in een particulier schrijven zeer categorisch ontving. Met dat pak op 't hart ging ik naar Atjeh.

Den dag na mijn aankomst deelde ik den generaal mede, dat ik op last van den Gouverneur-Generaal een onderhoud met hem moest hebben om hem een zeer geheime boodschap over te brengen. Hij was daartoe bereid en in mijn kamer had het onderhoud toen plaats. Ik deed mededeeling van den categorischen inhoud van het briefje De generaal was niet verontwaardigd, maar ontkende alle schuld. Intusschen verklaarde hij zich bereid met buitenlandsch verlof te gaan voor gezondheidsredenen. Om mijn raad gevraagd, raadde ik hem aan om zijn taak als afgedaan te beschouwen. Gij staat, zei ik, nu nog zeer hoog, hebt grooten roem en een grooten naam, maar dat is al aan het dalen; het échec van Samalangan heeft u veel kwaad gedaan, en nu zult ge nog burgerlijk bestuur gaan voeren? Daarvoor zijt ge

immers niet opgeleid? Op krijgsgebied hebt ge getoond wat ge vermocht, Atjeh is onderworpen. Alle krijg is uit; welnu; zeg, dat gij, nu het burgerlijk bestuur op den voorgrond moet treden, de gelegenheid wilt geven de teugels van het bewind te stellen in handen van een persoon, die op dat gebied zijn sporen reeds heeft verdiend.

»Wij spraken lang en veel; het eind was, dat hij zei met verlof te zullen gaan; bij een particulieren brief zou hij dat den Gouverneur-Generaal mededeelen, terwijl hij later verlof zou vragen bij rekest, om dan in Maart of April de reis naar Europa te aanvaarden. Het was hem echter moeilijk zulk een brief te schrijven, hij achtte zich daartoe echter niet genoeg goed redacteur; immers zou die brief moeten behelzen, dat hij volkomen ònschuldig was, maar tevens, dat hij tòch gevolg zou geven aan den wensch van den Gouverneur-Generaal, en wáarom. Gij zijt zoo vlug met de pen, zeide hij, verplicht mij door een conceptje voor mij te maken. Ik was argeloos genoeg een concept in den zin van het besprokene te beloven, en, daarop mij verlatende, sprak hij nog over den persoon, die hem naar zijn meening zou moeten opvolgen, enz., maar van verontwaardiging geen zweem. Evenmin later.

»Des avonds zond ik hem een concept, waarin hij zijn onschuld ten krachtigste betuigt, den Gouverneur-Generaal verwijt, hem met de klachten niet te hebben bekend gemaakt, en zegt, aan den wensch van den Gouverneur-Generaal gevolg te zullen geven door zich als te zullen opofferen om daardoor schandaal te voorkomen, waartoe hij te eer meende te mogen overgaan, omdat toch op krijgskundig gebied zijn taak was afgesponnen

»Dit zeer geheim concept zond ik hem in den avond, met een potlood-aanteekening bovenaan ter zijde, luidende: »Hooggeachte vriend! »Hiernevens het beloofde concept, wellicht kunt u het gebruiken, gaarne »zal ik het daarna terugontvangen. In gelijken zin schrijf ik den Gouverneur-Generaal. T. à V, d. K."

»Den volgenden dag kwam hij mij zeggen, dat hij van gevoelen was veranderd en zou blijven; hij mocht niet weg; Koning en natie wilden, dat hij bleef, enz. Bij die gelegenheid las hij mij stukken voor uit brieven van eenige aanzienlijke personen in den Haag. Ik zei — na hem nogmaals te hebben geraden zich niet bloot te stellen aan burgerlijk bestuur en tijdig de eer aan zich te houden — dat ik den Gouv.-Generaal zou schrijven, dat hij niet wilde heengaan. Dit was goed.

»Hiermede was de zaak uit; ik had mijn boodschap gedaan, een vriendenraad gegeven en ik vond geen enkele reden het netelig onderwerp nog weder aan te roeren. Ook de Generaal blijkbaar niet. Eerst zes dagen later, den 27n, kreeg ik het concept terug in een verzegeld couvert, waarop ter zijde stond: »In dank terug T. à V., V. d. H."

»In onze verhouding kwam geen verandering; van verontwaardiging geen zweem; integendeel, ik vond, dat de omgang met hem en zijn gezin voortdurend vriendschappelijk, nu en dan zelfs vertrouwelijk was. Na elke rijsttafel en na elk diner zaten wij lang te keuvelen en hij scheen dit prettig te vinden. Toen ik eens een dag wegens ongesteldheid te bed moest blijven. kwam hij mij dadelijk bezoeken en gaf hij mij blijken van hartelijke belangstelling. Verder werd menig vertrou-

welijk gesprek gevoerd, waarin hij mij mededeelingen deed, die in den regel slechts voor intimi zijn bestemd.

»Welgemoed en opgewekt deed ik mijn werk; ik vermeed elk onderzoek naar handelingen van den Generaal, hoewel ook zelfs officieren mij daarover wel eens aan boord kwamen, en ik meende dan ook op den vriendschappelijksten voet van den Generaal en zijn gezin te zullen scheiden. Ik stond dan ook vreemd te kijken, toen de Generaal, juist toen ik vertrekken wilde en het uur reeds bijna was geslagen, waarop ik aan het spoorwegstation moest wezen, terwijl hoofdofficieren en ambtenaren verzameld waren, het rijtuig gereed stond, de muziek begon te pelen, op mijn vraag of hij nog iets naar Batavia had te zeggen, antwoordde: »Alleen dat het mij spijt dat de Gouverneur- »Generaal u heeft gebruikt om mij er uit te zetten." Ik was verbaasd en protesteerde met kracht. »Alleen een boodschap heb ik u overge- »bracht en als ge meent, dat ik hier den toeleg heb gehad om gege- »vens te verzamelen tegen u, dan dwaalt ge." Het was hem van Batavia geschreven en het praatje had ook op Atjeh geloopen, antwoordde hij. Er was geen gelegenheid tot verdere explicatie en ik vertrok.

»Thuis gekomen, schreef ik hem een hartelijken bedankbrief voor de genoten gastvrijheid, maar kon mij niet onthouden daarin tevens te vermelden, hoezeer mij leed deed wat hij mij bij ons afscheid gezegd had. Ik had niets anders gedaan dan een geheime boodschap van den Gouverneur-Generaal overgebracht en een raad gegeven, dien ik meende te zijn in het belang van zijn naam en zijn roem. Ik moest dus ten slotte blijven protesteeren tegen elke meening dat ik den toeleg zou hebben gehad hem te doen vallen.

»Daarop ontving ik een langen, zeer beleedigenden brief, geschreven door den kapitein van den staf K., vermoedelijk ook door dezen gesteld, en geteekend door den generaal. Daarin word ik voorgesteld als iemand, die onder het mom van vriendschap den Generaal heb willen bewegen een verzoek te teekenen, dat hem aan de algemeene verachting zou blootgeven; dadelijk had hij mij zijn huis uit willen zetten, maar het niet gedaan om mijn officieel karakter, enz. enz.

»Zekerlijk kent ge dien brief, want, naar ik verneem, heeft hij afschrift gezonden aan de Hollandsche vrienden, gelijk hij dit ook deed met het door mij op zijn verzoek gestelde concept. Met verontwaardiging heb ik dien brief beantwoord en gewezen op het onjuiste zijner voorstelling. Hij heeft daarop geantwoord, dat m ij n voorstelling onjuist is, dat hij mij geen verzoek heeft gedaan, maar dat ik hem den brief heb aangeboden. In zijn bovenbedoelden langen brief vermeldt hij mijn potloodwoorden op het concept, maar daarin schrijft hij: »Hiernevens het concept", in stede van: »Hiernevens het beloofde concept", zooals door mij is geschreven, en het heeft er allen schijn van of dit woord is weggelaten om steun te geven aan het beweren dat de Generaal mij het stellen van den brief niet heeft gevraagd. Dit is echter een pertinente onwaarheid; ik zou daarvoor nog andere bewijzen of aanwijzingen kunnen voortbrengen dan dat woord »beloofde".

. . . .

»De Heer van Lansberge heeft volledige kopieën van alle stukken en zou desnoods door mijn particuliere brieven uit Atjeh kunnen bewijzen, hoe elk denkbeeld om den generaal Van der Heijden te zoeken en gegevens tegen hem te verzamelen, mij vreemd is geweest. Ik schreef o. a. dadelijk, dat ik hem zonder bewijsstukken niet wilde, niet kòn verdenken van eenige misdadige of opzettelijk willekeurige handeling, en dat geen onderzoek werd gehouden, is vermoedelijk wel te wijten geweest aan mijn schrijven."

Batavia, 26 April 1881.

De Heer der Kinderen, zegt dat hij desgevorderd bovenstaand schrijven kan beëedigen.

TEGEN DE SCHRIJFWOEDE.

De eerste Gouvernements-Secretaris heeft, natuurlijk »op daartoe bekomen last", de volgende circulaire gezonden aan de chefs der departementen van algemeen burgerlijk en de hoofden van gewestelijk bestuur, welke door het *Bat. Hand.* wordt gepubliceerd. De circulaire is gedateerd op den 10en April en handelt over de vereenvoudiging van de werkwijze op de gouvernements-bureaux en bevat zeer behartigingswaardige wenken tot het breidelen en tegengaan der reeds zoo dikwijls besproken ambtelijke schrijfwoede.

»Terwijl de Regeering zich herhaalde malen heeft te beklagen gehad over de trage afdoening van zaken, wordt door bureauchefs telkens aangedrongen op versterking van het personeel, dat hun is toegevoegd, omdat het te gering geacht wordt om aan de steeds toenemende werkzaamheden het hoofd te bieden.

»Het valt voorzeker niet te ontkennen, dat de bestuurstaak in de laatste jaren zeer in omvang is toegenomen en belangrijk verzwaard.

»Maar het komt de Regeering voor, dat in een uitbreiding van het ambtelijk personeel, waardoor 's lands schatkist steeds meer en blijvend zou worden bezwaard, niet uitsluitend, en vooral niet in de allereerste plaats het middel gezocht moet worden, dat verlichting aan kan brengen.

»Zij is er toch van overtuigd, dat de zaken dikwijls noodeloos omslachtig worden behandeld, tengevolge waarvan veel tijd en arbeid zonder nut verloren gaat, de afdoening wordt vertraagd en ander werk òf niet òf slecht verricht wordt.

»Ten einde van Haar zijde niets te verzuimen, wat een spoedigen gang van zaken kan bevorderen, is onlangs een vereenvoudigde werkwijze voor de aanraking van de departementen van algemeen bestuur met de Algemeene Secretarie in het leven geroepen, die eerst als proef ondernomen, thans wegens de alleszins bevredigende resultaten, welke zij heeft opgeleverd, is bestendigd.

»De Regeering heeft de overtuiging, dat in die richting, op dien-

zelfden weg van beperking en vereenvoudiging, ook voor zooveel de aanraking betreft van de plaatselijke met de gewestelijke bureau's en van deze met de departementen van algemeen bestuur, nog veel verricht kan worden, dat daadwerkelijke verlichting mede zou brengen.

»Daarvoor is het noodig, dat meerdere uitvoerige voorschriften omtrent correspondentie als anderszins worden vastgesteld, dan thans reeds bestaan.

»Zij verwacht veeleer heil van de vereenvoudigingen die de verschillende bureau-chefs, ieder binnen den kring zijner bevoegdheid, zonder nadeel voor den dienst uitvoerbaar zullen achten; maar moet er op aandringen, dat met die vereenvoudiging een ernstig begin worde gemaakt en elke chef zich gestadig zal beijveren om allen noodeloozen omslag te vermijden en het schriftelijk werk, voor zooveel doenlijk, tot een minimum te beperken.

»De navolgende algemeene opmerkingen en wenken kunnen wellicht de vervulling van die taak vergemakkelijken.

»In de eerste plaats zij dan gewezen op de vele periodieken, die zoowel door het Europeesch als inlandsch personeel aan hooger autoriteit worden toegezonden.

»Der Regeering is bericht, dat vele van die bescheiden hoegenaamd geen nut hebben; daaronder sommige voorkomen, die betrekking hebben op thans reeds vervallen regelingen; van andere korten tijd na de opzending ook recapitulatiën geregeld plegen ingediend te worden, en de gegevens, in sommige vermeld, ook in andere opgaven worden aangetroffen.

»Zelfs is verklaard dat er periodieken zijn, waarvan men op de plaats zelf, waar zij geregeld werden ingezonden, niet eens wist waarom zij indertijd waren gevraagd, noch waarvoor zij thans zouden kunnen dienen.

»Aan deze verspilling van krachten, tijd en papier dient zoo spoedig mogelijk een eind te komen.

»Niet te onpas mag ook hier de herinnering geacht worden aan het besluit van 6 October 1864, N°. 27, waarbij de hoofden van gewestelijk bestuur zijn uitgenoodigd om bij het maken van wijzigingen in regelingen, door hun voorgangers tot stand gebracht, ook ter vermijding van verwarring in de uitvoering van de zijde der inlandsche hoofden, steeds de meeste omzichtigheid te betrachten en te doen betrachten door de hun ondergeschikte ambtenaren en om, waar het zaken geldt van eenig belang, niet tot verandering of hervorming over te gaan, zonder vooraf verkregen machtiging der Regeering.

»Voor zoover afschaffing van sommige als noodeloos geachte periodieken van de Regeering afhankelijk is, zal Zij gaarne dienaangaande voorstellen ontvangen en in overweging nemen, doch dit zal niet mogen weerhouden om in eigen boezem rond te tasten en al dadelijk af te schaffen wat daarvoor vatbaar blijkt.

»Het is mitsdien Haar wensch, dat UEdG. gezet zal nagaan tot welk doel de verschillende periodieke stukken, welke UEdG. ontvangt, worden gebruikt en of die inzending wel bepaald noodig is, ten einde daarna het noodige te verrichten of voor te stellen voor hetgeen niet dadelijk vereischt wordt.

»Tevens is het Haar verlangen, dat, na de zuivering, geen nieuwe periodieken zullen worden gevorderd, dan na Haar machtiging daartoe verkregen te hebben.

»Nauw in verband met het voorafgaande, staat het misbruik om stukken in duplo of triplo in te dienen, waarvan slechts één exemplaar voldoende is en het schrijven van geleidebrieven.

»Voor zooveel die laatste betreft, zij in herinnering gebracht, dat reeds bij Staatsblad 1871 N°. 30 en later bij de circulaire, opgenomen in N°. 89 van het Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, werd opgemerkt, dat het niet noodig is om periodieke staten en rapporten, enz. van geleide-missives vergezeld te doen gaan.

»Geleide-brieven zijn in den regel als overdaad te beschouwen en kunnen veelal vervangen worden door eenvoudige bekendstelling van het adres van de autoriteit, voor wie het stuk bestemd is.

»Een ander groot kwaad is het voeren van correspondentie over elke zaak, de geringste niet uitgezonderd, met directe ondergeschikten op dezelfde plaats gevestigd.

»Zoo meenen sommige assistent-residenten in elke zaak, op de contrôle betrekkelijk, den hun toegevoegden en op hun plaats woonachtigen aspirant-contrôleur schriftelijk te moeten kennen, ja, worden dikwijls aan deze jonge en onbedreven ambtenaren schriftelijke adviezen gevraagd over de onderwerpen, waaromtrent zij uit den aard der zaak noch kennis noch ervaring hebben kunnen opdoen.

»Aan deze neiging om alles op het papier te behandelen, die tengevolge moet hebben, dat de besturende en contrôleerende ambtenaren maar al te veel aan de schrijftafel worden gehouden, dient paal en perk te worden gesteld.

»Er zijn tal van zaken, die even goed, zoo niet beter, mondeling of bij notatje kunnen worden afgedaan, en dusdanige behandeling van zaken moet, voor zooveel ondergeschikten, op dezelfde plaats gevestigd, betreft, regel en geen uitzondering zijn.

»De Regeering is van oordeel, dat de hoofden van gewestelijk bestuur, door te dezen opzichte voor te gaan en verder door nauwlettend toezicht op de ondergeschikte afdeelingschefs en ambtenaren een snelle afdoening van zaken zeer in de hand kunnen werken.

»Werd hierboven reeds met een enkel woord gewag gemaakt van het vragen van adviezen aan de tot beoordeeling van het onderwerp onbevoegde personen, in het algemeen moet ook worden opgemerkt, dat meestentijds in de raadpleging van de verschillende autoriteiten beperking wenschelijk is te achten.

»Voor zooveel de hoofden van gewestelijk bestuur betreft, is het in elk geval niet noodig, dat zij steeds schriftelijke adviezen zullen vragen.

»Veel kan op de menigvuldige bijeenkomsten der ambtenaren worden besproken, en ook bij die gelegenheden hun gevoelen ingewonnen worden omtrent de aan de orde gestelde vraagstukken.

»Ook dient in het algemeen in het oog te worden gehouden, dat zooals reeds in het besluit van 29 Juli 1834 n°. 1 (Staatsblad n°. 35) werd opgemerkt, de last om te dienen van consideratiën en advies is een bevel, persoonlijk gericht tot den geadresseerde, hetwelk

niet zonder noodzaak aan een ondergeschikte kan worden overgedragen.

»Ten slotte wordt er Uw aandacht op gevestigd, dat een oordeelkundige behandeling van vele zaken bij staten of registers omslachtige brieven of rapporten kan vervangen en dikwijls tot besparing van veel werk leiden kan.

»Op bekomen last heb ik de eer de vorenstaande opmerkingen in Uw bijzondere aandacht aan te bevelen en UEdg. te verzoeken, over 6 maanden te willen rapporteeren wat in de bovendoelde richting door UEdg. is tot stand gebracht.''

Correspondentie-Artikelen.

EEN WOORD

NAAR AANLEIDING VAN HET ARTIKEL: »DE EXPLOITATIE VAN 'S LANDS BOSSCHEN OP JAVA", in de *Indische Gids*, Februari 1881.

In het Februari-nommer van dit tijdschrift las ik een, niet onderteekend, artikel over de exploitatie van 's lands bosschen op Java, waartegen ik bedenkingen heb in te brengen.

De schrijver zegt in de inleiding van zijn stuk dat hij het gebruik van technische termen zooveel mogelijk zal vermijden om ook voor den leek begrijpelijk te zijn. Maar hij had dan toch nog beter gedaan zulke naar zijn meening onbegrijpelijke woorden te bezigen dan een scheeve, onjuiste voorstelling van zaken te geven en bovendien nog met cijfers voor den dag te komen die ten eenenmale uit de lucht gegrepen zijn.. Daardoor wordt het publiek misleid. Toch hebben wij hier te doen met iemand die 't beter weten kon en weten moest, want uit zijn mededeelingen omtrent zijn handelingen in de residentie Japara blijkt, dat de houtvester die het beheer voert over de bosschen in dat gewest, schrijver is van dat stuk. Zijn overigens niet te misprijzen ijver om tot een exploitatie der bosschen voor rekening van den Staat aan te sporen speelt hem leelijke parten.

Zijn artikel volgende, heb ik de onderstaande opmerkingen:

Op bl. 263 begint hij met willekeurig aan de bestaande Djati-bosschen een waarde op te dringen die zij niet bezitten. Het gaat niet aan die bosschen te bezwaren met een onkosten-kapitaal van *f* 860.47 per bahoe, en te verlangen dat minstens die prijs bij den verkoop van het op stam staand hout bedongen wordt. De factoren, die hem tot dat cijfer brengen, moeten zeer zeker in rekening gebracht worden bij de waardebepaling der toekomstige geregelde kostbare bosschen, welke

de Staat aanlegt en onderhoudt, doch kunnen niet gelden voor de tegenwoordige, oorspronkelijke en daarbij schromelijk gehavende Djati-bosschen van de meest uiteenloopende gesteldheid maar meerendeels met een zeer geringe hoeveelheid hout. Deze bosschen moeten geleidelijk opgeruimd en door anderen van beter gehalte worden vervangen. Eerst wanneer *dat* is geschied en men heeft, zooals nu reeds uit kleine 40- tot 50-jarige geregelde perceelen is te berekenen, te doen met djati-bosschen die minstens het viervoud van de houtmassa der tegenwoordige bosschen opleveren, kan van het kapitaliseeren der kosten van aanleg en grondwaarde sprake zijn. Terwijl de Staat er naar streeft zulke bosschen te vormen, zooals sinds lang met uitstekend gevolg in Tegal, Pekalongan, Rembang en andere residenties geschiedt, en naar ik hoop ook aan den houtvester van Japara gelukken zal, is 't maar zaak met de tegenwoordige djati-bosschen, waaronder weinig werkelijk goede voorkomen, zooveel mogelijk duurzaam zijn voordeel te doen. Deze bosschen, met hun luttele houtmassa, denkbeeldig in kostbare bosschen te hervormen en daarvoor dan een prijs van minstens *f* 860.47 per bahoe te verlangen, is dwaasheid. Onzinnig noem ik dan ook zijn gevolgtrekking dat de Staat dientengevolge jaarlijks ruim 18 ton prijs geeft.

Maar ik heb bovendien ook voor later bedenkingen tegen zijn begrooting van het grondkapitaal. Hij stelt (naar welken maatstaf?) de waarde van een bahoe boschgrond op *f* 40 en komt dan tot een cijfer van *f* 432.36, van het eventueel te oogsten product af te trekken grondkapitaal. Die waarde van *f* 40 per bahoe mag aangenomen worden voor humusrijke gronden, waarop ook de djati snel groeit en spoedig zijn vollen wasdom bereikt, zooals het geval is in het zuiden der afdeeling Kendal van de residentie Semarang en enkele andere streken, maar die maken voor de djati-bosschen de minderheid uit. Verreweg de meeste staan op zeer schrale gronden, die rijk zijn aan kalkverbindingen, zooals het lage neptunische kalkgebergte dat zich uitstrekt van den Oostelijken voet van het Oengaran-gebergte in Semarang tot in de residentie Soerabaja. Daar behooren de djati-bosschen vooral te huis. De boomen groeien er langzaam, maar zij leveren het beste, sterkste, duurzaamste hout. Die gronden zijn echter bijna geheel ongeschikt voor veldcultuur; slechts kalkbranders vinden er gelegenheid tot de uitoefening van hun bedrijf. Het willekeurig gestelde cijfer van *f* 40 per bouw is daarom voor die gronden veel te hoog.

Ik moet zijn op dezelfde bladzijde voorkomende bewering tegenspreken, dat alleen schoone en gemakkelijk te exploiteeren bosschen uitbesteed worden. Ook deelen daarin schrale, gedevasteerde en ver van groote marktplaatsen gelegen boschterreinen, zooals thans plaats

heeft in de residentiën Tegal, Soerabaja, Pasoeroean en Probolingo. Dit geschiedt meer en meer overal waar voor het daarop nog aanwezige brandhout een débouché is te verwachten.

Op bl. 264 doet hij uitspraak over de quaestie wie goedkooper werkt: het Gouvernement of de particulieren? Hij zegt: »De parti»culier is bovendien in den regel volstrekt niet op de hoogte van den »oogst der boschproducten, zoodat hij daarbij niet met het noodige »overleg handelt en daarvan niet veel partij trekt." Of nu die oogst der boschproducten, het op de meest voordeelige wijze kappen, bewerken en vervoeren van het hout, zulk een groot kunstwerk is, kan ik niet inzien. Ik beweer dat particulieren, bij wie geheel het eigenbelang op den voorgrond staat, over 't algemeen goedkooper en zuiniger werken, dat door hen veel op de kleintjes wordt gelet. Nog zuiniger bewerking of minder verspilling van het hout dan indertijd op de particuliere houtkapondernemingen Banglé, in Kediri, en Repaking, in Soerakarta, plaats had, is wel niet mogelijk. Men mag het er ook voor houden dat zij nog meer dan 's lands ambtenaren zullen omzien naar alle middelen, die ten voordeele der exploitatie kunnen strekken. Al mag in beginsel worden aangenomen dat zij thans met een winst gaan strijken die de Staat voor zich kon behouden, zoo betwijfel ik toch of de Staat van *eigene* boschexploitaties meer financiëel voordeel trekken zou. De Regeering heeft bij veel werk wat zij zelf op zich nam financiëel treurige ondervinding opgedaan.

Ik wil mij hiermede echter geenszins tot een tegenstander van Staatsexploitatie der bosschen verklaren. Integendeel; in het belang der toekomstige bosschen, die de tegenwoordige moeten vervangen, acht ik een exploitatie, een algeheele behandeling van deze laatste voor rekening van den Staat door de deskundige ambtenaren, een levensquaestie. In de algemeene behoeften, voor den Staat, de particuliere nijverheid en de bevolking, zou door Staatsexploitatie beter kunnen worden voorzien en de bosschen zouden meer algemeen volgens de eischen eener goede boschinrichting geëxploiteerd kunnen worden, waarin successivelijk allen zouden kunnen deelen; de uitoefening der politie in de bosschen zou gemakkelijker vallen, aan wegenaanleg zou meer worden gedaan, in Nederland zou zich wellicht eerder een markt voor het djati-hout openen, enz. Hoewel hieraan echter eenige niet te miskennen nadeelen tegenover staan, zou ik toch gaarne zien dat de Regeering proeven nam met eigen exploitatie, waartoe ook reeds herhaaldelijk pogingen bij haar zijn gedaan. [1])

[1]) Het *vóór* en *tegen* van Staats- en particuliere exploitatie der djati-bosschen heb ik uitvoerig uiteengezet op bl. 310—316 van mijn dezer dagen bij de firma Ogilvie & Co. te Batavia verschenen werk: »De Djati-bosschen op Java, hun natuur, verspreiding, geschiedenis en exploitatie".

Op bl. 264 keurt hij het af dat het aan Openbare Werken geleverd op stam staand hout tegen een hoogere waarde, zijnde de volle waarde volgens de Gouvernements-prijstarieven, wordt in rekening gebracht, dan de prijs bedraagt die de houtcontractanten voor hun bosschen betalen en in den regel ternauwernood de helft van die tariefswaarde bedraagt Dat hout voor den lande wordt echter zooveel mogelijk in de nabijheid der uit te voeren werken gekapt. Vonden de houtcontractanten ook zoo dicht nabij hun bosschen afzet voor al hun hout, instede van het, zooals meest geschiedt, met hooge kosten naar verafgelegen débouché-plaatsen te moeten vervoeren, dan zouden velen het hout op stam ook wel met de volle tariefswaarde willen betalen. Hiermede moet rekening worden gehouden.

Zijn opmerking over de grove houtverspilling bij aankap en verwerking door het binnenlandsch bestuur is volkomen juist, maar daarom werd reeds eenigen tijd geleden de maatregel genomen, dat alle aanvragen van het binnenlandsch bestuur voor het kappen van hout voor bepaalde werken vooraf aan het oordeel van den eerstaanwezenden Ingenieur in het betrokken gewest moet onderworpen worden. Waar dit niet geschiedt ligt de fout bij de residenten, die de bevelen der Regeering niet opvolgen. Zeker, het zou er treurig uitzien indien het beheer der bosschen weder aan het bestuur werd overgelaten.

Hij zou het vellen van hout voor het binnenlandsch bestuur *in vrijen arbeid* uitgevoerd, en daarentegen de thans daarvoor gebruikte heerendienstplichtigen aan de verschillende boschwerken geplaatst willen zien. Of die boschwerkzaamheden dan echter wel naar eisch en met den gewenschten spoed verricht zouden worden, moet ik zeer betwijfelen. Het werken *bij aanneming*, of zoogenaamd *op taak*, is de beste waarborg voor een goede en snelle uitvoering.

Op bl. 268 gewaagt hij van den hoogen prijs van het in de bosschen aanwezige brandhout. Door zijn gemis aan kennis van de toestanden elders op Java ziet hij, bij zijn mededeelingen omtrent de waarde van het hout, voorbij, dat de residentie Japara, die hij tot bewijs aanhaalt, daarvoor in een exceptioneel geval verkeert. De bijzondere toestanden in dat gewest hebben hem op een dwaalspoor gebracht. In Japara heerscht groote houtnood. Dat is bekend. De djati-bosschen beslaan er slechts een oppervlakte van 225 vierkante kilometers, voor ongeveer de helft gelegen geheel in het Noorden der residentie en nagenoeg de andere helft langs de Zuidelijke grens. Wildhout-bosschen zijn er zeer schaars. De djati-bosschen zijn er meerendeels aanzienlijk uitgekapt, eenige bijna totaal vernield. Reeds in vorige eeuwen hadden zij door de belangrijke houtleveringen aan de Oost-Indische Compagnie veel geleden. Japara, alwaar de Compagnie

een houtzaagmolen had, droeg om de gunstige ligging der bosschen nabij het strand daarin een belangrijk aandeel. In de tweede helft der vorige eeuw konden de bosschen schier geen timmerhout meer leveren. Zoo ergens dan was vooral in de residentie Japara in vroegeren tijd de belangrijke jaarlijksche aankap van djati-hout niet geëvenredigd aan de uitgestrektheid dier bosschen. Behalve het aanzienlijk cijfer van den jaarlijkschen uitvoer van groote en kleine houtwerken werd ook op kwistige wijze in de plaatselijke behoeften voorzien. Eindelijk zag men de noodzakelijkheid in, den djati-bosschen de zoo hoogst noodige rust te laten, om hun uitgeputten staat allengs weder te herstellen. Door het verbod van den vrijen onbelemmerden aankap werd aan den kleinhandel en de kustvaart, de belangrijke visscherijen en de meubel-industrie, die in Japara een zekere vermaardheid bezat, een gevoelige schok toegebracht.

Japara bezit een groot aantal suikerfabrieken, maar de daarvoor noodige brandstof is er schaarsch. De vele fabrieken zijn dringend verlegen om brandhout en willen het er zeer duur betalen. Nergens elders doet zich die toestand in die mate voor. Ook in Pasoeroean, Probolingo en Cheribon wordt het brandhout door de suikerfabrikanten duur betaald, maar Japara staat daarin toch bovenaan. In geen enkele andere residentie zijn zóó zeer door de bevolking de vruchtboomen omgehakt om ze als brandhout aan de suikerfabrikanten te verkoopen. Was de schrijver echter elders gevestigd, bijv. in de afdeeling Blora van de residentie Rembang, welke afdeeling op zich zelve reeds meer dan viermaal zooveel djati-bosch als de geheele residentie Japara bevat, hij zou er deerlijk met zijn brandhout verlegen zitten De dáár en in de afdeeling Rembang gevestigde houtcontractanten verkoopen daarvan niets; zij kunnen het zelfs niet kosteloos laten weghalen en moeten zich de onkosten getroosten het in hun perceelen te verbranden.

Ook het timmerhout wordt in Japara duur betaald. Dat de inlanders er, meer dan elders, veel gebruik maken van de milde bepaling dat zij djati-hout kunnen koopen tegen den lagen prijs van 5 cents per strekkende meter, schrijf ik ook meer toe aan den grooten houtnood dan aan vertrouwen hunnerzijds jegens den schrijver, zooals hij meent.

Maar hoe groot ook de behoefte aan hout dáár of elders moge zijn, zoo is toch zijn taxatie van *f* 2500 voor een bouw goed bosch met ± 100 M^3 timmerhout en ± 60 vadem brandhout geheel denkbeeldig. Eerstens levert geen enkel der tegenwoordige djati-bosschen [1]) van ge-

[1]) Hij bedoelt hier immers djati-bosch? Van zulk een waarde voor wildhoutbosch kan toch nog veel minder sprake zijn.

heel Java per bouw 100 M³ timmerhout op, maar al ware dit zoo, ook dan zou dat bedrag van *f* 2500, zelfs voor Japara, dus onder de gunstigste omstandigheden, toch nog veel te hoog zijn. Dat cijfer is op niets gebaseerd. Met even veel of even weinig recht had hij het tienvoudige kunnen aannemen.

Onduidelijk is hetgeen hij op bl. 270 aanvoert over de voormalige boschexploitatie in blandongdienst, die behalve in Panolan ook nog in vele andere districten plaats vond. Geen bestrijder van Staatsexploitatie zal hem daarnaar verwijzen. Aan *die* wijze van exploitatie waren groote bezwaren verbonden. Maar waarom noemt hij den toenmaligen boschbouwer houtzaagmolenaar? Gezaagd werd er nimmer, maar het hout werd meerendeels in het bosch vierkant beslagen. Zou hij gewild hebben dat *al* het hout in geheel ruwen toestand werd uitgesleept? Hoe ontzettend veel noodelooze trekkrachten zou men daarvoor hebben moeten te werk stellen? Hij is blijkbaar niet op de hoogte van wat daar geschiedde. De ambtenaren van het Boschwezen, die van het jaar 1850 tot 1865 de aankappingen daar leidden, deden dat met alle overleg en zuinigheid en vereenigden daarmede ook het belang der bosschen voor de toekomst. Die geregeld uitgekapte perceelen dragen nu reeds kostbare jonge bosschen. Welke was de door hem beweerde vreemde taak, die zooveel tijd en inspanning vereischte dat de zorg voor de bosschen op den achtergrond geraakte? In hoever oefende, zooals hij beweert, de boschambtenaar een beroep uit waarvoor hij de capaciteit miste? Hoewel buiten elke bemoeienis met het toenmalige boschbeheer en de boschadministratie, zoo was ik toch jaren lang getuige van die werkzaamheden, maar begrijp niet wat hij met die holle phrasen bedoelt. Ik ontzeg hem, die eerst tien jaren later op Java kwam, het recht daarover een oordeel te vellen.

De regeling van een bedrijfsplan voor de exploitatie der bosschen zooals hij op blz. 270 en 271 aangeeft, moet het werk van elken houtvester zijn. Hetzij de exploitatie door den Staat of door particulieren geschiedt, zooveel mogelijk moet zij zich toch daarop gronden. Zulk een kostbare commissie als hij daarvoor verlangt is echter niet noodig. Het getal houtvesterijen op Java moet uitgebreid worden, en dan kunnen de houtvesters, ieder in zijn boschdistrict, dat werk zelf volbrengen, met hun ondergeschikten. De schrijver, die het kleinste boschdistrict van geheel Java beheert en meer dan een zijner collega's daarvoor tijd beschikbaar heeft, geve hierin een goed voorbeeld.

Terecht merkt hij op blz. 273 op, dat het toezicht in de bosschen scherper moest zijn. Het personeel voor de boschpolitie zal ook eerlang aanzienlijk worden uitgebreid; die maatregel is reeds bij de Regeering in behandeling. Evenwel zal het toch onmogelijk blijven om in de

zoo uitgestrekte en afgelegen djadi- en wildhoutbosschen zelven geheel afdoende contrôle uit te oefenen, en daarom is het noodig om, wat hij afkeurt, ook het houtvervoer *buiten* de bosschen aan eenige contrôle te onderwerpen, ten einde, waar 't noodig mocht zijn, de herkomst te kunnen nagaan. Hij grondt zijn bewering hier weder op geregelde Europeesche toestanden of op de gesteldheid in de residentie Japara, alwaar men wegens de geringe uitgestrektheid der bosschen met eene krachtige politie *in* die bosschen zou kunnen volstaan.

Op bl. 274 faalt hij in zijn begrooting van de uitgestrektheid der bosschen. Die der djati-bosschen bedraagt nog geen 600000 hectaren. Daarentegen beslaan de gezamenlijke zoogenaamde wildhoutbosschen op Java niet, zooals hij opgeeft, slechts 300000 hectaren, maar zelfs nog veel meer oppervlakte dan de djati bosschen. Ik herhaal hier wat ik onlangs reeds aan Silvicola [1]) opmerkte: »De uitgestrekte »wildhoutbosschen in het zuiden der residentiën Bantam, Preanger-»regentschappen, Banjoemas, Kediri, Pasoeroean, Probolingo, Besoeki »en Banjoewangi, de samenhangende bosschen die nog zoo vele »bergen in de Preanger overdekken, die op den G. Tjermei, G. Slamat, »G. Wilis, G. Ardjoeno, G. Semeroe, G. Ajang, G. Raon en andere, »benevens de vele wildhout-bosschen in de lagere streken van het »binnenland, nemen te samen een nog heel wat grootere oppervlakte in."

Zijn vergelijking met de bosschen van Duitschland gaat niet op. Hoe zijn de bosschen dáár, en hoe verreweg de meeste onzer djatibosschen? Per hectare bevatten de Duitsche bosschen dooreen wel achtmaal meer hout. Men houde toch rekening met de tegenwoordige treurige gesteldheid der djati-bosschen en stelle ze niet gelijk met den toestand, zooals die in de toekomst wezen zal. En wat de wildhoutsoorten betreft, zoo is over het algemeen de houtmassa per bahoe van de werkelijke goede soorten zeer gering.

Op bl. 275 en 276 vinden wij weder geheel willekeurige cijfers vermeld. De herleiding van het jaarlijks voor het binnenlandsch bestuur en op licentie gekapte djatihout en van hetgeen gestolen wordt, tot een gezamenlijke hoeveelheid van 1050 bahoe's is geheel uit de lucht gegrepen. Ik herhaal hier ook weder wat ik reeds boven opmerkte, dat niet alleen de goede bosschen, die timmerhout bevatten, door de particuliere industrie worden geëxploiteerd, maar evenzeer andere, die niets meer dan een weinig brandhout opleveren. Dit geschiedt in eenige residentiën op vrij groote schaal. Daarmede voortgaande is ook zeker, indien men hiervoor geen al te hooge eischen stelt, verreweg het meerendeel der djati-bosschen door de particuliere

---

[1]) Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië, dl. XXV, bl. 485.

industrie gewild, en niet, zooals de schrijver beweert, slechts een vierde hunner oppervlakte

Nog erger draaft hij door op bl. 276. Op niets steunt de daar beweerde mogelijkheid dat de bosschen (welke? ook de wildhoutbosschen?) op Java pro rata minstens de helft der netto-winst van de bosschen in Duitschland kunnen afwerpen, naar welke berekening hij een mogelijke winst aanneemt van bijna zes millioen gulden. Alles grondt zich daarbij weder op den gunstigen toestand in de residentie Japara, en ook daarvoor neemt hij nog geheel willekeurige stellingen aan.

Zulk geschrijf leidt tot niets. Hij vraagt of het te verwonderen is dat het publiek weinig vertrouwen in het korps technische boschambtenaren toont. Bij hetgeen hij over het Boschwezen opdischt, passe hij die vraag met het volste recht op zich zelf toe. Wil hij trachten door openbare behandeling de goede zaak te bevorderen, hij doe dit dan op de wijze als zijn jongere collega Bruinsma (Silvicola), wiens in het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië, jaargang 1880, geplaatste, degelijke, zakelijke stukken, ter aanbeveling van Staatsexploitatie der djati-bosschen, terecht algemeene aandacht hebben getrokken. Alleen zulke, met bewijzen gestaafde, grondige betoogen leggen gewicht in de schaal.

Met betrekking tot zijn klacht dat de Regeering niet voldoende omtrent de meest voordeelige wijze van boschexploitatie wordt ingelicht, moet ik den schrijver nog mededeelen, dat alle gewenschte veranderingen steeds onder hare aandacht worden gebracht, maar dat zij het niet noodig acht van die voorstellen of beraadslagingen aan *hem* mededeeling te doen.

Batavia, J. W. H. Cordes,
Maart 1881. *Inspecteur van het Boschwezen.*

EEN OPMERKING

BETREFFENDE DE THEORIE WELKE TIEN EEUWEN GELEDEN OP JAVA VOOR LANDEIGENDOM GOLD.

Mijnheer de Redacteur!

Dezer dagen den hoogleeraar Kern ontmoetende, nam ik de gelegenheid waar, ZHGL. te vragen, of, naar zijn oordeel, in de door hem gepubliceerde oorkonden — waarover handelt het artikel in de Indische Gids, April, pag. 770 — eenige grond bestaat voor de door den auteur van het laatste geuite vooronderstelling, als zouden de gronden, die aan Mijnheere te Bodhinimba zijn verkocht, hebben behoord tot een markgenootschap, dat bij die gelegenheid verdeeld is

geworden. Het antwoord, dat ik van den heer Kern ontving, luidde ontkennend; tevens gaf hij mij te kennen, dat het woord *parawargga* (Plaat II) dat wellicht tot die vooronderstelling aanleiding heeft gegeven, een categorie van rijksgrooten of ambtenaren aanduidt, het kan zijn familieleden van den Vorst, [1]) maar, aangezien dat niet zeker is, heeft hij het woord vertolkt met den algemeenen term van Prijaiji's.

Volgens de oorkonde uit de 14de eeuw werd het privilegie van vrij rechtsgebied destijds opnieuw verleend aan Vrouwe Paroh, welke daarbij werd verklaard te zijn: »het hoofd van de genooten, die het gebied van Bungur hebben te genieten". Het woord hier met »genooten" vertaald is *sama-sanak*, welke uitdrukking — zoo deelde mij de heer Kern mede — niet slechts familieleden, maar ook vrienden omvat. — Het waren *buyut's* d. i., zooals uit de oudere oorkonde blijkt: burgervaders, hoofden van plaatsen in Bungur gelegen.

Waarin nu het »genot" bestond dat aan de *parawargga* oorspronkelijk en later aan Mijnheere te Bodhinimba of zijne rechtverkrijgenden toekwam, wat den grond zelf of zijn inkomsten betreft, blijkt alleen eenigermate uit Plaat IV^b en V^a, waar men aangeduid vindt, welke grondstukken moesten dienen voor het onderhoud van den Çiwatempel, den priester en de daar verder genoemde personen, waaronder ook volgelingen van Mijnheere te Bodhinimba, die den grond zelven zouden bebouwen.

Het waarschijnlijkst is, dat men in deze stukken aantreft voorbeelden van *concessiën van inkomsten* door den Vorst verleend aan bepaalde personen en hun afstammelingen, om in zijn plaats de inkomsten van bepaalde gronden te mogen genieten.

De nog bestaande *perdikan dèsa's* op Midden-Java zijn oorspronkelijk door dergelijke schenkingen ontstaan, in den regel, zooals ook met die aan Mijnheere te Bodhinimba het geval was, met een godsdienstig doel.

Het is mogelijk dat het recht op den grond door de *parawargga* uitgeoefend van gelijken aard is geweest als dat, hetwelk op pag. 4 van het Tweede Gedeelte van het Eindrésumé is beschreven, en dat die gronden op last van hen of hun voorzaten waren ontgonnen door hun onderhoorige lieden, daar zij het recht hadden over die gronden bij verkoop te beschikken.

Hoe dit zij, eenig bewijs dat zij markgenooten zouden geweest zijn, is in geen geval aangetroffen en ook zeer onwaarschijnlijk bij hetgeen ons thans van de vroegere toestanden op Java bekend is.

Ten slotte wensch ik nog op te merken dat in deze oorkonden

[1]) In dien zin komt *kewargaän* voor in het Tweede Gedeelte van het Eindrésumé van het in 1868/9 op Java gehouden onderzoek pag. 3, en Bijlage A pag. 4.

overal sprake is uitsluitend van prijaji's en aanzienlijken en van hun privilegiën en rechten, geheel in overeenstemming met hetgeen herhaaldelijk bij het onderzoek op Midden-Java is verklaard, dat de rechten der opgezetenen en bebouwers door de Vorsten en hun gedelegeerden als niet bestaande werden aangemerkt.

Leiden, 19 Mei 1881. Mr. W. D. Bergsma.

BARGOENSCH IN DE MINAHASSA.

In het Mei-nummer van de *Indische Gids* kwamen een paar staaltjes voor van *dieventaal* in *Indië*, en werd gevraagd of daarvan elders in Indië ook sporen gevonden werden.

Dewijl ik hierop bevestigend kan antwoorden, en in staat ben, daarvan een kleine bijdrage te leveren, wensch ik hier kortelijk mededeeling te doen van enkele staaltjes van dergelijke verduistering of onkenbaarmaking van de taal, die men spreekt, ook in de Minahassa van vroeger niet vreemd, en nog in gebruik.

Eigenlijke »*dieventaal*", bepaald en opzettelijk alleen in gebruik bij lieden van het dievengild, bestaat er niet; misschien wel een gevolg van de niet aanwezigheid van dievenkomplotten. Maar wel heeft men bijzondere woorden voor het *patoei* of dobbelspel — het *topho* der Chineezen. Men noemt dat euphemistisch: *makan katjang*. Overigens heeft men allerlei *vreemde* woorden bij dit spel, die zelfs later burgerrecht hebben gekregen en toepassing bij andere zaken, om *winst* en *verlies* aan te duiden, enz.

Evenwel heeft men andere wijzen om zich voor niet-ingewijden onverstaanbaar te maken, en dat op zeer onderscheiden manieren. Enkele voorbeelden daarvan wil ik hierbij aangeven, die het karakter genoegzaam aantoonen.

In de vroegere periode kende men bij de Alifoeren alleen het *omzetten* der *lettergrepen;* toen men later ook kennis had gekregen van het *letterschrift*, zette men het geheele *woord* om naar de volgorde der letters. Naar de eerstgenoemde wijze van omzetten, werd:

wale — *lewa* (huis) en
asoe — *soea* (hond); —

en volgens de laatste manier kreeg men daarvoor:

elaw en *oesa*.

In volzinnen verkrijgt men dan naar de eerste manier, in het Tondano'sch dialect:

Sei sija si makelang mana lalan? (Wie is het die op den weg loopt?) dat omgezet wordt in: *Eis asi is langkema nama lanla?*

Hierbij valt op te merken dat enkele éénlettergrepige woorden worden omgezet naar den *klank*, waardoor dus bijna een omzetting van *letters* plaats vindt: *si* wordt *is; sei* wordt *eis*.

Voor: *Sapa 'n ikapaär-moe?* (Wat wilt gij?) zegt men: *Pasa ni arpakai-oem?*

En in Tonsea'sch dialect:

Kalo! mange wisa kou? (Vriend! waar gaat gij heen?) *Loka! ngema sawi ouk?*

Mange aki oemah, kalo! (Gaan (ik ga) naar den tuin, vriend!)

Ngema kia mahoe, loka!

Leos okan; kita doea mawadi. (Goed, wij twee gaan zamen.)

Osle kano; taki adoe diwama.

Dat men zich nu en dan afwijkingen veroorlooft, en i. pl. v. *osle* — *ole* of *sole* bezigt, zal wel niet behoeven gezegd te worden: het is een ongebonden taal, zonder contrôle. Alleen geeft het gebruik bij pas beginnenden dikwijls aanleiding tot luidruchtige hilariteit.

In den lateren tijd hoorde ik in het Alifoersch te Tondano zeggen: *is owel*, i. pl. v. *si lewo*, — d. i. de ondeugende of slechte; en i. pl. v.

paär kan kou? (wilt gij?)

omgezet: *raäp nak ouk?*

En: *Toeama itii ja talaoes lewo.* (Die man is zeer slecht)

is omgezet: *Amaout iiti aj saoelat owel.*

Ook in het Maleisch, dat hier vooral aan het strand op grootere plaatsen, reeds sedert ± een paar eeuwen min of meer bekend is, maar door vermenging van allerlei en elkander vreemde bestanddeelen zeer onzuiver is, heeft men dergelijke woordomzettingen toegepast, en wel op onderscheiden manieren.

De eenvoudigste omzetting is weder die der lettergrepen. Men heeft:

Mana itoe dija? (Waar is dat?)

omgezet in: *Nama toei adi?*

Djaga baê-baê — (Pas goed op)

wordt: *Gadja eba-eba.*

En: *Kau pigi sama-sama?* (Gaat gij meê?

wordt: *Auk gipi masa-masa?*

Vreemder klinkt echter een taalverduistering, die men te *Kema* en elders vindt in het Maleisch. Voor

Ini dija sapa poenja roemah? (Wiens huis is dit?)

Hoort men: *Ingkinini dingkinija sangkanapa poengkoenoenja roengkoenoemah?*

Voor: *Dapat dimana koeda bagoes ini?* (Van waar hebt (gij) dit mooie paard?)
zegt men: *Dangkanapa dimangkanana koengkoenoeda bangkanagoes ingkinini?*

En de Badjo's, die hier langs de kusten zwerven, en zich ook hier en daar vestigen, hebben weder hun eigen idioom van Maleisch, en een eigen wijze van de taal voor anderen onverstaanbaar te maken. Zij zeggen voor:
Mana, kata, pisang itoe? (Waar is de pisang?)
Manoné, katoté, pisoseng itoté?
Voor: *Kita trada tahoe.* (Ik weet het niet.):
Kitote tradode tau-o-e.
Voor: *Sapu poenja badjoe bagoes ini?* (Van wie is dit mooie baadje?)
Sapopé poenjonjé badjodjé bagoges inoné?

Met deze staaltjes meen ik te kunnen volstaan. Het is alleen een mededeeling om de curiositeit; voor de taalstudie heeft zij geene waarde hoegenaamd.

Rotterdam, 23 Mei 1881. GRAAFLAND.

INLANDSCHE DIEVENTAAL

In de rubriek »Wetenschap en Industrie" wordt onder bovenstaand opschrift in *de Indische Gids* van Mei het een en ander medegedeeld over de termen die de misdadigers in Pundjab gebruiken om hun gesprekken voor anderen onverstaanbaar te doen zijn. Ook wordt de vraag gesteld of er ergens in N. I. het bestaan van een dieventaal is waargenomen en bouwstoffen voor een grooter of kleiner woordenboek van »Native slang" bijeengebracht zijn.

Ter hoofdplaats van Sumatra's Westkust is inderdaad door de politie een zoogenaamde dieventaal opgemerkt, en het is, bij de algemeen bekende verspreiding der gestrafte misdadigers in Indië, meer dan waarschijnlijk dat hetzelfde jargon ook in andere hoofdsteden bekend zal zijn.

Tijdens mijn verblijf op Sumatra kwam ik in het bezit van een lijstje, waarop ruim vijftig van die woorden en zelfs een paar zinnetjes geschreven staan. Die allen zien er op het eerste gezicht vreemd genoeg uit, maar bij nadere beschouwing blijkt alras, dat de lettergrepen

van de woorden zijn verplaatst, soms met, meestal zonder verandering of weglating van klinker of medeklinker.

Het heeft dan ook geen nut de geheele lijst hier weêr te geven; een paar woorden tot voorbeeld zullen voldoende zijn.

Jasa kan ritja, is niet anders dan saja nak (voor handak) tjari = ik zal gaan zoeken.

didjalah, is djadilah = goed; ik stem er in toe, dat blijft afgesproken.

loekakak soe, is kaloe soeka = als ge wilt.

labo, is boleh = het kan; het mag gebeuren.

bori, is rimbo = wildernis.

loekmoe, is moeloet = mond.

roepoe is peroet = buik.

Of het Padangsch jargon ook eigen gesmede woorden kent, weet ik niet.

Leiden, 7 Mei 1881. A. L. van Hasselt.

Koloniale litteratuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

G. Birnie, De invloed van de Hindoe-beschaving, ook met betrekking op Java. Twee lezingen. Deventer, W. Hulscher G.Jz. 1881. 8°. 99 blz.

In twee onderhoudende lezingen heeft de heer Birnie getracht te doen uitkomen hoeveel goeds en schoons op geestelijk en zedelijk gebied het oude Indië ons heeft nagelaten. Bezield met de zucht om gevoelens van welwillendheid aan te kweeken voor onze natuurgenooten, heeft hij niet geschroomd te velde te trekken tegen Westersche vooroordeelen, maar zóó, dat geen gemoedelijk mensch, van welk geloof en van welke richting hij ook zijn moge, zich er door gekwetst kan voelen, want het is Birnie niet te doen geweest om op te sporen wat de menschen scheidt, maar integendeel om de aandacht te vestigen op datgene wat hen vereenigt.

In de eerste lezing worden eenige guitige Indische vertellingen in vertaling medegedeeld. Met opzet heeft Birnie zulke verhalen uitgekozen om den waan, als kenden de Indiërs geen levenslust, te bestrijden. Na eenige opmerkingen over de practische werking van 't zoogenaamde kastenstelsel, verhaalt Birnie eenige bijzonderheden van eene reis op Bali, waar toen een oorlog in 't klein gevoerd werd. Het trof hem destijds dat van verwoesting der eigendommen van vreedzame landbewoners daar op Bali al even weinig sprake was als in 't oude Indië ten tijde toen Megasthenes zich daar ophield.

Het tweede stuk, ten titel voerende: »Hebben Buddhisme en Christendom iets met elkander gemeen?" behandelt eene van de belangrijkste vraagstukken uit de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid. Na vermeld te hebben dat de Heer Barthélémy de St. Hilaire, thans Minister van Buitenlandsche Zaken in Frankrijk, de bekende schrijver van het werk »Le Buddha et sa religion" alle verband tusschen Buddhisme en Christendom loochent, tracht Birnie te betoogen dat het verband niet te betwijfelen valt. Aan de hand van Max Müller, toont hij aan dat

de godsdienstige roman »Barlaäm en Joasaph" de geschiedenis bevat van Prins Siddhârtha, die later als Gautama Buddha het hoofd werd der Buddhistische kerk; hoe verder de Buddha onder den naam van Joasaph een heilige geworden is der Grieksche Kerk en onder dien van St. Josaphat in de Roomsch-Katholieke vereerd wordt tegelijk met St. Barlaäm op den 27sten November. Dat er dus geestelijk verkeer heeft bestaan tusschen Indië en westelijk Azië en Europa in de Middeleeuwen kan niemand ontkennen, maar daaruit vloeit nog niet voort dat reeds ten tijde toen de Christus optrad de Indische invloed zoover naar het Westen was doorgedrongen.

Om nu dit laatste waarschijnlijk te maken haalt Birnie ettelijke feiten aan, die welbekend zijn, maar op lange na nog niet met de noodige onbevangenheid in hun onderling verband beschouwd zijn. Het spreekt van zelf, dat men met het maken van gevolgtrekkingen uit onvolkomene gegevens zeer voorzichtig moet zijn, vooral indien het er op aankomt te beslissen wie in bepaalde gevallen de ontvangende, wie de gevende partij geweest is. Doch zooveel blijkt hoe langer zoo meer, dat het geestelijk verkeer tusschen de volkeren der oudheid veel levendiger was dan men zich gewoonlijk voorstelt en dat behalve ruil in koopwaren ook omzetting plaats had in denkbeelden. En wat meer in 't bijzonder den invloed van Indië op Europa betreft, is schrijver dezes het volkomen met Birnie eens, dat die als veel te gering pleegt aangeslagen te worden.

Meer willen wij hier niet bijvoegen dan de verklaring dat wij de twee lezingen hier aangekondigd in 't algemeen ten zeerste aanbevelen, inzonderheid echter bij degenen die in 't Oosten, het land der zon, belang stellen.

Leiden, 9 Juni. H. Kern.

J. G. H. Gunning, Een Javaansch geschrift uit de 16e eeuw, handelende over den Mohamedaanschen Godsdienst, naar een Leidsch handschrift uitgegeven en met aanteekeningen voorzien. Academisch Proefschrift. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8°.

De Javaansche letterkunde is onlangs met bovengenoemd geschrift verrijkt geworden. Door de redactie van *de Indische Gids* daartoe aangezocht, namen wij gaarne de taak op ons om het bij de lezers van dit Tijdschrift met een enkel woord in te leiden. Wij wenschen ons evenwel te bepalen bij eene korte aankondiging en eene uitvoerige bespreking over te laten aan meer bevoegde critici.

De verschijning van dit boek, hetwelk geheel van godsdienstigen aard is, achten wij in meer dan één opzicht merkwaardig. Vooreerst omdat de bewerker er van, voor zoover ons bekend, een der weinigen is, die zich, na de invoering van de wet op het Hooger Onderwijs, den graad van Doctor in de Taal- en Letterkunde van den Oost-Indischen Archipel heeft verworven, en ten tweede, wijl de tekst van het geschrift ver-

moedelijk ruim 2½ eeuw oud en in eene taal opgesteld is, afwijkende van het hedendaagsch Javaansch.

In de inleiding zegt de heer Gunning aangaande den oorsprong, ouderdom en inhoud van het manuscript het volgende:

»Het Javaansche werk, waarvan de tekst hierachter volgt, is met Balineesche letter op lontar geschreven: het is in proza, afwisselend in krâmâ en ngoko opgesteld, en bestaat uit 60 pagina's genommerd 15—74: de eerste 14 ontbreken. Wie de schrijver is, is onbekend; omtrent den tijd waarin het samengesteld is, valt het volgende te zeggen. Volgens mededeeling van Dr. W. N. Du Rieu, bibliothecaris der Leidsche Bibliotheek, is, blijkens den geschreven catalogus van Paulus Merula a. 1607, dit handschrift aan die bibliotheek geschonken door Koenraad van Dulman of Pulman. Merula beschreef het onder de »»boucken uyt verre geleghen landen gebraght"" met de woorden »»Volumen Javanicum ex foliis palmae"". Het HS. is dus naar alle waarschijnlijkheid van een der eerste tochten der Nederlanders naar Oost-Indië medegebracht; maar verder is omtrent de herkomst niets zekers bekend, daar men van genoemden van Dulman of Pulman niets weet.... Men kan dus omtrent den ouderdom van het HS. zeggen, dat het zeker niet jonger is dan 275 jaar, en naar alle waarschijnlijkheid in de 16e eeuw is opgesteld. Naar het schrift te oordeelen is het op Bali of Lombok geschreven, daar ook op het laatste eiland het Balineesche schrift in zwang is. De taal is vrij zuiver Javaansch; enkele Kawi-woorden komen er in voor, waarvan sommige ook de mogelijkheid toelaten, Maleische woorden te kunnen zijn. De inhoud is Mohamedaansch, en over het algemeen orthodox."

Is de gissing ten aanzien van den ouderdom van het M. S. juist, waaraan wij niet twijfelen, en mogen wij daarbij aannemen dat de opsteller er van een taalkundige is geweest, dan is het werk voor de studie van het Javaansch voorzeker van groot belang, en zal het waarschijnlijk veel licht verspreiden over hetgeen thans nog veelzins duister is. De beoefenaars van de Javaansche taal zullen alsdan hieruit toch kunnen zien welke veranderingen die taal sedert dien tijd, van lieverlede, heeft ondergaan en naar aanleiding hiervan hunne conjecturen ten beste geven omtrent andere belangrijke handschriften.

Intusschen komt het ons, na vluchtige lezing, voor, dat het werk, waaraan veel studie is ten koste gelegd, en dat ook veel wetenswaardigs bevat, voor het gros van het Javaansch lezend publiek, minder practisch nut zal hebben. Trouwens het boek is o. i. ook niet bestemd om algemeen onder de Javanen verspreid en zoo populair te worden. Voor hen daarentegen, die de Polynesische talen meer dan oppervlakkig willen kennen, is het stellig een werk van blijvende waarde.

Vanwege de slordige spelling (altijd volgens het hedendaagsch Javaansch) en den wajang- of liever poëtischen stijl waarin het geschreven is, laat het zich over het algemeen niet zonder vermoeiende inspanning lezen, en zal, vreezen wij, de leek het moeielijk verstaan tengevolge van de menigvuldig daarin voorkomende Arabische- en Kawi-woorden.

In hoever de heer Gunning bij de keus van dit M. S. gelukkig is geweest, willen wij in het midden laten. Maar in ieder geval heeft hij in dit

Academisch proefschrift blijken gegeven van geschiktheid en liefde voor de studie der betrekkelijk nog door weinigen beoefende letterkunde van den Indischen Archipel, en mogen wij ons vleien later meer werken van datzelfde gehalte van zijne hand te zullen ontvangen, vooral wanneer hij, gelijk wij veronderstellen, eerlang naar Indië gegaan zal zijn en de wetenschappelijke vorming en theoretische kennis waarmede hij is toegerust, verrijkt worden met practische kundigheden, die de meeste onzer geleerden op Indologisch gebied niet konden verkrijgen. Wij eindigen deze korte aankondiging met den wensch dat de heer Gunning voor de wetenschap eenmaal worden moge wat Cohen Stuart voor haar is geweest.

B, 27 Mei '81. I.

Baren en Oudgasten. Indische Schetsen door G. Valette. 's-Gravenhage. Henri J. Stemberg. 1880. 8vo.

Kan men onder zekere omstandigheden over de gelijkenis van een goed geschilderd portret oordeelen zonder den persoon, wiens beeltenis het geldt, te kennen?

Is het mogelijk eene gegronde meening te hebben over de waarheid der schildering van toestanden, die wij niet uit eigen aanschouwing kennen?

Deze vragen, in de oogen van sommigen paradoxen, zijn naar het oordeel van anderen geen vragen meer, ten minste zij aarzelen niet een bevestigend antwoord daarop te geven, en verwijzen o. a. naar de innerlijke kenmerken der waarheid, die sommige zaken met zich dragen.

Ook ik houd mij overtuigd, dat op de gestelde vragen een bevestigend antwoord kan gegeven worden.

Ware het anders, ik zou geen gehoor hebben gegeven aan het verzoek der redactie van dit tijdschrift, om de bovengenoemde schetsen aan te kondigen Wel weet ik, dat »de Indische Gids" blijkens het titelblad ook een letterkundig en niet enkel een staatkundig maandwerk wil wezen; maar dit neemt niet weg, dat de bespreking van Indische schetsen in deze bladen behoort te geschieden met het oog op het eigenaardig cachet van dit tijdschift.

Ofschoon de redactie mijns inziens beter had gedaan zich te wenden tot een kenner van Indische toestanden in plaats van tot den schrijver dezer regelen, die daarvan nooit eenige bijzondere studie maakte, maar alleenlijk door correspondentie of lectuur iets daarvan weten kan, heeft zij zoodoende, meen ik, toch niet bewezen, eene andere opvatting te hebben dan de mijne aangaande het eigenlijk karakter dezer aankondiging. Ik zou alleen dan eene andere gedachte ten deze koesteren, wanneer het voor mij vaststond, dat gezegde redactie de

mogelijkheid eener toestemmende beantwoording der door mij gestelde vragen als volkomen onbestaanbaar beschouwde. Bij den spoed, waarmede de vraag gedaan en het antwoord gewacht werd, was er geen gelegenheid, om inlichting te vragen en te ontvangen, reden waarom ik zoo vrij zal zijn, mijn eigen weg in deze te volgen, al is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat ik van een valschen grondslag ben uitgegaan. Trouwens heel veel is daarmede niet verbeurd: over bevoegdheid wordt in onzen tijd zoo ontzaglijk veel getwist, dat de mogelijkheid tot aanvechting in deze nooit geheel te ontgaan is. Naast het heir van vermeende en wezenlijke specialiteiten op elk gebied, dat den kring der bevoegden binnen zeer enge grenzen zou dienen te trekken, staat het bodemloos subjectivisme onzer dagen, dat zelfs zonder eenige verwantschap met zeker soort van pedanterie ruimte laat voor eene zeer breede opvatting van eigenlijk gezegde bevoegdheid. Ook buiten het terrein der godgeleerdheid, waar zij zeer bepaaldelijk inheemsch zijn, vindt men tal van beunhazen.

Sapristi, ik zou daar groot gevaar loopen, om aan het dolen te raken en het eigenlijk doel dezer regelen voorbij te zien. Eenige verschooning moge daarin gelegen zijn, dat het verband tusschen specialiteiten-manie en Indische aangelegenheden niet zoo heel ver te zoeken is.

Thans ter zake.

De auteur verklaart in het voorwoord, dat hij aan deze zijne geesteskinderen medegaf op reis: »het zijn bladen van een schetsboek, die men hier onder de oogen krijgt, figuren en tafereelen uit onze Oost, soms terstond, soms uit de herinnering in losse omtrekken nageteekend en vluchtig getint".

Nu de schrijver zelf het noodig acht, er de aandacht op te vestigen, dat men zekere scheiding behoort te maken tusschen deze schetsen onderling, is het billijk rekening daarmede te houden. Misschien had de aandachtige lezer deze opmerking ook gemaakt en daaraan in dit geval de stof ontleend tot eene aanmerking. Het voorwoord snijdt hem den pas daartoe af: aangezien de billijkheid medebrengt, dat wij een auteur beoordeelen naar hetgeen hij heeft willen, maar niet naar hetgeen hij o. i. had moeten geven, dient in het oog te worden gehouden, dat wij blijkens het zelf gestelde programma hier voor ons hebben zoowel indrukken als afdrukken van indrukken.

De best geslaagde schets is ongetwijfeld die welke betiteld werd »Javaansch landspel" eene bijdrage tot de kennis der zeden en gewoonten van de inlandsche bevolking. Alles is er op berekend, om ons te verplaatsen in de omgeving, waarin het verhaal thuis behoort, en te maken, dat wij geen vreemdelingen blijven in de wereld, die de dichter ons wil doen aanschouwen.

Wij ademen de tropische lucht in, wij leven voor een wijle mede met de bevolking, en als de schets ten einde is, kunnen wij moeilijk gelooven, dat de omgeving, waar wij ons thuis gevoelden door den tooverstaf des dichters, voor ons kort geleden geheel en al vreemd was. Wilt gij een staaltje, niet om U het genot der zelfstandige kennismaking te ontnemen, maar als proeve van natuurteekening?

»Het was een warme, heldere dag geweest. Statig zakte de roode zonneschijf weg achter het gebergte, waarvan de getande kam zich

hard en scherp tegen den in goud gebaden, rossigen benedenzoom van den hemel afteekende. Hooger op verbraken slechts enkele breede wolkstrepen het effen blauw der lucht. Reusachtige slagschaduwen trokken over de berghellingen, waar het zachte groen der rijstvelden, hier en daar afgewisseld door bruine plekken omgeploegden grond, in een twijfelachtige diepe kleur weggewasschen werd. Daartusschen wierpen stukken bosch donkere vlakken tegen den achtergrond. Aan den voet van het ravijn stoof het riviertje, dof rommelend over de steenblokken. De krekels vingen het eentonige Indische avondconcert aan, sommigen met een eindeloos ghriü, anderen met tusschenpoozende, lange en schrille kreten. Nu en dan liet de Javaansche specht zijn zacht en melancholisch gehamer hooren. Uit den kampong, in de verte klonk het stampen in het rijstblok, tusschen de korte slagen op den bedoeq, die tot het avondgebed opriep. Een omtuining van dichte en hoog opgeschoten bamboestoelen onttrok de eenvoudige woningen aan het oog van den voorbijganger. Alleen van dicht bij kan men achter de door het spichtig loof gevormde boogvensters een smalle grauwe strook van een atapdak ontwaren."

Is dat niet schoon en levendig geteekend? Zoo is het geheel, trouw naar de natuur, eenvoudig en zonder jacht op effect. Vele schilderingen van tafereelen uit den vreemde doen onwillekeurig aan oleographieën of photographieën denken, nu eens met — dan weder zonder eenige retouche, in elk geval dus aan kunstnijverheid, niet allereerst aan kunst. Dat is met deze schets geenszins het geval: de kunst spreekt hier tot u. Hare betoovering houdt u geboeid, niet de begoocheling der kunstnijverheid, waarop zoo vaak eene ontnuchtering volgt.

En naast deze schets verdienen ook een tweetal andere bijzondere vermelding, als uitermate geschikt om ons een kijkje te geven in het Indische leven.

Ik bedoel »Indische jongens" en »de resident Koker."

Van eerstgenoemde, die haar ontstaan dankt aan een herinnering uit vorige dagen bij de genotvolle lectuur van Hildebrand's »Hollandsche jongens," betreur ik alleenlijk, dat zij wat al te schetsmatig is; dat zij niet ietwat meer werd uitgewerkt. Zij is de afdruk van een indruk, wel te verstaan van een indruk, die zeer verflauwde in den loop des tijds. Daardoor verdiepte de auteur zich vermoedelijk halverwege in bespiegelingen, die niet juist jongensindrukken zijn te achten. Ware hij gebleven bij zijn aanhef, had hij het levendig tafereel afgewerkt, welk een aardig genrestukje zou er vermoedelijk zijn ontstaan, dat ons in weinige trekken een aanschouwelijk beeld van het leven en zijn der spes patriae in Insulinde gaf!

De »resident Koker" wordt door den schrijver aangeduid als te zijn een type uit zijnen tijd, de vertegenwoordiger dus eener geheele soort, waarvan hij exemplaren ontmoette. Het is niet het leven der inlandsche maatschappij, maar dat der Europeesche bevolking in Indië, hetwelk hier geteekend wordt, speciaal van de ambtenaarswereld, en zulks buiten de hoofdplaats. Ook dit is eene schets, geen uitgewerkt beeld, maar met enkele kleine trekken er op aangelegd, om ons een totaalindruk te geven. Wij ontvangen een denkbeeld van de eigenaardige verhoudingen en bijzondere, schijnbaar kleingeestige ver-

wikkelingen in het drijven en leven dezer maatschappij. Een type en geen portret werd ons geleverd, zooals wij op de verzekering des auteurs gaarne aannemen. Toch zijn de trekken zoo sprekend, is alles zoo uit het leven en de natuur gegrepen, dat wij getroffen worden door de inwendige kenmerken der waarheid; dat het ons geen moeite zou kosten, als wij daar ginds vertoefden, personen aan te wijzen, die als model hadden kunnen dienen bij het ontwerpen dezer schets.

De keuze van een tweetal andere schetsen acht ik in dezen bundel minder gelukkig.

Ik bedoel »een roos van Atjeh" en »een huwelijk met den handschoen." In beide is zeker een locale tint, maar specifiek Indisch zijn zij toch eigenlijk niet.

De eerste is niet vrij te pleiten van zekere sentimentaliteit, en al doet zij het hart des schrijvers eer aan, ik vrees, dat zij vermoedelijk door de wijze van voorstelling niet veel sympathie zal wekken bij de lezers voor hem, die de eigenlijke hoofdpersoon is.

De tweede bevat de teekening van een ongelukkig huwelijk, waarvan de oorzaak niet juist in Indische toestanden of in het Indische leven is te zoeken. Ook in Europa, waar geen huwelijken met den handschoen worden gesloten, vindt men zulke wanverhoudingen, omdat hier als ginds de menschen soms op zulk een zonderlinge wijze worden saâmgebracht, en zich bij het nemen van deze gewichtige beslissing voor het leven laten leiden door motieven, die zelfs bij een daad van luttele beteekenis onverantwoordelijk moeten heeten.

Van de andere nummers van dit achttal zwijg ik, niet dewijl zij geene bespreking verdienen, maar omdat het hoofddoel dezer vluchtige aankondiging was, op het meest uitnemende te wijzen waarbij ik moeilijk kon nalaten te verzwijgen, dat een 2tal hier in zekeren zin misplaatst is.

Met geringe wijziging maak ik de woorden, waarmede de heer Valette de Indische schetsen door van Blommen bij de lezers van »De Gids" inleidde, tot de mijne bij de aankondiging zijner schetsen. Ik geloof, dat zij »die het land der zonne en der kleuren" niet uit eigen aanschouwing kennen, wetenswaardige bijzonderheden zullen opdoen uit dezen bundel.

De schetsen van den Hr. Valette zullen inderdaad m. i. de kennis van Indische toestanden helpen bevorderen, omdat dergelijke literatuur meer kans heeft van algemeen gelezen te worden dan de in deftigen toon gestelde bijdragen van speciale tijdschriften. Ik durf de kennismaking gerust aanraden. De lezer ontvangt hierin aangename causeriën, land- en volkenkunde zonder geleerdheid en toch op degelijke wijze.

J. H. C. Heijse.

Twaalf voorlezingen over West-Java, door S. Coolsma. Rotterdam, J. H. Dunk. 1881. 8°. *f* 1.50.

Met groot genoegen ontving ik bovengenoemd werkje, door mij in 1879 (Indische Gids, Eerste Jaargang, I, blz. 262) met ingenomenheid aanbevolen, opnieuw ter aankondiging. Natuurlijk kon ik niet anders denken, dan dat hier een *tweede druk* voor mij lag, die mij het bewijs kwam leveren, dat Coolsma's »Voorlezingen" bijzonder goeden aftrek gevonden hebben. Hoezeer werd ik echter teleurgesteld, toen mij bij nader onderzoek bleek, dat wij hier met eene in de boekverkoopers-wereld niet geheel onbekende speculatie te doen hebben, en de »Voorlezingen" van 1879 slechts in handen van een anderen eigenaar zijn overgegaan, die zich gehaast heeft zijn papieren schat in een nieuwen omslag te wikkelen en de geboorteacte op 1881 over te schrijven. Om de mystificatie volkomen te doen zijn, is de datum onder de voorrede van den schrijver eenvoudig weggelaten. Of kan dit toevallig zijn geschied?

Mooi vind ik zulke praktijken niet. Intusschen verhindert dit mij geenszins om Coolsma's »Voorlezingen", die ons zooveel en velerlei bijzonderheden van de Soendaneezen mededeelen, opnieuw ter lezing dringend aan te bevelen. Zij zijn gevloeid uit de pen van iemand, die jarenlang onder dit merkwaardig gedeelte van Java's bevolking doorbracht, en ook op ander gebied (ik noem alleen Coolsma's vertaling van het N. Testament in het Soendaneesch) getoond heeft, dat het hem voor ethnographische studiën niet aan gaven ontbreekt. De prijs, *f* 1.50, is niet te hoog.

13 Juni 1881. v. E.

Bibliographie Ottomane. Notice des livres Turcs, Arabes et Persans imprimés à Constantinople durant la période 1294—1296 de l'Hégire (1877—1879), par Clément Huart. Paris. Imprimerie nationale. 1881. 8vo.

Gaarne wordt hier de aandacht gevestigd op de Oostersche bibliographie, waarvan de volledige titel hierboven vermeld is. Gedurende bijna tien jaren, van 1868 tot 1877, kon de getrouwe lezer van den »Journal Asiatique" telkens van de hand van den Secretaris van het Fransche gezantschap in Turkije's hoofdstad, den heer Belin, een kort verslag lezen van de merkwaardige Oostersche uitgaven, door de pers te Konstantinopel bezorgd. Tengevolge van zijn overlijden moest die arbeid worden gestaakt. Eerst onlangs werd die taak weder opgevat door den heer Clément Huart. In de nu in den »Journal Asiatique" opgenomen en daaruit overgedrukte bibliographie worden de sedert 1877 tot 1879 verschenen werken vermeld, waarbij de classificatie, door den heer Bélin aangenomen, behouden is, met toevoeging alleen van een

zesde rubriek, bevattende een aantal Arabische werken, te Bayreuth in de laatste jaren gedrukt, en over 't algemeen in Europa weinig bekend. Menige uitgave op 't gebied van wetgeving, geschiedenis, letterkunde en godsdienst vindt men onder de 191 werken vermeld, die ook voor den Indoloog niet van belang ontbloot is.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

In memoriam. Het was een goede gedachte van den Leidschen uitgever, A. W. Sijthoff, om, onder dien titel, aan de Echtgenoote, Kinderen en intiemste Vrienden van wijlen onzen waardigen G. Kolff een gedachtenis aan te bieden. In een 30-tal bladzijden wordt overgedrukt wat aanstonds, naar aanleiding van Kolff's plotseling overlijden, gezegd werd in het »Leidsche Dagblad", »Rotterdamsch Nieuwsblad", »Nieuws van den Dag", »de Goudsche Courant" en het »Nieuwsblad voor den Boekhandel", nevens de treffende woorden, die bij het graf werden gesproken door de heeren H. J. Bool, oud-O. I. hoofdambtenaar te Leiden, van Goor uit Gouda, namens de Vrijmetselaarsloges, en Jac. G. Robbers, uitgever te Rotterdam.

Een uitnemend gelijkend portret verlevendigt veler herinnering aan den diepbetreurden Vriend.

Aanmoediging tot onderzoek van historische monumenten van den Indischen Archipel. In de dezer dagen verschenen 1e aflevering van het 5e deel, 4e reeks, der »Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië", uitgegeven door het Kon. Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van N. I. worden onder gemelden titel een drietal onderwerpen ter behandeling aangewezen, waarop wij ons veroorloven ook in dit tijdschrift de aandacht van de beoefenaren der Indologische wetenschap te vestigen. Ze worden aldus geformuleerd:

»Omtrent den oorsprong en de ontwikkeling van den Islâm in den Indischen Archipel is tot nu toe minder békend dan met recht kon verwacht worden. Wij, Nederlanders, moesten daarvan meer weten. Hoe menig gedenkteeken had ons reeds veel wetenswaardigs kunnen vertellen!

Heeft men vroeger, in plaats van naar die kennis te trachten, geheel andere plannen volvoerd, wat toen minder belangrijk werd geacht, moge nu de aandacht meer gaan trekken. Want uitstel is in dit opzicht gevaarlijk: *steen is vergankelijk;* vele leerrijke berichten kunnen dus reddeloos verloren raken.

Evenals door de hedendaagsche geleerden de Hindoe-oudheid van den Archipel in steeds helderder licht wordt gesteld, is het wenschelijk, dat ook zijne oudste documenten der Islâm-periode aan ernstig onderzoek worden onderworpen. En kunnen, volgens den aard der zaak, slechts weinigen die moeilijke taak aanvaarden, velen zijn toch in staat

dien arbeid mogelijk te maken en te verlichten door het aanbrengen van het noodige materiaal.

Wij vragen namelijk naar inscriptiën van moskeën, van scholen en van heilige graven. Nauwkeurige afschriften of afdrukken, liever nog photographieën, mits niet te klein en onduidelijk, zende men ons, met opgaaf der plaats van herkomst. Het Kon. Institnut zal die bijdragen gaarne aannemen en de ontvangst berichten.

Zoodra de gegevens voor sommige punten genoegzaam licht verschaft hebben, zoodat daarvoor het onderzoek is afgeloopen, of althans eenige belangrijke uitkomst is vastgesteld, zal dit in de Bijdragen vermeld worden, om den berichtgevers onnoodige moeite en herhaling te besparen. Later kan eene overzichtskaart, opgemaakt in den trant als hier verder beschreven wordt, de dan noodzakelijke ophelderingen en beperkingen aanwijzen. Doch in den eersten tijd zullen alle volledige inlichtingen welkom zijn."

»Het bovenbedoeld onderzoek der Hindoe-oudheid is, wat Java betreft, thans reeds zoo ver gevorderd, dat hiervoor eene aanwijzing der resultaten mogelijk en wenschelijk is. Zulk eene aanwijzing kan wellicht het best worden verschaft door eene kaart van Java of deelen er van, waarop *alle* plaatsen der bekende Hindoe-monumenten duidelijk zijn aangegeven, de twijfelachtige met een vraagteeken of met een teeken dat naar eene nadere omschrijving van den twijfel verwijst. De verschillende perioden kunnen op die kaart door verschillende kleuren aangeduid worden, zooals bij voorbeeld op de historische kaart van Veth, »Java," II, is geschied. Waar een nog juistere opgaaf van tijd mogelijk blijkt, kan deze door een daarnevens geplaatst jaartal worden aangegeven. Voegt men daarbij nog een teeken om te verwijzen naar een lijst der schrijvers op wier mededeelingen deze opgaaf steunt, zoo geeft men, op eenvoudige doelmatige wijs, een volledig overzicht van hetgeen men omtrent deze zaak meent te weten, en de gronden waarop het resultaat berust. Zoo doende stelt men iederen belangstellende in staat deze gegevens naar vermogen te verbeteren, aan te vullen of te bevestigen. De vervaardiging eener zoodanige kaart met register is dus, tot aansporing van verder onderzoek, zeer aan te bevelen."

»Of het mogelijk is, omtrent den zoogenaamden vóórhistorischen tijd van den Indischen Archipel inlichtingen te verkrijgen, valt vooralsnog moeilijk te beslissen. Doch pogingen hiertoe zouden evenzeer op doelmatige wijs zijn te beproeven. Te Leiden, te Batavia en elders bestaan verzamelingen van steenen werktuigen en wapenen uit den Indischen Archipel. Voor zoover de vindplaatsen dezer voorwerpen bekend zijn, kan een opgaaf en omschrijving hiervan wellicht aanleiding geven tot een vergelijking met meerdere dergelijke, van dezelfde plaats afkomstige voorwerpen en aldus misschien eenig licht verschaffen omtrent de oudste bewoners dier plaats.

Daarom zal voortaan ieder, die in Indië zulke zaken vindt, de wetenschap dienen door deze voorwerpen naar hier op te zenden met vermelding van vindplaats en bijomstandigheden. Mogelijk opent eene zoodanige verzameling uitzicht op vruchtbaar en degelijk onderzoek."

Noord-Borneo. Nevens de vele bijdragen die er bereids over dit deel van den Indischen Archipel werden geleverd, zoowel over de nederzettingen van James Brooke en Overbeck, als over de handhaving onzer souvereiniteitsrechten in dat gedeelte van ons overzeesche rijk, zij de aandacht gevestigd op eene belangrijke voordracht over Serawak en Noord-Borneo, in het laatste April-nommer der »Proceedings of the Geographical Society" opgenomen, en gehouden door William M. Crocker, die gedurende zestien jaar in het bestuur van het rijk van Radja Brooke is geweest. Benevens een uitvoerige kaart, werden er nog door de hh. Alfred Dent en W. Lochart eenige opmerkingen aan toegevoegd, ook aangaande de Noord-Borneo-Compagnie van von Overbeck en hare vooruitzichten.

Wajang poppen. Onder den titel van »The Leyden Ethnographical Museum" zal voor rekening dier instelling ingevolge machtiging van den Minister van Binnenlandsche Zaken een plaatwerk in kleurendruk worden uitgegeven, bevattende de serie der *wajang* poppen; nog in dit jaar zal de eerste aflevering 't licht zien, terwijl telkens in de maanden Januari en Juli de vervolgen er van zullen verschijnen. Aan den Hoogleeraar Veth is het toezicht over dezen arbeid opgedragen, die daaraan een inleidend woord zal toevoegen. Volgens het »Aardrijkskundig Weekblad" zullen de namen dergenen die het Museum door hunne schenkingen verrijkt hebben, in chronologische volgorde in het werk vermeld worden. De dramatis personae van reeds uitgegeven *wajang*-verhalen zullen het eerst worden afgebeeld, zoodat het werk voor de bezitters dier verhalen eene beteekenis te meer zal hebben.

Mededeelingen aangaande het Rijks ethnographisch Museum. In het »Aardrijkskundig Weekblad", dat thans het orgaan is geworden van het Rijks ethnographisch Museum, onder redactie van Dr. G. J. Dozy, wordt, onder genoemd opschrift, eene rubriek geopend, waarin tal van wetenswaardige bijzonderheden vermeld zullen worden zoowel omtrent de rijke schatten als de vele aanwinsten dier instelling. Zal de beschrijving er van zeker aan de vele belangstellenden in onze koloniale ethnographie niet dan hoogst welkom zijn: meer bepaald zij thans hunne aandacht gevestigd op de bereids geleverde IIe bijdrage, welke gewijd is aan de beschrijving van de merkwaardige collectie Indische muziekinstrumenten en boekwerken over muziek en schilderijen, door den Rajah Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doct. te Calcutta, aan het Museum ten geschenke gezonden. In den loop der maand Maart ll. bracht de heer Dan. de Lange, op verzoek van den Conservator van het Museum, Mr. Serrurier, een bezoek aan die instelling met 't doel om de gezonden collectie in oogenschouw te nemen. In dat bezoek vond de heer de Lange aanleiding om er een en ander over meê te deelen, dat alleszins uitlokt tot eene nadere kennismaking met de belangrijke verzameling van Japansche, Oost-Indische en Hindoesche instrumenten.

Maleisch-christelijke lectuur. Door de Vereeniging ter verspreiding van Maleisch-christelijke lectuur te Batavia werd onlangs

haar 25e verslag, en wel over 1880, aangeboden. Daaruit blijkt dat zij steeds voortgaat met de verspreiding van door haar nuttig geoordeelde geschriften onder de inlanders en inlandsche christenen. Gedurende het afgeloopen jaar werden 4000 Maleische tractaatjes door haar gedrukt en verspreid, alsmede 1000 exemplaren van een bijbelsch Maleisch almanakje. Een van de werkjes der Vereeniging, de Bijbelsche geschiedenis, Torat dan Indjil, was reeds uitverkocht, waarom door het Bestuur besloten werd een nieuwe oplaag van 1000 exemplaren van dit boekje ter perse te leggen. Naar heinde en ver werden de boekjes en tractaatjes der Vereeniging gezonden, terwijl de aanvragen daarnaar steeds toenamen, en wat hare stoffelijke middelen aangaat, het batig saldo over 1880 bedraagt ongeveer *f* 2000, dat het Bestuur gaarne zou zien klimmen, opdat de werkring der Vereeniging meer en meer zou kunnen worden uitgebreid en zij steeds volkomener aan haar doel beantwoorden.

Dat het ernstig streven der Vereeniging verder met een gunstiger uitslag moge worden bekroond en haar eene steeds toenemende belangstelling moge ten deel vallen niet enkel in Indië, maar vooral ook onder de christenen in Nederland, is zeker een wensch, dien velen met ons deelen.

Japansch woordenboek. Door het Japansch Gouvernement wordt te Yeddo een omvangrijk woordenboek in het Japansch, Fransch, Engelsch, Duitsch en Hollandsch uitgegeven; bijna uitsluitend zal het woorden bevatten, welke op het zee- en krijgswezen betrekking hebben. Het wordt bezorgd door Harada-Kadumite, die herhaaldelijk te Parijs geweest is en er zijne studiën gemaakt heeft, en zal het eerste woordenboek zijn, dat op europeesche wijze wordt gedrukt; een atlas met teekeningen zal er aan toegevoegd worden.

Japansche en Chineesche boeken en handschriften. Deelden wij eenigen tijd geleden den aankoop mede, voor de Bibliotheek der Leidsche Universiteit, van een belangrijke verzameling Chineesche geschriften, dezer dagen werd bericht, dat op last van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken uit het Rijks Ethnographisch Museum naar de Academische Bibliotheek werden overgebracht de Japansche en Chineesche boeken en handschriften, grootendeels afkomstig van de heeren Ph. Fr. von Siebold, Cock Blomhoff, van Overmeer Fisscher en Donker Custius, om aldaar bij de Orientalia te worden ingelijfd. Alleen blijven thans nog bij het Museum in bewaring: de doubletten om tot ruiling tegen ethnographica te dienen; de plaatwerken in het algemeen, en de geïllustreerde werken handelende over de zeden en gewoonten, bedrijven enz.; boeken, die kunnen dienen als specimina van Japansche druk-, schrijf- en graveerkunst en eene kleine collectie, de hoofdsoorten der Japansche literatuur vertegenwoordigende. De beide laatste rubrieken werden intusschen hoofdzakelijk uit de doubletten bijeengebracht.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN NEDERLANDSCH-INDIË.

Aa. (P. J. B. C. Robidé van der), De groote Bantamsche opstand in het midden der vorige eeuw, bewerkt naar meerendeels onuitgegeven bescheiden uit het oud-koloniaal archief met drie officieële documenten als bijlagen. Overgedrukt uit de Bijdragen tot de taal, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. 's Gravenhage, M. Nijhoff. 1881. 8°. (II, 127 blz.)

Almanak Orang Mesehi pada tahun 1881. Penara A. de Lange di Tanawangko. 1881. 8°. 50 blz.

Aryo Djojo Koesoemo (Raden), Madureesch rekenboek over heele en gebrokene getallen vertaald uit het Javaansch in het Madureesch. Batavia. Landsdrukkerij. 1878. 8°. (II, 158 blz.)

Birnie (G.), De invloed van de Hindoe-beschaving, ook met betrekking op Java. Twee lezingen. Deventer, W. Hulscher G. Jz. 1881. 8°. (IV, 99 blz.) *f* 0.90

Cordes (J. W. H.), De djati-bosschen op Java, hunne natuur, verspreiding, geschiedenis en exploitatie. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°. *f* 12.00.

Cornelia, Kokki Bitji (Betje de Keukenmeid), atau Kitab Masak-Masakan India. 7e veel vermeerderde druk. Batavia-Rijswijk, Visser & Co. (Leiden, B. Blankenberg, firma Couvée & Co.) 1881. 8°. (XVI, 212 blz.) *f* 3.—

Graaf (C. de), Skola ma boekoe. Gemina ma sinotto iwisi goesie Wowolanda po Gogalela. Utrecht, Kemink & Zoon. 1881. 8°.

Matthes (Dr. B. F.), Aardrijkskunde van Neêrlandsch Oost-Indië, in het Boegineesch bewerkt. Uitgegeven voor rekening van het Nederlandsch-Indisch gouvernement. Makasser, B. Ch. Brugman. 1880. 8°. (194 blz.)

Mens (J. P. G. van), Beri-beri. Het ontstaan, de verklaring en de eenvoudigste geneeswijze dezer ziekte. 1e helft. Makassar, B. Ch. Brugman. 1881. 8°. (38 blz.)

Raad (Een Vrienden-). Batavia, H. M. van Dorp & Co 1881. 8°. (16 blz.)
(Over het verderfelijke van het houden van bijzitten in de Indo-Europeesche Maatschappij.)

Smits (J. C. J.), Gedenkboek van het Koloniaal-Militair Invalidenhuis Bronbeek. Opgedragen aan Z. M. den Koning, Stichter en Beschermheer. Arnhem, P. Gouda Quint. 1881. 4°. (blz. 73—96 en 12 platen.)

Sijthoff (A. W.), In Memoriam. (Aan G. Kolff's nagedachtenis gewijd). Leiden, 10 Mei 1881. 8°. (Met portret.)

Tadama (Mr. W.), Mijn gedwongen aanstaand ontslag uit 's lands dienst eershalve. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°. *f* 2.00; franco per post *f* 2.20.

Verbeek (R. D. M.) en R. Fennema, Nieuwe geologische ontdekkingen op Java. Met een bladteekening. (Uitgegeven door de Kon. Akad. van Wetenschappen te Amsterdam.) Amsterdam, Joh. Müller. 1881. 4°. (31 blz. en 1 pl.) *f* 0.85.

Verbeek (R. D. M.), Geologische aanteekeningen over de eilanden van den Nederlandsch-Indischen Archipel in het algemeen en over de fossielhoudende lagen van Sumatra in het bijzonder. (Uitgegeven door de Kon. Akad. van Wetenschappen te Amsterdam.) Amsterdam, Joh. Müller. 1881. 4°. (28 blz.) *f* 0.70.

Wijnmalen (Dr. Th. Ch. L.), Verslag over den staat der bibliotheken van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië en het Indisch Genootschap. 's Gravenhage, (H. L. Smits). 1881. 8°. (II, 45 blz.)

IN HET BUITENLAND.

Annali del Museo civico di Storia naturale di Genova publicati per cura di G. Doria en R. Gestro. Vol. XVI. 1880—81. Genova, Tipografia del R. Istituto Sordo-muti. 1880. 8°.
Hierin weder vele belangrijke mededeelingen over Nieuw-Guinea, Borneo, enz.

Bulletin trimestriel des nouvelles publications relatives à la linguistique, aux religions et à l'histoire des peuples de l' Orient. de l' Asie, de l' Afrique, de l'Amérique et de l' Océanie. Paris, Maisonneuve & Cie. 1881. 8°. N°. 4. (32 pp.)

Coran (Le), texte arabe de Flügel, revu et publié par Gustave Redslob Nouvelle édition. Paris, Maisonneuve & Cie. 1881. 8°. (535 pp.) fr. 20.

Cust (Robert Needham), Pictures of Indian life sketched with the pen, from 1852 to 1881. With Maps. London, Trübner & Co. 1881. 8°. (X, 346 pp.) *f* 4.90.

Feer (Léon) Études bouddhiques. Le livre des cent légendes (*Avadana, Çatuka*) Comment on devient Buddha. Paris, 1881. 8°. (112 pp.) fr. 4.
(Extrait du Journal Asiatique.)

Gibert (Eugène), L'Inde Française en 1880. Paris, Challamel ainé. 1881. 8°. (14 pp.)

Godet (Georges), Les Japonais chez eux. Étude d' hygiène. Paris, J. B. Baillière et fils. 1881. 8°. (87 pp.) *f* 1.40.

Guthrie (Mrs.), Life in Western India. London, Hurst and Blackett. 1881. 2 vols. 8°. I (VIII, 320 pp.); II (VIII, 292 pp.) *f* 13.65.

Köhlers (K. F.) Antiquarium in Leipzig. Catalog N°. 349. Orientalia. Leipzig, 1881. 8°. (58 s.)

Oldfield (Henry Ambrose), Sketches from Nipal, historical and descriptive with anecdotes of the court life and wild sports of the Country in the time of Makaraja Jang Bahedur, G. C. B. To which is added an essay on Nipalese Buddhism, and illustrations of religions monuments, architecture and scenery, from the Author's own drawings. London, W. H. Allen and Co. 1880. 8°. I (X, 418 pp.); II (VI, 364 pp.)

Society for the suppression of the Opium trade. Fifth annual report and proceedings of the annual public meeting, 1881. Published for the Society, by Dyer Brothers, Amen Corner, Paternoster Row, London, 1881. 8°. (48 pp.)

Tables (Statistical) relating to the colonial and other possessions of the United Kingdom. Part XVI. 1876—7—8. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London, G. E. Eyre and W. Spottiswoode. 1881. folio. (XII, 551 pp.) 6 s.

Wetenschap en Industrie.

EEN TEHUIS TE LONDEN VOOR BABOES.

Te Londen, 8 Duke-street, Fenchurch-street, staat een huis dat het gewone rendez-vous is voor Indische *ayah's* (vrouwelijke inlandsche dienstboden) gedurende haar verblijf te Londen.

Zijn geschiedenis dateert van 1820, toen een employé van de Oost-indische Compagnie, Rogers geheeten, te Londen een onderkomen moest zoeken voor een ayah, die door toevallige omstandigheden ten laste van de Compagnie gekomen was. De heer Rogers nam de ayah bij zich aan huis, en de vriendelijke behandeling die zij daar vond, bracht eenige leden van de Compagnie op het ideé, om ook andere ayah's in die woning te doen opnemen, en langzamerhand gebeurde het nu en dan, dat er veertig of vijftig in »Rogers' Ayah's" bijeen waren.

De tegenwoordige eigenaar van het huis is een afstammeling van Rogers in het vierde geslacht.

Vele Engelsch-Indische dames, die bedienden noodig hebben, vinden in Rogers' Ayahs' wat zij zoeken — alle deelen van Indië zijn daar vertegenwoordigd — en voor de bedienden is het tehuis in de groote wereldstad een weldaad.

DE RUIMTE DOOR EEN BLIKSEMAFLEIDER BESCHUT.

Volgens het *Album der Natuur* (8e afl. van 1881) is de Heer William Henry tot het besluit gekomen, dat de bliksemafleider een konische ruimte beschermt, waarvan de hoogte de lengte van de stang is, wier grondvlak een cirkel is, die een straal heeft gelijk aan de hoogte van die stang en waarvan de zijde een quadraat is van een cirkel met een straal gelijk aan de hoogte van de stang. De heer Henry heeft, talrijke gevallen van bliksemslagen onderzoekende, er geen gevonden waarin door een bliksemslag binnen de ruimte van

zulk een kegel schade werd aangericht, verondersteld namelijk dat de afleider goed was. Er zijn voorbeelden van het treffen van torens die aan de hoogste spits van een bliksemafleider voorzien waren, maar dan kwamen daaraan andere spitsen voor, die buiten de genoemde kegelvormige ruimte gelegen waren. Elk vèruitstekend punt van een gebouw moet zijn eigen stang hebben, en het is duidelijk dat, hoe hooger die stang is, des te uitgebreider de beschermde ruimte is.

EEN NOTA OVER DE GAJO.

Den 14en Maart 1881 arriveerde te Edi de Gajosche kedjeroens van Poetih Ambang en Boekit, vergezeld, buiten enkele volgelingen, door zekeren Labei Brahim, afkomstig van Sumatra's Westkust, maar die in de Gajolanden bekend, eenige maanden geleden door het bestuur te Edi, toen gerepresenteerd door contrôleur de Jong afgevaardigd was, om hoofden in dat landschap aan te sporen zich in contact te stellen met het bestuur.

Hem was bij welslagen eene ruime gratificatie toegezegd.

De bezoekers, denzelfden dag nog bij het bestuur toegelaten, gaven te kennen, op aansporen van hun geleider deze reis van circa vijf groote dagmarschen te hebben afgelegd.

Den 9en Maart hadden zij Samakilang, een plaatsje aan den oorsprong van de Djamboeajer-rivier in het ressort van het Gajosche hoofd van Lingga gelegen, verlaten en hadden successievelijk overnacht te Pejraq, gebied van Kerti, te Barandang oostelijk daarvan, te Pasia-tinggi, (Djamboe Ajar, Simpang Olim) en te Djoloq Ketjil. Steeds over land reizende werd Edi den 5den dag bereikt.

De geleider deelde mede, dat de Gajos in den regel het dubbele aantal dagen over zoo'n reis besteden, omdat zij gewoon zijn slechts halve dagmarschen te maken.

Verder dat nog andere hoofden de reis had willen medemaken, maar hij zich bepaald heeft, naar zijn zeggen, de twee voornaamste hunner meê te brengen.

Het hoofd van Poetih Ambang, de Maleische taal een weinig machtig, zei te Samakilang te wonen, omdat hij er een vrouw had, maar gezag te hebben in het landschap Poetih Ambang.

Dit maakt met Noesar, Boekit en Lingga het gebied der Gajolanden uit.

Deze indeeling dankt het land aan Atjehsche inmenging.

Volgens eigen instellingen vormden de Gajo zeven loemoets:

Kaja Lingga Lanang Widjaija, Ali Mohamad, Sri Bana, Mamang Troene, Bidji Singa en Bidji Kerma.

Elk dezer loemoets met een eigen penghoeloe, ook wel orang kaja of pertoea genoemd.

Zoo had men:

Pertoea orang kaja Lingga.

Idem idem idem Lanang Widjaija.
etc. — etc.

Ofschoon door de Atjehsche indeeling verdrongen, heeft de oorspronkelijke loemoet-verdeeling stand gehouden. De orang kaja loemoet geraakten slechts op een minder onafhankelijk standpunt door het boven hen gestelde gezag der vier hoofden van Poetih Ambang, Noesar, Boekit en Lingga.

Onder Poetih Ambang ressorteeren nu de loemoets: Ali Mohamad, Sri Bana en Bidji Kerma.

Onder Boekit de loemoets:

Lanang Widjaija en Menang Troene.

Onder Lingga de loemoets Kaja Lingga en Bidji Singa, terwijl Noesar geen loemoets onder zich heeft,

Het hoofd van Lingga, Kadjoeroen Lingga, wordt door de overige Kedjoeroens als het voornaamste en aanzienlijkste hoofd aangemerkt.

Het hoofd van Poetih Ambang, kedjoeroen Poetih Ambang, en dat van Boekit, kedjoeroen Boekit, staan in rang elkaar gelijk.

Het hoofd van Noesar is van minder aanzien en wordt doorgaans Sjech Oetama genoemd.

Buiten deze vier hoofden en ondergeschikten, treft men in de Gajolanden verder nog een van allen onafhankelijk hoofd aan, met den titel van penghoeloe Tjik besan, weleer aan kedjoeroen Boekit ondergeschikt.

Blijkens deze opgave hebben dus twee der voornaamste hoofden uit de Gajolanden aan het verlangen van het bestuur te Edi voet gegeven door het brengen van een persoonlijk bezoek. Evenwel had het hoofd van Poetih Ambang met zijne opwachting bij het bestuur nog een ander oogmerk.

Hij wenschte dat het Gouvernement zijn rechten op den rechteroever der Tamiang-rivier erkende, hem door kedjoeroen Karang (Tamian) afgestaan.

Omdat dit hoofd nu onder gouvernements-gezag stond, kon hij met zijne bewilliging alleen niet meer volstaan.

De door deze hoofden gegeven inlichtingen omtrent het bevolkingscijfer worden in de statistieke opgave geresumeerd [1]).

Omtrent taal, zeden en gewoonten vallen geen nadere bijzonderheden meê te deelen. Op geographisch gebied het navolgende omtrent het Gajo-meer.

Het strekt zich van Oost naar West over eene lengte van ruim 12 paal uit. Ofschoon de breedte niet overal dezelfde blijft, zijn op de

---

[1]) Tabel statistiek weerbare mannelijke bevolking:

Onder	Tjik besan	1000	man.
»	Noesar	300	»
»	Lingga	2000	»
»	Boekit	1000	»
»	Poetih-Ambang	3000	»

Hieronder zijn de daar gevestigde vreemdelingen begrepen, welke door hun huwelijk het Gajosche burgerrecht hebben verkregen.

In het formulier van den huwelijksoed wordt gewag gemaakt van de door het huwelijk ontstane politieke verbintenis.

lengtezijden van het meer de voorwerpen op den anderen oever waar te nemen.

De grootste diepte moet niet meer dan 50 vaam bedragen. Het meer wordt door een vrij hoogen muur van bergen nagenoeg aan 3 zijden ingesloten. Tusschen den voet van dit gebergte en den meerrand bevindt zich een smalle hier en daar ter bewoning evenwel geschikte strook gronds.

Aan de open zijde stroomt het meerwater, dat door verschillende wellen en bergstroomen gevoed wordt, langs een geul uit, en vormt daar de oorsprong van de Ajar Pasangan welke ter noordkust uitkomt.

Nabij dit punt bevindt zich het gebied van den onafhankelijken penghoeloe Tjiq besan. Van dit punt zuidwaarts het meer omgaande, treft men bij de Soengies Pedemoen, Noesar, Toeheran, Raweh, Cindong boelan, Bintang en Koeala kabajaán kleine nederzettingen aan, welke voor het meerendeel het gezag van den kedjoeroen van Boekit zijn toegedaan.

Om van het meer naar Lingga te komen, stijgt men langs de oevers van Soengei Bintang tot aan de waterscheiding (Goenoeng Kera) op en daalt van daar langs de Soengei Boelan Sanggeh, welke in de Tjamboe Ajer-rivier uitmondt, naar het gebied van Lingga af. Van Lingga naar Poetih Ambang gaande, beklimt men den Boekit Intin.

Poetih Ambang grenst bij Oedjoeng batin aan de Maslanden.

Edi, 16 Maart 1881.

De wd. Assistent-resident ter Oostkust van Atjeh.
(*w. g.*) VAN DELDEN.
De Assistent-Resident van Groot-Atjeh,
R. H. SCHOMERUS.

DE SEMARANGSCHE SPAARBANK IN 1880.

Bij het begin van haar 27e jaar, n. l. den 1en Januari 1881, telde de Spaarbank te Semarang 3086 inleggers. Een jaar te voren waren er 2897, of 189 minder.

Het bedrag der ingelegde gelden was 1 Januari 1881 tot *f* 2 332 953 gestegen. Een jaar te voren was het ongeveer 4 ton minder, of *f* 1 990 523.

Onder de inleggers waren 57 militairen *beneden* en 143 *met* den rang van officier, 50 Javanen, 51 Chineezen en 146 weezen uit het Protestantsche en het Roomsch-Catholieke Weeshuis. In vergelijking met 1 Januari 1880 is het getal der weezen toegenomen met 5 en dat der Chineezen met 14, maar dat der Javanen verminderd met 1, dat der officieren met 33 en dat der overige militairen met 40.

Onder de inleggers waren er op den 1en Januari:

in 1880	883,	in 1881	916	met een te goed	van *f*	1	tot *f*	50
» »	245,	» »	253	» » » »	» »	50	» »	100
» »	525,	» »	564	» » » »	» »	100	» »	500
» »	309,	» »	337	» » » »	» »	500	» »	1000
» »	935,	» »	1016	» » » »	» »	1000	» »	2000

De onkosten beliepen niet meer dan *f* 14522.28.

De zuivere winst was *f* 92084; daarvan werd *f* 1238.93 uitbetaald als rente tegen 3% 's jaars voor inleggers, die in den loop van 1880 hun gelden terugnamen, terwijl naar den maatstaf van 5% *f* 90887.35 verdeeld werd onder de inleggers.

Het reservefonds was 1 Januari 1880 tot *f* 119111 en 1 Januari 1881 tot *f* 142486 gestegen.

Tot opname van den staat en het administratief beheer der spaarbank over 1880 stelden zich in commissie de heeren H. A. de Groot, Inspecteur van Financiën, J. A. van Hamel, tijdelijk vervangend Notaris, en J. Walraven, Agent van de N. I. Handelsbank.

Zij rapporteerden o. a.:

»De gelduitzettingen der Bank werden door ons met de meeste nauwkeurigheid nagegaan en kunnen wij, naar onze beste overtuiging, niet anders dan verklaren, dat door ons geen andere afschrijvingen dan die, welke door de Directie bereids zijn gedaan, t. w. van *f* 144.55, noodig worden geacht. Tegenover dit luttel bedrag staat een winstpost van *f* 500.— voor een in 1880 binnengekomen, vroeger afgeschreven pretensie. De nauwgezetheid en voorzichtigheid der Directie in hare geldbeleggingen blijkt uit deze cijfers des te overtuigender en verdient des te meer waardeering, wanneer men in aanmerking neemt, dat het door haar productief te maken kapitaal onder ultimo December 1880 ruim 23 ton beliep, en dat het verre van gemakkelijk is zulk een groot bedrag zonder verlies uit te zetten. Zij kan dus naar ons inzien niet genoeg worden geprezen voor de wijze, waarop zij weder belangeloos de haar aanvertrouwde belangen heeft behartigd."

»Het aantal inleggers is in 1880 met 189 toegenomen, onder welke 2070 inleggers van kleine bedragen (niet boven *f* 500.—). In dit opzicht constateeren wij dus weder vooruitgang en zulks met genoegen, daar toch het beleggen van vele geringe bedragen — bespaarde penningen — het hoofddoel van den werkkring der Bank moet zijn.

»De administratie werd met groote netheid, orde en duidelijkheid gehouden en verdient allen lof."

De Spaarbank had het geluk, zijn verdienstelijken Secretaris en Penningmeester, den heer D. C. de Bruin, te behouden, die weder door den heer Stravers werd bijgestaan. Dank wordt hier den heer H. P. J. van den Berg, als President, en den heeren Mr. J. R. Voûte, W. H. van Rijnberk, F. J. Knoops en J. Wouters, als commissarissen, betuigd voor de wijze, waarop zij, geheel belangeloos, tot den bloei der Spaarbank samenwerkten. De meesten hunner doen dat nu reeds jaren; slechts één der commissarissen, n. l de heer Wouters, trad voor het eerst in dit boekjaar op ter vervanging van den heer W. E. F. J. A. Thooft, wiens »vele verdiensten" door de Directie terecht met erkentelijkheid worden herdacht. »Hij was", zegt zij, »het eerste lid dat sedert de oprichting der Spaarbank haar door den dood moest ontvallen."

DE JAPARASCHE VEREENIGING VAN SUIKERFABRIKANTEN IN 1880.

Bij gelegenheid dat er te Majong een vergadering gehouden werd om een gezamenlijk adres aan den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, betreffende de in Japara van bestuurswege genomen maatregelen tegen miltvuur te bespreken, opende de heer E. G. R. Mossou een discussie over het wenschelijke der oprichting van een Vereeniging voor suikerfabrikanten, en eenige maanden later was tot die oprichting definitief besloten.

Sedert werd in 1880 viermaal een vergadering gehouden, en elk dezer bijeenkomsten werd door de leden trouw bezocht.

In hooge mate toonde de Vereeniging belangstelling voor de quaestie der suikerkeuringen. Zij trad daarover in een uitvoerige correspondentie met de Semarangsche Handelsvereeniging en trachtte deze te winnen voor het denkbeeld, om de tegenwoordige wijze van suikerkeuren te verlaten, en tot het koopen op titrage over te gaan. Dat resultaat werd echter nog niet bereikt.

Dikwijls ook kwam het chloorcalciumprocédé van den heer Eydman ter sprake, dank zij de prachtige resultaten te Trangkil verkregen. »Door den administrateur dier onderneming werden reeds één maand na de toepassing de volgende cijfers eener genomen proef medegedeeld, waartoe genomen waren tien potten hoofdsuiker volgens de oude bewerking en tien potten met chloorcalcium behandeld.

	Gewone bereiding.		Chloorcalcium.
vulmassa	2110 A. ℔		1987 A. ℔
droge suiker N°. 15.	1149 A. ℔	N°. 18.	1176 A. ℔
dus	54½ %	dus	$59\frac{1}{5}$ %

of 10 % droge suiker uit de vulmassa en drie nommers in kleur meer.

»Waar zulke cijfers spreken, zijn ons inziens verdere commentariën overbodig.

»Herhaalde malen werden monsters zoowel van hoofd- als van stroopsuiker ter tafel gebracht, en steeds wekte het glanzige, harde en vooral kurkdroge grein zelfs der derde stroopsuiker de algemeene bewondering. — Ook wat de handelswaarde als ruwe suiker aangaat onderscheidde deze suiker zich. — Hieronder volgen ter staving eenige suiker-analyses door den heer A. Bochardt te Batavia gemaakt.

Afscheepmonster van ruim 8300 pikol hoofdsuiker N°. 14.		Hoofdsuiker N°. 9 na twee dagen kleien gedroogd en kurkdroog geworden.	
Kristalliseerbare suiker .	99.25	Kristaliseerbare suiker .	98.75
Glucose	0.25	Glucose	0.40
Asch	0.11	Asch	0.27
Watergehalte	0.29	Watergehalte	0.48
Organische rietsuiker . .	0.10	Organische rietsuiker . .	0.10
	100.00		100.00
Handelswaarde. .	98.45	Handelswaarde. .	97.00

Eerste Stroopsuiker.

Kristalliseerbare suiker .	95.75
Glucose	0.75
Asch	0.63
Watergehalte	0.69
Organische rietsuiker . .	2.18
	100.00
Handelswaarde. .	91.85

Analyse van derde stroopsuiker van Dr. Waitz.

Kristalliseerbare suiker .	94.00
Glucose	3.65
Asch	1.10
Watergehalte	0.63
Organische rietsuiker . .	0.62
	100.00.
Handelswaarde. .	84.85

»Door denzelfden administrateur werd alsnog op onze in October en November gehouden vergaderingen medegedeeld, dat hij op aanraden van den heer Eydman sedert de eerste dagen van Augustus al zijne stroopsuiker, tot muscovados gecentrifugeerd, met goed gevolg en zonder verlies weder door het sap verwerkte. — Tot staving hiervan werden de volgende cijfers medegedeeld: van 16 t/m 31 Juli waren verwerkt 1 545 600 liters sap, waarvan verkregen 18½ kooksel groote pan à 105, en 25½ kooksel kleine pan à 60 pikol = 3 472½ pikol suiker. Van 16 t/m 31 Augustus waren verwerkt 1 655 000 en van 1/15 September 917 000 liters sap; de resultaten van 16 t/m 31 Juli tot basis nemende, had hiervan moeten verkregen worden 3 718 en 2 060 pikol; er werd echter verkregen 22½ kooksel groote à 105 en 46½ kooksel kleine pan à 60 = 5 152½ en 15 kooksels groote à 105 en 21 kooksels kleine pan à 60 = 2 835 picol, dus 1 434½ en 775 pikol meer, zijnde dit het resultaat van 1 561¼ en 850½ pikol overgesmoltene eerste en tweede stroopsuiker.

»Het verkregen eindcijfer van Trangkil toont trouwens, dat in deze werkwijze niet gefaald is: voor een pikol Krandjang-suiker was benoodigd $10\frac{37}{100}$ pikol riet en 367½ liter sap, terwijl aan procenten van de vermalen hoeveelheid riet aan krandjang-suiker verkregen zijn:

hoofdsuiker	8.25 %
1e stroopsuiker	0.71 »
2e stroopsuiker	0.40 »
3e stroopsuiker	0.28 »
Totaal productie	9.64 %

Bij deze berekening zijn ± 1500 pikol zaksuiker buiten beschouwing gelaten ''

Verder werden op de vergadering o. a. de resultaten van de Hauptsche stookinrichting, de analyse van Peruguano van Ohlendorff en Co. medegedeeld.

Bij gouvernementsbesluit van 20 Februari 1881 werd de Vereeniging als rechtspersoon erkend.

President is de heer H. J Staverman, secretaris, tevens penningmeester, de heer E. G. R. Mossou.

Beiden en in 't algemeen den leden der Japara-Vereeniging wenschen wij een beleidvolle volharding toe. De oprichting van dergelijke lichamen in den Oosthoek, in Tegal en in Japara is, meenen wij, een goed teeken.

DE VAART DOOR HET SUEZ-KANAAL.

In 1880 passeerden 2026 schepen het Suez-kanaal; daaronder waren 70 Hollandsche, metende 174 485 ton. Sinds 1870 was de scheepvaartbeweging:

486	schepen,	metende	435 911	ton	in	1870;
765	»	»	761 467	»	»	1871;
1082	»	»	1 439 169	»	»	1872;
1173	»	»	2 085 072	»	»	1873;
1264	»	»	2 423 672	»	»	1874;
1494	»	»	2 940 708	»	»	1875;
1457	»	»	3 072 107	»	»	1876;
1663	»	»	3 418 949	»	»	1877;
1593	»	»	3 291 535	»	»	1878;
1477	»	»	3 236 942	»	»	1879;
2026	»	»	4 349 548	»	»	1880.

Het bovenstaande is ontleend aan het laatste verslag van den Nederlandschen consul.

DE WET VAN SULTAN ADAM VAN BANDJERMASIN VAN 1835

DOOR

A. M. JOEKES.

De voorlaatste Sultan van het rijk van Bandjermasin was Sultan Adam.

Zijne regeering (1825—1857) kenmerkte zich zeker niet door kracht en rechtvaardigheid.

Te opmerkelijker is het dat juist hij de eenige vorst is geweest die eene wettelijke regeling maakte, met het goede doel althans om eenige orde in zijn rijk te brengen.

Het bestaan van dat reglement wordt vermeld in de *Bandjermasinsche Krijg* van W. A. van Rees, deel 1, pag. 26.

Nergens is echter iets naders dienaangaande bekend gemaakt en toch verdient het de aandacht.

Wel heeft dat reglement sinds lang geen kracht van wet meer — maar sommige bepalingen vooral omtrent het grondbezit, waren — althans tot ultimo 1877 toen schrijver Borneo verliet — in de afdeeling Amoentai nog als »hadat" geldig.

Voorts kan uit dergelijke stukken zeer stellig kennis worden geput omtrent den toestand van land en volk.

Gelijk in bijna alle dergelijke documenten zoo is er ook in dit een opvallend gebrek aan volledigheid en aan methode — terwijl bovendien niet alle exemplaren woordelijk gelijkluidend zijn. Dit laatste is lichtelijk verklaarbaar doordien de vermenigvuldiging plaats moest vinden door overschrijven — waarbij dan somtijds de omstandigheid kan zijn gekomen, dat de copiiëst in zijn particulier belang wel eens eene fout wilde maken (vide het aangeteekende op art. 17).

Over het algemeen zijn evenwel de afwijkingen in den tekst der verschillende exemplaren niet zeer groot — zoodat de twee copieën in mijn bezit geheel voldoende zijn om het reglement te doen kennen.

Eéne daarvan was zelfs indertijd voorzien van het zegel des sultans, de tekst daarvan zal als regel worden gevolgd bij de vertaling en geheel aan het slot van dit opstel worden overgenomen. Daar zal ook de oorspronkelijke volgorde der artikelen worden behouden — maar aangezien de 31 artikelen waaruit het reglement bestaat zoo ongeordend achter elkaar zijn gesteld als slechts eenigszins mogelijk is — zoo zullen wij in dit opstel ons van die volgorde losmaken en die artikelen bijeenvoegen die eene zelfde cathegorie van zaken behandelen.

Het reglement vangt aan met deze considerans:

In het jaar 1251 op Donderdag den vijftienden dag van de maand al'moharam, 's morgens te negen ure, heb ik Sultan Adam deze verordening uitgegeven voor al mijne onderdanen opdat hun godsdienst en hun geloof volmaakt worden en opdat tusschen hen niet veelvuldige geschillen mogen bestaan — zoomede dat het den rechter gemakkelijk moge worden recht over hen te spreken.

Ik hoop zeer dat al hunne verhoudingen door deze mijne verordening geregeld (goed) mogen worden.

Deze verordening bevat de volgende artikelen:

De zeer nauwkeurige tijdsbepaling van de uitvaardiging dezer verordening is zeker tot niets nut — maar 't is bekend dat vele Maleische geschriften op dat punt even nauwkeurig zijn.

Ware die nauwkeurigheid overal doorgevoerd, dan zoude het reglement beter beantwoord hebben aan het goede doel in de considerans aangegeven.

Eerst zullen wij nu laten volgen de artikelen die over den *godsdienst* handelen.

Artikel 1. Ik gelast aan al mijne onderdanen: mannen en vrouwen, om het het oude orthodoxe geloof (dat der sonnieten) te omhelzen, dat daar niemand zij, die een kettersch geloof aanhange.

En aan elkeen die mocht hooren van menschen die eenig ander geloof dan het orthodoxe aankleven gelast ik om daarvan aan den rechter kennis te geven en deze zal de zaak onderzoeken.

Indien werkelijk hun geloof verkeerd is dan gelast ik den rechter hen te bekeeren en te onderrichten in het ware geloof en indien zij weigeren zich te bekeeren dan moet de rechter mij daarvan kennis geven.

Artikel 2. Aan al de notabelen in de kampongs gelast ik om langgars (bidkapellen) op te richten opdat door hen, met allen over wie zij gezag hebben, op de daarvoor vastgestelde uren het gemeenschappelijk gebed worde verricht en ik gelast hen om allen over wie zij gezag hebben te geleiden naar de gemeenschappelijke gebeden en iederen Vrijdag naar het Vrijdagsche gebed en indien er zijn die weigeren (daarheen te gaan) zoo geve men mij daarvan kennis.

Artikel 20. Ik gelast dat overal de notabelen der kampongs nauwlettend zullen uitzien naar het opkomen der maan bij het begin van de maand Ramadhân en bij het einde daarvan, zoomede bij het begin van de maand Hadjie en bij het begin van de maand Moeloed.

Wie de maan ziet, geve daarvan ten spoedigste kennis aan den rechter opdat deze mij daarvan spoedig berichte en aan alle bewoonde oorden, die gij afvarende voorbij zult komen, zult gij de tijding overbrengen.

De eerste opmerking waartoe deze artikelen al dadelijk aanleiding geven is: dat Sultan Adam bij de uitvaardiging van zijn reglement schijnt te hebben vergeten, dat een groot deel zijner onderdanen den Mohamedaanschen godsdienst niet aankleefde. Wel is het waar, dat de Dajaks, als niet behoorende tot de ongeloovigen die een geopenbaarden godsdienst belijden, volgens den Qoran moesten worden beoorloogd totdat zij zich zouden hebben bekeerd, en in zooverre zoude men kunnen beweren dat hun bestaan in eene wetgeving als deze terecht wordt genegeerd.

Veel waarschijnlijker echter is het, dat men bij de samenstelling der ordonnantie niet aan hen heeft gedacht. In den verwarden toestand van het rijk lag het voor de hand, dat men orde wilde brengen, in de eerste plaats, om en nabij de hoofdplaats en verder in de meest bevolkte, dus de belangrijkste streken. Deze nu waren allen Mohamedaansch. Wat bekommerde men zich verder om de afgelegene slecht bevolkte meestal arme Dajak-landen!

Het eerste artikel zoude allicht doen denken, dat er nog al veel verschil van meening bestond omtrent den voorrang aan de ééne of andere theologische secte toe te kennen. Dat nu was en is zoo niet. Ter hoofdplaats moge dit artikel op weinige personen toepasselijk zijn geweest — in het binnenland was steeds de kennis van den Islam zóó gering dat maar aan hoogst enkelen het bestaan zelfs van verschillende secten bekend was en nog steeds is.

Het tweede artikel doet een veel juister inzicht krijgen in het godsdienstig leven der Bandjermasinsche Mohamedanen.

Waar men toch het oprichten van bidkapellen meent te moeten voorschrijven, daar moet men wel overtuigd zijn dat het met den godsdienstzin der bevolking over het algemeen treurig gesteld is, zoodat zij zelfs het gebed niet trouw verrichten.

Die overtuiging nu was niet zonder grond. Trouwe naleving van de godsdienstplichten was en is nog lang niet algemeen. De vijf dagelijksche gebeden worden door het gros der bevolking nooit verricht en de opkomst naar het Vrijdag-gebed is ook niet groot.

Zelfs zijn er streken waar de vasten niet of bijna niet worden gehouden.

Het voorschrift van art. 20 is minst genomen ondoordacht. Dat de Sultan goed doe uitzien naar den aanvang der vastenmaand, dat is zijn plicht; en dat hij verder ook doe letten op den aanvang der maanden Moeloed en Hadjie — opdat de daarin voorkomende feestdagen ter behoorlijken tijd worden gevierd — is almede zeer verdienstelijk.

Maar om voor te schrijven dat men uit elke kampong — dus ook uit die welke dagen ver verwijderd zijn — naar de residentie zal opkomen om van het te voorschijn komen der maan kennis te geven, dat is dwaas.

Het doet twijfelen of dit artikel niet alleen is geschreven bij wijze van reclame — om aan de bevolking te toonen hoe zorgzaam en angstvallig de vorst was in zake den godsdienst.

Thans komen in aanmerking die artikelen welke handelen over huwelijk en *echtscheiding*. Zij zijn deze:

Artikel 4. Wanneer iemand voor den rechter wil trouwen, dan moet hij door ten minste twee van de het meest ter goeder naam en faam bekend staande personen uit de kampong naar den rechter worden vergezeld, en indien dat niet geschiedt dan zal het huwelijk niet worden gesloten.

Artikel 5. Ik sta niet toe, dat iemand huwe met eene vrouw van eene andere secte dan die van Sjafii, en wanneer een man desalniettemin zeer verlangt eene dergelijke vrouw te trouwen dan geve men mij daarvan eerst kennis.

Artikel 6. Indien eene vrouw van haren man wenscht te worden gescheiden, dan zal de rechter onderzoek doen naar de redenen, die de vrouw er toe brengen haren man te verloochenen en mij daarvan berichten.

Artikel 18. Wanneer echte lieden in onmin leven, hetzij tengevolge van een woordentwist of van iets anders, dan wil ik niet dat de man de vrouw vasthoude (opsluite) maar ik gelast dat zij zich spoedig zullen verzoenen en den rechter zoomede beider naastbestaanden gelast ik hen over de zaak te onderhouden en hen te verzoenen en te onderzoeken in hoeverre beiden schuld hebben en indien zij weigerachtig blijven de beslissing of de hadat te volgen en indien de vrouw niettegenstaande de beste pogingen om haar tot verzoening te brengen daartoe niet is te bewegen dan geve men mij daarvan bericht.

Huwelijk en echtscheiding zijn onderwerpen die geheel worden beheerscht of althans moeten worden beheerscht door de voorschriften in den Qoran en de Sonna gegeven.

Dat Sultan Adam er nog eens opzettelijk eenige artikelen aan wijdt — toont al weer dat zijne onderdanen ook in deze aangelegenheid, zeer elementaire voorschriften niet nakwamen.

Als zoodanig mag toch wel de tegenwoordigheid van twee getuigen bij het huwelijk gelden.

De bepaling in art. 5 is eene willekeurige beperking van de vrijheid, door den Qoran toegestaan, om zelfs te huwen met ongeloovige vrouwen, mits behoorende tot hen die een geopenbaarden godsdienst belijden (*kâfir kitabi*) — te meer dus met geloovige vrouwen eener andere secte.

Maar zooals reeds boven werd aangemerkt was zelfs het bestaan van verschillende secten weinig bekend en dus dit artikel ook van weinig of geen actueel belang.

Art. 6 zegt eigenlijk niets anders dan dat de Sultan het recht van echtscheiding op verzoek der vrouw aan zich zelven voorbehield. In dit reglement heeft de Sultan echter zooveel aan zich alleen voorbehouden, dat men zich mag verwonderen hoe hij al niet dadelijk inzag dat men toch niet voor elke zaak naar zijne residentie kon opkomen of zelfs een brief zenden — al ware het alleen maar wegens de meestal dagen verre reis en bij totaal gemis van alles wat op een postwezen geleek. Ook heeft hij de rechtsmacht, in dit artikel bedoeld, bepaaldelijk aan sommige personen gedelegeerd, en daarmede dus zelf de kracht er van opgeheven.

Wat art. 6 in het algemeen zegt, dat wordt in art. 18 nog eens herhaald voor het speciale geval dat man en vrouw in onmin leven. Het voorschrift om te trachten de echtelieden te verzoenen is zeker meer naief dan afdoende. En het verbod aan den man om zijne vrouw op te sluiten moge zeer humaan zijn ten opzichte der echtgenoote, maar het is in strijd met hetgeen de Qoran bij ongehoorzaamheid der vrouw aan den man toestaat, ja zelfs voorschrijft, nl. om zijne vrouw op te sluiten en te kastijden.

Volgens mohamedaansche begrippen heeft de Sultan dus met dit artikel de huiselijke tucht ondermijnd.

De beide art. 6 en 18 zijn zeker wel zeer weinig beduidend.

Even weinig beduidend zijn de art. 25 en 30 die zooals men zien zal eigenlijk niets regelen. Zij zijn deze:

Artikel 25. Indien iemand een jong meisje huwt en hij beschuldigt haar later geen maagd te zijn geweest — dan zal, zoo hij er zich over uitlaat dat zijne vrouw een verborgen gebrek had — mij daarvan worden kennis gegeven, want dan beschuldigt hij zonder dat er getuigenis kan worden bijgebracht.

Artikel 30. Wanneer iemand onder zware verdenking ligt van overspel te hebben gepleegd doch hij of zij bekent niet, dan geve men mij daarvan kennis.

Men ziet, deze artikelen doen niets anders als twee zeer subtiele zaken te onttrekken aan de rechtsbedeeling van den gewonen rechter zonder alweer te letten op de groote afstanden door partijen in

een onveilig land af te leggen en zonder verder het minste in die zaken te beslissen.

Die artikelen hebben zeer stellig nooit practisch belang gehad en we zullen ze dus laten voor wat zij zijn, zonder ons te verdiepen in noodelooze gissingen hoe de Sultan de bestaande bepalingen van Qoran en Sonna op dit punt wel zoude hebben toegepast of niet toegepast.

Laten wij liever overgaan tot de beide gemoedelijke art. 3 en 21 die aldus luiden:

Artikel 3. Ik gelast allen notabelen in de kampongs om allen over wie zij eenig gezag hebben te vermanen en tot onderling overleg te brengen vooral tusschen nabestaanden opdat er niet veelvuldige twisten en veten ontstaan mogen.

Artikel 21. Indien er twist ontstaan is tusschen de inwoners eener kampong dan moeten de notabelen de zaak bespreken en in overleg met de oudsten der kampong den twist bijleggen; en indien het geschil niet door samenspreking kan worden beeindigd dan brenge men het voor den rechter.

De opname van dergelijke artikelen zal zeker aan sommigen vreemd voorkomen. En toch zijn zij met het oog op een maatschappij als waarvoor zij werden uitgevaardigd niet zeer misplaatst.

In een kampong heeft men behalve de hoofden bijna altijd een of meer menschen van aanzien en invloed. De inlandsche naam (*tetoeha*) wijst er op dat het meestal ouden van dagen zijn, maar toch niet altijd is dat het geval. Hebben zij in het algemeen zeker aanzien, gewoonlijk is er een deel der bevolking, niet alleen bestaande uit bloed- en aanverwanten, maar ook uit personen die òf dicht bij hen wonen òf in eenige andere relatie tot hen staan, dat in 't bijzonder zich om zulk een persoon schaart. Deze allen in het reglement meerdere malen genoemd (*anak boeah*) erkennen stilzwijgend een soort van moreel gezag van den tetoeha.

De beide artikelen schrijven nu aan die notabelen voor om hun invloed te gebruiken tot het voorkomen en, zoodat niet meer mogelijk is, tot het in der minne bijleggen van twisten en krakeelen. Eerst als ook die poging faalt, moet de rechter in de zaak worden betrokken.

Mogen deze naieve artikelen van Sultan Adam's reglement ook thans in Borneo's binnenlanden nog vele gemoedelijke uitvoerders vinden, die de beteekenis van de woorden twisten en krakeelen ruim opvatten!

Wie de inlandsche maatschappij kent weet welk een invloed op den goeden gang van zaken in een kampong een gemoedelijk en achtenswaardig man kan hebben.

Waar het geschillen betreft omtrent schulden of grondeigendom weet zulk een persoon dikwijls al van den beginne af veel meer van de zaak dan een europeesch ambtenaar na langdurig onderzoek — en dat niet alleen omdat hij de zaak van haar eerste ontstaan af heeft bijgewoond — maar vooral omdat, wanneer de gemoederen eenmaal zoozeer zijn verbitterd dat men den weg van rechten inslaat, men zeer vaak (ik zoude haast zeggen »in den regel") niet opziet tegen het bijbrengen van valsche getuigen.

En waar het kleine politieovertredingen betreft, vooral de speciaal hier bedoelde: kleine vechtpartijen en woordentwisten, natuurlijk met scheldwoorden gepaard en een aantal andere weinig beduidende kleinigheden — wie zoude wenschen dat die allen in het binnenland met de meeste gestrengheid voor den politierechter zouden worden gebracht? Verre de voorkeur verdient eene pacificatie boven eene politiestraf.

De politie moet niet slapen, maar vooral zich ook niet groot willen toonen in futiliteiten — waardoor zij een plaag kan worden.

Nu komen wij tot eenige algemeene *rechtsregelen* die in de volgende artikelen zijn vervat:

Artikel 7. Ik sta niet toe, dat de mufti advies verleene aan personen, die een geding aanhangig willen maken, of aan hen wier zaak in behandeling is — en ook wil ik niet, dat die lieden advies vragen; slechts de rechter vraagt zijn (des mufties) advies.

Artikel 8. Ik veroorloof niet, dat de mufti advies verleene aan iemand die tot hem mocht komen, zeggende door mij gezonden te zijn om advies te vragen, zoo die persoon niet in het bezit is van een van mijn zegel voorzien bewijs.

Artikel 9. Wie in een rechtsgeding is betrokken mag zich niet ophouden te midden der vorstelijke personen, der mantries, der kampongshoofden of wel van de volgelingen der hoofden.

Artikel 14. Wil men eene zaak bij den rechter aanhangig maken dan wil ik niet dat die zaak in behandeling worde genomen wanneer er niet een geschreven eisch en een geschreven verweerschrift zijn overgelegd.

Artikel 15. Indien de eischer een geschreven eisch bij den rechter indient, dan moet dat stuk worden ter hand gesteld aan den verweerder, en indien deze nalatig blijft om binnen vijftien dagen zijn verweerschrift aan te bieden, zoo gelast ik den rechter tegen hem verstek te verleenen.

Artikel 24. Gij allen, rechters! indien men eisch en verweerschrift aan u indient, dan zult gij aanteekening houden van den datum wanneer men eisch en verweerschrift indient, en dan zult gij alle de getuigen opvragen die partijen wenschen dat gehoord zullen worden, doch zij mogen slechts eenmaal getuigen bijbrengen, en moeten zich binnen den tijd van éénе maand bezinnen wie zij als getuigen willen doen hooren — en indien dan allen die voor den rechter zijn verschenen hebben uitgespro-

ken, dan zult gij de zaak beslissen en zoo men dan nog andere getuigen bijbrengt dan die vroeger zijn opgegeven dan zijn die niet meer ontvankelijk.

Artikel 10. Wanneer de rechter beide partijen — de eisch en de verwering — de getuigen en de gedingen zal hebben onderzocht, dan beveel ik dat hij uitspraak zal doen na overleg met den chalipah en den toean loerah.

Artikel 13. Gij allen: bilals en qaums! indien de rechter u oproept (last geeft) om over rechtszaken te spreken, dan moogt gij niet weigerachtig (nalatig) zijn — want dat is ook mijn bevel (dienst).

Artikel 11. Wanneer het vonnis is opgemaakt — brenge men het eerst aan mijnen jongeren broeder opdat deze er mijn zegel op drukke.

Artikel 12. Indien iemand een geding verliest, doch weigert zich naar de uitspraak te voegen — zoo geve men het vonnis aan mijnen jongeren broeder, opdat deze daaraan kracht bijzette.

Artikel 16. Zaken van voor mijnen tijd (voor den aanvang mijner regeering), mogen niet meer in behandeling worden genomen, maar zaken gedurende mijn tijd (de tijd mijner regeering) voorgekomen mogen wel weer in behandeling worden genomen om door den rechter te worden gerectifieerd indien duidelijk is gebleken dat er een fout is begaan.

Artikel 22. Ik wil niet dat iemand, die betrokken is in eene zaak welke reeds door den rechter is beslist, zijn toevlucht zoeke bij wien dan ook, en ik wil niet dat iemand — wie hij ook zij — zoodanigen reeds door den rechter gevonnisden zal beklagen (ophitsen) en wie dit mijn bevel overtreedt en toch zijn toevlucht zoekt — bij wien dan ook — dien zal ik straffen.

Artikel 31. Ik veroorloof niet dat de loerah's en de mantrie's van Oeloe Soengei en elders zich mengen en hinderlijk zijn in die zaken, die zijn opgedragen aan de rechters, de chalipah's en de toean loerah's.

Evenzoo wil ik niet, dat de rechters en de chalipah's en de toean loerah's zich mengen en hinderlijk zijn in die zaken, die zijn opgedragen aan de lelawangan's, loerah's en mantrie's.

Aan de rechters is opgedragen de berechting van alle geschillen tusschen mijne onderdanen.

En aan de lelawangan's de loerah's en de mantrie's zijn overgelaten alle bevelen aan mijne onderdanen voor zoover betreft de diensten ten mijnen behoeve — de zaken het land betreffende en dergelijken.

Ik gelast dat de rechters met de lelawagan's, loerah's en mantrie's zullen samenwerken en in gemeenschappelijk overleg handelen.

Indien er personen zijn die weerspannig worden bevonden en die zich niet storen aan het oordeel van God den Allerhoogsten, uitgesproken door den rechter, dan gelast ik allen lelawangan en loerah's en mantrie's om dat vonnis met kracht te doen ten uitvoer leggen.

Het eerste der hier behandelde artikelen is duidelijk. De mufti toch — de persoon bekleed met het hoogste rechtsgeleerd gezag — wien elk oogenblik door de rechters om raad kon gevraagd worden in moeielijke gevallen — kon natuurlijk niet anders dan zeer ten nadeele der rechtspraak aan een der procedeerende partijen zijn inzicht in eenige zaak kenbaar maken. Mogelijk wijst dit artikel ook wel op een bestaand misbruik waaraan het een einde wilde maken.

Te meer valt het op, dat de mufti geen advies mocht verleenen omdat hij (zij het dan ook strijdig met het zuiver mohamedaansche recht) een soort van contrôle op de rechtspraak uitoefende.

Na art. 7 is art. 8 eigenlijk overbodig, maar dat het in eene inlandsche maatschappij dienstig was om den mufti kracht te geven tegenover invloedrijke personen — die zijn advies zochten te verkrijgen onder voorgeven van door den Sultan te zijn gezonden — is duidelijk genoeg.

De bepaling van art. 9 is alleen verklaarbaar, als men zich verplaatst in de toestanden zooals die in een inlandschen staat voorkomen en nog wel in een staat zoo vol bederf als het toenmalige Banjermasinsche Sultansrijk.

Aan de eene zijde: de gewone landbouwer of handwerksman (maar deze laatsten slechts weinigen); aan de andere zijde: de talrijke familieleden van het vorstenhuis met den nasleep van dien — de aanzienlijke en geringe hoofden met hunne plaatsvervangers en schrijvers en hunne volgelingen, welke laatsten vooral bestaan uit lieden van verdacht allooi, die het veel gemakkelijker en aangenamer vinden niet te werken, en op naam van hem dien zij dienen allerlei ongerechtigheden te doen en tot belooning daarvoor een veel beter bestaan te hebben dan een gewoon kampongbewoner.

En dan een zeker esprit de corps onder die volgelingen, omdat zij wel begrijpen dat zij ieder afzonderlijk geen bijzonder geduchte macht zouden uitmaken -- maar vereenigd wèl.

Tusschen beiden in, de rechters (meestal, niet altijd geestelijken) wier invloed echter — wanneer die niet wordt ontleend aan familierelatiën of aan bijzondere persoonlijke eigenschappen — door de hoofden niet zeer wordt gevreesd. Integendeel zijn het vaak de rechters die bevreesd zijn voor de aanzienlijken en hoofden en hun volgelingen.

Wanneer dus iemand, die in eene rechtszaak is betrokken, zich bij deze laatsten aansluit en de rechter in den waan komt dat hij tot hen of tot hun vrienden behoort, dan zoude dat allicht nadeelig op de onpartijdigheid der uitspraak werken.

Vandaar het verbod in art. 9. De bedoeling moge goed zijn maar of het aan de verwachting beantwoord heeft, mag met reden worden betwijfeld.

Het laat zich begrijpen, dat waar de rechtspraak op zulke losse schroeven staat en waar het rechtsgevoel zoo weinig ontwikkeld is, men zijn heil zoekt in allerlei futiliteiten.

Zoo werden bv. (althans in het Amoentaische) die getuigen niet ontvankelijk verklaard — die naar de terechtzitting opkwamen gezeten in hetzelfde vaartuig met de partij die zich op hun getuigenis had beroepen.

Deze bepaling was, zoo het schijnt gemaakt om valsche getuigenissen te voorkomen.

Nu is het waar, dat zoo men valsche getuigen voorbrengt een herinnering aan het afgesprokene kort voor de terechtzitting, wenschelijk mag worden genoemd, maar dat kan ook buiten die gemeenschappelijke vaart zeer goed geschieden, en bovendien waren en zijn in die streken, voor zeer weinig geld en met zeer weinig moeite, uitstekende valsche getuigen te bekomen, die hun vak verstaan.

Die uitdrukking is niet overdreven — want hier en daar zijn er personen, die bekend staan als zeer geneigd om in elke zaak, waar dat maar eenigszins mogelijk is, voor eene kleine belooning te getuigen wat men wil; die er een soort van beroep van maken.

De vier nu volgende artikelen bevatten zeer goede voorschriften.

Het is duidelijk dat bij alle eischen, maar vooral bij die betrekkelijk grondbezit, een duidelijke, op schrift gebrachte en dus niet telkens te veranderen opgave van hetgeen waarop men aanspraak maakt en van de gronden waarop men die aanspraken baseert, onontbeerlijk is. Bij totaal gebrek van een kadaster of van iets dat daarop gelijkt, is het toch wel hoogst noodzakelijk dat de eischer de grenzen, uitgestrektheid en ligging van den grond waarover hij wil procedeeren nauwkeurig opgeve.

Sultan Adam heeft blijkens deze artikelen ook het kunstje gekend, dat de inlanders zelfs nu nog steeds probeeren om, wanneer zij zien dat hun zaak zwak staat, altijd nieuwe getuigen te noemen.

Door ons bestuur is het indienen van een goed omschreven schriftelijke eisch bij grondkwesties — althans in het Amoentaische — steeds verplichtend gehouden.

Waar in art. 11 en 12 gesproken wordt van des Sultans jongeren broeder daar wordt bedoeld: de rijksbestierder — toenmaals Pangérem Mangkoe Boemie Natta, die in 1842 overleed.

Beter ware het zeker geweest, den officieelen titel van dien waardigheidsbekleeder te gebruiken dan wel de persoon te noemen, die de waardigheid tijdens de uitvaardiging van het reglement toevallig bekleedde — maar dat is van te minder belang, omdat beide arti-

kelen uit den aard der zaak in zulk een uitgebreid ongeordend rijk onmogelijk konden worden nagekomen.

Alleen in zeer belangrijke geschillen werd wel eens het zegel van den Sultan op een vonnis gevraagd. Vaker echter werd dan van des Sultans vrouw: Njai Ratoe Komala Sarie eene beslissing gekocht, die zij dan gaf, zonder van de zaak iets te weten of er onderzoek naar te doen. Het is voorgekomen, dat in ééne zaak beide partijen een Sultans zegel van Njai Ratoe Komala Sarie kochten op gefingeerde uitspraken, die natuurlijk lijnrecht tegenover elkander stonden. Men weet dat Njai Ratoe Komala Sarie den Sultan geheel beheerschte, en de rijkssieraden zoowel als den Sultansstempel gewoonlijk onder hare berusting hield.

Schrijft art. 12 voor dat de rijksbestierder de vonnissen, zoo noodig met geweld, moet doen ten uitvoer leggen, art. 31 legt die verplichting op aan alle hoofden in het algemeen.

Dat het met de tenuitvoerlegging van vonnissen gewoonlijk vreemd toeging, ligt voor de hand. Want de samenwerking tusschen rechterlijke en administratieve ambtenaren in art. 10 en 31 voorgeschreven was vaak illusoir.

Wanneer dan ook de succombeerende partij het vonnis niet goedwillig nakwam dan had de winnende partij nog altijd de hulp te koopen van zijn kampongshoofd of van een andere machthebbende, terwijl de tegenpartij dan ook van zijn kant trachtte personen te winnen, die hem hulp en steun konden verleenen.

Een vonnis was daardoor dikwijls niet het eind van het geschil, maar het begin van een nieuw stadium der quaestie. Twisten die tot moord en doodslag leidden waren niet zeldzaam. Zoo heeft men in het Noordelijk gedeelte van het distrikt Amoentai eenige gronden die op de gezegde wijze aanleiding gaven tot bloedigen strijd — welke eerst daarmede eindigde dat de Sultan tusschen beiden trad en de zaak definitief besliste door zich zelven die gronden toe te eigenen. Hij gaf daarop die velden tegen huur uit aan de vroegere bewerkers. Zelfs thans nog betalen daar de landbouwers, nu natuurlijk aan het gouvernement, boven de gewone belasting van $^1/_{10}$ van het rijstgewas een even groot aandeel als huur van den grond.

De bedoeling van art. 22 was dus loffelijk — maar waar het bestuur inwendige kracht mist, is de bestrijding van een ingeworteld kwaad door de uitvaardiging van een wetsartikel niet zeer afdoende te achten.

De redactie van art. 16 is niet zeer gelukkig. Het eerste deel van het artikel doet denken, dat bedoeld zijn: nog niet door den rechter besliste zaken; maar het tweede deel doet gissen dat men op het oog had: reeds door den rechter uitgemaakte kwesties.

In ieder geval bevat het eerste lid van het artikel de bepaling van verjaring, strijdig met het zuiver mohamedaansche recht, dat geen verjaring kent. Wij zullen daarvan straks nog duidelijker voorbeelden zien.

Wat betreft de herziening van geslagen vonnissen, die was (aangezien ieder rechter in hoogste ressort vonnisde) alleen mogelijk, wanneer was gebleken van omkooping of van valschheid in de bewijzen waarop was recht gedaan. Zoo althans behoorde het, maar in werkelijkheid was een vonnis zoo onomstootelijk niet. Vooral bij de vervanging van eenigen dignitaris liep het storm bij den nieuw opgetredenen. Allen die vroeger een geding verloren hadden trachten nu eene nieuwe beslissing te erlangen, en hadden daarvoor ook wel eene opoffering over.

Hun pogingen werden natuurlijk vaak genoeg met gunstig gevolg bekroond.

Dat nu wilde Sultan Adam voorkomen. Hij is er zeker niet al te best in geslaagd, want ook nu nog kan geen ambtenaar — hetzij inlandsche of europeesche — worden vervangen, of tal van personen komen op, om te trachten door den vervangenen reeds lang uitgemaakte zaken weer op te halen. En zij weten dan vaak aan zulk een zaak zoodanige wending te geven, dat men allicht in den waan komt, met eene nieuwe zaak te doen hebben en groote voorzichtigheid noodig is om niet de dupe van de door hen opgedischte geschiedenis te worden.

Het laatste artikel bevat eene flauwe poging om de bevoegdheid der verschillende waardigheidsbekleeders te regelen.

Laten wij dus eerst in het kort nagaan wie de hier genoemde dignitarissen waren.

In de eerste plaats komt in aanmerking de rechter, in het reglement steeds »hakim" genoemd, een titelatuur die volgens het zuiver mohamedaansche recht beteekent »arbiter". De eigentlijke titel voor rechter »qadhi" is echter in het Bandjermassinsche onbekend.

Wie was nu rechter? Gewoonlijk waren de penghoeloes dat, sommigen speciaal aangewezen door den Sultan, anderen niet.

In afgelegen streken werd wel eens de beslissing ingeroepen van den

een of ander die meer dan gewone kennis en invloed bezat, al was hij geen penghoeloe. Langzamerhand werd zulk een persoon dan als rechter erkend. Dat die erkenning niet altijd algemeen was, is duidelijk.

Als hoogste rechtspersoon is de mufti te noemen, die ook in 't algemeen een soort van gezag op de mindere rechters had.

Thans nu natuurlijk nog altijd de zuiver religieuse kwesties en die omtrent huwelijk en echtscheiding bij de vroegere hakims behooren — verleent de mufti aan den eenen meer macht dan aan den anderen. Zoo had bv. de pēnghoeloe van Batang alai het recht om uitspraak te doen in kwesties betrekkelijk echtscheiding; de penghoeloe van Balangan echter niet.

De chalipah's, bilal's, qaum's in art. 13 en 31 genoemd waren en zijn nog steeds personen, die eene mindere bediening bij de messigit waarnemen. Zij moesten den rechter met hun raad bijstaan evenals de toean loerah. Zoover mij bekend was deze laatste titel niet aan eenig bijzonder ambt of waardigheid verbonden en dus waarschijnlijk slechts een persoonlijke titel aan een loerah verleend, die door het volbrengen van de bedevaart of door meer dan gewone vroomheid en kennis van den godsdienst aanspraak had op den titel van »toean" en daarom ook mede mocht spreken in rechtszaken.

Wat betreft de administratieve ambtenaren, in dit artikel en in art. 9 genoemd, moge met het volgende volstaan worden:

Over een geheele landstreek — ongeveer overeenkomende met wat wij thans een distrikt noemen — stond een lelawangan.

Die titel is door ons bestuur niet overgenomen en aan de waardigheid van distriktshoofd is ten onrechte de titel van Kiay verbonden hetgeen een persoonlijke titel is.

Het gebied van een lelawangan was verdeeld in eenige onderafdeelingen, over elk waarvan een loerah was gesteld, die op zijn beurt een zeker aantal pembakels of kampongshoofden onder zich had.

Het begrip van »kampong" en dat van gemeente wordt door ons bestuur vaak verward. Een pembakel staat toch in den regel over meerdere kleinere kampongs — die langzamerhand ontstaan zijn door vermeerdering der bevolking van de moederkampong, en met deze ééne gemeente blijven vormen, maar toch bij de bevolking onder afzonderlijke namen bekend zijn.

Mantri was de generieke naam voor alle hoofden van aanzien. Hiertoe behoorden blijkens art. 9 niet de vorstelijke personen en ook niet de kampongshoofden.

Aan sommige betrekkingen was de titel van mantri echter in het bijzonder verbonden, zoo heeten de vaccinateurs thans nog: mantri tjatjar.

De bevoegdheid der verschillende hoofden is in art. 31 niet bepaald en was ook nergens anders omschreven. Hun macht hing dan ook grootendeels af van persoonlijke eigenschappen of van familierelatiën.

De loerah's zijn door ons bestuur langszamerhand geheel afgeschaft als overbodige tusschenpersonen.

Als men het onbegonnen werk wilde doen om na te gaan wat in dit reglement alzoo niet is geregeld, dan zoude bij art. 31 al dadelijk in het oog vallen dat niets is gezegd omtrent den weg die moest worden ingeslagen ingeval van verschil van opinie omtrent de competentie van de rechterlijke en de administratieve macht.

De artikelen die nu nog te behandelen overblijven betreffen *speciale onderwerpen.*

Een enkel artikel handelt over schuldvorderingen en luidt aldus:

Artikel 19. Ik sta niet toe dat men schuldvorderingen overdrage aan personen van vorstelijken bloede, aan hoofden of aan volgelingen van hoofden, zoo dat niet geschiedt op groud van een schriftelijk bewijs van den rechter.

De overdracht van schulden (*hawâlat*) mag volgens het mohamedaansche recht slechts plaats hebben met erkende schulden. (Keijzer Moh. recht, p. 154). Het artikel heeft geheel de strekking om te voorkomen, dat zeer twijfelachtige schulden worden overgedragen — waardoor de gewaande schuldenaar zoude komen te staan tegenover een machtig persoon die vaak op onwettige wijze den weerlooze wel tot betaling der misschien niet bestaande schuld zoude weten te dwingen.

De zes artikelen die nu nog overblijven hebben bijna uitsluitend betrekking op grondbezit.

Artikel 17. Indien iemand akkers of tuinen of andere soorten van eigendom bezit, die reeds door hem zijn verpand of die hij verpanden wil — die hij heeft verkocht of die hij wil verkoopen — die hij heeft verhuurd of die hij wil verhuren — die hij voor de helft van het produkt tijdelijk aan een ander heeft afgestaan of die hij aldus wil afstaan — die hij heeft uitgeleend of die hij wil uitleenen, zoo wil ik dat hij voor al die handelingen bij den rechter kome, opdat deze getuige zij van de handeling. Den rechter beveel ik, om daarvan een nota op te maken en wel twee exemplaren: één exemplaar voor den rechter en één exemplaar voor den eigenaar. Verder wil ik dat de rechter een groot boek aanlegge voor al die nota's opdat zij door de elkander opvolgende rechters worden opbewaard; en wanneer men zijn eigendom wil inlossen dan moet men evenzoo bij den rechter komen die de twee nota's zal vernietigen. De eigenaar en de andere partij betalen elk vijf duiten aan den rechter.

Artikel 23. Indien door iemand een stuk bouwgrond of een tuin of iets anders lang geleden is verkocht geworden, om het even of het verkochte nog in handen is van den eersten kooper of door dezen reeds weder aan anderen is verkocht geworden — en wanneer dan de nabestaanden van den verkooper daarop aanspraak maken, bewerende dat het verkochte behoort tot eenen nog onverdeelden boedel waarop ook zij voor een deel recht hebben — en indien dan ook zelfs de verkooper instemt met hen die zich op den gemeenschappelijken eigendom beroepen — dan mogen toch noch de verkooper noch zij die aanspraak hadden op een deel van den boedel een eisch bij den rechter ter zake instellen en (zoo zij dat al doen) mogen de rechters de zaak niet entameeren in het geval de verkoop twintig jaren of langer geleden plaats vond voor dat men de bedoelde aanspraak deed gelden en indien beiden leefden en ter plaatse aanwezig waren in den genoemden tijd gedurende welken het verkochte in handen was van den kooper — want dan is de zaak al te oud.

Artikel 26. Is een stuk bouwgrond of een tuin tien jaren of langer geleden verkocht of verdeeld door den stamvader of door den rechter, mits die verdeeling zeker en van algemeene bekendheid zij, te meer nog wanneer getuigen bestaan voor de bloedverwantschap (van de bedeelden) of ook al is er een fout begaan (in de verdeeling of verkoop) dan mogen de kinderen en kleinkinderen noch de nabestaanden de zaak niet meer bij den rechter aanhangig maken indien de verkooper of de kooper, de verdeeler of de bedeelde sints is overleden.

Artikel 27. De winnende partij mag geen huur eischen voor den hem toegewezen grond over den tijd dat die in bezit was van den succombant.

Artikel 28. Wil iemand land bebouwen in het gebied van Alabioe of van Negara of elders dan mogen de inwoners van Alabioe van Negara of van die andere streek dat niet beletten en niet als hun grond zich toekennen wat niet bewerkt of bebouwd is en zij mogen (de bebouwers) ook niet verontrusten.

Artikel 29. Is een vlakte omstreeks twee jaren of langer door de bebouwers verlaten en weer tot haren oorspronkelijken staat teruggekeerd en zijn er geen teekenen van eigendomsrecht meer aanwezig zooals: aanplantingen, dijken, gegraven kanalen, die den grond bebouwbaar maken, en wordt die grond dan door anderen bewerkt en in bezit genomen dan wil ik niet dat de vroegere bewerkers dien grond terug verlangen of bij den rechter terug eischen.

Het onderwerp in deze zes artikelen behandeld was en is van groot belang voor de welvarendste en meest bevolkte streken van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Wat kan voor een landbouwende bevolking meer waarde hebben dan grond, te meer omdat dit bij gebrekkige veiligheid van goederen een betrekkelijk zekere bezitting is.

Niet te verwonderen is het, dat een elk trachtte in het bezit van grond te geraken; vaak op onwettige wijze.

Wèl kon en kan ieder zich in bezit van grond stellen door ontginning, maar dat kost veel tijd en moeite en vereischt of eenig kapitaal om in den eersten tijd in zijn onderhoud te voorzien of zeer veel energie en vlijt om op andere wijze den kost te verdienen, zoolang de in ontginning zijnde grond nog geen vruchten oplevert.

Begrijpelijk is het, dat vaak allerlei ongegronde aanspraken wer-

den gemaakt, maar ook dat bij overlijden van een grondeigenaar niet alle erfgenamen kregen wat hun toekwam; zoomede dat somtijds door een sterkeren wederrechtelijk de grond van een zwakkeren werd in bezit genomen, terwijl deze laatste uit vrees voor wraak of wel omdat hij de onmogelijkheid vau rechtsverkrijging inzag, eerst veel later en misschien eerst zijne erfgenamen hunne aanspraken durfden doen gelden.

Voeg bij dat alles de ingewikkelde bepalingen van het mohamedaansch erfrecht — de meest curieuse familierelatiën en het geheel gebrek van iets wat op een kadaster gelijkt — de gemakkelijke omkoopbaarheid van getuigen en de vaak niet boven verdenking verheven ijver, kennis en eerlijkheid van de rechters — dan is het wel niet moeielijk een beeld te vormen van de rechtspraak in grondkwesties onder het sultansbestuur.

Sultan Adam deed een goed werk, toen hij trachtte eenige verbetering in dien toestand te brengen. De bepaling van art. 17 zoude daartoe veel hebben kunnen bijdragen, indien zij behoorlijk ware nagekomen. Het artikel hield echter geen rekening met het gehalte der rechters en de nonchalance der bevolking. Het hier bepaalde is dan ook nooit anders dan te hooi en te gras hier en daar nagekomen. Wel werd soms de rechter, soms een hoofd als getuige genomen voor een der omschreven handelingen, maar van een behoorlijk bijhouden der voorgeschreven registers was natuurlijk nooit sprake.

Omtrent de verschillende overeenkomsten in art. 17 bedoeld, zij nog aangeteekend dat het voor de helft van het produkt tijdelijk aan een ander afstaan van eenig goed niet alleen met rijstvelden (*mozâra'at*) en met tuinen (*mosâqât*) plaats vindt maar ook met dieren: kippen, eenden en geiten.

Eene belooning van vijf duiten, door ieder voor den rechter verschijnende partij te betalen, voor het opmaken der aanteekening, mag zeer billijk worden genoemd.

Maar het tweede in mijn bezit zijnde exemplaar van het reglement heeft aan het slot van dit artikel nog de woorden: »voor elken reaal".

Een reaal is twee gulden. Een gulden heeft 120 duiten. Ieder der partijen zoude dus voor het eenvoudig opmaken der aanteekening $\frac{5}{240} = \frac{1}{48}$ of iets meer dan 2% verschuldigd zijn van de waarde der bezitting waarover de handeling loopt.

Die lezing is zeer stellig verkeerd, maar de fout kan moeielijk anders dan opzettelijk zijn gemaakt met het doel om de bevolking te knevelen.

Mij is een geval bekend van een penghoeloe die langen tijd onwettige inkomsten genoot op grond van de verkeerde lezing van art. 17, en dan nog wel door eene zeer vrije verklaring daarvan.

Wordt in dit artikel gesproken van verpanden van onroerende goederen — zoo bedenke men dat het mohamedaansche recht geen hypotheekrecht kent.

Het mohamedaansche recht kent ook geen verjaring en dus zijn de artikelen 23 en 26 die speciaal verjaring bepalen, in sommige gevallen na 20 in andere na 10 jaren — eigentlijk met dat recht in strijd.

Maar zeer terecht werd ingezien dat er een termijn vastgesteld behoorde te worden, na verloop waarvan een bezitter van een grond gewaarborgd moest wezen tegen aanvallen op zijn verkregene rechten. De rechtspleging in grondkwesties is toch al moeielijk genoeg, en wanneer het geldt handelingen zoovele jaren geleden geschied, dan vooral valt op de bijgebrachte getuigen hoegenaamd geen staat meer te maken.

Het moge vreemd schijnen, dat bij art. 23 den verkooper verboden wordt een eisch in te stellen tot vernietiging van den door hem zelven gedanen verkoop; het is echter een meermalen voorkomende zaak, dat wanneer na verloop van jaren de grond verbeterd is of door andere omstandigheden de waarde er van vermeerderd, de verkooper tracht dien grond terug te bekomen. De rechtspleging geschiedde toch gewoonlijk niet zoo billijk, dat men behoorlijk in rekening bracht de verbeteringen door den bebouwer daaraan gebracht.

De bepaling dat de verjaringstermijn niet gold voor den eischer die gedurende dien termijn niet ter plaatse aanwezig was, is billijk maar had ook bij art 26 wel gemaakt mogen worden.

Art. 27 is volgens Westersche begrippen hoogst onbillijk en zeker ook strijdig met het mohamedaansche recht.

In den gegeven toestand was het echter eene goede bepaling, in zooverre zij hieraan bevorderlijk was dat men zoo spoedig mogelijk zijn aanspraak op een stuk grond deed gelden. Hoe langer men daarmede wacht, hoe moeielijker de kwestie wordt.

Aan den anderen kant bracht evenwel de wetenschap dat men

toch geen huur moest betalen er zeker toe bij, om sommige personen te doen besluiten, onwettig een stuk grond in bezit te nemen. Vrij veel kans had die persoon dan, dat hij één of meer oogsten van dien grond konde verkrijgen gedurende den loop van het proces zonder iets te behoeven te betalen.

Het is dus de vraag, of Sultan Adam maar niet beter had gedaan deze bepaling weg te laten, zelfs met de overtuiging van het slechte gehalte der rechters en de in alle opzichten slechte rechtsbedeeling.

De bepaling van art. 28 was zeer in overeenstemming met den bestaanden toestand,

Niet alleen heerscht er in sommige streken een soort van provincialisme, dat wel eens aanleiding geeft tot vechtpartijen tusschen de grenskampongs van twee districten en dat in 't algemeen een minder goeden geest doet bestaan tusschen de bevolking van de verschillende streken, maar bij dit artikel moet alweer gedacht worden aan nog minder schoone trekken in het volkskarakter.

Wanneer bv. iemand uit Negara een stuk grond in Alabioe in bewerking nam, dan liet men hem eerst begaan, en als hij daaraan veel arbeid besteed had, dan begon men allerlei kwesties op te werpen, of wel men maakte 's mans positie door feitelijkheden onhoudbaar. Dan moest hij òf weggaan en den nu waarde verkregen hebbenden grond abandonneeren — waarop men het juist had toegelegd, òf wel door veel opoffering zich de bescherming van een of ander hoofd koopen.

In het laatste der boven vertaalde artikelen is weder eene bepaling gemaakt strikt genomen niet overeenkomende met het mohamedaansche recht.

Door ontginning verkrijgt men eigendomsrechten op den ontgonnen grond. En dat recht kan, daar verjaring niet bestaat, nooit verloren gaan door het braak laten liggen der velden.

Het is echter de vraag, of ooit woeste gronden als in dit artikel bedoeld in het Bandjermasinsche ooit volkomen zijn ontgonnen op de wijze als voor de volledige eigendomsverkrijging door het mohamedaansche recht vereischt wordt.

Er is hier toch blijkbaar niet gedoeld op natte rijstvelden die jaar aan jaar bebouwd kunnen worden; want deze worden nooit door de bebouwers verlaten. Als zij ze niet meer willen bewerken, zijn er koopers genoeg.

Maar het artikel slaat:

1° op boschgronden, waar de ontginner één of twee jaren rijst kan oogsten, en dan veelal te gelijk een groot aantal pisangboomen tusschen de rijst inplant.

Na een tweejarigen rijstoogst moet de grond 8 à 10 jaren braak liggen voor er weer rijst op kan worden geteeld. De pisang wordt dan al spoedig door het opschietende kreupelhout verstikt.

Die ontginning is zeker niet volledig; want al wat men doet, is de boomen omhakken, uitgezonderd de al te dikke die men laat staan. De takken en de dunnen der gevelde boomen verbrandt men; de dikkere stammen blijven eenvoudig op den grond liggen waar zij zijn gevallen. Van omwerking van den grond is geen sprake. Van irrigatie nog veel minder en van omheining alleen daar waar zeer veel wilde varkens zijn voor welke men het gewas moet behoeden.

2° enkele stukken grond die men ook niet anders ontgint dan dat men het daarop staande gras en onkruid wegkapt — en die men eene enkele maal beplant bv. met djagong of in Negara met watermeloenen, zonder zelfs het plan te hebben dien grond anders dan tijdelijk te gebruiken.

3° gronden waarvan de ontginning is aangevangen met het doel om er voortdurend bebouwbare rijstvelden van te maken, maar waarvan de ontginning niet is voortgezet.

De bepaling dat de ontginners hun recht blijven behouden zoo lang er nog maar eenig teeken van hun werk aanwezig is, maakt het hun zeer gemakkelijk zich te behoeden tegen onwettige inbezitname.

En zeer billijk is het dan ook, dat indien er hoegenaamd geen sporen meer van ontginning of bebouwing te vinden zijn, indien, zooals de inlanders zeggen, de grond tot zijn oorspronkelijken staat is teruggekeerd (*mantok asal*) deze weer als woeste grond wordt aangemerkt.

Toch gebeurt het ook nu nog herhaaldelijk, dat een vorige bebouwer, die vele jaren lang zich om den eens geoccupeerden grond geheel niet meer bekommerde, daarop aanspraak maakt wanneer een ander daar gaat werken. Gewoonlijk wacht hij dan echter met zijnen eisch totdat de grond weer nagenoeg geheel is toebereid want het is eerst de verrichte arbeid die den grond begeerlijk maakt.

De boven door mij gemaakte toepassing van het artikel dat spreekt

van vlakten (*padang*) op boschgronden, schijnt op het eerste gezicht zeer gewaagd. Die toepassing is echter overeenkomstig de praktijk en verder gaan boschgronden, indien eenmaal de boomen allen of voor het grootste deel geveld zijn over tot padangs.

Na de een en dertig artikelen heeft het reglement nog een soort van appendix dat wel gevonden wordt in het — om het nu zoo eens te noemen — officieele exemplaar maar niet in het andere. Het schijnt er evenwel bepaald bij te behooren en volledigheidshalve zal het hieronder dan ook worden opgenomen:

Als iemand bv. tot een lelawangan zegt: ik ben genegen mij te verbinden om twee realen en een kwartje te betalen telkenmale wanneer de tijd voor de inning van de nadsr en de baqtin zal zijn gekomen — en dadelijk daarop wordt hij tot betaling gemaand dan is het geld voor die betaling gebezigd niet wettig want de gelofte was niet geldig en onvolkomen omdat er nog niets was dat verbindend was en de betaling plichtmatig doet zijn, ook dan zelfs indien de voorwaarden (van de vervulling waarvan de betaling stilzwijgend afhankelijk werd gesteld) bereikt mochten worden nl. dat men geen kampongs- en heerendienst had behoeven te verrichten en zijn eigendommen ongemoeid waren gelaten.

Een geldige gelofte en waarbij de betaling wettig wordt, is het wanneer men zegt: indien ik geen kampongs- en geen heerendiensten behoef te verrichten en mijn eigendommen niet worden gemolesteerd, dan doe ik de gelofte om elk jaar twee realen en een kwartje op te brengen; en indien dan die drie voorwaarden worden vervuld, dan is het plichtmatig om te betalen twee realen en een kwartje, maar indien geen enkele van die drie voorwaarden in vervulling komt dan is de betaling niet plichtmatig en onwettig.

Dat geen van hen die met de inning van de nadsr zijn belast handele tegen de leering van Hadjie Djamal'oedin; indien er toch zijn die daartegen handelen dan zal ik hen straffen en indien anderen zich daaraan schuldig maken en gij zijt niet in staat om dat tegen te gaan geef er mij dan ten spoedigste kennis van.

Baqtin heette de afkoopsom voor persoonlijke diensten. Dat de sultan die diensten afkoopbaar stelde, was voor hem zelven zuiver voordeel, want of velen dan wel weinigen de afkoopsom betaalden, hij schafte geen enkelen dienst af, zoodat hij het geld ontving en van de overige bevolking zwaarder diensten moest presteeren.

Natuurlijk hadden behalve de sultan alle vorstelijke personen en alle hoofden recht op heerendienstplichtigen, en waren er voorts bij alle messigits dagelijks een zeker aantal kampongbewoners werkzaam die des nachts er tevens de wacht hielden.

Dat die diensten soms zeer drukkend waren is gemakkelijk te begrijpen, daar natuurlijk ieder aanzienlijke zooveel dienstplichtigen opriep als maar eenigszins mogelijk en daarentegen een deel der

geringe volksklasse zich door hare afgelegen woonplaatsen aan die diensten onttrok.

De sultan had bv. voor de verzorging van zijn paarden altijd lieden uit Kandangan, een plaats op 66 palen afstand van de voormalige residentie Martapoera gelegen. Die personen (zoo ik meen 40 in getal) bleven een maand weg en moesten dan weer door anderen zijn vervangen [1]).

Het onderhavige voorschrift door Hadjie Djamal'oedin geïnspireerd en door den sultan bekrachtigd wil er voor waken dat niet iemand die zegt de baqtin te willen betalen, dan ook maar dadelijk tot betaling gemaand worde, zonder dat hij de minste zekerheid heeft of het doel dier betaling wel bereikt zal worden.

Het woord *„nadsr"* in den tekst gebruikt beduidt gelofte — maar het is hier veel meer een overeenkomst (*áqd*) tusschen twee partijen. Het bestuur aan den eenen kant dat vrijstelling van alle diensten en veiligheid van goederen waarborgt en de persoon die daarvoor twee realen en een kwartje biedt.

Dat nu bij zulk een overeenkomst — waarbij zooals boven is aangetoond noodwendig steeds een derde partij: de geen baqtin betalende bevolking, lijden moest — de sultan ten minste eenigen waarborg wilde gesteld zien dat niet ook de baqtin betalende misschien zijn geld kwijt raakte en dan toch nog in heerendienst werd opgeroepen, dat was zeker niet overdreven zorgzaam.

Hieronder volgt thans de oorspronkelijke tekst van het reglement met een enkele aanteekening de taal betreffende.

Pada hedjrat Sanat 1251 pada harie Chamis jang kalimablas harie boelan al'moharam djam poekoel sembilan pada koetika itoelah akoe soelthan Adam memboeat oendang-oendang pada sekalian rajatkoe soepaja djadie semporna agama rajatkoe dan ichtiqad marika-itoe dan soepaja djangan djadie banjaq perbantahan marika-itoe dan soepaja djadie kamoedahan segala hakim hakim menghoekoemkan marika-itoe akoe harap harap djoea bahoewa djadie baik sekalian hâl marika itoe dengan sebab oendang oendangkoe inie maka adalah oendang oendangkoe inie beberapa perkara.

adapoen perkara jang pertama akoe soeroehkan sekalian rajatkoe

1) Men zegt, dat de naam Kandangan van dezen dienst bij de stallen: kandang is afgeleid.

laki laki dan bini berichtiqad dengan ichtiqad ahl al-sonnat wal-djamä'at dan djangan ada saorang berichtiqad dengan ichtiqad ahl albidaät maka siapa siapa jang tedengar orang jang berichtiqad lain deri pada ichtiqad ahl al-sonnat wal-djamâ'at koesoeroeh bepadah kapada hakimnja dan hakim itoe memeriksanja lamoen banar salah ichtiqadnja marika-itoe koesoeroehkan hakim itoe menobatkan dan mengadjarie ichtiqad jang betoel lamoen anggan inja deri pada tobat bepadah hakim itoe kajah diakoe.

Perkara jang kadoea tiap tiap tetoeha kampong koesoeroehkan beroelah langgar soepaja di dirikan marika-itoe sembahjang berdjamâ'at pada tiap tiap waqtoe dengan sekalian anaq boeahnja dan koesoeroehkan marika-itoe membawaï anaq boeahnja sembahjang berdjamâ'at dan sembahjang djoemâ'at pada tiap tiap djoemâ'at lamoen ada nang anggan padahkan kajah di akoe.

Perkara jang katiga tiap tiap tetoeha kampong koesoeroehkan memadahi anaq boeahnja dengan bermoepaqat istemewah lagie antara beqrabat soepaja djangan djadie banjaq bitjara dan perbantahan.

Perkara jang ka-ampat siapa siapa jang hendaq nikah kapada hakim koesoeroehkan orang jang terlebih adil didalam kampong itoe membawanja kapada hakim sekoerangnja doea orang lamoen kahada seperti itoe djangan di nikahkan.

Perkara jang kalima tiada koebarikan sekalian orang menikahkan prampoean dengan taqlid kapada madshab jang lain deri pada madshab Sjafiï maka siapa siapa jang sangat behadjat kapada bertaqlid pada menikahkan prampoean itoe bepadah kajah di akoe dhoeloe.

Perkara jang ka-anam mana mana prampoean jang hendaq minta pasahkan nikahnja lawan lakinja maka hakim hakim koesoeroeh memariksa apa apa inkar bini bini itoe padahkan kajah di akoe.

Perkara jang katoedjoeh tiada koebarikan mofti membari pitoea kapada orang jang hendaq berhoekoem atawa orang jang di dalam tangah berhoekoem dan tiada koebarikan orang itoe meminta pitoea hanja hakim djoea memintakan pitoeanja.

Perkara jang kadoealapan siapa siapa jang ada datang kapada mofti memadahkan soeroehankoe meminta pitoea tiada koebarikan mofti membari pitoea lamoen tiada lawan tjapkoe.

Perkara jang kasembilan siapa siapa jang berhoekoem tiada koebarikan masoq pada radja radja atawa mantri mantri atawa pembâkel atawa panakawan.

Perkara jang kasepoeloeh sekalian hakim hakim lamoen soedah habis priksaänja kadoea pehaq perkara dahawa dan djawab dan saksi dan djarah mendjarah koesoeroehkan moepaqat moepaqat memoetoeskan itoe lawan chalipahnja dan toean loerahnja.

Perkara jang kaseblas lamoen soedah djadie pepoetoesan itoe bawa kajah ading ading dhoeloe mentjatjaq tjap di dalam pepoetoesan itoe.

Perkara jang kadoeablas siapa siapa jang kalah behoekoem maka anggan ija deri pada kalahnia itoe sarahkan kajah ading pepoetoesannja itoe ading mengeraskannja.

Perkara jang katigablas sekalian bilal bilal dan qaum qaum lamoen ada hakim menjoeroeh bitjara pehoekoeman djangan ading anggan karana itoe printahkoe djoea.

Perkara jang ka-ampatblas kalau ada orang naik behoekoem kajah hakim hakim kalau endada lawan soerat dahawa dan djawab tiada koebarikan hakim membitjarakan.

Perkara jang kalimablas lamoen ada modda'i mendjoelong soerat dâwâ kajah hakim koesoeroeh djoelong kajah modda'â' alaihi maka lamoen anggan modda'â 'alaihi deri pada mendjawab da'wâ modda'i itoe pada hal sampei lima blas harie anggannja itoe koesoeroehkan hakim memoetoeskan hoekoemnja dengan noekalnja.

Perkara jang ka anamblas mana mana segala perkara jang dhoeloe deri pada zamankoe tiada koebarikan di babaq lagie dan mana mana segala perkara pada zamankoe lamoen njata salahnja boleh adja di babaq di boedjoerkan oleh hakim.

Perkara jang katoedjoehblas siapa siapa jang ada beïsi tanah perhoemaän atawa doekoeh atawa djanis milk lain deri pada itoe jang tersenda pada waqtoe inie atawa hendaq menjendakan jang terdjoeal atawa hendaq mendjoeal atawa tersewakan atawa hendaq menjewakan atawa jang terkadoeakan atawa hendaq mengadoeakan atawa jang terindjamkan atawa hendaq meïndjamkan semoeanja perkara ini koesoeroeh datang kapada hakim bersaksie dan hakim itoe koesoeroeh me-oelahkan tarihnja doea noschah satoe noschah di dalam tangan hakim dan satoe noschah di dalam tangan jang ampoennja milk dan hakim koesoeroeh beroelah soerat besar tampat segala tarih itoe soepaja di gadoeh oleh hakim hakim ganti berganti dan apabila hendaq taboes menaboes datang djoea kapada hakim boleh memboewang kadoea tarih itoe maka jang ampoenja milk dan seorang orangnja membari kapada hakim lima lima doeït.

Perkara jang kadoealapanblas mana mana orang jang berambangan laki bini sebab perbantahan atawa lainnja tiada koebarikan lakinja itoe memegang bininja hanja koesoeroeh sigra berkabaikkan maka hakim hakim serta qrabat kadoea pehaq koesoeroeh memadahi dan membaikkan dan memeriksa apa apa kasalahan kadoea pehaq dan apabila anggan menoeroet hakim dan adat serta sangat hadjat minta baikkan pada hal prampoean itoe sangat kras tiada maoe berkabaikkan lagie maka padahkan kajah di akoe.

Perkara jang ka sembilanblas tiada koebarikan orang menjarahkan bertetagihan kapada radja radja atawa mantri mantri atawa panakawan lamoen tiada soerat hakim.

Perkara jang kadoeapoeloeh sekalian benoewa tiap tiap tetoeha kampong koesoeroehkan mandjaga melihat lihat boelan pada tiap tiap awal boelan ramadhân dan achirnja dan tiap tiap awal boelan hadji dan awal boelan moeloed maka siapa siapa jang melihat boelan lekas lekas bepadah kapada hakimnja soepaja hakimnja lekas bepadah kajah di akoe maka mana mana benoewa jang di laloeïnja ilir itoe ikam chabari semoewanja.

Perkara jang kadoea poeloeh satoe tiap tiap kampong kalau ada perbantahan isi kampongnja ija itoe tetoeha kampongnja koesoeroehkan membitjarakan dan mematoetkan moepaqat moepaqat lawan

jang toeha toeha kampognja itoe lamoen tiada djoea dapat membitjarakan ikam bawa kapada hakim.

Perkara jang kadoeapoeloehdoea sekalian orang jang berhoekoem jang telah die hoekoemkan oleh hakim hakim tiada koebarikan larie kapada siapa siapa dan tiada koebarikan siapa siapa jang mengeia-ï orang jang di hoekoemkan hakim itoe mana mana orang jang anggan deri pada printahkoe ini maka lari djoea ija kapada siapa siapa akoe hoekoemkan.

Perkara jang kadoeapoeloehtiga sekalian orang jang telah berdjoeal tanah perhoemaän atawa doekoeh atawa lainnja pada zaman dhoeloe dhoeloe sama ada soedah terdjoealnja ka lain lain banda itoe atawa tetap adja didalam tangannja maka menoentoet qrabatnja jang mendjoeal itoe menda'wa berserekat lawan dinja lagie belom di behagie banda itoe dan djekalau moepaqat jang menda'wa berserekat dengan jang mendjoeal itoe sekaliepoen pada hal lawasnja banda jang di dalam tangan jang menoekar itoe doea poeloeh tahoen atawa lebih maka anjar menda'wa berserekat pada hal hidoep kadoeanja lagie hâdhir kadoeanja didalam masanja jang terseboet itoe didalam tangan jang menoekar maka tiada koebarikan jang mendjoeal itoe atawa jang menda'wa bersekerat itoe menoentoet kapada hakim hakim dan segala hakim hakim tiada djoea koebarikan membitjarakan sebab karana lawasnja.

Perkara jang kadoeapoeloeh ampat ikam sekalian hakim hakim kalau ada orang jang mendjoelong da'wa dan djawabnja ikam oelahkan tarihnja tatkala ija mendjoelong da'wa djawabnja itoe maka mana mana jang berkahendaq kapada saksie ikam pinta saksienja itoe habis habis sekalie adja inja jang boleh meadakan saksie itoe didalam masa seboelan adja temponja inja me-ingat ingatkan saksienja maka kalau soedah habis segala bitjaranja jang termasoq pada hakim ikam poetoeskan adja dan djekalau meadakan poelang saksie jang lain deri pada jang di seboetnja dhoeloe djangan ikam trima lagie.

Perkara jang kadoeapoeloeh lima mana mana lakie lakie jang berbinie boedjang kamoedian maka menda'wa lakienja itoe akan binienja tiada bedara serta di wantar wantarkannja kapadā setengah

manoesia jang djadie aib prampoean itoe ijaitoe bepadah kajah di akoe karana inja menda'wa dengan tiada saksienja.

Perkara jang kadoeapoeloeh anam mana mana tanah perhoemaän dan doekoeh jang soedah di djoeal atawa soedah di behagie oleh orang toehanja atawa oleh hakim pada hal masjhoer wantar djoeal toekarnja atawa behagienja itoe apa lagie djeka ada serta saksie qrabat atawa pasiq sekalipoen maka soedah sepoeloeh tahoen atawa lebih maka tiada boleh anaq tjoetjoenja dan qrabatnja membabaq menoentoet kapada hakim kamoedian deri pada soedah matie jang mendjoeal atawa jang menoekar atawa jang membehagie atawa jang menerima behagie.

Perkara jang kadoeapoeloeh toedjoeh siapa siapa jang menang berhoekoem tiada boleh orang jang menang itoe menoentoet sewa tanahnja itoe pada jang kalah berhoekoem selama perhoemaän di dalam tangannja itoe adanja.

Perkara jang kadoeapoeloeh delapan siapa siapa jang hendaq berhoema didalam watas Halabioe atawa Negara atawa benoewa lainnja maka ijaitoe tiada boleh orang Halabioe atawa Negara atawa lainnja menangat dan tiadah boleh orang me-akoeï watas jang tiada oesahanja dan perhoemaännja dan tiada boleh orang meharoe biroe.

Perkara jang kadoeapoeloeh sembilan ijaitoe mana mana padang jang di tinggalkan orang kira kira doea moesim atawa lebih maka kombalie djadie padang poelang dan tiada tanda milknja sepertie tetanamannja atawa galangnja atawa soengeinja jang menghidoepie tanahnja itoe maka di gawei poela oleh orang jang lainnja itoe serta de tetapinja maka tiada koebarikan orang jang dhoeloe itoe menghendakie lagie atawa menoentoet kapada hakim hakim.

Perkara jang ka tiga poeloeh betoel mana mana orang jang kababaran jang tiada mengakoe berzina ijaitoe padahkan kajah di akoe.

Perkara jang katigapoeloeh satoe mana mana loerah loerah dan mantri mantri Oeloe Soengei dan lainnja tiada koebarikan lompat masok bitjara dan mengganggoeï kapada segala printah jang katen-

toekan kapada sekalian hakim hakim dan chalipahnja dan toean loerahnja. Dimikianlagie hakim hakimnja dan chalipahnja dan toean loerahnja tiada koebarikan lompat dan ganggoe kapada sekalian printah jang katentoekan kapada lelawangan dan loerah loerah dan mantri nja maka adalah printah jang katentoekan kapada sekalian hakim itoe mana mana sekalian bitjara hakim menghoekoemkan perbantahan sekalian rajatkoe dan printah jang katentoekan kapada sekalian lelawangan dan loerah loerah dan mantrienja itoe mana mana printah kerdjaänkoe kapada sekalian rajatkoe bitjara negri atawa lainnja dan jang koesoeroehkan moepaqat dan misjwarat hakim hakim lawan lelawangan dan loerah mantrinja kalau ada jang anggan dan tiada measi hoekoem allah taälah jang di hoekoemkan oleh hakim ijaitoe sekalian lelawangan dan loerahnja dan mantrinja koesoeroeh mengeraskan hoekoem itoe.

Djekalau berkata kata seorang kapada seoepama lelawangan oeloen ridhâ bernadsr adja doea reaal setalie tiab tiab waqtoe sampei orang betagih nadsr dan baqtin maka telompat orang itoe di tagih maka oewang pénahoernja itoe tiada halal karana nadsr itoe pasid katiada çâh karana katiadaän alzam jang mengwadjibkan membajar dia dan djeka diperoleh sjartnja sekaliepoen ijaitoe tiada di kenaï segala gawei dan poepoe pinta dan tiada di haoer biroe segala milknja adapoen nadsr jang çâh jang djadie halal pembajarnja itoe bahoewa berkata kata ija tiap tiap seorang lamoen oeloen tiada kenaï segala gawei dan poepoe pinta dan tiada di haoer biroe milk oeloen wadjib atas oeloen bernadsr meatoerie pada tiap tiap moesim doea reaal setalie maka apabila di peroleh segala sjartnja itoe wadjiblah atasnja membajar doea reaal setalie itoe dan apabila tiada diperoleh semata sjartnja deri pada segala sjart jang tiga itoe maka tiada wadjib atasnja membajar dia dan tiada halal pembajarnja.

Sekalian kapala nadsr djangan ada jang menjalahi pitoea Hadjie Djamal'oedin ini lamoen orang orang lain jang menjalahi koehoe koemkan lamoen orang orang lain jang menjalahi apabila ikam kahada kawawa menangat lekas lekas bepadah kajah di akoe tamat.

In het Bandjereesch dialect wordt veelvuldig gebruikt de lange *a* waar het maleisch de toonlooze *e* heeft. Zoo in dit reglement: *banar* (art. 1), *membari* in plaats van *membri* in vele artikelen. In de verschillende artikelen wordt dit laatste woord dan eens met een

alif en dan weder zonder geschreven. Artikel 8 heeft het woord twee malen eens met en eens zonder alif.

Hoewel wij in dit stuk daarvan geen voorbeelden aantreffen, zoo kan hier toch worden opgemerkt, dat ook het duidelijk aspireeren der *h* aan het begin der woorden een eigenaardigheid is van de volkstaal in het Bandjermasinsche. Zoo zegt men niet *ajam*, *oedjan*, *antam* maar *hajam*, *hoedjan*, *hantam*.

Zonder uitzondering spreekt de sultan hier steeds van zich zelven met *akoe*. Dit is het gewoonlijk gebezigde persoonlijk voornaamwoord, wanneer men tot zijns gelijken of wel tot minderen spreekt, en daarbij behoort dan het persoonlijk voornw. voor den 2en persoon: *ikam* zooals ook in art. 20 en 24 voorkomt.

De meerdere meer uit de hoogte of minder minzaam sprekende bezigt voor den 1en persoon *oenda* en voor den 2en *njawa*.

In ieder geval antwoordt de mindere met *oeloen* in den 1en en sampeian in den 2en persoon [1]).

Bovendien heeft men nog sprekende tot personen die niet meerder zijn in rang, maar wien men toch een zekere achting verschuldigd is, zooals b. v. tot oude lieden — en tegenover deze speciaal zijn zij dan ook in gebruik — de vormen *kolla* voor den 1en en *endika* voor den 2en persoon. Zij antwoorden dan al naar den stand van hem met wien zij spreken met: *akoe*, *ikam* — *oeloen*, *sampeian* en zelfs met *oenda*, *njawa*,

Het persoonlijk voornaamwoord *kami* is ook bekend en in sommige streken zelfs zeer gebruikelijk.

Ook *kita* wordt door personen van aanzien wel gebezigd en de sultan had deze vorm ook zeer goed in het reglement kunnen gebruiken.

Plaatselijk heeft men natuurlijk nog vele andere woorden zooals bijv. te Tandjong *naun* voor den 2en persoon.

De bezittelijke vorm der voornaamw. wordt zelden gevormd door *ampoenja*; indien reeds het woord dat de bezitting noemt is voorafgegaan, dan is bijna altijd gebruikelijk een zeer eigenaardige vorm met het woordje *enggih* dat voor het persoonlijk voornaamwoord geplaatst wordt en daaraan den rang van bezittelijk voornaamw. geeft.

---

1) Opmerking verdient dat in het atjeneesch *oeloen* de gewone vorm is voor het pers. voornw. 1en persoon. Meerdere woorden hoorde ik in Atjeh bezigen die ook speciaal te Borneo te huis behooren.

Dat huis is van mij	itoe roemah enggihkoe
Dat is mijn huis	itoe roemahkoe
Dat is mijn paard en dat is het uwe	ini adjarankoe dan itoe enggih ikam
Zijn prahoe is lang	Prahoenja pandjang

In de 2e en de 4e der bovenaangehaalde zinnen kan men den vorm met *enggih* niet gebruiken.

Alleen in den vragenden vorm wordt *enggih* gebruikt, onverschillig vóór of na het woord dat de bezitting noemt: Van wien is die hond? kan zoowel worden vertaald door: »itoe doepan enggih siapa" als door: »enggih siapa doepan itoe."

Het woordje *enggih* heeft nog een andere beteekenis nl. die van het bevestigende *ja*, maar dan meestal verbonden met *poen* en altijd gebruikt als men zeer beleefd spreekt. *Enggihpoen* is zeer nederig *enggih* alleen minder nederig. *Poen* alleen wordt ook gebruikt voor toestemming, en is altijd beleefd maar er zijn weinig woorden waar zoo bewaarheid wordt het spreekwoord: le ton fait la musique.

Het eerste artikel heeft: *tedengar* voor *terdengar*, eene weglating der *r* die in dit stuk meerdere malen wordt aangetroffen en zeer algemeen is zoowel in het spraakgebruik alsook in geschriften.

Het woord *bepadah* in dit en andere artikelen herhaaldelijk voorkomende is het algemeen gebruikelijke voor *zeggen*, *spreken* dus gelijk het maleische *kata*.

Tobat en *menobat* zijn natuurlijk verbasteringen van het arabische *tawbat*.

De vorm *kajah di akoe* voor: *aan mij* of *tot mij* is alsmede zeer gebruikelijk, Niet alleen met akoe maar ook met andere woorden is die vorm regel bijv.: *minta kajah di inja*, *hanjar akoe betakoen kajah kawitan* (betakoen = vragen, kawitan = ouder dus zoowel vader als moeder). Uit het laatste voorbeeld ziet men dat het woordje *di* niet altijd noodig is. Alleen voor de welluidendheid wordt het vaak gebezigd.

Tiap tiap in het behandelde stuk op meerdere plaatsen te vinden is in het begin van het aanhangsel verkeerdelijk *tiab tiab* geschreven. Men zoude daar kunnen lezen *tiba tiba* dat ook in het Bandjereesch bekend is, maar hier zeer stellig niet is bedoeld.

Tiba tiba beteekent: somtijds en *tiap tiap* ieder, dus *tiap tiap waqtoe*: iedere vastgestelde tijd.

Oelah, *beroelah meoelahkan* het dagelijksche woord voor *maken*.

Lamoen en *djekalau* ook wel *kalau* worden in het Bandj. gebezigd, maar *lamoen* is het meest gebruikelijk. De *l* wordt vaak weggelaten en dus gesproken van *amoen*.

Artikel 4 heeft het woord *kahada* dat ik het Bandj. gewoonlijk gebruikt wordt voor *tiada* — hoewel dit laatste blijkens art. 5 en 14 ook wordt gebezigd. In datzelfde art. 14 treft men nog aan *endada* dat almede dezelfde beteekenis heeft en volstrekt niet zeldzaam voorkomt. In stede van *kahada* gebruikt het volk ook veel *tjakada* en in stede van *endada* wordt ook gezegd *enda*.

Artikel 6. *Lawan* is het gebruikelijke woord voor *dengan* hoewel ook dat voorkomt. In stede van *lawan* zegt het volk vaak: *awan*.

Art. 7. *Tangah* in plaats van *tengah* is de Bandj. uitspraak.

Art. 8. Zoo ook zegt men *pembâkel* en niet *pembekel*.

Art. 10. Het woord *djarah* heeft in het Bandj. eene beteekenis die ik in geen enkel woordenboek heb aangetroffen.

Als twee lieden vechten en de een heeft den ander onder den voet dan zal hij tegen hem zeggen: *djarahkah:* geef je het gewonnen? Zoo ook als een kind iets doet wat het wist niet te mogen doen en zich bezeert of wel van een ander een berisping of kastijding krijgt dan zal de moeder zeggen: *sekarang djarahkah* en dan roept het kind huilende *djarah oeloen poen*.

djarah mendjarah is dus duidelijk: elkaar trachten te overwinnen, dus hier twistgeding.

Art. 12. *Sarahkan* in stede van *Serahkan* is de gewone Bandj. uitspraak.

De overeenkomst tusschen dit woord en het boven behandelde *djarah* valt in het oog.

Art. 15. *djoelong mendjoelong* geven, overhandigen.

Art. 16. *babaq* onderst boven halen, afbreken, oprakelen.

Art. 17. *be-isi* eigentlijk *berisi* = bezitten. In deze beteekenis kan het woord geen andere vorm aannemen. Een meer letterlijke vertaling van het woord zoude zijn het duitsche »inhaben".

Senda (menjenda tersenda di sendakan) = verpanden, in pand geven in tegenstelling van *gadei* = in pand nemen.

taboes Bandj. uitspraak voor *teboes*.

gadoeh zorg dragen voor zorgvuldig bewaren.

De redactie voor het 1e deel van dit artikel is niet fraai maar toch duidelijk genoeg.

Art. 22. De beteekenis van het woord *larie* is hier duidelijk: naar iemand toegaan om bij hem zijn toevlucht te zoeken.

Het woord مغياي weet ik van niets anders af te leiden als van de uitroep van pijn of schrik »akei" of ook »keia" en het daarvan gevormde werkwoord beduidt dan iemand beklagen hier natuurlijk met de bedoeling van ophitsen daarbij.

Art. 23. De vormen *berdjoeal* en *terdjoeal* zooals die hier voorkomen zijn zeker zonder nadenken neergeschreven en men denke hier dan ook alleen aan slordigheid.

lawas steeds gebruikt in stede van het mal. lama.

toekar = koopen. Het mal. bli wordt door het eigentlijke volk nooit gebruikt. Ruilen is *behoeroep*.

Art. 24. Bitjaranja jang termasoq pada hakim — daarmede wordt blijkbaar bedoeld: bitjaranja segala orang jang ter masoq enz. en dan nog is de uitdrukking masoq pada zeer slordig.

meadakan in stede van *mengadakan* is waarschijnlijk voor een maleisch oor niet welluidend, voor een Bandjareesch zoude mengadakan vreemd klinken.

Art. 27. *Selama:* een man uit het volk zegt *selawasan*.

Art. 28. *menangat* = mal. *melarang*.

Art. 29. *gawei* wordt nagenoeg altijd gebruikt in stede van het mal. *kerdja*.

Art. 30. *lompat* ook vaak *ompat* is = volgen, meegaan meedoen — geheel hetzelfde als het mal. *toeroet*. *Lompat masoq bitjara* is dus meedoen in het gesprek — zich mengen in de beraadslaging.

Springen is in het Bandj. *lontjat*, *melontjat*.

measi in stede van *mengasih* = zich storen aan.

telompat zie boven: *lompat volgen*. Telompat is dus dadelijk op iets volgende, onmiddelijk, eensklaps.

oewang penahoerja. In het Bandj. wordt het woord *bajar* wel gebruikt zooals uit het slot van het reglement ook is te zien — maar toch gebruikt het volk voor betalen gewoonlijk het woord *tahoer* (menahoer): *oewang penahoernja* is dus het geld dat tot betaling dient.

meatoeri nederig aanbieden ook figuurlijk een zaak aan een hoog geplaatst persoon ter beoordeeling voorleggen.

kewawa ook wel *kawa* = kunnen, in staat zijn.

Bijlage.

ڤد هجرة سنه ١٢٥١ ڤد هاري خميس يڠكليمبلس هاري
بولن المحرم جم ڤوكل سمبيلن ڤد كتيک ايتله اک سلطان ادم
ممبوت اونداڠ٢ ڤد سكلين رعيتكو سوڤيا جادي سمڤرنا اڬام
رعيتكو دان اعتقد مريكئيت دان سڤاي جاڠن جادي باڽق
ڤربنتاهن مريكئيت دان سڤاي جادي كمداهن سڬل حاكم٢
مڠحكمكن مريكئيت اک هارڤ٢ جوا بهو جادي باءيک سكلين
حال مريكئيت دڠن سبب اونداڠ٢ كو اين مک اداله اونداڠ٢ كوا ين
ببراڤ ڤركار اداڤون ڤركار يڠڤرتام اكو سوروهكن سكلين
رعيتكو لاک٢ دان بيني٢ براعتقاد دڠن اعتقاد اهل السنة والجماعة
دان جاڠن اد سوراڠ براعتقاد دڠن اعتقاد اهل البداعه مک
سياڤ٢ يڠ تڠر اوراڠيڠ براعتقاد لاين درڤد اعتقاد اهل السنة
والجماعة كسوره بڤاده كڤد حاكمن دان حاكم ايت ممريكسان
لامون بنر ساله اعتقادن مريكئيت كسوروهكن حاكم ايت منوبتكن
دان مڠجاري اعتقاد يڠ بتول لامون اڠڬن اين درڤد توبة بڤاده
حكم ايت كايه ديكو ڤركار يڠكدوا تيڤ٢ تتوها كمڤوڠ كسوروهكن
براوله لڠكر سڤاي دديريكن مريكئيت سمبهيڠ برجماعه ڤد
تيڤ٢ وقت دڠن سكلين انق بوهن دان كسوروهكن مريكئيت
ممباواي انق بوهن سمبهيڠ برجماعه دان سمبهيڠ جمعة ڤد
تيق٢ جمعة لامون ادا نڠ اڠڬن ڤدهكن كايه دياكو ڤركار
يڠ كتيڬ تيڤ٢ تتوها كمڤوڠ كسوروهكن ممداهي انق بوهن
دڠن برموڤقة استمره لاڬ انتار بقرابة سڤاي[redacted]جاڠن جادي باڽق

بچار دان ڤربنتاهن ڤركارا يڠكأمڤت سياڤ٢ يڠ هندق
نِكَاحْ كڤد حَاكِمْ كسورهكن اورڠيڠ ترلبه عَادِلْ ددالم كمڤوڠ
ايت ممباوان كڤد حاكم سكورڠڽ دواورڠ لامون كهندق سڤرت ايت
جاڠن دنكحكن ڤركارا يڠكليم تياد كبريكن سكلين اورڠ
منكحكن ڤرمڤوان دڠن تقليد كڤد مُذْهَبْ يڠلاين درڤد مُذْهَبْ
شَافِعِي مك سياڤ٢ يڠ ساڠت بَحَاجَةْ كڤد برتقليد ڤد
منكحكن ڤرمڤوان ايت بڤادة كاية دياكو دهول ڤركارا يڠكأنم
مان٢ ڤرمڤوان يڠ هندق مينت ڤسخكن نكاحڽ لاون لكينڽ
مك حاكم٢ كسورة ممريكسا اڤ٢ انكر بني٢ ايت ڤدهكن كاية
دياكو ڤركاريڠ كتوجه تياد كبريكن مفتي ممباري فتوا كڤد
اورڠيڠ هندق برحكم اتواورڠيڠ ددالم تڠه برحكم دان تياد كباريكن
اورڠ ايت ممينت فتوا هاڽ حاكم جو ممنتاكن فتواڽ ڤركارا
يڠكدوالاڤن سياڤ٢ يڠ اد داتڠ كڤد مفتي ممداهكن سورهنكو
ممنت فتوا تياد كبريكن مفتي ممباري فتوا لامون تياد لاون
چڤكو ڤركارا يڠكسمبيلن سياڤ٢ يڠ برحكم تياد كبريكن
ماسق ڤد رج٢ اتو منتري٢ اتو ڤمبكل٢ اتو ڤنكاون ڤركارا
يڠكسڤوله سكلين حاكم٢ لامون سودة هابس ڤريكساأنڽ كدوا
فيهق ڤركار دعو دوان جواب دان سكسي دان جراح منجرح
كسورهكن موفقة٢ ممتوسكن ايت لاون خليفهڽ دان توان
لورهڽ ڤركارا يڠكسابلس لامون سودة جادي ڤڤتوسن ايت
باوا كاية اديڠدة اديڠ دهول منچاچق چڤ ددالم ڤڤتوسن
ايت ڤركارا يڠكدوابلس سياڤ٢ يڠ كالة بحكم مك اڠڬن
اي درڤد كالهڽ ايت سارهكن كاية اديڠ ڤڤتوسنڽ ايت اديڠ
مڠرسكنڽ ڤركارا يڠكتيڬ بلس سكلين بلال٢ دان قوم٢ لامون
اد حكم منڤورة بچار ڤحكومن جاڠن اديڠ اڠڬن كارن ايت

فرنتهكو جوا   فركار يغكامفتبلس كلو اداورڠ نايءك بحكم
كاية حاكم٢ كلواندا لاون سورة دعوي دان جواب تياد كيريكن
حاكم ممبچراكن   فركار يغكليم بلس لامون اد مداعي منجو
لوڠ سورة دعوي كاية حاكم كسوره جولڠ كاية مداعي علية مك
لامون اڠكن مداعي علية درفد منجواب دعوي مدعي ايت
فد حال سفي ليم بلس هاري اڠكنن ايت كسورهكن حاكم
ممونسكن حكمن دڠن نكولن   فركار يغكانم بلس مان٢ سڠل
فركار يغدهول درفد زمانكو تياد كبريكن دبابق لاڬي دان مان٢
سڠل فركار فد زمانكو لامون ڤات سلهن بوله اج دبابف
دبوجركن اوله حاكم   فركار يغكتوجه بلس سياف٢ بڠ اد بايئس
تانه فرهمان اتوا دوكوه اتو جنيس ميليك لاين درفد ايت يغتر
سندا فد وقت اين اتو هنداق مپنداكن يغتر جوال اتو هنداق
منجوال اتو ترسيواكن اتو هندق منپواكن اتو يڠ تركدواكن
اتو هندق مڠدواكن اتو يڠ ترانجمكن اتو هندق مانجمكن سواث
فركاراين كسوره دانڠ كفد حاكيم يرسكس دان حاكم ايت كسوره
ماولهكن تريحن دوا نسخه سات نسخه ددالم تاڠن حاكم دان
سات نسخه ددالم تاڠن يڠ امفونن ميلك دان حاكم كسوره
براوله سورة بشر تمفت سڠل تاريخ ايت سفاي دڠادوه اوله حاكم٢
ڬنت برڬنت دان افبيل هندق تابوس منابوس داتڠ جو كفد حاكم
بوله ممبوڠ كدو تاريخ ايت مك يڠ امفونن ميلك دان يڠ سورڠ٢ ن
ممباري كفد حاكم ليم٢ دويت   فركار يغكدوالافن بلس
مان٢ اورڠيڠ برمباڠن لاک بني سبب فربنتاهن اتو لاينن يياد
كبريكن لكين ايت ممڠڠ بنين هان كسوره سيڠرا بركباءيككن مك
حاكم٢ سرت قرابة كدوا فيهق كسوره ممداهي دان ممباءيككن
دان ممريكساف٢ كسلاهن كدوا فيهق دان افبيل اڠكن منورة

حاكم دان عادت سرت ساݢة حاجة منت بايككن فد حال
ڤرمفون ايت ساݢة كراس تياد ماو بركبايككن لاݢ مك
فدهكن كاية دياكو ڤركار يڠكسمبيلن بلس تياد كوباريكن
اورڠ ميرهكن برتتاݢيهن كفد راج٢ اتوا منتري٢ اتو فنكاوان
لامون تياد سورة حاكيم ڤركار يڠكدوافوله سكليين بنوا تيف٢
تتوها كمفوڠ كوسورهكن منجاݢا مليهت٢ بولن فد تيف٢ اول
بولن رمضان دان اخزن دان تيف٢ اول بولن حج دان اول بولن
مولد مك سياف٢ يڠ مليهت بولن لكس٢ بفده كفد حاكيمن
سفيا حاكمن لكس بفادة كاية دياكو مك منا٢ بنوايڠ دللوين
ايلير ايت ايكم خبري سموان ڤركار يڠكدوافوله سات تيف٢
كمفوڠ كلو اد ڤربنتاهن ايس كمفوڠن يايت تتوها كمفوڠن
كسورهكن ممبچراكن دان مماتوتكن مو فقة٢ لاون يڠ توها٢
كمفوڠن ايت لامون تياد جو دافة ممبچراكن ايكم باواكفد
حاكم ڤركار يڠ كدوافولهدوا٢ سكليين اورڠيڠ برحكم يڠ تله
دحكمكن اوله حاكم٢ تياد كوبريكن لاري كفد سياف٢ دان
تياد كوبريكن سياف٢ يڠ مڠياڽ اورڠيڠ دحكمكن حاكم ايت
مان٢ اورڠيڠ اڠكن درفد فرنتهكو ايرن مك لاري جو اي كفد
سياف٢ اكو حكمكن ڤركار يڠكدوافوله تيݢ سكليين اورڠيڠ
تله برجوال تانة ڤرهمأن اتوا دوكوه اتو لايننن فد زمان دهول٢
سام اد سودة ترجوالن كلائين٢ بند ايت اتو تتف اچ ددالم تاڠنن
مك مننتوت قرابتن يڠ منجوال ايت مندعوى برشريكت
لاون داين لاݢ بالم دبهاݢ بند ايت دان جكلو موفقة يڠ مندعوا
برشريكت دڠن يڠ منجوال ايت سكالفون فد حال لاوسن بندا
يڠددالم تاڠن يڠ منوكر ايت دوافوله تاهن اتو لبه مك اڤر مندعوا
برشريكت فد حل هيدف كدوان لاݢ حاضير كدوان ددالم

ماسڽ يڤتر سبت ايت دالم تاڠن يڠ منوکر مک تياد کوبريکن يڠ
منجوال ايت اتو يڠ مندعوا برشريکت ايت منونتوت کڤد حاکم۲
دان سݢال حاکم۲ تياد جواکوبريکن ممبچراکن سبب کارن
لاوسڽ   ڤرکار يڠکدواڤوله امڤت ايکم سکلين حاکم۲ کلو ادا
ورڠيڠ منجولڠ دعوا دان جوابڽ ايکم اولهکن تاريخڽ تتکال
اي منجولڠ دعوي جوابڽ ايت مک منا۲ يڠ برکهندق کڤد
سکسي ايکم ڤينت سکسيڽ ايت هابس۲ سکال اج اين يڠ بوله
ماداکن سکسي ايت دالم ماس سبولن اج تيمڤوڽ اين مايڠت
ايڠتکن سکسيڽ مک کلو سوده هابيس سݢل بچاران يڤتر
ماسق ڤد حکم ايکم ڤوتسکن اج دان جکلو ماداکن ڤولڠ
سکسي يڠ لاين درڤد يڠ دسبتڽ دهول جاڠن ايکم تريمالاݢ
ڤرکار يڠکدواڤوله ليم مان۲ لاک۲ يڠ بربني بوجڠ کمدين مک
مڠدعوا لکين ايت اکن بنينڽ تياد بدار سرت دونتر۲کنڽ کڤد
ستڠه مانسي يڠ جادي عيب ڤرمڤون ايت يائيت بڤاده کايه
دياکو کارن اين مندعوا دڠن تياد سکسين   ڤرکار يڠ
کدواڤوله انم مان۲ تانه ڤرهمان دان دوکه يڠ سوده دجوال اتو سوده
دبهاݢ اوله اورڠتوهان اتو اوله حاکم ڤد حال مشهور ونتر جوال
توکرڽ اتوا بهݢينڽ ايت اڤ لاݢ جک اد سرت سکسي قرابة
اتوا ڤاسق سکلڤون مک سوده سڤوله تاهن اتوا لبه مک تياد بوله
انق چيچوڽ دان قرابتڽ ممباتق منونتوت کڤد حاکم کمدين
درڤد سوده مات يڠ منجوال اتو يڠ منوکر اتو يڠ ممبهاݢ اتو يڠ منا
ريم بهاݢ   ڤرکار يڠکدواڤوله توجه سياڤ۲ يڠ مانڠ برحکم
تياد بوله اورڠيڠ مانڠ ايت منونتوت سيوا تانهڽ ايت ڤد يڠ کاله
برحاکم سلاما ڤرهمان دالم تاڠنڽ ايت اداڽ   ڤرکار يڠ
کدواڤوله دلاڤن سياڤ۲ يڠ هندق برهوما دالم واتس هلبيو اتونݢار

اتو بنوا لائينن مک يائيت تياد بوله اورڠ هلبيو اتو نکار اتو لائينن
مناڠت دان تياد بوله اورڠ ماکوي واتس يڠ تياد اوسهان دان
فرهمأنن دان تياد بوله اورڠ مهارو بيرو فرکارا يڠکدوافوله
سمبيلن يائيت مان٢ فادڠ يڠ دتڠکلکن اورڠ کير٢ دو موسيم
اتو لبه مک کمبال جادي فادڠ فولڠ دان تياد تندا ميلکن سفرت
تتانمنن اتو ڬالڠن اتو سوڠين يڠ مڠهيدوفي تانهن ايت مک
دݢاوي فولا اوله اورڠيڠ لائينن ايت سرت دتنافين مک تياد
کوبريکن اورڠيڠ دهول ايت مڠهندأکي لاڬ اتو منتوت کفد
حاکم٢ فرکارا يڠکتيڬ فوله بتل مان٢ اورڠيڠ کبابران يڠ تياد
مڠاک برزنا يائيت فدهکن کايه دياکو فرکارا يڠکتيڬ فوله
سات مان٢ لوره٢ دان منتري٢ اولبو سوڠي دان لائينن تياد
کبريکن لمفت ماسوک بچار دان مڠڬڠکوي کفد سڬل فرينة يڠ
کتننتوکن کفد سکلين حاکم٢ دان خليفهن دان توان لورهن
دمکينلاڬ حاکيم٢ ن دان خليفهن دان توان لورهن تياد
کوبريکن لمفت دان ڬڠکو کفد سکلين فرينته يڠ کتننتوکن کفد
للاواڠن دان لوره٢ دان منترين مک اداله فرينته يڠ کتننتوکن
کفد سکلين حاکم ايت مان٢ سکلين بچار حکيم مڠحکمکن
فربنتاهن سکلين رعيتکو دان فرينته يڠکتننتوکن کفد
سکليت للاواڠن دان لوره٢ دان منترين ايت مان٢ فرينتة
کرجانکو کفد سکلين رعيتکو بچار نکري اتوا لائينن دان
يڠ کسورهکن موفقة دان مشاورة حاکيم٢ لاون للاواڠن دان
لوره منترين کلو اد يڠ اڠکن دان تياد ماس حکم الله تعالىيڠ
دحکمکن اوله حاکيم يائيت سکلين للاواڠن دان لورهن دان
منترين کسوره مڠرسکن حکم ايت

....

جکلو برکات سورڠ کفد سافم للواڠن اولن رضي برنذر
اج دوا ريال ستالي تيبا٢ وقت سمفي اورڠ بتاڬه نذر دان بقتين
مک تلمفت اورڠ ايت دتاڬه مک اواڠ فناهرڽ ايت تياد حلال
کارن نذر ايت فاسيد کاتياد صح کاران کتيادأن الزام يڠ
مڠواجبکن ممباير دي دان جک دفراوله شرطن سکليفون يايت
تياد دکناي سڬل ڬاوي دان ففو فنت دان تياد دهاور برو
سڬلا ملکڽ ادفون ندز يڠ صح يڠ جدي حلال فمبايرڽ ايت
بهوا برکتا٢ اي تيفا٢ سورڠ لامون اولن تياد دکناي سڬل
ڬاوي دان ففوفنت دان تياد دهاور برو ملک اولن واجب اتس
اولن برنذر ماتوري فد تيفا٢ موسم دو ريال ستلي مک افبيل
دفراوله سڬل شرطن ايت واجبله اتسن ممباير دو اريل ستالي
ايت دان افبيل تياد دفراوله سمتا شرطن درفد سڬل شرط يڠ تيڬ
ايت مک تياد واجب اتسڽ ممباير دي دان يتاد حلال فمبايرڽ

سکلين کفل٢ نذر جڠن اد نڠ مڤلاهي فتوا حاج حلا الدين
اين لمون ادا جوا نڠ مڤلاهي کحکمکن لمون اورڠ اورڠ يُن نڠ
مڤلاهي انبيلا ايکم کهد کاووا منڠت لکس٢ بفده کايه ديکو تمت

Ideeën voor en over koloniale politiek.

Bezorgdheid over het gezag.

Our army in India and the discipline of our regiments are kept up entirely by our *prestige* and if this should suffer in any way our troops would at once become demoralized. It is necessary for us to take every precaution against any disaster, or even the rumour of a disaster. Bazaar gossip in India supplies the place of public opinion; and a story flies through the country in an incredibly short space of time. Like the social game of German gossip, the tale with an original tittle of truth gets distorted into a monstrosity. — — — Our reputation should, like that of Caesar's wife, be above suspicion.

(Val. C. Prinsep, *Imperial India.* 1881.)

Wetten zonder kracht.

De vraag is geoorloofd, waartoe verordeningen dienen, van welke de regeering zelve constateert, dat zij niet worden nagekomen? Zou het, vooral in Indië, niet beter zijn, weinig te reglementeeren, maar vooraf wel te overwegen, of 't geen men wil goed is, en of de middelen tot uitvoering voorhanden zijn; en is dit bevestigend beantwoord en de verordening eenmaal daar, te zorgen dat zij worde nageleefd? Tot onberekenbaar nadeel voor het prestige van ons gezag wordt dit maar al te vaak verzuimd.

(Profr. v. d. Lith, *de Gids.* 1881.)

Toekomst van Britsch-Indië.

Although the loyalty and fidelity of the Natives will remain unchanged, if the British administration shall continue to be wisely

conducted as heretofore, their minds will in many respects be powerfully affected by the mental and material progress which is being wrought. The morning of a new day is about to break for them. Those who look for this light are like travellers in the Himalayas, who during the last hour of the night arise from their beds, and sit outside their tents on the mountain summits, watching for the dawn to appear behind the distant range of everlasting snow. At first a faint glimmer steals over the eastern horizon, and the peerless peaks are reared up black as Erebus, with no promise as yet of the shining robes in which they are shortly to be arrayed. As the sky becomes illuminated with amber hues, the outline of the peaks, with their needles, spires and pinnacles, is defined with an amazing sharpness, till the whole range presents for a moment the jagged teeth of a gigantic saw. Then, as the orb of day surmounts the horizon, the darkness of the snowy range yields gradually, parts of it become suffused with a purple mist, some points are obscured by a veil of golden gauze, while others, fronting the sun, are smitten with splendour and seem to catch fire. At length, the whole range of mountains subsides into a state of radiant whiteness.

(Sir Richard Temple, *Bart. India in* 1880.)

De regeling der statistiek

BIJ DE

GOUVERNEMENTS-KOFFIECULTUUR,

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

»De koffiecultuur is geen rekenkunstig vraagstuk, en de talrijke breede staten, die hare resultaten aanschouwelijk moeten maken, verzekeren ons geen boontje meer, doch doen fixie en teleurstellingen voortleven, terwijl zij de ambtenaren van meer practische bezigheden afhouden."

K. W. van Gorkom. De Gouvernements-koffiecultuur.

Vragen des Tijds. December 1879.

I.

Toen ik met den aanvang van 1869 mijne loopbaan bij het Binnenlandsch Bestuur mocht aanvangen, bestond de geheele koffie-statistiek uit een eenvoudig, doch practisch jaarstaatje, houdende voor iedere dèsa, hoeveel cultuurdienstplichtigen er waren; hoeveel „vruchtdragende" en „jonge" koffieboomen men telde; hoeveel daarvan in den loop des jaars voor „afschrijving" in aanmerking kwamen; hoeveel men zou bijplanten; eindelijk hoeveel dus met den aanvang van het volgend jaar aanwezig moest zijn. In den legger van dat nieuwe jaar begon men dan met bij de vruchtdragenden van den voorgaanden legger de in dat jaar vruchtdragend geworden jongen te tellen, trok wijders het getal meerderjarig ge-

wordenen van de jongen af, en met deze herziening ving dan weder de nieuwe legger aan.

Inderdaad buiten een dergelijke statistiek is geen orde op dit gebied van administratie mogelijk, want wijl men ieder jaar hebbe te regelen, waarmede de bevolking moet belast worden, zoo dient men toch wel te weten: èn het aantal belasten, èn de hoegrootheid van hetgeen opgelegd is: eenig statenwerk dus, een staatje b. v. als nog tien jaar geleden bestond zal altijd, zoolang men Gouvernements-koffiecultuur heeft, volstrekt noodzakelijk blijken. Maar bij de waardeering van zoo'n arbeid, verlieze men tevens nimmer uit het oog, dat de cijfers slechts grosso-modo kunnen opgegeven worden, dat er daarentegen honderderlei oorzaken bestaan, die hunne juistheid in gevaar brengen. Is reeds in het algemeen het aantal bestaande boomen onmogelijk precies op te geven, de overigens onmisbare scheiding tusschen „vruchtdragend" en „jong" maakt de cijfers nog veel onjuister; ten andere wijl men boekt voor vruchtdragend geworden jonge boomen, die van drie of vier jaar geleden aangeplant, *gelijk de registers dit vermelden*: doch veel is in dien tijd veranderd, veel gestorven en herplant, waardoor herplantingen eigenlijk niet de jaren des onderscheids bereikt hebben. Dan de afschrijvingen. Zij zijn eigenlijk officiëele doodverklaringen, welke voorloopig, althans in den regel, geen ander gevolg hebben, dan dat de betrokken tuinen het voorrecht van een bepaald onderhoud moeten missen, terwijl men intusschen er de vruchten van blijft plukken. „Jaarlijks", zegt de schrijver aan wien het motto ontleend wordt, „jaarlijks hebben er voorts afschrijvingen en bijplantingen plaats, maar de productie houdt slechts rekening met de in onderhoud gebleven tuinen, en men weet overal dat oude, afgeschreven plantsoenen dikwerf nog een ruim beschot geven." Welnu: die plantsoenen dragen uitwendig geen bijzonder karakter, dat hen als afgeschreven stempelt. Zien er dus oude tuinen eenigszins verwaarloosd uit, de verontschuldiging ligt voor de hand, dat zij bereids zijn afgeschreven, alhoewel dit in werkelijkheid nog niet plaats vond; ontmoet men afgeleefde plantsoenen, die reeds dood verklaard waren, doch welk feit niet meer behoorlijk in herinnering is, dan worden zij nog eens afgeschreven, enz.: dwalingen, die vooral met zulk een vlottend en gebrekkig personeel als dat van het plaatselijk Binnenlandsch Bestuur niet zijn te vermijden. Wilt gij het effect van zoovele statistieke bezigheden in officiëelen stijl geschetst vinden, sla dan eens even het Koloniaal Verslag van '80 na, waar men over de statistiek der Gouvernements-koffiecultuur blz. 163/164 o. a. leest: „Blijkens die statistiek waren in 1879 niet

minder dan 18 276 883 oude en 2 359 994 jonge boomen af te schrijven." (Men lette op de vermelding der *eenheden*!) „Bij de beschouwing van het eerstgenoemde cijfer heeft men *weder* in de *eerste* plaats te denken aan een *rectificatie der leggers*."

Zoo is men altijd aan het *rectificeeren!*

Voorwaar zelfs in de gunstigste omstandigheden zouden bij de vele van nature krachtig werkende oorzaken tot dwaling onwillekeurige feilen niet zijn te vermijden, en welke afmetingen moeten deze dan niet nemen, waar de administratieve krachten zoo ontzettend veel te wenschen overlaten! Daarom is beperking in het eischen van statistieke gegevens volstrekt wenschelijk; wat nog eenigszins in het ruwe waar is, wordt ten eenenmale onjuist en dus feitelijk onbruikbaar, indien men zich in eindelooze berekeningen moet begeven: hoe meer men afdaalt tot in bijzonderheden, hoe grooter toch het gevaar wordt om fouten te maken en hoe meer men opwekt om zelfs met hetgeen mogelijk is de hand te lichten.

Aan den anderen kant moet toegegeven worden, dat de plaatselijke ambtenaren met hun dringen naar beperking van statenwerk somwijlen onredelijk zijn, wijl zij vergeten, dat al die arbeid noodzakelijk is, om een min of meer vliegende dan wel centraliseerende contrôle over hen zelven mogelijk te maken. Veel immers wat den ambtenaar door zijn verblijf ter plaatse onwillekeurig bekend is, of hem bekend blijkt zoodra hij de wetenschap noodig heeft, of ten allen tijde vragen kan indien hij inlichting behoeft: veel dus wat den plaatselijken ambtenaar instinctmatig kracht en alzoo beleid geeft, blijft voor de centralisatie duister en die duisternis geeft hem een ongerustheid, een ongedurigheid, een wanhopend hangen aan volstrekte cijfers, die de perken der schriftelijke inlichtingen meer en meer doet uitzetten, zonder ooit te kunnen uitmaken, in hoever men ook te ver is gegaan en wanneer men ooit verzadigd zal zijn.

De inrichting van de koffiestatistiek levert ten deze hoogst opmerkelijke lessen, te opmerkelijker wijl men zoo dikwerf, toen ze eenmaal tot een nietswaardige staterij was verlaagd, naar vereenvoudiging gestreefd heeft, met geen ander resultaat, dan dat men het oude na korter of langer tijd weder te voorschijn zag treden; ja dit is zóó sterk, dat de ontwikkelingsgeschiedenis der statenkolommen van onze *Coffea Arabica* dan als twee druppels water gaat gelijken op zekere salamanderschildering, die *dr. Hartogh Heys van Zouteveen* in zijne aanteekeningen op de vertaling van Darwin's *Afstamming des menschen* dl. I blz. 40 geeft, en waaraan wij het volgende ontleenen:

„Wanneer men den gestippelden salamander (*Salamandra punc-*

tata Cuv.) een of meer pooten glad bij het lichaam afsnijdt, dan groeien op de afgesneden plaatsen wederom nieuwe pooten aan, die na verloop van ongeveer een maand geheel aan de oude gelijk zijn, en volkomen dezelfde spieren, zenuwen, aderen, slagaderen, beenderen en banden bezitten als deze. Rukt men hem een oog uit, dan vormt zich na eenigen tijd een nieuw oog, geheel aan het oude gelijk, zelfs al heeft men daarenboven de oogleden met een schaar weggeknipt." Ziedaar in weinige woorden het gansche verloop der koffiestatistiek geschetst: ook hier toch is men maar al te dikwerf, gelijk wij zien zullen, aan het doorknippen en aan het snoeien gegaan; maar de afgekapte deelen begonnen weder een eigen krachtig leven te leiden en een enkele onschuldige kolom zag men eerlang weder een geheel eigen organisme ontwikkelen.

Alvorens tot onze meer concrete beschouwingen over te gaan, moeten wij echter nog ter juiste waardeering van hetgeen volgen zal, opmerken, dat de vorm der koffiestaten wel is waar vastgesteld is door de Regeering, gehoord den Raad van Nederlandsch-Indië, doch, gelijk ook uit *Bijblad* n°. 2255 blijkt, immer onder de min of meer rechtstreeksche medewerking van de Inspectie der koffiecultuur, de centraliseerende autoriteit voor wie en door wie in het bijzonder de staten welke wij hier zullen leeren kennen, in het leven worden geroepen: de plaatselijke ambtenaren toch zouden het met vrij wat minder kunnen doen en van hen, die de werkelijke behoefte beter gevoelen, zou nimmer zulk een ongenoegzame verzameling staten nu reeds tien jaren lang en gemiddeld om de twee jaren zijn uitgegaan, als het *Bijblad* tegenwoordig ontsiert. Dat overigens met zulk een betrekkelijk onbeduidende aangelegenheid als het vaststellen van plaatselijke koffiestaatjes, de wetgevende krachten van de Hooge Regeering en van haar Raad in beslag worden genomen, terwijl er toch zoo blijkbaar weinig anders geschiedt dan de onderschrijving van hetgeen minderen goedvinden om voor te stellen: dit heeft het groote nut van aan de gansche inrichting een zekere vastheid te geven, welke ongetwijfeld veel geringer zou zijn, indien men de zaak enkel aan de eigenlijk gezegde administratie overliet. Immers de eischen van voorafgaande ernstige overweging zullen dan beter vervuld zijn en dus, te gelijk met het feit dat, hoe hooger de wetgever staat, hoe moeielijker in het algemeen verandering is, het gevaar voor aanhoudende wijziging verminderd worden, vooral wanneer de kring duidelijk zij aangewezen, waarbinnen zich de veranderlijke administratie niet mag bewegen: het is toch een gewoon staatsrechterlijk beginsel, dat ieder, vanwege zekeren wetgever geregeld onderwerp voor het vervolg niet meer door een lageren

wetgever mag ter hand genomen worden, tenzij om het gewettigde nader te verklaren en uit te voeren. Iedereen kent deze regelen en neemt ze ook gaarne als juist aan. Evenwel zij laten natuurlijk weder uitzonderingen toe: afwijkingen, die in een koloniaal rijk als Nederlandsch-Indië uit den aard der zaak nog al eens voorkomen, zoodat de lichtzijden van menige Regeeringsvaststelling in het concrete niet altijd zoo gemakkelijk zijn aan te wijzen, gelijk wij dit nu ook spoedig genoeg zullen zien.

II.

Het eenvoudige staatje, waarvan in hoofde dezes gewaagd werd, verviel met het Gouvernements Besluit dd. 24 Juli 1869 n°. 1 (*Bijblad* n°. 2255), dat daarvoor in de plaats stelde:

1°. een „koffielegger" A voor de dèsa-hoofden, in voege deze eenvoudige menschen — wezenlijke koeli's, die lezen noch schrijven kunnen, veel minder bekwaam zijn om een administratie tevoeren — nu ook een koffiebundel moesten gaan aanleggen. In dit archief, hetwelk echter nooit geboren zou worden en waarvan wij dan ook alleen melding maken als een geschiedkundige bijzonderheid, wijzende op onze ernstige pogingen om den Javaanschen landbouwer hooger op te voeren, in dit archief prijkten de namen van al de koffieplanters der dèsa, en daarnevens niet alleen de hoeveelheid boomen, die ieder onderhield — deugdelijk onderscheiden in „Tuinkoffie", „Kampong-koffie", „Boschkoffie", en ieder dezer twee laatste rubrieken weder in „Gedwongen aangeplant", en „Vrijwillig aangeplant" — maar ook de hoeveelheid boomen gesplitst naar het „Jaar van aanplanting", natuurlijk met „Totalen" en „Generaal totalen".

Ook werden nog gevorderd „*Uitgestrektheid gronds* die *ieder* planter te bewerken heeft" en opgave van den „*Afstand* van de woning der *planters* tot de tuinen in palen", alles verdeeld *naar de jaren van aanplanting*, liefst te beginnen met het jaar.... 30! Het geheel werd besloten met een kolom „Ophelderingen", en aldus telde het 'n veertigtal kolommen. En toch de dèsa-legger A moest slechts kinderspel schijnen bij de sub. 2 vastgestelde koffieleggers B, die de mantri's-koffie, de districtshoofden, de controleurs zoomede de regenten hadden aan te leggen en bij te houden.

Het eerste blad van dezen legger was een dèsa'sgewijs ingerichte staat met het getal koffieplantende huisgezinnen; hoeveel boomen — vruchtdragende, jonge, totaal — ieder gezin het voor-

gaand jaar had te onderhouden en evenzoo gedurende het juist verloopen jaar had aangeplant — notabene „Tot uitbreiding", „Tot aanvulling", „Totaal" —; hoeveel boomen gedurende het volgend jaar aanwezig waren; hoeveel afgeschreven; hoeveel bijgeplant; hoeveel er dus vervolgens voorhanden moest zijn: alles gesplitst in „vruchtdragende", „jonge", „totaal" en eindelijk met opgave van *uitgestrektheden*.... ingenomen door het *bestaande*, door het *afgeschrevene*, door het *bijgeplante*, door het *wordende:* zoovele gegevens stonden met de nooit ontbrekende „Aanmerkingen" geperst in 28 kolommen.

Het tweede blad van legger B was bovendien iets geheel nieuw: het werd nl. ingenomen door een staat, die ingericht was *tuinsgewijze*. Dus eerst: de namen der tuinen, verder de uitgestrektheid van iederen tuin en de plantwijdte der koffieboomen, om eindelijk te stuiten op een lange rubriek „Jaren van aanplanting, aantal boomen en afstand van iederen koffietuin tot de woningen der dèsa-hoofden": alles besloten door „Aanmerkingen" en den afstand niet enkel nu in palen, maar zelfs tot in.... *roeden*! het een met het ander 23 kolommen.

Aldus prijkte op het eerste en tweede blad van dit merkwaardig register de Tuinkoffie, zoodat nu nog te behandelen bleef de „Bosch- Kampong-, pagger- en „andere buiten geregelde tuinen geplante koffie" en wijl deze *gedwongen* of *vrijwillig* kan worden aangeplant, moesten het derde en vierde blad in 36 en 9 kolommen de *gedwongen* zoomede op gelijke wijze het vijfde en zesde blad de *vrijwillige*, ongeregelde aanplantingen behandelen!

Ziedaar een koffiestaat gewettigd, tellende niet minder den 150 zegge één honderd en vijftig kolommen, die bovendien een lengte erlangde, waarop geen gewone controleurstafel meer was aangelegd, dank die zeldzame vinding om aan den aanplant van ieder jaar een eigen rubriek te wijden!

Nochtans was aan dezen legger B het „koffie-register" gelijk, dat in de derde plaats als L^t. C werd vastgesteld voor.... de hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur! Afschrift van dit register hadden bovendien eerstgenoemde hoofden jaarlijks „districtsgewijze ingericht" aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur te zenden, opdat deze hoofdambtenaar weder daarvan een afschrift, doch nu „residentsgewijze ingericht" der Regeering kon aanbieden. Om zich toch een heldere voorstelling van zooveel administratie te maken, strekke dat L^t. C. enkel hierin van L^t. B. verschilde, dat aan gene nog een staat van 19 kolommen was toegevoegd, handelende over de uitkomsten der koffiecultuur!

Aan het einde echter, dus in de vierde plaats, kwam eerst het wezen van alles, waarop eigenlijk het geheele beheer der cultuur berust en dat men sinds, ongelukkig genoeg! als een meer ondergeschikt punt is gaan beschouwen, n.l. den aanslag- of zoogenaamden voorstelstaat. Immers niet de leggers, maar de voorstellen ter afschrijving en bijplanting beheerschen de koffieregeling: dit sinds voorbijgezien te hebben is de bron geworden van een verwarring in de koffiestatistiek, gelijk vroeger nimmer heeft plaats kunnen vinden. Onze voorstelstaat kreeg den naam van Lt. D en moest bij de jaarlijksche opzending vergezeld gaan van *processen verbaal* „onder anderen" constateerende: „het aantal af te schrijven boomen; het jaartal waarin en de geaardheid en hoogteligging van den bodem, waarop deze aanplantingen zijn bewerkstelligd; de vermoedelijke oorzaken van het sterven, kwijnen of onvruchtbaar worden der boomen; en de uitgestrektheid gronds, die als gevolg der afschrijving aan de bevolking kan worden teruggegeven."

Dat het opmaken van den voorstelstaat overigens geen alledaagsch werk mocht heeten, zal den lezer duidelijk zijn, wanneer hij bedenkt, dat die staat rustte op een 70, zegge zeventig kolommen!

III.

Ziedaar met één enkelen slag de Gouvernementskoffiecultuur op het bureau overgebracht; in de plaats van dat doodeenvoudige staatje, hetwelk in 1869 den laatsten adem uitblies en niet meer dan ééne Bijbladpagina zou ingenomen hebben, slingerde zich een eindelooze kolommengaanderij door 30, zegge dertig bladzijden heen .... Voor iemand, die in de zaak belang stelde, was het om bij te huilen, en toch alsof men vreesde, dat met één jaar overdenking, met één jaar voor het vernemen van de ervaring der plaatselijke ambtenaren, de cultuur zou ten onder gaan, werd den Directeur uitdrukkelijk opgedragen om terstond te zorgen „voor de dadelijke uitvoering".

Reeds met de eerste proeve gingen de oogen open, maar het schijnt te laat geweest te zijn; nimmer toch is men uit de sedert aangebrachte verwarring van denkbeelden behoorlijk kunnen geraken. Wel werden aanhoudend en aanhoudend pogingen ter hervorming aangewend, maar zij zijn even ijdel gebleken, als die eener huisvrouw welke een verknipte japon terecht tracht te brengen. Zien wij toch wat verder gebeurde.

In twee jaren tijds was alles weggevaagd en wel door het Gouvernementsbesluit d.d. 3 Nov. 1871 n°. 11 (*Bijblad* n°. 2508),

dat een geheel nieuwe verzameling staten vaststelde, nu in te voeren, niet meer *dadelijk*, gelijk in 1869, doch „zoodra zulks mogelijk is".

Met dat besluit erlangde men voor het eerst, maar sinds altijd, tevens toelichtende voorschriften ter invulling van de staten: wegwijzers, die als tafels van vermenigvuldiging den onkundigen plaatselijken ambtenaren zeer veel dienst kunnen doen.

Het koffie-register A voor de dèsa-hoofden „strekkende", gelijk nu de Toelichting verklaarde, „ten dienste zoowel van het beheer over de koffie-aanplantingen der dèsa als van de opmaking van den district-koffielegger", bleef gehandhaafd, behoudens de vereenvoudiging, dat de indeeling der tuinen overeenkomstig de jaren van aanplant opgeheven werd: men kon met de gebruikelijke scheiding in vruchtdragende en jonge boomen volstaan. De 40 kolommen van ouds werden daardoor tot 9 teruggebracht, maar mocht het nu *te* eenvoudig blijken, dan — ziehier: „Waar de dèsa-hoofden in staat worden geacht met genoegzame juistheid aanteekening te houden van *meerdere* opgaven ten dienste van bovengemelde doeleinden, zullen de daartoe vereischte *meerdere* rubrieken en kolommen alsnog in dit register kunnen worden opgenomen." Intusschen werd tegelijkertijd ook aan de mogelijkheid gedacht, dat men zich met „*meerdere* rubrieken en kolommen" niet behoefde te vleien, want zoo luidde het: „Zoolang intusschen de dèsa-hoofden niet in staat zijn registers aan te houden, die alle opgaven bevatten, welke wenschelijk kunnen worden geacht, zullen de ontbrekende van hen *mondeling* moeten gevraagd worden, of door de betrokken ambtenaren verkregen moeten worden door *eigen* onderzoekingen en opnamen."

Men ziet alweder hieruit, hoezeer het gezond verstand ook in de bureaucratie zich toch altijd min of meer geneigd blijft betoonen om op verkeerde wegen terug te gaan; de gansche afschaffing — van de dèsa-registers wordt natuurlijk bedoeld — volgt straks: wij hebben nu nog eerst een buitengewonen staat door te worstelen.

De oude Voorstelstaat D namelijk loste zich op in den koffielegger B, welke derhalve bestaan bleef als: „*Koffielegger, tevens Voorstelstaat voor afschrijvingen en aanplantingen*". Die noodlottige indeeling naar de jaren van aanplant verviel ook hier, gelijk wij zagen, uit den dèsa-legger; tevens werden geen *tuinsgewijze* staten meer opgenomen; maar deze beperkingen konden niet beletten, dat men in zes Bijbladpagina's 17 rubrieken, gedragen door 70, zegge zeventig kolommen perste! De voormalige legger B nam dubbel zooveel pagina's in, o. a. wijl men de splitsing van de rubrieken

niet zoover had uitgestrekt, m. a. w. aan die verdeelingen liever eigen rubrieken had gewijd; nu daarentegen verdeelde men deze in sub, — sub, — sub, — sub, — sub, — sub — rubrieken, om eerst daarna op de kolommen te komen. Men moet dat echter zien om alles juist te kunnen waardeeren: daarom de rubriek 7 over de Monosoeko-koffie als voorbeeld; ten einde den geest der gansche inrichting bovendien billijk te kunnen vatten, bedenke men tevens, dat er omtrent geen onderwerp zoo moeilijk juiste cijfers zijn te verkrijgen als over die der vrijwillige aanplantingen; het eigen woord *vrijwillig* is in Indië dikwerf hoogst onbepaald.

7.

Vrijwillige koffie-aanplantingen.

Getal huisgezinnen die vrijwillig koffie aanplanten in		Getal vruchtdragende boomen, aanwezig ult° Maart					Getal boomen, dat vermoedelijk gedurende zal worden aangeplant.			
		Te zamen			Zijnde gemiddeld per huisgezin.		Te zamen		Zijnde gemiddeld per huisgezin.	
			in bosschen							
Kampongs, paggers, enz.	Bosschen	In kampongs, paggers en anderzins	Boomen	Gelegen op een gemiddelden afstand van palen.	In kampongs, enz.	In bosschen	In kampongs, paggers en anderzins	In bosschen	In kampongs, enz.	In bosschen

Het is vrij natuurlijk dat in zulk een nauwgezette ontleding menig duister punt moest blijven en dat er aldus gemakkelijk verschil van meening en opvatting over het juist invullen van zoovele kolommen kon ontstaan: om dit bezwaar zooveel mogelijk tegemoet te komen, werd hierbij een toelichting gevoegd, die *veertien* Bijblad-pagina's innam, een ruimte welke men als vrij aanzienlijk mag beschouwen, wijl uit een verstandelijk oogpunt het opmaken van een koffiestaat niet zoo bijzonder moeielijk schijnt: deze nota's van toelichting zijn echter dikwerf hoogst leerzaam.

Het koffie-register C, hetwelk, naar ons bekend is, de bestuurshoofden volgens de regeling van 1869 hadden aan te houden, werd hun nu door het besluit van 1871, om zoo te zeggen, *geschonken*; doch dewijl de splitsing der aanplantingen naar de leeftijden uit de staten A en B, gelijk wij weten, gelicht was, zoo kreeg men behoefte aan een anderen staat C, houdende wat men ingetrokken had, let op: — Salamandra punctata Cuvier — te weten het *overzicht van den leeftijd der koffieboomen*. Om den plaatselijken ambtenaren de inrichting van dezen fraaien staat goed duidelijk te maken, wijdde het Bijblad er niet minder dan 4 bladzijden aan.

De processen-verbaal van afschrijvingen en aanplantingen hadden met het besluit van 1869 nog geene namen en evenmin modellen bekomen. Nu doopte men ze respectievelijk met de Lts. D en E, en gaf men de ontbrekende schema's, als o. a. voor E:

„*Op heden hebben wij ondergeteekenden* (Regent, Controleur, Wedono, Mantri).... ons in commissie gesteld tot opname van de..... tot stand gebrachte koffieaanplantingen..... enz., enz. De bevindingen trof men binnen het vel aan, weder kolomsgewijze. De cijfers der in den Voorstelstaat geboekte afschrijvingen moesten natuurlijk met die in verbaal E kloppen, daarentegen niet de cijfers betreffende de bijplantingen in verbaal D, want dikwerf wordt niet precies het getal aangeplant, dat men oorspronkelijk had voorgesteld: nu eens is het meer, dan weder minder, dat kan niet anders. Teekenen wij omtrent deze verbalen ten slotte nog aan, dat alleen aan deze een tuinsgswijze inrichting bleef gegeven, echter met de namen der dèsa's nevens iederen tuin, zoodat op die wijze het verband tusschen de dèsa'sgewijze staten A, B en de tuinsgewijze verbalen D, E bewaard bleef. Men zal hierna zien, waarom op dit punt de aandacht gevestigd wordt; voorloopig is de zaak van geen gewicht, omdat ook de statenverzameling van 1871 een tweejarige proeve niet zou weten te doorstaan.

IV.

Het slot van het besluit, waarvan wij den inhoud daar even leerden kennen, droeg den Directeur van Binnenlandsch Bestuur tevens op: „om de betrokken hoofden van Gewestelijk Bestuur aan te schrijven, ten zijner tijd te berichten in hoever de bij art. 1 voorgeschreven staten hun doelmatig voorkomen". Dat oordeel nu schijnt bijzonder ongunstig te zijn uitgevallen, en wijl de wetgever blijkbaar met de hulp van de inspectie der koffiecultuur zoo weinig gelukkig was

geweest, viel nu de herziening van deze gewichtige aangelegenheid op de garde van den Indischen staatsdienst: de Algemeene Secretarie en speciaal op de afdeeling Statistiek, wèl, zou men zeggen, voor deze taak bij uitstek berekend.

Aldus zag het Gouvernementsbesluit van 14 Mei 1874 n°. 10 (*Bijblad* n°. 2917) het licht, dat tot dusver van kracht is gebleven, alhoewel, gelijk wij zien zullen, niet zonder de meest gewichtige wijzigingen en uitbreidingen.

Het register A voor de dèsa-hoofden verviel eindelijk. Wel werd nog aan de besturende ambtenaren een wenk gegeven „om waar zij zulks nuttig en doenlijk achten, door de dèsa-hoofden koffie-registers te doen aanhouden, zoodanig ingericht als zij dienstig oordeelen".... doch dit was voor den zachten overgang: de plaatselijke ambtenaar mag het evenzeer nuttig achten om overal goede administratie te doen voeren, de onmogelijkheid om daartoe onkundige koeli's te brengen is hem al te duidelijk.

Voor het ingetrokken dèsa-register A kwam een anderen legger A en wel uitsluitend ten behoeve der controleurs. Tuinstaten, weten wij, waren in 1869 ingevoerd; doch enkel als ondergeschikte deelen van de toenmalige dèsa's-gewijze leggers B, C, en die deelen waren bovendien in 1871 weggekapt. Doch hoe kenmerkend vertoont zich hier weder die Salamandernatuur, waarop wij aanhoudend moeten wijzen. Immers het besluit van 1874 maakte waarlijk tot grondslag van de gansche koffiestatistiek, een zuiveren tuinstaat, sinds met uitsluiting van al de andere staten, bepaaldelijk den Legger geheeten: het model er van volge hier achter.

LEGGER A.

1	2				3				4			5	6								7				8
Nummers en Namen der Tuinen.	Aanwezig in den aanvang van 1879.				Sedert in den loop van 1879 afgeschreven volgens bekomen machtiging.				Bijgeplant in den westmoesson van 1879/80 volgens proces-verbaal van opname			Van de jonge boomen zijn sedert in den loop van 1879 vruchtdragende geworden en zullen tot den oogst van 1880 bijdragen.	Bovendien worden nog, tengevolge van andere gedurende 1879 voorgevallen veranderingen, vermeld in de 8ste rubriek								Alzoo aanwezig in den aanvang van 1880.				Toelichtingen.
	Beplante oppervlakte.		Getal boomen berekend naar de plantwijdte		Beplante oppervlakte.		Getal boomen berekend naar de plantwijdte.		Beplante oppervlakte.		Getal boomen berekend naar de plantwijdte		bijgeteld of afgetrokken	Beplante oppervlakte		Vruchtdragende boomen	bijgeteld of afgetrokken	Beplante oppervlakte		jonge boomen	Beplante oppervlakte		Getal boomen berekend naar de plantwijdte		
	bouws	vierk. roeden	vruchtdragende	jonge	bouws	vierk. roeden	vruchtdragende	jonge	bouws	vierk. roeden				bouws	vierk. roeden			bouws	vierk. roeden		bouws	vierk. roeden	vruchtdragende	jonge	
1. Sekardjati . .	133	167	100000	50000	20	"	22500	»	25	"	28125	28000		*a* 5	20	*a* 5670	—	*b* 8	167	*b* 9375	135	20	111170	40750	*a*) Bij opname in Aug. '79 meer bevonden. *b*) Den 10 Mei '79 door bergstorting vernield
2. Doerenwatoe.																									
3. Goenoengpati																									
4.																									
5.																									
6.																									
7.																									
Totaal.	3546	333	3240000	750000	510	"	562500	11250	600	"	675000	450000	—	65	40	73215		18	—	20250	3589	333	3054375	984000	
Volgens de zooveel mogelijk gecontroleerde opgaven der inl. hoofden bedroeg in het geheele district het aantal *vrucht dragende* boomen 1e der op hoog gezag bewerkstelligde aanplantingen																									
a. Bosschen . .			50000																				50000		
b. Kampongs en paggers . .			820000																				1200000		
2e der vrijwillige aanplantingen																									
a Bosschen . .			10000																				25000		
b. Kampongs en paggers. . .			100000																				200000		
Te zamen vruchtdragende boomen, waarvan geoogst is in 1879 . .			4220000																						
Zalworden in 1880																							4529375		

Nu moest er echter noodzakelijk ook een B bij. Immers wat kon men met een tuinsgewijzen staat doen, indien men niet wist, welk aandeel iedere dèsa bij elk dier tuinen bezat, en liet men op rubriek 1 van legger A terstond de namen der dèsa's volgen, voor zoover zij in die tuinen aandeel hadden, dan zouden er door al hetgeen in de volgende rubrieken verlangd wordt, zulk een ophooping van cijfers ontstaan, dan zou men in zulke eindelooze specificatiën en differenciatiën vervallen, dat ten slotte niet meer uit de verwarring ware wijs te worden. Van daar als „*Aanhangsel van den legger*", gelijk de Toelichting opmerkt, een „Aantooning B", welke niet de dèsa'sgewijze ontwikkelingsgeschiedenis van het gansche jaar inhoudt, gelijk de Legger omtrent de tuinen, maar enkel *de repartitie van rubriek 7 in dien Legger*. Doch eigenlijk dient men weder alles met eigen oogen te zien, ten einde er een juist begrip van te vormen, en om het verband tusschen de cijfers in A en B te vatten. Zie hier achter daarom de Aantooning B

AANTOONING B. (*Getal Boomen* 1° 1880).

Nummers en Namen der Koffietuinen.	1 Waroe			2 Tandjoeng sari.			3 Modjo Kembang			4 Oro oro-ombo			5 Kentaten			Te zamen	
	Afstand tot de tuinen in palen	Getal boomen		Afstand tot de tuinen in palen	Getal boomen		Afstand tot de tuinen in palen	Getal boomen		Afstand tot de tuinen in palen	Getal boomen		Afstand tot de tuinen in palen	Getal boomen		Getal boomen	
		vrucht-dragende	jonge		vrucht-dragende	jonge		vrucht-dragende	jonge		vrucht-dragende	jonge		vrucht-dragende	jonge	vrucht-dragende	jonge
1. Sekardjati . .	1	50000	20000	2	„	2750	4	40000	180000	3	20000	»	6	1170	»	111170	40750
2. Doerenwatoe .																	
3. Goenoengpati.																	
4.																	
5.																	
6.																	
7.																	
Totaal. . .		1000000	200000		1000000	200000		1000000	200000		40000	200000		14375	184000	3054375	984000
Volgens de zooveel mogelijk gecontroleerde opgaven der inl. hoofden bedroeg in het geheele district het aantal vruchtdragende boomen:																	
1e der op hoog gezag bewerkstelligde aanplantingen																	
a. Bosschen . .	5	10000		3	5000		2	3000		4	50000			»		500000	
b. Kampongs en paggers					1000000			»			200000			»		1200000	
2e der vrijwillige aanplantingen																	
a. Bosschen . .		»			»			»			»	»	6	25000		250000	
b. Kampongs en paggers		100000			»			»			»			100000		200000	
Te zamen . . .																4529375	

Deze nog in gebruik zijnde „Legger" met zijn „Aanhangsel", herinnert de Toelichting nu verder, moet aantoonen: „de uitgestrektheid en het getal boomen der op hoog gezag bewerkstelligde koffieaanplantingen in geregelde tuinen, werkelijk aanwezig in den aanvang van elk jaar (b.v. in ons model 1°. 1880), na afloop der jongste bijplantingen, die, in den regel in December van het vorige jaar (1879) begonnen, in Januari van dat jaar (1880) voltooid worden, en nadat ook alvorens in rekening zijn gebracht de afschrijvingen en andere veranderingen, die in den loop van het vorige jaar (1879) hebben plaats gehad."

Om echter de juiste hoeveelheid bijgeplante boomen behoorlijk te kunnen tellen — van welke telling het straks te noemen verbaal E moet worden opgemaakt — behoeft de Legger eerst *met het einde van Juni* 1880 te worden afgesloten; immers, zoo luidt de Toelichting: „Ten einde echter gelegenheid te geven tot een behoorlijke opneming der bedoelde jongste bijplantingen, die noodig is om daarvan juiste cijfers in den Legger te kunnen opnemen, volgens het daarvan op te maken proces-verbaal E, zoo wordt tot afsluiting van dien Legger tijd gelaten tot ultimo Juni van het jaar (1880), met dien verstande nochtans, dat, behalve van de bijplantingen, van geene andere veranderingen, voorgevallen na 1 Januari, daarin worde rekening gehouden." — Men ziet met welke een verwonderlijke nauwkeurigheid de koffiestatistiek wordt ter harte genomen. Dit geldt echter meer speciaal, gelijk wij reeds konden opmerken, voor de *geregelde* aanplantingen; want „die, hetzij op hoog gezag of vrijwillig, bewerkstelligd in kampongs, bosschen als anderzins" worden, wel is waar, naar wij in de modellen zien, ook in Legger en Aanhangsel opgenomen, doch „alleen voor zooveel betreft de *vruchtdragende* boomen" en dan nog wel na eenvoudige „opgave van de inlandsche hoofden", zoodat men ten deze niet dien uitvoerigen ontwikkelingsgang hebbe in acht te nemen, gelijk de rubrieken 3 t/m 6 in Legger A voor de tuinkoffie verlangen. [1])

[1]) Het is naar het schijnt niet te veel van een redactie gevergd, om, wanneer zij niet alleen modellen verstrekt, maar tevens dezen met cijfers invult, ten einde het oordeel van de onkundige, plaatselijke ambtenaren te hulp te komen, die invulling behoorlijk, zonder fouten te doen plaats vinden. Karakteristiek in deze redactiezorg is de wijze, waarop de mod. A en B van Bijblad 2917 worden behandeld.

»De Legger bevat alleen de aanplantingen in regelmatig aangelegde tuinen, die een geregeld beheer toelaten; van de daarvoor minder vatbare aanplantingen, die, hetzij op hoog gezag, of vrijwillig bewerkstelligd in kampongs, paggers, bosschen als anderszins, in den aanvang van het jaar aanwezig zijn, wordt slechts een opgave van de inlandsche hoofden gevraagd, *en alleen voor*

Leggers en Aanhangsels zijn, zooals straks ons zal blijken, voor de opmaking van andere staten en dus ook voor het verifieeren van die staten noodig, waarom de bestuurshoofden er ligt toekwamen om van de hun ondergeschikte controleurs afschriften te verzoeken, juist op dezelfde wijze als tal van gegevens en afschriften te Batavia zouden kunnen verzameld en gemaakt worden, die men echter gemakshalve de ambtenaren der gewesten doet indienen. Wanneer ieder in zijn eigen kring zooveel mogelijk het werk deed verrichten, hetgeen hij voor zichzelven noodig acht, dan zou er heel wat minder schrijfwerk gevorderd worden; natuurlijk wat men anderen laat doen, daarvan voelt men zelf niet den last, noch de bezwaren, en is men dus lichtvaardiger in zijne eischen.

Volgens de voorschriften dan moeten de Leggers en Aanhangsels blijven *„in het archief van de betrokken plaatselijke ambtenaren"*; maar het besluit was nog geen jaar oud, of de Regeering moest reeds den Directeur van B. B. mededeelen: „dat het der Regeering is ter oore gekomen, dat, in strijd met de voorschriften, vervat in het besluit van 14 Mei 1874 n°. 10, door enkele controleurs, in stede van zich te bepalen tot de indiening van de Voor-

---

zooveel betreft de vruchtdragende boomen, waarvan aanteekening wordt gehouden aan den voet van de aantooning B." Aldus gelast de Toelichting op model A uitdrukkelijk, en deze aanwijzing om slechts de *vruchtdragende* boomen der ongeregelde aanplantingen op te nemen, leest men nogmaals in de Toelichting op model B: »Aan den voet daarvan wordt, *op de wijze als in het model is aangegeven*, aanteekening gehouden van het bij elke dèsa volgens de zooveel mogelijk gecontroleerde opgaven der inlandsche hoofden, in den aanvang van het jaar aanwezig getal *vruchtdragende* boomen in bosschen, kampongs en paggers, als anderszins!"

Nochtans geeft model B niet enkel het getal vruchtdragenden op, maar tevens de jongen, terwijl, om deze afwijking nog treffender te maken, niet alleen de in model A onder rubriek 2 geboekte *vruchtdragenden* in rubriek 7 als *jongen* terugkomen! doch terwijl het rubriek 1 van A nog juist luidt dat men alleen wenscht »vruchtdragende" boomen, wordt eenvoudig in B dat »vruchtdragende" weggelaten.

Bovendien het verband, dat noodzakelijk tusschen A en B bestaat, moet als men cijfers ten voorbeeld geeft, duidelijk blijken uit de totalen; want gelijk de door ons gegeven voorbeelden aanwijzen, dient het boomenaantal van iederen tuin in rubriek 7 van A te kloppen met het »te zamen" in B, en evenzoo het »Totaal" van eerstgenoemde met dat van de laatste. Dit bedraagt evenwel in het Bijblad o. a. aan vruchtdragenden voor A ruim 3 000 000, voor B daarentegen nog geen 400 000.

Eindelijk geeft A aan den voet het totaal der vruchtdragenden van de tuinkoffie *met* die der ongeregelde aanplantingen; B daarentegen geeft aan haar voet slechts het totaal dezer laatsten. Zoo strekken de voorbeelden enkel om een nog grooter verwarring te veroorzaken.

stelstaten voor afschrijving en bijplanting van koffieboomen (model C), ook van de leggers der koffie-aanplantingen en de aantooningen van het getal boomen, uitmakende het aandeel van elke dèsa van de aanwezige tuinen (modellen A en B), afschriften worden gemaakt ten behoeve van de residenten of ook wel van de assistent-residenten, waardoor voor eerstgenoemde ambtenaren, hunne schrijvers en de betrokken gecommitteerden bij de koffiecultuur, die daarbij hulp plegen te verleenen, noodeloos veel tijd aan schrijfwerk is besteed, iets, dat de Regeering met de jongste voorschriften juist wenschte tegen te gaan." — Op dien grond gelastte genoemde Directeur bij circulaire dd. 17 April 1875 n°. 3791 (*Bijblad* n°. 2943) aan de Gewestelijke bestuurshoofden: „dat, voor het geval de residenten of assistent-residenten van de staten A en B afschriften voor hunne archieven verlangen, die copyen op hunne bureaux behooren te worden genomen."

De residenten hebben overigens niets anders aan de Leggers te doen, dan zoodra mogelijk na de afsluiting, „een districtsgewijze recapitulatie van de geheele residentie" in afschrift den Directeur van B. B. aan te bieden; en die afschriften ontvangen de bestuurshoofden natuurlijk mede van de controleurs. Intusschen beoogen al deze werkzaamheden ten slotte slechts één doel, nl. het behoorlijk opmaken van den Voorstelstaat, het wezen, naar wij opmerkten, van de gansche administratie. Gaan wij er nu toe over om ook dezen staat grondig te leeren kennen.

V.

Voor '69 had er immer een eigen Voorstelstaat bestaan; het nieuwe besluit van dat jaar handhaafde het goed recht op die zelfstandigheid, totdat het besluit van '71 den eenigszins eigenaardigen maatregel nam, om, gelijk wij weten, den Voorstelstaat in den toenmaals dusgenoemden Legger B op te lossen. Als Phoenix Salamander herrees echter deze staat met de voorschriften van '74 en kreeg hij dan ook weder een doopnaam, want als L^t. C zou hij sinds blijven leven. De nieuwe staat was overigens eenvoudig en gemakkelijk genoeg, waarom hem dan ook geen rust werd gelaten, totdat hij van 18 kolommen op 23 was uitgezet! Nog in hetzelfde jaar ving de beweging daartoe aan.

Wij hebben nl. zooeven gezien, dat de leggers A en B alleen van de tuinkoffie behoorlijk boekhouden. In verband hiermede luidde het opschrift van den staat C, dat hij enkel inhield voorstellen ter afschrijvingen en bijplantingen van de koffieboomen: „in op

hoog gezag aangelegde, *geregelde tuinen*", en dus moest het schijnen, dat de kolommen ook slechts de cijfers van de *tuinen* behoorden te erlangen, alhoewel het opschrift dier kolommen algemeener luidde: *Getal koffieboomen aanwezig in den aanvang van* 18.. enz. Hierdoor — wel te verstaan door dat ongelukkige opschrift — viel dus de erf- en tegalkoffie der *Preanger regeling*, alhoewel *op hoog gezag* geplant, buiten administratieve contrôle: de Voorstelstaat toch gewaagde, uitwendig althans, slechts van tuinkoffie, zoodat indien er dèsa's waren die erf- of tegalkoffie op hunne eigene gronden op hoog gezag wilden planten, dan kon van dien aanplant uit de boeken niets blijken; en om nu in deze leemte te voorzien werd niet, gelijk toch voor de hand lag, dat opschrift gewijzigd — b.v. het „geregelde tuinen" eenvoudig in „aanplantingen" veranderd — maar moest weder een nieuwe staat verrijzen, een extra Voorstelstaat C^a^ ten behoeve der *op hoog gezag* aangelegde *ongeregelde* aanplantingen. Deze nieuwe uitbreiding had echter eenvoudig plaats bij Circulaire van den Directeur van B. B., nl. dd. 11 Dec. 1874 n°. 12291 (*Bijblad* n°. 2942), in weerwil al de andere staten, naar wij weten, door een Gouvernementsbesluit zijn vastgesteld. Bij het warm ijveren voor de invoering van „Preanger regeling", „Volkscultuur", „Gedwongen vrijen arbeid" scheen de Gouvernementeele omissie in de pas vastgestelde staten zóó opvallend vreemd, dat de Directeur bij het verstrekken van den aanvullingsstaat C^a^ uitdrukkelijk er aan moest herinneren: „dat deze nieuwe inrichting der modellen (*nl. die gegeven in Bijblad* 2917) niet kan geacht worden in verband te staan tot eenige wijziging in de beginselen, door de Regeering ten aanzien der Gouvernements koffiecultuur aangenomen, zijnde daaromtrent noch bij gelijktijdige, noch bij latere bescheiden eenige beslissing van dien aard genomen."

Doch ook deze Voorstelstaat met zijn onwettigen bijlooper mocht het niet lang uithouden; want bij Gouvernementsbesluit dd. 20 December 1878 n°. 3 (*Bijblad* n°. 3325) werd opnieuw dit alles ingetrokken en ontving men den Voorstelstaat C, die werkelijk nog in leven is, waarom wij hier het model mede doen volgen.

VOORSTELSTAAT C

voor

Afschrijving gedurende 1881 *en bijplanting in den Westmoesson van* 1881/82 *van Koffieboomen in aanplantingen op hoog gezag.*

I		II							III		IV		V									VI
Nummers en Namen der dèsa's		Overzicht van den cultuurtoestand							Uitgestrektheid in bouws der voor de gouv.-koffiecultuur gereserveerde gronden binnen den — thans voor dit district aangenomen — grootsten afstand van — palen der plantende desa's. Volgens schatting nog aanwezig in den aanvang van dit jaar (1881)		Volgens overgelegd procesverbaal worden van de aanplantingen op hoog gezag tot stand gebracht ter afschrijving gedurende dit jaar voorgesteld. — boomen		Overzicht der voorgestelde bijplanting (Westmoesson 1881/82)									*Ophelderingen*
		Totaal cultuurdienstplichtigen	Koffieproductie 's jaars gemiddeld in de drie laatste voorgaande jaren		Aantal koffieboomen aanwezig in den aanvang van dit jaar (1881)								Aantal boomen per cultuurdienstplichtige		Getal cultuurdienstplichtigen		Getal aan te planten boomen					eene of enkele dèsa's in het bijzonder betreffende, niet breedvoerig vermeld in de nota van toelichting. — NB. Iedere ophelderìng moet worden voorafgegaan door het nummer der dèsa waarop zij betrekking heeft. Vermelding van den naam der desa is onnoodig.
			Per dèsa	Per cultuurdienstplichtige	In minder geregelde plantsoenen, in kampongs, paggers, bosschen enz. — Opgave der desahoofden zooveel mogelijk gecontroleerd		In aanplantingen op hoog gezag tot stand gebracht. (Het cijfer van rubriek 7 van den legger A des vorigen jaars vermeerderd of verminderd met de bijplanting en afschrijving volgens den voorstelstelstaat des vorigen jaars.)		met houtgewas begroeid	afgeschreven koffietuinen tegallans, enz.	vruchtdragende	jonge	als maximum van aanplant te onderhouden	nu gemiddeld te onderhouden in plantsoenen op hoog gezag aangelegd	Vrijgesteld van aanplant Zie toelichting	Wien nieuwe aanplant wordt opgelegd	gemiddeld per cultuurdienstplichtige	Totaal	op een plantwijdte van rijnlandsche voeten	Op gronden: Van dèsa n°.	Op gronden: gelegen op palen afstand	
			Katties	Katties	vruchtdragende	jonge	vruchtdragende	jonge														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	
	Totaal																					

Maart 188

De Regent. De Controleur.

Terwijl alzoo de gouvernementeele wetgever onvermoeid zich wijdde aan de verbetering der koffiestatistiek, liet de administratie zich evenmin onbetuigd. Zoo had de regeling van '69, gelijk wij weten, aan de staten een bedenkelijke lengte gegeven door de opneming van de tuinen *naar de jaren van aanplant*, de regeling van '71 kromp die lengte weer in door een eigen staat, bevattende het *overzicht van den leeftijd der koffieboomen*, te verstrekken, en eindelijk had het besluit van '74, naar wij aanteekenden, die gansche leeftijden-historie tevens vernietigd. En ziedaar nu de administratieve hulp — *Salamandra punctata* Cuvier —: die eigen staat kwam weder met de Circulaire van den Directeur van B. B. dd. 18 Sept. 1878 n°. 9663 (*Bijblad* n°. 3320) terug, alzoo een paar maanden vóór de vaststelling van den nog levenden Voorstelstaat: wij zullen het doel van dien nieuwen staat straks nader leeren kennen. Maar ook na de vaststelling van C bleek het, hoezeer de koffiestatistiek de aanhoudende zorg der administratie uitmaakte, want als de rubriek voor de Gereserveerde Gronden door den Gouvernementeelen wetgever van drie op twee kolommen (rubriek III staat C) beperkt was, schonk deze begrenzing — *Salamandra punctata* Cuvier — naar wij in het Reserve-opstel zagen, bij Circulaire van den Directeur van B. B. dd. 13 Febr. 1879 n°. 1551 (*Bijblad* 3378) weder leven aan een staat, die ook nu nog van kracht is.

Met name echter moet ons dit onvernietigbaar karakter van schijnbaar ingetrokken zaken treffen bij hetgeen wij nu bij de meer stellige behandeling van de kolommen des Voorstelstaats behooren op te merken, speciaal ten aanzien der Monosoeko-koffie. Vóór 1869 had men deze geheel aan zich zelve overgelaten. Eerst met het besluit van dat jaar (*Bijblad* 2255) begon men de onoordeelkundige gedachte staatsgewijs uit te werken, dat, hetgeen buiten ons beheer stond, toch wel in het statenbeheer gedrongen kon worden; het besluit van 1871 (*Bijblad* 2508) volgde ten deze zijn voorganger, totdat het besluit van 1874 (*Bijblad* 2917) weder zóóver terugging, dat het niet enkel terecht de ongeregelde plantsoenen, die als vrijwillig aangeplant beschouwd dienden te worden, buiten den Voorstelstaat sloot, doch ook die, welke op hoog gezag waren aangeplant. Dat ging natuurlijk niet: „Is het ook al moeielijk", luidde zoo juist de in aangehaald *Bijblad* 2942 vermelde circulaire, „daaromtrent zuivere gegevens in cijfers te verschaffen en evenzoo om voorstellen tot het bewerkstelligen van diergelijke bijplantingen zoo in te richten, dat er waarborg bestaat voor een geheel des overeenkomstige uitvoering, zoo moet niettemin de daarstelling van alle op hoog

gezag aan te leggen aanplantingen aan de sanctie der Regeering worden onderworpen." [1]) Aldus herstelde toen een staat C^a, naar wij zagen, hetgeen hersteld moest worden. Doch de nieuwe Voorstelstaat C, in *Bijblad* 3325, sloeg nu waarlijk weder geheel overlij, scheppende de speciale kolommen 6/7 voor *minder geregelde plantsoenen* .... enz.; 8/9 voor *aanplantingen op hoog gezag tot stand gebracht.*

De cijfers voor 6/7 dient men nu te verkrijgen, herinnert de Toelichting van *Bijblad* 3325, in overeenstemming met hetgeen vroeger bij de leggers A, B, door *Bijblad* 2917 was voorgeschreven, door mondelinge opgave van de dèsahoofden en dus niet door rechtstreeksche opneming van bestuurswege, omdat.... omdat *te* veel inmenging, *te* veel bemoeienis met de koffiecultuur, vrijwillig gedreven, in het algemeen moet worden ontraden." Hoe waar is dat niet!

Doch behoudens deze overeenstemming met de staten A, B, dwaalde men nu reeds van de eigen zoo uitdrukkelijke bepalingen af, doordien de Voorstelstaat niet enkel *de vruchtdragende* boomen verlangt (Kol. 6), gelijk eenvoudigheidshalve voor A en B is geeischt, maar tevens de *jonge* boomen (kol. 7). Zoo grijpt alles verwarringstichtend in en door elkander: eenheid van gedachte, eenheid van uitvoering, aanhoudend moeten wij haar derven. Waarom toch zouden de leggers wel enkel den *vruchtdragenden* vrijwilligen aanplant geëischt hebben? [2]) Omdat het getal boomen toch met geen mogelijkheid eenigszins vertrouwbaar ware op te geven en bovendien wijl

[1]) De moeilijkheden waarop hier gewezen wordt, zijn weder de noodzakelijke uiting van het irrationeele der maatregelen zelven De *Preangerregeling* is een nieuwe poging om Indië liberaal te regeeren met conservatieve beginselen.

Onder de noodlottige gevolgen der Preangerregeling behoort, dat door haar de onschendbaarheid der erven, die tot in de zwartste tijden van ons Indisch gezag gehandhaafd is gebleven, geschonden wordt. Een erf met gouvernementsaanplant moet natuurlijk ten allen tijde voor de ambtenaren openstaan en in de practijk vat men dat ook zoo op. Een ieder vrage zich zelven kalm af, of dit goed *kan* zijn. Wijders strekken steeds de erfaanplantingen tot een zeer te waardeeren bijstand op het gebied der voedingsmiddelen, met name in tijden van rijstschaarschte. De Preangerregeling vermindert dus de aanplanting voor volksvoeding. Een inlander, die zijn erf of zijn tegallan voor gouvernements koffiecultuur beschikbaar stelt, wijl de gemeene tuinen hem te ver liggen, — en dat vindt hij natuurlijk al heel spoedig — mist uit den aard der zaak een middel om in zijn eigen onderhoud te voorzien. Dat eindelijk de Preanger regeling de eenheid der contrôle breekt spreekt van zelve Men herinnère zich overigens de veroordeeling van den Hr. van Gorkom

[2]) Dat overigens de leggers A, B. zeer ten onrechte mede de hand lichten met de gegevens voor den ongeregelden *gedwongen* aanplant, is uit het bovenstaande duidelijk genoeg.

iedere koffieboom, die vrijwillig in den grond gestopt wordt, nog niet als een plaatsvervanger voor den verplichten dienstdoener mag gelden: daarom vooral moest men bij de regeling van den Gouvernementeelen aanplant niet zoozeer letten op hetgeen vrijwillig werd gepoot, als wel op de latere resultaten daarvan: „Waar reeds veel vrijwillige aanplant van koffie bestaat en daarvan" — luidt het voorbehoud zoo terecht in *Bijblad* 3325 — „*en daarvan voldoende productie en inlevering wordt verkregen — of van de aanwezige jonge boomen — weldra met grond mag worden verwacht*, dáár behoort geen bijplanting te worden opgelegd, maar moet men zich er toe bepalen die vrijwillige cultuur door raad en leiding te ontwikkelen en te verbeteren."

De opgaven der vrijwillige aanplantingen behooren dus meer te gelden als een misbare illustratie! en inderdaad, die gedachte doorgevoerd, komt zelfs de opgave der vruchtdragende vrijwilligers, en zooveel meer der jonge zonen, volstrekt ontbeerlijk voor, als inderdaad tot niets anders dienende, dan om den ernst van al het gecijfer in gevaar te brengen. Wat ook de dèsahoofden omtrent dit artikel in getallen gelieven op te geven, men schenkt toch slechts vrijstelling op de algemeene aanwijzing, die de centrale hoofden bevestigen of waarvan de controleurs zich zelven overtuigen, dat er *veel* monosoeko wordt geteeld: dit *veel* of *niet veel* is alles wat men er met juistheid van zeggen kan. Men keere dus tot de regeling van vóór 1869, gelijk ook gehuldigd in 1874, terug, d. i. *men late buiten beheer wat met zoovele woorden gezegd wordt als buiten beheer te staan.*

Deze opmerkingen voeren ons bovendien tot de veroordeeling van een terminologie, welke nog steeds in zwang is en immer de vruchtbare bron van verwarring was. Want wat leerde zoo pas de ervaring, die tot de circulaire in *Bijblad* 2942, vestigende staat C[a]. aanleiding had gegeven? Dat er aanplantingen bestaan op *hoog gezag* en toch *in minder geregelde plantsoenen*. Maar waar moeten die nu in staat C, kolommen 6 t/m 9, geplaatst worden? Onder 6/7, dan doet men 8/9 te kort; onder 8/9 zoo doet men 6/7 te kort: men was dus met den nieuwen Voorstelstaat juist weder in dezelfde verwarring, waaruit staat C[a]. ons had willen redden. Nu is wel huishoudelijk voorgeschreven, dat die koffie onder 8/9 moet verschijnen, de meest gewenschte plaats dan ook, doch daarmede is de verwarring niet ten einde. Immers wij zagen, dat de leggers A en B wel een nauwkeurige splitsing in acht nemen van koffie: in TUINEN, in OP HOOG GEZAG *ongeregelde aanplantingen* en in VRIJWILLIGE *ongeregelde aanplantingen*, maar die scheiding wordt in C voor de beide eerstgenoemde soorten niet meer erkend; daarentegen komen,

naar wij opmerkten, *jonge* aanplantingen van de beide laatste soorten plantsoenen in de leggers A, B niet voor: terwijl men ze toch in staat C (kol. 5 en 7) blijft eischen..... Wanneer men nu bedenkt dat men voor de invulling der kolommen 6/9 van staat C de leggers A, B noodig heeft, en omgekeerd voor de invulling van die leggers rubriek V van staat C, gelijk wij het hierna nog duidelijker zullen zien, dan moet het zelfs den meest onkundigen leek wel in het oog springen, dat de orde der boekhouding ieder jaar verstoord wordt.

Maar wat men ook in deze ter hervorming wil doen, men late voor immer de onderscheiding naar de meerdere of mindere vrijheid des aanplants varen. Het criterium moet eenvoudig zijn: *is een plantsoen onder (ambtelijk) beheer, ja of neen.* Zoo ja, dan verschijnt het in de tegenwoordige kolommen 8/9 „op hoog gezag," al staat de koffie ook in een kampong, op een tegallan of op een erf als een ongeregeld plantsoen; zoo neen, dan boeke men het onder het hoofd 6/7, dat tegenwoordig genoemd wordt „in minder geregelde plantsoenen, in kampongs, paggers, bosschen, enz.;" want al heeft men ook op hoog gezag aangeplante tuinen, die men echter afgeschreven, doch volstrekt nog niet vernietigd heeft, omdat zij, gelijk wij aangaven, nog een ruimer oogst kunnen opleveren, dan moeten zulke plantsoenen in de kolommen 6/7 kunnen verschijnen. Ziedaar de eenige oordeelkundige onderscheiding: *buiten beheer* en *onder beheer* staande koffieboomen, en dan worden wij tegelijkertijd verlost van die fijne quaestiën over het wezen van vrijwilligen aanplant, van „koppi monosoeka gouvernement", m. a. w. van „gedwongen vrijen arbeid".

Hebben wij hiermede de invulling der kolommen 6/7 betreffende de buiten beheer staande plantsoenen voldoende beschouwd, wij moeten nu onze bijzondere aandacht vestigen op de behandeling der kolommen, 8/9 nl. ten aanzien van de onder beheer staande koffie waarbij wij ons eens voor al moeten herinneren, dat ten deze mede reeds een grondfout bestaat, doordien de leggers A, B nalaten om van de op hoog gezag ongeregelde aanplantingen behoorlijk boek te houden.

Ten einde de noodige gegevens voor de kolommen 8/9 te verkrijgen, behooren wij, zegt het opschrift, naar wij in het model C zien, *het cijfer van rubriek 7 van den Legger A des vorigen jaars te verminderen en te vermeerderen met de afschrijving en bijplanting volgens den Voorstelstaat des vorigen jaars*, m. a. w. wanneer wij in 1881 het voorstel willen maken ten behoeve van den Westmoesson 1881/82, dan moeten wij vooreerst ter hand nemen den hierboven vermelden Legger A, welke opgemaakt en afgesloten werd Juni 1880 en daarvan de rubriek 7, aanwijzende de hoeveelheid vruchtdragende en jonge boomen 1°. 1880: wanneer men dan

die cijfers vermindert en vermeerdert met hetgeen volgens den Voorstelstaat van 1880/81 (mede opgemaakt in 1880) gedurende den Westmoesson 1880/81 zou worden afgeschreven (rubriek IV C) en bijgeplant (kolom 19 C), dan komen wij aan hetgeen 1°. 1881 voorhanden is en dus hetgeen geboekt moet worden in de kolommen 8/9

Maar de aldus in den Voorstelstaat zelven boven zijne kolommen 8/9 gegeven aanwijzing, blijkt eensdeels onjuist, anderdeels minder volledig.

Wat het onjuiste betreft, wij raken hier aan de kiem eener begripsverwarring, die op het oogenblik wel niet schaadt, maar toch straks in de gansche statistiek een chronische verwarring te weeg brengt. De Voorstelstaat n.l. is in den grond der zaak niets anders dan een Legger van den aanslag in de koffiecultuurbelasting. Het is nu klaar als de dag, dat men geene zaken, hier speciaal geene plantsoenen, kan aanslaan, die juist eerst door den aanslag geboren moeten worden: men behoort dus den Voorstelstaat wel dèsa's- niet tuinsgewijze aan te leggen, en de noodzakelijkheid hiervan erkent dan ook de' Toelichting, nochtans op de volgende, duistere, metaphysische wijze:

„Bij de voorstellen tot bijplanting van koffieboomen behoort te rade te worden gegaan met de daarvoor beschikbare arbeidskrachten.

„Tuinsgewijze zijn daarvan bezwaarlijk bepaalde gegevens te leveren, *omdat dezelfde arbeidskrachten niet uitsluitend aan een en denzelfden tuin, maar in den regel in ongelijke mate aan een zeker getal verschillende tuinen dienstbaar zijn.*

„Alleen door een opgave van het aantal planters, dat bij elke dèsa aanwezig is, alsmede van het aantal boomen, dat zij te zamen reeds in de verschillende tuinen te onderhouden heeft, kan blijken over welke arbeidskrachten nog te beschikken valt voor bijplantingen.

„De Voorstelstaat kan dus niet anders dan dèsa'sgewijze worden ingericht."

Het zou moeilijk vallen om langs een meer ingewikkelde redeneering tot zulk een eenvoudige slotsom te komen, zonder in absolute ongerijmdheden te vervallen: er bestaat toch tusschen de voor te stellen tuinen en de arbeidskrachten geenerlei betrekking welke ook. Hoe ware met dergelijke duistere denkbeelden omtrent het wezen van het te regelen onderwerp een wetgeving behoorlijk in te richten!

Intusschen dan erkennende dat de Voorstelstaat slechts dèsa'sgewijze samen te stellen valt, zoo moest het mede terstond in het oog springen, dat de aangehaalde rubriek 7 van den Legger A ons voor het opmaken van den Voorstelstaat niet helpen kan, wijl, gelijk wij weten, de Legger A enkel is ingericht..... tuinsgewijs. Wij dienen dus wel de toevlucht te nemen tot zijn Aanhangsel

m. a. w. tot de verticaal getotaliseerde sommen onder iedere dèsa in staat B, gelijk het boven aangegeven model doet zien.

De verklaring, hoe men aan de cijfers in de kolommen 8/9 moet komen, werd ook minder volledig geheeten en wel indien men haar letterlijk opvolgde, omdat het getal jonge boomen dat in den loop des jaars vruchtdragend is geworden buiten rekening bleef. De leggers daartoe willende gebruiken, kan men niet anders dan de verticaal totalen nemen des Leggers B van het aanplantjaar, welks boomen men rekent vruchtdragend te zijn geworden, b. v. van drie jaar geleden: indien men dan daarvan de totalen des Leggers B over het hieraan voorafgaand jaar aftrekt, zoo erlangt men wat in het betrokken meerderjarigheidsjaar voor iedere dèsa werd aangeplant en dus nu mede vruchtdragend is. Stel b. v. dat in '81 de boomen van '78 vruchtdragend zijn en dat blijkens den Legger B van '78 zekere dèsa 10000 boomen telt en volgens de aantooning B van 77: 8000, zoo zal het getal vruchtdragend geworden boomen in '81 zijn 2000. Dit blijkt dus weder een zeer omslachtige berekening en eigenlijk moest men eenvoudig kunnen volstaan met de cijfers van het opnemings-verbaal van bijplant over het meerderjarigheidstijdvak (1878); doch wijl dit verbaal, gelijk wij straks zullen zien, ook is ingericht tuinsgewijze, kan men zijne cijfers niet aanwenden voor een staat, die enkel van de dèsa's moet uitgaan. Nieuwe staatsche hulptroepen zijn dan ook moeten geworven worden, om aan de verwarring, die ons al meer en meer gaat hinderen een einde te maken: wij zullen straks zien in welke uniform zij opdagen.

Bij deze uiteenzetting zijn wij, ter wille eener geleidelijke ontwikkeling, nog een sub-rubriek voorbij gegaan, waarop wij ten slotte de aandacht vestigen: wij bedoelen de kolommen 4/5 houdende de *Koffieproductie 's jaars, gemiddeld in de drie laatst voorgaande jaren* en wel: kolom 4 *per dèsa,* kolom 5 *per cultuurdienstplichtige,* want zoo zeggen de voorschriften in *Bijblad* 3325: „Waar de gemiddeld ingeleverde koffieproductie per cultuurdienstplichtige voldoende geoordeeld wordt, komt vrijstelling van nieuwe aanplant de geheele dèsa, d. i. alle cultuurdienstplichtigen ten goede. . . . ." Zeer zeker is die vrijstelling een uitstekende prikkel om het grootst mogelijk nuttig effect te erlangen. Doch waarom haar te doen afhangen van een ongelukkig gemiddelde: overbekend is het, dat ook de landrente-regelingen gaarne in dergelijke gemiddelden opgaan. Neen: de dèsa heeft het laatste jaar per hoofd b. v. zes picols geleverd; laat nu het loon onmiddellijk er op volgen door met het nieuwe jaar vrijstelling te verleenen: dat is de weg, en alleen zulk een weg valt met inlanders, al zijn ze „hoofden", te bewandelen; zij begrij-

pen van onze bureaucratische wijsheid zoo bitter weinig. Met het gemiddelde gaat bovendien het eenige cijfer verloren, dat werkelijk in den ganschen staat zuiver kan zijn, zoodat, terwijl men anders door een reeks van voorstelstaten te raadplegen, de wezenlijke productie — jaren aaneen! — gemakkelijk te weten komt, de tegenwoordige inrichting weder aan die cijfers alle waarde ontneemt, b v. om eens de goede jaren van de minder gunstige te scheiden en voor andere statistische bespiegelingen. En wat 'n werk eindelijk, ten minste altijd te veel, wanneer het nut hoogst problematiek is. Immers in die twee zoo eenvoudige kolommetjes liggen er eigenlijk zes verscholen: de drie eerste de productie van ieder jaar, de vierde de som, de vijfde het 1/3 van het per dèsa, en dan de zesde het aantal dienstplichtigen weder in dat „per dèsa" gedeeld! Een gansch gecijfer dus zonder wezenlijk nut.

Hiermede hebben wij het *Overzicht van den cultuurtoestand* rubriek II afgehandeld. Van de nu volgende rubrieken III en IV kunnen wij eerstgenoemde, die der *Gereserveerde gronden*, als overbodig voorbijgaan, want zij verschijnt met al hare bijzonderheden in den Reservestaat, dien wij in ons voorgaand opstel leerden kennen, en waarover hierna meer: wat de andere, de Afschrijvingsrubriek aangaat, wij komen er mede nl. bij de bespreking van het betrokken verbaal op terug.

Zoo treden wij dus in rubriek V, houdende, naar wij in het model zien, het *Overzicht der voorgestelde bijplanting:* de inrichting hiervan laat echter ook eenige vereenvoudiging toe. Vooreerst de sub-rubriek: *Getal cultuurdienstplichtigen*, gesplitst in de kolommen 16/17 *Vrijgesteld van aanplant* en *Wien nieuwe aanplant wordt opgelegd:* wijl nl. het *Totaal cultuurdienstplichtigen* reeds in rubriek II kolom 3 voorkomt, zoo is in rubriek V de kolom 16 overbodig, want wie als niet ingedeeld wordt vermeld, is natuurlijk vrijgesteld. In de volgende sub-rubriek merken wij wijders een kolom 20 op, waarin men de *plantwijdte van den voorgestelden aanplant* moet vermelden. Waarom alléén die plantwijdte? Waarom ook nog niet een kolom voor bemesting en een voor terrasseering en een voor diepte van plantkuilen en een — ja wat ter wereld heeft de plantwijdte met het voorgesteld aantal boomen, althans rechtstreeks, te maken! Zulke zaken behooren, indien er iets van bericht moet worden, in de voorgeschreven toelichtende memoriën te huis. En dan verzoekt ook nog in diezelfde sub-rubriek een kolom 21 de opgave van de dèsa *op welker grondgebied geplant zal worden:* nog eens wat doet dat hier bij ons voorstel. Wel hebben wij voor de bijhouding van het Reserveregister den naam van de dèsa

noodig, op welker gebied geplant *is*, doch dit wordt een zaak van het betrokken opnemingsverbaal (zie blz. 227 in ons model opnemingsstaat kolom 7.)

Terwijl wij aldus erkennen, dat de Voorstelstaat strikt genomen slechts 16 kolommen in plaats van de tegenwoordige 23 noodig heeft [1]), hebben wij hem geheel afgewerkt en komt het er nu op aan, om te weten wat met den staat verder behoort gedaan te worden. Hieromtrent nu zegt de Toelichting op den ouden Voorstelstaat het volgende:

„De Voorstelstaat wordt door den Regent en den Controleur opgemaakt en, vergezeld van een nota tot toelichting, ingediend aan den assistent-resident, en wel voor ieder district afzonderlijk, zoo vroeg mogelijk in den aanvang van het jaar, waarin de afschrijvingen en de voorbereidende werkzaamheden voor de bijplantingen in den volgenden west-moesson moeten plaats hebben (In ons voorbeeld dus aanvang '81).

„Deze bescheiden", zoo vervolgen de voorschriften, worden door den assistent-resident aan den resident, en door dezen door tusschenkomst van den hoofdinspecteur van de koffiecultuur, aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur ingediend *vóór of uiterlijk op ultimo Maart* (1881), vergezeld van ieders beschouwingen, toelichtingen en opmerkingen, betreffende de voorgestelde afschrijvingen en bijplantingen."

De verklaringen op den nieuwen Voorstelstaat, nl. die van *Bijblad* 3355, herhalen in substantie het hier wedergegevene; gelasten echter bovendien dat de Voorstelstaat enkel *in simplo* behoeft aangeboden te worden — een lastgeving, welke het bovengenoemde *Bijblad* n⁰. 2943 nog eens moest inscherpen — terwijl wijders een districtsgewijze recapitulatie van den Voorstelstaat over de geheele residentie mede de Directeur van B. B. behoort te erlangen, natuurlijk door tusschenkomst van de residenten, die, desverkiezende, er allerlei verklaringen aan mogen toevoegen, doch ook kunnen volstaan: „*met een verklaring*, dat zij zich vereenigen met den inhoud der ingediende voorstellen of *met een mede-onderteekening van de Voorstelstaten*."

Op die wijze vertrekt een Voorstelstaat in de maand Maart van ieder jaar naar Batavia, waar vooral aan de inspectie der koffiecultuur de inspannende arbeid is opgedragen om al die cijfers en beschouwingen met den meest mogelijken ernst en de grootste

---

[1]) Eigenlijk 24 kolommen, want om te weten, hoeveel boomen ieder onderhoudt, kolom 15, heeft men de vruchtdragende en jonge boomen, kolommen 6 en 7, bij elkander op te tellen: of men dit nu in of buiten den staat doet, het werk wordt er niet door verminderd. Vandaar dat in ons model hierna geen 16, maar 17 kolommen gegeven worden.

nauwgezetheid na te zien, te overwegen, met name te toetsen aan de Landsbelangen en aan de regels der Rekenkunde, een en ander door de plaatselijke ambtenaren niet altijd met genoegzame juistheid ter harte genomen.

De staten C verlaten bovendien de plaatselijke bureaux meestentijds niet zonder gezelschap, want zij moeten, ingeval daarin afschrijvingen zijn voorgesteld, vergezeld gaan van processen-verbaal, die wij reeds als L_t. D, bij de uiteenzetting van het Besluit dd. 3 Nov. '71 (*Bijblad* 2508) leerden kennen, doch waarvoor het Besluit van '74, met behoud intusschen van die gelukkige voorschriften: *Op heden hebben wij ons in commissie gesteld*, enz. enz., weder een nieuw model gaf en wel gelijk hieronder volgt:

PROCES-VERBAAL D

van

Afschrijving van koffieboomen, op hoog gezag aangeplant in geregelde tuinen.

Nummers en Namen der Koffietuinen		Voorgestelde afschrijving: Beplante oppervlakte		Voorgestelde afschrijving: Getal boomen			Blijkbare of vermoedelijke oorzaken van het kwijnen en uitsterven der boomen	Van de af te schrijven uitgestrektheid blijven, als zullende later daarvoor weder geschikt worden, voor de gouv. koffiecultuur gereserveerd.		Toelichtingen
		bouws	vierk. roeden	vruchtdragende	jonge	Aangeplant in den west moesson van		bouws	vierk. roeden	
1	Sekardjatie	5	100	5850	„	1862/63		15	100	
		10	„	11250	„	1863/64				
		8	„	„	9000	1871/72				
2	Doerensawit	20	„	25000	„	1859/60		20		
3	Doropagoeng	10	„	7200	„	1861/62				

Uit dit model zien wij, dat de cijfers weder geboekt staan tuinsgewijze, zoodat er tusschen de voorgestelde afschrijvingen in C kolommen 12/13, en de geverbaliseerde afschrijvingen in B weder hoegenaamd geen verband heerscht [1]). Springt het niet in het oog, dat op die wijze de eene verwarring slechts voor de andere plaats maakt. Men vraagt voor zekere dèsa afschrijving en men weet niet tot welken tuin ze behoort; men constateert voor zekeren tuin de noodzakelijkheid eener afvoering en men blijft onkundig op welke dèsa ze betrekking heeft.

Teekenen wij ten slotte nog aan dat, krachtens de Voorschriften de in het verbaal bedoelde opneming der af te schrijven tuinen behoort aan te vangen: „in het laatste kwartaal van het jaar, voorafgaande aan dat, waarin de afschrijvingen zullen behooren plaats te hebben, ten einde tijdig gereed te kunnen zijn met het daarvan op te maken proces-verbaal, dat moet worden overgelegd bij den aan den Directeur van B. B. onder ultimo Maart daaraanvolgende in te dienen Voorstelstaat."

In het door ons aangenomen voorbeeld moeten dus de opnemingen hebben plaats gevonden Octr./Decr. '80, opdat de Voorstelstaat '81/'82 met zijn Afschrijvingsverbaal ultimo Maart '81 in zee kan gaan.

Met welk doel, te weten die opzending naar de Bataviasche bureaux? Natuurlijk dat de Regeering een besluit neme omtrent het getal aan te planten en af te schrijven boomen. Doch ongelukkig, indien de plaatselijke ambtenaren op de Regeering's beslissing omtrent hunne voorstellen moesten wachten, dan kwam er nooit een koffieboom in den grond, zoodat dan ook telkens met iedere nieuwe regeling herinnerd wordt, gelijk men o. a. in *Bijblad* 2917 leest: „In afwachting van de daarop te ontvangen beslissing der Regeering, kan ingevolge het bepaalde bij art. 2 II van het besluit van 2 Januari 1858 n°. 29 (*Bijblad* op het Staatsblad n°. 506) met de voorbereidende werkzaamheden tot daarstelling der voorgestelde bijplantingen een aanvang worden gemaakt."

De beslissing komt ongeveer af, wanneer de aanplant reeds in den grond begint te staan. Om nu bij de wetenschap hiervan toch

---

[1]) En dat te minder natuurlijk, wijl getrouw aan de oorspronkelijke opvatting in *Bijblad* 2917, het verbaal zwijgt over de afschrijvingen der op hoog gezag ongeregeld aangelegde plantsoenen. Toen men Voorstelstaat C, juist wegens het weglaten dier plantsoenen, naar wij uiteenzetten, herzag, had men natuurlijk ook de verbalen in denzelfden geest moeten veranderen. Men komt nu aan de bestaande leemte tegemoet door, na vermelding der tuinen, zoo noodig de namen der dèsa's op te geven die afschrijving van op hoog gezag ongeregelde plantsoenen vereischen.

te gewagen van *voorbereidende* werkzaamheden tot „daarstelling" der voorgestelde aanplantingen, is recht metaphysisch. Bij de landrente slaan de residenten de besluiten, zij ook onder nadere goedkeuring der Regeering: het ware, mede om nader aan te geven redenen, wenschelijk, dat de koffiecultuur-belasting op eenerlei wijze werd behandeld.

VI.

Worden de laatste maanden des jaars vooral voor de controleurs o. a. in beslag genomen door het bewerken van in uitgebreidheid en talrijkheid aangroeiende jaarstaten; gaan de eerste maanden des nieuwen jaars henen o. a. met het opmaken van koffievoorstelstaten: nauw zijn deze van de baan of er opent zich op dit gebied een nieuw veld van werkzaamheid, omdat dan de ons bekende koffielegger A met zijn aanhangsel B en zijne bijlage, het opnemingsverbaal E, in orde moeten gemaakt worden. Wij weten reeds dat voor een en ander tijd is gelaten tot ultimo Juni (onderwerpelijk '81). De koffie n l., die overeenkomstig den Voorstelstaat '80/'81 ongeveer op het einde van '80 geplant werd, moet men nu nog *tellen*, en vervolgt de Toelichting:

„Voor het behoorlijk bewerkstelligen dezer opneming tijd gelaten zijnde tot ultimo Juni ('81), zoo wordt ook dan eerst het procesverbaal daarvan opgemaakt, dat aan den Legger wordt gehecht."

Het model volge hier weder:

PROCES-VERBAAL VAN OPNAME E.

van

Op hoog gezag aangeplante koffieboomen in geregelde tuinen.

Nummers en Namen der Koffietuinen	Uitgestrektheid te bepalen volgens den Voorstelstaat			Uitgestrektheid werkelijk beplant			Alzoo				Toelichtingen
	bouws	vierk. roeden	met boomen	bouws	vierk. roeden	met boomen	meer of minder	bouws	vierk. roeden	met boomen	
							+ —				

Wij zien dus ook hier nogmaals alleen op aanplant in tuinen gerekend, zoodat al hetgeen over deze beperking hiervoren werd opgemerkt mede voor verbaal E toepasselijk is. Bovendien wezen wij er reeds vroeger op, hoe wij bij het zoeken van het getal boomen, dat jaarlijks vruchtdragend werd, het gebruik van het Opnemings verbaal door gemis aan dèsa'sgewijze behandeling moeten derven. Doch vestigen wij nu nader onze aandacht op de samenstelling van den Legger zelven. In rubriek 1: de namen der tuinen; in 2: hetgeen blijkens rubriek 7 van den Legger des voorgaanden jaars aanwezig was primo '80; in 3: hetgeen blijkens verbaal D '80 mocht worden afgeschreven; in 4: hetgeen volgens verbaal E gedurende den westmoesson '80/'81, was bijgeplant; in 5: hetgeen sedert in den loop van '80 vruchtdragend is geworden, waartoe men eenvoudig, tuinsgewijze als de Legger is ingericht, het evenzeer tuinsgewijze samengesteld verbaal E van drie of vier jaar geleden (naar omstandigheden) hebbe te nemen; in 6 eindelijk: nog andere buitengewone veranderingen die mochten plaats gevonden hebben; en zoo komt men dan ten slotte dank allerlei aftrekkingen en optellingen op rubriek 7: *alzoo aauwezig in den aanvang van* 1881. Men doet dus in het jaar *na* het betrokken voorstel nog eens al de toen verrichte bewerkingen over en wel omdat, wegens de overhaaste indiening van staat C, men voor de gegevens in rubriek II gebruik gemaakt heeft van cijfers, die eigenlijk nog niet juist waren! Er valt zich moeilijk een meer geschikte regeling te denken, die ten doel heeft om de plaatselijke ambtenaren te occupeeren. 't Is waar, de aldus opgemaakte Legger, wij weten het reeds, gaat niet naar Batavia: hij blijft berusten in het archief van den controleur, terwijl er enkel een districtsgewijze recapitulatie voor verzending gevorderd wordt. Maar wij hebben toch den Legger, gelijk ons maar al te zeer bekend is, volstrekt het andere jaar (1882) noodig ter opmaking van den Voorstelstaat '82/'83, die in Maart '82 zal afgesloten worden, en waarvan de aanvangskolommen den toestand moeten bevatten op 1° 1881. Daarom kunnen wij niet de hand lichten: noch met den Legger, noch of liever veel minder met zijn aanhangsel B, want als wij niet weten, hoeveel boomen iedere dèsa in de tuinen primo '81 bezit, dan kunnen wij ook den dèsa'sgewijs ingerichten Voorstelstaat anno '82 niet bewerken.

Doch hoe, en hier komt de jammerlijke inrichting droeviger dan ooit voor den dag, hoe moet die staat B (zie het model bladz. 202) worden samengesteld; hoe kan men rubriek 7 van den correspondeerenden staat A in de dèsabestanddeelen ontleden? Om dit te kunnen doen, zou men moeten weten, behalve hoeveel boomen

dèsa'sgewijze zijn afgeschreven (rubriek 3 van staat A) — een repartitie, welke uit den betrokken Voorstelstaat, rubriek IV, genoegzaam blijkt — tevens: hoeveel boomen dèsa'sgewijze waren bijgeplant (rubriek 4 van staat A);

hoeveel boomen dèsa'sgewijze waren vruchtbaar geworden (rubriek 5 id);

hoeveel wijzigingen in andere opzichten dèsa'sgewijze hadden plaats gevonden (rubriek 6 id.)....

Maar dit alles wordt in A vermeld tuinsgewijze, en waaruit blijken nu de elementen voor iedere dèsa? 't Is alsof een koopman boek hield, behalve van de verschillende soorten goederen, die inkwamen, bovendien van de geldelijke bijdragen, waarvoor hij de goederen afzette maar niet tevens van de hoeveelheden zelven dier goederen: indien hij dan op het einde des jaars zich wilde overtuigen van hetgeen zijn pakhuis had verlaten, zoo zou hij, bijaldien de massa's niet eenige rechtstreeksche opneming toelieten, waarlijk naar de koopers moeten gaan en hun vragen: wat en hoeveel zij in den loop des jaars gekocht hadden; want zijn eigen archief zou hem onmogelijk alleen kunnen helpen. Wij zullen zien dat dit beeld ook in zijn uitkomst niet onjuist getroffen is.

En omdat nu het opmaken van staat B zoo'n onmogelijk werk blijkt, terwijl men hem toch niet onmiddellijk noodig heeft — immers eerst het volgend jaar — en wijl hij bovendien aan geen meerdere bepaald behoeft ingezonden te worden, immers de recapitulatiën kunnen ook wel uit de totalen der Voorstelstaten en der Verbalen opgemaakt worden: zoo ligt de natuurlijke strekking voor de hand om dien arbeid zoo lang mogelijk uit te stellen, want wordt men onderwijl overgeplaatst of vertrekt men om andere redenen, dan moet de opvolger maar weten, hoe hij verband zal brengen tusschen rubriek 7 van staat A en den eerlang op te maken Voorstelstaat, voor wier kolommen 8/9 rubriek II toch, blijkens het ons bekende voorschrift, dat verband noodig is.

Van daar grenzelooze verwarring en geknoei. De hiervoren gewraakte onjuistheid in den Voorstelstaat gegeven, dat men nl. dezen kan opmaken uit den Legger A, werd reeds de kiem der wanorde genoemd, omdat het vermoeden niet ongegrond mag heeten dat bij een juistere aanwijzing wel de oogen voor het organiek gebrek van zelve zouden opengegaan zijn.

De jaarlijksche stoornis, die aldus moest ontstaan en vooral door de nieuw optredende controleurs om aangegeven redenen gevoeld worden, zal er zeker toe geleid hebben, om telkens en telkens de inlandsche ambtenaren, waaronder met name die koffiegecommit-

teerden, te vervolgen, ten einde toch eenigszins juiste opgaven voor het maken der staten te erlangen; dat men van henzelven het samenstellen dier staten in den regel zou gevorderd hebben, is wel niet waarschijnlijk, wijl de stukken daarvoor te ingewikkeld en de hoofden al te onbekwaam zijn. Wat hiervan echter ook wezen moge, de Circulaire van den Directeur van B. B. dd. 18 Sept. 1878 n°. 9663 (*Bijblad* n°. 3320) moest de volgende vermaning toedienen:

„Onder de voorschriften, betreffende het opmaken en indienen der staten ten dienste der koffiecultuur thans geldende, is, wat den Voorstelstaat model L[t]. C aangaat, ook opgenomen, dat deze door den Regent en Controleur wordt opgemaakt.

„Aan dit voorschrift wordt thans op menige plaats niet voldaan. *In stede van er zich toe te bepalen, om de gegevens, bij het opmaken der aantooning B verkregen, na afsluiting van den Legger A, later te verwerken tot den Voorstelstaat voor het volgende jaar.*"

Het is ons echter genoegzaam gebleken, dat het „verwerken" bij gemis aan gegevens niet wel mogelijk was, en die overtuiging drukt dan ook tegelijkertijd de circulaire met zooveel woorden zelve uit; want als de zoo behartigenswaardige vermaning volgt:

„*In plaats van veel moet men van die inlandsche ambtenaren voor de koffiecultuur zoo min mogelijk schrijfwerk vorderen*".

Zoo kan de leek zich eens een voorstelling van de heerschende verwarring vormen uit het feit, dat men toch geen ander reddingsmiddel zag, dan om diezelfde inlandsche ambtenaren — pas van alle koffiestaten ontheven en daarvoor ook uitdrukkelijk minder op hun plaats verklaard — niet te min weder een nieuw register ter bijhouding op te dragen. Dit door dezelfde Circulaire vastgesteld boek bevat ons oud *Overzicht van den leeftijd der aanplantingen* en wordt in het reeds genoemde *Bijblad* 3320 gegeven, gelijk hier achter volgt:

Nomor don Namanja				Adanja pohon koffij di kebon taneman taoon																Katrangan.
	Kebon		Dessa	1850	1851			1863	1865			1870			1878	1879	1880	1881	Goeng Goeng	
1	Mranggen	3	Djoho . .						1200	—	—					1000	1300	1500	5600	
		4	Maspati .					6000	1400	—	—	2300	—	—	—	1200	900	1000	12800	
								6000	3200	—	—	2300	—	—	—	2200	2200	2500	18400	
2	Sigogor	10	Sawangan.	6900	400										2800					
		11	Palasari .																	
		23	Fretes . .																	
				Kebon ketjil gantian kebon koempoelan																
		10	Sawangan.													3000	1600	4000	8600	

Voor de jaarlijksche afschrijvingen en aanplantingen mogen de bezitters dier zeer bewerkelijke staten desverkiezend naar hartelust doorhalen en bijplakken; maar een weinig orde dienen zij er toch in te houden, want als zij niet behoorlijk aanteekenen wat werkelijk verdwijnt en verschijnt, zoo ligt natuurlijk in minder dan geen tijd die gansche statistiek voor den grond. Nochtans is dit de eenige staat, die ons voor de samenstelling van aantooning B helpen kan en wanneer wij nu bedenken, welk een vertrouwen op de administratieve krachten van inlanders valt te stellen, dan is het niet te veel gezegd, wanneer wij beweren dat op stuk van zaken de geheele koffiestatistiek aan een zijden draadje van fatsoenlijke wanorde hangt. „Uit dien staat", luidt terecht de circulaire, uit dien staat, overeenkomende gedeeltelijk met de aantooning L^t^. B, kan de controleur de noodige gegevens putten voor de staten, door *hem* op te maken.

VII.

Er ligt op die koffiestatistiek een meer dan noodlottig fatum. Daar hebben wij een Legger A, een Aantooning B, een Voorstelstaat C, een Afschrijvingsverbaal D, een Opnemingsverbaal E met honderden kolommen en toelichtingen, met eindelooze optellingen, aftrekkingen, vermenigvuldigingen, deelingen! Duizenden cijfers gaan op die wijze onder de hand en dat liefst voor *denzelfden* aanplant *tweemalen*! Waarom? Wijl reeds in Maart de voorstellen moeten gereed zijn, een spoed enkel vereischt met het oog op de tijdige vaststelling te Batavia, zoodat men bij de opmaking van de kolommen 8/9 rubriek II, van staat C niet kan gebruik maken: evenmin van het opnemingsverbaal E, noch van de verdere veranderingen, waarover rubriek 6 staat A handelt, een en ander immers, naar wij zagen, eerst in Juni d. a. v. verkregen wordende. Nochtans zoo spoedig kan men de stukken niet inzenden of de groote massa's, die uit alle deelen van Indië naar de bureaux stroomen, beletten noodzakelijk, dat ooit de regeeringsbesluiten op hun tijd komen.

Erger: daar hebben wij een legger zus, een aanhangsel zoo, een staat weer anders, en nog een staat, en nog een staat: en met al dat tijdroovende werk vóór zich, kan men nog niet eens zijn eigen rekening van het verloopen en zijn eigene begrooting voor het volgende jaar opmaken, maar moet men hiertoe eerst gaan.... „putten".... uit een Inlandsch archief. Inderdaad wèl is dat een

put,.... maar daarin te moeten afdalen, om er eigenlijk de ziel te gaan zoeken van dat wezen zonder begin en zonder einde, waarvan wij de type vonden in Dr. Hartogh Heys' boek over de opvoeding van den mensch.

Intusschen die opvoeding leert ons nog wat anders; nl. wanneer een spontaan opkomende gedachte, een spontaan verschijnsel niet stelselmatig, rationeel verder uitgewerkt en ontwikkeld wordt, dat men dan immer de grootst mogelijke verwarring ziet ontstaan.

Dit eigen streven naar een tuinsgewijze koffiestatistiek, — nu de bron van zooveel wanorde, — vloeit toch enkel voort uit een onbestemde bewustheid van de noodzakelijk gebrekkige inrichting onzer personeele organisatie in de binnenlanden, waardoor op het gebied der grondlasten geen dèsa'sgewijze contrôle mogelijk wordt. De toelichting van Legger A in *Bijblad* 2917 zegt het immers met zoovele woorden: „Tevens wordt de Legger niet dèsa'sgewijze, maar tuinsgewijze ingericht, *om een geschikter grondslag te hebben voor de contrôle over de aanplantingen.*"

En aldus komt van zelfs de eigen wetgever de onwankelbare grondgedachte tegemoet, zóó breedvoerig in mijn Landrente-opstel uiteengezet, dat, wil men met onze binnenlandsche bestuursinrichting plaatselijke contrôle uitoefenen, dit permanente toezicht nimmer anders kan loopen dan over min of meer duidelijk begrensde gronden van ongeveer dezelfde geaardheid, onverschillig of ze aan ééne dèsa of aan meerdere gemeenten behooren, dus over hetgeen in dat opstel genoemd werd *blokken*, en wat in de koffiestatistiek heet *tuinen*.

Doch altijd weder moet men ten slotte op de eenige persoonlijkheid, de dèsa, terugkomen, en vandaar bij de Landrente een *Blok-* nevens een *Dèsa-register* innig aan elkander verbonden, invoege alle cijfers van het eene boek gemakkelijk uit het andere zijn af te leiden, gelijk, naar beschreven werd, een Journaal verband houdt met een Grootboek. In de koffiestatistiek is van zulk een zuivere verhouding niets te bespeuren en dat gemis wordt, zooals overtuigend genoeg schijnt aangetoond, de oorzaak van verwarring. Het opheffen dier wanorde blijkt echter zeer gemakkelijk, wanneer men zich slechts behoorlijk voor oogen stelt, dat de eischen van contrôle bij Landrente- en bij Koffieaanslag verschillend zijn. Immers de geldbelasting heeft betrekking op blokken, die nog geboren moeten worden: hoe kan men nu verwachten, dat eene administratie ooit in orde kome, die tot uitgangspunt voor de samenstelling van den betrokken belastinglegger aanneme, hetgeen zich juist uit de belasting moet ontwikkelen?

De Voorstelstaat C, nevens de verbalen van opneming en afschrijving — de natuurlijke bijlagen immers van den Voorstelstaat — kunnen en mogen niet anders worden ingericht dan dèsa'sgewijze en dit zij het uitgangspunt, omdat daaruit inderdaad al het overige is voortgevloeid en blijft voortvloeien.

De tuinstaten zijn van ondergeschikt gewicht en ofschoon men er natuurlijk wel alles in kan plaatsen wat men verkiest, is onmiddellijk niets anders noodig dan de vermelding der namen. Want, wanneer men de tuinen inspecteert, waartoe doet men dat als regel? Om de boomen te tellen? Om de uitgestrektheden te meten? Om de afstanden na te gaan? Om de tuinen te kadastreeren en ze in pacht uit te geven?..... Niets van dat alles: men heeft in den regel alleen zich te vergewissen of goed wordt onderhouden; of goed wordt bijgeplant; of er goed wordt ingeboekt, gewied, geterrasseerd, enz. En stel nu eens dat een tuin meer of minder bezit, dan men vermoedde: wat zou het dan nog? Op stuk van zaken loopen immers alle vragen weer op de betrokken dèsa's, d. i.: naar den dèsa'sgewijze Legger terug. Bovendien dergelijke quaestiën doen zich niet aanhoudend voor: slechts incidenteel, met name wanneer men den aanplant moet regelen; als de controleur b. v. wenscht een bijplant van 40 boomen en het dèsa- of het districtsbestuur verzoekt daarentegen vrijstelling, omdat de hoofdelijke aandeelen reeds zoo groot zijn, terwijl toch de Legger van den controleur dat volstrekt nog niet aanwijst: in zulk een geval zal wellicht behoefte om na te tellen ontstaan, maar dan toch altijd dèsa'sgewijze. Zoo ook b. v. wanneer het getal vruchtdragende boomen in geen verhouding blijkt te wezen met de productie; ook dan mag de noodzakelijkheid eener heropneming blijken, maar dan toch ook weder natuurlijk dèsa'sgewijze. Brengt dit alles niet het feit voor den dag, dat men met een zeer eenvoudige opgave der tuinen voor de alledaagsche, plaatselijke contrôle kan genoegen nemen. De namen der tuinen moeten bekend zijn, opdat ordelijk worde geinspecteerd, opdat men de blokken, gelijk in het Landrente opstel werd aangewezen, geregeld afreize, opdat men in staat zij gemakkelijk aan te wijzen, waar gebreken, enz. zijn. Hoe goed ware het alzoo niet om die ongelukkige Leggers A en B af te schaffen, welke letterlijk tot niets anders strekken, dan om geheel nutteloos en noodeloos het werk der koffiestatistiek te verzwaren: op het terrein deugen zij niet en op het bureau sturen zij de gansche administratie in de war. Dat wij met de intrekking van legger A tevens de uitgestrektheden der door de koffiecultuur ingenomen gronden zouden verliezen behoeft geen bezwaar te zijn, wijl onze Reservestaat in de aldus ontstane leemte meer dan vol-

doende voorziet, gelijk het model hierna aanwijst. Vervangen wij alzoo den Legger A door den onder volgenden

TOURNEESTAAT 1881.

Namen der	Januari		Februari		enz. tot December
Tuinen	Dato	Bevindingen	Dato	Bevindingen	
Sekardjatie Doerensawit					
Dèsa's met Preanger regeling Waroe Tjandjoegan					
Koffiepakhuizen Kandangan Tempeh					

Hieruit kan men met een enkelen oogopslag zien, wat men reeds bezocht heeft, wat nog te bezoeken valt enz., terwijl de voorgeschreven driemaandelijksche koffierapporten aan de opteekening in dezen staat hun stof kunnen ontleenen.

Voor de ontwikkelingsgeschiedenis, gegeven in den nu bestaanden legger A, voor de uitvallende Lt. B; benevens voor de deftige verbalen D en E met hunne wijdsche commissoriale buitenschriften, geve men verder den volgenden hoogst eenvoudigen

neuwingsstaat van Wijzigingen in den Aanplant loopende over het jaar 1880.
(Bijlage van den Voorstelstaat anno 1881 kolommen 6/7.)

I		II		III			IV	V				VI				VII
Dèsa's		Afschrijving ingevolge Voorstel 1880		Bijplant ingevolge Voorstel 1880			Van de jonge boomen zijn in den loop van 1880 vruchtdragend geworden en zullen tot den oogst van '81 bijdragen	Bovendien worden nog tengevolge van andere gedurende 1880 voorgevallen veranderingen.				Alzoo in den loop van 1880 vermeerderd of verminderd				Ophelderingen voor zoover ze eene of enkele dèsa's in het bijzonder betreffen en niet breedvoerig vermeld in de Nota van Toelichting (Oorzaken der afschrijvingen; Redenen waarom meer of minder is geplant dan voorgesteld enz. enz.)
Nummers	Namen	Vruchtdragenden	Jongen	Voorgesteld	Werkelijk geplant op het einde van 1880	Op grond van de dèsa No.		Bijgeteld of afgetrokken	Vruchtdragenden	Bijgeteld of afgetrokken	Jongen	Bijgeteld of afgetrokken	Vruchtdragenden	Bijgeteld of afgetrokken	Jongen	
1	2	3	4	5	6	7	8	±	9	±	10	±	11	±	12	13

1 Mei 1881.

Regent en Controleur.

Men kan dus nu ook weder den Maleischen en zoo onmogelijken leeftijdenstaat doen vervallen: vastgesteld trouwens om de aantooning B op te maken — een staat om een staat derhalve — houdt de reden zijner wettiging met het intrekken dier aantooning van zelve op.

De Voorstelstaat C onderga nu ook eenige wijziging gelijk het hier volgend model aangeeft, en waarvan de redenen voor zooveel noodig uit de voorafgaande behandeling genoegzaam blijken.

VOORSTELSTAAT TOT AFSCHRIJVING EN BIJPLANTING VAN ONDER BEHEER STAANDE KOFFIEBOOMEN IN HET JAAR 1881.

I		II								III						IV
Dèsa's		Overzicht van den cultuurstand 1° 1881								Voorgesteld ter afschrijving en beplanting in den loop van 1881						Ophelderingen eene of enkele dèsa's in het bijzonder betreffende, niet breedvoerig vermeld in de Nota van toelichting. NB. Iedere ophelderingmoet worden voorafgegaan door het nommer der dèsa waarop zij betrekking heeft. Vermelding van den naam der dèsa is onnoodig.
Nummers	Namen	Totaal cultuurdienstplichtigen	Koffie-productie van het afgeloopen jaar in katties per		Aantal koffieboomen aanwezig in den aanvang van dit jaar. (De cijfers van de kol 6 en 7 van den voorstelstaat des vorigen jaars vermeerderd of verminderd met de cijfers in rubriek VI van hier bijgaanden opnemingsstaat van Aanplantingen.)		Totaal boomen	Alzoo gemiddeld per dienstplichtige	Terwijl het maximum mag bedragen	Aantal boomen ter afschrijving		Aantal dienstplichtigen, dat moet bijplanten	Hoeveel boomen per hoofd	Wordt totaal	Op welken afstand in palen van de dèsa gelegen	
			Dèsa	Cultuurdienstplichtigen	Vruchtdragende	Jonge				Vruchtdragende	Jonge					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17

1 Mei 1881.

Regent en Controleur.

De gansche regeling van den aanplant is dus met de twee hier gegeven staten afgeloopen, doch wijl eenmaal nu ook een registreering der koffiegronden bevolen werd, gelijk wij uit het voorgaand opstel weten, zoo moeten wij nu ook een bijhoudingsregister aanleggen, waartoe de volgende:

Opnemingsstaat van Wijzigingen in de Koffiegronden aangevende de uitgestrektheid in bouws 1° 1880.

(*Bijlage van den Voorstelstaat anno* 1881.)

I. Désa's.		II. Levende tuinen.					III. Braakliggende gronden.				IV. Nog ongebruikte gronden.							V.
Nummers	Namen	Verminderd door afschrijving, ingevolge Voorstel, 1880, rubriek II van den Opnemingsstaat van Aanplant.	Vermeerderd door bijplant, ingevolge Voorstel 1880, kol. 6 van id.	Bovendien had er vermeerdering of vermindering door andere omstandigheden plaats.	Zoodat de uitgestrektheid wordt 1° 1880 (kolom 6 van den staat des voorgaanden jaars gelijk gewijzigd door de kol. 3, 4, 5 van dit jaar).	Van deze uitgestrektheid worden voor latere herplanting geschikt geacht.	Vermeerderd door afschrijving van voor herplanting geschikte levende tuinen.	Verminderd door bijplant.	Bovendien had er vermeerdering of vermindering door andere omstandigheden plaats.	Zoodat de uitgestrektheid wordt 1° 1881 (kol. 11 van den staat des voorgaanden jaars gelijk gewijzigd door de kol. 8, 9, 10 van dit jaar.)	Verminderd door bijplant.	Bovendien had er vermeerdering of vermindering door andere omstandigheden plaats.	Zoodat de uitgestrektheid wordt 1° 1881 (kol. 14 van den staat des voorgaanden jaars gelijk gewijzigd door de kol. 12, 13, van dit jaar).	Deze gronden behooren aan welke desa's n°	En zij heeten.	Liggende op een afstand in palen van de plantende desa.	Terwijl het totaal grond is, dat aan de desa's behoort, wier gronden worden in beslag genomen.	Ophelderingen voor zoover ze eene of enkele desa's in het bijzonder betreffen en niet breedvoerig vermeld in de Nota van Toelichting.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
				±					±			±						

1 Mei 1881.

Regent en Controleur.

De Voorstelstaat met zijn beide Opnemingsstaten worden nu wijders niet in twee termijnen met een tijdvak van drie maanden tusschenbeiden ingezonden, maar allen gezamenlijk. Herinneren wij ons n. l. den tegenwoordigen toestand. Een voorstel om te planten b. v. in 1882 wordt afgesloten ult°. Maart 1881.... maar pas drie maanden later, dus Juni 1881, verschijnen de verbalen omtrent het geplante in.... 1880. Dat de zorg voor het werkelijk geplante aldus geheel

onnatuurlijk na de zorg voor hetgeen nog geplant moet worden, komt, wreekt zich, het spreekt van zelf, op de een of andere wijze. Zoo zijn de kolommen 8/9 van de voorstelstaten steeds foutief, want om den aanplant in het begin des jaars te weten, moet men zich nog met het *voorgestelde* behelpen, daar eerst drie maanden later het werkelijk geplante en andere wijzigingen geverbaliseerd worden.

Het voorstel alzoo in zijne aanvangcijfers onjuist zijnde, moet men de dus aangebrachte fouten later weder herstellen en van daar die vreemde teruggang op een Legger A, waardoor men ondertusschen verplicht wordt om tweemaal hetzelfde werk te verrichten en dat wel zonder het doel van al dien omslag te bereiken, n l. tijdige vaststelling door de Regeering. Altijd zal de bijplant onder hare nadere goedkeuring moeten plaats vinden, zoodat men evenzeer met de inzending tot ultimo April kan wachten.

In dat geval echter bestaat de mogelijkheid, om al de opnemingen van de in het verloopen jaar plaats gehad hebbende wijzigingen behoorlijk te doen afloopen, zoodat men dan het aanvangcijfer van den Voorstelstaat niet langer laat voortvloeien, gelijk nu geschiedt, uit onjuiste gegevens van den Voorstelstaat des verloopen jaars (zie het opschrift der kol. 8/9 in staat C bladz. 207), maar terstond uit de definitieve opnemingen, gelijk het bovenschrift der kol. 6/7 van ons model bladz. 227 aanwijst.

Deze eenigszins latere behandeling van de Voorstelstaten toont nog een andere lichtzijde. Wanneer n. l. de stukken reeds ult°. Maart behooren te worden afgesloten, dan dienen de controleurs ze ongeveer in den aanvang of in het midden dier maand gereed te hebben, want er moet toch altijd eenige speelruimte blijven voor de nazieningen, ophelderingen, enz. De controleurs houden zich dus dikwerf met deze aangelegenheid reeds ernstig bezig in Februari, d. i. niet alleen in den drukken natijd der Jaarverslagen, maar tevens wanneer de Inlanders nog met dien nieuwen aanplant bezig zijn. Wanneer men nu in de dèsa onderzoekingen gaat doen over den aanplant, die voor het volgende jaar moet worden opgelegd, dan grijpen deze niet in normale omstandigheden plaats: eensdeels wijl de menschen dan nog te zeer onder den druk der verplichtingen zijn, die zij niet ten volle hebben vervuld; ten andere omdat er bij hen onophoudelijk begripsverwarring ontstaat over hetgeen zij het volgend jaar te verrichten hebben, indien men met hen daarover gaat onderhandelen, terwijl zij bezig zijn aan hetgeen pas gewettigd is: het vastgestelde en het vast te stellen wart hun telkens door elkander, gelijk de ervaring leert.

Ziedaar hetgeen wij noodig hebben, met eerbiediging van al wat

op het terrein der Gouvernements-koffiecultuur tegenwoordig gevorderd wordt, en de door ons verstrekte staten kunnen duren, zoolang de cultuur zelve in leven blijft. Dat die staten bovendien een belangrijke vereenvoudiging aanbrengen, zal een ieder die met den tegenwoordigen, treurigen toestand bekend is, spoedig genoeg inzien: alles wat wij trouwens hier hebben uiteengezet is slechts genomen uit de behoeften van het werkdadige, nimmer rustende leven.

Over de

PRIMITIEVE VORMEN VAN HET HUWELIJK

EN DEN

OORSPRONG VAN HET GEZIN,

DOOR

G. A. WILKEN,

Contrôleur der 1e kl. bij het binnenl. bestuur op de bezittingen buiten Java en Madoera.

IV.

De bant, die 't harte bint
Der moeder aen het kint,
Gebaert met wee en smarte,
Aan hare borst met melck gevoedt,
Zoo langh gedraeghen onder 't harte,
Verbint het bloet.

Innig verbonden aan het vraagstuk der ontwikkeling van het huwelijk, is dat van de wording der maatschappij. De nieuwere theorie, die van het eerste een oplossing tracht te geven, doet dit ook van het laatste. Als de oudste vorm van het staatsleven, neemt zij — wij teekenden dit reeds in ons inleidend hoofdstuk op — de horde aan, een groep van personen zonder huwelijk, en dus ook zonder familieband levende, en stelt zich dan verder voor, hoe in deze horde eerst het matriarchale gezin, en later het patriarchale zich gevestigd heeft. De betrekking tusschen moeder en kind doet zij, als de meest natuurlijke, aan die tusschen vader en kind voorafgaan. De eerste was al mogelijk bij het communale huwelijk en in het tijdperk van overgang van dit op het individueele; de laatste stelt een gevestigde echtverbintenis, als noodzakelijke voorwaarde, op den voorgrond. „*Mater* — aldus nog een latere Romeinsche rechts-

regel — *mater semper certa est, etiamsi vulgo conceperit, pater vero is tantum, quem nuptiae demonstrant.*"

Het ligt geheel buiten ons bestek, hier een uitvoerig overzicht te geven van al hetgeen men heeft gemeend te moeten aanvoeren, ten einde zich de wording der maatschappij te verklaren. Men kent, onder meer, de theorie die het ontstaan der eerste staten wil afleiden uit een soort van overeenkomst of verdrag tusschen verschillende personen gesloten. Niets zeker kan verder van de waarheid verwijderd zijn. Wanneer wij toch de menschen beschouwen bij den dageraad der beschaving, dan zien wij ze als verscheidene en van elkander afgescheiden groepen. De oude wetten weten niets van individuen met eigen wilsuitingen, eigen verbintenissen: alles gaat uit van een totaliteit, een geheel, van de groep. Niet de enkele leden van die groep, de personen, maar alléén de groep zelve heeft rechten. Worden er contracten gesloten, dan is het van groep tot groep. Eerst van lieverlede treedt de mensch op den voorgrond, wordt een zelfstandig wezen, dat handelt en overeenkomsten sluit naar willekeur. Inderdaad schijnt de gansche loop en richting van de menschheid bij hare ontwikkeling een beweging te zijn, die van een onbewusten toestand leidt tot een bewuste overeenkomst, *a movement from status to contract*, zooals Maine, aan wien de voorgaande beschouwingen ontleend zijn, zich zoo kernachtig uitdrukt [1]).

Hoedanig heeft men zich die groep voor te stellen waarvan de beschaving dus uitgegaan is? Ziedaar de vraag, waarop het wel in de eerste plaats aankomt. Maine, in navolging van anderen vóór hem, meent de familie, de patriarchale, gebaseerd op het huwelijk en het vaderlijk gezag, als de oudste vorm van het gezelschapsleven te moeten opvatten. Hij denkt de gissing niet al te gewaagd, die in de schildering der Cyclopen, in de Odyssea van Homeros, de trekken herkent van den alleroudsten, maatschappelijken toestand. „Zij hebben — aldus heet het daar — geene raadplegende vergaderingen, noch wetten of gewijsden, maar een ieder oefent rechtspleging uit over zijne vrouwen en kinderen, en zij bekommeren zich niet om elkander." Geïsoleerde huisgezinnen dus, waarin het woord des vaders wet is, ziedaar de cel waaruit het staatsleven gegroeid is. De familievereenigingen zullen zich, langs den natuurlijken weg der afstamming, tot markvereenigingen en deze tot breedere groepen hebben uitgedijd. De klassieke oudheid, meende men, was daar om zulks te bewijzen. „In most of the Greek states and in Rome — aldus Maine — there long remained the vestiges of an ascending series of

[1]) Maine, Ancient Law, p. 170.

groups out of which the State was at first constituted. The Family, House, and Tribe of the Romans may be taken as the type of them, and they are so described to us that we can scarcely help conceiving them as a system of concentric circles which have gradually expanded from the same point. The elementary group is the Family, connected by common subjection to the highest male ascendant. The aggregation of Families forms the Gens or House. The aggregation of Houses makes the Tribe. The aggregation of Tribes constitutes the commonwealth" [1]).

Niets, naar het oppervlakkig schijnt, zoo eenvoudig en niets zoo natuurlijk, als de dus door Maine voorgestelde theorie der statenwording. Zeer zeker wordt het dan ook door de geschiedenis bevestigd, dat bij de meeste volken, op een zeker stadium van ontwikkeling, de beschouwing heerschte, dat, om de woorden van denzelfden schrijver te bezigen: „kinship in blood is the sole possible ground of community in political functions", en dat alle oude maatschappijen zich zelven aanmerkten: „as having proceeded from one original stock, and even laboured under an incapacity for comprehending any reason except this for their holding together in political union" [2]). De uitgebreide machtsbevoegdheid van den vader, de patria potestas, was ook bij andere volken dan de Romeinsche bekend. Doch wij zouden ons op een dwaalspoor begeven, zoo wij met Maine de patriarchale familie aan het uitgangspunt wilden plaatsen. Volkomen in strijd hiermede zou het toch zijn, dat er volken worden aangetroffen, bij wie de moeder en geenszins de vader hoofd des gezins is, en dat zelfs daar, waar de patria potestas in al hare consequenties gehuldigd wordt, sporen worden aangetroffen van een matriarchalen toestand, welke aan den patriarchalen moet zijn voorafgegaan. En nu beschouwe men dit geenszins als een verbastering. Voor de voorstanders van de ontwikkelingsleer kan dit argument wel niet gelden, en wij zouden dus van dit standpunt uit, dat wij immers ingenomen hebben, deze tegenwerping zonder meer ter zijde kunnen stellen. Doch het kan waarschijnlijk zijn nut hebben — en dan is het hier meer dan elders op zijn plaats — om in herinnering te brengen, hoe weinig in het algemeen verbastering van een

---

[1]) Maine, O. c., p. 128. Op dezelfde wijze Lange, Roemische Alterthümer, I, S. 90: ». . . . . der Staat ist aus der Familie erwachsen, indem die Familie auf natürliche Weise zum Geschlechte (gens), das Geschlecht zich zum Stamme erweiterte, bis durch die Vereinigung verschiedener Stämme das Bedürfniss einer positiv staatlichen Gestaltung der *vorauszusetzenden* patriarchalischen Zustände eintrat."

[2]) Maine, O. c., p. 128—129.

hoogeren toestand mogelijk is, en waar dit plaats heeft, ondergang der maatschappij het gevolg moet zijn. Wilde volken zijn toch altijd onderling in oorlog, en nu spreekt het van zelf, dat hetgeen uit een militair oogpunt een voorrecht is, en door allen in gelijke mate bezeten wordt, niet door één kan worden prijs gegeven, anders dan op straffe van in dien strijd te gronde te gaan. Ontegenzeggelijk nu is de patria potestas een inrichting welke de sterkte bevordert. Het is toch duidelijk, dat een stam, waar de zonen door hunne vaders worden opgevoed, het verre winnen moet van een horde, waar dit niet het geval is. In een Romeinsch gezin werden de knapen van hun geboorte af aan een huiselijk despotisme onderworpen, dat als een voortreffelijk middel werken moest, om hen later gehoorzame soldaten te doen zijn. Zij konden als mannen veroveraars van de wereld worden, dewijl hun als kinderen, in den schoot der familie, liefde tot orde en eerbied voor de bevelen van meerderen was ingeprent. Onmogelijk was dergelijke uit een militair oogpunt onschatbare opvoeding waar de patria potestas gemist werd. Doch aangenomen, dat deze instelling vroeger algemeen gehuldigd werd: hoe zouden dan naties zonder haar hebben kunnen ontstaan? Door hunne ontaarding immers en daarmede gepaard gaande verzwakking zouden die woeste afstammelingen van edeler voorgeslacht in den heeten strijd des levens het onderspit hebben gedolven, voor dat zij ergens ter wereld vasten grond onder hunne voeten hadden kunnen krijgen. Zien wij dus volken zonder de patria potestas, dan moeten wij opmaken, dat zij deze niet verloren, doch nimmer gekend hebben, dat deze instelling derhalve vroeger algemeen moet hebben ontbroken. Iets wat een voorrecht is uit het oogpunt van militaire tucht en militaire kracht — dit is de algemeene regel, die uit dit speciale geval kan worden getrokken — kan niet wijd en zijd gemist worden, tenzij het vroeger algemeen gemist werd. Met een zeer geestig beeld heeft Bagehot, de bekende, nu overleden redacteur van het Engelsche tijdschrift *The Economist*, dit opgehelderd in zijn in het voorgaand hoofdstuk reeds geciteerd werk *Physics and Politics or thoughts on the application of the principles of natural selection and inheritance to political society:* „If one-armed people — aldus heet het — existed almost everywhere in every continent; if people were found in every intermediate stage, some with the mere germ of the second arm, some with the second arm half-grown, some with it nearly complete; we should then argue — the first race cannot have had two arms, because men have always been fighting, and as two arms are a great advantage in fighting, one-armed and half-armed people would immediately have been killed

off the earth; they never could have attained any numbers. A diffused deficiency in a warlike power is the best attainable evidence that the pre-historic man did not possess that power" [1]). Kan de lezer zich met dit axioma vereenigen, dan zal hij ook, waar wij in de volgende bladzijden het bestaan van het matriarchaat en van sporen daarvan zullen aantoonen, daarin geen verbastering, doch slechts een oorspronkelijken toestand zien — een toestand, die dan ook volkomen beantwoordt aan de aanneming van een primitief communaal huwelijk — en met ons dus instemmen, dat de sociale phase door Maine geschetst, geenszins het uitgangspunt der beschaving kan zijn geweest, doch op een hoogeren ontwikkelingstrap te huis behoort.

Trachten wij ons een beeld te vormen van de maatschappij bij haar toestand van wording. Hoe laag wij ons ook den aanvang der dingen voorstellen moeten, het is niet aan te nemen, dat er ooit een tijd is geweest, dat de mensch buiten eenig maatschappelijk verband geleefd heeft. Te oordeelen naar de analogie der meeste vierhandige zoogdieren — zooals Darwin dit reeds heeft opgemerkt — is het als waarschijnlijk te onderstellen, dat onze voormalige dierlijke stamouders reeds een gezellig leven hebben geleid [2]). Doch dan moet dit ook met de eerstelingen van ons geslacht het geval zijn geweest. Hoewel toch de mensch, zooals hij tegenwoordig is, slechts weinige bijzondere instincten telt, wellicht omdat hij er eenige verloren heeft, die zijne stamouders bezaten, is dat nog geen reden, waarom hij niet een zekere mate van instinctmatige liefde en sympathie voor zijne medeschepselen behouden zou hebben [3]). Dezelfde aandrift dus, welke de dieren er toe brengt in gezelschap te leven, moet ook den mensch van den aanvang af in troepen hebben bijeengehouden. Wij moeten derhalve ons de eerste maatschappijen niet hooger voorstellen, dan de vereenigingen, die wij bij de sociale dieren zien. Van nauwere betrekkingen tusschen de individuen onderling, zooals die door banden des bloeds in het leven geroepen konden worden, was aanvankelijk geen sprake. Inderdaad moeten wij dit gemis aan familie in de alleroudste tijden ons voorstellen, van dien aard te zijn geweest, dat zelfs de duurzame betrekking tusschen moeder en kind niet gekend werd. Van de tusschen de Rio grande del Norte en de Rio Colorado wonende wilde Apatchee-Indianen, die nog op den

---

1) Bagehot, O. [illegible]

2) [illegible] n, Hollandsche vertaling van Dr. Hartogh Heys van [illegible]

laagsten trap van beschaving zich bevinden, onder anderen geheel naakt gaan en in holen wonen, verhaalt Otto Schmitz, dat zij geen huwelijk kennen en dat de beide geslachten slechts tijdelijk samen leven, *terwijl de kinderen al zeer spoedig in de horde opgaan* [1]). Omtrent de Dokos van Abyssinië, die op een nog lager ontwikkelingsstandpunt staan, daar zelfs het gebruik van het vuur hun onbekend is, wordt vermeld, dat zij zonder huwelijk en *zonder familie* leven [2]). Merkwaardig is ook in het bij Diodoros bewaard gebleven reisverhaal van Iamboelos het bericht van het voorkomen van het communale huwelijk en, daarmede in verband, van de positie der kinderen in den Indischen Archipel. Men kent het verhaal, hoe Iamboelos, de zoon van een koopman en zelf een koopman, op een reis door Arabië gevangen genomen en naar de kusten van Aethiopië gevoerd, door de bewoners dier streek — op grond van een oude gewoonte, dat steeds na verloop van zes honderd jaren de verzoening van het land door vreemdelingen moest plaats hebben — met een anderen op een klein vaartuig werd geplaatst, dat voor den tijd van zes maanden van levensmiddelen was voorzien, en toen aan de baren prijs gegeven werd, in het geloof, dat zoo zij een zuidwaarts gelegen eiland bereikten, het land der Aethiopiërs vrede zou genieten en de inwoners een hoogst gelukkig leven leiden zouden. Na verschillende wederwaardigheden strandde het schip op een eiland van den Indischen Archipel, waarbij de metgezel van Iamboelos verdronk. Hij zelf redde zich naar een dorp, door welks inwoners hij naar den koning van het ver van de zee verwijderde Palibothra gebracht werd. Deze bleek een vriend der Hellenen te zijn en schatte de wetenschap hoog. Hij begunstigde Iamboelos zeer, en voorzag hem van de noodige middelen tot de terugreis. Iamboelos kwam daarop door Perzië in zijn vaderland terug, waar hij een verhaal van zijn reis vervaardigde. Van dat eiland nu in den Indischen Archipel — uit de verschillende daaromtrent vermelde bijzonderheden meent Lassen op te maken, dat het Bali moet zijn geweest [3]) — vertelt Iamboelos dat het huwelijk daar geheel onbekend was. De eilandbewoners trouwden niet, maar hadden zoowel de vrouwen met elkander gemeen als de uit haar geborene zonen, *die daarom door alle mannen evenzeer verpleegd en bemind werden.* Door de voedsters werden de knapen kort na

---

[1]) **Büchner**, Der Mensch und seine Stellung in der Natur, in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft, Hollandsche vertaling van de Haan, blz. 363.

[2]) Büchner, O. c., blz. 306.

[3]) **Lassen**, Indische Alterthumskunde, Band III, S. 253 seq., waaraan al het in den tekst voorkomende omtrent Iamboelos ontleend is.

de geboorte dikwijls verruild, *zoodat deze in de meeste gevallen door hunne eigene moeders niet werden herkend.* Lassen meent dit bericht omtrent de betrekking der vrouwen tot de zonen als een vervalsching der waarheid te moeten verwerpen. Iamboelos heeft, meent hij, de leerstellingen van Plato over den staat op de instellingen van zijn eiland toegepast, en op een eigenaardige wijze ontwikkeld. In dien denkbeeldigen staat toch moest gemeenschap van vrouwen heerschen; de vaders moesten afzien van het duurzame bezit van vrouwen en kinderen, en er zich mede tevreden stellen, allen, die volgens den tijd der geboorte door hen konden zijn verwekt, als kinderen lief te hebben, en door dezen als vaders te worden vereerd. Zelfs de moeders moesten nu eens dit, dan weder dat pas geboren kind zogen. Hoe fabelachtig de mededeelingen van Iamboelos dikwijls zijn, is zijn bericht omtrent het gemis van het huwelijk op het door hem bezochte eiland en de eigenaardige positie der kinderen, geenszins verwerpelijk, waar wij bij andere volken analoge gebruiken terugvinden. Lassen gaat onzes inziens te ver, wanneer hij, aan Iamboelos in de hoofdzaak niet alle geloofwaardigheid ontzeggende, hier aan een opzettelijke verdichting denken wil.

Hetgeen wij in de voorgaande voorbeelden vooral hebben willen doen uitkomen, is, dat in de allereerste tijden van het ontstaan der maatschappij, zooals wij begonnen zijn te doen opmerken, geenerlei familiebetrekking gekend werd, ja zelfs de moederlijke verwantschap ten eenenmale ontbrak. Aan geen enkelen bijzonderen persoon verbonden, ging het kind op in de horde waartoe het behoorde. Het spreekt echter van zelf, dat die toestand niet lang kan hebben voortgeduurd. De band, die van nature reeds het kind aan de moeder bond, moet reeds vroeg zich tot een duurzame betrekking hebben ontwikkeld, vooral onder den invloed van het gebruik, dat thans nog bij vele onbeschaafde volken gevonden wordt, dat het kind tot zijn derde of vierde jaar moest worden gezoogd. Doch ook nadat het kind gespeend was, bleef het in den regel geruimen tijd bij de moeder, daar het hare zorgen niet dadelijk missen kon. Natuurkeuze werkte er nu verder toe mede, om de betrekking welke dus tusschen moeder en kind van zelf zich vormde, duurzaam en innig te maken. Het spreekt toch van zelf, dat die individuen, welke het meest en het langst door hunne moeder bemind en beschermd werden, ook meer kans zullen hebben gehad, in den strijd om het bestaan te overwinnen, te blijven leven, dan de individuen, die reeds spoedig aan zich zelven werden overgelaten. De vrouwen, welke dus de meeste liefde en gehechtheid voor hare kinderen

aan den dag legden, zullen haar soort het best hebben kunnen voortplanten. Krachtens het beginsel der erfelijkheid nu zullen ook haar kinderen zich doorgaans onderscheiden hebben door gehechtheid aan hun kroost, en van deze zullen ook weder zij de meeste kans hebben gehad, om een groote nakomelingschap achter te laten, welke die hoedanigheid in de hoogste mate bezaten. Verder is het waarschijnlijk, dat bij die individuen bij welke de moederlijke liefde het meest ontwikkeld was, omgekeerd ook de kinderen de meeste gehechtheid aan hunne moeder zullen hebben gehad. Op die wijze zou de wording van de liefde van de moeder tot het kind en van het kind tot de moeder, de grondslag van de moederlijke verwantschap, verklaard kunnen worden door de werking der natuurlijke teeltkeus, het overleven van die personen, welke het meest deze gevoelens bezaten, in den strijd om het bestaan [1]).

In de tweede phase der maatschappelijke ontwikkelingsgeschiedenis zien wij het kind dus aan de moeder verbonden. Van een verwantschap tot den vader kon nog geen sprake zijn. Wij moeten ons hier toch nog voorstellen in de tijden van het communale huwelijk, zoodat de vader feitelijk nog onbekend was. Kon de betrekking tusschen moeder en kind nimmer geloochend worden, vormde zij — om met Bachofen te spreken — een physiek feit, de verhouding tusschen vader en kind was — naar denzelfden schrijver — een zuiver juridische fictie, die eerst door het huwelijk waar en zeker kon worden [2]). De individueele moeder behoorde, om zoo te zeggen, het jus gentium toe, de individueele vader daarentegen viel geheel in den kring van het positieve recht. Kind en moeder waren dan ook, naar de opvatting der Romeinsche juristen, natuurlijke namen, evenzoo werd cognaat als een natuurlijke naam beschouwd; agnaat integendeel was slechts een rechtsterm: *filius et mater naturae vocabula sunt, cognatus etiam naturae verbum est, agnatus vero civile verbum est non naturae* [3]). Op de betrekking tusschen moeder en kind was dus het oudste begrip der familie gebaseerd, en in de vrouwelijke lijn werd de afstamming berekend. De moeder was het hoofd des gezins en naar haar werden de kinderen benoemd. Ook de geheele inrichting van het erfrecht was daarmede in overeenstemming: op de zusterskinderen, als de naaste verwanten, vervielen de bezittingen van den man na diens overlijden. En deze geheele matriarchale inrichting der familie, welke dus in het primi-

[1]) Darwin, Descent of Man, Holl. vertaling van Dr. Hartogh Heys van Zouteveen, Deel I, blz 135. Aant 2.

[2]) Bachofen, Das Mutterrecht, S. 9

[3]) Bachofen, t. a. p.

tieve communisme der vrouwen haar oorsprong had, bleef aanvankelijk, ook na de vestiging van het individueele huwelijk, en toen de betrekking tusschen vader en kind reeds gekend werd, bestaan. Eerst langzamerhand nam de man tegenover de familie den rang in, dien de vrouw tot dusverre bekleed had, werd het gezag der moeder door dat des vaders vervangen. Het is er echter verre van af, dat dit allerwege plaats gehad heeft. Integendeel zijn er volken — gelijk wij straks door voorbeelden zullen aantoonen — bij wie de matriarchale instellingen de eeuwen door, onveranderd, door overleven, als een *survival* dus, bewaard zijn gebleven. Wij zouden ons onderwerp vooruitloopen door hier reeds te willen aantoonen, welke de omstandigheden waren, die in het eene geval het matriarchaat, in het andere het patriarchaat hebben doen zegevieren. In het volgend hoofdstuk stellen wij ons voor, op deze quaestie terug te komen, en dan te doen zien, hoe het voornamelijk onder den invloed van de exogamie was, dat de patria potestas zich ontwikkeld heeft.

Veelvuldig zijn de voorbeelden van volken, welke nog heden ten dage het matriarchaat beoefenen, of zulks eertijds gedaan hebben. Waar de gemeenschap der vrouwen bestaat, is het verschijnsel, zooals wij gezien hebben, geheel op zijn plaats en vindt men de moederlijke verwantschap naast een feitelijke onbekendheid met den vader. Van de bewoners van Attica — om een paar voorbeelden hier aan te halen — naar het bericht door ons in het eerste hoofdstuk geciteerd, heette het, dat de vrouwen aan geen enkelen man uitsluitend verbonden waren, *en de kinderen alleen moeders hadden, geen vaders* [1]). Nog heden ten dage wordt van de Nairs, een der wilde bergvolken van het vaste land van Indië, gezegd, dat onder hen *niemand zijn vader kent, en ieder de kinderen zijner zuster als zijne erfgenamen beschouwt* [2]). Zie hier nog een geval, meer bepaaldelijk uit onzen Archipel, van de matriarchale inrichting van het gezin, naast het communale huwelijk. Het betreft de Poggi-eilanden, ten westen van Sumatra gelegen. Het sluiten van huwelijken is bij de bewoners dezer eilanden onbekend. Zij leven in dit opzicht geheel naar welgevallen onder elkander. De gezamenlijke vrouwen zijn, als het ware, het eigendom der mannen, en de mannen wederkeerig dat der vrouwen. *Als een meisje zwanger wordt, is het kind geheel en onverdeeld het hare. De vader,*

---

[1]) Zie Indische Gids, October 1880, blz. 606.

[2]) Lubbock, On the origin of civilisation and primitive condition of man, p. 82.

trouwens meestal onbekend, heeft nimmer er eenig recht op [1]).

In verreweg de meeste gevallen echter komt de instelling van het matriarchaat naast een gevestigden huwelijksvorm voor, waarbij de vader dus reeds volledig gekend wordt. Dat zij echter ook hier in een primitief communisme der vrouwen haar oorsprong moet hebben genomen, en derhalve slechts als een *survival* op te vatten is, merkten wij hierboven reeds op [2]). Merkwaardig is het voor-

[1]) Verslag van een onderzoek der Poggi-eilanden, in 1852, door den Luitenant ter zee 1e kl. P. A. M. Hinlopen en den Kontroleur der 1e kl. P. Severijn, Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, Deel III, blz. 327.

[2]) Door velen wordt op het voorkomen van het matriarchaat naast zuiver echtelijke toestanden gewezen, als een argument tegen de meening, dat onzekerheid van het vaderschap de oorsprong dier instelling kan zijn geweest. Zij die echter zoo spreken, houden in het geheel geen rekening met het bestaan van *survivals* in de cultuur, »processes — zooals Tylor, van wien de uitdrukking afkomstig is, ze omschrijft — customs, opinions, and so forth, which have been carried on by force of habit into a new state of society different from that in which they had their original home, and thus remain as proofs and examples of an older condition of culture out of which a newer has been evolved." (Tylor, Primitive Culture, Vol. I, p. 16). Onverklaarbaar blijft het dus, hoe iemand als Peschel (Völkerkunde, S. 246) zoo zeer dit bestaan van survivals uit het oog heeft kunnen verliezen, om te verklaren, de uitsluitende verwantschap in de moederlijke lijn, liever dan aan een gemis van huwelijkstrouw, »einer verkehrten physiologischen Ansicht über die Vaterschaft zuzuschreiben, da das Neffenerbrecht bei so vielen sittenstrengen Völkern vorkommt", tenzij men dit gezegde op rekening wil stellen van schrijvers tegeningenomenheid voor de hypothese van een oorspronkelijk communisme der vrouwen, een »hässlicher Gedanke", zooals hij het noemt, waarvoor Lubbock »das hässliche Wort auch gefunden hat, denn er bezeichnet solche Zustände als Hetärismus" (O. c., p. 238). Wat betreft de meening van Peschel, om de matriarchale instellingen uit een verkeerde physiologische opvatting van het vaderschap te verklaren, dewijl toch »die Thätigkeit des Vaters bei der Erzeugung der Kinder als eine ganz untergeordnete betrachtet werden müsse" (O. c., p. 245), het is wel niet noodig, na hetgeen wij in de voorgaande hoofdstukken reeds daaromtrent bij andere gelegenheden hebben opgemerkt, hier uitvoerig aan te toonen, hoe weinig dergelijke physiologische beschouwingen bij wilden te onderstellen zijn. Het voorbeeld dat Peschel ter aangehaalde plaatse geeft van het bijgeloof der Saliva-Indianen aan den Orinoco, »dass nämlich eine Frau, die Zwillinge gebärt, nothwendig Ehebruch begangen haben müsse", als bewijs van de wonderlijke beschouwingen der onbeschaafde volken omtrent het aandeel, dat de man in de voortplanting heeft, toont in dit geval niets aan. Inderdaad, waar de vrouw in den regel slechts één kind krijgt, daar moet het verschijnsel van een tweeling zich zoozeer aan de verbeelding van den natuurmensch hebben opgedrongen, dat hij er een oplossing van heeft *moeten* zoeken. En dan ligt eene verklaring als de even bedoelde, voor de hand. »As customs tend to perpetuate themselves and die hard — aldus ten slotte Mac Lennan, wiens woorden wij tot de onze maken — it will not in any degree make against our explanation of the origin of kinship through females only, that it should be-

beeld dat de Berbers ons aanbieden, die ten dezen, als het ware, nog een tusschenvorm innemen. De afstamming geschiedt bij dit volk geheel in de vrouwelijke lijn. De kinderen worden niet onderscheiden door toevoeging van den naam van den vader, doch door dien van de moeder. De vele persoons- en stammennamen, die uit de syllabe *mis* of *mas*, die *zoon* of liever *zoon van haar* beteekent, en een vrouwennaam bestaan, leggen daarvan voldoende getuigenis af. Om alleen eenige voorbeelden uit den ouden tijd te geven: de zoon van Gula heette Massinissa, zoon van Issa, de zonen van dezen werden naar hunne moeders, Misagenes, Micipsa en Masgaba genoemd. Iugurtha had een slavin tot moeder en werd daarom steeds bij zijn eigen naam genoemd. Doch zijn zoon heette wederom Masintha. In overeenstemming met dit gebruik om de afkomst naar de moeder te berekenen, is het erfrecht. In de woestijn is de waardigheid van koning of opperhoofd erfelijk in de vrouwelijke lijn. Niet de zoon, doch de zusterszoon is eerste erfgenaam. Bij ontstentenis van zusterskinderen erft de broeder van dezelfde moeder. De eigen kinderen kunnen slechts geschenken ontvangen [1]). Voorzeker

---

found in some cases along with marriage relations which allow of certainty as to fathers. It is inconceivable that anything but the want of certainty on that point could have long prevented the acknowledgment of kinship through males; and in such cases we shall be able to conclude that such certainty has formerly been wanting — that more or less promiscuous intercourse between the sexes has formerly prevailed. The connection between these two things — uncertain paternity and kinship through females only, seems so necessary — that of cause and effect — that we may confidently infer the one where we find the other" (Mac Lennan, Studies in ancient history etc., p. 128—129).

[1]) Reeds Ibn Batoeta. de bekende Arabische reiziger uit de 14e eeuw, heeft van de matriarchale instellingen bij de Noord-Afrikaansche volken gewag gemaakt Ziehier zijne mededeeling (Ibn Batoeta, IV, pag. 387—388):

و شأن هاؤلآء القوم عجيب و امرهم غريب فامّا رجالهم فلا غيرة لديهم ولا ينتسب احدهم الى ابيه بل ينتسب لخاله ولا يرث الرجلَ الّا ابنآء اخته دون بنيه و ذلك شىء ما رايته فى الدنيا الّا عند كفّار بلاد المليبار من الهنود ...... و امّا نسآؤهم فلا يحتشمن من الرجال ولا يحتجبن مع مواظبتهنّ على الصلوات و مَن اراد التزوّج منهنّ تزوّج لاكنهنّ لا يسافرن مع الزوج و لو ارادت احداهنّ ذلك لمنعها اهلها: »De staat van dit volk is wonderlijk, en zijne zeden zijn vreemd. Wat de mannen betreft, zij kennen geen jaloerschheid. Geen hunner ontleent zijnen naam aan den vader, doch ieder leidt zijne afkomst af van den oom van moederszijde. Slechts de zusterskinderen erven, met uitsluiting van de eigene kinderen. Nergens ter wereld heb ik iets dergelijks gezien, dan bij de ongeloovige Indiërs van Malabar..... En wat aangaat de vrouwen, zij

nu zijn de hier geschetste matriarchale gebruiken der Berberstammen, daar zij naast het individuëele huwelijk voorkomen, in den bovenbedoelden zin als een *survival* op te vatten. Doch nog zoo weinig verwijderd is het vóórechtelijke tijdvak, waarin zij hun oorsprong moeten hebben genomen, en nog zoo onvast de huwelijksband bij velen, dat het niet gezegd kan worden, dat onzekerheid van het vaderschap, het *pater incertus, mater certa,* nu al geheel heeft opgehouden, de grond er van te zijn. Reeds de Leidsche Hoogleeraar de Goeje, aan wiens mededeelingen het voorgaande ontleend is, heeft op het recente van de invoering van het huwelijk bij de Noord-Afrikanen gewezen en daarin ook den oorsprong gezocht hunner eigenaardige inzettingen [1]). Toen Herodotus schreef, was de echt bij de stammen van Libye nog in onbruik. Sallustius en Livius spreken beiden van de buitengewone losheid van den huwelijksband bij de Numidiërs, en dezen waren toch, door de gedurige aanraking met Puniërs en Romeinen, van alle Berbervolken het beschaafdste. In Mauritanië was nog ten tijde van Justinianus de toestand dezelfde als ten tijde van Herodotus die der Libyers. Procopius laat een Mauritaansch opperhoofd tot Salomo, den Byzantijnschen veldheer, zeggen: „Gij dreigt onze kinderen te dooden, die wij u als gijzelaars hebben gegeven? Romeinen, gij zijt gehecht aan uw kroost, omdat volgens uwe zeden en uwen godsdienst gij slechts ééne vrouw moogt hebben; onze wetten staan ons een vijftigtal toe; wij zijn niet bevreesd dat ons ras zal uitsterven." Deze woorden laten, volgens den Hoogleeraar de Goeje, geen andere opvatting toe. De Romeinsche heerschappij, het Jodendom en Christendom, en eindelijk de Islam hebben dezen barbaarschen toestand wel doen ophouden, doch is de huwelijksband, als overblijfsel daarvan, bij velen nog zeer los gebleven. Zoo getuigt Barth van het tegenwoordig leven der Kêl-owî, een Berberstam uit het zuiden der woestijn: „Inderdaad kunnen de Kêl-owî juist niet als voorbeeld eener strenge levenswijze gelden; gewoonlijk leeft de man op een geheel andere plaats als de vrouw en bezoekt haar slechts van tijd tot tijd, het-

zijn niet beschroomd in tegenwoordigheid der mannen, en bedekken zich het gelaat niet met een sluier, in weerwil dat zij ijverig zijn in het gebed. Wie haar wenscht te trouwen, kan het gemakkelijk gedaan krijgen; doch de vrouwen gaan niet met hare mannen mede, en gesteld dat er eene was, die dit doen wilde, dan zouden hare verwanten haar zulks toch beletten." Uit de laatste woorden blijkt dus, dat de vrouw, na haar huwelijk, bij hare familie blijft inwonen en de man haar dus daar bezoeken komt, eene eigenaardigheid die ook, gelijk wij in den tekst later zullen zien, bij meer volken, welke het matriarchaat beoefenen, wordt aangetroffen.

[1]) Prof. Dr. M. J. de Goeje, De Berbers, Gids, Juli 1867, blz. 27—28.

welk natuurlijk nauwelijks iets anders kan veroorzaken dan ontrouw aan beide zijden." Reinheid van zeden is bij de Berbers nog verre van algemeen, ja van de minst beschaafde en ruwste stammen van dit volk geldt nog heden ten dage de getuigenis der ouden: *ante omnes barbaros Numidae effusi in venerem* [1]).

Het zou inderdaad een vruchteloos pogen zijn, hier een eenigszins volledig overzicht te willen geven van al de volken, welke de matriarchale instellingen, in den hierboven bedoelden zin als *survival*, beoefenen. Bij niet allen vinden wij ook die instellingen in al hare volledigheid terug. Integendeel zijn bij velen niet meer dan enkele gebruiken, als sporen daarvan, achtergebleven. Hier mogen alleen de meest kenschetsende gevallen een plaats vinden.

Wenden wij ons in de eerste plaats tot de oudheid, dan zien wij het matriarchaat op het Klein-Aziatisch schiereiland, door Herodotus van de Lyciërs vermeld. „Zij hebben — zegt hij — een zonderlinge gewoonte, waardoor zij van alle andere natiën ter wereld verschillen. Zij nemen den naam van hun moeder en niet dien van hun vader. Als men een Lyciër vraagt, wie hij is, dan antwoordt hij door zijn naam, dien zijner moeder en zoo vervolgens zijn afstamming in de moederlijke lijn op te geven. Nog meer: als een vrije vrouw een slaaf huwt, worden hunne kinderen gerekend van goede geboorte te zijn; maar als een vrij man met een vreemde vrouw trouwt of met een minnares leeft, dan hebben hunne kinderen, ook al ware hij de eerste persoon in den staat, volstrekt geen burgerrecht" [2]). Nicolaus van Damascus bevestigt deze getuigenis van Herodotus, waar hij zegt: „De Lyciërs bewijzen grootere eer aan de vrouwen dan aan de mannen; zij noemen zich naar hunne moeder, en niet de zoons, maar de dochters erven" [3]). Naar Polybius zouden de Locriërs alleen bloedverwantschap in de vrouwelijke lijn erkend hebben en moet bij hen de buik het uitsluitend voorrecht bezeten hebben van te adelen [4]). De matriarchale instellingen heeft men ook bij de Etruscers meenen te vinden. Op de grafteekenen althans, zelfs op de latere, die in de Latijnsche taal zijn opgesteld, en dus van den Romeinschen tijd dagteekenen, ziet men in den regel den naam van de moeder voluit vermeld, terwijl die van den vader of geheel verzwegen of slechts door initialen aangeduid is [5]). Het oude Egypte vertoont op dezelfde wijze

[1]) Prof. Dr. M. J. de Goeje, l. c

[2]) Aangehaald o. a. bij Giraud Teulon, Les origines de la famille, p. 18—19.

[3]) Giraud Teulon, l. c., p. 19.

[4]) Giraud Teulon, l. c.

[5]) Cf. Bachofen, Die Sage von Tanaquil, S. 282 seq., waar een menigte Etru-

in zijne grafmonumenten de sporen van een oorspronkelijk matriarchaat, daar ook hier de afstamming veelvuldiger opgegeven wordt door den naam van de moeder, dan door dien van den vader [1]), en zoo schijnt het recht van opvolging in vele gevallen ook gebaseerd te zijn op de moederlijke afkomst [2]). Hoedanig het bij de oude Grieken was, zagen wij reeds hierboven. Het was Cecrops, die aan de vrije vereeniging der geslachten een einde maakte, aan de kinderen vaders gaf, en bepaalde, dat zij voortaan niet meer naar hunne moeders zouden worden benoemd, *ut nullus nascentium maternum nomen acciperet*, zooals het naar een bericht van Varro, door Augustinus overgeleverd, luidt [3]). Doch ook na de vestiging van de vaderlijke verwantschap, ziet men hoe de moederlijke nog geruimen tijd bij de regeling van vele zaken uitsluitend betracht werd. Zoo bij die van de bloedwraak. In de Homerische heldendichten vindt men, zooals Mac Lennan dit aangetoond heeft, verscheidene sporen daarvan [4]). Men herinnert zich bijvoorbeeld — om hier slechts op een enkel geval te wijzen — hoe Lukaoon, zoon van Priamos bij Laothoë, Achilleus die hem dooden wilde, ten einde Patroklos te wreken, trachtte te verbidden, door te zeggen: „Geef mij den dood niet, want geen eigene broeder van Hektor ben ik, den man die versloeg uw gezel zoo dapper en minzaam" [5]). Voorzeker wijst dit beroep er op, dat in het Homerische tijdvak alleen zij door de bloedwraak mochten worden getroffen, die door de

rische grafschriften ten bewijze worden aangevoerd. Enkele daarvan komen zelfs voor »ohne Angabe des Kindesnamens, wie in der Grabinschrift *Perrica gnatu* (*s*), wo der Ausdruck »Geburt der Perrica" die Stelle des nomen proprium vertritt."

[1]) Champollion, Notice sur une momie du musée de Turin, Bulletin de Férussac, p. 177. »L'inscription hiéroglyphique ne contient pas le nom du père qui est dans l'inscription grecque, mais elle porte celui de la mère Tekoni ou Takoni, *suivant l'usage plus général des Egyptiens*." (Aangehaald bij Giraud Teulon, les Origines de la famille, p. 22).

[2]) »Ainsi, dans une stèle d'intronisation trouvée au Djebel-Barkal, dans les ruines du grand temple de Napata, par M. Mariette, le monarque justifie son élévation au trône en indiquant sa généalogie utérine et en nommant les mères de sa mère jusqu' au sixième degré" (Giraud Teulon. O. c., p. 23). Zoo laat ook Ebers in zijn roman »Warda", op grond dat in Egypte de moeder de afstamming bepaalde der menschen, prins Rameri, zoon van Ramses, trouwen met Warda, die wel een zoon van een paraschiet (iemand die de lijken opende bij het balsemen) tot vader had, van dezen kant dus als onrein moest worden beschouwd, doch van moederszijde van aanzienlijke geboorte was. (Warda, Holl. vertaling van Dr. Rogge, III, blz. 25 en 177).

[3]) De Civitate Dei, L. XVIII, C. 9.

[4]) Mac Lennan, Studies in ancient history etc., p. 243 seq.

[5]) Ilias, XXI, 95—96.

moeder verwant zijn. Lukaoon kon in eigene schatting niet boeten voor een daad, die Hektor had bedreven, wel zijn broeder, doch alleen door dat zij denzelfden vader hadden. Ook bij het huwelijk zien wij nog de moederlijke verwantschap met uitsluiting van de vaderlijke betracht, waar Solon de echtverbintenis met een zuster van de zijde des vaders toelatende, die met een zuster van de zijde der moeder verbood. Dergelijke huwelijksgebruiken bij de oude Hebreën wijzen van zelf op een tijd terug, toen ook bij dit volk de verwantschap in de vaderlijke lijn niet volledig gekend werd. Zoo was Sara een halfzuster van Abraham — „zij is mijns vaders dochter, niet mijner moeder dochter", gelijk Abraham zelf van haar zeide [1]) — en trouwde Nahor met zijn nicht, broedersdochter, terwijl Amram, de vader van Mozes en Aäron, met de zuster zijns vaders huwde [2]). Tamar zou klaarblijkelijk ook met Amnon hebben mogen trouwen, daar zij, hoewel even als deze een kind van David, een andere moeder had. „Spreek tot den koning" — zeide zij — „want hij zal mij aan u niet onthouden" [3]). Er is nog een andere plaats in de gewijde geschiedenis, waarop Lubbock, Mac Lennan en de andere schrijvers, welke over dit onderwerp gehandeld hebben, verzuimd hebben te wijzen, die ons op het spoor brengen kan van een oorspronkelijk matriarchaat bij de oude Hebreën. Wij bedoelen de huwelijksonderhandeling in zake Rebekka, zooals ons die in het 24e hoofdstuk van Genesis verhaald wordt. In de geheele zaak is er alleen sprake van de moeder en van Laban, den broeder van Rebekka. Zoo heet het in het 28ste vers, dat Rebekka, na den door Abraham afgezonden dienstknecht bij de bron te hebben ontmoet, terugliep „naar het huis harer moeder", om te boodschappen wat er gebeurd was, en het was, naar de volgende verzen, Laban welke toen uitging, om dien knecht gastvrijheid aan te bieden. Dat Bethuël, Rebekka's vader nog leefde, blijkt uit het 50ste vers; toch heet het een weinig verder (vers 53), dat Abraham's dienstknecht gouden en zilveren kleinoodiën en kleederen voorbracht en ze Rebekka schonk. en ook „aan haren broeder en hare moeder kostbaarheden gaf." Inderdaad wordt in het gansche verhaal de vader niet als belanghebbende voorgesteld, doch alleen de moeder en de broeder, iets dat volkomen onverklaarbaar zou zijn, tenzij men aanneemt, dat de mannelijke verwantschap toen voor de vrouwelijke nog onderdeed. Nog een ander voorbeeld van matriarchale instellingen, of althans

[1]) Genesis, XX, 12.
[2]) Genesis XI, 26—29. Exodus, VI, 19.
[3]) 2 Samuel, XIII, 13.

van overblijfselen daarvan, bij de oude schrijvers, bieden ons de Germanen aan. Het blijkt uit een plaats in Tacitus, dat bij dit volk meerdere waarde werd toegekend aan de moederlijke dan aan de vaderlijke verwantschap. „*Sororum filiis* -- aldus heet het — *idem apud avunculum, qui apud patrem honor. Quidam sanctiorem artioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur et in accipiendis obsidibus magis exigunt.*" „Toch — voegt hij er bij — zijn iemands eigen kinderen zijne erfgenamen en opvolgers, *heredes tamen successoresque sui cuique liberi*" [1]). Hieruit zeker mag men afleiden, dat afstamming en overerving in de vrouwelijke linie hier eerst vóór kort en nog niet algemeen was afgeschaft

Doch verlaten wij het gebied der oudheid, en zien wij wat er omtrent het matriarchaat bij de nieuwere volken vermeld wordt. Beginnen wij met Afrika. Wij maakten reeds van het bestaan dezer instelling bij de Berbers gewag, en hebben daaraan nog alleen te voegen, dat natuurlijk ook hier de buik het uitsluitend voorrecht heeft van te adelen. Het kind van een slaaf en een vrije vrouw is vrij, doch van een vrijen man en een slavin, een slaaf [2]). Door geheel dit werelddeel vindt men overigens de instelling van het matriarchaat verspreid. Munzinger vond haar bij de volken ten noorden van Abyssinië, Barth in de Midden-Afrikaansche staten, du Chaillu bij de natiën van Afrika's Zuidwestkust. „It is very singular — verhaalt de laatste — that among all these people descent and inheritance are taken from the mother. The son of a Camma man by a woman of another tribe or nation is not counted a Camma; and to narrow it down to families, to be a true Abouya (citizen of Goumbi), it is necessary to be born of an Abouya mother" [3]). Doch even als dit, zooals wij gezien hebben, bij de Berbers het geval is, is ook bij andere Afrikaansche volken de instelling van het matriarchaat vaak in zooverre nog iets meer dan een *survival*, dat zij in het begrip van de onzekerheid van het vaderschap nog den voornaamsten steun voor haar bestaan ontleent. Zoo getuigt Tuckey, dat aan den Congo de vorstelijke waardigheid in de vrouwelijke linie erfelijk is, als een voorzorgsmaatregel om steeds hoofden van vorstelijken bloede te verkrijgen [4]). In Midden-Afrika blijft, volgens Caillé, de souvereiniteit steeds in dezelfde familie, maar de zoon volgt den vader nooit op; het liefst neemt men een zoon van 's konings zuster, omdat men op die wijze zeker is, dat

[1]) De origine situ moribus ac populis Germaniae, XX.
[2]) Giraud Teulon, Les Origines de la famille, p. 28.
[3]) Aangehaald bij Prof. Dr. M. J. de Goeje, De Berbers, Gids, Juli 1867, blz. 28.
[4]) Lubbock, On the origin of civilisation and primitive condition of man, p. 141.

de heerschappij in handen is van iemand van koninklijken bloede, een voorzorgsmaatregel waaruit blijkt, hoe weinig vertrouwen men stelt in de deugd van de vrouwen in dit land [1]). Op Madagascar vinden wij eveneens de waardigheid erfelijk in de vrouwelijke lijn en blijft de gewoonte, zooals vermeld wordt, hier in zwang, voornamelijk op grond daarvan, dat de afstamming van de moeder bewezen kan worden, terwijl het vaak onmogelijk is na te gaan, wie de vader is van een kind [2]). Als er in Guinea een rijk man sterft, gaan zijne bezittingen, behalve zijn wapenrusting, op den zoon zijner zuster over, omdat hij, volgens Smith, zeker is dat zijn neef een bloedverwant van hem is [3]). Reeds Bosman heeft van deze erfopvolging in de vrouwelijke lijn op de kust van Guinea gewag gemaakt en daaraan de mededeeling toegevoegd, dat de staat der moeder dien der kinderen bepaalt, wie ook de vader wezen moge: de kinderen zijn vrij, als de moeder vrij, slaven, als de moeder een slavin is [4]).

Niet minder verbreid is de instelling van het matriarchaat in

---

[1]) Lubbock, l. c.

[2]) Sibree, Madagascar and its people, p. 192. De oorspronkelijke matriarchale inrichting van het gezin bij de Malagasy komt ook in het huwelijksverbod uit. »The restrictions upon the marriage of relatives are chiefly with respect to those connected on the female side...... Cousins very frequently intermarry, except the children of two sisters by the same mother, and their descendants down to four generations." (O. c., p. 191—192.)

[3]) Lubbock, O. c., p. 140.

[4]) Bosman, Nauwkeurige beschryving van de Guinese Goud-, Tand- en Slave-kust (Utrecht, 1704), Deel I, blz. 184. »Een ieder kiest hier een partuur na sijn sin, en het geeft geen ongelijk houwelijk, een konings dogter met een slaaf, zijnde nog beter als dat de soon eens konings een slavin trouwd (en dat geschied onvermijdelijk alle dage): want wijl volgens het gemeen seggen, de kinders de moeder volgen, gelijk hier mede gebruykelijk is, soo zijn de kinderen van de eerste vry, en de andere daar en tegen slaven." Omtrent de erfopvolging vinden wij het volgende in dit werk (blz. 193—194) opgeteekend. »De kinderen, die sy by hun getrouwde vrouwen winnen, sijn wel egt, dog en beuren daarom egter geen erffenis, wijl de kinderen op de Goud-kust van haar ouders niet en erven. De oudste soon alleen, indien sijn vader een man van staat is geweest, te weeten een koning, of capitein van een dorp. volgt sijn vader in desselfs waardigheyd op, en krijgt sijn 's vaders schild en sabel. Dog buyten dat niets ter weereld meer; soo dat het hier niemand te stade komt van rijke, en welhebbende ouders gebooren te sijn, ten ware dat deselve by levenden lijve ('t geen selden gebeurt) door natuurlijke liefde bewogen, hen het een of 't ander by setten. Dog sulks moet nog al stil en geheim geschieden; want bijaldien er de vrienden agter quamen sij souden 't dese kinderen na haars vaders dood weder tot een duyt toe doen uytkeeren." Schrijver zet nu verder het erfrecht uiteen, waarvan eene der bepalingen dan ook is, dat »een jongman, de oudste van sijn moeders kinderen sijnde, de nalatenschap van sijn moeders broeder erft."

Amerika. In de eerste plaats treffen wij die aan bij de Noord-Amerikaansche Indianen. Reeds in het begin der vorige eeuw vestigde Lafitau er de aandacht op. „Chez ces peuples — aldus luidt zijn bericht — les mariages se font de telle manière que l'époux et l'épouse ne sortent point de leur famille, pour fonder une famille et une cabane à part. Chacun reste chez soi, et les enfants qui naissent de ces mariages appartiennent aux femmes qui les ont engendrés, sont censés de la famille et de la cabane de la mère et non point de celle du mari. Les biens du mari ne vont pas à la cabane de sa femme à laquelle il est lui-même étranger; et dans la cabane de sa femme les filles sont héritières par préférence aux mâles qui n'y ont jamais que leur subsistance. Les Hurons, les Iroquois prennent le nom de leur mère, comme c'est par elle qu'ils comptent leur généalogie et leurs titres de noblesse" [1]). Als algemeene regel geldt dan ook, dat bij de Noord-Amerikaansche Indianen de verwantschap met den oom, dat is met den broeder der moeder, inniger is dan eenige andere. Hij is feitelijk het hoofd van het gezin zijner zuster. Zelfs nu nog bij de Choctah's b. v., hoewel deze overigens de afstamming in de vaderlijke lijn al beoefenen, neemt de oom en niet de vader den jongen, die op school moet besteld worden, meê naar den zendeling en maakt de zaak in orde [2]). Van de Indianen van de Hudsonsbaai vermeldt Carver, dat de kinderen altoos bij den naam

---

[1]) Aangehaald bij Giraud Teulon, Les origines de la famille, p. 38—39.

[2]) Morgan, Systems of consanguinity and affinity of the human family, p. 158. Merkwaardig voor de kennis van de inrichting van het gezin bij de Noord-Amerikaansche Indianen is ook het werk van denzelfden schrijver Ancient Society, or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization, p. 153—182. Van de meeste stammen vindt men hier opgegeven, dat zij nog heden de afkomst naar de moederlijke lijn berekenen. Bij sommigen echter wordt de afstamming reeds door den vader bepaald, doch van verscheidene van deze is het weder bekend, dat zij eertijds het matriarchaat beoefend hebben. Zoo o. a. is dit het geval bij de Winnebago's in Wisconsin, een van de Dakota-stammen, bij wie »contrary to the general rule, descent is in the male line, the children belonging to the gens of their father." Voorheen was dit echter niet zoo. »Carver found traces of descent in the female line in 1787 among the Winnebagoes. Some nations, he remarks, when the dignity is hereditary, limit the succession to the female line. On the death of a chief, his sister's son succeeds him in preference to his own son; and if he happens to have no sister the nearest female relation assumes the dignity. This accounts for a woman being at the head of the Winnebago nation, which, before I was acquainted with their laws, appeared strange to me." (Morgan, O. c., p. 157--158) Bij de in den tekst reeds genoemde Choctah's heeft deze overgang van het martriarchaat op het patriarchaat eerst weinige jaren geleden plaats gehad. »A Choctah once expressed to Dr. Byington (een zendeling die ruim 40 jaren onder dit volk leefde, gestorven 1868) a wish that he

der moeder genoemd worden, en dat zelfs indien de vrouw verschillende mannen trouwt en bij ieder hunner kinderen krijgt, zij allen toch haar naam dragen [1]). Ook in Zuid-Amerika vinden wij dezelfde instellingen terug. Bij de Chibchas in Nieuw-Grenada is de oudste zusters-zoon de eerste erfgenaam, dan de broeder. Bij de Arawaken volgt het kind de familie der moeder, gelijk in het algemeen bij de Indiaansche stammen in Britsch-Guyana de stamhoorigheid zich naar de moeder regelt en de erfopvolging in de vrouwelijke lijn plaats heeft [2]).

In Azië zijn het voornamelijk de Dravida-volken op het vaste land van Indië, die de instelling van het matriarchaat beoefenen. Dit is onder anderen het geval bij de Kasias en de Kocchs. Bij laatstgenoemden stam gaat ook de man bij het huwelijk van zijn familie over tot de familie der vrouw [3]). Van de Bantars vermeldt Buchanan: „A man's children are not his heirs. During his lifetime he may give them money; but all of which he dies possessed goes to his sisters and to their children" [4]). De Malabaren — verzekert ons Elliot — komen allen hierin overeen, dat zij de erfopvolging in de vrouwelijke lijn doen plaats hebben [5]). Reeds de bekende Arabische reiziger uit de 14e eeuw, Ibn Batoeta, maakt van deze instelling gewag, waar hij zegt, dat op de kust van Malabar de vorsten in hun waardigheid opgevolgd worden door de zusterskinderen, met uitsluiting van de eigene kinderen [6]). Onder de Limbus wordt reeds

---

might be made a citizen of the United States, for the reason that his children would then inherit his property instead of his gentile kindred under the old law of the gens. Choctah usages would distribute his property after his death among his brothers and sisters and the children of his sisters." (Morgan, O. c. p. 162 — 163.)

[1]) Lubbock, On the origin of civilisation etc., p. 144

[2]) Zie voor de laatstaangehaalde voorbeelden Post, Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe, S. 97, en Morgan, Ancient Society etc., p. 182—183

[3]) Mac Lennan, Studies in ancient history etc., pp. 151 en 170.

[4]) Mac Lennan, O. c. p. 170.

[5]) Lubbock, Origin of Civilisation etc., p 143.

[6]) Ibn Batuta, IV, p 76. وسلاطين تلك البلاد يورّثون ابن الاخت ملكهم دون اولادهم. Ibn Batoeta voegt er bij, dat deze gewoonte door hem nergens anders aangetroffen is, dan bij de Massoefa, de sluierdragende stammen ولم ار من يفعل ذلك الا مسّوفة اهل اللثام. Met deze sluierdragende stammen zijn blijkbaar de Berbers bedoeld, die werkelijk nog heden onder dezen naam bekend zijn, naar het gebruik, dat bij hen bestaat, dat de mannen zich het gelaat van de oogen tot beneden toe verhullen, van welk gebruik ook Ibn Batoeta gewag maakt, waar hij van zijn bezoek in Timbuktu spreekt (Ibn Batoeta, IV, p 430). Overigens hebben wij reeds hiervoren gezien, hoe hij, bij het vermelden van de matriarchale instellingen in Noord-Afrika, ook naar Malabar verwijst.

een eenigszins gemengd stelsel aangetroffen. De jongen wordt het eigendom van den vader, wanneer deze een kleine som gelds aan de moeder betaalt. Dan ontvangt het kind den naam des vaders en treedt in zijn stam. De meisjes blijven bij de moeder en behooren tot haar stam [1]). Op Ceylon eindelijk vindt men sporen van matriarchale toestanden in een daar bestaande wijze van huwelijksluiting. Men heeft er twee vormen van den echt: „deega or beena, according as the wife goes to live in the house and village of her husbands, or as the husband or husbands — op dit eiland heerscht n. l. de polyandrie — come te live with her in or near the house of her birth. And among the Kandyans the rights of inheritance of a woman and her children are found to depend on whether the woman is a beena or a deega wife" [2]).

Slaan wij een blik op Australië en Polynesië. Van de Vriendschaps- of Tonga-eilanden vertelt Mariner, dat adel daar door de vrouw overgeplant wordt, zoodat de kinderen niet van adel zijn, als de moeder het niet is, en hetzelfde geldt van de Fiji-eilanders en van de Maori's van Nieuw-Zeeland [3]). In West-Australië nemen de kinderen den familienaam der moeder aan [4]). Het stelsel van de afstamming in de vrouwelijke lijn gepaard met de exogamie, vindt men hier algemeen verspreid terug. Doch niet gelijk bij de Noord-Amerikaansche Indianen, zooals wij dit hierboven gezien hebben, blijft de vrouw bij het huwelijk in haar eigen stam, maar overgebracht in den stam van den man, plant zij daar, doordat de kinderen immers haar toebehooren, haar eigen geslacht voort. Het uitbreken van een oorlog onder de inboorlingen van Australië, is dan ook het sein voor een aantal jonge lieden, om den stam van hun vader te verlaten en zich bij den stam van hun moeder te voegen, zoodat het vaak wonderlijk is om te zien, hoe vader en zoon tegenover elkander in den strijd staan, iets dat het gevoel der inlanders echter in geenen deele kwetsen kan, daar immers door hen nog geen verwantschap in de mannelijke lijn gekend wordt [5]).

---

[1]) Lubbock, Origin of Civilisation etc., p. 143.
[2]) Mac Lennan, Studies in ancient history etc., p. 149.
[3]) Lubbock, On the origin of civilisation etc., p. 145. Peschel, Völkerkunde, S. 243.
[4]) Lubbock, l. c.
[5]) Giraud Teulon, Les Origines de la famille, p. 44. Iets dergelijks vinden wij opgeteekend van de Kutchins in Noord-Amerika. »The whole nation is divided into three totems or castes, each occupying a distinct territory. Two persons of the same caste are not allowed to marry; but a man of one caste must marry a woman of another. The mother gives caste to the children, so that as the fathers die off the caste of the country constantly changes (hieruit

Voor zooveel Europa betreft, hebben wij reeds het bestaan van het matriarchaat bij enkele volken der oudheid aangetoond. Nog korten tijd geleden, kwam deze instelling, in gewijzigden vorm althans, voor bij de Basken, en tot op den huidigen dag zijn de sporen daarvan bij hen bewaard gebleven. Aan het toeval toch was het bij dit volk overgelaten, of de familie zich in de mannelijke, dan wel in de vrouwelijke lijn voortplanten zou. Tot de erfenis namelijk werd, zonder onderscheid van geslacht, de eerstgeborene geroepen. Was deze een dochter, dan werd zij, in de hoedanigheid van uitsluitende erfgename, hoofd van het huis en van de bezittingen der familie. Ook na haar huwelijk, bleef zij onder het dak waarin zij het eerste levenslicht aanschouwde: haar echtgenoot kwam bij haar wonen, verloor zijn naam, om dien van zijn vrouw aan te nemen, terwijl ook de kinderen naar de moeder genoemd werden Alleen in geval de eerstgeborene een zoon was, plantte de familie zich in de mannelijke lijn voort, kregen de kinderen den naam van den vader en stonden onder zijn gezag. „De nos jours même — aldus gaat de schrijver aan wien het voorgaande ontleend is, voort [1]) — sous l'empire du code civil, ce singulier droit d'aînesse se maintient comme un fait issu de la volonté des parents. La tradition persiste et sans cesse la loi est fraudée, contournée de mille manières. Quand la fille se marie, son nom s'ajoute à celui de son mari, est porté par ses enfants, souvent même enregistré par l'état civil, complice des moeurs rebelles. L'usage défère encore aux fils des héritières, le nom de la maison où ils sont nés: s'ils ont quitté le pays, et qu'ils y reviennent imbus des idées de notre civilisation, ils s'étonnent parfois du silence où l'on relègue la mémoire de leur père, et ils cherchent, mais en vain, à dépouiller le nom maternel. Bien que le Code civil ait changé la loi successorale au profit des cadets, ceux-ci ne revendiquent pas toujours la plénitude de leurs droits. Et encore dans le pays, quand c'est une fille qui est l'aînée, elle devient le véritable chef de la famille, et en réalité, la seule héritière. Alors

blijkt dus dat, even als bij de inboorlingen van Australië, de vrouw bij het huwelijk overgaat in den stam van den man) This system operates strongly against war between tribes; as in war, it is caste against caste, and not tribe against tribe. As the father is never of the same caste as the son, who receives caste from his mother, there can never be interbribal war without ranging fathers and sons against each other" (Bancroft, The Native Races of the Pacific States of North America, Vol I, p. 132).

[1]) Cordier, Le droit de famille aux Pyrénées (Revue hist. de droit français et étranger, 1859) aangehaald bij Giraud Teulon. La Mère chez certains peuples de l'antiquité, p 38 seq. Zie ook van denz. schrijver: Les origines de la famille, p. 172 seq.

encore elle exerce la puissance dans la maison, et les gens du pays disent que son mari est son premier domestique; — au plus, son homme d'affaires. Il n'a apporté dans la maison avec sa personne, que son travail et l'espoir d'une postérité. Aux yeux de la société, c'est la femme qui personnifie la maison et non le mari. Dans les relations de famille à famille, elle intervient seule: à elle de recevoir, de rendre ces compliments de joie ou de deuil de la vie privée...." Men houde ons dit lange citaat ten goede, ter wille van het belangwekkende van het geval. Voorzeker is de onderstelling gerechtvaardigd, dat dit volk eenmaal uitsluitend de afstamming in de vrouwelijke lijn moet hebben gekend, en de eigenaardige gebruiken, zooals zij nu voorkomen, slechts den overgang kenmerken van de matriarchale tot de patriarchale instellingen [1]).

Laten wij, alvorens verder te gaan, zien, hoedanig het hiermede in onzen Indischen Archipel gesteld is. Het is bijna onnoodig op de Maleiers der Padangsche Bovenlanden te wijzen, waar er sprake is van het matriarchaat. Ook hier is de vrouw stamhouderes, wordt de familieband door de vrouwelijke afstammelingen gevormd, volgen de kinderen den staat en het geslacht der moeder. Op een eigenaardige wijze zien wij deze instelling hier mët de exogamie in verband gebracht. De man die meer dan één vrouw mag hebben en dikwijls heeft, gaat slechts tijdelijk bij zijn vrouw of vrouwen inwonen, maar wordt niet als lid harer familie, maar altijd als vreemdeling beschouwd. Wat hij gedurende dat tijdelijk verblijf in het huis of op den akker zijner vrouw verricht, is te haren voordeele; maar zijn eigenlijke woonplaats is steeds bij zijn moeder of bij zijne zusters, onder wier opzicht zich al zijn persoonlijk eigendom bevindt, en terwijl de kinderen alleen van de moeder erven, is de nalatenschap van den man voor de kinderen zijner zuster bestemd. Ook in Benkoelen vindt men een overblijfsel van het matriarchaat in het huwelijk bij *ambil-anak,* waarbij de man bij de vrouw intrekt en de kinderen aan de moeder behooren. Men herinnert zich echter, dat

---

[1]) Ook in Japan vindt men, in ongeveer denzelfden geest als bij de Basken een combinatie van matriarchale en patriarchale toestanden. »The eldest son, who inherits the property, is not allowed to leave the paternal home. When he marries he takes his wife to his father's house and she assumes his family name. In like manner the eldest daughter is not allowed, when she marries, to leave the paternal home, but her husband removes thereto and takes her family name...... If the father buys a house for his second or other younger son, and he marries (ook natuurlijk met een jongere dochter uit een ander gezin), his wife takes his family name; but if the wife's father provides the house, then he loses his family name, and takes that of his wife." (Morgan, Systems of consanguinity and affinity o the human family, p. 428).

deze huwelijksvorm hier reeds minder in aanzien is, ja zelfs voor den man vernederend geacht wordt, zoodat hij veelal beperkt blijft tot het geval waarin hoofden, die geen zoon hebben, hunne dochters op deze wijze een man tot zich doen nemen, opdat hun waardigheid door de zonen, uit die verbintenis gesproten, moge geërfd worden.

Er is nog een andere volkstam op Sumatra, bij wien men onmiskenbare sporen aantreft, die op een oorspronkelijk matriarchaat wijzen. Wij bedoelen de Bataks. Zooals de familie bij dit volk heden ten dage ingericht is, kan men bezwaarlijk een meer zuiveren vorm van het patriarchaat zich voorstellen. Gelijk bekend is, beoefenen de Bataks de exogamie. Doch niet als bij de Maleiers, komt de man bij het huwelijk bij de vrouw inwonen, doch volgt de vrouw den man, gaat van haar stam, hare *marga*, voor goed over in zijn stam, terwijl ook de kinderen tot den stam van den vader behooren. In de vrouw eindigt dus telkens de familie, *mulier est finis familiae*, om dezen Romeinschen rechtsregel te bezigen, zoodat de geheele inrichting van het gezin, en bij uitbreiding dus ook die van de marga, den stam, op een zuiver agnaatschap berust. Ziedaar den tegenwoordigen toestand. Dat dit echter niet altijd zoo geweest is, dat de Batak éénmaal, als de Maleier, de matriarchale instellingen moet hebben beoefend, zullen wij nu trachten aan te toonen.

Letten wij daartoe in de eerste plaats op de benaming, die de Batak gebruikt, om de leden van denzelfden stam, dezelfde marga aan te duiden. In het Tobasch dialect bezigt men daarvoor eenvoudig de uitdrukking *dongan*, die in het algemeen kameraad, metgezel, nabestaande beteekent [1]); doch in het Dairisch is het woord daarvoor *sennina* [2]). Omtrent de afleiding nu van dit woord kan geen twijfel bestaan. Het is wel het grondwoord *ina* met het voorvoegsel *si*. *Ina* nu beteekent moeder en het praefix *si*, dat steeds door een neusklank gevolgd wordt, aan een substantief gehecht, geeft, even als in het Tobasch dialect *sa*, het deelgenootschap te kennen in hetgeen dat substantief voorstelt [3]). *Sennina*, de naar bepaalde klankregels gewijzigde spelling van *sin-ina* [4]), zou ver-

---

[1]) Van der Tuuk, Bataksch Nederd. woordenboek, i. v. *dongan*.

[2]) Van der Tuuk, Bat. Nederd. woordenboek, i. v. *sennina*.

[3]) Van der Tuuk, Tobasche spraakkunst, blz. 261.

[4]) *Sin-ina* is in de uitspraak natuurlijk *si-ni-na*, dus drielettergrepig. Volgens het Dairische klankstelsel nu heeft de lichtere lettergreep gaarne *ĕ*, zoo de volgende lettergrepen een verschillenden klinker hebben. (Van der Tuuk, Tobasche spraakkunst, blz. 38). *Si-ni-na* wordt dus *se-ni-na*. Waar de toonlooze *ĕ* dus voorkomt, mag zij nooit het verlies van een lettergreep veroorzaken; integen-

taald dus letterlijk moedergenoot, zij die dezelfde moeder hebben, moeten beteekenen. Voorzeker voert ons dit woord van zelf terug tot den tijd, toen de afstamming alleen in de vrouwelijke lijn bestond, de moeder de stamhoorigheid bepaalde, de leden van de marga, den stam, hun afkomst niet van denzelfden stamvader, doch van dezelfde stammoeder afleidden.

Een niet minder belangrijk bewijs voor een oorspronkelijk matriarchaat bij de Bataks levert ons een eigenaardig huwelijksgebruik, dat wij bij hen aantreffen. Wij zagen reeds vroeger [1]), dat bij hen iemand bij voorkeur trouwt met de dochter van zijnen oom van moederszijde, moedersbroeder, met de *boru ni datulang;* doch hetgeen opmerking verdient, is dat het omgekeerde niet geschieden mag; het is een vergrijp tegen de adat, een dochter van vaderszuster tot vrouw te nemen. Het zonderlinge van deze bepaling springt sterker in het oog, zoo zij dus geformuleerd wordt, dat het huwelijk tusschen een zusterszoon en broërsdochter toegelaten, tusschen een broërszoon en zustersdochter verboden is [2]). Neemt men echter aan, dat de Batak oorspronkelijk de afstamming in de vrouwelijke lijn beoefend heeft, dan heldert zich dit gebruik van zelf op. Wij moeten ons dan daarvoor terugdenken in de tijden, toen het patriarchaat reeds bestond, het kind al tot den stam van den vader behoorde, doch de moederlijke instellingen nog in alle opzichten hare nawerkingen deden gevoelen. Zoo kunnen wij ons voorstellen, dat terwijl de broeder toen op de zusterskinderen nog steeds, gelijk tijdens het matriarchaat, als op zijne eigene kinderen, als op stamgenooten dus, nederzag, de zuster geenszins een dergelijke beschouwing had ten aanzien van de broërskinderen, die bij de vroegere regeling der familie vreemden voor haar, dit nu ook bleven. Bij een dergelijken stand was het dus, in verband met de wet der exogamie, zeer natuurlijk, dat zusterszonen, zonder eenig bezwaar, broërsdochters tot vrouwen zouden hebben genomen, resp. gewelddadig zouden hebben geschaakt — immers toen zeker nog de

---

deel de opene lettergreep waar zij zich bevindt, wordt gesloten door den beginner der volgende dubbel te schrijven. (O. c, p 33) *Se-ni-na* wordt dus in schrift *sennina.*

[1]) Zie het 2e hoofdstuk van deze verhandeling, Indische Gids, October 1880, blz. 616-617.

[2]) Marsden, History of Sumatra, p. 228, vermeldt dit verbod als eveneens bestaande onder de Redjang's. »Of two brothers the children may not intermarry. A sister's son may marry a brother's daughter; but a brother's son may not marry a sister's daughter." De vrouw gaat als zij trouwt in de familie van den man over. De instellingen in zake het huwelijk zijn dus geheel analoog aan die der Bataks.

gewone wijze om huwelijken tot stand te brengen — broerszonen echter, van den aanvang af, een vereeniging met zustersdochters zouden hebben gemeden, waaruit dan langzamerhand het begrip moet zijn voortgekomen, dat de eerste verbintenis volkomen passend, de laatste volstrekt ongeoorloofd was [1]).

Nog op een tweetal overblijfselen van oorspronkelijk matriarchale toestanden bij de Bataks kunnen wij hier wijzen. Allereerst verdient het dan de aandacht, dat bij dit volk, in weerwil van zijne zoo sterk geprononceerde patiarchale instellingen; even als dit elders, waar het moederrrecht nog beoefend wordt, het geval is, de stand van de moeder dien van het kind bepaalt: het kind van een vrijen man en een slavin, hoewel tot de marga van den vader behoorende, is zelf slaaf. Alleen de kinderen van radja's en van de *namora-mora*, bloedverwanten van de radja's, de adel, zooals wij het kunnen noemen, vormen een afzonderlijken stand van half-adel, de zoogenaamde *anggi-ni-radja's* [2]). Verder zien wij sporen van het matriarchaat bij de Bataks in de bestaande bepalingen omtrent de indeeling bij en de vrijstelling van de verplichte diensten, de heerendiensten. De hoofdregel daaromtrent is, dat alleen zij die een vrouw hebben, tot het praesteeren van heerendiensten gehouden zijn, en dat daarvan zijn vrijgesteld diegenen, welke nog niet gehuwd zijn, van welken leeftijd ook. Sterft de vrouw, dan is de man vrij van alle mogelijke diensten; sterft integendeel de man, dan blijft de vrouw bij de verplichte diensten ingedeeld, in dien zin, dat een der zoons in de plaats van den vader treedt. Alleen als er geene kinderen zijn of deze nog niet den leeftijd hebben, wordt de vrouw, kennelijk alleen als een concessie aan haar zwakheid, van deze verplichting vrijgesteld. Deze regeling nu is geen willekeurige, doch op de adat gebaseerd. De praestatie van heerendiensten is wel geene Bataksche instelling en een vrucht van onze overheersching, doch de inlander had toch, volgens de oude landsgewoonten, zekere

[1]) Als een natuurlijk uitvloeisel van het in den tekst besproken huwelijksverbod, in verband met het bij voorkeur trouwen met de dochter van den oom van moederszijde, zien wij hoe in de Bataklanden twee familiën, A en B b.v., die reeds van ouder tot ouder in huwelijks-relaties tot elkander staan, dit altijd alleen in dien zin zullen zijn, dat zoo A vrouwen van B neemt, B zulks niet van A doen mag, al bestaan de betrokken personen niet meer in den verboden graad van broerszoon tot zusterdochter.

[2]) Zie Willer, Verzameling van Bataksche wetten en instellingen in Mandailing en Pertibi, Tijdschrift voor Nederl. Indië, 8e jaargang, Deel II, blz. 188. Vooral Résumé's van het onderzoek naar het grondbezit op Sumatra (Batavia, Landsdrukkerij, 1872), folio 46-47.

verplichtingen te vervullen tegenover de hoofden, en het waren de daaromtrent bestaande regelen, welke hij, bij het invoeren der heerendiensten, eenvoudig op dezen heeft overgebracht Zoo hadden de radja's aanspraak op de hulp hunner bevolking bij het bewerken hunner rijstvelden, drie malen in het jaar, telkens gedurende één dag, de zoogenaamde *adat martolong*, een adat die langzamerhand in onbruik is geraakt. Dezelfde regelen nu, welke ten aanzien van de heerendiensten tegenwoordig gevolgd worden, golden ook vroeger bij deze *adat martolong*. Een andere echt Bataksche instelling was verder de *adat partohapan*, volgens welke de radja's vroeger bij het aanleggen van een feest, of bij het ontvangen van vreemdelingen of gasten, van hun bevolking de benoodigde rijst, brandhout enz. vorderen konden, welke adat nu nog van kracht is. Ook ten aanzien van deze adat nu, is het van vroeger tijden gebruikelijk, dat de ongehuwden, of zij die hun vrouw verloren hebben, daarvan vrijgesteld zijn. De zonderlinge bij de heerendiensten bestaande regel, dat zoo de man sterft met achterlating van vrouw en volwassen ongehuwde zoons, de heerendiensten op het gezin rusten blijven, vindt zijn tegenhanger eveneens in de *adat martolong* en in de *adat partohapan*, ja gaat bij de laatste nog verder, daar de weduwe tot deze adat zelfs gehouden is, al zijn de zoons nog niet volwassen. Van zelf voert ons deze regeling terug tot de tijden van het matriarchaat, toen de vrouw hoofd des gezins was, de man vreemdeling was in het huis zijner vrouw, tot het gezin zijner moeder en zusters behoorde, waarin hij echter een ondergeschikte plaats bekleedde. Stierf de man, dan bleef het gezin in wezen en moesten de bestaande verplichtingen vervuld worden; stierf integendeel de vrouw, dan was het gezin ontbonden en gingen die verplichtingen van zelf dus te niet. Vele inlanders beschouwden de zaak nog in dat licht, als wij met hen over deze zonderlinge bepalingen sprekende, ten antwoord kregen, dat de man bij het overlijden zijner vrouw ophoudt *ripe*, een gezin, te zijn, doch de vrouw bij het overlijden van den man *ripe* blijft [1]).

---

1) Wij spreken hier bepaaldelijk van Sipirok, waar wij als kontroleur werkzaam waren. Doch ook in Angkola en in de landschappen Groot- en Klein-Mandailing gelden dezelfde voorschriften. Tijdens ons verblijf in de Bataklanden, in 1879, was de quaestie aanhangig, de heerendiensten te hervormen en te bepalen, dat dienstplichtig zullen zijn alle personen, behoudens eenige vrijstellingen, tusschen den leeftijd van 16—60 jaren. Reeds vroeger, vergissen wij ons niet, 25 jaren geleden, heeft men deze regeling willen toepassen, doch daarvan moeten terugkomen, daar volksverloop, verhuizing naar de onafhankelijke landen, er het gevolg van dreigde te worden. Nu echter de Padang Lawas en Silindong geannexeerd zijn, is dit gevaar niet meer te duchten, en kan de maat-

Wij hebben hier lang bij de Bataks stil gestaan, doch vertrouwen den lezer overtuigd te hebben, dat dit volk, even als nu nog de Maleiers, eenmaal de matriachale instellingen moeten hebben beoefend. Inderdaad is de zaak niet zonder gewicht uit ethnologisch oogpunt beschouwd. De vraag omtrent de verhouding tusschen deze beide rassen, kan hierdoor slechts een stap nader gebracht worden tot haar beantwoording. Hetgeen men den Maleier tot dusverre als specifiek toegekend heeft, blijkt niet vreemd te zijn geweest aan den Batak. Terwijl dus de eerste ten deze stil is blijven staan in zijn ontwikkeling, is de andere een sport hooger gestegen op den ladder der beschaving. Ontegenzeggelijk zullen bij nauwkeuriger onderzoek, bij meerdere volken van den Archipel, op dezelfde wijze, overblijfselen kunnen worden aangetoond van een oorspronkelijk moederrecht. Als zoodanig is zeker het gebruik te beschouwen bij de Dajaks in Sarawak, waarbij min of meer analoog aan hetgeen bij het huwelijk bij *ambil-anak* in Benkoelen geschiedt, de man de vrouw volgt. „The bridegroom — aldus meldt ons Spenser St. John — generally betakes himself to the apartment of his wife's parents or relations, and becomes one of the family. Occasionally, as for example when the bride has many brothers and sisters, or when the bridegroom is the support of aged parents, or of younger brothers and sisters, the bride enters and becomes one of the family of her husband. [1]). De geboorte van een dochter is dan ook, volgens de bewering van sommigen, voor den Dajak hier verkieselijker dan die van een zoon, dewijl: „at marriage a son may have to follow his wife, whereas a daughter obtains for her parents the benefit of her husband's labour and assistance" [2]). Zoo zijn wij verder niet ongeneigd bij de Alfoeren der Minahassa sporen van matriarchale toestanden te zien, in hetgeen de overlevering omtrent hun afkomst heeft bewaard. De heer Graafland vermeldt in zijn werk [3]) de geslachtslijsten van een paar voorname inlandsche hoofden. Beide voeren hun stamboom op tot Loemimoeoet. Volgens de legende heet zij getrouwd te zijn met Toar. Doch niet van Toar, maar van Loemimoeoet wordt de afkomst afgeleid. Hieruit, en uit het feit, dat de eerste

---

regel, onzes inziens, dus reeds veilig genomen worden. Bovendien zijn de omstandigheden in dien tusschentijd aanmerkelijk gewijzigd, de bevolking meer aan maatschappelijke orde gewoon geraakt, en vooral meer sedentair geworden. In hoeverre het tot de hierboven bedoelde regeling werkelijk gekomen is, na ons vertrek uit de Bataklanden, is ons niet bekend.

[1]) Spenser St. John, Life in the forests of the far east, Vol. I, p. 162.

[2]) Spenser St. John, O. c., Vol. I, p. 165.

[3]) Graafland, De Minahassa, Deel I, blz. 103—104, noot.

personen in die geslachtslijsten voorkomende, vrouwen zijn, meenen wij de conclusie te kunnen trekken, dat in vroegeren tijd de afkomst hier in de vrouwelijke lijn werd nagegaan, de vrouw als de stamhouderes werd beschouwd.

Er is nog een zijde van het matriarchaat, die wij tot dusverre niet opzettelijk beschouwd hebben, doch die inderdaad niet minder dan de andere gebruiken welke uit deze instelling voortvloeien, de aandacht verdient. Het betreft de positie der vrouw tegenover den man, den rang dien zij in de maatschappij inneemt, haar staat uit een publiek- en privaatrechtelijk oogpunt. Dat deze een geheel andere moet zijn dan waar de afstamming in de vaderlijke lijn al bestaat, de patria potestas al gehuldigd wordt, is a priori reeds op te maken. Waar de vrouw hoofd des gezins is, de afkomst bepaalt der kinderen, de erfopvolging regelt, zoowel in bezittingen als in waardigheden, daar kan zij wel niet de ondergeschikte van den man wezen, doch moet dezen, minstens genomen, in rang gelijk staan, in sommige opzichten zelfs zijn meerdere zijn. „Ceci paraîtra sans doute extraordinaire — kan reeds Lafitau niet nalaten op zijn hierboven geciteerde beschrijving van het matriarchaat bij de Noord-Amerikaansche Indianen te doen volgen — à ceux qui, ayant lu les relations des voyageurs, y auront vu que les hommes seuls parmi les sauvages y sont proprement libres et que les femmes ne sont que leurs esclaves. Rien n'est cependant plus réel que cette supériorité des femmes. C'est dans les femmes que consiste véritablement la nation, la noblesse du sang, l'arbre généalogique, l'ordre des générations et de la conversation des familles" [1]). Hetgeen hier van de Noord-Amerikaansche Indianen gezegd is, geldt allerwege waar het matriarchaat gevonden wordt. Neemt men dus deze instelling als de meest oorspronkelijke vorm van het familieleven aan, dan ligt het besluit voor de hand, dat de vrijheid der vrouw niet aan het einde, doch aan het begin der beschaving te zoeken is, dat het geheel verkeerd zou zijn, haar positie, in de eerste perioden van het maatschappelijk leven, als een volkomen ondergeschikte, een volmaakt rechtelooze voor te stellen, doch zij integendeel toen in het genot moet zijn geweest van rechten en vrijheden, die in de hoogere beschavingstoestanden haar dikwijls ten eenenmale vreemd zijn. Gaan wij in enkele algemeene trekken dit hier na.

Hetgeen in de eerste plaats de aandacht verdient, zijn de politieke rechten, waarin, tijdens het matriarchaat, de vrouw even goed als de

---

[1]) Aangehaald bij Giraud Teulon, Les origines de la famille, p. 39.

man deelde. Zij had het recht in de volksvergaderingen mede te stemmen. Als Cecrops te Athene aan de afstamming in de moederlijke lijn een einde maakte, ontnam hij aan de vrouwen eveneens het stemrecht. Het is hier de plaats, om de overlevering dienaangaande van Varro, bij Augustinus bewaard, waarop wij hierboven reeds zinspeelden, in haar geheel mede te deelen. „Tijdens Cecrops — aldus heet het — had er een dubbel wonder plaats: er vertoonde zich namelijk plotseling op een plaats een olijfboom, terwijl er op eene andere plaats water uit den grond te voorschijn kwam. In angst zond de koning naar den Delphischen Apollo, ten einde te vragen, wat dat te beduiden had, en wat hij doen moest. De godheid antwoordde toen, dat de olijfboom Minerva en het water Neptunus beteekende, en dat het aan de burgers stond, zelf te bepalen, naar welke van de twee godheden, wier teekenen bedoelde verschijnselen waren, hun stad zou worden genoemd. Nadat Cecrops dit orakel vernomen had, riep hij alle burgers van beiderlei geslacht te zamen, om hun stemmen uit te brengen, want het was toen aldaar de gewoonte, dat ook vrouwen aan de openbare beraadslagingen deelnamen, *mos enim tunc in eisdem locis erat, ut etiam feminae publicis consultationibus interessent*. Toen nu de menigte ondervraagd werd, stemden de mannen voor Neptunus, de vrouwen voor Minerva, en dewijl de vrouwen ééne stem meerderheid hadden, zegepraalde Minerva. Daarover vertoornd, verwoestte Neptunus door een overstrooming het land der Atheners..... Om zijn toorn te stillen, zegt dezelfde schrijver, werd door de Atheners aan hunne vrouwen een driedubbele straf opgelegd: dat zij voortaan niet meer zouden medestemmen, dat geen kind meer den naam van de moeder krijgen en niemand ze meer Atheensche vrouwen noemen zou, *ut nulla ulterius ferrent suffragia, ut nullus nascentium maternum nomen acciperet, ut ne quis eas Athenaeas vocaret*" [1]).

Het stemrecht der vrouw, dat in Athene volgens dit verhaal dus oorspronkelijk moet hebben bestaan, is inderdaad niet vreemd waar de matriarchale instellingen voorkomen. Nog betrekkelijk korten tijd geleden, kwam het, bij voorbeeld, geheel passend in het stelsel van het bij hen bestaande moederrecht, voor bij de Basken. Historische bescheiden toonen aan, dat in 1316, in de gemeente Saint-Savin, en den 17 Germinal van het jaar II, in de Vallée d'Azun, de vrouwen opgeroepen werden om met de mannen te stemmen [2]). Doch ook zonder bepaald het stemrecht te hebben, zien wij de vrouw vaak in

[1]) De Civitate Dei, L. XVIII, C. 9.

[2]) Giraud Teulon, La mère chez certains peuples de l'antiquité, p. 41.

den loop der politieke aangelegenheden een overwegenden invloed uitoefenen. Van de Noord-Amerikaansche Indianen, met hunne sterk geprononceerde matriarchale instellingen, kan het zeker niet vreemd zijn, dit geboekt te vinden. Bij de Huronen en Irokeezen bepalen de vrouwen of een krijgsgevangene in den stam zal worden opgenomen, dan wel het leven aan den martelpaal eindigen, en als een hulde aan haar sekse, wordt ook aan haar de beslissing overgelaten over oorlog of vrede, hoewel, naar het schijnt, het hiermede in den regel niet ernstig bedoeld wordt [1]. Merkwaardig is zeker het voorbeeld, dat de oude Germanen ons ten dezen aanbieden. Wij zagen reeds hierboven, dat zij, tijdens Tacitus schreef, de moederlijke inzettingen nog niet geheel prijs gegeven hadden. Volkomen in overeenstemming daarmede was dan ook het politieke aanzien, waarin de vrouwen bij dit volk stonden, en waarvan deze geschiedschrijver met zooveel ingenomenheid gewag maakt. De waarde der vrouw is bij de bewoners dier eeuwenheugende bosschen boven allen twijfel verheven, verzekert hij ons. Zij meenen „iets goddelijks" in haar te bespeuren, een zekere heilige en voorspellende kracht. Nooit slaan zij hare raadgevingen in den wind, steeds stellen ze hare antwoorden op hoogen prijs. Aan Velleda bijvoorbeeld bewijzen zij goddelijke eer; Aurinia en anderen, die zij wel niet aanbaden, noch tot den rang van godinnen verhieven, droegen zij niettemin hooge achting toe. Als bemiddelares treedt zij niet zelden verzoenend op tusschen twistende stammen, en bij onderhandelingen met de vijanden speelt zij een voorname rol. Een vrede waarbij ook vrouwelijke gijzelaars gegeven worden, heeft meer beteekenis en waarde dan eenig verdrag, waarbij alleen mannen die taak vervullen. In den oorlog trekt ook de vrouw mede. Zij is het, die de wonden der verslagenen verbindt, de strijdenden van spijs voorziet en moed inspreekt. Zelfs verhaalt de overlevering, dat sommigen eens door haar onverschrokkenheid, door te wijzen op het verlies van onafhankelijkheid, door zelven den kamp aan te binden, wijkende slagorden tot staan hebben gebracht en hardnekkiger deden strijden [2].

Ook in onzen Indischen Archipel ontmoet men, als een nagalm uit de tijden van het matriarchaat, voorbeelden die van den invloed getuigen der vrouw op den loop der politieke aangelegenheden. Zoo onder anderen bij de Bataks. Reeds Junghuhn heeft op dit feit de aandacht gevestigd. „Das weibliche Geschlecht — zegt hij — ist von allen öffentlichen Berathungen ausgeschlossen; doch wird

[1]) Peschel, Völkerkunde, S. 244.

[2]) De origine situ moribus ac populis Germaniae, VII—VIII.

auch dieses Hadat nicht streng befolgt. Oftmals kreischen die Weiber ihre Meinungen und Advise in die Berathungshäuser hinein, und werden nicht nur gehört, sondern, besonders dann, wenn es alte Sibyllen sind, auch beherzigt. In Hurung waren es alte Weiber, welche leidenschaftlich riethen, mich als einen Spion zu schlachten und zu verzehren" [1]). Zij die, gelijk schrijver dezes, als besturend ambtenaar in de Bataklanden zijn geweest, weten te getuigen, hoe zwaar daar het gevoelen der vrouwen bij de mannen weegt in quaesties van publiek belang, vooral waar het de beslissing geldt over vragen betreffende opvolging in waardigheden en betrekkingen. Van de Bataks der Karo-karolanden vindt men zelfs vermeld, dat de vrouw bij de verkiezingen van hoofden stem heeft. Voor het gerecht — heet het verder — bij openbare beraadslagingen staat zij den man ter zijde, raadt zij hem en voert zelfs het woord. Ook den oorlog wonen zij bij, als toeschouwers, en den strijd bezielende [2]). Gaan wij naar Borneo, dan treffen wij gelijksoortige toestanden bij de Dajaks aan. Eenstemmig zijn de berichten omtrent den hoogen rang, dien de vrouw bij dit volk inneemt. „Zij staan — aldus getuigt Schwaner van de Dajaks der Zuid-Ooster Afdeeling — groote vrijheden en rechten toe aan hunne vrouwen, die niet zelden in huis en over geheele volksstammen met mannelijke kracht heerschen, tot krijgstochten aanmoedigen en in den oorlog zelf de strijdbare mannen aanvoeren. Bij vele beraadslagingen is de stem der vrouwen beslissend door den invloed, dien zij op hare mannen weten uit te oefenen, al hebben zij door de adat ook niet het recht om mede te spreken" [3]). Van de Dajaks in het gebied van Sarawak getuigt Brooke hetzelfde. „In many cases — zegt hij — they are more adept politicians than their husbands, and their advice is often followed in serious business", en van zijn verblijf in het landschap Lingga sprekende: „I gradually made many friends among the people, particularly the female part of the community. I soon learnt that great power and influence attached to their opinions on matters in general, and that to stand well with them was more than half any Dyak battle" [4]). De meest invloedrijke personen van dit landschap waren

[1]) Junghuhn, Die Battaländer, Band II, S. 97.

[2]) De Haan, Verslag van eene reis in de Bataklanden, Verhandeling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Deel XXXVIII, blz. 49. De in dit reisverslag beschreven landen zijn Karo-karo en Teba-teba, die gerekend worden tot de Oostkust van Sumatra te behooren en waarvan de bewoners in meerdere of mindere mate de suprematie erkennen van Deli, met dit rijk althans zich verbonden achten.

[3]) Schwaner, Borneo, Deel I, blz. 161.

[4]) Charles Brooke, Ten years in Sarawak, Vol. I, pp. 70 en 129—130.

dan ook twee oude vrouwen, die reeds geruimen tijd het oppergezag in handen hadden. „When I first arrived — verhaalt de schrijver van deze twee vrouwelijke despoten — they paid me frequent visits, and their powers of conversation were so hopelessly unlimited, as to become extremely disagreeable and tedious....... Their remarks generally had reference to the people on the coast, on whom they made sweeping claims as slaves and followers, to the number of many thousands. In fact, they led one to suppose the whole country belonged to them, with every one in it. These old lasses, however, were not without some sterling qualities besides the tongue: for on more than one occasion, when the Saribus forces had been making an attack on Banting, they were to be seen dressed in men's clothes, with swords and spears in hand, commanding the people, and working as hard as any of them" [1]).

Het hier aangehaalde voorbeeld van een feitelijke vrouwenregeering bij de Dajaks staat niet op zich zelf. Als de Nederlandsche gezaghebber te Pontianak, de heer Hartmann, op een reis in de bovenlanden, in 1824, een bezoek bracht aan Gandis, gelegen aan de Melawi, vond hij deze negerie bestuurd door een vrouwelijke radja, Dajang Bomi genaamd, die, eenige jaren te voren, gehuwd was geweest aan een Pangeran van Pinoe, doch sedert van hem gescheiden. Zij leefde in een groot en welgebouwd huis van ijzerhout, met haar zuster Dajang Ringa en twee mannelijke goendiks of bijzitten, die haar nooit naderden zonder zich voor haar ter aarde te werpen [2]). Een ander voorbeeld van dien aard is Adji Sitti, gescheiden vrouw van den Sultan van Koetei, Mohammad Motslihoe'd-din, en nog in 1847 als vorstin over de Dajaks te Kota-bangoen aan de rivier van Koetei gebiedende. Na de ontbinding van haar huwelijk, hield zij een harem van mannen, en strafte ontrouw met den dood. Als man gewapend en gekleed, voerde zij in jeugdigen leeftijd menigen strooptocht aan, zoowel op het gebied der Wester-afdeeling als op dat van Banjer-massin en Broenei ondernomen. Oud geworden, liet zij echter destijds het bevel over hare troepen aan hare aanvoerders over [3]).

Doch niet alleen bij de Heidensche volken, ook bij de uitsluitend Mohammedaansche zien wij niet zelden de vrouw het bestuur in handen hebben. Voorzeker is dit verschijnsel, zoozeer in strijd als het is met den geest van den Islam, hier, even goed als elders, slechts op te vatten als een nagalm, een nawerking uit de tijden

[1]) Charles Brooke, O. c., Vol. I, p. 131.
[2]) Veth, Borneo's Wester-Afdeeling, Deel II, blz. 355.
[3]) Veth, O. c., Deel II, blz. 355, noot 3.

van het matriarchaat, toen de vrouw publiekrechtelijk met den man gelijk staande, even goed als deze tot het bekleeden van openbare ambten en bedieningen kon worden geroepen. In een hoogstbelangrijk artikel heeft reeds de Hoogleeraar Veth, met een aantal voorbeelden uit de geschiedenis, de algemeene verspreiding van het hier besproken gebruik in den Indischen Archipel aangetoond. Hij wijst er op, hoe onder anderen in de kleine rijkjes en vazalstaatjes van zuidelijk Celebes dikwijls vorstinnen voorkomen. Zoo werden, naar de opgaven van den Regeeringsalmanak van 1870, het jaar waarin bedoeld artikel geschreven werd, in het bondgenootschap van Adja Tamparang, Sawito door Daeng Pasoeli, Alita door Pada, beide vorstinnen, bestuurd, terwijl de toen vacante troon van Rapang kort te voren door de vorstin Adi Matanang bezet was. In Barroe regeerde de vorstin Siti Aïsja, ook Basse Barroe genoemd; in Laikang, tot de Toerateasche landen behoorende, de vorstin I Madina Daeng Baoe. Eindelijk werd ook het leenvorstendom Tanette door een vrouw We-Tanri Ole bestuurd [1]). Maar verreweg het merkwaardigste voorbeeld van vrouwenregeeringen in den Archipel levert ons het rijk van Atjeh op Sumatra. In de 17e eeuw, gedurende een tijdvak van acht en vijftig jaren, zien wij dit land door vier achtereenvolgende sultanes bestuurd. Men weet hoe het voornamelijk de leden van den rijksraad, de Orang-kaja's, waren, de vertegenwoordigers der nationale partij, handhavers en beschermers van de voorvaderlijke instellingen, die zeer tegen het drijven der priesters, der Arabische partij, de vrouwenregeering gedurende al dien tijd hebben weten te bestendigen. Voorzeker moet de zaak volkomen in overeenstemming zijn geweest met overoude gebruiken, om dien steun bij de rijksgrooten te vinden, doch aan den anderen kant is het niet onwaarschijnlijk, dat deze haar ook daarom zoozeer begunstigd hebben, dewijl zij hun gelegenheid gaf, tot een meer onbeperkte uitoefening van gezag en persoonlijken invloed. De verdere loop van de geschiedenis dezer Atjehsche vrouwenregeering is genoegzaam bekend: hoe na den dood van de voorlaatste der vier sultanes een krijg ontbrandde tusschen de voorstanders der nationale en die der Arabische partij, waarvan de eersten een jeugdige afstammelinge van het vorstelijk gezag, onder den naam van Kamalat Schach op den troon wilden plaatsen, de laatsten echter een vorst van het mannelijk geslacht eischten; hoe de nationale partij zegevierde en Kamalat Schach elf jaren lang in het bestuur werd gehandhaafd; hoe de

---

[1]) Veth, Vrouwenregeeringen in den Indischen Archipel, Tijdschrift voor Nederl. Indië, Jaargang 1870, Deel II, blz. 365.

priesterpartij echter niet bleef stil zitten, doch zich wapende met een schrijven van een Kadhi van Mekka, waarin aan de hoofden en het volk van Atjeh te kennen werd gegeven, dat de uitoefening van het opperste gezag door een vrouw met de wetten van den Islam in strijd was; hoe de Orang-kaja's nu niet langer meer weerstand durfden bieden, Kamalat Schach afgezet en de regeering opgedragen werd aan een vorst, na welken tijd geen vrouw meer het bestuur over Atjeh in handen gehad heeft [1]).

Is de vrouw dus onder het matriarchaat niet van politiek aanzien ontbloot, staat zij in vele opzichten publiekrechtelijk met den man gelijk, niet minder is dit het geval uit een privaatrechtelijk oogpunt. Onafhankelijk tegenover de buitenwereld, is zij dit evenzeer in het gezin, hetzij zij als dochter zich bevindt in het huis van haar vader, hetzij als gemalin in de woning van haar echtgenoot. Inderdaad zien wij haar dikwijls zelfs aan het hoofd staan der familie, en den man aan haar ondergeschikt. Doch ook waar dit niet het geval is, heeft de vrouw op den loop der zaken in het huishouden een grooten invloed, wordt zij gekend in alle belangrijke aangelegenheden, heeft zij samen met haar echtgenoot de beschikking over de goederen, waarvan zij dikwijls medebezitter is. Wat de behandeling betreft, die het zwakkere geslacht van het sterkere ondervindt, ook deze is dikwijls in velerlei opzichten goed te noemen, en zijn de lasten werkelijk op een vrij gelijkmatige wijze tusschen de beide partijen verdeeld. Eenige voorbeelden hiervan, ook uit onzen Archipel, willen wij hier laten volgen. Wij zullen daarbij niet uitsluitend blijven stil staan bij volken, die het matriarchaat nog beoefenen, doch ook die in beschouwing nemen welke deze instelling voor het patriarchaat reeds prijs gegeven hebben, de primitieve rechtstoestanden der vrouw echter door overleven geheel of gedeeltelijk hebben bewaard.

---

[1]) Zie voor meerdere bijzonderheden betreffende deze Atjehsche vrouwenregeeringen het hierboven geciteerde opstel van Prof. Veth, blz. 365--369. Ook het werk van denzelfden schrijver Atchin en zijne betrekkingen tot Nederland, topographisch-historische beschrijving, blz. 77—83. Buiten den Archipel zijn vrouwenregeeringen eveneens niet zeldzaam. Wij zagen reeds hierboven (blz. 249, noot) een voorbeeld daarvan bij de Winnebago-Indianen in Noord-America. Ook bij de op zulk een lagen trap van beschaving staande Nieuw-Hollanders, om hier nog een enkel voorbeeld aan te halen, berust de heerschappij, in eenige streken (o. a. in Queensland), bij de meest bejaarden der vrouwen, die tot den stam behooren. Volgens den Zwitser Edward Marcet ontvangen de ten strijdende trekkende mannen hare bevelen. Ook in vredestijd berust bij haar de uitspraak over leven en dood. (Von Hellwald, Natuurlijke Geschiedenis van den mensch, Holl. vertaling van Harting, Deel I, blz. 42—43.)

Dat de vrouw in vele gevallen hoofd des gezins is, zich als de meerdere beschouwt van den man, hebben wij in het hierboven geciteerde omtrent de Basken reeds kunnen zien. Een merkwaardig voorbeeld van dien aard leveren ons — om bij ons werelddeel te blijven — de visschersdorpen op de Forth en de Tay, waar er werkelijk nog een soort van gynaecocratie schijnt te bestaan, voor korten tijd althans bestaan heeft. Men herinnert zich, hoe Walter Scott in zijn roman „The Antiquary" op dezen toestand zinspeelt. „Slavinnen?" — aldus laat de schrijver Luckie Mucklebackit, de visschersvrouw, zeggen op een verwijt haar gedaan, dat zij en hare soortgelijken zich als zoodanig door hare mannen behandelen laten — „slavinnen? Kan 't hoofd van een huis een slavin zijn? Ge weet er weinig van, hoor! Noem mij één woord dat mijn man durft spreken, of toon mij één stap, dien hij in huis mag zetten, zoo het niet juist is, om zijn eten, en zijn drinken, en zijn uitspanning te nemen, even als een kind. Hij heeft te veel verstand, om iets in het geheele huis het zijne te noemen, van den dakspar af, tot een gebroken houten schotel op het rek. Neen! neen! zij, die de waar verkoopen, bestieren de beurs, — zij, die de beurs bestieren, bestieren het huis" [1]). Van zelf doet dit ons denken aan hetgeen Brooke over de Dajaks van Mukah en andere plaatsen vertelt, bij wie de vrouwen er op staan, door hare mannen van visch voorzien te worden, en de deuren voor hen sluiten, zoo zij zonder voorraad te huis komen [2]). Inderdaad hebben de vrouwen bij dit volk evenveel in het huisgezin te zeggen als de mannen. Van die van Sarawak deelt ons onder anderen evengenoemde schrijver mede, dat „their assistance and good opinion go a long way to establish a

---

[1]) Waverley Novels, Centenary Edition, Adam and Charles Black, Vol. III, pag. 252. In de aanteekeningen citeert Walter Scott een voorbeeld van den invloed der vrouwen hier ook in het publieke leven. Bij gelegenheid namelijk, dat de kusten van Schotland gedurende den laatsten oorlog met Frankrijk (1804), door de verschijning van eenige vreemde schepen verontrust werden, scheepten zich al de visschers onmiddellijk in, aan boord van de kanonneersloepen, om den veronderstelden vijand tegen te gaan. De schepen bleken Russen te zijn, en de schrik was onnoodig geweest; maar de landedellieden van Mid-Lothian waren zoo tevreden over den ijver door de visschers aan den dag gelegd, dat zij hun een prachtigen zilveren punch-bowl vereerden. De vrouwen echter kwamen er tegen op, dat men vergeten had, haar eenige eer aan te doen, voor de toestemming, welke zij gegeven hadden, dat de mannen zich inschepen zouden, wat zonder hare goedkeuring niet zou gebeurd zijn. Deze eisch werd als geldig beschouwd en de dames ontvingen een kostbare speld, om bij feestelijke gelegenheden door de koningin-vischvrouw te worden gedragen.

[2]) Charles Brooke, Ten years in Sarawak, Vol. II, p. 101.

successful result in any negotiation" [1]). De Dajak behandelt zijn vrouw werkelijk met zekere onderscheiding. „Als ik iets gaf" — zegt de heer Groll — „dan werden de vrouwen daarvan eerst bedeeld, en was het iets waarvan ik slechts weinig bij mij had, dan werd haar alles alleen afgestaan" [2]). Huiselijke vrede schijnt dan ook bij de Dajaksche stammen regel, geen uitzondering te zijn. „Husbands and wives appear to pass their lives very agreeably together", verzekert Spenser St. John [3]). Voorzeker moeten de vrouwen hard werken, doch dit doen de mannen ook. In allen gevalle is hetgeen door gemeenschappelijken arbeid verkregen wordt, ook gemeenschappelijk eigendom, en wordt bij echtscheiding alles gelijkelijk onder de wederzijdsche echtgenooten verdeeld [4]). Dergelijke toestanden als de hier beschrevene vindt men eveneens bij de Alfoeren der Minahassa. Zoo inderdaad de rang, dien de vrouw bij dit volk ten opzichte van den man inneemt, nergens beter blijken kan, dan zeker wel uit de benamingen waarmede eene getrouwde vrouw aangeduid wordt. Naast de woorden *loemoeloetoe*, kookster, en *toemetemoe*, stampster, welke op hare voornaamste bezigheden in het huishouden wijzen, vindt men, vooral in zangen en legenden, daarvoor de uitdrukking *tetenden*, leunster. Doch niet minder van waarde voor de kenschetsing van de verhouding tusschen de wederzijdsche echtgenooten, naar de Alfoersche opvatting, is het woord *mahatamoe*, de opkweekende, die door den man ten opzichte van zijn vrouw, en omgekeerd, door de vrouw ten opzichte van haar man, gebruikt wordt, en, op dezelfde wijze gebezigd, *kasende*, eetgenoot. Van zelf wijst deze laatste benaming er op, dat man en vrouw gezamenlijk plegen te eten, hetgeen reeds een zekere gelijkheid van rang tusschen de beide geslachten teekent. Inderdaad is de toestand der vrouw bij de Minahassasche Alfoeren geenszins ongunstig te noemen. „Meestal leven de echtelieden vrij eendrachtig samen" — verzekert ons de heer Tendeloo — „of zijn hunne oneenigheden van luttel beteekenis. Het is ook niet de man, die eigenmachtig beschikt, over hetgeen beiden gemeenschappelijk bezitten. Dikwijls is het mij gebeurd, dat ik iets wilde koopen, en dat de man mij liet zeggen, dat hij er eerst met zijn vrouw over wilde spreken. Zij overleggen te zamen, en dit kan

---

[1]) O. c., Vol. I, p. 70.

[2]) Veth, Borneo's Wester-Afdeeling, Deel II, blz. 252.

[3]) Spenser St. John, Life in the forests of the far east, Vol. I, p. 55.

[4]) Spenser St. John, O. c., p. 57. Van de Dajaks der Zuid-Ooster Afdeeling deelt Schwaner, Borneo, Deel I, blz. 204, mede, dat de vrouwelijke leden van een gezin ook in de erfenis deelen.

men toch wel niet verwachten, waar de vrouw door den man als slavin beschouwd wordt" [1]). Overigens deelt de vrouw ook hier in de erfenissen en treedt zij, bij boedelscheidingen, ter zake van echtscheiding als anderszins, vóór de helft op van hetgeen aanwezig is. Ook bij de Bataks — om nog een enkel voorbeeld uit onzen Archipel aan te halen — bij wie de vrouw overigens al geheel opgehouden heeft, rechtspersoon te zijn, neemt zij inderdaad nog een zekeren rang bij den man in, en is de behandeling, die zij van hem ondervindt, alleszins dragelijk. De heer Schreiber, die zeker door zijn langdurig verblijf onder dit volk, als een alleszins bevoegd getuige mag worden beschouwd, verklaart, dat hoewel de vrouwen hier dikwijls boven hare krachten te werk gesteld worden, „die Feldarbeit doch in ganz bestimmter Weise zwischen Mann und Frau getheilt ist" [2]). „Auch findet" — vervolgt hij — „man bei den Bataks gar nicht selten, dass Frauen, zumal schon ältere, im Widerspruch mit ihrer eigentlichen Rechtsanschauung, einen grossen Einfluss in ihren Familien ausüben" [3]). Werkelijk is die invloed niet gering te noemen. Een Bataksche vrouw weet ook in den regel van haar man gedaan te krijgen, hetgeen zij verlangt. Vaak neemt zij daartoe, als andere middelen niet helpen, de bedreiging van zelfmoord te baat. Een koord aan te vatten, en daarmede een beweging te maken, van zich er aan te willen ophangen, is dan voldoende, om den man dadelijk tot toegeven te brengen [4]).

Niet weinig zijn de voorbeelden, ook buiten onzen Archipel, van volken, bij wie, in weerwil van den lagen trap van ontwikkeling waarop zij staan, de vrouw een betrekkelijk hoogen rang inneemt in het gezin, en zij in een goede behandeling zich verheugen mag. Men herinnert zich slechts de schets door Tacitus gegeven van de vrouw bij de ruwe Germaansche woudbewoners. Zij waren de levensgezellinnen van den man, *laborum periculorumque sociae*, gelijk deze geschiedschrijver dit uitdrukt [5]). Van de Toda's, een der wilde berg-

---

[1]) Tendeloo, De toestand der vrouw in de Minahassa, Mededeelingen van wege het Nederl. Zendelinggenootschap, Deel XVII, blz. 19.

[2]) Schreiber, Die Bataks in ihrem Verhältniss zu den Malaien von Sumatra, S. 37.

[3]) Schreiber, l. c.

[4]) Gedurende ons verblijf in de Bataklanden, hebben wij dikwijls de zonderlingste voorbeelden daarvan gezien. Zoo gebeurde het eens, op een avond, dat de kampong Sipirok in rep en roer kwam, door dat een vrouw gevonden werd, bezig zich aan een koffieboom op te hangen — een onschuldig spelletje, want zij kon over den boom heenzien. De verontwaardiging echter over den man, die door zijn koppigheid zijn vrouw tot zoo iets daadwerkelijks had gebracht, was algemeen.

[5]) De origine situ moribus ac populis Germaniae, XVIII.

volken van het vaste land van Indië, heet het: „to the men and boys are left all the harder kinds of work, and the wives do not even step out of doors to fetch water or wood, which is brought to them by one of their husbands", en van de Bodo's en Dhimal's: „they use their wives and daughters well, treating them with confidence and kindness. They are free from all out-door work whatever" [1]). Livingstone maakt eveneens gewag van den hoogen rang der vrouw bij eenige Afrikaansche volken. Zoo van de Banyai's sprekende, zegt hij: „We saw several things to confirm the impression of the higher position which women hold here; and, being anxious to discover if I were not mistaken, when we came amongst the Portuguese, I inquired of them, and was told that they had ascertained the same thing; and that, if they wished a man to perform any service for them, he would reply: „„Well, I shall go and ask my wife"". If she consented, he would go, and perform his duty faithfully; but no amount of coaxing or bribery would induce him to do it if she refused" [2]). Bij de verschillende Indiaansche stammen van Noord-Amerika vinden wij gelijksoortige toestanden. Zoo lezen wij bij Bancroft van de Noetka's: „Wives are consulted in matters of trade, and in fact seem to be nearly on terms of equality with their husbands", en verder dat bij echtscheiding: „a strict division of property and return of betrothal presents is expected, the woman being allowed not only the property she brought her husband, and articles

[1]) Spencer, Principles of Sociology, Vol I, p. 756. Ziehier omtrent de positie der vrouw bij de Toda's nog een belangrijke getuigenis: »Woman's influence in the mand (het dorp), through her husbands and children, is real. Bij the great tolerance and moderation of the men, aided bij a very sufficient mental power and mastery over her subject, she maintains a good position in the house." (Marshall, A phrenologist amongst the Todas, p. 218).

[2]) Livingstone, Missionary travels in South Africa, p. 623. Deze hooge positie der vrouw is in overeenstemming met de min of meer matriarchale inrichting van het gezin bij de Banyai's. De man volgt toch bij het huwelijk de vrouw, terwijl de kinderen ook haar toebehooren. »When a young man takes a liking to a girl of another village, and the parents have no objection to the match, he is obliged to come and live at their village. He has to perform certain services for the mother-in-law, such as keeping her well supplied with firewood...... If he becomes tired of living in this state of vassalage, and wishes to return to his own family, he is obliged to leave all his children behind — they belong to the wife." (Livingstone, O. c., p. 622). De waardigheid gaat ook in den regel over op de zusterskinderen. »The government of the Banyai is rather peculiar, being a sort of feudal republicanism. The chief is elected, and they choose the son of the deceased chief's sister in preference to his own offspring. When dissatisfied with one candidate, they even go to a distant tribe for a successor, who is usually of the family of the late chief, a brother, or a sister's son, but never his own son or daughter." (Livingstone, O. c., p. 617).

manufactured by her in wedlock, but a certain proportion of the common wealth" [1]). Schoolcraft, zooals aangehaald bij Spencer, verklaart omtrent de Chippewyan's: „that though the women are as much in the power of the men as other articles of their property, they are always consulted, and possess a very considerable influence in the traffic with Europeans, and other important concerns" [2]). Ter zelfder plaatse citeert genoemde schrijver ook de Clatsop's en de Chinnoek's, twee andere Indiaansche stammen, bij wie de vrouw eveneens een grooten invloed bezit en zich in vele opzichten als de gelijke van den man betoont. Zij mag vrij uit spreken in zijn tegenwoordigheid, ja, doet dit zelfs dikwijls tegenover hem op een toon van gezag [3]). Ook bij de Arabieren van den vóór-Islamitischen tijd en gedurende de eerste eeuwen van den Islam, nam de vrouw in het gezin een vrij hoogen rang in. „Der Verkehr der Frauen mit den Männern war durchaus nicht behindert; Frauen empfingen ohne Bedenken männliche Besucher und zwar nicht blos Anverwandte, sondern auch Fremde. Sie gingen nach Belieben aus und hatten das Recht, eben so wie die Männer, zu den vorgeschriebenen Stunden des Gebetes die Moschee zu besuchen, was allerdings schon im III Jahrhundert H. ausser Brauch kam. Eben so stand es ihnen zu, den Gatten selbst zu wählen oder doch jeden zurückzuweisen, der ihnen nicht gefiel" [4]). Dit voor zooveel betreft de hoogere standen. In de lagere klassen was de positie der vrouw nog vrijer en zelfstandiger. „In der ärmlichen Hütte des Bauern oder dem Zelte des Wüstenbewohners, so wie in der beschiedenen Häuslichkeit des Kleinbürgers oder Handwerkers übte die Frau eine, wo möglich noch grössere Gewalt aus, als im Palaste des Reichen, wo der Hausherr die Ungunst der Einen leicht in den Armen einer Anderen vergessen konnte. Für jene war die Frau die Herrin des Hauses, die unbeschränkte Gebieterin im Kreise der Familie und so darf es nicht überraschen, wenn ein Dichter (Abul 'atâhija) aus der Zeit Harun Rashyds von seiner Frau in einem Gedichte sagt:

Nach der Herrin meines Hauses
  Währt schon lang mein Grämen;
Wüsst' ich nur, ob je die Trennung
  Soll ein Ende nehmen.
Ach! für sie entsag' ich
  Gerne allen Diademen.

[1]) Bancroft, The native races of the Pacific States of North America, Vol. I, p. 196–197.

[2]) Spencer, Principles of Sociology, Vol. I, p. 753—754.

[3]) Spencer, l. c.

[4]) Von Kremer, Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen, Band II, S. 101.

So war denn die sociale Stellung der Frau im Anbeginne des Islams eine durchaus würdige, selbständige und hoch geachtete, ja es herrschte durch einige Zeit eine ritterliche Verehrung des schönen Geschlechtes, man besang die Frauen in liebeglühenden Gedichten und verklärte ihr Bild met dem ganzen Zauber der Poesie" [1]). Doch nergens zeker komt de hooge rang dien de vrouw inneemt, de vrijheid die zij geniet, sterker uit dan bij de Berbers, hetgeen van dit volk dat de matriarchale instellingen nog zoo in haar geheele volledigheid beoefent, wel niet anders verwacht kan worden. „De Berberin — aldus de Hoogleeraar de Goeje in zijn hierboven reeds geciteerde verhandeling — mag vrij en ongesluierd uitgaan; zij mag spreken met wien zij wil; zij eet in het midden van haar gezin, zelfs als er gasten zijn; zij koopt op de markt hetgeen noodig is; kortom zij geniet dezelfde vrijheid als de Europeesche vrouw. Dit zoowel in Kabylië als in de Sahara en bij de volken van den Atlas. Barth ontving in de woestijn dikwijls bezoek van dames, die zonder eenig geleide en ongesluierd met hem kwamen spreken; eens kwam de dochter van een opperhoofd hem zelfs een huwelijksvoorslag doen. De vrijheid, die den ongehuwden wordt toegestaan, is echter ook volgens Europeesche zeden te groot. Hanoteau verhaalt, dat het niets ongewoons is, dat een jong meisje haar kameel bestijgt, om haar minnaar, die 20 à 30 uren van haar verblijf afwoont, een bezoek te brengen. Deze uitstapjes schaden haar goeden naam volstrekt niet, en beletten haar niet een man te vinden" [2]).

[1]) Von Kremer, O. c., II, S. 102. Hoe de toestand der vrouw onder den Islam geworden is, behoeven wij hier nauwelijks in herinnering te brengen. De Arabische vrouw van den lateren tijd is zoowel voor als na haar huwelijk steeds in een soort van gevangenschap; zij komt zelden op straat en dan geheel gesluierd; slechts hare allernaaste verwanten mogen haar gelaat zien. Zelfs binnenshuis is zij niet vrij; zij spijst niet eens met haar echtgenoot en meester; de wet beschouwt haar als onmondig en zij is dit ook. Behalve aan andere inwendige oorzaken, komt volgens von Kremer »das zweifelhafte Verdienst, die hohe Stellung des Weibes angegriffen und herabgedrückt zu haben" in de eerste plaats »den griesgrämigen und fanatischen Theologen des Islams" toe. »Nicht etwa — gaat de schrijver voort — dass sie für weibliche Reize unempfänglich gewesen wären — sie hatten ihr Harem gewöhnlich reich besetzt — aber ausserhalb desselben gaben sie sich gerne den Anschein einer gründlichen Verachtung für irdische Genüsse und einer frommen Entrüstung über die Sündhaftigkeit der Welt, die Leichtfertigkeit des schönen Geschlechtes. Desshalb hat schon einer der ältesten Traditionisten mit offenbarer Vorliebe mehrere Ueberlieferungen vom Propheten gesammelt, welche dahin lauten, dass die Weiber grösstentheils in die Hölle kommen. Der fromme Herr vergass offenbar hiebei, dass Mohammed selbst das Paradies mit Hurys von unvergänglicher Schönheit, Jugend und Jungfräulichke bevölkert." (Von Kremer, O. c, II, S 104.)

[2]) Prof. de Goeje, de Berbers, Gids, Juli 1867, blz. 29—30.

Met de voorgaande voorbeelden, die nog met een menigte vermeerderd kunnen worden, willen wij volstaan. Doch op een voornaam gevolg van de matriarchale instellingen voor zooveel betreft de positie der vrouw, willen wij hier in het bijzonder nog de aandacht vestigen, alvorens van dit punt af te stappen, op de vrijheid namelijk die de meisjes hebben om over haar hand te beschikken. De hierboven bedoelde jonge dame die Barth een huwelijksvoorstel deed, handelde volstrekt niet geëmancipeerder dan hare zusteren elders, waar dezelfde toestanden als bij de Berbers bestaan. Reeds in het tweede hoofdstuk van deze onze verhandeling, bij het bespreken van den oorsprong, van de instelling van den bruidschat, hebben wij aangetoond, dat bij onbeschaafde volken de meisjes inderdaad meer macht hebben, om hare minnaars te kiezen, te verwerpen en aan te lokken, dan men oppervlakkig wel verwacht zou hebben [1]). Aan de daar gegeven voorbeelden willen wij hier nog eenige toevoegen. Het recht van zelfkeuze van een echtgenoot moet, tijdens de matriarchale instellingen onder hen nog in zwang waren, bij de Basken bestaan hebben. De herinnering daarvan is nog tot den huidigen dag bewaard gebleven in de volgende regelen van een lied, uit den tijd van den vooravond der groote revolutie, toen de eerste schok aan die instellingen gegeven werd:

. ...
Celles de Barèges,
En dépit de leurs parents,
Choisissaient leurs époux.
Oh! quel doux privilège! [2]).

Doch zelfs daar waar het patriarchaat al bestaat, zien wij, hoe, als een nagalm uit de tijden toen de moederlijke toestanden nog overheerschende waren, de vrouw eigenmachtig over haar hand beschikken kan. Zoo schijnt, om met onzen Indischen Archipel te beginnen, volgens de oude verhalen, dit vroeger het geval te zijn geweest bij de Alfoeren der Minahassa. Wij lezen b.v. hoe iemand eens op de jacht zijnde, een meisje ontmoette, en die twee alleen bij onderling goedvinden, zonder iemand daarbij te kennen, man en vrouw werden [3]). Ook bij de Dajaks speelt de wil der vrouw bij het huwelijk

---

[1]) Zie Indische Gids, October 1880, blz. 657—659.

[2]) Giraud Teulon, La mère chez certains peuples de l'antiquité, p. 42.

[3]) Zie het verhaal *Naasarĕm bija si Mamanua*, blz. I—V van de Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahassa (uitgegeven door het bestuur van het Nederl. Zendelinggenootschap). Mamanua op de jacht zijnde, ontmoette een meisje. »Van waar zijt gij? Hoe heet gij? Hoe heeten uwe ouders?"

een voorname rol. Schwaner getuigt dit van de Orang-Ot. Het meisje kiest haar man en schenkt hem een keukengereedschap, met een blaaspijp, een schild en een parang [1]). Bij andere Dajaksche stammen geeft de adat aan de vrouwen een middel ter hand, om zich den man te verschaffen, dien zij beminnen. Bij dit middel, *matep* genoemd, gaat het aanzoek werkelijk van den kant der vrouw uit. Men tracht namelijk den man in het huis van het meisje te lokken. Zoodra hij de deur is binnengetreden, sluit men deze toe, behangt de wanden met verschillende stoffen en andere versierselen, draagt het eten op, en maakt hem vervolgens den wensch der dochter bekend, om met hem te trouwen. Weigert de man zijn toestemming, dan moet hij de waarde der opgehangen stoffen en goederen enz. betalen; in het tegenovergestelde geval echter geven de bruid en de bruidegom elkander de huwelijksgift of het *bolako* [2]). Bij de Bataks eveneens, hoezeer bij hen de bruidschat reeds geheel het karakter van een koopsom heeft aangenomen, komt de wil der vrouw bij het huwelijk inderdaad nog zeer in aanmerking. „Nach dem Herkommen — aldus getuigt de heer Schreiber — sucht der Jüngling sich erst der Neigung des Mädchens zu vergewissern, ja, in der Regel findet zwischen den jungen Leuten erst eine förmliche Verlobung mit Austausch von Liebespfändern statt, ehe der Bräutigam seine Anverwandten zu dem Besitzer des Mädchens absendet, um über den Kaufpreis zu verhandeln. Freilich kommen auch nicht selten Fälle vor, zumal wenn der Freiersmann alt aber reich ist, dass die Verwandten des Mädchens dasselbe um des hohen Kaufpreises willen, der ihnen geboten ist, gegen Willen und Neigung einem Manne zu überliefern suchen. Doch giebt es für das Mädchen in solchem Fall oft noch einen rettenden, durch die Adat sanktionirten Ausweg. Sie darf nämlich, im Fall sie im Besitz eines Liebespfandes ist, zu dem Geber desselben hinlaufen, derselbe ist dann gezwungen, sie anzunehmen, und seine Verwandten müssen dann nur sehen, wie sie sich mit dem Eigenthümer des Mädchens über den Kaufpreis verständigen" [3]).

Ook buiten den Archipel zijn de gevallen niet zeldzaam van vol-

---

Na op deze vragen antwoord te hebben gekregen, vroeg Mamanua haar te trouwen: »Als gij wilt, zal ik u tot mijne vrouw nemen." Het meisje er in toestemmende, werden zij man en vrouw. Een voorbeeld van een huwelijk alleen op de wederzijdsche toestemming gesloten, vindt men ook in het verhaal *Naasarĕm bija se sijow mahatuari wewene*, O. c., blz. XIV–XVII.

[1]) Schwaner, Borneo, Deel I, blz. 230.

[2]) Schwaner, O. c., Deel I, blz. 198.

[3]) Schreiber, Die Bataks in ihrem Verhältniss zu den Malaien von Sumatra, S. 37.

ken bij wie de vrouw nog volkomen het recht heeft over haar hand te beschikken. Van de op zulk een lagen trap van beschaving staande Patagoniërs vinden wij b.v. opgeteekend: „Marriages are always those of inclination, and if the damsel does not like the suitor for her hand, her parents never force her to comply with their wishes, although the match may be an advantageous one" [1]). Bij de oude Arabieren, zelfs nog tijdens de eerste eeuwen van den Islam, zagen wij reeds hoe het meisje volle vrijheid had om te huwen wien zij verlangde [2]). „Es war überhaupt den Frauen die freieste Selbstbestimmung in der Wahl ihrer Gatten gestattet und es kam sogar der Fall vor, dass die Frau eines Chalifen (Saffâh) nach dessen Ableben einen neuen Gatten ihrer Wahl heiratete, der ein einfacher, unbemittelter Privatmann, wenn auch aus einer der edelsten Familien war. Aus der ersten Ehe brachte sie ihm unermessliche Schätze zu, verstiess ihn aber schliesslich, weil sie Verdacht gefastt hatte, dass er ein Verhältniss mit einer Sklavin habe" [3]). Doch verreweg het merkwaardigste voorbeeld van het hier bedoelde recht der vrouw leveren ons de oude Indiërs, die daarom dan ook hier een meer opzettelijke beschouwing verdienen, te meer daar geen der schrijvers, die over dit onderwerp gehandeld hebben, er de aandacht op gevestigd heeft. Hetzelfde wetboek van Manu, dat in alle perioden des levens de vrouw onder voogdij stelt, haar elke zelfstandigheid ontzegt [4]), kent haar in zake het huwelijk, in sommige

---

[1]) Musters, At home with the Patagonians, p. 177.

[2]) Zie hiervoren, blz. 270.

[3]) Von Kremer, Culturgeschichte des Orients under den Chalifen, Band II, S. 100. Men weet hoe deze vrijheid der vrouw ook door den Islam grootendeels verloren gegaan is. Volgens de Sjafe'ieten hebben zelfs de vader en bij ontstentenis van dezen, de grootvader het recht hun dochter of kleindochter uit te huwelijken, zonder dat zij daartoe haar toestemming behoeft te geven, ja zelfs tegen haar zin, indien zij nog maagd is (Van den Berg, De beginselen van het Mohammedaansch recht, blz. 118).

[4]) Manu, V, 148. *Bâlye pitur vaçe tishṭhet pâṇigrâhasya yauvane, putrâṇâṁ bhartari prete na bhajet strî svatantratâṁ,* Gedurende hare kindsheid, moet de vrouw staan onder het gezag van haar vader; gedurende hare jeugd, onder dat van haar echtgenoot; als haar echtgenoot overleden is, onder dat van hare zonen: een vrouw mag nooit onafhankelijkheid bezitten. — Een gelijkluidende uitspraak komt ook voor Manu, IX, 3. In zijn commentaar voegt Kullûka er bij, dat bij afwezigheid van zonen, de vrouw, na het overlijden van den man, onder de voogdij behoort te staan van diens naaste verwanten, of zoo deze er niet zijn, van de verwanten van haar vader; bij ontstentenis van beiden, komt zij onder het gezag van den vorst: *bhartari mṛte putrâṇâṁ tadabhâve blartṛsapiṇḍânâṁ, tatsapiṇḍeshu câsatsu pitṛpakshaḥ prabhuḥ striyâḥ, pakshadvayâvasâne tu râjâ bhartâ striyâḥ.*

gevallen, een volkomen onafhankelijkheid toe, onttrekt haar ten deze dikwijls zelfs geheel aan de ouderlijke macht. Het meisje toch, dat, manbaar geworden, door haar vader niet ten huwelijk gegeven wordt, kan na drie jaren te hebben gewacht, zelve zich een echtgenoot kiezen naar haar stand [1]). Voornamelijk echter bij het zoogenaamde *gandharva*-huwelijk komt de hierbedoelde onafhankelijkheid der vrouw uit. Men weet wat daaronder moet worden verstaan. Het is een der acht vormen van den echt in de *Manava-dharma-çâstra* omschreven, en wel bepaaldelijk die waarbij de gelieven zich met elkander vereenigen, zonder voorafgaande toestemming van ouders of verwanten, die eerst na de voltrekking van het huwelijk er kennis van krijgen. Geheel uit liefde voortgesproten, *kâmasambhava*, is wederzijdsch verlangen, *anyonyecchâ*, de eenige vereischte tot deze verbintenis [2]). Men herinnert zich, hoe Çakuntalâ, in Kâlidâsa's bekend tooneelspel van dien naam, met den koning Dushyanta door een dergelijk gandharva-huwelijk vereenigd werd, en het is hier, dat wij het karakter van dezen vorm van den echt het best kunnen leeren kennen. Als Çakuntalâ toch te kennen gaf, dat zij, hoe ook door de liefde gekweld, niet eigenmachtig over haar hand mocht beschikken, heette het uit den mond van den koning: „O angstvallige maagd, weg met die vrees voor uwen vader. Het eerwaardige familiehoofd, dat de heilige wet kent, zal geen schuld in u vinden, want: 't Gandharva-huwlijk is voorheen vaak door de dochters aangegaan van koninklijke wijzen zelfs; en door den vader goedgekeurd" [3]). Was de vrijheid dus groot, die de vrouw tijdens Manu had, om zich naar welgevallen met den persoon harer keuze te verbinden, nog meer was dit het geval in de oudere tijden, in de periode der heldendichten, der Mahâbhârata en der Râmâyana. Wij zien hoe toen de vrouw, althans bij de kaste der kshatriya's, niet alleen het recht van zelfkeuze van een echtgenoot had, doch ook dit recht in het

---

[1]) Manu, IX, 90. *Trîṇi varshâṇyudîksheta kumâryṛtumatî satî, ûrdhvaṁ tu kâlâd etasmâd vindeta sadṛçaṁ patiṁ*, Dat een meisje huwbaar zijnde, drie jaren wachte, en na verloop van dezen tijd zich een echtgenoot van denzelfden stand kieze. — Vermelding verdient het echter, dat deze zelfkeuze der vrouw toen reeds min of meer in discrediet schijnt te zijn geweest, zoodat een bepaling reeds werd noodig geacht, om de handeling als niet ongeoorloofd te proclameeren. De volgende çloka zegt toch: Het meisje dat niet ten huwelijk gegeven wordende, uit zich zelve een echtgenoot neemt, begaat geenerlei laakbare handeling, evenmin hij dien zij genomen heeft, *Adîyamânâ bhartâram adhigacchedyadi svayaṁ, nainaḥ kiñcid avâpnoti na ca yaṁ sâdhigacchati.*

[2]) Manu, III, 32.

[3]) Çakuntalâ, 3de bedrijf. De gegeven vertaling is die van Prof. H. Kern (Haarlem, Kruseman, 1862), blz. 87.

openbaar uitoefende, door den vader in de gelegenheid gesteld werd, bij een tournooi uit een verzameling van minnaars openlijk dengene aan te wijzen, aan wien zij haar hand wenschte te schenken. Dit gebruik, de *svayaṁvara* — „the election of a husband by a princess, or daughter of a kshatriya at a public assembly of suitors held for the purpose," gelijk Monier Williams dit omschrijft [1]) — schijnt inderdaad regel te zijn geweest, en plaats te hebben gehad, zoodra een meisje volwassen was. Wij wijzen slechts, om ons tot één voorbeeld te bepalen, op de svayaṁvara van Damayantî in de bekende Nala-episode uit de Mahâbhârata. „Toen de koning bemerkte" — zoo lezen wij — „dat zijne dochter Damayantî den huwbaren leeftijd had bereikt, zag hij in, dat hij de svayaṁvara voor haar houden moest. En hij zond een uitnoodiging aan alle vorsten, om deze svayaṁvara bij te wonen. Zoodra de koningen allen van de svayaṁvara van Damayantî hoorden, gingen zij tot Bhima, ingevolge diens uitnoodiging, de aarde vervullende met het rumoer van olifanten, paarden en wagens, met troepen, met bonte kransen en sieraden getooid, schoon van aanzien, prachtig uitgedost" [2]). Men kent den afloop: hoe Damayantî, ten spijt der verzamelde vorsten, Nala, den koning van Nishadha, zich tot echtgenoot verkoos, in weerwil dat zelfs de goden, Indra, Agni, Varuṇa en Yama, mede opgekomen waren om naar haar hand te dingen. „Na de goden aangeblikt te hebben" — aldus heet het — „en eveneens Nala, den roemruchtigen, liet, naar het recht dat haar toekwam, Bhiṃa's dochter haar keuze vallen op den koning der Nishadhers. Blozende raakte het grootoogige meisje den zoom van Nala's kleed aan, en hing hem om de schouders den allerschoonsten krans. Zoo koos de bevallige maagd zich Nala tot echtgenoot" [3]). Inderdaad kan men bezwaarlijk een

---

[1]) Monier Williams, Sanskrit-English Dictionary, i. v. *svayaṁvara*.

[2]) Mahâbhârata, III, 2111—2114 (Nala, II, 8—11).

Sa samîkshya mahîpâlaḥ svâṁ sutâṁ prâptayauvanâṁ
Apaçyad âtmanâ kâryaṁ damayantyâḥ svayaṁvaraṁ.
Sa sannimantrayâmâsa mahîpâlân viçâm patiḥ
Anubhûyatâm ayaṁ vîrâḥ svayaṁvara iti prabho.
Çrutvâ tu pârthivâḥ sarve damayantyâḥ svayaṁvaraṁ
Abhijagmus tato bhîmaṁ râjâno bhîmaçâsanât.
Hastyaçvarathaghoshena pûrayanto vasundharâṁ
Vicitramâlyâbharaṇair balair dṛçyaiḥ svalaṁkṛtaiḥ.

Mahâbhârata, III, 2216—2218 (Nala, V, 26-28).

Sâ samîkshya tu tân devân puṇyaçlokañ ca bhârata
Naishadhaṁ varayâmâsa bhaimî dharmeṇa pâṇḍava.
Vilajjamânâ vastrânte jagrâhâyatalocanâ
Skandhadeçe 'sṛjat tasya srajaṁ paramaçobhanâṁ.
Varayâmâsa caivainaṁ patitve varavarṇinî.

grooter privilege zich voorstellen dan ten deze aan de vrouw bij de oude Indiërs gegeven werd, en was haar toestand op dit punt zeer zeker geëmancipeerder, dan dit zelfs met onze begrippen overeen te brengen is. Dat wij hier slechts met een overblijfsel uit de tijden te doen hebben, toen ook bij dit volk de verwantschap uitsluitend in de moederlijke lijn gerekend werd, behoeft nauwelijks betoog. Misplaatst in het stelsel van een patriarchaat, zooals dit, gelijk wij reeds opmerkten, in Indië voorkwam, met zijn volstrekte onderworpenheid en altijddurend onmondigen staat der vrouw, is het recht van zelfkeuze van een echtgenoot alleen bij een matriarchaat volkomen regelmatig en redelijk, en moet dus òf aan volken, welke deze inzetting huldigden ontleend zijn geworden, hetgeen bezwaarlijk is aan te nemen, òf, wat alleen mogelijk is, uit een vroeger dusdanig ontwikkelingstijdperk der Indiërs zelven overgebleven zijn.

Uitgaande van een oorspronkelijk communaal huwelijk, zagen wij hoe het matriarchaat de meest primitieve vorm moet zijn geweest van het gezin. Door voorbeelden toonden wij de algemeene verspreiding daarvan aan, ook daar waar het huwelijk al gehuldigd wordt, onzekerheid van het vaderschap reeds opgehouden heeft, en de instelling dus alleen uit kracht van overleven bestaat. Niet minder zagen wij in de rechtstoestanden der vrouw, bij de onbeschaafde volken, het bewijs van die oorspronkelijk matriarchale inrichting van het gezin. De rechten en vrijheden welke de vrouw hier geniet, de bevoegdheden, publiek- zoowel als privaatrechtelijke, die zij hier bezit en waarvan zij in meer ontwikkelde maatschappijen dikwijls zoo ten eenenmale verstoken is, zij laten zich alleen daardoor verklaren, dat de lagere rassen van het oorspronkelijke stelsel van het moederrecht minder verwijderd zijnde dan de hoogere, ook, meer dan deze, de in dat stelsel behoorende geëmancipeerde toestanden der vrouw, door overleven, moeten hebben bewaard. Nog op een merkwaardig gebruik willen wij hier wijzen, dat een even krachtig argument levert voor hetgeen wij in dit hoofdstuk dus hebben trachten te betoogen. De betrekking tusschen moeder en kind is — wij merkten dit hierboven reeds op — een physiek feit, die tusschen vader en kind integendeel een juridische fictie. Was dus het vaderschap niet een van den aanvang af bestaande instelling, niet iets dat als het ware van zelf sprak, dan is het ook natuurlijk, dat bij de ontwikkeling van het begrip daarvan, de mensch naar een middel moet hebben omgezien, om een zoo volkomen abstract denkbeeld, onder concreten vorm, ad oculos, te brengen. Het moederschap reeds bestaande, kon het wel niet anders, dan dat het

vaderschap naar het model daarvan gevormd werd. Kwam het eerste in het kraambed tot stand, dan moest ook het kraambed het symbool zijn van het tweede, moest, door een cubatie te fingeeren, de vader trachten, de betrekking tusschen hem en het pasgeboren kind aan den dag te brengen. Men weet, hoe dit werkelijk bij vele volken gedaan wordt, de man, als zijn vrouw een kind baart, zich voor langeren of korteren tijd in bed legt en zich oppassen en verplegen laat. Eenige voorbeelden daarvan mogen hier ter illustratie volgen.

Reeds bij de oude schrijvers vindt men van dit gebruik gewag gemaakt. Apollonius teekende van de Tibareni van het Zuid-Oostelijke kustland van de Zwarte-zee op, dat bij hen, bij de geboorte van een kind, de man zich te bed placht te begeven, het hoofd met doeken omwonden en onder het uiten van smartelijke kreten, terwijl de vrouw hem allerlei lekkernijen voorzette en het bad voor hem in orde bracht [1]). Van de bewoners van Corsica deelde Diodorus Siculus mede, dat zij, wanneer een kind geboren werd, de zonderlinge gewoonte hadden, van zich volstrekt niet om de moeder te bekommeren, doch dat de vader zich als een kraamvrouw behandelen liet, en verscheidene dagen in bed liggen bleef. Omtrent de Iberiërs in het Noorden van Spanje vindt men hetzelfde opgeteekend bij Strabo. Als de vrouwen in de kraam kwamen, dan waren het de mannen, die zich zorgvuldig verplegen lieten. Dit bericht wordt bevestigd door het voorkomen van dit gebruik nog ten huidigen dage bij de Basken, de afstammelingen dier Iberiërs. In Biscaya — aldus vertelt Michel — staat de moeder na de geboorte van een kind onmiddellijk op, en verricht hare gewone werkzaamheden in het huishouden, terwijl de man, met het pasgeboren wicht in zijne armen, in bed gaat liggen en dus de gelukwenschen der buren ontvangt [2]). In Navarra en aan de Fransche zijde der Pyreneeën werd deze gewoonte voorheen eveneens gevonden. Legrand d'Aussy wijst er op, dat, in een oud Fransch fabliau, de koning van Torelore *au lit et en couche* was, toen Aucassin tot hem kwam, en hem deed beloven, dit gebruik in zijn gebied af te schaffen. Dezelfde schrijver vermeldt nog, dat heden ten dage het in de kraam liggen der mannen in Béarn voorkomt, waar het bekend is onder den naam van *faire la couvade* [3]).

---

[1]) Zie o. a. Giraud Teulon, La mère chez certains peuples de l'antiquité, p. 35. Ook de twee volgende voorbeelden zijn aan dezelfde plaats van dit werk ontleend.

[2]) Tylor, Researches into the early history of mankind, p. 302. Waar bij de volgende voorbeelden niets vermeld is, zijn zij aan dit werk van Tylor ontleend, p. 293—304.

[3]) In navolging van Tylor, zullen wij het woord *couvade* bezigen als algemeene benaming voor het gebruik van het kraambed der mannen.

Buiten Europa treft men deze gewoonte het veelvuldigst in Amerika aan. „Zoodra men hoort, dat een vrouw een kind ter wereld gebracht heeft, — vertelt de jezuïeten-zendeling Dobrizhoffer van de Abiponen, — ziet men ook den echtgenoot te bed liggen, met matten en vellen toegestopt, opdat geen tochtje hem moge genaken; hij vast, neemt rust en speent zich gedurende een reeks van dagen met de meeste zorg van sommige spijzen; men zou er een eed op doen, dat hij de moeder van het kind is..... Ik had er vroeger wel van gelezen, maar er om gelachen. Ik hield het voor onmogelijk, dat ik zulk een dwaasheid ooit zou kunnen aannemen, en dacht dat die barbaarsche gewoonte meer in scherts dan in ernst verteld werd; maar nu zag ik het ongelooflijke met eigen oogen bij de Abiponen. En in waarheid nemen zij dit gebruik, hoe lastig en onaangenaam het ook is, met nauwgezetheid en ijver in acht, daar zij inderdaad het er voor houden, dat rust en onthouding van den vader niet alleen het welzijn van den jonggeborene bevorderen moet, doch ook daarvoor volstrekt noodig is." Dobrizhoffer deelt een geval mede, waaruit dit laatste duidelijk blijkt. „Als een kind te sterven komt — gaat hij verder voort — dan wordt dit in den regel door de vrouwen toegeschreven aan de onmatigheid van den vader of aan diens onvoorzichtigheid. Hij heeft zeker iets verkeerds gegeten of gedronken, of is de rivier op een guren dag overgezwommen, of heeft te paard gereden tot hij vermoeid en verhit geraakt is. Met verwijtingen en verwenschingen wordt de man dan overladen." Ook bij de Arawaken in Suriname komt een dergelijke gewoonte voor. De vader mag na de geboorte van een kind geen boom vellen, geen geweer afschieten, geen jacht op groot wild maken, doch alleen op klein gevogelte, met pijl en boog. In Brazilië onthouden zich vader en moeder beide vóór de geboorte van het kind van sommige vleeschspijzen, en leven hoofdzakelijk van visch en fruit [1]). Hetzelfde vertelt Brett van de Caraïben van Guyana. „Als de mannen vermeerdering van familie te wachten hebben, achten zij zich verplicht enkele vleeschsoorten niet te eten, opdat het kind niet op geheimzinnige wijze er de nadeelige gevolgen van mocht ondervinden. Als het kind geboren is, vleit de vader zich volgens de oude Indiaansche etiquette in zijn hangmat neder. Hij blijft eenige dagen liggen, als ware hij ziek, en hoort zoo de gelukwenschen en het beklag zijner vrienden aan. De vrouwen passen hem op, vol teederheid en zorg, terwijl de moeder van den jonggeborene bezig is met koken en niemand op haar let" [2]). Bij

[1]) Lubbock, Origin of civilisation etc., p. 16.
[2]) Lubbock, l. c.

Du Tertre vindt men dit bericht bevestigd. „Wanneer een kind geboren wordt, gaat de moeder dadelijk aan het werk, maar de vader begint te steunen en te klagen en gaat naar zijn tent, waar hij als een zieke wordt behandeld en op dieet gesteld wordt. Hoe zij zoo kunnen vasten en niet dood gaan, is mij een raadsel, want zij blijven in den regel de eerste vijf dagen zonder eten of drinken. Van den vijfden tot den tienden dag, mogen zij niets anders gebruiken dan wat oüycou, een drank die ongeveer dezelfde voedende bestanddeelen heeft als ons bier. Na verloop van deze tien dagen, is het hun geoorloofd bij de oüycou eenig cassava te eten, doch moeten zij overigens gedurende een maand van alle andere voedsel zich nog onthouden." In Noord-Amerika vindt men de hier geschetste gebruiken terug bij de Indianen in Californië, bij de Shoshonen, en in Groenland, waar de echtgenoot, nadat de vrouw bevallen is, gedurende eenige weken niet werken en ook geen handel drijven mag [1]).

Verlaten wij Amerika, dan verdient China in de eerste plaats onze aandacht. Marco Polo vermeldt het bestaan der couvade in West Yunnan. Tylor betwijfelt het echter, of het wel Chineezen waren, die dit gebruik beoefenden. »The people — aldus betoogt hij — among whom Marco Polo found it were probably one of the distinct and less cultured races within the vast Chinese frontier, for it has been noticed among the mountain tribes known as the Miau-tsze, or „Children of the soil", who differ from the Chinese proper in body, language and civilisation, and are supposed to be, like the Sontals and Gonds of India, remnants of a race driven into the mountains by the present dwellers in the plains." Een Chineesche reiziger onder de Miau-tsze vermeldt dan ook, als iets geheel vreemds voor hem, dat „in een van de stammen het gebruikelijk is voor den vader, om na de geboorte van een kind, als de moeder al sterk genoeg is om het bed te verlaten, in haar plaats er in te gaan, en zoo de gelukwenschen te ontvangen van vrienden en bekenden, terwijl hij hun den jonggeborene vertoont". Ook in het zuiden van Indië komt deze gewoonte voor. In Madras, Seringapatam en op de kust van Malabar, moet de man bij de geboorte van zijn eerste kind van zijn voornaamste vrouw, en later voor elken zoon, die hun geschonken wordt, een maand lang te bed gaan liggen, zich aan rijstdieet houden, geen prikkelend voedsel gebruiken en niet rooken. „The people of this district of India — meent Tylor, aan wien dit bericht ontleend is — may be described as

[1]) Lubbock, O. c., p. 17.

mainly of the indigenous Dravidian stock, more or less mixed with Aryan Hindu. They are Hinduized to a great degree in religion and habits, but preserve some of their earlier customs; among which the couvade, which is not known as an Aryan Hindu practice, must probably be counted."

Voor zooveel den Indischen Archipel betreft, wordt de couvade op het eiland Boeroe gevonden. Reeds Wouter Schouten maakt in zijn reisverhaal er gewag van. „De vrouw blijft na haare verlossing niet in het bed; maar zij begeeft zig aanstonds met het jonggeborene naar de rivier, en zig-zelve, als ook het teder wigt, wel gewasschen en gereinigd hebbende, keert zij wederom tot haare bezigheden, en alles loopt wel af. Maar daarentegen, wanneer eene zwartin in de kraam komt, laat de man, die zig zeer zieklijk en belachlijk weet aantestellen, zig, als kraamheer, ter deege koesteren en oppassen, terwijl de zwakke kraamvrouw aan het werk moet, om den man wat lekkers toe te bereiden, en hem wat voedzaams te geven, opdat hij spoedig weêr op de been mag komen" [1]. Van der Hart, *Reize naar het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden*, bevestigt dit bericht. „Zoodra een kind geboren wordt, heeft men daar zooveel omslag niet bij als in Europa; de moeder gaat dadelijk na hare bevalling met het kind naar de rivier, beide reinigen zich en daarmede is de zaak afgeloopen...... Nadat vrouw en kind uit de rivier zijn teruggekeerd, hervat de moeder hare gewone werkzaamheden; de man daarentegen stelt zich zoo ziekelijk en belagchelijk aan, alsof hij bevallen ware, en gebruikt met veel smaak de lekkernijen, die hem door zijne vrouw bereid worden" [2]. Bij de Dajaks komt de hier geschetste gewoonte in dien zin voor, dat niet alleen de moeder, doch ook de vader, ongeveer ééne maand vóór de geboorte van een kind, zich van verschillende zaken te onthouden heeft, uit vrees dat anders de verwacht wordende wereldburger er de nadeelige gevolgen van ondervinden zou. „Beide ouders mogen volstrekt geen vuur aansteken of naderen, — het kind zou dan gevlekt ter wereld komen; zij mogen geenerlei vruchten eten, — het kind zou dan aan buikziekte lijden; zij mogen geene gaten in hout maken, — het kind zou dan blind geboren worden; zij mogen niet onder water duiken, of andere lichamen onder water houden, — het kind zou anders in het lijf der moeder stikken, en dood ter wereld komen" [3]. Hetzelfde vermeldt Spen-

[1]) Wouter Schouten's Reistogt naar en door Oost-Indiën (Utrecht en Amsterdam, 1775) Deel I, blz. 71.

[2]) O. c., blz. 137.

[3]) Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 38—39.

ser St. John van de Dajaks van Sarawak. „The husband of a pregnant woman, until the time of her delivery, may not do work with any sharp instrument, except what may be absolutely necessary for the cultivation of his farm; he may not tie things together with rattans, or strike animals, or fire guns, or do anything of a violent character – all such things being imagined to exercise a malign influence on the formation and development of the unborn child" [1]). Ook na de geboorte van het kind heeft de man zich aan zekere regelen te onderwerpen. Gedurende acht dagen „the unfortunate husband is dieted on rice and salt, and may not go out in the sun, or even bathe for four days" [2]). Eindelijk vinden wij dit gebruik nog op het eiland Nias. „Eigenthümlich ist auch die Besorgniss des Vaters für sein noch ungeborenes Kind. Man meint, dass zwischen ihm und seinem Kinde die innigste Sympathie besteht, und desswegen muss der Vater bei allem, was er thut oder was ihm begegnet, auf sein Kind Rücksicht nehmen. Darum spricht er in dieser Zeit keinen Fremdling an, um seines Kindes Sprache nicht zu verwirren; tödtet er vielleicht eine Schlange, oder spaltet er einen Baum etc., so bewahrt er von dem einen so gut wie vom anderen ein Stückchen auf. Acht Tage nach der Geburt des Kindes, wird für jedes der also gesammelten Souvenirs ein kleines Bild verfertigt, das man aufbewahrt; jene Dinge selbst werden verbrannt, nachdem vorher den Geistern ein Opfer gebracht worden ist" [3]).

Wij behoeven, na hetgeen wij zooeven reeds daaromtrent gezegd hebben, niet lang meer bij den oorsprong en de beteekenis van deze instelling der couvade stil te staan. Gelijk wij reeds opmerkten, hebben wij daarin slechts een middel te zien, primitief aangewend, om het abstracte begrip van het vaderschap onder concreten vorm te brengen. Ook Giraud Teulon staat deze meening voor: „Comment indiquer — dus vraagt hij — des rapports de consanguinité entre le père et le fils? D'après le système de la parenté maternelle, c'était chose simple: les liens entre la mère et l'enfant, résultant de l'acte même de la mise au monde, la notion de consanguinité découlait du fait le moins contestable. Quant à l'homme, dans l'impossibilité de prouver son intervention, et surtout exclusive, il ne pouvait fonder sa paternité que sur une présomption ou une fiction légale. Or, les peuples dans leur enfance sont quelque peu rebelles à l'intelligence des fictions et des idées abstraites: il faut leur en

---

[1]) Spenser St. John, Life in the forests of the far east, Vol. 1, p. 160.
[2]) Spenser St. John, l. c.
[3]) Schreiber, Die Insel Nias, Petermann's Mittheilungen, Band XXIV, S. 50.

faciliter l'admission au moyen d'un acte sensible ou d'une cérémonie extérieure." Vandaar het gebruik der couvade. „On se crut obligé, pour établir des liens de parenté entre le père et le fils, de copier l'acte qui rattache l'enfant à sa mère, de parodier l'accouchement et d'assimiler le père à la mère en faisant de lui une *seconde mère*; Le mari fut donc condamné au rôle d'une femme en couches, et dut se prêter à un simulacre d'enfantement." [1]). Wij hebben aan het voorgaande weinig meer toe te voegen. Doch waarop nog wel de aandacht mag worden gevestigd, is dat de couvade niet minder moet worden opgevat als een reactie op de bestaande matriarchale toestanden. Het was de man, die het nieuwe vaderschap tegenover het oude moederschap stelde; de vader, die niet alleen zijn betrekking tot den jonggeborene aan den dag wenschte te brengen, doch die vooral wilde doen uitkomen, dat die betrekking van geen lagere orde, de band tusschen hem en het kind niet minder stoffelijk, niet minder vleeschelijk was, dan die tusschen de moeder en het kind. Vandaar de getrouwe nabootsing niet alleen van het kraambed, doch ook van alle gebruiken tijdens de zwangerschap en na de bevalling. Dat hieruit langzamerhand het geloof moet zijn ontstaan, dat even als bij de moeder, onthouding bij den vader werkelijk noodig was voor het welzijn van het kind — gelijk, zooals uit de boven geciteerde voorbeelden blijkt, bij vele volken deze meening inderdaad voorkomt — laat zich gemakkelijk nagaan. Ziedaar de zoo zonderlinge instelling der couvade in al hare vormen, in hare algemeene verspreiding, op een natuurlijke wijze verklaard. Van hoeveel gewicht deze instelling dus is als bewijs voor de juistheid van de theorie van een oorspronkelijk matriarchale inrichting van het gezin, springt genoegzaam in het oog. Inderdaad, gelijk Giraud Teulon dit zoo eigenaardig uitdrukt: „cette cérémonie singulière paraît indiquer que la parenté entre le père et le fils aurait été *calquée* sur celle qui existait entre la mère et l'enfant; c'est-à-dire que l'ordre de filiation par les mâles aurait été une institution postérieure à la filiation par les femmes" [2]).

Er is nog een ander gebruik, dat in dit opzicht met de couvade op een lijn gesteld kan worden, waarvan de oorsprong eveneens moet worden gezocht in den tijd, toen, als een reactie op de bestaande moederlijke instellingen, de man vóór alles zijn betrekking tot den jonggeborene aan den dag had te brengen. Wij bedoelen de gewoonte dat de vader, bij de geboorte van een kind, vooral

[1]) Giraud Teulon, Les origines de la famille, p. 194—195.
[2]) Giraud Teulon, O. c., p. 177.

van een zoon, zijn naam verliest en dien van dat kind aanneemt. Eenige voorbeelden daarvan mogen hier volgen. Beginnen wij met den Indischen Archipel. In de eerste plaats treffen wij dit gebruik op Java aan. De ouders behouden hier hun naam totdat hun een kind geboren is, en laten zich van dat oogenblik de vader en moeder van dat kind noemen, b. v. Pak Dojok, de vader van Dojok, Bijang Kasiman, de moeder van Kasiman, Bok Menir, de moeder van Menir enz. Doch dit *karan anak*, zich heeten naar zijne kinderen, is alleen bij geringe lieden in gebruik, en niet in zwang bij personen uit de hoogere standen [1]. Op Celebes treft men iets gelijksoortigs aan bij de Alfoeren der Minahassa. Bij de geboorte van het eerste kind namelijk, verliezen de ouders, om zoo te zeggen, hunne namen en wordt hun de naam van dat kind gegeven, met vervoeging van de woorden *si ama ni*, de vader van, en *si ina ni*, de moeder van. Krijgt b. v. het kind den naam van Wangko, dan zal de vader voortaan Si-ama-ni-Wangko, en de moeder Si-ina-ni-Wangko worden genoemd. Vàn of tòt de ouders sprekende, zal men geene andere namen dan deze gebruiken. Onder deze namen blijven de ouders tot aan hun dood bekend. De namen der ouders leven dus niet voort, maar verliezen zich daarentegen in die van hunne kinderen, vooral in dien van het oudste kind [2]. Hetzelfde getuigt de heer Perelaer van de Dajaks op Borneo. „Wanneer het kind zijn naam ontvangen heeft, doch dit alleen bij eerstgeborenen, dan veranderen de ouders hunne namen, en nemen dien van het kind aan, met voorvoeging van het woord *bapa*, vader, en *indoe*, moeder, zoodat wanneer de eerstgeborene b. v. Toendan heet, de vader Bapa Toendan en de moeder Indoe Toendan genoemd worden [3]. Niet minder verbreid is dit gebruik op Sumatra. Van genoegzame bekendheid is het voorkomen daarvan bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden [4]. Marsden vermeldt het ook bij de Pasoemah's. „In many parts of the country, particularly in Passummah, the father is distinguished by the name of his first child, as Pa Ladin or Pa Rindu (*Pa* for *bapa* signifying the father

---

[1]) Veth, Java, Deel I, blz. 642.

[2]) Zie onze verhandeling, Iets over naamgeving en eigennamen bij de Alfoeren der Minahassa, Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, Deel XXII, blz. 369—370.

[3]) Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 42.

[4]) Zie o. a. Mansveld, Iets over namen en galars onder de Maleiers in de Padangsche Bovenlanden, Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, Deel XXIII, blz. 448—449.

of) and loses in this acquired, his own propre name" [1]). De Bataks beoefenen eveneens deze gewoonte. Na de geboorte van een kind krijgen de ouders een naam, die van dien van het oudste kind ontleend is, b. v. Nan Djonaha, Djonaha's moeder, Na-i-Boenga Ihoer, Boenga Ihoer's moeder, Pat Sotson, de vader van Sotson, Ama-ni-Paroembal, Paroembal's vader [2]).

Ook buiten den Archipel komt het hier bedoelde gebruik veelvuldig voor. Om met een kultuurvolk te beginnen, wijzen wij op de Arabieren. Bekend is het gebruik der *konja* (كنية), een bijnaam gevormd door vóór den naam van het kind het woord *aboe* (ابو), vader, te plaatsen, als Aboe Mohammad (ابو محمّد), vader van Mohammad. Reeds van oudsher komt dit gebruik, dat de vader dus naar den naam van zijn kind onderscheiden wordt, bij de Arabieren voor. Verscheidene historische personen zijn bijna uitsluitend bij hun konja bekend, zoodat omtrent den werkelijken naam niet zelden groote onzekerheid bestaat, gelijk, om slechts één voorbeeld te noemen, met den bekenden schoonvader van Mohammad, Aboe Bakr, het geval is. Even als elders met de namen die aan de kinderen ontleend zijn, wordt ook bij de Arabieren de konja in vele opzichten als een eerenaam beschouwd. Het teekent een zekere gemeenzaamheid, als iemand daarbij aangesproken wordt. Door meerderen tegenover minderen gebruikt, wordt zij als een onderscheiding aangemerkt. In de historiën vindt men niet zelden vermeld, dat iemand zoozeer bij den vorst in gunst stond, dat deze hem zelfs bij zijn konja aansprak (حتّى كناه), als het grootste bewijs van prinselijke toenadering, dat wel gegeven kon worden. Ook vrouwen worden op de-

---

[1]) Marsden, History of Sumatra, p. 286.

[2]) De namen worden dus, hetgeen oppervlakkig niet te zien is, samengesteld door vóór den naam van het kind de woorden *ina ni*, de moeder van, en *apa ni* of *ama ni*, de vader van, te plaatsen. Als echter het woord, dat den naam uitmaakt, met een triller, een verhemelte- of tandletter begint, dan wordt de praepositie *ni* verkort in *n*, terwijl *ina* en *apa* (*ama* wordt in dit geval niet gebruikt) gereduceerd worden tot *na* en *pa*. Vóór klinkers, lip- en keelletters bezigt men voor den vader, *ama ni*, voor de moeder, niet zooeer *ina ni*, dan wel de zooeven genoemde verkorte vorm *na* en *i*, een bijvorm van het voorzetsel *ni* (Van der Tuuk, Tobasche spraakkunst, blz. 317). In het in den tekst aangehaalde voorbeeld „de vader van Sotson", volgens den regel *Pa-n-Sotson*, moet de nasaal, als sluiter vóór een scherpen medeklinker, als de scherpe vaste van zijn geslacht worden uitgesproken, dus Pat-Sotson (Van der Tuuk, O. c., blz. 9). Overigens moeten wij hier nog opmerken, dat de grootvader, op dezelfde wijze, door toevoeging van de woorden *oppu ni* bij den naam van den kleinzoon, naar dezen genoemd wordt.

zelfde wijze niet zelden bij de namen der kinderen onderscheiden. Op Australië komt dit gebruik eveneens voor. „When a man's eldest child is named — getuigt Eyre — the father takes the name of the child, Kadlitpinna, the father of Kadli; the mother is called Kadlingangki, the mother of Kadli, from *ngangki*, a female or woman" [1]). Op Madagascar treft men hetzelfde aan „The Malagasy have a singular custom of taking the name of their eldest child, with the word *raini*, father of, prefixed. Thus, for example, if a man called Rabé has a child born to whom the name Rasoa is given, he drops his original name and becomes Raini Soa, i. e. father of Soa........ Women are occasionally known as *réni*, i. e. mother of such and such a one." [2]). Livingstone constateert deze gewoonte bij de Betsjuanen. „The parents take the name of the child........ Our eldest boy being named Robert, Mrs Livingstone was, after his birth, always addressed as Ma-Robert, instead of Mary, her Christian name" [3]). Gaan wij naar Amerika, dan treffen wij hetzelfde gebruik aan bij de Kutchins. „When a child is named, the father drops his former name and substitutes that of the child, so that the father receives his name from the child, and not the child from the father." [4]). Eindelijk willen wij nog de Patagoniërs noemen, van wie gezegd wordt, dat de ouders bij hen „are frequently known bij the name of a child, which usurps the place of their own." [5]).

Hoedanig hebben wij nu den oorsprong van deze zoo zonderlinge gewoonte te verklaren, schijnbaar zoo onlogisch en zoo in strijd met de natuur der dingen. Natuurlijk toch is het, dat het kind aan zijn vader, den oorsprong van zijn leven, een naam ontleent, niet dat het omgekeerde gebeurt. Verplaatsen wij ons echter in den tijd van de eerste ontwikkeling van het vaderschap, dan kan ons dit gebruik volkomen duidelijk worden [6]). Het was de man, die naar een middel zocht, om tegenover de bestaande uitsluitende

[1]) Aangehaald bij Lubbock, Origin of civilisation etc., p. 452.

[2]) Sibree, Madagascar and its people, p. 198-199. Ellis, History of Madagascar, Vol. I, p. 154, bevestigt dit bericht. »Parents sometimes assume the name of their children, especially should they rise to distinction in public service, as Raini Mahay, Father of Mahay, Raini Maka, Father of Maka."

[3]) Livingstone, Missionary travels in South Africa, p. 126.

[4]) Bancroft, The native races of the Pacific States of North America, Vol. I, p. 132.

[5]) Musters, At home with the Patagonians, p. 177.

[6]) Reeds in onze hierboven geciteerde verhandeling, Iets over naamgeving en eigennamen bij de Alfoeren der Minahassa, hebben wij getracht, in den in den tekst aangegeven zin, een verklaring van het gebruik te geven, Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, Deel XXII, blz. 371—377.

afstamming in de moederlijke lijn, zijn betrekking tot het kind aan den dag te brengen, die iedereen wilde doen weten, dat hij zelf erkende de vader van dat kind te zijn, met één woord, de vader die zijn vaderschap wenschte te proclameeren. En kon dit wel eenvoudiger en vollediger geschieden, dan door van zijn eigen naam afstand te doen, en zich zelven naar dat kind, „vader van dat kind" te heeten? Kon b. v. de Javaan zich korter en juister uitdrukken, wanneer hij het vaderschap van een kind wenschte te erkennen, dan door aan dat kind een naam, zeg Sariman, te geven, zich zelven dan Pak Sariman, de vader van Sariman te noemen? Van zelf laat zich daaruit ook verklaren, hoe die naam een eerenaam is kunnen worden. Immers de vader, die toen er geheel op uit was, in zijn kind gekend te worden, kon het slechts streelen, zoo anderen dit werkelijk deden, hem, in plaats van bij zijn eigen naam, bij dien van dat kind aanspraken. Is onze verklaring juist, dan moet in dit gebruik, om den vader dus naar zijn eerstgeborene te benoemen, primitief een middel opgesloten hebben gelegen tot erkenning van het vaderschap. Dat dezelfde gewoonte ook bestaat ten aanzien van de moeder, pleit niet tegen deze verklaring. Het laat zich toch hooren, dat toen de wijze van benoeming naar het kind eenmaal een eerenaam was geworden, en haar oorspronkelijke beteekenis geheel verloren was gegaan, zij niet alleen bij den vader beperkt bleef, maar ook beleefdheidshalve tot de moeder uitgestrekt werd. Hetgeen Marsden in zijn *History of Sumatra* hieromtrent mededeelt, bevestigt deze opvatting. „The women — dus lezen wij — never change the name given them at the time of their birth; yet frequently they are called, through courtesy, from their eldest child, *Ma si ano*, the mother of such an one; but rather as a polite description, than a name" [1]). Dat de gewoonte om de moeder naar het kind te benoemen, slechts een navolging is van datzelfde gebruik ten aanzien van den vader, kan zeker ook nog daaruit blijken, dat de eerste nimmer zonder het tweede, dit echter wel zonder gene voorkomt.

Zijn wij, naar het gevoelen van den lezer, misschien te lang stil blijven staan bij een ondergeschikt punt als het laatste, het strekke tot onze verontschuldiging, dat het hier een gebruik geldt, hetwelk nog door geen der schrijvers over de ontwikkelingsgeschiedenis van het huwelijk in dit licht beschouwd is geworden, zoodat wij met een eenvoudige aanduiding der zaak niet volstaan konden. Ongetwijfeld, hoe nietig de gewoonte ook schijnt, is zij, naar de ver-

---

1) Marsden, History of Sumatra, p. 286.

klaring, die wij er van hebben trachten te geven, een merkwaardig overblijfsel uit den tijd van de ontwikkeling van het vaderschap, en draagt zij dus niet weinig er toe bij, de juistheid te bewijzen van de stelling, die het onderwerp van dit hoofdstuk is geweest, de oorspronkelijk matriarchale inrichting van het gezin.

(*Wordt vervolgd.*)

Leiden, Mei 1881.

De officieële litteratuur over de opium op Java.

III.

In het Voorloopig Verslag, betreffende de Indische begrooting voor 1881, werd, met opzicht tot de opium, o. a. het volgende opgenomen:

Onder Hoofdstuk II onderafdeeling 24d.

„In een der afdeelingen werd het wenschelijk geacht een bepaald hoofdambtenaar aan het Departement van Finantiën met de leiding te belasten van hetgeen de opiumzaak betreft. Zoodanig hoofdambtenaar kan dan van dit ingewikkeld onderwerp een bepaalde studie maken."

Onder Hoofdstuk Middelen in Indië, 8.

„Als slotsom van de beschouwingen over dit onderwerp en van al hetgeen men over den invloed van het gebruik van opium op de bevolking van Indië verneemt, meende men in een der afdeelingen tot de Regeering de volgende bepaalde vragen te moeten richten: Welke zijn de gevolgen van het opiumgebruik voor de bevolking van Indië? Neemt dat gebruik toe? En kan niet meer dan thans worden gedaan om het gebruik te keer te gaan, althans het niet te doen toenemen? Mocht de Regeering op deze vragen geen voldoend antwoord kunnen geven, dan zou men een opzettelijk onderzoek in Indië daaromtrent wenschelijk en noodzakelijk achten. Wanneer gevolg werd gegeven aan het hiervoor bij onderafdeeling 24d van Hoordstuk II geopperde denkbeeld, om aan een speciaal ambtenaar onder den Directeur van Finantiën de leiding op te dragen van al hetgeen de zaak der opium betreft, zou van dien ambtenaar voor zoodanig onderzoek partij kunnen worden getrokken."

Hierop werd in de Memorie van Antwoord het volgende bescheid gegeven:

Onderafdeeling 24d.

„Wat het in een der afdeelingen aanbevolen denkbeeld betreft, om een bekwaam en vertrouwd hoofdambtenaar te belasten met de leiding van al hetgeen op het opiummonopolie betrekking heeft, de ondergeteekende ziet in den tegenwoordigen gang van zaken geen aanleiding om tot het scheppen van een dergelijk hoog bezoldigd ambt te besluiten. De bedoelde hoofdambtenaar zou bij de uitgestrektheid van het gebied, waarover hij zijn zorgen zou moeten laten gaan, toch, waar het op beteugeling van den sluikhandel aankomt, veel zoo niet alles moeten overlaten aan de Residenten, die met de leiding van de politie en de recherche in hun gewest belast zijn."

Onder het hoofdstuk Middelen in Indië 8.

„De vragen, in een der afdeelingen tot de Regeering gericht, wil de ondergeteekende gaarne beantwoorden, voor zoover dit hem mogelijk is.

De eerste vraag „„welke zijn de gevolgen van het opiumgebruik voor de bevolking van Indië?"" is echter van zoo algemeenen aard en zoo veel omvattend, dat het moeilijk is daarop een antwoord te geven. Intusschen kan worden gezegd dat de gevolgen voor den gebruiker en voor de maatschappij over het algemeen minder schadelijk te achten zijn dan die, welke aan het drinken van sterken drank zijn verbonden. Het misbruik heeft zeker voor den aan het schuiven verslaafde een hoogst nadeelige uitwerking, daar het de krachten ontzenuwt, alle energie uitdooft en geest en ligchaam te gronde richt. Het schijnt evenwel dat velen zich tot een matig gebruik weten te beperken en dan geen bepaald nadeeligen invloed ondervinden. Het oeconomisch nadeel van het gebruik van opium behoeft niet in het licht te worden gesteld. Vele millioenen gaan daardoor verloren, die beter hadden kunnen worden besteed, maar dit heeft de opium gemeen met het gebruik van sterken drank, tabak enz. Wat de tweede vraag betreft „„„of het gebruik van opium toeneemt""", is op te merken dat de omvang van het gebruik in evenredigheid staat tot de sterkte der bevolking, vooral tot die der Chineesche bevolking, die overal opium schuift, en dat het in zoover waarschijnlijk is dat het gebruik met den aanwas der bevolking stijgt. Ook is waargenomen dat welvaart, voorspoedige oogsten en dergelijke gunstige omstandigheden tot meer verbruik aanleiding geven.

Statistieke gegevens hieromtrent ontbreken echter, daar de Regee-

ring alleen het wettig debiet kan nagaan en het onwettig verbruik aan de waarneming ontsnapt.

„„Kan niet meer dan thans worden gedaan om het gebruik te keer te gaan, althans om het niet te doen toenemen?"" Deze vraag is in Indië en ook hier te lande reeds dikwerf onderzocht. Aan proefnemingen met andere stelsels van verpachting heeft het niet ontbroken. De uitkomsten zijn echter niet gunstig geweest. En het is meermalen gebleken, dat maatregelen, genomen om het gebruik tegen te gaan, juist het tegenovergestelde gevolg hadden. Een beter middel om het gebruik te beperken dan de thans gevolgde weg is tot dusver niet gevonden.

Dit neemt niet weg dat de Regeering haar aandacht op het onderwerp steeds gevestigd moet houden, en een open oor voor elk denkbeeld en iedere aanwijzing, die tot bestrijding van het kwaad op meer afdoende wijze zou kunnen leiden."

Bij de mededeeling dat de Regeering in den tegenwoordigen gang van zaken geen aanleiding vindt om een *hoog bezoldigd* ambt voor de leiding der opiumbelangen te scheppen, achten wij het onnoodig, na den blik, welken wij op den gang van zaken in het laatste twintigjarig tijdperk sloegen, stil te staan. Onwillekeurig doet zij denken aan iemand, die, een schip met een rijke lading in zee zendende, meenen zou dat er geen aanleiding bestond om het van een roer te voorzien, en de kosten hiervan, als onnoodige weelde, wel bespaard zouden kunnen worden. Alles, behalve het sturen van het schip, dit zou hij de Regeering kunnen nazeggen, zou de stuurman toch aan de overige bemanning moeten overlaten [1]).

Wat het antwoord op de gestelde vragen betreft, beweerd wordt door de Regeering niet dat het volledig zou zijn. Toch schijnt zij te meenen dat men het met hetgeen „intusschen kan worden gezegd" wel doen kan. Immers van het onderzoek, waarvan de noodzakelijkheid, voor het geval op de gestelde vragen geen voldoend antwoord zou kunnen worden gegeven, in het Voorl. Verslag werd aangenomen, is in de Memorie van Beantwoording geen sprake. Genoeg schijnt de Regeering het te achten om „met een open oor" „elk denkbeeld

---

[1]) Met het voorloopig Verslag hebben wij er ons toe bepaald om er op te wijzen, dat men beginnen moet met aan de leiding der opiumbelangen een hoofd, berekend voor die taak, te geven. Van dit hoofd zal de verderen reorganisatie moeten uitgaan. Dat hij, met het oog op den grooten omvang van ons gebied, voor inspectie en contrôle zijne adjuncten zal noodig hebben, is echter nu al wel te voorspellen.

en iedere aanwijzing, die tot bestrijding van het kwaad op meer afdoende wijze, zou kunnen leiden," te blijven verbeiden.

Dit noopt ons om bij de gegevene antwoorden een oogenblik te verwijlen en na te gaan in hoever zij van zoodanige kennis van zaken bij de Regeering getuigen, als voor de vervulling van haar taak onmisbaar moet worden geacht.

Wat de Regeering omtrent den invloed van de opium op de bevolking van Indië zegt, doet natuurlijk in de eerste plaats de vraag rijzen: waarop is dat zeggen gegrond? Daarvan toch is de waarde, die er aan moet worden gehecht, geheel afhankelijk. Deze vraag werd dan ook in de zitting van 23 Nov. 1880 aan den Minister gericht. „Het oordeel" — was het antwoord — „dat ik mij veroorloofde uit te spreken in de Memorie van Beantwoording omtrent het betrekkelijk nadeel van sterken drank en opium, is in geenen deele uit de lucht gegrepen. Zeker berust het niet op een vergelijkend onderzoek, dat, de Kamer kan het begrijpen, zijn eigenaardige bezwaren zou hebben maar het berust in de eerste plaats op de overweging dat het opiumverbruik uit het oogpunt van verstoring van rust en orde veel minder nadeelige gevolgen heeft dan de sterke drank. Het berust in de tweede plaats op tal van autoriteiten, die de g. s. niet zal wraken, autoriteiten, waaronder ik in de eerste plaats noem Jean Chrétien Baud, wiens werk over de opium den g. s. niet onbekend zal zijn. Baud verklaart daarin dat de sterke drank niet minder schadelijk dan de opium was [1]). Ook de heer Greiner, een van die Hollandsche geneesheeren, wier lof straks door door den g. s. uit Gorkum verkondigd is, is van hetzelfde gevoelen. En wanneer de tijd dit veroorloofde, zou ik extracten uit talrijke indische adviezen mededeelen, onder anderen adviezen van de heeren van der Wijck en Keuchenius als leden van den Raad van Indië. Zeker zou de g. s. dan met mij van oordeel zijn dat althans omtrent de nadeelen van beide euvels nog geen zekerheid bestaat. De Minister is, op grond van hetgeen de autoriteiten verklaard hebben, van oordeel dat het opiumgebruik minder schadelijk is dan het gebruik van sterken drank."

Meer dan het hier aangevoerde ten betooge dat het oordeel, in de Memorie van Beantwoording uitgesproken, „in geenen deele uit

[1]) Een dergelijke verklaring van Baud is het ons niet gelukt te vinden. In tegendeel, Baud verklaarde met zoovele woorden dat nader onderzoek noodig was om den invloed van de opium te leeren kennen.

de lucht gegrepen" was, zal er wel niet noodig zijn om te doen blijken dat het dan toch in ieder geval geheel in de lucht hangt. Veilig kon zeker de Minister aannemen dat de spreker het met hem eens zou zijn dat, na de talrijke adviezen, over de opium in Indië uitgebracht, nog geen zekerheid omtrent de nadeelen van het opiumgebruik bestond. Het was juist op grond van die onzekerheid dat de spreker op een onderzoek had aangedrongen. Maar veilig kan ook van den anderen kant worden ontkend, al heeft men de bedoelde adviezen niet allen onder de oogen gehad, dat de stellingen in de Memorie van Beantwoording er door bewezen zouden worden. Hoe uiteenloopend de adviezen van de „autoriteiten" zijn, heeft ons overzicht van de officieele opiumlitteratuur ons ten duidelijkste doen zien. En de reden is niet ver te zoeken. Iedere „autoriteit" heeft in den regel slechts een deel van Indië leeren kennen. En in verschillende deelen van Indië is de toestand zeer verschillend. Het kwaad is b. v. in West-Java en den uitersten Oosthoek gering in vergelijking van hetgeen het in Midden-Java is. In het Noordelijk deel van het eiland is het over het algemeen weder erger dan in het Zuidelijke. Vergeten mag men verder niet dat het lang niet ieder ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur gegeven is, om, te midden van een zeer omvangrijken werkkring, die meer en meer met kantoorwerk overlaadt, verder dan de oppervlakte van een vreemde maatschappij door te dringen. En de volle waarheid zal hij zoo licht van degenen, met wie hij in aanraking komt, niet vernemen. Welk inlandsch hoofd gelooft er dat bij onze Regeering de baten, die de opium thans aan de schatkist afwerpt, niet zeer zwaar wegen? Dat de Chineesche pachters er op uit zijn om, voor zoover hun belang dat meëbrengt, onze ambtenaren een rad voor de oogen te draaijen, en dit met groote behendigheid plegen te doen, zal wel niemand in twijfel trekken. Daar komt nog bij — een omstandigheid, hier van het grootste gewicht, — dat de adviezen, welke de Minister noemde, van vóór 1870 dagteekenen en Java betreffen. Sints dien tijd zijn, zooals wij zagen, de debietprijzen van de opium er zeer sterk gedaald — het gemiddelde is niet veel hooger dan de helft van hetgeen het vroeger was, — en is van een anderen kant de gelegenheid om geld verdienen, in vele streken zeer toegenomen. Voor den tegenwoordigen toestand kunnen dus in geen geval die adviezen iets bewijzen. [1])

[1]) Niet zonder beteekenis is in dit opzicht wat door een vorig Minister, den oud-Resident Hasselman, eens in de 2e Kamer werd medegedeeld (Handelingen 1867/68, Ind. begrooting 1868 p. 222):

»Een ander Chinees, nu wijlen de majoor Beh Ing Tjoe, die millioenen heeft

Geen twijfel alzoo of aan het zeggen der Regeering omtrent den invloed der opium ontbreekt een wezenlijke grondslag. Toch is het van belang daarbij een oogenblik stil te staan; niet alleen omdat het doet zien met welk een licht ijs zelfs een man zoo bedachtzaam, zoo degelijk, zoo bekwaam als de tegenwoordige Minister van Koloniën zich, waar het die ongelukkige opiumquaestie geldt, tevreden stelt; maar ook omdat er de urgentie van een onderzoek nog tastbaarder door wordt gemaakt.

Ons houdende aan ons bestek, zal het bepaaldelijk op Java zijn, dat wij het oog daarbij zullen vestigen.

„Het schijnt evenwel" — zoo laat de Mem. v. Beantw. op de beschrijving der gevolgen van het „misbruik" van opium volgen — „dat velen zich tot een matig gebruik weten te beperken en dan geen bepaald nadeeligen invloed ondervinden."

Aangenomen dat met juistheid is waargenomen, dat velen zich tot een matig gebruik beperkten, dan blijft het natuurlijk nog de vraag of bij die „velen" zelfbeperking in het spel was, dan wel of de beperktheid hunner middelen hen belette om verder dan tot een matig gebruik te gaan. „Waar niet is, daar verliest de keizer zijn recht", dat geldt natuurlijk ook voor de krachtigste hartstocht. Hoe hoog de prijzen der opium vóór 1870 op Java waren, hebben wij gezien, hoe gering de middelen van de groote massa der bevolking, zal niet in het licht behoeven te worden gesteld. En daar er nu, zooals wij den Minister Hasselman hoorden verklaren, reeds toen hij Resident was, gewesten op Java waren, waar de meerderheid der bevolking opium gebruikte, zoo ligt het ook voor de hand dat de aangehaalde „autoriteiten", welke beweren velen te hebben gezien, die zich tot een matig gebruik beperkten, ook velen kunnen hebben gezien, voor wie het niet mogelijk was om meer dan een matige hoeveelheid te krijgen. Bovendien, hoe lang hebben de autoriteiten degenen, die zij met mate opium zagen gebruiken, gade geslagen? Bekend is het dat onze ambtenaren veelal niet dan korten tijd op dezelfde plaats worden gelaten. Geruststellend is

nagelaten, ontwikkelde mij indertijd een ander stelsel. Hij gaf mij te kennen dat onbeperkte verstrekking en een goedkoop debiet alles was, wat men wenschen kon. Er waren een massa inlanders, misschien 2 à 3 millioen, die dagelijks 10 à 16 duiten beschikbaar hadden. Als nu de amfioen hoog in prijs was en men 7 cents voor een balletje moest betalen, konden die menschen niet schuiven, doch als het slechts 2 à 3 centen behoefde te kosten, miste hij geen penning. Met dit systeem was hij zeker de staatsinkomsten aanzienlijk te vermeerderen. Eigen winst zou daarbij natuurlijk niet zijn vergeten."

zeker niet wat het Voorloopig Verslag als in éénen adem laat volgen: „ook is waargenomen dat welvaart, voorspoedige oogsten en andere dergelijke gunstige omstandigheden tot meer gebruik aanleiding geven."

Dat de volksovertuiging op Java aan de opium een fascinerende kracht toeschrijft, aan een op den duur onschadelijk gebruik niet gelooft, schijnt uit verschillende feiten te volgen. Zoo deelt J. C. Baud in zijn Proeve mede dat het een spreekwoord op Java was: „de amfioenschuiver verdient geen vertrouwen." En in dat zelfde werk lezen wij: „De Javaansche vorsten verboden in de akten van aanstelling (piagems), die zij aan wedonos, kliwons, panewoes en mantries uitreikten, het opium rooken, en stelden het op eene lijn met dobbelen en wedden, met het plegen van valschheid, het beschermen van kwaad volk, en al wat zij begrijpen onder den naam van *slecht bedrijf;* de overtreders van een en ander werden door hen bedreigd met onheil." Dat de Keizer van Solo en de Sultan van Djocja, nog steeds tegen *alle* opiumgebruik waren gekant, hoorden wij in de officieele litteratuur door de hun ter zijde gestelde Residenten verklaren. Dat de ordentelijke inlander nog steeds meent dat men zich voor *alle* opiumgebruik behoort te schamen, uit alle deelen van Java ziet men er in diezelfde officieele bescheiden getuigenis van geven [1]). Hoe kan men eindelijk aannemen dat de Ind. Regeering zelve tot nu toe aan een onschadelijk opiumgebruik anders dan bij uitzondering bij hen, die niet door de beperktheid van hun middelen tot matigheid werden gedwongen, heeft geloofd, wanneer men haar steeds als stelregel heeft zien volgen om aan haar inlandsche ambtenaren, die zeker wel tot de meest beschaafden en ontwikkelden hunner natie zullen behooren, *alle* gebruik van opium te verbieden?

„Het oeconomisch nadeel" — zoo heet het verder — „behoeft niet in het licht gesteld te worden. Vele millioenen gaan daardoor verloren, die beter hadden kunnen worden besteed, maar dit heeft de opium gemeen met het gebruik van sterken drank, tabak enz." Wat kan deze vérité de Monsieur de la Palisse anders bedoelen dan dat het oeconomisch nadeel, waarop gewezen wordt, het eenige, althans het voornaamste zou zijn? Alleen voor het gebruik van het

---

1) In een missive in ons overzicht aangehaald, Bijl. 1862/63 p. 568 zegt b. v. de toenmalige resident van Soerabaja de heer O. van Rees, »gelukkig is, behoudens enkele streken, het kwaad nog niet zoover doorgedrongen, dat een gegoed dessabewoner zich openlijk als een amfioenschuiver doet kennen."

geproduceerde, niet voor de productie zelve, zou dan de opium groote beteekenis hebben.

Geheel anders luidt dan echter het oordeel van mannen, die met den inlander op het gebied der productie in dagelijksche aanraking kwamen, met hem daarop voortdurend werkzaam waren, zooals b. v. uit de volgende getuigenissen kan blijken.

Toen in 1871 de Regeering tot een aanzienlijke-uitbreiding van het aantal opiumkitten in de Residentie Soerakarta wilde overgaan, kwamen de Europeesche landbouwondernemers in die Residentie, door wie dáár tal van millioenen aan den landbouw zijn toevertrouwd, krachtig tegen dien maatregel op. En hun betoog kwam in hoofdzaak hierop neêr. Het ligt in den aard der zaak, zeiden zij, dat de toestand hunner ondernemingen nauw met die van den daarop gevestigde bevolking samenhangt. In haar werkkrachten zijn de ressources van die ondernemingen voornamelijk gelegen. Zal van die werkkrachten zooveel mogelijk partij worden getrokken, dan moet arbeidzaamheid bij de bevolking worden opgewekt. Daartoe bestaat ook onder de keerkringen geen beter middel dan om den prikkel van het eigenbelang te scherpen, de ambitie bij den arbeider aan te wakkeren om door vlijt en inspanning zijn toestand te verbeteren. Van daar dat de goede ondernemers zich niet tot de zorg voor hun eigen cultures bepalen, maar ook trachten de productie van de door de opgezeten bevolking voor haar rekening bebouwde gronden te doen vermeerderen, en haar voor de vruchten van haar arbeid zekerheid te geven, door haar tegen roof, diefstal en knevelarij zooveel mogelijk te beschermen. In dat oeconomisch proces grijpt de amfioenkit storende in. Zij is de kwade genius van den Javaan, die hem er toe verlokt om aan oogenblikkelijk genot alles op te offeren. Zoowel physieke kracht als opgewektheid tot arbeid gaan bij den schuiver verloren. Aan de kit sluit zich in den regel een pandjeshuis aan, waar hij allengs zijn bezittingen aan de opiumpijp ten offer brengt, en waar ook gestolen goederen zonder onderzoek worden aangenomen. Ontstaat, wanneer hij niets meer bezit om aan zijn behoefte aan opium te voldoen, daardoor een sterke prikkel bij den schuiver om geld te verkrijgen, in den toestand, waarin hij verkeert, zal die hem eerder tot diefstal en roof dan tot ingespannen arbeid aanzetten. En door de onveiligheid, die zoo door de kit, als het ware, wordt aangekweekt, wordt ook bij hen, die niet aan het opiumgebruik verslaafd zijn, in hare omgeving energie en arbeidzaamheid uitgedoofd." [1])

---

[1]) Tijdschrift van Ned. Indië 1871 I p. 339.

Omtrent de waarde van den opiumschuiver als loonarbeider verklaarde de man, die aan het hoofd heeft gestaan van het grootste werk, dat nog door particulieren op Java is uitgevoerd, de heer J. P. de Bordes, de volgende ondervinding te hebben opgedaan: „Bij de Javanen heb ik opgemerkt dat de schuivers de slechtste arbeiders waren. 's Avonds speelden zij, en zij, die gewonnen hadden, gingen schuiven, terwijl zij, die verloren hadden, den volgenden dag geen geld hadden om eten te koopen. De dèsalieden, onze beste arbeiders, waren geen schuivers."

Welk figuur Java's inboorling, ten gevolge van den invloed van de opium, als producent op een internationale wedstrijd maakte, in Deli namelijk, waar kolonisten van alle zijden zijn zamengevloeid, daaromtrent legt een Nederlander, de heer Cremer, hoofdadministrateur der Deli-Maatschappij, het volgende getuigenis af: „Gewoonlijk verkozen de getrouwden exploitatie hunner vrouwen boven die van den grond, en leverden hun rijstvelden, door verwaarloozing, geen noemenswaardig product. Door opium en spel zijn bijna alle immigranten van Java ontzenuwd."

Van groot belang voor de beoordeeling van den invloed van de opium op den oeconomischen en in het algemeen den maatschappelijken toestand, — dit moet de Regeering worden toegegeven — zijn zeker de gevolgen, die het opiumgebruik voor de „verstoring van rust en orde" heeft. Door Baud werd daarop reeds in zijn „Proeve" gewezen. „Weleer" — zegt hij — „werd het opiumrooken beschouwd als de oorzaak van vele misdaden; is dit nog het geval, en welke gevolgtrekkingen laten zich, te dien opzichte, afleiden uit een vergelijking van de gerechtelijke statistiek met die der opiummanie in eenige districten?" Tot zekere hoogte geruststellend zou de verklaring, die de Minister in de zitting van 23 Nov. 1880 uitsprak, klinken: „dat het opiumgebruik uit het oogpunt van de verstoring van rust en orde veel minder nadeelige gevolgen heeft dan de sterke drank hier," indien zij de vrucht van zulk een onderzoek ware. Doch daarvan blijkt niets [1]). En wat hoort men nu telkens getuigen? Wordt alleen gelet op de directe gevolgen van het opiumgebruik, op hetgeen in de opiumroes geschiedt, ja dan onderscheidt de opium uit het hier bedoelde oogpunt zich zeker gunstig van den sterken drank. Niet ieder heeft „le vin tendre".

[1]) Van groot belang ware het b.v. om na te gaan hoeveel procent schuivers er zijn onder degenen, die met den straf- en politierechter in aanraking komen; en wat er is van de dikwerf geuitte klacht, dat de schuivers in de gevangenissen een verderfelijken invloed op hunne medegevangenen uitoefenen, zoodat afscheiding dringend noodig zou zijn.

Nog minder plegen zachte gewaarwordingen door den sterken drank te worden opgewekt. Geheel anders, zooals wij zagen, met de opium, zij dan ook de liefde, die zij kweekt, niet juist van platonischen aard. Amok, onder den invloed van het heulsap, kan haast, althans op Java, tot de mythen worden gerekend. Heel wat donkerder wordt echter het tafereel, wanneer ook met de indirecte gevolgen, van het opiumgebruik, met alles, wat er gedaan wordt door gedemoraliseerde individuen om de dorst naar opium te lesschen, rekening wordt gehouden. Of hoorden wij de Europeesche landbouwondernemers in de residentie Soerakarta niet zoo even verklaren, dat er door de onveiligheid, welke door de kit als het ware wordt aangekweekt, in hare omgeving ook bij hen, die niet aan het opiumgebruik verslaafd zijn, energie en arbeidzaamheid worden uitgedoofd? Worden niet telkens klachten over den treurigen invloed, dien de opium ook in andere gewesten voor de veiligheid heeft, door de indische pers aangeheven?

Niet alleen dat het oordeel, hetwelk wij de Regeering thans over den invloed der opium hooren uitspreken, weinig overeenstemt met de groote meerderheid der getuigenissen, die buiten de ministerieele bureaux bekendheid hebben gekregen [1]; wat nog bevreemdender is, ook met haar eigen vroegere verklaringen vormt het een niet gering contrast. Zoo hoorde men eenmaal van den Minister Rochussen dat „het opiumgebruik op Java in sommige gewesten een verpesting is der bevolking" en dat een groot deel van Java „zoozeer lijdt en zoozeer is uitgemergeld door het gebruik van opium" [2]). De Minister Mr. J. Loudon noemde in 's lands vergaderzaal het opiumgebruik eene „vergiftiging", waaraan paal en perk moet worden gesteld [3]). „Ik heb" — zei een later Minister, de heer Hasselman — „verblijf gehouden in drie of vier residentiën, waar een vrij algemeene verslaafdheid aan amfioen bestaat. Bij de behandeling van honderden politiezaken had ik de ellendige uitwerking er van gestadig voor oogen".... „Wie, zooals ik, jaren lang geleefd heeft te midden van eene aan het amfioenschuiven verslaafde bevolking en in alle kleuren de ellende heeft voor oogen gehad, welke uit het misbruik van den amfioen voortvloeit, moet geneigd zijn om niets te verzuimen, wat tot bestrijding en onderdrukking van dat euvel kan strekken" [4]). Is sints dien tijd wellicht in den toestand een

[1]) Een overzicht daarvan vindt men in een Nota over de opiumkwestie, opgenomen in de Verhandelingen van het Ind. Genootschap, Jaargang

[2]) Zitting 2de Kamer 25 febr. 1859, Hand. 1858/59, p. 555, 556.

[3]) Zitting 2de Kamer 2 Dec. 1861, Hand. 1861/62, p. 603.

[4]) Hand. 1867/68, p. 222. Rapp. dd. 16 April 1869, Bijl. 1872/73. 50, 13, p. 21 .

verandering ten goede gekomen? Beweerd is dit door de Regeering niet. „Wat de tweede vraag betreft" — zegt zij in de Memorie van Beantwoording — „„of het gebruik van opium toeneemt"", is op te merken dat de omvang van het gebruik in evenredigheid staat tot de sterkte der bevolking, vooral tot die der Chineesche bevolking, die overal opium schuift, en dat het in zoover waarschijnlijk is dat het gebruik met den aanwas der bevolking stijgt." Het is waar, voor wie niet geheel vreemdeling is in de geschiedenis der laatste jaren, kan dit antwoord, althans voor zooveel Java betreft, moeielijk als iets anders gelden dan als een nieuw bewijs hoe weinig ernstig de Regeering de opiumquaestie opneemt. Doch dat het den gang van zaken te duister zou voorstellen, dat zou zeker niet als een rechtmatige grief kunnen gelden. Herinneren wij slechts wat de Minister van Bosse bij de bespreking der gevolgen van de regeling van 1869 o. a. verklaarde, een verklaring later door de meest welsprekende cijfers gestaafd: „Men mag niet uit het oog verliezen dat, gelijk de geachte spreker terecht opmerkte, de schromelijke vermeerdering van het gebruik van opium het grootste kwaad is, oneindig grooter dan het verlies, door de schatkist geleden." En verder „de geachte spreker zal het toch met mij eens zijn dat het niet zoo gemakkelijk vallen zal om het zoo geduchte kwaad in korten tijd te herstellen." Ernstig zou er in de eerste plaats naar gestreefd worden, zeide de Minister, om de prijzen weder op te drijven „omtrent dit punt kan geen verschil van gevoelen tusschen den geachten afgevaardigde en mij bestaan." Wat sinds gebeurd is, hebben wij eveneens gezien. In stede van tot het vroegere peil teruggebracht, zijn de debietprijzen gemiddeld nog aanmerkelijk gedaald. De aan de pachters verstrekte hoeveelheid opium is in veel sterker mate toegenomen dan de bevolking. En over de jammerlijke gevolgen van vermeerderd verbruik heeft men inmiddels de indische pers voortdurend hooren klagen [1]).

„Nous avons changé tout cela", zei de médecin malgré lui, toen hij, van houthakker op eenmaal geneesheer geworden, verklaard had dat het hart rechts was geplaatst, en zich hoorde tegenwerpen dat men tot dusver steeds geloofd had dat het links zat. Zou de tegenwoor-

[1]) Zoo begint een ingezonden stuk in het Algemeen Handelsblad van Ned. Indië van 17 Oct. 1879, blijkbaar van een kundige hand, met den woorden: »Dat het gebruik van opium met elk jaar toeneemt, is een feit, hetwelk niet te loochenen is, en dat dit slecht op het moreel zoowel als op het physiek van den inlander werkt, kunnen menigte van personen getuigen, die zich de moeite gaven om den inlander gade te slaan, en daaronder niet het minst de politieambtenaren, alsmede de industrieëlen, die veel inlandsch werkvolk hebben."

dige Regeering meer recht hebben dan hij om datzelfde te zeggen? Wie huiverig mocht zijn om op deze vraag een bevestigend antwoord te geven, zal daarin wel een reden te meer zien om den blik ook eens buiten ons Indisch gebied te wenden. En de gelegenheid daartoe is niet moeielijk te vinden. Doordrongen van de groote verantwoordelijkheid, die de opiumquaestie ook op Gr. Brittannië legt, door den dwang, China aangedaan, om het heulsap binnen zijn grenzen toe te laten, heeft zich in Engeland, enkele jaren geleden, een Vereeniging gevormd, verschillende bekende mannen onder haar leden tellende, welke in een tijdschrift „The friend of China" die quaestie van alle zijden tracht toe te lichten. Zooveel mogelijk verzamelt men gegevens om tot de kennis van de eigenschappen van het heulsap en zijn uitwerking in China te brengen. Aan de vraag in hoever een matig en niet bepaald schadelijk gebruik van opium voorkomt, is daarbij al aanstonds het grootste gewicht gehecht. Tal van getuigenissen zijn daaromtrent verzameld. En de groote meerderheid van die getuigenissen, ziet men hierin overeenstemmen dat de opium een groote fascinerende kracht heeft en dat degene, die eenmaal den eersten stap heeft gedaan, zich op een hellend vlak ziet geplaatst, waarop hij zich maar zelden vermag tegen te houden. Van hoe groot gewicht een volledige kennisneming van die getuigenissen ook moge wezen, slechts enkelen zullen wij hier een plaats mogen geven. Wij bepalen ons tot een drietal, het eene van een Minister Resident van Engeland in China, het tweede van een Engelsch geneesheer, die daar langen tijd aan het hoofd van een hospitaal, speciaal aan de verpleging van opiumpatiënten gewijd, heeft gestaan; het derde van een Chinees, die op grond van ervaring in eigen familie en naaste omgeving sprak; hoe verschillend ook het gezichtspunt zij geweest, aan geen dezer verklaringen zal wel een ernstige beteekenis kunnen worden ontzegd.

De Engelsche gezant, Sir Thomas Wade, na jaren lang als zoodanig in Pekin te hebben vertoefd, verklaarde het volgende: „Het is mij niet mogelijk om mij van het gebruik van het heulsap in China een andere voorstelling te maken dan als een gewoonte, vele malen meer verderfelijk, uit een nationaal oogpunt, dan het drinken van jenever en whiskey, dat wij in het moederland betreuren. Het krijgt zijne slachtoffers onder zijn macht op meer verleidelijke wijze, en behoudt zijn heerschappij met even groote hardnekkigheid. Mij is geen geval van geheele genezing bekend. Het heeft in ieder geval, dat tot mijn kennis is gekomen, den schuiver zedelijk en stoffelijk dieper en dieper doen zinken" [1].

[1]) Friend of China I p. 194.

Van het hoofd van het Chineesche Hospitaal te Foochow, dr. Osgood, vernemen wij, op grond van jarenlange ondervinding: „Ik ben verplicht om te erkennen dat er gevallen zijn, waarin opium aanhoudend, gedurende twintig of zelfs dertig jaar, met betrekkelijk weinig nadeel voor den schuiver wordt gebruikt, *maar deze gevallen zijn de uitzondering*, *niet de regel.* Ik hoorde nog nimmer een heiden-Chinees het gebruik of den verkoop van opium verdedigen; maar integendeel veroordeelen zij dien algemeen. Op deze mededeeling volgt een statistiek van duizend opiumpatiënten, die in het hospitaal waren behandeld.[1])

De Chinees, wiens getuigenis wij in de derde plaats wilden aanvoeren, te Londen woonachtig, zegt in een aan de Times gerichten brief o. a. het volgende:

„Maar aannemende dat de gewoonte om een matige hoeveelheid daags te schuiven, bestaan kan zonder schade voor gezondheid of vermogens, wat ik ontken, dan is zij toch schadelijk en gevaarlijk in dit opzicht dat zij den matigen schuiver tot het gebruik van toenemende hoeveelheden brengt en hem onvermijdelijk ten verderve voert. Een beginner kan aanvangen met een pijp daags, maar na een week of twee zoudt ge zien, dat hij er twee verlangde, en na een maand of zes weken zou hij niet zonder een dagelijksche gift van misschien vijf pijpen kunnen. Het is moeielijk voor een opiumschuiver om zich aan een vaste hoeveelheid te houden. Ik zeg niet dat het onmogelijk is, want wij hebben een spreekwoord, „„Niets is onmogelijk in deze wereld; alleen is 's menschen wil niet krachtig genoeg om het uit te voeren."" Deze spreuk is volkomen op den schuiver toepasselijk. *Maar wijs mij één geval, waarin iemand zich heeft gehouden aan één vaste hoeveelheid opium, waarmede hij tien jaar geleden begon, en ik zal U honderd gevallen toonen, waarin men begon met een matige hoeveelheid, doch binnen tien jaren het gebruik zoo toenam, dat het den schuiver te gronde richtte.*" Aan dezen brief verklaarde Dr. S. Wells Williams, veertig jaar in China gevestigd, langen tijd secretaris bij de legatie der Vereenigde Staten, schrijver van verscheidene verdienstelijke werken over het Chineesche Rijk, zijn zegel te hechten. [2])

En wat is nu de invloed van de opium op China's maatschappij? Den Engelschen gezant, Sir Thomas Wade, hoorden wij boven verklaren dat de nadeelen, uit een nationaal oogpunt, vele malen meer verderfelijk waren dan die van het drinken van genever en whiskey

[1]) Friend of China IV p. 9.
[2]) Friend of China I pag. 193.

in Engeland, waar dit kwaad wel niet minder groot zal zijn dan bij ons. Over het algemeen ziet men van de gevolgen van het opiumgebruik, hoewel het, althans voor een groot deel van China, nog slechts enkele tientallen jaren oud is, een zeer donker tafereel ophangen, en de meening gelden dat China's toekomst er op de ernstigste door wordt bedreigd. Die overtuiging schijnt ook de Chineesche Regeering te zijn toegedaan. Twee oorlogen waagde zij tegen het overmachtige Engeland om de opium van haar grenzen te weren. En nog steeds zou zij, naar vrij algemeen wordt beweerd, het opiumgebruik geheel wenschen te verbieden, indien de vrees voor Engeland haar niet weerhield. Toch zijn die donkere voorstellingen niet geheel onweersproken. Dat bleek nog onlangs in een debat, in het Engelsche Parlement, den 29en April, gehouden. Het gold daar een motie, gericht tegen den opiumhandel van Britsch-Indië op China, waaraan de Britsch-Indische schatkist een zesde ongeveer van zijn inkomsten ontleent. Lord Hartington, minister voor Indië, zeide dat hem het vorig jaar verweten was dat hij de opiumquaestie te uitsluitend had beschouwd uit het oogpunt van het belang der Indische schatkist; men had hem euvel geduid, dat hij zich bepaald had tot de gevolgen, die iedere belangrijke verandering in het stelsel van de uit de opium getrokken inkomsten noodwendig voor Indië's finantien hebben moest. Daartegenover hield hij vol dat hij, als verantwoordelijk voor de administratie van Britsch-Indië, bij de behandeling der quaestie voor de finantieele gevolgen niet onverschillig mocht zijn. Toch zou hij thans de zaak ook eens van een ander standpunt beschouwen. Van dat standpunt beriep hij zich op enkele getuigenissen om ten aanzien van de gevolgen van den opiumhandel voor China's bevolking geruststelling te geven. Een daarvan, dat van een Consul te Shanghai, was zeker zoo rooskleurig mogelijk; het hield onder anderen in dat iemand, om onmatig te schuiven, wel 500 dollars 's jaars noodig zou hebben, een som, het inkomen van de groote meerderheid der bevolking ver te boven gaande; — bij de prijzen op Java zouden er dan verscheidene duizend gulden 's jaars worden vereischt; — dezelfde getuige helde zelfs over tot de meening, dat over het geheel het opiumgebruik een zegen is voor het Chineesche Rijk. Of een zaak met dergelijke getuigenissen gediend is, laten wij in het midden. Merkwaardig is het echter dat al wat hij kon aanvoeren op Lord Hartington zelf, zooals uit dezelfde redevoering bleek, alleen voor zooveel China betreft, indruk had gemaakt. Hij achtte het bewezen dat voor andere rassen dan het Chineesche het opiumgebruik als een nagenoeg onverdeelde ramp (almost unmitigated misfortune) te beschouwen is. Toeneming van het opium-

gebruik in Engeland's eigen gebied in Indië zou in zijn oog een calamiteit zijn.

Op die laatste meening is zeker niet zonder invloed geweest een onderzoek, onlangs in Britsch-Burmah ingesteld, waar het opiumgebruik onder de inlandsche Souvereinen verboden was geweest, doch na de Britsche annexatie het verbod was opgeheven. Dat onderzoek was uitgelokt door tal van klachten over het toenemen van misdaden en door verzoekschriften van achtenswaardige inlanders, om den verkoop van opium weder te verbieden. In het bedoelde staatsstuk, dd. 30 April 1880, uitgegaan van den High Commissioner, leest men o. a. het volgende: „Onder Burmah's bevolking vernietigt het gebruik van de opium de physieke en moreele werkkracht, verwoest de zenuwen, teert het ligchaam uit, maakt het vatbaar voor ziekten, brengt luie en walgelijke gewoonten mede, neemt alle gevoel van eigenwaarde weg; het is een van de vruchtbaarste bronnen van armoede, ellende en misdaad; het vult de gevangenissen met verslapte gestellen, voorbeschikt voor dysenterie en cholera; het staat een goede bebouwing van den grond en ruimer inkomsten daaruit voor de schatkist in den weg; het stuit de vermeerdering der bevolking en verzwakt de constitutie van opvolgende generaties." En verder: „Reeds is er inderdaad te veel waarheid in de bewering, dat wij niet alleen voorzien in een bestaande vraag, maar kunstmatige trek voor opium in het leven roepen..... De quaestie is een heel volk te redden, van een ondeugd, die wij het gebracht hebben.... Het kwaad, dat moet genezen worden, is een kwaad, dat het leven van deze jeugdige en overigens welvarende provincie aantast."

Stippen wij hier nog aan dat de Keizer van Japan allen invoer van opium, behalve voor medisch gebruik, in zijn staten heeft verboden, en tot nu toe aan allen westerschen aandrang om daarvan terug te komen, weerstand geboden heeft.

Genoeg zal dan wel gezegd zijn om te doen uitkomen dat een blik over de grenzen van ons Indisch gebied maar al te veel de vrees versterkt, dat het zijn de fata morgana van een zeldzaam optimisme, die onze Regeering thans voor werkelijkheid aanziet.

Kan niet meer dan thans gedaan worden om het gebruik te keer te gaan, althans het niet te doen toenemen?" „Deze vraag," — zoo luidt het in de Memorie van Beantwoording — „is in Indië en ook hier te lande reeds dikwerf onderzocht. Aan proefnemingen met andere stelsels van verpachting heeft het niet ontbroken. De uitkom-

sten zijn echter niet gunstig geweest. En het is meermalen gebleken dat maatregelen, genomen om het gebruik tegen te gaan, juist het tegenovergestelde gevolg hadden. Een beter middel om het gebruik te beperken dan de thans gevolgde weg is tot dusver niet gevonden."

Ons overzicht van de geschiedenis der laatste jaren heeft, meenen wij, geleerd dat het de tegenover de opium gevolgde politiek aan beleid heeft ontbroken. En wij zagen dat de oorzaak daarvan hierin is gelegen, dat bij de tegenwoordige organisatie een leiding, berekend voor die taak, noodwendig wordt gemist. Wat de gehouden onderzoekingen betreft, die leverden de gewenschte vruchten niet op en konden het, ingesteld als zij werden, niet doen. Het laatste aan de Staten-Generaal opengelegde onderzoek, wees, zooals wij door een Commissie uit de 2de Kamer hoorden verklaren, uit, dat voor de ambtenaren zelven, tot wie men zich om licht had gewend, de opiumquaestie nog tot zekere hoogte een gesloten boek was. Een beroep van de Regeering op haar proeven en onderzoekingen om er de gevolgtrekking uit te maken „qu'il n'y a plus de fautes à commettre" zou dus zeker niet verrassend zijn geweest. Wat echter te zeggen van zulk een beroep om te betoogen dat men met den tegenwoordigen gang van zaken wel vrede zou mogen hebben?

Een open quaestie is het nog in den ruimsten zin wat *onder een goede leiding* tegen het opiumgebruik gedaan zou kunnen worden — dit is o. i. het eenige antwoord, dat op de in het Voorl. Verslag gestelde vraag gegeven kan worden. Wel heeft men herhaaldelijk in de Staten-Generaal getracht die quaestie binnen enger grenzen terug te dringen, en werd ook daarop thans door de Regeering een beroep gedaan. Doch afdoende kracht kan, — wij zullen dit kortelijk trachten aan te toonen — aan de gebezigde argumenten niet toegekend worden.

Gaat men de geschiedenis van de opium quaestie in de Staten-Generaal na, dan ziet men telkens over de politiek, tegenover de opium gevolgd, bezorgdheid uiten en de vrees uitspreken dat in onze Regeeringsplicht in dit opzicht wordt te kort geschoten. En keer op keer ziet men dan als een kalmeerend middel de stelling dienst doen dat het met de opium ginds gelegen is als met den sterken drank hier; en men er dus niet meer tegen te doen had, dan hier tegen den sterken drank geschiedde.

„Het is met de opium" — zoo heette het b. v. in de zitting der 2e Kamer van 19 November 1876, die, waarop de Minister zich meer bepaaldelijk beriep „als met den sterken drank; al de geleerdheid, die over de opiumquaestie geschreven is en wordt, is daartoe te herleiden: tracht zooveel mogelijk — want in evenredigheid van

de jenever is de opium duurder — het gebruik van opium te verhinderen door den prijs te verhoogen".

Zonderling klinken zeker die woorden thans, nu in Nederland door de wetgevende macht is besloten om, op het voetspoor van de meeste landen van Europa, niet meer uitsluitend door opdrijving van den prijs het misbruik van den sterken drank te bestrijden, doch, evenals elders, een middel daartoe ook in de vermindering van het aantal verkoopplaatsen heeft gezocht. Maar nog zonderlinger worden zij wanneer men zich herinnert dat reeds sinds tal van jaren ditzelfde denkbeeld in Indië toegepast werd en men er daar, blijkens de officieele litteratuur, algemeen groote waarde aan hechtte. Al ging de gelijkstelling tusschen de opium ginds en den sterken drank hier op, de conclusie, die er uit werd getrokken, zou er zeker — wie geen vreemdeling is in de wijze, waarop thans in Europa de strijd tegen den sterken drank wordt gevoerd, weet dat er nog andere middelen zijn, waartoe elders de toevlucht is genomen, — nog niet door gewettigd zijn.

Doch kan het recht tot die gelijkstelling bovendien wel worden toegegeven? Hoe weinig dat het geval is, valt o. i. het duidelijkst in het oog bij de verst reikende toepassing, een toepassing, die ook in onze Staten-Generaal reeds herhaaldelijk te berde kwam: „Vreemd" — wij kiezen hier de woorden, door een hooggeschat staatsman in de 1e Kamer gesproken, — „is het m. i. dat men thans weder met zooveel kracht begint aan te dringen op het verbod van het bezit en gebruik van opium in den Indischen Archipel en niet op het verbod van het gebruik van sterken drank in Nederland. Ofschoon het moeielijk zou zijn om een verbod tegen het gebruik van sterken drank hier te lande te handhaven, zou het toch inderdaad minder moeielijk zijn in dit land dan de handhaving van het opiumverbod in den uitgestrekten Indischen archipel. Maar ik heb nog van niemand gehoord, die een verbod van sterken drank hier te lande aandurfde" [1]).

Waarom, veroorloven wij ons te vragen, wordt hier door niemand aan een verbod tegen het gebruik van sterken drank gedacht?

Men moge al of niet met een van onze volksvertegenwoordigers twee borrels per dag aan den Nederlandschen werkman gunnen, algemeen is men het hierover toch eens dat niet het *gebruik*, maar alleen het *misbruik* van sterken drank schadelijk, schadelijker althans dan zoovele andere genietingen, die elk zich veroorlooft, en uit een zedelijk oogpunt berispelijk is.

En daar nu het gebruik van sterken drank onder de mannelijke

---

[1]) Zitting 1e Kamer, 14 Nov. 1876.

bevolking vrij algemeen is, zoo zou men, indien dit gebruik werd belet, aan de meerderheid der natie, om het misbruik te weren, het offer van een onschadelijk en onschuldig genot, waaraan zij gehecht is, opleggen.

De vraag of men dat offer vergen mocht, kwam nimmer ter sprake. En waarom niet?

Wie er aan twijfelen mocht, hij zou het uit het gesprokene in onze Volksvertegenwoordiging bij de behandeling voor de drankwet kunnen leeren. Alleen door dwang te verkrijgen datgene, wat tal van krachten, die zich aan de veredeling en beschaving van het Nederlandsche volk wijden, vrijwillig trachten te bevorderen, werd door niemand in het volksbelang geacht. Niet anders dan als bondgenoot wilde men den Staat zien optreden; niet verder dan tot beperking van de verleiding, die de verkoop in het klein meêbrengt, en beteugeling van openbare dronkenschap wilde men hem zien gaan.

Of de handhaving van een verbod tegen het gebruik van sterken drank *mogelijk* zou zijn, die vraag kwam uit den aard der zaak a fortiori niet aan de orde. Zooveel staat echter wel vast dat het grootste bezwaar tegen die handhaving in de publieke opinie zou liggen, zoolang deze van de noodzakelijkheid van een verbod niet overtuigd en gezind zou zijn om het zich in het algemeen belang te getroosten.

Kan nu gezegd worden dat een en ander evenzoo voor de opium in Indië zou gelden?

Onbewezen is het dat er een onschadelijk genot van opium, waar de middelen niet ontbreken, anders dan bij uitzondering zou voorkomen. Maar al te veel reden bestaat er integendeel om te vreezen dat de opium een Loreley is, welke elk, die aan haar stem gehoor geeft, naar den afgrond tracht te slepen.

Onbewezen is het dat de verleiding, die de opium op Indië's inboorling uitoefent, niet sterker zou zijn dan die bij den sterken drank den Nederlander tot misbruik brengt. En het weerstandsvermogen van beiden, mag men aannemen dat dit gelijk zou staan? Zijn, om ons daartoe te bepalen, dezelfde beschavende en veredelende invloeden, die hier een sinds eeuwen aangevangen taak voortzetten, ook daar werkzaam? Zal wel niemand op deze vragen een bevestigend antwoord durven geven, hoe kan men dan de zekerheid hebben, dat niet het gevaar, waarmede de opium Indië's toekomst bedreigd, geheel andere maatregelen van staatswege zou kunnen vorderen, dan met den sterken drank in Nederland het geval is?

Onbewezen is het eindelijk dat een verbod tegen het gebruik van opium in Indië denzelfden indruk op de bevolking zou maken

als van zulk een verbod tegen den sterken drank hier te verwachten zou zijn. Is er een gebruik van opium, dat in Indië als onschadelijk zou worden beschouwd, en waarvoor men meenen zou zich niet te moeten schamen? Waar wij voor Java algemeen in de officiëele litteratuur, ook door een man als den heer O. van Rees, het tegendeel hoorden beweren, waar wij in bekende daadzaken een krachtigen steun voor die meening vonden, daar zal het antwoord op onze vraag wel niet bevestigend kunnen luiden. Maar dan is het ook volstrekt niet zeker dat een verbod tegen het opiumgebruik niet door het grootste deel der bevolking met sympathie zou worden begroet, — men vergete daarbij niet den invloed, die aan de opium op de bestaande onveiligheid wordt toegeschreven, — niet zeker zelfs dat niet het toelaten van het gebruik in haar oog eene den Souverrein onwaardige handeling is.

Genoeg, meenen wij, om te doen zien, hoe weinig uit het oogpunt van de te volgen politiek, althans bij den tegenwoordigen stand onzer kennis, een gelijkstelling tusschen de opium in Indië en den sterken drank hier opgaat. Dat dan ook feitelijk zulk een gelijkstelling door onze politiek niet wordt aangenomen, daarvan is zeker het sterkste bewijs dat een deel van ons gebied, zij het dan ook betrekkelijk een niet groot deel, aan een verbod tegen alle gebruik van opium is onderworpen.

Doch — zoo roept een ander staatsman ons toe — wat daarvan zijn moge, aan een verbod elders dan, waar het thans reeds bestaat, valt toch in geen geval te denken. „Herlees een der beste en meest merkwaardige werken over de opium, de Proeve van Baud," en alle twijfel daaromtrent zal wel verdwijnen.

Hoe hoog wij echter ook het werk van den gevierden staatsman stellen, wij kunnen niet aannemen dat het in dit opzicht overtuigend zou zijn, en zullen trachten van die meening rekenschap te geven. Zijn woorden laten wij hier om het groote gezag, dat zijn naam terecht bezit, in hun geheel volgen:

„Maar de Staats-commissie van 1803 wilde het gebruik van opium later geheel verboden hebben.

Wie zou niet oprechtelijk deelen in den wensch dat een zoodanig verbod zich mocht kunnen verdragen met den finantiëelen toestand van Nederland en dat het, eenmaal uitgesproken, uitvoerlijk mocht worden geacht? De loop des algemeenen handels plaatst het laatste gedeelte van dien wensch, op de meest ontwijfelbare wijze, onder de *pia vota*. Overal vraagt men opheffing van belemmerende rechten en formaliteiten en toenadering tot een volkomen vrij verkeer tusschen

de volken. Met die eischen zijn verbodswetten, ook die, welke in het belang der menschheid worden uitgesproken, onbestaanbaar, want haar handhaving vordert juist de voortduring en de versterking van datgene, wat men als strijdig met den tijdgeest, wil hebben afgeschaft. Het is vooral ten aanzien van de opium, dat volstrekte verbodsbepalingen onmogelijk schijnen. Kunt gij overgaan tot het intrekken van al de Nederlandsche vrijhavens, die Java omringen en die zoovele trechters zijn, waardoor de opium tot steeds verminderende prijzen, in den Archipel wordt verspreid? Al kondt gij het, zou de grootste van die trechters, Singapoera, niet blijven bestaan?

Men kan op onzen toestand eenigermate toepassen wat onlangs tot verdediging van het opium-monopolie der Engelsche Oost-Indische Compagnie werd gezegd: „„The failure of one attempt of the Chinese to exclude the drug, has shown that they are not likely to effect that object, and, *if we do not supply them, some one else will.*"" De aangeprezen maatregel zou niet beletten dat anderen onzen Indischen onderdanen overvloed van opium bezorgden. Zoolang de Britsche handel jaarlijks zijn 53 000 kisten op de markten van Asia blijft werpen, zullen daarvoor koopers gevonden worden, en die koopers zullen middel weten om den Indischen Archipel daarvan te voorzien, vooral dan, wanneer wij de opiumpacht uit ons budget van inkomsten doen verdwijnen, en daarmede ook het kunstig samensfel doen ineenstorten, waardoor thans het verbruik beperkt en de sluikhandel binnen zekere grenzen gehouden wordt.

Maar is er niet nog meer in het oog te houden? In Britsch-Indië wordt thans uit den opiumhandel een staatsinkomen getrokken van 3 500 000 ponden sterling; zonder dat inkomen zou er een schrikbarend tekort zijn, hetwelk, in den tegenwoordigen maatschappelijken toestand der volken van het Indisch schiereiland, niet door belastingen kan worden aangevuld. En echter hangt dat geldelijk tekort den beheerschers van Hindostan, geheel of gedeeltelijk, boven het hoofd. De reeds aangehaalde schrijver geeft er een wenk van: „The worst of it is, according to some people, that, if the Chinese only legalised the cultivation (of opium) in their own country, they could produce it much cheaper and our market would be ruined. Both far *their* sakes and *ours* we must hope that it is not so, or, that they will not find it out." Bij de mogelijkheid dat de Chineezen deze ontdekking kunnen doen, en bij de waarschijnlijkheid dat zij daaraan zullen worden herinnerd door het algemeen verdwijnen, in het Hemelsche Rijk, der edele metalen, als gevolg van den opiumhandel, is het zeer denkbaar dat Engeland zich zal voorbereiden om de andere opium-*debouchés*, hoe gering ook in verhouding tot het Chineesche, te behou-

den en uit te breiden. Tot dat einde staan aan Engeland rijkelijk alle hoogklinkende argumenten ten dienste, welke tot verdediging van het vrij handelsverkeer worden gebezigd. Deze herinnering heeft eenige waarde in den tijd, waarin de talrijkste vloot, immer door den Noord-Amerikaanschen Vrijstaat uitgerust, op weg is, om, in den naam van het hedendaagsche volkenrecht en van de hedendaagsche beschaving, de Japansche Regeering te overtuigen dat zij de opening harer havens voor den algemeenen handel, niet langer kan blijven weigeren. Zal het tot de zegeningen van die opening behooren, dat de Japansche bevolking kennis zal maken met de verleidelijke eigenschappen der opiumpijp? Zal de Japansche Regeering zich, zonder dwang, laten overtuigen dat het weren van het heulsap behoort tot de bekrompenheden van het voortaan gesloten oude wetboek? De tijd zal het antwoord op die vragen geven, maar men kan het, met tamelijke zekerheid en zonder een buitengewone gave van profetie te bezitten, nu reeds voorspellen.

Wordt eenmaal de opiumcultuur als onzedelijk in Britsch-Indië afgeschaft, hetwelk gebeuren kan zoodra zij ophoudt onmisbare schatten op te leveren aan het bestuur, dan, maar ook dan alleen, zal men met vrucht kunnen denken aan het verwezenlijken van den menschlievenden raad van de staats-commissie van 1803. Inmiddels zorge de Nederlandsche Regeering, door alle middelen, binnen haar macht, dat de opium haar onderdanen slechts tot afschrikkende prijzen bereike, en zij zal reeds veel nut hebben gesticht."

Het feit, waarop wij hier door Baud zagen wijzen dat „de opium tot steeds verminderende prijzen in den Archipel wordt verspreid," deed zich, zooals wij zagen, in de laatste jaren voor Java in sterke mate voor. Welke schuld daarin ook aan de tekortkomingen van onze opiumpolitiek moge zijn te wijten, dat de opdrijving der prijzen door het toenemend verkeer hoe langer hoe moeielijker wordt, zal wel voor geen twijfel vatbaar wezen. Zal het niettemin de Regeering mogelijk zijn op den duur er voor te zorgen „dat de opium haar onderdanen slechts tot afschrikwekkende prijzen bereike?" Bij het overwegen van die vraag mag het volgende niet uit het oog worden verloren. Buiten ons pachtgebied pleegt de opium reeds niet minder dan *f* 20 het kilogram te kosten. Tot het dertienvoudige van die som gelukte het in vroeger tijd den debietprijs der wettige opium op Java te brengen. Toch zei de Minister Hasselman, sprekende van dien tijd, „wie, zooals ik, jaren lang geleefd heeft te midden van een aan het amfioenschuiven verslaafde bevolking en in alle kleuren de ellende heeft voor

oogen gehad, welke uit het misbruik van den amfioen voortvloeit, moet geneigd zijn om niets te verzuimen, wat tot bestrijding en onderdrukking van dat euvel kan strekken". Door verschillende oorzaken zijn sinds dien de bronnen van inkomsten voor den inlander toegenomen, en verdere toename mag verwacht worden, terwijl hem de beschikking over zijn aandeel in het kapitaal, door den bodem vertegenwoordigd, dat hij in de streken, waar de opium de grootste rol speelt, nog grootendeels mist, niet altijd zal kunnen worden onthouden. Welke hoogte zouden dan op den duur de prijzen wel moeten bereiken, om inderdaad *afschrikwekkend* te zijn, en dat zonder dat door smokkelhandel op groote schaal het doel werd verijdeld?

Kan, meenen wij, niet a priori aan Baud worden toegegeven dat het mogelijk zou wezen om ze, niettegenstaande „den algemeenen loop des handels" op zulk een hoogte te brengen en te houden, evenmin kan, meenen wij, van den anderen kant a priori met hem worden aangenomen, dat de uitvoerbaarheid van een verbod door dien „algemeenen loop des handels" onder de vrome wenschen zou worden gebracht. Dat de bestrijding van den sluikhandel, waar een beperkt gebruik wordt toegelaten, moeilijkheden ontmoet, waarmede men niet te kampen heeft, waar *alle* gebruik wordt geweerd, ligt voor de hand. Toch zal er wel niemand zijn, die er in ernst aan denken zal om het opiumgebruik in eens te doen ophouden waar, bij de bestaande behoefte, de stroom te sterk zou zijn om dien te keeren. Maar wel is het daar een een ernstige vraag of er niet allengs vermindering van het gebruik bereikbaar is en zoo tot een toestand kan worden gekomen, waarin de handhaving van een verbod geen te groote inspanning meer zou vorderen. Tegenover die vraag vormt natuurlijk Ned. Indië geen ondeelbaar geheel. De omstandigheden, waarvan de oplossing afhangt, zijn in verschillende deelen van ons gebied zeer verschillend; zoo loopt b. v. de omvang van het gebruik in verschillende streken zeer uiteen; zoo zijn onze bestuursmiddelen lang niet overal gelijk; op Java zijn ze in verhouding tot de oppervlakte veel grooter dan bijna overal elders. Al zou daarom ook een verbod voor ons geheele gebied altijd een hersenschim moeten blijven, dat niet, naast de bestaande, nog andere partieele indijkingen, vroeger of later, zouden mogelijk zijn, zou er nog geenszins uit volgen. Dat, wanneer de bevolking eenmaal is gespeend, aan het gebruik ontwend, die handhaving van een verbod niet zooveel moeite meer kost, schijnen de bestaande verboden kringen, in de eerste plaats, die der Preanger-Regentschappen, de grootste en meest bekende, te leeren. Zooals wij zagen, kwam daar de Directeur

der Middelen, de Heer E. de Waal, na een nauwgezet onderzoek tot de overtuiging, dat het verbod niet als een „wassen" neus was te beschouwen. Dat daarin sinds dien geene verandering is gekomen, werd steeds door de Regeering beweerd en is nimmer op Java betwijfeld. En de meening dat de Sundanezen van nature opiophoben, de Javanen van nature opiophilen zouden zijn, zal wel alleen in zooverre aannemelijk wezen als er op die zoogenaamde tweede natuur, de gewoonte, wordt gedoeld. Bijzonder ongunstig kan de toestand van de bestaande verboden kringen genoemd worden, in zooverre zij door het gebied van pachters geheel of grootendeels ingesloten zijn. Toch is er, zegt de Regeering, niet veel noodig om er het verbod te handhaven. „Het is trouwens," lezen wij in het Kol. Verslag van 1874, „van algemeene bekendheid, dat de inheemsche bevolking der Preanger-Regentschappen zich niet aan het gebruik van opium overgeeft, terwijl zij het ook niet zal wagen de opium op clandestine wijze van elders in te voeren, overtuigd als zij is dat in een gewest, waar niemand opium in bezit mag hebben en waar een streng politie-toezicht bestaat, zoodanige invoer spoedig aan het licht moet komen, en dat de schuldige voor de begane overtreding zwaar wordt gestraft". Bekend is het dat de politiemiddelen in de Preanger-Regentschappen niet sterker dan elders op Java zijn.

Dat het Baud zelf trouwens niet ernst is geweest om onvoorwaardelijk de onmogelijkheid van de handhaving van een opiumverbod te beweren, mag uit het laatste gedeelte van zijn betoog worden opgemaakt. Zoodra slechts de opium-cultuur in Britsch-Indië zou zijn afgeschaft, zou men er, meende hij, met vrucht aan kunnen denken. Doch ook in zijne dagen kwam reeds een aanzienlijk deel van hetgeen in Indië werd aangebracht, van elders. Die opium te weren, werd dus door Baud niet onmogelijk geacht. Maar dan was het ook alleen vrees voor dwang van Engeland's zijde, waar het bij hem op aankwam. Deze vrees moge in Baud's dagen, toen de tegen China gevoerde opiumoorlogen nog versch in het geheugen lagen, alleszins verklaarbaar zijn geweest, zou ze nu nog reden van bestaan hebben? Wat Baud „zonder een buitengewone gave van profetie" meende te kunnen voorspellen, dat Japan voor westersche pressie om de opium binnen zijne grenzen toe te laten, zou moeten zwichten, heeft zich niet bewaarheid. En Lord Hartington, den Minister voor Indië, hoorden wij weinige dagen geleden onder luide toejuiching in het Engelsche Parlement verklaren: „Ik ben het geheel eens met hetgeèn er gezegd is, dat, indien de Chineesche Regeering mocht verlangen om de invoer van opium op zeer krachtige wijze te beperken

dan de publieke opinie in Engeland geene Regeering zou steunen, die hun het heulsap zou willen opdringen" [1]).

En wat nu eindeiijk het beroep van Baud op de belangen der schatkist betreft, ook hier zien wij weder a priori als waar aannemen datgene, waarvan het tegenovergestelde even goed waar kan zijn. Niet alleen toch dat, zoolang wij de grootte van het kwaad niet kennen, in het onzekere ligt welk gewicht de belangen der schatkist in de schaal mogen leggen, maar onzeker is zoo lang ook, wat die belangen zelve meebrengen. Indien het toch juist is, wat wij door de Ministers Rochussen, Loudon, Hasselman, en door tal van anderen over den invloed der opium op Java's oeconomischen toestand hoorden verklaren, dan is het de vraag of niet voortgaan op den tegenwoordigen weg ook op den ondergang der schatkist moet uitloopen, of niet de krachtigste maatregelen ook voor de schatkist op den duur de beste zouden zijn.

Hoe belangrijk dus ook Baud's proeve moge zijn, de vraag wat tegen de opium wenschelijk en mogelijk is, laat ook zij geheel een open quaestie [2]).

Al zal dus het in te stellen onderzoek zoo ruim mogelijk opgevat dienen te worden, toch kan het zijn nut hebben om ten slotte, ten

---

[1]) Dat aan krachtige uitbreiding van de bestaande verbodsbepalingen door de bekwaamste indische ambtenaren niet werd gewanhoopt, kan uit het volgend extract van het advies van den President van Soerabaja, den Heer O. van Rees, dd. 18 Juli 1561, blijken:

Tot mijn leedwezen behoort de residentie Soerabaja, immers vooralsnog, niet tot die begunstigde streken, waar het debiet en gebruik van opium geheel of voor een zeker deel zouden kunnen verboden worden.

De ondeugd is reeds te algemeen onder de bevolking verspreid, en de uitgestrekte noordkust is op alle punten te gemakkelijk genaakbaar, om van zulk een verbod goede gevolgen te verwachten.

Ik wanhoop er echter niet aan dat, bij krachtige doorzetting der heilzame bedoelingen van de Regeering, eenmaal de dag zal aanbreken, waarop ook dit gewest geheel of gedeeltelijk voor invoer van opium kan gesloten worden

Voorloopig zal die maatregel alleen met minder bezwaar zijn toe te passen op meer zuidelijke gewesten. Bedrieg ik mij niet, dan moet door een uwer ambtsvoorgangers reeds een voorstel in dien zin gedaan zijn met betrekking tot de residentiën Banjoemas, Kadoe en Bagelen. (Bijlage 1862 63, p. 569.)

[2]) In onze 2e Kamer is eenmaal een beroep gedaan op de volgende verdediging van de intrekking van verboden kringen onder zijn bestuur, in de afscheidsrede van den Gouv.-Gen. Mijer voorkomende: »De onderzoekingen, die in den laatsten tijd omtrent de pacht plaats hadden, hebben meer dan ik vroeger vermoedde, bewezen en bevestigd, dat zij in een bepaalde behoefte voorziet, — dat, waar niet geschoven wordt, veel meer jenever en arak wordt

einde nog tastbaarder te maken hoe noodig het is, nog eenige vraagpunten, waarvan het actueel belang niet te miskennen valt, aan te stippen. Bepaaldelijk Java, waartoe ons bestek zich beperkt, hebben zij op het oog; in het midden laten wij in hoever ze ook voor de buitenbezittingen gelden. Waar het onderzoek niet tot beslissing mocht leiden, zal, meenen wij, tot proefneming, zij het aanvankelijk op niet te groote schaal, de toevlucht moeten worden genomen.

De kustverdediging. Gulden woorden sprak de tegenwoordige Minister van Koloniën in de zitting van de 2e Kamer van 19 November 1876, toen hij op het groote belang van een krachtige bestrijding van de sluikerij wees, al heeft men het met die goede bedoelingen dan ook niet veel verder gebracht! Waren voor dit laatste nog bewijzen noodig, het volgende feit, onlangs door een indisch ambtenaar medegedeeld, zou welsprekend zijn: „Het bestuur weet dat er een groot aantal geheime kitten bestaat, (prembe) alle bij de dorpshoofden bekend." [1]) Doch zelfs in de goede bedoelingen heeft de kustverdediging weinig deel. In het Kol. Verslag van 1878 wordt het volgende medegedeeld: „De sluikhandel in het klein werd nog krachtig gedreven, in Rembang o. a. door vaartuigen, die verder dan drie mijlen van de kust ankerden, ware opiumwinkels, die voortdurend uit Bali voorzien werden, en de opium in hoeveelheden van niet meer dan één darm te gelijk verkochten aan hen, die ze kwamen halen." In datzelfde Kol. Verslag wordt

gedronken dan waar opium wordt gebruikt — dat vermindering van opiumverbruik steeds vermeerdering van het verbruik van sterke dranken ten gevolge heeft, — dat toenemende dronkenschap veel nadeeliger is dan het tegenwoordig gebruik van opium, dat weinige misdaden aan het verbruik van opium zijn te wijten, maar vele aan het gebruik van verhittende dranken. Geplaatst tegenover dergelijke conclusie kan het niet twijfelachtig zijn, welke beschikking in het welbegrepen belang van land en volk gevorderd wordt".

Wij hebben bij dit beroep niet stil gestaan, omdat de staatsman, van wien het uitging, verklaarde zelf aan Mijer's voorstelling niet te gelooven. En hoe zou men er ook, nadat de officieële stukken, zelfs de meest geheime, betreffende Mijer's maatregelen zijn bekend geworden, eenige waarde aan kunnen hechten? Niet uit vrees voor den sterken drank, uit ons overzicht blijkt het, zijn verboden kringen weder opgeheven. Trouwens, indien de voorstelling van den Gouv.-Gen. Mijer in zijne afscheidsrede juist ware, dan had aan *alle* verboden kringen weder een einde moeten worden gemaakt. Met dat al blijft het wenschelijk dat bij het in te stellen onderzoek ook worde nagegaan of er voor de door Mijer voorgespiegelde vrees, eenige grond bestaat. Dat nergens op Java minder sterke drank wordt gebruikt dan juist in den verboden kring der Preanger-Regentschappen, is tot nu toe steeds geloofd.

[1]) Ind. Gids, September 1880, p. 568

dan verder gezegd: „Tegen den op nieuw door enkele hoofden van gewestelijk bestuur en pachters uitgedrukten wensch om door stoomscheepjes de kust te bewaken, bleef de Regeering zich verzetten. De toepassing van dit stelsel zou òf een heele vloot vereischen, òf weinig beteekenen. Om verschillende redenen werd de waarde van zoodanigen maatregel betwijfeld en meer verwacht van de uitsluitende aanwending van middelen tot belemmering van het vervoer te land en van het debiet van opium". Dat het er sinds 1878 niet beter op was geworden, werd ons in de eerste helft van het vorig jaar van volkomen vertrouwbare zijde gemeld. Op groote schaal werd nog op dezelfde wijze langs de kust van Rembang, Joana en Japara gesmokkeld. Nog steeds lagen daar de opiumwinkels geëchelonneerd. Er had zich zelfs — zoo schreef men ons — een handelsgebruik gevestigd, dat medebracht dat de koopers de waarde op bonnetjes of volgbriefjes ontvingen, die aan den wal werden verhandeld. Gaat het aan in die omstandigheden, om, zooals de Regeering wil, de kust zoo goed als onverdedigd te laten? Twijfel althans daaromtrent wekt zeker het antwoord, dat in een adres van pachters gegeven werd. Er zijn maar sommige punten van de kust, zeiden zij, die voor het binnensmokkelen van opium een geschikte gelegenheid aanbieden. Het komt er hoofdzakelijk slechts op aan om die punten te bewaken. En er is een eenvoudig middel om zich die taak veel gemakkelijker te maken dan zij thans is. Reeds bestaat er een verbod voor alle vaartuigen, die opium aan boord hebben, om de kust op korter afstand dan drie mijlen anders dan in nood te naderen. Die distantie, zegt men, is echter onvoldoende voor het doel, dat de maatregel beoogt. Zij laat de gelegenheid om door vuurteekens met de bondgenooten aan den wal te corresponderen, en daardoor den sluikschen invoer te bevorderen. Men verlenge, zoo wordt gezegd, den verboden afstand, althans voor Ned.-Indische schepen, tot tien mijl van de kust en de sluikhandel zal daardoor reeds veel gevaarlijker en moeielijker worden gemaakt, hare bestrijding veel doeltreffender kunnen worden. Met enkele snel loopende stoomscheepjes zal al heel wat kunnen worden verricht.

Straffen tegen den sluikhandel. Zal van de organisatie en sterkte van de strijdkrachten tegen den sluikhandel natuurlijk veel voor de te verkrijgen uitkomsten afhangen, van niet geringe beteekenis is natuurlijk ook wat er voor den sluiker op het spel staat, met andere woorden, welke straf hem bedreigt. Onder alles, wat in de geschiedenis onzer opiumpolitiek bevreemding wekt, zeker dit niet het minst,

dat langen tijd de straf alleen in eene geldboete van *f* 10.000 en verbeurdverklaring heeft bestaan, eene straf, veel geringer dan de winst, die door een gelukkige sluikerij op groote schaal te behalen was. Geen wonder dan ook dat deze boete, zooals een oud-Directeur der Middelen het vermeldt, als een gewone post in de begrooting der pachters werd opgenomen. Eindelijk kwam men er in den aanvang van het door ons behandelde tijdvak toe om gevangenis voor de boete in de plaats te stellen. Van algemeene bekendheid is het echter dat ook die straf, zooals ze nu geregeld is, nog weinig doel treft. Tal van sluikers zijn er nog van beroep, die telkens straffen voor hunne lastgevers, zonder hen te verklappen, ondergaan, daarvoor een zekere vergoeding ontvangen, en, zoodra zij de gevangenis hebben verlaten, weder op nieuw beginnen; worden zij niet preventief in hechtenis geplaatst, dan schorst ook een hangende straf vervolging in den regel hunne beroepsbezigheden niet. Geheel anders pakt dan ook het Japansche strafwetboek, hoewel, volgens ons Weekblad van het Recht, (no. 4527) van de verlichte beginselen van den tegenwoordigen tijd doortrokken, hen, die zich vergrijpen aan hetgeen daar als een groot maatschappelijk belang wordt beschouwd, aan. Met *levenslange dwangarbeid* wordt ieder, die opium, tot rooken bestemd, fabriceert, invoert of in den handel brengt, bedreigd. Reeds zoude op Java, — zooals ons dikwerf van bevoegde zijde verzekerd werd — dezelfde straf als nu, zoo zij buiten het eiland moest worden ondergaan, in stede van, zooals veelal geschiedt, op de plaats der inwoning met de gebruikelijke accommodementen — heel wat meer indruk maken. Als uitermate doeltreffend wordt ook nog steeds geroemd de maatregel van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist om een paar machtige Chineezen, die, zelf achter de schermen blijvende, door hun rijkdom en invloed den sluikhandel op groote schaal bevorderden, te verbannen. Dat was, zei de Minister Alting Mees, die, na een meer dan twintigjarige practijk als advokaat, het kon beoordeelen, een radicale maatregel. Ongelukkiger wijze bleef het voorbeeld tot nu toe zonder navolging.

Minima van debietprijzen. Door het afstaan van de exploitatie van het opiummonopolie aan pachters, wint men natuurlijk in deze ijverige bondgenooten tegen derden. Daar staat echter tegenover dat in hen, voor zoover men hen, in het belang van het zedelijk doel der pacht, aan banden wil leggen, ook weder tegenstanders worden gevonden, die aan de hun gegevene positie bijzondere kracht ontleenen. Ons tegenwoordig stelsel brengt, zooals wij zagen, mede om de pachters tot bepaalde hoeveelheden opium voor hun debiet

te beperken. Dat dit zoogenaamde maximumstelsel in werkelijkheid niet veel meer is dan een wassen neus, werd herhaaldelijk aangetoond [1]). Het heette dat de maxima de debietprijzen zouden opdrijven en het gebruik beperken zouden; in werkelijkheid echter zagen wij de debietprijzen voortdurend dalen en niet het verbruik zich naar de maxima richten, maar wel de maxima naar het verbruik. Van een steeple chase tusschen de Regeering en de sluikerij werd dan ook door Dr. A. Kuyper in zijne zoo belangrijke redevoering in de vergadering der 2e Kamer van 19 Nov. 1876 gesproken. Met het meeste gemak wordt blijkbaar telkens door de pachters over den slagboom, die de maxima opwerpen, heengesprongen. Uit het Kol. Verslag van 1877 vernamen wij, dat in dat jaar door de Regeering aan de Residenten „werd in herinnering gebragt dat de regeling er naar behoort te streven, dat de pachter zijn voordeel liever zoeke in het debiteren van opium tegen hooge prijzen dan in groot debiet tegen lage prijzen". Doch geholpen heeft ook die herinnering niet. Zou — die vraag rijst hier als vanzelf — het nu niet mogelijk zijn om de pachters bepaalde prijzen voor te schrijven, beneden welke zij niet mogen gaan? Deelt ieder jaar de Regeering in de Kol. Verslagen de debietprijzen der opium mede, niet zonder overgroote naïeveteit zou men daaruit wellicht de gevolgtrekking kunnen maken dat zij op die prijzen het oog houdt. Doch, al bepaalt zij er zich thans ook toe om aan te nemen wat de pachters haar meêdeelen, reeds in 1864 wees de oud-Directeur der Middelen, de heer E. de Waal, er op dat een eerste vereischte voor een goed beheer der opiumbelangen was „een gezette aandacht te wijden aan de kitten, ja daarvan eene hoofdstudie te maken; gedurige nasporingen te doen omtrent hare inwendige statistiek; de maten of vormen, bij den verkoop in gebruik, den prijs van in- en uitslag, het totaal verkoopsbedrag, de personen, die koopen." Dat voor de Regeering contrôle der debietprijzen niet onmogelijk zou zijn, is door tal van hare adviseurs, o. a. door de Directeuren Castens en Rutering, beiden voorstanders van minima, herhaaldelijk beweerd. Een feit is het dat de pachters van naburige perceelen onderling zoodanigen minima plegen te bedingen, dat de pachters aan hunne onderpachters zoodanige minima plegen op te leggen.

Verbod om te schuiven buiten de kitten. Licenties. Herkenning van gesloken opium. Een van de maatregelen, waarover in 1861 het

---

[1]) Zie o. a. het belangrijk artikel in het Handelsblad, dd. 18 en 19 Dec. 1880.

oordeel van de ambtenaren van gewestelijk bestuur werd gevraagd, was een verbod om buiten de kitten te schuiven. Welk denkbeeld daarbij op den voorgrond stond, werd door een der adviseurs, toenmaals Resident van Soerabaja, den Heer O. van Rees, volgenderwijze aangeduid:

„Reeds bij missive van 12 September 1858 n°. 2267 heb ik in mijne toenmalige betrekking van Resident van Bagelen dit middel aan de hand gedaan, op grond dat menige inlander, die nu in stilte te huis de opiumpijp aansteekt, zich schamen zal op eene voor ieder toegankelijke plaats, zich aan deze ook in zijn oog verkeerde neiging over te geven.

Ook thans nog komt mij deze maatregel voor een der meest krachtig werkende te zullen zijn, om het opiumgebruik tegen te gaan.

Tot dusver werden de kitten alleen bezocht door het schuim der bevolking. Gelukkig is, behoudens enkele streken, het kwaad nog niet zoover doorgedrongen dat een gegoed dèsabewoner zich openlijk als een amfioenschuiver doet kennen.

Nu laat het zich wel verwachten dat het bezoek der kitten zal toenemen zoodra het verbruik van opium daarbuiten verboden is; maar toch meer dan waarschijnlijk niet in die mate, dat ook de meer fatsoenlijke klasse daaraan zal deelnemen" [1]).

Dat men tevens door dezen maatregel krachtiger tegenover den sluikhandel meende te zullen worden, is gemakkelijk verklaarbaar. Een groot bezwaar is thans de moeielijkheid om de onwettige herkomst van gesloken opium te bewijzen. Voortaan zou alle opium, die buiten de kit werd aangetroffen, als gesloken kunnen worden beschouwd.

De meerderheid der gehoorde residenten meende echter, op grond van het bezwaarlijke der uitvoering in hun gewest, bij het bestaan van een aanzienlijk opiumverbruik, den maatregel daar te moeten ontraden. Of daarin nu een reden lag om er overal, ook waar het gebruik veel geringer was, van af te zien, is twijfelachtig [2]).

Een andere maatregel, van hetzelfde denkbeeld uitgaande, doch

---

[1]) Missive dd. 18 Julij 1861, Bijl. 1862/63, p. 568.

[2]) Niet zonder beteekenis is het zeker, dat de adsistent-resident van Banjoewangie, in 1861, (miss. dd. 26 Julij Bijl. 1862/63 p. 576) advizeerde.

»Voor Banjoewangie durf ik dezen maatregel wel aanprijzen, omdat de inheemsche bevolking van dit gewest zich van opiumschuiven onthoudt, en alleen de op de hoofdplaatsen Banjoewangie en Bagadjampi gevestigde vreemdelingen daarvan gebruik maken."

In die dagen rekende men nog 115 Katties voor dit gewest voldoende; thans is de verstrekking aan de pachters tot 420 Katties, meer dan het drievoudige, geklommen.

minder ingrijpend, werd in de laatste jaren herhaaldelijk ter sprake gebracht. Wij doelen op het opleggen van de verplichting aan ieder, die schuiven wil, om zich op gezette tijden van een verlof daartoe, een licentie, bij het bestuur te voorzien. Ook op die wijze zou de Regeering, steunende op het zedelijk gevoel van den inlander, van haar kant ondubbelzinnig kunnen toonen dat zij het opiumgebruik als een schandelijk genot beschouwt en het alleen ter wille van hen, die er aan verslaafd zijn, wil dulden. En tegenover den sluikhandel zou de Regeering ook door dezen maatregel natuurlijk krachtiger worden. Zonder licentie zou niemand in het bezit van opium mogen zijn. Een middel zou de Regeering daarin bovendien hebben om meer op de hoogte van de personen, die schuiven en de hoeveelheden, die geschoven worden te komen [1]). En daarin is het juist dat de pachters de cardo questionis van de bestrijding van den sluikhandel zien. Ieder kithouder heeft als de goede herder op zijn kudde voortdurend het oog; zorgvuldig gaat hij na wie er schuiven, en, zooveel mogelijk, hoeveel opinm ieder gewoon is te gebruiken; zijn er schuivers, die zich niet van opium bij de pacht voorzien of er minder nemen dan zij noodig hebben, dan volgt hieruit dat zij verboden wegen moeten bewandelen. Hunne gangen te bespieden wordt dan als het beste middel om op het spoor van den sluikhandel te komen, beschouwd.

Stippen wij hier ten slotte nog aan een denkbeeld, naar men zegt van den Inspecteur Motké uitgegaan, om te voorzien in de moeielijkheid, welke het constateeren der onwettige herkomst van opium thans in rechten oplevert. Alle door het gouvernement verstrekte opium zou in gouvernementsfabrieken zoo worden bereid, dat zij, met behulp der scheikunde, steeds te herkennen zou zijn, en zou bovendien alleen in van een geheim herkenningsmiddel voorziene capsules mogen worden bewaard. Dat het aantoonen der onwettige herkomst thans in rechten inderdaad groot bezwaar oplevert, lijdt geen twijfel. Wel geldt nu het bezit van een hoeveelheid van meer dan één thail bij anderen dan den pachter en zijn vertegenwoordigers per se als overtreding. Doch veel opium wordt in kleiner hoeveelheden achterhaald. Deskundigen proeven dan, om den rechter voor te lichten, of het praeparaat dezelfde smaak heeft als dat, hetwelk door den pachter wordt bereid. Doch daargelaten dat het tegen de borst moet stuiten om er zoo in Themis' dienst schuivers op na te houden, ziet men die Feinschmäckers zich telkens vergissen. Veel meer dan een vogelverschrikker is het heele middel niet. Bovendien, tegen de pachters,

[1]) Men zou natuurlijk opgave der hoeveelheid, die de aanvrager wil gerechtigd worden te koopen, dienen te vragen.

die voor de grootste smokkelaars worden gehouden, baat het natuurlijk niet.

Naar op Java werd beweerd had de Inspecteur Motké aan vorenbedoeld denkbeeld een ander vastgeknoopt, om namelijk voor eigen rekening de opium te verkoopen, m. a. w. een opiumregie in het leven te roepen. Dr. Kuyper hoopte dat hetzelfde door de licenties te bereiken zou zijn. Dat een regie, indien men het zoover brengen kon om zich voor de bestrijding van den sluikhandel van de pachters onafhankelijk te maken, een groote stap vooruit zou zijn, lijdt wel geen twijfel. Bekend is het, dat het Gothemburgsche stelsel uitgaat van het denkbeeld dat ieder tapper, die bij de finantieele uitkomsten zijner tapperij belang heeft, uit den aard der zaak zijn best zal doen om het gebruik van sterken drank te bevorderen; het wil daarom aan de tappers alle belang bij het debiet daarvan ontnemen. Is er niet veel meer reden nog om den invloed van de pachters van het opiumdebiet op Java te duchten, met de ruime middelen, waarover zij beschikken, met het groote belang dat de consumtie voor het vertegenwoordigt? Van een opiumpropaganda zien wij dan ook herhaaldelijk in de officieele litteratuur gewag maken. Wie met Java's mystères niet geheel onbekend is, weet met welke handigheid daarbij van de erotische eigenschappen der opium partij wordt getrokken, welke diensten de priesteressen van Venus daarbij bewijzen. Zelfs al mocht men het zoover brengen om het debiet der pachters in werkelijkheid tot een maximum te beperken, daarmede zou de rede van bestaan der propaganda nog niet geheel ophouden; de dooden zouden zij toch nog altijd door nieuwe schuivers trachten te vervangen en zoo vermindering van het debiet te voorkomen. Een zonderling schouwspel is het dan ook zeker de Indische Regeering het opiummonopolie als middel tot beperking van het gebruik te zien verdedigen en tegelijkertijd de exploitatie van dat monopolie te zien toevertrouwen aan personen, die niets onbeproefd laten om het gebruik zooveel mogelijk te bevorderen. Volgt daaruit nog niet dat men de pachters thans missen kan, wel moet het een reden zijn om zich zooveel mogelijk van hen onafhankelijk te maken [1]).

[1]) Dat de Chineesche pachters niet altijd reden zien om van die propaganda voor onze ambtenaren een geheim te maken, kan uit de volgende woorden van den Minister — oud-Resident — Hasselman, gesproken in de 2e Kamer (Begrooting Ned.-Indië 1868, p. 222) blijken: »Elk Javaan, — zoo drukte de pachter zich uit — die nog niet goed doorgebeten heeft, houdt op als hij de amfioen te ver moet halen".... »Er kwam nog iets bij, namelijk dat het zoo jammer was als eene kit, nadat ze met veel moeite en kosten was productief gemaakt, werd ingetrokken. Men moest om de bevolking te lokken feesten en dans-

Genoeg om te doen zien dat, zoodra men tot een degelijk onderzoek en deugdelijke proefnemingen overgaat, het al aanstonds aan belangrijke vraagpunten niet zal ontbreken.

Resumeeren wij thans met een enkel woord wat onze slotsom moet wezen.

Wij zagen dat de gevolgde opiumpolitiek steeds door afwisselende meeningen is geslingerd, aan den eenen kant omtrent den invloed, dien de opium heeft, aan den anderen kant omtrent hetgeen er tegen gedaan kan worden. Terwijl de Minister in Nederland het opiumgebruik als een rampzalige volkskwaal afschilderde, gaf zelfs een tijd lang te Batavia de meening, dat het in het geheel geen volkskwaal was, den doorslag. Geheel van het toeval hing het af welke meening tijdelijk bovendreef. Ook overigens bleek het onze opiumpolitiek aan beleid te ontbreken. De oorzaak daarvan opsporende, bevonden wij dat, bij de tegenwoordige organisatie, eene leiding, berekend voor die taak, noodwendig gemist worden moest. De gevolgtrekking lag voor de hand. In de eerste plaats in een goede leiding te voorzien; en door een grondig onderzoek aan onze politiek een hechte, rationeele grondslag te geven. Die meening bleek echter de Regeering bij de behandeling der laatste Indische begrooting niet te deelen. En wat leerde ons nu de motiveering harer zienswijze? Niet dat de ontbrekende kennis verkregen zou zijn, maar eenvoudig dat de roulette op het Plein van zwart naar rood is overgegaan; geen beschouwing omtrent het opiumgebruik kan nu haast in het oog der Regeering te rooskleurig heeten. En uit het feit dat men, waar men verbetering zocht, telkens fouten beging, wordt in de bestaande optimistische stemming de bemoedigende conclusie getrokken, dat „het betere is de vijand van het goede" hier toepasselijk zou wezen, niet dat de oorzaak van de maar al te duidelijk gebleken onmacht weggenomen zou moeten worden.

Is het waar, dat niets gevaarlijker is dan zijn vijand te gering, zijn eigen krachten te hoog te schatten, blind voor eigen gebreken,

---

partijen geven, en dit mocht toch niet tot eene vergeefsche moeite worden gemaakt."

Dat de invoering der opiumpacht, waar zij nog niet bestond, veel meer kwaad dan goed had gedaan, is herhaaldelijk beweerd. Zoo kreeg de Heer Cremer, hoofdadministrateur der Deli-maatschappij, de overtuiging, dat de pacht in Deli was ingevoerd, »*niet om te voorzien in een bestaande behoefte, maar om die te scheppen ten voordeele der gouvernementskas,*" (zie de Toekomst van Deli pag. 39.)

voor begane fouten, voor gemis van de noodige kennis te wezen, dan zal de slotsom waartoe de jongste uiting der Regeering ons leiden moet, ook wel niet twijfelachtig kunnen zijn. Geen krachtiger pleidooi is dan zeker denkbaar, voor de urgentie van de maatregelen, die door ons, op het voetspoor van het Voorloopig Verslag aangaande de laatste Indische begrooting, werden voorgestaan, dan door de Regeering zelve hier geleverd werd.

Gelukkig behoeft de hoop niet te worden opgegeven, dat zij dit ook zelve weldra beseffen zal. De oorlog, die sinds jaren zooveel van de aandacht van Indië's bewindslieden vergde, is, naar men zich vleien mag, ten einde. Aan de aandacht van den nieuwen Landvoogd is de opiumquaestie — de Minister gaf er de verzekering van — met den meesten ernst aanbevolen. Onder zooveel, wat hem beletten moet om stil te zitten, zal hem ook zeker niet ontgaan dat, terwijl wij in naam der westersche beschaving op Sumatra het zwaard voerden, door een Nederlander, hoofd van een onzer grootste landbouwondernemingen, werd verklaard, dat de meerderheid der kolonisten, die hij daar uit Oostersche Rijken op ons grondgebied zag komen, „zijn grootste gebreken, vooral schuiven en spelen, niet meêbrengt", maar eerst onder ons bestuur leert kennen, hetwelk hen, zegt hij, op het opiumgebruik doelende, „zoo ruimschoots mogelijk daartoe in de gelegenheid stelt"; en van de kolonisten, uit het hart van onze eigen bezittingen herkomstig, legt hij de getuigenis af: „door opium en spel zijn bijna alle immigranten van Java ontzenuwd." De twijfel, dien feiten als deze omtrent de gevolgen onzer heerschappij doen rijzen, kan onze koloniale Regeering niet langer rust laten, moet haar nopen om eindelijk de opiumquaestie eens ernstig onder de oogen te zien en haar tot klaarheid te brengen. Moge het dezen Minister met den tweeden onder hem benoemden Landvoogd gegeven zijn om het zoo noodige licht te doen opgaan, en, éénmaal met de noodige kennis toegerust, door doeltreffende maatregelen, daar, waar de meerderheid onzer beschaving zich openbaren moet door de onder onze vlag levende volken beter en gelukkiger te maken, op het gebied des vredes, die meerderheid evenzeer te handhaven, als hij het met zijn eersten Landvoogd op het oorlogsveld heeft gedaan.

---

[1]) De toekomst van Deli, door J. P. Cremer, p. 41.

De spoorwegvrachten en de suikercultuur.

Met vergunning van Z. E. den Gouverneur-Generaal van Lansberge werden in het *Soerabajaasch Handelsblad* eenige cijfers uit het jaarverslag der exploitatie van staatsspoorwegen gepubliceerd.

Het vervoer van reizigers verdeeld naar de 3 klassen bedroeg:

Jaren	1e kl.	2e kl.	3e kl.	Totaal
1878	6210	18 028	264 581	288 819
1879	5285	23 767	631 511	660 563
1880	3394	31 407	674 819	709 620

De percentsgewijze verhouding van de 3 klassen is in:

1878	1e kl. 2.15 %	2e kl. 6.24 %	3e kl. 91.61 %
1879	» 0.81 »	» 3.6 »	» 95.6 »
1880	» 0.47 »	» 4.43 »	» 95.1 »

De opbrengst van iedere klasse bedroeg:

Jaren	1e kl.	2e kl.	3e kl.	Totaal
1878	*f* 21 897 75	*f* 37 709.70	*f* 141 156.41^{5}	*f* 200 763.86^{5}
1879	» 18 616.75	» 56 082.50^{5}	» 339 054.87	» 413 754.12^{5}
1880	» 14 269.43	» 78 434.59^{5}	» 398 056.90	» 490 760.92^{5}

De percentsgewijze verhouding van de opbrengst is in

1878	1e kl. 10.9 %	2e kl. 18.8 %	3e kl. 70.3 %
1879	» 4.5 »	» 13.56 »	» 81 94 »
1880	» 2.9 »	» 16.— »	» 81.1 »

Aan bagage werd vervoerd in

1878	83 590	Kilogram; opbrengst	*f* 1691.48
1879	77 757	» »	» 1700.19
1880	275 800	» »	» 6181.03

Aan bestelgoederen werden vervoerd in

1878	16 703	colli, met een opbrengst van	*f* 14 345.92
1879	61 174	» » » » »	» 41 055.55
1880	62 083	» » » » »	» 39 342.85

Het vervoer en de opbrengst der vrachtgoederen waren:

	Vervoer	Opbrengst
1878	8 292 900	f 34 050.28
1879	52 081 200	» 291 326.97
1880	56 628 110	» 347 257.11

Onder anderen werden vervoerd:

	1878	1879	1880	
Dranken en Prov.	100 000	260 500	506 420	Kg.
Hout (brand)	3 850	49 200	255 200	»
Huiden en vellen	9 000	72 750	119 400	»
Kalk	—	395 500	1 179 450	»
Indigo.	700	18 600	37 200	»
Suiker	352 200	4 101 050	5 654 450	»
Rijst	3 600	1 758 450	7 502 700	»
Tabak.	26 050	219 600	662 770	»
Meststoffen.	11 500	536 300	2 760 800	»
Petroleum	—	1 293 200	2 019 050	»
Visch.	—	—	1 162 550	»

De resultaten van de exploitatie waren

Jaren	Aantal kilom. gemiddeld in exploitatie.	Opbrengst per dagkilometer.
1878	68.61 kilometer	f 16 54
1879	98.947 »	» 21.51
1880	119.025 »	» 20.99

De totale opbrengst bedraagt in:

'78 f 259 849.29, '79 f 777 128.30[5], '80 f 912 725.14[5].

De uitgaven zijn in:

'78 f 127 746.06[5], '79 f 357 463.11, '80 f 501 864.18 [1])

Zoodat de winst bedraagt:

'78 f 132 103.22[5], '79 f 419 665.19[5], '80 f 410 860.95[5] [1])

De exploitatiekosten bedroegen:

in 1878 49.16 %, in 1879 46 %, in 1880 54.98 % [1])

Ofschoon alle uitgaven voor den aanleg der staatsspoorwegen en de aanschaffing van het materieel gedaan, niet met juistheid bekend zijn, is toch dat bedrag bij benadering bekend en heeft het daarvoor gebruikte kapitaal door de winst op de exploitatie een rente afgeworpen in 1878 van 3.71 %, in 1879 van 4.86 %, in 1880 van 3.92 %, (zie noot 1).

Aan die cijfers worden verder in het genoemde blad eenige beschouwingen over de tarieven vastgeknoopt. De schrijver teekent aan, dat

[1]) Deze cijfers moeten nog aan revisie worden onderworpen en zullen vermoedelijk iets voordeeliger worden.

er in Indië slechts 2 cent per kilometer voor het personenvervoer 3e klasse wordt berekend, terwijl het tarief in Holland 2½ cent is, en hij beweert tevens, dat men bij het maken van een tarief te rade gaat met den toestand die voorhanden is, met den transportprijs die in den regel wordt betaald, waarna hij te kennen geeft, dat de klacht over het hooge der goederentarieven als ongegrond moet worden beschouwd. Blijkens de toeneming der suikerrietcultuur in de Vorstenlanden is het vigeerende tarief van 16 cent per ton-kilometer niet te hoog, zegt hij.

Wij zullen bij die cijfers en die beschouwing eenige oogenblikken stilstaan.

Uit de cijfers kunnen wij alleen afleiden, dat ook voor Java lage tarieven aanbeveling verdienen.

Immers,

tengevolge van het lage tarief — of wel *ondanks* die lage vracht — heeft de 3e klasse 81% van de geheele opbrengst van het personenvervoer geleverd, en

in 1880 werd van de *f* 912 725.14⁵, — zijnde de totale opbrengst van personen en goederenvervoer — *f* 490 760.92⁵ verkregen door passagiersvervoer, slechts *f* 347 257.11 door transport van vrachtgoederen, waaronder dan nog begrepen waren gouvernementskoffie en zout, alsmede militaire goederen.

De passagiers die volgens een laag tarief werden vervoerd, leverden dus *vijf negenden* van al de inkomsten des spoorwegs.

Bij de vaststelling van *dat* tarief heeft men zeer zeker *niet* als beginsel aangenomen, dat men te rade moet gaan met den transportprijs die in den regel betaald wordt — want dan zou men het tarief op het dubbele, zoo niet het drievoudige, hebben bepaald — en het is juist die afwijking, die bijzonder gunstige resultaten heeft gehad.

Den schrijver dank zeggende voor dat, zij het ook niet opzettelijk geleverd, nieuw bewijs van een herhaaldelijk door ons verdedigde stelling, constateeren wij dat uit zijn cijfers almede blijkt, dat de inlandsche bevolking evenmin als de Europeesche industrie voor het *goederen*-vervoer veel gebruik maakt van den spoorweg. De inlanders vervoerden alleen rijst en visch, en wel

in 1879 geen, in 1880 1162 ton visch,
» » 1758, » 1880 7502 » rijst.

De gouvernementskoffie, het gouvernementszout en de vrachtgoederen voor de Europeesche nijverheid bedroegen:

in 1879 50 919, in 1880 49 126 ton.

Waren de hooge tarieven geen belemmering, zou dan het vervoer van vrachtgoederen, in stede van *af te nemen*, in 1880 niet toegenomen zijn, zooals het getal passagiers van 660 565 tot 709 620 vermeerderde? En zouden dan ook de inlanders in die druk bevolkte streek niet veel meer goederen door den spoorweg laten vervoeren?

Wat de schrijver ontzenuwen wil, bevestigt hij.

Even ongelukkig is hij in zijn poging om het tarief op den staatsspoor te verdedigen met een verwijzing naar de suikercultuur in de Vorstenlanden, bewerende dat een tarief van 12 cent voor den Oosthoek niet te hoog is, omdat bij een tarief van 16 cent op den spoorweg in Midden-Java de suikercultuur in Solo en Djocja toch vooruitgegaan is.

De cultuur in den Oosthoek te vergelijken met die in de Vorstenlanden gaat niet aan.

In Solo en Djocja betaalt elke landheer een pachtsom, die voor vele achtereenvolgende jaren dezelfde blijft. Voor die som heeft hij beschikking over een voor elke onderneming bepaalde hoeveelheid land, werkvolk en irrigatie-water. De landhuurder verkeert dus daar in dezelfde positie, waarin het gouvernement verkeerde, toen het de gedwongen suikercultuur invoerde. Hoewel de hooge tarieven voor sommige ondernemingen in de Vorstenlanden *zeer drukkend* waren, kon dit gedragen worden, omdat overigens de productie-kosten *stationair* bleven.

Wat is daarentegen in den Oosthoek en in de Gouvernements-residentiën het geval? De gedwongen aanplant vermindert jaarlijks met $^1/_{12}$; reeds $^3/_{12}$ is daarvan ingetrokken. De ondernemer heeft geen middel om zich blijvend irrigatie-water te verzekeren; den grond voor zijn riet-aanplant benoodigd, moet hij, tegen telken *jare* stijgende prijzen *per jaar* inhuren; de arbeiders is hij verplicht, door het aanbieden van hooge betalingen zoowel voor den veld- als voor den fabriekarbeid in dagloon te huren en tengevolge der jaarlijksche vermindering van gouvernements-aanplant, neemt met de vraag naar arbeiders het loon jaarlijks toe. Stijging van productie-prijs moet daarvan het onvermijdelijk gevolg zijn.

Ziedaar een groot verschil tusschen Oosthoek en Vorstenlanden; het bewijst dat beider draagvermogen niet met elkander vergeleken of gelijkgesteld kan worden.

Om alle autoriteiten, die invloed kunnen uitoefenen op de omstandigheden, die de productie-kosten van de suiker op Java beheerschen, wel te overtuigen van de noodzakelijkheid dat de suikerindustrie op Java zooveel mogelijk in staat gesteld worde, de concurrentie met andere producenten vol te houden, lasch ik hier eenige statistieke gegevens in.

De suikerproductie van de geheele wereld wordt geschat op 6 000 000 ton. Daarvan produceert de beetwortel-industrie in Europa:

in	1880.	1879.	1878.	1877.
Duitschland.	550 000	411 625	420 680	383 828
Frankrijk	330 000	277 912	432 686	398 000
Oostenrijk—Hongarije .	455 000	406 275	405 907	330 792
Rusland	200 000	225 000	215 000	220 000
België	70 000	58 017	69 926	63 075
Nederland.	25 000	25 000	30 000	25 000
	1 630 000	1 403 829	1 644 199	1 420 695

Per jaar gemiddeld beetwortelsuiker 1 500 000

Voorts rietsuiker.

Cuba	600 000
Java.	250 000
Mauritius.	120 000
Reunion	25 000
Martinique	65 000
Egypte.	60 000
Brazilië, Manilla en China, Louisiana en andere landen .	3 380 000
	6 000 000

Bijgevolg zal de beetwortelsuiker slechts zestien procent behoeven toe te nemen, om de geheele productie van *Java* te kunnen vervangen. Die kolossale uitbreiding der beetwortelsuiker-industrie is toe te schrijven aan de krachtige ondersteuning welke de Europeesche Regeeringen onder verschillende vormen verleenden. Men berekent dat Duitschland en Oostenrijk jaarlijks 10% of 100000 ton suiker *meer* zullen produceeren tengevolge van die bescherming.

De massa beetwortelsuiker moet uitgevoerd worden en komt direct in concurrentie op de Engelsche en Fransche markten, waar de Javasuiker verkocht wordt. In Nederland heeft de beetwortelsuiker de Javasuiker nagenoeg *geheel* uit de raffinaderijen verdreven. In Frankrijk rekent men dat de productie door verbeterde methodes van sapwinning (diffusie) minstens 10% of met 33000 ton zal toenemen.

In Frankrijk zijn de spoorwegtarieven met medewerking der Regeering tot een zeer laag cijfer teruggebracht, om de ondernemingen tegemoet te komen. Zoo bedragen de vrachten van 100 kilo suiker met *alle onkosten* er onder begrepen, slechts als volgt.

Departement.	Bestemming.	Vracht.
Somme	Duinkerken	fr. 1.07
Seine et Oise	Parijs	» 0.23 tot 1 fr.
Nord	Parijs en Duinkerken	» 0.19 » fr. 0.89
Pas de Calais	Duinkerken	» 0.37 » » 0.91

Departement.	Bestemming.	Vracht.
Aisne	Parijs	fr. 0.70 tot fr. 1.12
Seine Inférieure	Hâvre	» 0.78
Eure et Loire	Parijs	» 0.63
Oise	Parijs	» 0.54 » » 0.80
Seine et Marne	Parijs	» 0.35 » » 0.62
Eure	Parijs	» 0.80
Loire	Parijs	» 0.75

Gemiddeld kost het transport dus in Frankrijk tot aan een zeehaven of groote consumptieplaats slechts fr. 0.30 à 0.35 per 100 kilo.

Wat heeft daarentegen de Java-suiker te dragen, alvorens op de consumptie-markten te komen?

1°. Uitvoerrecht per 100 kilo	*f* 0.30
2°. Scheepsvracht à *f* 60 per Last	» 3.—
3°. Prauwvracht op Java Commissie Diverse onkosten	» 0.20
	f 3.50

Derhalve aannemende, dat de kosten der tusschenpersonen voor beide suikers dezelfde zijn, heeft de rietsuiker van Java buiten en behalve de transportkosten van de fabrieken naar de afscheepsplaatsen *f* 3.20 à *f* 3.15 per 100 kilo *meer* te dragen dan de beetwortelsuiker in *Frankrijk* of ongeveer fr. 6.60.

In Oostenrijk rekent men, dat de Regeering een premie van fr. 6 per 100 kilo op den uitvoer verleent; in Duitschland heeft de fabrikant ongeveer 5 fr. protectie, terwijl die in Rusland fr. 10 à fr. 15 bedraagt.

Wanneer wij nu in aanmerking nemen, dat de Europeesche industriëelen slechts 4% rente voor hun kapitalen moeten betalen, en de industriëelen op Java 7½ à 9%, dan zal men ontwaren dat de toekomst der Javasuikerindustrie niet zeer gunstig is.

Integendeel, men moet zich op Java voorbereiden op steeds achteruitgaande prijzen en op de *dringende noodzakelijkheid* om de productiekosten te verminderen.

Als de quaestie van de spoorwegtarieven wordt beschouwd uit zulk een breed en algemeen oogpunt, dan zal worden ingezien dat het staatkundig is om de tarieven der *vracht*goederen bij de Java-staatsspoorwegen evenals de tarieven voor personen te verlagen tot een cijfer als aangegeven is in de *Ind. Gids* van Mei, zijnde nog veel *hooger* dan het *Nederlandsch tarief*, terwijl dat der passagiers 25% lager is.

De suikercultuur in den Oosthoek is een van die nijverheidszaken, die onder de inlandsche bevolking groote welvaart verspreiden. Is men

onverschillig voor het lot der Europeesche kapitalen en personen, men bedenke wel, dat met de suikerindustrie ook de voorspoed van duizenden inlanders geheel te gronde gaat. Landrente en bedrijfsbelasting kunnen door velen alleen uit de inkomsten die zij van de suikercultuur trekken gedragen worden; houden die inkomsten op, dan zal de schatkist oneindig meer verliezen dan de invoering van lage tarieven op de spoorwegen en het vervoeren van producten tegen lage vrachtprijzen den staat kan kosten.

X.

Varia.

EEN GEDACHTENWISSELING OVER LANDELIJKE ONDERNEMINGEN.

In de vergadering van de Vereeniging van Statistiek, welke op den 23 April jl. te Amsterdam gehouden is, werd door Mr. W. B. Bergsma, laatstelijk Chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene secretarie, het onderwerp: *de landelijke ondernemingen in Nederlandsch-Indië*, ter bespreking ingeleid.

In de eerste plaats wees hij er op, hoe de eigenaars van particuliere landen, en zij, die gronden in huur of erfpacht hebben, het voorrecht bezitten, producten te kunnen telen op eigen grond, terwijl de andere ondernemers, eigenaars van suiker- of tabaksfabrieken, die moeten bekomen, wat de eersten betreft, nog gedeeltelijk door tusschenkomst van het gouvernement, maar overigens het suikerriet moeten doen aanplanten op gronden, die zij daartoe van de bevolking huren, of door het riet dan wel de tabak, zooals met de laatste gewoonlijk geschiedt, op te koopen van de bevolking. De gronden welke, oorspronkelijk in woesten staat, in huur of erfpacht zijn uitgegeven, liggen met geringe uitzondering in het gebergte, daar het vlakke in den regel ook bewaterbare terrein reeds lang door de inlanders in ontginning gebracht is. Onder de 261 perceelen in erfpacht afgestaan, vindt men dan ook slechts enkele die voor de teelt van suikerriet zijn bestemd, of voor die van padi en andere zoogenaamde inlandsche gewassen; verreweg het meerendeel, 157, is beplant met of bestemd voor koffie, 24 voor thee, 26 voor kina, de laatsten meestal tegelijk voor koffie of theetuinen, die dan in een lagere streek worden aangelegd, terwijl de hooger gelegene voor kina moet dienen.

Het terrein waar thans de oprichters van nieuwe ondernemingen met kans op goeden uitslag grond kunnen zoeken, is dat hetwelk buiten de voor de uitbreiding der gouvernements-koffiecultuur gereserveerde kringen gelegen is. Die maatregel is thans genomen in 12 van de 18 gewesten, waar die cultuur bestaat. In de zes overige — Bantam, Krawang, Tegal, Japara, Besoeki en Banjoewangi — zal vermoedelijk van geen reserveering sprake zijn, omdat de gelegenheid tot uitbreiding

van de gouvernementscultuur daar ontbreekt. Het onderzoek dat aan den Hoofdinspecteur der koffiecultuur is opgedragen, is door de reserveering zeer vereenvoudigd, en daardoor de afdoening van aanvragen, die vroeger zoolang traineerde, zeer bespoedigd. De uitgifte van gronden kan echter ook geweigerd worden, omdat de bevolking die gebruikt of behoeft voor eigen ontginning, of voor het zich daarop bevindende hout. Het laatste kan ook voor de gouvernements-exploitatie waarde hebben, daarom moet er door een ambtenaar van het boschwezen een onderzoek plaats hebben, en voorts door een commissie van ambtenaren van het plaatselijk bestuur. Voor de uitkomst van het laatste hangt zeer veel af van subjectieve opvatting. Dat geldt niet minder van de taxatie van de waarde van den grond, voor de vaststelling van den canon. Bij de 253 perceelen, die op aanvrage zijn afgestaan, varieert de canon van *f* 1 tot *f* 6, bij de meesten is hij tusschen *f* 3 en *f* 5 per bouw. Wat de 8 uitbesteede perceelen betreft, daarbij is een verschil van *f* 1,30 tot *f* 10. Bij de 64 perceelen, waarbij de huur in erfpacht werd geconverteerd, is de canon bij twee derden beneden *f* 5 per bouw gesteld. Derhalve is hij bij de meeste nieuwe perceelen betrekkelijk hoog, vooral als men nagaat dat de Minister de Waal, bij de toelichting van het ontwerp der agrarische wet, het bedrag, dat de erfpachters aan canon en verponding *te zamen* zouden moeten opbrengen, op slechts *f* 5 per bouw raamde. Wel is waar beginnen de erfpachters eerst met het zesde jaar deze belastingen te betalen, maar aangezien op dat tijdstip de ondernemingen nog lang niet als wel gevestigd kunnen worden aangemerkt, en de erfpachters ook nog hoofdgeld voor de op de perceelen gevestigde arbeiders en patentbelasting te betalen hebben, en ook de bedrijfsbelasting van hunne arbeiders ten hunnen laste komt, terwijl van de koffie en thee uitvoerrecht wordt geheven, is de druk van deze gezamenlijke belastingen vooral voor jeugdige ondernemingen te bezwarend.

Het zou meer in overeenstemming zijn met het bij de indiening van het ontwerp vooropgezette doel, de bevordering der ontginning, als de canon op Java uniform laag was gesteld, even als voor de Westerbezittingen wettelijk is vastgesteld, en de termijn van vrijstelling van de verponding nog wat ruimer genomen ware. De uitgifte in erfpacht bedoelt duurzame productiefmaking van den grond, intensieve cultuur, waarbij het niet wordt toegelegd op het spoedig terugwinnen van het kapitaal — maar op blijvende voordeelen. Daarmede moet de fiscus rekening houden, en niet te spoedig hooge eischen stellen, om later des te zekerder inkomsten te trekken. Van de huurders hebben er 64 conversie aangevraagd en verkregen: daarbij moest de bepaling worden toegepast, dat de conversie voordeelig moest zijn voor den Lande. De naleving van dit voorschrift leverde bezwaar op ten aanzien van de oude theecontractanten van het gouvernement, die zeer hooge huren — velen *f* 24, enkele *f* 50 per bouw — te betalen hebben. Thans is aangenomen dat het nog verschuldigde bedrag aan huur voor de rest van den huurtijd dier perceelen, die voor de meesten tot 1883 loopt, wordt omgeslagen over den geheelen duur van de erfpacht, en wel de getaxeerde waarde van den grond, in den canon begrepen. Naar het oordeel van den heer Bergsma wordt daarmede in den canon

een element gebracht dat er niet in behoort, daar die in geen geval de getaxeerde waarde van den grond mag te boven gaan; terwijl de conversie den Lande toch steeds voordeelig is, zoowel om de duurzaamheid der inkomsten die het gouvernement er door verkrijgt, als omdat de erfpachter onderscheidene belastingen betaalt, waarvan de huurder vrij is.

Met een enkel woord werd van de landverhuringen in de Vorstenlanden gesproken, en aangewezen hoe de aard van het recht dat die huurders verkrijgen zeer onvolkomen is, terwijl zij hunne gronden bij stukken en brokken van de rijksgrooten bij concessie onder veelal onereuse voorwaarden moeten trachten te krijgen, doch, die eenmaal verkregen zijnde, hebben zij te beschikken over een talrijke gevestigde bevolking als werkkracht, in het vruchtbaarste gedeelte van Java, in tegenstelling met de huurders en erfpachters op de gouvernementslanden, die met groote inspanning man voor man naar de wildernis moeten lokken, om die te ontginnen en allereerst bewoonbaar te maken.

Op de buitenbezittingen waren voor de teelt van koffie 12 perceelen uitgegeven in het gouvernement van Sumatra's Westkust, en 2 in Menado.

Ook werden 4 perceelen door de Regeering afgestaan op de Banda-eilanden, voor de notencultuur, die aldaar van ouds bestaat op de 34 notenperken, de eenige wel gevestigde ondernemingen op de Buitenbezittingen. Van de 70 ondernemingen, op één na, dienende voor de cultuur van tabak in Deli, Langkat en Serdang kan men, volgens den heer Cremer, hoofdadministrateur der Deli-maatschappij — nog niet getuigen, dat zij wel gevestigd zijn. In de eerste plaats moeten de overeenkomsten die met de inlandsche vorsten gesloten zijn over den afstand der gronden, door de Regeering worden bekrachtigd [1]), en nu heeft de Indische Regeering onlangs een bepaling gemaakt, volgens welke bij de overschrijving dier contracten de duur der concessie, vroeger op 99 jaren gesteld, tot 70 jaar moet worden gereduceerd. Dit voorschrift — zeker niet zoo bedoeld — heeft ten gevolge, dat er een geheel nieuwe overeenkomst moet worden aangegaan, en als een inlandsch vorst de concessionaris is, behoeft het bezwarende daarvan niet te worden toegelicht. De geschiedenis der Delische ondernemingen toont aan, met hoeveel bezwaren de vestiging der landbouwindustrie in de Buitenbezittingen heeft te kampen; met name door gebrek aan bestuursmiddelen, aan communicatiemiddelen en aan arbeiders. De eersten, hoewel voortdurend uitgebreid, waren toen de heer Cremer zijn boekje schreef, nog onvolkomen, en de wegen in het binnenland slecht. Geschikt Chineesch werkvolk werd geregeld aangevoerd en een ordonnancie had de verhouding tusschen werkgevers en werklieden eindelijk geregeld. Nog een bezwaar drukte de ondernemers: de heffing van uitvoerrechten, altijd bezwarend voor producenten, maar vooral bij cultures die nog in opkomst waren, zooals die van notenmuscaat, waarom die dan ook op verscheidene ondernemingen weder was gestaakt.

Bij vergelijking met de Buitenbezittingen waren de bestuursmiddelen

[1]) Dit is ook onlangs geschied met de overeenkomst, die door de heeren Elout c. s. met den Sultan van Batjan gesloten is.

op Java in voldoende mate aanwezig, doch vele ambtenaren beseften niet genoeg, van hoeveel belang voor het gouvernement en evenzeer voor de bevolking een bloeiende en welverzekerde landbouwindustrie is.

De communicatiemiddelen zouden belangrijk verbeterd zijn, als de geprojecteerde spoorwegen zouden zijn voltooid, maar zooals uit de artikelen in de *Indische Gids* en de interpellatie van Jhr. de Casembroot gebleken is, waren de tarieven der bestaande spoorwegen zoo hoog, dat de ondernemers de oude vervoermiddelen nog bleven gebruiken. Ook het vervoer ter zee was aan bezwaren onderhevig, omdat de N. I. Stoomvaartmaatschappij zich van alle verantwoordelijkheid ten aanzien van den staat der te vervoeren goederen afmaakte.

Tegenover deze grieven moest gewezen worden op de uitmuntende wijze waarop de nieuwe haven van Batavia werd aangelegd, dank zij den onverdoofbaren ijver van den heer de Gelder; werd zijn plan geheel gevolgd, dan zou de scheepvaart er in allen opzichte door worden gebaat.

Wat eindelijk de arbeiders betreft, gelijk reeds gezegd, moeten de ondernemers, die woeste gronden ontginnen, hen man voor man derwaarts lokken, en loopen dan nog de kans hen te zien drosschen. De klachten over een contractsbreuk van de werklieden zijn op Java steeds toenemende, en ook de suiker- en tabaksfabrikanten hebben voortdurend overlast van de trouweloosheid en onbeschaamdheid hunner koeli's. De intrekking van de strafbepaling overal in de Politieverordening art. 2 n°. 27, heeft het kwaad zeer doen verergeren, welke bepaling gerust had kunnen behouden blijven, zooals de heer Humme onlangs in de *Indische Gids* heeft aangetoond. Het straffen van contractsbreuk dient niet tot bescherming van het voorschottenstelsel; dat dit laatste onvermijdelijk schijnt is zeer zeker te betreuren. Ook de tabaksfabrikanten kunnen het, blijkens het medegedeelde in het jongste koloniaal verslag, niet loslaten. Deze ondernemers schijnen de planters ook maar niet te kunnen bewegen om voldoende zorg aan de aanplantingen te besteden; klachten over inferioriteit van het product worden steeds vernomen. Een niet minder moeilijken strijd om het bestaan hebben de suikerfabrikanten te voeren; ten aanzien van de loonen der arbeiders en de huurprijzen van den grond voor de teelt van het riet zijn zij van de bevolking geheel afhankelijk, ook de contractanten met het gouvernement, die gaandeweg op eigen beenen komen te staan. Alles hangt af van de geschiktheid der administrateurs; er worden dan ook aan hen steeds hoogere eischen gedaan, wat betreft technische bekwaamheid en hun tact om met de bevolking om te gaan.

Ten slotte betoogde de heer Bergsma zijn ingenomenheid met de oprichting van een nieuwe handelsbank voor de koloniën, aan welker hoofd op Java de heer A. C. de Meyier komt te staan, een man van veelzijdige bekwaamheid en energie. Uitbreiding van het aantal Hollandsche geldschieters in Indië, kan het zijn van filiaalhuizen van bekende firma's in onze groote koopsteden, en toenemende deelneming van de ingezetenen van Nederland als actionarissen in landbouwondernemingen acht hij het eenige middel om het hoofd

te bieden aan de concurrentie van vreemde koopers op de markt ginds, opdat althans die van koffie, thee en tabak voor Nederland behouden blijve, nu die van de Javasuiker zich naar elders heeft verplaatst.

In de eenheid van belang welke ontstaat door toenemende deelneming hier te lande in handel en industrie der kolonie, ziet hij den besten waarborg voor den bloei der laatste, die dan ook zeker in het vaderland, zoo in als buiten de Kamer, vertegenwoordigers hebben zal, die strijden voòr hare belangen.

De heer Bergsma kwam tot de volgende conclusie:

Voor de duurzame ontwikkeling van de landbouwindustrie in Indië is uitgifte in erfpacht het beste middel, mitsdien is wenschelijk milde toepassing van de bepalingen der agrarische wet betreffende die uitgifte; reductie van den canon op Java tot een zeer laag bedrag;

uitbreiding van de vrijstelling der verponding tot een grooter aantal jaren dan vijf;

afschaffing van het uitvoerrecht op producten, zoodra de schatkist dat offer zal kunnen dragen, in de eerste plaats op Sumatra's Oostkust;

Voorts is wenschelijk:

wederinvoering van een wettelijk voorschrift, waarbij het willekeurig verbreken van contracten door inlandsche werklieden met straf wordt bedreigd;

verlaging van de tarieven der staatsspoorwegen op Java en vermeerdering der toevoerwegen.

Ten aanzien van de suikerindustrie verklaarde de heer B. geen conclusie te durven stellen. Hij hoopt dat zijne denkbeelden omtrent de toekomst dier industrie zullen blijken te pessimistisch te zijn geweest.

De heer van Gorkom verklaarde het eens te zijn met den heer Bergsma ten aanzien van de noodzakelijkheid, den canon lager te stellen, op *f* 2 's jaars, maar hij wil dien heffen van het eerste jaar af, om de speculatie die thans zooveel kwaad sticht tevens af te snijden.

Wat de toekomst der suikerindustrie betreft, gelooft hij dat de belanghebbenden wat te veel jammeren: zij moesten liever met meer kracht de middelen aangrijpen, die de wetenschap aanbiedt om het rendement te verhoogen. Alles komt aan op de kunde en het beleid waarmee de ondernemingen worden gedreven.

De heer Quarles van Ufford betuigde zijn ingenomenheid met het gehoorde, daar men niet genoeg de aandacht kan vestigen op de Oost-Indische bezittingen.

Wat het voorstel van de heeren Bergsma en van Gorkom betreft, om den canon te verlagen, vreest hij dat de schatkist daardoor te zeer zou worden benadeeld.

Over de suikerindustrie heeft de heer Engelhard in de laatste twee à drie jaren zeer belangrijke artikelen gepubliceerd in Indische tijdschriften: hij hoopt dat zijne denkbeelden zullen blijken voor toepassing vatbaar te zijn.

De heer Hudig — directeur der Koloniale Bank — acht de bestaande regeling van den canon goed, voor zoover betreft de vrijstelling van vijf jaren, die voor een ondernemer niet onverschillig is.

Het bezwaar, dat daardoor speculanten die geen serieuse ontginners

zijn, worden uitgelokt tot het indienen van aanvragen, bestaat bij hem niet, daar die speculanten dan toch de moeite nemen, om de gronden op te sporen, welken arbeid de ontginners dan niet behoeven te verrichten.

De heer van Gorkom beweert dat de schatkist geringe schade zal lijden bij verlaging van den canon: er zijn naar gissing 80 000 bouws uitgegeven, die gemiddeld *f* 40 000 rendeeren, een geringe som op de Indische begrooting. Door die som te verminderen derft zij niet veel en bevordert daarentegen het productief worden van groote uitgestrektheden woesten grond, die nog braak liggen. Voorts kon hij uit ervaring getuigen, dat het op speculatie aanvragen van gronden ten gevolge heeft dat zulke gronden lang braak blijven liggen, terwijl de eigenlijke ontginners ze tegen hooge prijzen van de speculanten moeten koopen, waardoor hunne ondernemingen al dadelijk zeer worden bezwaard.

De heer Bergsma verklaarde naar aanleiding van het aangevoerde door den heer Quarles van Ufford, dat het hem hoofdzakelijk te doen was geweest om aan te toonen, dat de jeugdige ondernemingen thans door te zware lasten werden gedrukt. De schatkist krijgt later door heffing der verponding en andere belastingen inkomsten genoeg. In het werk van den heer van Gorkom, onlangs verschenen, over de Oost-Indische cultures in betrekking tot handel en nijverheid, vindt men in het hoofdstuk *thee* eene berekening, volgens welke de producenten van dat artikel tot *f* 19.28 per bouw te betalen hebben. Laat die berekening nu te hoog zijn, bij velen zal het wel tot *f* 12 gaan, terwijl hunne concurrenten in Britsch-Indië voor dezelfde uitgestrektheid hoogstens *f* 2½ te betalen hebben.

Ten slotte vestigde hij de aandacht op het kaartje gevoegd bij het koloniaal verslag van 1880, waarop men aangeduid vindt, welke gedeelten van Nederl.-Indie tot het tolgebied behooren, welke havens daarbinnen voor den algemeenen in- en uitvoer zijn opengesteld, zoomede buiten het tolgebied als vrijhavens; voorts in welke streken door inlandsche vorsten rechten worden geheven.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AANGAANDE DE VEEPEST.

Naar aanleiding van het Verslag betreffende een ontwerp tot bekrachtiging van eenige credieten boven de begrooting voor 1879 door den Gouverneur-Generaal geopend, schreef de Minister van Koloniën een Nota, waarin het volgende voorkomt:

»Behalve de som van *f* 2 950 000, die in 1879 ter bestrijding der ziekte noodig was, en die dus ver beneden het cijfer gebleven is, dat daarvoor in de 2de noot op blz. 107 van het laatste Koloniaal Verslag voorloopig was opgegeven, is in 1880 (volgens voorloopige opgaven) een bedrag van ruim 4 millioen uitgegeven.

Aangaande den stand der ziekte kan de ondergeteekende mededeelen dat de veepest volgens de jongste berigten nog slechts sporadisch

voorkwam in de residentiën Bantam, Batavia en Preanger regentschappen, en stationair was gebleven in de residentiën Krawâng en Cheribon, terwijl de Tjimanok niet was overschreden.

Het aantal afgemaakte dieren bedroeg in 1879 81 607, in 1880 93 321, waaronder 202 in Benkoelen en Palembang, en in de twee eerste maanden van 1881 12 881, derhalve een totaal van 187 809

De ondergeteekende bezit geen speciale gegevens ter beantwoording van de vraag of de inlander het ontvangen geld verteert in plaats van er vee voor te koopen.

Voor zooveel noodig teekent hij hier nog aan dat al wat op de veeziekte betrekking heeft in het eerstvolgend Koloniaal Verslag weder met de meéste uitvoerigheid behandeld zal worden."

EEN PAARDENSTOETERIJ.

Er is *f* 40 m: renteloos voorschot verleend aan een paar heeren, om een paardenstoeterij op te richten onder Tjandjoer, op een oppervlakte van ± 20 palen. Dit plan verdient toejuiching; maar de vraag rijst: zal men zekerheid hebben van een goed paardenras aldaar; zou het dáár voordeelig zijn voor de paardenteelt; moet men er niet telkenmale nieuwe springhengsten aanvoeren; is het Preanger paardenras wel goed?

Daargelaten de hoofdvraag of de *f* 40 m: goed besteed zijn, kan schrijver dezes zijn bevreemding niet terug houden, dat de Regeering geen gebruik maakt van de *paarden produceerende eilanden* als Makasser, Soembawa, Soembah, Rotti, Savoe, Timor, dat zij daar geen stoeterijen opricht.

Dáár zijn de paarden thuis; sedert het begin dezer eeuw zijn van daar ± 160000 (honderd zestig duizend) paarden uitgevoerd, en nog zijn ze niet uitgeput.

Waarom niet dáár onkostbare stoeterijen opgericht — niet zoo onmogelijk als onder Makasser — geheel op inlandsche wijze?

April 1881. T. A. Caspersz.

VREDE IN ATJEH.

Kotta Radja, 31 Mei. Hoe het hier met de veiligheid gesteld is? Niet best. De omtrek ís alles behalve veilig. Twee keer hebben we een nachtelijken aanval van Atjehers op de Chinezen gehad. De eerste keer op die gevestigd te Penajoeng, waarbij zelfs kogels in de Kraton gevallen zijn, de tweede keer op de Chinezen, die achter het hospitaal wonen, zoodat een kogel door het hospitaal vloog. Bij den eersten

aanval werd een Chinees gedood en werden er twee gewond. Bij den tweeden mede een gedood en twee gewond, waarvan er reeds een overleden is.

Men zegt dat zekere Toekoe Hassan eene bende heeft van ± 100 gewapende mannen, waarmede hij den omtrek onveilig maakt. Ook verhaalt men dat het in het Pedirsche alles behalve veilig zou zijn. Maar wat nood! Wij hebben thans een civiel bestuur en een krachtige waakzame politie, die ons voor elk gevaar behoeden en de Atjehers weldra zoo gedwee als lammeren maken zal!!

Koloniale litteratuur.

WET TOT REGELING VAN HET AUTEURSRECHT.

Reeds meermalen (zie o. a. ons opstel, getiteld »Twee rechtmatige eischen", opgenomen in het »Tijdschr. voor Nederl.-Indië", Jan. 1874) werd van verschillende zijden aangedrongen op eene herziening of intrekking der wet van den 25en Januari 1817, n°. 5, waarbij, gelijk het heet, de rechten worden bepaald, die in de Nederlanden ten opzichte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken kunnen worden uitgeoefend. Ook in verband met hetgeen in Indië gebeuren kon en ook meermalen geschied is, wilde men gaarne eveneens in een zelfde wet of wel bij eene afzonderlijke verordening den letterkundigen eigendom in Indië geregeld zien.

Jaren lang kwam men niet verder dan nu en dan het bericht te mogen vernemen of vermelden, dat er een ontwerp van wet tot regeling van het kopijrecht, waarin ook bepalingen voor Indië zouden voorkomen, »voorbereid", »in bewerking" of der voltooiing nabij was. Eindelijk zag men in dat het tijd werd, zelfs »noodzakelijk is, met intrekking der wet van 25 Jannari 1817 (*Staatsblad* n°. 5), bepalingen vast te stellen tot regeling van het auteursrecht voor Nederland en Nederlandsch-Indië", en achtte de Minister van Justitie, de heer Modderman, »het een gelukkigen dag, waarop het der Regeering gegeven wordt een wetsontwerp te verdedigen, waarnaar sinds 1830, sinds een menschenleeftijd, reikhalzend werd uitgezien; een wetsontwerp, waaraan bevoegde deskundigen hun adhaesie geschonken hebben."

In de zittingen van de Tweede en Eerste Kamer op 1, 2 en 21 Juni l.l. werd het wetsontwerp in behandeling genomen en met bijna algemeene stemmen aangenomen.

Ook voor Nederlandsch-Indië zullen de daarin vastgestelde bepalingen verbindend zijn. Met »Nederlandsch-Indië" wordt alleen bedoeld ons gebied in Azië. Het antwoord of de wet als zoodanig ook geldende zal zijn in de West, vindt men in de Regeeringsreglementen voor Suriname (artt. 117 en 168) en Curaçao (artt. 128 en 189). Daar zal datzelfde wat thans bij deze wet wordt vastgesteld, voor de eerste maal worden ingevoerd bij Koninklijk besluit.

De wet zal eerst met den 1en Januari 1882 in werking treden. Die termijn is, naar de verklaring der Regeering, gekozen, »opdat in de Koloniën en Bezittingen van den Staat in andere werelddeelen, waar op het oogenblik volstrekt geen auteursrecht bestaat, de noodige maatregelen zouden kunnen worden genomen om, gelijktijdig met de in werkingtreding van deze wet in Nederland, ook daar den nieuwen rechtstoestand te doen aanvangen."

Om het belang der hier geregelde zaak voor schrijvers en uitgevers vange de rubriek »Koloniale litteratuur", met terzijdestelling der gewone overzichten van verschenen werken, ditmaal aan met de mededeeling van den tekst der »wet", zooals die is aangenomen in de zittingen van de beide Kamers der Staten-Generaal.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, salut! doen te weten:

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het noodzakelijk is, met intrekking der wet van 25 Januari 1817 (*Staatsblad n°.* 5), bepalingen vast te stellen tot regeling van het auteursrecht voor Nederland en Nederlandsch-Indië;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

§ 1. *Begrip en omvang van het auteursrecht.*

ART. 1. Het recht om geschriften, plaat-, kaart-, muziek-, tooneelwerken en mondelinge voordrachten door den druk gemeen te maken, alsmede om dramatisch-muzikale werken en tooneelwerken in het openbaar uit- of op te voeren, komt uitsluitend den auteur en zijnen rechtverkrijgenden toe.

Met eene uit- of opvoering in het openbaar wordt gelijk gesteld elke uit- of opvoering, die tegen betaling, voor eens of voor meermalen, toegankelijk is, zelfs dan wanneer bovendien eene ballotage gevorderd wordt.

ART. 2. Met auteurs worden gelijk gesteld: *a.* ondernemers van in artikel 1 vermelde werken, gevormd door bijdragen van onderscheidene mede-arbeiders; *b.* openbare instellingen, vereenigingen, stichtingen en vennootschappen, ten opzichte van de door hen bezorgde werken; *c.* vertalers ten opzichte van hunne vertaling.

Bij werken gevormd door bijdragen van onderscheidene mede-arbeiders behoudt bovendien ieder mede-arbeider het auteursrecht op de door hem geleverde bijdrage, voor zoover niet anders is bedongen.

Ten aanzien van de onder *a* en *b* van dit artikel vermelde rechthebbenden blijft het tweede lid van art. 13 buiten toepassing.

ART. 3. Bij werken, zonder naam van auteur of onder een verdichten naam door den druk gemeen gemaakt, wordt de uitgever en, zoo ook diens naam niet op het titelblad of bij gebreke daarvan

op den omslag vermeld is, de drukker als auteur aangemerkt, totdat een ander zich als rechthebbende heeft doen kennen op den voet in de artikelen 10 en 11 bepaald, met uitzondering van den in art. 10 gestelden termijn van inzending.

ART. 4. Behalve in de door Ons te bepalen gevallen bestaat er geen auteursrecht van wetten, besluiten, verordeningen en van hetgeen verder in woord of schrift, door of van wege eenige openbare macht ter algemeene kennis gebracht is.

ART. 5. Tot het recht van den auteur behoort het uitsluitend recht om door den druk gemeen te maken vertalingen van: *a.* zijne niet door den druk gemeen gemaakte werken, daaronder begrepen zijne mondelinge voordrachten; *b.* zijne door den druk gemeen gemaakte werken, indien hij zich bij de oorspronkelijke uitgave, op het titelblad of bij gebreke daarvan op den omslag van het werk, dit uitsluitend recht voor een of meer bepaald genoemde talen uitdrukkelijk voorbehoudt, en zijne vertaling binnen drie jaren na de oorspronkelijke uitgave door den druk heeft gemeen gemaakt.

Bij werken, die uit onderscheidene deelen of afleveringen bestaan, wordt deze termijn voor elk deel of elke aflevering afzonderlijk berekend.

ART. 6. Bij gelijktijdige uitgave van hetzelfde werk in onderscheidene talen wordt slechts ééne uitgave als de oorspronkelijke aangemerkt en gelden de overige als vertalingen.

De auteur is bevoegd op het titelblad of bij gebreke daarvan op den omslag aan te wijzen, welke uitgave hij als de oorspronkelijke beschouwt.

Bij gebreke van zoodanige aanwijzing wordt de uitgave in de moedertaal des auteurs als de oorspronkelijke aangemerkt.

ART. 7. Het auteursrecht van door den druk gemeen gemaakte werken belet niet, dat daaruit ter aankondiging of beoordeeling, aanhalingen in andere werken worden opgenomen.

Mits de bron genoemd worde, staat het vrij, berichten of opstellen uit dag- en weekbladen verder door den druk gemeen te maken, tenzij het auteursrecht aan het hoofd van zoodanig bericht of opstel uitdrukkelijk is voorbehouden en voorts gehandeld wordt overeenkomstig art. 10.

ART. 8. Het auteursrecht van mondelinge voordrachten belet niet dat verslag gegeven worde van hetgeen in eene openbare bijeenkomst verhandeld is.

ART. 9. Het auteursrecht wordt beschouwd als eene roerende zaak. Het is vatbaar voor geheele of gedeeltelijke overdracht en gaat over bij erfopvolging.

Het is niet vatbaar voor beslag.

§ 2. *Voorwaarden tot uitoefening van het auteursrecht op door den druk gemeen gemaakte werken.*

ART. 10. Het auteursrecht op een door den druk gemeen gemaakt werk vervalt, zoo niet de auteur, uitgever of drukker twee exemplaren van dat werk, op het titelblad of bij gebreke daarvan op den omslag eigenhandig onderteekend, met opgaaf van zijne woonplaats en van

het tijdstip der uitgave, binnen eene maand na de uitgave inzendt bij het Departement van Justitie, voor zooveel vertalingen betreft met inachtneming van den in art. 5*b* gestelden termijn.

Bij de inzending moet worden overgelegd eene door den drukker onderteekende verklaring, dat het werk op zijn in het Rijk gevestigde drukkerij is gedrukt.

Art. 11. Het Departement van Justitie geeft aan de inzenders een gedagteekend bewijs van ontvangst af.

Van deze bewijzen wordt aan het Departement een dubbel gehouden in een register, waarvan ieder kosteloos inzage en voor zijn rekening uittreksel of afschrift kan ontvangen.

Van de ingezonden werken en vertalingen wordt maandelijks een opgaaf gedaan in de *Nederlandsche Staatscourant.*

Art. 12. De uitsluitende bevoegdheid om dramatisch-muzikale werken of tooneelwerken uit- of op te voeren, gaat verloren zoodra die werken door den druk zijn gemeen gemaakt, tenzij de auteur bij de oorspronkelijke uitgave, op het titelblad of bij gebreke daarvan op den omslag van het werk, zich die bevoegdheid uitdrukkelijk voorbehoudt.

§ 3. *Duur van het auteursrecht.*

Art. 13. Het auteursrecht van door den druk gemeen gemaakte werken duurt vijftig jaren na de eerste uitgave, te rekenen van de dagteekening van het bewijs van ontvangst, vermeld in art. 11.

Indien de auteur dezen termijn overleeft en zijn recht nooit aan een ander heeft overgedragen, behoudt hij dat recht levenslang.

Art. 14. Het auteursrecht van niet door den druk gemeen gemaakte werken, mondelinge voordrachten daaronder begrepen, duurt tijdens het leven van den auteur en dertig jaren na zijn dood.

Art. 15. De uitsluitende bevoegdheid om dramatisch-muzikale werken of tooneelwerken uit- of op te voeren duurt:

1°. voor niet door den druk gemeen gemaakte werken, tijdens het leven van den auteur en dertig jaren na zijn dood;

2°. voor door den druk gemeen gemaakte werken, waarbij die uitsluitende bevoegdheid werd voorbehouden, gedurende tien jaren sedert de dagteekening van het in art. 11 vermelde bewijs van ontvangst.

Art. 16. De uitsluitende bevoegdheid tot het door den druk gemeen maken van vertalingen duurt:

1°. voor niet door den druk gemeen gemaakte werken, mondelinge voordrachten daaronder begrepen, zoolang daarop auteursrecht bestaat;

2°. voor door den druk gemeen gemaakte werken gedurende vijf jaren sedert de dagteekening van het in art. 11 vermelde bewijs van ontvangst.

Art. 17. Bij werken, die uit onderscheidene deelen of afleveringen bestaan, wordt de duur van het auteursrecht voor elk deel of elke aflevering afzonderlijk berekend.

§ 4. *Handhaving van het auteursrecht.*

Art. 18. Onverminderd de burgerlijke rechtsvordering, voortvloeiende uit elke inbreuk op het auteursrecht, wordt hij die opzettelijk inbreuk

maakt op eens anders auteursrecht, gestraft met geldboete van ten minste vijftig cents en ten hoogste twee duizend gulden.

De door middel van het misdrijf verkregen exemplaren, alsmede de den schuldige toebehoorende platen, vormen en matrijzen, die tot het plegen van het misdrijf gediend hebben, worden ten behoeve van den Staat verbeurd verklaard.

ART. 19. Hij die een werk, waardoor hij weet dat inbreuk gemaakt wordt op eens anders auteursrecht, verspreidt of openlijk te koop stelt, wordt gestraft met geldboete van ten minste vijftig cents en ten hoogste zes honderd gulden.

De door middel van inbreuk op het auteursrecht verkregen exemplaren worden ten behoeve van den Staat verbeurd verklaard.

ART. 20. De misdrijven, in de artt. 18 en 19 bedoeld, worden niet vervolgd dan op klachte van hem, tegen wien zij gepleegd zijn.

ART. 21. De ingevolge de artt. 18 en 19 verbeurd verklaarde exemplaren worden aan den auteur of zijn rechtverkrijgenden afgegeven, indien deze zich daartoe ter griffie aanmelden binnen acht dagen nadat het vonnis in kracht van gewijsde is gegaan. Bij gebreke daarvan worden deze exemplaren vernietigd.

Heeft de rechter te beslissen over een burgerlijke rechtsvordering tot schadevergoeding, zoo brengt hij daarbij de waarde der aan den rechthebbende afgegeven exemplaren zooveel mogelijk in rekening.

ART. 22. Auteurs of hunne rechtverkrijgenden kunnen in beslag nemen en afgifte of vernietiging vorderen van exemplaren, die in strijd met hun uitsluitend recht door den druk zijn gemeen gemaakt.

Dit beslag kan niet worden gelegd op enkele exemplaren, onder personen berustende, die in zoodanige voorwerpen geen handel drijven en deze tot eigen gebruik hebben verkregen.

De artt. 722 tot en met 726 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering zijn op dit beslag van toepassing.

ART. 23. Bij opheffiing van het beslag kan de arrestant worden veroordeeld tot vergoeding van kosten, schaden en interessen.

§ 5. *Overgangsbepalingen.*

ART. 24. Kopijrecht of eenig ander recht van dezen aard verkregen onder een vroegere wetgeving blijft gehandhaafd, mits de gerechtigde, binnen één jaar na het in werking treden dezer wet, daaromtrent een verklaring inzendt bij het Departement van Justitie.

De artt. 18—23 dezer wet zijn op dat recht van toepassing.

ART. 25. Geen auteursrecht op een vóór het in werking treden dezer wet door den druk gemeen gemaakt werk, dat volgens de vroegere wetgeving niet voor recht van kopij vatbaar was of omtrent hetwelk de destijds vereischte formaliteiten niet behoorlijk zijn in acht genomen, kan worden uitgeoefend, tenzij de auteur, uitgever of drukker binnen één jaar na het in werking treden dezer wet twee exemplaren, op het titelblad of bij gebreke daarvan op den omslag eigenhandig onderteekend, inzendt bij het Departement van Justitie, met opgaaf van zijn woonplaats en van het tijdstip der oorspronkelijke uitgave.

Dit tijdstip strekt tot aanvangspunt bij de berekening van den duur van het auteursrecht, behoudens tegenbewijs.

Het in dit artikel bedoelde auteursrecht kan niet worden ingeroepen tegen werken, die reeds vóór het in werking treden dezer wet zijn aangevangen of voltooid en destijds geoorloofd waren.

Art. 26. Het Departement van Justitie geeft aan de in de artikelen 24 en 25 bedoelde inzenders een gedagteekend bewijs van ontvangst af.

Van deze bewijzen wordt aan het Departement een dubbel gehouden in een register, waarvan ieder kosteloos inzage en voor zijne rekening uittreksel of afschrift kan ontvangen.

Van de ingezonden verklaringen en werken wordt maandelijks eene opgave gedaan in de *Nederlandsche Staatscourant* met vermelding van het door den inzender opgegeven tijdstip der oorspronkelijke uitgave van de ingezonden werken.

§ 6. *Slotbepalingen.*

Art. 27. Deze wet is van toepassing op in Nederland of in Nederlandsch-Indië gedrukte en door den druk gemeen gemaakte werken, op niet door den druk gemeen gemaakte werken afkomstig van in in Nederland of in Nederlandsch-Indië woonachtige auteurs, daaronder begrepen in Nederland of in Nederlandsch-Indië gehouden mondelinge voordrachten.

Art. 28. Deze wet is ook verbindend voor Nederlandsch-Indië.

De aldaar door den druk gemeen gemaakte werken behooren te worden ingezonden aan den directeur van justitie, door wiens zorg daarvan opgaaf gedaan wordt in de *Javasche Courant*, en op wien verder de verplichtingen rusten, bij deze wet aan het Departement van Justitie opgedragen.

De *Nederlandsche Staatscourant* en de *Javasche Courant* nemen wederkeerig de opgaven zoo spoedig mogelijk van elkander over.

In het geval, bedoeld in art. 22, zijn voor Nederlandsch-Indië van toepassing de gelijksoortige bepalingen van de aldaar geldende reglementen, met inachtneming van het verschil dat bestaat tusschen de wetgeving voor de Europeanen en met deze gelijk gestelden en die voor de inlanders en met deze gelijk gestelden.

Geen auteursrecht op een vóór het in werking treden dezer wet in Nederlandsch-Indië door den druk gemeen gemaakt werk kan worden uitgeoefend, tenzij ten opzichte van dat werk gehandeld wordt overeenkomstig art. 25.

Art. 29. Alle vroegere wettelijke bepalingen betreffende het recht van kopij, van vertaling, van uit- en opvoering zijn ingetrokken.

Art. 30. Deze wet treedt in werking den 1sten Januari 1882.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

E e n z e l d z a a m f e e s t. Den 22en Juni l.l. vierde de Leidsche hoogleeraar P. J. Veth zijn 40jarig jubilé. Leerlingen en oud-leerlingen, tal van vrienden en vereerders, de Rijksuniversiteit, vertegenwoordigd door haar Rector-Magnificus, het Aardrijkskundig Genootschap en het

Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië: — deze allen hadden als om strijd zich beijverd om dezen gedenkdag met den Jubilaris mede te vieren. En geen wonder.

Was de bevordering van de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië de voorname levenstaak van den Hoogleeraar geweest, niemand, die hem, sedert zijn optreden tot zijn jubeljaar, voor de Indologische wetenschap werkzaam heeft gezien, kan de uitnemende wijze ontkennen, waarop Dr. Veth zich bij zijn arbeid gekweten heeft. Heeft de wetenschap, door hem beoefend, gedurende het 40jarig tijdperk, reuzenschreden gemaakt, veilig mag men beweren, dat de hoogleeraar Veth aan dien vooruitgang een zeer ruim aandeel heeft gehad. Nog steeds blijft zijn in '56 verschenen »Borneo's Westerafdeeling" een standaardwerk, met voldoening te raadplegen door hem, die degelijke kennis wil erlangen omtrent dit omvangrijke eiland in ons overzeesche rijk. Zijn »Java" bevat kostbare gegevens over dien parel onzer bezittingen, terwijl de Hoogleeraar, aan den avond zijns levens, niet aarzelde zijne bezielde leiding te geven aan de wetenschappelijke Sumatra-expeditie, waarvan de resultaten zijn nedergelegd in de schoone deelenreeks, waarmede onze koloniale litteratuur thans verrijkt wordt. Tal van andere werken en bijdragen kunnen bovendien getuigen, hoe onvermoeide, onverdeelde toewijding aan hetgeen waarvoor Prof. Veth stond, gedurende geheel het tijdvak van zijn optreden de hoofdtrek is geweest van zijn streven om in 't belang van Indië werkzaam te zijn, terwijl zijne geheele werkzaamheid daarbij steeds zijn nobel hart, zijne edele gevoelens verried. Niet zich zelven allereerst heeft hij gezocht: óm de kennis van Insulinde, om haar zelve alléén was het hem te doen, en daarin heeft hij het zoover gebracht, dat uitnemende mannen onder ons ze hem slechts kunnen benijden, zelfs zij, die het voorrecht hadden en hebben het land van den Paradijsvogel en den Orang-oetan met eigen blik te aanschouwen.

Letten wij hierbij voorts op het vaandel, door hem steeds omhoog gehouden; herinneren wij ons aan hetgeen voor en na 1848 voorviel, toen in enkele geschriften door den Hoogleeraar openlijk werd partij gekozen tegen de oud-conservatieve koloniale politiek, — en denken wij ons den politieken toestand van het oogenblik in, — dan moet worden erkend, dat, dank óok het krachtig optreden van mannen als de Leidsche Hoogleeraar met woord en daad, de baatzuchtige neiging van een staatkunde om de koloniën te exploiteeren voor de kas van den staat of van den particulier, is verlaten en plaats begint te maken voor eene andere van zedelijke verplichting.

Een en ander verklaart de menigvuldige bewijzen van sympathie, die de Leidsche Jubilaris op zijn feestdag ontving. Eigenaardig vooral waren de huldeblijken, hem door de vrienden en leerlingen geschonken. »Mag men — zoo luidt het feestverslag, dat we in de *N. Rott. Courant* van 23 Juni ll. vinden — »mag men als het eerste klassieke werk van den hoogleeraar Veth, waarmede hij zijn intree deed in de letteren van Nederlandsch-Indië, zijne vertaling van Wallace noemen — Insulinde, het land van den Orang-Oetang en den Paradijsvogel — dan was het ook een aardige gedachte der commissie uit de vrienden en vereerders van den jubilaris, hem op dezen gedenkdag een notenboom-

houten kast voor kunstwerken aan te bieden, voorzien van snijwerk naar het plan der heeren van Musschenbroek en Pleyte, door den heer Driessen vervaardigd, voorstellende een klapperboom met orang-oetang en paradijsvogel. Geestig was dezelfde voorstelling op het perkamenten geschrift, met de namen der 160 vrienden en vereerders. De genoemde kast zelf bevatte Blume's Rumphia en de Flora van Java en de Annales musei botanici Lugduno-Batavi door Miquel. Daarbij was een keurig album met hunne photografische portretten."

Een niet minder keurig album (gebonden in roodbruin fluweel met zilver, waarin gegraveerd P. J. Veth, 22 Juni 1841—1881), werd den hoogleeraar aangeboden door zijn ambtgenoot, Dr. L. W. E. Rauwenhoff, namens de oud-leerlingen, die daarbij tevens tot een aandenken van dezen dag hadden gekozen de kostbare verzameling van photografieën naar oudheden van Java door J. van Kinsbergen.

Koloniale archieven. In onderscheidene bijvoegselen tot de »Nederlandsche Staatscourant" zijn weder, als naar gewoonte, de verslagen omtrent 's Rijks oude archieven opgenomen, waaronder het rapport omtrent het Rijksarchief te 's Gravenhage de eerste plaats bekleedt. Met opzicht tot de in deze rijke verzameling bewaarde koloniale archieven deelt de Rijksarchivaris weder vele belangrijke bijzonderheden mede, waarop wij gaarne de aandacht onzer lezers vestigen.

Aan den ijverigen mede-arbeider, den heer P. A. Leupe, dezen winter geheel onverwacht door den dood ontvallen, wordt een woord van hulde gewijd. Sedert 1863 aan het archief verbonden, was hij bijzonder met de koloniale archieven, die van marine en oorlog, benevens de koloniale en zeekaarten belast, waartoe zijn vroeger verblijf in Indië en zijne voormalige betrekking als officier der mariniers en, men mag er bijvoegen, ijverige en langdurige studie hem bijzonder geschikt maakten. Aan hem dankt het archief de bewerking van den inventaris onzer koloniale en zeekaarten, in 1867 in het licht verschenen. Ook heeft hij dien onzer koloniale archieven bijna voltooid. In de laatste dagen had hij het archief van den Levantschen handel onderhanden genomen, doch de dood overviel hem in het midden zijner werkzaamheden.

Met betrekking tot de verrijking der koloniale archieven wordt o. a. medegedeeld, dat vanwege het Departement van Koloniën werd gezonden een bundel Oost-Indische brieven over militaire zaken, voor en in 1818 geschreven; een klapper op de resolutiën van den Raad der West-Indische bezittingen over 1801—1808; een bundel conceptorders ter approbatie van Zijne Excellentie over 1808—1810; eenige stukken rakende het gedrag van den Hollandschen Gouverneur op St. Martin, Verveer, toen die kolonie in 1810 door de Engelschen werd aangetast.

De verzameling kaarten onderging wederom eene niet onbelangrijke vermeerdering, vooral door de welwillende belangstelling van den Minister van Koloniën. Langs dien weg ontving men een aantal deels geteekende, deels gegraveerde kaarten benevens eenige atlassen, waaronder de volgende bijzonder te vermelden zijn:

Generale beschrijving van het eiland Ceilon, bestaande in 31 generale en speciale kaarten vervaardigd in 1719 op last van den Gouverneur J. A. Rumpf.

Kaartboek van Ceilon, waarschijnlijk uit het midden der vorige eeuw, bevattende 28 zoo algemeene als détailkaarten.

Kaartboek bevattende eene algemeene kaart van Jaffanapatman en 22 geteekende détailkaarten, geteekend door B. van Lier, 1753.

Vier geteekende kaarten van de kust van Colombo op Ceilon, van 1771, 1793, 1794. Aanteekeningen, gehouden op eene reis naar Negombo, door C. Boomgaard en andere in hs. met vele platte gronden en teekeningen.

Verzameling van 22 geteekende kaarten van onze bezittingen ter kust van Guinea, deels uit de 18de, deels nog uit deze eeuw.

Behalve deze zeker in meer dan éen opzicht belangrijke aanwinsten werd de kaartenverzameling nog verrijkt door eene geteekende kaart behoorende bij de reis van den kapitein ter zee Quast naar de eilanden beoosten Japan, gedaan in 1639, en eene andere eveneens geteekende kaart van de reede te Batavia.

Volgens de mededeelingen van den Rijksarchivaris is er ook in het archiefgebouw gebrek aan ruimte, zoo zelfs, dat men de papieren afkomstig van de kust van Guinea voorloopig naar elders moest doen overbrengen en ontpakken. Men heeft ze nu provisioneel naar een der localen boven het Gerechtshof geplaatst en ze aanvankelijk zoo ver geregeld, dat men aan een paar aanvragen om inlichtingen heeft kunnen voldoen. Aan eene volledige ordening en beschrijving valt echter eerst te denken, wanneer de vacature door het overlijden van den heer Leupe ontstaan zal vervuld zijn.

Moge de Regeering spoedig daartoe overgaan! Waar thans door Leupe's dood het personeel van het archief zelfs beneden het noodige is gedaald, daar in eene andere bestaande vacature evenmin werd voorzien, zullen voorzeker velen met ons, die belang stellen in onze koloniale archieven, den wensch van den Rijksarchivaris deelen, dat toch eerlang een opvolger de afgebroken taak des heeren Leupe moge opvatten. Zelfs zou de Regeering velen aan zich verplichten, zoo zij eens mocht willen overwegen, in hoeverre het met het oog op de belangrijkheid en den toenemenden omvang van de koloniale archieven in de Rijksverzameling ook niet alleszins gewenscht en raadzaam zou zijn aan die inrichting een ambtenaar te verbinden, meer speciaal belast met de koloniale afdeeling. En dit nog te eer, waar der Regeering ook door den dood van den heer Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge een uitnemend adviseur in koloniale archiefaangelegenheden is ontvallen.

Nederlandsch-Indische wetboeken. In 1872 bezorgde de heer Mr. F. F. L. U. Last eene in vele opzichten doeltreffende uitgave van de Nederlandsch-Indische wetboeken, het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië en de daarmede in verband staande wetten, reglementen enz., met verwijzing naar de tot elk artikel betrekkelijke Nederlandsche, Ned. Indische en Fransche wetsbepalingen. Sedert zijn daarin zeer vele wijzigingen en aanvullingen gekomen, zoodat 't werk des heeren Last thans niet meer aan het daarmede voorgestelde doel kan beantwoorden. Daar echter de door die kundige hand opgenomen taak thans niet kan worden hervat

en er behoefte schijnt te bestaan aan eene nieuwe uitgave der Nederlandsch-Indische wetboeken, enz, hebben de hh. Mr. F. G. A. Reitz, Rechterlijk Ambtenaar in Oost-Indië, thans met verlof, en Mr. L. A. de Fillietaz-Bousquet daartoe besloten.

De nieuwe uitgevers stellen zich voor in hun arbeid niet alleen op te nemen de wijzigingen en aanvullingen sedert het jaar 1872 tot op heden in bedoelde wetboeken gebracht, maar dien tevens te vermeerderen met nog enkele algemeene verordeningen, welke geacht kunnen worden volledigheidshalve in zulk eene verzameling te huis te behooren.

Zoodra het werk, dat geheel voor de pers gereed ligt, zal verschenen zijn, hopen wij er meer uitvoerig op terug te komen.

Ter gedachtenis van G. Kolff. Gaf de heer A. W. Sijthoff reeds zijn »In Memoriam" uit, ook de hoofdredacteur van »Het Leeskabinet", de heer D. F. van Heyst, kweet zich van den plicht der dankbaarheid jegens zijn overleden Medearbeider, door hem in het Juni-nommer van zijn Maandschrift eene levensschets te wijden, waaraan tevens een welgelijkend portret is toegevoegd.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN NEDERLANDSCH-INDIË.

Bergsma (Mr. W. B.), De conversie van communaal in erfelijk individueel bezit op Midden-Java getoetst aan het inlandsch grondrecht. Leiden, S. C. Van Doesburgh. 1881. 8°. ƒ0.60.

Bock (Carl), Reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koetei naar Banjermassin, ondernomen op last der Indische Regeering in 1879 en 1880. Met historische inleiding over Koetei en de betrekkingen van dit leenrijk tot de Regeering van Nederlandsch-Indië, door P. J. B. C. Robidé van der Aa. Met atlas van 30 ethnografische platen in kleurendruk en schetskaart. Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Eerste gedeelte. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1881. 4°.

Jaarverslag van de Japarasche Vereeniging van Suikerfabriekanten over 1880. Samarang, Grivel & Co. 1881. 8°. (14 blz.)

Loopbaan (De militaire) van den Luitenant-Generaal Jan Van Swieten, door een gepensioneerd Officier van het O. I. Leger. Opgedragen aan het Nederlandsche volk. Breda, Broese & Comp. 1881 8°. (VIII en 79 blz. met tabel). ƒ 1.25.

Martens (J. L.), Concordantie op den Koraän. Batavia, W. Bruining & Co. 1881. 8°. ƒ5.—. Buiten Batavia, ƒ5.75.

Oudemans (Dr. J. A. C.), Ilmoe alam of wereldbeschrijving voor de inlandsche scholen. Derde stukje. Over de twee morgen- en avondsterren, (Venus en Mercurius); de aarde als planeet, den achteruitgang der nachteveningen, de physische gesteldheid van den aardbol, eb en vloed, en de verschijnselen in den dampkring. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. (XVI, 253 blz. met 5 platen).

Programma der lessen aan het Gymnasium Willem III. Een en twintigste schooljaar. Afdeeling: Hoogere Burgerschool. Afdeeling: Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Veertiende cursus, 1880—1881. Batavia, G. Kolff & Co. 1880. 8°. 2 dln.

Sammlungen des geologischen Reichs-Museums in Leiden. I. Beiträge zur geologie Ost-Asiens und Australiens. Mit Unterstützung des Niederländischen Ministerium der Colonien herausgegeben von K. Martin und A. Wichman. 1stes Heft; Martin, Sedimente Timors. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8°. (64 blz. en 3 platen). *f* 3.00.

Sturler (J. E. de), Het grondgebied van Nederlandsch Oost-Indië in verband met de Traktaten met Spanje, Engeland en Portugal. Academisch Proefschrift. Leiden, P. Somerwil. 1881. 8°. Met overzichtskaart der Nederlandsche en Vreemde bezittingen in den Indischen Archipel.

Verslag van den Raad van beheer der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij, over het achttiende Boekjaar, het achtste der concessiën, aan de Algemeene Vergadering van Aandeelhouders ingevolge art. 44 der statuten. 's Gravenhage, (Gebr. Giunta d'Albani). 1881. 8°.

Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van stemgerechtigde deelhebbers, op 25 Mei 1881. 53e Boekjaar 1880/81. Batavia, Ernst en Co. 1881. 8°.

IN HET BUITENLAND.

Arnold (Edwin), Indian poetry. Containing a new edition of »The Indian song of songs", from the Sanskrit of the Gîta Govinda of Jayadeva, two books from »The Iliad of India" (Mahâbhârata); »Proverbial Wisdom" from the Shlokas of the Hitopadesá, and other oriental poems. London, Trübner & Co. 1881. 8°. *f* 4.90.

Arnold (Edwin Lester), On the Indian Hills; or, Coffee-planting in Southern India. London, Sampson Low, Marston, Searle & Rivington. 1881. 8°. 2 vols. *f* 15.60.

Baness (J. Frederik), Index geographicus Indicus being a list, alphabetically arranged, of the Principal Places in Her Imperial Majesty's Indian Empire, with notes and statements statistical, political, and descriptive, of the several provinces and administrations of the empire, the native states, independent and feudatory, attached to and in political relationship with each; and other informations relating to India and the East. With maps. Names spelt in accordance with recent authorised Orthography. London, Edward Stanford. Calcutta, W. Newman & Co. 1881. 8°.

Cumming (C. F. Gordon), At home in Fiji. With map and illustrations. Second edition. Edinburgh and London, William Blackwood and Sons. 1881. 8°. 2 vols.

Cunningham (H. S.), Britsch India and its rulers. London, W. H. Allen & Co. 1881. 8°. (XIII, 323 pp.).

Fraser (Luit. Colonel T. G.), Records of sport and military life in Western India. With an introduction by Colonel G. B. Malleson. London, W. H. Allen & Co. 1881. 8°. (XXIV, 289 pp.) *f* 4.90.

Hamont (Tibulle), Un essai d'empire Français dans l'Inde au dix-huitième siècle. Dupleix d'après sa correspondance inédite. Ouvrage accompagné de cartes. Paris, E. Plon et Cie. 1881. 8°. (XIII, 323 pp.) *f* 4.15.

Hunter (W. W.), The Imperial Gazetteer of India. London, Trübner and Co. 1881. 8°. 6 vols. 2 £. 2 s.

Katscher, Bilder aus dem Chinesischen Leben. Leipzig, Winter. 1881. 8°. 6 m.

Martin (E. M.), A Tour through India in Lord Canning's Time. London, Remingtons. 1881. 8°. 7s. 6 d.

Relatorios dos Governadores Geraes da Provincia de Cabo Verde e Estado da India e dos Governadores dos districtos de Damão, Diu e Mossamedes referidos an anno de 1879. Lisboa, Imprensa nacional. 1881. folio.

Rhins (J. L. Dutreuil de), Carte de l'Indo-Chine Orientale. Publieé sous le Ministère de M. le Vice-Amiral Jaureguibery. Au Dépôt des Cartes et Plans de la Marine en 1881. Paris, 1881. folio.

Sartel (O. du), La porcelaine de Chine. Origine. Fabrication, décors et marques. La porcelaine de Chine en Europe. Classement chronologique. Mutations, contrefaçons. Paris, Vve. A. Morel & Cie. 1881. 4°. fr. 40.

Sataw (Ernest Mason) and Lieutenant A. G. S. Hawes, A Handboek for Travellers in Central and Northern Japan. Being a Guide to Tōkiō, Kiōto, Ōzaka, and other Cities; the most interesting parts of the Main Island between Kōbe and Amomori, with ascents of the principal Mountains, and descriptions of Temples, Historical Notes, and Legends. Yokohama (Kelly). 1881. 8°. (489 pp. with maps, plans).

Saville (B. W.), How India was won by England under Clive and Hastings. London, Hodder and Stoughton. 1881. 8°. (pp. 328). 5 s.

Société des études coloniales et maritimes fondée à Paris le 11 Mai 1876 autorisée par arrêté du Préfet de Police en date du 25 Septembre 1876. Paris, Au siège de la Société. 1881. 8°. (35 pp.).

Walker (Major General J. T.), Account of the operations of the Great Trigonometrical Survey of India. Vol. VI. The Principal Triangulation of the South-East Quadrilateral, including the Great Arc, Section 18° to 24°, the East Coast Series, the Calcutta and the Bider Longitudinal Series, the Jabalpur and the details of their simultaneous Reduction. Dehra Sun (Office of the Survey). 1880. 4°.

349

Maleische taalstudiën.

DOOR

A F. VON DE WALL.

In de aanteekening van Professor Niemann op het 1e deel van zijn bloemlezing uit Mal. geschriften wordt, betreffende het voorkomende op bl. 20, r. 7 en vlg. vermeld, dat de handschriften A en C luiden: »Maka pada koetika itoe djoega baginda menitakken pandai besi jang »toeha seorang berboewat keris pandjang sebilah akan pakajan Hang »Toewah doewa poeloh perkara besi dilakoerkennja dan sebahara besi »diaoesi djadi sebilah keris pandjang maka berapa lamanja keris empat »poeloh bilah itoe pon soedahlah maka dipersembahken pada radja »maka keris itoe pon semoewanja dianoegerahaken radja pada boedak- »boedak dibawah bendoel itoe keëmpat poelohnja memakai keris pan- »djang jang besi sebahara diaoesinja itoe maka keris itoe pon disamboet »oleh Hang Toewah laloe didjoendjoeng serta soedjoed." Daarbij merkt hij op, dat in de handschriften B en D de redactie verschilt, doch dat alle handschriften daar corrupt zijn en dat hij getracht heeft het bedorvene eenigermate te herstellen. Hij heeft daarvoor in de plaats gesteld: »Maka pada koetika itoe baginda pon menitahken pandai »besi seorang disoerohnja perboewatken keris pandjang akan pakajan »segala badoewanda doewa poeloh perkara nama besinja dilakoerken »sebahara beratnja dioekoerken djadi empat poeloh bilah keris pan- »djang hata berapa lamanja maka segala keris pandjang itoe pon soe- »dahlah kesemoewanja maka dipersembahken kepada radja adapon »keris itoe dianoegerahaken baginda kepada boedak-boedak jang diba- »wah bendoel itoe keëmpat poelohnja memakai keris pandjang belaka »maka keris pandjang sebilah itoe pon dikaroeniaken baginda sendiri »kepada Hang Toewah maka keris itoe pon disamboet oleh Hang »Toewah laloe didjoendjoengnja serta soedjoed, enz." Volgens deze

verbeterde redactie worden de veertig stuks *keris pandjang* gemaakt van een bahara ijzer, twintig soorten dooreen gemengd. Dat is echter minder juist. Alleen de keris pandjang van Hang Toewah wordt van die twintig soorten ijzer, wegende te zamen een bahara, gesmeed. Dat laat zich verklaren door het voorkomende in de handschriften A en C: »dan sebahara besi diaoesi *djadi sebilah* keris pandjang"... dat beteekenen moet, dat het ijzer van een bahara zwaarte zoodanig wordt gesmeed, dat het vermindert tot een hoeveelheid slechts voldoende voor *een* keris pandjang, ten einde goed ijzer te bekomen: *besi toewa* of *besi toewa tempanja.* Bovendien, wanneer de 40 stuks keris pandjang van een bahara ijzer gemaakt waren — dus elk van 10 kati's, aannemende dat een bahara = 4 pikoel is — dan behoefde zulks niet in het bijzonder te worden vermeld, want het ijzer had dan geen buitengewone vermindering — *aoes* — ondergaan.

Dat speciaal de keris van H. T. van dat ijzer is gemaakt, blijkt ook nog uit:

1°. A en C *jang besi sebahara diaoesinja itoe maka keris itoe pon disamboet* enz. Dit moet echter zijn: *Maka keris pandjang jang besi sebahara diaoesinja itoe, maka keris itoe pon* enz. De woorden *keris pandjang* zijn door de afschrijvers abusivelijk weggelaten. Dit is licht te verklaren: Die woorden moeten in het oorspronkelijk H. S. twee maal kort achter elkander hebben gestaan, alleen gescheiden door het woordje *maka*: *keëmpat poelohnja memakai keris pandjang. Maka keris pandjang jang* enz. De afschrijver heeft het tweede »*keris pandjang*" geschreven, terwijl hij nog bij het eerste was, en de afschrijvers van zijn copij wisten daarmede geen weg. Ook om dezelfde reden moet de slordige afschrijver tusschen *berboewat* en *keris pandjang* ongeveer dit hebben uitgelaten: *keris pandjang akan pakajan badoewanda empat poeloh orang itoe. Setelah itoe maka oleh pandai besi itoe pon diperboewatkennjalah keris pandjang empat poeloh bilah. Maka akan.....*

2°. B en D *maka keris pandjang sebilah itoe pon dikaroenijaken baginda sendiri kepada Hang Toewah.* Dit klinkt echter zonderling in de redactie van B en D zooals die is verbeterd door Pr. Niemann; want in den aanhef daarvan wordt slechts van veertig stuks k. p. *in het algemeen* gesproken, terwijl het nadrukkelijke *sebilah itoe pon* ten stelligste vordert, dat van die eene keris pandjang ook vroeger speciaal melding gemaakt werd. Op grond van een en ander vermeen ik, dat de redactie aldus moet zijn: »Maka pada koetika itoe djoega baginda »menitahken pandai besi jang toeha, seorang ternama, memperboewat»ken keris pandjang akan pakajan badoewanda empat poeloh orang »itoe. Setelah itoe maka oleh pandai besi itoe pon diperboewatkennjalah

»keris pandjang empat poeloh bilah. Maka akan keris pandjang sebilah »akan pakajan Hang Toewah, maka doewa poeloh perkara besi dila- »koerkennja dan sebahara besi diaoesinja, djadi sebilah keris pandjang. »Maka berapa lamanja keris empat poeloh itoe pon soedahlah, maka »dipersembahken kepada radja. Maka keris itoe pon semoewanja dia- »noegerahaken radja kepada boedak-boedak dibawah bendoel itoe, »maka keëmpat poelohnja memakai keris pandjang belaka. Maka keris »pandjang jang besi sebahara diaoesi itoe, maka keris itoe pon dia- »noegerahaken baginda sendiri kepada Hang Toewah laloe didjoeng- »djoengnja serta ija soedjoed. . . . . ."

In het H. S. nagelaten door wijlen mijn vader (gedeponeerd bij het Bat. Gen. v. K. en W.) luidt die plaats letterlijk: »Pada koetika itoe »djoega baginda menitahken pada pandai besi jang toeha seorang »bernama soeroh berboewat keris dan keris pandjang sebilah akan »pegawai Hang Toewah maka poeloh perkara besi dan dilakoerken »dan sebahara besi dioesir djadiken sebilah keris pandjang maka »berapa lamanja keris empat poeloh bilah itoe pon soedahlah diper- »sembahken oleh pandai besi itoe pada baginda maka sekalijan keris »kesemoewanja dinoegerahaken baginda pada boedak-boedak dibawah »bandaharawala keëmpat poelohnja soedjoe maka jang membaiki keris »pandjang jang besi sebahara doewa dioesir itoe maka keris itoe pon »disamboet oleh Hang Toewah laloe didjoendjoeng serta soedjoed »meniharab dihadapan doeli baginda itoe."

»Maka dilihatnja goewah itoe terlaloe loewas dan terang tjahajanj »matahari dan boelan sampai kedalam itoe karana dari sebelah goewah »itoe ada tjerah-tjerah dan berloebang-loebang."

Dit vind ik in het door Dr. H. N. van der Tuuk in Arab. karakters uitgegeven Leesboek voor den Inlander, vier Mal. vertellingen, pag. 47 en 48. *Tjerah-tjerah,* hier te vertalen met *iets helders* (volgens die redactie natuurlijk *van de zon en maan*, die bij elkander kwamen om gezamenlijk de goewah met haar stralen te verlichten!) is een schrijffout van *tjelah-tjelah* = *reten.* En dit kan men ook opmaken uit het woord *berloebang-loebang*, dat daar een onmogelijkheid is: *dari sebelah goewah itoe . . . . berloebang-loebang. Wat* is berloebang-loebang? *tjerah-tjerah berloebang-loebang?* onmogelijk! wèl *tjelah-tjelah berloebang-loebang* = *reten met gaten;* eigenlijk beteekent *berloebang-loebang: waardoor gaten ontstaan.* De redactie van dat zinnetje moet zijn: »Maka dilihatnja goewah (of *goeha*, zoo men wil) itoe terlaloe »loewas dan terang; tjahaja matahari dan boelan sampai kedalam itoe, »karana di (of *pada*, maar niet *dari*) sebelah goewah itoe ada tjelah-

»tjelah, berloebang-loebang." Zóó vervalt het denkbeeld van de zonderlinge bijeenkomst van zon en maan!

Dat de heer Klinkert niet altijd met de vereischte nauwkeurigheid te werk gaat bij het beoordeelen van het Maleisch, is bekend Zie hier alweêr een staaltje!

In zijn aanteekeningen op Dr. de Hollander's Handleiding bij de beoefening van het Maleisch, opgenomen in het Februari nummer van 1880 van dit tijdschrift, zegt de h. K. op pag. 294 het volgende:

»Op pag. 18 beweert de schr. (Dr. de Hollander) in navolging van von de Wall, dat slechts als de medeklinker, die de kesra voorafgaat een dal is, altijd de ق *kaf besar* als sluitletter van het woord wordt gebruikt en niet de ك *kaf ketjil*. b. v. *sidik*."

Indien de h. K. de beteekenis van *slechts* in verband met *altijd* (beiden door mij gecursiveerd) goed had gevat, dan had hij zeker zijn aanmerking niet gemaakt.

Laten wij nu zien, wat op pag. 17—18 van Dr. de H's spraakkunst omtrent het gebruik van die twee letters als sluitletters gezegd wordt:

»Is echter de voorafgaande klinker een kesra, dan gebruikt men als sluitletter van het woord veelal niet de ق maar de ك, b. v. نايك *najik*, *opstijgen*: behalve wanneer de aan de kesra voorafgaande medeklinker eene د is, in welk geval, volgens von de Wall, altijd de ق als sluitletter van het woord wordt gebruikt; b. v. اديق *adiq*, *jongere broeder* of *zuster*; سيديق, *sidiq*, *onderzoeken*; enz."

Dit wil met andere woorden zeggen: Wanneer de medeklinker die de kesra voorafgaat een *dal* is, wordt *altijd* de ق als sluitletter gebezigd en niet de ك, b. v. *sidik*; anders (nl. wanneer die medeklinker, die de kesra voorafgaat, *geen dal* is) wordt *ook wel eens* de ق, maar *veelal* de ك gebezigd."

Dat de heer Klinkert niet volkomen op de hoogte van 't Maleisch is, is te begrijpen; maar dat hij zich zoo in 't Hollandsch kan vergissen, is te erg. Ik weet dan ook niet te verklaren, hoe hij, na lezing van die door mij aangehaalde woorden van Dr. de H., met verbazing kon vragen:

»Maar waar blijft hij (Dr. de H. of von de W.) dan met woorden als deze: *ketjik*, *batjik* (?), *rintik*, *karsik* (?), *lentik*, *entjik* enz., waarin geen *dal* voorkomt en die toch met *kaf besar* worden geschreven?

Deze met de *kaf ketjil* te sluiten strijdt tegen de doorgaande spelling der Maleiers."

Op pag. 299 zegt de heer Klinkert: »Ook de bewering van v. d. Wall, aangehaald in de noot op pag. 77" (van Dr. de H's spraakk.), »dat in het Riouwsch-Maleisch *de* transitieve werkwoorden met *kan* en *i* hetzelfde beteekenen, is niet juist." Met het woordje *de*, door mij gecursiveerd, worden natuurlijk bedoeld *alle* trans. werkwoorden; dus H. v. d. Wall zou verklaard hebben, dat die twee vormen bij *alle* trans. werkwoorden in het Riouwsch-Maleisch hetzelfde beteekenen! De heer K. heeft weder niet goed gelezen; want in die noot staat niet *de*, maar wel *deze werkwoorden*, waarmede door Dr. de H. bedoeld worden de door H. v. de W. op pag. 59 (§ 9) van zijn vormveranderingen der Maleische taal behandelde werkwoorden *mengobat*, *memagar* en *mengafan* met *ken* en *i*. Dat de h. K. met zijn *de* niet slechts die drie werkwoorden bedoelt, maar wel *alle* tr. werkwoorden met *ken* en *i*, komt nog duidelijker uit, wanneer hij, verder redeneerende, met het oude nieuws voor den dag komt: »In veel opzichten" (dus niet *alle* opzichten, zooals H. v. d. W. zou verklaard hebben!!) »komen ze" (de vormen *ken* en *i*) »met elkander in betee»kenis overeen, zoodat voor hun gebruik geen vaste regel is op te »geven. Sommige woorden nemen liever *kan*, andere liever *i* aan, bij »weer andere is het gebruik van *kan* en *i* onverschillig, b. v. *mem»boekai* en *memboekakan*, *mengobati* en *mengobatkan*, *memagari* en »*memagarkan*, enz. en bij nog weer andere geeft *kan* en *i* een ge»heel andere beteekenis aan het woord, b. v. *mendatangkan* en *men»datangi*, *mendjalankan* en *mendjalani*."

Laten wij nu verder onderzoeken, in hoever het juist is, dat H. v. d. W. (altijd volgens den h. K.) zou hebben gezegd, dat de vormen *ken* en *i* bij *de* (*alle*) trans. werkwoorden *hetzelfde* beteekenen in Riouwsch-Maleisch. Op pag. 63 van v. d. W's vormveranderingen der Maleische taal staat: »De kracht van *i* is, *tot op een zekere grens*, [1]) »gelijk aan die van het suffix *ken*", enz. Verder: »*Het spreekt van »zelf, dat overal waar de vorm i gelijke beteekenis heeft met den vorm »ken* [2]) en waar" enz. Op pag 64 van dat werk had de heer K. kunnen lezen: »*Het is er evenwel ver van, dat men zich* voor alle »grondwoorden onverschillig van den eenen of anderen »vorm zou kunnen bedienen. Het taalgebruik is hier wet," en op pag. 65: »Is de natuur van een substantief van dien aard, dat

---

[1]) Ik cursiveer.

[2]) Ik cursiveer.

»daarvan door het suffix *ken* een transitief verbum met een direct en »een indirect object kan gevormd worden, dan heeft het suffix *i* de »kracht, van hetzelfde grondwoord een transitief verbum »te vormen, dat het indirect object van den vorm ken »tot direct object maakt en omgekeerd, [1])" enz. Zie verder tot pag. 69.

Uit deze aanhalingen blijkt ten duidelijkste, dat H. v. d. W. aan de vormen *ken* en *i niet* bij alle werkwoorden dezelfde beteekenis toekent.

Ik hoop, dat de heer K. nu overtuigd is, dat zijne aanmerking ongegrond en zijn uitlegging van de beteekenis der vormen *ken* en *i* geheel overbodig is geweest.

De heer K. vindt het ook verkeerd van het Maleisch van Rijau als van een bijzonder soort van Mal. te gewagen, en kan daarom niet goedkeuren, dat H. v. d. Wall, b.v. op het titelblad, van de Maleische samenspraken van Djohorsch Maleisch spreekt, omdat men op die wijze eindelijk zooveel soorten van Maleisch zou krijgen als er plaatsen in Indië zijn, waar die taal gesproken wordt.

»Wat mij betreft", zoo gaat hij voort, »ik heb geen onderscheid »tusschen het Maleisch van Djohor, Riouw, Lingga, Singapoera, Siak, »Poelau Pinang enz. kunnen ontdekken" (als de h. K. bij de beoefe- »ning van het Mal. zoo nauwkeurig is te werk gegaan, als bij het »maken dezer aanmerkingen, dan kan hij nog niet veel ontdekt heb- »ben) »dan die bestaat in den meerderen of minderen invloed van »vreemden. Wat de grammaticale vormen aangaat, zoo hebben die »overal dezelfde beteekenis en kracht." Alweder heeft de heer K. niet of niet goed gelezen, en bovendien zonder nadenken deze opmerking gemaakt. Vooreerst spreekt H. v. d. Wall op de in de noot van Dr. de Hollander aangehaalde pag. van de vormveranderingen in het geheel niet van een soort Maleisch. Ten andere wordt het in dat werk behandelde Mal. door Dr. de H. Rijousch Mal. genoemd, om onderscheid te maken tusschen dat en het mede in die noot genoemde Menangkabausch Mal. Hoe zou de heer K. die twee soorten Maleisch daarin aangeduid willen hebben? Eenvoudig Maleisch?! En wat zegt de heer K. in zijn beoordeeling van des heeren R. van Eck's Beknopte spraakkunst, op pag. 500 van De Indische Gids (van Maart 1880)? Daar lees ik: »Doch wellicht heeft de schrijver het schiereiland Malaka »bedoeld, *maar dan had hij de plaats wel nader mogen opgeven,* [2]) »want bij de verschillende stammen aldaar heerscht *ook* nog al *belangrijk* »*verschil in taal.* [3]) Waarom toch niet gezegd, wat reeds lang als uit-

---

[1]) Ik spatieër.

[2]) Ik cursiveer.

[3]) Ik cursiveer.

»gemaakt wordt erkend, dat het *Maleisch van Djohor en den Riouw-* »*Lingga Archipel het zuiverste is?*" [1])

En de heer Klinkert vindt het verkeerd, dat op het titelblad van de Maleische samenspraken staat: *Djohorsch Maleisch!*

Het is opmerkelijk dat sommige beoefenaren van het Maleisch die taal zuiver noemen, in vergelijking met het Menangkabausch Maleisch, terwijl anderen, beoefenaren van dit laatste, juist van het tegenovergestelde gevoelen zijn. Ik geloof dat beide partijen verkeerd handelen. Men twist over de zuiverheid der talen zonder ze te kennen; men twist over de verbastering der vormen, die men kent, meestal alleen voor zoover zij in hun algemeene beteekenis zijn verklaard, doch niet altijd in verband met de grondwoorden, omdat men de taal, die zich niet altijd logisch laat verklaren, niet voelt; men twist eindelijk over de afstamming der woorden, maar men streeft het hoofddoel, het Maleisch begrijpen, voorbij.

De heer Gerth van Wijk keurt af dat de Maleier van Rijau gelijke beteekenis toekent aan de vormen — *kan* en *i*, b.v. bij *memagar.* »Zeer stellig — zegt hij in zijn »Eenige opmerkingen naar aanleiding van 's heeren Klinkert's beoordeeling der Mal. spraakkunst van Dr. J. J. de Hollander" (Tijdsch. van het Batav. Gen. v. K. en W., aflevering van 1880 pag.) — »kan men een zin zoowel met »*memagarkan* als met *memagari* construeeren en beide door omheinen »weergeven; het hangt er maar van af, wat men als *direct* en wat »als *meer verwijderd* object noemt; b.v. *kebon ita saja soeroeh pagari* »*boeloeh* komt geheel op hetzelfde neer als *saja soeroeh pagarkan boe-* »*loeh sekoeliling kebon itoe;* beide kunnen vertaald worden: *ik heb dien* »*tuin met bamboe laten omheinen.* Maar in het eerste zinnetje is *kebon,* »in het tweede *boeloeh* het direct object; letterlijk luidt dan ook het »tweede: *ik heb een omheining van bamboe om mijn tuin laten maken;* »maar nu zou het niet aangaan *kebon* tot direct object te maken van »*memagarken* of, in dit zinnetje althans, *boeloeh* van *memagari*" enz.

Dit werkwoord is reeds dikwijls besproken. Dr. De Hollander zegt in zijn spraakkunst, hoofdst. VI, § 4: »In sommige gevallen heeft »de vorm *i* geheel dezelfde beteekenis als die met *kan,* en zijn »beide nevens elkander in gebruik, b. v. *memagari* en *memagarken,* »*omheinen,*" enz. Het klinkt zeer vreemd, dat Dr. de Hollander, na die opmerking, nog twijfelt of *memagari kebonnja* gelijke beteekenis heeft met *memagarken kebonnja,* d. i. *zijn tuin van een omheining*

---

[1]) Ik cursiveer.

voorzien of *omheinen*; op pag. 77 n.l. zegt die geleerde in een noot: »Volgens Von de Wall, *Vormveranderingen*, bl. 59, beteekenen in »het Riouwsch Maleisch deze transitieve werkwoorden" (*mengobat, memagar* en *mengafan*) »met *kan* hetzelfde als met *i*; ik be- »twijfel dat echter, te meer daar het ook in het Menangkabausch »Maleisch niet het geval is, volgens van der Tuuk, *Maleisch leesboek* »*voor eerstbeginnenden* enz., bl. XXV der *Inleiding*. Zie ook hiervoor »Hoofdst. V, § 7." Wanneer *memagarken* met *omheinen* kan worden vertaald, dan kan het niet anders of het kan ook *hetgeen omheind wordt* tot direct object hebben, en dan *moet* het gelijke beteekenis hebben als *memagari*. De eenvoudige verwijzing naar Hoofdst. V, § 7 is ook vreemd, want daar worden o. a. oorspronkelijke werkwoorden behandeld, en deze hebben, ook in het Rijausch Maleisch, met *kan* en *i* verschillende beteekenissen. Voor zoo ver die verwijzing ziet op *memanahken*, *ergens mede schieten*, moet ik opmerken, dat dit werkwoord wel tot direct object kan en ook *moet* hebben *hetgeen waarmede geschoten wordt*, omdat zijn beteekenis volgens de opvatting der Maleiers, die zich echter niet haarfijn laat uiteenzetten maar wel gevoelen, er zich niet tegen verzet, maar wel tegen het bezigen van *hetgeen waarop geschoten wordt* als direct object. Wat Dr. v. d. Tuuk daaromtrent zegt op pag. XXV der Inleiding tot zijn leesboek luidt: »Volgens von de Wall (*Vormveranderingen*, *bl*. 59, § 9) verwart 't »Maleisch van Riouw de aanhechtsels *kan* en *i*, maar in 't Men. is »dat volstrekt niet 't geval, want daarin is 't object van *mêmagari*: »*'t geen omheind wordt*, en van *memagarkan*: *'tgeen ter omheining dient*. »Zoo ook is 't object van *mengafani*, *'t geen in 't doodskleed* (*kafan*) »*gewikkeld wordt*" (hier volgen eenige aanhalingen) »maar van *menga-* »*fankan*, *'t geen als doodskleed dient* ('t lijnwaad)." Een paar van de door Dr. v. d. T. bedoelde voorbeelden zijn: uit Marsden's woordenboek: *djika kakanda mati toewan kafani dengan kain di pinggang toewan;* uit zijn leesboek: *maka djasad radja Hasan pon......... dikafani oranglah*. Deze voorbeelden bewijzen echter niet dat men niet zeggen mag: *djika kakanda mati toewan kafanken* (*kakanda*) *dengan kain dipinggang toewan*.

Hieromtrent zal altijd verschil van gevoelen bestaan, zoolang men het Maleisch zoo voelt, dat men zegt: *orang jang ampoenja roemah soedah dibakar*, en dat wil laten doorgaan voor: *de man wiens huis afgebrand is*, terwijl het beteekent: *de eigenaar van het huis is verbrand*, (de Hollander's spraakk. 4e uitgaaf, pag. 190); en regels bouwt o. a. op: *ada jang menaroeh djebaq, ada jang menaroeh getah tijada ija djoega tangkap* (!) *boeroeng itoe;* aldaar pag. 59. Wat betreft het zinnetje van den heer Gerth van Wijk: *Kebon itoe saja soeroeh pa-*

garken boeloeh sekoeliling kebon itoe, welke hij zegt op hetzelfde neêr te komen, moet ik opmerken, dat het laatste minder goed Maleisch is. Wanneer in een zin twee objecten zijn, dan doet de Maleier, in de passieve wijze van spreken — zooals dat hier het geval is — het direct object uitkomen, hetzij door een bepaling, hetzij door het vooraan te plaatsen, hetzij door den toon van spreken; b. v. *sahaja soeroh pagarken boëloh itoe kepada kebon itoe;* — boeloh (met nadruk, dat moet dan beteekenen: geen hout of eenig ander materiaal) *sahaja soeroh pagarken kepada kebon itoe.* In *saja soeroh pagarken boeloh sekoeliling kebon itoe* zou *boeloh* ook zonder *itoe* gebezigd kunnen worden, maar die zin moest dan een vervolg zijn van redeneeringen, b. v. betreffende het nemen van maatregelen om den tuin tegen het indringen van vee te beschermen, waaromtrent men, aanvankelijk het niet eens zijnde, eindelijk tot het besluit komt *bamboe* tot omheining te laten maken. Dat direct object zou dan moeten worden aangeduid door den toon van spreken, of door bij *pagarken* het achtervoegsel *lah* te voegen. En dan zouden die twee zinnen niet op hetzelfde neerkomen en zou de eenvoudige vertaling: *ik heb dien tuin met bamboe laten omheinen* daarbij niet passen. De Maleier zal niet zonder reden het een of het ander tot direct object kiezen.

Verder spreekt de heer G. v. W. van het Batav. Maleisch en zegt gehoord te hebben, dat een Bataviaan *saja diouweloelinja doang* had gebezigd. De heer G. v. W. haalt dit aan als een sterk sprekend voorbeeld, om te doen uitkomen, dat een Bataviaan zich behoorlijk in zijn taal weet uit te drukken. Het is echter een voorbeeld juist om het tegenovergestelde te doen uitkomen. Wellicht is de heer G. v. W. door zijn gehoor, dat gewoon is aan zuiver Maleisch, misleid, anders had hij zeker dat *nja* er niet bijgehoord; want het subjectief passief van den 3den persoon in het Batav. Maleisch wordt niet, zooals in het Rijausch Maleisch door *nja* uitgedrukt, maar wel door een persoonlijk voornw. of wat daarvoor dient, onmiddellijk voor het werkwoord te plaatsen: *saja dija ouweloelin dòwang.*

Op blz. 297 zegt de heer Klinkert: De uitzonderingen door v. d. »Wall gegeven, vermeld op pag 54" (van Dr. de Hollander's spraakk.) »vereischen deze nadere toelichting: *mempakankan* blijft de *pa* be»houden, om verwarring met *memakan*, grondwoord *makan*, te voor»komen. *Mempawah* heeft met den werkwoordsvorm niets te maken. »Dat voorvoegsel *me*, door een neusklank gesloten, is een veel ge»bruikt voorvoegsel van planten- en vruchtennamen, b. v. *mempelam*,

»*mentimoen*, *mendikai*, *mendelika*, *memeniran*, *memanoekan*, *mempelas*
»en anderen."

Aangaande *mempakanken* en *memakan* vraag ik den h. K., waarom de Maleiers de *pa* niet behouden in *memasak*, grondwoord *pasak*, om verwarring te voorkomen met *memasak*, grondwoord *masak?* Waarom maken zij geen onderscheid in uitspraak en schrijfwijze tusschen de woorden *meng-entjang*, grdw. *entjang*, en *me-ngentjang*, grdw. *kentjang*, beiden in den regel geschreven: مڠنچڠ? *meng-oelit*, grdw. *oelit*, en *me-ngoelit*, grdw. *koelit*, beiden in den regel geschreven مڠولت? *mengantjing*, grdw. *antjing*, en *me-ngantjing*, beiden in den regel geschreven مڠنچڠ? Het zou dan heel vreemd zijn, dat de vrees voor verwarring zich slechts bepaalde tot de woorden *makan* en *pakan*. En weet de h. K. ook niet, dat de Maleiers van *memakan* ('t actief van *makan*) het passief *pakan* hebben gevormd? Dat getuigt zeker niet van vrees voor verwarring. Die vrees bestaat dan ook alleen in de verbeelding van den h. K.

Nu wat betreft *Mempawah*. Vooraf laat ik hier volgen hetgeen omtrent dien vorm op pag. 127 van de Vormveranderingen der Mal. taal van mijn vader voorkomt:

»Deze vorm *me* dient alleen tot vorming van geographische namen, »die te kennen geven, op welke wijze, of met wat een plaats zich »voordoet, waarbij die plaats als handelend wordt voorgesteld. Het »natuurlijkst is, hier de weglating van *jang*, *welk*, voor het derivatum »aan te nemen: *Linsoem*, een heester van dien naam; *me-linsoem*, eigen»lijk *jang melinsoem*, wat zich met de *linsoem*-heester voordoet; een »plaats in het Soekadanasche; *teradoe*, een boom van dien naam; »*men-teradoe*, eigenlijk *jang men-teradoe*, wat zich met *teradoe*-boomen »voordoet; een bekende plaats in het rijk Sambas (Europ. verb. *Mon*»*trado*); *pawah*, een boom van dien naam," enz.

Dit is zeker de vrucht van een nauwkeurig onderzoek; mijn vader zal zich in de Wester afd. van Borneo zeker overtuigd hebben, dat MEM*pawah* nooit werd gebezigd als benaming van den boom *pawah*, maar alleen van de bovenbedoelde plaats. Het gaat dus niet aan, dat de heer Klinkert dat wegcijfert met eenvoudig planten- en vruchtennamen op te noemen, van de samenstelling waarvan hij geen voldoend begrip schijnt te hebben. Zoo zegt hij: »dat voorvoegsel *me*, door een neusletter gesloten" en noemt o. a. *memanoekan* en *memeniran* op. Volgens die redeneering moeten deze twee namen *anoekan* en *eniran*, of *anoek* en *enir*, al naar mate de h. K. dat *an* al dan niet als achtervoegsel beschouwt, tot grondwoord hebben! En zou het dan gewaagd zijn te onderstellen, dat hij nog niet weet, dat die twee namen afgeleid zijn van *menir* en *manoek?* dat daarvan ook bestaan

de afleidingen *meniran* en *manoekan*, *menir-meniran* en *manoek-manoekan?* en dat hij daarom er niet over heeft kunnen nadenken, laat staan met eenige waarschijnlijkheid verklaren:

of dat *me* al dan niet als het werkwoordvoorvoegsel is te beschouwen, en me — an, (Mal. v. Batavia; men zegt hier *mendjoewalan* = verkoopen in den zin van rondventen) dus beteekent: zich voordoen met wat vergeleken wordt bij hetgeen door het grondwoord wordt beteekend?

dan wel, of *me-meniran* en *me-* (*ma-*) *manoekan* al dan niet Soendaneesche werkwoorden zijn, met de beteekenis: zich als *menir* en *manoek* voordoen? Zie hieromtrent Handleiding voor de beoefening der Soendaneesche taal, door Coolsma, over werkwoorden met herhaling van den eersten medeklinker en bijbehoorenden klinker, met het aanhechtsel *an*, 4e beteekenis, pag. 25.

Memeniran en *memanoekan* pleiten dus eer *voor* dan *tegen* hetgeen H. v. d. Wall heeft verklaard ten aanzien van me — (vorm 48) van zijn Vormveranderingen.

Meniran, of *menir-meniran* en *memeniran*, — van welk laatste men zelfs het passief *kemeniran* heeft gevormd — is hier te Batavia de naam van zekere plant, waarvan de vruchtjes vergeleken worden bij *menir;* ook wordt die plant hier genoemd *gèndong anak*.

Ik teeken hier nog aan, dat deze vorm »me" wordt gebezigd niet alleen tot vorming van aardrijkskundige benamingen, maar ook tot aanduiding van iets, waaraan een denkbeeldige werking wordt toegeschreven, om zich in den een of anderen vorm voor te doen, b. v. een eiland dat, naarmate de beschouwer zich verplaatst, zich in ruwe trekken als een paard voordoet; die schijnbare werking van het eiland noemt de Maleier *mengkoeda*: *apabila mengkoeda* (niet *mengoeda*) *poelau Datok*, *maka lepaslah beting itoe* = *wanneer het eiland Datok de gedaante van een paard begint aan te nemen, dan is de bank voorbij.* Dit is een herinnering uit mijn jeugd; een onlangs aangaande dien vorm ingesteld onderzoek heeft tot niets bepaalds geleid. Wellicht zal ik later in de gelegenheid zijn, hierop terug te komen.

De heer Klinkert wil *baris atas, baris hadapan* en *baris bawah* hebben, in plaats van *b. diatas*, *b. dihadapan* en *b. dibawah* (zie pag. 293 van zijn aanteekeningen); omdat, zegt hij, gebruikt men *di*, het een omschrijving zou zijn, die ook nog *jang* zou vereischen. Dit is niet juist: *baris diatas* enz. is geen verkorting van b. *jang diatas*, want dit zou een *tegenstelling* zijn van *b. jang dibawah* of *dihadapan*, waarmede men hier *niets* te maken heeft. *Baris diatas* moet eenvoudig

boven streep beteekenen, waarbij echter de aandacht meer op de *plaats* dan op de *baris zelve* wordt gevestigd. Bij het spellen laat de Maleier dan ook het woord *baris* weg, en zegt eenvoudig b. v. *diatas*, *dibawah*, *didapan*.

De bewering van den h. K. steunt natuurlijk op hetgeen hij heeft gehoord gedurende zijn verblijf in de Mal. landen; dat verblijf schijnt echter voor hem niet lang genoeg geweest te zijn. Mijn bewering steunt op hetgeen ik in mijn jeugd heb gehoord. Ik heb namelijk het voorrecht gehad van, zooals de Maleier dat noemt, *diserahken mengadji* bij een Maleier. Van hem en van een aantal Maleische medeleerlingen hoorde ik dagelijks: *baris diatas*, *baris dibawah*, enz. en *mengapa poela maka begitoe boenjinja itoe? boetakah mata engkau maka tijada melihat baris ini baris diatas?* enz. enz. Een onderzoek, onlangs te Riouw gedaan, heeft bevestigd, dat men niet zegt *baris atas* enz. maar wel *baris diatas*.

Op pag. 304 geeft de heer Klinkert een voorbeeld, hoe een Maleier zich uitdrukt als hij met nadruk den persoon des bezitters van een huis wil aanwijzen in tegenstelling met iemand die de bezitter is; dat voorbeeld luidt: »*boekan ija - itoe roemah entjik Mat*, *melainken roemah dia*." Dit is echter letterlijk: niet *dat* is het huis van entjik Mat, maar van *hem!* Dat is vloeiend Maleisch, en de tegenstelling komt zoo mooi uit! De heer K. weet niet, waar hij in dien zin het woord *boekan* moet plaatsen; een kleinigheid wel is waar, maar die voldoende getuigt, dat hij het nog niet ver in het Maleisch heeft gebracht; ten minste niet zoo ver, dat hij, eens anders werk beoordeelende, over onzin (zie pag. 299), *cacographie* (zie pag. 301), en corrigeeren (zie pag. 506. Ind. Gids, Maart 1880) mag spreken. Wat hij bedoelt is dit: roemah itoe boekan roemah *entjik Mat* jang ampoenja roemah itoe, melainken *dija*. De h. K. denke aan de correctie van de in der tijd door hem uitgegeven Spreekwijzen.

Wat de heer Klinkert op pag. 299 onzin noemt is *geen* onzin; *wèl* hetgeen hij in de plaats daarvan wil gesteld hebben, n.l. *mengeloeken* inplaats van *mengaloeken* met de beteekenis: iemand *inhalen*. *Mengeloeken*, grondwoord *eloe*, heeft niemand ooit gehoord, alleen de h. K., en aangezien het niet zelden gebeurt, dat hij niet goed hoort, kan men gerust aannemen, dat dat woord niet bestaat. Daarbij geeft hij deze terechtwijzing: »Dat komt er van, als men de uitspraak der »woorden geheel op eigen gezag gaat bepalen, zonder er behoorlijk »onderzoek naar te hebben gedaan." Waar moet men dat onderzoek doen? Op die terechtwijzing laat de h. K. dit volgen: »In mijn sup-

»plement op het Woordenboek van Prof. Pijnappel, reeds verschenen »in 1869, worden alle die woorden in uitspraak en beteekenis »nauwkeurig opgegeven."

Men had dus daarin moeten onderzoeken! Wel zeker! Immers wij hebben hiervoor reeds gezien, hoe nauwkeurig hij is. Onderzoeken wij nu verder. Op pag. 296 geeft hij op *tjoemboel*, een klein doosje, verkeerd, moet zijn *tjemboel*; pag. 298, *soeroeh*, moet zijn *soeroh*; pag. 300, *karsik*, onbekend, wel *kersik*; aldaar: »Wat op pag. 82 voorkomt »over de r heb ik hiervoor reeds weerlegd. De Maleier spreekt wel »degelijk uit *berdiri*, *berdjalan*, *berboewat*, enz., doch met een brouwende, zachte r achter in de keel." Niet zeer juist, meestal alleen, wanneer het grondwoord met een klinker begint, hoort men de *r* van *ber* duidelijk of onduidelijk, naarmate de spreker die letter al dan niet behoorlijk kan uitspreken. Pag. 303, *bĕngkok*, moet zijn *bèngkok; bĕntok*, moet zijn *bèntok;* pag. 305, *besoek*, moet zijn *besok*; aldaar, *toedjoeh*, moet zijn *toedjoh; kasih*, moet zijn *kaseh*, enz.

Dr. de Hollander houde mij ten goede, dat ik mij in dezen strijd met den heer Klinkert meng. Ik treed niet op om Dr. de H. te verdedigen, want hij zou, indien hij wilde, zulks oneindig beter kunnen doen, dan ik. Ik vatte de pen op, alleen omdat de heer Klinkert mijn vader aanviel, op een wijze, die *onnoodig* mijn vader's werken, en derhalve de wetenschap, zou kunnen benadeelen. De heer K. besluit zijn aanteekeningen met den wensch, dat zij mogen bijdragen, om een goed werk te helpen verbeteren; ik voeg daarbij den mijnen: dat zij niet zijn *oepama tikoes membaikken laboe: als een rat die een pompoen repareert.*

(*Wordt vervolgd.*)

Batavia, 10 Maart 1881.

Wetenschap en Industrie.

DE HANDEL VAN BRITSCH-INDIË.

De *Homeward Mail* van 22 Juni j. l. geeft een op officiëele cijfers berustend overzicht van de in- en uitvoeren gedurende het jaar 1880—81, vergeleken met die van 1870—71 en 1860—61. Van bijna alle goederen vermeerderden de in- en uitvoeren. Onder de artikelen waarvan de uitvoer aanmerkelijk is toegenomen, moet de tarwe in de eerste plaats genoemd worden; 166 schepen vervoerden in 1880—81 372225 ton. Vooral door de industrie van Bombay is de uitvoer van katoenen goederen vermeerderd. De thee steeg niet in waarde, maar de hoeveelheid vermeerderde met 25 %; werd er in 1879—80 38 173 521 ℔ verscheept in 1880—81 klom dat cijfer tot 46 413 510 ℔. De waarde van ingevoerde edelgesteenten vermeerderde eveneens. Bedroeg zij in 1878—79 1 662 000 ropijen, in 1880—81 was zij ruim 2½ maal zoo groot n. l. 4 213 000 ropijen.

Met betrekking tot het bovenstaande laten wij deze staatjes volgen.

Jaren.	Uitvoer.	Invoer.	
1860—'61	329 700 000	234 950 000	ropijen
1870—'71	553 350 000	344 700 000	»
1880—'81	748 400 000	530 900 000	»

Vergelijkende waarde van de voornaamste uitvoerartikelen:

	1878—'79.	1879—'80.	1880—'81.	
Koffie	15 436 000	16 267 000	15 997 000	ropijen.
Ruwe katoen	79 130 000	111 455 000	132 417 000	»
Verwerkte katoen: (garens). . . .	8 865 000	11 092 000	12 817 000	»
Stukgoederen	4 177 000	4 443 000	5 407 000	»
Indigo.	29 605 000	29 472 000	35 716 000	»
Rijst	89 737 000	84 025 000	90 572 000	»
Tarwe.	5 138 000	11 210 000	32 780 000	»
Jute	38 004 000	43 700 000	39 300 000	»
Lak.	2 225 000	3 042 000	4 316 000	»
Opium.	129 940 000	143 233 000	135 900 000	»
Zaden.	46 750 000	46 859 000	63 448 000	»
Suiker.	2 046 000	2 058 000	3 116 000	»
Thee	31 384 000	30 510 000	30 542 000	»
Tabak.	1 263 000	1 298 000	1 408 000	»
Totaal . . .	483 700 000	638 664 000	603 736 000	ropijen.
Waarde van *alle* uitvoer artikelen	587 079 000	649 508 000	745 409 000	»

Vergelijkende waarde van de voornaamste invoerartikelen:

	1878—'79.	1879—'80.	1880—'81.	
Steenkolen	8 740 000	10 913 000	12 049 000	ropijen
Koffie	325 000	502 000	865 000	»
Verwerkte katoen: (garens). . . .	27 798 000	27 453 000	36 695 000	»
Stukgoederen	139 374 000	167 233 000	226 374 000	»
Verfwaren	964 000	1 452 000	2 204 000	»
IJzerwaren	4 254 000	4 319 000	5 524 000	»
Edelgesteenten. . . .	1 662 000	1 932 000	4 213 000	»
Wijnen en Likeuren. .	12 141 000	13 093 000	13 866 000	»
Machineriën.	8 635 300	6 168 000	7 698 000	»
IJzer	14 460 000	12 294 000	15 474 000	»
Koper.	12 842 000	16 202 000	16 200 000	»
Metalen (alle andere) .	33 188 000	34 133 000	37 796 000	»
Zijde (ruwe)	5 672 000	6 832 000	10 670 000	»
Zijde (verwerkt) . . .	9 240 000	8 378 000	13 504 000	»
Suiker.	14 809 009	10 688 000	16 112 000	»
Wollen Manufacturen .	8 789 000	9 276 009	52 991 000	»
Totaal. . . .	302 893 309	330 868 009	472 235 000	ropijen.
Waarde van *alle* invoer artikelen	365 662 000	397 422 000	630 868 000	»

MISHANDELING VAN GEVANGENEN IN BENGALEN.

Aan de *Bombay Gazette* van 26 Mei ontleenen wij de volgende bijzonderheden aangaande mishandelingen welke de gevangenen in Bengalen hadden te verduren. Aan voeding werd in 1879 voor elk der gevangenen uitgegeven 31 — 10 rs., doch dit jaar slechts 26—7 — 9 rs. per hoofd. Van de mannelijke gevangenen stierven er in de gevangenissen van Bengalen gemiddeld 180 en van de vrouwelijke 261 per duizend. De oorzaak van dit zeer hooge sterftecijfer is vooral toe te schrijven aan de onthouding van het noodige voedsel, zoodat daaruit verschillende ziekten, zooals dysenterie, diarrhee en bloedarmoede ontstonden. In Chumparum op de grenzen van Nepaul beliep het sterftecijfer 220, in Baraset dicht bij Calcutta 280 per duizend gevangenen. In Centraal Bengalen was het sterftecijfer te Dinagepore het hoogst nl. 360 per duizend, te Bogra 262 en te Meldah 259 per duizend gevangenen. Zij die door langzaam uithongeren verzwakt en dus niet in staat waren om te werken, moesten toch nog lichamelijke straffen ondergaan. In 1879 deden zich veel meer lichamelijke afstraffingen voor dan in 1878. Bedroeg het cijfer der afgestraften in 1879 8232, in 1878 en 1877 was het de helft, in 1876 ruim een derde gedeelte. Het aantal gevangenen bleef bijna even groot als in de twee voorafgaande jaren, doch was bijna 2000 minder dan in 1876.

Nog iets over Minjak Tengkawang.

Het zal zeker niet tegen den zin noch de bedoeling indruischen van den geachten inzender van het stuk, voorkomende in de Februari-aflevering van dit Tijdschrift, op pag. 350 en vlg., zoo ik, voor zoover het mij mogelijk is, nog eenige mededeelingen doe aangaande hetzelfde onderwerp.

Onderstellende dat zelfs tot nu toe zeer weinig bekend is in Nederland omtrent een feitelijk reeds bestaande cultuur, zoo geloof ik dat het den lezers niet onverschillig zal zijn te vernemen hoe deze cultuur gedreven wordt.

De Tengkawang (pohon tengkawang), zooals we reeds weten behoorende tot de Dipterocarpeën, is een der schoonste boomen in de bosschen van Borneo, met rechtopgaanden stam en prachtigen bladertooi. Voor de inboorlingen is het dan ook een bijzonder genoegen, gedurende de warme middagen zich in de schaduw er van te verkwikken. Doch om deze natuurlijke schoonheid is het ons nu niet te doen, en wij zouden bepaald niet zooveel aandacht schenken aan dit geboomte, indien het hier niet te doen was om de olie, de *minjak tengkawang.*

Behalve dat de Tengkawang in het wild voorkomt, wordt ze ook door de inboorlingen geteeld. Zij zaaien daartoe in een betrekkelijk goeden grond een zekere hoeveelheid tengkawang pitten; welke hoeveelheid natuurlijk afhangt van de uitgebreidheid der in cultuur te brengen oppervlakte gronds.

Na een maand beginnen de planten op te komen en hebben op het einde der derde maand genoegzame grootte verkregen om verplant te kunnen worden. Voor het verplanten zorgt men natuurlijk er voor, de krachtigst ontwikkelde plantjes uit te kiezen.

Het behoeft geen bijzondere opmerking, dat het op het kiezen van den grond aankomt, wil men, al dan niet, goed en krachtig plantsoen

verkrijgen. De grond moet vruchtbaar zijn, overigens komt het er niet op aan of het hooge, dan wel lage grond is, zelfs kan men gronden gebruiken, die af en aan overstroomd worden. Bovendien moeten de jonge planten tegen te felle zonnestralen worden beschermd. Hiervoor gebruikt men ruw vlecht- of matwerk.

Worden de planten goed verzorgd, zoo kunnen ze na het derde jaar al een betrekkelijken wasdom hebben bereikt, en dan reeds in het zesde jaar eenige vrucht dragen; — evenwel kan de boom eerst na het tiende jaar goed productief genoemd worden.

De oogsten zijn wisselvallig, daar de Tengkawang bij tusschenpoozen van twee à drie jaar vrucht geeft en daarbij de quantiteit der oogsten volstrekt niet constant is.

Onder de Tengkawang-soorten is de beste de *T.Toengkoel;* daarna komen de *T.rambei*, de *T.madjan* en de *T.tjerimak.* De slechtste is de *T.mĕrĕboeman.*

De Tengkawang-talk, welke in den handel voorkomt, is een mengsel van het product der verschillende soorten en varieert in prijs van 6 à 15 dollar de picol.

Een volwassen boom kan vijf à zes picol vrucht leveren, waaruit twee picol talk kan worden bereid.

De vruchten welke zich gezet hebben ongeveer een maand na het verschijnen der bloemen, worden in de twee volgende maanden rijp en vallen dan af, terwijl ze er dan uitzien als pluimballen.

Na het afvallen worden ze ingezameld in cylindervormige korven van een hoogte van 2 à 3, bij een doorsnede van $^1/_3$ meter.

Zoo spoedig mogelijk wordt de oogst in het water gezet, om door het week worden der schors de ontbolstering te vergemakkelijken. Ten gevolge der onvolledige instrumenten der inboorlingen heeft dit echter bij kleine hoeveelheden plaats, zoodat het wel eens gebeuren kan bij zeer overvloedigen oogst, dat een gedeelte der vruchten gedurende veertien dagen en langer te weken staat, wat zeer nadeelig is, want wordt de vrucht te lang geweekt, zoo verliest ze meer en meer aan olieachtig gehalte.

De pitten, waarvan elke vrucht er drie heeft, worden na de ontbolstering op matten gedurende zes of meer dagen blootgesteld aan de zonnewarmte, totdat ze genoegzaam aan watergehalte verloren hebben, waarna ze in de lesong (een instrument van denzelfden naam en vorm als het rijstblok) worden gestampt. De gestampte massa wordt daarna gedurende een paar uren op een zeef in een pot (koekoesan) met kokend water geplaatst, op een afstand van ± 3 decimeter van den bodem van den pot, en boven het kokende water, zoodat ze dus alleen blootstaat aan de inwerking der stoom, waardoor het vet, dat smelt-

baar is bij 48 à 49 graden C. wel vrij komt, maar toch nog in de sponsachtige massa blijft, zonder er uit te vloeien. Werd de massa in het water gekookt, zoo zou dit niet plaats vinden.

Na de bewerking in de koekoesan, wordt de warme massa, in gevlochten rottan mandjes, tusschen twee massive blokken hout geplaatst, en door het indrijven van wiggen uitgeperst. Het uitstroomende vet stolt zeer spoedig.

Is de talk van zeer goede qualiteit, zoo heeft ze een geelgroene kleur. Is ze echter niet zorgvuldig genoeg bewerkt, zoo is die kleur wit.

De inboorlingen gebruiken deze talk in plaats van lampolie; willen ze echter het vet gebruiken als voedsel, zoo wordt de bewerking eenigszins anders. De vrucht wordt dan niet geweekt, maar gedroogd voor de ontbolstering, waardoor wel minder vet verkregen wordt, maar de qualiteit er van superieur wordt. Dat Tengkawang-talk uitstekend als machinevet te bezigen is, en evenzoo zeer geschikt is voor de kaarsfabricatie, staat reeds vermeld in Veth's Borneo (dd. 1854).

Dat in het algemeen in Nederland dit artikel zoo bijzonder onbekend is gebleven, mag wel aan niets anders dan aan onverschilligheid worden geweten. Trouwens in het algemeen kan thans niet gezegd worden dat de Nederlandsche handelaars en nijverheidsondernemers al te veerkrachtig medewerken tot uitbreiding van handel en nijverheid en tot het zoeken van nieuwe bronnen van welvaart en voorspoed. Gelukkig echter behoeft de inboorling van Borneo niet te wachten met den afzet van zijn product, totdat Nederlandsche handelaren zich zijner gedenken. Zijn product kan hij elders plaatsen, zoodat in 1877 kon verzekerd worden, dat de Tengkawang reeds een bijzonder belangrijke bron van inkomsten was voor den inboorling.

Ook in dit jaar werden van regeeringswege monsters verzameld, die onder meer andere zaken uit Indië te zien zijn geweest op de jongste Parijsche Tentoonstelling. Bij die monsters was natuurlijk ook een korte beschrijving der Tengkawang-cultuur. Het heeft dus niet gelegen aan het Gouvernement om zooveel mogelijk bekendheid te geven aan een product van overbelangrijken aard. Was soms een bezoek aan die Expositie oorzaak van het uitschrijven der prijsvraag van de Nederl. Maatsch. ter bevordering van Nijverheid in 1879?

Doch genoeg! mijn voornemen was, slechts als aanvulling van het reeds bekende, eene beschrijving te geven der Inlandsche Tengkawangcultuur. Voor verdere en andere opmerkingen is het dus hier niet de plaats. Het zij mij echter vergund, tot slot nog een enkele opmerking hierbij te voegen.

De Tengkawang-cultuur is zuiver inlandsch, en — die cultuur neemt steeds toe in omvang; wel een bewijs dat de inboorling kan

en wil, al is zijn werk ver van volmaakt. Zou het dan, indien toch de Nederlandsche handelaar of industrieel òf reeds te veel te doen heeft, òf te lusteloos is, — niet misschien beter zijn, den Inboorling zoo te leiden en meer en meer aan te moedigen, dat hij zelf doe, wat anderen niet kunnen of niet willen? En, — zou daar Indië niet op den langen duur meer baat bij vinden?

Battam, 27 April 1881. J. G. SCHOT.

Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië,

DOOR

R. VAN ECK.

X.

DE PAPOES.

In Schets IV, blz. 946, Deel II van *de Indische Gids*, waar ik de huwelijks- en begrafenisplechtigheden bij de Papoes besprak, beloofde ik nader op dit volk aan den oostelijken zoom van onze O.-I. Bezittingen te zullen terugkomen. Ik ga thans aan die belofte voldoen. 't Is, dunkt mij, het rechte oogenblik daarvoor, nu, blijkens bericht uit de Indische bladen, het pas opgericht Aardrijkskundig-Genootschap te Samarang zich gereed maakt om een wetenschappelijk expeditie naar N.-Guinea en de Papoea-eilanden uit te zenden. Wordt deze taak aan de rechte handen toevertrouwd — en er is reden om dit te denken — dan kan 't niet anders of ons wachten belangrijke berichten over een volk, dat tot hiertoe verstoken is gebleven van alle beschaving en dat nog bitter weinig gelegenheid heeft gehad om zich over de hooge bescherming van Nederland te verheugen. Ook zal dan, vertrouw ik, de uitspraak gelogenstraft worden van den bekenden reiziger *Beccari*, die zijn oordeel over N. Guinea saamvat in deze woorden: »C'est un pays très-intéressant pour un naturaliste, mais pour le reste ..... rien." Wat wij uit de berichten van zendelingen en reizigers reeds van dit volk weten, geeft ons, dunkt mij, het recht om te verwachten, dat een nadere kennismaking met hunne zeden en gewoonten alleszins geschikt zal blijken te zijn om deze »apen zonder staart", gelijk de Ternatanen hen noemen, in dezelfde belang-

stelling te doen deelen, waarin de Bataks, Dajaks en Alfoeren zich reeds mogen verheugen. In afwachting dus van wat ons eerstdaags zal worden medegedeeld, laat ik hieronder eenige nadere bijzonderheden uit het leven van de Papoes volgen, om mijne lezers vooraf een weinig in deze hun onbekende wereld te orienteeren en hen in staat te stellen het verslag van bedoelde wetenschappelijke commissie met vrucht te kunnen inzien.

Als er van Papoes gesproken wordt, dan bedoelen wij daarmede, om dit hier ter loops op te merken, de bewoners van *N. Guinea* en de zoogenaamde *Papoea-eilanden.* Van eerstgenoemd eiland behoort alleen ongeveer de helft tot de Nederlandsche bezittingen. Zoo is althans bepaald bij het contract, dat wij bij de teruggave van onze Koloniën met Engeland gesloten hebben. Om te doen zien, hoezeer wij ons recht op dezen uithoek wenschten te doen gelden, werd in het jaar 1828 officieel bezit van N. Guinea genomen en bij die gelegenheid bij de Triton-baai het fortje *du Bus* gesticht en daarin een kleine bezetting achtergelaten. De ongezondheid van de streek was echter oorzaak, dat tien jaren later deze vestiging moest worden opgeheven en sedert hebben wij ons vergenoegd met hier en daar aan de kust merkpalen op te richten, die voorzien zijn van eene ijzeren of vergulde plaat, waarop het Nederlandsche wapen met het randschrift *Nederlandsch-Indië* is aangebracht. In Schets IV heb ik reeds met een enkel woord over deze palen gesproken. De inlanders laten deze stomme representanten van het Indisch-Gouverment nog al met vrede hoofdzakelijk naar het schijnt, omdat zij ze als voorbehoedmiddelen tegen een vijandelijken overval, maar vooral tegen ziekten beschouwen!

Onder Papoea-eilanden verstaat men de vier eilanden-groepen *Gebeh, Waigeoe, Salawati* en *Misool*, die tusschen Halmaheira en N. Guinea gelegen zijn en tot het gebied van den Sultan van Tidore behooren. Deze vorst maakt ook aanspraak op een groot gedeelte van de straks besproken helft van N. Guinea, zoodat deze zoogenaamde Nederlandsche bezitting eigenlijk slechts een achterleen van het Indisch-Gouvernement uitmaakt. Als zoodanig staat zij onder toezicht van den Resident van Ternate, die, zoo vaak hij zulks noodig oordeelt, de verschillende eilanden bezoekt en betrekkingen met inlandsche vorsten en hoofden aanknoopt. Natuurlijk mogen daarbij de belangen van Tidore nimmer uit het oog worden verloren. Het door ons met den Sultan gesloten contract is echter zoo ingericht dat wij hier, zoo wij zulks verlangen, de handen tamelijk vrij hebben en de Regeering zich niet achter haar onmacht kan verschuilen, waar het geldt deze afgelegen grenslanden eenigszins in de zegeningen van onze westersche beschaving te doen deelen. Zooals ik reeds te kennen gaf heeft het vaderland

van de Papoes tot hiertoe nog weinig van onze bescherming geprofiteerd. Het goede, dat zij tot hiertoe van ons genoten, kwam hun grootendeels van de zendelingen, gevestigd te *Dorei*, *Anday* en op een paar eilandjes in de Geelvinkbaai, die scholen onder hen hebben opgericht en wier arbeid ook in andere opzichten niet geheel zonder goede vrucht voor de om hen heen wonende bevolking gebleven is.

Nog een opmerking. Hoewel de bewoners van Nieuw-Guinea en al de andere boven bedoelde eilanden — enkele vreemde kustbewoners uitgezonderd — tot een en hetzelfde ras behooren, zoo doet zich hier op ietwat kleiner schaal hetzelfde verschijnsel voor, waarop wij bij de bespreking van de Maleische volken herhaaldelijk gewezen hebben. Ook de Papoes zijn nl. in tal van afzonderlijke stammen of familiën verdeeld, die, wat zeden en gewoonten, hier en daar zelfs wat de type aangaat, zeer van elkander verschillen. Op N.-Guinea, waarover ik in deze schets hoofdzakelijk wensch te spreken, is dit zoo sterk, dat de bewoners van bijna elke streek, soms van een enkel dorp, een stam op zichzelf vormen. En, wat erger is, al deze kleine republiekjes, zooals ik ze zou kunnen noemen, laten zich op hun afstamming van een en denzelfden boom niets voorstaan. Integendeel, de Papoe van A. beschouwt zijn rasgenoot van B. totaal als een vreemdeling, met wien hij alleen dan vriendschap wil drinken, als 't er op aankomt om den broeder uit C. gezamentlijk de les te lezen. Eigenlijk houden allen elkander voor natuurlijke vijanden, tegen wie men steeds op zijn hoede behoort te zijn. Vandaar dan ook, dat onder deze natuurkinderen het zwaard nooit, om mij eens van dezen term te bedienen, in de scheede rust. Hun maatschappelijk leven is een onafgebroken burgeroorlog, die, tenzij vreemde invloeden een wending aan de zaak geven, noodzakelijk op wederzijdsche vernietiging moet uitloopen. 't Is of de Papoes dit zelven beginnen te begrijpen, ten minste herhaaldelijk ontvangen de zendelingen een uitnoodiging van zwakke stammen om zich onder hen te komen vestigen, waarbij dan niet onduidelijk wordt te kennen gegeven, dat men hen roept om door hun aanwezigheid voor verdere aanvallen van vijandige naburen verschoond te blijven.

Bij de hier bedoelde oorlogen tusschen de verschillende stammen speelt de *bloedwraak*, die ook elders in onze Bezittingen voorkomt, een groote rol. Waar een lid van de eene familie iemand van een naburigen stam, al ware 't ook eenvoudig tot zelfverdediging, heeft omgebracht, daar zouden de betrekkingen van den verslagene zich den naam van Papoe onwaardig maken, zoo zij niet de eerste de beste gelegenheid aangrepen om den gepleegden manslag op den moordenaar of diens familie te wreken. Dat zij daarbij in den regel op de meest verraderlijke, zelfs laffe manier te werk gaan, getuigt niet voor hun

karakter. Ziehier hoe iemand, die jaren lang onder dit volk verkeerde, zulk een revanche-oorlog ongeveer beschrijft: Is ergens een moord geschied, het vergoten bloed roept om wraak. 't Geldt ook hier: één voor allen en allen voor één; de geheele stam is aansprakelijk voor wat een zijner leden misdeed, daarom zal men den moord wreken aan wien of wie men in handen krijgen kan. Nadat de gelukkige dag door middel van waarzeggerij aangewezen en de *korwaar* (zie beneden) geraadpleegd is, trekken alle manspersonen met zwartgemaakte aangezichten uit hun negorij en zoeken den vijandelijken stam op. Eerst onderzoekt men nu of er veel mannen zijn, die de plaats kunnen verdedigen. Blijkt dit het geval te zijn, dan trekt men zich in het bosch terug en houdt zich daar zoo lang schuil, totdat de uitgezonden spionnen met het bericht terugkomen, dat de mannen naar de tuinen vertrokken en slechts vrouwen en grijsaards in het dorp zijn achtergebleven. Nu haast de bende zich de plaats te overvallen, de huizen in brand te steken en zooveel gevangenen te maken als maar mogelijk is. Wie zich verzet, wordt omgebracht, terwijl straks de hoofden der verslagenen als zegeteekenen naar huis worden medegenomen. In den regel zijn de bewoners van het dorp echter op hun hoede en durft zich de vijand niet aan een overval te wagen. De eer gebiedt echter om niet onverrichterzake terug te komen, en zoo blijft men dan in den omtrek rondzwerven, totdat zich eene gunstige gelegenheid voordoet om ongemerkt zich van een of meer leden van den vijandelijken stam meester te maken. Zelfs kleine kinderen worden dan niet gespaard. Zoo spoedig mogelijk keert men nu naar huis terug, uit vrees voor de pijlen van hen, die nu op hun beurt tot de bloedwraak geroepen zijn. Dicht bij het dorp gekomen, begint een der tochtgenooten op de *koewoer* — een inlandsch blaasinstrument — een bekend lied te blazen, hetwelk voor de achtergebleven betrekkingen het sein is, dat de vrienden als overwinnaars uit den strijd terugkeeren. Onder groot gejuich worden de dapperen (!) nu door groot en klein aan den ingang van het dorp ontvangen en haasten allen zich om het hunne bij te dragen tot waardige viering van het hun door de goede geesten beschikt overwinningsfeest. Dat er bij zulk een gelegenheid schrikkelijk veel leven wordt gemaakt schijnt, volgens onzen berichtgever, zijn grond te hebben in het kwade geweten van deze helden, m. a. w. in de vrees, dat de geesten der verslagenen alles behalve feestelijk gestemd zullen zijn en nu reeds in het rijk der dooden op middelen peinzen om de moordenaars en hunne betrekkingen in vergelding eenige ziekten en kwalen thuis te zenden. Het geraas dient dan om gezegde geesten den toegang tot het dorp onmogelijk te maken.

Is er geen bloedwraak te nemen, dan trekken de stammen eenvou-

dig uit liefhebberij op moord en roof uit, waarbij de sterkeren het altijd op de zwakkeren voorzien hebben. Wie zich bij dergelijke moordtochten het meest dapper heeft gedragen, d. w. hier zeggen, wie de meeste gevangenen gemaakt, of, wat nog beter is, de meeste koppen heeft gesneld, is een *mambrie*, een held, en wordt als zoodanig hoog door zijn stamgenooten vereerd. Standbeelden kennen de Papoes niet, anders werd er zeker een voor hem opgericht. Men doet echter wat men kan, en versiert het huis van den mambrie met groene takken, terwijl hem voor zijn deur of op de algemeene verzamelplaats een serenade wordt gebracht, waarbij alle leden van den stam het gebruikelijke krijgslied aanheffen. »Koranoa wa min aja!" zoo zingt men ter zijner eere »ja min au weer! aja mambrie! aja mambrie!" hetwelk in goed Hollandsch overgezet zijnde, aldus luidt: »Hoofdman, gij slaat mij, ik sla u weer! Ik ben een held! ik ben een held!"

Is de eerste feestvreugde voorbij, dan worden de meêgebrachte hoofden van het haar, het bloed, de hersens en de oogen ontdaan en daarna boven het vuur gedroogd, om straks in de woning van den koppesneller of ergens binnen de kom der gemeente aan een boom te worden opgehangen. Bij voorkeur echter worden de huizen met deze zegeteekenen versierd. De Papoes hebben zooveel met deze afschuwelijke ornamenten op, dat zwakke stammen, voor wie de kans op buit gering is, zich niet ontzien om bij nacht de graven hunner vijanden te openen en de lijken van hun hoofd te berooven.

Als een bewijs hoe nadeelig deze aanhoudende oorlogen, behalve op andere dingen, ook op den binnenlandschen handel werken, teeken ik hier nog aan, dat twee in vijandschap levende stammen voor geen geld in de wereld iets van elkander zullen gebruiken. Vooral *levensmiddelen* behooren in zulke dagen tot de verboden waar, omdat men vreest — en zeker heeft de ervaring hun dit geleerd — dat de vijand ze vergiftigd heeft, om langs dien weg zijn slachtoffers te maken.

Maar, ik praat al over de Papoes, alsof mijne lezers van nabij met dit curieus volkje bekend waren. En ik mag toch veronderstellen dat verreweg de meesten hunner niet eens weten, hoe zoo'n negrito — gelijk ze ook genoemd worden, ter onderscheiding van de kroesharige Afrikaansche negers — er eigenlijk uitziet. Ik moet dus eerst zijn portret geven. Men stelle zich dan voor een flink, gespierd man, iets grooter dan een gewoon Maleier, zoowat de gemiddelde lengte hebbende van een Europeaan. Als hij zoo voor u staat, valt 't u dadelijk op, dat hij groote handen en groote voeten heeft. Ook de neus is alles behalve klein te noemen, en prijkt met een paar gaten, waarin een kolebrietje met gemak zijn nestje zou kunnen bouwen. Verder wijs ik u op 's mans dikke lippen, zijn hoog maar plat voorhoofd, zijne zwarte, breede en

sterk naar voren gebogen wenkbrauwen, die een paar zwarte, sprekende oogen beschaduwen, welke u, zooals we straks nader zullen vernemen, alles behalve tot vertrouwelijkheid uitnoodigen. Ook de lange, dunne beenen verdienen afzonderlijke vermelding. Wie ooit een echten Maleier zag, zal mij terstond toestemmen, dat men geen boek noodig heeft om bij den eersten oogopslag het onderscheid tusschen de leden van beide rassen op te merken. Wat echter den doorslag geeft is de donker roetachtig bruine huidkleur van den Papoe, welke bij enkele stammen het zwart der Afrikanen zeer nabij komt. Bovendien is onze Papoe terstond herkenbaar aan zijn dor en kroezig hoofdhaar, dat op lateren leeftijd tot een aanzienlijke lengte uitgroeit en dan, althans bij de meeste stammen, in vier of vijf krullen bij wijze van horens, of wel in een gelijk aantal ronde bollen, bijeen gebonden wordt. Men bedient zich hierbij van bamboezen of houten kammen, die den vorm hebben van een vork en van drie of vier tanden zijn voorzien. Wil men zich heel mooi maken, dan worden aan het uiteinde van den kam eenige bonte lapjes, liefst zoo rood mogelijk, of wel eenige grashalmen of stukjes fijn uitgeslagen boomschors bevestigd. Men moet geen Papoe zijn om niet getroffen te worden door het prachtig effect, dat door deze gekleurde wimpeltjes op het zwarte haar wordt teweeg gebracht. Toch kent dit volk iets, dat nog oneindig schooner is. Het zijn de witte veeren van een of anderen vogel, die eveneens in bovenbedoelden kam gestoken worden. Niet ieder echter mag zich daarmede tooien. 't Is een privilegie van den *mambrie*, den held, die zijne handen in het bloed van zijne vijanden gewasschen en den familieschat met een of meer gesnelde koppen heeft verrijkt. Wilt gij het getal dezer laatsten kennen? Tel dan eenvoudig de veeren in den haarkam; elk daarvan vertegenwoordigt één afgesneden menschenhoofd! Deze afzonderlijk in het haar gestoken veeren zijn wel te onderscheiden van den vederbos, waarmede de mannen bij enkele stammen den haarwrong bedekken en die bij hen eenvoudig tot versiering dient. Hier en daar bestaat ook het gebruik om het geheele hoofd met kleine witte veeren als te bezaaien, wat niet onaardig moet staan.

Boven zeide ik, dat het haar opgebonden wordt. Dit gebruik is echter niet algemeen. Vele Papoes laten het haar groeien zooals het wil en krijgen daardoor hoofden, die ons het eerst aan een raagbol zouden doen denken. Om de overeenkomst met dit bij ons zoo onmisbaar instrument nog grooter te maken, bestrooien debe woners van de streek rondom de Humboldt-baai hun haar met fijngestampte roodachtige kleiaarde, die zich zeer gemakkelijk met de gul uitgegoten haarolie verzustert en dagen achtereen rustig op haar plaats blijft zitten.

Om der waarheid getrouw te zijn, moet ik hier nog bijvoegen, dat weer andere stammen niets met al die krullen en raagbollen op hebben, maar het haar kort afsnijden. Elders laat men het alleen op het achterhoofd zoo lang mogelijk uitgroeien, om het dan in een vlecht saam te binden, die dan, zooals de Chineezen wel met hun staart doen, een- of meermalen om het hoofd gewonden wordt.

Doch, genoeg van het haar. Ik zou nu van de kleeding moeten gaan spreken, maar 't is mijn schuld niet, dat de Papoes er zoo iets niet op na houden. Waar de vrouwen nog »gekleed" gaan, daar bestaat de geheele garde-robe uit een soort van kort rokje of schortje, dat op de eene plaats uit boomschors, elders uit de vezelen van sagopalmbladeren, weer elders uit casuarishaar vervaardigd wordt en, naar het schijnt, overal den naam draagt van *maar*. Willen de vrouwen zich erg mooi maken, dan bedekken zij dit papoesch vijgeblad met een soort van schortje, dat zij heel aardig van koralen weten te vlechten. In sommige kuststreken, waar ruilhandel met vreemdelingen gedreven wordt, ziet men de vrouwen ook wel maleische saroengs dragen, doch hoogstwaarschijnlijk wordt haar dit door de bergbewoners als een groote zonde tegen de adat aangerekend. 't Is een even ongepaste afwijking van het gebruik der vaderen als het dragen van een *hoofddoek*, zooals dit hier en daar aan de kust voorkomt. Tot verontschuldiging van deze geëmancipeerden kan alleen worden ingebracht, dat zij zich deze weelde alleen bij feestelijke gelegenheden permitteeren. Vooral als er vreemdelingen op visite zijn, tracht ieder zich op zijn mooist voor te doen, en wie niet, zooals zekere papoesche radja bij de ontvangst van Europeanen, een lakenschen jas en pantalon of, zooals zijn zoon, een officiers-uniform uit de dagen van Jan Compagnie in zijn bezit heeft, licht dat die voor één keertje zijn hoofd met een gekleurden doek bedekt of de inlandsche *maar* achter een mooien saroeng verborgen houdt.

Ook de mannen bedienen zich hier en daar van de *maar*, die zij tusschen de beenen doorhalen en achter met een koordje vastbinden. In den regel gaan zij daarbij echter niet zeer decent te werk. Op sommige plaatsen moet dit zelfs zoo erg zijn, dat een schrijver over N. Guinea in allen ernst beweert, hoe de *maar* niet tot bedekking, maar eenvoudig tot versiering dient! Elders maken de heeren der schepping gebruik van een bamboezen kokertje, dat zij van een kleine kalabassoort vervaardigen. In de bovengenoemde streek van de Humboldt-baai, en zeker ook op meer plaatsen, vindt men echter dit beetje kleeding nog te veel, zoodat hier niet alleen de jongens en mannen, maar zelfs meisjes, die reeds lang den huwbaren leeftijd bereikt hebben, spiernaakt rondloopen. En dit niet slechts als zij en

familie zijn, maar zij vertoonen zich ook zoo aan de vreemdelingen, die met hunne schepen deze kusten komen bezoeken.

Men ziet het, de papoesche linnenkast levert weinig op. Toch moet van deze negrito's getuigd worden, dat zij meer werk van hun lichaam maken, dan zij, die gewoon zijn zich behoorlijk te kleeden. De lezer bekijke maar eens een van de vele portretten, die in enkele boeken over N. Guinea ter illustratie gegeven worden. Wat al versierselen! Voorhoofd, borst, bovenarm, kin, enkels, ooren, alles prijkt met — hoe zal ik het noemen? — ornamenten, de een al bonter dan de ander, maar alles zoo *tiamangoor* (mooi), dat het zonde zou zijn om ze in den koffer te laten liggen. Gewoonlijk zijn deze versierselen eenvoudig uit zeeschelpen, beenderen van dieren of vlechtwerk van biezen vervaardigd. Kan men mooie koralen machtig worden, dan worden fluks een paar snoeren aan elkander geregen, om daarmede den donker bruinen hals te omwinden. Bij gebrek aan koralen bedient men zich daartoe ook wel van helder gekleurde schelpjes, die in groote hoeveelheden aan de stranden gevonden worden. Zeer eigenaardig is bij dit volk de versiering van den *neus*, een gebruik dat zeer algemeen schijnt te zijn. Men doorboort daartoe het kraakbeenig middenschot van dit reukorgaan, waarna een opgerold boomblad, de schacht van een vogelveder, een dun stukje bamboe, soms ook wel een langwerpig ronde steen of een slagtand van een wild varken door de opening gestoken wordt. Een bezoeker van N. Guinea heeft eens zulk een neussteen gewogen en bevonden dat deze, ongelogen, *vier lood* (amsterdamsch gewicht) zwaar was! »Sommigen", zoo schrijft een ander, »hebben in den doorboorden neus twee met een touwtje aan elkander verbonden varkensslagtanden, welke alsdan, met de scherpe uiteinden naar boven gekeerd en tot onder de oogleden reikende, het gelaat een zeer woeste uitdrukking bijzetten". Wij kunnen ons dit laatste gemakkelijk voorstellen. Minder duidelijk is 't ons echter, dat de papoesche meisjes zoo iets in de mannen schrikkelijk mooi vinden. De smaken zijn verschillend. Zoo noemt men hier, als ik wel heb, een *snoen bië kakoe*, een bij uitstek schoon man, iemand die, behalve dat zijn lichaam een galanteriekraam schijnt te zijn, op iedere wang door middel van kalk vier kleine moesjes heeft aangebracht. Zoo iemand is, wat de papoesche meisjes noemen, *pokba*.

Om pols en enkels dragen de mannen een soort van ring, die soms vervaarlijk breed kan zijn. De eerste, *amon* geheeten, wordt van een boomwortel gemaakt en heeft, behalve als versiering, nog dit practisch nut dat hij bij het afschieten van den boog de huid tegen beleediging beveiligt. Ringen om de enkels noemt men hier *samfaar*.

Bij feestelijke gelegenheden worden de nog ontbloote lichaamsdeelen

met groene bladeren, bloemen of schelpen behangen. Onder enkele stammen bestaat ook de gewoonte van het *tatoueeren*, het branden van figuren of vlekken op de huid, bij voorkeur op rug of borst, hier en daar ook wel op het voorhoofd, de borst en maagholte. Sommige mannen versieren op die wijze bovenarm of borst met kruisen en andere figuren, bepaaldelijk met het doel, zooals een reiziger ons verzekert, om daardoor aan het schoone geslacht te behagen. Dat de inlanders zoo iets werkelijk mooi vinden, kunnen wij hieruit opmaken, dat op de meeste plaatsen vooral de vrouwen aan deze gewoonte meedoen. Volgens het algemeen gevoelen past de naam van »schoon geslacht" onder de Papoes meer op de mannen dan op de vrouwen, welke laatsten in den regel bijzonder leelijk zijn en daarom — want de ijdelheid verloochent zich nergens onder de menschenkinderen — alle middelen te baat nemen om zich in de oogen van de heeren der schepping welgevallig te maken.

Tot de kleeding der mannen behoort ook hun wapen. Wat de kris is voor Javanen, Boegineezen en andere Maleiers, dat is voor den Papoe zijn *soembeer*, een soort van breed hakmes, dat zij gewoonlijk in een armband bij zich dragen. Ik zeg gewoonlijk, omdat in sommige streken van N. Guinea het curieuse gebruik bestaat om dit wapen, ontbloot, plat op den schouder te leggen, terwijl het handvat tusschen kin en sleutelbeen wordt vastgehouden. Het behoeft wel geen betoog dat deze *soembeer*, waarvan de vervaardiging aan inlandsche smeden wordt opgedragen, groote diensten bewijst aan een volk, dat een aanzienlijk gedeelte van zijn tijd in de bosschen en tuinen doorbrengt. Zij gebruiken het echter ook om zich een vijand van het lijf te keeren, of een denkbeeldig tweegevecht te houden tegen een der duizenden booze geesten, waarvan zij de hen omringende natuur bevolkt wanen. Bij feestelijke gelegenheden, op reis of in den oorlog, dragen de mannen nog een grooter soort van hakmes bij zich, en zijn zij ook voorzien van pijl en boog, die hier nog altijd tot de nationale wapens behooren. De boog wordt van stevig hout gemaakt, terwijl de pees uit ineengedraaide boombastvezelen bestaat. Veel zorg besteedt men aan de vervaardiging van de pijlen, die uit bamboes of rotan gesneden worden, terwijl men zich voor de punten van hout, vischgraat of vogelbeenderen bedient. Volgens enkele schrijvers over N. Guinea zijn deze pijlen meestal vergiftigd; anderen ontkennen dit echter. Ook lansen (menof), lange puntige stokken van bamboes of wel van gewoon hout, waaraan een scherp gesmeed stuk ijzer, een stuk kasuarisbeen of wel een vischgraat bevestigd is, worden hier in den oorlog gebruikt. Deze menof hebben gewoonlijk een lengte van 8 à 10 voet en zijn in de handen der Papoes zeer gevaarlijke wapens, daar zij ze

zelfs op groote afstanden zeer behendig als werpspies weten te gebruiken.

Reeds in de jeugd wordt hun het hanteeren er van geleerd. Onder de jongensspelen komt o. a. ook het *raïk* of »moordtochtjespel" voor, waarbij de knapen zich in het werpen van de menof oefenen, en elkander tot belooning voor betoonde vaardigheid kleine bosjes haar, die zoovele vijandelijke koppen moeten voorstellen, uitdeelen. Bij dezen wedstrijd den eersten prijs te mogen behalen is de grootste eer, die zulk een klein Papoetje kan te beurt vallen. Hij waant zich reeds een *mambrie*, die bij de eerste de beste gelegenheid het toonen zal, dat geen vijand voor zijn lans veilig is!

Om de knapen in het hanteeren van den boog te oefenen, hangt men versch gesnelde koppen in een' boom of tegen een beschot op en worden hun dezen tot doelwit voor hunne pijlen aangewezen.

Onder de bewoners van de Humboldt-baai bedienen de mannen zich van steenen bijlen en hakmessen, die zij zeer kunstig weten te vervaardigen. Ook is hier een soort van dolk in gebruik, gesneden uit een varkenspoot of een menschelijk dijbeen, en waarvan de punt zeer scherp geslepen wordt.

Gelijk ik reeds opmerkte, worden deze wapenen door de inboorlingen zelven vervaardigd. In de laatste jaren heeft er echter ook invoer van buiten plaats. Eigenlijke smeden vindt men slechts onder enkele stammen. Ieder fabriceert, zoo goed en kwaad als 't gaat, zijn eigen wapens. De mannen van het vak bedienen zich daarbij, behalve van aambeeld, tang, hamer en bijtel, van een blaasbalg (saso), die geheel van inlandsche vinding is en heel aardig in elkaar zit. Hij bestaat nl. uit twee loodrechte cylinders van hout of bamboes, die onderling verbonden zijn en ongeveer een meter lengte hebben. Aan het benedeneinde zijn twee bamboezen buizen aangebracht, waardoor de uitgestooten wind naar den haard wordt gevoerd, terwijl in elk der beide cylinders zich een zuigstang bevindt, waarvan de schijf met vederen of lappen omwonden is. Bij den arbeid plaatst zich een helper op het plankje, dat tusschen de beide cylinders bevestigd is, en deze heeft nu niet anders te doen dan beurtelings een der zuigers op te halen. Curieus is onder enkele stammen de volksmeening, dat men, om een goed smid te kunnen worden, zich van het gebruik van varkensvleesch onthouden moet. Hoogstwaarschijnlijk hebben mohamedaansche vreemdelingen dit praatje in de wereld gebracht en moeten wij dit als een der middelen beschouwen, waarvan de volgers van Mohamed zich bedienen om hun leer onder dit volk ingang te doen vinden. Wel beweert zeker schrijver, dat de Mohamedanen de Papoes een te woest volkje vinden, om in de zegeningen van den Islam te

mogen deelen, maar ik behoef mijn lezers wel niet te zeggen, dat dit eenvoudig een praatje is. Bovendien, de vele proselieten die hier en daar in de kustplaatsen reeds worden aangetroffen, bewijzen het tegendeel.

Alvorens van de kleeding af te stappen, moet ik nog met een enkel woord melding maken van de vele amuletten, waarmede deze bijgeloovige inlanders gewoon zijn hun lichaam te behangen. Een eerste plaats bekleeden hieronder de vijf of zes houtjes, die met een touwtje aan den hals bevestigd zijn en waarvan de uiteinden in den vorm van een menschenhoofd zijn uitgesneden. Elk dezer houtjes heeft, naar het volksgeloof, de kracht om een dreigend gevaar te bezweren. Voornamelijk moeten deze en andere amuletten dienst doen tegen de *manoïn* en de *faknik*, gelijk hier de koningen onder de booze geesten genoemd worden. De eersten wonen bij voorkeur in de bosschen, terwijl hun hoofdbedrijf hierin bestaat, dat zij gelukkige echtgenooten in rouw dompelen, door onverwacht den man of de vrouw een ziekte te bezorgen, die hen onherroepelijk den dood brengt. Zij gaan daarbij op zeer eigenaardige wijze te werk. »De manoïn", zoo laat ik een inlander vertellen, »fluiten en lokken een voorbijganger naar zich toe. De van hen uitgaande tooverkracht is zoo sterk, dat niemand zich daaraan onttrekken kan. Nauwelijks is het slachtoffer echter bij den boom gekomen, waar de booze geest zijn verblijf houdt, of op het onverwachts wordt hem door een onzichtbare hand het hoofd afgeslagen. 't Is echter de bedoeling van den manoïn niet om hem terstond te doen sterven. De scheiding van hoofd en romp heeft alleen ten doel om tusschen beide deelen van het lichaam eenige steentjes te deponeeren. Nauwelijks zijn deze betooverde voorwerpen op hun plaats, of het hoofd schuift weer langzaam naar den romp terug en een oogenblik later staat de patient weer daar, alsof er niets gebeurd ware. Voor hij echter naar huis mag gaan, moet hij op last van den manoïn een korten dans uitvoeren. Gejaagd ziet men hem straks naar zijn woning spoeden, waar de tooversteentjes al spoedig hun doodelijke werking openbaren. Drie à vier dagen later is de ongelukkige een lijk!"

Soms geven de manoïn zich niet eens zooveel moeite, om zich van hunne slachtoffers meester te maken. Zij hebben slechts even te blazen en men kan er zeker van zijn, dat binnen ettelijke dagen de dorpsbegraafplaats een doode meer telt.

Is men er bij tijds bij, dan bestaat er eenige kans, dat de manoïn, die zich ook wel in het lichaam hunner slachtoffers nestelen, uitgedreven worden, alvorens zij hun doodelijk werk hebben verricht. Men neemt daartoe de toevlucht tot iemand die, hoewel er niet bepaald zijn bedrijf van makende — want toovenaars van beroep heeft men

hier evenmin als priesters -- gezegd wordt het vermogen te bezitten om de booze geesten te bezweren. De eerste vraag van dezen deskundige is bij zulke gelegenheid altijd, of de patient ook een bepaalde plaats kan aanwijzen, waar de manoïn zich ophoudt. Gewoonlijk wordt hierop toestemmend geantwoord, en nu heeft de toovenaar niets anders te doen, dan de pijnlijke plek tusschen duim en de beide voorste vingers te nemen, dezen daarop gesloten naar den mond te brengen, er even op te blazen, den arm in de hoogte te steken, om ten slotte de vingers met eenige deftigheid te openen. De gevangen manoïn ontsnapt nu in de lucht en — de patient is, voorloopig althans, gered!

Ik noemde ook de *faknik*. Deze geesten houden hun verblijf in de rotsen aan den zeeoever en hebben de hand in de vele ongelukken, die aan visschers en handelaren op het water overkomen. Waait er een storm, men kan er zeker van zijn, dat deze vijanden van het menschelijk geslacht op een moordtocht uit zijn, en wee de ongelukkigen, die zich op dat oogenblik te ver van de kust bevinden. Hun ondergang is onvermijdelijk, tenzij men nog gelegenheid hebbe om een paar malen op de kokende golven te spuwen en dezen daarna met wat tabak te bestrooien. Het schijnt dat de faknik daar niet tegen kunnen, of dat, aangelokt door de drijvende tabak, alle goede geesten saamstroomen en hunne weldoeners voor een wissen ondergang beveiligen!

Ook de kleine kinderen hebben de macht der booze geesten te vreezen. Hunne onzichtbare vijanden zijn de *narvajé* met de *ingier*, twee soorten van nevelgeesten, die zich in den omtrek der dorpen in de lucht zwevende ophouden. De eersten hebben veelal de gewoonte om des nachts in de gedaante van een dwerg met een langen baard op den grond neer te dalen, en wee dan de ongelukkige, die hen mocht ontmoeten. Het blijkt dan dat de narvajé ook groote menschen niet versmaden. Bij voorkeur slaan zij echter, gelijk ik zeide, de hand aan jonge kinderen, wier dood dan ook altijd aan hen wordt toegeschreven. Dit geloof is zoo sterk bij deze inlanders, dat zij de lijkjes van zuigelingen niet begraven, maar ze als een zoenoffer in de takken van een boom neêrleggen, in de stille hoop dat de booze geesten zich daardoor zullen laten verbidden en de andere kinderen in de familie voor hunne booze aanslagen bewaard blijven. Worden tweelingen geboren, dan behoort het tot de groote zeldzaamheden, dat beide kinderen in leven blijven. De narvajé komen, zeggen de Papoes, hun deel opeischen en voeren den geest van een der kleinen met zich in de lucht.

Het bovenstaande geeft mij aanleiding om hier met een enkel woord over den godsdienst der Papoes te spreken. Voor zoover wij met dit

volk bekend zijn, mogen wij als zeker stellen, dat nergens van een eigenlijke godsvereering sprake is. Onder enkele stammen leeft het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel (*roer*), maar het waar en hoe van het voortbestaan, daaromtrent zijn de begrippen zoo verward, dat het niet mogelijk is na te gaan, wat dit volk eigenlijk van het »Jenseits" gelooft. Zoowel schijnt alleen voor allen uitgemaakt te zijn, dat hun hemel eene getrouwe afspiegeling van deze aarde is, met dit onderscheid alleen, dat ginds alles heerlijker en volmaakter wezen zal. Zelfs het oorlogvoeren zal daar netter, meer volgens de regelen der kunst plaats hebben. Nog op aarde zijnde, tracht men zich zooveel mogelijk met de *snoen nangi* (hemellingen) in betrekking te stellen en wel door middel van de *korwaar*, *korowaar* of, gelijk ze elders heeten, *karawari*, die wij als de eigenlijke goden der Papoes te beschouwen hebben. Wat het zijn? Ruwe, uit hout gesneden beeldjes, die de overleden familiebetrekkingen moeten voorstellen doch, curieus genoeg, meer caricaturen van een menschenbeeld dan portretten zijn. »Een kort, erg ingedrongen lichaam, onevenredige armen en beenen, een buitengewoon groot hoofd en oogen van glaskoralen," ziedaar de figuur, waaronder zich de Papoe zijn pas gestorven vader, moeder, broeder of zuster, die hem naar het rijk der dooden zijn voorgegaan, voorstelt. Hoe leelijk, vaak onoogelijk ook, is de korwaar echter zijn grootste schat, het heiligste, dat de wanden zijner woning besloten houden. Deze eerbied openbaart zich reeds bij de vervaardiging van het beeld, die met groote en luidruchtige feesten gepaard gaat, waaraan al de dorpelingen van ganscher harte deelnemen. Eenmaal onder de familieschatten opgenomen, is de korwaar een voorwerp van de hoogste vereering, de onfeilbare vraagbaak in de gewichtigste omstandigheden des levens, de zekerste bescherming tegen de invloeden der booze geesten van verre en nabij. Bij voorbeeld, het hoofd van het gezin zal een lange zeereis gaan doen om den voorraad levensmiddelen aan te vullen of bosch- en tuinproducten tegen andere handelswaren in te ruilen. Alles staat voor den tocht gereed, maar er is geen quaestie van dat men vertrekken zal, alvorens de huisgod geraadpleegd is en deze zijn toestemming gegeven heeft. Om te onderzoeken hoe de korwaar over de reis denkt, plaatst het hoofd des huizes hem vlak vóór zich en spreekt hij de pop, na als teeken van diepen eerbied de handen aan het voorhoofd gebracht te hebben, aldus aan: »Vader, (of moeder, of in welke betrekking de overledene overigens tot de familie staat) we gaan een verre reis doen; we weten niet of we gelukkig thuis zullen komen. Heb ons toch lief! Maak dat geen vijand ons doodt, geen manoïn ons aanblaast, geen toovenaar of vreemdeling ons een ziekte bezorgt, geen storm ons overvalt. Staat gij ons bij, en

keeren wij heelhuids van de reis terug, dan zullen wij u tabak geven en krijgt gij ook een nieuw kleedje." Na dit gebed uitgesproken te hebben, wacht men in angstige spanning het antwoord van den korwaar af. Voelt de bidder zich nu door zenuwachtige aandoeningen aangegrepen, dan heet het terstond: *de korwaar heeft gesproken*; hij is met de reis ingenomen; wij kunnen gaan. Blijven echter de aandoeningen weg, dan is dit een zeker teeken, dat de huisgod het plan afkeurt en wordt de tocht zonder fout tot later uitgesteld. In den regel zal men deze teleurstelling met gelatenheid dragen. Het kan echter ook zijn dat het uitstel zeer ongelegen komt en in dit geval herhaalt men terstond zijn gebed, in de hoop dat de korwaar intusschen tot andere gedachten gekomen is. Gaat de reis eindelijk door en keert men na eenige dagen sain et sauf terug, dan wordt ook getrouw de gedane belofte vervuld en krijgt de huisgod, behalve een weinig tabak, waarop de snoen nangi nog meer dan de aardbewoners verzot zijn, een kleedje uit allerlei bonte lappen saamgeregen, waarin hij zich bij feestelijke gelegenheden vertoonen mag. Wil echter het ongeluk, dat men met allerlei tegenspoed te kampen had, dan heeft de korwaar niets dan zure gezichten te wachten en mag hij blijde zijn als de in hun vertrouwen teleurgestelde vereerders hem niet zeer oneerbiedig van zijn plaats nemen en tegen den grond werpen, zoodat armen en beenen door het vertrek vliegen. In zijn eigen belang is het dus zaak, om zich maar altijd een goed beschermheer te toonen.

Opmerkelijk zijn bij zulk een volk de talrijke tegenstrijdigheden, die zich in hun geloof aan de door hen vereerde goden openbaren. Gelijk ik zeide, is de korwaar bij hen alles en geven zij zich schijnbaar met een onbegrensd vertrouwen aan zijn bescherming over. Straks blijkt echter, dat zij het nog maar zoo half op hem durven laten aankomen. Om maar weer op ons voorbeeld van zoo even terug te komen. De korwaar heeft dan zijn toestemming gegeven en ieder vertelt u dat het nu zoo zeker is als iets, dat aan de vertrekkenden bij geen mogelijkheid een ongeluk kan overkomen. Dit verhindert evenwel niet, dat op den avond vóór het vertrek de *karoesie* (vaartuig van middelbare lengte en van planken vervaardigd) of de *tampabéri* (een groote vlerkprauw) behoorlijk wordt ingezegend, bij welke gelegenheid alle goede geesten om hun bescherming worden aangeroepen. Dit geschiedt voornamelijk door de vrouwen die, nadat het vaartuig te water gelaten is, met vereende kracht een lang stuk hout naar de plaats slepen, waar de prauw gelegenheid heeft, om het op het juiste oogenblik aan de golven prijs te geven. Dit oogenblik breekt eerst aan te middernacht, en moeten de vrouwen al dien

tijd de wacht houden. Het ergste voor deze babbelzieke dames is echter dat zij uren achtereen geen woord mogen spreken. Zelfs het fniezen is haar verboden. Ook in de natuur behoort de grootst mogelijke stilte te heerschen. Het minste geluid beteekent onheil en is oorzaak dat de ceremonie tot den volgenden avond moet worden uitgesteld. Als een zeer ongunstig omen beschouwt men bij deze gelegenheid ook het vallen van regendroppels of het eentoonig gezang van den *kalakao*, den meest gevreesde onder alle vogels. Heeft zich niets voorgedaan, dan wordt, zooals ik zeide, tegen middernacht het hout in zee geworpen en nu rekken zich alle halzen en gaan alle oogen wijd open, om te zien waar het gewichtig voorwerp blijft. Werpen de golven het op strand terug, dan is dit een zeker teeken, dat de zeegoden de reis afkeuren, die dan ook, niettegenstaande de korwaar anders adviseerde, tot een lateren dag wordt uitgesteld. Drijft daarentegen het hout naar zee af, dan is de zaak in orde en kunnen onze reizigers zonder vrees de touwen los maken en onder zeil gaan. Alles voorspelt een voorspoedigen tocht; — de *tampabéri* of *karoesi* wordt buiten de branding gebracht en — maar wat is dat? Wat komt daar aandrijven? Een doode visch! Weg zijn alle goede omen — weg zijn de vroolijke gezichten. Een slechter teeken kon zich niet voordoen op den weg onzer reizigers, en er is dan ook geen lange beraadslaging noodig om den aanvoerder het sein tot den terugtocht te doen geven. Thans de zeilen te hijschen en zee te kiezen, zou een roekeloos waagstuk zijn. Dus op hoop van beter eenvoudig rechts om keert gemaakt! Eenige oogenblikken later ligt de schuit weer op haar oude plaats, en keert het gezelschap huiswaarts, om te gaan droomen van booze zeegeesten, die zich in visschen veranderen en kracht genoeg hebben om de grootste vaartuigen op te nemen en met zich naar de diepte te sleuren!

Maar, we willen aannemen dat onze reizigers gelukkiger zijn geweest en hun vertrek onder de gunstigste vooruitzichten heeft plaats gehad. Zijn nu de achterblijvenden geheel gerust gesteld? Ja, voor de paar eerste dagen. Rasch bekruipt hun echter weer de bange vrees voor de geheimzinnige krachten der natuur, die allen op 's menschenverderf schijnen berekend te zijn en waartegen men zoo moeielijk waken kan. Bovendien dwalen de vrienden misschien in streken rond, waar andere geesten den scepter zwaaien. Nogmaals de hulp der huisgoden in te roepen, geeft niets; hun macht is beperkt tot de vaderlijke erven. Hoe zullen nu de achtergebleven vrouwen en zusters hare mannen en broeders helpen en het hare tot een voorspoedige terugkomst bijdragen? Niets gemakkelijker dan dit. Ziet, we zijn in de eerste dagen van de nieuwe maan. We gaan 's avonds een wande-

ling langs het strand maken, en nauwelijks zijn we hier gearriveerd, of we vinden de geheele vrouwelijke bevolking van het dorp in een grooten kring bijeenzitten. Wat voeren zij hier uit? Luister maar! Een langgerekt, eentoonig gezang doet zich hooren. Het schijnen gebeden te zijn die zij opzingen, ten minste zoo nu en dan hooren wij het woord *korwaar* noemen. Veel begrijpen wij er overigens niet van en worden ook niet wijzer, als een der vrouwen ons op onze vraag mededeelt, dat men hier bijeen is om »voor de maan te zingen". Gelukkig zijn er Europeanen, die beter dan wij met de zeden en gewoonten der Papoes bekend zijn, van wie we later vernemen, dat dit »zingen voor de maan" ten doel heeft, om de hulp van dit hemellichaam, dat de geheele wereld verlicht, in te roepen en van haar de behouden terugkomst der geliefde betrekkingen af te smeeken. Elken avond wordt deze ceremonie herhaald, totdat eindelijk de langverwachten terugkeeren, welke heugelijke gebeurtenis natuurlijk tot luidruchtige feesten aanleiding geeft.

Ik zeg *natuurlijk*, omdat de Papoes, hoe verschillend anders ook van aard en aanleg, dit met de Maleiers gemeen hebben, dat zij de onbeduidendste gelegenheid aangrijpen om een pretje te hebben. En geheel met hun karakter overeenstemmende is, dat zij daarbij zoo luidruchtig mogelijk te werk gaan. Hoe meer leven, hoe beter. Terwijl een Maleier zoo goed zijne gewaarwordingen weet te verbergen, zoodat men zelden aan zijne bewegingen zien of op zijn gelaat lezen kan wat er in zijn ziel omgaat, houdt de Papoe er van om zijn gevoel op de beweeglijkste wijze aan den dag te leggen. Schreeuwen, schaterlachen en bokkesprongen maken is zijn grootste pret. »De moreele eigenaardigheden van den Papoe", zoo schrijft de beroemde Wallace in zijn Malyan Archipelago, »schijnen mij toe, hem even duidelijk van den Maleier te onderscheiden als zijne gedaante en gelaatstrekken. Hij geeft zich in woorden en daden vrijelijk aan zijn indrukken over en uit ze op in 't oog loopende wijze. In luid geschreeuw en gelach, gillen en dolzinnige sprongen geven zich zijne gewaarwordingen en hartstochten lucht" Ook andere reizigers oordeelen aldus. Zoo lees ik ergens van de bewoners der Humboldt-baai: »De luidruchtigheid van dit volk was zeer groot; schreeuwende praatten zij met elkander en bij het te koop bieden van vruchten stampvoetten zij op drieste wijze. Door de vele prauwen, die rondom ons schip lagen, was dit geschreeuw en het luid praten zeer hinderlijk; het had weinig gelijkenis met gejuich of gejoel, noch met de uitdrukking van blijdschap of tevredenheid, maar was wild en geleek veel op voortdurend kijven en kibbelen." Een ander getuigt van een naburigen stam: »Zij zijn in hooge mate beweeglijk en luidruchtig en gelijken wel bezetenen."

Aan deze bewegelijkheid paart zich een hooge mate van brutaliteit en vrijpostigheid, die het verkeer met hen hoogst moeielijk maken. Bovendien hebben zij, waar de gelegenheid hen met vreemdelingen in aanraking brengt, een zeer eigenaardige opvatting van het mein und dein. »Het is raadzaam", schrijft iemand die verscheidene kustplaatsen van N.-Guinea bezocht, »de Papoes weinig aan boord te laten komen; zij zijn het niet waard, want zij maken van de gastvrijheid, die hun verleend wordt, schandelijk misbruik, door alles weg te nemen, wat van hun gading is. Bij hunne nachtelijke bezoeken hebben zij, hoewel er steeds behoorlijk wacht gehouden wordt, toch koper en lood uit de raderkasten weten weg te sloopen." Worden zij op heeterdaad betrapt en kunnen zij zich niet spoedig genoeg uit de voeten maken, dan grijpen zij terstond naar boog en pijl, die hen buitenshuis nimmer verlaten, om zich in staat van tegenweer te plaatsen. Het behoeft wel geen betoog, dat de omgang met zulk slag van volk allesbehalve aantrekkelijk is. Voeg hierbij, dat den meesten mannen de bloeddorst uit de oogen straalt, en wij kunnen 't ons voorstellen, dat vele reizigers hunne waarnemingen maar liefst aan boord van hun schip hebben gedaan of, zoo zij aan land kwamen, zich zoo dicht mogelijk aan de kust ophielden. Eerbied moeten wij dan ook hebben voor de zendelingen van de Utrechtsche Zendings-vereeniging, die nu reeds sedert 1854 onder dit volk gevestigd zijn en zich door niets laten weerhouden, om hunne krachten en gaven aan de beschaving en kerstening van de Papoes te wijden. Een hunner posten bevindt zich in het bovengenoemde Anday, op betrekkelijk verren afstand van de kust gelegen, zoodat de hier wonende zendeling met zijn familie, meer nog dan de anderen, geheel aan de genade der omwonende bevolking is overgegeven. En — hetzij tot eer van de Papoes gezegd — tot hiertoe zijn zij voor het moordend staal en de pijlen van dit in zijn aard wreed en bloeddorstig volk bewaard gebleven. Wel heeft een enkele maal een inlander den zendeling, die hem om een of andere reden zijn afkeuring te kennen gaf, met den dood gedreigd, maar tot dadelijkheden kwam het tot hiertoe niet. Slechts eenmaal verstoutte zich een dorpshoofd de hand aan den onder hen gevestigden *snoen woranda* (europeaan) te slaan. Deze had hem namelijk verboden om de Gouvernements-steenkolenloods als zijn eigen pakhuis te gebruiken, waarover de bruine man eindelijk zoo in toorn ontstak, dat hij den zendeling een fiksche klap in het aangezicht gaf. Gelukkig kwam juist kort daarop de Resident van Ternate een inspectiereis maken, en haastte deze zich den schuldige naar behooren te straffen, door hem voor eenigen tijd naar elders te verbannen. Meerdere feiten van dezen aard zijn mij niet bekend. Zeer zeker moet aan de herhaalde ver-

schijning van Gouvernements-ambtenaren voor een goed deel de betere gezindheid der Papoes jegens de zendelingen worden toegeschreven. Boven wees ik er echter reeds op, hoe de tegenwoordigheid van deze blanken door de inboorlingen beschouwd wordt als een veilige muur tegen de aanvallen van naburige stammen, gelijk dan ook de zendelingen reeds meer dan eenmaal in de gelegenheid zijn geweest om een bloedig gevecht tegen te gaan of vrede te stichten tusschen stammen, die door langdurige veeten van elkander gescheiden waren.

Van vrede gesproken. Laat mij hier even vertellen, op welke wijze onder dit volk aan het oorlogvoeren een einde wordt gemaakt. Gewoonlijk noodigt men daarbij een onzijdigen stam uit om de wederzijdsche grieven te onderzoeken en te bepalen, welke schadevergoeding aan slaven, producten, enz. de een aan den ander betalen zal. Zijn de preliminariën vastgesteld, dan komen beide partijen op den bepaalden dag op een neutraal terrein bijeen, en worden voor alles de gevangenen uitgeleverd en de voor de dooden door de adat vastgestelde schadevergoeding uitbetaald. Eerst als aan deze verplichting is voldaan, wijst elk der partijen een vertegenwoordiger aan, welke beide personen nu op den voorgrond treden en een met kalk gevuld stuk bamboes, ieder aan een eind, in de hand nemen. Nu treedt een derde nader, hakt den stok midden door en — de vrede is gesloten. Allen keeren huiswaarts om aan de hunnen te vertellen, dat de vijandelijkheden hebben opgehouden en de handelsbetrekkingen met den vijandelijken stam kunnen worden hervat.

Laat, gelijk wij zagen, de verstandhouding tusschen de verschillende stammen op N.-Guinea veel te wenschen over, ook de band die de leden van dezelfde familie en van hetzelfde gezin aan elkander verbindt, is zoo broos mogelijk. Van innige gehechtheid der ouders aan hun kroost is evenmin sprake als van eerbied en liefde der kinderen jegens vader en moeder. Het kleine volkje, eenmaal in staat zich op eigen beenen te bewegen, vraagt niet of weinig naar den wil der ouders, maar gewent zich al dadelijk aan de meest mogelijke vrijheid van beweging. Niet zelden zijn zij het juist, die in huis de wet stellen. Misdragen zij zich al te erg, dan wordt van de ouderlijke macht gebruik gemaakt op een wijze, die *gevoelig* heeten mag, maar weinig geschikt is om ons van het liefdevolle hart dezer Papoes een hoog denkbeeld te doen koesteren. Uit onze vorige schets weten we reeds, dat dit volk een talrijk kroost meer als een vloek dan als een zegen beschouwt. Het tweekinderstelsel heeft hun volle sympathie, zoo zelfs dat zij alle middelen te baat nemen om een grooteren aanwas tegen te gaan. Bij enkele stammen ontzien de ouders zich zelfs niet om hun pas geboren kind eenvoudig het hoofd naar voren te

buigen en het zoo den nek te breken. Vooral meisjes worden dikwijls hiervan het slachtoffer. Vrij algemeen is ook het gebruik om gebrekkige of blindgeboren kinderen terstond na de geboorte van kant te maken. Er bestaat geen enkele inlandsche wet, die zich hiertegen verzet en de invloed van het Gouvernement ontbreekt om aan deze wreedaardige gewoonte paal en perk te stellen.

Het bovenstaande lezende, heeft de lezer reeds begrepen dat de Papoes op een zeer lagen trap van beschaving staan en er heel wat noodig zal zijn om *menschen* van hen te maken. Toch hebben zij aan den anderen kant ook weer veel dat hen gunstig van de Maleiers onderscheidt, een waarheid die, zooals ik zie, ook door Wallace wordt erkend. Aan vlugheid van begrip, aan kunstzin, aan geestkracht ontbreekt het hun niet, en wanneer slechts met ernst en met kracht aan hun ontwikkeling en beschaving wordt gearbeid, mogen wij verwachten dat, na verloop van jaren, de in het werk gestelde pogingen met een gunstigen uitslag zullen worden bekroond. Adres aan den in zijn aard beperkten arbeid der zendelingen, die hier en daar, zooals ik boven opmerkte, reeds eenige goede vrucht gedragen heeft. Men zij slechts niet te haastig, en bedenke dat op dit terrein tien, twintig jaren als zoovele dagen tellen.

Thans nog een enkel woord over de huizen der Papoes. Na hetgeen ik boven van de kleeding heb medegedeeld, is er zeker niemand, die zich daarvan een hoog idée vormt. En, terecht! Vuiler, akeliger kotten kan men zich niet voorstellen. Kan men een Papoea — dank zij zijn sterk geolied haar en zijn zeepverachting — reeds op een verren afstand.... ruiken, uit de smalle opening zijner hut komen ons geuren tegen, die ons haastig duim en vinger naar onzen fijngevoeligen westerschen neus doen brengen. Hoe een mensch het daarbinnen vijf minuten lang kan uithouden, is een van de vele onoplosbare raadselen, die het leven en streven van deze Negrito's ons aanbieden. In de strandplaatsen bouwt men de huizen boven het water. Eenige palen worden tusschen de koraalsteenen in den grond gestoken en daarop een vloer van jonge boomstammen, ribben van niboengbladeren of wel eenvoudig van boomtakken neergelegd en met stevig rotantouw daaraan bevestigd. Op verscheidene plaatsen is deze primitieve vloer echter zoo doorzichtig, dat men, op den grond neergehurkt zittende, heel familiaar de golven onder zich kan zien kabbelen. De grootste verdienste van deze natuurlijke vensters is echter wel deze, dat zij vrijen doorgang verleenen aan veel, wat anders in het vertrek zou blijven liggen en de atmospheer daar binnen zelfs voor een papoeschen neus ondragelijk zou kunnen maken. Eindelijk hebben zij nog dit practisch nut, dat de van nature luie inlander, zonder zijn dolce farniënte te verlaten, zijn vischhengel

kan uitwerpen, om moeder de vrouw met een lekker bakseltje in een goed humeur te houden. De lezer meene niet dat dit slechts een aardigheid is. Werkelijk wordt er op deze wijze gehengeld en kan zoo zelfs aan den meest luien huisgenoot een gedeelte van de zorg voor de keuken worden toevertrouwd.

De wanden van het huis worden van vlechtwerk of van planken vervaardigd. In streken waar de sago — *bariamknam* zegt men hier — welig groeit, bedient men zich daarvoor bij voorkeur van de bladeren van dezen boom. Op de stijlen, waaraan deze niet zeer kostbare wand verbonden is, rust het dak, dat gewoonlijk den vorm heeft van een schildpadschub of van een omgekeerde schuit, zoodat de zoldering in het midden het verst van den vloer verwijderd is. In den regel bedraagt de afstand niet meer dan 5 à 6 voet, zoodat velen er nauwelijks rechtop kunnen staan. Aan de kanten is dit in 't geheel niet mogelijk. Bij de meeste stammen wordt hetzelfde huis door verschillende gezinnen bewoond, waarvoor men de oorspronkelijke woning eenvoudig in de lengte uitbouwt en de binnenruimte, door middel van niet zeer hechte schutsels, in zooveel vertrekken als er noodig zijn afdeelt In het midden van het huis bevindt zich een tamelijk breede gang, die toegang tot de afzonderlijke kamertjes verleent. Hier en daar heeft men ook wel de gewoonte om in de zijwanden kleine openingen te maken, om zoodoende de verschillende bewoners gelegenheid te geven onopgemerkt binnen te komen. Eindelijk heeft men nog aan de meeste huizen een voor- en achtergalerij, waarvan de eerste voor de mannen bestemd is en de laatste speciaal dient tot verzamelplaats der vrouwelijke huisgenooten, die er heur dagelijkschen arbeid, als pottenbakken, mattenvlechten, enz. verrichten. Van uit de achtergalerij voert een hoogst primitieve brug naar het vaste land. Voor een Papoe laat deze uit latten, takken en bladeren gevormde verbinding niets te wenschen over. Een Europeaan moet het echter in de gymnastiek tot een aanmerkelijke hoogte hebben gebracht, om deze brug zonder hartklopping te kunnen passeeren.

Ook de huizen der bergbewoners staan op palen, hier en daar ter hoogte zelfs van 15 tot 20 voet. Tegen den drempel is in schuinsche richting een lange boomstam geplaatst, waarin de noodige inkepingen zijn aangebracht om het opklimmen mogelijk te maken. Ook hier is behendigheid noodig om binnen te komen.

Bij de meeste woningen vindt men nog kleine optrekjes, bestemd tot nachtverblijf voor de jongelieden, die de kinderschoenen ontwassen zijn en te groot worden om met de gehuwden in een en hetzelfde vertrek te slapen.

Zijn, zooals wij zagen, de vertrekken klein, er is ruimte genoeg om

datgene te bergen, wat de Papoe voor een kompleet ameublement noodig acht. Stoelen zijn er niet. Evenmin kasten. Het voornaamste meubelstuk is een van bladeren gevlochten mat, waarop men overdag neerhurkt en die des nachts dient om er de vermoeide leden op uit te strekken. In gindschen hoek staat een eigenaardig uitgesneden houten bankje, dat tot hoofdkussen dienen moet. Zacht is het niet, maar deze inlanders zouden 't toch niet gaarne voor onze kussens willen ruilen. In een anderen hoek staat een gevlochten koffertje waarin de armbanden, koralen, schelpen, meestal ook kookpotten, tabakskokers, enz. worden bewaard. In vele vertrekken vinden wij ook nog koperen en andere schotels, pinangdoozen en enkele andere voorwerpen, *papoes mauwi* of erfstukken genoemd, die van den vader op den oudsten zoon overgaan en door de eigenaars op hooge waarde worden geschat. Gaat men er een enkele maal toe over om zich van een dezer kostbaarheden te ontdoen, dan moeten daarvoor hooge prijzen worden betaald. Wij vinden dus hier terug, wat ook bij de Maleische stammen wordt aangetroffen, gelijk trouwens bij vele afwijkingen, op menig ander gebied groote overeenkomst tusschen de beide rassen kan worden waargenomen.

Ik zie, het wordt tijd om deze schets te eindigen. Er valt nog heel wat meer van de Papoes te vertellen, maar voor ditmaal heb ik mijne lezers reeds lang genoeg met hen bezig gehouden en zie ik mij dus gedwongen de rest voor een volgende gelegenheid te bewaren. Voor wie naar een meer uitvoerige beschrijving verlangt, verwijs ik naar het in dit Tijdschrift aangekondigde werk van den heer Robidé van der Aa »Reizen naar Nieuw-Guinea, ondernomen op last der Regeering van Nederlandsch-Indië, in de jaren 1871, 1872, 1875—1876". Ook het werk van C. B. H. von Rosenberg kan worden aanbevolen.

De politieke toestand van Halmahera in het begin van het jaar 1881.

EENE BLADZIJDE UIT EEN NOG NIET UITGEGEVEN WERK GETITELD:

„HALMAHERA EN ZIJNE BEWONERS".

»Faites de la bonne politique et vous aurez de bonnes finances."

I.

Staatkundig wordt Halmahera [1]) verdeeld in het Ternataansche en het Tidoreesche gebied. Uit drie groote deelen is het samengesteld, waarvan twee, het noordelijke en het zuidelijke, onder het sultanaat Ternate staan, terwijl het andere, tusschen die beide gelegen, deel aan Tidore behoort.

Het noordelijkste, Ternataansche, gedeelte bestaat uit het Noorder schiereiland, de bakermat der Alfoeren, benevens tal van eilanden, waaronder Moro of Morotai het voornaamste is; het heeft zijn zuidelijke grens met Tidoreesch Halmahera op de westkust bij de rivieren Kayassa en Tonikoe met de gelijknamige plaatsjes, en op de oostkust bij den hoek Tofongo, gelegen ten zuiden van den aan de Bobanec (achterzijde) Dodinga gevormden zeeboezem, bij welken hoek in vroeger tijden een Ternataansche schans als grenspost stond.

---

[1]) *Hal-ma-hera* en niet *Halmaheira*, zijnde de beteekenis van »ma-hera" iets dat iets voortbrengt. Het is een veelvuldig gebruikte term in de Ternataansche taal; b. v. »*uamo-ma-hera*" of »hen (woordelijk: vogel) die iets voortbrengt"; *kooi-ma-hera* of pisangboom, woordelijk die de pisangs voortbrengt, enz.

Tidoreesch Halmahera bevat, behalve het geheele centraal gedeelte van het eiland, de twee ver oostwaarts zich uitstrekkende landarmen met de omliggende eilandjes; de zuidelijke grensscheiding aan de westzijde is bij de Dehe podo (korte hoek), een kaap ten noorden van het zuidwaarts van de Maidi gelegen Ternataansche plaatsje Goemira, en aan de oostzijde bij het kleine vlak onder den wal en noordwaarts van den hoek van Foija gelegen eilandje Mafa.

Het zuidwaarts van deze punten gelegen deel der Kahalamo (de groote aarde), zooals de Alfoerbenaming voor Halmahera luidt, met de verschillende eilandengroepen, staat onder Ternataansche heerschappij.

Zoover over de verdeeling van het land.

Bij de bevolking van Halmahera bestaan sedert de opheffing der slavernij slechts twee standen, namelijk de dopollo's of hoofden, en de balla of het gewone volk[1]). Een verdeeling der Alfoeren in tofa's, zooals op Ceram bestaat, is geheel onbekend; heeft zij ooit bestaan, dan heeft zij geen sporen nagelaten. Alleen mag volgens de adat bij een zekeren graad van bloedverwantschap geen huwelijk gesloten worden, b.v. geen neef mag trouwen met zijn tante of nicht.

Er is in deze streken nog een verdeeling der bevolking in gebruik, die men elders te vergeefs zal zoeken; alle Alfoeren namelijk, nakomelingen zijnde der op Noordelijk Halmahera wonende stammen, worden als onderdanen van den Sultan van Ternate beschouwd en, zoo zij niet op Ternataansch gebied, maar elders (b. v. op Tidoreesch Halmahera, Batjan, Obie, enz.) wonen, *als Gouvernements-onderdanen behandeld.* De schaarschheid van bevolking leidde er in vroeger tijd toe, dat de sultanaten elkander zooveel doenlijk onderdanen trachtten te ontfutselen; een menigte ingezetenen met geweld te doen verhuizen, was niets ongewoons; als gouvernements-onderdanen is de bevolking tegen dergelijk geweld gevrijwaard. Tidoreesch Halmahera bezit behalve den stam Sawaij (die nog wel

---

[1]) De indeeling, in het zeer verdienstelijke werk van den heer Willer over het Noorder schiereiland voorkomende, is onjuist; de taal niet machtig, heeft de geachte schrijver lang niet altijd begrepen, wat hem verteld werd. »*NGadoe*" b. v. beteekent zooveel als »niet willen", of »in verzet zijn"; iemand, van wien dat gezegd wordt, is echter nog lang geen »vrije burger". *Mati ma-gogokko* voor »pandeling" is evenmin als *koffa*, »stam", een bestaand woord; het minder juiste denkbeeld, dat de Halmaherasche toestanden met die in Ceram zouden overeenstemmen, heeft den kundigen ambtenaar meer dan eens op het dwaalspoor gebracht.

van Tobelloschen oorsprong is) geen eigenlijke inboorlingen[1]); immers, de bevolking van Weda, Petani, Maba, enz. bestaat uitsluitend uit de afstammelingen van wellicht eeuwen geleden van de eilanden Mareh, Motte, Makjan en Kajoa uitgewekenen, of uit afstammelingen van derwaarts verplaatsten, zooals hun taal aanduidt, die bijna geheel gelijkluidend is met de taal welke op elk der genoemde eilanden gesproken wordt.

De wijze van bestuur is nergens juist omschreven, maar uit de bestaande toestanden en de geschiedenis dezer gewesten duidelijk af te leiden.

Halmahera wordt als wingewest beschouwd; de inboorlingen (Alfoeren) en de vaste inwoners worden als overwonnenen behandeld, en de eersten als stonden zij ver beneden eigen ras.

De Sultans zijn op Halmahera de onbeperkte gebieders over alle grondbezit [2]). *Alle inboorlingen of ingezetenen worden gerekend te zijn leenmannen of pachters.* Dit gaat zoo ver, dat het bezitrecht slechts zoolang duurt als de sporen van den aanplant op den grond nog niet verdwenen zijn. In vroeger eeuwen heeft ongetwijfeld elke stam of negrie een eigen grondgebied gehad; tegenwoordig, nu de sultans de grenspalen naar willekeur kunnen verzetten, worden de oude grenzen slechts dan gehandhaafd, wanneer dit de uitoefening van toezicht op den gang van zaken, het innen der belasting en dergelijke omstandigheden vergemakkelijkt.

Halmahera wordt verdeeld in districten, die djiko's (bochten) negrie's of posities heeten [3]) en elk zijn eigen grenzen hebben. Elk district heeft een hoofdplaats van denzelfden naam, en elke hoofdplaats is de zetel van het Ternataansch of Tidoreesch bestuur, dat, geringe afwijkingen daargelaten, op de groote plaatsen uit een oetoesan, een djoeroetoelies, als zaakwaarnemers, benevens een littenan, een alferez (sous-lieutenant), een sirdjetti (sergeant), eenige kabo's (politieoppassers) en eenige orang-baroe's of hulppolitie tot ondersteuning van het gezag, is samengesteld. In kleinere plaatsen telt dit van sultanswege aangestelde bestuur natuurlijk niet zooveel leden, maar overal is het op dezelfde leest ge-

---

[1]) Het is ons dan ook een raadsel waar de sultan van Tidore het volgens den geachten schrijver uit Ternate (*Indische Gids*, Februari-aflevering 1881, *Alfoersche werving*) te leveren contingent Alfoeren van daan moet halen.

[2]) Dit is lang niet het geval op de eilanden Tidore en Ternate.

[3]) De benaming »djiko" (bocht) is afgeleid van het feit, dat de hoofdplaats waarnaar het district genoemd wordt, overal in een voor de inlandsche schepen gunstige bocht gelegen is.

schoeïd. Verder bevinden zich op elke hoofdplaats een of meer iman's, chatib's en de noodige moeadim's, die met de instandhouding van den hier sterk verbasterden Mohamedaanschen eeredienst en het toezicht op den missigit of langar belast zijn; al de Mohamedanen houden dan ook meestal in de hoofdplaats hun verblijf.

Naast en onder den hoofdambtenaar der sultanaten staat het Alfoersche, dan wel inlandsche opperhoofd, dat meestal den titel van sengadjie, djoegoegoe, en in Loloda zelfs dien van Radjah[1]) draagt, terwijl buitendien de Alfoersche hoofden nog hier en daar met hun ouden titel „djikoma-kolano" (heer der bocht) worden aangesproken en een witten hoofddoek (een teeken der vorstelijke waardigheid) mogen dragen[2]).

Door genoemde districtshoofden, waarbij soms nog een hoekoem of rechter gevoegd is, wordt, telkens als er iets van belang is voorgevallen, raad gehouden, en gewoonlijk heeft ook de iman daarin zitting.

Districtsgewijs moet de bevolking aan de sultanaten de belasting opbrengen, die door den adat bepaald dient te zijn. Billijkheidshalve zou de wettige belasting van sommige districten wegens de daling der prijzen, het vermeerderen der bevolking of een andere reden herziening behoeven, daar zij in vergelijking met hetgeen elders

---

[1]) In Djailolo, wel eens een geduchte vijand van Ternate, werd deze waardigheid in 1715 afgeschaft; de laatste afstammeling van de eens zoo machtige kolanos van Djailolo stierf in ballingschap te Ternate.

[2]) De keuze dezer hoofden met het oog op den uit te oefenen invloed, leverde bij de ingeboren Mohamedanen nooit veel moeielijkheden voor de sultanaten op; anders was het bij de eigenlijke inboorlingen, de Alfoeren; daar viel het moeilijker om geschikte werktuigen voor des sultans wil te vinden.

Wel begrijpende dat een echte Alfoer geen gemeene zaak zou maken met de onderdrukkers van zijn volk, werd en wordt nu nog dengene, die door afstamming recht heeft op de waardigheid, voor de erkenning van zijn aanspraken de voorwaarde gesteld, dat hij het Mohamedaansch geloof omhelzen moet. Hoewel deze gedwongen bekeering het getal der vurige aanhangers van den grooten profeet niet vergroot, vervreemdt zij de hoofden van hun landgenooten. zoodat deze overgang hen geheel onder Ternataanschen invloed brengt; trouwens, hun kinderen, die door Ternataansche zorg moeten leeren berhadjiën, zijn reeds volmaakte Ternatanen. Alle zoogenoemde Alfoersche sengadjies en djoegoegoes op die van Tobello na (met name Madom, vroeger een berucht zeeroover, later als zeerooverslokvink tot sengadjie verheven, welke steunende op de gunst van den resident, op des sultans last om zich te doen besnijden, verklaarde te oud voor die gekheid te zijn) zijn dan ook Mohamedanen alias Ternatanen, zoodat van een behartiging der volksbelangen, het oorspronkelijke doel der instelling, geen sprake is.

betaald wordt, bespottelijk gering is, maar ook met de *onwettige* belastingen behoort men eenigszins rekening te houden, wetende dat daarmede de schade dikwerf wordt ingehaald.

Bijna elke djiko of gam [1]) is op haar beurt in verschillende landschappen (gams) met onderhoorige dorpen (soa's) dan wel rechtstreeks in verschillende soa's verdeeld. Alle soa's hebben hun eigen grenzen en een soort van bestuur. De hoofden van dat dorpsbestuur voeren den titel van kiemalaha [2]), (hoekoem, rechter), ngoffa-ma-njira (kind van goeden huize) en kapitta (hoofdman). Zij staan onder de rechtstreeksche bevelen van het Alfoersche districtshoofd, den sengadjie of djoegoegoe, en hebben onder zich hun mahimo's of dorpsoudsten. Het kan echter ook gebeuren, b. v. in zeer kleine soa's, dat de mahimo het eenige hoofd is.

De waardigheid van districts- en dorpshoofd is erfelijk in de familie [3]). De hoofden en de bevolking stellen kandidaten, maar hun keuze moet door het sultanaat of door het districtsbestuur goedgekeurd worden [4]); heeft de candidaat voor de aanvaarding van zijn ambt een eed van getrouwheid afgelegd, dan moet hij door den sultan worden verheven (angkat). Tal van Alfoersche dorpshoofden, vooral op de strandplaatsen, hebben aan den voortdurenden aandrang om den Mohamedaanschen godsdienst te omhelzen gehoor gegeven, en kunnen eigenlijk niet meer als Alfoeren beschouwd worden, want het Alfoersche gezegde: „Alfoeren slam hiera marra" (Een islamsche Alfoer is verloren als Alfoer) bevat de zuivere waarheid. Bezoldigd worden de dorpshoofden bijna in het geheel niet; zij ontvangen slechts een gering deel van de belasting, en hun invloed hangt grootendeels van hun persoonlijkheid af. Zeer gering is hij veelal in Noord-Halmahera. Onder de mindere tot den Islam overgegane hoofden, die bijna altijd in de Mohamedaansche negorijen verblijf houden, en even als de Ternatanen ten koste van den Alfoer

---

[1]) Een gam, land of landschap omvat soms vele, soms een enkele plaats of dorp (soa); ook dragen vele soa's den naam van gam, b. v. Gam-itjie, Gam-soengi, Gam-mia, enz., iets dat veel aanleiding geeft tot begripsverwarring, daar ook wel eens geheele districten den naam van Gam dragen, b. v. Gam-ma konorra.

[2]) Ontstaan uit »Kie-ma-laha", woordelijk »goed met den berg", hetgeen beteekent, iemand, die op goeden voet met de groote lui van den berg (Tidore of Ternate) verkeert.

[3]) Zie de tweede noot op de vorige blz.

[4]) De hoogere hoofden ontvangen thans ook een aanstelling van het Gouvernement en moeten ook jegens dit den eed van getrouwheid afleggen.

trachten te leven, en zich slechts dan in de Alfoersche negorijen laten zien als zij er wat komen halen [1]).

Door de dorpshoofden wordt de dorpsbelasting in overleg met de districtshoofden bepaald, terwijl de persoonlijke heerendiensten en hoofdelijke belasting door hen alleen wordt geregeld [2]). Een ruim veld voor knoeierijen en onrechtvaardigheden staat hun daardoor open.

Ziedaar in grove trekken de regeling van het bestuur, die tot voor weinig jaren op geheel Halmahera gevolgd werd, doch die nu nog slechts in Noordelijk Halmahera, en dan met uitzondering van de districten Galella en Tobello [3]) onveranderd aangetroffen wordt.

Dat die bestuursvorm de door niemand gecontrôleerde en zelfs nog onbeschaafde overweldigers schrikbarende misbruiken deed bedrijven, is niet tegen te spreken.

Tot op het tijdstip, dat de Hassan-opstand aller oogen opende, schijnt men echter op Ternate en dus ook te Batavia al zeer slecht op de hoogte geweest te zijn van den toestand op Halmahera; het is toch niet aan te nemen, dat zoo men geweten had, wat ginds gebeurde, de door het Gouvernement tot bescherming der bevolking geroepen bestuurders aan de willekeur der sultanaten geen paal of perk zouden hebben gesteld. Door den Hassan-opstand kwam aan het licht, hoe in naam der vorsten door hunne spruiten (prinsies), afstammelingen (dano's), ambtenaren en minderen niet alleen de wettige directe belastingen, bestaande in de levering van een zeker getal dienstbare mannen en groote prauwen, een door de adat bepaalde hoeveelheid rijst, damar (hars), olie, of wel andere zaken waren gevorderd, maar ook buitensporige levering van levensmiddelen tegen aloude prijzen was geëischt [4]); hoe men de bevolking bezwaard had

---

[1]) Deze omstandigheid verklaart het feit, dat zelfs in Noordelijk Halmahera, waar gezag en toezicht het best zijn, op sommige plaatsen de mahimo's (dorpsoudsten), ja, zelfs gewone Alfoeren het hoogste woord voeren en er groote wanorde heerscht; want het is een der eigenaardigheden van dit overigens zoo lijdzame volk, dat zij, hoewel zij zich alle afzetterijen en afpersingen bijna zonder morren laten welgevallen, in plaats van recht te gaan zoeken, zich gaarne wreken door opzettelijke lompheid en het ontduiken der gegeven bevelen; schrijver dezes zag dikwijls, dat zij na eenig bevel vernomen te hebben, dood leuk opstonden, wegliepen en in het bosch verdwenen.

[2]) Voor zoover de toestand nog niet door ons Gouvernement gewijzigd is.

[3]) In beide districten is een hoofdelijke belasting in geld ingevoerd.

[4])

Prijs volgens adat:	Prijs op Ternate:
1 koela of 6 toepas rijst ƒ 0 07 of ƒ 0 77 de pikol.	1 picol rijst . . . ƒ 6—9
1 vierkante flesch olie . . . » 0 07	1 vierk. flesch olie ± » 0.75
1 bosch pisang . . . . . . » 0 035	1 bosch pisang ± » 0 25
enz.	enz.

met het onderhoud van doortrekkende of tijdelijk vertoevende prinsen en hoofden, benevens hun volgelingen; hoe de bevolking geprest werd om te roeien, prauwen te maken, huizen te bouwen en voor een menigte andere heerendienst, waarbij zelfs geen voeding verstrekt werd; hoe ook bouwmaterialen als atap en balken kosteloos geleverd moesten worden ten voordeele van vorstelijke familieleden of hoofden; hoe voor de geringste misdrijven buitensporig hooge boeten werden opgelegd; hoe de Alfoer verduren moest dat elke Ternataansche of Tidoreesche schavuit, het voorbeeld zijner hoofden volgend, meenam wat hem aanstond, en zich als een overwinnaar in 's vijands land gedroeg; hoe Ternataansche en Tidoreesche hoofden niet schroomden om, na de Alfoersche meisjes tot voorwerp van hun lusten gemaakt te hebben, haar den nieuwen sarong van het lijf trokken en haar met hun eigen ouden terugzonden; hoe in één woord de bevolking geplaagd, bestolen en mishandeld werd en dat verduurde, ofschoon zij moreel en physiek veel hooger stond dan haar ontzenuwde onderdrukkers, omdat zij lijdzaam is van aard en ook omdat bij de verschillende stammen een volslagen gebrek aan nationaliteitsgevoel heerscht. De Hassan-quaestie was financieel zeer nadeelig voor ons Gouvernement, dat niet voor zich zelf maar voor zijn bondgenooten Tidore en Ternate de kastanjes uit het vuur ging halen; maar zij opende de oogen voor *het schromelijke wanbestuur der sultanaten* en voor *den verrotten toestand dier rijken, wier denkbeeldige macht, gegrond op de oplevering van Jan Compagnie, bij menig landvoogd of bestuurder tot nu toe nog eenige vrees voor doortastend handelen kon opwekken*; en de ontdekking van die twee feiten is evenmin als het fluitje van Franklin te duur betaald, indien men er behoorlijk partij van weet te trekken.

Het is echter tot heden nagelaten.

Toen de lang getergde Alfoer en inboorling eindelijk naar de wapens greep, nam heel de Ternataansche en Tidoreesche heldenstoet, zijn snoeverij verloochenende, overhaast de vlucht, en bij die terugtrekkende beweging onderscheidden zich vooral de prinsies en dano's en in het bijzonder de toenmalige kapitein-laut, die thans door ons Gouvernement bij wijze van belooning tot sultan is verheven! Zonder slag of stoot, zonder eenig noemenswaard verzet van Ternataan of Tidorees, werd Hassan, die zich voor een afstammeling der Djailolo-vorsten uitgaf, en deswege door de Alfoeren als hun wettige heer erkend werd, meester van het grootste deel van Halmahera, en hij zou zich met glans in deze positie gehandhaafd hebben, ware het Nederlandsche gouvernement niet tusschen beiden gekomen. Toen ware het voor het Gouvernement tijd geweest om te zeggen: „Tot

hiertoe en niet verder, wij zullen van nu af de teugels zelf in handen nemen; gij hebt u dit onwaardig gemaakt en wij zullen niet langer dulden, dat duizenden onzer onderdanen zuchten onder een regeering als de Uwe." En te meer ware zulk een houding aan te bevelen geweest, omdat de sultanszetel van Ternate leeg stond.

Een ieder die eenigszins met de Halmaherasche toestanden bekend is, moet er dan ook het toenmalige gouvernement een grief van maken, dat het te goeder ure niet handelend opgetreden is.

Wellicht was men bang voor een nieuwen lastpost, maar wanneer wij onze roeping om de onder ons staande volken te beschaven en te beschermen getrouw willen blijven, mogen wij ons door zulk een vrees niet laten afschrikken, en bovendien moet Halmahera onder een krachtig bestuur, dat *rekening houdt met den toestand der nog geheel onbeschaafde en onmondige bevolking*, en dus niet ontijdig instellingen invoert die alleen voor meer ontwikkelde volken passen, een schoone toekomst tegemoet gaan. Want Halmahera is rijk aan schoone bosschen met kostbaar hout en andere producten, is uitnemend geschikt voor den aanplant van noten, koffie, cacao, tabak, suikerriet, enz., en heeft een nijvere bevolking.

Halmahera dan werd niet geannexeerd[1]), de sultans werden in hun bezit hersteld, en de voornaamste veranderingen, de vruchten van den kostbaren Hassan-opstand, waren de volgende:

1°. De districten Tobello en Galela zijn voortaan vrij van heerendiensten; in stede van de oude belasting betalen zij een hoofdgeld van *f* 2 voor elk ongetrouwd man en van *f* 4 per huisgezin.

2°. De Oostkust van Tidoreesch Halmahera is aan het rechtstreeksche bewind van Tidore onttrokken, de verschillende districten hebben hun eigen bestuur, en ook zij brengen de bovengemelde hoofdelijke belasting aan hun sultans op.

3°. Met geheel zuidelijk Halmahera is hetzelfde ten opzichte van het Sultanaat van Ternate het geval.

4°. Op de belangrijkste plaatsen worden posthouders gestationeerd.

5°. Geen der prinsen, dano's, enz. mag zich zonder toestemming van den resident naar Halmahera begeven.

Hoewel deze maatregelen in beginsel veel goeds bevatten en het doel, — de bevolking aan te erge verdrukking te onttrekken — niet geheel gemist hebben, zijn zij niet volkomen vrij te pleiten van valschheid en overijling, en omdat zij niet met de vereischte vigi-

[1]) Hoewel de sultans tegen een vaste jaarwedde wellicht ook nu nog het bewind over Halmahera zullen afstaan, daar bij de inkomende belastingen altijd een goed deel aan de strijkstokken der hoofden blijft hangen.

lantie en activiteit gehandhaafd zijn, omdat men niet consequent genoeg het nobele beginsel, dat de veranderingen in het leven riep vastgehouden heeft, hebben de maatregelen nadeelige gevolgen gehad, waarvan al het gewicht nog niet te overzien is.

Dat is het geval in het algemeen.

Het zal echter wel voor ieder begrijpelijk zijn, dat door die ingrijpende veranderingen, in het bestuur der vorsten gebracht, nieuwe toestanden moeten ontstaan zijn en deze toestanden verschillen naar gelang van de plaats en de wijze van toepassing. Tot juist begrip der zaak is het derhalve noodig, elk gewest, of beter elk bestuur, op zich zelf te behandelen.

(*Wordt vervolgd.*)

Nog iets over de kwestie

DER

CONVERSIE VAN COMMUNAAL IN ERFELIJK INDIVIDUEEL BEZIT OP JAVA.

»Quousque tandem abuteris patientia nostra!" zoude de inlandsche bevolking van Java kunnen uitroepen, indien zij met de eerste Catalinarische redevoering van Cicero bekend ware. Ofschoon zij dien scherpen uitroep niet kennen — *gedacht* zullen zij wel hebben, dat er schromelijk misbruik wordt gemaakt van hare lijdzaamheid. Sedert hoe lang toch is de conversie-kwestie al aan de orde! Hoeveel papier is er reeds over vermorst! Wat al commissiën van onderzoek, wat al rapporten over die zaak! De twee lijvige deelen van het uitmuntend *Eindresumé over de rechten van de inlandsche bevolking op den grond* schijnen voor de regeering een gesloten boek te zijn; en wij betwijfelen het of er vele leden zijn der Staten-Generaal — zelfs de heeren Wintgens en van Nispen niet uitgezonderd — die zich verwaardigd hebben ze te lezen en te bestudeeren. Het laatste woord is echter nog niet gesproken, en er zàl nog menig jaar voorbijgaan voordat de ongezonde, en voor de Indische maatschappij zoo nadeelige toestand plaats maakt voor eene meer rationeele en rechtvaardige regeling van het inlandsch grondbezit. Het is een verdrietige zaak om telkens en telkens dezelfde kwestie te behandelen, en altijd te spreken voor doove ooren. Doch hoe verdrietig ook, dit mag ons niet terughouden met dezelfde krachtsinspanning en denzelfden moed en volharding te pleiten voor hetgeen in onze oogen de waarheid is, al weten wij dat zoo lang de heer van Goltstein Minister van Koloniën blijft, geene verandering van richting denkbaar is. Maar wij zijn overtuigd, dat de dagen van dit kabinet geteld zijn, en dat bij diens val, een *liberaal* Ministerie de ledige zetels zal innemen.

In het Koloniaal Verslag van 1879 komt het navolgende voor op blz. 88:

»*Conversie van communaal in erfelijk individueel bezit.* De aanteekeningen omtrent dit onderwerp werden in het vorig verslag (blz. 92/93) besloten met de mededeeling, dat de Gouv.-Gener. nadere inlichtingen had doen vragen over verschillende punten, die bij het stellen van algemeene regels ter sprake zouden komen. Uit den aard der zaak zijn alleen die residenten geraadpleegd, in wier gewesten communaal bezit voorkomt. De gewestelijke rapporten zijn ontvangen, en bij de Ind. regeering in overweging. Bouwstoffen voor eene algemeene regeling zijn in die rapporten schaars te vinden. Vele ambtenaren hebben meer gezocht naar bezwaren, die uit conversie zouden voortvloeien, dan naar middelen, om die bezwaren uit den weg te ruimen of te ontgaan. Het verband tusschen grondbezit en verplichte diensten schijnt voor allen een schrikbeeld te zijn tegen de conversie; dat schrikbeeld zou echter van zelf vervallen zijn, als men zich de moeite had willen geven de toestanden na te gaan in die streken van Java, waar erfelijk individueel bezit bestaat, en desniettemin cultuur- en heerendiensten geregeld worden verricht, het dèsa-verband behoorlijk wordt gehandhaafd, de irrigatie der sawahs geen belemmering ondervindt en het gezag der dorpshoofden niet minder is dan elders." —

Het Kolon. Versl. 1879 werd ingediend door den Minister van Goltstein, maar het was bewerkt door zijnen voorganger den heer van Rees, en bij diens bekende beginselen ten opzichte der conversie, is de gissing niet ongegrond, dat de boven aangehaalde plaats geïnspireerd was door hem.

Nauw zijn wij een jaar verder, of daar verschijnt in de Staatscourant van 23 Sept. 1880 de bekende circulaire van het Indisch gouvernement van 15 Aug. 1880, gericht aan de hoofden van gewestelijk bestuur. Dat staatsstuk zou op zich zelf eene bespreking volkomen waard zijn. Doch eene behandeling daarvan zou ons op dit oogenblik te ver leiden, daar wij ons bepalen willen tot de antwoorden zelve der residenten over het vraagstuk der conversie. Alleen teekenen wij hier aan, dat die circulaire bij de behandeling der Ind. begrooting een onderwerp van discussie werd, en de aanleiding was tot het indienen eener motie door den heer des Amorie van der Hoeven in de zitting van Vrijdag 19 Nov. 1880, waarbij de wenschelijkheid der overlegging van de adviezen der gewestelijke hoofden werd uitgesproken. Reeds dacht men, dat de Minister, die zich bij de discussiën daartoe niet bereid had verklaard, met zijne bekende vasthoudendheid liever van zijnen zetel zou hebben opgestaan, dan toe te geven aan den eisch van openbaarheid, toen hij op Maandag 22 Nov. in eens de toezegging deed, de

antwoorden der residenten als bijlage van het Kol. Versl. te zullen overleggen. Deze bijlage is die, welke sub litt L L L aan het Kolon. Versl. is toegevoegd. Daar dit stuk niet in aller handen is, hebben wij gemeend aan onze lezers geen ondienst te doen, indien wij den inhoud er van kortelijk — en zooveel doenlijk woordelijk — mededeelen.

Vooraf moeten wij echter verklaren, dat de uitdrukking in het Kol. Versl. van 1879 alsof de residenten te veel naar bezwaren schenen gezocht te hebben, wel wat overdreven is. Het ligt in den aard der zaak, dat zij van die bezwaren melding hebben gemaakt. Doch de indruk, dien wij van de lezing der antwoorden hebben gekregen, is, dat schier alle hoofden van gewestelijk bestuur — op enkele uitzonderingen na — ten diepste overtuigd zijn van de wenschelijkheid, ja, van de noodzakelijkheid der conversie, en dat voor het Ind. gouvernement hoegenaamd geene aanleiding bestond, om ontmoedigd te worden, of uit die antwoorden af te leiden, dat het voorshands on mogelijk is eene afdoende regeling tot stand te brengen. Wel is het niet te ontkennen, dat de rapporten over het algemeen vrij oppervlakkig zijn; doch wij schrijven dat daaraan toe, dat het ook hun zal hebben verdroten om wederom rapporten en adviezen te geven, over eene zaak, die algemeen bekend moest zijn. Voeg daarbij de vele en veelzijdige werkzaamheden, waarmede de hoofden van gewestelijk bestuur overladen zijn, en men behoeft zich niet over de groote schraalheid der berichten te verwonderen. Dit neemt echter niet weg, dat er belangrijke opmerkingen in gevonden worden, die wel waardig zijn in het bijzonder te vermelden.

Er waren door de Regeering een vijftal vragen gedaan. In het rapport van de commissie in wier handen het Kolon. Versl. was gesteld, wordt beweerd, dat de redactie van die vragen zoodanig is, dat de ambtenaren in de meening moesten verkeeren, alsof de regeering de conversie niet wilde. Wij gelooven dat die bewering minder juist is. In tegendeel, het komt ons voor dat de redactie vrij objectief is. Men vroeg inlichtingen — niets meer en niets minder. Daaruit bij voorbaat te concludeeren, dat de regeering liever de conversie niet wenschte, schijnt voorbarig.

Doch wij hebben eene andere opmerking, en wel deze: volgens het Kol. Versl. zijn vragen aan de residenten gedaan, ten einde inlichtingen te bekomen, die van dienst konden zijn voor het stellen van algemeene regels. Dit nu is ons niet helder. Daarvoor zijn de vragen minder goed geformuleerd, en daaraan is het ook toe te schrijven, dat de verlangde bouwstoffen er niet in te vinden zijn. Dit is niet de

schuld der residenten, doch van de autoriteit, die de vragen formuleerde. Wilde men bouwstoffen bekomen voor het ontwerpen van algemeene regels, men had o. i. geheel andere vragen moeten stellen. De vraag s wel eens bij ons opgekomen, of de Indische autoriteiten wel kennis hebben genomen van de *Eindresumés*. Op die vraag zouden wij geen bevestigend antwoord durven geven.

De eerste vraag luidt:

»*Betoont de bevolking op den duur geneigdheid om gemeentelijk grondbezit te converteeren in erfelijk individueel bezit? Zoo neen, welke zijn de beletselen die, niet als een gevolg van den economischen toestand, haar daarvan terughouden; en waardoor zouden die beletselen kunnen worden weggenomen?*"

Met betrekking tot het eerste gedeelte der vraag was het antwoord over 't algemeen vrij eenstemmig, dat de bevolking schier overal òf minder gezind was om tot de conversie over te gaan, òf er niet aan dacht, òf er geen helder begrip van heeft. Toch zijn er belangrijke uitzonderingen. Zoo wordt o. a. door den Assistent-Resident van Tjilatjap gerapporteerd: »Van verscheidene dèsa's om en bij de hoofdplaats Tjilatjap en ook in het district Adiredjo werd de bevolking wel genegen bevonden, om hare communale sawahs te converteeren in erfelijk individueel bezit. Waar deze neiging niet bestaat, is dit alleen een gevolg van den economischen toestand, want omtrent de waterverdeeling hebben zich hier zelden of nooit kwesties voorgedaan, ook niet in die dèsa's waar sedert tal van jaren het individueel bezit bestaat."

De Resident van Bagelen zegt: »Bij sommige dèsa's bestaat geneigdheid tot conversie van communaal bezit in erfelijk individueel bezit."

De Resident van Kediri deelt mede, dat de bevolking van de afd. Blitar wel geneigdheid toont tot conversie, hetgeen bevestigd wordt door den Assistent-Resident: »De vraag of de bevolking geneigdheid betoont om tot de conversie over te gaan, moet bevestigend worden beantwoord."

Doch in de gewesten, waarvan bericht wordt, dat daar geene sporen van geneigdheid tot conversie worden gevonden, moet men o. i. wel degelijk de reden der minder gunstige stemming nagaan. En die redenen zijn van zeer verschillenden aard. Over het algemeen is onbekendheid met het erfelijk individueel grondbezit de oorzaak. Verder bestaat bij vele dèsa's het bezwaar der cultuur- en heerendiensten, en in de derde plaats de onwil der hoofden, wier belang bij eene verdeeling der communale gronden niet wordt gebaat.

Wat het eerste bezwaar betreft, zoo schrijft o. a. de Contrôleur van

Kotta Passoeroean: »De bevolking dezer afdeeling heeft tot nog toe geen geneigdheid betoond tot conversie van communaal in erfelijk grondbezit. De beletselen, welke haar daarvan terughoudt, zijn 1°. geringe verstandelijke ontwikkeling, waaruit o. a. voortvloeien: *a.* het vasthouden aan oude, zij het dan ook te veroordeelen toestanden; *b.* het niet kunnen waardeeren der aan het erfelijk individueel verbonden voordeelen," enz. Evenéens meldt de Resident van Banjoemas, dat de bevolking onbekend is met den nieuwen toestand, en niet voorgelicht wordt door hare hoofden. De Assistent-Resident van Poerwokarta schrijft de ongenegenheid der bevolking voor de conversie toe aan den lagen trap van ontwikkeling, waarop zij staat, en die oorzaak is, dat zij het nut niet beseft van de conversie. In Madioen is de oorzaak »hoofdzakelijk een onvoldoend en niet duidelijk begrip van »den nieuwen toestand". Van de assistent-residentie Ngawi wordt gezegd: »van eene conversie in individueel bezit heeft de bevolking geen begrip, en gevoegelijk kan worden aangenomen, dat zij daarvan nimmer heeft gehoord." Zoo schrijft de Resident van Bagelen: »de bevolking gaat er niet toe over (nl. tot de conversie) omdat zij niet weet welke rechten en verplichtingen aan de conversie verbonden zijn."

Onbekendheid met de voordeelen der conversie! Hier is dus de eenige schuldige de Regeering! Er is tijd te over geweest om, op gepaste wijze door de ambtenaren van binnenlandsch bestuur het groote belang van de conversie onder het oog der bevolking te brengen, zonder daardoor den schijn eener pressie op zich te laden. De regeering heeft zich schuldig gemaakt aan nalatigheid, om in eene zaak van zooveel belang de inlandsche bevolking voor te lichten. Zij heeft niets gedaan. Maar ook de particulieren, zij die belangstellen in de kwestie, zij hebben niets gedaan, en de handen in de schoot gelegd. Had men b.v. niet door het uitgeven van Javaansche geschriften eene volksovertuiging kunnen vestigen? Er zijn hoofden van gewestelijk bestuur, die onbewimpeld verklaren, dat de regeering ten deze tekort geschoten is in hare zedelijke verplichting.

Zoo drukt zich de Assistent-Resident van Ngawi zich aldus uit: »Het initiatief der regeering is noodig, waar zij te doen heeft met eene bevolking, bij welke geen initiatief bestaat en slechts de prentah negri wet is." Zoo bericht de Assistent-Resident van Magettan: »dat de zaak ook niet met dien ernst door de districtsambtenaren werd behandeld, dien zij verdiende, en van aanmoediging der bevolking hunnerzijds geen sprake was". Ook mag men niet uit het oog verliezen, dat de bevolking daarom niet dadelijk zich genegen betoonde, om hare gemeenschappelijke gronden te verdeelen, omdat zij niet wist hoe de zaak geregeld zou worden. Zoo zegt o. a. de Contrôleur van

Noord-Tagal: »De bevolking heeft dikwijls, op aanvrage, verklaard geneigd te zijn om het gemeentelijk bezit in erfelijk individueel bezit te converteeren, maar toont, schoon daartoe herhaaldelijk aangemoedigd, verder hare geneigdheid niet. Waarschijnlijk ziet zij tegen de moeite op, en verbeeldt zich daardoor in moeilijkheden en kosten te zullen vervallen. Indien ook maar ééne dèsa het voorbeeld geeft, dan schijnt het niet twijfelachtig of allen zullen langzamerhand volgen."

Te meer is voorlichting en voorbereiding van regeeringswege plicht, omdat een der groote bezwaren tegen de conversie juist gelegen is in den tegenstand der dèsa-besturen, wier belang meestal tegen verandering van den toestand is. Wil men daaromtrent het oordeel der hoofden van bestuur, wij zullen hier enkele zeer sprekende voorbeelden aanhalen.

De Assistent-Resident van Magettan: »Dat de bevolking van die dèsa's niet is overgegaan tot het converteeren van het gemeentelijk in erfelijk individueel bezit, moet niet alleen worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat zij opzag tegen het bewerkstelligen van eene billijke verdeeling, maar *voor het grootste deel aan den weerzin van de dèsa-hoofden, om de bevolking het nut van den maatregel duidelijk te maken. De hoofden toch vreesden daarvan nadeel voor zich zelven, omdat bij eene billijke verdeeling, terstond in het oog zou springen, dat hunne aandeelen grooter zijn dan waarop zij recht hebben*". De Assistent-Resident laat er op volgen: »*En hunne vrees is niet ongegrond*". Ongeveer op hetzelfde komt het oordeel neder van den Resident van Madioen: »Het inlandsch bestuur, nl. het meer ontwikkelde, dat den toestand begrijpt of begrijpen kan, is er niet op uit, om den dèsa-man ter zake te onderrichten en op de voordeelen van individueel bezit bij elke gelegenheid te wijzen. De oorzaak hier ligt..... zeer stellig niet het minst, *omdat bij conversie zijne rechtmatige inkomsten minder zullen worden, en de thans bestaande onrechtmatige groote aandeelen in het communaal grondbezit duidelijk in het oog zullen vallen*". Zoo bericht de Assistent-Resident van Poerbolingo: »al mochten de dèsalieden zich daarvan (de conversie) een goed begrip kunnen vormen, dan zal toch de tegenwerking der dèsa-hoofden, die bij individueel grondbezit veel van hun gezag verliezen, een beletsel tegen conversie zijn." Zoo meent de Contrôleur van Grati: »Een andere reden die de conversie, zoo al niet bepaaldelijk belet, haar dan toch in geen geval in de hand werkt, is de weinige medewerking, die men bij conversie van wege de dèsa-hoofden en andere leden van het dèsabestuur te wachten heeft. De jaarlijksche verdeeling en aanwijzing der gronden geschiedt door het dèsa-hoofd en dèsa-bestuur, die hiervan

misbruik kunnen maken, — en dit ook wel eens doen, ofschoon het niet altijd ter oore van de Europeesche ambtenaren komt — om hunne vrienden en verwanten door het geven van betere en grootere grondstukken te bevoordeelen ten koste van anderen, of om personen, tegen wie zij om de eene of andere reden ingenomen zijn, de slechtste grondstukken toe te bedeelen." Ook de Assistent-Resident van Malang rapporteert: »Vooral van de zijde der dèsa-hoofden kan niet anders dan tegenwerking verwacht worden, en niet zonder reden; zij toch komen bij conversie ontegenzeggelijk in het nadeel, want als hun bijv. een vast aandeel bij conversie toebedeeld wordt, en de dèsa zich uitbreidt, de bouwgronden vermeerderen, enz., dan zal langzamerhand het apanage niet meer in verhouding blijven tot de werkzaamheden en zorgen, die tevens met de uitbreiding vermeerderen." Uit Japara wordt gezegd als antwoord op de 4e vraag betrekkelijk de misbruiken, die bij het totstandkomen der conversie hebben plaats gehad: »In Koedoes zou het dèsa-hoofd wegens vrees voor ondermijning van zijn gezag, zich zoolang mogelijk tegen de conversie hebben verzet." En eindelijk schrijft de Resident van Kadoe: »Het is wel aan te nemen, dat het gros der bevolking met de conversie ingenomen zou zijn, doch daarvan door de tegenwerking der dèsa-besturen wordt afgehouden."

Wij meenen met deze enkele aanhalingen voldoende te hebben aangetoond, hoe een der grootste bezwaren tegen de conversie is de tegenkanting van de inlandsche dèsa-hoofden. En wanneer men daarbij denkt aan de lijdzaamheid der bevolking voor de bevelen en inzichten dier hoofden, dan volgt daaruit, dat daar, waar die stremmende invloed bestaat, en niet door krachtige maatregelen vanwege de regeering wordt overwonnen, de bevolking de dupe is.

Hetgeen de circulaire van 15 Aug. 1880 heeft gezegd over dit bezwaar is ten eenenmale onjuist. Immers men leest: »Wanneer een dèsa-hoofd zich verzet tegen eene door de bevolking gewenschte oplossing van het communaal bezit, dan ontstaat er een conflict tusschen het hoofd en de leden der gemeente, en deze laatsten zijn in den regel niet verlegen om het hoogere inlandsch bestuur en de Europeesche ambtenaren in hunne conflicten met hun hoofd te betrekken. Dezen worden dan van zelf genoopt om zich met de zaak te bemoeien, en wanneer het hun blijkt, dat de tegenstand van het dèsa-hoofd enkel uit zelfzuchtige motiven voortvloeit, en in strijd is met de belangen der gemeente, zullen zij natuurlijk niet nalaten hun invloed aan te wenden om het dèsa-hoofd er toe te brengen, dat hij met zijne gemeentenaren de handen ineensla ter behartiging van de gemeenschappelijke belangen."

Deze bewering getuigt zoo zeer van verregaande onkunde met den machtigen invloed van de dèsa-besturen en met den volgzamen aard der bevolking, die zelden of nooit over hare hoofden klaagt, dat wij 't niet de moeite waard achten, de bewering van den Minister tegen te spreken. Daarbij mag men niet uit het oog verliezen, dat wel is waar het dèsa-hoofd door de dèsa-lieden gekozen wordt, maar dat er van periodieke aftreding geen sprake meer is. De dèsa-bevolking is met handen en voeten tegenover hun hoofd gebonden.

Dat cultuur- en heerendiensten een beletsel zijn, bewijst schier ieder rapport. Het is schering en inslag in ieder antwoord. Wij zullen ons daaromtrent van aanhalingen onthouden. Dat bezwaar springt in het oog, als men slechts nagaat, dat die verplichte diensten op den grond rusten, en dat dus naarmate er meer deelgerechtigden op den gemeenschappelijken grond zijn, ook de last der diensten over meerdere dienstplichtigen wordt verdeeld. Wij herinneren hier aan hetgeen reeds de heer Levyssohn Norman in zijn bekend *Rapport over de agrarische aangelegenheden*, mededeelt (blz. 52), dat de aandeelen in communale gronden in sommige streken dikwijls tot $^1/_{16}$ bouw waren ingekrompen, en dat de gerechtigden zelfs zich nog meer inkrimping zouden getroosten, »als daardoor nieuwe werkkrachten (nl. voor de verplichte diensten) gewonnen kon worden". Doch aan de andere zijde is het niet te ontkennen, dat het individueel bezit, daar waar het thans rechtens bestaat, eene goede regeling van de verplichte diensten niet belet, waaruit dus blijkt, dat aan zoodanig bezwaar niet te veel gewicht mag worden gehecht. Alleen daar waar zij inderdaad te zwaar zijn, zou men eene andere, eene betere regeling kunnen voorschrijven. Dit erkent de Minister in het Kolon. Verslag over 1880, blz. 77 en volgg. »Wat de cultuur- en heerendiensten betreft, deze worden dikwijls in veel te algemeenen zin genoemd als een beletsel tegen de oplossing van het communaal bezit in de streken, waar het grondbezit den grondslag vormt van de dienstplichtigheid. Immers de ondervinding in een groot gedeelte van Java leert, dat het vorderen van cultuur- en heerendiensten op dien grondslag zich zeer wel verdraagt met het erfelijk individueel bezit. Wat wel juist kan zijn is dit: dat daar, waar het bestuur ten aanzien van de cultuur- en heerendiensten *zware* eischen stelt, de bevolking minder spoedig tot opheffing van het communaal bezit zal overgaan dan elders, waar de cultuur- en heerendiensten matig zijn, omdat zij in de eerstbedoelde streken er naar streven zal het aantal personen, waarover de diensten verdeeld kunnen worden, zoo groot mogelijk te maken, 't geen zij alleen doen kan, door aan ieder, die zich maar aanmeldt een aandeel te geven in het communaal bezit. Het zijn dus alleen de *overmatige* cultuur- en heeren-

diensten, die een wezenlijk beletsel kunnen vormen tegen de oplossing van het communaal bezit, en het ligt voorzeker op den weg der regeering, om voor de opheffing van *dit* beletsel te doen, wat in haar vermogen is", enz.

Uit deze aanhaling blijkt in de eerste plaats, dat de regeering erkent, dat er streken zijn, waar de cultuur- en heerendiensten *overmatig* zijn. Zulk eene openlijke erkenning van het euvel heeft tot dusverre nog niet plaats gevonden. Wij danken den Minister voor deze verklaring, en wij nemen er akte van. In de tweede plaats zien wij, dat de Minister de toezegging geeft van daarvoor eene betere regeling te geven. Die toezegging doet ons genoegen; doch openhartig gezegd, hechten wij daaraan niet veel. Betere regeling, gepaard met vermindering der plichten, is zeker een goede stap op den goeden weg. Eerst dan echter zullen wij der regeering dankbaar zijn, indien zij eindelijk er toe overgaat om de belasting in arbeid, te veranderen in eene belasting in geld. Verscheidene residenten zijn van hetzelfde gevoelen, en wij meenen, dat eene zoodanige conversie van de heerendiensten volstrekt niet tot de onmogelijkheden behoort, mits men haar slechts ernstig wil.

De tweede vraag luidde: »*Openbaart zich bij de bevolking, zoo al geen verlangen naar conversie van communaal bezit in erfelijk individueel bezit, dan toch eenig streven naar verbetering in de agrarische toestanden; en wat zou gedaan kunnen worden om de belemmeringen, waarop zij stuit, weg te nemen?*"

Terwijl de meeste residenten in hunne antwoorden op de eerste vraag rapporteerden, dat bij de bevolking geene geneigdheid bestaat om tot de conversie over te gaan, is hun antwoord op de tweede vraag schier eenstemmig, dat wel degelijk een streven duidelijk is naar verbetering van den agrarischen toestand. Uitzondering evenwel maakt o. a. de afdeeling Pamelang: »Er heeft zich nergens in deze afd. eenig streven geopenbaard naar verbetering van den agrarischen toestand." Hetzelfde rapporteert de Resident van Pekalongan. Merkwaardig is ook het antwoord van den Assistent-Resident van Malang: »Voor zoo ver bekend, kan hier geen streven der bevolking naar verbetering der agrarische toestanden worden geconstateerd, doch wel een neiging om daar, waar individueel bezit bestaat, dat geleidelijk in gemeentelijk te veranderen, welke neiging verklaard moet worden uit het verlangen der bevolking om de heerendiensten minder drukkend te doen zijn. Om die reden stelt zich een landbouwer liever tevreden met wat minder grond, als aan het bezit daarvan minder lasten verbonden zijn, en

het behoorlijk praesteeren van diensten door zijne dèsa-genooten beter verzekerd is."

Het streven naar verbetering van den agrarischen toestand openbaart zich daarin, dat bijna overal de jaarlijksche verdeeling der communale gronden heeft opgehouden. Alleen daar, waar het aantal dèsa-ingezetenen toeneemt, of waar de aandeelen te klein zijn, om elk der drie klassen van gronden afzonderlijk onder al de gerechtigden te verdeelen, en waar die soorten te veel verschillen, moet men van tijd tot tijd. »om iedereen tevreden te stellen," van aandeel verwisselen. Uit Zuid-Tagal wordt o. a. gezegd, dat, »zonder de eerste grondslagen van het communaal bezit los te laten, de vorm van het grondbezit zoodanig gewijzigd is, dat het bijna gelijk staat met erfelijk individueel bezit." De vorm hier bedoeld is die van »communaal bezit met vaste aandeelen." Nu moge de *vorm* vrij nabij komen bij erfelijk individueel bezit, de *rechtsgevolgen* verschillen in hooge mate; want de gronden *blijven* gemeente-eigendom.

Zoowel in de circulaire van 15 Aug. 1880 als in het Kol. Verslag van dat jaar wordt daarvan gezegd: »Laat men de bevolking haar eigen gang gaan, dan volgt zij eenen meer geleidelijken weg. Dan begint zij met de jaarlijksche verdeelingen te vervangen door verdeelingen om de twee, drie of vijf jaren. Uit dat stadium komt zij, als de omstandigheden gunstig zijn, in het stadium van »communaal bezit met vaste aandeelen." ...... Omtrent den overgang uit dit stadium tot dat van erfelijk individueel bezit zijn nog geene waarnemingen kunnen worden gedaan; maar het ligt voor de hand, dat ook die overgang op den langen duur en als het ware van zelf onbemerkt zal plaats vinden, zonder dat daarbij willekeurigheden of ongerechtigheden kunnen voorkomen." [1]) Verder wordt gezegd: »Nu zoo stellig geconstateerd is, dat de inl. bevolking vooralsnog uit eigen beweging geen plotselinge conversies van communaal in erfelijk individueel bezit tot stand brengt, kan er voor de regeering geen reden meer bestaan, om aan het stellen van regels voor de conversie te hechten". [2])

Wij hebben gezien, dat in de eerste plaats bij de bevolking als een der grootste bezwaren tegen de conversie juist geldt, dat zij niet weet welke de regelen zijn, die gelden zullen. Onbekendheid met de gevolgen, en met de wijze waarop zij tot de conversie kan overgaan, is op dit oogenblik één der moeilijkheden. Hoe kan de regeering nu beweren, dat zij vooralsnog geene aanleiding vindt om die regelen

---

[1]) *Kol. Versl.* 1880, blz. 76.

[2]) Ibid, blz. 77.

alvast te ontwerpen? Doch, al moge het waar zijn, dat het stadium van communaal bezit met vaste aandeelen, de overgang is tot dat van het erfelijk individueel bezit, toch mag men niet uit het oog verliezen, dat met de bekende vasthoudendheid der inl. bevolking aan oude gewoonten en toestanden, het te verwachten is, dat minstens nog eene halve eeuw zal moeten voorbijgaan, voordat zij van den vorm van communaal bezit met vaste aandeelen overgaat tot dien van erfelijk individueel bezit. En als men dan zich herinnert hoe in het algemeen het dèsa-bestuur zich verzet tegen den nieuwen toestand, omdat zijn belang en zijne voordeelen daarmede in strijd zijn, kan men dan verwachten, dat het stadium van »communaal bezit met vaste aandeelen" zoo spoedig zal ophouden? En gaat zoowel de circulaire van het Ind. gouvernement als het Kolon. Versl. [1]) niet mank aan een ergerlijk optimisme, wanneer over den stremmenden invloed der dèsa-besturen luchtig wordt heengegleden, en daarvan gezegd wordt, dat hij »geen algemeen kwaad is, dat in aanmerking zou kunnen komen, om door algemeene maatregelen bestreden te worden"? Na de voorbeelden, die wij uit een tal van rapporten hebben aangehaald, is de bewering van den Minister op zijn zachtst genomen hoogst lichtvaardig. Wil de regeering aan de Javaansche bevolking den zegen van den nieuwen toestand brengen, dan dient vooral de overwegende invloed van het dèsa-bestuur ten deze gebroken te worden.

Naar onze meening heeft de bevolking het stadium van »communaal bezit met vaste aandeelen" reeds lang genoeg doorloopen, om met vrucht te gaan denken aan dat van het erfelijk individueel bezit. Wij gaan zelfs verder. De vorm van communaal bezit met vaste aandeelen moge al een groote stap zijn op den goeden weg, verder aangemoedigd mag hij niet worden door de regeering. Integendeel, het Ind. gouvernement moet door krachtig optreden de conversie bepaald aanmoedigen zonder evenwel eene pressie uit te oefenen. En dan zegge men niet, dat de regeering niet mag treden in het maatschappelijk leven der bevolking! Men heeft niet geschroomd met een ijzeren hand daarin te grijpen ten behoeve van de cultuurdiensten en om herhaaldelijk de heerendiensten uit te breiden. Waarom zou men niet door zachten drang de kinderlijke bevolking trachten te brengen op het goede spoor?

Wij gaan kortheidshalve de drie overige vragen met stilzwijgen voorbij. Op de vraag of zich gevallen hebben voorgedaan, dat de bevolking na eerst tot de conversie te zijn overgegaan, daarna tot den

[1]) *Kol. Versl.* 1880, blz. 77.

ouden toestand is teruggekeerd, is het antwoord bekend. Inderdaad, er zijn voorbeelden daarvan. Doch wat was daarvan de reden? Gemis aan regelen, waaraan zij zich te houden hadden, en, laat ons er bijvoegen, dat gewis ook daar de »stremmende invloed" der dèsa-besturen krachtig zich zal hebben doen gelden. Het is waar, dat op de vierde vraag in hoever er bij of na het totstandkomen der conversie misbruiken hebben plaats gehad, de meeste antwoorden ontkennend luiden. Alleen de Resident van Japara rapporteerde, dat in Koedoes het dèsahoofd uit vrees voor ondermijning van zijn gezag, de conversie zou hebben tegengewerkt. Eindelijk mogen wij niet vergeten, dat ook de Europeesche ambtenaren verzuimd zullen hebben de bevolking daar, waar de conversie had plaats gehad, te steunen. Eveneens kunnen wij ons onthouden, de laatste vraag — betrekkelijk de regelen, te stellen om onzekerheid van rechten en verplichtingen te voorkomen — thans te behandelen. Dat punt zou ons op dit oogenblik te ver leiden. Het kan het onderwerp zijn eener bijzondere behandeling voor een ander nummer van dit Tijdschrift.

Boven teekenden wij aan, dat de rapporten der gewestelijke hoofden over het algemeen — op enkele uitzonderingen na — bij ons den indruk hebben gegeven, dat de residenten en al wie verder rapporteerden, voorstanders zijn van de conversie. In geen der rapporten vindt men afkeuring van het beginsel. De meesten verklaren, dat, als slechts de cultuur- en heerendiensten konden worden afgeschaft, of wanneer die diensten niet op den grond, doch op den persoon drukten, de conversie zeer spoedig zou plaats vinden. Zoo schrijft de Assistent-Resident van Pamalang: »Houdt echter alle belasting in arbeid, houden alle cultuur-, heeren- en dèsa-diensten op, en wordt de belasting van den grond slechts geheven in geld, naarmate van de productiviteit en de uitgestrektheid van den grond, dan zal de conversie veel gemakkelijker kunnen geschieden." Zoo schrijft zijn ambtgenoot van Malang: »Afschaffing der heerendiensten met substitutie van een hoofdgeld, zou zeker nog meer afdoende, en daarmede zou een der grootste bezwaren tegen de conversie opgeheven worden." Het krachtigste drukt zich de Assistent-Resident van Ngawi uit: »Voor de rechtbank der staathuishoudkunde is het communaal grondbezit voldoende gevonnisd."

Dat alle gewestelijke hoofden in de cultuur- en heerendiensten een groot beletsel vinden voor het totstandbrengen der conversie, ligt in den aard der zaak. Dat bezwaar is ook niet te ontkennen. Wel mag het Kol. Versl. van 1879 zeggen: »Dat schrikbeeld (nl. het verband tusschen grondbezit en verplichte diensten) zou echter van zelf vervallen, als men zich de moeite had willen geven de toestanden na te gaan in die streken van Java, waar erfelijk individueel bezit bestaat,

en desniettemin cultuur- en heerendiensten geregeld worden verricht, het dèsa-verband behoorlijk wordt gehandhaafd, de irrigatie der sawahs geen belemmering ondervindt en het gezag der dorpshoofden niet minder is dan elders"; doch ook hier maakt de regeering zich schuldig aan optimisme; want het is en blijft niet te ontkennen, dat wanneer inderdaad de heerendiensten eindelijk vervangen werden door eene belasting in geld, ook het erfelijk individueel bezit, waar het rechtens sedert lang bestaat, eenen meer gezonden toestand zou hebben, dan thans. Doch al is het waar, dat de residenten te weinig gelet hebben op den toestand elders, waar met cultuur- en heerendiensten het erfelijk individueel bezit schijnt te kunnen samengaan, daaruit volgt niet, dat zij afkeerig zijn van de toepassing van het beginsel der conversie, indien zij daartoe slechts machtiging ontvingen van het gouvernement. Zoo verklaart de Resident van Japara, dat de inlandsche hoofden van oordeel zijn, dat de conversie bij den bestaanden economischen toestand weinig kans van slagen heeft, bijaldien zij niet van regeeringswege en gelijktijdig op geheel Java tot stand wordt gebracht. Zoo schrijft o. a. de Resident van Banjoemas: »Zonder bemoeienis van het Europeesch bestuur zal niet, althans zelden, tot conversie worden overgegaan." Ook de Assistent-Resident van Ngawi meent, dat het bestuur invloed moet uitoefenen door overreding. In hetzelfde rapport zegt hij elders: »Aan de regeering is dus de taak opgelegd om te zijn de drager van nieuwe en betere begrippen. Wanneer bij haar de overtuiging voorzit van den heerschenden ongelukkigen economischen toestand van het communaal bezit, dan is de juiste en eerlijke weg, dien zij te bewandelen heeft, het openlijk decreteeren, dat die toestand, vrucht van treurige tijden van overdrijving van heeren- en cultuurdiensten, niet langer mag bestendigd worden, en dat het bestuur zich ten taak moet stellen om tot conversie over te gaan, waar, na onderzoek, de mogelijkheid daartoe blijkt." Zoo zegt de Resident van Kediri, dat »de conversie niet met succes kan plaats hebben zonder voorgaan van het bestuur" en »dat zij niet tot stand kan komen zonder medewerking van het bestuur." En eindelijk meent de Contrôleur van Noord-Tagal: »om de conversie spoedig en gemakkelijk ingang te doen vinden, zou men in ieder district een voorbeeld moeten geven en wel in eene dèsa, waar de bevolking heeft verklaard daartoe genegen te zijn, zonder verder het aanvragen van conversie van de zijde der bevolking af te wachten"; terwijl hij ook, gelijk wij boven reeds aanhaalden, beweert: »indien ook maar ééne dèsa het voorbeeld geeft, schijnt het niet twijfelachtig of allen zullen langzamerhand volgen."

Ten slotte een enkel woord over het rapport van de commissie uit de Tweede Kamer, in wier handen het Kol. Verslag is gesteld. Wij zullen den inhoud van dat rapport niet in zijn geheel nagaan. Alleen merken wij hier op, dat de meerderheid bij het beoordeelen van het standpunt des Ministers ten opzichte van de conversie, herinnert vooreerst aan diens houding als lid der Tweede Kamer bij gelegenheid van de behandeling der agrarische wet, waarbij door hem een amendement is voorgesteld tegen de alinea, die luidt: »Grond, door inlanders in erfelijk individueel gebruik bezeten, wordt op aanvrage van den rechtmatigen bezitter aan dezen in eigendom afgestaan onder de noodige beperkingen....." enz. Zeer ten onrechte wordt in de nota der minderheid van de rapporteurs beweerd, dat het bewuste amendement niet de minste betrekking heeft tot de conversie van communaal in (erfelijk) individueel bezit. De heer van Goltstein, die zich toen tegen deze bepaling verzette, wil thans door het erfelijk individueel bezit te bemoeilijken, den afstand in eigendom zooveel mogelijk onmogelijk maken. In de tweede plaats herinnert de meerderheid der commissie aan het gebeurde tegenover den heer Levyssohn Norman, wiens reis door Java op bevel van den Minister van Goltstein moest gestaakt worden, en op het ontslag van den Gouv.-Gener. Loudon. Uit de houding van den Minister bij die beide gelegenheden is het duidelijk, dat hij weinig ingenomen is met het beginsel van erfelijk individueel bezit. En na de houding ook thans van de regeering, nu zij »na achtjarig onderzoek en overpeinzing van de wijze, waarop regelen zouden behooren gesteld te worden ter voldoening aan hetgeen vroeger door hare voorgangers een dure plicht werd genoemd, tot de overtuiging is gekomen, dat het niet op haren weg ligt om bij eene algemeene verbindende verordening regelen voor de conversie voor te schrijven" gelaakt, en met bewijzen de onhoudbaarheid van die stelling aangetoond te hebben, is hare conclusie o. a. »om als het gevoelen der Kamer uit te spreken: *a.* dat de kabinets-circulaire van den Gouv.-Gener. van 15 Aug. 1880 N°. 20 belemmerend zal werken op de vrije uitoefening van het recht der inl. bevolking op Java en Madura, om voor haar grondbezit den vorm te kiezen, waaraan zij de voorkeur geeft; *b.* dat daarom de spoedige uitvaardiging eener algemeene verordening, waarbij dat recht uitdrukkelijk erkend en bevestigd wordt, en de uitoefening daarvan mogelijk gemaakt en geregeld wordt, meer dan ooit een eisch is geworden van goede staatkunde en van rechtvaardigheid."

Het zal wel geen betoog behoeven, dat wij ten volle instemmen met deze conclusie, en dat wij van harte hopen, dat zij door de meerderheid der Kamer zal worden aangenomen.

Bij dit verslag der commissie heeft de minderheid, bestaande uit de HH. van Nispen van Sevenaer en Wintgens, eene afzonderlijke nota gevoegd, waarin zij, op gronden door hen daarin ontwikkeld, eene zeer weinig beteekenende conclusie voorstellen in plaats van die der meerderheid.

Wij weten niet waarover wij ons meer moeten verwonderen, over de verregaande onbekendheid met den actueelen agrarischen toestand op Java, of de naïfheid waarmede zij die onwetendheid ten toon spreidt.

De nota begint met eene insinuatie tegen de meerderheid, wier betoog volgens den steller »veel overeenkomst heeft met een *procès de tendance*". Wat bedoelt men daarmede? Wil men zeggen, dat de steller van het rapport misschien zelf Gouv.-Gener. zou willen zijn, of Minister van Koloniën? Maar dan ware het ruiterlijker, daarvoor uit te komen. Welke tendance blijkt uit het rapport der meerderheid? Naar ons oordeel is de strekking eenvoudig deze, om aan de regeering te zeggen, dat zij zeer ongemotiveerd de circulaire van 15 Aug. 1880 heeft goedgekeurd en af te keuren de beginselen, die zij ten opzichte van de conversie huldigt. Maar als dat ongeoorloofd is, laat dan de Tweede Kamer maar abdiceeren. Neen, de nota van de minderheid is een procès de tendance, om achtenswaardige leden der Kamer in het oog der natie te bezwalken. En 't doet ons leed, dat de heer Wintgens, die een der veteranen is der volksvertegenwoordiging, heeft kunnen goedvinden, om zulk een stuk mede te onderteekenen. Van den heer van Nispen, die nooit eene studie van Indië heeft gemaakt, kunnen wij geen juist oordeel verwachten. De heer Wintgens is meer daarin tehuis, al behoort hij tot de conservatieve richting; hij had dus een beter stuk kunnen leveren.

Het komt ons voor, dat het vervelend en nutteloos werk zou zijn, indien wij die nota en détail hier zouden behandelen. Het ligt in den aard der zaak, dat de conservatieve richting in de antwoorden der Residenten stof gezocht heeft voor eene andere conclusie.

Niet alleen onbekendheid met den agrarischen toestand van het tegenwoordige en het verledene straalt in de nota door, maar ook onwetendheid met de economische gevolgen van het erfelijk individueel bezit De stellers meenen, dat op de waarde dier staathuishoudkundige stelling »aanmerkelijk zou vallen af te dingen". Hoe is 't mogelijk! Hebben dan de stellers der nota nooit kennis genomen van het uitmuntend Rapport van den oud-Commissaris-Generaal du Bus? Weten zij dan niet, hoe ook hier te lande de verdeeling b. v. van markgronden en gemeentegronden den intensieven landbouw ten goede komt? Of zouden zij in ernst meenen, dat de wetten der staathuis-

houdkunde onder de tropische luchtstreek anders zijn, dan in de westersche landen? Inderdaad, het is meer dan tijd dat aan al dien onzin van de conservatieve richting op koloniaal gebied eens voor altijd een einde kome.

En wat nu hunne beweringen betreft — het is niet wel doenlijk ze een voor een hier te wederleggen; ook ontbreekt ons de lust, al die ongerijmdheden aan te toonen. — Wij wenschen alleen te vragen of dan de twee deelen van het Eindresumé door de beide stellers der nota niet zijn gelezen. Of wel, bevatten die beide deelen dan leugenachtige rapporten? Of eindelijk, meenen beide heeren, die nooit in Indië zijn geweest, nooit met eigene oogen de toestanden aldaar hebben gadeslagen, het beter te weten, dan de »drie ervaren residenten, bijgestaan door vijfentwintig contrôleurs", die eene ernstige enquête hebben ingesteld? In dat geval is elke discussie verder met hen onmogelijk geworden.

Wij weten er niets beters op, dan die nota onbesproken te laten. Zij zal in de Tweede Kamer over 't algemeen weinig weêrklank vinden. En als een der stellers zal opstaan, om haar zoo noodig nog te verdedigen, dan zullen mannen als van Rees en des Amorie van der Hoeven wel in staat zijn, hun betoog als belachelijk ten toon te stellen.

7 Augustus 1881. BAPA SAID.

P. S. Nadat de proeven van dit vel reeds waren gecorrigeerd, kwamen ons de mailberichten in de *N.·Rott. Cour.* van 17 Aug. j.l. onder de oogen. Wij laten hieronder tot nadere toelichting van hetgeen wij boven over de misbruiken van de dèsa-hoofden schreven, afdrukken het hierbij gaande bericht, waarop wel degelijk de aandacht mag worden gevestigd:

»De Regent van Samarang heeft dezer dagen, zonder voorafgaande kennisgeving aan den Wedânâ en zonder diens tegenwoordigheid, een dèsa van Singen-kidoel bezocht en in zijn bijzijn de gronden doen opmeten, en daarbij bevonden, dat den kleinen man slechts 350 à 400 vierk. roeden grond per hoofd werd toegewezen, en dat de meerderheid der sawah's door den loerah aan Chineezen verkocht was: volgens gerucht zijn er in genoemd district een aantal loerah's die op deze wijze de gronden van de bevolking verkwanselen."

Conversie en heerendienst.

Naar aanleiding van de circulaire welke de Gouverneur-Generaal den 15en Augustus 1880 uitvaardigde en die door alle tegenstanders van de conversie met gejuich begroet werd, heeft de Tweede Kamer overlegging gevraagd van de ambtelijke rapporten, waarop die circulaire gebaseerd is. De Minister heeft daaraan gevolg gegeven, door aan het Koloniaal Verslag voor 1880 de bijlage L L L toe te voegen, en sedert zijn door een commissie van rapporteurs twee rapporten uitgebracht, daar zij niet tot eenstemmigheid kon geraken. De meerderheid stelt voor, om als het gevoelen der Kamer uit te spreken

a. dat de Kabinets-circulaire van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 15 Augustus 1880, nº. 20, belemmerend zal werken op de vrije uitoefening van het recht der inlandsche bevolking van Java en Madoera, om voor haar grondbezit den vorm te kiezen, waaraan zij de voorkeur geeft;

b. en dat daarom de spoedige uitvaardiging eener algemeene verordening, waarbij dat recht uitdrukkelijk erkend en bevestigd en de uitoefening daarvan mogelijk gemaakt en geregeld wordt, meer dan ooit een eisch is geworden van goede staatkunde en van rechtvaardigheid.

De minderheid concludeert tot eenvoudige dankzegging aan den Minister voor de overlegging der rapporten, nadat zij uitdrukkelijk haar instemming met de circulaire heeft betoond, terwijl zij de meening van de meerderheid dat de circulaire de vrije uitoefening van het grondrecht der bevolking belemmeren zal, niet betwist.

Ik deel het gevoelen van de minderheid niet, maar ik ben van oordeel dat haar rapport voor dat der meerderheid, in degelijkheid niet onderdoet; men had van die meerderheid, meen ik, meer mogen verwachten, dan een bestrijden van de circulaire, dat grootendeels bestaat in het denigreeren van de rapporten der ambtenaren, en dan

een oppervlakkig verdedigen van een conclusie, die zeker de quaestie niet in het juiste daglicht stelt. Dikwijls reeds heeft men Indische rapporten, die niet overeenstemden met het gevoelen van de volksvertegenwoordigers, in de Kamer zien bestrijden, met de bewering, dat de rapporteurs niet bevoegd waren te oordeelen; wij hadden gaarne gezien dat men zich ditmaal daarvan onthouden had, want zulk een afkeuring pleit niet voor de aanwezigheid van afdoende argumenten, en wekt zeker in Indië geen sympathie voor een lichaam dat ook de kolonie heet te vertegenwoordigen. In het onderhavige geval had de meerderheid des te gemakkelijker een andere gedragslijn kunnen volgen, omdat de wenschelijkheid van de conversie ook uit de rapporten aangetoond kan worden, en die wenschelijkheid overtuigend aan te wijzen, ware mijns inziens nuttiger geweest dan het vragen om eene verordening die tot niets leiden zal. De minderheid van haar kant had verstandiger gehandeld door uit het Eindrésumé datgene aan te halen wat de rapporten bevestigt, dan door op haar beurt de waarde van het Eindrésumé te verkleinen, gelijk de meerderheid de waarde van de rapporten verminderde. Naar overeenstemming tusschen Eindrésumé en rapporten had de minderheid bij een aandachtige lezing niet lang behoeven te zoeken.

De circulaire deed bij mij de vraag rijzen, of de Regeering alles gepubliceerd heeft wat haar gerapporteerd werd, dan wel alleen datgene wat min of meer tot adstructie van de circulaire kon dienen.

Een pertinent antwoord op die vraag is niet te geven, maar dat de circulaire, al ademt zij schijnbaar welwillendheid voor de conversie, en al belooft ze zelfs dat de Regeering het voornaamste beletsel belangrijk verminderen zal, ten doel heeft, deze gewichtige koloniale quaestie van de agenda te doen verdwijnen, is ook naar mijn meening boven allen twijfel verheven. Breed toch worden de bezwaren tegen de conversie uitgemeten, en de voordeelen worden geheel verzwegen. Bij een behoorlijk onderzoek in die streken, waar individueel bezit bestaat, had men moeten opsporen, hoe daar de moeilijkheden in de rapporten vermeld, te boven gekomen werden; doch zulk een onderzoek heeft geen plaats gehad, en de belofte, vervat in de woorden: „Waarschijnlijk zal zeer spoedig weer een belangrijke stap in die richting gedaan worden, waardoor vanzelf het laatstbedoelde beletsel tegen de oplossing van het communaal bezit zoo niet opgeheven, dan toch in elk geval verminderd zal worden" — die belofte is uitgeloopen op de ordonnantie van 31 December 1880, n°. 241. Men kan dat bezwaarlijk eerlijk noemen.

Met dat al heeft de circulaire dit goede gevolg gehad, dat zij een

van de belangrijkste koloniale qnaestiën weder onder de oogen van de volksvertegenwoordiging brengt. Wil nu de Kamer het verwijt ontgaan, dat de belangen van Indië haar tamelijk onverschillig zijn, dan zal zij de zaak à fonds moeten behandelen en duidelijk moeten verklaren, volgens welke beginselen Indië geregeerd dient te worden. Tot heden scheen het eenige beginsel dat men geen beginsel volgde, en dááraan in de eerste plaats is naar mijn overtuiging de gebrekkige gang van zaken toe te schrijven dien men overal in de kolonie waarneemt. Beschouwt men Indië als een plantage die ten bate van Nederland moet geëxploiteerd worden, laat men er dan rond voor uitkomen, maar verkondigt men dat het Nederlands plicht is de beschaving en welvaart der Indische bevolking te ontwikkelen, laat men dan ook nauwgezet genoeg zijn om dien plicht te vervullen en niet langer berusten in hetgeen die ontwikkeling belemmert, ja — zooals op meer dan 20 plaatsen in het Eindrésumé medegedeeld, en door de meerderheid der commissie gereleveerd wordt — den achteruitgang der inlanders bevordert. Het zal een bijzonder gelukkig resultaat der circulaire zijn, indien de gedachtenwisseling in de Kamer de bestaande onzekerheid uit den weg ruimt.

Wat nu de conversie-quaestie zelve betreft, het voortreffelijke van individueel bezit boven communaal behoeft wel niet meer verdedigd te worden. Zelfs de tegenstanders van conversie erkennen, dat economisch het individueel bezit veel beter is. Hem die daaromtrent nog geen overtuiging bezit wordt het lezen van het Eindrésumé ten zeerste aanbevolen.

Ook zij die wel het verkieselijke van individueel bezit erkennen, doch van oordeel zijn dat hier alles aan den vrijen wil der bevolking overgelaten moet worden, kunnen door het Eindrésumé tot een beter inzicht geraken; want het Eindrésumé toont aan, dat overal waar individueel bezit in communaal geconverteerd werd, dit òf op last van de Europeesche ambtenaren gebeurde, òf het gevolg was van vermeerdering van heeren- en cultuurdiensten. De Regeering heeft dat dus bij de bevolking goed te maken.

De circulaire verkondigt, krachtens de overgelegde rapporten, dat in de heeren- en cultuurdiensten de voornaamste beletselen voor de conversie gelegen zijn. Ik ben diezelfde meening toegedaan. Men zal daartegen misschien inbrengen, dat er in die streken waar nog individueel bezit bestaat, toch ook heeren- en cultuurdiensten gepraesteerd worden, zoodat deze, evenmin als het dèsa-verband het behoud van individueel bezit verhinderen. Zou echter een onderzoek in die streken niet doen zien, dat dáár de heeren- en cultuurdiensten voor een belangrijk gedeelte de oorzaak zijn, dat de bevolking niet tracht

tot eigendom [1]) te geraken? Leert ook niet de geschiedenis dat inderdaad op vele plaatsen het individueel bezit alleen tengevolge van opdrijving van heeren- en cultuurdiensten in communaal bezit is overgegaan? Vermeldt niet het Eindrésumé op bijna elke bladzijde, dat het grondbezit in de eerste plaats afhankelijk is van de dienstplichtigheid? De heeren- en cultuurdiensten *verhinderen* misschien de conversie niet, maar dat zij haar *belemmeren* is toch wel niet aan eenigen twijfel onderhevig.

Ik geloof dus dat ieder die het streven naar conversie in het belang van de inlandsche bevolking acht, op afschaffing van heerendiensten en op vermindering van cultuurdiensten aandringen moet.

De heerendiensten staan de industrie en vooral de kleine industrie in den weg; zoolang zij bestaan wordt de kapitaalvorming onder de inlanders ten zeerste bemoeilijkt en wordt, in het bijzonder, een prikkel tot het verkrijgen van individueel grondbezit gemist.

In de antwoorden van de ambtenaren op de bekende vragen wordt herhaaldelijk de meening uitgedrukt, dat afschaffing van heeren- en cultuurdiensten de bevolking zeker tot conversie zou doen besluiten, maar dat die afschaffing een onmogelijkheid is.

Aan deze onmogelijkheid geloof ik niet.

Waar ik wèl aan geloof, dat is aan de onmogelijkheid van *vermindering* van heerendiensten. Ik heb de invoering van het Regeeringsreglement in de binnenlanden van Java bijgewoond, maar van het voorschrift van art. 57 nooit een andere vrucht gezien, dan dat de ambtenaren met veel onnut werk werden belast en dat hetgeen als heerendienst werd afgeschaft als dèsa-dienst weer werd ingevoerd. „Dikwijls", dus lezen wij op pag. 11 van bijlage LLL, „werden de heeren- en cultuurdiensten genoemd als bezwaar tegen de conversie. „„Zoolang die blijven bestaan, onder welken vorm ook,"" zei men in Patjet, „„is geen regeling mogelijk, waarbij men gelijke belooning verkrijgt voor gelijke dienstlevering."" Toen in de suikerstreek de bevolking er op gewezen werd dat in 1890 geen gedwongen cultuur meer zou bestaan, veranderde men niet van meening Toen aan de bevolking werd voorgehouden dat mogelijk binnen een jaar de bijzondere diensten tot het verleden zouden behooren, beweerde men vrij algemeen, dat hetgeen nu „„heerendiensten"" heette, dan „„dèsa-diensten"" zou genoemd worden en even zwaar zou drukken. Zoo ook in de koffiedistricten, waar men

[1]) Ik stel mij hier op het standpunt van de agrarische wet, zonder over het al of niet wenschelijke van het eigendom of over het al of niet in strijd zijn van het geven van eigendom met het Javasche grondrecht mijne opinie te geven.

volhield dat bovendien de diensten voor de koffiecultuur en aan de wegen de zwaarste waren van allen."

Hoe weinig hebben wij nog het vertrouwen der inlandsche bevolking verkregen, en hoe weinig ook hebben wij het nog verdiend!

Wanneer wij als goede voogden het belang der inlandsche bevolking behartigen wilden, wanneer wij inderdaad liberaal willen regeeren, dan kunnen wij de heerendiensten alleen dáár in stand houden waar de inlander niet bij machte is, belasting in geld op te brengen. Zoolang de heerendiensten bestaan, weten wij niet hoe zwaar de lasten zijn die op de inlanders drukken. De Regeering verklaart in het laatste Koloniaal Verslag, dat er in werkelijkheid „iets meer" diensten gepresteerd worden dan de officieele staten aangeven, maar ook deelt zij mee dat er in sommige streken voor afkoop van heerendiensten tachtig gulden wordt betaald; dat „iets meer" bewijst alweder hoe weinig rekenschap de Regeering zich van haar verklaringen geeft. Wij weten op verre na niet wat de inlander te dragen heeft.

Ik wensch geen afschaffing van heerendiensten bij *algemeenen* maatregel; dat zou een vreeselijke verwarring ten gevolge hebben; maar ik wensch plaatselijke regelingen, ik wensch dat er in verschillende residentiën met één district, dat voor de vervanging van heerendiensten door belasting in geld het meest in aanmerking moet komen, een proef genomen worde. En daarmee wachte men niet tot de bevolking zelve er om vraagt; al ben ik geen voorstander van het opdringen van weldaden, ik meen dat deze dienst ongevraagd bewezen moet worden, om de treurige reden dat de inlandsche bevolking de Regeering niet vertrouwt, en met den heiligen Thomas niet gelooft voordat zij ziet, en langen tijd zal vreezen dat wanneer zij verzocht om, in stede van heerendiensten te presteeren, een belasting in geld te mogen opbrengen, de Regeering van haar èn geld èn diensten zou vergen. Laat de Regeering hier en daar den maatregel invoeren, en als de bevolking dan ziet dat de belasting in arbeid werkelijk *vervangen* is door belasting in geld, dàn zullen de elders wonende inlanders zelven vragen dat de maatregel ook op hen worde toegepast.

Bij de invoering van den nieuwen maatregel zal men echter met de dèsa's in overleg moeten treden over het bedrag van den afkoop en de termijnen van betaling; die termijnen onder anderen moeten geregeld worden in verband met de industrie en de cultures van het district. Dat het vervolgens noodig is, dat de ambtenaren zich op de hoogte stellen van de verdeeling van het op te brengen bedrag over de bevolking der dèsa, en bij herhaling de bevolking ter zake voorlichten, wordt ongetwijfeld door ieder erkend;

algemeen weet men dat er anders van die belasting te veel in handen van de dèsa-hoofden achterblijft. Behoudens het wakend oog van de Europeesche ambtenaren, worde echter de omslag van de te betalen som over de verschillende belastingschuldigen aan de dèsa zelve overgelaten; althans in het begin. Later kan men dan die dèsa-regeling tot grondslag voor een blijvende regeling nemen; dat is zelfs zeer wenschelijk, daar onzekerheid van lasten de conversie van het grondbezit altijd zal belemmeren.

Er worde hier voorts op gewezen, dat men evenmin voor elk district hetzelfde equivalent vaststellen als de heerendiensten ineens over geheel Java afschaffen moet. Er zijn zeker veertig districten op Java, waar men dadelijk in plaats van een belasting in arbeid een belasting in geld zou kunnen heffen, maar wanneer men den maatregel geleidelijk invoert, kan men eventueele vergissingen gemakkelijker herstellen, en vermijdt men misslagen. Ook dienen de details voor elk district afzonderlijk geregeld te worden; een regeling dèsa's-gewijze echter is voorloopig niet noodig. Wèl zullen er districten genoemd kunnen worden, waar eenzelfde maatstaf voor alle dèsa's onbillijk zou zijn, maar die districten komen niet het eerst in aanmerking, en zoodra zij aan de beurt liggen, is men reeds genoeg op de hoogte om met het bedoelde bezwaar rekening te houden.

Er is tegen het vervangen van heerendiensten door een belasting in geld de bedenking geopperd, dat de regeering per jaar slechts 52 dagdiensten mag vorderen, en dus, den dag op veertig cent stellende niet meer dan *f* 21 voor afkoop zou mogen vragen.

De opmerking is juist. Moet zij echter niet veel sterker tòt invoering van den maatregel bewegen, dan dat zij daarvan terug zou mogen houden? Omdat een bedrag van *f* 21 misschien niet toereikend zou zijn, om hetgeen nu in heerendienst verricht wordt in vrijen arbeid tot stand te brengen, dáárom mag men toch zeker de heerendiensten niet laten bestaan. Omdat men tegenwoordig van de bevolking te veel vergt, dáárom mag men dat onrecht toch zeker niet bestendigen. Waar meer dan 52 dagdiensten worden gevorderd, handelt men in strijd met de wet; door een belasting in geld in te voeren, berekend tegen veertig of des noods vijftig cents per dag, zou men aan een niet te verdedigen willekeur een einde maken. Zóó schadelijk echter zijn de heerendiensten voor de bevolking, dat deze ook dan nog, wanneer zij meer dan *f* 26 per jaar als afkoopsom moest betalen, door de opheffing der dienstplichtigheid gebaat zou worden.

De eenige moeilijkheid, die zich kan voordoen, is personen te vinden, die hetgeen nu in heerendienst wordt verricht, in vrijen ar

beid tot stand brengen, maar indien de Regeering besluit, wat zij ook om andere belangen op den duur niet nalaten kan, dat het verbreken van werkovereenkomsten niet geheel straffeloos meer geschieden kan, dan zal die moeilijkheid al zeer klein blijken te zijn.

Daarover straks nog een enkel woord; thans stip ik nog aan, dat de bedoelde vrije arbeid, om inderdaad vrij te zijn, niet onder de leiding van inlandsche hoofden of ambtenaren gesteld mag worden.

De ordonnantie van 31 December 1880, die tegenwoordig de heerendiensten beheerscht, luidt:

Artikel 1. Behoudens het bepaalde bij het tweede lid van art. 27 van het Reglement op het beleid der Regeering van *Nederlandsch-Indië* worden voor de onderscheidene gewesten van *Java* en *Madoera* vastgesteld de navolgende regelen, betreffende den aard en den duur der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verplicht zijn, en de gevallen waarin, en de wijze en voorwaarden, waarop zij kunnen worden gevorderd.

§ 1. Het beginsel, dat de heerendienstplichtigheid rust op den grond, wordt gehandhaafd overal waar het in werking is.

Wáár op grond van inheemsche gebruiken of instellingen een andere grondslag gevolgd wordt, wordt daarin geene verandering gebracht.

Bij verschil of twijfel beslist de Gouverneur-Generaal.

§ 2. Behoudens wanneer zulks bij rampen van hooger hand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar, tijdelijk noodig mocht zijn, worden er onder geen omstandigheden van de heerendienstplichtigen meer gevorderd, dan 52 dagen arbeid in het jaar, zoodanig dat zij, voor zooveel zulks doenlijk en wenschelijk is, telkens één dag zullen uitkomen van de zeven etmalen.

De duur van één dag arbeid bedraagt twaalf uren, daaronder begrepen de tijd, noodig voor het afleggen van den afstand tusschen de woning van den dienstplichtige en het werk, waarvoor hij is opgeroepen, heen en terug, benevens de noodige rusttijd.

§ 3. Waar de beschikbare krachten voor de te verrichten diensten ontoereikend zijn, wordt door den resident omtrent de wijze van voorziening aan de Regeering een voorstel ingediend door tusschenkomst van den directeur van Binnenlandsch Bestuur.

§ 4. De gemeentelijke diensten worden, behoudens toezicht, dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geene rechtstreeksche regeling van bestuurswege onderworpen.

Inmenging van Europeesche of inlandsche ambtenaren, met het doel om de gemeentelijke diensten uit te breiden of te verzwaren, is uitdrukkelijk verboden.

§ 5. De cultuurdiensten worden door bijzondere voorschriften beheerscht.

§ 6. De inboorlingen zijn niet verplicht tot eenige levering, betaald of onbetaald, van materialen of andere goederen, die hun bijzonder of gemeentelijk eigendom zijn.

Elke vordering van dien aard is onvoorwaardelijk verboden, behoudens het voorkomende in artikel 67 der bepalingen, regelende de onteigening ten algemeenen nutte (*Staatsblad* 1864 nº. 6) en de ordonnantie van 5 Mei 1875 (*Staatsblad* nº. 110).

§ 7. De heerendiensten zijn onderscheiden in *algemeene* en *bijzondere* diensten.

Onder *algemeene* diensten worden verstaan de zoodanige, welke niet dagelijks de opkomst vorderen van een vast aantal dienstplichtigen, doch naar de behoefte worden geregeld.

Bijzondere diensten zijn de zoodanige, waarvoor dagelijks een vast aantal dienstplichtigen uitkomt, of waarvoor dagelijks een zeker aantal kan opgeroepen worden.

§ 8. Behoudens wanneer zulks bij rampen van hooger hand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar tijdelijk noodig mocht zijn, worden onder geen naam of voorwendsel van de bevolking andere heerendiensten gevorderd, dan die in artikel 1 §§ 13 en 14 van deze ordonnantie genoemd worden.

§ 9. De algemeene en bijzondere diensten worden zooveel mogelijk over de dèsa's gelijkmatig verdeeld en zooveel mogelijk binnen het district beperkt.

Waar het meer in het belang van dicht aan de grens liggende dèsa's is, om in een ander dan in het eigen district te worden te werk gesteld, mag hiervan worden afgeweken.

Elke dèsa wordt, naar gelang der werkkrachten, waarover tot het doen van heerendienst mag worden beschikt, belast met een werktaak (quantum arbeid), beperkt tot een minimum aantal soorten van diensten en plaatsen van tewerkstelling.

§ 10. De verdeeling der aan elke dèsa opgelegde werktaken wordt aan haar zelve overgelaten.

§ 11. De verdeeling der diensten tusschen de verschillende dèsa's geschiedt met inachtneming van den kortst mogelijken afstand tusschen de woningen der dienstplichtigen en de plaatsen, waar zij worden te werk gesteld.

Voor tewerkstelling bij de algemeene diensten op een afstand van meer dan 8 paal (2½ uur gaans) wordt in elk bijzonder geval de machtiging van den Gouverneur-Generaal vereischt.

§ 12. De heerendiensten worden zonder loon of tegemoetkoming verricht, voor zooveel niet anders is of wordt bepaald.

§ 13. De algemeene heerendiensten zijn die ten behoeve van het aanleggen, herstellen en onderhouden:

1°. van openbare werken van algemeen nut, waarbij het belang der inlandsche bevolking rechtstreeks betrokken is, als: groote post- en binnenwegen, bruggen en duikers, dijken, dammen en waterwerken, passerloodsen, wachthuizen en mijlpalen; en

2°. van districtsgevangenissen, pasangrahans en passantenhuizen.

Zoomede die ten behoeve van het vervoer van gouvernements-reizigers en goederen.

Deze diensten bestaan uitsluitend uit koeli-arbeid.

§ 14. Onder de bijzondere heerendiensten worden begrepen:

a. het bewaken van 's lands pakhuizen;

b. het bedienen der niet-verpachte overvaarten;

c. het bezetten der wachthuizen;

d. het doen van diensten bij de inlandsche hoofden;

e. het overbrengen van brieven;

f. het vervoeren van gevangenen;

g. het bewaken der districtsgevangenissen;

h. het bewaken van waterwerken;

i. het leveren van gras voor de paarden op de stations der binnenlandsche posterijen.

Artikel 2. Deze ordonnantie treedt in werking op 1 Januari 1880.

De 2[e] alinea van Art. 57 van het Regeeringsreglement zegt:

»De verordeningen, die persoonlijke diensten betreffen, worden in elk gewest, om de vijf jaren, door den Gouverneur-Generaal herzien, met het doel om daarin trapsgewijze de verminderingen te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang."

Sedert de uitvaardiging van het Regeeringsreglement zijn reeds meer dan 5 × 5 jaren verloopen, maar vermindering van heerendiensten is nog niet verkregen, en ook is er thans nog geen uitzicht op, want het getal dagdiensten wordt in Art. 1 § 2 der Ordonnantie op 52 bepaald, en ten aanzien van de vraag wie dienstplichtig zijn wordt alles bij het oude gelaten. Zelfs doet § 3 de mogelijkheid veronderstellen, dat er méér dan 52 dagen gevorderd zullen worden; anders toch ware in die paragraaf wel de bepaling opgenomen, dat dáár waar de beschikbare krachten niet toereikend zijn, het gedeelte dat niet in heerendienst verricht kan worden, in vrijen arbeid zal worden uitgevoerd. De ordonnantie werd, zooals wij zagen, uitgevaardigd in December, dus ongeveer vier maanden *nadat* in de conversie-circulaire een belangrijke vermindering van heerendiensten was toegezegd; het is vooral met het oog daarop dat ik die circulaire oneerlijk noem.

De ordonnantie geeft in § 13 aan, wat algemeene heerendiensten zijn, en somt in § 14 negen soorten van bijzondere heerendiensten op. Dat de algemeene heerendiensten niet door vrijen arbeid zouden kunnen vervangen worden, zal wel niemand vreezen, en wat de bijzondere diensten aangaat, ook de onder *b, d, e, h* en *i* genoemde leveren geen bezwaar, terwijl de sub. *a* en *g* aan vaste lieden opgedragen, en het bezetten van wachthuizen alsmede het vervoeren van gevangenen onder de politiediensten gerangschikt kunnen worden.

De heerendienstplichtigheid rust op den grond volgens de ordonnantie. Reeds lang heeft de Regeering dat als beginsel aangenomen. De inlandsche bevolking echter heeft zich daaraan nooit gestoord. In vele streken rust wel de dienstplichtigheid op de deelgerechtigden in het grondbezit, maar nergens rust zij op den grond zelven; nergens bestaat er eenige evenredigheid tusschen den last der dienstplichtigheid en de waarde van den grond.

De voorstanders der conversie van hun kant pleiten voor het beginsel, dat de dienstplichtigheid rust op den persoon. Werd dat beginsel van kracht, zeker zou een groot bezwaar tegen de conversie opgeheven worden. Maar is het mogelijk? Men moet niet uit het oog verliezen, dat de dèsa, en niet de Regeering, de heerendiensten verdeelt, en dat elke regeling ter zake — hetzij wat belasting in arbeid, hetzij wat belastieg in geld aangaat — die niet in overleg

met de dèsa gemaakt is, ijdel blijft. Ik vermeen, dat wanneer de afkoop van heerendiensten wordt ingevoerd, de regeling in de dèsa deze zal zijn, dat een gedeelte van den last zal gelegd worden op den grond en een ander gedeelte op den persoon, en is dit het geval, dan vervalt het bezwaar tegen de conversie, dat in de heerendienstplichtigheid ligt, vanzelf.

Ik herhaal: de onmogelijkheid van een afschaffing der heerendiensten erken ik volstrekt niet, en aangezien door die afschaffing een belangrijke entrave voor de ontwikkeling der bevolking en een ruime bron van misbruiken verdwijnen zouden, is het de plicht der Regeering daartoe over te gaan. De geleidelijke vervanging van heerendienstplichtigheid door een belasting in geld ligt, meen ik, op den weg van allen, die waarlijk liberaal zijn, en zich dus niet vergenoegen met een schijnliberalisme dat weinig verschilt van het in naam veroordeelde exploitatiestelsel.

Minder gemakkelijk is de afschaffing van de cultuurdiensten, daar de Regeering, wat de suikercultuur betreft, gebonden is jegens de fabrikanten, en wat de koffiecultuur aangaat, jegens de schatkist.

Had zij na de afkondiging van de wet van 1870 het aanplanten van vrij riet behoorlijk bevorderd, de Regeering had de gouvernements-suikercultuur zeker lang vóór 1890 kunnen doen ophouden.

Maar ook daar waar de gelegenheid zich aanbood om de gouvernements-suikercultuur in te trekken, is de Regeering in gebreke gebleven.

Hetgeen met de fabriek Taloong gebeurde, bewijst het.

Door oneenigheid tusschen de eigenaren trad die onderneming niet tot de nieuwe regeling toe, en moest het contract dat in 1873 afliep, in 1872 uitbesteed worden. Was die poging om het contract te verlengen niet in strijd met den geest der wet?

Doch dat is het eenige niet. Bij de uitbesteding was een Chinees van Pasoeroean de hoogste bieder, voor een bedrag van *f* 475 cijns per bouw. Gemiddeld produceerde de fabriek per bouw niet meer dan 50 pikols; de Chinees nam dus aan, *f* 9.50 cijns per pikol te betalen! Het plantloon bedroeg *f* 3 ¼ per pikol. Men kon derhalve den afloop voorzien. Als de fabriek zeer zuinig werkte, moest er toch nog jaarlijks een verlies van minstens *f* 80 000 zijn!

De Chinees vroeg en verkreeg terrein voor het oprichten van een nieuwe fabriek, en nu kwam zijn bedoeling met de inschrijving aan den dag: hij verzocht van den gouvernements-aanplant vrijgesteld te worden, te kennen gevende dat hij vrij riet wilde vermalen. Dat verzoek werd geweigerd! Een nieuwe miskenning van den geest der wet van 1870, dunkt mij.

Daarna verzocht de Chinees, om den cijns te verlagen tot *f* 300 per bouw, wat natuurlijk door de Regeering niet goedgevonden werd, en toen moest het contract ontbonden worden, aangezien de Chinees niet bij machte was, aan zijn verplichtingen te voldoen.

Ten slotte werd het contract weder uitbesteed! Dezen keer werd het voor *f* 225 gegund, en nog werpt het zelden winst af.

Ook voor de fabriek Kraton had de Regeering in de laatste jaren den gouvernements-aanplant kunnen opheffen.

Derhalve heeft de Regeering bij herhaling verzuimd, van de gelegenheid om gouvernements-aanplant door vrijen aanplant te vervangen partij te trekken. Zij heeft er *niet* naar gestreefd, om de cultuurdiensten bij de suikerindustrie zoo spoedig mogelijk te verminderen.

En nu de diensten bij de koffiecultuur!

Het is moeite voor niets, tegen de gouvernements-koffiecultuur in het algemeen te velde te trekken; die cultuur werpt aanzienlijke baten af, en daarom wordt ze in stand gehouden.

Ik ben echter van oordeel, dat men de diensten bij de cultuur beperken kon, zonder de schatkist te schaden. Reeds vroeger wees ik in dit tijdschrift er op, dat wanneer de Regeering, in stede van mede te deelen hoeveel koffieboomen er zijn — een getal dat toch door niemand als juist erkend wordt — opgaf hoeveel bouws er in ieder district met koffieboomen zijn beplant en hoeveel daarvan de productie is, dat men dan tot de ervaring zou komen, dat het op vele plaatsen in het voordeel der schatkist zou zijn, de gouvernements-koffiecultuur in te trekken, en de gronden in erfpacht aan particulieren uit te geven. Art. 56 van het Regeeringsreglement schrijft voor, „dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke opdrijving, zoodanig zij, dat de gouvernements-cultures hun, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt." Werd dat eerlijk nageleefd, dan zou de cultuur nog veel meer ingekrompen moeten worden. maar ik zou het reeds veel gewonnen achten, indien de Regeering besloot, om de cultuur dáár in te trekken, waar de productie niet meer dan *een* pikol per bouw bedraagt.

Niets meer dan billijk zou het verder zijn, om de bevolking voor den aanleg van tuinen een zekere vergoeding te geven, en daardoor zou o. a. belet worden, dat er koffietuinen werden aangelegd in streken die geen pikol kunnen produceeren, en na weinig jaren weer worden afgeschreven. Omdat de arbeid toch niet betaald wordt, wordt er van de werkkrachten der bevolking dikwijls schandelijk misbruik gemaakt. In Soerabaja is het indertijd gebeurd, dat er een

tuin werd aangelegd in een streek die zóó ongeschikt was voor de cultuur, dat de aarde voor de plantgaten door de bevolking uit andere plaatsen gehaald moest worden!

Ik meen daarmede aangetoond te hebben, dat de Regeering, wil zij werkelijk de cultuurdiensten verlichten, en ook langs dien weg de conversie bevorderen, daarvoor ruimschoots gelegenheid vindt zonder de schatkist te zeer te bezwaren.

Bovendien zou de Regeering door het vermeerderen van het aantal deelgerechtigden in het communaal bezit ten stelligste te verbieden de conversie zeer in de hand werken. Bij afschaffing van heerendienst zou dat vermeerderen van deelgerechtigden misschien vanzelf ophouden, maar er is geen enkele reden om het bedoelde verbod niet uit te vaardigen. Als eigenaar van den grond is de staat, door de Regeering vertegenwoordigd, ongetwijfeld daartoe gerechtigd, en het is een feit dat in verschillende dèsa's waar het reeds gebruikelijk is geen nieuwe deelgerechtigden meer toe te laten, de bevolking over het geheel in beter conditie verkeert dan elders waar die regeling nog niet is ingevoerd.

Ik zou buitendien wenschen dat de Regeering aan het *jaarlijksch* verdeelen van de gemeentevelden onherroepelijk een einde maakte; bij die verdeeling toch vertoont het communaal bezit zich van zijn meest bedenkelijke zijde, en al wat men voor die verdeeling kan aanvoeren geldt zeker niet minder voor een twee- of driejaarlijksche verdeeling.

Eindelijk: de Regeering bepale dat alleen die dèsa's waar communaal bezit met vaste aandeelen bestaat, een conversie in erfelijk individueel bezit mag plaats hebben; daardoor voorkomt men, dat overijverige ambtenaren de conversie invoeren waar de bevolking ze niet verlangt. Onnoodig zal het wel zijn, hier nog de verzekering af te leggen, dat ik een voorstander van conversie ben, maar een invoeren van conversie zooals de heer Levyssohn Norman beproefde, keur ik onvoorwaardelijk af. Naar mijn oordeel zal de conversie alleen dan wezenlijk nut stichten, wanneer ze de voldoening is van een door de bevolking gevoelde behoefte, een behoefte die zich spoedig zal doen gelden wanneer het *jaarlijksch* verdeelen van de velden heeft opgehouden.

Doch de hoofdzaak blijft afschaffing van heerendiensten. Daardoor, en door het verminderen van den druk der cultuurdiensten, zou aan de willekeur der dèsa-hoofden paal en perk worden gesteld, en zou aan een van de allergewichtigste voorwaarden, niet alleen voor het totstandbrengen van conversie, maar voor de gezonde ontwikkeling der inlandsche bevolking in het algemeen, voldaan worden.

De meerderheid van de commissie van rapporteurs begeerde een verordening waarbij de uitoefening van het recht der inlandsche bevolking, om voor haar grondbezit den vorm te kiezen die haar het aangenaamst is, mogelijk gemaakt en geregeld wordt; mij echter dunkt, dat het getal van verordeningen die een milden geest ademen maar der bevolking geen heil aanbrengen, reeds groot genoeg is, en ik wensch dat een d a a d het bewijs levere dat de Regeering de behartiging van de belangen der inlanders ernstig meent. De minderheid schijnt van gevoelen dat de Regeering die belangen reeds naar eisch bevordert; ik deel dat gevoelen volstrekt niet, maar vind het van het standpunt der minderheid rationeeler dan de conclusie der meerderheid van het standpunt der heeren van Houten, van der Hoeven en van Rees is. Wat dezen gepresteerd hebben is beneden de verwachting gebleven.

's-Hage, 12 Juli 1881. G. F. C. Rose.

P. S. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 30 Juni jl. leest men:

Castelar heeft aan den minister van koloniën een brief geschreven naar aanleiding van het besluit, waarbij de dienstbaarheid der inlanders op de Philippijnsche eilanden in het volgende jaar (1 Juli) afgeschaft wordt, tegelijk met de opheffing van het tabaksmonopolie. „Ik wensch u geluk met het besluit," schrijft hij onder anderen, „dat aan zoovele onzer medemenschen gerechtigheid laat wedervaren, — een besluit dat u een plaats aanwijst onder de groote vrijmakers van 's menschen arbeid en uw naam te allen tijde beroemd zal maken."

Ik hoop, dat een soortgelijke gelukwensch spoedig aan een onzer staatslieden ten deel zal vallen.

De bewapening der O. I. cavalerie,

DOOR

P. R. GOUDSCHAAL.

De Remington-karabijn als cavalerie-vuurwapen in Nederland en Ned.-Indië. Met welke karabijn behoort de cavalerie van het Ned.-Ind. leger bewapend te worden? door E. K. A. DE NEVE, 1ste Luit. O. I. leger 's Gravenhage, GEBR. VAN CLEEF.

Toen, in een veldslag tegen de Volsken, 't Romeinsche leger onder aanvoering van Consul Cajus Sempronius aan alle kanten teruggedrongen en met een totale neerlaag bedreigd werd, hoorde men eensklaps bij de ruiterij der Romeinen een geweldige stem boven 't krijgsrumoer uit: »*Wie de Republiek lief heeft*" riep de decurio Tempanius, »*wie de Republiek lief heeft, stijgt af!*" Van af dit oogenblik keerden de kansen. De ruiters sprongen van hunne paarden en gloeiend van vaderlandsliefde, wierpen zij zich op den vijand; de nacht alleen maakte een einde aan den strijd. Zoo werd, waar de macht van een consul niets meer vermocht, waar niemand meer luisterde naar eenig bevel; door den minste in rang een geheel leger gered, doordien het juiste woord te rechter tijd werd gesproken.

In den slag bij Sahai stonden 800 Fransche ruiters tegenover een overmacht van 1800 Oostenrijksche kurassiers. Deze kurassiers, opgesteld in hun gewone slagorde, op zeven gelederen, waren het beste, wat men in die dagen als cavalerie kon aanwijzen; alleen reeds hunne voortreffelijke wapenrusting scheen hen onverwinlijk te maken. Zij beroemden zich er dan ook op, nog nooit een vijand den rug te hebben gekeerd. Voor de Franschen een geduchte tegenpartij dus, te meer

nog door het verschil in getalsterkte. Niettemin ontvingen dezen het bevel tot den aanval. De schok was vreeselijk, doch het scheen wel, of houw noch stoot den vijand kon deren. »*Slaat ze in 't gezicht!*" dondert de stem van een officier der karabiniers, en — *acht* minuten later zijn de kurassiers den roem kwijt van nooit geslagen te zijn. Het rechte woord, op 't juiste oogenblik gesproken, miste ook hier zijne uitwerking niet.

Men zou den toestand, waarin tot voor korten tijd het wapen der cavalerie verkeerde, kunnen vergelijken met dien, waarin de Romeinsche ruiters verkeerden in den slag tegen de Volsken of de Fransche karabiniers bij Sahai. Ten gevolge van de voortdurende verbeteringen aan de vuurwapens, verloor de cavalerie tegenover de infanterie en de artillerie te velde zóóveel in waarde, dat oogenschijnlijk haar even zeker de ondergang dreigde, als een onderdeel van een leger dat op het punt staat een neêrlaag te lijden, of eene troepenafdeeling die bevel krijgt tot den aanval tegen een overmachtigen vijand. Doch oogenschijnlijk slechts. Te rechter tijd nog werd voor de cavalerie het juiste woord gesproken, en daarmee is niet enkel 't gevaar van ondergang afgewend, maar zegevierend keerde het wapen terug uit den strijd om 't bestaan.

In Nederland begon de strijd tegen de cavalerie als oorlogswapen een ernstig aanzien te krijgen in 1868. De toenmalige volksvertegenwoordiger de Roo van Alderwerelt vooral, droeg door zijn bekende brochure veel er toe bij, dat vrij algemeen de overtuiging zich vestigde, dat, bij de bedenkelijke hoogte die de oorlogsuitgaven hadden bereikt, in de vermindering van het wapen der cavalerie en in vereenvoudiging van hare organisatie een gewenscht middel van bezuiniging was gelegen. De herinnering aan den pennestrijd, die zijn geschrift uitlokte, ligt nog versch in 't geheugen. Tot juister begrip evenwel van de daareven uitgesproken bewering, kan het zijn nut hebben, enkele bijzonderheden van dien strijd in de herinnering terug te roepen.

Het behoort tot de eigenaardigheden van een klein land als het onze, dat overal en telkens, waar verschil van gevoelen ontstaat betreffende zaken van algemeen belang, al zeer spoedig bijzondere belangen in 't spel komen. De discussiën, hoewel in 't openbaar gevoerd ten aanhoore soms van 't gansche volk, krijgen gaandeweg een persoonlijk of plaatselijk karakter, en dikwijls gebeurt het, dat ten slotte de strijd zich enkel om particuliere belangen beweegt. In hooge mate was dit het geval met den strijd, die destijds over de cavalerie werd gevoerd; en daar de omstandigheden, die daartoe aanleiding gaven in hoofdzaak dezelfde zijn gebleven en ook nu nog zich kunnen doen gelden, is het noodig in de eerste plaats dáárop de aandacht te vestigen.

Dat er vele en velerlei particuliere belangen met het vraagstuk der cavalerie gemoeid zijn, ligt voor de hand; en niemand zal ook betwisten, dat bij het zoeken naar de oplossing van dat vraagstuk met die belangen rekening moet worden gehouden. Maar waar, zonder meer, uitsluitend gevraagd wordt naar de beteekenis, naar de waarde van de cavalerie als oorlogswapen, daar mag zich geen andere invloed doen gelden dan van zuiver militair-wetenschappelijken aard.

Van dit standpunt een overzicht nemend van de argumenten, in 1868 tegen de cavalerie aangevoerd, wenschen we kortelijk na te gaan, wat daarvan thans nog is overgebleven.

Na de Fransche omwenteling, zoo luidde in hoofdzaak het betoog van den heer de Roo van Alderwerelt, hebben alle omstandigheden zich in het nadeel van de cavalerie gewijzigd. Werden vroeger voor 't leveren van veldslagen bij voorkeur terreinen gezocht, waar ook de cavalerie een werkzaam aandeel kon nemen aan de gevechten, en was door den toenmaligen aard van geschut- en geweervuur haar optreden steeds van belangrijken en dikwijls van beslissenden invloed, sedert de verbeteringen die gaandeweg de vuurwapens ondergaan hebben, maar vooral ook sedert de veranderde wijze van gebruik dier vuurwapens — bij voorkeur van uit bedekte terreinen — is de beteekenis van dat wapen aanzienlijk verminderd. Voor den voorpostendienst, voor verkenningen, voor 't onderhouden van de gemeenschap tusschen de leger- en troepen-afdeelingen blijft de cavalerie nog altijd onmisbaar; bij de ontwikkeling voor het gevecht, bij den terugtocht of bij een vervolging zal zij goede diensten bewijzen; maar wat ze vroeger was, een *hoofdwapen* der krijgsmacht, mag ze thans niet meer heeten. De cavalerie is een *hulpwapen* geworden, en let men op de diensten die zij als zoodanig in de laatste oorlogen [d. i. vóór '68] bewees, dan moet men zich verwonderen, dat niet meer algemeen tot belangrijke vermindering van dit wapen wordt overgegaan. De cavalerie heeft in den loop der tijden alles verloren en niets gewonnen, terwijl zij, met het oog op den voortdurenden vooruitgang op technisch gebied, ook in de toekomst niets heeft te wachten.

Bij het onderzoek naar de vraag, in hoeverre dit betoog thans nog kan gelden, valt allereerst onze aandacht op de overdrijving, die er heerscht in de wijze van voorstelling. Een wapen, dat gezegd wordt »onmisbaar" te zijn voor het vervullen van de belangrijkste verrichtingen te velde, dat bovendien »goede diensten bewijst" bij gewichtige oorlogsmomenten, verdient waarlijk niet zoo meêlijwekkend te worden voorgesteld. Het einddoel, dat hier werd beoogd, het streven naar bezuiniging op oorlogsuitgaven door vermindering van de cavalerie, deed hier blijkbaar den heer de Roo het naaste doel voorbijzien.

Maar dit daargelaten, wat is er in de bewijsvoering thans nog van kracht?

De voorspelling, dat op het gebied der militaire techniek ten gunste van artillerie en infanterie blijvende vooruitgang zou plaats hebben, is treffend bewaarheid. Ook in de vechtwijze dier wapens is voor de cavalerie geen verandering ten goede gekomen. Meer dan ooit toch zoekt de infanterie naar bedekte terreinen of voorziet in 't gemis met behulp van schop of houweel; en de artillerie, niet minder bedacht op natuurlijke of kunstmatige dekking tegen den aanval van kleinere afdeelingen cavalerie, beschiet de grootere massa's op afstanden grooter dan ooit, waarbij dan de infanterie uit den aanslag der kogels de gegevens erlangt voor de toepassing van 't vuren met salvo's op afstanden van 1000 meters en meer. Nu mogen er zijn, die beweren dat de waarde van het infanterievuur op groote afstanden te hoog wordt geschat, dat ook het vuur der artillerie op de licht verplaatsbare massa's der cavalerie minder uitwerking heeft dan veelal gemeend wordt, dit neemt toch niet weg, dat de steun dien beide wapens in den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand elkaar kunnen bieden, een zeker gevoel van gerustheid, van zelfvertrouwen, of zelfs van moreel overwicht geeft; terwijl bij de tegenpartij natuurlijk het tegenovergestelde 't geval is.

Veel, zeer veel dus heeft de cavalerie verloren, nadat zij, zooals de Roo het figuurlijk uitdrukte, reeds »alles verloren had". Maar, wat er toen bij gevoegd werd, dat ze »niets had gewonnen", geldt thans niet meer. Vooral door den oorlog in '70 is duidelijk gebleken, dat bij een doeltreffend gebruik van deugdelijke cavalerie, dit wapen een hoofdfactor kan zijn tot bereiking van het doel van den oorlog. Of men nu dien hoofdfactor den naam geeft van *hoofd-* of van *hulpwapen*, is van ondergeschikt belang: met hoofdfactoren dient zorgvuldig rekening te worden gehouden, wil men eene richtige uitkomst verwachten. Dit is het wat de cavalerie sedert '68 gewonnen heeft; meer, veel meer dan ze verloor. Wel verre dan ook dat, zooals de Roo het in zijn geschrift uitdrukte, de tijd voor de cavalerie voorbij is, heeft dit wapen een beteekenis gekregen, die niemand het meer toedacht — mits namelijk, zooals wij zeiden, de cavalerie deugdelijk zij en mits daarvan een doeltreffend gebruik worde gemaakt. Alleen voor cavalerie, waaraan als hoogste eisch wordt gesteld, dat ze bij voorkomende gelegenheden een goed gesloten cordon kan vormen, bij volksoploop of oproer de politie weet te helpen; voor cavalerie, in een woord, die haar bestaan meer aan bijzondere sympathieën en beweegredenen dankt dan aan hare onmisbaarheid voor den oorlog, voor zulke cavalerie is de tijd voorbij.

Het zou ons te ver voeren, hier te onderzoeken, in hoeverre onze cavalerie in oorlogstijd een belangrijke rol te vervullen kan hebben; genoeg zij het te constateeren, dat in Nederland, zoowel als in Ned. Indië hare toekomst verzekerd is.

In Indië was dit tot voor betrekkelijk zeer korten tijd niet het geval. Nog in het jongste Koloniaal Verslag wordt melding gemaakt van »eene aanschrijving, die aan de Indische Regeering gericht werd met het doel, om de sterkte van het regiment cavalerie, in afwachting van de reorganisatie, geleidelijk te doen afnemen". Alleen de bezwaren daartegen door het Ind. legerbestuur ingebracht deden daarop terugkomen.

Wat bedoeld werd met die geleidelijke afneming, is niet twijfelachtig, en wat er alsdan bij de verwachte reorganisatie van de O.-I. cavalerie geworden zou zijn, evenmin. Genoeg, het voortbestaan van het wapen, niet als een korps beredene politie alleen, maar als onderdeel van het leger, staat vast. Trouwens, van de zijde van het Indisch legerbestuur heeft het der cavalerie niet aan belangstelling ontbroken. In het Koloniaal Verslag van '79 o. a. zien wij daarvan de blijken, waar ten behoeve van dit wapen wordt gevraagd om toezending van achterlaad-karabijnen; en dat het hier meer was dan bloote belangstelling, mag men daaruit besluiten, dat nog binnen het jaar, als gold het eene spoedvereischende zaak, opnieuw op die toezending werd aangedrongen. Werkelijk volgde spoedig daarop de beschikbaarstelling van 300 karabijnen van het stelsel-Remington, d. i. hetzelfde vuurwapen, sedert een tiental jaren bij de Nederlandsche cavalerie in gebruik.

Hiermede zijn wij gekomen tot ons eigenlijk onderwerp, tot de bespreking van de bewapening der O.-I. cavalerie naar aanleiding van het geschrift, aan het hoofd dezes vermeld.

Zeiden we vroeger, dat voor de cavalerie in 't algemeen te rechter tijd het juiste woord werd gesproken, met betrekking tot de O.-I. cavalerie kan ditzelfde niet worden gezegd. Zoo ergens de behoefte aan een beter vuurwapen zich moest doen gevoelen, dan was het wel bij het ruiterwapen in Indië. Terwijl ten behoeve van de infanterie, van de schutterij, van de barissans, enz. de Beaumont-geweren bij duizenden naar Indië werden gezonden, zoodat dáár op dit oogenblik minstens 50 000 van die snel- en juistschietende vuurwapens in gebruik of in de magazijnen opgelegd zijn; terwijl de Nederlandsche cavalerie op grond van de ervaringen van den Fransch-Duitschen oorlog dadelijk van uitmuntende achterlaad-karabijnen voorzien werd, en daardoor van den beginne af in de gelegenheid was, zich practisch voor te bereiden tot den haar pas aangewezen nieuwen werkkring te velde, scheen aan het zusterwapen in Indië, met zijn gebrekkige gladloops-

karabijn van 1842, in 't geheel niet te worden gedacht. In hoeverre die achterstelling een gevolg was van de bovenbedoelde plannen tot de geheele of gedeeltelijke opheffing van dit deel der Indische krijgsmacht, is moeilijk na te gaan; maar dit is in elk geval zeker, dat zoolang er uit Nederland geen betere vuurwapens werden verstrekt, de O.-I. cavalerie geen recht van bestaan had, althans niet tot eene getalsterkte als vastgesteld was bij de organisatie van het jaar '74. Het Nederlandsche gouvernement had te kiezen: òf betere bewapening met handhaving van de cavalerie als onderdeel van de krijgsmacht; òf geheele of gedeeltelijke opheffing van het wapen. Dank zij vooral de waarschuwende stemmen, die zich tegen het laatste verklaarden, bepaalde zich eindelijk de keus tot het eerste, terwijl, zooals we gezien hebben, door de uitzending van achterlaad-karabijnen aan dit besluit een begin van uitvoering werd gegeven.

In de vergadering van de *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap* van 24 Nov. j.l., waar de kapitein van den Generalen Staf de Bas het vraagstuk der cavalerie behandelde, had naar aanleiding van laatstgemeld besluit eene korte gedachtenwisseling plaats. Een der sprekers, de 1ste luitenant de Neve, deed daarbij als zijn gevoelen kennen, dat het beter geweest zou zijn, als de Regeering had kunnen besluiten, in plaats van de O.-I. cavalerie met gewone achterlaad-karabijnen te bewapenen, eerst een onderzoek in te stellen naar de deugdelijkheid van een repeteer-karabijn als oorlogsvuurwapen. Inzonderheid voor de cavalerie in Indië, dacht spreker, zou een dergelijk wapen bij uitstek geschikt kunnen blijken. Daar echter de voorzitter der vergadering toen oordeelde, dat dergelijke beschouwingen te ver buiten het in behandeling zijnde onderwerp lagen, en hij bovendien niet wilde afgeweken zien van den regel, om dáár ter plaatse zoo weinig mogelijk zich bezig te houden met regeeringshandelingen of besprekingen op het Binnenhof, vond de heer de Neve destijds geen gelegenheid, om zijne denkbeelden geheel te ontwikkelen. Hij besloot daarom, dit te doen bij openbaar geschrift; waarschijnlijk althans zou zonder de genoemde omstandigheid zijne studie over de Remington-karabijn, waarvan wij boven den titel afschreven, òf niet, òf in een anderen vorm in 't licht zijn verschenen.

Zooals die titel aanduidt, heeft het geschrift eene tweeledige strekking: vooreerst om onze cavalerie-karabijn als oorlogsvuurwapen in zijne betrekkelijke waarde te doen kennen; ten andere om de invoering daarvan bij het Indische leger te ontraden, — want daarop komt het stellen van de vraag op den titel toch neer.

Het ligt buiten ons bestek, hier de gronden aan te voeren, waarop de heer de Neve zijne bewering steunt, dat de Remington-karabijn

niet meer op de hoogte van onzen tijd is, niet voldoet aan de eischen, die men tegenwoordig aan een cavalerie-vuurwapen mag stellen. Wie daarin belang stelt, raadplege het geschrift zelf, terwijl men in het *Militair Weekblad* van 4 en 11 Juli jl. een even degelijke als uitvoerige beoordeeling van de juistheid dier gronden, en in latere nommers eene anti-critiek van den schrijver kan vinden. Voor ons doel hebben wij ons in hoofdzaak slechts bezig te houden met het tweede gedeelte van den inhoud, met de vraag, of het raadzaam zou wezen, op het genomen besluit ten opzichte van de bewapening der O.-I. cavalerie terug te komen, en, zooals de schrijver voorstelt, liever een onderzoek in te stellen naar een »uitmuntende repeteer-karabijn".

't Is hier alweer de oude geschiedenis: *le mieux est l'ennemi du bien.* Met den schrijver van het *Militair Weekblad* aannemende, dat de heer de Neve in zijn afkeurend oordeel van de Remington-karabijn niet vrij te pleiten is van overdrijving, gelooven wij dat, wanneer men rekening houdt met de veel lagere eischen van een oorlogsvuurwapen in Indië tegenover een inlandschen vijand, de invoering van genoemde karabijn onvoorwaardelijk toejuiching verdient. Wij zien niet in, dat dáár een wapen met eene vizierindeeling van meer dan 1000 meter zulke overwegende voordeelen zou aanbieden, dat hieraan het voordeel van eenheid in de bewapening van de geheele cavalerie mag worden opgeofferd. En wat betreft de voorkeur, die de heer Neve geeft aan een vuurwapen met *repeteer*-inrichting, zoolang niet uitgemaakt is, welk stelsel aan alle eischen voldoet, zal men het best doen, zich met de gewone wijze van snelladen tevreden te stellen. Ook hier sluiten we ons aan bij den schrijver in het *Militair Weekblad*, waar hij zegt, dat een stelsel als dat van *Vetterli,* hetwelk sedert 12 jaar in Europa bekend is, zonder door een der groote mogendheden te zijn aangenomen, niet meer voor invoering in aanmerking komt, terwijl de wijzigingen, die dit of een van de overige bestaande repeteer-stelsels zouden moeten ondergaan, een kostbaren tijd zouden doen verliezen. »Wij zijn misschien", zooals dezelfde schrijver zich uitdrukt in N°. 19 van het *Mil. Weekbl.* »op reis naar de repeteer-vuurwapens"; maar men behoeft den uitslag der proefnemingen slechts na te gaan, om zich te overtuigen hoe vèr het einddoel dier reis nog verwijderd ligt. Neemt men daarbij in aanmerking, dat ons oorlogsbudget niet toelaat, om, zooals elders geschiedt, op groote schaal proeven te nemen, dan blijkt genoeg hoe verkeerd het zou zijn, met het verbeteren van de bewapening der O. I. cavalerie te wachten, totdat het vraagstuk der repeteer-vuurwapens is opgelost; te meer, daar o. i. het volstrekt nog niet uitgemaakt is, dat in de toekomst met dergelijke vuurwapens zal worden geoorloogd. Men zou met bijna evenveel grond de invoering van een

verbeterd vuurwapen kunnen ontraden met het oog op het weerstandsvermogen der stalen borstplaten, waarvan kortelings de invoering voorgesteld werd.

't Is waar, de Remington-karabijn heeft haar gebreken, en wij zijn overtuigd, dat het niet moeilijk zou zijn een cavalerie-vuurwapen aan te wijzen, dat in meer dan één opzicht de voorkeur verdient. Maar dit is hier niet de vraag. De vraag is, of de Remington karabijn voldoet aan de eischen van één vuurwapen der cavalerie tegenover een inlandschen vijand op Indischen bodem. Want waar sprake is, om de gladloopskarabijn te vervangen, is de karabijn der *Nederlandsche* cavalerie, zoolang zich daartegen geen overwegende bezwaren doen gelden, het aangewezen wapen. Zoodanige bezwaren nu bestaan er niet. In vergelijking met de karabijn model-'42, heeft de Remington-karabijn zulke voortreffelijke eigenschappen, dat wanneer eenmaal de O. I. cavalerie zal hebben geleerd, daarvan het rechte gebruik te maken, een geheele ommekeer moet komen in de opvatting omtrent de beteekenis van dit onderdeel der Indische krijgsmacht. Tot nu toe, men mag dit met vrij groote zekerheid aannemen, is de O. I. cavalerie weinig geoefend in het schieten, en wel om de eenvoudige reden, dat haar vuurwapen zich daartoe niet leende. Daarom zal de eerste zorg van het Indische legerbestuur moeten wezen, door veelvuldige oefeningen in het schijfschieten, de ruiters tot uitstekende schutters te vormen; zonder dat heeft het bezit van een vuurwapen dat op groote afstanden juist schiet geen 't minste nut. Eerst dan ook zal het mogelijk zijn gebruik te maken van de ervaring, opgedaan in den Fransch-Duitschen oorlog en vooral ook in den Transvaalschen krijg; eerst dan zal men de cavalerie in Indië den omvattenden, hoogstgewichtigen werkkring kunnen toewijzen, die rechtens haar toekomt.

Bijna te laat, maar toch nog bij tijds werd voor de O. I. cavalerie het juiste woord gesproken: »stijgt af; slaat ze in 't gezicht!" Op het uiterste oogenblik, toen het reeds uitgemaakt scheen, dat dit wapen, met zoo schoon een verleden, geen toekomst meer had, zond het Nederlandsche gouvernement snel en juist schietende vuurwapens; wel is waar een kleine bezending nog slechts, maar die zeker spoedig door een grootere zal worden gevolgd. Van dat oogenblik af zijn de kansen gekeerd, is een nieuwe toekomst voor het wapen geopend. Maar, wij herhalen het met aandrang, zal de O. I. cavalerie hare roeping kunnen vervullen, zal zij meer dan vroeger zelfstandig optreden, zich tot het doen van verkenningen, tot het onderhouden van de gemeenschap, tot het bezetten van belangrijke punten, tot het vervolgen van een geslagen vijand, vèr van de hoofdmacht durven verwijderen, dan moet zij leeren schieten, om, afgezeten, als infanterist dienst te kunnen

doen. Waar het, zooals in Indië, dikwijls onverwacht er op aankomt, te doen blijken van ons overwicht aan macht en gezag, daar is de snelheid van aldus geoefende cavalerie van onberekenbaar nut. Met een vuurwapen als de gladloopskarabijn was een dergelijk zelfstandig optreden van de cavalerie bijna ondenkbaar; sedert zij in 't bezit is, of spoedig in 't bezit zal wezen van Remington-karabijnen, is dàt hare aangewezen taak. Heeft zij zich behoorlijk tot het vervullen van die taak voorbereid; heeft zij zich geoefend in het schieten op de voor Indië zeer groote afstanden die het vizier van de Remington aanwijst, is zij bedreven in het voeren van het gevecht te voet in verspreide orde vooral, dan zal zeer zeker bij de eerste gelegenheid blijken, hoevéél de O. I. cavalerie door de nieuwe bewapening heeft gewonnen; en niemand zal er dan meer aan denken, om, zoolang de Nederlandsche cavalerie met gewone achterlaad-karabijnen gewapend is, voor de cavalerie in Indië karabijnen van een of ander repeteerstelsel te eischen. Voor Indië achten wij een vuurwapen als de Nederlandsche cavalerie-karabijn, mits daarvan, in de ruimste beteekenis van het woord, een goed gebruik worde gemaakt, meer dan voldoende.

Eene geheel andere vraag is, of de Remington-karabijn ook voldoende mag worden geacht als oorlogsvuurwapen voor de Nederlandsche cavalerie; of, met het oog op de bewapening der ruiterij in de andere Europeesche staten, de tijd niet gekomen is, om zonder verwijl haar te voorzien van een vuurwapen, dat beter aan de tegenwoordige eischen voldoet. Men heeft slechts uit een der vele als beter erkende stelsels te kiezen, zoodat met langdurige proefnemingen geen tijd en geen geld behoeft te worden verspild; daarbij kan, sedert de invoering bij de infanterie van de voor de cavalerie-karabijn onbruikbare pâtroon n°. 2, de quaestie van munitie-eenheid buiten beschouwing worden gelaten.

Met die vraag evenwel mogen we ons hier niet inlaten; ze heeft met het vraagstuk van de bewapening der O.-I. cavalerie geen de minste verwantschap.

Wanneer niettemin de heer de Neve in één en hetzelfde geschrift beide vraagstukken behandelt, dan moet dit waarschijnlijk alleen worden toegeschreven aan de vroeger vermelde omstandigheid, die aanleiding gaf tot openbaarmaking van zijne overigens zoo belangwekkende studie. Dáárin, in het niet genoeg scheiden van de Europeesche en de Indische toestanden, van de eischen die hier en daarginds aan een vuurwapen moeten worden gesteld, ligt onzes inziens eene groote font; daardoor heeft de schrijver voor de Indische cavalerie meer gevraagd dan deze behoefde. Maar overvragen heeft ook zijne nuttige zijde; om het mogelijke te erlangen, moet dikwijls het onmogelijke worden geëischt. Het Nederlandsche gouvernement zond 300 gewone achterlaad-karabijnen, en bracht, daarmee in verband,

eene vroeger gedane bestelling van 1000 revolvers tot 300 terug; de heer de Neve, daarin gesteund door een deskundige bij uitnemendheid, den heer de Bas, eischt karabijnen van grooter vermogen, als 't kan een uitmuntende repeteer-karabijn. Welnu, laat ons hopen, dat de Regeering, ingevolge de gegeven wenken, blijvend hare aandacht zal vestigen op de onvoldoende bewapening der Nederlandsche cavalerie; dat zij de O.-I. cavalerie zoo spoedig mogelijk voorzien zal van de nog ontbrekende wapens. Is eenmaal de cavalerie in Nederland van »uitmuntende" karabijnen voorzien, dan kan opnieuw de eisch gesteld worden, dat ook de cavalerie in Indië daarmee worde bewapend; voor 't naast echter heeft dáár de bewapeningsquaestie voorgoed haar beslag gekregen.

Aan het Indische legerbestuur verder de zorg voor de oefening, die noodig is, om van de nu goed gewapende ruiters al het nut te trekken, dat daarvan, niet alleen voor den oorlog, maar ook voor de in Indië daarmee zoo nauw verwante politiediensten te trekken valt. Véél oefening wordt daartoe vereischt, wij zeiden het reeds: oefeningen in het schieten vooral. Maar dit alleen is niet genoeg. De nieuwe bewapening zal onvermijdelijk wijziging brengen in de tot nu toe in Indië gevolgde tactische voorschriften der cavalerie te velde. Voor een deel zal de ervaring van vroeger, maar voor het grootere deel de ervaring der toekomst den aard dier wijzigingen bepalen; op de officieren van het wapen rust dan de taak om daaraan een blijvenden vorm te geven, eene nieuwe tactiek te scheppen voor de O.-I. cavalerie.

Het ligt niet op onzen weg, hier te wijzen op het gewicht van die taak; op de hooge eischen, die tot de goede vervulling daarvan aan het officierskorps van dat wapen moeten worden gesteld. Hier zij het genoeg, daarop terloops de aandacht te hebben gevestigd, terwijl men ons wel zal willen veroorloven, bij wijze van toelichtend voorbeeld, eene historische bijzonderheid mee te deelen uit vroegere dagen.

Een van de beste cavalerie-korpsen in de vorige eeuw was het regiment karabiniers van *Monsieur*; dus genoemd naar den broeder des Konings, den Graaf van Provence, die in 1758 met den titel van *mestre-de-camp* bevelhebber en eigenaar werd van dit korps. Vóór hem was Lodewijk XV kommandant geweest, terwijl deze het bevel had overgenomen van zijn grootvader, koning Lodewijk den Veertiende. 't Was toen voor de cavalerie een andere tijd: om bevel te voeren over het korps karabiniers, moest men zijn van koninklijken bloede, of hoogen adel paren aân de grootste verdiensten. Hoe daarbij de verhouding was tusschen den bevelhebber en zijne ondergeschikten, kan blijken uit de volgende zinsneden van een brief, die gemelde Graaf van

Provence schreef aan het korps bij 't overlijden van den markies de Poyanne, luitenant-generaal van 's konings legers, ridder van zijne orden, *mestre-de-camp*-lieutenant van het korps karabiniers:

»J'ai appris, messieurs, avec une sensibilité, facile à concevoir, et que vous partagez sans doute, la perte que le corps vient de faire en la personne de M. le marquis de Poyanne. J'ai sur le champ résolu de donner désormais tous mes soins à un corps aussi distingué, dont ma confiance envers M. le marquis de Poyanne et la connaissance que j'avais de son mérite, me faisoit entièrement reposer sur lui. En même temps je me suis appliqué au choix d'un successeur digne d'être à vôtre tête, et de remplacer l'excellent officier que nous venons de perdre. Après y avoir murement réfléchi, j'ai fait choix de M. le comte de Chabrillant, capitaine de mes gardes; et je ne doute pas, le connaissant, comme je le fais, qu'il ne justifie ma bonne opinion en méritant le suffrage d'un corps à la tête duquel je me fais honneur d'être. Je serai toujours fort aise, messieurs, quand je trouverai les occasions de vous donner des marques de mon estime et de ma très sincère affection."

Nog eens, dat waren andere tijden voor de cavalerie. Maar wat men niet in die tijden zou verwachten, en waarop we eigenlijk wilden neerkomen, was, dat deze zelfde Graaf van Provence aan den staf van het korps toevoegde een leeraar in de — *Wiskunde.* Dat destijds bij de Fransche cavalerie een leeraar in de veeartsenijkunde bestond, een *professeur d'hippiatrique*, die voor de officieren een cursus hield over de schoone vorming en samenstelling van het paard, alsmede over zijne gebreken; over de gezwellen, wonden en de kunst om die te genezen; over de bewegingen van het geoefende en het ongeoefende paard; over de voorzorgen, die bij de remonte in acht zijn te nemen, enz.; ieder zal het dadelijk gelooven, want de cavalerie, zooals we pas nog gezien hebben, stond zeer hoog in aanzien, en natuurlijkerwijs werden ook aan het paard zeer bijzondere zorgen gewijd. Maar een *professeur de mathématiques*, toegevoegd aan den staf van de karabiniers, zal men vragen, wat ter wereld kan die daar uitgevoerd hebben? — Wij geven het antwoord, zooals wij het vonden:

»*Monsieur*, zoo lezen wij in eene opgave betreffende de samenstelling van genoemden staf, »*Monsieur*, persuadé que les sciences mathématiques sont utiles et même nécessaires aux officiers particuliers, a attaché au corps de carabiniers un de ses ingénieurs géographes, auquel il a donné le titre de professeur de mathématiques. Ce professeur donne par semaine dix leçons gratuites. Les jeunes officiers du corps, divisé en deux classes, sont obligés de s'y trouver *trois fois par semaine.*"

»Combien ne seroit-il pas à désirer", voegt de berichtgever uit dien

tijd er bij, »que le gouvernement formât dans chaque régiment un établissement aussi utile et aussi sage que celui-ci?"

'tIs meer dan 100 jaar geleden, te lang dus om die woorden tot de onze te maken; maar vergeten wij niet, en laat vooral de cavalerie niet vergeten, de les van den officier der karabiniers in den slag bij Sahai: »*Au visage, camerades, au visage!*"

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

---

12 Juni — 20 Augustus 1881.

INHOUD:

DE REGEERING DER N.-Oostindische koloniën wordt door den heer Emil Metzger in *Unsere Zeit* besproken. Tot heden verscheen nog slechts (in het 7e Heft) het eerste gedeelte.

Het artikel verdient zeer veel aandacht.

Met zaakkennis wordt de toestand blootgelegd en scherpzinnig, dikwijls treffend juist, wordt hij beoordeeld.

De schrijver begint met het gewicht der positie van den gouverneur-generaal uiteen te zetten, en knoopt daaraan eenige beschouwingen vast betreffende de quaestie, of de gouverneur-generaal al dan niet gekozen dient te worden uit personen die Indië door aanschouwing hebben leeren kennen. De benoeming van menschen die nooit in Indië geweest zijn, wordt in den regel aanbevolen, op grond dat zulke mannen meer frischheid van lichaam en geest bezitten, en op grond dat zij veel

meer nimbus om zich heen verspreiden dan iemand die een langen weg in Indië achter zich heeft; daarbij voegt de heer Metzger nog, dat iemand die een geruimen tijd in Indië is geweest, te veel kennissen en vrienden in de kolonie bezit, dan dat niet het gevaar voor een familie-regeering zou ontstaan. Van een anderen kant staat de gouverneur-generaal op zulk een hoogte, dat hij in vele meer intieme betrekkingen van het staats- en van het privaatleven nimmer doordringen kan, als hij niet reeds vroeger een geruimen tijd in Indië heeft doorgebracht; ook de taal blijft hem dan onbekend; zelfs zijn naaste inlandsche omgeving blijft hem vreemd. Wie gouverneur-generaal wordt na in Indië een hooge betrekking bekleed te hebben, brengt een kennis mede, welke een ander in het gunstigste geval eerst na jaren machtig wordt, en die kennis is niet beperkt tot den tak van dienst, waarbij hij werkzaam is geweest. Bijna ieder, die een zekere positie inneemt en dikwijls met de inlanders in aanraking komt, doet de ondervinding op, dat zij de beste inlichtingen geven over hetgeen niet in hun nabijheid voorvalt; ontstaat er in een zekere streek een geest van ontevredenheid, het wordt niet dáár, maar in een andere streek ontdekt. — Men beweert, dat een oud-Indiër te eenzijdig is, om als gouverneur-generaal te mogen fungeeren, maar is een eenzijdige beoordeeling niet veel meer te vreezen van hem, die zaken en personen alleen op een afstand en van een hoogte beschouwt? — De nimbus zou bij een die in Indië onbekend is grooter zijn, meent men; bekommert echter de inlander zich ooit over hetgeen iemand geweest is? Het ambt geeft den nimbus; nooit zal een inlander iemand, Europeeër of ook landgenoot, die van de laagste sporten opgeklommen is, deswege minder eerbied betoonen. — Wat de vrees voor een familieregeering betreft, geheel ongegrond is zij niet; maar die vrees moet men ook koesteren wanneer een persoon die nooit in de kolonie geweest is, gouverneur-generaal wordt; tegen familieregeering bestaat geen andere waarborg dan het karakter van den benoemde; volkomen vrij van de invloeden zijner omgeving kan niemand zich houden; misbruiken komen bij alle standen en bij alle volken voor. — In den tegenwoordigen tijd, nu de verbinding van het vaderland met de kolonie voor het politieke leven van Indië drukkend geworden is, zijn de veelzijdige aanrakingspunten van een landvoogd die in Nederland als publiek persoon een rol gespeeld heeft, veel gevaarlijker dan de aanrakingspunten van een man, die een lange Indische loopbaan afgebroken heeft om in het vaderland rust te genieten; de laatste blijft min of meer vreemdeling in Europa, en wordt hij naar Indië teruggeroepen, om daar als gouverneur-generaal zijn land te dienen, dan is hij in den regel los van alle politieke banden. Veel schadelijker nu dan een familieregeering is een partijregeering; het bevoorrechten van een partij leidt tot veel belangrijker concessiën, en juist hierom is het gevaar voor een partijregeering zoo groot, omdat een bevoorrechten van een partij in den regel voor onschuldig wordt gehouden, terwijl een bevoorrechting van personen wordt afgekeurd.

De schrijver constateert vervolgens, dat ten koste van een krachtige regeering de nimbus van den gouverneur-generaal in de laatste jaren zeer verflauwd is, omdat de landvoogd te afhankelijk is van den minister

van koloniën en van de Staten-Generaal. Reeds is het tweemaal voorgekomen, dat een verandering van ministerie een aftreden van den gouverneur-generaal ten gevolge had: eens werd een gouverneur-generaal, trouwens nadat zijn vijf jaren om waren, teruggeroepen, en ten tweede nam de gouverneur-generaal Loudon zijn ontslag, toen een ministerie optrad, dat een volkomen verandering in verschillende gewichtige aangelegenheden teweegbrengen moest: „nog geen drie jaar", herinnert de schrijver, „bekleedde de heer Loudon zijn ambt, en hij bracht zeer belangrijke persoonlijke belangen aan zijn overtuiging ten offer". Een tweede voorbeeld echter van dezen aard bestaat er niet, wat wel eenigermate opvallend is, daar Nederland sinds 1845 22 ministers van koloniën heeft gekend (de tijdelijk vervangenden niet medegerekend), en Indië in denzelfden tijd acht landvoogden heeft gehad, en dikwijls ministers van verschillende kleur elkander volgden. Ziet men het lijstje van de gelijktijdige ministers en landvoogden na, dan bemerkt men merkwaardige combinatiën van kleuren en verschillende afwisselingen in de schakeering.

De schrijver verklaart hierna de attributen van den gouverneur-generaal en de bestemming van den Raad van Indië; ook de zorg voor de gouvernementscultures en de grondrechten komen daarbij ter sprake. Het Regeeringsreglement, zegt de schrijver o. a., wil dat de betaling met vermijding van een schadelijke overdrijving zoodanig zij, dat de gedwongen cultures den inlander even veel voordeel geven als de vrije; maar, merkt hij op, bij de toepassing van dat voorschrift wordt een eigenaardige wijze van berekening waargenomen. Eer de inlander koffie oogsten kan van nieuwe tuinen, moeten deze vier jaar oud zijn; voor den aanleg der tuinen ontvangt hij niets, en voor de 125 halve kilogrammen koffie wordt hem slechts *f* 14 betaald.

Bij de bespreking van art. 59 van het Regeeringsreglement releveert de schrijver, dat de quaestie van de competentie van den gouverneur-generaal — „een levensquaestie voor de zelfstandigheid van den landvoogd" — reeds tot ernstige verwikkelingen aanleiding gegeven heeft. Eén geval van dien aard is bekend geworden. De minister ontwikkelde als zijn beginsel, dat de gouverneur-generaal, om den minister in staat te stellen de verantwoordelijkheid voor de daden van den landvoogd te dragen, steeds zooveel mogelijk met hem in overleg te treden had alvorens een maatregel te nemen. De gouverneur-generaal echter antwoordde: „De gouverneur-generaal regeert in naam des Konings. Het is waar, dat de minister jegens de Kamer verantwoordelijk is, en ook, dat hij die verantwoordelijkheid ten volle op zich moet nemen, maar dat behoort niet te geschieden op grond eener beperking van de macht van den gouverneur-generaal, maar in het vertrouwen, dat de gouverneur-generaal geen onverantwoordelijke daden pleegt. Een gouverneur-generaal die dit vertrouwen niet geniet, moet aftreden." En toen dezelfde minister kort daarop den gouverneur-generaal verzocht, een maatregel die reeds vóór het optreden van den minister begonnen was, te schorsen, waardoor het prestige van den landvoogd geschokt moest worden, toen gehoorzaamde de gouverneur-generaal onmiddellijk, maar ook vroeg hij telegraphisch om zijn ontslag, wat hem mede telegraphisch, maar eerst zes weken later, verleend werd.

De vraag: moet Indië in Indië, dan wel in den Haag geregeerd worden? zal vroeg of laat tot een beslissing moeten komen, zegt de schrijver terecht, en hoe eerder het gebeurt, hoe beter. Niet de minister van koloniën alleen oefent echter een druk uit, welks invloed alle krachtige maatregelen (en krachtige maatregelen zijn onontbeerlijk) storend in den weg treedt, maar ook de volksvertegenwoordiging. Twaalf jaar na de invoering van het Regeeringsreglement is voor de eerste maal de koloniale begrooting bij de wet vastgesteld, en sedert is van die wettelijke vaststelling door de leden der Staten-Generaal ruimschoots partij getrokken, om hun verzoeken en wenschen aan den minister van koloniën kenbaar te maken, en ten einde de begrooting te redden en den ministerszetel te behouden moest de minister maar al te dikwijls zich meegaand betoonen. „Bedenkt men nu hoe vele zeer uiteenloopende belangen Holland met Indië verbinden, hoe het particularisme in Holland alles voor de gemeente, de stad, hoogstens de provincie verlangt, en den lieven naaste zoo min mogelijk gunt, dan kan men zich voorstellen aan welke pressie van de zijde hunner kiezers de afgevaardigden blootgesteld zijn, die immers van tijd tot tijd zich aan een nieuwe verkiezing moeten onderwerpen." Tusschen die uiteenloopende belangen moet de minister heen laveeren, en het ligt voor de hand, dat het hem moeilijk moet vallen, een maatregel die in de een of andere richting wordt genomen, door te zetten. Daarbij komt nog, dat Indië volstrekt niet vertegenwoordigd is in de Staten-Generaal; het is veel, als er onder de leden der vertegenwoordiging vijf gevonden worden die in Indië geweest zijn; het kan echter ook voorkomen dat geen enkele afgevaardigde Indië ooit gezien heeft, en dat de minister met al zijn ambtenaren een vreemdeling in onze koloniën is.

Een regeling door de wetgevende macht is vooral bij de verwisselingen van ministers niet doeltreffend; hoeveel tijd gaat er door verloren, en hoeveel moeite blijkt dikwijls vergeefsch geweest te zijn, daar een nieuw minister het langdurig en ook dikwijls zorgvuldig voorbereide werk van zijn voorganger afkeurt! De mannen van 1848 wilden aan de Indische regeering zooveel mogelijk onafhankelijkheid toekennen; daaraan is, helaas! geen gevolg gegeven. De gouverneur-generaal heeft feitelijk zelfs de vrijheid niet meer, welke het Regeeringsreglement hem vergunt, en dit reglement reeds bindt hem veel meer, dan voor een goede behandeling van zaken wenschelijk is, terwijl hij in andere opzichten, althans naar de letter der wet, veel vrijheid van handelen heeft. Wil de gouverneur-generaal een millioen voor buitengewone uitgaven beschikbaar stellen, met de wet in de hand kan hij zich daartoe gerechtigd achten; maar om in een kazerne, waar tot nu toe 50 petroleumlampen brandden, één lamp meer te outsteken, heeft hij de toestemming des Konings noodig! Door zulk een gang van zaken wordt ter wille van nietigheden de aandacht van de hoofdzaak afgeleid.

Wij hebben in Indië een krachtige regeering noodig. Behalve op de inlanders hebben wij op de Chineezen te letten, niet zoo zeer om hun getal (300 000), als om hun vele vertakkingen in aangrenzende landen, en om de krachtige ontwikkeling van den Chineeschen handel in Oost-Azië en om den geest van verzet, die zich in den laatsten tijd, ook bij de invoering van de nieuwe belastingen, openbaarde. Men

denke niet dat hetgeen in Hollandsche en Indische bladen behandeld wordt, den beschaafden inlander en Chinees onbekend blijft, en van dezen uitgaande verbreidt het zich verder. Er moet langzamerhand gevaar ontstaan voor het gezag.

De schrijver is tegen het afvaardigen van vertegenwoordigers van Indië naar de Staten-Generaal; de Europeesche bevolking zou volgens haar zielental hoogstens één vertegenwoordiger kunnen kiezen; den inlanders door eigen afgevaardigden zitting en stem in de Kamer te verleenen, zou tot onmogelijkheden leiden, en hen door Europeanen te laten vertegenwoordigen zou onbillijk zijn tegen de ingezetenen van Holland, wier lot dan in hooge mate door de Indische stemmen beheerscht zou worden. De moeilijkheid ligt hierin, om den invloed der Kamers te verminderen hetzij door toevoeging van een nieuw element in zulk een hoeveelheid dat het tegenwoordige karakter er geheel door veranderd wordt, hetzij hierdoor, dat men hun den invloed ontneemt, en dan zoowel den directen invloed, welken zij ten opzichte van de koloniale wetgeving uitoefenen, als den indirecten. Voor het eene en voor het andere is echter de medewerking der Staten-Generaal noodig, en dezen zullen haar zeker niet gaarne verleenen. Het minst onmogelijk is, den indirecten invloed der Kamers te verminderen, door den Minister, wat de behandeling der begrooting aangaat, in een onafhankelijker positie te stellen, en ten einde hiertoe met hoop op goed gevolg een poging te kunnen aanwenden, moet men beginnen met de scheiding der Indische financiën van de Nederlandsche te helpen bewerken. Kon dan verder de koloniale wetgeving worden opgedragen aan een in Indië resideerenden Kolonialen Raad, welke ten deele door de Kroon, ten deele door de Staten-Generaal benoemd zou moeten worden, en tegenover welken Raad de gouverneur-generaal en natuurlijk ook de Kroon hun „veto" konden doen hooren, dan zou stellig een toestand worden geschapen, die de ontwikkeling van meer énergie in 't verschiet zou stellen, en de gelegenheid zou geven om, trots toevallige veranderingen in het ministerie, voort te gaan op den eenmaal ingeslagen weg, zonder te aarzelen en zonder te wankelen.

DUITSCHLAND MOET KOLONIËN HEBBEN. Het geschrift van Dr. Fabri en dat van Dr. Hübbe Schleiden zijn gevolgd door Prof. Wagner's *Ueber Gründung deutscher Koloniën,* door de verslagen van den »Central Verein für Handelsgeographie und Förderung deutscher Interessen im Auslande," enz. „Als een lawine neemt in Duitschland de litteratuur *over, voor* en *tegen* koloniën toe," zegt de Heer Loehnis in zijn onlangs verschenen boekje over „Die Europäischen Koloniën."

Hij behandelt daarin:

de Engelsche koloniën en de koloniale politiek der Engelschen;
Holland en zijn koloniën;
de koloniën der Romaansche staten en
de koloniale plannen der Duitschers.

Een vriendschappelijke gezindheid jegens Holland spreekt uit het boekje niet. Holland met zijn kleine bevolking is volgens hem geenszins in staat, zijn heerlijke koloniën op dezelfde wijze als Engeland te ontwikkelen en ze met een krachtige hand te besturen; het kan slechts

een quaestie van tijd zijn, wanneer de Hollandsche koloniën in andere, sterkere handen zullen overgaan.

Bewijzen brengt de schrijver niet bij. Alleen gebruikt hij als argument, dat de Engelschen in 1847 de vrijheid konden nemen, met den Sultan van Broenei op Borneo een verdrag te sluiten, waarbij die Sultan zich verbond verder aan geen enkele vreemde mogendheid noch aan een privaat persoon land af te staan zonder de goedkeuring van de Engelsche Regeering. Voorts constateert hij, dat de uitgaven in Nederlandsch-Indië aanhoudend stijgen, en dat de koffieproductie van 1855 tot 1879:

in de Hollandsche koloniën	toenam	met	28 %
» Engelsch Westindië	»	»	45 %
op Ceylon	»	»	80 %
in Zuid-Afrika	»	»	64 %
» Brazilië	»	»	38 %

Van Holland met een zielental dat nog kleiner is dan het bevolkingscijfer der stad Londen als een „natie" te spreken, heeft voor ernstige menschen iets komisch, beweert de heer Loehnis. Analyseert men volgens de officieele statistiek de handelsbeweging van Holland, dan vertoont zich die geheele staat met zijn 3 ¼ millioen inwoners commercieel slechts als een groote expeditieplaats; dat is: de staat Holland leeft juist zooals een der Hanzesteden.

De schrijver heeft intusschen de goedheid, zijn landgenooten niet tot een annexatie van de Hollandsche koloniën aan te zetten; zelfs bestrijdt hij de meening dat het Duitsche *rijk* naar overzeesche koloniën zou moeten streven. Het grondvesten van koloniën zij het werk van bijzondere personen, en de klacht dat door emigratie Duitschland zooveel verliest, beantwoordt hij met de aansporing om in het Duitsche rijk op elk gebied zulke toestanden te scheppen, dat de in het buitenland wonende Duitschers in het worden en bloeien van het Duitsche rijk levendig belang blijven stellen.

Wij meenen met dat extract te kunnen volstaan. Veelbeteekenend is het boekje niet; 't mag echter niet geheel onopgemerkt blijven: daarvoor spiegelt het de ware gezindheid van vele Duitschers jegens Nederland te trouw en te leerzaam af.

Twijfelt men daaraan, men leze het insgelijks onlangs verschenen vlugschrift van den regeeringsraad Wulffing. In onbeschaamdheid ten opzichte van Nederland doet het voor het product van Loehnis niet onder. Hij wenscht een groote Duitsche landbouwkolonie in Marokko, maar meent dat er weinig bezwaar tegen zou zijn, eenige eilanden in den Indischen Archipel voor Duitsch grondgebied te verklaren!

VRIJE HANDEL VAN ENGELAND met zijn koloniën. Het weekblad *the Colonies and India* (zie het nummer van 13 Augustus) beschouwt het als een bewijs van toenemende belangstelling in Engelands koloniale betrekkingen dat er in één nummer van *the Nineteenth Century* twee artikelen over Engelands handel met zijn koloniën voorkwamen; de redacteur van dat tijdschrift toch staat bekend als iemand die weet welke stukken op een gegeven oogenblik in den smaak van het publiek vallen. Beide artikelen hebben de strekking een nauwere vereeniging tusschen moederland en koloniën tot stand te brengen. Het eene, door

den Hertog van Manchester geschreven, stelt in het licht wat een Australische kolonie voor den fabrikant in het moederland beteekent — één Australiër is in dat opzicht voor Engeland even veel waard als twaalf Franschen of Amerikanen — en wijst er op, dat men in de koloniën er aan twijfelt of Engeland aan zijn kolonialen handel genoeg gewicht hecht om het plan voor een handelsunie nauwgezet te overwegen. Het andere artikel, dat Lord Dunraven tot auteur heeft, bevat o. a. deze zinnen: „De toekomst van Engeland hangt van zijn betrekkingen met haar koloniën af. Engeland kan het centrum van een groot rijk blijven, maar ook kan het een klein, schaarsch bevolkt en onbelangrijk land worden".... „Het Vereenigd Koninkrijk is sterk, maar het rijk, vereenigd door de banden van ras en taal niet alleen, maar ook door de banden van het eigenbelang, is onberekenbaar sterker". Beiden, de Hertog van Manchester en Lord Dunraven willen overal op Engelsch gebied den vrijen handel, en *the Colonies and India* spreekt in hun geest door deze woorden: Wij kunnen niet beslissen of de beginselen van den vrijen handel overal aangenomen zullen worden. Verschillende natiën neigen naar het protectiestelsel. De Vereenigde Staten en Duitschland hebben ons een voorbeeld gegeven, dat wij ten minste in één opzicht kunnen volgen. Hetzij wij met andere landen vrijen handel hebben, hetzij dáár het beschermend stelsel in practijk worde gebracht, laat er althans tusschen Engelschen onderling, overal op Britsch gebied vrijheid van handel zijn.

Britsch-Indië in 1880. Naar aanleiding van Sir Richards Temple bekend boek over hetzelfde onderwerp en van de laatst verschenen officieele jaarverslagen publiceerde *the Quarterly Review* in haar Julinummer een artikel, „India in 1880" getiteld.

Erkent Sir Richard Temple, dat de grond in eenige deelen van Britsch-Indië waarschijnlijk in waarde achteruitgaat, *the Quarterly* verklaart, dat het uitputtingsproces reeds lang begonnen is. Hunkerende naar eenigen oogst, laat men den grond geen rust, behalve wanneer de droogte den landman het ploegen belet. Het roekeloos vernielen van bosschen heeft niet alleen een nadeeligen invloed op het klimaat uitgeoefend, maar ook aan de natuurlijke bemesting der velden een waarde als brandstof gegeven, die den grond van een vruchtbaarmakend element berooft.

In hoever de bevolking belangrijk toegenomen is, moet uit de thans nog niet bekende uitkomsten der laatste volkstelling worden afgeleid. Er zijn zeker districten, wier zielental en welvaart toegenomen zijn, maar andere districten zijn minder gelukkig geweest. Wij weten ten minste dat de abnormale sterfte, alleen tengevolge van hongersnood, in de laatste dertig jaar meer dan 10 millioen heeft bedragen, en het getal der aan koorts- en cholera-epidemie bezwekenen is nog aanzienlijker.

Het standvastig terugkeeren van hongersnood is een teeken van armoede. Gedurende de jongste honderd jaar is Britsch-Indië zes en dertig malen door schaarschheid en twintig malen door hongersnood bezocht. Maar het meest tragische hoofdstuk der Indische administratie zal den lezer niet alleen schokken, het zal hem ook tot goede verwachtingen stemmen. Sedert 1792 is in de pogingen van staatswege

tot beteugeling van hongersnood aangewend vooruitgang waar te nemen. De laatste hongersnood heerschte op een door 58 millioen zielen bewoonde uitgestrektheid van 25 700 vierkante mijlen; officieel werd hij beschreven als „weergaloos in hevigheid, duur en omvang," maar de gevolgen welke hij gehad heeft op den algemeenen voorspoed des lands schijnen nu, na verloop van twee jaar, minder bedroevend te zijn dan die van een der vroegere, minder strenge calamiteiten. De sterfte was over het grootste gedeelte gering. De handel steeg van 111¾ millioen in 1876—77 tot 124 millioen in het volgende jaar. Het terugkomen van hongersnood moet men verwachten, maar het is ten minste een bevredigend teeken van vooruitgang, dat het weêrstandsvermogen der bevolking tegenwoordig veel grooter is dan in vroeger jaren, en dat zij zich spoedig van de ondervonden schokken herstelt.

Het Rapport van de Hongersnoodcommissie wijst den weg, dien de regeering voortaan heeft te bewandelen, en elke poging om het uitstel van de uitvoering der door die commissie aanbevolen maatregelen te verdedigen moet het publiek afwijzen. Misschien is de inlander uiterst conservatief; maar de voortdurende aandrang van het bestuur, in verband met het eigenbelang der bevolking, moet ten slotte slagen. De katoenproductie is in Indië per acre. niet de helft van hetgeen in Egypte en Amerika wordt geoogst, en de qualiteit haalt slechts de helft van den prijs; dat komt omdat in Indië de velden, met katoen beplant, nooit besproeid worden.

Sir Richard teekent aan, hoe hij gedurende zijn korten diensttijd een kostbaren handel in jute, thee en koffie zag ontstaan en ontwikkelen; de jaarlijksche waarde van dien handel beloopt reeds meer dan tien millioen. Suiker, tabak en kina zijn andere artikelen die veel voor Indië's toekomst beloven.

De industrie wacht insgelijks op uitbreiding. Twintig jaar geleden produceerde Indië geen kolen genoeg voor een enkele spoorlijn; in het laatste jaar leverde zij 500 000 ton, dat is de helft van hetgeen alle spoorwegen en fabrieken in het land noodig hadden. Drie en vijftig spinnerijen met anderhalf millioen spindles zijn reeds te Bombay en Calcutta in exploitatie. Te Lucknow wordt een papiermolen opgericht, en Maharadja Scindia heeft er een te Gwalior gezet. De hulpbronnen van het land aan ruwe bouwstoffen en werk zijn ontzaggelijk, en om nieuwe takken van nijverheid te ontwikkelen is niets anders noodig dan kapitaal.

In zeven jaar tijds is de waarde van den uitvoerhandel van 56 tot 69 millioen pd. st. gestegen, buiten de specie. In de laatste vijftien jaar is het getal der door de postkantoren ontvangen en verzonden brieven van 59 tot 150 millioen toegenomen. De scholen zijn overvuld met leerlingen. Het verkeer op de spoorwegen breidt zich uit. De armoede van Indië kan niet ontkend worden, maar de dageraad van een betere toekomst is aangebroken. De werkzaamheid die zich allerwege in het volksleven openbaart moet een daarmede overeenkomende vermeerdering van welvaart en geluk opleveren. Toen een Mahomedaansch veroveraar een stad aan de Ganges veroverde, vond hij daarin niet minder dan 60 000 huisgezinnen van dansmeisjes en 30 000 lombards; op dergelijke teekenen van welvaart beroemt het Engelsch bestuur zich niet. De nationale welvaart

is onder de Engelschen veel grooter, maar zij is meer gelijkmatig verspreid.

Hoe weldadig het echter ook zij, het bestuur van een vreemdeling vindt altijd vijanden. Sir Richard noemt de bevolking over het geheel getrouw en tevreden; toch werd in de laatste tien jaar de publieke orde zes- of zevenmaal verstoord. Onder de kalme oppervlakte van de Indische samenleving zullen altijd elementen van wanorde schuilen, die van den kant der autoriteiten een waakzame houding vorderen.

Sir Richard's advies berust hoofdzakelijk op het breede beginsel: „Divide et impera.” Wordt het inlandsche leger in verhouding tot het Europeesche grooter dan in 1857 vastgesteld werd, dan zal geen verbetering van militair stelsel, dan zal niets zijn getrouwheid kunnen verzekeren. Ook moet op de verhouding der kasten in het leger nauwlettend acht gegeven worden. En eindelijk op het fanatisme der Mahomedanen alsmede op het Seikhisme. De gezindheid van de priesters der Hindoes jegens een Christenregeering is evenmin vriendschappelijk als die van de Mahomedaansche geestelijken, en minstens *tien millioen* Britsche onderdanen in Indië behooren tot de kaste der Brahminen.

De priesters en de vertegenwoordigers van afgezette dynastieën zouden met hun aanhang een uitzicht op het herwinnen van hun verloren positie zeker met vreugde begroeten. De boeren- en ook de werkstand echter stellen de stoffelijke voordeelen en de volkomen rechtvaardigheid van het Engelsch bestuur op hoogen prijs. In de inlandsche staten zijn de voornaamste klassen op Engelands hand, maar de massa ziet de Engelschen met onverschilligheid aan, en zelfs met een wantrouwen dat de hoofden door een scheve voorstelling van zaken trachten te versterken. De Engelsche regeering heeft zich verbonden, interventie in de inlandsche staten te vermijden, maar ook mag zij een ruw wanbestuur niet lijdzaam aanzien; knevelarijen en andere schandalen moeten tegengegaan worden.

De getrouwheid der inlanders is tegen de slingeringen in de staatkunde niet bestand. De inlander schuwt het onophoudelijk veranderen, zelfs wanneer dit den vorm van verbetering heeft. Hij is tegen nieuwe belastingen, al is hij er zeker van dat die lichter te dragen zijn dan de oude. Hij verfoeit nieuwe wetten, al hebben deze ook geen ander doel dan de oude wet te consolideeren. Elke verandering van personeel wordt op de markten besproken, en treedt een onderkoning vóór den gezetten tijd af, dan voelt men algemeen zich daardoor ontstemd. De inlander is conservatief en houdt van rust.

Dat heeft men niet genoeg bedacht. Er is en wordt te veel geregeld. De machinerie van de Indische wetgeving is te volkomen, en houdt te weinig rekening met het volk, te wiens nutte de wet gemaakt wordt. Sir Richard ontkent dat, maar onbewust geeft hij zelf andersdenkenden een wapen in de hand. Hij klaagt over gebrek aan ventilatie in de huizen, en hij wil de inlanders door een wet noodzaken om daarvoor te zorgen! In alles wat de openbare gezondheid en sanitaire maatregelen betreft, hebben de inlanders echter steeds een weerzin tegen bestuursbemoeienis aan den dag gelegd. Elk voorstel om de uitvoerende macht met een legislatieve contrôle over de woningen der bevolking te wapenen, schijnt uit dien hoofde bedenkelijk.

Lord Mayo voerde een inkomstenbelasting in. Lord Northbrook hief ze op. Zijn opvolger voerde ze opnieuw in onder een anderen vorm, n.l. als patentbelasting. Lord Ripon was nog niet te Bombay aan den wal gekomen, of hij werd aangespoord ze weer af te schaffen, wat hij evenwel niet gedaan heeft. De strijd over smal en breed spoor is nog onbeslist; nu eens roept de eene, dan weer de andere partij victorie; smal spoor, dat door den een reeds gelegd was, werd door den ander weer opgebroken. Het hapert aan eenheid en vastheid, en een bevolking als de Indische moet niet in het onzekere en in spanning gebracht worden. Indië is een land van vele natiën, vele talen, vele klimaten en vele instellingen; op grond van die complexiteit en variëteit dienen stabiliteit en energie het bestuur te kenmerken. »A policy of fits and starts is to be deprecated."

De schrijver herhaalt ten slotte zijn aandrang bij Engelsche kapitalisten, om hun blik op Indië te richten. De natuur heeft Indië kwistig bedeeld, zoowel wat werkkrachten als wat agrarische en minerale hulpbronnen betreft. Maar het land heeft gebrek aan geld.

Indië en Algerië. De heer George Valbert trekt in het 1e Augustusnummer van de *Revue des deux Mondes* een paralel tusschen de Britsche bezittingen in Zuid-Azië en de Fransche kolonie in Noord-Afrika.

Drie onlangs verschenen boeken verschaffen hem gegevens: 1e. *En Algérie* par Vernes d'Arlandes; 2e. *India in 1880* by Sir Richard Temple, en 3e. *Espagne, Algérie et Tunisie* par P. de Tchihatchef.

Diep dringt de heer Valbert in de quaesties niet door, maar zijn artikel laat zich met genoegen lezen.

Er zijn, zegt hij o. a., twee soorten van kolonisten. „Les uns ont des forêts vierges à éclaircir, les autres doivent s'industrier pour se procurer à la sueur de leur front le bois de construction et de travail qui leur manque. Le métier des seconds est encore plus dur que celui des premiers; il est plus facile d'abattre des arbres que d'en faire pousser."

Britsch-Indië is eigenlijk gezegd geen kolonie; het is een prachtige verovering, met een zeldzame stoutmoedigheid ondernomen, met een bewonderenswaardige volharding voortgezet en met een nooit falende kunst behouden en bestuurd. De Engelschen troffen een oude, zeer verfijnde, maar eenigszins vervallen beschaving aan en hadden met millioenen inlanders te doen die, evenals zij, van Japhet afstamden en wier taal dezelfde moeder had als de Europeesche talen. De Engelschen hebben zich beijverd de opvoeding te voltooien, en hun leerlingen hebben hen door hun vatbaarheid voor ontwikkeling verbaasd. Van het half millioen ambtenaren die in dienst van het Indisch gouvernement staan, is verreweg de meerderheid inboorlingen. 21000 inlanders zijn bij de spoorwegen geplaatst, 33000 fungeeren als rechtsgeleerden, 61000 als geneesheeren en 118000 als bankiers. In tien jaren tijds hebben bij de 51000 Hindoes zich aangemeld om de examens van de universiteiten te Calcutta, Madras en Bombay te ondergaan.

Frankrijk had aan zijn gezag inlanders te onderwerpen, die nomadisch en strijdlustig van aard waren, den grond bezaten en er niets mede

deden, afstamden van Sem en in hun bekrompenheid nieuwigheden schuwden, alleen de macht eerbiedigden en gaarne hun meesters bedrogen, en allen den Islam omhelsden, en het kan gebeuren dat „een goede Mahomedaan den Christen die hem bestuurt niet haat, maar steeds zal hij hem verachten, en de verachting is de voornaamste hinderpaal van den vooruitgang.”

Koloniën, waar de inboorlingen handelbaar zijn en naar ontwikkeling streven, worden het gemakkelijkst bestuurd, maar de rust die men er geniet is somtijds bedriegelijk. Sir Richard Temple, die aan de bevolking van Indië alle eer bewijst, hun verstand zoowel als hun zachtmoedigheid en huiselijke deugden roemende, moet toch erkennen dat de opvoeding welke Engeland met zooveel vrijzinnigheid aan de inlanders heeft gegeven, hun gemoederen in gisting brengt, en dat dit gevaarlijk kan worden: „an active process of mental fermentation is setting in”. Zij hebben van kindsbeen aan over den oorsprong, den vooruitgang en den val der rijken nagedacht, kennen de betrekkelijke belangrijkheid en de hulpbronnen van alle groote mogendheden der wereld, volgen met een levendige opmerkzaamheid de debatten in het Parlement, en trachten zich rekenschap te geven van den invloed dien elke gebeurtenis op het lot van Engeland uitoefenen kan. In hun tweehonderd dagbladen verdedigen zij verontrustende stellingen, beweren o. a. dat onder Engelands bestuur Indië's rijkdom afneemt, en vragen of het oogenblik nog niet gekomen is, om ook hun de weldaden van het *self-government* toe te staan.

Geheel anders is het in Algerië. Pessimisten beweren dat er niet aan te denken valt om de zonen der woestijn te beschaven, en dat er niets anders op zit, dan hen uit te roeien. Die slachters-politiek is niet waard, dat men ze bespreekt; bestond de regeerkunst hierin, om alles uit den weg te ruimen wat ons hindert, dan zouden wij de Irokeezen en de kannibalen van de Fidji-eilanden als onze meerderen moeten erkennen. Maar dat Frankrijk nog lang zich veel moeite zal te getroosten hebben om de inboorlingen tot toenadering te bewegen, daaraan valt niet te twijfelen. Nog vele jaren zal de hoofdvoorwaarde, om Algerië te besturen, blijven: een weinig geest en veel macht. In Indië hebben de Engelschen zelden de toevlucht te nemen tot geweld; maar breekt ook eenmaal de omwenteling die stil in de hoofden wordt uitgebroed, los, dan is het te vreezen dat Engeland haar niet zal kunnen bedwingen. In Algerië zijn strenge maatregelen aan de orde van den dag, maar over de beteekenis van den partieelen opstand die ontstaan kan, make men zich geen schrikbeelden.

De Engelschen beschouwden geruimen tijd Indië als een Eldorado, als een goudmijn met een onberekenbaren en onuitputtelijken rijkdom. Op een goeden dag hebben zij echter ontdekt, dat Indië een arm land is, en Sir Richard Temple spreekt het niet tegen. „A very poor country”, noemt hij Indië. Men heeft zich daarin kunnen vergissen, omdat nergens de rijkdom zoo ongelijk verdeeld is als in Indië. Sommigen bezitten aanzienlijke schatten, anderen bezitten niets. Het is het land der uitersten.

Op den duur zullen die hinderlijke contrasten verdwijnen. Sir Richard Temple beweert, dat men tegenwoordig reeds minder weelde bij aan-

zienlijken, maar tevens minder ellende bij de massa waarneemt. In plaats van aarden potten ziet men nu reeds metalen, en in plaats van strooien daken, pannen, en ook kleeden de inlanders zich beter en dragen zij meer zorg voor hun veestapel. Maar alleen langzaam wordt de toestand beter, en vooralsnog is het met de welvaart aldus gesteld, dat indien er een inkomstenbelasting van 1 pCt. geheven werd in Indië, de opbrengst ter nauwernood 1 millioen pond sterling zou zijn, terwijl zij in het Vereenigd Koninkrijk, met zijn vijfmaal minder bevolking, zes à zeven millioen pond rendeert.

Niet elastische inkomsten, al te elastische uitgaven, een budget voor oorlog dat men niet besnoeien en dat alleen aangroeien kan, een schuld die in twintig jaar met 100 pCt. toegenomen is: ziedaar wat zeker Engelschman de vier wonden van Indië noemt. Sir Richard Temple is van oordeel dat door de verbetering van den landbouw de landelijke inkomsten zullen stijgen, en dat de opbrengsten van de staatsbosschen onberekenbaar kunnen vermeerderen. Maar ook hij meent, dat men nog voor menig volgend jaar op een tekort moet rekenen, en hij geeft volstrekt niet toe, dat het mogelijk is de uitgaven in te krimpen. Op de administratieve uitgaven kan men volgens hem niets uitzuinigen, en van een vermindering van uitgaven voor het leger moet men hem volstrekt niet spreken, ofschoon dat leger in vredestijd 45 pCt. van de netto-inkomsten kost. Men moet niet vergeten, zegt hij, dat vier vijfden van Indië's bevolking aan Engeland onderworpen is, en dat er verder 460 inlandsche vorsten zijn, die over 50 millioen onderdanen bevelen en over 300 000 soldaten beschikken. Meer dan eens heeft men die vorsten, Engeland's vazallen, er op gewezen, dat hun legers hen te gronde richten, maar zij verstaan geen reden.

Tchihatchef merkt op, dat Algerië gelukkiger is dan Indië, daar de inkomsten er aanhoudend stijgen, zoodat zij weldra alle uitgaven zullen dekken, en hij voorziet ook, dat de inlanders eindigen zullen met het hoofd in den schoot te leggen, waarna de militaire uitgaven verminderd kunnen worden. Men moet echter, teekent Valbert daarbij aan, op het onvoorziene rekenen. Het is moeilijk in deze wereld om juist te doen wat men wil. „Les puissances qui ont des colonies sont sujettes à des entraînements qu'il serait injuste de leur imputer à péché. Une conquête en amenant une autre, elles passent pour avoir des appétits insatiables, et on les accuse de ne songer qu'à s'arrondir; le plus souvent elles ne s'agrandissent que pour conserver ce qu'elles ont."

Het is geen zeldzaamheid, dat men Engelschen hoort verklaren, dat Indië een lastpost is, waarvan Engeland zich liefst ten spoedigste moest ontdoen; maar er zijn dingen die men zegt en die men niet doet. Het is mogelijk, dat Indië meer kost dan het opbrengt, maar de uitgebreide kolonie is een débouché voor den handel, een kweekschool van helden, een loopbaan voor staatslieden, en deed Engeland afstand van Indië, het zou zich in de oogen der wereld vernederen, en alle eerzucht heeft Engeland nog niet afgezworen. Nooit zal Brittanje vrijwillig Indië prijsgeven.

Niet minder vast houdt Frankrijk Algerië, ja, vaster nog, want Frankrijk bedenkt, dat de afstand van Afrika tot Marseille niet meer

dan 750 kilometer is, en dat, werd Algerië door Frankrijk ontruimd, weldra een andere mogendheid de verlaten plaats innemen zou.

Temple drukt de koloniale mogendheden het „Festina lente" op het hart; ze moeten bij haar werkzaamheid behoedzaamheid, bij haar liefde voor vooruitgang omzichtigheid voegen.

Engeland, meent Valbert, doet dat: wat men vooral bewonderen moet in de koloniale politiek der Engelschen, zegt hij, is dat zij zorgvuldig rekening houden met tijd en plaats. Zij hebben methode, maar geen stelsel; zij hebben beginselen, maar van al hun beginselen nemen zij dat der opportuniteit het meest ter harte. In een negerland handelen zij anders dan in hun Australische koloniën en Aziatische bezittingen.

Politieke rechten hebben de Hindoes niet. De drukpers in Indië geniet slechts een beperkte vrijheid. De schouwburgen zijn aan de contrôle van het gouvernement onderworpen. In den regel stellen de Engelschen de mannen van het zwaard niet achter bij de mannen van de toga; maar de meeste diplomatieke en politieke posten zijn door officieren bezet, evenals verscheidene civiele betrekkingen in Punjab, Oudh, Assam, de Centrale Provinciën, Scind en Berar door officieren worden bekleed.

En daarop laat Valbert deze woorden volgen, die ook in Nederland, en vooral in deze dagen, met aandacht dienen gelezen te worden.

„Ce que nous devons nous proposer en Algérie, c'est d'étendre de plus en plus le territoire civil, de développer les institutions judiciaires, de transformer les communes mixtes en communes de plein exercice. Mais cette transformation ne peut s'accomplir par des mesures précipitées, par une politique d'à-coups; il nous est interdit de brûler les étapes, de brusquer les transitions. On proteste contre la dictature de l'épaulette: veut-on la remplacer par l'anarchie? On déclame contre les bureaux arabes: est-il permis d'oublier les précieux services qu'ils ont rendus? Il y a deux Algéries, l'une civile, l'autre arabe et militaire; on désire qu'il n'y en ait plus qu'une et on a raison, mais cela ne peut se faire en un jour.

„Nous sommes ainsi faits que nous cherchons l'absolu où il n'a que faire et la géométrie où elle est nuisible. Nous avons aussi la manie de croire à la vertu magique des mots. Notre badauderie a cru l'avenir de la France africaine à jamais assuré parce qu'on lui donnait un gouverneur-général civil. Tout serait trop facile s'il suffisait d'un adjectif pour faire prospérer une colonie. — „„Pourvu qu'un gouverneur-général de l'Algérie, écrivait l'autre jour un spirituel publiciste, M. Weiss, ait le don du gouvernement et celui du commandement, pourvu qu'il conçoive et poursuive un plan fondé sur la théorie et sur l'expérience, pourvu qu'il ne donne point accès aux agioteurs et aux tripoteurs, pourvu qu'enfin il soit laborieux, clairvoyant, prévoyant, je ne me plaindrai pas qu'il soit civil, et je lui passerais avec une égale facilité d'être militaire.... Donnez-moi un civil comme Haussez ou Dupleix, je vous tiens quitte des militaires; donnez-moi un militaire comme La Bourdonnais ou Bugeaud, je ne réclamerai pas de civil."" — Qu'il porte ou non l'épaulette, ce qu'il faut demander surtout à un gouverneur-général de l'Algérie, c'est d'avoir ce souverain bon sens qui nous affranchit de l'esprit de secte et de tous les vices

qui l'accompagnent, le jargon, les sots partis-pris, les fâcheux entêtements, les béates infatuations, l'étroitesse des idées, l'habitude de regarder le monde à travers le trou d'une serrure ou d'une aiguille. Ce qui faut lui demander encore, c'est d'être un homme d'action et d'expédient. Les Arabes racontent qu'un savant s'embarqua sur une nacelle pour traverser un large fleuve et qu'il dit au batelier qui le passait: „„Sais-tu les mathématiques? — Non. — Alors tu as perdu les trois quarts de ta vie."" A peine le savant avait-il prononcé ces mots qu'un coup de vent fit chavirer la barque. „„Sais-tu nager? demanda à son tour le batelier à ce grand mathématicien qui se débattait dans les flots. — Hélas! non. — Eh bien! tu as perdu ta vie tout entière."" Militaire ou civil, si le gouverneur-général de l'Algérie a le goût de compulser les dossiers, il faut lui en savoir gré, les dossiers sont fort instructifs; mais l'essentiel est qu'il sache nager."

„WETGEVENDE ONMACHT IN DE INDISCHE WETGEVING" is de eenigszins vreemde titel van een uitstekend opstel in het *Algemeen Handelsblad* van 9 Augustus.

Het wetgevend, regelend, organiseerend vermogen van Indië's regeerders is bedroevend gering. Niet alleen blijkt dit uit het gemis van hetgeen reeds lang aanwezig moest zijn; nog meer vestigt zich de overtuiging, als men het weinige, onbeduidende dat dan nog tot stand gekomen is, beschouwt.

Het *Handelsblad* noemt de beruchte belastingordonnantiën, in Indië vervaardigd; de regeling der pandjespacht, die het tegenovergestelde bepaalde van wat bepaald was; de wijziging in de maatregelen tegen de veepest, waarbij de wetgever uitging van de redeneering dat de wet niet geldt voor den Staat, en vooral ook de fraaie petroleum-ordonnantie, waarvan de voornaamste bepaling, nog vóór zij in werking was getreden, moest worden ingetrokken, omdat zij den handel in dit belangrijk artikel met ondergang dreigde.

Maar dat alles komt niet in vergelijking bij het wetgevend geknoei met de landrente.

In de eerste plaats is de wijze waarop de Regeering die aangelegenheid laat behandelen, geheel in strijd met het Regeeringsreglement. Krachtens dat Reglement behoort de landrente onder het beheer van een directeur. De Regeering echter droeg een hoofdinspecteur van cultures, dus een ondergeschikte van den betrokken directeur, op om den hoofden van gewestelijk bestuur instructiën betreffende de landrente te geven. De Regeering wendde zich tot den ondergeschikte waar zij zich had moeten wenden tot het hoofd van het departement. Zoo doende kwetst men den directeur, ondermijnt men zijn gezag, en schendt men het Regeeringsreglement.

Wat de waarde van de circulaire van den hoofdinspecteur betreft, deugdelijks levert zij niets op. Zij bekent, geheel naar waarheid, dat de grondslagen, in 1872 voor den aanslag vastgesteld, zijn ter zijde gezet, maar beweert ook dat de ordonnantie van 1878 geen verandering in die grondslagen heeft gebracht; zij schrijft voor dat de residenten moeten nagaan of de bestaande aanslagcijfers te laag dan wel te drukkend zijn, maar zegt niet welken maatstaf de residenten voor de wijziging

van den aanslag moeten gebruiken. Hoe moet dan de wijziging geschieden? Naar de regelen der billijkheid in verband met den aanslag van andere dèsa's, antwoordt de circulaire. De billijkheid die door de Regeering niet onder cijfers kan worden gebracht of in een zekere verhouding of percentage worden uitgedrukt, maar kan gekend worden uit de gegevens welke omtrent de draagkracht der bevolking worden verzameld. De billijkheid die vordert dat de aanslag waar hij te hoog is wordt verminderd, maar wordt verhoogd waar hij te laag is. Zoo vinden wij dat woord „billijk" of „billijkheid" een paar dozijn malen in het laatste gedeelte der circulaire terug. Zóó ver is men in 1881 met de regeling der voornaamste belasting van Indië gevorderd, dat het bedrag daarvan wordt vastgesteld naar de door hoofden van gewestelijk bestuur te bepalen billijkheid, hetgeen trouwens niet wegneemt, dat het *Staatsblad* is versierd met een uitgewerkte verordening op het onderwerp. De eenige fout van die verordening is, dat zij niet *kan* worden toegepast.

De DEPARTEMENTEN VAN ALGEMEEN BESTUUR hebben een beteekenis, die in Indië nauwelijks begrepen schijnt te worden, zegt het *Handelsblad* in zijn nummer van 11 Augustus.

Den Algemeenen Secretaris als voorlichter en vraagbaak van het bestuur kent het Regeeringsreglement niet; de wet kent alleen hoofden van departementen; met en door dezen heeft de Gouverneur-Generaal de zaken te behandelen. Toch heeft de Algemeene Secretarie het gezag der traditie behouden, en is de nauwere betrekking tusschen den Gouverneur-Generaal en de departementschefs, door het Regeeringsreglement gewild, uitgebleven. Zelfs is de luister der Algemeene Secretarie verhoogd door den Algemeenen Secretaris meer bezoldiging toe te kennen, waardoor zijn ambtelijk standpunt met dat der departementshoofden gelijk gemaakt werd. En openlijk gaat de Regeering de directeuren voorbij, en doet haar inzichten of bevelen door het personeel der Algemeene Secretarie of anderen kenbaar worden.

Tusschen het gebrek aan wetgevend of organiseerend vermogen en het miskennen van het gezag der departementshoofden bestaat een nauw verband.

Maar hoe aan den eisch van het Regeeringsreglement te voldoen?

De Gouverneur-Generaal komt persoonlijk met de directeuren te weinig in aanraking; met den Algemeenen Secretaris zetelt hij te Buitenzorg, terwijl de departementen te Batavia gevestigd zijn. Daarin schuilt, volgens het *Handelsblad* van 12 Augustus, de fout.

De bedoelde afzondering van den Gouverneur-Generaal is almede een van de ongelukkigste overblijfselen van het „ancien régime", en zoolang daarin geen verandering komt, zal het bedoelde wetsvoorstel een doode letter blijven. Dat het overigens wenschelijk is, het aanzien en den omvang van de Algemeene Secretarie enger te begrenzen, spreekt wel vanzelf.

Het is noodig, dat men hier te lande zich de zaak aantrekke, er op aandringe dat het Regeeringsreglement naar geest en letter uitvoering erlange, want het is te vreezen, dat van de Indische Regeering geen afdoende stappen zijn te verwachten tot het afbreken van een stelsel,

waarin zij is vastgegroeid. De zwakheid van het wetgevend en organiseerend vermogend der Indische Regeering is de voornaamste oorzaak, dat Indië te veel van uit Nederland wordt beheerd en bestuurd; ook zij die voor Indië meer zelfbestuur wenschen, moeten dus tot beperking van de Algemeene Secretarie medewerken.

INDISCHE PENSIOENEN. Bij het Koninklijk besluit van 10 April 1881, zegt het *Algemeen Handelsblad*, is een Indisch vraagstuk van ouden datum na lang tobben tot oplossing gekomen, de regeling namelijk van de pensioenen der Indische ambtenaren.

Het was een grief dat de pensioenen der hoogste ambtenaren zeer ruim, die der mindere ambtenaren zeer schraal waren, maar het nieuwe reglement laat in zijn voornaamste bepaling de zaak zooals zij is. Het oude verzekerde aan de ambtenaren na twintigjarigen dienst een pensioen dat gelijk stond aan een derde gedeelte van de hoogste bezoldiging gedurende ten minste twee jaren genoten; het nieuwe bepaalt niets anders; alleen is het laatste vereischte eenigszins gewijzigd door de bepaling dat wanneer de hoogste bezoldiging minder dan twee jaar is ontvangen, het pensioen wordt berekend over de 24 maanden, waarin de hoogste en de naast daarbij komende bezoldiging zijn genoten. De hooge pensioenen voor hoog bezoldigde ambtenaren zijn dus bestendigd, en die van minder aanzienlijke ambtenaren blijven armoedig. Een Raad van Indië kan het tot *f* 10 800, een directeur tot *f* 9 000, een resident tot *f* 6 750 brengen; een assistent-resident kan nooit meer krijgen dan *f* 2 700.

Volgens de regeling die in 1880 voor de Indische officieren gemaakt is, bedraagt het normale pensien – d. i. het pensioen dat niet vermeerderd is door verlies van oogen of ledematen in den strijd — voor een generaal-majoor slechts *f* 6 000 en voor een kolonel niet meer dan *f* 4 000. Waarom is het pensioen van den directeur de helft hooger dan dat van den generaal, en dat van den resident de helft hooger dan van den kolonel? Officieel is de rang van resident aan dien van kolonel gelijk gesteld. Het is waar, de officieren behoeven slechts twintig Indische dienstjaren te tellen om hun maximum-pensioen te genieten, maar in de practijk verdwijnt dit voordeel, want generaals of kolonels zijn, behoudens zeer zeldzame uitzonderingen, wanneer zij dien rang bereiken veel langer dan twintig jaar in dienst.

Er is, zegt het *Handelsblad*, niet de minste reden aan te voeren, waarom niet ieder dienaar van den Staat, onverschillig of hij ruim of schraal bezoldigd zij, drie achtsten van zijn bezoldiging als pensioen behoort te genieten. Juist het tegendeel is waar.

Als model had de laatste regeling der officierspensioenen genomen moeten worden. Een pensioen van *f* 8 000 voor de raden van Indië en van *f* 5 000 voor de residenten schijnt alleszins voldoende; daarentegen hadden de assistent-residenten voor minstens *f* 3 500 in aanmerking moeten komen. Wat de lagere betrekkingen betreft, moest naarmate de bezoldiging daalt, de verhouding tusschen bezoldiging en pensioen gunstiger worden.

De bepaling dat in gewone omstandigheden de twintigjarige diensttijd recht geeft op het minimum-pensioen, gaat in het nieuwe reglement samen

met de bepaling dat een ambtenaar, om recht op pensioen te hebben, vijf en veertig jaar oud moet zijn, en deze beperking verdient goedkeuring, want het gouvernement handelt dwaas door bruikbare en lichamelijk nog krachtige personen als 't ware te bewegen, den staatsdienst te verlaten.

Er zijn echter bezwaren geopperd tegen de toepassing van die beperking op het personeel dat thans in dienst is. Wij kunnen, zegt de schrijver in het *Handelsblad* (nº. van 18 Aug.), niet toegeven dat het gouvernement onvoorwaardelijk gebonden zou wezen, om voor ieder ambtenaar de regelen te handhaven die bij zijn indiensttreden bestonden; maar uit een zedelijk oogpunt is het zeer afkeurenswaardig dat de Regeering de ambtenaren, die b. v. thans 20 jaar dienst hebben en 40 jaar oud zijn, dwingt, om vóór het inwerkingtreden van het reglement heen te gaan, willen zij hun aanspraak op pensioen niet voor geruimen tijd verliezen. De Regeering had kunnen vaststellen dat ambtenaren die op den datum der invoering reeds achttien jaar dienst telden, te dezer zake niet aan het nieuwe reglement zijn onderworpen; die destijds reeds 20 jaar dienst hebben, slechts 42 jaar oud behoeven te zijn om op pensioen aanspraak te kunnen maken; of iets anders in dien geest.

Een andere belangrijke afwijking in het nieuwe reglement is, dat de verloven buiten Indië doorgebracht bij de berekening van den diensttijd niet in aanmerking komen. De schrijver vraagt: Wanneer een ambtenaar door een langdurig verblijf in Indië of een overmatige inspanning in zijn gezondheid is geschokt, of door verblijf tusschen moerassen is vergiftigd, en daarvoor herstel in Europa moet zoeken — is het dan billijk dat de Staat hem toevoegt: „gij dient mij in Europa niet, dus kunnen de jaren van uw verblijf aldaar ook in 't geheel niet bij de berekening van uw diensttijd in aanmerking komen?" Bij consequente toepassing van dat stelsel zou men ook de verloftraktementen moeten afschaffen. Waarom is voor de ambtenaren niet even als voor de officieren het oude stelsel gehandhaafd?

Even onbillijk is de nieuwe bepaling, dat de tijd dien de van verlof teruggekeerde ambtenaar buiten betrekking in Indië doorbrengt, niet langer dan voor één jaar diensttijd zal gelden. Het is immers niet de schuld van den ambtenaar dat de Regeering hem niet herplaatst? De schrijver kan daarin weer niets anders zien dan een soort van dreigement tegen het met verlof gaan.

Over de toepassing van laatstvermelden regel ontstond tusschen bestuur en publiek reeds een week na de afkondiging verschil; volgens het publiek had die regel terugwerkende kracht, en uit bewoordingen der verordening kon dat ook worden opgemaakt. Eenige ambtenaren die verscheiden jaren in non-activiteit hadden doorgebracht, gordden zich nu aan, om vóór 1 Juli, den datum der inwerkingtreding, hun pensioen te nemen, maar zie, daar komt de Regeering met een communiqué aan de bladen, houdende dat de reeds verkregen diensttijd meêtelt. Hetzelfde spel dus als herhaaldelijk onder den vorigen Gouverneur-Generaal is gespeeld. Men bespeurt dat een voorschrift leidt tot onvoorziene en ongewenschte gevolgen: fluks de bewoordingen door een draai aan een versche beteekenis geholpen!

„Wij zijn," zegt de schrijver ten slotte, „zeer verlangend te vernemen

of de Staten-Generaal, die zich altijd veel aan de Indische pensioenregeling hebben laten gelegen zijn, zich met het thans aangeboden kluitje in 't riet zullen laten sturen."

De GROOTE KOLONIALE QUAESTIE is thans, meent *het Vaderland*, de taak der Regeering bij het streven der inlandsche bevolking naar verbetering van den agrarischen toestand.

Het Vaderland behandelde die quaestie in haar nummer van 4 Augustus.

Hieraan gingen vooraf twee artikelen, waarin o. a. bewezen werd, dat de wording van het communaal grondbezit op Java voor verreweg het grootste deel een geschiedenis van druk, willekeur en onrecht is. Meer zullen wij daarvan niet zeggen, beknoptheidshalve. De voornaamste bijzonderheden omtrent de wording van het communaal bezit zijn voor onze lezers toch reeds geen geheim meer.

Maar bij het derde artikel moeten wij stilstaan.

De schrijver stelt zich deze vraag, of de Regeering, na eenige jaren geleden het communaal bezit uitgebreid of wel rechtstreeks ingevoerd te hebben, thans de bevolking, waar zij naar verbetering van den toestand streeft, moet overlaten aan haar lot.

De Minister schijnt te meenen van „ja".

Anderen zijn van oordeel, dat waar de dèsa-bevolking de wenschelijkheid van het erfelijk individueel bezit inziende, naar dien bezitsvorm streeft, zij voor mogelijke bezwaren een oplossing moet kunnen vinden bij het bestuur; zij verlangen dat de bevolking in haar vrijheid van handelen niet belemmerd worde door de dèsa-hoofden en bovenal wenschen zij een vermindering van die noodlottige invloeden, die het communaal bezit als een gedwongen bezitsvorm geschapen hebben.

Een vroegere regeering, van de tegenwoordige in richting verschillende, besloot (1870) regelen voor de conversie vast te stellen. Daarmede werd in Indië begonnen, doch tijdelijk werd het werk gestaakt, toen de Algemeene Secretaris, de heer Levyssohn Norman, de opdracht kreeg voor de bekende reis.

Van die „befaamde" reis hebben de heeren Wintgens en van Nispen beweerd, dat zij vooral aan de krachtige bevordering van de conversie werd dienstbaar gemaakt: „wanneer de bevolking haar instemming te kennen gaf met hetgeen haar nopens de voordeelen der conversie werd voorgespiegeld — en tegenover dien overijverigen hoogen staatsdienaar, die rechtstreeks van den Gouverneur-Generaal kwam, deed zij natuurlijk zelden iets anders — dan ging men", beweren de heeren van Nispen en Wintgens, „terstond over tot de verdeeling der gronden, zonder zich verder om de gevolgen te bekommeren." Dat is onjuist. De agrarische wetgeving moest naar het oordeel van het bestuur worden herzien; de Algemeene Secretaris, die vroeger directeur van binnenlandsch bestuur geweest was, kreeg de opdracht om de zaak met de residenten te bespreken; op voorstel van den Raad van Indië werd den Algemeenen Secretaris kort vóór zijn vertrek bovendien opgedragen, om ook over de regeling der conversie met de hoofden van gewestelijk bestuur en het inlandsch bestuur van gedachten te wisselen. Er werd dus niet gedacht aan pressie. Toen de Algemeene Secretaris in Kendal

kwam, vernam hij dat daar alle dèsa's eenstemmig conversie wenschten, maar de bevolking niet wist of zij converteeren mocht. Toen vroeg de Algemeene Secretaris machtiging aan den Gouverneur-Generaal, en die machtiging werd natuurlijk verleend, want de Gouverneur-Generaal kon de conversie niet verbieden. Men heeft alzoo geen recht, om van „door het bestuur geprovoceerde conversies" te spreken, zooals de Minister zich veroorlooft.

De Minister beweert ook, dat de bevolking zoo spoedig mogelijk tot den ouden toestand teruggekeerd is. Die voorstelling is alweder minder juist. Volgens „zeer vertrouwbare" berichten, welke *het Vaderland* uit Bagelen ontving, is daar in 80 van 99 dèsa's die in 1874 converteerden, de conversie gehandhaafd, en de ambtenaren kunnen constateeren, dat al die conversies geheel vrijwillig hebben plaats gehad. 't Is waar, verscheiden dèsa's zijn na 1874 tot het communaal bezit teruggekeerd, maar „zou de Regeering kunnen zeggen in hoevele van die dèsa's de terugkeer het gevolg daarvan was, dat de dèsa-besturen, gewapend met de kennis van den reactionairen geest van de koloniale Regeering, hun verzet tegen het individueel bezit weer met goed gevolg konden aanvangen? En is niet wellicht in sommige dèsa's de terugkeer tot het communaal bezit een gevolg geweest van een mindere ingenomenheid van een of anderen Europeeschen ambtenaar met de conversie? Zijn er niet streken, waar de verwaarloozing van de registers van de plaats gehad hebbende grondveranderingen oorzaak was van terugkeer tot het oude?"

Slechte politiek. *Het Vaderland* heeft de rapporten van de hoofden van gewestelijk bestuur over de conversie-quaestie nog eens met aandacht gelezen, en het heeft ook de blangrijke gegevens van het Eindrésumé nog eens aandachtig nagegaan, en is daardoor tot de conclusie gekomen, dat de bestuursambtenaren, alles zooveel mogelijk generaliseerende, de feiten over het hoofd gezien hebben. Voor een nauwkeurig onderzoek als in 1868 was geen gelegenheid; men moest zich bepalen tot een oppervlakkig onderzoek in enkele dèsa's.

Het Vaderland toont in zijn nummer van 6 Augustus aan, hoe weinig zulke algemeene beschouwingen als die der missiven van de residenten voor de kennis van den toestand beteekenen tegenover het uitvoerig persoonlijk statistisch onderzoek bij de bevolking in de verschillende dèsa's.

De Resident van Cheribon bijv. schrijft: „tot dusver deed de bevolking in dit gewest van geen geneigdheid blijken om gemeentelijk grondbezit te zien converteeren in erfelijk individueel bezit. Daargelaten, dat de bevolking zeer zeker nimmer aan conversie heeft gedacht", enz.

En wat lezen wij in het „Eindresumé"? „In de meeste dèsa's, waar de sawah's in gemeen bezit zijn, gaf men het verlangen te kennen, dat de aandeelen in het vast bezit der tegenwoordige bewerkers zouden overgaan, (die dèsa's worden dan met name genoemd). Ook de hoofden en leden van het dèsa-bestuur in die dèsa's verklaarden het eens te zijn met de overige ingezetenen en gelijkmatige verdeeling der velden met conversie in individueel bezit te verlangen."

De Resident van Tegal schrijft:

„In deze residentie wordt door de bevolking weinig blijk gegeven

dat zij geneigdheid betoont om het gemeentelijk bezit in erfelijk individueel bezit te converteeren."

Het „Eindresumé" daarentegen zegt: „In dèsa's met sawah's in gemeen bezit gaf de bevolking in de regentschappen Tegal en Brebes de voorkeur aan individueel boven communaal bezit en gaf zij den wensch te kennen dat de aandeelen, die daar in de meeste dèsa's niet verwisselen, haar in individueel bezit zouden worden toegekend."

De Resident van Pekalongan beweert:

„De bevolking van dit gewest heeft nog nimmer geneigdheid betoond om gemeentelijk bezit te converteeren in erfelijk individueel bezit."

Het „Eindresumé" noemt vijf dèsa's met name op, waar de bevolking individueel bezit verlangde.

De Resident van Madioen rapporteert: „Over het algemeen wordt niet veel geneigdheid onder de bevolking waargenomen om gemeentelijk bezit te converteeren in erfelijk individueel bezit."

Het „Eindresumé" geeft een heel andere voorstelling. „In vele dèsa's — 26 van de 59 onderzochte, die alle met name worden genoemd — verklaarde men eenstemmig het gemeen bezit te willen zien opgeheven, om daarvoor het individueel bezit in de plaats te krijgen. Elders konden de ingezetenen ten deze niet tot eenstemmigheid geraken. Onder de voordeelen, aan het individueel bezit verbonden, noemde men in de eerste plaats het recht van vrije beschikking onder de levenden en na overlijden, en voorts de zekerheid van meer productie van de gronden tengevolge van betere bewerking." De contrôleur Van de Willige von Schmidt auf Altenstadt, die het onderzoek in die dèsa's had geleid, schreef nog in zijn procesverbaal: „eerst sedert en tengevolge van het cultuurstelsel is het gemeen bezit ontstaan, en men zou, als de zaak haar natuurlijken loop had kunnen nemen, behalve de velden van hen die zonder erfgenamen overleden zijn, of zonder orde op hun zaken te stellen de dèsa verlieten, geen andere dan individueel bezeten bouwgronden aantreffen." Deze contrôleur was geen doordrijver of voorstander van „pressie", want uitdrukkelijk stelt hij voor, dat men de conversie afhankelijk moet stellen van het verlangen der bevolking.

De Resident van Kediri maakt het misschien het ergst. Hij beweert, „d a t d e b e v o l k i n g j a r e n e n e e u w e n m e t h a a r c o m m u n a a l b e z i t d e r g r o n d e n i s t e v r e d e n g e w e e s t".

En wat is de zaak? „Kort vóór het onderzoek — zegt het „Eindresumé" — bestond het erfelijk individueel bezit van bouwgronden nog in zeer vele dèsa's, en werd t o e n e e r s t op bevel van het bestuur veranderd in gemeen bezit. In het geheele district Lengkong had die verandering plaats gegrepen in de jaren 1863 en 1864, en de ontginners, die hun gronden nog in bezit hadden, waren toen algemeen in verzet gekomen tegen de handelwijze des bestuurs. Ook elders wordt van verzet melding gemaakt."

Ziedaar de e e u w e n l a n g e t e v r e d e n h e i d met het communaal bezit!

En wat leest men verder over de wenschen der bevolking in het „Eindresumé"?

„Over het algemeen was de bevolking in Kediri gestemd vóór het individueel bezit. Niet alleen wenschte men die wijze van bezit te be-

houden, waar zij bestond, doch in de meeste dèsa's, waar gemeen bezit werd aangetroffen, verlangde men dat in individueel bezit geconverteerd te zien."

De Resident van Rembang maakt zich er ineens af door de verklaring: „de bevolking toont niet de minste geneigdheid tot conversie."

Maar hoe wordt die verklaring te niet gedaan door hetgeen weer het „Eindresumé" verklapt!

„In verscheidene dèsa's van de regentschappen Rembang en Bodjonegoro, en de meeste der onderzochte dèsa's van Blora vond het voorstel eener verdeeling voorgoed van de aandeelen in het gemeen bezit algemeenen bijval of althans bij de meerderheid der ingezetenen, dikwerf met uitzondering alleen van de leden des bestuurs."

En op die rapporten der hoofden van gewestelijk bestuur, op die zeer onnauwkeurige gegevens bouwt de Regeering haar houding in de conversie-quaestie, een der belangrijkste vraagstukken van koloniaal regeeringsbeleid!

Het Vaderland bespreekt in zijn nummer van 8 Augustus de circulaire die de houding der Regeering kenbaar maakt.

Al neemt men aan dat de rapporten den toestand juist weergeven, dan nog is de circulaire te veroordeelen.

De Regeering trekt uit de mededeelingen der hoofden van gewestelijk bestuur de conclusie, dat er vroeger nooit conversies uit eigen beweging zijn geweest.

De commissie uit de Kamer schrijft dat *zij* uit de ambtelijke rapporten die opvatting niet heeft kunnen lezen, en ook *het Vaderland* heeft ze niet aangetroffen.

De Regeering wil geen regels voor de conversie: alleen in geval van bepaalde behoefte aan tusschenkomst van het Gouvernement zou de uitvaardiging van een verordening overeen te brengen zijn met den geest van art. 71 al. 2 van het Regeeringsreglement.

Maar volgens den Resident van Kadoe is, om de conversie geleidelijk en ordelijk te doen plaats vinden, „volstrekt" noodig: „de ronde erkenning des wetgevers dat hij de conversie wil". In het rapport over Blitar wordt geschreven: „een passieve houding van de Regeering zou den inlander in het denkbeeld doen verkeeren, dat de conversie door de Regeering ongaarne gezien wordt". De Resident van Bagelen schreef, dat de bevolking niet tot conversie overgaat, omdat zij niet met zekerheid weet, welke rechten en verplichtingen aan de conversie verbonden zijn, en welke voornemens het Gouvernement te dien aanzien heeft.

Hoe oppervlakkig de rapporten ook zijn, nog oppervlakkiger schijnt de Regeering ze gelezen te hebben, en nog oppervlakkiger is haar circulaire.

Bijna volkomen eenstemmig verklaren de residenten, dat de conversie te worstelen heeft met de tegenwerking der dèsa-hoofden en te zware heeren- en cultuurdiensten. De Regeering echter beweert, dat de stremmende invloed der hoofden zich hier of daar moge voordoen, maar zeker geen algemeen kwaad is, en wat de dienstplichtigheid betreft, „overmatige" diensten „kunnen" een beletsel zijn, maar reeds lang en aanhoudend worden de verplichte diensten geleidelijk beperkt, en „zeer spoedig is weer een belangrijke stap te verwachten". In het Koloniaal

Verslag van het vorige jaar echter moest de Regeering constateeren, dat het getal heerendiensten toegenomen was, en de beloofde vermindering der pantjendiensten wordt telkens uitgesteld.

Aan het slot van zijn zeer belangwekkende artikelen zegt *het Vaderland* o. a.: „De Regeering vatte haar taak niet ernstig, zelfs verkeerd op. Zij grondde haar gedragslijn op rapporten, wier onvolledigheid en onnauwkeurigheid in het oog springen, terwijl zij toch betere en nauwkeuriger gegevens onder haar bereik had. En zelfs door die rapporten wordt haar houding niet gerechtvaardigd. Zij miskent het ook in die rapporten vermelde omtrent vrijwillige, in stand gehouden conversies; zij miskent de beteekenis van het streven der inlandsche bevolking naar verbetering van den agrarischen toestand, waarop ook in die rapporten gewezen wordt. En waar voorts die rapporten op werkelijke bezwaren wijzen, waarmede dat streven naar verbetering te worstelen heeft, leest de Regeering daarover heen, blijkbaar uit vrees dat die bezwaren althans haar tot het verlaten van haar volkomen onthouding zouden kunnen dwingen.

»Een dergelijke onthouding in de tegenwoordige omstandigheden vooral — en na het gebeurde sedert 1874, waarbij de inlandsche bevolking meermalen den indruk kreeg, zelfs door rechtstreeksche mededeeling van de ambtenaren, dat de Regeering niet vóór conversie gezind is — achten wij in strijd met het belang van de inlandsche bevolking, in strijd met een goede en rechtvaardige staatkunde"

Wij onderschrijven deze woorden ten volle De betuiging dat de Regeering zich van alle pressie onthouden wil, wordt door de circulaire zelve te niet gedaan. Die betuiging is onoprecht.

De houding van het Nederlandsch-Indisch bestuur tegenover Generaal van der Heijden is niet waardig geweest, oordeelt *het Vaderland* (nrs. van 13 en 15 Augustus) evenals wij.

In plaats van rondweg, zooals een waarlijk krachtig en zijn verantwoordelijkheid ten volle gevoelend bestuur betaamt, op het oogenblik dat men het noodig achtte te Atjeh een civiel ambtenaar tot gouverneur te benoemen en het civiel en militair bestuur te splitsen, Generaal van der Heijden onder dankbetuiging voor zijn vele en goede diensten van zijn dubbele taak te ontheffen — heeft het Indisch bestuur herhaaldelijk pogingen aangewend, om den Generaal te nopen, zijn taak neer te leggen. Eerst met de twee boodschappen van bezorgdheid over zijn gezondheidstoestand (December 1879 en Januari 1880), en daarna met de bedreiging van een gerechtelijk onderzoek naar willekeurige en onrechtmatige handelingen.

Het ergste van alles was de laatste poging.

De hoofdgrief was de behandeling van de 2000 dwangarbeiders, die als bedienden in hospitaal en keuken of als koeli's voor het transporteeren fungeeren.

Het lot dier veroordeelden was verschrikkelijk, volgens de uit Atjeh naar Batavia overgewaaide geruchten. Hier kwam bij, dat de auditeur-militair te Atjeh rechtstreeks aan den procureur-generaal te Batavia een klacht indiende over den beheerder der dwangarbeiders, den gepensioneerden kapitein Kauffmann.

De Kapitein werd ter verantwoording opgeroepen, en de Regeering zond in October 1880 den Inspecteur van het gevangeniswezen, mr. Stibbe, naar Atjeh, om een nauwkeurig onderzoek in te stellen.

Een maand later bracht mr. Stibbe rapport uit.

Wat was zijn bevinding?

In drie opzichten wijkt de behandeling van de dwangarbeiders in Atjeh vooral af van het reglement van orde en tucht onder de gevangenen. »In de eerste plaats worden hun de halskettingen in Atjeh afgenomen; deze maatregel wordt reeds sedert 1874 toegepast. De reden is dat de ijzeren halsband bij het dragen van vrachten hinderlijk is en door het heen en weer wrijven hals en schouders schaaft en verwondt. Dan heeft men daar twee bijzondere straffen moeten invoeren tegen deserteurs. De gewone disciplinaire straffen van inhouding der geldelijke inkomsten, van blokarrest voor hoogstens 8 dagen, en van rottingslagen tot een maximum van 20, waren onvoldoende om tegen desertie te waken. De deserteurs zijn zeer gevaarlijk; bij den vijand hebben zij een zeker prestige, terwijl hun bekendheid met terrein, wachten, enz. hun de gelegenheid geeft om, verbonden met de Atjehers, ons veel afbreuk te doen. Vandaar dat strenge voorzorgsmaatregelen tegen desertie noodig zijn. Wordt een dwangarbeider op desertie betrapt en aangehouden, dan wordt hem, als voorzorgsmaatregel tegen herhaling, de straf met den langen ketting (een ketting aan hand en been verbonden) of met den kogelketting (een ketting aan het been met een kogel van hoogstens 19 kilo) opgelegd, beide straffen hoogstens voor één maand, terwijl het aan den ketting bevestigde lichaamsdeel goed met doeken omwonden en tegen verwonding beveiligd wordt. Deze maatregelen bestonden reeds in Atjeh in 1875 — naar men ons schrijft — en de kogelketting, de zwaarste dier straffen, bestaat overigens ook in het militair detentiehuis te Samarang, terwijl zij ook in het nieuw dwangarbeidersstelsel is opgenomen. Zijn wij wel ingelicht, dan heeft de directeur van Justitie de Regeering zelfs voorgesteld om die zoogenaamde onwettige maatregelen maar terstond tot wettelijke te stempelen, omdat zij door de omstandigheden in Atjeh dringend noodzakelijk zijn.

»Voor den toestand der dwangarbeiders wordt zoo goed mogelijk zorg gedragen. Hun voeding is uitstekend. De inspecteur Stibbe moet zelfs verklaard hebben, dat nergens de menage der inlandsche soldaten zoo goed is als die der dwangarbeiders. Voor de reinheid, zoowel van de gebouwen als van de veroordeelden, wordt de meeste zorg gedragen; zeep en water kunnen zij krijgen zooveel zij willen. Noch zieken, noch reconvalescenten mogen eenige diensten verrichten, alvorens de behandelende geneesheer daartoe zijn toestemming gegeven heeft. Zondags wordt buiten noodzakelijkheid niet gewerkt. Tegen misbruik van de werkkrachten en tegen mishandeling wordt streng gewaakt Het is meermalen gebeurd, dat de beheerder, die steeds persoonlijk het oog houdt op de met transport vertrekkende dwangarbeiders, de vrachten liet afleggen, nawegen en bij bevinding van een gewicht van meer dan 20 kilo's dengeen, die het dragen dier vracht had bevolen, strafte. Inlandsche spionnen moeten toezicht houden, dat geen ongeregeldheid noch van de veroordeelden, noch van het toeziend personeel aan den beheerder onbekend blijft.”

En nu wat de mishandelingen betreft. „Het is in Atjeh bekend, hoe de inspecteur-commissaris de dwangarbeiders zelf in het verhoor heeft genomen; hoe hij het meest nauwkeurig onderzoek heeft ingesteld en toch geen enkel bepaald feit, geen enkele klacht kon worden vernomen. De eenige klacht, waarvan men verhalen kon, is deze. In Aug. 1879 werd te Anagaloeng in het bivak op ergerlijke wijze gestolen. Eindelijk werden de daders gesnapt, doch toen zij niet wilden zeggen, waar zij den buit geborgen hadden, werden hun eenige rottingslagen toegediend. Sedert hielden de diefstallen op. Dit feit is — zooals men in Atjeh weet — aan het bestuur te Kotta-Radja gerapporteerd, dat een scherpe aanmerking maakte, maar overigens met het oog op de omstandigheden in de zaak schijnt berust te hebben. Het feit zullen wij niet verdedigen. Doch tegenover de overigens algemeen zeer goede behandeling der veroordeelden beteekent het o. i. weinig of niets, en men kan er dan ook het bestuur te Kotta-Radja niet het minste verwijt van maken, dat het in die dagen, na een aanmerking, de zaak liet rusten, op grond ook van het vele goede, dat het beheer der veroordeelden tegenover deze enkele, geheel op zichzelf staande fout opleverde."

Zoo was de toestand, en dat wist de Regeering reeds toen mr. der Kinderen naar Atjeh vertrok. Toch stelde de Gouverneur-Generaal de klachten over de behandeling van de dwangarbeiders ook toen nog op den voorgrond!

De Regeering, zegt *het Vaderland,* heeft tot heden nog altijd de gedachte doen bestaan, dat er ernstige grieven tegen het bestuur van Generaal van der Heijden waren aan te voeren, die zelfs een rechterlijk onderzoek ten gevolge hadden moeten hebben. Onder dat vermoeden liet men den verdienstelijken staatsdienaar, die feitelijk de verovering van Atjeh voltooid en 144 hoofden in onderwerping gebracht had, vertrekken. Blijkens de ontvangst van den Generaal in Nederland werd over het algemeen aan de beweerde grieven niet gehecht, maar toch bleven er nevelen hangen, en na de rapporten van mr. Stibbe had de Regeering opheldering moeten doen volgen. „Nu keert zich de houding van de Regeering geheel tegen haar zelf en wordt het bestuur van den afgetreden landvoogd door die laatste zijner regeeringshandelingen ontsierd."

Aldus *het Vaderland.* Het komt ons voor, dat de nevelen in beteekenis gewonnen hebben, nu de autoriteiten hier te lande, in de eerste plaats de Minister van Koloniën, zich van elke deelneming aan de feestelijke ontvangst van Generaal van der Heijden hebben onthouden. Welke redenen had de Regeering hier te lande daartoe? Dat is een vraag, waarvoor men tot heden vruchteloos een voldoend antwoord zoekt. De onthouding van de Regeering, die geacht moet worden het werk van den Generaal het best te kunnen beoordeelen, moet bij menigeen het vermoeden doen rijzen, dat de volle waarheid nog niet bekend gemaakt is. Meer licht is zeer zeker noodig. Waarom zweeg tot heden de Regeering? Waarom van een anderen kant blijft nog altijd de correspondentie tusschen mr. der Kinderen en den Generaal een geheim?

De ontvangst van Generaal van der Heijden, zegt de *Middelburgsche Courant* van 1 Juli, was al te eenvoudig, te onvormelijk, te huiselijk. Van de regeering van land, gewest of gemeente was geen enkel ver-

tegenwoordiger. Voor de autoriteiten zijn den 29en Juni alleen „een mannelijke en twee vrouwelijke ingezetenen" meer in den Haag gekomen, die op het bevolkingsregister ingeschreven worden en een plaats in de kohieren van de personeele belasting en den hoofdelijken omslag krijgen. De komst van den Generaal was geen „officieel feit".

Dat ergert.

Is het dan niet mogelijk, vraagt de *Middelburgsche*, onze overheden een anderen geest in te blazen dan de geest van papieren reglementen en antecedenten? Kunnen zij niet vatten, dat er oogenblikken zijn, waarin het de roeping is eener overheid, het volk voor te gaan in waardeering van wat er edels omgaat in het leven eener natie?

De Nederlandsche geschiedenis toont ons een volk, dat met weinig ophef groote dingen doet, en bij veel dat veranderde en verminderde is het zoo gebleven. Een krijgsbevelhebber als Generaal van der Heijden, die wapenfeiten verricht waarvoor men hem in Frankrijk *duc*, in Engeland *sir*, den held van minstens een heel *season*, den afgod van een heirleger mannelijke en vrouwelijke *snobs* zou maken, rijdt in den Haag rustig naar zijn huis om in eenvoud en vergetelheid de genoegens van het burgerlijk leven te gaan genieten. Dat lijkt ons „echt Hollandsch", in beteren zin dan vele onzer aldus genoemde hedendaagsche gebouwen, al herhalen wij dat de aanwezigheid van eenige autoriteiten aan het station bij Generaal van der Heijden's komst dien edelen eenvoud niet geschaad zou hebben.

Maar de komst van Generaal van der Heijden geeft de *Middelburgsche* nog een andere opmerking in de pen, en dit gedeelte van het artikel is niet het minst voortreffelijke; dit gedeelte vooral doet, dunkt ons, den schrijver eer aan.

Wij zullen het overnemen.

„Wanneer dergelijke verschijnselen zich voordoen, waarop wij reden hebben trotsch te zijn, is het aan onze koloniën dat wij het danken. Daarheen trekken onze burgerjongens als soldaten en keeren als generaals, met eer en roem gekroond, terug. Daarheen gaan de officieren van ons leger, wien iets anders voor den geest zweeft dan levenslange garnizoensdienst, door oorlogzuchtige „onderstellingen" in kampen afgewisseld. Daar zoeken onze beschaafde jongelieden gelegenheid om volken te besturen, politieke en diplomatieke zendingen te vervullen, gewichtige werken tot stand te brengen, op een leeftijd wanneer zij in Europa tevreden mogen zijn de inzichten van een chef te mogen uitwerken, of reglementen en verordeningen naar een vast model samen te stellen. Daarheen gaat de fortuinzoeker met ondernemenden geest, die zich hier den weg versperd ziet; den jongen die hier „niet deugen wil"; de zendeling die de geloofsovertuiging, waarvoor zijn gemoed blaakt, op maagdelijken bodem wenscht over te planten. Er zijn er die bezwijken onder het werk, hetzij de tropische zon, het verpestende moeras, of het vijandelijk lood een einde aan hun leven maakt. Er zijn er die een geknakte gezondheid en verloren illusiën naar het vaderland terugbrengen. Maar velen keeren ook weder met een beroemden of geëerden naam, met een vergaard vermogen, met het bewustzijn een loopbaan afgelegd en diensten verricht te hebben, waartoe het leven in onze steden en dorpen hun nooit de gelegenheid had aangeboden.

„Daarginds, in onze koloniën, ligt de ideale zijde van het Nederlandsch volksbestaan. Daaraan dankt het, voor een niet gering deel, zijne beteekenis in de wereldgeschiedenis. Laat ons dat bedenken wanneer het weder eens „op een rekenen" mocht gaan en wanneer nauwkeurige cijferaars ons mochten voorhouden dat het bezit van overzeesche nederzettingen voor een land slechts wenschelijk is, zóolang de rekening tusschen moederland en kolonie op 't papier met een voordeelig saldo sluit."

ATJEH-GEHEIMENISSEN. De *Amsterdamsche Courant* heeft er, blijkens haar nummer van 2 Augustus, geen vrede meê, dat de openbaarmaking van de bescheiden betreffende den Atjeh-oorlog nog altijd uitgesteld wordt.

Ten eerste acht zij het een ongerijmdheid, dat na verloop van zeven of acht jaren de Nederlandsche natie nog altijd niet weet waarom toch eigenlijk in gindsche verre gewesten haar goed en bloed ten offer zijn gebracht.

In de tweede plaats dient het diplomatiek beleid van onze liberale bestuurders van 1874 kenbaar te worden voor het volk. 't Is nog altijd veler meening, dat wij, zonder het zelfs te vermoeden, in 1874 voor het verschrikkelijke alternatief hebben gestaan, dat om een internationale hoffelijkheid destijds onze belangen in dreigend gevaar zijn gebracht of dat een ambitieus staatsman het waagstuk ondernam, om een grooten *coup* te doen, die hem tot het toppunt van den begeerden roem kon brengen. Het eenig voordeel, meent de *Amsterdamsche Courant,* kon wezen een persoonlijk voordeel voor den aanlegger van den oorlog; het landsbelang had daarmede niets uitstaande, of het kon er door geschaad worden.

Zij, die de voornaamste rol gespeeld hebben in dit ontzettend drama — dus gaat de *Amsterdamsche* voort — vertegenwoordigen een richting, die zich op haar invloed veel laat voorstaan. De natie leere dan nu, in hoever die richting het vertrouwen verdient, ooit weer het lot van moederland en koloniën in handen te krijgen. „De opvolgende regeeringen hebben zich altijd zoo welwillend en schuchter betoond, om tot zulk een oordeel het volk niet in de gelegenheid te stellen." De *Amsterdamsche* vertrouwt, dat de Minister van Goltstein zijn schroomvalligheid zal overwinnen, en gedekt door de zachte pressie van de Eerste Kamer, „er toe zal durven overgaan, de handelingen van een voorganger, al heeft hij nog invloed op den gang der zaken, aan de openbare critiek prijs te geven."

Voor de historie is het ook een onafwijsbaar belang, „de politieke noodzakelijkheid te kunnen nagaan van een oorlog die, hetzij de lichtvaardigste regeeringsdaad is geweest welke ooit gepleegd werd, hetzij over koloniale toestanden, die in 't vervolg zouden kunnen wederkeeren, een licht moet werpen, waarmede wij bij het verder koloniaal bestuur ons nut wellicht kunnen doen."

»OVER DE OOST" is de titel van een opmerkelijk artikel in de *Amsterdammer* van Zondag 21 Augustus.

De schrijver, de heer S. E. W. Roorda van Eysinga, noemt het

ontslag van Generaal van der Heijden »een walgingwekkende daad". De omstandigheid dat de Regeering de toevlucht nam »tot slinksche, slenterachtige middelen om hem een zelfbeschuldiging te ontfutselen", bewijst dat zij geen gegronde grieven tegen hem wist aan te voeren.

De *London and China Express* beweert, dat de generaal als gouverneur vervangen behoorde te worden door een genie gelijk Raffles. Maar is de heer Pruijs van der Hoeven dan een genie? Als assistent-resident van Benkoelen liet hij zich door een paar scheepskapiteins bepraten om af te wijken van het goede, door de Regeering bekrachtigde ontwerp voor een havenhoofd.

Bovendien, een Raffles behoorde Onderkeizer van Insulinde te worden, en niet de gouverneur van een gewest, waar wij, om de Europeesche beschaving in te voeren, in acht jaren het zielental van 300 000 hebben gebracht op 50 000.

En al was de landvoogd een Raffles, wat zou dit baten, zoolang hij een piano blijft, waarvan elk der Kamerleden beurtelings een toets aanslaat?

Raffles had volmacht en maakte daarvan een stout gebruik. Maar een papierheld is de man naar het hart onzer bestuurders en wetgevers. Ieder ambtenaar wordt bedolven onder brieven en ziet daardoor niets van de wereld buiten zijn bureau. Ieder inboorling echter heeft een afkeer van paperassen, formaliteiten en kleine despoten. Zelfs onze Lampongers laten Batavia liggen, en zetten hun voortbrengselen te Singapore van de hand. Op Ampenan komen zelfs schepen van Mauritius, die de Nederlandsch-Indische havens vermijden. Al onze nieuwe havens, vrijhavens, enz. missen haar doel zoolang de schrijfwoede Indië regeert.

Men pocht op verbeteringen, maar gelijk Multatuli schreef, »men bleef steeds bezijden het vraagstuk".

De voorzitter van de Javasche Bank vergelijkt Insulinde bij een »gefailleerde firma". In- en uitvoer namen sinds vijf en twintig jaren te Padang niet toe. De stijging der uitgaven in Indië pleit niet voor onze mildheid; zij is het gevolg der uitbreiding van staatsbemoeiing in alle beschaafde rijken, en de uitgaven stegen veel meer in andere landen, die vroeger niet verwaarloosd werden.

Ons volk is »verleugend".

Velen roepen om een leider. Maar de geschiedenis herhaalt zich weder meer of minder. In 1790 kon Mirabeau Frankrijk en het Hof redden, maar de Koning en de brave Hendrikken lieten zich leiden door vooroordeelen, de doctrinairen door hun leerstukken. De Koning kwam op het schavot. In 1793 kon Frankrijk nog gered worden door Danton, maar de Girondijnen lieten zich leiden door blinde antipathie, en later werden bijna allen onthoofd. Indien later de Duitschers ons mishandelen, zullen onze kiezers en wetgevers berouw gevoelen, maar te laat. Zij zullen dan denken aan Multatuli.

»Wij preeken eerlijkheid in boeken, kranten, parlementaire redevoeringen, spreekwoorden, enz. Wij vertalen de werkjes van Smiles en leeren daar, dat een winkelier te Londen uitmuntende zaken deed, omdat hij zijn knecht steeds inprentte: »Jongen! geef aan de klanten altijd wat boven de maat." Maar aan de Javanen geven wij altijd beneden de maat. Vóór achttien jaren ontvingen zij voor elken pikol

koffie acht gulden, terwijl zij recht hadden op veertien. »Dat is voor geen tegenspraak vatbaar," zeide het Kamerlid van de Putte. Na zijn terugkeer uit Indië verklaarde de heer Keuchenius, dat Javaansche koffieplanters aanspraak hadden op vijfentwintig gulden per pikol. Zij kregen en krijgen slechts veertien. Ons batig slot berust op schennis van beloften, bedotterij, misbruik van de onwetendheid der Javanen, geflatteerde balansen. En wij schelden op Pincoffs!"

»Men leidt de aandacht van de hoofdzaak af door krokodillentranen over gedwongen arbeid, gemeentelijk grondbezit, opiumrooken, dronkenschap, eigendomsrechten der tappers, gevallen meisjes, enz."

»Men voert aan dat ons volk slechts onwetend is. Juist die onwetendheid omtrent een ander volk, aan hetwelk men achthonderd vijftig millioen gulden ontnomen heeft, is misdadig. Zoo wij in denzelfden tijd die som gegeven hadden aan de Javanen, zou iedere boer knapper zijn in Indische zaken, dan de Minister van Koloniën nu is.

De wedergeboorte ga uit van Amsterdam, dat door de Oostindische Compagnie de meeste stoffelijke voordeelen genoten, en de meeste zedelijke nadeelen geleden heeft."

Gemeenten in N.-Indië, in den zin van Europeesche gemeentebesturen, wenscht het *Dagblad van Z. H. en 's-Gravenhage* niet.

Duidelijk blijkt dat uit zijn nummer van 7 en 8 Augustus.

Verschillende bezwaren heeft het *Dagblad*.

„Het klein aantal Europeanen, dat zich in Ned.-Indië bevindt, is over zulk een groote oppervlakte verspreid en zoo onder de inlandsche bevolking gevestigd, dat wel nergens het bestaan van een gemeente mogelijk is."

(Dit bezwaar geldt toch zeker voor Batavia niet).

„Daarbij mist men in Indië, tenzij men uit geheele residentiën één gemeente vormde, het materieel, dat volgens het begrip, 't welk aan het woord gemeente gehecht moet worden, daartoe noodig is, terwijl het niet duidelijk is, welken werkkring men aan een gemeenteraad zou moeten geven, die over geen gemeentefondsen te beschikken heeft."

(Waarom zou een gemeenteraad in Indië niet over fondsen mogen beschikken?)

„Het stichten van gemeenten op Java zou gepaard moeten gaan met het opleggen van gemeentelasten; onmogelijk toch zou men aan de gemeenteraden het recht kunnen verleenen om te beschikken over de algemeene middelen."

(Dat het in 't leven roepen van gemeentebesturen gevolgd *zou* worden door het opleggen van nieuwe lasten, gelooven wij stellig, en om die reden hopen wij in 't belang der Indiërs zelven dat hun vooralsnog een dergelijke gelegenheid tot medewerking aan de publieke zaak onthouden worde; zij zouden de „weldaad" te duur betalen. Doch dat een verzwaring, althans een belangrijke verzwaring, van lasten o n v e r m ij d e l ij k zou zijn, ontkennen wij. De gemeentebesturen zouden billijkheidshalve wel degelijk over een gedeelte der algemeene middelen moeten kunnen beschikken. Ook tegenwoordig immers worden plaatselijke uitgaven uit de algemeene middelen bestreden? De Regeering zou de bedragen, welke zij tegenwoordig zelve voor dat doel besteedt of

besteden moet, ter dispositie van de gemeentebesturen moeten stellen. Met andere woorden: zij zou ten aanzien van de gemeentebesturen behooren te doen, wat Lord Mayo in 1871—72 ten opzichte van de Provinciale Gouvernementen in Britsch-Indië deed).

„Slechts zij zouden kiezers kunnen zijn voor den gemeenteraad, en geen anderen tot leden van dezen verkiesbaar, dan die zijn Nederlanders volgens de Grondwet, terwijl het geheel of gedeeltelijk benoemen van leden der gemeenteraden door de Regeering niet alleen een bron zou worden van verlamming van de kracht en de autonomie dier Raden, maar ook strijdig is met wat men wenscht dat een gemeenteraad zij, n.l. een de gemeente vertegenwoordigend bestuur."

('t Laatste is juist, maar waarom zouden sommige Oosterlingen niet mede het kiesrecht mogen uitoefenen en verkiesbaar zijn? Ook hen vertegenwoordigt immers het gemeentebestuur?)

De dèsa's zouden aan de gemeente niet onderworpen mogen of kunnen zijn. „Niet *mogen*, omdat men, door den Gemeenteraad macht te geven over de dèsa's, hem een politiek recht zou toekennen, dat alleen aan de landsregeering toekomt. Niet *kunnen*, omdat men de Javanen daardoor zou berooven van rechten, terwijl geen enkele reden bestaat om hen daarvan te ontzetten."

(De dèsa's, of liever kampongs, der hoofdplaatsen kunnen als even zoovele wijken van die hoofdplaatsen worden beschouwd. Zij hebben elk een afzonderlijk, en gezamenlijk een algemeen plaatselijk bestuur. Daarin zou door de invoering van gemeente-instellingen geen verandering behoeven te komen. De rechten der Javanen zouden echter eer uitgebreid dan verkort worden. De gemeente-instellingen vervangen de kampongbesturen niet, maar de algemeen plaatselijke besturen. De gemeente instellingen zouden een groot gedeelte van de taak moeten overnemen, welke tegenwoordig voor rekening komt van enkele ambtenaren (o. a. resident en regent), wier werkkring te uitgebreid is om geheel overzien te kunnen worden.)

„Zou de raad gemeentelijke ambtenaren bezoldigen? Maar vanwaar zou hij daartoe de middelen erlangen? Van het Rijk? Maar dan moest er toch wel eenig voordeel voor het Rijk in gelegen zijn, of de oprichting van groot belang voor de ingezetenen, 't geen minstens te betwijfelen is."

(De decentralisatie, welke door het invoeren van gemeentebesturen tot stand komt, *moet* in het algemeen belang zijn, indien zij met ernst, zaakkennis en goeden wil volbracht wordt; dezelfde redenen waarom men gemeentebesturen wenscht voor Nederland, gelden voor Indië. Maar indien men de toekenning van gemeentebesturen aan Indië beschouwen wil als een transactie waarbij voor de schatkist weer iets te verdienen valt en de vrienden van het batig saldo een kans meer hebben, dan is het ongetwijfeld in het belang van Indië dat men alles late bij het oude. Het is gebleken, dat sommigen in Nederland die nu tegen Indische gemeentebesturen ijveren, aan de koloniën dergelijke instellingen van harte zouden gunnen, indien er voor het batig saldo heil van te wachten was. De vraag wat voor *Indië* wenschelijk is, wordt ook daarbij te ver naar den achtergrond gedrongen.)

Het *Dagblad* zet vervolgens uiteen, dat in Nederlandsch-Indië geen

eigenlijke koloniën bestaan, evenmin als al die bezittingen te zamen één kolonie kunnen genoemd worden. Staatsburgers zijn er in Nederlandsch-Indië niet. Ook gelooft het *Dagblad* niet, dat „iemand die eenigszins op de hoogte is van de staatsinstellingen en het gemeentewezen in Europa, bij de zooeven besproken fantasiën, waarin zich nu en dan eenige idealisten verlustigen, een glimlach zal kunnen bedwingen als hij die utopiën leest. De tijd schijnt gelukkig voor dwaze experimenten op Indië niet meer zoo gunstig als vroeger te zijn; toch is het de moeite waard, nu en dan eens de aandacht te vestigen op de eieren der fantasie, die men in Indië legt en waaruit men hoopt goudleggende kippen te broeden."

Wij hopen dat het *Dagblad* dit altijd in zulk een vorm zal doen, als bij deze bestrijding waar te nemen valt. Ofschoon wij niet tot de warmste voorstanders van gemeentebesturen in Indië behooren, staan wij niet aan de zijde van het *Dagblad*, gelijk reeds bleek, maar kwamen wij tegen sommige argumenten van het *Dagblad* op, aan den vorm van zijn artikel brengen wij hulde.

KORTE AFREKENING — LANGE VRIENDSCHAP. Bij de toelichting van zijn wetsontwerp tot aankoop, door den staat, van de spoorweglijn Batavia-Buitenzorg heeft de Minister van Koloniën aangekondigd, dat rente en aflossing van het voor dien aankoop te leenen geld ten laste der Indische begrooting zullen worden gebracht.

Die plotselinge mededeelzaamheid thans, zegt het *Dagblad* in zijn nummer van 18 Augustus niet zonder grond, is wel wat opvallend. »Zou de Minister een gelegenheid hebben gezocht om zijn vaste-bijdrage-stokpaardje nog eens weer van stal te halen, en moest de bedoelde zinsnede dienst doen als *Fühler*?"

In de afdeelingen werd zij op tweeërlei wijze besproken. De Minister schijnt op het verworpen beginsel van de afscheiding tusschen de Nederlandsche en de Indische financiën ter loops te willen terugkomen, beweerden sommigen. Neen, antwoordden anderen, de Minister heeft eenvoudig een begrootingsbeginsel willen huldigen, dat meermalen als juist is erkend.

Er ware, meent het *Dagblad*, voor nog een derde gevoelen plaats geweest. Men had kunnen vragen waarom de Regeering, zonder het lot van deze voordracht af te wachten, nu reeds van de noodzakelijkheid spreekt, om de kosten door een leening te dekken.

(Deze opmerking van het *Dagblad* is juist: men had dat k u n n e n vragen. Maar indien de Minister nagelaten had, de middelen te noemen, welke hij tot dekking der voorgestelde uitgaven wenscht aan te wenden, zou men dan niet zijn voorstel onvolledig hebben geacht, misschien wel als een sprong in het duistere afgekeurd? En zoo daaraan niet te twijfelen valt, is het dan ook niet rationeel dat de Minister naar een leening verwijst? Rationeel, omdat dergelijke *buitengewone* uitgaven als de aankoop van een spoorweg uit de gewone inkomsten niet bestreden kunnen worden, zonder dringend noodige *gewone* uitgaven na te laten of zonder van de belastingschuldigen te veel te vergen?)

Ook het *Dagblad* beschouwt voor Indië het leenen ten behoeve der

openbare werken als een principe van een gezonde financieele staatkunde. Tevens echter verklaart het, van het beginsel der politieke en financieele eenheid tusschen Indië en Nederland geen haarbreed af te wijken.

Wat Indië noodig heeft, daarin moeten wij voorzien, en, verzekert het *Dagblad*, »ruimschoots hebben wij aan dien plicht in de laatste jaren voldaan." (Zou het *Dagblad* eens willen opgeven wat er in de laatste jaren voor den aanleg van irrigatiewerken, de vorming van een veterinairen dienst, de kanalisatie, het inlandsch onderwijs, de politie, enz. enz. is gedaan?)

Het stelsel is gaandeweg geworden, om zooveel mogelijk aan het moederland te onttrekken. (Ziet het *Dagblad* niet voorbij, dat de uitkeering van batige saldo's alleen door den Atjeh-oorlog verminderd is? Totdat die oorlog uitbrak, heeft men het batig-saldo stelsel waarlijk rigoureus genoeg toegepast.)

Nu, klaagt het *Dagblad* gaat men zelfs reeds zóóver, dat er niet eens aan gedacht wordt, de uitgaven voor Indië binnen zoodanige grenzen terug te brengen, dat men voor eens een uitgaaf van zes millioen zou kunnen doen. (Waarop zou het *Dagblad* meenen, vier of vijf of zes millioen te kunnen bezuinigen? De Atjeh-oorlog heeft niet alleen ten gevolge gehad, dat Nederland weinig of geen batige saldo's meer trok, maar tevens dat er in Indië van de voor openbare werken *noodig*, zelfs dringend noodig geachte gelden, slechts de helft of nog minder werd toegestaan. Ook bij andere takken van dienst heeft men in verschillende werkelijke behoeften niet voorzien. De inkomsten van Indië zullen nog jaren lang ontoereikend zijn, om de gewone uitgaven behoorlijk te dekken).

Geen bijdrage meer, dus gaat het *Dagblad* voort, telken jare afgescheept met een niet geaccepteerden en niet gehonoreerden wissel op de toekomst, terwijl men in Indië elken cent vasthoudt, die bij verstandig en redelijk beheer aan het moederland zou kunnen ten deel vallen, om dan ten slotte ook nog voor buitengewone uitgaven onzerzijds bij te passen — zie, dit ware een edelmoedigheid, die wat al te ver ging. (Meer dan vijftig jaren achtereen vorderde men van Indië aan belasting in geld en in arbeid veel meer dan men voor Indië's behoeften noodig achtte; de aldus gecreëerde overschotten ten bedrage van ongeveer 800 millioen naastte men krachtens het beginsel der financieele eenheid, en nu er voor Indië een uitgaaf van zes millioen gedaan moet worden, nu beschouwt men het als *te* edelmoedig, thans het stelsel der eenheid ook eens ten gunste van Indië toe te passen!)

De fondsen voor den aankoop van de spoorweglijn, zegt het *Dagblad* tot besluit, behooren op de Indische begrooting gevonden te worden. Maar kan dat niet, dan is het *Dagblad* het geheel eens met die leden in de afdeelingen, die van oordeel waren, dat indien op de Indische begrooting een post wordt gebracht voor de restitutie van renten en aflossing van een leening door het rijk aangegaan, voor zooveel de geleende fondsen ten bate van N. I. komen, daarmede niet anders gehandeld wordt dan met alle zoogenaamde restitutieposten, die thans op de Indische begrooting voorkomen. Daarmede wordt geen beginsel gedeerd. De financieele onafhankelijkheid van Indië wordt er niet door erkend.

(Mogelijk niet; 't woord »onafhankelijkheid" heeft een te ruime beteekenis om niet veel speling toe te laten. Maar dat het beginsel der financieele *eenheid* over boord geworpen wordt, indien men thans, in stede van de zes millioen aan Indië te *geven*, de zes millioen *voorschiet*, om jaarlijks met Indië de rente en aflossing te verrekenen — kan het ernstig worden ontkend? Cijfert men het verleden weg, dan is het volkomen eerlijk, Indië te belasten met hetgeen ten bate of wegens het bezit van de kolonie uitgegeven wordt; brengt Nederland dat beginsel voortaan in toepassing, wij zullen ons er over verheugen; maar in dat geval volgt Nederland niet meer het onoprechte eenheidsstelsel, maar het zuivere restitutiestelsel.

UITLEVERING VAN VREEMDELINGEN IN N. I. Dat de Regeering een poging aanwendt om de uitlevering van misdadigers, ook die zich de koloniën tot asyl hebben uitverkoren, mogelijk te maken niet alleen, maar stelselmatig te regelen, vindt bij de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (N°. 209) alleszins waardeering, maar het blad is van oordeel dat de regeling die door het ingediende wetsontwerp beraamd wordt, de zaak op een geheel verkeerden weg zou leiden.

De Regeering stelt voor, aan art. 108 van het Regeeringsreglement deze alinea toe te voegen: „De regelen bij uitlevering van vreemdelingen in acht te nemen, worden vastgesteld bij algemeene verordening." Die algemeene verordening zal, gelijk de M. v. T. verzekert, bestaan in een Koninklijk besluit, na het hooren van den Raad van State genomen. Het Indisch Gouvernement zal dan, ook bij het ontbreken van tractaten, aan aanvragen om uitlevering kunnen voldoen, meent de Minister.

De schrijver in de *N. R. C.* echter beweert:

1e dat het Indisch Gouvernement ook nu reeds bevoegd is om uit te leveren, en

2e dat voor een regeling als deze het sluiten van tractaten noodig is.

Waarom zou het Indisch Gouvernement zonder uitdrukkelijke wettelijke machtiging niet tot uitlevering of het vaststellen van regelen voor de uitlevering mogen overgaan? Omdat het R.R. voorschriften bevat over inbanning en uitbanning (art. 145) of een algemeene verordening voorschrijft waarbij de toelating van Nederlanders en vreemdelingen geregeld wordt? Maar dat zijn specifiek koloniale toestanden. De bevoegdheid van het Gouvernement om — men lette hier wel op — zonder rechterlijke uitspraak zelfs eigen ingezetenen het verblijf in de koloniën te ontzeggen, is zoo exceptioneel, dat zij zonder uitdrukkelijke bepaling onmogelijk aangenomen kan worden. Dat er vaste regelen noodig zijn, waarnaar het Gouvernement den toegang tot N. I. kan openstellen of sluiten, kan evenmin verwonderen, als men bedenkt, hoezeer gunst of willekeur anders, zelfs de ingezetenen van het moederland kan treffen. Dat met meer gerustheid en rechtmatigheid den Gouverneur-Generaal de vrije beschikking over het uitleveren van vreemdelingen kon worden gelaten, is nauwelijks te betwijfelen. Ook heeft de Indische Regeering, gelijk de M. v. T. erkent, reeds getoond, zich tot het uitleveren bevoegd te achten. Zij mag bovendien krachtens art. 20 van het Regeeringsreglement, zelve de algemeene regelen stellen en uitvaardigen.

Maar een regeling buiten tractaten om, is af te keuren, betoogt de schrijver verder (N°. 211). Stelt men alleen de regelen vast, waarnaar de Regeering onzerzijds aanvragen om uitlevering zal hebben te bejegenen, zonder tevens contractueel ons aan andere regeeringen en deze aan ons verbonden te krijgen, dan doet men halfwerk, ja, minder. Dan laat men inderdaad de Indische regeering afhankelijk van de welwillendheid die de vreemde autoriteiten in elk bijzonder geval geneigd mochten zijn te betoonen, aan welken toestand het ingediende wetsontwerp juist een einde wil maken.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant,* overwegende dat het sluiten van bedoelde verdragen een attribuut van de Regeering in het moederland is, wenscht aan art. 108 deze alinea toe te voegen:

„De *wet* regelt de algemeene voorwaarden, waarop ten aanzien van de uitlevering van vreemdelingen, verdragen met vreemde mogendheden door den Koning kunnen worden gesloten."

De wet is ook daarom de hier passende vorm van staatswil, omdat de op grond daarvan te sluiten tractaten ook gevolgen zullen hebben voor ingezetenen van het moederland, die in de koloniën eener vreemde mogendheid een schuilplaats gezocht hebben. Met betrekking tot de *inlandsche* Staten van den *Archipel* kunnen het *koloniale* Gouvernement de handen vrij gelaten worden.

Varia.

TWEE ADRESSEN OVER SPOORWEGTARIEVEN.

Uit den Oosthoek en uit Madioen werden twee adressen verzonden, om de Regeering te verzoeken het waarlijk exorbitante tarief voor goederenvervoer per spoorweg, te verlagen.

Beide volgen hier:

I.

Aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederl.-Indië, enz. enz. enz.

Geven met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekenden, suikerfabrikanten en beheerders van suikerfabrieken in de residentie Soerabaja:

dat de afkondiging van de wet tot aanleg van den spoorweg Madioen, Blitar, Soerabaja, bij *Staatsblad* 1878 N°. 234, door hen met hooge ingenomenheid werd vernomen;

dat zij in dezen aanleg eene uitvoering zagen van het voornemen der Regeering om het transportwezen op Java, dat in zoo nauw verband staat tot de ontwikkeling van landbouw en nijverheid, in één woord: tot de welvaart der ingezetenen, krachtdadig te verbeteren en de krachten van den veestapel, nu voor een groot deel aan dat transportwezen dienstbaar gesteld, aan zijn eigenlijken werkkring, bebouwing van den grond, terug te geven;

dat aangezien bovenbedoelde spoorweglijn de door adressanten bewoonde streek geheel doorsnijdt, zij verwacht hadden daarvan den gunstigen invloed al terstond te zullen ondervinden;

dat adressanten echter tot hun leedwezen tot de ervaring zijn gekomen, dat de bestaande toestand, na de opening van den spoorweg, geen merkbare verandering heeft ondergaan en de stapelproducten, zoo voor de inlandsche als voor de Europeesche markt, nog steeds even als vroeger per kar en te water vervoerd worden;

dat meer dan een half millioen picols suiker steeds dien ouden weg volgen en het geen verwondering kan baren, dat aan de primitieve middelen van vervoer nog steeds de voorkeur wordt gegeven, wanneer rekening wordt gehouden met de vrachttarieven, welke per spoor van zestig tot honderd procent hooger zijn dan die met de gewone vervoermiddelen, terwijl daarenboven nog aanzienlijke kosten ter plaatse van bestemming moeten worden besteed voor het transport van het spoorwegstation te Soerabaja naar de plaatsen, waar de goederen moeten geleverd worden;

dat het voor de hand ligt, dat het vastgestelde tarief der Staatsspoorwegen voor vervoer van vrachtgoederen op den bestaanden toestand een overwegenden invloed uitoefent, dien zelfs geheel beheerscht;

dat adressanten van meening zijn, dat de Regeering met den aanleg en de exploitatie van staatsspoorwegen zich niet uitsluitend ten doel gesteld zal hebben, van de daaraan bestede kapitalen eene zekere procentsgewijze winst te behalen, doch veeleer, dat aan het beginsel van staatsaanleg een grootscher doel ten grondslag lag, namelijk de ontwikkeling van die streken van Java, welke daarvoor vatbaarheid hebben, en zoowel aan de landbouwende als de industrieele bevolking de gelegenheid te verschaffen de vruchten van haren arbeid tegen billijken prijs ter markt te brengen;

dat adressanten van oordeel zijn, dat met de bestaande tarieven het voorgestelde doel niet bereikt zal worden, terwijl met enkele wijzigingen een belangrijke ommekeer ten goede te weeg te brengen is;

dat adressanten eerbiedig de vrijheid nemen al dadelijk de aandacht van Uwe Excellentie te vestigen op de berekening van de kosten van vervoer, die in rechte rede toenemen met de afstanden, waarover vervoerd wordt; een beginsel, dat bij geen enkele spoorwegmaatschappij in Nederland wordt gehuldigd;

dat toch uit de tarieven voor het vervoer van ijl- en vrachtgoederen in binnenverkeer op de Staatsspoorwegen in Nederland, uitgave 6 Januari 1881, blijkt, dat over een vijfmaal grooteren afstand, zoowel van ijl- en stukgoederen als van vrachtgoederen bij wagenladingen, gemiddeld nog geen twee en een halfmaal, voor tienmaal grooter afstand slechts viermaal en voor twintigmaal grooter afstand minder dan zesmaal hooger kosten gevorderd wordt;

dat, terwijl dus op de Staatsspoorwegen in Nederland voor het artikel suiker, per ton van 1000 kilogram betaald wordt:

over	10	kilometers afstand	*f* 1.10
»	50	» »	» 2.70
»	100	» »	» 4.20,

hier op Java moet worden voldaan:

over	10	kilometers afstand	*f* 1.20
»	50	» »	» 6.—
»	100	» »	» 12.—;

gevende de volgende belangrijke verschillen voor Java:

over	10	kilometers	*f* 0.10	per ton meer
»	50	»	» 3.30	» » »
»	100	»	» 7.80	» » »

dat voorts de classificatie van het artikel suiker in vergelijking met

andere stapelproducten b. v. koffie, naar den gemiddelden marktprijs berekend, buitengewoon hoog is,

daar naar dien maatstaf voor suiker wordt betaald:

over	10	kilometers	$\frac{51}{100}$ % van de waarde
»	50	»	$2\frac{88}{100}$ » » » »
»	100	»	$5\frac{76}{100}$ » » » » ;

voor stroopsuiker:

over	10	kilometers	1 % van de waarde
»	50	»	5 » » » »
»	100	»	10 » » » » ;

terwijl voor koffie slechts wordt gevorderd:

over	10	kilometers	¼ % van de waarde
»	50	»	1¼ » » » »
»	100	»	2½ » » » » ;

dat adressanten van gevoelen zijn te kunnen volstaan met de aandacht van Uwe Excellentie op bovenstaande cijfers te vestigen, tot staving van hetgeen hiervoren is aangevoerd;

redenen waarom requestranten de vrijheid nemen Uwe Excellentie eerbiedig te verzoeken, om hun bezwaren tegen de bij Gouvernements besluit van 13 Februari 1881 N°. 22 vastgestelde tarieven voor de Staatsspoorwegen op Java in overweging te nemen, en in deze zoodanige wijzigingen te brengen, dat van het nieuwe vervoermiddel, door den Staat tot stand gebracht, een algemeen en ruim gebruik kan worden gemaakt voor het transport van producten voor de Europeesche markt.

'tWelk doende, enz.

Soerabaja, 21 Mei 1881.

II.

Aan Z. E. den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, enz.

Geven met den meesten eerbied te kennen de ondergeteekenden, allen landbouwindustriëelen in de residentie Madioen:

dat zij met onverdeelde belangstelling alles hebben gevolgd dat betrekking had op de spoorwegverbinding van Madioen met twee hoofdplaatsen van Ned.-Indië, tevens markt- en afscheepplaatsen voor en van hunne producten van landbouw;

dat deze thans hoofdzakelijk bestaan uit een honderdduizendtal picols suiker en een tienduizendtal picols koffie, een waarde vertegenwoordigende van ongeveer twee millioen guldens.

Adressanten hoopten, dat het vervoer hiervan een niet onbelangrijke bijdrage zoude leveren bij de exploitatie van die lijn voor den Staat en voor zich grooter spoed en veiligheid bij geene vermeerdering van kosten.

Wat dit laatste punt evenwel betreft, werden zij al dadelijk teleurgesteld, toen de tarieven der staatsspoorwegen ter hunner kennis

kwamen. Daaruit toch bleek, dat bij exploitatie van de lijn Soerabaja—Madioen, vaststelling der tarieven volgens de aangenomen basis, van een goedkooper of even goedkoop vervoer hunner producten met het spoor als met de middelen tot dusverre daarvoor gebezigd, geen sprake was.

De nadeelen daarvan, zoowel voor zich als voor den Staat, direct belanghebbende bij de exploitatie, beseffende, hebben adressanten vermeend om hunne bezwaren zoo spoedig mogelijk ter kennis te moeten brengen van den Inspecteur-Generaal-Chef van den dienst der staatsspoorwegen op Java, en is daaraan gevolg gegeven en bij hun verzoekschrift dd. 31 Aug. 1880.

Een afschrift hiervan alsmede de beschikking van den Insp.-Gen. worden als Bijlage eerbiedig hierbij overgelegd.

Deze beschikking als antwoord op hun verzoekschrift heeft adressanten geenszins de overtuiging geschonken, dat bij vaststelling der tarieven voor de lijn Soerabaja—Madioen rekening zal worden gehouden met de bestaande toestanden en de belangen van beide partijen.

In het meergenoemde verzoekschrift aan den Insp.-Gen. is met cijfers aangetoond, dat bij gebruik van den staatsspoor voor het vervoer hunner producten volgens een vrachttarief op de aangenomen basis, de kosten van vervoer belangrijk zouden stijgen: voor de suikerfabriek Poerwodadien met een productie van circa 60 000 picols 's jaars, zelfs met meer dan 100 %.

Volgens bescheiden meening van adressanten dient bij de vaststelling der tarieven eener spoorbaan te worden gelet op de afstanden en, naarmate deze grooter worden, moeten de kosten van vervoer per kilometer geringer zijn, evenals dit het geval is en bij de thans gebezigde vervoermiddelen.

Het oogenblik nadert, dat de lijn Soerabaja—Madioen in exploitatie kan worden gebracht en de tarieven moeten worden vastgesteld.

De bijzondere bekendheid van U. E. met al wat op de regeling van spoorwegaangelegenheden betrekking heeft, doet adressanten met vertrouwen zich wenden tot U. E. met het eerbiedig verzoek,

dat het U. E. moge behagen, om bij de vaststelling der tarieven van de staatsspoorwegen voor de lijn Soerabaja—Madioen de bezwaren van adressanten tegen een tarief op de basis, aangenomen bij de exploitatie van een gedeelte dezer lijn, te overwegen en, zoo mogelijk, de belangen van adressanten met die van den staat in overeenstemming te brengen.

't Welk doende, enz.

Madioen, Juni 1881.

Bijlage.

Buitenzorg, 9 December 1880.

Met referte tot hare missive dd. 27 November 1880 n°. 304 heb ik de eer uwe Factorij het volgende mede te deelen:

1°. dat door den dienst der Staatsspoorwegen op Java, geene bijzondere overeenkomsten worden gesloten, doch het vervoer zich regelt naar bij Gouvernements- besluit vastgestelde tarieven en dienstregelingen. en

2°. dat omtrent het tijdstip voor de opening der oosterlijnen tot Solo nu nog

niet met zekerheid kan worden gezegd, of die opening in 1881, dan wel in de eerste helft van 1882 zal plaats hebben.

De staatsspoorwegtarieven voor het traject Soerabaja-Solo worden eerst tegen den tijd, dat de exploitatiedienst over dit traject kan aanvangen, door de Regeering vastgesteld.

Zonder daarop vooruit te 'loopen, kan ik nu dus geen bepaalde opgaaf doen van de laagste vracht van het vervoer van suiker per spoor van Madioen naar Soerabaja.

Slechts dit kan ik mededeelen, dat naar den tot dusverre gevolgden maatstaf van berekening dat vervoer per spoor omstreeks ƒ20.10 per ton van 1000 K.G. zal kosten, terwijl bij vervoer met volle wagenladingen van 8000 K.G. in afgehuurde wagens, eene reductie van 6 % van de vracht wordt toegestaan.

Ik twijfel niet, of deze prijs welke het vervoer tusschen Madioen en Soerabaja per picol bepaalt op ± ƒ1.24⁵. zal hooger zijn dan de prijs, die thans bij vervoer per prauw per picol wordt betaald [1]), doch evenmin dat het snellere en zekere vervoer ook uit een geldelijk oogpunt zoo groote voordeelen voor de eigenaren van de fabrieken zal aanbieden, dat de keuze tusschen spoor- en watertransport hun niet moeielijk zal vallen.

De Inspecteur-Generaal, Chef v/d dienst der Staatsspoorwegen op Java,

H. DERX.

WAT WORDT ER VOOR Dr. MATTHES GEDAAN?

Na op het voetspoor van den heer Quarles van Ufford de verdienste van Dr. Matthes beschreven te hebben, zegt het maandschrift *Annales de l'extrême Orient* in zijn Juli-nummer: »Il serait donc à la fois juste et utile pour la science qu'après les fatigues et les privations de toutes sortes qu'il s'est imposées pendant toute sa vie pour acquérir les connaissances spéciales qu'il possède, on créât pour ce savant hors ligne une chaise de Boughis et de Macassar à l'université de Leyde."

Mogen wij die woorden onder de oogen brengen van den Minister van Koloniën? Het geldt hier een plicht, die reeds te lang verzuimd is. De Minister heeft immers voor de eer en de belangen des lands te waken en dáárvoor andere consideratiën te doen wijken?

MOETEN INLANDSCHE SCHOLEN LANDBOUWSCHOLEN WORDEN?

Het volgende ontvingen wij ter plaatsing:

»In de Juni-aflevering van *de Indische Gids* komen een paar opmerkingen voor over het inlandsch onderwijs, waarbij een onbekende den gemoedelijken raad geeft van alle inlandsche scholen op Java landbouwscholen te maken, met de *Mitra noe tani* als voermiddel bij

[1]) Dit transport kost van *Ngawi* 55 cent per prauw tot Soerabaja.

het onderwijs en tevens de verstrekking van regeeringswege van platen met modellen voor vlechtwerk sterk aanbeveelt.

Het zij mij veroorloofd daarop in het kort te antwoorden.

Ik doe dit meer bijzonder in de hoop, dat het inlandsch onderwijs eindelijk eens verschoond moge worden van dien herhaalden aandrang tot invoering van nieuwigheden; — een aandrang lijnrecht in strijd met de zeer behoudende richting der bevolking, die er toch het grootste belang bij heeft.

Sedert een tiental jaren heeft de Regeering zich meer bijzonder laten gelegen liggen aan de ontwikkeling in ruimen zin van de inlandsche maatschappij, en reeds verheffen zich van vele zijden stemmen tegen de wijze, waarop getracht wordt dit doel te bereiken. Men wil landbouwscholen, meisjesscholen, ambachtscholen, Hollandsche scholen — ja, de hemel mag weten wat al niet meer! — en dit zonder rekening te houden met hetgeen op dit oogenblik, gelukkig met weinig ophef en uit den aard der zaak slechts langzaam, wordt tot stand gebracht. Moet dan het onderwijs van den inlander eveneens het treurige tijdperk van gedurige verandering doorleven, dat reeds zoo menige andere aangelegenheid den doodsteek gaf? En bijaldien werkelijk de overtuiging bestaat, dat de een of andere aanbevolen maatregel gunstige resultaten zal opleveren, waarom dan niet in het klein in engen kring daarvan de proef genomen en bij welslagen langzamerhand in de zoo weinig tot verandering geneigde inlandsche maatschappij met voorzichtigheid en overleg verder verspreid?

Menig *bon parleur* heeft in sierlijke taal naar zijn oordeel overtuigend uiteengezet, dat wat hij aanbeval in de toekomst de schoonste vruchten zou opleveren; maar hij vergat (toevallig zeker!) te vermelden, of de bevolking van zijne vernuftige invallen gediend wilde zijn en vooral, of dit op ontegenzeggelijke wijze feitelijk was gebleken.

Men beweert, dat de tegenwoordige Gouverneur-Generaal, met een ambtenaar over het inlandsch onderwijs sprekende, zou gezegd hebben: »Hierbij vooral dient methodisch te worden te werk gegaan; zonder methode blijft elke verandering een rondtasten in den blinde", en met dezen goeden raad, die van een degelijk inzicht getuigt, mochten de nieuwigheidsnajagers wel wat meer rekening houden.

Het doel der Regeering met de oprichting van lagere scholen is, om hoofden en bevolking in de gelegenheid te stellen zich de meest noodzakelijke kennis der elementaire vakken te kunnen eigen maken. Zij tracht hierin te gemoet te komen door de daarstelling van kweekscholen, waar inlandsche onderwijzers worden gevormd, en is thans bezig met het vroeger meerendeels ongeschikte personeel aan de gewone scholen door betere onderwijzers te vervangen, en tevens, waar noodig en mogelijk, nieuwe scholen te openen in de meest bevolkte streken.

Dat zoodanig doel slechts langzaam kan bereikt worden, ligt voor de hand, en maar al te dikwerf wordt vergeten, dat er een heele tijd meê gemoeid is, eer dat aan alle inlandsche scholen een zelfs betrekkelijk geschikt en vertrouwbaar personeel zal werkzaam zijn.

In de eerste plaats is dit dus een quaestie van tijd, en vóórdat hierin op behoorlijke wijze is voorzien, kan niemand over de eigenlijke resultaten van het onderwijs een juist oordeel vellen.

Want na volbrachten cursus aan de inlandsche school kiest de leerling zich eerst een bepaald vak, hetzij dan landbouwer, schrijver, magang, enz. enz.; reden te meer om aan de lagere scholen, evenals in Europa, geen eenzijdige richting te geven.

Dit wordt te veel over het hoofd gezien en naar gelang van plaatselijke bevindingen de thans gevolgde richting afgekeurd, in het goed vertrouwen (naar we hopen) dat een andere richting beter zal werken.

Zoo o. a. de bovendoelde schrijver.

Hij schijnt in een oord te wonen, waar weinig ambtelijke betrekkingen bestaan voor de aankomende jongelingschap, zoodat het meerendeel na het verlaten van de school zich op den landbouw gaat toeleggen.

Derhalve verlangt hij landbouwscholen en wil daarop gebruikt zien het eenige inlandsche boekje over landbouw, de *Mitra noe tani;* waaruit men haast zou vermoeden, dat hij van landbouwonderwijs nog geen juist begrip heeft.

Bij de opleiding toch van inlandsche onderwijzers wordt wel iets van landbouwkunde geleerd, — als onderdeel van het streven naar algemeene ontwikkeling der kweekelingen — maar toch in zóó geringe mate, dat men bijna kan zeggen dat zij er niets van weten (evenmin als op de normaalscholen in Europa); en zoodanig onderwijzer wil men dan landbouwkunde laten onderwijzen!

Plaatste men daarentegen een geoefend landbouwer aan het hoofd — schr. laat in het midden of hij dit soms wenscht — in dit geval een man, die zich van zijn jeugd af op het veld bewoog en genoegzaam niets anders kent, zoo zou de onhoudbaarheid van dien toestand nog sterker in het oog vallen.

Er is een handleiding, de *Mitra noe tani;* een (overigens zeer prijzenswaardige) poging van den heer Holle om aan te toonen, hoe in een zeer klein deel van Java de gronden worden bewerkt, doch volgens deskundigen bij lange niet voor algemeene invoering geschikt.

Moet daarmede de onderwijzer zijne leerlingen tot landbouwers vormen?

Ik zie er weinig heil in.

Dan is de regeeringsrichting heel wat beter. Daarbij leert de leerling lezen en wordt hem alzoo de gelegenheid gegeven later kennis te maken met volksboeken (als school- of leesboek deugt de *Mitra noe tani* hoegenaamd niet, dat erkent de schrijver zelf), waaruit hij dan kan putten, wat hij denkt noodig te hebben. Geen speciaal onderwijs staat op deze wijze het erlangen van andere kundigheden in den weg.

De heer Holle zou de eerste zijn dit toe te geven; daarvan ben ik ten volle overtuigd.

Nog een enkel woord over de platen met modellen van vlechtwerk, die, op de scholen als prijs uitgedeeld, den jeugdigen inlander in verrukking moeten brengen. Ik zou den schr. willen vragen, of hij wel eens inlanders heeft zien vlechten. Zoo niet, dan neme hij de verzekering aan, dat zij daarmede uitstekend terecht kunnen en zooveel variatie in de patronen weten te brengen, dat hun dat waarlijk niet door gedrukte modellen behoeft geleerd te worden. Wil men platen geven aan de jeugd, men verstrekke bontgekleurde prenten over veelzijdige onderwerpen. Daar heeft zij ten minste nog een paar dagen

pleizier in; want heel veel langer zal men toch niet vooronderstellen, dat platen bij inlandsche knapen duren, — dezen zijn al even vernielzuchtig als Europeesche kinderen.

Wil men die platen laten drukken tot verspreiding onder de bevolking, niemand zal er zich tegen verzetten. Waarom moeten ze evenwel aan de inlandsche scholen worden opgedrongen, alsof daar nog geen werk genoeg was met het onderwijs van lezen, schrijven, rekenen en wat aardrijkskunde?

Dat in antwoord op de opmerkingen in *de Gids*. Moge de schr. overwegen, dat zonder boeken, zonder Europeesch personeel en zonder inrichtingen tot vorming van inlandsch personeel, de Regeering heel wat anders te doen heeft, dan aan het maken van landbouwscholen te denken." —

VREDE IN ATJEH.

Onder dit opschrift deelden wij in de drie vorige afleveringen van *de Indische Gids* eenige berichten mede, omtrent den toestand in Atjeh, sedert de vervanging van Generaal v. d. Heijden door een burgerlijk ambtenaar als Gouverneur van dat gewest; berichten die alles behalve getuigden dat daar werkelijk rust, orde en vrede heerschten, en dat de tijd voor het optreden van een geregeld civiel bestuur dus reeds gekomen was. Doch met de beide laatste mails hebben wij tijdingen uit Atjeh ontvangen (gedeeltelijk reeds hier te lande door de Indische bladen bekend) die redenen tot ernstige bezorgdheid geven, en die doen vermoeden dat wij staan voor een nieuwe uitbarsting van den oorlog, die misschien noodlottiger voor ons kan worden dan ooit te voren, omdat wij er minder op voorbereid zijn, omdat het eenhoofdig gezag verbroken is, en er geen behoorlijke samenwerking tusschen onze civiele en militaire autoriteiten te Atjeh schijnt te bestaan, en omdat het koloniaal bestuur zoo hier te lande als in Indië, door een rampzalig optimisme in slaap gewiegd, het gevaar niet schijnt te *willen* zien, dat ons daar ginds van alle kanten omringt, en op den duur ons gezag en onze heerschappij in den Indischen Archipel ernstig bedreigt.

Wij geven de feiten zooals zij tot onze kennis kwamen eenvoudig terug, en onthouden ons van verdere commentaar, in de hoop, dat er uit onze volksvertegenwoordiging krachtige stemmen zullen opgaan, die niet met partijbedoelingen maar uit zuivere vaderlandsliefde en bewogen door den ernst van het gevaar, den Minister van Koloniën rekenschap zullen vragen van wat er aan is van die oorlogsberichten, die van alle kanten tot ons komen, van die bloedige aanvallen op vreedzame nederzettingen, die zich onder de schaduw van de Nederlandsche vlag veilig waanden, op onze transporten, op onze versterkingen en op onze gewapende vaartuigen, in vierkanten strijd met den vrede, dien men thans ten derden male heeft geproclameerd en nu laatstelijk der natie als vast verzekerd heeft voorgespiegeld.

En zoo die berichten niet afdoende kunnen worden weersproken en de onjuistheid daarvan niet volledig kan worden aangetoond, wat er is of zal worden gedaan, om den vijand tot onderwerping te dwingen, onze geschonden wapeneer te wreken, ons gezag te herstellen, en rust, orde en veiligheid te verzekeren in een gebied dat onze vlag dekt, en dat wij, in naam der beschaving, als Nederlandsch gebied aan onze bezittingen hebben gehecht.

En nu laten wij onzen berichtgever spreken, voor wiens waarheidsliefde wij durven instaan.

Kotta Radja, 18 Juni. Het civiel bestuur maakt nog geen schoon figuur. Laatst, den juisten datum weet ik niet meer, was er gelast dat er niet meer mocht gepatrouilleerd worden, vooral niet ter hoogte van Biloel. Kort daarna werd de Chineesche nederzetting aldaar, des nachts door een talrijke bende gewapende Atjehers overvallen. Een paar Chineezen werden gedood, verscheidene gewond en dertien stuks sappi's werden geroofd.

Toen den volgenden morgen van het gebeurde bericht kwam te Lambaroe, trachtte de Majoor Prager den Contrôleur te bewegen, om hem te machtigen den vijand (de maraudeurs) door een compagnie te doen vervolgen, doch de Contrôleur durfde die machtiging niet verleenen, en begaf zich naar den Kraton om bevelen te vragen. Er werd dien dag niets gedaan.

Eerst den volgenden dag vertrokken er (zoo ik hoor, op aandringen van den Kolonel) van drie zijden sterke detachementen, met dat gevolg, dat, ja, een patrouille flink beschoten werd, maar de Atjehers toen zij ook van een anderen kant troepen zagen aanrukken, op de vlucht sloegen en van de geroofde beesten er 11 in den steek lieten. Hoogst waarschijnlijk zou men alles teruggekregen en den kerels een duchtig pak toegediend hebben, zoo aan het voorstel van Prager ware gevolg gegeven en men den vorigen morgen reeds uitgerukt was. Zoo werkt de scheiding van het gezag verlammend op den gang van zaken!

In den nacht van 16 op 17 werd de benting van Anagaloeng hevig beschoten, en tevens de aan de tegenovergestelde face gelegen Chineesche kamp aangevallen. Tien Chineezen werden gedood en twaalf gewond, terwijl alles wat waarde had werd geroofd en weggevoerd. Daarna werd de kampong in brand gestoken. In de benting werden *twee* Europeanen door matte kogels gewond.

Des daags vóór den aanval op Anagaloeng hadden de Atjehers het gerucht verspreid, dat Pakan Badok en de kampong Gedah zouden worden aangevallen. Dat was om afleiding te geven. In stede daarvan toch, gingen zij de Z. O. face van Anagaloeng, waar men ze niet verwachtte, hevig beschieten om de bezetting bezig te houden, terwijl hun makkers in de Chineesche kamp hun slag sloegen. Men zegt dat de hoop zoogenaamde maraudeurs steeds aangroeit. Als dat zoo doorgaat, zullen de Chineesche werklieden en handelaren spoedig verloopen. Ik wil nu wel gelooven, dat deze verschillende rooverijen nog geen politieke beteekenis hebben, maar als de bevriende kampongs zien, dat er van onzen kant zeer weinig tegen gedaan wordt, zullen zij dit aan zwakheid toeschrijven, en al licht uit angst of zucht tot zelfbe-

houd met de kwaadwilligen gemeene zaak maken. Misschien hebben wij hier ook wel te denken aan pogingen der hoofden om het verzet levendig te houden, en te zien hoe ver zij gaan kunnen, in de hoop om, zoo zij succes hebben — en dat *hebben* zij tot nog toe — hunne operatiën op uitgebreider schaal voort te zetten, en de gansche bevolking met zich te zullen medeslepen. Hoe dit zij, hier moet krachtig worden opgetreden; niet met mooie praatjes, wetten en verordeningen op het papier, maar met kracht van wapenen. Elk ongestraft vergrijp maakt den Atjeher steeds stoutmoediger en lokt nieuwe misdaden uit.

22 Juni. Te Lambaroe is bericht ontvangen, dat de benting aangevallen zou worden. Majoor Prager heeft het voorstel gedaan, om het ijzeren hek dat het buiten de versterking gelegen hospitaal omringt, met slaaptafels te blindeeren. Men zegt dat het getal maraudeurs tot 400 is aangegroeid, en dat zij zich te Mei Saleh dichtbij Indrapoeri ophouden. Enfin, de vredestoestand is volkomen; zooals blijkt uit de pas ontvangen kommandements-orde, waarin o. a. het volgende voorkomt:

dat bij troepen aangewezen tot het doen van militaire excursiën, enz. enz.

de manschappen zullen gevoed worden volgens tarief H, *zoo mogelijk te verstrekken door de bevolking*;

dat de daggelden van de officieren worden verminderd

a. enz.

b. indien de voeding door de hoofden der bevolking wordt geleverd met *f* 2.50.

Die bevelen komen van Batavia.

Wil men daar den werkelijken toestand dan volstrekt negeeren? Waartoe toch dit gevaarlijke zelfbedrog?

23 Juni. Gisteren morgen 11 uur hebben 8 Atjehers, vlak achter Kampong Djawa, twee Chineezen die een prauwtje met rijst afvoerden aangevallen, een Chinees gedood en den anderen drie zware wonden toegebracht, en zich vervolgens met de rijst uit de voeten gemaakt.

Men is bezig tot politie-oppassers te dresseeren .... Atjehers en in Palembang aangeworven schavuiten!

29 Juni werd Djerir zwaar beschoten. Bijna elken nacht werden onze bentings te Anagaloeng en Gli Kambeng door geweer- en lillavuur beschoten, onder anderen op den 3, 4 en 5 Juli j.l. juist toen de Majoor Oorschot daar inspectie hield. Een knaapje en een stoel in de kamer van den Majoor Barthelemy werden stuk geschoten.

Wij beleven hier weder precies denzelfden toestand als in de eerste maanden na het vertrek van den Generaal van Swieten, die ook den volke verkondigd had, dat er vrede was op Atjeh! En welke stroomen bloed zijn er sedert dien tijd vergoten en welke schatten verspild, zonder dat de bedriegelijke leus nog is bewaarheid geworden!

Den 8 Juli werden twee kruisbooten tusschen Kwala Gighen en Pedropunt met geweer- en lillakogels van den wal beschoten. De kruisbooten beantwoordden eenigen tijd het vijandelijk vuur, totdat zij zeven sterk bemande gewapende prauwen van den wal op zich ziende afkomen, het raadzaam achtten het ruime sop te kiezen. De kruisbooten bekwamen eenige schade aan het tuig en hadden twee zwaar gewonden.

Den 10 Juli werd op klaarlichten dag een kar met meel van den

aannemer, bestemd naar Toengroep, door Atjehers aangevallen. De karvoerder ligt zwaar gewond in het hospitaal. Meel en sappi zijn geroofd.

Dit en hetgeen ik reeds vroeger schreef doen duidelijk zien, dat hier wel degelijk eene oorlogspartij bestaat die ons door een guerillaoorlog en gestadige invallen zoekt af te matten, om als zij de gelegenheid gunstig ziet, haar slag te slaan.

Volgens den Contrôleur waren gisteren (10 Juli) ruim 200 man in de kloof van Glitaron verzameld. Volgens hem zou de partij thans reeds ± 2000 gewapende mannen sterk zijn, in verschillende benden, onder verschillende hoofden verdeeld.

Ik geloof dit aantal wel wat overdreven — maar zeker is het dat het getal der maraudeurs, kwaadwilligen, ontevredenen, of hoe men ze noemen wil, doch in elk geval van onze vijanden, steeds aangroeit, en dat wij weldra tegenover een geduchte macht zullen staan.

X.

DE TOESTAND VAN BANTAM.

Persoonlijk heeft de Gouverneur-Generaal 's Jacob den toestand in Bantam willen leeren kennen. Zijn voorganger kon daarvoor geen tijd vinden, liet de ongelukkige bevolking maanden lang aan haar lot over, en duldde dat het officieele nieuwsblad het lijden der inlanders verbloemde.

De reis heeft op Z. E. 's Jacob een diepen indruk gemaakt, en donker ziet hij de naaste toekomst in.

Er is trouwens alle reden toe.

De bevolking van Bantam is door de epidemie met ongeveer vijftig duizend verminderd; de veestapel is, hoofdzakelijk ten gevolge van het onverantwoordelijk afmakingsstelsel, met vijftig duizend buffels afgenomen, en zóó onvoldoende is thans de padi-voorraad, dat minstens de helft der overgebleven inlanders, dus circa 350 000 personen, vier of vijf maanden achtereen, n. l. van November a. s. tot April 1882, gevoed zal moeten worden door aanvoeren uit andere residentiën.

De Gouverneur-Generaal heeft de Kamer van Koophandel alhier daarop gewezen, en haar gevraagd, of de handel in het tekort zou kunnen voorzien.

Wat die Kamer ten antwoord zal geven, is nog onbekend, maar ik voor mij geloof, dat de Regeering verstandig zou handelen, door zelf rijst aan te voeren, en bij kleine hoeveelheden tegen een lagen prijs te verkoopen. De aanvoer van rijst zou aan den handel overgelaten kunnen worden, indien de bevolking minder arm was; zooals de zaken nu staan, zou de handel, vrees ik, alleen verliesgevende prijzen kunnen bedingen, en bij een dergelijk vooruitzicht zullen de kooplieden zich natuurlijk onthouden. De Staat dient de verregaande nalatigheid van een vorig bestuur zooveel mogelijk te vergoeden.

Batavia.

Correspondentie-Artikel.

EEN ANTWOORD.

Aan den Wel-Ed. Gestr. Heer
Mr. A. W. C. VERWEY.

WelEd. Gestr. Heer!

Er bestaan vóór mij geen redenen om Uw brief in het Juli-nummer van *de Indische Gids* te beantwoorden. Geen enkel Uwer vertoogen — ik spreek niet van Uwe min gekuischte uitvallen — is in staat geweest iets te veranderen in mijne meening over toestanden en gebeurtenissen, zooals die ligt uitgedrukt in mijn ingezonden stuk van Januari '81.

Maar ik heb groote reden tot dankbaarheid jegens U. Want gij hebt de welwillendheid gehad Uw courant-artikel nevens het mijne in extenso te doen afdrukken in Uw laatsten brief en aldus een vergelijking tusschen ons beider zienswijze mogelijk gemaakt. Ik durf thans met gerustheid het oordeel afwachten van hen die de toestanden kennen.

En aan ieder beschaafd lezer laat ik gaarne over om te beslissen, of gij er wel ten volle in geslaagd zijt den juisten toon te treffen die voegzaam is bij de bespreking van een zoo ernstig onderwerp — of niet Uw vallen over enkele van mijne woorden en uitdrukkingen, over »pathetische bewoordingen" den schijn op U laadt, dat gij aan Uw betoog kracht zoekt bij te brengen door het maken van aanmerkingen, die met het behandelde onderwerp in geen enkel verband staan.

Neem ten slotte van mij de verzekering aan, dat ik op deze zaak niet meer zal terugkomen.

Ginneken, 29 Juni 1881. JOH. F. SNELLEMAN.

Koloniale litteratuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

La Papouasie ou Nouvelle-Guinée Occidentale par M. le Cte. MEYNERS D'ESTREY. Ouvrage accompagné de gravures et d'une carte dressée et gravée par P. HAUSERMANN. Paris, CHALLAMEL AINÉ Rotterdam, J. H. KRAMERS ET FILS. 1881. 8°. (IV, 182 pp.)

De redactie van de Indische Gids noodigde mij uit de beoordeeling op mij te nemen van »la Papouasie ou Nouvelle-Guinée Occidentale," het jongste werk van Graaf Meyners d'Estrey. Ik nam die uitnoodiging aan; niet zonder aarzelen, want bij mij was de eerste, algemeene, indruk niet zoo geweest als ik van een werk van den begaafden en zaakkundigen Redacteur der »Annales de l'extrême Orient" mocht verwachten.

Intusschen die indruk kon te veel subjectief geweest zijn; de beoordeeling moet bovendien afhankelijk zijn van het standpunt dat de schrijver wenscht in te nemen, het publiek tot hetwelk hij zich richt, het doel dat hij beoogt.

Een nadere ontleding, niet uitsluitend van uit mijn eigen standpunt, doch met die gegevens als richtsnoer, was dus noodig. De uitslag daarvan, zoo beknopt mogelijk in verband tot het te kennen gegeven verlangen, is de volgende.

Het lag in den aard der zaak dat in een land als het onze, zoo verbonden met, zoo opgaande in zijne overzeesche bezittingen, de behandeling van allerlei onderwerpen die bezittingen betreffende menigvuldig moest zijn, en onze koloniale litteratuur rijk aan omvang moest worden. Daaronder ook op historisch, geographisch, natuurhistorisch gebied. En bewijzen dit dan ook onze bibliographieën — rari nantes —, vooral de omvang, dien het — niet eenmaal afgewerkte — »Repertorium van Hooykaas kreeg."

Evenals bij elk volk en voor elk vak bevat onze »koloniale litteratuur" — wellicht ruimer dan elders — te midden van het een en ander dat ongeschreven had kunnen blijven, menig flink en goed geschreven

stuk, menig werk dat blijvende waarde kreeg, en bekendheid in ruimer kring verdiende; niet alleen op oeconomisch of politisch gebied, waar in het algemeen, tegenover ons pessimisme of althans scepticisme, bij het buitenland een zeker optimisme bestaat; maar ook op wetenschappelijk gebied, waar veel, door ons sedert lang verkregen, dikwerf niet eenmaal of slechts oppervlakkig werd verwerkt; en dat in het buitenland, de leemten aanvullend van eenig ruimer geheel, op ethnografisch, philologisch, natuurhistorisch, industrieel of welk ander gebied dan ook, met ingenomenheid zoude ontvangen zijn geworden; te grooter naarmate de wetenschap haar tegenwoordig standpunt nader bijkwam, waar alles zich oplost in monographieën van elk onderdeel.

De taal was het groote struikelblok. Meer en meer werd dat gevoeld, en bracht buitenlanders, Engelschen, Duitschers, Italianen, Hongaren, Russen tot studie van ons Nederlandsch, niet ter wille van de meesterstukken van Vondel of Hooft, maar om den inhoud machtig te worden, zoowel van de blijvende wetenschappelijke werken over onze overzeesche bezittingen, als ook — en bij menigeen voornamelijk — van onze tijdschriften, als meer geschikt tot aanvulling en geleidelijke bijhouding van de actueele ontwikkeling der wetenschap.

Frankrijk deed aan die beweging het minst mede, hetgeen de aanleiding was die Graaf Meyners d'Estrey er toe deed besluiten om Mohammed en den berg tot elkander te brengen, en in zijne »Annales de l'extrême Orient", waarvan de titel het doel genoegzaam omschrijft, aan Nederland en zijne Indische bezittingen een zoo ruime plaats toe te kennen. Zoo iemand, dan was hij daartoe geschikt, en dankt Nederland zoowel als het buitenland hem reeds menig goed geschreven opstel, menig goed vertolkt stuk.

Hoofdzakelijk waren het tot nu toe tijdschriften, kortere opstellen, waartoe zijne bemoeiingen zich bepaalden. Thans is hij met een op zichzelf staand, meer uitgebreid werk opgetreden, het aan 't hoofd dezes genoemde »Papouasie ou Nouvelle-Guinée Occidentale", bestemd om al wat tot nu toe bekend werd van Nieuw-Guinea's westelijke helft — dat gedeelte wat gerekend wordt tot de Nederlandsche bezittingen te behooren — meer publici juris, met name voor het geen Nederlandsch lezend publiek meer toegankelijk te maken.

Die taak was veelomvattend, doch daartoe stonden aan Graaf Meyners d'Estrey, geoefend publicist, en voor die taak geheel berekend, eene uitgebreide litteratuur, ruime en goede gegevens ten dienste.

Dit geeft ons aanleiding tot eene eerste aanmerking. Die gegevens, daaronder zeer belangrijke, werden geenszins alle nageslagen of gebruikt. Van Saavedra, Pigafetta, Valentijn komen oogenschijnlijk slechts in latere werken overgenomen aanhalingen voor; Beccari, Meyer, enz. worden als reizigers op Nieuw-Guinea vermeld, doch zonder dat van hunne mededeelingen genoegzaam gebruik werd gemaakt om het werk tot op de hoogte van het tegenwoordig bekende op te voeren. Want binnen de grenzen die de Schrijver zich stelde waren de *wel* gebruikte werken daartoe onvoldoende.

Het volgende tot toelichting van die uitspraak, die menigeen aanvankelijk wel wat apodictisch zou voorkomen.

De voornaamste werken uit den laatsten tijd die over Nieuw-Guinea

handelen zijn die van von Rosenberg, Leupe, Robidé van der Aa. Ook Graaf M. d'E. vermeldt in zijne »Introduction" de namen dier schrijvers, raadpleegde ze dus. Van von Rosenberg's werken behooren zijne »Reistochten in de Geelvinkbaai in 1869/70" meer bijzonder tot ons onderwerp. Dat werk was tijdens de, door allerlei omstandigheden vertraagde, uitgave, in 1875, reeds verouderd, en werd aangevuld door zijnen »Malaïsche Archipel", en daarin, wat ons onderwerp aangaat, in Afd. IV, C (blz. 374 vlg.), voor Misool, Salawati Batanta en Waigeoe, D, voor Ternate, Tidore en Halmahera, in Afd. V (blz. 412 vlg.), voor Nieuw Guinea, namelijk A de Zuidwest- en Noordoostkust, B de Geelvinkbaai; C. Over Batjan naar Andai. Bovendien (blz. 548 vlg.) nog een overzicht over de fauna van Nieuw-Guinea.

Oogenschijnlijk werd dit laatste werk door Graaf M. d' E. *niet* geraadpleegd. Zijn hoofdstuk XIII bijv.: »Les Oiseaux" is — hij erkent dit zelf — een bijkans zuivere reproductie van Hoofdstuk XVIII »de vogel-fauna van Nieuw-Guinea," uit von Rosenberg's »Geelvinkbaai." Toen von Rosenberg dáár — om mij tot eene groep te bepalen — sprak van negen soorten van Paradijsvogels, twee Paradijs-hoppen of Prachthoppen (Epimachus-soorten), een viertal Paradijs-wielewalen, en den destijds nog nauwelijks voor de wetenschap verkregen Drepanornis Albertisii (zijn te laat bekend geworden Epimachus Vethi — trouwens geen eigenlijke epimachus), was hij, Rosenberg, destijds — in 1869/70 — in zijn recht. Graaf M. d' E. was dat in 1881 niet meer, nadat d'Albertis in 1872 de Paradisea Raggiana uit Oranjerie-baai (Nieuw-Guinea) had gehaald, de Verhandelingen van de Zoölog. Society van 1873 (pag. 742) ons den Epimachus Ellioti hadden doen kennen, en ik in 1874 van Waigeoe mijnen Diphyllodes (door Salvadori tot een eigen geslacht *Hispidornis* gemaakten) Gulielmi III had verkregen, waarvan de beschrijving in 1875 de rij opende der »Dresdener Mittheilungen" van Meijer, die in het voorafgaande jaar (1874), in de »Sitzungsberichte der Wiener Akademie" (LXIX, pag. 82) ons bovendien reeds zijne Ailuroeden uit de Geelvinkbaai had doen kennen, waaraan later Sharpe, in »Nature" (1876 pag. 336) nog den Ailuroedus Stonei toevoegde.

Aan de voor de hand liggende opmerking dat van Graaf M. d' E. niet gevorderd kan worden alle deze hier en daar verspreide stukken over een bepaald onderdeel van eene bepaalde wetenschap te hebben geraadpleegd, kom ik te gemoet door te wijzen op de »Annali del Museo Civico di Storia Naturali di Genova". Een overzicht van die schepping van den begaafden Doria, gesteund door de bloem van Italië's naturalisten en naamhebbende buitenlanders is voor dit Tijdschrift in bewerking, als afzonderlijk geheel. Hier zou dat ons te ver voeren; voor ons doel echter mocht de vermelding van dat ruim ontworpen en krachtig doorgezette werk niet achterwege blijven, om zijnen grooten rijkdom aan nieuwe en goede gegevens omtrent onze Ned. Ind. bezittingen; te meer daar, menige monographie nog daargelaten, deel IX (1876/77), het eerste gedeelte bevat van Salvadori's »Prodromus Ornithologiae Papuasiae et Moluccarum," door alle volgende deelen heengevoerd, en waarvan het (12.12.80 afgesloten) 10de gedeelte verscheen in deel XVI (afgesloten 31.3.81).

Die eerste afdeeling (afgesloten 22.12.76) omschrijft juist de Paradijs-

vogels, alles te zamen 31 soorten, of, na aftrek van 5 manucodia's, waarvan Rosenberg van de in 1869 bekende drie soorten (vgl. Schlegel blz. 120 van het »Musée des Pays-Bas, in voce" Coraces, gesloten Februari 1867) althans ééne soort, de Chalybaeus ater (Graaf M. d' E. noemt haar — pag. 171 — Chalibalus) aanhaalt, en van de, door een overzicht, door v. R. — en dus ook door M. d' E. — in het geheel niet genoemde merkwaardige Paradigalla carunculata (reeds sedert 1835 door Lesson ons bekend, vgl. »Gray, Genera and species of birds, 1555/6256, II, pag. 17) na aftrek, zeg ik van te zamen die zes soorten, nog immer 25 soorten. Ook v. R. noemde daarvan, in zijn latere werk: »der Malaische Archipel" nog, pag. 557, de Paradesia raggiana van d' Albertis, mijn Diphyllodis Gulielmi III, en, pag. 558, de Astrapia (m. z. Paradigalla) carunculata en drie Chalybaeën, nam. viridis, ater en Keraudrenii.

Graaf M d'E. was dus, in 1881, *niet* gerechtvaardigd in zijne bovenaangehaalde, hier gewraakte, opgave omtrent de paradijsvogels, die, evenals eene dergelijke opgave eenigen tijd geleden in het »Bulletin de la Société d'Acclimatation", minstens tot een twaalftal jaren vroeger teruggevoerd moet worden; een ruim tijdvak op een terrein waar in dien tusschentijd zooveel opgewekt leven heerschte, zooveel werd verkregen.

Na de paradijsvogels is de liefhebberij er uit.

Van den wondervollen, eenigen Tachyglossus Bruynii, tot wiens beschrijving (in de boven aangehaalde Genuesche »Annali", IX, pag. 183) de Professoren M. Peters, Directeur te Berlijn en G. Doria, Directeur te Genua, hunne krachten samenvoegden, wordt *niets* gemeld.

De schoone en geheel eigenaardige kroonduiven (Goura's) worden niet genoemd; de geheele groep der »Hoenderachtigen" (Gallinaceën), daaronder de rijk vertegenwoordigde duiven, worden in vier regels afgedaan; de daartoe behoorende Tallegalli, (lees Talegalli) en Megapodii, en een raadselachtig mij onbekend geslacht *Dromalectores* (?), noch bij von Rosenberg, noch bij welken ornitholoog ook ontmoet, worden bij de steltloopers geplaatst, waaraan eveneens vier regels worden gewijd; evenveel als aan de watervogels. Niet veel dus, vergeleken met den aanvang van het hoofdstuk.

Men houde mij deze onwillekeurige uitwijding ten goede; op meer dan ééne plaats bestaat daartoe aanleiding, doch ik zal mij, ook ter wille der beknoptheid, tot deze eene bepalen; het doel was door een voorbeeld aan te toonen hoe door ongenoegzame critiek bij het verwerken der gegevens een goed bedoeld werk ontsierd kan worden.

De Flora van Nieuw-Guinea bleef geheel onbehandeld; te meer is dat jammer daar, de vroegeren, en daaronder Rumphius, nog daargelaten, de »Malesia" van Beccari, de »Annales" van Scheffer, ons zoovele eerst in den laatsten tijd opgehelderde bijzonderheden doen kennen (bijv. omtrent den Massoi- of Masoewi-bast).

Von Rosenberg's werken zijn de omschrijving van diens eigene bevindingen en ontdekkingen. Leupe gaf, menig doorwrocht opstel nog daargelaten, als op zich zelf staand werk: »De reizen van de Nederlanders naar Nieuw-Guinea in de 17e en 18e eeuw," uitgevoerd met de helderheid en nauwgezetheid die alles kenmerken wat van zijne hand kwam. Robidé van der Aa, eveneens daargelaten zijne vroegere

werken, gaf een overzicht van de »Reizen naar Nieuw-Guinea in de laatste jaren," in een werk zooals wij er in lange jaren geen ontvingen, en dat, onder een eenvoudigen titel, op breeden grondslag opgezet, even wichtig in alle zijne onderdeelen, het geheele onderwerp met uitputtende volledigheid en zeldzame nauwkeurigheid uiteenzet.

De »Préface" van het werk van Graaf M. d'E. deed mij aanvankelijk denken dat dit laatste werk hem onbekend was gebleven; vergelijking echter van overeenstemmende onderdeelen in beide; bijv. blz. 18 vlgg. van M. d'E. met blz. 345 vlgg. R. v. d. A.; bewijst het tegenovergestelde.

De Jonge en Tiele deelden in het lot van Saavedra en Pigafetta, werden niet onmiddellijk geraadpleegd, al vonden ettelijke hunner gegevens onwillekeurig den weg naar het werk van Gr. M. d'E.

Aan Finsch en andere Dii minores viel zelfs dat niet te beurt. Wèl noemt Gr. M. d'E. d'Albertis onder zijne berichtgevers, vermeldt zelfs diens reizen op de Fly-rivier [1]) doch neemt van die zoo merkwaardige reizen *niets* over; ook niet in zijne kaart. Toch valt de Fly-rivier van 6° 10′ tot 7° 22′ Z.B. *binnen* onze grenzen (de zijtak Alice-riv. zelfs geheel daarbinnen) en bereikt de, (den 4den Juni 1876 op 6° 44′ Z.B.) door d'Albertis waargenomen meest westelijke doorbuiging van die Fly, 140° 37′ 50″ OL. De rechtstreeksche afstand van dáár tot aan den ingang van Prinses Marianne-straat bedraagt slechts 112 Geogr. minuten, gelijkstaande aan die van Zwolle tot Middelburg of van Groningen tot Venloo. En, mocht al d'Alberti's verslag van zijne reis met de »Vega" voor Gr. M. d'E. niet toegankelijk geweest zijn, reeds kort na zijn terugkeer gaven de »Mittheilungen (1878, blz. 423)" dienaangaande afdoende mededeelingen. In één woord, de bronnen door Gr. M. d'E. (»surtout", dus niet »exclusivement") geraadpleegd, bepalen zich geheel tot de boven aangeduide, als tevens de overige omvattende, door hem aangehaald.

Zij alle behandelden — grondig — het onderwerp dat zij zich gekozen hadden, en kwamen tot het gestelde doel. Het einddoel van M. d'E. was echter anders; het gold niet meer verslagen van reizen en plaatselijke bevindingen, fragmentarische overzichten van taal, land, volk, natuur, geschiedenis, enz. van het bezochte en onderzochte gewest; het moest eene in alle onderdeelen gelijkmatige en even wichtige beschrijving worden van Nieuw-Guinea, en — blijkens den schrijver — van de aanliggende gewesten, in hunne wording, ontwikkeling en tegenwoordigen toestand. En hieraan voldeed de schrijver m. i. niet. Hij vereenzelvigde zich te veel met zijne bronnen, volgde deze te nabij, werd daardoor fragmentarisch. Wel loopt er een band door het geheel; die band is echter te los. Alle gegegens werden niet genoeg tot een ruim geheel verwerkt, waarvan het hoofdbeeld duidelijk voor oogen treedt, zonder aan de bijzonderheden te kort te doen, als plaatselijke onderdeelen overal in te schetsen; doch die nu den boventoon voeren.

---

[1]) »Rivière des mouches" is hier glad verkeerd en had de naam onvertaald moeten blijven; vooreerst is het geene »rivière" maar een »fleuve", en dan kreeg die stroom zijn naam niet van een mogelijke zwerm vliegen, maar werd genoemd naar het vaartuig »the Fly" waarover Capt. Blackwood bevel voerde, die, in 1845, het eerst den benedenloop en de delta aan den mond opnam en in kaart bracht.

Ternate is bij Gr. M. d'E. het uitgangspunt om, langs een aantal ingeschetste tusschenstations, Nieuw-Guinea te bereiken. Een goed denkbeeld. Wij hadden er eene schets of althans de mededeeling van menige bijzonderheid, Ternate betreffende, aan te danken, ook het een en ander omtrent den overwal, Halmaheira, omtrent Tidore, Batjan, Oebi, enz., doch alles fragmentarisch, telken male vista's op enkele onderdeelen, geen ensemble-beeld.

Ware nu hier niet eene goede gelegenheid geweest voor eene meer algemeen samenhangende schets van die geheele groep? Van den complex Halmaheira c. a., Boeroe c. a., Ceram (ten rechte Serang) c. a. als woonplaats van een vrij goed samenhangend onderdeel van den Polynesischen stam? Of Boeroe eenmaal, zooals de Quatrefages stelt, de bakermat en het uitgangspunt van dat geheele ras was, laat ik onbeslist; er had echter op gewezen kunnen worden.

Daarna scheiding in onderdeelen. Noord-Halmaheira met Morotai verdeeld tusschen een zevental verbonden rijkjes, een Polynesische statenbond. Djilolo eerst de zwakste, allengs de sterkste. Dezelfde vorm van bond die in de Minahassa later ontstond, doch ook nog lang bleef bestaan, nadat die van Noord-Halmaheira was opgelost. Daarna aankomst van het Maleische element op Ternate, Tidore, Kajoa, Batjan, eerst zwak, allengs krachtiger, vooral geslepener. Met hen het Mahomedanisme. Voor Ternate Goena, gevestigd te Tobona bijna op den top van den berg, volgens de inlanders toen nog als geen vuurberg bekend, in 1250, een goed uitgangspunt. Later nog enkele krachtige figuren, o. a. Zeinoe 'l Abidien, die in 1495 eene reis naar Java deed; als rustpunten.

Met Tidore hield M. d'E. zich nog al bezig, ik zal het dus laten rusten; doch van Batjan, in 1284 nog een roofstaat, allen naburen tot last, in 1322 reeds tot zulk aanzien gekomen, dat zijn vorst niet alleen een der Moloko's was, doch in de algemeene vergaderingen, als derde Moloko, nog boven Tidore zat; later van Sultan Alaoedin, die in 1683 met Gouverneur Padtbrugge het bekende verbond sloot waarbij de Oebi-eilanden aan de V. O. I. Compagnie werden afgestaan; van Batjans Z. O. gedeelte, het door het Sabela-gebergte goedbegrensde Laboeha-schiereiland, onder de Portugeezen tot het Christendom bekeerd, in 1699 door ons veroverd, enz. enz. had melding gemaakt kunnen en moeten worden, waar Gr. M. d'E. minder belangrijke onderdeelen, o. a. Guebeé's geschiedenis met eenige ruimte behandelde.

De oplossing van den Halmaheiraschen bond, zijne onderwerping aan het allengs machtiger Ternate, nadat de Vorst van Djilolo, eenmaal de eerste der Moloko's, ook dat praedicaat had verloren; de uit dien tijd tot nu toe in stand gebleven merkwaardige en eigenaardige instelling der djogoegoe's, als vertegenwoordigers van het volk bij den vorst; om kort te gaan de heidensche confederatie van Noord-Halmaheira in opkomst en bloei, daarna de Mohamedaansche Moloko's, in al hunne phasen, Portugal, Spanje, de V. O.-I. Compagnie, ons tegenwoordig bestuur hadden alle als opvolgende onderdeelen van een geheel in breede en krachtige trekken kunnen geschetst worden, om vandaar uit tot de onderdeelen over te gaan, en zoo tot Nieuw-Guinea te geraken. Voor sommige onderdeelen: Guebee (ik geloof dat dit de beste schrijfwijze is om den naam terug

te geven zooals die uitgesproken wordt) Salwati; Misole, (ten rechte Misoewal), enz. geschiedde dit reeds meer in extenso, doch bleef o. a. de vermelding van Saonek, onder den zuidwal van Waigeoe, het middelpunt van eenen aanzienlijken jaarlijks dáár gedreven ruilhandel, geheel achterwege. Ook zoude dan tevens de beschrijving van de verschillende reiswegen naar Nieuw-Guinea beter uiteengezet hebben kunnen worden.

De Ternatanen loopen op hunne jaarlijksche Nieuw-Guinea-tochten, waarheen zij met het eerste doorkomen van den Westmoesson in November-December vertrekken, door straat Patientie, dien Gr. M. d'E. vermeldt. Hun eerste rustpunt is dan meest Ganee (soms ook Ganee di dalem genoemd, in tegenstelling met een gehucht Ganee di loewar ter O.kust van Halmaheira) een kleine baai aan den Z. ingang van die straat aan de W.kust van Z. Halmaheira gelegen, met eenige inlandsche werven, waar o a. zij timmeren en kalfateren, die dat om de eene of andere reden te Ternate niet doen konden. [1] Het zoude hun bij dien koers, en in dat jaargetijde — beide de eenige dan mogelijke — niet doenlijk zijn Batjan aan te loopen, dan voor hen te veel boven winds gelegen. Toch wijst Gr. M. d'E. juist Batjan als étappe aan.

De vaart dáárheen ligt bewesten de eilanden om, beoosten de Goeraitji-groep, door straat Sembaki en straat Herberg, een der liefelijkste trajecten van geheel Indië, door ambtenaren, reizigers in ruime en goede roeiprauwen meest gevolgd, doch waar geen in den regel slecht bezeilde handelsschoener zich waagt. De wind, hun eenige beweegkracht, is er te onzeker.

Terloops zij hier aangeteekend dat, hebben Ternate en Tidore met enkele Menadoreezen en Amboneezen zoo goed als het monopolie van den handel op Noord Nieuw-Guinea en de Geelvink-baai, de Westkust rechtstreeks veel ruimer dan door Ternate van uit Mangkasar bevaren wordt, en ook anderen, o. a. de Binongkoreezen, met Banda als tusschenstation die streken bezoeken. Die tochten der Mangkasaren en Boegineezen omvatten tevens de Kei- en Aroe-eilanden die, vooal de laatste, tot den Nieuw Guinea complex behooren en hunne sterk uitgedrukte eigenaardigheden bezitten.

Doch genoeg. Ik moet eindigen, en mij tot deze ontleding van slechts enkele onderdeelen bepalen, de vele overige onbehandeld laten. Ik ging de mij gestelde grenzen reeds verre te buiten; bijna onvermijdelijk, daar de beoordeeling van een werk als het tegenwoordige van Graaf M. d'E. in geen kort bestek zaâm te vatten is, zonder de bewijzen schuldig te blijven van de stelling die als uitgangspunt diende: dat namelijk Gr. M. d'E. die, én door zichzelven, én door de gegevens die hem ten dienste stonden, in staat was een goed werk te leveren over Nieuw-Guinea c. a., in dat doel niet slaagde zooals hij had kunnen doen; in stede van een goed samenhangend geheel, een ruim en sterk sprekend ensemble-beeld te geven, de omtrekken daarvan liet te loor gaan te midden van eene menigte bijzonderheden, en fragmentarisch bleef door het te veel op den voet volgen van zijne berichtgevers die elk hun eigen doel en enger omschreven grenzen hadden.

---

[1]) Ik omschreef het in mijn opstel »de Cachelot-visscherij.

En nu.... ik werd uitgenoodigd mijn oordeel uit te spreken over het werk van Graaf M. d'E. Ik deed dat onbewimpeld en oprecht, wil het geschrevene niet eenmaal herzien om niet door afronding, wijziging, tot mogelijke verheling van den verkregen indruk te geraken. Is mijn oordeel te gestreng? Ik geloof het niet, want het steunt op de even oprechte overtuiging dat Graaf M. d'E., aan wien zoowel grondige en uitgebreide eigen studie als goede en vertrouwbare gegevens ten dienste stonden, eene andere werkwijze volgende, een ander meer zelfstandig werk had kunnen leveren.

En ook door zijn werk zooals het nu is, vol welkome gegevens, verplichtte hij zijn publiek aan zich, bracht veel binnen het bereik van velen aan wie het anders onbekend gebleven zou zijn.

Reeds daarvoor zij hem dank toegebracht.

Het aantal drukfouten is nog al groot. Ook de titel van het werk, »Papouasie ou Nouvelle-Guinée Occidentale" moet cum grano salis gelezen worden, en niet alsof alleen *westelijk* Nieuw Guinea Papoeasie zoude zijn; een kleine lapsus calami, doch die in den titel niet had moeten voorkomen; daargelaten nog, dat het geheele woord Papoeasie, niets beteekenend, eerder zelfs een valsch begrip gevende, weg had mogen blijven.

Leiden, Juli 1881. VAN MUSSCHENBROEK.

New Guinea: What I did and what I saw. By L. M. D'ALBERTIS. In two volumes. London, 1880. 8°

Twee lijvige 8°. boekdeelen geïllustreerd en met een kaart van Nieuw-Guinea en 't doorreisde gebied van de Fly River. De wensch iets naders te vernemen over het land dat tot nu toe nog tamelijk wel verborgen ligt achter den geheimzinnigen sluier van het onbekende, zal vermoedelijk aan dit werk menigen lezer verschaft hebben, zelfs onder degenen voor wie de aardrijkskundige litteratuur anders niet juist het bevoorrecht genre is. Maar het lijdt weinig twijfel of er zullen onder die lezers, misschien betrekkelijk velen, zijn, die het zoo al niet onuitgelezen ter zijde gelegd, toch zeker niet zonder een gevoel van teleurstelling de meer dan acht honderd bladzijden doorgeworsteld hebben. Het groote gebrek toch, dat het lezen van dergelijke boeken zeer dikwijls minder aangenaam en soms vrij onvruchtbaar maakt, is de wijdloopigheid waarmede de schrijver tot in de minste bijzonderheden het verhaal van zijn eigen lotgevallen en van bijomstandigheden geeft, die veeltijds met de hoofdzaak niets te maken hebben. Het hier genoemde werk bezit deze eigenaardigheid in ruime mate. Evenwel, de heer d'Albertis heeft er voor gezorgd zijne toekomstige lezers op de hoogte te stellen van wat hij hun aanbieden zal. »*Nieuw Guinea, wat ik er deed en wat ik er zag*:" duidelijker kon de schrijver den inhoud niet kenschetsen Hij zal ons een verhaal

geven hem zelven betreffend en ons verder ook wat van land en volk der bezochte streken vertellen.

Het eerste deel bevat, grootendeels in den vorm van een dagverhaal, het bericht van d'Albertis' reizen in de jaren 1871—'72 en '73 en van de reis naar Yule Island en Hall Sound in 1875. Op een vluchtige schets van zijne ontmoetingen en gewaarwordingen na zijn vertrek van Genua tot aan zijne komst in de Molukken, volgt het verhaal van zijn vertrek naar het land zijner droomen. De reis gaat van Ambon naar Tandjong Baik, van daar door het noordwestelijk deel van Nieuw-Guinea tot Andai en terug naar de Key- en Aroe-eilanden. »Met de reis van Dobbo naar Oranjerie Baai is het eerste tijdvak besloten. Nieuwe belangrijke bijzonderheden komen in dit verhaal weinig of niet voor.

Gedurende zijn verblijf te Andai bezoekt d'Albertis o. a. het over 't Arfak gebergte gelegen Hattam Eene ontmoeting aldaar, waaruit hij aanleiding putte voor de veronderstelling dat Adam en Eva zwart zijn geweest, zullen we hem zelf laten verhalen; zij heeft plaats bij het bezoek, hem door den Korano van Hattam gebracht met een talrijk geleide. »Een grooter verrassing wachtte mij echter nog. Een man trad binnen, evenals de anderen gewapend en met bloemen en halsbanden opgesmukt; maar hij was vergezeld door een zoon van omstreeks vijf en twintig en eene dochter van nagenoeg twintig jaar, beiden albinos. Zij hebben lichtbruin haar, blauwe oogen en hunne huid is blank, evenals die van Europeanen. Ofschoon hunne bedekking in overeenstemming was met de eischen der welvoegelijkheid in deze streken, deed hunne huidskleur mij hunne naaktheid sterker in 't oog vallen, dan die van hunne zwarte medgezellen, want in mijn oog komt de zwarte huidskleur aan de absentie van kleedingstukken te gemoet. Dit paar bracht mij onze voorstelling te binnen van onze eerste voorouders. Op dat oogenblik rees bij mij de vraag (evenals 't nog een vraag voor mij is) of zij, die gelooven dat alle menschen een gemeenschappelijken oorsprong hebben, of van een enkel paar afstammen, uitgemaakt hebben of dat paar — de eerste man en vrouw — zwart of blank geschapen was. Op 't gezicht van deze beide blanke personen, mannelijk en vrouwelijk, uit een zwart ouderenpaar geboren, deed zich deze vraag als vanzelf aan mij op, voornamelijk toen ik later nog een derde zag, de dochter van den Korano, die eveneens blank was. Ik zeide bij mij zelven: »Waren Adam en Eva zwart of blank?" Deze albinos zijn blank, dat toegeschreven wordt aan 'tgeen men gewoonlijk noemt *lusus naturae*; dat is goed en wel, maar het is niet mogelijk dat zulke gevallen dikwijls voorkomen. Veronderstel dat deze broeder en zuster, onbekend met hunne onderlinge verwantschap, huwen: is het niet waarschijnlijk, dat zij kinderen zouden krijgen waarin deze *lusus naturae* herhaald zou worden? En wanneer deze kinderen in een onbewoond oord opnieuw huwden, zouden ze naar alle waarschijnlijkheid telkens weer herhaald worden; op deze wijze zou een ras met de eigenaardigheden van onze beide albinos — dat is te zeggen: een blank ras — ontstaan. Indien nu dit aannemelijk is, ging ik verder, is 't dan niet waarschijnlijk dat Adam en Eva zwart waren, dat sommige van hunne kinderen albinos waren en op

die wijze het blanke ras ontstaan is? Door middel van de albinos kunnen we de afstamming van blanken uit zwarten verklaren; maar 't schijnt mij niet gemakkelijk, zwarten van blanken af te leiden; ik voor mij ken geen enkel geval, waarbij vermeld wordt dat zwarte kinderen uit blanke ouders geboren werden.

»Dit is natuurlijk slechts een theorie, waartoe ik geraakte op 't gezicht van deze drie blanke menschen te midden van hunne zwarte stamgenooten, en die ik zeker niet zal trachten ingang te doen vinden; maar ze moet, dunkt mij, van belang zijn voor hen, die gelooven dat het geheele menschelijk geslacht van een paar menschen afstamt. Ik voor mij ben van gevoelen dat het er weinig toe doet of Adam en Eva blank of zwart waren, maar ik neem de vrijheid te gelooven dat ze 't laatste waren, hoewel dit geloof op geen beteren grondslag rust dan dat van hen die 't tegendeel aannemen."

Van Yule Island en Hall Sound hangt de reiziger een gunstig tafreel op, zoowel als van de bewoners dier landstreken, wier zeden en gewoonten gunstig afsteken bij die van vroeger elders gevonden volksstammen; hij kent hun zelfs groote vatbaarheid voor beschaving toe.

Op eerstgenoemd eiland bevinden zich zindelijke, ruim en regelmatig gebouwde dorpen, waarvan de welonderhouden woningen blijken van welvaart geven. Het zuidelijk deel des eilands is geheel in cultuur. Hier werd de opmerkzaamheid van den reiziger getrokken door de regelmatigheid waarmee de grond bewerkt was; naar 't hem scheen, had zulks alleen door middel van ploegen kunnen geschieden. »Ik werd echter", zoo schrijft hij, »spoedig overtuigd dat dit alles door handenarbeid verricht werd. De inboorlingen vormen daartoe ploegen van acht of tien man, ieder van hen houdt in elke hand een paal of stok die van zeer hard hout, ruim zes voet lang, een tot anderhalve mM. dik en aan een eind aangepunt is. De mannen stellen zich in een rij op en stooten op een gegeven teeken de stokken bij herhaling in den grond, totdat ze er een diepte van een of anderhalve voet mee bereikt hebben, ze vervolgens aan 't andere einde naar beneden drukkende doen ze de stokken als hefboomen werken en bewegen ze zoolang op en neer totdat ze het geheele stuk grond, ter lengte van tien tot dertien yards, losgemaakt en omgekeerd hebben. Daar ze hierbij steeds zeer regelmatig te werk gaan, ziet het land er uit alsof 't geploegd was."

Eene lijst van verzamelde vogels waarmee dit deel besloten wordt, bevat 180 nummers, waaronder 30 nieuwe soorten.

Het tweede deel geeft de drie achtereenvolgende reizen naar de Fly River in 1875, 1876 en 1877. Gedurende de beide laatste reizen had d'Albertis een aantal vijandelijke ontmoetingen die echter, op enkele uitzonderingen na, zonder bloedvergieten, met den aftocht van de aanvallende inboorlingen eindigden.

In het kort overzicht van deze reizen vinden we over de Fly River onder anderen: »Deze rivier, waarschijnlijk de grootste van het geheele eiland, ontspringt ongeveer in het midden er van. Hare bronnen zijn in het hooge gebergte dat Nieuw-Guinea doorsnijdt van het Westen naar het Oosten, op 5° Z. br. en van 142° O. L. af. Kronkelend tusschen

lage heuvels, die naar 't noorden toe geleidelijk in hoogte toenemen, neemt de rivier eenigen tijd een westelijke richting tot aan den 141° lengtegraad; zich vervolgens oostwaarts wendende, ontlast zij hare wateren in zee op 8° 45' Z. br. en 144 O. L."

»De monden van de Fly vormen een uitgestrekt delta, sommige van de hierin gelegen eilanden hebben een aanzienlijke oppervlakte, maar ze zijn alle vlak. Het voornaamste van deze is Kiwai aan de monding, dat sterk bevolkt is."

»Al deze eilanden zijn met dicht bosch begroeid en hebben overvloed van groote boomen. Verder vindt men er een soort *myristica*, *de Kanarie*, *de Sago*, *Mangistan*, *Banaan* en verschillende andere cultuurgewassen, die hier gekweekt worden."

Behalve eenige woordenlijstjes bevat het tweede deel nog eenige aanteekeningen van den Heer Beccari over de belangrijke plantenverzameling, door d'Albertis gemaakt aan de Fly River in 1876 en 1877. Hierin komen een aantal soorten voor die als speciaal tot die streken behoorende kenmerkend zijn voor de flora van het binnenland. Eindelijk nog eene lijst van vogels, eveneens in die jaren verzameld; onder de 173 nummers van deze lijst komen 13 nieuwe soorten voor.

S.

Mej. MINA KRUSEMAN 1°. Hélène Richard of in weelde geboren, drama in drie bedrijven. Soerabaya, Gebr. GIMBERG & C°. 1880. 2°. Cendrillon en de moord, aan Cendrillon gepleegd, gewroken. Pasoeroean, Gebr. GIMBERG. 1880.

De redactie van *de Indische Gids* deed mij de eer te vragen deze beide boekjes te beoordeelen of aan te kondigen.

Ik bepaal me tot aankondigen. Ze vallen m. i. buiten beoordeeling. Welken maatstaf van eenig oordeel kan men hier aanleggen?

Voor *Hélène Richard* schrijft *Mej. Kruseman*: »Dit drama, hetwelk ik uitsluitend (let wel!) voor mijne leerlingen geschreven heb, draag ik vriendschappelijk op aan allen die er een rol in vervuld hebben."

Van *Cendrillon* zegt zij bl. 33: »Een fantaisie op een bekend oud sprookje, een tooneelstukje geschreven voor en gespeeld door liefhebbers."

Die »fantaisie" is overigens vertoond op 16 Juni '80 in het komediegebouw te Soerabaya als een weldadigheids-liefhebberij-onderneming, die (bl. 62) *f* 600 voor het schoolfonds en *f* 250 voor de op te richten voorbereidende school heeft opgeleverd.

Hélène Richard valt buiten de critiek. Het is een schetsje in drie tafereeltjes voor nauwer kring als oefeningsstukje bestemd. Het mist uiteenzetting, (expositie), ontwikkeling, keerpunt en afloop. Mej. Kruseman zal zelve toestemmen dat men aan zulk 'n oefeningsstukje niet behoort te stellen eenigen eisch van dramatechniek. Wie b. v. wil de stijlwaarde meten of de letterkundige verdiensten wegen van oefenings-thema's voor schoolkinderen?

Een andere vraag is of het verstandig is tooneel-thema's van zulk gehalte ter oefening te geven en niet liever een of ander gedeelte van een klassiek stuk, oud of nieuw, daartoe te nemen; — doch deze vraag wil ik nu niet aan de orde stellen. Alleen dit. In tooneelspelonderwijs behoort óók te zijn methode en paedagogiek, zelfs voor volwassen of halfvolwassen leerlingen.

Cendrillon en zijn aanhangsel valt buiten de critiek. Ieder toch die ter voorstelling kwam, wist dat hij zijn geld offerde voor een weldaad; hij wist dat hij met dat geld niet zijn recht tot critiek kocht aan de deur.

De »reporters" en »journalisten," waartegen Mej. Kruseman zoo hevig en heftig te velde trekt in haar moordaanhangsel, deden verkeerd zich te stooten aan inhoud en vorm van het stukje, of wijze van vertoonen van die »fantaisie."

Welk een toon wordt er overigens aangeslagen in dien pennestrijd over dien »moord," van beide kanten over en weder, die van aanval en die van verdediging!

De correctie, vooral van *Hélène Richard*, is zeer onnauwkeurig, zelfs Mina is Minna geworden onder de opdracht.

Den Haag, 8 Augustus '81. A. W^m^. Jacobson.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

Dr. Th. Benfey. In dezen geleerde, hoogleeraar te Göttingen, verloor de Oostersche taalwetenschap den 30 Juni l.l. een harer uitstekende beoefenaren. Zijne werkzaamheid bepaalde zich tot de beoefening van de taalwetenschap in 't algemeen, van de classieke philologie en van de Sankritsche taal- en letterkunde, waaraan hij zich sedert 1828 onafgebroken wijdde. Hoe zeer zijne verdiensten werden op prijs gesteld, bleek uit de huldeblijken, welke hij mocht ontvangen bij gelegenheid van zijn 50-jarig doctors-jubilé in October 1878, waaraan herinnerd werd in »Trübner's American, European & Oriental literary Record," n°. 133, Juni 1878, met opgave der voornaamste werken van den geleerde.

Eene bloemlezing uit het Oude Testament in het Javaansch. Door het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam werd, kort geleden, verkrijgbaar gesteld een net gebonden en, dank zij de zorgen der Heeren M. Wijt & Zonen, keurig gedrukt 8°. boekdeel, getiteld: »De geschiedenissen van het Oude Testament, naar de Heilige Schrift, door C. Poensen, te Kediri." De kosten der uitgave werden voor een aanzienlijk deel gedragen door het Nederlandsche Bijbelgenootschap, terwijl de Adjunct-Director van het Zendelinggenootschap, de Heer J. W. Roskes, zich welwillend heeft belast met het nazien en verbeteren der drukproeven. Het doel van den schrijver,

de Heer C. Poensen, was »den Javaan tot het lezen van den Bijbel in te leiden, en, met dit doel voor oogen, volgde hij den Javaanschen tekst van het Oude Testament. Men kan dus aannemen, dat hij eene in historische volgorde en rangschikking geplaatste bloemlezing uit de Schriften van het O. Testament leverde. De Javanen en bepaaldelijk de Javaansche Christenen kunnen nu, als zij dit matig boekdeel in handen nemen, de geschiedenissen van het Oude Testament lezen."

»Is — zoo lezen wij verder in het »Maandbericht van het Ned. Zend. Genootschap," n°. 7, 1881, blz. 115 — »is het Javaansche Oude Testament, wegens den grooten omvang, en den betrekkelijk hoogen prijs, moeielijk voor het meerendeel der lezers toegankelijk te maken, het laat zich verwachten, dat de Javanen door Poensen's geschrift met den historischen inhoud van het O. Testament bekend geworden, meer dan vroeger begeerig zullen zijn, den Bijbel zelven ter hand te nemen."

De eerste zendingsconferentie te Batavia en te Depok en een zendingsbond in Indië. Werd, gelijk we nog onlangs herinnerden, van deze belangrijke gebeurtenis op het gebied der Oost-Indische missie, dank zij de zorgen van nu wijlen Ds. J. N. Schuurman, een uitvoerig gedrukt verslag uitgegeven, in het jongste Juli-nr. van Dr. G. Warneck's welbekend »Allgemeine Missions-Zeitschrift" wordt daarop de aandacht der buitenlandsche vrienden onzer Indische zending gevestigd in een uitvoerig artikel van de hand des heeren Van Wijk Jr., Predikant te Enkhuizen, getiteld: »Die erste Konferenz javanischer Missionare in Batavia und Depok".

Schier gelijktijdig met het verslag der in Augustus 1880 gehouden zendingsconferentie werd tevens een circulaire verspreid, begeleidende het conceptreglement voor een zendingsbond in Ned. Oost-Indië.

Beide stukken gaven den Heer J. Esser, oud resident van Timor, aanleiding om in het laatste n°. van het Tijdschrift »Maranatha" (1 Aug., 1861, n°. 15) aan te teekenen: 1°. dat de broeders in Indië niet veel belangstelling in Nederland zullen vinden, wanneer hun doel alleen is, het houden van periodieke conferentiën van zendelingen, het uitgeven van boekwerken in de Oostersche talen en van een orgaan van den Bond; 2°. voorts wordt betreurd, dat zij niet al dadelijk bij hunne eerste conferentie inlandsche helpers en belangstellende inlanders en Chineezen hebben uitgenoodigd, en dat ook niet doen in hunne circulaire en concept-reglement; men meent, dat men bij het op den voorgrond plaatsen van de inlandsche en vooral Chineesche krachten verder komen zal; 3°. eindelijk acht men het doel van den bond niet wijd genoeg, doch moet die nog omvatten: *a.* de eindelijke gelijkstelling van den Inlander met den Europeaan; *b.* eene universiteit voor gekleurden en blanken; *c.* een gymnasium voor dezelfde categorie van personen; *d.* een bond tegen opium en sterken drank; *e.* het oprichten van gasthuizen; *f.* het oprichten van landbouw- en industriebanken; *g.* landontginning door en voor de nieuw bekeerden. »Natuurlijk", wordt er bijgevoegd, »brengt de bond al deze dingen niet tot stand, doch wekt er Indië en Nederland toe op."

Onderzoekingstochten in Nederlandsch-Indië. Uit de gedrukte Notulen van de Algemeene en Bestuurs-vergaderingen van het Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (Deel XVIII, 1880, n°. 3, blz. 124) bleek dat door de Indische Regeering in handen van de Directie dier instelling om consideratiën en advies is gesteld eene missive van den Minister van Koloniën, gedateerd 's-Gravenhage, 23 Juli 1880, Lr. A, n°. 37/1798, waarin op de wenschelijkheid gewezen wordt, dat weinig of niet bereisde deelen van den Archipel zooveel mogelijk door Nederlanders bezocht worden, en op die wijze de kennis dier streken toeneme. Het dezer dagen hier ontvangen n°. 1 van het XIX° deel (1881) der Notulen bevat het verblijdende bericht dat de Directie van het Bat. Genootschap besloten heeft der Regeering mede te deelen, dat naar de overtuiging der Directie geldelijke ondersteunning in de eerste plaats noodzakelijk zal wezen om de zucht tot het doen van reizen door den Archipel bij Nederlanders op te wekken en aan te moedigen, en derhalve voor te stellen jaarlijks een som van minstens *f* 50.000 op de begrooting uit te trekken om daarmede onderzoekingstochten in N.-I. te subsidieeren, liefst georganiseerd door samenwerking van N.-Indische en Nederlandsche genootschappen.

Het is te hopen dat aan dit denkbeeld uitvoering worde gegeven, en de Indische begrooting voor 1882 de bewijzen drage, dat men het hier te lande ernstig meent met het opwekken, aanmoedigen of subsidieeren van onderzoekingen in N. Indië.

Atjeh. Gelijk men zich herinneren zal, werd onlangs door den Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer medegedeeld dat Zijne Exc. belangrijke bescheiden had ontvangen, behoorende bij de voorstellen van het lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, den Heer Mr. Th. der Kinderen, betreffende de regeling van het rechtswezen en het inlandsch bestuur van Atjeh. De Minister gaf toen mede zijn voornemen te kennen een gedeelte dier stukken in 't een of ander tijdschrift openbaar te maken. De jongst verschenen aflevering van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap (Juli 1881) bewijst dat die instelling de eer der publiceering van bedoelde stukken mocht genieten.

Was de Heer Der Kinderen bij zijn verblijf in Groot-Atjeh vergezeld door den Heer Mr. L. W. C. van den Berg, van dezen kan de belangstellende lezer eene belangrijke nota raadplegen, bevattende eenige aanteekeningen van ethnologischen en linguistischen aard. Hij vindt haar opgenomen in de jongst verschenen eerste aflevering van het XIX° deel der »Notulen van de Algemeene en Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen."

Lawang. Wie omtrent dit herstellingsoord en zijne bekoorlijke omstreken eene keurige beschrijving wil lezen, raadplege de laatst hier ontvangen Soerabaia-Couranten, waarin eene reeks van feuilletons daaraan gewijd is. De schrijver er van is de thans uit Indië vertrokken predikant P. Heering, ook ten onzent bekend door zijne Indische schetsen, in »de Gids" opgenomen.

Journalistiek. Op dit gebied valt de verschijning te vermelden van eene nieuwe Maleische courant, »*Pembrita Bahroe*"; zij ziet bij Thieme & C°., te Soerabaja, het licht.

Door den heer Mr. P. Brooshooft, te Soerabaia, wordt eene circulaire verspreid, waarin bij voldoende deelneming de uitgave wordt aangekondigd van een technisch weekblad, »*de Indische Industrieel*." Zij moet, gelijk in de circulaire wordt gezegd, voldoen »aan eene algemeene behoefte" en uitsluitend gewijd zijn aan de belangen der industrie, in den ruimsten zin des woords. De redactie zal worden toevertrouwd aan zeer bekwame technische mannen en zal zich verzekeren van de medewerking van specialiteiten op het gebied van werktuigkunde, bouwkunde, water- en scheepsbouwkunde, aanleg en onderhoud van spoor- en tramwegen, op het gebied der suiker-, koffie- en indigo-industrie, op dat der chemische technologie, enz. enz. De kolommen der Indische Industrieel zullen openstaan voor elk industrieel belang, of hetgeen hiermede in verband staat, terwijl wekelijks een overzicht wordt gegeven van hetgeen op technisch gebied is voorgevallen. De abonnementsprijs bedraagt *f* 2.— 's maands.

Javaansche Almanak voor 1882. Naar ons gemeld wordt, zal dit jaarorgaan door de firma G. C. T. van Dorp te Samarang ditmaal worden uitgegeven, geïllustreerd met het portret van den Gouverneur-Generaal 's Jacob, gelithografeerd en gedrukt in kleuren. Het mengelwerk zal onder meer een verhaal bevatten uit de »Duizend en één Nacht", nl. de geschiedenis van den prins van het eiland Noedan en prinses Badour van China, welke geschiedenis mede van gekleurde platen zal voorzien zijn.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN NEDERLANDSCH-INDIË.

Anthing (Mr F. L.), Mededeelingen omtrent de Evangelisatie in het Westelijk gedeelte van Java. Amsterdam, Höveker & Zoon. 1881. 8°.

Gedenkpenning, den Luitenant-Generaal K. van der Heijden, Gouverneur en Militair bevelhebber van Atjeh, aangeboden. Utrecht, J. W. Leeflang. 1881. *f* 4 —.

Gorkom (K. W. van), De Oost-Indische cultures in betrekking tot handel en nijverheid. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1881. 8°. 2 dln. (2, 4, 508 en 657 en 1 tabel en 1 plaat). *f* 12.—.

Grondhout (A. A.), Beknopt overzicht der oogheelkunde. Macassar, W. Eekhout. 1881. 8°. (94 en 10 ongep. blz.)

Ilmoe alam terkarang pada bahasa Wolanda oleh Dr. J. A. C. Oudemans, dan dikarangkan pada bahasa Melajoe oleh A. F. von de Wall. Betawi, pada pertjitakan Goewernemen. 1880. 8°. (VIII, 152 blz.)

Kemp (P. H. van der), De administratie der geldmiddelen in Nederlandsch-Indië. Amsterdam, J. H. de Bussy. Samarang, C. L. Baier. 1881. 8°. Dl. I en II in 1 band. (XIV en 314 blz.) *f* 5.—.

Kern (Dr. H.), De voornaamste godsdiensten. Geschiedenis van het Buddhisme Afl. 5. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink. 1881. 8°. ƒ 0.45.

Soerat krookjes anak olo idjä haroe taoe mambasa isoet. Injalinan bara basa balanda akan basan o lo Ngadjoe awi C. van Hoefen. Uitgegeven door het Gouvernement van Ned. Indië. Ilambagan hong Bandjermasin, Rijnsch Zendinggenootschap. 1880. 8°. (30 blz.)

Staatsblad van Nederlandsch Indië voor het jaar 1880. Zalt-Bommel, Joh. Noman & Zoon. 1881. Imp. roy. 8°. (XII, 115 en 9 blz.) ƒ 3.—.

Verslag (Algemeen vijfjarig) van het Inlandsch onderwijs in Nederlandsch-Indië, loopende over de jaren 1873—1877. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 4°.

Wall (A. F. von de), Maleisch Leesboek voor Inlanders. Tweede stuk. Hikajat Masjhoedoe' lhakkoe düchtisarken. Verkorte geschiedenis van Masjhoedoe'lhakkoe. Naar een paar Maleische handschriften bewerkt en uitgegeven. Batavia, G. Kolff & C°. 1880. 8°. (85 blz.)

Zeeman (Mr. A. J.), Varia op rechtswetenschappelijk gebied, behandeld van het standpunt der Hegeliaansche Wijsbegeerte. Eerste aflevering. 1881. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1881. 8°. (XXIV, 156 blz)

IN HET BUITENLAND.

Arbuthnot (Alexander J.), Major-General sir Thomas Munro Bart., K. C. B. Governor of Madras. Selections from his minutes and other official Writings. Edited with an introductory memoir and notes. London, C. Kegan Paul & C°. 1881. 8°. 2 vols. ƒ 18.—.

Benares Sanskrit Series. A collection of Sanskrit Works edited by the Pandits of the Benares Sanskrit College, under the superintendence of R. T. H Griffith, and G. Thibaut. N°. 1. Siddhântattva-Vireka, a Treatise of Astronomy. By Bhatta Kamala'kara, edited by Pandit Sandhákara Dúte. London, Trübner & C°. 1881. 8°. Fasc. I (pp. 96) 3 s.

Davies (John), Hindu philosophy. The Sankhya karika of Iswara Krishna. An exposition of the system of kapila. With an Appendix on the Nyaya and Vaiseshika systems. London, Trübner & C°. 1881. 8°. (pp. VIII, 152.) 6 s.

Desînâmamâlâ (The) of Hemachandra, edited, with Critical Notes, a Glossary, and a Historical Introduction, by Professor R. Pischel and Dr. G. Bühler. Part. I. Text and critical Notes by Professor Pischel. London, Trübner & C°. 1881. 8°. (pp XII, 300) 10 s.

Forbes (Capt. C J. F. S.), Comparative Grammar of the languages of further India. A Fragment. And other Essays. London, W. H. Allen & C°. 1881. 8°. ƒ 3.90.

Fraser (T. G.), Records of Sport and Military Life in Western India. With an Introduction by Colonel G. B. Malleson. London, W. H. Allen & C°. 1881. 8°. (pp. 314) 7 s. 6 d.

Gill (Rev. William Wyatt), Historical Sketches of savage Life in Polynesia, with Illustrative Clan songs. London, Whittingham. 1881. 8°. (pp. 222) 7 s. 6 d.

Hodson (B. H.), Catalogue of Sanskrit manuscripts (Buddhist). Collected in Nepal. Compiled from Lists in Calcutta, France, and England, by W. W. Hunter. London, Trübner & C°. 1881. 8°. (pp. 28) 2 s.

Jardin (Edélestan), Bibliothèque scientifique. Le coton, son histoire, son habitation, son emploi et son importance chez les différents peuples avec l'énumération de ses succédanés. Paris, V. Palmé. Bruxelles, J. Albanel. 1881. 8°. (IV, 460 blz.) ƒ 1.65.

Laveleye (E. de), La question monétaire en 1881. Quatre fascicules. Paris, G. Baillière & Cie. 1881. 8°. fr. 5.

Lillie (Arthur), Buddha and Early Buddhism. With Numerous Illustrations drawn on the Wood by the Author. London, Trübner & C°. 1881. 8°. ƒ 5.30.

Long (Rev. J.), Eastern proverbs and emblems. Illustrating Old Truths. London, Trübner & C⁰. 1881. 8⁰. (pp. XVI, 280) 6 s.

Martin (W. A. P.), The Chinese: their Education, Philosophy, and Letters. London, Trübner & C⁰. 1881. 8⁰. (pp. 316) 7 s 6 d.

Oppert (Gustav), Lists of Sanskrit manuscripts in private libraries of Southern India, compiled, arranged, and indexed. Vol. I. London, Trübner & C⁰. 1881. 8⁰ (pp. VIII, 620). 1 £ 1 s.

Quincey (Thomas de), Confessions of on English Opium Eater. New edition. London, Whittaker. 1881. 32ᵐᵒ. (pp. 116). 1 s.

Ramayana (The). (Sanskrit text) with Notes for the use of shools. By Peter Peterson. Book the First. London, Trübner & C⁰. 1881. 8⁰. (pp. 177, Sanskrit text, and 48, Notes.) 4 s.

Schwarz (Dr. Bernhard), Algerien (Küste, Atlas und Wüste) nach 50 Jahren Französischer Herrschaft. Reiseschilderung nebst einer systematischen geographie des Landes. Mit Illustrationen und einer Karte. Leipzig, Paul Frohberg. 1881. 8⁰. (IV, 398 s.) ƒ 6.—.

Vocabulary (School) of the English and Malay Languages. Revised edition. London, Trübner & C⁰. 1881. 8⁰. (pp. VIII, 88.) 5 s

Wetenschap en Industrie.

DE TRANSFORMATIE VAN SUIKER IN ANILINEKLEURSTOF.

(EEN KLEINE BIJDRAGE TOT DE KENNIS DER MODERNE ALCHEMIE.)

DOOR

DR. P. F. VAN HAMEL ROOS.

De industrie der laatste jaren kan op zoo menig glorierijk feit wijzen, dat men zich ter nauwernood meer verbaast, wanneer de telegraaf ons, hetzij uit de werkplaatsen van een Edison, of uit het studeervertrek van een Duitsch professor de een of andere uitvinding komt mededeelen. Toch zijn er nog toepassingen, door vernuftige hoofden uitgedacht, welke een gewoon menschenkind doen duizelen..... al is het alleen maar wegens de inderdaad fabelachtige winsten welke zij opleveren. In hoeverre echter deze winst »geoorloofd" mag heeten, — laat ik aan de beslissing van den lezer over, wanneer hij kennis zal genomen hebben van het volgende.

Gelijk bekend is, maakt men de zeer geschatte, doch ook *zeer dure*, anilinekleurstoffen uit teer, door deze stof een reeks van ten deele zeer omslachtige bewerkingen te doen ondergaan. 't Was een ware triomf voor de wetenschap, toen zij op duidelijke wijze aan de industrie kon toonen, hoe men langs theoretischen weg, kleurstoffen als het ware voorspellen kon, — voorspellingen, welke in het laboratorium door proeven meestal bevestigd werden, en welke later — in het groot in fabrieken uitgevoerd — behoorlijke winsten afwierpen.

Onlangs werden eenige monsters van dergelijke aniline-kleurstoffen mij ter onderzoek aangeboden. Bij de scheikundige analyse bleek, dat één monster *geheel uit suiker bestond, overtrokken met een dun laagje roode anilinekleurstof* (fuchsine)! Op de etiquette van de fleschjes stond gedrukt: »Extra-Roseine. Houghton & C°. Sourabaya & Batavia".

Het is dus niet meer noodig door ingespannen studie, en langs moeielijke en kostbare omwegen de anilinekleurstoffen te verkrijgen, — neen! — men behoeft slechts suikerkristalletjes te doopen in.... den

naam van een firma die de zaak wil exploiteeren, en in... een fuchsine-oplossing, en men verkoopt zooveel men wil aan het goedgeloovige publiek!

Jammer alleen maar, dat het doopen zonder meer, evenals op menschen, ook op suikerkristalletjes zoo bitter weinig invloed heeft. Het dunne laagje kleurstof is juist voldoende om de suiker het aanzien van fraaie fuchsine te geven; een kleurend vermogen zou de suiker misschien in den tijd der wonderen verkregen hebben, in onzen nuchteren tijd blijft suiker, — zelfs gekleurde suiker — wanneer er geen chemische invloed op uitgeoefend wordt.... eenvoudig suiker. Vandaar, dat blijkens genomen vergelijkende proefnemingen met één gram zuivere fuchsine, ongeveer *hetzelfde kleur-effect* bereikt wordt, als met *100 gram* van deze »Extra-Roseine"!

Rekent men de prijzen der anilinekleurstoffen (ettelijke guldens n.l. per kilogr.) tegen de suikerprijzen, dan is, dunkt mij, verdere commentaar en betiteling dezer practijk overbodig.

Amsterdam, *Bureau voor scheikundige onderzoekingen.*
24 Aug. 1881. *Spuistraat.*

DE FRANSCHE STOOMVAART OP AUSTRALIË.

De postdienst voor Frankrijk naar Nieuw-Caledonië en naar Australië via Reunion zal in Januari 1882 een aanvang nemen. De reizen zullen ondernomen worden om de 56 dagen tot aan de vijfde reis, als wanneer zij maandelijks zullen worden. Later zal er een boot om de veertien dagen vertrekken evenals op de China lijn. Behalve de *Natal* zijn de *Saghalien* en de *Ava* voor de nieuwe lijn bestemd.

HANDEL VAN SAIGON, HONGKONG EN HAMBURG MET NEDERLANDSCH-INDIË.

SAIGON.

Naar Batavia werd in 1880 uitgevoerd 77723 picols rijst; naar Semarang 44887, naar Soerabaja 1254000, naar Banda 21900 en naar Makassar 8000; in het geheel 1406500 picols, tegen 688600 in 1879, 90600 in 1878, 342800 in 1877 en 748500 in 1876.

Het getal schepen onder Hollandsche vlag, die Saigon bezochten, was

	16	gezamenlijk	met	11279	ton	
tegen	6	»	»	3683	»	in 1879,
»	8	»	»	9901	»	» 1878,
»	12	»	»	7299	»	» 1877,

tegen 14	gezamenlijk	met	14 715	ton	in 1876,
» 16	»	»	18 673	»	» 1875,
» 3	»	»	2 343	»	» 1874,
» 14	»	»	7 991	»	» 1873.

Onder de 16 schepen waren 7 stoombooten met 5197 ton.

(Uit het Consulair Verslag van Februari 1881.)

HONGKONG.

Drie Nederlandsche stoomschepen, metende 2982 ton, kwamen hier in 1880 met lading aan, en vertrokken met lading.

(Uit het Consulair Verslag van 31 Maart 1881.)

HAMBURG.

Van Nederlandsch-Oost-Indië werden alhier aangevoerd: rotting, suiker, rijst, huiden, hoorns, peper, tin en arak.

Drie zeilschepen met 1531 ton, kwamen uit Ned.-Oostindië aan; 8 met 4756 ton, vertrokken daarheen.

(Uit het Consulair Verslag van Maart 1881.)

RAPPORT,

UITGEBRACHT AANGAANDE HET PROCÉDÉ VAN MAANEN, DOOR DE DAARVOOR BENOEMDE COMMISSIE DOOR DE HANDELSVEREENIGING TE SAMARANG.

Wij, ondergeteekenden, ons op verzoek van den heer P. J. van Maanen en van de Handelsvereeniging te Samarang in commissie vereenigd hebbende, om een proef bij te wonen, te nemen met het door genoemden heer uitgevonden procédé van kunstmatige droging van koffie en daarover een oordeel uit te brengen, hebben het genoegen daarover het navolgende te rapporteeren.

De drooginrichting, staande op de aan de heeren F. en A. M. Engelken toebehoorende onderneming Pendem, gelegen in de residentie Soerakarta, munt uit door groote eenvoudigheid bij geringe kostbaarheid van aanleg.

De proef werd genomen met een hoeveelheid koffie gelijkstaande met circa 36 picols droog en bereid, die vooraf een etmaal op de droogbakken gelegen had; de bewerking in de inrichting duurde 22 uren, waarna de koffie voldoende droog bleek te zijn om opgeschuurd te kunnen worden.

De bewerking vereischt weinig toezicht, is uiterst eenvoudig en weinig kostbaar, zijnde voor het drogen van bovengenoemde hoeveelheid slechts ± 5½ kub. el brandhout (wildhout van allerlei soort) gebezigd.

Alhoewel wij gaarne constateeren dat de droging zeer gelijkmatig plaats vindt, en dat de koffie noch aan buitengewone noch aan schadelijke dampen blootgesteld wordt, zoo moeten wij ons toch van een

oordeel omtrent den invloed dien de kunstmatige droging op smaak en kleur der koffie zoude kunnen uitoefenen, vooralsnog onthouden, aangezien eerst bij aankomst in Europa vastgesteld kan worden of de qualiteit al dan niet geleden heeft.

Ten einde zich daaromtrent zekerheid te verschaffen, zijn de heeren Engelken voornemens een partij koffie naar Nederland te consigneeren, die op de volgende wijze behandeld is:

25 pic. gedroogd op de gewone wijze op gemetselde bakken.

25 pic. eerst gedeeltelijk kunstmatig en daarna verder op de gewone wijze gedroogd.

25 pic. vooraf gedeeltelijk op de bakken en daarna kunstmatig tot volkomen droging gebracht.

25 pic. geheel kunstmatig gedroogd.

Deze partij, gelijktijdig naar Nederland verscheept en aan de markt gebracht, zal makelaars in staat stellen om een afdoend oordeel uit te spreken over den invloed der droogmethode van den heer van Maanen op kleur en smaak der koffie, en moet daarvan de einduitspraak omtrent het nut dier methode afhangen.

Blijkt de uitslag dezer proef gunstig te zijn, zoo aarzelen wij niet dit procédé ten sterkste aan te bevelen voor alle koffie-ondernemingen, en voornamelijk voor die welke door hooge ligging steeds moeilijkheden opleveren bij de gewone wijze van drogen.

Al worden ook niet alle voordeelen verkregen door den heer van Maanen in zijn brochure opgenoemd (de kosten b. v. zullen in sommige gevallen wel hooger zijn dan door hem opgegeven, doch niettemin verre beneden blijven van hetgeen de tegenwoordige wijze van drogen of een inrichting van Guardiola kost), zoo lijdt het toch geen twijfel of het procédé van Maanen levert groote voordeelen op, die zoowel de installatiekosten als de kosten van aankoop van het procédé zeer spoedig zullen goedmaken.

Ten slotte teekenen wij nog aan, dat de proef werd bijgewoond door den heer D. Ples, Hoofdinspecteur der Gouvernements-koffiecultuur, die zich in hooge mate ingenomen toonde met de drooginrichting van den heer van Maanen.

Samarang, Mei 1881.

F. J. Knoops.
K. van Gessel.
A. Bauer.
J. A. Dezentje.

GRONDSTOFFEN VOOR PAPIERBEREIDING.

De heer H. J. van Swieten, lid van het Indisch Landbouwgenootschap, wijst in het laatst verschenen nummer van het Tijdschrift dier Vereeniging op een vijftigtal grondstoffen, waarvan reeds papier vervaardigd is, en voegt daaraan het volgende toe:

Wanneer men de groote verscheidenheid nagaat van de grasplant-

en boomsoorten, waaruit papier in Europa en elders bereid wordt, dan zal het niet bezwaarlijk vallen ook op *Java*, waar men zich in den laatsten tijd ook meer op de papierfabricatie schijnt te willen gaan toeleggen, gelijksoortige grondstof te vinden, die voor dat doel uitmuntend geschikt zal blijken.

De stengels b. v. van mais en rijst; de bies- en rietsoorten, soms zoo veelvuldig voorkomende, vooral op moerasachtige gronden, en de aloë en cactusplanten kunnen waarschijnlijk, met even goed gevolg en goedkoop, op Java voor genoemd doeleinde gebezigd worden.

In elk geval kan het zijn nut hebben, er proeven mede te nemen in het belang der industrie.

De meeste vezelgewassen, geschikt voor de touwfabricatie, zullen ook wel voor de papierbereiding dienstig gemaakt kunnen worden.

In het Tijdschrift van het Indisch Landbouwgenootschap, jaar 1879, 9en jaargang N°. 7 en N°. 8, is opgenomen een korte beschrijving van 43 Indische vezelplanten, behoorende bij de met de gouden medaille bekroonde verzameling vezelstoffen, op de tentoonstelling te *Soerabaja* door mij ingezonden. Ik vermeen dat ook die soorten voor de papierbereiding de aandacht verdienen.

Iedere nieuwe of jeugdige tak van industrie, op *Java* in het leven geroepen of dáár pas werkende, verdient toejuiching en aanmoediging, want oprichters hebben met veel bezwaren soms te kampen en, voorwaar, inrichtingen van nijverheid zijn hier in Indië nog zóó schaarsch, en betrekkelijk zóó weinige personen vinden daarbij een bestaan, dat, met het oog op de overvloedig aanwezige grondstof, die slechts op de bewerking of verwerking wacht, men zeggen kan, dat een schoone toekomst in het verschiet ligt en nog rijke bronnen van verdiensten allerwege braak staan.

Hoeveel Europeanen en daarmede gelijkgestelden en inlanders, die nu een kommervol en twijfelachtig bestaan hebben en, door den nood gedwongen, in ellende leven of soms wegkwijnen, zouden in fabrieken of handwerken van dergelijken aard een voldoend levensonderhoud kunnen vinden!

En hij, die behalve met het oogmerk, voordeel te behalen, ook bepaald in het belang zijner behoeftige medemenschen, vooral op de hoofdplaatsen, een industrie in het leven roept, waarbij de werkzaamheden van dien aard zijn, dat, bij een goede verdienste voor den werkman en de werkster, langzamerhand een vooroordeel en valsche schaamte voor handenarbeid weggeruimd wordt, zal zekerlijk een goed werk doen.

Zij, die hun kapitaal niet altoos wenschen te beleggen, maar ook besteden willen om een stoot te geven aan of een inrichting in het leven te roepen voor gemelde nijverheid op groote schaal, waarbij ook goede smaak en vindingsgeest uitblinken kunnen, en de arbeiders en arbeidsters tot prikkel zijn, om bij de inspanning van het lichaam, tot meerder voordeel, ook die van den geest te voegen, — dusdanige industriëelen vooral zullen zeker de bewoners dezer gewesten tot heil zijn en aan zich verplichten en zich zelven een gedenkzuil oprichten in het oog eener zekere klasse van de Europeesche maatschappij, die nu voor een groot gedeelte slechts in armoede voortleeft.

Aan die soort industrie, waarbij ook meisjes eervol haar brood kunnen vinden, bestaat in *Indië* groote behoefte.

Door de oprichting van dergelijke nijverheid zouden velen waarschijnlijk bewaard blijven voor een levenslot, dat soms zoo treurig begint en dikwijls nog ellendiger en armoediger eindigt.

Het bereiden en vlechten van vezel- en touwsoorten; het maken van kunstbloemen van veeren, papier of was; de mandjes-, korfjes-, en mattenmakerij; de vervaardiging van bezems, borstels, enz. enz. zouden mogelijk geschikte handwerken zijn om het oogmerk te doen bereiken.

Met één woord: de dikwijls eenvoudige industrieën van de verschillende residentiën op Java en van de Buitenbezittingen in een groot gebouw vereenigd en onderwezen, zou zeker daartoe dienstig zijn en waarschijnlijk medewerken om een ieder naar zijn aard, gestel, lust en bevattelijkheid een nuttig en voldoend bestaan te verschaffen, en nog bovendien voordeelig zijn voor de geldschieters.

'T VERSLAG DER JAVASCHE BANK.

Een belangrijke bijdrage voor de kennis van den toestand in Indië levert weêr het Verslag der Javasche Bank, het verslag over het 53e boekjaar.

Wij laten hier eenige extracten volgen.

Ten gevolge van verminderd vertier is de waarde van *vastigheden* gelegen in het oude Batavia in de laatste jaren gaandeweg teruggeloopen, en het laat zich aanzien dat dit nog veel meer het geval zal worden, naarmate de nieuwe havenwerken te Tandjong Priok hun voltooiing naderen. Daarom werd blijkens het vorige verslag ruim *f* 10 000 op het hoofdbureau der Bank afgeschreven en is blijkens het nieuwste verslag de balanswaarde met *f* 30 185.77 verminderd.

De gezamenlijke *disconteeringen* beliepen *f* 44 311 302 tegen *f* 65 592 455 in 1879—'80.

Te Semarang, waar de disconto-omzet in het 52e boekjaar reeds *f* 1 450 000 beneden dien van het 51e gebleven was, liep hij in het thans verstreken 53e boekjaar nogmaals ruim *f* 1 100 000 terug, eene omstandigheid, die hare verklaring vindt in den zeer ongezonden en wankelenden toestand van den tweede-handshandel daar ter plaatse. Van 1 April 1880 tot ultimo Maart 1881 staakten weder verscheidene Chineesche en Arabische handelaren hunne betalingen met een gezamenlijk passief van *f* 1 285 527, van welk bedrag ongetwijfeld 65 percent als totaal verloren kan beschouwd worden. In verband met dien bedroevenden toestand, die nu reeds meer dan twee jaren aanhoudt, besloten de te Semarang gevestigde importhuizen om bij

hunne verkoopen geen langeren crediettermijn dan van drie maanden toe te staan, aan welken door de omstandigheden gebiedend verordenden maatregel tot dusver trouw de hand wordt gehouden; doch het laat zich begrijpen, dat hij uit een oogpunt van direct geldelijk belang voor ons niet gunstig heeft kunnen werken. De te Semarang wegens disconteering van promessen voor verkochte invoergoederen gekweekte rente bleef dan ook ruim *f* 35 000 beneden het cijfer van het vorige boekjaar.

De meerdere omvang van de disconto-operatiën bij het agentschap te Soerabaja is minder een gevolg van een verbeterden stand van zaken in den importhandel daar ter plaatse, dan van de omstandigheid, dat andere credietinstellingen meermalen aanleiding vonden tot herdisconteering bij onze instelling van in hare portefeuilles gevloeid papier. De toestand van den tweede-handshandel moge te Soerabaja iets beter zijn te Semarang, ook ter eerstgenoemde plaats is hij nog verre van bevredigend, en hierin is, naar het schijnt, niet veel verandering te verwachten. Het niet meer te loochenen verloop van de tabakscultuur in den Oosthoek doet aanmerkelijk minder geld dan vroeger onder de bevolking komen, en hierdoor wordt het voor de détaillanten van invoergoederen al moeilijker en moeilijker om geld uit de binnenlanden los te krijgen.

Indien het kantoor te Padang den handel niet van dienst ware in verband met zijne inkoopen in de koffieveilingen van het Gouvernement, zou dat kantoor weinig reden van bestaan hebben kunnen, want, niettegenstaande wij daar ter plaatse de eenige opereerende credietinstelling zijn, bepaalden onze disconteeringen van promessen door koopers van invoerartikelen afgegeven zich tot een bedrag van *f* 167 156, tegen *f* 250 159 in het 52e en *f* 138 188 in het 51e boekjaar. Evenals vroeger was het disconteeren van wissels door Padangsche firma's, krachtens ten haren faveure geopende bankcredieten, op huizen alhier getrokken de hoofdbezigheid van ons agentschap; doch ook op dit gebied was de omzet aanmerkelijk minder dan voorleden jaar, en vandaar dat, met inbegrip van *f* 127 501 aan vendupapier en *f* 151 261 aan wissels op 's lands kas, het totaal der disconteeringen slechts bedroeg *f* 1 690 171 tegen *f* 2 269 690 in het vorige boekjaar.

Te Makasser oefenden dezelfde omstandigheden, waarbij op blz. 19 van het vorig verslag werd stil gestaan, opnieuw, en ditmaal in toenemende mate, een zeer nadeeligen invloed op onze disconto-operatiën uit. Van de daar gevestigde tweede-handshandelaren staakten in den loop van het boekjaar elf hunne betalingen, met een gezamenlijk passief van *f* 603 600, waarvan hoogstens *f* 200 000 zal kunnen terecht komen, en de hierdoor aan Europeesche huizen berokkende verliezen waren zoo gevoelig, dat ook een paar hunner in moeilijkheden geraakten, zonder dat daaruit voor ons echter directe verliezen geboren werden. Indirect daarentegen werkte de loop van zaken zeer nadeelig op onze belangen terug, want de verdiensten van het agentschap Makasser daalden ten gevolge van verminderden omzet, van *f* 70 395.45 in het vorige boekjaar, thans tot *f* 36 228.38.

De nieuw gesloten *beleeningen* laten zich naar den aard der onderpanden aldus splitsen:

	1879/80	1880/81
Effecten	*f* 426 039	*f* 682 541
Invoergoederen . . .	» 804 500	» 1 029 400
Uitvoerproducten . .	» 11 611 270	» 10 208 067
Te zamen . . .	*f* 12 841 809	*f* 11 920 008

Het hoofdbureau zag zijne beleeningsoperatiën belangrijk afnemen, en evenals in vroegere boekjaren zou de omzet op dit terrein weder hoogst onbeduidend geweest zijn, indien wij niet in de boeken hadden kunnen innemen de successievelijk met het Gouvernement tot een totaal bedrag van *f* 1 500 000 gesloten productenbeleeningen op den voet van artikel 9 van het octrooi.

Daarentegen namen de beleeningen bij het agentschap te Soerabaja een zeer welkome vlucht. Alleen in beleening tegen suiker werd aldaar voorgeschoten een bedrag van *f* 5 837 000 tegen *f* 3 190 000 in het vorige boekjaar, en de beleeningen op invoergoederen, hoofdzakelijk loopende over rijst te Soerabaja van Siam en China aangevoerd, stegen van *f* 287 000 tot *f* 747 350.

Niettegenstaande de te Padang in veiling gebrachte hoeveelheid Gouvernements-koffie 121 000 picols heeft bedragen (middenprijs *f* 53.07⁵) tegen slechts 103 600 picols (middenprijs *f* 60.84) en 84 400 picols (middenprijs *f* 55.13) in de beide vorige jaren, werden bij het agentschap aldaar slechts beleend 54 100 picols, tegen 65 064 picols in het 52e en 55 225 in het 53e boekjaar. Zeer waarschijnlijk zouden onze beleeningen evenals vroeger met den grooteren verkoop van koffie meer gelijken tred hebben gehouden, indien nu laatstelijk in de te Padang gehouden koffieveilingen niet als krachtig mededinger ware opgetreden het aldaar gevestigde agentschap van een van Nederlands groote handelslichamen, dat over voldoende eigen fondsen beschikt om onze crediethulp te kunnen ontberen. Op andere uitvoerproducten, en wel voornamelijk Korintji-koffie, werd ditmaal een bedrag van *f* 202 500 gefourneerd, tegen *f* 198 400 in het 52e en *f* 130.000 in het 51e boekjaar.

De vermindering in den beleeningsomzet te Makasser is nagenoeg uitsluitend een gevolg van de omstandigheid, dat tengevolge van den zeer beperkten koffieoogst van 1880 ditmaal slechts 33 740 picols koffie tegen 70 624 picols ten vorigen jare beleend werden. Met inbegrip van den oogst van Timor, moet de koffie-productie van Celebes pl. m. 80 000 picols hebben bedragen, waarvan ditmaal slechts 15 000 picols hun weg naar Singapore hebben gevonden. De oogst van 1881 belooft daarentegen zeer belangrijk te zullen zijn, zoodat wij ons voor het ingetreden boekjaar met een levendiger omzet te Makasser meenen te mogen vleien.

In het *rentetarief* kwam ditmaal geen enkele verandering.

De *operatiën in munt en muntmateriaal* leverden een winst van *f* 53 413.93 op tegen *f* 31 957.62 in 1879/80.

Het debiet van sovereigns is met ruim 15 000 afgenomen en bedroeg 65 328[5] stuks; een omstandigheid waarop de hooge prijs, die in den aanvang van het boekjaar met het oog op den toen zeer beperkten vooorraad moest gesteld worden, niet zonder invloed is gebleven, doch die voor het overige haar verklaring vindt in de weinige vraag, die te Makasser voor goudgeld gold.

Minder bevredigend zijn de cijfers, die omtrent het debiet van dukaten kunnen worden medegedeeld, want dat debiet is in de laatste jaren gestadig achteruit gegaan, na aanvankelijk een vrij goede vlucht te hebben genomen sedert in den loop van het boekjaar 1872/73 de handel in dukaten weder hervat werd. De afzet bedroeg in:

1872/73 . .	23 346 stuks.	1876/77 . .	22 490 stuks.
1873/74 . .	22 623 »	1877/78 . .	21 726 »
1874/75 . .	26 474 »	1878/79 . .	16 812 »
1875/76 . .	26 163 »	1879/80 . .	14 520 »
1880/81 . .	9929 stuks.		

De uit dit overzicht zoo duidelijk sprekende vermindering van ons dukaten-debiet is te meer opvallend, daar zij samen ging met eene niet onbelangrijke reductie in den verkoopprijs van deze muntsoort. Zooals vroeger meermalen werd aangeteekend, is de dukaat alleen gezocht als sieraad of als materiaal voor het vervaardigen van gouden voorwerpen, en de gevolgtrekking ligt dus voor de hand, dat de inlandsche bevolking minder dan vroeger op sieraden gesteld is, of, wat meer waarschijnlijk is te achten, dat haar de middelen ontbreken om zich in dit opzicht gelijke weelde als weleer te blijven veroorloven.

Van het in ons bezit gekomen Nederlandsche goud werden 5675 tienguldenstukken weder van de hand gezet, en wel zoo goed als uitsluitend aan repatrieerenden met de stoomschepen van de Maatschappij Nederland. Nimmer wordt hier eenig goud in den omloop gezien, en niets is dan ook ongegronder dan de meening, dat de in de laatste jaren meermalen waargenomen terugvloeiing van zilveren standpenningen van Indië naar Nederland een gevolg zou zijn van het in omloop komen alhier van belangrijke hoeveelheden gouden standpenningen. Ons zijn geen andere invoeren van gouden tienguldenstukken bekend dan die voor rekening van de Javasche Bank hebben plaats gehad. In drie zendingen ontvingen wij in het geheel uit Nederland 92 659 stuks. Hiervan berusten nog bij ons in kas 88 085 stuks, en van de ons ontnomen hoeveelheid zijn zeker meer dan negen tienden naar Nederland teruggevloeid.

De *onkostenrekening* wijst een totaal bedrag aan van *f* 324 016.77, tegen *f* 315 230.89 in het vorig boekjaar.

De *netto-winst* bedraagt *f* 600 000.

In het geheel zullen aandeelhouders ontvangen *f* 45 per geheel en *f* 22.50 per half aandeel of 9 percent van het nominaal bedrag der aandeelen.

Beantwoording van de vragen,

GESTELD DOOR

DEN HEER KLINKERT,

in het Maartnommer van de Indische Gids 1881.

Onder beleefde dankbetuiging voor de vriendelijke inschikkelijkheid, waarvan de heer Klinkert aan het einde van zijn stukje, voorkomende in het Meinommer der *Indische Gids* van dit jaar, blijken geeft, wil ik gaarne trachten de door hem op blz. 993 gestelde vragen zooveel mogelijk te beantwoorden.

Vooraf echter zij mij vergund een paar opmerkingen te maken.

Wat de heer K. schreef naar aanleiding van de Geschiedenis der Prinses van Balkis was niet juist een aankondiging van genoemd werk te noemen, daar het grootste gedeelte er van een critiek was over het Minangkabausch [1]). Ieder, die bedoeld stukje heeft gelezen, zal zulks met mij eens zijn.

Dat de lezers, hetgeen ik in het Maartnommer schreef te danken hadden aan de gedachte, dat *ik* wel de door S gedane vragen kan beantwoorden, zij mij geoorloofd te ontkennen. Mijn schrijven was een gevolg van het minder gunstige oordeel door den heer K. omtrent het Minangkabausch dialect uitgebracht, waartegen ik als beoefenaar van die taal vermeende te mogen opponeeren.

De aanteekeningen, die ik er bij voegde, hoorden er, dacht ik, bij; zij werden gegeven naar aanleiding van de opmerkingen door den heer K. gemaakt.

---

[1]) Wat de opmerking van den heer K. omtrent het woord Minangkabau betreft, ik schrijf het zoo omdat het gewoonlijk zoo wordt uitgesproken. Men zie er slechts een uitzondering in op den regel dat de open *e* in *i* verandert; — hetzelfde heeft men bij *binantoe* voor *menantoe* en bij het praefix *pi* voor *pe*.

Waarom de heer K. »wee" uitroept over hen, die het Minangkabausch niet fraai, belangrijk, rijk, kernachtig, krachtig, verbreid, enz. noemen, begrijp ik niet. Ik betwijfel het of wel een van ons »Minangkabauers" aanleiding gegeven heeft tot zulk een vreemd denkbeeld.

Het oordeel dat de heer K. omtrent het Minangkabausch heeft, berust eeniglijk en alleen op den indruk dien het op hem zelf maakt, terwijl ZEd. tevens zegt met dit dialect onbekend te wezen.

Ware het niet wenschelijker een oordeel, dat alleen op dien grond berust, zoolang op te schorten tot den tijd dat wellicht de indruk door wat meerdere bekendheid gewijzigd worde?

Door te schrijven zooals de heer K. steeds over de taal van dit land deed, zou de lezer wel eens op de gedachte kunnen komen dat ZEd. zich volstrekt niet stoort aan de opinie van anderen, en vermeent het recht van oordeelen geheel alleen te hebben.

De beoefenaren toch hebben, volgens hetgeen zij gedurende jaren zoowel van de spreektaal als uit geschriften mochten opdoen, een heel ander denkbeeld van dat dialect gekregen, en dat is toch, meen ik, ook van eenige waarde; in plaats nu van die personen voor te stellen als »wee" uitroepende over hen, die het niet met hen, »specialiteiten", eens zijn, zou een kalmer wisseling van gedachte op heel wat aangenamer wijze tot een goed doel leiden.

Daar de heer K. wil vasthouden aan zijn idee dat het Minangkabausch op één lijn gesteld moet worden met het Katwijksch, Leidsch, Rotterdamsch, enz., komt het mij geoorloofd voor ZEd. nogmaals te wijzen op de vragen tengevolge dier bewering door mij in het Maartnommer gedaan [1]).

Evenzoo blijf ik vooralsnog om velerlei redenen, waaronder ook die dat de uitspraak aan vaste regels is onderworpen en deze ook dikwijls in het dagelijksch schrift gebezigd worden, aan het denkbeeld hechten dat het Min. geen verbastering van het Maleisch kan genoemd worden.

Mocht een slechte uitspraak, algemeen in een streek verbreid wordende, consequent door een volk worden toegepast, ik zie daarin nog geen grond dat het Betuwsch dialect, bij ons te lande, naast de onbeschaafde uitspraak van Rotterdam, Katwijk of Scheveningen genoemd kan worden.

»Thans hebben wij m. i. minder te doen met een verbastering van

---

[1]) Een ruim jaar geleden wilde de heer K. het Min. op één lijn stellen met het Maleisch van Ambon en Java, en noemde het toen ook reeds een verbastering; en ofschoon de heer Gerth van Wijk hem in aflevering 2, deel 26 van het Tijdschrift van Taal-, Land- en Volkenkunde aantoonde dat dit niet zoo was, komt hij er toch telkens nog op terug.

het Maleisch dan wel met een andere wijziging van de oude landstaal, een afwijking waardoor het Min. zich naast het Maleisch gevormd en ontwikkeld heeft tot een tweede hoofddialect, dat hoewel zich uitende onder andere klanken, zoo niet rijker dan toch minstens even rijk is als het laatstgenoemde." Dat is het wat ik in mijn vorig stukje schreef.

De heer K. neemt, waar hij in zijn repliek spreekt van ontwikkelen, dit woord in een anderen zin op dan er aan gegeven kan worden. Ik ga uit van de veronderstelling, dat van een reeds bestaande taal door verschillende invloeden twee andere ontstaan zijn, die, afstammende van één moedertaal, wel overeenkomst met elkander hebben, doch daarbij zóóveel punten van verschil, dat zij ieder als een afzonderlijke taaltak kunnen beschouwd worden. De meer uitgebreide grammaticale vormen in het Min. in vergelijking van het Riouwsch, de grootere rijkdom in beteekenis van woorden, het tal van woorden die hier gebruikt worden en volgens de woordenboeken op Riouw niet schijnen bekend te zijn, de dikwijls geheel verschillende beteekenis der woorden en de schat van letterkundige voortbrengselen hebben mij tot die veronderstelling gebracht, en zijn meen ik gegevens genoeg voor de stelling dat het Min. geen verbastering van haar zustertaal is.

Niettegenstaande ik schreef van een Minangkabausch sprekende bevolking van zes honderd duizend zielen; niettegenstaande ik door voorbeelden getracht heb op te helderen dat men het Min. niet als Maleisch kan uitspreken, tenzij men geheel onverstaanbaar wil zijn; niettegenstaande de heer K. overtuigd is »*dat het volk aan dien wensch der beoefenaren geen gehoor zal geven*", komt een meer Maleische uitspraak ZEd. verkieselijk voor, en »*hebben de beoefenaren zich te dezen opzichte niet naar het volk te schikken.*" Ziedaar wat de heer K. belangstellenden te lezen geeft. Zulk een vasthouden aan eigen idée is dan toch wel kras te noemen! — Drie, vier, neen, honderd vreemdelingen die de taal beoefenen, zullen tegen meer dan een half millioen menschen zeggen: »ge spreekt uw taal niet goed uit, en ofschoon wij geen reden hebben dat te zeggen, zullen wij u een andere uitspraak leeren, u wel geheel vreemd, maar toch volgens ons idée beter voor u geschikt!" Deze stelling latende voor hetgeen zij is, zou ik, alvorens de m. i. hopelooze — om geen anderen naam te noemen — toepassing er van te beginnen, wel eens willen weten hoe het daarmede te moeten aanleggen.

De heer K. stelt verder eenige vragen, *van welker beantwoording hij afhankelijk stelt, welke plaats aan het Min. toekomt.* Dat is niet weinig gezegd, vooral voor ZEd., die de vragen van iemand, die het niet eens met hem is, voor »*doordraverij*" uitmaakt, *ze der moeite niet*

waard acht te beantwoorden en zegt dat ze niets met de quaestie te maken hebben. Zou hij dan, hoogst waarschijnlijk wel wetende dat hij met zijn opinie geheel alleen staat, werkelijk meenen dat alleen hij uitspraak in de zaak kan doen, en we ons allen dan maar in den vervolge stil daaraan zullen houden? Ik voor mij begin met eerlijk te bekennen dat de beantwoording van die vragen geschied is, minder uit het verlangen eindelijk eens door den heer K. te zien uitgemaakt, welke waarde het Min. voor de taalstudie moet hebben, dan wel in de hoop den heer K. tot andere gedachten te brengen en ter wille van hen die met mij, al zijn we dan ook geen »*specialiteiten*", zich voor het Min. interesseeren en het door hem niet wenschen »*gekleinacht*" te zien.

1. *Hoe bewijst men dat Minangkabau het vaderland van den Maleier is?*

Volgens mijn gevoelen kon de heer K. moeielijk deze vraag stellen, wel wetende dat hetgeen hieromtrent reeds geschreven is, op *gissingen* berust.

Deed men ZEd. de vraag, bewijzen van het tegenovergestelde te geven, hij zou hoogst waarschijnlijk voor dezelfde bezwaren staan, al kome hij dan ook voor zich zelf »meer en meer tot de overtuiging dat de Maleiers niet van Minangkabau oorspronkelijk zijn". We moeten ons in dit opzicht vooralsnog vergenoegen met hetgeen verschillende schrijvers omtrent dit punt mededeelen, en krijgen wij daaruit wel is waar nog geen zekerheid, wij komen althans tot de groote waarschijnlijkheid, dat de bevolking zich van het binnenland over een groot gedeelte van het eiland heeft verspreid en door opschuiving langs de West- en Noordkust, Riouw en Malakka bevolkt zijn.

Zeker kunnen wij er uit opmaken, dat in lang vervlogen tijden dit rijk in groot aanzien was en tot heden in verschillende streken de herinnering aan die grootheid nog niet is uitgedoofd. Mochten die bronnen nu niet geheel vertrouwbaar zijn, wij mogen vragen: welke oorkonden omtrent de eerste tijden van een volk kunnen daar aanspraak op maken? Immers, alle zijn met een aantal ongeloofwaardige legenden doorweven.

In de tambo's of oude geschiedverhalen schemert er meer door dat de Minangkabauers zich afkomstig beschouwen van één stamvader die zich, toen het hier nog woest en ledig was, in deze streken neërzette, dan wel dat zij tengevolge van volksverhuizing of verovering in hun rijk zouden aangekomen zijn. Soelthan Iskander Zoelkarnaini toch, de jongste van de negen en negentig [1]) zonen en dochters van Adam en zijn vrouw Hava kon, daar ieder zijner 49 broeders met een zuster was gehuwd, op aarde niet trouwen en werd door de engelen ten

[1]) Volgens anderen 39.

hemel gevoerd om aldaar een gade te ontvangen, en door zijn schoonouders tot radja te worden verheven. Op aarde teruggekeerd, waar hij door zijn familie als vorst erkend werd, werd zijn huwelijk gezegend met drie zoons: Maharadja Depang, Maharadja Ali en Maharadja di Radja, die onderling besloten naar het eiland Langkapoeri te stevenen, op welke reis zij de gouden kroon huns vaders medenamen. Nadat zij eenigen tijd van huis waren, kwamen zij tot het besluit dat de eerstgenoemde zich in Roem, de tweede in China en de derde op Poelau Amèh een koninkrijk zou zoeken. Ieder wilde gaarne de kroon medenemen, en in den twist, die hiervan het gevolg was, viel zij in zee. Maharadja di Radja wist zich op listige wijze, met behulp van zijn goudsmid Si Auli, van een andere te voorzien, en zijn broeders, meenende dat het de echte kroon was, erkenden hem als hun meerdere. Maharadja di Radja kwam weldra op Poelau Amèh aan, waarvan toen niets anders dan de berg Merapi bestond, doch dat, na het afnemen der zee, eindelijk een groot eiland — het tegenwoordige Soematra — werd. De vorst had, behalve zijn vrouw, nog een hond, een kat en een tijger bij zich, die allen kinderen kregen en uit wie de afstammelingen van de verschillende afdeelingen der Bovenlanden voortkwamen. De hoofdplaats van dit rijk dat den naam van Minangkabau kreeg, was eerst Priangan en later Pagar Roejoeng. De voornaamste onder de vorstelijke afstammelingen waren Parapatih sa Batang en Katoemanggoengan, die door het volk als hun wetgevers en instellers van het soekoebestuur beschouwd worden.

Dat dit rijk in groot aanzien gekomen is en zich meer en meer heeft uitgebreid, blijkt uit een aantal geschriften zoowel van vroeger als van later tijd. De Soematra-expeditie spreekt er van dat de bevolking van Soengai Koenjit, Indamar en Tandjoeng Alam van Soengai Pagoe afkomstig is. en daarom ook heden nog het larashoofd van laatstgenoemd landschap hulde brengt. In het reisverhaal vindt men aangeteekend dat het sultanaat van Djambi vroeger moet gegrensd hebben aan dat van Minangkabau; dat de bewoners van dit rijk en de woeste streken die er rondom lagen, koloniën stichtten, hetgeen door Djambi om zijn geringe bevolking niet kon tegengegaan worden.

In Batang Asai en Limoen vonden de reizigers insgelijks afstammelingen van Minangkabau die, hoewel aan Djambi onderworpen zijnde, toch nog hun oude taal spreken en sterk aan het moederland gehecht zijn. De Rantau di baroeh aan beide zijden van de Batang Hari en de dorpen nog verderop gelegen, behoorden vroeger tot het Min. rijk. Zoo ook vonden zij zuidwaarts nog oude Min. staatjes. De bewoners van Talau en Soengai Limau bewijzen nog hulde aan het larashoofd van Pasimpai, in de aangrenzende XII kotta's, den vroe-

geren Yang di pertoean Maharadja Bongsoe, die nog in belangrijke aangelegenheden wordt geraadpleegd. In een schets van Laboean Batoe door den heer J. B. Neuman wordt er van gesproken, dat de radja's aldaar van Pagar Roejoeng afkomstig zijn, en het bevolken van dit landschap heeft plaats gehad van de kust en van de Bovenlanden uit.

In de mededeelingen omtrent de topographie van een gedeelte der Beneden- en Bovenlanden is aangegeven, dat de bevolking van de Kwantan-districten zich afkomstig beschouwt van Priangan Padang Pandjang, voor welke meening het feit pleit dat de erfopvolging aldaar geschiedt volgens de bestaande regelen in de Bovenlanden, die in Indragiri niet meer geldig zijn. Door den verren afstand van den hoofdzetel van den Min.-staat is het bestuur in die streken langzamerhand gewijzigd en werd het gezag der panghoeloes steeds grooter, zoodat een er van zelfs dikwijls als zijn plaatsvervanger optrad.

Volgens een oud handschrift, door de reizigers van de Soematra-expeditie gevonden, verzoekt de Soelthan van het Min. rijk, Maharadja di Radja, aan de verschillende vorsten op Soematra, Java en Borneo voor een toeankoe Hadji om hulp. Onder deze vorsten wordt ook die van Soengai Pagoe genoemd. Zoo blijkt insgelijks uit een oud stuk in mijn bezit, dat de vorsten van Atjeh, Priaman, Indrapoera, Soengai Pagoe, Bentan, Tandjoeng Bara, Palembang en Djambi afstammelingen zijn van die van Minangkabau.

In de Lettres et Pièces Diplomatiques van den heer Dulanzier wordt er op gewezen, dat Minangkabau door de Maleiers in den Archipel en van het schiereiland Malakka als hun oorspronkelijk vaderland beschouwd wordt, waarvan zij nooit dan met den grootsten eerbied spreken. Reeds in de elfde eeuw en wellicht nog vroeger zond het een gedeelte zijner bevolking naar andere landen, en van daar ook vertrokken de kolonisten, die Malakka en den Archipel tot aan de oostzijde van N.-Guinea bevolkt hebben.

Hij doet ons kennis maken met een zendbrief van den vorst van Minangkabau aan Radja Laban, den laatsten vorst, die uit dit rijk naar Malakka gezonden werd om te regeeren over vier staatjes, die in de 18de eeuw zich onder de heerschappij der vorsten van Pagar Roejoeng stelden.

In het Aardrijksk. en Statistisch woordenboek van den heer Veth leest men, dat er in de 7de eeuw onzer jaartelling een machtig Hindoe-rijk moet bestaan hebben in Tanah Datar, dat zich later in kleine staatjes heeft opgelost.

Tengevolge van vreemde inmenging zou er een Hindoe-Soematrasche bevolking ontstaan zijn, die verondersteld wordt zich over Padang, de Padangsche Bovenlanden en verder noordwaarts langs de westkust

tot Atjeh en Pedir uitgebreid te hebben en een uitweg vond naar de oostkust om zich zoo verder over den Riouwschen archipel en Malakka te verspreiden. De taal dezer Maleiers, staat er verder, die zich uit de landstaal van Soematra onder den invloed der Hindoebeschaving en met opneming van vele Hindoe-woorden, reeds lang tot een afzonderlijk dialect had gevormd, onderging nu door bijmenging van een aantal Arabische woorden een nieuwe wijziging, enz. Zoolang nu niet bewezen is dat het aangehaalde ongegrond is, meen ik aan het idée dat de Maleiers van Minangkabauschen oorsprong zijn, te mogen vasthouden.

2. *dat het Minangkabausch geen provincialisme is.*

Provincialisme staat tegenover *volkstaal;* het zijn de eigenaardige afwijkingen, waarvan enkele personen in een kleine streek van het land zich bedienen. Het Minangkabausch echter is de taal der geheele bevolking van een eenmaal groot en machtig rijk. Het aantal zielen, dat die taal spreekt, bedraagt in de Bovenlanden alleen meer dan 600 000, en rekent men nu nog hen, die buiten de grenzen van dit gewest wonen, dan geloof ik niet dat het veel minder dan een millioen zal worden.

Provincialisme onderscheidt zich niet door een andere wijze van woordvorming, noch door grooter rijkdom aan woorden, noch door eigen producten van letterkundige waarde. Aantoonen dat het Min. aanspraak mag maken op hetgeen ik hier opnoemde, deed ik reeds voor een klein gedeelte in mijn vorig stukje. Ik wil er echter eenige voorbeelden bijvoegen, doch begin bij het laatste, wijl dit dan tevens als beantwoording van de derde en vierde vraag kan strekken, n l.:

3. *Welke zijn de titels der werken die den rijkdom der Minangkabausche letterkunde uitmaken?*

4. *Zijn die werken van beter gehalte dan de Poetri Balkis?*

Tot de Minangkabausche letterkunde behooren voor zoover mij bekend zijn:

de Tjindoea Matŏ;
» Malin Deman;
» Intjèʿ Malin;
» Poeti Baloekih;
» Moerai Batoe;
» Toean Tongga;
» Abang Sagara;
» verschillende tambo's;
» oendang-oendang.

Ongerekend nog de vele oude stukken, die voor ons Europeanen doorgaans verborgen gehouden worden, en wier bezit hoogst waarschijnlijk eveneens een aanwinst voor de kennis van de Maleische taal zou wezen.

Onder deze komt aan de *Tjindoea Matö* ongetwijfeld de eerste plaats toe, vooral om zijn schoone vergelijkingen, zijn schat van figuurlijke uitdrukkingen en zijn zuiver Minangkabausch. De dikte van het handschrift, dat eenige honderden bladzijden beslaat, de groote moeielijkheden bij de vertaling en de omstandigheid dat men het hoogst zelden in zijn geheel aantreft en dan nog niet eens uit de handen van den bezitter kan krijgen, kunnen redenen zijn waarom het nog niet door den druk verspreid is. Een voorname plaats ook bekleeden de *Intjè*[c] *Malin* en de *Malin Deman*, van welk laatste korten tijd geleden een uittreksel voorkwam in het »Padangsch Handelsblad", terwijl men met de *Moerai Batoe* kennis kan maken in de bewerking er van door den heer van Hasselt. (Zie *Midden-Soematra* — Volksbeschrijving en Taal)

Behalve deze zijn er nog verscheidene mondelinge overleveringen, zooals:

Si Bariboei[c];
Radjö Babandiang;
Soethan Bagindö;
Toepai Djandjang;
Si Mandjau Ari;
Soethan Manangkérang;
Si Boedjang Lengong;
Si Djari Amèh;
Poeti Kasoembö en meer andere.

Enkelen onder het volk leggen er zich op toe ze geheel van buiten te leeren, om ze dan in een groote mate van opgewondenheid aan de gewillige toehoorders mede te deelen. Niet zelden wordt er een geheele nacht, ja, zelfs meer tijd besteed om zulk een verhaal van het begin tot het einde te kunnen aanhooren, en mochten zij minder letterkundige waarde hebben, de taalwetenschap zou met een kennismaking er van gediend zijn.

Om nog een enkel voorbeeld te noemen, hoe sommige woorden in het Min. een meer uitgebreide beteekenis verkrijgen en in welk een groot aantal uitdrukkingen zij gebezigd worden, bepaal ik mij tot het woord *aia*, waarvan men behalve die welke genoemd zijn in de meest bekende woordenboeken en die ook hier meerendeels voorkomen, nog de volgende hoort bezigen:

(Men meene nu niet dat dit met enkele woorden het geval is; er zijn er zoo honderden.)

aia matŏ, ook bron of welwater; *maaiai*, van water voorzien, fig. iemand van het noodige voorzien, voor hem zorgen; *kaaiaran*, geheel of alles van water voorzien, fig. van velen als ieder gekregen heeft of krijgt wat hem toekomt of wat hij noodig heeft of voldoende voor hem is, b. v. *dèn andŏ*ᶜ *kan samiănglah anoekŏ, kŏ*ᶜ*dibahagi inda*ᶜ *kakaaiaran.* Ik houd dit ding of deze zaken maar, want als ik het verdeel, krijgt ieder toch niet wat hem toekomt; *gapoeă*ᶜ *baraia*, opgeblazen dik; *aia mandi*, fig. gewoon zijn aan iets, het niet vreemd noemen, b. v. *djan ang padjoeai poelŏ dèn djŏ itoe lai, lah aia mandi dèn toemah*, ge moet me daarmede nu niet meer voor den gek houden, of ge moet me nu niet meer met praatjes aankomen, ik weet er alles van. *mambaŏ kaaia* besnijden, ook de formaliteit die *mambada*ᶜ genoemd wordt; *saaia mandi* van dezelfde kampong; *pandjilè*ᶜ *aia lioea* fig. iets eerst verachten en later prijzen; *ba*ᶜ *boenji aia* fig. zeer vlug, zeer snel; *ba*ᶜ *tjandŏ aia* hetzelfde; ook sierlijk, netjes; *aia mantjoea* waterval (ajar memantjoer); *aia rasŏ*ᶜ water dat ergens door den grond of de steenen heenzijpelt; *kapalŏ aia* of *lidah aia* het voorste gedeelte, het begin van voortstroomend water; *oeloe aia* het water dat iemand 's morgens gebruikt om te baden als er nog niemand vóór hem geweest is; *masa*ᶜ *aia* fig. welopgevoed; *aia roedan* het vuil dat zich aan de voeten zet bij iemand, die veel in het water werkt; *batjamin aia* in het water spiegelen; *manana*ᶜ *aia*, een formaliteit waarbij een zwangere vrouw voor de familie van haar man, die van haar zwangerschap verwittigd is en haar wat rijst en gebak komt brengen, koffiewater kookt; *bagadang aia oerang* fig. voor: een werk verrichten voor een ander, waarvan deze alleen voordeel heeft; *maaiai sawah oerang* hetzelfde; *kagadangan aia*, blijven steken, niet verder kunnen; *ba*ᶜ *aia di daoen talèh*, zooals water op een kaladiblad, fig. veranderlijk van gedachte, van voornemen; het even spoedig vergeten als het gehoord te hebben; van iemand, die zeer veranderlijk is en op wien men niet kan rekenen. — *dimandikan djŏ aia sagaloeă*ᶜ fig. van iemand die niet gewoon is geprezen te worden en een enkel maal een loftuiting krijgt. — *ba*ᶜ *kambiăng dialau kaaia* fig. met loome schreden, met tegenzin iets verrichten of ergens heen gaan; tegen wil en dank; *bahabih aia* honderd uit praten; een zeer lang gesprek houden; *inda*ᶜ *baoerang di aia* fig. van een vrouw die geen maagd meer is; *aia-aia i* fig. sterk naar hulp of uitkomst verlangen; *kaaia* naar het water gaan om water te halen, te baden of een groote behoefte te doen; *aia gadang batoe basiba*ᶜ fig. bij geschillen van aanbelang scheiden de familieleden zich van elkander af; *aia djaniăh, ikannŏ djina*ᶜ fig. in een goed geordende maatschappij leven de ingezetenen tevreden; *aia soesoe dibalèh djŏ aia toebŏ* fig. goed met kwaad vergelden; *ma-*

*radéső di paroei*ᶜ *kanjang madjilih di tapi aia* men kan wel kieskeurig zijn als men geen honger heeft en zindelijk als men bij het water woont; fig. tegen een rijke die voor het geschenk van den kleineren man onverschillig is, of tegen iemand die groote behoefte heeft aan iets, in de beteekenis: ge moet 't nu maar zoo nauw niet nemen; *babali-bali djŏ aia matŏ* fig. peperduur koopen, iets met zeer veel moeite verkrijgen; *aia oerang disaoeăᶜ, rantiăng oerang dipatah* fig. men moet zich schikken naar de zeden en gewoonten van het land waar men als vreemdeling is; *nan loerah djoeŏ nan ditoeroeiᶜ aia* fig. zij die 't niet noodig hebben krijgen het; *baᶜ mambandakan aia kaboekiᶜ* fig. wat onmogelijk is; *kétjèᶜ maangèᶜ kan aia* terwijl iemand praat het water aan den kook brengen, fig. iemand die men graag hoort spreken lang bij zich houden; *tasoebarang di aia gadang* aan een groot gevaar, een groote moeielijkheid ontkomen zijn; *baᶜ manjoerèᶜ di tèh aia* (ook *manoendjoeăᶜ kan alimoe kèh oerang manétèᶜ*) het is boter aan de galg gesmeerd; *aia matŏ djatoeăh kaparoeiᶜ* fig. stil verdriet hebben, inwendig medelijden hebben met iemand; *aia tanang maanjoeiᶜ kan* stille waters hebben diepe gronden; *oerang haoeih diburi aia* fig. hulp verschaffen aan; — *dimandikan djŏ aia matŏ* fig. iemand beweenen, zeer bedroefd zijn over zijn heengaan, over eenig ongeluk dat hem treft enz.; *lèmbong-lèmbong aia* (hier en daar gebruikelijk) het geluid van water dat op een steen, op blik, enz. neerdruppelt; *bamain aia basah, bamain pisau loekŏ* fig. voor de gevolgen van hetgeen men doet; *aia tjoetjoearan atŏᶜ djatoeahnŏ kapalambahan* fig. de appel is niet ver van den boom gevallen; *indaᶜ manggadangkan aia* of *indaᶜ maangèᶜ kan aia* niet tot hulp zijn, niet baten, een druppel water aan den emmer; *aia lioea barih* de kwijl, die 's morgens uit den mond loopt; *manoenggangkan aia kalaoeiᶜ* fig. hulp verleenen aan iemand die ze volstrekt niet noodig heeft; *taᶜ aia talang dipatjoeăng, taᶜ kajoe, djandjang dikapiăng* raad schaffen, van de nood een deugd maken; op de een of andere manier trachten te krijgen wat er niet is; *aia bariaᶜ tandŏ taᶜ dalam* holle vaten klinken het hardst; *sakali aia gadang sakali tapian barandjaᶜ* evenveel keeren als er watervloed is evenveel keeren wordt de tapian verplaatst, fig. nieuwe heeren nieuwe wetten; *bakariăng aia lioea*, fig. 't is den moriaan gewasschen; *indaᶜ lakoe sagadang djŏ aia* het niet willen hebben voor een gadang ($^1/_3$ van 5 cent) al is er nog een kopje koffie bij, fig. het ziet er zeer leelijk uit zoodat men het volstrekt niet wil hebben; *salamŏ aia hilia salamŏ gagaᶜ hitam*, fig. voor eeuwig; *baᶜ oerang pai kaaia* geregeld achter elkander, om de beurt; *baᶜ padoesi di aia* niet ophouden met praten, babbelen, wawelen; *baᶜ manampoeăng aia dilimèh pasoeăᶜ* het eene oor in, het andere uit; zoo gewonnen zoo geronnen; *asa rakoe-*

ăngan kabaraia, fig. als men er maar een weinig voordeel mee heeft; als het maar helpt: *mambasoeăh moekŏ djŏ aia lioea* een fout of het kwaad dat men gedaan heeft willen verbergen, maar door de wijze waarop men het doet, 't nog erger maken; *tji*ᶜ *aianŏ* voor het laatste; achterste gedeelte; den afloop van iets; *tadjam ba*ᶜ *aia* van wapenen of voorwerpen waarmee men snijdt; zeer scherp.

Zooals ik in mijn vorig stukje schreef, gebruikt men hier *sembar* (*simbar* was een schrijf- of drukfout) in de beteekenis van *sambar*. De heer K. vraagt wat nu het Riouwsche *simbar* in het Min. is, waarop ik antwoorden moet dat dit woord in deze streken niet bekend is. Volgens het woordenboek van den heer Pijnappel is *manjambar* = *strooien*, terwijl de heer von de Wall er voor opgeeft: de naam eener parasiet plant. — Strooien in de beteekenis zooals de heer P. dit opgeeft, wordt hier aangeduid door *simboer*, n.l. met de holle hand naar de hoogte werpen van vloeistoffen, losse aarde, enz., zoodat deze in druppels of kleine korrels uit elkander vallen; wat geheel overeenkomt met hetgeen de heer v. d. W. op blz. 275 deel II opgeeft.

Thans zij het mij vergund een paar opmerkingen te maken omtrent een enkelen grammaticalen vorm.

Waar het voorvoegsel *ka* voor een werkwoord geplaatst is, heeft het daardoor ontstane woord in het Riouwsch-Maleisch de beteekenis van een accidenteel passief, aanwijzende dat een voorwerp toevallig, vanzelf of door natuurlijke omstandigheden tot den toestand gekomen is, door het grondwoord uitgedrukt: b.v. *kalihat* te zien zijn; *kadapat* te vinden zijn. [1]).

De Minangkabauers maken van dit praefix een menigvuldig gebruik, en wel als zij willen aanduiden:

a. dat men de handeling wil, zal of moet verrichten b. v. *hambŏ kapai kapakan* ik wil, zal of moet naar de markt gaan. — *awa*ᶜ *dèn indx*ᶜ *kapai adŏ kasénan sabat awa*ᶜ *dèn kamaatŏ*ᶜ *lai.* Ik zal daar niet heengaan, omdat ik mijn woning nog dekken moet.

b. waartoe of met welk doel de handeling verricht wordt b.v. *hambŏ maandŏ*ᶜ*-kan pitih kapambali roemah* ik spaar mijn geld om een huis te koopen.

c. waarvoor eenig voorwerp dienen zal b. v. *karatèh toe kabasoerè*ᶜ *baikŏ* dat papier is om aanstonds beschreven te worden.

De beteekenis van dit voorvoegsel *ka* komt dus overeen met *akan*

---

[1]) Zie Mal. spraakk. Dr. de Hollander en Vormveranderingen van de Wall.

wat tevens nog blijkt uit de uitspraak der kustbewoners, die *kana* voor *ka-a* = *waarvoor*, *waartoe*, gebruiken: b. v. *kana* of *ka-a di ang karatèh toe?* Waarom wilt ge dat papier gebruiken? Somtijds wordt dit vraagwoord *a* tot *panga* gevormd en krijgt dan nog *ka* voor zich. Zoo zou men ook kunnen zeggen: *kapanga di ang barang toe?*

Niet zelden wordt het woordje *ka* twee maal achter elkander gebruikt: b. v. *kakakampoeăng*, *kakapasa*, *kakatoeroen*, enz. waar het eerste de bovenstaande beteekenis en het tweede het voorzetsel is dat de richting aanduidt.

In de taal van den Riouw-Archipel treft men *ka* vóór zelfstandige naamwoorden zonder het achtervoegsel *an* niet aan als praefix, doch wel als voorzetsel. Hier echter geschiedt dit menigvuldig en wel (evenals in c) als men uitdrukt *waarvoor het genoemde voorwerp gebruikt of als hoedanig het zal of kan aangewend worden*, b. v. *amèh kŏ katjintjin di dèn* dit goud dient om een ring voor mij te maken; *kajoe nan karoemah lah tjoekoei^{c} kŏ* het hout voor het huis is reeds genoeg; *pakaian katipoe na^{c} iŏ poelang* deze kleeren dienen als middel om hem over te halen naar huis te gaan.

Van de verschillende beteekenissen die de afgeleide woorden met *ka—an* hebben zal ik mij ook slechts tot een enkel voorbeeld bepalen. Zoo drukken vele die van bijvoegelijke naamwoorden gemaakt zijn o. a. den graad van meerderheid uit, b. v. *katinggian ang padŏ dèn lai sadjangka* gij zijt een span hooger (langer dan ik); het verschil in lengte tusschen u en mij bedraagt een span. *Djaoeăh karantja^{c} an tjintjinkŏ padŏ tjintjin toe* het verschil in schoonheid van dezen ring met dien, is groot. *Sariboe roepiah kakajŏan nŏ padŏ si anoe* hij is duizend gulden rijker dan N.N.

De voegwoorden en de woorden, die als zoodanig dienst doen, zijn *kŏ^{c}*, *di^{c}*, *koenoen*, *malah*, *bagŏ*, *koemantang*, *kŏ^{c} ma^{c} djan*, *kirŏnŏ*, *tapi soebarang*, *sarang*, *minŏ*, en meer andere.

Kŏ^{c}, een van de meest gebruikte, is een voorwaardelijk voegwoord met de beteekenis van *als*, *zoo*, *indien*: b. v. *Kŏ^{c} hoedjan hari*, *indo^{c} djadi kitŏ pai:* Als, indien of zoo het regent, gaan wij niet. *Kŏ^{c} patah ganti malah*, indien het stuk gaat, neem dan een ander.

Indien het vergezeld wordt van *banai*, dan heeft het de beteekenis dat er iets als werkelijk of mogelijk toegegeven wordt. Het is dus concessief en komt overeen met ons *hoezeer*, *hoewel*, *ofschoon*, *al*, *niettegenstaande*, *het moge waar zijn*, *hoezeer het waar zij*, enz. B. v. *Kŏ^{c} kajŏ banai awa^{c}*, *ba^{c}a moengkŏ awa^{c} kagadoeă^{c}*: al zijn wij rijk, waarom zouden wij trotsch zijn. — *Kŏ^{c} hoedjan banai hari, awa^{c} dèn kabadjalan djoeŏ:* ofschoon het regent, wil of zal ik toch gaan.

*Ka a goenŏnŏ toe, kŏ*ᶜ *rantja*ᶜ *banai*: waartoe dient het, al is 't ook mooi.

Met het woordje *a* komt het doorgaans bij reduplicatie voor in de beteekenis van *wat ook, hetgeen ook*. B. v. *Kŏ*ᶜ *a kŏ*ᶜ *a nan dèn katŏkan kèh ang, djan ang katŏkan kèh oerang.* Wat ik u ook zeg, ge moet het niet aan anderen vertellen.

Te zamen zijnde met het woordje *iŏ* beteekent het *als dat zoo is, ik heb er niets tegen, goed.* Het drukt dus een toestemming uit omtrent datgeen wat gezegd of voorgesteld wordt: b. v. *Dèn baŏlah ana*ᶜ *ang? Kŏ*ᶜ *iŏ!* Mag ik uw kind meenemen? Goed! *Dèn lah mampasalangi pitih* (zegt de eene) *Kŏ*ᶜ *iŏ inda*ᶜ *djadi dèn djoeă koedŏ dèn* (wordt er op geantwoord): Ik zal je geld leenen! Als dat zoo is, zal ik mijn paard niet verkoopen.

Zoo gebruikt men het woordje *Kŏ*ᶜ ook als bijwoord van bevestiging met de beteekenis van ja, goed: b. v. *soerè*ᶜ*-lah!-Kŏ*ᶜ*!* Schrijf! Ja! Goed! en als bijwoord van wijze *mogelijkheid* of *onzekerheid* uitdrukkende: b. v. *awa*ᶜ *nŏ kŏ*ᶜ *pai djoeŏ kapakan*: wellicht gaat hij toch naar de markt. *Awa*ᶜ *nŏ kŏ*ᶜ *mangétjè*ᶜ *djoeŏ:* misschien zit hij nog te praten.

Dikwijls is *Kŏ*ᶜ vergezeld van het woordje *lé* en komt dan ook met de beteekenis van *zoo, indien, als* voor; doch wordt dan tevens uitgedrukt dat men *wenscht* of *hoopt* dat het genoemde werk of de genoemde toestand gebeuren of bestaan zal. Het is dus te omschrijven door ons *moge, mocht het zijn* of *gebeuren*. B. v. *Kŏ*ᶜ *lé baboliă*ᶜ *awa*ᶜ *nŏ poelang moedjoea kitŏ.* Mocht hij terugkeeren, dan zou dat een geluk voor ons wezen.

Zoo heeft men het woordje *Kŏ*ᶜ nog in de uitdrukking *Kŏ*ᶜ *inda*ᶜ *toeah* om aan te geven dat er gebeurd is zooals men gedacht heeft, of dat het voorgevallene ons niet bevreemdt; zooals wij zeggen: *daar heb je 't al! heb ik 't niet gezegd! Kŏ*ᶜ *inda*ᶜ *toeah, badjalan-djalan djoeŏ lah malam!* Daar hebt ge 't al, ga ook 's avonds maar uit!

5. *Berust de opgave van meer dan* 600 000 *zielen op een vertrouwbare volkstelling?*

Slaat men het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap 1878 deel III op, dan ziet men in de mededeelingen omtrent de topographie van een gedeelte der Padangsche Bovenlanden door den heer Cluysenaar opgegeven voor:

Batipoe en X Kota's.		41 000	zielen
de onder-afd.	Oud-Agam	104 000	»
»	Pajakoemboeh	103 000	»
»	XX Kota's	41 000	»
»	Fort v. d. Capellen .	100 000	»

dat is dus voor dit gedeelte alleen reeds een totaal van 389 000 inwoners.

De jongst gehouden volkstelling — die van dit jaar — brengt het cijfer der inlandsche bevolking op 647 duizend. Ik meen dus dat ik, sprekende van zes honderd duizend, niet te hoog geschat heb. Of nu die volkstelling vertrouwbaar is? Uit goede bronnen vernam ik dat de laatste zoo nauwkeurig mogelijk gehouden werd. Daarentegen is er met het oog op de te verrichten heerendiensten meer reden om aan te nemen, dat het cijfer eer te laag dan te hoog genomen is. Men meene echter niet dat het Min. alleen in de Bovenlanden gangbaar is; het Maleisch van Padang en van andere plaatsen aan de kust is met een groot aantal Min. woorden vermengd, terwijl de beschrijving van de Soematra-expeditie en Midden-Soematra er op wijst, in hoevele andere streken van dit eiland genoemd dialect gesproken wordt.

6. *Zoo ja, hoe is daarmede te rijmen het bezwaar, dat men oppert tegen het optouwzetten van belangrijke ondernemingen in de Pad. Bovenlanden, namelijk, dat die streken daarvoor te slecht bevolkt zijn?*

De onder-afdeelingen Oud-Agam en Pajakoemboeh bevatten, zooals wij zagen, een bevolking van ruim 200 000 inwoners, die volgens de topographische opname verdeeld is over een oppervlakte van 15 vierk. geogr. mijlen. Naast deze en enkele andere rijk bevolkte streken, treft men er echter ook aan, die in hooge mate arm aan inwoners zijn, zoodat men daar tot op groote afstanden slechts heel weinig teekenen van leven bespeurt. Men denke slechts aan de uitgestrekte wouden en massa's van bergen die, in tegenoverstelling van de volkrijke valleien, oorden van ware onherbergzaamheid zijn.

Mochten de Pad. Bovenlanden dus al tot de volkrijkste gewesten kunnen gerekend worden, zes honderd duizend zielen over zulk een groote uitgestrektheid is, meen ik, nu nog niet bijzonder veel te noemen.

Toch is niettegenstaande dit, de bewering dat er wegens gebrek aan bevolking bezwaren tegen het optouwzetten van particuliere ondernemingen gemaakt worden, geheel onjuist. Bovendien is deze bewering reeds minstens een tiental jaren oud; immers het vrij groote aantal ondernemingen — ik meen dat er groot en klein te zamen veertien zijn — die in dien tijd begonnen en voor verreweg het grootste gedeelte door Bovenlanders bearbeid worden, spreekt haar niet alleen tegen, maar bewijst duidelijk genoeg dat zij ongegrond is.

De heer K. deed, veronderstel ik, deze vraag omdat hij nog altijd in twijfel trekt of de opgave van 600 000 inwoners wel juist is; een blik toch in het familieleven en den maatschappelijken toestand van de bewoners dezer streken zou hem op een heel andere reden gewezen

hebben, niet zoozeer waarom die ondernemingen uit gebrek aan bevolking moeielijk begonnen kunnen worden, doch hoe het komt dat op de landgoederen zoo bezwaarlijk vaste opgezetenen te verkrijgen zijn.

In deze streek Oud-Agam b. v. bezit de bevolking een overvloed van sawah's, ladangs en vee die, het eigendom van verschillende familiën zijnde, ruimschoots in de behoeften voorzien. Naastbestaanden, die minder of in het geheel geen gronden bezitten, worden door hun familie geholpen, waarvoor zij wederkeerig hun diensten bewijzen bij den arbeid op het veld of anderszins; of wel zij zoeken hun brood met het drijven van kleinhandel, het uitoefenen van eenig handwerk, als padati-voerders, bedienden, enz.

De rijstbouw en, na afloop daarvan, de meer en meer toenemende aanplant van andere gewassen, eischen een groot gedeelte van het jaar een goed toezicht, en wijl er geen behoeften bestaan, zoo de oogst maar eenigszins goed is, gevoelen de menschen zich ook niet geneigd om gedurende de enkele maanden van rust, als loontrekkend dienaar op de in afzondering gelegen landgoederen te gaan werken. Sommigen echter denken er anders over en gaan zoodra het veld bebouwd is, naar een ander land ten einde daar voor een poosje koeli-werk te verrichten. Gewoonlijk geschiedt dit bij hen niet zoo zeer uit gebrek, als wel om een buideltje te maken, waardoor zij in staat gesteld worden bij hun kamponggenooten te kunnen pronken of aan den lust tot dobbelen als anderszins te kunnen voldoen. Is de tijd van oogsten gekomen, of is de beurs vol genoeg, dan keeren zij huiswaarts, hetzij om hun bloedverwanten bij den veldarbeid te helpen, hetzij in de eene of andere groote negorij hun geld te verteren en dan weer naar de vroegere onderneming terug te gaan of een kijkje op een andere te gaan nemen.

In die streken echter waar de grond zich minder tot het aanleggen van sawah's of koffietuinen leent, en waar dus niet zooveel welvaart heerscht, maar ook dáár waar de familieband niet zooveel verplichtingen oplegt en ieder individu meer voor zich zelf moet zorgen, in die streken moeten velen zich tegen gebrek bewaren, door voor loon te gaan arbeiden. Dezen zijn het dan ook, die het grootste gedeelte van het aantal arbeiders opleveren, op de verschillende landen werkzaam, of die zich als huisbedienden bij den Europeaan ot welgestelden Maleier gaan verhuren of wel als toekang, padati-voerder, koeli, enz. voor korter of langer tijd hun negorij verlaten.

De arbeiders op zulke ondernemingen hebben daarenboven al heel weinig wat hun het gemis van familie en vrienden vergoedt. Thuis komende van het veld, vermoeid van eenige uren arbeids in de brandende zonnestralen, of dikwijls koud en nat door zware regenbuien,

is er geen vrouwelijke hand, die voor hen den maaltijd heeft bereid of die door andere vriendelijke zorgen de vermoeienis doet vergeten. Van verschillende, niet zelden ver gelegen plaatsen afkomstig, treffen zij, behalve een enkelen kamponggenoot, al zeer weinig bekenden aan; behoefte om vriendschap te sluiten, waar de een vreemd is aan den ander, en tevens het voornemen bestaat toch voor slechts korten tijd te blijven, is er al heel weinig; en zoo ontstaat er in de kleine maatschappij, in vergelijking van het kampongleven, een toestand van ongezelligheid, die den arbeider onmogelijk kan aansporen zich metterwoon op het landgoed te vestigen.

Op de hoofdplaatsen daarentegen is het veel aangenamer. De behoeften voor het dagelijksch leven zijn er voor weinig geld te verkrijgen; tegen betaling van slechts enkele guldens in de maand vindt men in de lapau's voeding en een geschikt onderkomen. Men ontmoet er daarenboven een menigte zijner kennissen, waar men van tijd tot tijd een gezellig uurtje mede kan doorbrengen; men ziet er leven en vroolijkheid om zich heen.

Zij, die er werken als bedienden, ontvangen over het algemeen, behalve goed voedsel, een hoog loon, dat hen in de gelegenheid stelt, de wereldsche genoegens te smaken, of zich ruim van kleederen en sieraden te voorzien, eenige spaarpenningen over te houden en zoo nu en dan eens den grooten heer uit te hangen tegenover hun dorpgenooten.

Een en ander van bovenstaande behoort dan ook tot de redenen, waarom er wel van tijd tot tijd eens schaarschte van arbeiders kan heerschen, die dan nog op de eene onderneming grooter is dan op de andere en niet zelden weer door overvloed gevolgd wordt; maar waarom er tevens gelukkig geen sprake meer kan zijn van vrees voor het welslagen van particuliere industrie omdat er gebrek aan volk is. De groote werken op sommige plaatsen in den laatsten tijd tot stand gekomen, de uitkomsten van den arbeid van het mijnwezen, het groote aantal vrije koeli's op elke hoofdplaats voor velerlei arbeid verkrijgbaar, de geregelde gang van zaken bij het transport van Gouvernementsproducten uit de Bovenlanden naar de hoofdplaats van het eiland, het verrijzen van een groot aantal ondernemingen zijn, meen ik, gegevens genoeg dat men in dit gewest voor particulieren arbeid over genoegzaam eigen krachten kan beschikken.

De heer K. vraagt verder:

»*Hebben die* 600 000 *zielen allen dezelfde uitspraak of moeten zij zooals anderen in drie of vier partijen verdeeld worden, die elk weer*

een afzonderlijke en onderling zeer verschillende uitspraak hebben? Welke van die drie of vier heeft de zuivere uitspraak van het Minangkabausch?"

Die 600 000 inwoners hebben niet dezelfde uitspraak, maar deze kan, zooals reeds in verscheidene geschriften is aangetoond, in drie onderdialecten gesplilst worden; m. i. juist een bewijs te meer voor de belangrijkheid van het Minangkabausch. Of nu die uitspraak wel zoo *zeer* verschillend is, betwijfel ik. Het groote onderscheid bepaalt zich hoofdzakelijk tot enkele klinkers en medeklinkers (zie proeven van Min. Maleisch door den heer J. Habbema in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XXV afl. 4).

De woordvorming, taal- en spelregels komen op een zeer enkele uitzondering na, volkomen overeen. De uitspraak, die wij in de door ons ingezonden stukjes volgden, was die van Oud Agam en wel hoofdzakelijk van Kotta Gadang, een belangrijke kampong op kleinen afstand van Fort de Kock gelegen.

Ons kwam voor dat deze de voornaamste is, en wel omdat dit landschap een der bloeiendste en meest bevolkte is van de Bovenlanden, terwijl de uitspraak het meest met de schrijftaal overeenkomt. Wij kozen meer bepaaldelijk die van Kotta Gadang, omdat de bevolking van deze negorij onder de meest ontwikkelde van de Bovenlanden mag gerekend worden en in allerlei betrekkingen overal in de residentie zijn verspreid, zoodat haar taal dan ook overal verstaan wordt.

Ten slotte vraagt de heer K.:

»*Wat die Min. uitspraak van* 600 000 *zielen dan nog beteekent bij de groote verbreiding die de meer zuivere uitspraak in den Indischen Archipel heeft gekregen."*

Ik meen niet dat het ooit in de bedoeling van de beoefenaars dezer taal gelegen heeft, haar naast het Riouwsch als algemeene Archipeltaal gebruikt te zien. In vergelijking echter met de studie die er gemaakt is van het Boegineesch, Madureesch, Makassaarsch, Redjangsch, Bataksch, enz. kan ik niet anders dan overtuigd zijn dat het Minangkabausch schromelijk is verwaarloosd geworden. Wat betreft de belangrijkheid der genoemde talen als Archipeltaal, ik twijfel aan haar bestaan; en was het om andere redenen noodig studie er van te maken, ik geloof niet dat men met eenigen grond kan aanwijzen waarom het Min. bij de opgenoemde en nog zooveel andere Archipeltalen moest achtergesteld worden. Zeshonderdduizend zielen beteekenen bij de zooveel millioen zeker niet veel, doch met het oog op de belangrijkheid van het gewest, ter wille van zooveel Europeanen die hier, in verschillende takken van dienst, een gedeelte van hun Indisch leven doorbrengen

en ter bevordering van taal- en volkenkunde houdt het Min. op onbeteekenend te zijn, en is het meer dan tijd een begin te maken met de studie er van, ernstiger dan zij tot heden gemaakt is. Bij een jaren lang verblijf in deze streken kon ik de ondervinding opdoen, dat het Riouwsch aan een groot gedeelte der bevolking bijna even vreemd is als onze moedertaal. Zelfs onder hen die van de inlandsche bevolking geroepen zijn om als onderwijzers verdere beschaving te verspreiden zijn er, voor wie het Riouwsch veel onbegrijpelijks bevat en die bij verklaring van woorden of zinsbouw niet zelden verlegen staan. 't Is zelfs zoo weinig bekend dat het dikwijls betiteld wordt met den naam van bitjarŏ gadoeăng of haloeih, en niet zelden komt het voor dat de kampongbewoner, wanneer hij den Europeaan moet toespreken, begint met zich te verontschuldigen dat hij die bitjarŏ gadoeăng niet geleerd heeft en niets anders kent dan zijn bitjarŏ kasa. Mocht men wel eens beweerd hebben dat, wie het gewone Maleisch spreekt, in deze streken verstaan wordt, ik geloof met grond dat gevoelen te kunnen weerleggen. Zich in enkele gevallen er mee behelpen ja, doch men moet niet vragen hoe men dan terecht komt. Voor den Europeaan, die de volkstaal hier niet kent, al spreekt hij nog zoo goed Riouwsch, blijft de kern van het volk in menig opzicht een vreemd element, even goed als hij voor haar een vreemdeling blijft.

Zoodra het geval zich voordoet dat zij in nadere aanraking met elkander moeten komen, blijkt het hoe hoogst moeielijk, ja, dikwijls hoe onmogelijk het is, dat zij elkander begrijpen zonder de hulp van een derde in te roepen. Die derden zijn dan doorgaans Maleiers die op de school wat Riouwsch geleerd hebben, maar die, zich minder storende aan het ruim gebruik van vormen, — iets waarin zij echter ten opzichte van hun eigen taal altijd nauwkeurig zijn, — langzamerhand het Maleisch gaan overnemen van het mengelmoes der bevolking op hoofdplaatsen of dat van de Europeanen die zij van tijd tot tijd ontmoeten. Uit vrees nu dat kampongsch te kasar is en wel begrijpende dat zij niet verstaan zullen worden, bedienen zij zich, om ons Hollanders te gemoet te komen, van de bovengenoemde bitjarŏ haloeih, die ons verbaasd doet staan bij de gedachte hoe zulk een taal door de Maleiers gesproken kan worden.

De onbekendheid met een volkstaal, het groote beletsel voor meerdere toenadering tot elkander, is tevens de hinderpaal, die in den weg staat, om den Bovenlander te leeren kennen in zijn zoo geheel eigenaardige zeden en gewoonten, een dieper blik te slaan in zijn intieme leven, hem juister te leeren beoordeelen als mensch.

Niemand kan het betwijfelen dat er, zooals ik vroeger reeds zeide,

in het Min. een veld gevonden is, waarin velen met verschillende doch alle belangrijke doeleinden kunnen arbeiden, en dat men tegenover het volk, dat die taal spreekt, niet meer dan billijk handelen zou indien men, met terzijdestelling van alle disputen, dien arbeid aanvatte.

Den heer K. die met andere belangstellenden recht heeft aan te dringen op het bezit van een zooveel mogelijk volledig woordenboek, een grammatica en een overzicht van de letterkunde, wil ik gaarne beloven van mijn kant die wenschen te helpen bevredigen. Er wordt echter veel gevraagd en niet aan alles kan tegelijk voldaan worden. De eerste letters van een woordenboek, in vergelijking met dat van de heeren van de Wall en Pijnappel samengesteld en dat in manuscript zoo goed als voltooid is, werden door mij in het begin van dit jaar der Regeering aangeboden, met verzoek de uitgave er van, van haar zijde te willen ondersteunen. De correspondentie er over leidde nog tot geen besliste uitspraak. Wat de grammatica betreft, de heer Habbema gaf in het laatst verschenen nommer van het Ind. Tijdschrift van T.-, L.- en Volkenk. reeds een overzicht van de *persoonlijke voornaamwoorden*, en gaarne wil ik medewerken, voor zooveel mijn geringe tijd dit toelaat, daaromtrent het een en ander bekend te maken. Mocht dit nu vooralsnog geen geregelde behandeling kunnen heeten, men zal wel in het oog gelieven te houden met welke moeielijkheden men te doen heeft. De letterkunde, zeker niet het gemakkelijkste gedeelte, zal op het goede voorbeeld van den heer Gerth van Wijk zeker wel meer beoefenaars gaan vinden; zoodat wij m. i. na verloop van niet al te langen tijd, omtrent het Min. wat meerder licht zullen verkregen hebben.

Dat de heer K. en alle andere taalbeoefenaren daartoe eendrachtig mogen samenwerken, is mijn welgemeende wensch.

Fort-de-Kock,
1 Juli 1881.

J. L. van der Toorn.

De strafbepaling tegen het verbreken van werkcontracten.

Artikel 328*a* Wetboek van Strafrecht voor Inlanders luidt:

»Met dwangarbeid buiten den ketting van eene maand tot zes maanden wordt gestraft hij, die met het oogmerk zich ten koste van den meester of werkgever wederrechtelijk te bevoordeelen, zich geld of geldswaardige voorwerpen heeft doen afgeven bij wijze van voorschot voor werkzaamheden, die hij in gebreke is gebleven te verrichten."

Het werd vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 12 Mei 1879 (Ind. Sbl. N°. 203) en verving de gelijktijdig ingetrokken bepaling van Art. 2 N°. 27 Politie-strafreglement voor Inlanders, waarbij de eenvoudige verbreking van werkcontracten door dienstboden of werklieden, zonder aannemelijke redenen, tot een strafbaar feit verklaard was.

Deze wijziging van rechtsvoorschriften moest gevolg geven aan het votum der Tweede Kamer van 26 Februari 1877, waarbij zij met 39 tegen 27 stemmen had uitgesproken, dat „het niet wenschelijk was, gemeld Art. 2 N°. 27 nog langer te laten bestaan." Die wijziging moest almede een einde maken aan den tegenstand der Indische Regeering tegen het nemen eener beslissing in den zin der Kamermeerderheid; en tevens aan een strijd van meeningen in den boezem dier Regeering zelve, tusschen Gouverneur-Generaal en Raad van Indië, over de vraag of, met behoud van het bedoelde Reglementsartikel, toch niet de toepasselijkheid op *dienstboden* zou moeten vervallen. Daarom vaststelling bij Koninklijk Besluit: met inroeping van Art. 30 Regeeringsreglement, zelfstandige en van beide partijen afwijkende uitspraak des Konings over het geheele vraagstuk, bij gemis aan overeenstemming tusschen Landvoogd en Raad over een onderdeel.

De verantwoordelijke bewerker dezer koninklijke daad van wetgeving was de Minister O. van Rees [1]). Het ongunstig advies van den Raad van State schijnt niet de bepaling zelve te hebben gegolden, maar uitsluitend de afschaffing der bestaande voorschriften in strijd met den nadrukkelijken wensch van het Indisch gezag; eene vraag dus die voor den Minister geene vraag meer was. Ook zijn voorganger, de Minister van Bosse, had reeds, toen de dood hem verraste, in gelijksoortigen zin — ofschoon dan niet om een besluit uit te lokken doch om aan de Indische Regeering van „allerhöchster Stelle" een denkbeeld „in overweging te geven" — eene voordracht aan den Koning ingediend. De heer van Rees meende dat zijn ambtsvoorganger in die voordracht eene juiste oplossing had aangewezen. Maar, eenen anderen weg ter legislatie inslaande, legde hij de verantwoordelijkheid niet alleen voor het beginsel, maar ook voor de uitwerking, voor de redactie der nieuwe wetsbepaling op zich zelven alleen. Dit is vooral in zaken van strafrecht geen kleinigheid.

Omtrent de werking van het artikel worden thans officieele rapporten ingewacht [2]). De Minister van Goltstein heeft ze in Eerste en Tweede Kamer toegezegd, en de heer Godefroi heeft in bijzonderheden de punten genoemd, waarover hij wenscht dat de inlichtingen zullen loopen [3]). Nu zal dan blijken of de heer van Rees aan Indië eene goede wet heeft geschonken en of die wet een bewijs is voor zijn wetgevend talent. De voorteekenen schijnen niet gunstig. De rechtspraak heeft inderdaad — het strekke haar tot eere — aan de toepasselijkheid der bepaling geene uitbreiding gegeven buiten den beperkten zin der woorden, maar haar uitgelegd naar scherpte van recht. Doch juist bij die rechtspraak beklagen

---

[1]) Men zie »voor een zoo duidelijk en volledig mogelijk overzicht, zoo van den loop der overwegingen in den boezem der Regeering hier te lande, als van de beweegredenen die tot het vaststellen van voornoemd besluit hebben geleid" de missive van Z. E. van Rees aan den Gouverneur-Generaal, Bijl. J. van het Kol. Verslag van 1879. (Hand. der Staten-Generaal 1879/1880, Bijl. C. 5, 11). Wat in dit opstel ter toelichting der nieuwe bepaling wordt aangehaald, is, voor zoover geen andere bron wordt aangewezen, aan dien brief ontleend.

[2]) De uitnoodiging om een nauwkeurig onderzoek te doen instellen is in October 1879 aan den Gouverneur-Generaal gericht. Zie Kol. Verslag van 1880 blz. 57. Tijdens de behandeling der Indische Begrooting voor 1881 waren de uitkomsten van dat onderzoek der Regeering hier te lande nog onbekend. Zie Mem. v. Antw. blz 23.

[3]) Indische Begrooting 1880. Mem. v. Antw. op het verslag der 2e Kamer (Hand. d. St.-Gen. 1879/1880 Bijl. N° 4-47). Mem. v. Antw. op het verslag der 1e Kamer (Hand. 1879/1880 Bijl. N°. 21a). Zitting der 2e Kamer van 23 Oct. 1879.

de Indische werkgevers zich van meer dan eene zijde over rechteloosheid. „Levendig" — schrijft nog de Locomotief van 16 Juli 1881 in haar mail-overzicht — „levendig blijft, vooral in dezen tijd, de klacht over gebrek aan bescherming der werkgevers in Indië tegenover de werknemers, te meer na aanneming van het wetsontwerp op de contractbreuk bij de zeevisscherij." De heer van Rees, met het oog op zijne antecedenten en uit vrees voor den eersten stap in eene verkeerde richting, tegen laatstgenoemd wetsontwerp stemmend en sprekend, heeft wellicht bij die gelegenheid den naderenden storm willen bezweren toen hij zeide: „Men is op dit oogenblik in Indië druk in de weer om handteekeningen te verzamelen, om eene agitatie in het leven te roepen ten einde de Regeering te bewegen op die intrekking van Art. 2 N°. 27 terug te komen in het belang van den armen werkgever tegenover de overmoedige inlandsche werklieden." [1]) Een sarcastisch slot ter aanduiding der stemming, waarin hij die agitatie wil afwachten. Het valt echter te betwijfelen of de oppositie bang zal wezen voor dien grimlach. Want het zou wel kunnen gebeuren dat men, ook zonder „te agiteeren om de Regeering te bewegen op de intrekking van Art. 2 N°. 27 Politiestrafreglement terug te komen", ter wille der logica bij de behandeling van strafrechtelijke leerstukken eene wijziging verlangde in de schepping van den heer van Rees.

„Uwe Excellentie zal met mij de wenschelijkheid erkennen, dat gemelde koninklijke uitspraak als definitief worde beschouwd." Aldus het slot van 's Ministers brief aan den Gouverneur-Generaal. Geen redeneeringen meer van autoriteiten hoog of laag. Geen geschrijf en gewrijf. Geen herkauwing. De uitspraak is *definitief*. Zoo vast geloofde de heer van Rees in de volmaaktheid van zijn werk.

In zake het vraagstuk der strafbaarstelling van contractbreuk is het doctrinaire standpunt — laten wij hopen ook hier te lande — voor goed overwonnen. De Hegelsche tegenstelling tusschen civiel onrecht en strafbaar onrecht als „unbefangenes" en „befangenes" heeft afgedaan. [2]) In thesi kan overal waar het de handhaving geldt van het recht tegen het onrecht het strafrecht worden ingeroepen. Maar het strafrecht is het uiterste middel; slechts daar aan

---

[1]) Zitting der 2e Kamer van 5 Mei 1881.

[2]) Ook de Berlijnsche hoogleeraar Berner, die in de vroegere uitgaven van zijn Lehrbuch des Deutschen Strafrechts deze theorie huldigde is daarop teruggekomen. Vgl de 11e uitgave (1881) § 36.

te wenden waar in het onrecht ernstig gevaar is gelegen, waar de andere middelen — en onder deze ook het civielrecht — ontoereikend zijn, en waar de nadeelen welke de toediening van het krachtige strafrechtsmiddel altoos met zich brengt door de voordeelen worden opgewogen. Het vraagstuk der grensscheiding tusschen burgerlijk recht en strafrecht is dus slechts eene quaestie van meer of min geworden, ernstig en nauwgezet te beoordeelen naar tijden en omstandigheden.

Zoo ook tegenover contractbreuk, bepaaldelijk tegenover de verbreking van het werkcontract. In de meeste gevallen zal daar de inroeping van het strafrecht noodeloos en schadelijk wezen. Noodeloos in zoover òf de civiele actie òf het vrije aanbod van arbeid te groote schade verhoeden; schadelijk in zoover de voortdurende bedreiging met den strafrechter aan eene vredelievende en gezonde verhouding tusschen den meester en zijn werkvolk nadeel kan doen. Maar op dien regel zijn uitzonderingen even goed denkbaar als elders. En tegenover die uitzonderingen zou het zwakheid wezen terug te deinzen voor het strafrecht, alleen òmdat het strafrecht en òmdat de contractueele verhouding civielrecht is. [1])

Dit beginsel, niet gesmeed uit de abstractiën van een ingebeeld natuurrecht maar uit de bestudeering der werkelijkheid geboren, had hier te lande reeds in 1856 gezegevierd, toen de strafwet tegen desertie van de bemanning onzer koopvaardijschepen aangenomen werd. In de vergadering der Juristenvereeniging van 1876 werd het door onze rechtsgeleerde wereld wetenschappelijk geformuleerd. Bij de behandeling van het wetsontwerp „houdende strafbepalingen tot beteugeling der desertie van *zeevisschers*" had het onlangs eene nieuwe vuurproef te doorstaan waaruit het nog meer gehard en gestaald is te voorschijn gekomen. De tegenwoordige Minister van Justitie, die èn als hoogleeraar èn als medeontwerper van het strafwetboek deze leer altijd gehuldigd had, heeft haar bij de openbare behandeling dier desertiewet nog eenmaal klaar uiteengezet en omschreven. „De nieuwe rechtsphilosophie" — aldus voerde de Minister den heer Oldenhuis Gratama te gemoet — „verwerpt absolute regelen; wel zoekt zij eeuwige beginselen, maar zóó dat *binnen* hunne *grenzen* plaatselijke en tijdelijke omstandigheden haar invloed kunnen doen gelden. Alzoo kan men van geen enkel onrecht *a priori* zeggen dat het nimmer en nergens zou mogen worden gestraft.

---

[1]) Deze zelfde leer werd door mij ontwikkeld in mijne inaugureele rede over »De grenzen der heerschappij van het strafrecht." Amsterdam bij P. N. van Kampen en Zoon. 1880.

Zeer zeker zal de enkele contractbreuk bijna altoos straffeloos moeten wezen, omdat de voorwaarden, zonder welke men het onrecht niet met straf bedreigen mag, hier bijna nooit vervuld zijn. Maar er is ruimte voor uitzonderingen. Wanneer de contractbreuk van dien aard is, dat vooreerst de civiele rechtsmiddelen onvoldoende zijn; ten andere een allergewichtigst *algemeen maatschappelijk* belang op het spel staat; ten derde in den gegeven maatschappelijken toestand van strafbedreiging vrucht is te verwachten, en wel zóó dat de vrucht overtreft het kwaad dat met elke strafbedreiging gepaard gaat, dan hebben alle volken begrepen dat men contractbreuk *mag* straffen en zelfs *behoort* te straffen." [1])

De behandeling van het vraagstuk is echter door deze beperking niet gemakkelijker geworden. „Concrete maatschappelijke toestanden" ter toetse te brengen aan den gestelden eisch vordert veel kennis, veel inzicht. Zelfs de heer Modderman verklaarde zich ten aanzien der vraag wat tegenover den Indischen werkman recht moest wezen, onbevoegd wegens onvoldoende bekendheid met Indische toestanden.

---

[1]) Mr. Modderman in de zitting der 2e Kamer van 4 Mei 1881. Handelingen der 2e Kamer 1880/1881 blz. 1305. — Men vergelijke over dit punt ook het met warmte geschreven academisch proefschrift: »Beschouwingen over de toepassing van het strafrecht op werkcontractbreuk" den 11den Maart 1881 te Leiden verdedigd door Mr. H. H A. Neys. (Leiden. Gebroeders van der Hoek.) Deze schrijver stelt eerst drie voorwaarden: (blz. 89) *a* de strafbepaling zij en blijve het *ultimum remedium; b* er moet van de strafbepaling *vrucht* zijn te verwachten; *c* de strafbepaling mag geenen aanslag plegen op de rechtsorde door in hare gevolgen *schadelijker* te zijn dan het onrecht waartegen zij gericht is. — Hij concludeert ten slotte, blz. 92: »dat bijaldien de concrete maatschappelijke toestand van dien aard is, dat het willekeurig verbreken van eenmaal geheel vrijwillig aangegane werkcontracten veelvuldig voorkomt en tevens de drie laatstgemelde voorwaarden gelijktijdig worden vervuld, de strafrechterlijke tusschenkomst van den Staat ten deze niet alleen gerechtvaardigd maar zelfs dringend noodzakelijk is." — Jammer dat de schrijver zich bepaalt tot deze algemeene beginselen. De omstandigheden lieten hem waarschijnlijk niet toe, bij zijne gelijktijdige voorbereiding voor het Indisch ambtenaarsexamen nog aan een of anderen »concreten maatschappelijken toestand" eene uitvoeriger studie te wijden. Het hadde anders de moeite geloond. Wel schijnen (blz. 68. 69.) Schrijvers sympathieën het te houden met het gewezen Art. 2 n. 27 van het Indisch Politiestrafreglement, maar eene breede beschouwing erlangt ook dit onderwerp niet. In het proefschrift wordt volstaan met de opmerking, hoe het ten duidelijkste is gebleken, dat gedurende den korten tijd van het bestaan dier strafbepaling zich geen enkel geval van werkelijken dwang heeft voorgedaan: Doch deze opmerking verklaart in zijn eigen systeem niet genoeg. Voorts schijnt Mr. Neys, bij de vermelding mijner bovengenoemde oratie, mij voor een principieel tegenstander van de strafbaarstelling van contractbreuk te houden (blz. 9.) In zoover heeft hij de strekking dier rede niet gevat.

En dit niet alleen ter Juristenvergadering in 1876.[1]) Ook in 1881 als Minister van Justitie bij de behandeling der wet op de desertie onzer zeevisschers, in antwoord aan den heer van Rees.[2])

Het was daarom van de zijde der meerderheid in de Tweede Kamer minstens eene van groot zelfvertrouwen getuigende daad, toen zij in Februari 1877 de conclusie tot opheffing der bepaling van het Politie-strafreglement aannam. Die aanneming was in volslagen strijd met wat uit Indië door bijna alle hooge autoriteiten geadviseerd werd. Men meende daar dat de bloei der particuliere nijverheid — voor Indië's toekomst ongetwijfeld een „algemeen belang" — de bescherming dier, op zich zelve niet zware, strafbepaling volstrekt behoefde. „Aldus betoogde de overgroote meederheid van de hoofden van gewestelijk bestuur, natuurlijk niet allen in even sterke bewoordingen. De directeuren van justitie en van binnenlandsch bestuur gaven hun gelijk. De Raad van Indië omhelsde hun gevoelen. De Gouverneur-Generaal was mede van oordeel dat de strafbepaling niet mocht worden gemist. Alleen de Vice-President van den Raad was van de noodzakelijkheid van haar behoud niet overtuigd, maar durfde de onvoorwaardelijke afschaffing voorshands niet aan te raden."[3]) Doch ook de Kamer had haar Indische specialiteiten; zij volgde gaarne, want het liberale credo voerde immers in die richting, de heeren Mirandolle, des Amorie van der Hoeven en Fransen van de Putte.

Haar zelfvertrouwen heeft haar echter ernstige critiek bezorgd. Mr. J. Hulshoff Pol heeft niet geschroomd aan het slot van zijn, zoo even aangehaald opstel, te schrijven: „In één woord: deze aangelegenheid is behandeld met de grootste partijdigheid en met al den aankleve van dien;" terwijl in *de Indische Gids* van l.l. April de heer H. C. Humme zijn reeds in Maart 1877 geschreven, maar later wegens de door den Minister van Koloniën genomen beslissing in portefeuille gebleven „Nawoord over Art. 2 N°. 27 enz.", onveranderd heeft doen afdrukken; een nawoord waarin der Kamer eveneens onvoldoend inzicht in de toepassing en de toepasselijkheid der bepaling verweten wordt [4]).

Evenwel de belangrijkste critiek moet nog komen. De critiek der feiten, over een niet te kort tijdvak verdeeld. Zal zij duidelijk spreken, zóó duidelijk dat misverstand onmogelijk is; of ook op hare beurt in verschillenden zin worden uitgelegd? Wegens de stemming waarin

---

[1]) Handelingen der Nederl. Juristenvereeniging. 1876 II blz. 139 vlgg.

[2]) Handel. der Staten-Generaal. 1880/1881. Bijblad blz. 1318.

[3]) Zie Mr. J. Hulshoff Pol. »Indische adviezen in de Staten-Generaal" in de Gids 1877 III, blz 262.

[4]) De Indische Gids, IIIe jaargang blz. 666 vlgg.

deze geheele aangelegenheid behandeld is en de „politiek" die er aan werd verbonden, staat het laatste te vreezen. Indien men ten minste maar niet verwarre en goed onderscheide waarover de critiek loopt. Want eene veroordeeling der strafbepaling van den heer van Rees behoort nog niet noodwendig te voeren tot een herstel van het oude artikel.

Welken rechtstoestand nu heeft het Koninklijk Besluit van 12 Mei 1879 doen eindigen; welken in het leven geroepen?

Art. 2 N°. 27 van het Politie-strafreglement voor Inlanders bedreigde politiestraffen tegen iedere onrechtmatige en willekeurige verbreking van het werkcontract door den werkman. Het strafte den dienstbode of werkman, die zich verhuurd had voor den gewonen huurtijd (b. v. den maaltijd bij de suikercultuur) of voor een onbepaalden tijd bij de maand; die voorts binnen dien gewonen huurtijd of gedurende de loopende maand zijne verbintenis schond door den dienst te verlaten of arbeid te weigeren zonder toestemming van den dienstbruiker; en die dit alles deed *zonder aannemelijke redenen.* Het aannemelijke der aangevoerde redenen stond natuurlijk ter beoordeeling van den politierechter. Maar het ontbreken van zoodanige redenen was een positief element der overtreding en moest door dien rechter worden erkend. Men heeft in de Tweede Kamer veel van bewijslast gesproken en het doen voorkomen alsof de werkman het bewijs van de aannemelijkheid der redenen leveren moest, wat, naar men zeide, niet te bewijzen viel. Dit was minder juist gezien. Het artikel luidde niet „zonder aannemelijke redenen te kunnen aanvoeren" maar „zonder aannemelijke redenen"; en in zake strafrecht moet ieder element van het strafbaar feit objectief door den rechter worden afgeleid uit de omstandigheden waarmede hij door de hem ten dienst staande bewijsmiddelen bekend worden kan. Alleen onrechtmatige en willekeurige contractbreuk derhalve; maar dan ook onverschillig in welken vorm ze zich mocht voordoen. Onverschillig of ze uit kwaadwilligheid voortkwam of uit roekeloosheid; onverschillig of er al dan niet voorschot verstrekt was geworden; onverschillig of het oogmerk al dan niet op benadeeling van den patroon was gericht geweest; onverschillig of er al dan niet nadeel van beteekenis was toegebracht.

Deze algemeenheid, deze samenkoppeling van allerlei moest van ieder standpunt worden afgekeurd. Terecht schreef de Minister van Rees aan den Gouverneur-Generaal: „De algemeenheid werkt schadelijk. Het gemis aan onderscheiding tusschen hetgeen bloot beris-

pelijk is en dat wat in het algemeen belang repressie behoeft, doet de gewraakte bepaling aan den eenen kant haar doel voorbij streven, dat zij aan den anderen kant (n. l. wegens de lage strafposities) niet bereikt. Zij bedreigt zonder onderscheid straf tegen allerlei uiteenloopende handelingen en verzuimen en schiet te kort waar zij overtredingen van werkelijk bedenkelijken aard zou moeten treffen." Doch de Minister gaat zeker in zijne philippica te ver wanneer hij schrijft: „De weigering van elk werk, niet eens van het overeengekomen werk — eene weigering die uit misverstand, uit onachtzaamheid, uit onbedrevenheid kan voortspruiten — kan worden gestraft met tenarbeidstelling van hoogstens 12 dagen." Bij misverstand of onbekwaamheid zijn toch ongetwijfeld de redenen aannemelijk, indien al van *weigering* om te arbeiden gesproken kan worden; bij onachtzaamheid kan zelfs dit laatste kwalijk geschieden.

Maar genoeg. Art. 2 N°. 27 moest worden ingetrokken omdat die algemeene strafbaarstelling van iedere willekeurige contractbreuk door den werkman niet mocht voortbestaan. Zij werd geoordeeld onnoodig en schadelijk te wezen. Aldus de Tweede Kamer, meerderheid en minderheid beide; aldus de Minister van Rees.

Dit waren negatieve wenschen en daaraan was gemakkelijk te voldoen. Doch wat wilde men positief? Welke rechtstoestand zou den ouden vervangen? Algeheele vrijheid en uitsluitende bescherming door het burgerlijke recht? Of strafbaarstelling van enkele vormen van contractbreuk? Zoo ja, van welke en waarom alleen van deze?

De leiders van de meerderheid der Tweede Kamer hebben bij hare debatten weinig voor eene ondubbelzinnige beantwoording dezer gewichtige vragen gedaan. Zij verzetten zich tegen de conclusie van de minderheid der commissie, dat het meergemelde artikel „*zonder onvoorwaardelijke loslating* van 't beginsel van strafbaarheid, door eene nieuwe regeling van 't onderwerp behoorde te worden vervangen." Daarmede toch werd de strafbaarheid van het verbreken van werkcontracten op zich zelf niet losgelaten, meende Mr. van Houten; en wanneer de minderheid den eisch wilde stellen dat de aanklager zou hebben te *bewijzen opzet en kwade trouw*, dan kwam dit naar het oordeel van den heer van der Kaay weder neer op het ontbreken van aannemelijke redenen, dus op hetzelfde waaraan men een einde wilde maken. De heer Godefroi, lid der minderheid, leidde hieruit af, „dat de conclusie der meerderheid *elke* tusschenkomst van het penale recht in deze materie verwierp." Doch de heeren zelven gaven dit niet toe. Den heer Fransen van de Putte was het vooral te doen „om onvoorwaardelijke afschaffing van *politie*-bemoeiingen met contracten van werklieden." „Dat wil echter niet zeggen," voegde

hij er bij, „dat wij tegen strafbepalingen zijn op dit punt; maar wanneer er strafbepalingen noodig zijn, dan moeten zij door den *rechter* worden toegepast volgens bepalingen vast te stellen in het strafwetboek." — Doch deze opmerking betrof slechts het formeel gedeelte der quaestie en gaf dus geen licht. — De heer van Houten waarschuwde tegen de opvatting alsof de strijd tusschen meerderheid en minderheid daarover liep, „of in het Indische strafrecht bepalingen moesten worden gevonden tegen de boosaardige werkstaking, d. i. de werkstaking met het doel om nadeel toe te brengen, b. v. een oogst verloren te doen gaan of onveiligheid te veroorzaken." „De meerderheid," zeide hij, „wil alleen doen verdwijnen de strafbaarstelling der eenvoudige verbreking van dienstcontracten op zich zelf zonder complicatie met eene andere strafbare handeling." — Eilieve, met welke? Daar zijn zooveel strafbare handelingen in de wereld. -- Nog sterker, maar niet scherper sprak de heer Mirandolle, de hoofdleider. De heer Godefroi had herinnerd aan de Engelsche wet van 13 Augustus 1875 relating to conspiracy and to the protection of property, waarbij als element voor eene strafbare verbreking van dienstcontracten gesteld was dat de dader wist, althans volgens aannemelijke redenen onderstellen kon, dat uit zijne handeling voor personen onveiligheid, voor goederen gevaar van vernieling of ernstige schade waarschijnlijk voortvloeien zou. „In zoover," zeide toen de heer Mirandolle, „wil ik met den heer Godefroi medegaan, waar het de bestraffing betreft òf in het belang der openbare orde en rust, òf van hen die, gezamenlijk of afzonderlijk, maar altijd met het doel en in alle gevallen met de wetenschap dat zij nadeel aan hunne meesters veroorzaken den dienst staken. De Engelsche wet heet eene wet tegen samenspanning en tot bescherming van den eigendom. En nu wil ik met den geachten spreker volkomen medegaan en elke strafbepaling goedkeuren tegen contractbreuk waarbij dat karakter bewaard blijft; maar dan ook voor den strafrechter." De heer Luyben, lid der minderheid, had zich verklaard voor de strafbaarheid van verbreking der werkovereenkomsten slechts om gewichtige redenen van algemeenen of bijzonderen aard. Ook daarmede kon de heer Mirandolle zich vereenigen, „mits de straf worde uitgesproken door den rechter en in de gevallen waarin de contractbreuk onder verzwarende omstandigheden heeft plaats gehad."

Gequalificeerde contractbreuk dus. Maar onder welke „verzwarende omstandigheden?" Moest het zwaartepunt gezocht worden in het subjectief element of in het objectieve; in het boos opzet, het misdadig oogmerk, of in het schadelijk gevolg? Had men het oog alleen

op gevallen van „ernstige schade" of op ieder „nadeel aan den meester veroorzaakt met booze bedoeling?"

Duidelijk was het waarlijk niet en voor de Regeering kwalijk een leiddraad. Wèl zouden, naar de verklaring van den heer Des Amorie van der Hoeven in de Kamerzitting van 23 October 1879 [1]) „alle leden der Kamer uitdrukkelijk gezegd hebben dat zij eene strafbepaling wenschten in geval van verbreking van werkcontract *eenigszins gelijk staande met oplichting;*" maar bij oplichting ligt het kenmerk niet in den omvang van het nadeel doch uitsluitend in de bedriegelijke middelen waarmede het nadeel is toegebracht, en die verklaring schijnt dus met hetgeen boven uit de beraadslagingen werd aangehaald in volkomen strijd. Wèl zeide laatstgenoemde spreker in diezelfde zitting al verder, dat de meerderheid zich niet tegen de strafbaarstelling had verklaard, „ook wanneer daardoor eene soort van oplichting was gepleegd of opzettelijk een groot nadeel aan de werkgevers was toegebracht"; maar indien wij ons aan deze verklaring moeten houden, dan is het weder zeer vreemd dat de heer van der Hoeven de zaak door het wetsartikel van Rees goed geregeld achtte, vermits dat wetsartikel in de eerste opvatting voorziet, maar niet in de tweede.

Zooveel is zeker, dat de meerderheid der Tweede Kamer, met al de macht van haren invloed op de intrekking der gewraakte strafbepaling aandringend, zich al zeer weinig rekenschap heeft gegeven van de regeling die zij in de plaats daarvan verlangde.

Doch men kan beweren dat dit niet op haren weg lag. Toegegeven voor een oogenblik, ofschoon niet zonder protest.

Was dan de Minister van Rees die tot de nieuwe regeling overging, gelukkiger?

Herinneren wij voor den goeden gang der redenering nog even aan de gekozen redactie: Gestraft wordt „hij, die met het oogmerk zich ten koste van den meester of werkgever wederrechtelijk te bevoordeelen, zich geld of geldswaardige voorwerpen heeft doen afgeven bij wijze van voorschot voor werkzaamheden die hij in gebreke is gebleven te verrichten."

Reeds dadelijk trekt het de aandacht dat dit nieuwe art. 328a alleen voorziet in de gevallen waarin voorschot gegeven is. Na al wat in de Tweede Kamer tegen het voorschottenstelsel gesproken en tegen de bevordering van dat stelsel gewaarschuwd werd, maakt die beperking een zonderlingen indruk. Men kan wel met den Minister van Goltstein van oordeel zijn, dat de ondernemer die

[1]) Bij de behandeling der Indische Begrooting voor 1880.

zonder voorschot kan huren er beter aan toe zal wezen omdat hij dan bij willekeurig verlaten van den dienst op grond der artt. 1601—1603 Burg. Wetb. (ons art. 1639 B. W.) het verdiende loon mag inhouden[1]). Maar, voor zooveel *strafbedreiging* noodzakelijk wordt geacht — en juist die noodzakelijkheid wordt door de Indische werkgevers volgehouden — is men nu toch gedwongen voorschot te geven om iets aan de strafbepaling te hebben. De omstandigheid schijnt echter wel een bewijs voor de juistheid der meermalen gemaakte opmerking, dat de voorschotten niet behoeven te worden opgedrongen, want dat ze bijna altijd worden gevraagd.

Doch de beperking is er nu. Hare practische beteekenis kan voor het voorschottenstelsel van gewicht zijn. Maar voor de theoretische ontleding van het misdrijf dat wij bespreken reikt die beteekenis nog verder. Men verklaarde zich, ofschoon dan met algemeene bewoordingen, in de Tweede Kamer herhaaldelijk voor strafbaarstelling van contractbreuk waardoor gevaar voor de veiligheid van personen of ernstige schade voor de eigendommen van den werkgever opzettelijk zou worden veroorzaakt. Was zoodanige strafbaarstelling werkelijk een wensch der meerderheid, dan is aan dien wensch niet voldaan. De benadeeling van den werkgever, resp. „de wederrechtelijke bevoordeeling" van den werkman „ten zijnen koste" welke het wetsartikel ondubbelzinnig op het oog heeft, bestaat alleen daarin dat de arbeid niet verricht wordt, waarvoor geld of geldswaardige voorwerpen bij wijze van voorschot werden gegeven, i. e. dat het voorschot wordt aangenomen, behouden en waarschijnlijk verbruikt, zonder dat de arbeid wordt gedaan waarvoor de meester het gaf. Ander nadeel komt niet in aanmerking. Gesteld het voorschot is inverdiend of teruggegeven, dan valt latere contractverbreking, hoe nadeelig ook en hoe boosaardig ook bedoeld, buiten het artikel. Objectief wordt alleen gevraagd of het zooeven aangeduide nadeel bewezen is; subjectief alleen of het oogmerk op het veroorzaken van dat nadeel gericht was.

Doch wij gaan verder. De beperking is nog enger.

In zijnen brief aan den Gouverneur-Generaal herinnert de Minister van Rees herhaaldelijk aan een eigenaardigen en naar het schijnt in de practijk zeer gebruikelijken, misschien wel meest voorkomenden vorm van contractverbreking, dien hij bijzonder op het oog heeft: „de practijk van den bedrieger die er zijn werk van maakt voorschotten bij verschillende meesters te innen, zonder zich om de

---

[1]) In de Memorie van Beantwoording op het Afdeelingsverslag der 2e Kamer over de Indische Begrooting voor 1880.

nakoming zijner overeengekomen verplichtingen te bekommeren." En later: „Preventieve kracht zal ook dit artikel hebben, waardoor gewaakt wordt tegen zoodanige handelingen als meermalen door de voorstanders eener repressie van het bedrog door den inlandschen werkman gepleegd, zijn aangewezen. Het lijdt toch geen twijfel, dat o. a. het bedriegelijk oogmerk, als criterium voor strafbaarheid gevorderd, wel zal worden aangenomen bij hem die zich door meer dan één meester voorschot heeft doen terhandstellen voor dezelfde verbintenis op denzelfden tijd." — Inderdaad dit kan geen twijfel lijden. Tenzij 's mans hoofd in de war was of hij eene hoogst onwaarschijnlijke vergissing aannemelijk kan maken, moet het er voor worden gehouden dat hij minstens van al de bedoelde meesters minus één voorschotten heeft ontvangen voor werkzaamheden die hij destijds wist niet te kunnen en dus ook niet te zullen verrichten.

Het bewijs dat hij de voorschotten aannam „met het oogmerk om zich te bevoordeelen ten koste dier meesters" ligt geheel in het bewijs van de toedracht der zaak. Een soortgelijk feit is ook in Nederland wel voorgekomen. Dienstboden hebben zich bij verschillende meesters voor denzelfden tijd verhuurd, om van ieder hunner de godspenning te ontvangen doch bij geen hunner (tenzij misschien bij één) in dienst te komen. Vervolgd wegens oplichting zijn zij echter veelal van rechtsvervolging ontslagen, omdat de afgifte der godspenningen slechts door leugens, niet door „bedriegelijke middelen" (*manoeuvres* frauduleuses), een vereischte voor dit misdrijf, verkregen was. Wellicht zullen ze evenwel onder het nieuwe strafwetboek, dat naast de „listige kunstgrepen" ook het „samenweefsel van verdichtsels" noemt, den dans niet ontspringen. Terecht noemde dan ook de Minister van Rees de geïncrimineerde handeling die hij zoo duidelijk omschreef, „een delictum sui generis nauw aan oplichting verwant, doch waartegen de daartoe betrekkelijke artikelen van het strafwetboek niet genoegzaam voorzien."

In zoover geen twijfel dus. Maar omvat het nieuwe artikel nog meer kwade praktijken? En omvat het wel alle die de heer van Rees op het oog had?

De volgende gevallen hebben zich voorgedaan.

Zeker inlander stond terecht voor den landraad van Modjokerto. Hij had zich verbonden om gedurende den maaltijd van 1879 op de suikerfabriek Koning Willem II te werken en uit handen van den administrateur dier fabriek was hem een voorschot van $f\,8.33^5$ betaald: hij was echter niet uitgekomen toen de werkzaamheden een aanvang namen, was evenmin later komen werken, maar met vrouw en kinderen naar het regentschap Bangil verhuisd,

terwijl hij het voorschot niet had gerestitueerd. Aan een ander was hetzelfde ten laste gelegd, doch van dezen was bovendien nog gebleken dat hij, in stede van zijne verplichtingen jegens den administrateur van de Koning Willem II na te komen, op de naburige fabriek Alkmaar was gaan werken.

Beide beklaagden werden bij niet nader gemotiveerde vonnissen van den landraad van 23 October 1879 *van alle rechtsvervolging ontslagen*, omdat hun bedrijf geen strafbaar feit opleverde en beide vonnissen werden in revisie door het Hooggerechtshof bekrachtigd [1])

In deze uitspraken betrof 's rechters beslissing natuurlijk den zin van art. 328ᵃ. De vraag welke o. a. het Hooggerechtshof en het Openbaar Ministerie bij dat college schijnt te hebben verdeeld gehouden, of vrijspraak dan wel ontslag van rechtsvervolging de aangewezen formule was, behoeft ons hier niet bezig te houden. De kern der beslissing was deze dat art. 328a alleen dan toepasselijk is, wanneer het bedriegelijk oogmerk, het oogmerk om, door het voorschot te genieten zonder werk te leveren, zich ten koste van den werkgever onrechtmatig te bevoordeelen, bestond *op het tijdstip der afgifte* van het voorschot; alleen dus wanneer dat oogmerk de handeling van het zich doen afgeven van voorschot *vergezelde* en *beheerschte* en wanneer dat uitwendig en inwendig verband tusschen afgifte en oogmerk kan worden bewezen.

Is deze verklaring juist, dan zijn hare consequentiën hoogst gewichtig. Wij bedoelen daarmede niet, dat ook waar werkelijk het oogmerk en het zich doen afgeven van het voorschot samenvielen, het *bewijs* van dat verband soms moeilijk te leveren zal zijn. De heer Godefroi heeft verzocht, dat het in Indië omtrent de werking der nieuwe bepaling in te stellen onderzoek ook de vraag omvatten zou, of die beweerde moeielijkheid van bewijs door de practijk werd gestaafd. Dat onderzoek is nog al lastig en schijnt ook minder noodig. Immers, wie zich beklaagt over de moeilijkheid van een bewijs, gaat uit van de onderstelling dat hetgeen hij zou willen bewijzen werkelijk gebeurd is, wat juist te bewijzen viel; en omgekeerd kan het bestaan van een bedriegelijk oogmerk, als „intern feit", buiten het geval van bekentenis, nooit anders dan tot den graad van hoogste waarschijnlijkheid uit de omstandigheden waaronder het feit voorviel, als uit zoovele aanwijzingen worden afgeleid, maar kan ook met die hoogste waarschijnlijkheid worden volstaan. Doch de moeilijkheid van een bewijs kan nooit een bezwaar zijn van principieelen aard tegen de zaak zelve.

[1]) Zie Ind. Weekbl. v. h. Regt van 8 Maart 1880 en de Soerabaya-Courant van 17 en 18 Maart 1881.

Er is veel meer. Is de aangenomen verklaring van art. 328a juist, dan valt daarbuiten het *wegblijven* uit den beloofden dienst, wanneer het voornemen daartoe en het oogmerk om zich wederrechtelijk te bevoordeelen opkwamen *na* het ontvangen van het voorschot, b. v. tengevolge van verleiding door anderen, van later wakker geworden begeerten, van luiheid tegen het naderen van den werktijd; dan valt almede daarbuiten iedere willekeurige *dienstweigering*, ieder willekeurig verlaten van het *eenmaal aangevangen* werk waarop het voorschot vóór den aanvang gegeven werd, ook al is zonneklaar gebleken, dat de man, wel is waar niet reeds bij de ontvangst van het voorschot, maar stellig *tijdens en met het verbreken van het contract* geen ander oogmerk had dan om zich, door het voorschot te genieten zonder werk te leveren, te bevoordeelen ten koste van den ondernemer; dan vallen in één woord dáarbuiten handelingen even bedriegelijk, even onzedelijk, even misdadig, even nadeelig als de door den heer van Rees uitdrukkelijk genoemde.

Ik zie geen verschil. Maar ten aanzien der strafrechtelijke constructie is er verschil. Als een analogon van oplichting kunnen deze handelingen niet worden beschouwd. Het criterium van oplichting dat de afgifte van geld of goed verkregen moet zijn door onware voorgevens, in casu het onware voorgeven: „ik zal bij u komen werken" terwijl men van plan was het niet te doen, ontbreekt hier. Men zou misschien aan een „analogon van misbruik van vertrouwen" willen denken, omdat ook hier een gegeven en aanvankelijk verdiend vertrouwen later misbruikt is geworden; maar het voorgeschoten geld was aan den werkman afgestaan, in eigendom gegeven, niet toevertrouwd, zooals bij het misdrijf van verduistering. De meeste overeenkomst hebben m. i. de hier bedoelde handelingen met de categorie van misdrijven die onder de rubriek „bedriegelijke benadeeling van schuldeischers" zijn saam te vatten. Een schuldenaar die buiten staat is geraakt te betalen, verduistert zijn eigen geld, maar hij doet dit om zich zelven onrechtmatig te bevoordeelen ten koste zijner schuldeischers die hunne praestaties verrichtten met het doel om daarvoor betaling te krijgen. Zoo onttrekt de werkman aan zijnen meester zijne werkkracht en bovendien het geld dat hem werd verstrekt, met het eenige doel (en dat geval bespreken wij hier) om zich zelven te bevoordeelen ten koste van den meester, die toch het voorschot alleen heeft gegeven om op zijn tijd werk te erlangen.

Is de aangenomen, beperkte verklaring van art. 328ª juist, zoo schreef ik, dan zijn dit de consequenties. — En die verklaring is ook naar mijne meening volkomen juist. Inderdaad de redactie laat

kwalijk eene andere lezing toe. De geïncrimineerde handeling is „het *zich* door een werkgever *doen afgeven* van geld of geldswaardige voorwerpen bij wijze van voorschot voor werkzaamheden"; *die* handeling moet verricht zijn „met het oogmerk om zich ten koste van den meester wederrechtelijk te bevoordeelen"; en die bevoordeeling moet feitelijk aanwezig zijn geweest doordat de man, met behoud van het voorschot wederrechtelijk „in gebreke is gebleven het werk te verrichten."

In de Soerabaya-Courant van 17 en 18 Maart 1881 heeft Mr. P. Brooshooft eene scherpzinnige poging gewaagd om eene andere verklaring aannemelijk te maken. Het bedriegelijke oogmerk, zoo redeneerde hij, moet zijn voorafgegaan aan of saamgevallen met de uitwendige handeling welke het misdrijf vormt. Atqui wat is hier de uitwendige handeling? Niet het nemen van voorschot; maar de dienstweigering na ontvangen voorschot; zonder die dienstweigering ligt zelfs in het met bedriegelijk oogmerk aannemen van voorschot geen kwaad; het misdrijf is eerst met de dienstweigering voltooid. Ergo, de dienstweigering is de handeling waarvóór of waarbij het misdadig oogmerk moet hebben bestaan. — Sagacius quam verius. Er wordt een sprong gewaagd, wanneer men uit de juiste stelling: „het misdrijf is eerst met de dienstweigering voltooid" de conclusie trekt: „derhalve is ook de dienstweigering het feit dat voor de bepaling van den tijd, waarop het oogmerk aanwezig was, in aanmerking komt." De dienstweigering heeft, gelijk ik zooeven aangaf, als element van het misdrijf eene andere beteekenis. Zij moet zijn ingetreden, omdat vóór dien tijd niet blijken kan of er werkelijk en wederrechtelijk schade is toegebracht. Zij is een tweede handeling, die wel op de eerste volgen moet, maar daarom toch feitelijk en juridisch hare zelfstandige plaats heeft. Het is iets dergelijks als het Code Pénal zegt in zijn art. 405 over oplichting: gij moet u gelden hebben doen afgeven, gij moet dat hebben gedaan met bedriegelijk oogmerk en bedriegelijke middelen, maar gij moet uw slachtoffer ook werkelijk van een deel van zijn vermogen hebben beroofd, althans het moet zoover gekomen zijn dat gij gezegd kunt worden dit te hebben gepoogd. Stel het geval dat iemand met bedriegelijk oogmerk, door gebruik te maken van een valschen naam — dus van een middel in art. 405 genoemd — zich in eens anders dienst verbindt, voor werkzaamheden die hij werkelijk verrichten kan, en voorschot ontvangt; doch later, tot beter inzicht gekomen, op den gezetten tijd het werk aanvaardt en afmaakt; dan is er niemand „opgelicht". En toch blijft, gelijk niet weersproken worden kan, bij het misdrijf van oplichting het feitelijk element waarmede het bedrog

moet samenvallen „het zich doen afgeven van geld of goed." Maar de noodzakelijkheid van nog een tweede feit in het genoemde geval is het gevolg van de omstandigheid dat het valsche voorgeven waardoor hier de afgifte erlangd werd, eene belofte betrof welker vervulling de dader geheel in eigen hand heeft. Daardoor echter komt deze soort van oplichting niet tegenover de oplichting onder andere voorgevens te staan als wit tegenover zwart. — Doch keeren wij tot ons art. 328[a] terug. Dit had ook anders geredigeerd kunnen zijn en een ander systeem kunnen volgen. Maar het deed dit niet. Mr. Brooshooft acht de redactie onduidelijk; zij laat, schrijft hij, twee lezingen toe, en nu kan de rechter even goed de eene kiezen als de andere. — Welnu, zoude ik zeggen, waarom dan den rechter er eene grief van gemaakt dat hij eene andere koos dan Mr. P. B.? — Maar de zaak is waarlijk anders. Het artikel laat, voor wie ook zijn meest gerechtvaardigde wenschen weet te onderwerpen aan de woorden der wet geene andere lezing toe dan die met den beperkten en door het Hooggerechtshof gehuldigden zin. Te verwonderen is dit ook niet. Men leze slechts den toelichtenden brief van den Minister van Rees. Wat Zijner Excellentie helder voor den geest stond is in de strafbaarstelling begrepen; de onderscheidende kenmerken echter der verschillende handelingen die er niet in begrepen zijn, stonden, naar het mij voorkomt, Zijner Excellentie ook niet helder voor den geest.

Toch was — dit kan niet worden ontkend — des Ministers bedoeling tegen nog meer gericht dan tegen de veelvuldig voorkomende practijk van hen die op voorschot loopen bij verschillende meesters.

Z.Exc. stelde met dezen geheel gelijk en noemde dan ook met name, hen die voorschot hebben ontvangen om karren, trekbeesten of gereedschappen te koopen en, zonder daaraan uitvoering te geven zich aan de aangegane overeenkomst onttrekken. Reeds uit de aangevoerde beslissingen der rechtspraak kan worden afgeleid, dat die gelijkstelling nog niet zoo vast staat. Dikwijls zal zij juist zijn, veelal ook niet. Alles zal van de omstandigheden afhangen. Brengen deze mede, b. v. omdat de werkzaamheden spoedig op het aangaan der verbintenis hadden moeten volgen, dat de willekeurig nagelaten aankoop der gereedschappen niet anders dan zeer kort na de afgifte van het voorschot had moeten geschieden, dan zal de conclusie dat het bedriegelijk oogmerk reeds tijdens die afgifte bestond gerust te trekken zijn. Maar bij *deze* bedriegelijke praktijk kunnen de omstandigheden zich ook anders voordoen; het bedriegelijk oogmerk kan onder die gewijzigde omstandigheden even goed

later zijn opgekomen en dan mist het artikel zijne toepassing. In de Soerabaya-Courant van 31 Maart 1881, staat een vonnis vermeld van den landraad van Sidoardjo van 1 Maart bevorens. Daarbij werd een inlander *veroordeeld*, die van den administrateur der suikerfabriek Porrong eene som van *f* 80 ontvangen had bij wijze van voorschot op werkzaamheden welke hij als *karrenvoerder* ten behoeve dier onderneming, gedurende den geheelen suikerriet-maaltijd had aangenomen te verrichten, doch niet verricht had. Uit de considerantia van het vonnis blijkt niet of het voorschot gegeven werd vóór of gedurende den diensttijd. De landraad achtte het misdadig oogmerk bewezen door de enkele omstandigheid dat niet was gebleken dat de beklaagde door wettige redenen in het niet-nakomen zijner aangegane verplichtingen was verhinderd geworden. Maar de landraad besliste tevens uitdrukkelijk dat hij met dat oogmerk zich het voorschot had doen geven, dat het oogmerk tijdens de afgifte had bestaan. Dit was nu in bedoeld geval gebleken, maar blijkt daarom nog niet noodwendig altijd.

Doch de Minister schijnt nog aan veel meer te hebben gedacht. De brief aan den Gouverneur-Generaal bewijst het op menige plaats.

Zoo lezen wij[1]): „Volgens de voordracht van den Minister van Bosse moest wel Art. 2 N°. 27 van het Politie-Strafreglement in zijn tegenwoordigen vorm verdwijnen, maar behoorde de strafbepaling daarentegen te waken tegen die kwade praktijken van inlanders bij wie het ontvangen van voorschot op hun werk slechts als eene *aansporing tot bedrog of misleiding* van hunnen meester bleek te werken. Ik meende dat mijn ambtsvoorganger hiermede eene juiste oplossing had aangewezen. Ik kon mij geheel aansluiten bij het aangegeven middel om tegen een bepaalden vorm van contractsverbreking *die noodwendig kwade trouw en onrechtmatig streven tot bevoordeeling ten koste van den werkgever onderstelt* door middel eener duidelijk begrensde strafbepaling te waken."

Hier dus reeds twee formuleeringen die verder reiken dan het artikel dat ze terug moest geven. Vermits immers de werking eener aansporing op de aansporing *volgt*, zoo omvat de eerste formuleering ook die gevallen waarin het bedriegelijk oogmerk eerst ontstaat na de afgifte van het voorschot; terwijl bij de tweede op de *noodzakelijkheid van de onderstelling*, niet op het *tijdstip* der kwade trouw de klem wordt gelegd.

Al verder ontmoeten wij eene tegenstelling tusschen wat wèl en

[1]) Ik cursiveer, zoo hier als bij de latere aanhalingen.

wat niet strafbaar moet zijn in dezer voege: »Zoo in het algemeen belang eene straf kan bedreigd worden tegen zoodanigen vorm van contractsverbreking waaraan *kennelijk ten grondslag ligt de bedoeling om zich ten koste van een ander te bevoordeelen*, zal toch wel niemand de stelling volhouden dat zoodanige bepaling de repressie zou eischen van elke geïsoleerde afwijking, hetzij der overeenkomst zelve, hetzij van de daaraan door den meester gegeven uitlegging door *handelingen die hoogstens onverschilligheid of achteloosheid aan den dag leggen;*" terwijl den Gouverneur-Generaal wordt voorgehouden dat het oude Art. 2 n°. 27 toch niet voldoet aan deze door den Landvoogd voor de strafbaarheid gestelde vereischten: „dat *willekeurig* de overeenkomst moet zijn geschonden; dat vooraf *voorschot* moet zijn genoten; dat het zich aan den arbeid onttrekken geschied moet zijn met de *wetenschap* (dus ook niet de *bedoeling*) dat de tegenpartij benadeeld werd." Of nu echter de nieuwe bepaling beoogen moest al deze vereischten te omvatten, wordt niet bepaald gezegd, maar zeer zeker was de tegenstelling welke de Minister hier neerschreef, eene geheel andere dan die welke, naar wij zagen, in het artikel te lezen staat.

De Minister eindigt zijne missive, met de feiten die hij op het oog heeft te verklaren tot „delicta sui generis nauw aan oplichting en misbruik van vertrouwen verwant" en vat zijne beschouwingen samen in dit onbestemde slot: „Om kort te gaan: het artikel heeft het oog op feiten waarbij de contractsverbreking een vorm aanneemt en vergezeld gaat met omstandigheden die haar tot strafbare handeling stempelen."

Dit is zeker al zeer kort gegaan en brengt ons voor de verklaring van het artikel niet ver op weg. De geheele brief noemt, waar hij duidelijk is, slechts enkele bepaald aangewezen gevallen die de Minister treffen wilde en waarvan hij sommige stellig getroffen heeft, andere niet altijd. Op de vraag echter of Z.Exc. in het algemeen gedacht heeft aan *alle* gevallen van verbreking der werkcontracten gepleegd met het welbewezen oogmerk om zich uit het ontvangen voorschot onrechtmatig ten koste van den meester te bevoordeelen, kan een stellig antwoord niet worden gegeven. De scherp omschreven opvattingen welke den strafwetgever behooren te kenmerken worden in den toelichtenden brief volkomen gemist.

Is dit misschien te verklaren? De Minister was inderdaad in een moeilijk geval. De enkele willekeurige verbreking van het werkcontract wilde hij niet strafbaar stellen, en dit mocht hij ook niet na het votum der Kamer. De strafbaarheid te beperken tot die gevallen waarin voorschot gegeven werd, zou in dit opzicht niets veranderen

en bovendien strijden tegen den wensch om het voorschottenstelsel niet te bevorderen. Die strafbaarheid dan alleen te doen intreden wanneer de contractverbreking geschiedde met het bedriegelijk oogmerk om, door het voorschot te genieten zonder het werk te doen, zich onrechtmatig te bevoordeelen ten koste van den meester, zou theoretisch kunnen klinken, maar in de practijk wellicht niet zelden nederkomen op dat wat men juist wilde vermijden. Althans zulke beweringen konden worden verwacht. En zoo eindigde men met slechts één geval ter bestraffing uit te kiezen; zoo sloot men allerlei juridisch en moreel gelijksoortige gevallen buiten; zoo beging men met die enge keuze, gelijk ik boven betoogde, een logische fout, eene inconsequentie.

Want men heeft dit misdrijf wel een analogon van oplichting genoemd; maar juist omdat men een der eerste elementen van oplichting liet varen en ook wilde laten varen, doch zich van de strekking dier wijziging niet voldoende rekenschap heeft gegeven, is men inconsequent geworden. Oplichting eischt behalve het bedriegelijk oogmerk ook een bedriegelijk *middel* waardoor de goedgeloovigheid wordt verrast. Dat middel wordt alleen aangewend bij het zich doen afgeven van het geld, noch vroeger, noch later. Eischt men echter zoodanig middel niet meer, dan is ook het misdrijf geheel van gedaante veranderd, dan houdt men niets meer dan het oogmerk over, maar dan moet het strafrechtelijk ook onverschillig wezen of dit oogmerk bestaan heeft vóór of na de afgifte van het voorschot indien het maar de contractbreuk zelve heeft beheerscht.

Wanneer ik dus mijne beschouwingen resumeer, noem ik de nieuwe strafbepaling, zonder aarzelen, onvoldoende tegenover hetgeen de leiders van de meerderheid der Tweede Kamer zelven, hoe nevelachtig dan ook, als noodzakelijk hebben toegegeven; onvoldoende tegenover de toelichting van haren ontwerper; onvoldoende tegenover de logica in zake strafrecht. Van de Indische autoriteiten spreek ik niet, omdat het de bedoeling was dezen in het ongelijk te stellen. Evenmin van de behoefte der Indische maatschappij. De bepaling aan deze te toetsen zij het werk van anderen. Ik heb mij uitsluitend willen houden bij mijn leest.

Zonder partij te kiezen plaats ik mij daarom op het standpunt van de Kamermeerderheid en van den Minister die aan haar votum uitvoering gaf: Voor Indië geene exceptioneele *straf*bepalingen tegen de eenvoudige, ofschoon willekeurige verbreking van arbeids-

contracten door den werkman. Maar wel, ofschoon dan ook in vergelijking met den rechtstoestand van het moederland exceptioneel, strafbepalingen: ten eerste tegen verbreking van werkcontracten waardoor opzettelijk, d. w. z. willens en wetens „ernstige schade" wordt toegebracht aan de onderneming of andere eigendommen des meesters (de Engelsche wet relating to conspiracy and to the protection of property); ten tweede „tegen die kwade praktijken van inlanders bij wie het ontvangen van voorschotten op hun werk slechts als eene aansporing tot bedrog of misleiding van hun meester bleek te werken."

De regeling van het eerste punt, waarbij het objectieve element, het ernstig karakter der schadelijke gevolgen overheerscht, ware gemakkelijk geweest. De redactie van zoodanig wetsartikel hadde geen zwarigheid geboden. Daarvan is echter later bij de Regeering geen sprake meer. Wellicht is haar gebleken dat bijzondere voorziening hierin niet wordt gevorderd; dat het bedoelde kwaad niet dreigt. Toch had zij aan zich zelve en der Kamer hiervan rekenschap kunnen geven.

Had men verder het tweede punt, waarbij het subjectieve element op den voorgrond staat, het bedriegelijk oogmerk om eigen voordeel te zoeken ten koste des meesters ook al is het nadeel voor dezen zoo groot niet, had men dat tweede punt in al zijn omvang willen regelen, dan had de strafbepaling m. i. moeten luiden als volgt: „Gestraft wordt hij, die met het oogmerk zich ten koste van den meester of werkgever wederrechtelijk te bevoordeelen, in gebreke is gebleven werkzaamheden te verrichten waarvoor hij zich geld of geldswaardige voorwerpen bij wijze van voorschot had doen afgeven". Die bepaling had dan zoowel hen getroffen wier bedriegelijk oogmerk reeds aanwezig was tijdens de afgifte van het voorschot, als hen bij wie het later ontstond.

Doch, gesteld men hadde aan de bepaling die uitbreiding gegeven, zoude dan niet strafbaar geworden zijn wat de Kamer juist niet strafbaar wilde zien: de willekeurige contractbreuk zonder meer?

Deze reeds zooeven aangeroerde vraag beheerscht de gansche quaestie op het eenmaal aangenomen standpunt. Daarom verdient het opmerking, zelfs verwondering, dat men haar noch bij de Kamerdebatten, noch in den ministerieelen brief onbewimpeld gesteld heeft. Men had haar bevestigend of ontkennend kunnen beantwoorden, maar haar niet mogen ontgaan.

M. i. nu is er verschil. Het ligt voor de hand dat, bij mijne boven voorgestelde redactie, reeds die gevallen van willekeurige, d. i. ongemotiveerde contractverbreking wegvallen waarin geen

voorschot werd gegeven en eveneens die waarin, al ondervond de meester ook in ander opzicht nadeel, het voorschot werd gerestitueerd. Doch dit ware niet genoeg. Men had juist de willekeurige contractverbrekingen zonder restitutie op het oog. Welnu, ook onder deze bestaat er verschil. Wel is bij al die handelingen het formeele *opzet* aanwezig om willekeurig den dienst te weigeren of te verlaten zonder het daarop erlangde voorschot terug te geven; maar het materieele *oogmerk* om daardoor zich zelven ten koste van den meester te bevoordeelen is er daarom nog niet overal. Was de werkman in staat het voorschot terug te geven en deed hij het niet (zonder dat daarbij van eenvoudig verzuim sprake kon zijn) dan zou ik het bedriegelijk oogmerk bewezen achten. Had hij echter het voorschot verbruikt of daarover beschikt, dan zou ik onderscheiden. Verbruikte hij het in strijd met de gegeven bestemming, — b. v. door de gereedschappen waarvoor het gegeven werd niet aan te koopen — ook dan zou het misdadig oogmerk meestal vast staan. Maar verbruikte hij het overeenkomstig de bestemming, dan zou het oogmerk nog van elders moeten blijken, b. v. door uitlatingen aan derden of tegenover den ondernemer, door eene losbandige wijze van verbruik en door dergelijke aanwijzingen meer. Het kan mij hier niet te doen zijn om eene casuistiek, voor welker volledige samenstelling ik, vreemdeling in de Indische cultures, de gegevens mis. Maar het was mij er om te doen het verschil tusschen willekeurige contractbreuk zonder meer en willekeurige contractbreuk met het misdadig oogmerk tot onrechtmatige zelfbevoordeeling ten koste der meesters te doen voelen en, naar ik mij vlei, te doen begrijpen.

Zoo had men dus het votum der Kamer kunnen eerbiedigen en toch een logisch stelsel van strafbedreiging kunnen volgen. Dan hadden rechtspraak en ervaring in waarheid het bewijs kunnen leveren of de 2de Kamer juist heeft gezien; of men het met goeden wil buiten het oude politiereglement stellen kan, dan wel of het votum der Kamer veroordeeld is.

Het onlogisch en gebrekkig systeem dat de Minister van Rees heeft verordend, kan bij de Indische werkgevers niet anders wekken dan ontevredenheid en weerzin.

Amsterdam,
Augustus 1881.

MR. G. A. VAN HAMEL.

Welke houding heeft de Regeering aan te nemen ten opzichte der conversie?

DOOR

H. C. HUMME.

De conversie van communaal in erfelijk individueel bezit op Midden-Java, getoetst aan het Inlandsch grondrecht, door Mr. W. B. Bergsma, laatstelijk chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie te Batavia.
Leiden, S. C. van Doesburgh, 1881.

Aanleiding tot het schrijven van bovengenoemde brochure schijnt te zijn geweest de verklaringen voorkomende in het Verslag der Commissie van de Tweede Kamer, uitgebracht naar aanleiding van de rapporten van een groot aantal ambtenaren op Java betreffende het landbezit, op welke rapporten deels is gebaseerd de bekende circulaire van den Gouv. Gen. van Lansberge omtrent de conversie van gemeentelijk in erfelijk individueel bezit.

Schrijver neemt den handschoen op tegen de *meerderheid* dier commissie, wanneer deze als 't ware een blaam werpt op de eerlijkheid dier Indische rapporteurs, en onderschrijft gaarne den lof door de *minderheid* hun toegezwaaid. Maar aan den anderen kant wijst hij toch ook alweer de *minderheid* terecht, wanneer deze, des schrijvers vrienden den eerepalm van goede trouw toekennende, te gelijker tijd aan het *Eindrésumé* alle waarde ontzegt, en het geheele werk afschildert als een vooraf beraamd plan, waarvan de resultaten konden worden voorzien.

„Wanneer er quaestie is van de waarde aan eenig rapport toe te

kennen", — zegt de schrijver — „dan moet inderdaad die van het Eindrésumé hoog worden aangeslagen. Want: in de eerste plaats zijn degenen die in 1868 het onderzoek gedaan hebben, aangewezen door den toenmaligen Gouverneur-Generaal P. Mijer. Voorts bevatten de Proces-verbalen verklaringen, uit den mond der betrokken inlanders zelven opgeteekend, en niet hoe zij zelven over de zaak dachten. Bovendien liepen die vragen niet alleen over het grondbezit, maar over een aantal andere punten betreffende de dèsa-huishouding zoodat men als 't ware „„langs een omweg beter achter de waarheid kon komen.""

De heer B. verdedigt dus met alle kracht de waarde van het Eindrésumé, en houdt te gelijker tijd den auteurs der jongste rapporten de hand boven 't hoofd? Wel zeker! De leden der Commissie voor het Verslag zien *groote verschillen* en *afwijkingen* tusschen de rapporten van het in 1868 aangevangen onderzoek en die welke onlangs zijn uitgebracht: de meerderheid houdt zich vast aan de feiten, door het Eindrésumé in 't licht gesteld en verdenkt de goede trouw van de rapporteurs; terwijl de minderheid integendeel den laatsten ten volle haar vertrouwen schenkt en wederkeerig het Eindrésumé houdt voor een sprookje, een wassen neus. Maar ziet!... De heer B. toont aan dat *beiden ongelijk hebben*, aangezien er *geen wezenlijk verschil* tusschen de twee genoemde rapporten bestaat.

Over 't geheel zijn de opmerkingen van den schrijver zeer juist; ofschoon in 't „*Vaderland*" n^rs. 183 en 184 toch tamelijk grove onnauwkeurigheden in de jongste rapporten werden aangetoond [1]).

Alvorens iets meer van de zaak zelve te zeggen, wensch ik een opmerking te maken over twistgeschrijf of twistgesprek in 't algemeen. Veronderstel, dat er verschil in opinie bestond betreffende de economie bij 't gebruik van ijzeren of stalen spoorstaven, dan zou men jaren lang over dat punt kunnen twisten zonder tot een bepaalde, door alle partijen voor juist erkende, stelling te geraken. Want al weet een deskundige A nog zoo vele argumenten bij te brengen ten voordeele van de stalen spoorstaven, hij zal toch altijd een tegenstander B vinden, die, vanuit een ander standpunt de zaak beschouwende, voor het gebruik van ijzeren spoorstaven blijft pleiten.

En op die wijze loopt men steeds een cirkelgangetje rond, zonder tot een gewenscht resultaat te geraken.

Maar wanneer nu de quaestie niet betrof de meerdere of mindere aanbeveling die een zaak verdient, maar wel de vraag: „Welke soort

---

1 Zie *de Indische Gids*, vorige aflevering, rubriek »Revue".

spoorstaven worden op de lijn A. B. gebruikt: ijzeren of stalen staven?" is 't dan wel noodig, om daarover veel te zeggen of te schrijven? Wanneer 't der partijen te doen is om de waarachtige waarheid te weten, zouden ze dan niet eenvoudig *direct* aan de quaestie een einde kunnen maken, door aan vertrouwde deskundigen op te dragen, ter plaatse zelve de zaak te onderzoeken en het feit of den toestand te constateeren?

En wanneer nu zoodanig plaatselijk onderzoek heeft plaats gehad, mag men dan niet met recht verwachten, dat alle partijen overtuigd zullen zijn of men met ijzeren dan wel met stalen spoorstaven te doen heeft; en dat voortaan alleen de quaestie over de wenschelijkheid van 't een boven 't ander aan de orde is?

Passen wij dit voorbeeld toe op het geschrijf en gepraat over de *conversie*, dan kom ik tot deze conclusie: Laat ons eerst *op overtuigende wijze* kennis dragen van den *feitelijken toestand* van 't landbezit en van wat daarmede in betrekking staat. Zijn de partijen 't dáárover eens, dan heeft men meer kans van met vrucht te spreken over den besten en meest geschikten vorm van landbezit voor den Javaan, zoomede over 't geen de Regeering behoort te doen of na te laten, om in dit opzicht het belang van land en volk bevorderlijk te zijn.

Maar hoe komen we, op een *voor alle partijen* overtuigende wijze, aan een betrouwbare omschrijving van dien feitelijken toestand?

Ik, voor mij, stel vertrouwen in de mededeelingen van 't Eind-résumé: 1°. omdat ik van velen die aan het onderzoek hebben deelgenomen weet, dat zij dat geheel onpartijdig hebben gedaan, en 2°. omdat de uitkomsten geheel overeenkomen met de resultaten van mijn eigen onderzoek, in een paar residenties, geheel uit eigen beweging bewerkstelligd.

Wanneer nu iemand, die zelf mede sommige punten van de aanhangige quaestie heeft *onderzocht*, mij aantoont, dat hij andere resultaten heeft verkregen, dan zal ik gaarne met hem dat verschil nader bespreken, en wanneer 't ons beiden om de waarheid te doen is, dan ben ik overtuigd, dat we 't spoedig met elkander eens zullen zijn. Maar wanneer iemand een parti-pris heeft om iets dat bestaat niet te willen zien, of de een slechts den ander napraat zonder persoonlijke kennis van zaken, dan is verder debat geheel nutteloos.

Er zijn Indische ambtenaren in Nederland, die door hun langdurigen dienst bij 't binnenlandsch bestuur op Java, geacht worden met den toestand van 't landbezit aldaar volkomen op de hoogte te zijn. Toch zijn allen dat volstrekt niet. Velen meenen te goeder trouw

dien toestand volmaakt goed te kennen, maar raadplegen alleen de indrukken die zij er van hebben behouden. Welnu, indien zij geen *speciaal onderzoek* in loco hebben gedaan, geen *speciale studie* van de zaak gemaakt, dan weten zij 't niet. Ik bedoel namelijk door speciaal onderzoek niet een losse vraag aan een dèsa- of districtshoofd, maar aan de landbouwers van verschillende streken zelven; want genen willen en wilden liefst zoo min mogelijk van individueel bezit weten.

En wie deed zoodanig onderzoek? Er waren er zeker; maar toch niet zoo heel veel: ik spreek van vóór 1865.

Waartoe zou zoodanig onderzoek dan ook gediend hebben? Niemand vroeg er naar.

De velden, die noodig werden bevonden voor de Gouvernementscultures, werden eenvoudig daarvoor bestemd, om 't even of 't gemeente- of individueele velden waren. Sawahvelden die, wegens ziekte of om welke redenen ook, door de rechthebbenden niet werden bewerkt, werden eenvoudig aan anderen ter bewerking afgegeven, opdat alle velden in de landrente zouden vallen. Waren de aandeelen in een of andere dèsa of van enkele individuen wat ruim, en had men gebrek aan cultuurdienstplichtigen, fluks werden personen opgedoken, aan wie aandeelen in bedoelde sawah's werden gegeven, en die dan daardoor tegelijk cultuurdienstplichtigen waren geworden.

De gemakkelijkste en meest practische middelen werden aangegrepen, zonder te letten op de verkorting der rechten van individuen. En aangezien dergelijke handelingen plaats hadden altijd in 't belang en ten behoeve van door den Staat gemaakte regelingen, zoo werden slechts hoogst zelden daarover klachten vernomen. Het heette immers altijd: *Parentah Nagårå.*

Een bepaalde aanleiding tot het doen van een speciaal onderzoek naar het landbezit bestond er dus niet. Men was tevreden met het algemeen ingeworteld denkbeeld: „gemeen bezit is de gewone en voor den Javaan" (of eigenlijk: voor *onze* staatsinstellingen) „meest geschikte vorm", en men bleef daarbij. Vandáár, — gelijk ik zoo even zeide, — het verschijnsel, dat zoo vele kundige oud-Indische ambtenaren zoo weinig op de hoogte zijn van den waren toestand van het landbezit op Java.

Het is een opmerkelijk verschijnsel, dat zij die een direct onderzoek ter plaatse hebben ingesteld, steeds tot dezelfde uitkomsten geraken als door het Eindrésumé wordt aangegeven. Er bestaan velerlei varianten ten opzichte van de rechten en verplichtingen op individueele sawah's, in verschillende streken van Java; maar in hoofdzaak komen de grondstellingen met elkander toch overeen. Ook de

feitelijke toestanden: het aanwezig zijn, de wijze van ontstaan en tenietgaan van sommige individueele en sommige gemeene velden hier en daar, zijn nog niet anders tegengesproken dan door personen die meenen 't beter te weten, doch die niet zouden kunnen zeggen, als 't er op aankwam, wanneer en op welke wijze zij de door hen gewraakte verklaringen hebben onderzocht.

Op blz. 10 van de brochure van Mr. W. B. Bergsma wordt gewag gemaakt van de scherpe contrôle van den toenmaligen Resident Zoetelief, wiens kennis van Javaansche toestanden zoo algemeen erkend was. Welnu, zelfs de heer Zoetelief was in hooge mate verrast door de uitkomsten van de groote Enquête. In een bijeenkomst van het Indisch Genootschap heb ik 't onlangs nog even aangestipt. De Hr. Z. dan had reeds in een van de eerste hem toegezonden Procesverbalen gezien, dat in zeker district, alwaar hij het allerminst individueel bezit verwachtte, toch zoodanige velden in vrij ruime mate werden aangetroffen. Zijn eerste indruk was wantrouwen in de eerlijkheid van den contrôleur die het proces-verbaal had ingezonden. Hij schreef dien contrôleur aan, om met de meest mogelijke nauwgezetheid het onderzoek te bewerkstelligen, dewijl hij de richtigheid der verkregen uitkomsten betwijfelde, en toen de contrôleur bij het ingezonden rapport bleef persisteeren, was de heer Z. hoogelijk verontwaardigd over die volharding, en zou door een persoonlijk onderzoek ter plaatse de onwaarheid der beweerde bevinding overtuigend aantoonen. Hij toog er heen. Een tolk had de Hr. Z. niet noodig: zijn gemeenzaamheid met de inlandsche taal stelde hem in staat, zelf met de betrokken personen te aboucheeren. En wat vond nu de Hr. Z.? Dat het rapport volkomen juist was. Hij vond namelijk: „1°. dat in de dèsa A. gemeen bezit en individueel bezit *beide aanwezig waren;* en 2°. dat in de dèsa B., alwaar thans niet dan gemeente-sawahs aangetroffen werden, te voren ook *individueele velden* aanwezig waren, maar dat *deze* op last van Hooger hand waren *geconverteerd in gemeentesawah's*, ten einde de regelingen voor heeren- en cultuurdiensten te vergemakkelijken en te verlichten." Indien de Hr. Z. niet persoonlijk een plaatselijk onderzoek had ingesteld, zoo zou hij, — ware hij nog in leven — tot op den huidigen dag die en dergelijke verklaringen hebben tegengesproken, en, natuurlijk, op zijn autoriteit, ook vele anderen.

Gelijk ik in den aanvang zeide, heeft de Hr. Bergsma zich hoofdzakelijk ten doel gesteld, om aan te toonen, dat tusschen de door den Minister van Koloniën overgelegde rapporten en de uitkomsten van het in 1868 aangevangen onderzoek (Eindrésumé), wat de feitelijke toestanden betreft, niet zoodanige verschillen bestaan als door

de leden der Commissie wordt gemeend, indien men slechts, met genoegzame kennis van zaken toegerust, het verband tusschen oorzaak en gevolg alsmede de *schijnbare* tegenstrijdigheden hier en daar weet op te lossen. De schrijver gaat daarbij hoofdzakelijk instructief te werk, en levert een zeer degelijke bijdrage tot de kennis *van 't landbezit op Java*. Als zoodanig is de brochure zeer lezenswaard. Jammer dat de schrijver niet iets meer heeft gezegd omtrent hetgeen door de Regeering, volgens zijn meening, zou behooren te worden gedaan of nagelaten in 't belang van den vorm van landbezit onder de Javanen.

Het is zoo heel lang nog niet geleden, dat men door een volksvertegenwoordiger in de Tweede Kamer met luide stem hoorde verkondigen: „De Javaan heeft niet het minste begrip van erfelijk individueel bezit van grond. Evenals dat woord een creatie is van den nieuweren tijd, is het geheele denkbeeld een hersenschim. Men moge iets van dien aard aantreffen onder de Soendaneezen en de Madoereezen, maar *de werkelijke Javaan kent slechts één vorm van landbezit: het gemeenbezit met beurtelingsch gebruiksrecht.*" Thans durft niemand meer zoodanigen onzin volhouden; vooral nu er *geconstateerd* is, dat vele communale velden vroeger individueel waren, maar tot gemeentegronden geconverteerd zijn, om aan de eischen van onze Regeering gemakkelijker te kunnen voldoen. Ook dat feit durft men niet meer tegenspreken, sedert 't Eindrésumé met namen en toenamen de betrokken plaatsen en personen heeft opgenoemd.

Of men zoover mag gaan, van op dien grond aan te nemen, dat het individueel bezit op Java *aanvankelijk* de algemeene type van landbezit moet geweest zijn, wil ik niet volhouden; maar genoeg zij 't, te constateeren, dat er vroeger meer individueel bezit moet geweest zijn dan tegenwoordig, en dat die vermindering van individueel bezit ontstaan is door *onzen* invloed; — *niet* omdat het individueel grondbezit niet zou passen in *de Javaansche huishouding*.

Zoolang derhalve *onze storende invloeden* werkzaam zijn — heeren- en cultuurdiensten en dèsa's-gewijze aanslag en heffing van belasting — zal de bevolking over 't algemeen in 't communaal bezit steeds voordeelen zien, die bij haar zwaar wegen.

Een ander bezwaar is, zooals bekend is, het verschil in qualiteit van den grond, waardoor bij de verdeeling zelve groote moeilijkheden ontstaan.

De meerderheid der Commissie ergert zich aan een passage in de circulaire van den Gouverneur-Generaal, waarin wordt verklaard, dat

de Javanen, voor zooveel bekend, nog nooit conversies *gelijk die door de Regeering bedoeld*, hebben bewerkt. In die passage wordt eerst gezegd, dat de Javanen nimmer van het communaal bezit met periodieke verdeelingen in ééns overgaan tot het erfelijk individueel bezit; maar dat zij eerst de periodieke verdeelingen van den grond, in stede van jaarlijks, om de 2, 3 of 5 jaren doen plaats hebben, totdat zij eindelijk in 't geheel niet meer verdeelen, waardoor men dus verkrijgt *communaal met vaste aandeelen*.

Daarna zegt de circulaire: „Omtrent den overgang uit dit stadium tot dat van erfelijk individueel bezit *zijn nog geen waarnemingen kunnen worden gedaan;* maar het ligt voor de hand dat ook die overgang op den langen duur en als 't ware vanzelf onbemerkt zal plaats vinden, zonder dat daarbij willekeurigheden of ongerechtigheden kunnen voorkomen."

En verder: „Immers is er geen aanleiding om aan te nemen, dat de bevolking, al brengt zij tegenwoordig geen conversies tot stand, dit in vroeger jaren wel deed. Men vindt trouwens ook nergens voorbeelden van conversies in vroegere jaren opgeteekend, en dit is een reden te meer om het er voor te houden dat zij toen evenmin voorkwamen als tegenwoordig."

De ergernis van de meerderheid der Commissie is een gevolg hiervan, dat men elkander niet begrijpt; dat de een onder den vorm *erfelijk individueel bezit* iets anders verstaat dan de ander.

Ik zelf hechtte vroeger aan dien term een meer uitgebreide beteekenis, en dacht vooral aan het converteeren van communale velden met periodieke verdeelingen in *vaste aandeelen*, gelijk meermalen voorkomt, dewijl alsdan immers elk aandeel óók in erfelijk individueel bezit overgaat en alzoo de bedoelde term daarop eveneens van toepassing is. Maar sedert de kennisneming van de boven geciteerde passage heb ik begrepen, dat men er nog iets anders mede bedoelde.

Reeds in een bijeenkomst van het Indisch Genootschap op 2 November jl. werd, naar aanleiding van bovengezegde bewering voorkomende in de circulaire, er de aandacht op gevestigd, dat men hier te doen heeft met een mystificatie. Wanneer men namelijk door *erfelijk individueel* bezit verstaat het bezitrecht, *verkregen door eigen ontginning* (*sawah jåså*), dan spreekt het wel vanzelf dat conversie van communale velden in *zoodanige* individueele velden *een onmogelijkheid* is. In *Ned. Stbl.* 9 April 1870, handelende over het afstaan van gronden in eigendom, wordt aan den term *erfelijk individueel* bezit ook de beteekenis gehecht van *zelf-ontgonnen* gronden.

Wanneer men de antwoorden van de Residenten en anderen op

de hun door de Regeering gestelde vragen met kennis van zaken en aandachtig leest, dan zal men ook zien, dat velen zich geen duidelijk denkbeeld hebben weten te maken van de beteekenis van den term „erfelijk individueel bezit". Anders zouden zij immers hebben uitgeroepen: „hoe kunnen de *door de gezamenlijke dèsa* of *door onbekende personen* ontgonnen gronden worden geconverteerd in *zelf ontgonnen* gronden?"

Het blijkt uit de overgelegde stukken niet, dat een der rapporteurs nadere toelichting daaromtrent heeft gevraagd. Dat verwondert mij zeer. Evenzeer bevreemdt 't mij, dat de Hr. Bergsma, die bij de bespreking in het Indisch Genootschap tegenwoordig en 't zelfs geheel met mij eens was, er geen woord van zegt.

Maar wat wilde men er toch wel mede te kennen geven? En wat vooral beteekent de uitdrukking „*plotselinge* conversie", zoo dikwerf in de circulaire voorkomende?

Ik had gehoopt, dat de Hr. B., nu hij toch iets schreef over den twist tusschen de leden der Commissie betreffende de Indische circulaire en de jongste rapporten, een stap verder zou zijn gegaan, en het kluwen, dat vooral door de scherpe rapporten van de meerderheid en de minderheid nog meer verward is geraakt, zóó dat een oningewijde nu eigenlijk niet meer weet waar men heen wil, — dat hij, zeg ik, zou getracht hebben met een kalm, bezadigd woord, geheel instructief, dat kluwen te ontwarren, en ons uit te leggen hoe ver wij nu met de quaestie gevorderd zijn; of liever: hoe thans de quaestie staat.

Onder verbetering waag ik het, mijn eigen beschouwing hierbij bloot te leggen.

Uit de passage in de circulaire, waar gesproken wordt van overgang *uit het stadium van vaste aandeelen in erfelijk individueel bezit*, blijkt ten duidelijkste dat men met laatstgenoemden term niet bedoelt *erfelijk communaal bezit met vaste aandeelen*. Alzoo kan er niets anders door verstaan worden dan een *nieuw bezitrecht* dat de Javaan nog niet algemeen kent; d. w. z. dezelfde rechten *als die verkregen door eigen ontginning*, maar *toegepast op communale gronden*. Een andere uitlegging bestaat niet.

Als men derhalve spreekt van *conversie* van gronden, dan bedoelt men eigenlijk conversie van *bezitrecht*, zoodanig dat de *communale velden* met *periodieke verdeelingen* worden verdeeld in *vaste aandeelen* onder de daarop rechthebbenden, en dat *tevens* aan dit bezit worden toegekend *dezelfde rechten, als die verkregen worden door eigen ontginning*.

Nu zegt de circulaire wel: „Het ligt voor de hand dat die over-

gang op den langen duur(?) zal plaats hebben;" maar deze *veronderstelling* is òf een *slaapdrankje*, òf een *bewijs dat men niet geheel op de hoogte* is. Immers volgens de tegenwoordig algemeen heerschende denkbeelden betreffende bezitrecht bij de bevolking, zou zoodanige conversie strijdig zijn met de *adat*, aangezien de communale velden, ook zelfs nà verdeeling in vaste aandeelen, *altijd communale velden blijven*, en niet in privaat-eigendom *kunnen* overgaan. *Conversies van bezitrecht gelijk hier bedoeld vindt men dan ook niet in 't Eindrésumé vermeld.* Maar wanneer de Staat, bij wien het eigendomsrecht van den grond berust, verkiest zoodanige rechten toe te kennen aan *vaste aandeelen die gedurende een zekeren tijd in dezelfde hand zijn geweest*, dan heeft de Staat, volgens mijn opvatting, daartoe de bevoegdheid.

Heeft de Staat geproclameerd, dat hij een zoodanig privaatrecht op de communale dèsa-gronden toestaat en eerbiedigt, dàn eerst kan er met ernst sprake zijn van conversie. Vóór dien tijd schermt men met woorden zonder bepaalde beteekenis, of althans met een dubbelzinnige beteekenis.

Zijn er streken, waar de bevolking, desniettegenstaande, zoodanig bezitrecht strijdig blijft achten tegen de *adat*, welnu, niemand dwingt haar, òm er gebruik van te maken.

De onzekerheid van de beteekenis der woorden *erfelijk individueel bezit* is de oorzaak geweest van veel misverstand. Zal dat *zoo* blijven voortduren?

Het is merkwaardig, hoe bij voorbeeld de Ass.-Res. van Brebes (Res. Tegal) — zie pag. 2 van *Bijl. LLL*, — in de war raakt, wanneer hij de verschillende vormen van landbezit gaat détailleeren, *omdat de door de Regeering gedane vraag niet duidelijk genoeg omschreven is*. Hij zegt eerst: „In de districten *Brebes* en *Lossari* wordt, bij *erfelijk individueel bezit* — dit zijn de *zelf ontgonnen velden*, — ook veel *communaal bezit met vaste aandeelen* (door hem niet zonder grond genoemd „*gemeentelijk individueel bezit*") aangetroffen....." Daarna: „Bij den bovenbedoelden vorm van bezit (den laatstgenoemde) blijft het gemeentelijk verband volkomen gehandhaafd. De bezitter houdt zijn recht levenslang, *doch kan het niet vervreemden door schenking, verkoop of erflating*. Bij het verlaten van de dèsa, overlijden, onbekwaamheid of onwil tot het vervullen der op dat bezitrecht rustende verplichtingen, heeft het gemeentebestuur, als vertegenwoordiger der gemeente, de bevoegdheid om den grond aan een ander over te dragen. *Het is dus geheel iets anders dan erfelijk individueel bezit.*"

Zeer juist ingezien en omschreven. En waarom is dat zoo geheel anders? Omdat het recht van vervreemding aan *individueel bezit* toegekend, volgens de adat, *alleen door eigen ontginning wordt verkregen,* terwijl de evenbedoelde sawah's *gemeente-sawah's* waren.

Daarop volgt dan ook onmiddellijk: »Conversie van *gemeentelijk* in *erfelijk individueel bezit* heeft in deze afdeeling *niet plaats gehad.*"

Natuurlijk niet! *Dat* heeft *nergens* KUNNEN plaats hebben.

En eindelijk:

„Dat zich bij de bevolking wel geneigdheid naar conversie van communaal in erfelijk individueel bezit openbaart, blijkt hieruit, dat bij overlijden van een grondbezitter (van zoodanig *vast aandeel* namelijk), die volwassen nakomelingen nalaat, de grond op een van dezen wordt overgedragen, dan wel onder hen wordt verdeeld...."

„Men kan derhalve aannemen, dat *het communaal bezit met vaste aandeelen* bij aanwezen van volwassen nakomelingen successievelijk *is overgegaan tot het erfelijk iudividueele.*"

Hoe nu? *Toch wèl overgegaan?* En zoo even heette het: „*Conversie van gemeentelijk in erfelijk individueel bezit heeft in deze afdeeling niet plaats gehad.*"

Lees verder:

„.....*behoudens* de gevallen van verhuizing uit de dèsa, enz., enz., als wanneer het gemeentebestuur de bevoegdheid heeft, dat recht aan een sollicitant over te dragen."

Ziet, door die laatste clausule wordt alweder aangetoond, dat de rechten van het erfelijk individueel bezit toch *niet* op die gronden zijn gevestigd, en dus dat er *geen* conversie heeft plaats gehad, in dien zin als door de Regeering bedoeld. De Ass.-Res. van Brebes, die overigens zeer helder den toestand uiteenzet, is blijkbaar verlegen met het *dubbelzinnig* karakter van den ongelukkig gekozen term.

Dezelfde rapporteur zegt op pag. 20 van *Bijl. LLL,* op de vraag: „Welke regelen behooren naar uw oordeel gesteld te worden, om onzekerheid omtrent rechten en verplichtingen te voorkomen, enz.?"

„In de eerste plaats zal het wenschelijk zijn het bestaande *communale bezit met vaste aandeelen gelijk te stellen* met of te converteeren in *erfelijk individueel* bezit."

Juist; dáár wringt hem de schoen!

Wie moet echter die *gelijkstelling* doen plaats hebben? *Wie* is 't die zeggen zal en zeggen kan: „*de rechten op erfelijk individueel bezit kunnen of mogen worden toegepast op communaal bezit met vaste aandeelen,* wanneer de betrokkenen 't verlangen"? Immers niemand anders dan *de Staat,* die eigenaar is van alle communale velden.

Hoe kan derhalve conversie tot dien toestand plaats hebben of

immer plaats gehad hebben, alvorens de Staat daartoe speciale vergunning geve? Wat beteekende dus de vraag vanwege de Regeering naar een onbestaanbaren toestand?

De Ass.-Res. van Brebes is een der weinigen, die toont het onderscheid in de rechten van de verschillende wijzen van landbezit goed te begrijpen. Alleen schijnt hij niet te hebben begrepen, of te hebben over het hoofd gezien, dat de *adat* de bevolking verbiedt om de rechten van *sawah jasâ* toe te passen op *communale sawah's*; anders zou hij op de vraag I hebben moeten antwoorden: „Zoodanige conversie is onbestaanbaar."

Ik zou er niet op durven zweren, dat *nergens* de bevolking dat recht toepast op communale gronden; maar voor zooveel bekend is, wordt *'t algemeen* door de adat verboden.

Wij weten dat alle *adats* niet even heilig zijn, en dat een adat wel eens wordt geïnterprêteerd naar het belang van 't oogenblik. In twee niet ver van elkander gelegen dèsa's van 't zelfde district vindt men meermalen geheel tegenstrijdige adats, eenvoudig omdat de bewoners of de meerderheid van de bewoners der respectieve dèsa's de adat hebben gecreëerd in hun eigen belang. In de dèsa A. b. v. bestaat de adat, dat de ontginners van nieuwe sawah's ten allen tijde daarop de ontginningsrechten mogen blijven uitoefenen; terwijl in de dèsa B. dat recht slechts 3 of 5 jaren voortduurt, waarna de grond wordt gevoegd bij de gemeentevelden om evenals de andere velden te worden verdeeld. En wanneer gij nu in beide dèsa's den economischen toestand nagaat, dan zult ge in den regel bevinden, dat in de dèsa A. het getal individueele bezitters dat van de deelhebbers van communale velden overtreft en alzoo de meerderheid uitmaakt; of wel dat de aandeelen der gemeentevelden zóó ruim zijn, dat men geen grootere of betere aandeelen wenscht. In de dèsa B. daarentegen zijn de aandeelen der communale velden klein, en is men er zeer gretig op, om een nieuw ontgonnen veld, dat grooter is dan een gewoon aandeel, bij de gemeentegronden in te lijven, *ondanks* alle tegenkanting van den ontginner, die natuurlijk zwichten moet voor de overmacht.

De heer Bergsma vestigt er met recht de aandacht op, hoe, in weerwil van de beschermende bepalingen van art. 14 *Ind. Staatsbl.* 1879 n°. 5, de Europeesche ambtenaren medewerken om de rechten van sawah-ontginners te verkorten.

Daartoe haalt hij aan een passage uit het rapport van den Resident van Soerabaja (pag. 14 Bijlage L.L.L.), luidende aldus: „Het gewoonterecht in de dèsa's, waar communaal grondbezit regel is,

kent aan de ontginners van woesten grond slechts voor een zeker aantal jaren — meestal acht[1]) — het individueel bezit toe, waarna de grond in de gemeenschap valt. Van tijd tot tijd komen procedures voor, waarbij een landbouwer het recht van eerste ontginning vindiceert, de geheele gemeente echter als één man zich tegen die in haar oog onbehoorlijke aanmatiging verzet."

De heer Bergsma voegt daarbij: „Het is de landraad te Modjokerto die, op grond van deze bepaling, het verzoek van verscheidene bezitters van *jasan's* heeft afgewezen, om in hun bezit te worden gehandhaafd, omdat die grond „„„acht jaar in hun bezit geweest was'"", en dus volgens plaatselijke herkomst, in het gemeen bezit moest overgaan. Zelfs moet aan sommigen van de privaatbezitters, die in 1868 een zoo krachtige poging gedaan hebben, om in een nieuw gestichte dèsa het *joso*-bezit te handhaven, hun verzoek om hunne gronden te mogen behouden, zijn ontzegd."

De Resident van Soerabaja maakt van 't bovenstaande melding zonder de minste commentaar, als iets heel natuurlijks. Hij zou dus, als zoo'n hulpelooze ontginner — die daardoor reeds toont meer énergie te bezitten dan zijn dèsa-genooten — zich tot hem richtte, dezen op gelijke wijze bejegenen!

Verbeeldt u eens, dat de gezamenlijke dorpelingen feest wilden vieren en hun oog hadden laten vallen op den vetten buffel van Pak Kari, om dien ten algemeenen nutte te onteigenen en te slachten. Verbeeldt u dat Pak Kari daartegen in verzet kwam bij den Landraad. Zou die Landraad dan ook de gezamenlijke dorpelingen in 't gelijk stellen, wanneer dezen als één man opstonden, om te verklaren dat zij het gewoonterecht aan hunne zijde hadden? Wie weet het! Het zou te wagen zijn!

Indien men beter de hand gehouden had aan art. 14 *Ind. Staatsbl.* 1879 n°. 5, dan zouden duizendtallen baoes sawah meer zijn ontgonnen op Java. Laat ons hopen, dat *Ind. Staatsbl.* 1874 n°. 79 beter worde opgevolgd!

De *adat* dat *sawah plajangan* of *pikoelan*, — dat zijn *onbeheerde, door de primitieve ontginners verlaten sawah's* — niet door latere ontginners in erfelijk individueel bezit kunnen worden genomen, aangezien de oorspronkelijke ontginner de eenige rechthebbende blijft, is, naar mijn opvatting, mede een dier *adats*, welke door een proclamatie van staatswege kunnen gewijzigd worden. Mijns inziens verdient het aanbeveling, om zekeren termijn te stellen, na welks verstrijken de eerste ontginner zijn recht zal hebben verloren.

---

[1]) In den regel is 't slechts *drie*, of wel eens *vijf* jaren.

Ik weet wel, dat men niet terstond overal van zoodanige bepaling zal gebruik maken, maar voor de toekomst kan zij hare nuttige zijde hebben.

Mijn conclusie is weder dezelfde als vroeger: Laat de bevolking van iedere dèsa dien vorm van landbezit aannemen, dien zij zelve in verband met haren actueelen toestand, prefereert.

Maar aangezien zij, zoowel blijkens het Eindrésumé als blijkens de jongste rapporten, voortdurend streeft naar agrarische verbeteringen, en wel speciaal naar een meer stabielen vorm van bezit, dien zij echter wegens belemmeringen van allerlei aard dikwerf moeielijk bereiken kan, zoo behooren die belemmeringen zooveel mogelijk te worden weggenomen.

Onder die belemmeringen zal *nu* wellicht mede kunnen worden gerekend de onzekerheid van 's Gouvernements welbehagen in zake conversie, en de speculatie der hoofden op die onzekerheid; waarom het uitvaardigen van een eenvoudige verordening, regelende den overgang tot zoodanige conversiën mij thans wel wenschelijk voorkomt.

De regeling behoeft geenszins in de détails van de dèsa-huishouding te treden; maar daarentegen wel de bepaalde toezegging te bevatten, dat op aanvrage daartoe te doen door belanghebbenden, het bezit van *vaste aandeelen* onder zekere voorwaarden kan worden gelijk gesteld met de rechten op „*sawah joso*".

Wat ik bedoel, zal het hierbij gevoegde proefje van ontwerp duidelijk maken.

Den Haag, Augustus 1881.

Bijlage.

ONTWERP-REGELING

voor den overgang van gemeenschappelijk bezit van bouwgronden (met of zonder periodieke verdeeling) in erfelijk individueel bezit onder de inlandsche bevolking op Java.

Overwegende, dat de periodieke verdeeling van bouwgronden onder de landbouwende bevolking van Java in meer dan één opzicht schadelijk is voor de ontwikkeling der Javaansche maatschappij,

1e, omdat zij de goede verzorging en bebouwing van den grond niet in de hand werkt;

2e, omdat daardoor telkens gelegenheid bestaat tot vóórtrekking van den eenen dèsa-genoot boven den ander en tot andere ongeregeldheden;

3e, omdat, door het herhaaldelijk aannemen van nieuwe deelgenooten, ten laatste de aandeelen tot zoo kleine uitgestrektheden worden gereduceerd, dat de landbouwers daaruit geen genoegzame voordeelen kunnen trekken voor hun onderhoud;

Overwegende, dat, blijkens de openbaargemaakte resultaten van de Enquête naar den toestand van het grondbezit op Java, de inheemsche bevolking zelve over 't algemeen een meer stabielen toestand met opzicht tot het bezit van haar bouwgrond wenscht; — dat zij daarom reeds in onderscheidene streken de jaarlijksche verdeeling heeft vervangen door 2-, 3-, 4-, 5-jaarlijksche, en zelfs op vele plaatsen de periodieke verdeeling der velden geheel heeft afgeschaft, zoodat hetzelfde stuk bouwgrond steeds in dezelfde hand blijft; — dat echter redenen van localen aard, zoowel als andere oorzaken, velen een periodieke verdeeling vooreerst nog wenschelijk doen achten;

Overwegende, dat de Regeering in ervaring gekomen is, dat onder de bouwgronden, die thans in *communaal* of *gemeenschappelijk* bezit eener dèsa zijn, er worden aangetroffen, welke *vroeger* in *erfelijk individueel* bezit waren; maar door invloed van hooger hand, — meest tegen den wensch der betrokkenen — gemeenschappelijk zijn gemaakt;

Overwegende, dat de Regeering, den overdreven ijver dier hervormers betreurende, — waardoor dezen in strijd met art. 17 Reg. Regl. hebben gehandeld, — de rechten van den vroegeren bezitter wenscht te doen eerbiedigen, en het aangedane onrecht wenscht te herstellen;

Overwegende, dat, zoowel door de laatstbedoelde hervormingen, als tengevolge van andere bemoeiingen in zake het landbezit, de Javaansche bevolking niet de zekerheid heeft, dat haar wensch om hare bouwgronden zoo mogelijk privaat te bezitten aan de Regeering welgevallig zou zijn, en dat door het uitvaardigen eener algemeene regeling betreffende zoodanige wijzigingen op het landbezit, met inachtneming van de landsgebruiken, alle twijfel dienaangaande zal worden weggenomen, enz. enz.;

Heeft goedgevonden en verstaan: vast te stellen de navolgende regeling voor den overgang van *communale* gronden in *erfelijk individueel bezit.*

Art. 1. Door *erfelijk individueel* bezit van grond wordt verstaan: het recht van voortdurend gebruik er van, welk recht, volgens de Javaansche adat, op de erfgenamen overgaat.

Zoodanige bouwgronden kunnen door de daarop rechthebbenden worden *vervreemd* aan *mede-inlanders*, zoowel aan opgezetenen van dezelfde als van andere dèsa's, door *verkoop*, *schenking*, enz.

Het zijn deze gronden, die o. a. bedoeld worden bij het *Ned. Staatsbl.* van 9 April 1870 (handelende over den afstand in eigendom).

Art. 2. *Erfelijk individueel* bezit van bouwgrond is of wordt verkregen;

a. door *zelf-ontginning*, — bij de bevolking bekend onder den algemeenen naam van *sawah joso, sawah bakallan*, — dan wel door erfopvolging, schenking, koop, enz. van den oorspronkelijken ontginner.

b. door *conversie*, volgens de hieronder te vermelden bepalingen.

Art. 3. Door het ophouden van de periodieke verdeeling der *communale velden* eener dèsa worden, wel is waar, vaste aandeelen verkregen, doch het bezit van zoodanige velden is slechts *privaat-communaal*.

Deze laatstgenoemde velden blijven voorloopig *gemeentegrond*, — door de bevolking genoemd *boemi dèsa, boemi kradjan, b. kongsèn, b. sanggan*, — en kunnen daarom niet worden vervreemd, zoolang zij niet langs wettigen weg zijn overgegaan in *erfelijk individueel* bezit.

Art. 4. Aan *communale gronden*, die in *privaat*-bezit zijn wegens het *ophouden der periodieke verdeelingen*, kunnen, indien zij gedurende *vijf achtereenvolgende jaren* in dezelfde hand zijn geweest, op aanvraag van den bezitter, de rechten van *sawah joso* worden toegekend.

Daarvoor wordt hem door den Resident of Assistent-Resident een schriftelijk bewijs afgegeven.

Art. 5. De bouwgronden, die *vroeger* in *erfelijk individueel* bezit waren, maar door latere regelingen, — hetzij met medewerking, hetzij tegen den wil der rechthebbenden, — in *communaal* bezit zijn geconverteerd, worden op verlangen dier rechthebbenden tot den vroegeren toestand teruggebracht.

De rechthebbenden zullen daartoe het verzoek doen bij het districtshoofd, dat terstond daarvan kennis geeft aan Regent en Contrôleur, door wier tusschenkomst de zaak wordt ter kennis gebracht van den Resident of Ass. Resident.

De Resident of Ass.-Resident stelt den Regent met den Contrôleur en het betrokken districtshoofd in commissie, om onderzoek

te doen naar de geschillen, die zouden kunnen ontstaan bij de opvolging van den door rechthebbenden geuiten wensch.

Art. 6. Daarbij zijn de volgende regelen te observeeren:

a. Het is niet noodzakelijk, dat alle rechthebbenden eener dèsa zich vóór de herstelling hunner rechten verklaren: het verzoek zelfs van één enkel persoon kan worden ingewilligd.

b. De aanvrager behoort door getuigen of andere bewijsmiddelen zijn recht op den grond aan te toonen.

c. Indien, op het tijdstip der aanvraag, de teruggevraagde grond reeds langer dan *tien jaren* in *gemeenschappelijk* bezit is, en het bedoelde veld grooter is dan *één baoe*, kan de commissie voorstellen, het *meerdere* als *gemeentegrond* te blijven beschouwen, indien daarvoor gewichtige redenen mochten bestaan.

d. Heeft het gemeenschappelijk bezit reeds meer dan *twintig jaren* geduurd, dan wordt het verzoek van de hand gewezen en blijft de grond gemeentegrond. Als zoodanig kan hierop echter wel art. 4 worden toegepast.

Art. 7. Betreft de wensch het *terugkeeren tot den vroegeren toestand* van *privaat*-bezit van *gemeentegronden* (zie art. 3), dan behoort zoodanige wensch te worden geuit door de gezamenlijke rechthebbenden. Indien *drie vierden* van 't getal rechthebbenden hun wensch daartoe te kennen geven, wordt de aanvraag beschouwd als door de gezamenlijke rechthebbenden gedaan.

De commissie heeft hierbij te onderzoeken:

a. Of sedert den teruggang dezer velden tot periodieke verdeelingen het getal aandeelen vermeerderd is.

b. Zoo ja; — of de nieuwe deelgenooten recht hadden op een aandeel; dan wel of zij dat aandeel hebben verkregen *met onderlinge toestemming* van de rechthebbenden.

c. In het geval hierboven bij *b* bedoeld, blijven de nieuwe deelgenooten voortdurend als rechthebbenden beschouwd. In 't omgekeerde geval worden zij alleen als rechthebbenden beschouwd op hetgeen overschiet, wanneer aan elk der vroegere rechthebbenden *één baoe* zal zijn toegewezen.

d. Wanneer de tegenwoordige toestand van *periodieke verdeeling*, op het tijdstip der aanvrage om *reconversie*, reeds meer dan *tien jaren* heeft geduurd, worden de tegenwoordige deelgenooten als rechthebbenden op dien gemeentegrond beschouwd.

Art. 8. Bij de in art. 5 en 7 bedoelde conversies wordt zooveel mogelijk de adat der dèsa gevolgd.

De *aanvraag* om de tusschenkomst van het Bestuur, tot regeling van zoodanige conversie, is geheel *facultatief*, en behoeft slechts te

worden gedaan voor 't geval er zich geschillen mochten voordoen, die de betrokkenen zelven niet in der minne kunnen uitmaken. Desniettemin behooren de in art. 6 en 7 gestelde voorwaarden bij de reconversie te worden nagekomen ter voorkoming van onrechtvaardigheden jegens de later toegetreden deelgenooten.

Art. 9. Indien de gezamenlijke deelgerechtigden in de *gemeentegronden* eener dèsa met elkander wenschen overeen te komen, om de periodieke verdeeling der velden te doen ophouden en voortdurend hetzelfde stuk in dezelfde hand te laten, dan hebben zij daartoe het volle recht. De overheid zal zich niet daartegen verzetten. Omtrent de verdeeling en de toewijzing der aandeelen moeten zij zich onderling verstaan. De bemiddeling van het Bestuur mogen zij evenwel inroepen, indien zij zelven die wenschelijk achten. Het bestuur zal alsdan de zaak naar zijn beste vermogen regelen, met inachtneming van bestaande personeele rechten, volgens de adat.

Wanneer *drie vierden* der deelgerechtigden met de regeling van het Bestuur tevreden zijn, zullen zich de overigen daaraan moeten onderwerpen.

Art. 10. Indien *drie vierden* der deelgerechtigden in de gemeentegronden eener dèsa de periodieke verdeeling willen doen ophouden (zie vorig artikel), dan moeten de overigen zich daaraan onderwerpen.

In dèsa's, waar de velden der leden van het dèsa-bestuur gewoonlijk mede worden verwisseld, worden die leden als gewone deelgerechtigden beschouwd.

Zijn daarentegen aan sommige bestuursleden bepaalde aandeelen toegekend, dan hebben zij in deze materie geen stem.

Art. 11. Gronden die vroeger zijn ontgonnen geweest, maar door den ontginner of diens rechtverkrijgenden onbeheerd verlaten zijn, zoodat zij gedurende meer dan *vijf jaren* braak hebben gelegen, dan wel door anderen zijn bebouwd, worden als *gemeentegrond* beschouwd van de dèsa waaronder zij behooren. De eerste ontginner heeft daarop zijn recht verbeurd. Deze grond is, even als de overige gemeentegronden, vatbaar voor benadering, zoowel door enkele personen tot *sawah jåså*, als door de gezamenlijke landbouwers tot *gemeenschappelijk bezit*.

Art. 12. Het dèsa-hoofd geeft van alle wijzigingen in het landbezit betreffende zijn dèsa kennis aan het districtshoofd, dat er terstond rapport van maakt aan den Regent en den Contrôleur.

De Contrôleur vestigt daarop een waakzaam oog. Hij houdt een register aan van de dèsa's die geen periodieke verdeeling van bouwgrond meer hebben, zoomede van die welke het erfelijk individueel bezit hebben ingevoerd. Voor de *sawåså* en de in *privaat bezit* zijnde *gemeentegronden* reserveert hij afzonderlijke kolommen.

Art. 13. Bij *verkoop* of *schenking* van *erfelijk individueele* gronden aan personen in een *andere gemeente* woonachtig, is de nieuwe rechtverkrijgende toch verplicht, de op den bewusten grond rustende lasten te dragen. Daartoe behoort deze òf zich metterwoon te vestigen in de dèsa waartoe gemelde grond behoort, òf, ten genoegen van 't dèsa-bestuur, zoodanige regelingen te maken, waardoor een behoorlijke nakoming dier verplichtingen wordt gewaarborgd.

Art. 14 Alle regelingen van de dèsa, betreffende erfopvolging, rechten op deelgenootschap, heffingen van belastingen, dienstprestatiën, enz., die tot heden toe door het Bestuur aan de dèsa-bevolking zelve zijn overgelaten, blijven buiten bemoeienis van het Bestuur. Dit Reglement maakt daarop geen inbreuk.

Mijn bedoeling met de samenstelling van dit ontwerp is niet anders dan een poging, om, na al het geschrevene en gesprokene over deze quaestie, ook een stap voorwaarts te doen, door aan te toonen, in welken geest zoodanige regeling, naar mijn bescheiden meening zou kunnen worden gemaakt. Misschien geeft het aanleiding tot practische wenken van deskundigen, die de zaak anders inzien; ook uit Indië zelf, waar dit tijdschrift veel gelezen wordt.

Ik geloof dat, voor hen die maar eenigszins op de hoogte zijn van het landbezit onder de Javanen, geen nadere toelichting noodig is. Alleen teeken ik hierbij aan:

Ad. artt. 4 en 9. Dat ik het zeer geraden acht, om de conversie van communale gronden met *periodieke verdeeling* DIRECT *in erfelijk individueel* bezit, al mocht de bevolking het wenschen, niet toe te staan. Een minimum-termijn van *vijf jaren privaat*-bezit acht ik als proeftijd wenschelijk, ter voorkoming van onberaden stappen, waartoe de bevolking wellicht door een of anderen invloed van buiten mocht geraken. Gedurende dien proeftijd heeft zij gelegenheid, te ondervinden of zoodanige stabiliteit met haar belang strookt. Zij kan natuurlijk een langeren proeftijd nemen, maar geen korteren.

Ad. artt. 5 en 6. Het geval, dat een vroegere bezitter van *sawah jåså*, — wiens grond, eigenlijk ten gerieve van den Staat (doch zonder diens medeweten), *communaal werd verklaard*, — teruggave verzoekt van zijn eigen stuk grond, kan aanleiding geven tot moeilijkheden.

Immers bij het herstel van gepleegd onrecht behoort tevens gelet te worden op het belang van de personen, aan wie aandeelen in zoodanige perceelen zijn gegeven geworden, want deze laatsten hebben daarvoor diensten moeten presteeren. Zijn die aandeelen tot

zeer kleine uitgestrektheden versnipperd, dan zullen de later toegetredenen gemakkelijker daarvan afstand doen, dan voor 't geval de aandeelen zóó groot zijn, dat het gemis er van den betrokkenen een belangrijk middel voor hun onderhoud zou ontnemen.

De verschillende omstandigheden, welke zich bij deze quaestiën zullen of kunnen voordoen, kunnen onmogelijk vooraf worden geregeld. Veel moet worden overgelaten aan het beleid van hen, aan wie de oplossing er van zal worden toevertrouwd.

Alleen is bij art. 6 voorzien in *twee* gevallen; namelijk: bij *d* is de *verjaring*, waarop de veronrechte zijn recht op herstel verliest, gesteld op 20 *jaren*.

Bij *c* is een uitgestrektheid van *één baoe* gesteld als maximum waarop hij zijn recht kan doen gelden, indien anderen gedurende *tien jaren* het medegebruik van zijn grond hebben gehad. Het meerdere dient om deze laatsten eenigszins schadeloos te stellen.

Ad. art. 7. Op ongeveer gelijke wijze als hierboven, is bij art. 7 voorzien in gevallen van terugkeer tot den vroegeren toestand van *privaat communaal* bezit.

Art. 8. Bij dit artikel wordt bepaaldelijk er op gewezen, dat aan de inlandsche bevolking de vrijheid wordt gelaten, om hare conversies zelve te regelen, en dat de tusschenkomst van het Bestuur alleen op haar verzoek zal worden verleend.

De Staatsspoorwegen en de residentiën Kediri en Madioen.

In de jongste nummers van *de Indische Gids* zijn verschillende opstellen geplaatst over de Staatsspoorwegen op Java, en ook is dit onderwerp in een paar Indische bladen behandeld.

Die stukken vestigen de aandacht op de ontzettend hooge vrachtprijzen van goederen, toonen aan, dat zij door niets gerechtvaardigd zijn en wijzen er in algemeenen zin op, dat bij vordering van zóó hooge prijzen geen ontwikkeling van handel en nijverheid en geen verspreiding van welvaart verwacht kan worden.

Ik wensch ten aanzien der gedeeltelijk reeds in exploitatie, gedeeltelijk nog in aanleg zijnde lijn Soerabaja—Kediri—Madioen, meer in het bijzonder aan te toonen, dat lage tarieven onontbeerlijk zijn voor de ontwikkeling van die streken der gewesten Kediri en Madioen, die zullen doorsneden worden.

Gedurende de vele jaren die ik daar doorbracht, heb ik aanschouwd, hoe gemis van een goedkoop transport die streek bij andere gewesten heeft doen achterblijven in welvaart, en oorzaak is geweest, dat zij op verre na niet opbrengt aan het land wat, de uitgestrektheid en de vruchtbaarheid in aanmerking genomen, uit haar kan getrokken worden.

De cijfers der koloniale verslagen leiden tot dezelfde gevolgtrekkingen. Daar die verslagen door de Regeering zelve gegeven zijn, zullen zij hoofdzakelijk tot grondslag dienen mijner beschouwingen.

De residenties Kediri en Madioen die door den Staatsspoorweg zullen doorsneden worden, behooren tot de schoonste en uitgestrektste gewesten van Java.

Madioen heeft een oppervlakte van 148.7 ☐ geographische mijlen en is in grootte het derde der 22 gewesten op Java; Kediri is met 117.7 ☐ geogr. M. het zesde in uitgestrektheid.

De gronden zijn zeer vruchtbaar en voor alle hoofdcultures geschikt.

Uit bijlage Q Q van het Koloniaal Verslag voor 1880 blijkt, dat in opbrengst aan padi de gronden in Kediri en Madioen gemiddeld hooger staan dan het meerendeel der overige gewesten.

Bijlage P. P. van dat verslag toont aan, dat behalve in Cheribon, Pasoeroean, Probolinggo, Besoeki, Banjoewangi en Kedoe, de verhouding der bewaterbare tot de niet-bewaterbare sawahs gunstiger is in Kediri en Madioen dan in de andere gewesten op Java.

Madioen is het gewest, waar gemiddeld per bouw aanplant de meeste suiker wordt geproduceerd. (Bijl. V V Kol. Verslag 1880) Het staat derhalve ten deze boven de 9 andere gewesten waar de Gouvernementssuikercultuur nog gedreven wordt.

In bijlage U U van dat verslag is te vinden, dat in Madioen na de Preanger, Tegal, Pasoeroean, Semarang, Soerabaja en Probolinggo van het minst aantal Gouvernementskoffieboomen één pikol koffie verkregen werd, zoodat Madioen boven 10 andere gewesten uitmuntte.

Voor tabak zijn in 't bijzonder de gronden van Kediri zeer geschikt (zie bladz. 175 van het Kol. Verslag 1880).

Indigo, hoezeer slechts voor plaatselijk gebruik verbouwd, groeit in beide residenties zeer goed.

Beide gewesten, Kediri en Madioen, bezitten voorts uitgestrekte djati- en wildhoutbosschen

Kalk wordt op vele plaatsen aangetroffen, en de grond is over een groot deel geschikt tot steen- en pannenbakken.

In Kediri worden bovendien marmergroeven en, speciaal in Blitar, natuurlijke watermortel gevonden.

Wegens die rijkdommen van den uitgestrekten bodem der residenties Kediri en Madioen moesten deze gewesten tot de meest bevolkte, meest welvarende en voor het Gouvernement meest productieve behooren.

Doch dat is in geenen deele het geval.

Blijkens Bijlage A van het Kol. Verslag voor 1880, in verband tot de bekende uitgestrektheid der betrokken gewesten, heeft Madioen 6573 zielen per ☐ geogr mijl en Kediri 6175, terwijl Soerabaja 15012, Bagelen 19255, Probolinggo 8248, Banjoemas 9908, Kedoe 18832, Djokja 7988, Soerakarta 8279, Rembang 7317, Japara 14716 enz. enz. zielen per gelijke oppervlakte tellen.

Welvaart zoekt men onder de inlandsche bevolking van Madioen en Kediri te vergeefs.

Zij is arm, in alle handel ontstaat bij elken minder ruimen padi-oogst stagnatie en met moeite worden jaarlijks de betrekkelijk niet hooge belastingen opgebracht.

Vergelijkt men de inkomsten die het land van de gronden in Madioen en Kediri trekt, als landrente, en van de bedrijven en neringen als belasting op het bedrijf, met die in de andere gewesten op Java, dan blijkt uit Bijl. N. van het Kol. Verslag voor 1880, dat hoezeer de residentie Madioen in uitgestrektheid het 3de gewest van Java is, zij in opbrengst aan landrente het 15de en aan bedrijfsbelastingen het 17de is, terwijl voor de residentie Kediri die cijfers 7 en 12 bedragen.

Gaat men den gemiddelden aanslag per beplante eenheid na, dan verkrijgt men uit de cijfers in Bijl. N. van het Kol. Verslag voor 1880, dat in Madioen die aanslag per bouw bedraagt gemiddeld *f* 3.67, daarentegen in Pasoeroean *f* 11.06, in Probolinggo *f* 9.35, in Besoeki *f* 9.30, Bagelen *f* 8.58, Bantam *f* 7.41, Kedoe *f* 6.63, Bagelen *f* 5.72, enz. enz., terwijl in Kediri dat cijfer *f* 6.88 beloopt.

Vergelijkt men den aanslag van inlanders in de bedrijfsbelasting gemiddeld per hoofd, dan blijkt uit Bijl. L L van het Kol. Verslag voor 1880, dat hij in Madioen en Kediri lager is dan in het meerendeel der andere gewesten.

In de genoemde twee residenties doet zich derhalve het verschijnsel voor, dat hoezeer zij in uitgestrektheid en rijkdom van grond tot de *eerste* gewesten van Java behooren, zij in welvaart der bevolking en als bronnen van inkomst voor het Gouvernement *verre ten achteren* staan bij de meeste overige.

De oorzaak van dezen voor de bevolking ongelukkigen en voor het land nadeeligen stand van zaken ligt in het gebrek aan een onbelemmerd, spoedig en goedkoop transport van de landbouwproducten naar de noordkust en van de koopmanschappen naar het binnenland, en dat gebrek wordt *het sterkst in Madioen* gevoeld, daar voor dit gewest de afstand het grootst en de beschikbare transportweg het gebrekkigst is.

Als wegen voor afvoer van producten worden in Kediri de Brantasrivier en in Madioen de Solo-rivier gebezigd.

Beide rivieren zijn echter slechts in een gedeelte van den Westmoesson, als het water gewassen is, voor bevaring geschikt, zoodat de producten in den Oostmoesson geoogst langen tijd in de pakhuizen moeten blijven liggen; het traject naar Soerabaja is door verschillende oorzaken niet van gevaren ontbloot, zoodat het vervoer veel

langer duurt dan wenschelijk is voor de hoedanigheid der voortbrengselen.

Deze bezwaren hebben een allernadeeligsten invloed op de prijzen die de bevolking maakt voor de producten, welke zij moet verkoopen om de belastingen te betalen en zich de levensbehoeften aan te schaffen, die zij zelve niet telen of vervaardigen kan. Vandaar dat de prijzen der rijst in Kediri en Madioen de *laagste* zijn van *geheel Java* (vergel. Bijl. P P van het Kol. Verslag 1880).

Tot uitvoer van tweede gewassen, in 't bijzonder aard- en peulvruchten, bestaat in het geheel *geen* gelegenheid, daar zij, aan bederf onderhevig, spoedig moeten vervoerd worden.

Van een en ander is het betreurenswaardig gevolg, dat de bevolking die voor haar rijst geen den arbeid loonenden prijs kan erlangen, van dit hoofdgewas niet meer plant dan strikt noodzakelijk is, en niet meer tweede gewassen teelt dan plaatselijk is te consumeeren.

Dit wordt getuigd door de 19086 bouws (Bijl. P P Kol. Verslag 1880), die, aan de bevolking van Madioen en Kediri ten gebruike afgestaan en slechts op bebouwing wachtende, *jaarlijks door haar onbeplant worden gelaten*, en door de duizenden bouws woeste gronden die onontgonnen blijven, niettegenstaande water tot bevloeiing voldoende aanwezig is.

Evenzeer is de inlandsche nijverheid gedrukt, daar de prijzen der voortbrengselen te veel door het vervoer verhoogd worden dan dat de producten elders verkoopbaar zouden zijn.

Ook de Europeesche industriëelen gevoelen in groote mate den nadeeligen invloed van het bestaand gebrekkig en duur transport.

De passende winsten, aan suikerindustriëelen elders ten deel gevallen, werden hier nooit genoten; veeleer kostte het moeite zich tegen belangrijke schade te vrijwaren. Hoezeer dan ook èn geaardheid van grond èn waterhoeveelheid dit zouden begunstigd hebben, nooit heeft eenige uitbreiding dezer industrie plaats gehad, en zelfs zijn drie ondernemingen geheel opgegeven en gesloopt.

Met houtcontracten zijn door gelijke oorzaak in Madioen nooit goede zaken gemaakt; koffieondernemingen mogen zich aldaar evenmin in een gunstigen toestand verheugen.

Het overal in de residentiën Kediri en Madioen en in 't bijzonder in deze laatste te voorschijn tredend gemis van welvaart onder de bevolking, de geringe ontwikkeling van handel en industrie onder Europeanen en de daaruit voortvloeiende geringe inkomsten van den Staat, zijn aldus toe te schrijven aan het isolement waarin die streken verkeeren.

Uit dien hoofde kon geen gunstiger terrein voor aanleg van een spoorweg worden uitgekozen, dan Kediri-Madioen.

Doch de eerste voorwaarde waaraan spoorweg-transport moet voldoen is deze, dat het goedkoop zij, *veel* goedkooper dan het bestaande, ergo niet vastgesteld worde nagenoeg gelijk met den bestaanden prijs van vervoer.

Dán zal de waarde der voortbrengselen van landbouw en nijverheid stijgen en zullen de prijzen der koopmanschappen van elders aan te voeren dalen, waardoor de inkomsten der bevolking belangrijk meer zullen gaan bedragen en de uitgaven voor levensbehoeften, die zij zelf niet kan voortbrengen, geringer zullen worden.

Er zal dan in 't bijzonder *voor de inlandsche bevolking* ontstaan voordeel uit de uitbreiding van den landbouw, uit de beplanting der 19086 bouwvelden die daar nu *jaarlijks braak* blijven liggen en uit de ontginning der duizenden bouws gronden die nog woest zijn; er zal dan aanleiding voor haar zijn tot het algemeen in toepassing brengen van intensieve cultuur, waarnaar de Regeering zoo verlangende uitziet, doch tot bereiking waarvan zij zulke slechte middelen te baat neemt, en tot vermeerdering van den aanplant van tweede gewassen, die nu slechts door ambtelijke pressie op zekere hoogte wordt gehouden.

Uitbreiding van de industrie der Europeesche ondernemers zal mede op groote schaal kunnen plaats grijpen.

En door dit alles zal niet alleen de inl. bevolking gebaat worden, maar zullen ook 's lands inkomsten belangrijk stijgen.

Bij een goedkoop transport zal de waarde der landbouwproducten verhoogd worden, en aangezien de landrente berekend wordt naar de waarde van het bruto-product zal zij aanzienlijk meer gaan bedragen.

Men mag aannemen dat dáárdoor deze belasting in de residentie Madioen al dadelijk zal gebracht kunnen worden op de gemiddelde hoogte waarop die in het overige deel van Java is.

Gemiddeld wordt daar *f* 6.20 per bouw geheven (vergel. Bijl. N. van het Kol. Verslag voor 1880) en dit cijfer voor Madioen toepassende, zal de landrente der in gebruik zijnde gronden *f* 495 851 's jaars meer beloopen dan thans.

Worden daarbij de in dat gewest gelegen 13492 bouws onbeplante velden bebouwd, dan zal dit nog tot een verhooging van *f* 83515 aanleiding geven.

Evenzoo zullen door de meerdere waarde der producten van inlandsche nijverheid, de verdiensten toenemen van hen die zich daarmede bezig houden, en hieruit zal voortvloeien, dat de bedrijfsbelasting

welke 2 % van die verdiensten moet bedragen, veel meer rendeert. Men kan zonder te ver te gaan aannemen, dat zij al zeer spoedig nadat de exploitatie van den spoorweg volgens een laag tarief begonnen is, gebracht zal kunnen worden tot hetgeen gemiddeld in alle overige gewesten op Java per contribuable wordt betaald, zoodat er dan (vergelijk Bijl L L van het Kol. Verslag van 1880) *f* 2.80 per hoofd zal worden opgebracht, en de schatkist in het geheel *f* 13.113 meer zal ontvangen.

Beide verhoogingen der landsinkomsten zijn zeer laag berekend en ver beneden hetgeen zij waarschijnlijk zijn zullen. Ik vestig er toch de aandacht op, dat bij een heffing van *f* 6.20 per bouw aan landrente in de residentie Madioen, deze nog verre ten achteren blijft bij Pasoeroean waar *f* 11.06, Probolinggo waar *f* 9.35, Besoeki waar *f* 9.30, Bagelen waar *f* 8.38, ja, het ongelukkige Bantam waar *f* 7.41 per bouw geheven wordt, terwijl bijaldien gemiddeld *f* 2.80 van elkeen in de bedrijfsbelasting aangeslagene wordt gevorderd, dit nog beneden Djokja is, waar *f* 5 83, Solo waar *f* 4.19, Madoera waar *f* 6.45, Besoeki waar *f* 4.30, Pasoeroean waar *f* 3.71, Bantam waar *f* 3.85, Soerabaja waar *f* 3.37, gemiddeld per hoofd wordt geheven.

Buiten rekening zijn dan nog gelaten de ontginning van woeste gronden en de toeneming van handel en nijverheid.

De dadelijke verhooging van landrente en bedrijfsbelasting zal dus alleen in de Residentie Madioen jaarlijks de ronde som van *f* 592500 bedragen, terwijl het te verwachten is, dat de bevolking die belastingen met grooter gemak zal opbrengen dan thans.

Voor de residentie Kediri is een evenredige stijging van landsinkomsten tegemoet te zien; gerust kan die op *f* 400 000 geschat worden.

Bovendien zullen alle andere landsinkomsten stijgen door meerder vertier, doch die vermeerdering is uit den aard der zaak thans nog niet in cijfers weer te geven.

Stelt men echter de vraag of de tarieven der Indische spoorwegen, op welker leest ook die der lijn Soerabaja—Kediri Madioen zullen geschoeid worden, aan de voorwaarde die gesteld is om de beschreven voordeelen voor land en volk te behalen voldoen, dan is het antwoord, helaas: neen!

Die tarieven zijn schrikbarend hoog; de daarnaar berekende transportkosten zijn zelfs hooger dan die, welke thans de streek Kediri-Madioen reeds drukken.

De vracht per spoor zal bedragen voor rijst, koffie, suiker, alle aardvruchten 12 cents per 1000 kilo per kilometer!

Daar Madioen 179 kilometer van Soerabaja verwijderd is, zal

derhalve de vracht bedragen *f* 2.14 per 100 kilo of *f* 1.34 per pikol, behalve de onkosten naar en van het station, die minstens zullen bedragen *f* 0.10 per pikol; alzoo te zamen *f* 1.44 per pikol rijst, padi, suiker, koffie en andere producten!

Daarentegen bedragen die kosten per vaartuig langs de Solo-rivier *f* 0.50 à *f* 0.60 per pikol van alle producten. Nu is aan dit laatste transport wel het nadeel verbonden, dat het slechts in den Westmoesson kan plaats grijpen en dat het aan gevaar onderhevig is, doch aan het vervoer per spoor is het nadeel verbonden, dat, om de producten hun bestemming te doen bereiken, zijnde de pakhuizen van den handel, zij moeten worden overgeladen, terwijl bij het riviertransport de lossing kan plaats grijpen direct in de pakhuizen zelven, daar de vaartuigen vlak hiervoor komen te liggen.

Zeker behoeft het geen breede uiteenzetting, dat producten als padi, rijst, aard- en peulvruchten, ja, suiker, die met betrekking tot hun gewicht een geringe waarde hebben, niet met zulke hooge transportkosten als de tarieven aanwijzen kunnen belast worden, daar dan de prijsverhooging zóódanig zoude worden, dat zij voor dat bedrag op de plaats van bestemming niet van de hand zouden zijn te zetten.

De spoorweg zal aldus met de bestaande tarieven voor den landbouw, den handel en de nijverheid in de residenties Kediri en Madioen geen verbetering van het transportwezen opleveren.

Het is alleszins waarschijnlijk, dat, evenals op de reeds in exploitatie zijnde lijn, van het spoor zal worden gebruik gemaakt voor locaalvervoer en door reizigers, en dat hierdoor, behalve dekking der exploitatie- en vernieuwingskosten, een kleine rente van het aanlegkapitaal zal verkregen worden, maar ik stel de vraag: *is dat het doel waarmede spoorwegen in Indië worden aangelegd?*

In alle andere deelen van den aardbol waar spoorwegen worden gebouwd door den Staat zelf of daartoe concessiën verleend, is het hoofdbeginsel geweest, alvorens men dergelijk monopolie van transport instelde of verleende, dat het spoedig vervoermiddel noodig was tot ontwikkeling van landbouw, handel en nijverheid en hieraan moet worden dienstbaar gesteld door geringe transportkosten.

Vandaar, dat de regeeringen steeds gestreefd hebben naar de laagst mogelijke tarieven van vrachtgoederen en dat die overal per kilometer lager zijn gesteld voor groote afstanden dan voor kleine, ten einde streken des lands die geïsoleerd liggen, met hunne voortbrengselen te kunnen doen concurreeren tegen die welke gunstiger gelegen zijn.

Waar de Staat zelf de exploitatie in handen heeft, zijn de laagst mogelijke tarieven vastgesteld, en waar de exploitatie door maat-

schappijen geschiedt, zijn zoodanige tarieven door den Staat bedongen, waarbij deze uitsluitend op het oog had de *algemeene verspreiding van welvaart.*

In Frankrijk, waar wel de laagste tarieven bestaan, niettegenstaande de spoorwegen door maatschappijen worden geëxploiteerd, treft een belasting het personenvervoer, doch heeft de Regeering het vervoer van vrachtgoederen niet durven belasten, overtuigd als zij was, dat een verhooging van de kosten van dat vervoer, zij het ook dat die direct als belasting in 's lands kas vloeie, den nadeeligsten invloed moet hebben op den handel en op de landsinkomsten.

Ziet men in Europa de regeeringen aldus streven naar zoo laag mogelijke tarieven voor vrachtgoederen in het belang der staatsinkomsten, de maatschappijen van exploitatie stellen de tarieven zoo laag mogelijk ten einde het vervoer te doen toenemen; ja, door vele werden secondaire lijnen in exploitatie gebracht die op zichzelf geen voordeel afwerpen, maar dienen moeten tot voeding der hoofdlijnen.

En wat ziet men in Nederlandsch-Indië gebeuren?

Daar kan men aanschouwen, dat op de van Staatswege aangelegde en geëxploiteerde spoorwegen, voor vrachtgoederen de hoogste tarieven der wereld bestaan, tarieven die geen vervoer van producten in 't groot toelaten en waardoor alle directe en indirecte voordeelen die overal elders uit den aanleg van spoorwegen voortspruiten, op Java moeten uitblijven, terwijl bij een laag tarief de rente der spoorwegen reeds geheel zou betaald kunnen zijn door de verhooging van de opbrengst der belastingen, zooals hiervoren is aangetoond.

Reeds elders, en het laatst in de „Statistieke bijdragen enz.", opgenomen in het Mei-nummer van dit tijdschrift, is breedvoerig uiteengezet hoe ontzettend hoog de tarieven der Staatsspoorwegen zijn, en aangetoond, dat men ze noch door de kosten van aanleg noch door die van exploitatie gerechtvaardigd kan achten en dat zij veel lager kunnen worden gesteld zonder dat dit onmiddellijk financieel nadeel zal veroorzaken.

Eenige feiten en de reeds door mij opgegeven cijfers bewijzen, dat die tarieven het gebruik van den spoorweg als vervoermiddel voor producten beletten.

In 1879 maakte de fabriek Sroeni in Sidhoardjo gebruik van het spoor tot vervoer van zijn suikers naar Soerabaja en tot aanvoer van daar van materialen, maar zij heeft het volgend jaar daarvan weder afgezien omdat dit transport te duur uitkwam.

Van de lijn Porrong—Soerabaja (lijn Pasoeroean—Soerabaja) maken 5 der daaraan gelegen 9 suikerfabrieken geen gebruik.

De 14 aan de lijn Mokjokerto-Soerabaja liggende suikerfabrieken hebben verklaard, wegens de hooge kosten geen gebruik te kunnen maken van het spoor voor het vervoer van producten.

Aldus zijn er op twee kleine gedeelten der lijnen Soerabaja-Pasoeroean en Soerabaja-Kediri twintig suikerondernemingen, die een totaal product van ruim 700000 pikols of 43750 ton suiker en stroopsuiker aan het vervoer per spoor onttrekken moeten wegens de te hooge tarieven.

Voor de zuidelijk van Mokjokerto in Kediri en Madioen gelegen fabrieken is het transport nog duurder, door den grooteren afstand tot Soerabaja; met te meer reden zullen ook deze ondernemers hun product — ± 200000 pikols of 12500 ton suiker en stroopsuiker — niet per spoor transporteeren.

Waar nu de transportkosten te hoog zijn voor suiker, welk product een gemiddelde waarde heeft van *f* 14 de pikol, zijn ze voorzeker veel te hoog voor producten van $^1/_6$ tot $^1/_2$ dier waarde per pikol, en zal er derhalve ook geen sprake van kunnen zijn, dat die per spoor vervoerd worden.

De Minister van Koloniën heeft, in zijn antwoord op de interpellatie van den heer de Casembroot over het exorbitante dèr tarieven, in de zitting der Eerste Kamer van 21 Maart beweerd, dat de spoorweg Soerabaja-Malang-Pasoeroean onmiddellijk na het in exploitatie brengen een groot voordeel aan de landbouwers had aangeboden voor het vervoer van producten, doch die bewering wordt volstrekt niet gestaafd door hetgeen Z. E. ten bewijze er van aanhaalt.

Z. E. beroept zich toch op bladz. 117 van het Koloniaal Verslag van 1880, waar onder de *voornaamste vrachtgoederen*, die vervoerd zijn, een tal van producten voor de inlandsche markt genoemd wordt.

Doch wat beteekent dit, wanneer niet blijkt de hoeveelheid van het vervoerde?

Onder diezelfde *voornaamste vrachtgoederen* zijn o. a. ook opgenomen planten, bloemen, ja, boomen, en het vervoer van die drie artikelen te zamen zal wel geen ton bedragen hebben.

De enkele vermelding der producten voor de inlandsche markt als *voornaamste vrachtgoederen* naast artikelen, die in zóó geringe hoeveelheid vervoerd zijn, beteekent derhalve niets.

Z. E. zeide ook dat het niet aanging apodictisch te beweren, dat de inlandsche landbouwer geen baat vindt bij de spoorwegen, wanneer in de officieele stukken van de Regeering de *hoeveelheid*

der vervoerde *producten* werd opgegeven; maar zoowel op bladz. 117 als elders in het aangehaald Koloniaal Verslag zoekt men te vergeefs naar die cijfers. Neen, de Regeering gaf die cijfers niet op.

In het Kol. Verslag van 1879 werden de vervoerde hoeveelheden voor elk der voornaamste vrachtgoederen *wel* gespecificeerd aangewezen; waarom is dit in het verslag van 1880 niet gedaan? Zou daarvan de oorzaak zijn, dat juist de inlandsche producten daaronder met zóó luttele hoeveelheden paraisseeren dat nu de specifieke opgave niet wenschelijk was?

De hoeveelheden der vervoerde inlandsche producten kunnen niet groot geweest zijn.

Op blz. 117 van het aangehaalde Koloniaal Verslag staat vermeld,

dat de hoeveelheid vervoerde vrachtgoederen bedroeg	52081 ton.
waaronder Gouvernementsgoederen	19337 „
Blijft	32744 ton.

Hieronder zijn nog begrepen de Gouvernementsproducten door aannemers langs den spoorweg vervoerd, waarvoor *f* 119.694 05 ontvangen werd (waarom de tonneninhoud niet vermeld is, is onbegrijpelijk). Berekent men de tonnenmaat uit hetgeen de ton vrachtgoed gemiddeld opbracht,

zijnde *f* 5.61, dan krijgt men	21335 ton.
Blijft .	11409 ton

voor alle andere vrachtgoederen!

Voor hoeveel deze hoeveelheid bestaat uit goederen van leveranciers, voor hoeveel uit suikermachineriën en brandstoffen van suikerfabrieken, voor hoeveel uit koffie en andere producten van Europeesche industrieelen en voor hoeveel eindelijk uit producten van inlandschen landbouw en nijverheid, is niet bekend, doch dit is zeker, dat waar de hoeveelheid van het vervoerde reeds zóó gering is en daaronder nog begrepen zijn de onder de drie eerste categoriën vermelde goederen, er voor den inlandschen landbouw en nijverheid weinig overblijft.

Ook de door de Regeering omtrent de lijn Soerabaja-Pasoeroean Malang gepubliceerde cijfers leiden aldus tot de slotsom, dat er voor het vervoer van producten door den inlander geteeld, van den spoorweg geen gebruik van eenig belang is gemaakt.

Zij leveren derhalve volstrekt niet het bewijs, hetwelk de Minister van Koloniën er aan ontleend wil hebben, dat de tarieven het gebruik van den spoorweg tot het vervoer van producten in het groot wèl toelaten.

Neen! al het door mij aangevoerde toont ten duidelijkste aan, dat die tarieven daartoe veel te hoog zijn.

De exploitatie van de lijn Soerabaja-Kediri-Madioen op deze wijze, belooft dan ook geene voordeelen te zullen bieden noch aan de bevolking, noch aan den Staat.

Door mij is in het licht gesteld, welk een dringende behoefte er bestaat in de residenties Madioen en Kediri aan een goedkoop en spoedig transport, welk een veld van uitbreiding voor landbouw en industrie die gewesten bieden en welk een ontzaggelijke vermeerdering daarvan te verwachten is voor de staatsinkomsten.

Treurig is het, dat door een bekrompen wijze van exploitatie die schoone uitkomsten niet zullen kunnen verkregen worden.

Hoogst wenschelijk is het, dat de Vertegenwoordiging, die zoo goedgunstig toestond, dat eindelijk eens eenig Indisch geld werd besteed aan den aanleg van spoorwegen op Java, nu ook zorge, dat de inlander die dat geld opbracht daarvan de voordeelen geniete.

Beschouwingen

VAN DEN OUD-INSPECTEUR VAN DEN WATERSTAAT IN NEDERLANDSCH-INDIË

H. M. DIBBETZ

over de brochure van den Heer Vreudenberg:
»*Iets over Waterwegen en Waterleidingen op Java*".

Eenigen tijd geleden zag een brochure het licht, die onder den bescheiden titel van: »Iets over Waterwegen en Waterleidingen op Java, door H. Vrendenberg", tal van zaken betreffende den toestand en de welvaart van dat land in algemeenen zin behandelt. Zij bevat toch voorstellen nopens verbeteringen in:

den algemeenen riviertoestand;
de bevaarbaarheid der rivieren;
de binnenlandsche scheepvaart;
de overstroomingen;
den slibafvoer en de aanslibbing van kusten en havens;
de irrigatie, en
den algemeenen gezondheidstoestand.

Omtrent een en ander wensch ik, zonder in technische beschouwingen te treden, mijn denkbeelden mede te deelen, in de hoop dat de bespreking van zulke belangrijke zaken als waarvan hier quaestie is, leiden zal tot verlevendiging van belangstelling en tot het bekomen van die kennis, die in de eerste plaats noodig is om met vrucht voorstellen ter verbetering van algemeene toestanden te ontwerpen.

De inkleeding van het werk komt mij minder gelukkig voor. Zonder overzicht worden in het eerste hoofdstuk alle zaken welke

de schrijver wenscht te verbeteren in behandeling genomen, terwijl in de volgende hoofdstukken rivieren, bergstroomen, boven- en beneden-rivieren, enz. afzonderlijk worden beschouwd. Het onvermijdelijk gevolg daarvan is herhaling en verbrokkeling.

Als de schrijver op den voorgrond had gezet wat hij beoogde en elke zaak afzonderlijk besproken had, zoude hij — als ik mij zoo eens mag uitdrukken — beter te genieten zijn geweest, dan nu men in verschillende gedeelten van zijn werk moet nagaan wat hij bij de behandeling van eenzelfde zaak vooropstelt.

Verder treedt hij bij de beschrijving van kunstwerken in détails die zonder teekeningen dikwijls moeilijk te begrijpen en toch ook op het eigenlijke doel van minder invloed zijn.

Maar dat alles is slechts een quaestie van vorm.

De hoofdzaak is, of de verschillende zaken werkelijk verbetering noodig hebben en of de aangegeven middelen inderdaad aanbeveling verdienen.

Bij de bespreking der volgende punten uit schrijvers werk zullen wij het antwoord vinden:

A. De herwouding ter bekoming van een meer gelijkmatig rivierprovenu.

B. De beplanting van berghellingen ter verhindering van afvoer van slib en andere stoffen en de voorstellen van de Commissie tot verbetering van Straat Madoera vergeleken met die van schrijver.

C. De irrigatie.

D. De rivierverbetering met betrekking tot de bevaarbaarheid.

E. De aangegeven loop der werkzaamheden ter bekoming van rivierkennis.

F. De bedijking, en

G. De aangegevene drinkwater- en afvoerleiding ter bevordering van den algemeenen gezondheidstoestand.

Dat ik mij tot algemeene beschouwingen beperken moet, volgt uit het karakter van dit opstel.

A. HERWOUDING TER BEKOMING VAN GELIJKMATIG RIVIERPROVENU.

Schrijver beweert, dat de oorzaak van den slechten toestand der rivieren in het verwoesten der bergwouden moet worden gezocht, en men door wederaanplanting daarin verbetering kan brengen. (blz. 32)

Dit geeft aanleiding tot de volgende opmerkingen.

Bosschen hebben invloed op het klimaat om reden dat

afwezigheid van bosch de temperatuur verhoogt;

aanwezigheid van bosch de temperatuur verlaagt door schaduw, verdamping en uitstraling.

Ook is het aan te nemen dat in verscheidene streken der wereld de ontbossching een nadeeligen invloed op den regenval en riviertoestand heeft uitgeoefend.

In Oostenrijk is men zóó overtuigd van het nadèel van déboisement, dat er verordeningen bestaan, waarbij zelfs aan particuliere bezitters verboden is, jaarlijks meer dan een bepaalde hoeveelheid te vellen, en naar gelang van de uitkapping moet er voor nieuwen aanplant worden gezorgd.[1])

In Frankrijk, waar de Staat slechts voor een klein gedeelte eigenaar is der gronden, heeft men getracht het réboisement aan te moedigen door de wet van 28 Juli 1860, die voor het herbosschen ondersteuningen van geldelijken en materiëelen aard toezegt aan gemeenten, particulieren en établissementen.[1])

Mag men hieruit het gevolg trekken dat hetgeen voor Oostenrijk, Frankrijk en voor andere landen dienstig is, ook voor Java goed is?

Ik vermeen dat men de plaatselijke omstandigheden in rekening moet brengen.

In het *Natuurkundig tijdschrift van N. I.*, jaargang 1855, komt de beschrijving voor van eene reis, door den heer J. E. Teysman over Midden-Java gemaakt.

Daaruit blijkt dat toen:

de Merbaboe, Merapi, Sindoro, Soembing van alle geboomte ontbloot waren;

dat de bosschen op de Lawoe tot op een hoogte van 4000 voet geheel waren uitgeroeid;

dat in de streek van Dieng naar Wonosobo alles heinde en ver was weggekapt;

dat de djati-bosschen op de Tjeremeh waren uitgeroeid en op de hoogte van 5000 voet het oorspronkelijke woud begon;

dat voorbij Karang Sambong gaande naar Soemedang de weg liep langs uitgeroeide djati-bosschen;

dat men in de Kedoe evenmin als in de Bagelen en Banjoemas bosschen aantrof, enz. enz.

Als men nu het effect van bosschen, namelijk:

bevordering van regen, en

langzame afvloeiing van 't water in de waterloopen, voor Java wil

---

[1]) Zie *Verhandeling van het K. Instituut van Ingenieurs* 1862—1863. Reis van den Hoofdingenieur H. de Bruin naar Frankrijk en Noord-Italië.

constateeren, dan zou uit de enorme uitroeiing waarmede de heer Teysman ons in kennis stelt moeten volgen:

dat er een in 't oog loopende mindere regenval was, en

dat de enkele regens die nog vielen veel sneller dan vroeger in den vorm van rivieren de vlakten moesten bereiken, dus dat er spoediger bandjirs ontstonden.

In 1857 ben ik in Midden-Java gekomen en ik heb in de jaren 1876—1878 daar veel rondgereisd.

Nooit echter heb ik er over hooren spreken dat men in vroeger tijd zooveel meer, of liever meer gelijkmatig verdeelden regen had, dan wel dat toen de bandjirs zooveel minder snel kwamen opzetten of minder vermogend waren.

Zelf heb ik geene regenwaarnemingen gedaan, maar ook heb ik niet bespeurd dat de hoeveelheid regen sedert 1857 opvallend verminderd was, wat toch langzamerhand plaats had moeten hebben indien de theorie omtrent de uitroeiing op Java bevestigd werd.

Zijn er jaren geweest van bijzonder veel overstroomingen, dan kan zulks toch zeker niet aan een geringen regenval in de ontboschte streken worden toegeschreven; en van een anderen kant waren er vele jaren waarin de Westmoesson normaal was.

Ik heb wat de overstroomingen betreft slechts te wijzen op het jaar 1861, toen de Serajoe een buitengewoon hoogen waterstand had.

Die rivier ontspringt uit de Sindoro welke ontboscht is.

De Progo, Ello, Kali Glis, Serajoe, Kalie Solo, Bogowonto -- alle rivieren die van ontboschte berghellingen afkomen — zijn in capaciteit niet merkbaar verminderd.

Als ik dat in aanmerking neem, dan kan ik er moeilijk toe komen om aan de bosschen op Java zoo geheel en al het vermogen toe te kennen dat de bosschen in andere landen, naar men beweert, hebben.

Ik vermeen dat de oorzaak van den regenval op Java meer gezocht moet worden in de plaatselijke gesteldheid en vorming van dat eiland en in de cultuur die op de berghellingen vroegere wouden vervangen heeft. Java is een langwerpig eiland met uitgestrekte bergketens en vele bergtoppen. De atmospheer, die door de verdamping van het zeewater ruime gelegenheid heeft om vochtigheid op te nemen, strijkt langs de berghellingen en bergtoppen; dat is: de warme lucht stijgt; de koude lucht der bergen daalt, en kan zoodoende de vochtigheid der warme lucht in den vorm van regen doen uitvloeien.

Dit omtrent het ontbosschen op Java.

Bij het wederbewouden dient men wel acht te geven op den toestand van Java met betrekking tot de moessons.

Stel, dat een belangrijke streek weder bewoud was, zoodat daardoor

invloed op den regenval kon worden uitgeoefend, dan is het, zooals schrijver zegt, niet tegen te spreken, dat in de eerste tijden van den regenval, deze langzaam in het rivierbed komt, daar de regen in den begroeiden grond tegenstand vindt en door de bladeren en den humus wordt opgenomen.

Maar als die grond geheel vol is, dan is er van verdere opneming geen sprake meer, en het water vloeit in den waterloop alsof er geen tegenstand was.

Die toestand moet zich voordoen dáár waar men lange aanhoudende regens heeft, iets wat juist op Java van toepassing is, omdat hier maanden achtereen, hetzij in meerdere, hetzij in mindere mate een bepaalde regentijd heerscht.

De berg alleen reeds geeft afkoeling van de warme vochtige lucht die uit de vlakte opstijgt, en daardoor aanleiding tot regen, en hierbij komt de invloed van het bosch, dat de temperatuur nog meer doet dalen en dus de regenvorming vermeerdert. Ergo, zal daar de grond eerder van water verzadigd worden.

Ten aanzien van het doel dat men zich met de bewouding voorstelde — langzame toestrooming van 't water in den waterloop — zou men zich dus misrekenen.

Althans twijfelachtig is het, dunkt mij, of de ontwouding van Java die gevolgen gehad heeft die men in 't algemeen — en ook schrijver — vermeent daaraan te moeten toekennen.

Men heeft, ja, plaatsen waar voor de bosschen het alang-alang gras is gekomen, dat den groei van geboomte en de bebouwing van den grond belet, en daarop kan men wijzen als plaatsen van dorheid tengevolge van ontwouding, — maar zeer zeker zijn die uitgestrektheden ten opzichte van geheel Java gelukkig niet groot.

Worden bij ontginningen de wouden op de berghellingen uitgeroeid en laat men zorgeloos het terrein, na een paar jaar gewas, aan zijn lot over, dan, zeker, verdwijnt door afspoeling langzamerhand de vruchtbare aarde, de begroeiing, en verschijnt de alang-alang, waarmede dan alles bedorven is. Maar stelt men in plaats van het woud een cultuur die den grond doet begroeien en de dorheid tegengaat, dan kan dit stellig geen bezwaar opleveren En daaromtrent zijn door de Regeering eenige voorschriften gegeven, die hier een geschikte plaats mogen vinden.

Bij *Staatsblad* 1874 n°. 79 is bepaald, dat geen woeste gronden ter ontginning mogen worden uitgegeven aan inlanders zonder vergunning van het bestuur, en dat de ontginner de bouwkruin terrasvormig moet bewerken, zoo er gevaar bestaat voor afspoeling.

Bij uitgiften ter ontginning van woeste gronden aan Europeanen is die bepaling niet gemaakt, doch indien de ontginner zijn eigenbelang begrijpt en het hem niet te doen is om roofbouw, zal ook hij het maken van terrassen op zijne hellende terreinen niet nalaten.

Omtrent de verdere uitroeiing van bosschen zijn door het Gouvernement bepalingen uitgevaardigd, voorkomende in het boschreglement van *Staatsblad* 1874 n°. 100. Hierbij worden omtrent de djati-bosschen bevelen gegeven betrekkelijk velling en aanplant, en omtrent de wildhoutbosschen, die op de berghellingen groeien en dus meer nabij den oorsprong der rivieren liggen, wordt voorgeschreven dat die in stand moeten worden gehouden, voor zooverre dit wenschelijk wordt geacht.

Van Regeeringswege is dus ter voorkoming van verdere uitroeiing en van roofbouw het noodige gedaan, — indien aan de voorschriften maar de hand gehouden wordt.

Op blz. 42 maakt schrijver een vergelijking tusschen de Solo- en Brantas-rivieren op Java. Hij zegt, dat de eerste grootendeels komt van den genoegzaam ontwouden berg Lawoe, terwijl de Brantas het water ontvangt van bergen die nog voor een deel met bosch bedekt zijn, en ziet in de omstandigheid dat de Solo-rivier met veel grooter stroomgebied dan de Brantas, in den drogen tijd maar 10, de Brantas daarentegen 40 kub. meters water per seconde afvoert, den gunstigen invloed van het geboomte op het waterprovenu eener rivier.

Of de Lawoe meer ontwoud is dan de bergen waaruit de Brantas ontspringt is mij onbekend; geweest ben ik daar niet, maar dat de Solo-rivier niettegenstaande haar kleiner stroomgebied minder vermogen kan hebben dan de Brantas, is, buiten de quaestie van bewouding, ook zeer goed te verklaren. De Solo-rivier komt hoofdzakelijk ván de zuidwestelijke hellingen van de Lawoe; de bergen Merapi en Merbaboe geven eenige affluenten. Van af Soerakarta tot aan zee, een afstand van 440 K. M., doorloopt zij een vlak land en neemt zij weinig rivieren op. Hoewel het stroomgebied groot is, komt het water van de drie genoemde bergen.

Nu de Brantas.

Van de bergen Smeroe, Ardjoeno, Kawi, Kloet, en gedeeltelijk ook nog van de Willis vloeien een groot aantal rivieren af, die met de uitstrooming van de Rawa Bening de Brantas vormen. Hoewel de Brantas in lengte kleiner is dan de Solo-rivier, is het berggedeelte veel grooter. Men zie op de kaart welk groot aantal rivieren zich tusschen de plaatsen Kediri en Malang in de Brantas werpen.

Daar nu van 5 bergen en uit een rawa meer water kan afvloeien

dan van 3 bergen, zie ik hierin de natuurlijke oorzaak, waarom de Brantas-rivier, hoewel kleiner dan de Solo, in den Oostmoesson meer water afvoert.

Schrijver maakt zich van de ontwouding der Lawoe een verkeerd denkbeeld.

Het is waar, dat de oorspronkelijke bosschen grootendeels verdwenen zijn, maar daar zijn andere gewassen voor in de plaats getreden.

Juist op de westelijke helft der Lawoe, waar de Solo-rivier ontspringt, liggen in de Afdeelingen Sragi en Wonogiri, volgens den Regeeringsalmanak van 1881, niet minder dan 37 koffieondernemingen behalve de koffielanden van Prins Mangkoe Negoro.

Ziet schrijver in de verdwijning van de bosschen zulk groot nadeel, ik vind het zeer gelukkig, dat wij in plaats van dat bosch, alleen bewoonbaar voor tijgers en ander ongedierte, een behoorlijke cultuur hebben die aan zoovele menschen arbeid verschaft.

En wat het verschil betreft tusschen bosschen en koffieaanplantingen, ook de koffieboom en de daarbij behoorende schaduwboom hebben toch zeker effect op de temperatuur. Zij hebben immers evenzeer kruin en bladeren als een woudboom?

Spreekt de schrijver van de »genoegzaam ontwoude Lawoe", dan is dat dus minder juist; de Lawoe is in 't geheel niet kaal.

Doch stel het geval dat herbewouding noodig was, dan zou om in een rivier als de Solo, die volgens schrijver in den drogen tijd 10 en in den Westmoesson 3000 kub. meters per seconde afvoert [1]), een gelijkmatig waterprovenu te krijgen, zeer zeker een kolossale bewouding noodig zijn. Vrij wat meer dan een beplanting ter breedte van 50 à 150 meters ter weerszijden van de oevers, zooals schrijver wil volgens zijn artikel over Straat Madoera in *de Indische Gids* van Dec. 1880, blz. 1114.

Uit het bovenstaande blijkt:

dat men wegens de configuratie en terreingesteldheid van Java en de daar aanwezige groote cultuur en rijke vegetatie, niet verklaren kan dat de uitroeiing van vele bosschen daar den regenval beduidend heeft doen afnemen, en

dat men om door herbewouding meer water gedurende den drogen moesson in de rivieren te brengen, bij vele rivieren te kolossale aanplantingen zou moeten aanleggen, terwijl men daarbij het ongeval zou scheppen dat in den regentijd de bandjirs veel geduchter zouden zijn.

---

[1]) Dit is geen bewijs van kaalheid der Lawoe.

B. BEPLANTING DER BERGSTROOMEN TER VOORKOMING VAN SLIBAFVOER.

»Op Java kunnen de rivieren tot haar oorsprong worden beplant; die beplanting is de grootste factor der te verkrijgen verbetering (blz. 87);

»men beginne met de beplanting van de oevers der bergstroomen van eenig riviergebied met eenige bladrijke houtsoorten (blz. 28);

»het water over den bodem vloeiende voert altijd min of meer slib mede (blz. 30);

»zoolang de grond zijn natuurlijke bescherming vond in den plantengroei, werd hij door de plantenwortels zoodanig aaneengehecht, dat het water slechts zeldzaam vaste stoffen losmaken en meêvoeren kon (blz. 32);

»de meeste werken ter verbetering van bergstroomen zijn zeer eenvoudig; het is koeli-arbeid, en met het oog op de groote voordeelen, die door de bevolking van deze werken worden verkregen, bestaat er geen bezwaar om dien arbeid in heerendienst te doen uitvoeren (blz. 63)."

Dit zijn aanhalingen uit het werk van den heer Vrendenberg, en daarbij sluiten zich de volgende zinsneden aan van het artikel door hem in *de Indische Gids* geplaatst over de verbetering van het vaarwater in de Madoera straat:

»In de benedenrivieren hebben gewoonlijk zulke omstandigheden (t. w. medevoering van grond, etc.) niet plaats, omdat de terreinen langs de oevers aldaar niet zooveel helling hebben en meestal begroeid zijn; slibafvoer van beneden-rivieren heeft bijna nooit plaats; afneming van den eenen oever gaat daar gepaard met aanwinning elders (blz. 1113); rondom iederen bergstroom wordt ter weêrszijden op den oever een omtreklijn uitgebakend, die gewoonlijk niet veel verder dan 50 à 150 meters van de lange as van den stroom verwijderd is, en binnen die grenslijn geschiedt de beplanting (blz. 1114)."

Bijgevolg acht de schrijver het ter voorkoming van slibafvoer noodig, de oevers der rivieren in hellende terreinen te beplanten, en hij wil dat in heerendienst laten doen omdat de bevolking van die werken groote voordeelen trekt.

In het aangehaalde artikel over de Verbetering van het vaarwater in Straat Madoera verklaart hij (blz. 1119) dat hij wenscht dat men ook in Nederland op de hoogte van de zaak kome; dat is: van zijne voorstellen voor gemakkelijke en onkostbare rivierverbetering.

Daar in abstracto tegen het middel van beplanting niets is in te brengen, zouden personen die artikel en brochure lezen en niet bekend zijn op Java, allicht tot gevolgtrekkingen geraken die niet in overeenstemming zijn met de uitwerking van de milde natuur op dat

eiland. Hun die zich voorstellen dat op Java de hellende terreinen onbegroeid zijn en dat men slechts rotsen of kale heuvelen ter plaatse der waterloopen heeft, verzeker ik dat zij dwalen.

Ik heb zoowel vlakke terreinen als bergstreken gezien, maar overal plantengroei gevonden. Aan de oevers der waterloopen in bergstreken vindt men tal van varens, grassen, struiken; op het bergachtig terrein dat ik bezocht heb, gras en jong geboomte.

Bepaalde rivieroorsprongen heb ik wel is waar niet gezien, maar ik ben toch in het boven-Temangoensche, het Bessergebergte, het Batorsche [1]), de berglanden van Pekalongan en Tagal, op de westelijke hellingen van den berg Slamat, in het Buitenzorgsche, etc. etc. geweest: op plaatsen waar men met recht kan spreken van bergstroomen. Overal vond ik daar beplanting, hetzij een natuurlijke dan wel een kunstmatige door de cultures. Juist de boorden der waterloopen in de bergstreken hebben een rijke en blijvende vegetatie, een vegetatie die niet, zooals de Europeesche, afhankelijk is van een jaargetijde.

Deze gunstige omstandigheid, die volkomen in zijn systeem zoude passen, wordt door schrijver nergens vermeld; alleen van de oevers der benedenrivieren spreekt hij, en hij doet het alzoo voor onbekenden op Java voorkomen, alsof men door kunstmatigen aanplant moest voorzien in hetgeen de natuur verwaarloosde!

Wij zullen eens aannemen, dat de kunstmatige aanplant noodig ware, en nagaan *of* verhindering van slibafvoer te verwachten is alléén van beplanting van bergstroomen. De heer Vrendenberg beweert dit, en beroept zich op het verschijnsel dat bij de benedenrivieren, die meestal begroeid zijn, slibafvoer nagenoeg nooit plaats heeft, en dat afneming van den eenen oever dáár gepaard gaat met aanwinning elders.

Wij moeten ons bij de behandeling van dit punt rekenschap geven van het ontstaan van zand en slib en de beweging waaraan die stoffen onderworpen zijn.

In het *Tijdschrift van het Instituut van Ingenieurs* van 1872—1873 is daaromtrent een belangrijk artikel te vinden, zijnde een vertaling door Dr. J. P. Delprat van een in de *Annales des Ponts et Chaussées* van 1871 geplaatst opstel over het in beweging raken van zand en slib in de Loire. Ik haal daaruit de volgende korte mededeelingen aan, die in dit tijdschrift op hun plaats en van publiek belang zijn:

De aarddeelen, door stroomend water van de oevers losgemaakt, scheiden zich vrij spoedig van elkander. De klei of leem wordt opgelost, de kleine steentjes vormen het zand, de grootere het grint.

---

[1]) Bator ligt 1624 meter boven zee.

Het leem wordt spoedig door den stroom medegevoerd; een gedeelte bezinkt bij de uitstekende oevers en vormt de aanwassen, die de uitspoelingen van de uitgespoelde oevers vergoeden. Een gedeelte bezinkt bij wassend water langs de oevers en het overige gaat zeewaarts.

Het leem in het water zwevende, vermengt zich met plantendeelen die het water bij was medeneemt.

Deze mengsels vormen bij het nederzetten bij uitstek vruchtbare gronden.

Het wordt daarom twijfelachtig of het voordeeliger is landen tegen overstrooming te beveiligen, of wel door een tijdelijk nadeel eene grootere vruchtbaarheid voor het vervolg te bezorgen.

Door onderlinge wrijving bij beweging in het water slijten de zandkorrels af, zij worden fijner en fijner, mengen zich met de leem die niet op de oever of tegen de uitstekende oevers wordt afgezet en vormen het eigenlijke slib.

Evenzoo ondèrgaat de grint afslijting en andere gesteenten door voortdurende beweging en tegen elkander stooten — afslijting en afzondering. De grintkorrels worden langzamerhand zand.

De Loire levert aan hare monding enkel zand en slib.

Bij vermindering van snelheid der rivier bezinkt een gedeelte der zwevende stoffen, en daar deze in grootte toenemen naarmate zij den bodem naderen, bezinken grint en zand in de diepste plaatsen, terwijl de klei of leem de ondiepste plaatsen overdekt.

Op tweeërlei wijze werkt het water der rivier op het voortdrijven der in haar bed begrepen stoffen. Zij schuiven of rollen die langs den bodem of doen ze oprijzen en brengen ze zwevende verder.

Als het water met gelijkmatige snelheid over de geheele breedte der rivier voortgaat, worden grint en zand zelden opgeheven, maar wel wanneer de waterdraden ongelijke snelheden bezitten, dat is in neren en kolken.

Daar neren en kolken uit den aard der zaak veranderlijk zijn, zoo brengen zij het zand op onregelmatige wijze dan eens op een punt dan eens op een ander.

De oorzaken die neren en kolken doen ontstaan zijn veelvoudig.

De ongelijkheden in den bodem en de daarop gezonkene voorwerpen zijn voldoende voor hun ontstaan.

Tegen een voorwerp van merkelijke uitgestrektheid vormt zich benedenwaarts een neer, die het zand in het water evenals rook in de lucht doet oprijzen.

De ongelijkheden en slingeringen der oevers veroorzaken neren langs deze; de ongelijke bodem doet de stroomdraden afwijken en voortdurend neren en kolken ontstaan

Als men den waterspiegel van een aanzienlijke rivier beschouwt, zal men altijd eenige gladde plekken opmerken en eenige kleine draaiingen.

Die draaiingen wijzen op ongelijkheden in den bodem, die draaikolken voortbrengen.

Ook de wassen der rivieren doen neren en kolken ontstaan, als de regens het water langs de berghellingen doen afvloeien en het water als bij golvingen naar zee stroomt

Het water verkrijgt grootere snelheid in de neren en kolken, dan in den regelmatigen stroom.

De neren kunnen dan steenen oplichten, waartoe de gewone waterstroomen onbekwaam zijn; doch die stoffen bezinken zoodra de snelheid, door de neren veroorzaakt, ophoudt.

Ook vooral door medesleeping langs het stroombed wordt het zand en grint bewogen.

Hoe dieper het water is, des te gemakkelijker worden de zandkorrels medegevoerd.

Het zand en slib in de Loire ontstaat uit den toevoer der beken van de bergen afstroomende, doch *hoofdzakelijk* uit de afschuring van de oevers der rivier en van die der Allier.

In 1847—1848 zijn voor de spoorwegwerken Tours—Nantes 56000 kubieke meters zand uit de rivier gebaggerd; in 18 maanden tijds was de daardoor ontstane ruimte weder aangevuld.

Jaarlijks wordt er voor onderhoud, wegen en andere bouwwerken 600 000 kub. meters grint en zand uit het bed der Loire gehaald. Die ruimte is in een jaar weder aangevuld.

Wij zien dus hieruit:

dat de stoffen die deze rivier afvoert niet alleen komen van het gedeelte dat de bergstroom vormt, maar van de afschuring van de oevers der geheele rivier;

dat slechts een gedeelte der slib strekt tot aanwinning als vergoeding van uitschuring en het overige in het water opgelost blijft en met den stroom medegaat;

dat de oorzaken die de in het water zijnde stoffen in beweging brengen, zijn neren, kolken, wassen der rivier, medesleeping over den rivierbodem;

dat de neren en kolken ontstaan door ongelijkheden in den bodem, door ongelijkheden en slingeringen in de oevers, door tegenstand van voorwerpen op den bodem.

En wij concludeeren daaruit:

dat aangezien een rivier met oevers, die niet aantastbaar zijn voor den stroom, met wanden en bodems die glad zijn en geen gelegenheid geven tot het vormen van neren of kolken en met een loop die geene slingeringen aanbiedt, — *ondenkbaar* is, het ook een onmogelijkheid is om door het beplanten van rivieroevers en, à plus forte raison, van een slechts klein gedeelte daarvan, namelijk het berggedeelte — afvoer van slib en zand te voorkomen.

De Solo-rivier ontspringt op de Lawoe, een berg in de residentie Soerakarta Eenige affluenten dier rivier komen van de bergen Merbaboe en Merapi. Van af het veer te Djoeroek, waar de rivier al lang de berghellingen verlaten heeft, tot aan zee, is de Solo-rivier volgens opgave van den Hr. Stieltjes 440 K. M. lang.

Kan men nu verwachten, zelfs wanneer eens *al* de bergstroomen, die de rivier vormen, volgens schrijvers behandeling slibloos water afvoerden, dat dit water op zijn tocht over meer dan 500 K. M. lengte geene stoffen meer zoude opnemen, en even zoo te Boenga

bij de monding zou komen als het de berghellingen verlaten had?

De heer Vreudenberg moge zulks aannemen, ik kan, naar hetgeen ik daarvan gezien heb en ingevolge hetgeen ik daaromtrent mededeelde, mij met den besten wil die voorstelling niet maken.

Schrijver vermeent verder, zooals reeds gezegd is, dat het beplanten der berghellingen wel in heerendienst door de bevolking gedaan kan worden, omdat het werk zeer eenvoudig is en de bevolking groote voordeelen daarvan trekt. (blz. 63)

Indien wij dit toepassen op de Solo-rivier, dan moet ik opmerken dat alle oorsprongen van de hoofdrivier liggen op de Z. W. hellingen van de Lawoe in de residentie Soerakarta, en dat het Gouvernement aldaar over geen heerendiensten te beschikken heeft, omdat het land behoort aan den Soesoehoenan en aan den onafhankelijken Prins Mangkoe-Negoro.

In de Gouvernementslanden kan wèl over heerendienst worden beschikt, maar ik betwijfel het sterk dat de Regeering de werkkrachten van de inlanders zou willen vorderen voor zulk een veel omvattenden arbeid op plaatsen, die wegens haar ligging zeer weinig bewoond zijn, zoodat een verplaatsing van de bevolking op groote schaal noodig zou wezen.

De bevolking heeft er zeer zeker belang bij dat zij den grond ter bebouwing behoudt, en wij hebben er reeds op gewezen welke maatregelen te dien opzichte door het Gouvernement genomen zijn. Maar ik zie niet in dat de bevolking van bergdèsa's er baat bij zou vinden, dat deze of gene rivier de benedenlanden niet meer overstroomt en de kusten niet meer aanslibt, en ik begrijp dus ook niet dat men haar zou mogen oproepen om kosteloos den vereischten arbeid te presteeren, een arbeid die door het wegspoelen, omvallen en sterven der gewassen en boomen eindeloos zou zijn.

Aangenomen bij dit alles, dat de rivieroevers kaal waren, zooals de heer Vreudenberg schijnt te meenen!

Op blz. 71 uit schrijver het gevoelen, dat de werken die door hem voorgesteld worden, waaronder in de eerste plaats de methode van beplanting, zullen zijn:

a. minder kostbaar

b. spoediger uitgevoerd, en

c. meer effect zullen hebben, dan de werken die aanbevolen zijn tot verbetering van Straat Madoera, en die o. a. bestaan in het maken van een nieuwen mond voor de Solo-rivier, waardoor de slib westelijk van de tegenwoordige in zee zou worden gestort.

Omtrent punt *a* herinner ik, dat men in de residentie Soerakarta

over geen heerendiensten beschikken kan; overigens is het natuurlijk, dat een werk weinig kost als men den arbeid der bevolking, zooals schrijver wil, niet betaalt.

Omtrent punt *b* en punt *c* moet ik verwijzen naar hetgeen ik vermeld heb nopens de natuurlijke begroeiing der rivieroevers, het ontstaan en de beweging van zand en slib; ik grond daarop de bewering dat eenige boomen meer op die hellingen het afvoeren van slib niet zullen voorkomen, en dat het planten daarvan alleen zal strekken tot verspilling van arbeid en tijd.

Nog een omstandigheid is van invloed op het afvoeren van slib bij rivieren, namelijk de vorm der oevers.

Ik heb eens een tocht gemaakt op de Solo-rivier, waar die in de residentie Rembang loopt en wel door djati-bosschen.

Rechts en links van de oevers stond bosch, was dus de toestand zooals schrijver verlangt.

Welnu, juist dáár hadden groote grondafspoelingen der oevers plaats, om reden deze niet, als bij dijken, onder behoorlijke glooiing naar boven liepen, maar, door de natuur gevormd, steil waren; de aarde stond er bloot aan uitschuring door den stroom. En zooals de oevers zich daar voordeden, vertoonen zij zich op honderden andere plaatsen, zij het ook wat minder. Bij de rivieren in de bergstreken daarentegen staan de oevers veel minder bloot aan afspoeling. Zij zijn er vol steenen en vormen een vastere en compacter massa dan de rivierboorden der benedenlanden. Het water is in die bergbeken klaar en helder, in tegenstelling van dat der lagere rivieren, dat vuil en drabberig is.

Als ik daaruit besluit dat de slib meer komt van die plaatsen der rivieren waar zij de bergen verlaten hebben, dan klopt dit juist met hetgeen door mij medegedeeld is nopens het ontstaan van slib in de Loire; namelijk, dat het slib komt door toevoer van de bergbeken, doch hoofdzakelijk van de oevers der rivier.

Nu moge schrijver vermeenen, dat de grondafspoelingen in de benedenlanden niets tot slibvermeerdering bijbrengen omdat de afneming op de eene plaats weder gedeponeerd wordt op een andere, ik ben van oordeel dat dit slechts voor een gedeelte geschiedt, en dat er veel meer slib in het water zwevende blijft dan er gedeponeerd wordt langs de oevers.

Waar zouden anders die enorme slibaanvoeren vandaan komen, die men langs de kusten ziet, indien hiertoe alléén de bergbeken bijbrachten, wier water zoo helder is en wier oevers veel minder door den stroom aangetast worden dan de rivieroevers?

Aan de natuuroevers der rivieren een regelmatigen vorm te geven, die onder kunstmatig profil zooals bij dijken te brengen is, is ondoenlijk; men denke alléén aan de veel meer dan 500 K. M. lange Solo-rivier!

Wij hebben nu het voorstel van den schrijver tot aanplantingen langs de oevers der bergbeken ter voorkoming van slibafvoer van verschillende kanten beschouwd, en komen tot de gevolgtrekking dat dit op Java, waar zulk een blijvende vegetatie en cultuur is, verspilling van arbeid zou zijn.

C. IRRIGATIE

»Omtrent de noodzakelijkheid van bevloeiing van Java bestaat geen verschil van meening", zegt de schrijver op blz. 14.

Dit is geheel juist.

In *de Indische Gids* van Maart 1879, blz. 262, zegt Dr. Sollewijn Gelpke, ambtenaar bij het B. B.:

»aanhoudend onderzoeken wij den stand der levensmiddelen en trachten dien te verbeteren door inachtname van het bevel dat er rijst en altijd rijst wordt geplant, en dat, indien zulks mogelijk ware, alle grond in rijst werd omgezet. Om gegronde redenen nu is er aan de sawahs geen uitbreiding te geven die gelijken tred houdt met de snel toenemende bevolking;"

waarop de heer C. Bosscher (oud-Directeur van Binnenlandsch Bestuur) aanmerkt (blz. 263 van genoemde aflevering):

»onder de redenen waarom aan de sawahs geen uitbreiding is te geven, behoort in de eerste plaats genoemd te worden gebrek aan bevloeiingswerken, waardoor droogliggende gronden, die thans weinig of niet bebouwd worden, in ieder geval slechts een geringen en onzekeren oogst leveren, in vruchtbare sawah's zouden worden herschapen."

Ook van de zijde van inlanders heeft het niet ontbroken aan aansporingen tot uitbreiding der rijstcultuur. Ik wijs daartoe op het Soendasche gedicht van Mohamad Moesa, voorkomende in het *Tijdschrift van Nijverheid en Landbouw van N.-I.* jaar 1876. Dat gedicht eindigt met deze woorden, die wel ter harte mogen genomen worden:

»Als wij stilstaan en niet denken, zullen er later velen door honger omkomen.

»De mensch moet zorgen voor de toekomst en niet zorgeloos zijn; niet een regenscherm zoeken als men reeds nat geregend is.

»Bij God! ik schreef dit stukje niet om te kwetsen maar in waarheid, omdat ik van ulieden houd, omdat ik verder zie, hongersnood wil helpen voorkomen en den voorspoed van onze kinderen en kleinkinderen beoog."

De cultuur der rijst kan men in twee deelen splitsen, het landbouwkundig en het hydraulisch gedeelte.

Nu helpt het weinig, als men het landbouwkundige zooveel mogelijk tracht te volmaken; is er watergebrek bij de rijstplant, dan sterft zij.

Gevolgen zijn dan:

verlies voor den landbouwer wegens mislukten oogst,

verlies voor den Staat wegens afschrijving der landrente.

Rijst is een waterplant; is men zeer vele zoogenaamde droge rijstvelden (*sawah gogo*) gaan aanleggen, het was uit gebrek aan water; de droge velden toch, die alleen door regen water krijgen en niet door bevloeiing, geven een 2- tot 3voudig minder product dan de eigenlijke sawah's, en kunnen wegens de mindere vruchtbaarheid der gronden niet meer dan een jaar of drie benuttigd worden.

Door gebrek aan eigenlijke rijstvelden is de Javaan er toe gekomen, om de padi gogo (rijst van de droge velden), die oorspronkelijk in de hooglanden bij ontginningen werd geplant, ook te planten in de benedenlanden op de zoogenaamde tegallans (velden waarop geen irrigatie gebracht is).

Ook de Kamer der Volksvertegenwoordiging heeft haar aandacht op deze zaak gevestigd, en stemmen gaan in haar vergadering op, die voor Java op voorziening in de behoefte aan irrigatie aandringen.

Alles wijst op de hooge noodzakelijkheid dat er te dien aanzien naar verbetering gestreefd worde, ter voorkoming van groote volksrampen.

Waar schrijver in het eerste hoofdstuk over bevloeiing spreekt, zegt hij (blz. 14): »in den Westmoesson is bijna overal voor het beplanten het benoodigde water".

Deze uitdrukking is minder juist.

Er is in dien tijd, ja, water in de rivieren, maar lang niet op alle velden, en hierop plant men toch.

Welk gering nut hebben de velden van Demak van al het water dat in hun onmiddellijke nabijheid door de Serang-rivier naar zee gevoerd wordt; wat de gansche vlakte van Brebes (residentie Tegal) van al het water dat de Pamali-rivier noodeloos verwijdert?

En zoo zijn er tal van wegvloeiingen, die den landbouw niet ten nutte komen.

Doch hebben wij op deze omstandigheid gewezen, er is nog een zaak, die de dwaling van den schrijver en tevens het hooge nut der irrigatie aantoont.

Wij hebben toch als menschen over den duur der regens en den tijd van invallen van den Westmoesson geen zeggen.

En bij een te laat begin, dan wel een te korten duur van den regentijd mislukt de rijstoogst.

Door een goede irrigatie nu, wordt:

a. water dat tegenwoordig nutteloos in de rivieren wegstroomt op de velden gebracht, en wordt

b. water verzameld bij hooge waterstanden, om te voorzien in de behoefte der velden wanneer de regen uitblijft.

Door irrigatiewerken is men er dus zeker van, op den verlangden tijd het benoodigde water te hebben.

Schrijver laat op zijn woorden van blz. 14, zoo even aangehaald, volgen: »dat in den Oostmoesson (den drogen tijd) de hoeveelheid water niet voldoende is, en men kiezen moet een gedeelte der velden goed te bevloeien, dan wel het geheel gebrekkig."

De Oostmoesson op Java eigent zich voor de teelt der zoogenaamde *polowidjo* of droge gewassen, die het water niet zoo noodig hebben als de rijst, en voor de cultuurgewassen, als suiker en tabak, voor de Europeesche markt.

In het begin van den planttijd moeten suiker en tabak water hebben, maar later kunnen zij droogte verdragen.

In zooverre is er dus hier eigenlijk minder sprake van irrigatie.

Nu is het waar — zooals schrijver ook zegt — dat de mindere hoeveelheid water in den Oostmoesson een groot bezwaar is zelfs voor de cultuur der droge gewassen, omdat deze bij een te spoedig eindigenden regentijd, dan wel te langdurige droogte gevaar loopen van te mislukken.

Hierin kunnen irrigatieleidingen niet geheel voorzien, want als er wegens te groote droogte geen water aangevoerd wordt door de rivieren, hebben ook irrigatie-leidingen gebrek.

En dat is een der bedenkingen die men tegen de irrigatie opwerpt.

Men vergeet echter daarbij, dat irrigatiewerken in den regentijd reservoirs vormen, waaruit men tappen kan als de regens onvoldoende zijn, en ten tweede dat er dikwijls middelen gevonden kunnen worden, om ook in droge tijden de irrigatieleidingen haar functiën beter te doen vervullen.

Schrijver vermeent (blz. 14) dat dit bewouding is; daardoor zou in den Oostmoesson de waterstand hooger worden.

Ik heb hierboven, bij de behandeling van punt A en B, het middel van herbewouding voor dat doel reeds besproken, en toen aangetoond, dat Java volstrekt niet zoo ontbloot is van vegetatie en cultuur, als men uit schrijver's werk zou kunnen opmaken. Herbewouding te verlangen, komt mij overdreven voor. Een middel dat meer aanbeveling verdient is het maken van réservoirs, die van heuvelen en bergen het

water verzamelen, om dit in den Oostmoesson te doen strekken tot voeding der leidingen. Het is waar, dat voor het maken van die réservoirs de plaatselijke toestanden moeten medewerken, en dat het niet overal mogelijk is, maar als de attentie zich eens meer vestigde op dit punt, en men ernstig zocht, zou ik niet weten waarom men in een geaccidenteerd en bergachtig land als Java geen plaatsen zou kunnen vinden, welke men voor réservoirs zou kunnen inrichten.

Schrijver maakt bij zijn behandeling van de bergstroomen op blz. 48 ook gewag van réservoirs, doch meer uit het oogpunt van rivierregeling, dan van irrigatie.

Mijns inziens moet hier, waar zulke groote belangen bij de beschikbaarheid van water voor de cultuur gemoeid zijn, irrigatie de hoofdzaak zijn en blijven.

Rivieren kunnen in den regentijd de irrigatieleidingen voeden; maar in den drogen tijd doen zij dat nooit of slechts gebrekkig.

Daarenboven liggen tal van dèsa's aan rivieren, die het water noodig hebben voor drinkwater en huiselijke behoeften. Zij zouden daarvan verstoken zijn, indien men in den drogen tijd dat water in de irrigatieleidingen ging werpen.

Réservoirs zullen dus het water moeten verzamelen ter voorziening in den drogen tijd.

Indien men zich in die richting werkzaam stelde, zouden voorzeker aan den landbouw overgroote diensten bewezen worden; de irrigatie op Java zou afdoende toonen waartoe zij zelfs in droge tijden in staat is, als men spaart in dagen van overvloed voor dagen van gebrek. [1])

Op blz. 1 doet schrijver mededeeling van den primitieven aanleg van bevloeiingskanalen door inlanders, en wijst er op dat bij staatsaanleg geen rekening wordt gehouden met den toestand van 't riviergebied waartoe het irrigatiekanaal behoort.

---

[1]) Réservoirs vindt men in Britsch-Indië zeer veelvuldig; zij zijn met de zoogenoemde inundatiekanalen, de inlandsche middelen van irrigatie, en al lang in gebruik geweest vóór het optreden van het Engelsch Bestuur.

De inboorlingen hebben ze in alle soorten aangelegd, zoowel in 't klein door het bedijken van bronnen, als in 't groot door het afdammen van valleien.

Over de werkzaamheden te dien opzichte leze men de Leekenstudie van den heer van Kesteren in *de Indische Gids* van Februari 1879, terwijl ook het onlangs verschenen werk van Robert B. Buckley »The irrigation works of India and their finantial results" aantoont dat deze wijze van irrigatie niet te verwaarloozen is.

Op Java vindt men réservoirs alsnog op zeer kleine schaal, en dan nog slechts op enkele plaatsen, n.l. in het Grisseesche en in de Preanger.

Deze bewering komt mij voor, niet toepasselijk te zijn op eenige irrigatie-ontwerpen in den laatsten tijd ontworpen, o. a. die van Demak, doch overigens schijnt zij juist.

Men moet echter in aanmerking nemen, dat de Javaan niet anders kan irrigeeren dan met de middelen waarover hij te beschikken heeft, die zeer veel handenarbeid vorderen, en waarbij zeer veel water verloren gaat.

Veel zeker heeft de inlander met zijn geringe hulpmiddelen tot stand gebracht, maar het is meer dan tijd dat niet verder met het arbeid- en waterverspillen worde doorgegaan. De schijnbaar zoo weinig kostbare manier wordt ten langen leste zeer kostbaar door de noodzakelijkheid van relief-works, van rijstaanvoeren uit 't buitenland en transporten van die aanvoeren over Java, afgescheiden nog van de onvermijdelijke vermindering van volkswelvaart en volksgezondheid.

Wat schrijver zegt omtrent het plaatselijk verbeteren en verwaarloozen van den algemeenen toestand (blz. 2) is niet te ontkennen. [1])

Doch waar ligt de schuld?

Aan de organisatie en het gebruik dat in het algemeen van het corps van den waterstaat, dat met niets minder dan met het water zich te bemoeien heeft, gemaakt wordt.

In het levensbericht van wijlen den Hoofdinspecteur van den Waterstaat in Nederland L. J. A. van der Kun, lezen wij, dat een van de voornaamste zijner opdrachten was om van de groote rivieren die Nederland doorstroomen behoorlijke kaarten te maken, om reden »het bekend was hoe vroeger bij gemis van geregelde waarnemingen en van een gelijk stelsel van peilschalen, de kennis van den betrekkelijken stand en van de geschiedenis der Nederlandsche rivieren tot bijna onoverkomelijke bezwaren aanleiding gaf."

Hieruit blijkt dat men in Nederland geen belangrijken arbeid schroomde om te geraken tot hetgeen in de eerste plaats noodig is bij de behandeling van alle zaken, rivieren betreffende.

---

[1]) De schrijver zegt o. a.: »Wat gewoonlijk door openbare werken werd verricht, was op verre na niet algemeen genoeg; soms van Batavia, soms van Gewestelijk Bestuur ontving de waterstaatsambtenaar den last tot een opname en projectopmaking voor een bijzonder geval, zonder dat er naar gevraagd werd of er aan gedacht werd of de bereiking van het speciale doel ook schadelijk kon zijn in algemeenen zin. Men verlangde in den regel reconstructie van den bestaanden toestand, zonder eenige critiek op dien toestand zelven. Naar het mij voorkomt, ware het zeer nuttig en in het belang van Java zeer noodig, dat voor goed werd gebroken met zoodanige schadelijke wijze van werken; geen bijzonder rivierwerk worde ontworpen of uitgevoerd, zonder dat rekening wordt gehouden met den algemeenen toestand van het riviergebied, waartoe het behoort."

In Nederlandsch-Indië echter, waar men niet minder met rivieren te doen heeft dan in Nederland, en zij daarenboven nog zulk een belangrijke rol bij den landbouw te vervullen hebben, laat men die moeite na.

Het is daar niets dan een zorgen voor 't oogenblik, een plaatselijk tegemoetkomen, dat den landbouwer noopt tot een toepassing van het »chacun pour soi", die bij de meer en meer veld winnende ontwikkeling zal uitloopen op een onhoudbaren toestand.

Men zie slechts de staten B 1, B 2 en B 3, die bij de begrooting van N. I. worden overgelegd en ter Landsdrukkerij te 's Hage voor een ieder te verkrijgen zijn, en men zal er voor 't grootste gedeelte op vinden werken als: verandering van een inlandsche stuw in een duurzaam werk; vernieuwing van houten goten die als aquaeduct fungeeren; verbetering van sluisjes; verbetering van een overlaat, die bij elken bandjir wegslaat en dergelijke.

In het *Dagblad van 's Gravenhage* van 29 December 1880 komt een mededeeling voor uit Indië, die deze werkwijze geheel bevestigt, t. w. dat de Directeur der Openbare Werken in een circulaire bekend stelt, dat men groote opnamen moet laten liggen en zich bepalen tot werken van kleinen omvang.

Ik geloof dat dit de wijze niet is, waarop men in het zoo algemeen erkende gebrek aan irrigatiewerken moet voorzien.

Neen! hiervoor is noodig grondige kennis van de rivieren; eerst dan kan men de werken ontwerpen, die steunen op juiste gegevens, en die de kosten, al zijn ze groot, door vermeerdering van directe en indirecte inkomsten zullen vergoeden.

Rivierkennis is het doel waarnaar gestreefd moet worden, en door welke middelen die te bekomen is zullen wij bij de behandeling van punt E. aantoonen.

Ik eindig mijn opmerkingen over het belangrijk punt van irrigatie met den wensch, dat de beeldspraak van Mohamad Moesa — »men zoeke geen regenscherm als men reeds nat geregend is" — niet bewaarheid moge worden.

D. Bevaarbaarmaking.

Tot de rivierverbetering, wat de bevaarbaarheid aangaat, wil de schrijver eerst dan overgaan als het régime der rivieren verbeterd is door beplanting der oevers en bewouding (blz. 70).

Als de hellingen zoo steil zijn, dat de beplantingen op de oevers niet meer houden, dan pas wenscht hij barrages aan te leggen (blz. 1119 van het artikel over Straat Madoera; *Indische Gids*, Dec^br 1880) en

die dammen van ruw bekapten steen vorderen volgens hem alleen wat handigheid (blz. 63).

Na hetgeen wij van de beplantingen reeds gezegd hebben, behoeven wij de bevaarbaarmaking door dat middel niet verder te bespreken.

Alleen wil ik opmerken, dat de schrijver te dien opzichte geen rekening genoeg schijnt te houden met de kracht van bergstroomen.

Op blz. 33 en 34 leest men dat men ergens een rivierverbetering beproefde door vaste dammen van steen, dan wel van met steen gevulde korven, en door den plantengroei op de oevers zooveel doenlijk te bevorderen. Schrijver meldt ons dat van die middelen geen duurzaam nuttige uitwerking werd verkregen. De barrages werden bij plotseling grooten watertoevoer omgeworpen en veroorzaakten groote onheilen; de plantengroei op de oevers werd verwoest. Maar, zegt de schrijver, de oorzaak van die ongunstige gevolgen was: »dat men nergens de middelen stelselmatig aanwendde".

Ik voor mij zie in die verwoesting niets dan een verschijnsel, dat ons toont dat men met werken ter beteugeling of verbetering van bergstroomen zeer voorzichtig moet zijn, en dat die werken iets meer vorderen dan koeli-arbeid.

Omtrent de Solo-rivier treedt schrijver op blz. 13 in eenige bijzonderheden om ons mede te deelen wat hij noodig oordeelt voor de bevaarbaarheid ná de beplanting, t. w. het schoonmaken der rivier en een paar stuwen.

Nu teeken ik aan, dat op blz. 3 vermeld wordt dat die rivier in den Oostmoesson bij Ngawi ± 10 kub. meters per seconde afvoert en dit in den regentijd stijgt soms tot meer dan 3000 kub. meters.

Een driehonderdvoudig verschil!

De Solo-rivier heeft een groot vermogen en stijgt te Ngawi in den Westmoesson ± 10 meter.

Maar hoe kan men zich dan voorstellen, dat men door beplanting van berghellingen en aanleg van ruwe barrages een egalisatie — een soort van middelbaren stand door vermeerdering van bergwater in den drogen tijd en vermindering van afvoer in den regentijd — zou verkrijgen?

Ik begrijp dat niet.

De Solo-rivier, die zeker voor bevaarbaarheid vele moeielijkheden oplevert daar er gebrek aan water is in den drogen tijd en een te krachtige stroom in den Westmoesson, maar die anders juist door haar richting meer dan eenige andere rivier op Java hoogop bevaren zou kunnen worden, is meermalen ter sprake gekomen.

Ook wijlen de heer Stieltjes wijdde daaraan zijn aandacht; hij ver-

meende dat het water der Progo bij Bligo was af te leiden langs Brambanan en Denkeng naar de Solo-rivier, en dat zoodoende in den drogen tijd het Progo-water voor de Solo-rivier te benuttigen zou zijn.

In de notulen van het Instituut van Ingenieurs 1863—1864 blz. 106 zegt hij daaromtrent:

»maar gelukkigerwijze viel het den ondergeteekende, bij aandachtige beschouwing der hoogten op de kaart van 1 November 1862, op, dat dit water naar de Solo-rivier kan worden afgeleid. Vele later gedane waterpassingen hebben dit nader bevestigd en doen zien, welk groot nut van dit Progo-water kan getrokken worden."

Zou het archief van de gewezen commissie voor de vervoermiddelen op Java niet met vrucht kunnen geraadpleegd worden?

Mij dunkt, dat het middel, door den heer Stieltjes aanbevolen, meer overweging verdient dan het beplanten van berghellingen.

Over de Progo-rivier teekent de heer Stieltjes aan, dat zij een ware bergstroom is, die tusschen diepe oevers en groote rolsteenen een groote massa water *ongebruikt* naar zee voert, en in de residentie Djokja, welke zij doorstroomt alvorens zich in zee te ontlasten, nog een verval van 130 meters heeft.

De heer Vrendenberg beweert op blz. 70, dat men het régime van die rivieren als de *Solo,* de *Toentang,* de *Progo* en de *Serajoe*, op zijn eenvoudige en onkostbare wijze kan verbeteren, en dat dan kanalisatie mogelijk is.

Waar men met zulke rivieren te doen heeft, houd ik het met den heer Stieltjes, die ten opzichte der Progo aanteekent, dat aan kanalisatie natuurlijk niet te denken is.

Op blz. 71 geeft schrijver een tableau van door hem gewenschte waterverbindingen over geheel Java, waardoor Semarang en Soerabaja door binnenlandsche wateren met Tjilatjap zouden verbonden worden, en Madioen, Rembang, Bagelen, Banjoemas, Soerakarta, Djokja en misschien ook Kedoe en Kediri in watergemeenschap zouden komen.

Verder zegt hij (blz. 23), dat het verbeteren en bevaarbaar maken van rivieren waarschijnlijk wel niet veel groote uitgaven zullen vorderen, die niet spoedig door de opbrengsten van de aan te leggen werken zullen worden gedekt.

Wat die bevaarbaarheid aangaat, die schatten zal kosten, ik geloof dat de illusiën van den heer Vrendenberg wel nooit verwezenlijkt zullen worden. Java toch is een eiland, en men moet het binnenlandsch verkeer op Java niet vergelijken met landen als Amerika en Frankrijk, waarop de heer Vrendenberg zich beroept.

Men is thans bezig met den aanleg van spoorwegen, en verschei-

dene plaatsen op Midden-Java zijn reeds door dat middel verbonden. De heer Vrendenberg kan nu toch niet verwachten, dat men die spoorwegen alleen zal gaan gebruiken voor kostbare artikelen, en er naast waterwegen zal gaan aanleggen voor volumineuse (bl. 27)?

De berekeningen, waarin de schrijver treedt om aan te toonen dat waterwegen zooveel beter zijn dan sporen, komen mij, met het oog op de phase waarin wij thans op Java verkeeren, overbodig voor; ze hebben geen nut. Ik zal ze daarom niet behandelen. Alleen dit. Kunnen irrigatieleidingen tevens ingericht worden voor waterwegen, waar het binnenlandsch verkeer verbetering vereischt, niemand voorzeker zal het afkeuren, dat dan eenige meerdere kosten worden gemaakt. Maar verkeerd zou het zijn, bevaarbaarmaking en kanalisatie op den voorgrond te stellen, want een eerste vereischte is verbetering van den landbouw door degelijke irrigatiemiddelen. Daarom geen »Waterwegen en Waterleidingen", maar »Waterleidingen en Waterwegen".

E. DE WERKZAAMHEDEN TOT BEKOMING VAN RIVIERKENNIS.

Op blz. 28 bespreekt schrijver den loop der werkzaamheden ter bekoming van rivierkennis, als

stellen van peilschalen en opname daarvan door dèsa-hoofden onder contrôle van wedono's; en

tijdens die waarneming der peilschalen opname der rivier.

De schrijver neemt aan, dat wanneer de rivier wordt opgenomen de beplanting gereed is om zich te doen gelden, en men dus ongeveer tegelijk èn kaarten èn resultaten der beplanting ontvangen kan.

Dèsa-hoofden met het opnemen van waterstanden te belasten is voorzeker verkeerd; die menschen zijn daarvoor geheel ongeschikt en hebben er bovendien geen tijd voor. Het eenige resultaat zoude wezen dat zij maar wat opschreven of lieten opschrijven (hoe velen kunnen nog niet eens zelf schrijven!) en dat men besluiten ging trekken uit onjuiste gegevens.

Wat verder in verschillende periodes van een opname gedaan moet worden, is met geen mogelijkheid nu te bepalen; dat is ook de quaestie niet.

Men moet hebben betere rivierkennis om uit de resultaten daarvan gegevens te putten voor degelijke irrigatie-ontwerpen.

Dat is de zaak.

Men moet weten het vermogen der rivieren in verschillende tijden, de hoogste en laagste standen, den loop, het lengte-profil waaruit kan blijken welke landen het water kan beheerschen voor de bevloeiing, de gelegenheid voor réservoirs; ter plaatse waar men irrigatie noodig

oordeelt, moeten regenwaarnemingen gedaan worden om daarnaar te beslissen, wat door irrigatie moet worden gesuppleerd, enz. Die opnamen moeten het werk zijn van bevoegde Europeanen met een personeel van inlandsche mantri's.

In de zitting van de 2de Kamer der Staten-Generaal van 23 November 1880 zeide de Minister van Koloniën, bij de behandeling van de Indische begrooting 1881, Hoofdstuk Openbare Werken: »Volgens het eenparig oordeel van alle Indische autoriteiten is het onmogelijk het getal technische ambtenaren te beperken, en zijn integendeel zeer velen zelfs van oordeel, dat aan dat getal uitbreiding moet worden gegeven."

Nu van zoodanige zijde op de noodzakelijkheid van vermeerdering van personeel wordt gewezen, is het voorzeker van mij niet te veel eischend, tot de besprokene opname te willen komen door uitbreiding van personeel.

De personen voor die opname zouden bij het Departement der Openbare Werken moeten gesteld worden in algemeenen dienst.

Van een groot aantal Javanen van zekeren rang kan uitstekend partij getrokken worden, o. a. om behulpzaam te zijn bij waterpassingen en hoogtebepalingen door den barometer.

De heer Post wees in zijn werk *Over den Waterstaat in N. I.*, blz. 100, op de diensten door Javanen bij de irrigatie-opname in Demak bewezen.

Te Mongkong (Bagelen) waren door den Ingenieur Mijer eenige zonen van inlandsche hoofden bij het irrigatiewerk te werk gesteld, en hij was over hen in 't algemeen — en over een hunner, den zoon van den Patih van Ledok in 't bijzonder — zeer tevreden.

Dat inlanders voor teekenwerk bijzonder geschikt zijn, kan de Statistiek getuigen.

Ik vermeen dus, dat men bij groote opnamen niet beter kan doen dan in het daartoe vereischte personeel op te nemen inlanders van zekeren stand; ook om hun kennis van taal en volk verdient dat aanbeveling.

Zelfregistreerende peilschalen zouden goede diensten kunnen bewijzen; het personeel van openbare werken zou met regenwaarnemingen belast moeten worden. Het instrumentje daarvoor benoodigd is uiterst eenvoudig, en de diverse waarnemingen zijn van groot nut bij irrigatieontwerpen. Bij de opname in het Demaksche stonden de instrumentjes vóór de woningen der ingenieurs.

Ook kan bij zoodanige opname de aneroïde-barometer veel arbeid en tijd uitsparen.

Indien men bedenkt dat men in Nederland al sedert lang het groote nut van een opname als de bovenbedoelde ter bekoming van rivierkennis heeft ingezien, en dat men daar nu heeft voortreffelijke waterstaatskaarten en tal van waarnemingen, waaruit juiste besluiten te trekken zijn, kan men dan in trouwe meenen, dat de thans gevolgde weg, om de zoo hoog noodige verbeteringen voor den landbouw in Indië aan te brengen, goed is? Is het personeel der Openbare Werken voor de rivieropname te gering, welnu, men vermeerdere het!

F. DE BEDIJKING.

Het is juist, wat de schrijver opmerkt, dat er over dijken wegens bodemophooging van 't rivierbed een afkeurend oordeel uitgesproken is.

Veel beter was het, meende men, het water zich vrijelijk te laten verspreiden; het kon dan door zijn slibgehalte strekken tot ophooging en vruchtbaarmaking van het land.

Ook in de vertaling van Dr. Delprat wordt gewezen op de bij uitstek vruchtbaarmakende slib, die in het water kan zijn.

Ik zeg hier: *kan* zijn, daar er ook in de hoedanigheid der slib wel verschil zal bestaan, naargelang van de geaardheid der gronden vanwaar het gekomen is.

Vruchtbaar slib op de velden te brengen en niet af te voeren naar zee, is zeker zeer nuttig.

Maar zou men dat gaan toepassen op thans bewoonde streken in de benedenlanden, zooals er sprake van is geweest voor de vlakte van Demak met haar ± 400000 inwoners? [1])

Vroeger had zulks wellicht kunnen gebeuren, toen de bevolking niet zoo aanzienlijk was; nu zou het daarvoor veel te laat zijn.

En de ophooging van den rivierbodem tusschen de dijken, en de daarmede gepaard gaande last van voortdurende verhooging dier waterkeeringen, is, naar ik vermeen, meer denkbeeldig dan wel een feit.

Wij hebben toch gezien uit de verklaring van de beweging van zand en slib, hoevele oorzaken er zijn voor de verplaatsing, en dat er in elke rivier tallooze gegevens zijn om de voortbewegende kracht op te wekken. Is er ergens een ophooging, er ontstaan neren en een werking om het bed te egaliseeren.

Dat steeds voortdurende aanspoelen en wegvoeren, dat onophoudelijk komen en gaan, dat bestaat zoolang de rivier bestaat, en dat geheel geëvenredigd is aan het vermogen der rivier en den aard van bedding en oevers, kunnen, naar ik meen, de dijken niet beletten.

---

[1]) *De Waterstaat in N. I.*, door Post, blz. 82.

Dat dus door verhindering van slibafvoer de bezwaren tegen de dijken opgeheven worden, moet ik voor onjuist houden; die dijken kunnen niet strekken tot vastlegging van de vaste stoffen en kunnen dus den bodem der rivier niet doen ophoogen.

G. DE DRINKWATER- EN AFVOERLEIDINGEN.

Uit hoofde van de geldelijke bezwaren, verbonden aan het maken van artesische putten (blz. 27) meent de schrijver, dat ter voorziening in de behoefte aan drinkwater gebruik moet worden gemaakt van leidingen, zoo noodig met eenvoudige filters; en ter voorkoming dat die leidingen verontreinigd worden, beveelt schrijver zware strafbepalingen aan (blz. 28).

Mij dunkt, dat die verontreiniging door menschen, beesten of afval onmogelijk te verhinderen is, en dat er om van strafbepalingen nut te hebben personeel moet wezen, dat voor de handhaving der bepalingen waakt. Welk personeel zal dat zijn?

Aanprijzing van buizenleidingen ware rationeeler geweest; daarmede wordt het bezwaar van verontreiniging opgeheven.

Voor den afvoer van faecaliën in steden en dorpen stelt schrijver voor te maken een leiding (blz. 28) naar de velden, om dan daar die stoffen te benuttigen voor bemesting. »In die leiding", zegt hij, »zou niet veel water behoeven te wezen; alleen een fiksche stroom water op bepaalde uren van den dag."

Maar zou zulk een afvoer voor steden niet zeer kostbaar worden? De leiding dient toch te bestaan uit degelijk gemetselde gesloten riolen met goede helling, opdat de brijmassa zich behoorlijk kunne voortbewegen.

Gesteld, dat aan de andere voorwaarden van den waterstroom en het op de velden brengen kan worden voldaan, ook daaraan zeker zullen belangrijke uitgaven verbonden zijn.

Kon men in de dèsa's verzamelplaatsen van stalmest aanleggen, en de mest door een waterstroom op de velden spoelen, men zou den afkeer dien de inlander van die dingen heeft, althans gedeeltelijk overwinnen, en dat zou den landbouw ten goede komen. Doch in de eerste plaats behoort daartoe een zeer krachtige waterstroom; immers in een gegraven leiding met ongelijken bodem en bovendien begroeiing is veel tegenstand te overwinnen. Men hangt van locale omstandigheden af: de velden der benedenlanden zullen van dat middel wel geen gebruik kunnen maken.

Een woord ten slotte nog.

De belangstellende lezer van dit artikel, die vermeent dat ik het met den schrijver in vele opzichten niet eens ben, heeft gelijk.

In de hoofdzaak echter zijn wij homogeen.

De heer Vrendenberg wenscht rivierkennis en verbetering in den toestand der irrigatie.

Ik ook.

Wordt daarvoor personeel beschikbaar gesteld, dan zij het aan dat personeel overgelaten, voorstellen te doen.

Intusschen heeft de schrijver door de attentie te vestigen op Waterleidingen en Waterwegen op Java, aan de goede zaak een stoot gegeven, waarvoor allen die belang in Indië stellen hem dankbaar moeten zijn.

Mijn dank ontvange hij hierbij.

's-Hage, Februari 1881.

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

---

20 Augustus — 14 September 1881.

INHOUD:

DE REGEERING DER NED.-INDISCHE KOLONIËN. In het negende »Heft" van *Unsere Zeit* brengt de heer Metzger het opstel ten einde, waarvan het eerste gedeelte in de vorige aflevering van *de Indische Gids* besproken werd.

»Nieuws", verklaart de schrijver, »brengt deze schets niet; zij heeft slechts ten doel, feiten die in Holland algemeen bekend zijn, in ruimeren kring te verspreiden."

Grootendeels is dat zoo. Of echter die algemeene bekendheid werkelijk reeds in Holland doorgedrongen is?

Wij zouden het niet durven beweren. Ons dunkt, dat er zelfs voor duizenden Hollanders die tot de ontwikkeldsten van hun volk gerekend worden, uit de schets van den heer Metzger zeer veel te leeren valt, en dat slechts zeer weinig landgenooten in staat zijn — ten minste als zij geen copiistenwerk willen verrichten — om een artikel te schrijven, als dat, hetwelk door een geboren Duitscher in *Unsere Zeit* is geplaatst.

Er zijn daarin enkele onnauwkeurigheden aan te wijzen. Zoo b.v. is het een fout, de residenten gelijk te stellen met de luitenant-kolonels; de rang van een resident is geassimileerd aan dien van een kolonel. Ook is het onjuist te beweren, dat in enkele gevallen een regentschap twee afdeelingen omvat. Minder goedkeuring verdient

het insgelijks, dat de schrijver het middelbaar onderwijs aanduidt als lager onderwijs met onderwijs in vreemde talen, wiskunde, landbouwkennis, teekenen en handwerken er bij. Een dwaling voorts is het, te zeggen dat de burgerscholen te Semarang en Soerabaja inrichtingen met een driejarigen cursus zijn. Maar behoudens deze en nog een zeer klein getal fouten, is de schets nauwkeurig.

Zij handelt over de verschillende departementen van algemeen bestuur en over de Algemeene Secretarie. Voor zoover zij slechts een overzicht van de staatsinstellingen geeft, kan zij hier onaangeroerd blijven; van de critische opmerkingen, welke de heer Metzger er nu en dan heeft ingelascht, nemen wij echter eenige over.

Bij »Justitie" teekent de schrijver aan: De wettelijke bepalingen vloeien, evenals de administratieve, over van humaniteit, zorg voor den inlander, maar de bewoordingen waarin zij vervat zijn laten zeer uiteenloopende opvattingen toe.

Bij »Openbare Werken": Alle over de Hollandsche bezittingen handelende bronnen klagen over de verrichtingen van dit Departement; de vraag slechts is, of het onvoldoende de schuld is van de ingenieurs dan wel aan andere oorzaken geweten moet worden. Werkkrachten zijn niet overal in een toereikende hoeveelheid te verkrijgen; de ambachtslieden zijn slecht onderlegd, en hoofdzakelijk aan de administratieve regeling met haar beperkende voorschriften is het toe te schrijven, dat het Departement niet altijd aan de verwachtingen beantwoordt. Karakteristiek is het, dat men voor de sinds 1875 aangelegde staatsspoorwegen de comptabiliteitswet wijzigde: zelf erkende men aldus den storenden invloed der wet, maar toch blijft deze nog altijd van kracht.

Bij de Algemeene Secretarie: Tot de werkzaamheden van dit bureau behoort in de eerste plaats de leiding der Indische politiek met voorbijgang van de departementen van algemeen bestuur. Alle correspontie van den gouverneur-generaal met autoriteiten en particulieren gaat door dit tusschenlid. Alle voor den gouverneur-generaal bestemde berichten moeten hierheen gezonden worden. [1]) Alle voorschriften, welke door de directeuren in hun ressort gegeven worden, moeten den gouverneur-generaal door bemiddeling van dit bureau worden medegedeeld. [1]) Alle besluiten van de Regeering worden hier in den juisten vorm gebracht, en voor zoover noodig aan de betrokken personen bekend gemaakt. De Algemeene Secretarie is voor de Staatsmachine van den allergrootsten invloed.

De heer Metzger durft echter niet verklaren, dat die invloed over het geheel gunstig is. Zijns inziens is het een fout, dat de voorstellen welke de departementschefs, dus de organiek verantwoordelijke vakmannen, aan den gouverneur-generaal doen, onderworpen worden aan de critiek van een daarvoor niet altijd voldoend voorbereid bureaupersoneel. Gewoonlijk worden bij dit bureau alleen zij geplaatst, die de beste recommandatiën hebben; goede relatiën kunnen iemand aan een plaatsing helpen, en misschien in het begin ook aan een sneller promotie; maar het moet gezegd worden, dat de hoogere rangen alleen aan de bekwaamsten worden toevertrouwd; intellectueel staat het

[1]) Hierin vergist zich de hr. M. weer.

personeel der Algemeene Secretarie veel hooger dan dat der andere bureaux. Maar daaruit vloeien verschillende nadeelige gevolgen voort. Men kan zeer goede studiën gemaakt hebben, zonder dadelijk na aankomst in Indië te kunnen beoordeelen hoeveel rijst een inlandsche gevangene noodig heeft, en of het in de gegeven omstandigheden wenschelijker is een permanent, dan wel een noodgebouw te zetten. De ambtenaren der Secretarie zijn niet in staat, over tal van technische, militaire en maritieme quaestiën uitspraak te doen. Toch brengt hun positie de noodzakelijkheid mede om een oordeel uit te spreken, en aldus verkeert de Secretarie licht in een college van »betweters". Daarbij komen andere nadeelen. Een plaatsing bij de Secretarie is het middel om snel promotie te maken; de ambtenaar moet de aandacht op zich vestigen, en met een scherpe en wel versneden pen gelukt dat het best. Alles in de koloniën is naar een kleineren maatstaf aangelegd; nergens zijn het altijd de departementschefs zelven van wie een voorstel uitgaat, maar in Indië weet men altijd wie het stuk geschreven en wie den maatregel aanbevolen heeft. Dat is een nieuwe reden waardoor ook persoonlijk gevoel in 't spel komt; men hoort dan ook zeer dikwijls: hij heeft vrienden, hij heeft vijanden op de Secretarie; andere ambtenaren daar worden door hun ijdelheid aangespoord, om hun kracht te beproeven in een strijd met zoo hooggeplaatste personen als de directeuren en een proef te nemen of de jonge, uiterlijk onbeduidende ambtenaar met zijn dialectisch vermogen niet de overwinning kan behalen op den man van het vak. Genoeg, de ervaring bewijst, dat enkele departementen op een beteren, anderen op een slechteren voet met de Secretarie staan, en dat het dáárvan afhangt, of zij bij de Regeering een min of meer geopend oor vinden, niet alleen voor dienst- maar ook voor persoonlijke belangen.

De Indische geheimhouding wordt door den heer Metzger iets eigenaardigs genoemd, en hij licht dat aldus toe: In het algemeen weten de dagbladen tamelijk vlug wat onder de rubriek »geheim" bij de Regeering behandeld wordt, en zij brengen het nieuws versch aan hun lezers over. Wel bestaan er voorschriften tegen het schenden van ambtsgeheimen, maar hoe streng ze ook zijn, er ontbreekt een bepaalde uitlegging van hetgeen geheim gehouden moet worden. De interpretatie van den eed der ambtenaren dat zij geheim zullen houden wat naar den aard der zaak geheim moet blijven, is zeer willekeurig.

»CAUSERIËN OVER URGENTE onderwerpen op koloniaal gebied" zijn door den heer P. C. Lans, »oud-officier der Artillerie van het O. I. leger, sinds perkenier" gepubliceerd en »ter overweging en betrachting het Nederlandsche volk, zijn vertegenwoordiging en zijn Regeering aangeboden."

De titel van het vlugschrift is minder juist, en de urgentie om het uit te geven blijkt uit den inhoud niet voldoende.

In plaats van causeriën bevat het beeldsprakige kleine opstellen in deftigen, maar vaak duisteren stijl.

Mogen we enkele zinnen aanhalen?

We lezen op bladzijde 8:

»Voor onze kolonisten in de tropen moeten immers de koloniën blijven de moeder die hen voedt; bevrucht door Nederland als vader, door deze die voor eene voortdurende bevruchting harer levensorganen steeds noodig zal blijven."

We hebben letterlijk geciteerd!

Onmiddellijk daarna lezen wij:

»De huwelijksband met het schoone Insulinde voor twee en een halve eeuw reeds gesloten door den koenen, driesten Hollander, zal dan eerst voor allen, n.l. zoowel voor de nazaten der voorkinderen van Insulinde, als voor die van den Hollander zelf, als voor beider kroost, ten zegen strekken."

En een bladzijde verder:

»Dan" (d. i. nadat »gij, o! jong Holland," u zelven herzien hebt) »zult ge moeten erkennen, dat de geschiedkundige figuur van »»Jan Salie"" uit de dompersperiode onzer vaderlandsche geschiedenis, die zich als een klis aan u heeft gehecht, steeds met u rondwandelt, zelfs op elk gebied van beschaving en ontwikkeling, want ook op dat terrein gaat gij den gang van de slak. Schudt hem van u af, bestrijdt dien geest, verbant dit uiterlijk goedige, maar *au fond* kankerende spook weer naar het schimmenrijk."

Nog een bladzijde verder:

»Art. 56 van het Indische Regeeringsreglement had toch van zijn geboorte af reeds een ziekelijk uiterlijk. De leelijkste wassen neus ter wereld (paragraaf 6) moest het verfraaien. (sic). Ook den welgezinden in den lande werd die wel eens uit politieke kortswijl opgezet, en zij lieten zich daarbij dan leelijk leiden. De zeldzame lichtstralen, welke uit den brein schoten van een harer waarlijk liberale leden, n.l.: »»liberaal ook voor Indië," zooals men dit noemt, deden nu en dan wel eens uit eigen boezem dier Kamers eenige warmte-atomen opwellen en heeft deze het effen wassen omkleedsel van dien neus wel enkele malen beschadigd; maar zoo niet de vorm, dan blijft toch de romp gedurende 27 jaren nu nog staan. Thans wordt het eindelijk meer dan tijd, dat die geheele wassen neus wegsmelte."

De hemel redde den heer Lans »du malin esprit et de la métaphore!"

Over den inhoud een paar aanteekeningen.

De schrijver wenscht voor Indië een onbegrensden toevoer van intellectueele werkkrachten en van eenige milliarden aanlegbedrijf of werkkapitaal. »Loyaler behandeling der eersten, garandeeren der laatsten, zijn daartoe de eenvoudigste middelen." De Regeering moet garandeeren, dat die en die zaak winst zal opleveren, en om bij dezen waarborg zelve geen schade te lijden, de ondernemingen door ambtenaren laten contrôleeren; de heer Lans die nu 7 à 9 % rente betaalt [1]),

---

[1]) Hoe vriendelijk de heer Lans over de geldschieters op Java in het algemeen denkt, blijkt uit dit citaat: »Voor de handelsfirma's, en zelfs geldinstituten, zijn zulke ondernemingen, zoo niet altijd onuitputbare goudmijnen, dan toch ware melkkoetjes; het mes snijdt dan van twee kanten; terwijl de ondernemers zelven, niettegenstaande al hunne energie en hunne noeste vlijt, geschoren, ja, zelfs dikwijls gevild worden en blijven. Als het kleine kapitaal, waarmede een ondernemer begonnen is, blijkt niet genoeg te zijn, en een voortwerken een »to be or not to be"" voor hem wordt, valt hij in handen dier huizen, deze stellen de zwaarste

zou dan tegen 4 % geld kunnen krijgen, en aangezien hij vijf ton noodig heeft, gelijk hij vertrouwelijk in zijn boekje mededeelt, zou hij op die manier jaarlijks minstens vijftien mille uitwinnen. Inderdaad, dat is zeer eenvoudig. Minder eenvoudig echter schijnt het, om aan te toonen, *hoe* de Regeering zich tegen schade zou kunnen vrijwaren.

Er is, klaagt de heer Lans, een gilde ontstaan »van ambtenaren, waaronder zoovelen zijn, wier hoogste wenschen zich niet verder uitstrekken dan uitsluitend en steeds uit de zoo wel voorziene staatsruif te worden gevoederd." Dat verwijt, daargelaten of er grond toe bestaat, is in *dit* vlugschrift allerminst op zijn plaats. We zagen reeds, wat de heer Lans uit de staatsruif voor de industrieelen vraagt. Men wete daarbij dat de heer Lans alle beperkende bepalingen aangaande de toelating van industrieelen afgeschaft wenscht te zien »met één pennestreek." Dat dit niet in het belang der inlandsche bevolking zou zijn, brengt hij niet in rekening. Zóóver gaat hij, om uit te roepen: »Al mogen die allen spitsboeven zijn, al komen ook slechts avonturiers van dit gehalte uit alle streken der wereld aanzetten naar ons Insulinde, ten einde zich daar te lande te vestigen, toch zoude uit dit amalgama in zeer korten tijd zooveel degelijke en energieke werkkracht en zoowel productief vermogen geboren worden, dat daarvan reeds spoedig de rijke en rijpe vruchten zouden worden geplukt. Waardoor niet alleen voldoende gevoed zoude worden de anders zoo onverzadelijke internationale begeerlijkheid, maar van dit enten van Europeesche loten op den Indischen stam, zou onze nationaliteit zeer zeker de zoetste en meest voedende sappen genieten; terwijl zij uit dezen slechts voor het kiezen zou hebben — de heerlijkste vruchten daarvan afkomstig, daar deze dan toch gewonnen zouden zijn op eigen hof, op eigen kolonialen bodem, op eigen gebied, op onzen eigen moedergrond in de tropen." De predilectie van den heer Lans voor vruchten gewonnen op eigen hof, waardeerende, hopen wij in het belang van de inlandsche bevolking, dat de Regeering zich te hooge eischen zal stellen, om »het enten van Europeesche loten op den Indischen stam" onvoorwaardelijk te willen bevorderen.

De inlander laat zich niet onderdrukken door den Europeaan, zegt

---

eischen, al is het dikwijls, dat bezoeking van Hooger Hand medegewerkt heeft tot een momentaneelen teruggang in den stand der zaken van den ondernemer. Onereus eischt dan de handelaar-geldschieter de helft of meer van een onderneming ten zijnen bate — het heet dat hij voor al het benoodigd kapitaal zal zorgen, tot tijd en wijle de onderneming productief wordt, de helft van dat geleende kapitaal zal kunnen worden afgelost. In dien tusschentijd echter rekent het handelshuis eene dubbele rente den ondernemer aan, voor het halve kapitaal, zoodat hij het zijne daardoor geheel vrijhoudt. Hoevele voorbeelden zijn er al niet, dat de man die een onderneming daarstelt, — en daarvoor de beste jaren zijns levens geeft; en die de hooge rente van het kapitaal met interest op interest niet spoedig genoeg kan bijpassen, genoodzaakt wordt, zich terug te trekken, onder afstand van zijn aandeel, d. i. de vruchten van zijn arbeid, voortgebracht in het zweet zijns aanschijns. Zooals wij reeds zeiden, de Indo-Europeesche planter en industrieel laten zich gewoonlijk als een citroen uitpersen, zij zien zich gewoonlijk na afloop van het werk als een leege schil wegwerpen wanneer zij zich zelven niet tijdig genoeg daartegen geconserveerd hebben, door kapitaliseering, hetgeen alleen aan een enkel gelukt, wanneer de blinde Fortuin-vrouw hare gunsten hem schenkt."

de heer Lans, en zelfs de energiekste Europeaan kan het lijdelijk verzet van den inlander niet breken; »de indolente inlander zal steeds den energieken Europeaan dwingen voor lief te nemen het werk dat hij wel zal willen presteeren." We zijn dit vrij wel eens met den heer Lans. Indien de inlander er op rekenen kan dat hem recht geschieden zal bij de ambtenaren wanneer hij onderdrukt mocht worden, dan heeft men zich over hem volstrekt niet te verontrusten. De inlander kan den industrieel voor honderden of duizenden guldens schade berokkenen door eenige dagen van het werk te blijven; de industrieel daarentegen die den inlander ontslaat brengt gewoonlijk alleen zich zelven in ongelegenheid. Met zijn weinige behoeften, met zijn groot phlegma en zijn niet minder groote geslepenheid verkeert de inlander ten opzichte van den Europeeschen industrieel in een gunstige conditie. Niet hij, maar de industrieel is de zwakkere. Vandaar, dat de tegenwoordige bepalingen aangaande het verbreken van dienstovereenkomsten hoogst onredelijk zijn ten aanzien van den industrieel. De Regeering moest den inlander vertrouwen leeren stellen op politie en justitie, zij moest den inlander doen ondervinden dat haar belofte om hem te beschermen tegen willekeur ernstig wordt nagekomen, zij moest den industrieel die zich aan de bevolking vergrijpt ten strengste straffen, maar ook moest zij van een anderen kant niet dulden, dat de inlander de vrijwillig aangegane overeenkomst willekeurig verbrak. Tegenwoordig echter wordt den inlander te verstaan gegeven, dat hij het met zijn verplichtingen niet zoo nauw te nemen heeft, en even weinig als hij justitie en politie heeft te vreezen, kan hij op justitie en politie bouwen. Zulk een toestand werkt in elk opzicht slecht.

Aan Chineezen wil de heer Lans het verblijf in onze bezittingen ontzegd hebben. Zoover gaan wij niet. Tegen het verblijf van Chineezen in de binnenlanden ver van de bestuurszetels hebben echter ook wij bedenkingen, en het optreden van Chineezen als landheeren en erfpachters is ook naar onze overtuiging een ongeluk voor den inlander. Niet gunstiger denken wij over de Arabieren. Chineezen en Arabieren zijn nagenoeg *per se* woekeraars. Tegen *hun* sluwheid is de Javaan *niet* opgewassen. En waar een Chinees zich ophoudt, is een opiumdebitant.

In het belang van den Javaan en ook in dat der schatkist zou de heer Lans de gouvernements-koffietuinen willen zien verpachten of verkoopen. Voor 't nemen van een proef beveelt hij de Minahassa aan. »Onder de intelligente Christenbevolking dier streek," meent hij, zouden pachters en koopers genoeg te vinden zijn, als het Europeesch element niet talrijk of ondernemend genoeg bleek te zijn." — »De inlandsche bevolking van Zuid-Celebes, met name Bonthain," dus gaat de schrijver voort, »toont, door een jaarlijks toenemende productie, dat vrijwillige koffie-aanplant, alleen door inlanders gedreven en geteeld, zeer goed slaagt." En, voegt hij er bij, »om de uitvoerbaarheid van dit denkbeeld te bewijzen, biedt zich steller dezes in persoon aan, om de door hem voorgestane zaak in Indië te entameeren." Met of zonder rente-garantie? zouden wij den heer Lans willen vragen. Ook hadden wij van hem gaarne een *becijfering* gezien van hetgeen voor de schatkist en voor den inlander van de uitvoering zijner denkbeelden te wachten zou zijn.

En eindelijk: krachtens welk recht zou het Gouvernement de koffietuinen mogen verkoopen? Heeft de heer Lans wel bedacht, dat volgens het Staatsblad van 1833 niet het gouvernement, maar de inlander als de eigenaar van den met koffie beplanten grond moet worden aangemerkt?

Doch genoeg!

De heer Lans verzekert op blz. 11, dat zijn geest in de laatste jaren gelouterd is, en laat daarop volgen: »Als bovendien die geest daardoor geschikt is geworden, om als die van een der discipelen van de apostelen voor recht en waarheid, met overredingskracht te prediken rechten en waarheden, welke Gode zij dank door alle eeuwen heen hunne apostelen nog steeds gevonden hebben, — en van wie, ik herhaal 't, een der nederige discipelen te zijn, mijne grootste eerzucht was, is en steeds zal blijven, dan zal ik den Hemel danken, dat voor mij en de mijnen, iets goeds uit mijn hersens werd geboren, ook ten dienste van het algemeen belang."

Wij wenschen den heer Lans gaarne het geluk toe, dat hij eenmaal dien dank zal mogen uitspreken.

NEDERLANDSCH-INDISCHE RECHTERLIJKE AMBTENAREN. Mr. Victor releveert in het *Algemeen Handelsblad* van 26 Augustus:

»1°. dat de jurist doorgaans op vier- of vijfentwintig-jarigen leeftijd, na met succes een vijftal studiejaren aan de universiteit volbracht te hebben, aan de Indische instelling te Delft *misplaatst* is; en

2°. dat het onderwijs, zoowel wat het gehalte, als wat den omvang er van betreft, niet voldoet aan de eischen die de jurist aan de universiteit — ondanks zich zelven — heeft leeren stellen."

De Indische instelling te Delft trekt om verschillende redenen meer studenten dan die te Leiden, zegt Mr. Victor. Vooreerst is het een *gewoonte* geworden, aan Delft de voorkeur te geven. Bovendien: Delft is nu eenmaal de plaats waar een belangrijk deel van de gewezen leerlingen der hoogere burgerscholen in technische richting voortzetting vindt van het vroeger genoten middelbaar onderwijs: aanstaande Indische ambtenaren houden daar met de aanstaande ingenieurs en technologen met wie zij samen de burgerschool bezochten de kennismaking aan. Ook mag men wellicht niet elimineeren, dat de verleiding tot het »Schep vreugde in 't leven" te Delft een minder hooge vlucht dan te Leiden neemt.

Een rechtsgeleerde is echter aan de Indische instelling te Delft misplaatst. Wie aan een onzer universiteiten tot goede juristen gevormd zijn, moeten een natuurlijken afkeer hebben van de massa Indologische stof, zooals die te Delft wordt gedoceerd en verwerkt moet worden. Het onderwijs in de staatsinstellingen mist daar ten eenenmale dat recht wetenschappelijke karakter, dat eigenaardige critische element, dat op eenig leervak den stempel drukt van oorspronkelijkheid en waarlijk hooger onderwijs. De land- en volkenkunde is het non plus ultra van geestdoodendheid; het is noch noodig, noch billijk, noch verstandig, noch eenigermate practisch nuttig, om iemand die een hoogere wetenschappelijke opleiding genoten heeft, voor een staatsexamen te bezwaren met duizenden namen van eilandjes, kapen,

bergen, planten, delfstoffen, dialecten, vaartuigen, enz. enz. Bij de Indische historie wordt aan een soort hoogere-burgerschoolonderwijs de voorkeur gegeven boven een waarlijk critisch hooger onderwijs in de historia politica. Het onderwijs in den Islam is over het geheel voor juristen evenmin van veel waarde.

Zoo oordeelt Mr. Victor. Er schuilt ergens een fout, meent hij, en van die fout is het gevolg, dat de studie der rechtsgeleerden te Delft een quaestie is van klaarmaken voor het examen. Men moest de voor Indië bestemde juristen uitsluitend aan faculteitsexamens onderwerpen; daarbij zou men den juisten maatstaf treffen, welke den aanstaanden jurist-ambtenaar moet worden aangelegd. De intellectueele, of zoogenaamd intellectueele spijzen, die men den juristen te Delft voorzet, kunnen zij niet door de keel krijgen, en spijtig moeten de leeraren erkennen dat de juristen doorgaans niet hun beste leerlingen zijn. Als schema zou Mr. Victor willen stellen dat het doctoraal voor Indische juristen zou moeten bevatten: het Indisch burgerlijk en handelsrecht, de Indische rechterlijke organisatie en burgerlijke rechtsvordering, het Indisch politie- en strafrecht, de Indische strafvordering, de beginselen van het Nederlandsche staatsrecht, het Indische staats- en administratief recht, de politieke geschiedenis van Indië, de Islam over het geheel in grove trekken en in het bijzonder wat betreft het juridische deel er van (al mo'âmalat) en hoofdzakelijk voor zoover de invloed daarvan in de Indische volkshuishouding te bespeuren is, en eindelijk éen of meer der inlandsche talen. Daarbij zou terdege wetenschappelijke en systematische beoefening van het Indo-juridische element op den voorgrond moeten treden.

In een tweede opstel (Nr. van 27 Augustus) bespreekt de schrijver de positie en toekomst van den jurist-ambtenaar.

De aspirant-rechterlijke ambtenaar wordt bij zijn aankomst te Batavia op een wachtgeld van *f* 150 's maands gezet. Voor minder dan *f* 5 daags komt hij niet onder dak. Op het wachtgeld legt dus de ambtenaar reeds geld uit eigen zak toe.

Wordt hij ter beschikking gesteld, dan ontvangt hij *f* 250. Daarvan moet 6 % af voor het weduwen- en weezen- en voor het pensioenfonds. Om zijn bestemming te bereiken, moet hij òf een rijtuig koopen òf er een huren; hij begint met voorschot te nemen.

Zoodra de jurist-ambtenaar in de termen valt om voorzitter van een landraad of lid van een raad van justitie te worden, klimt zijn traktement tot 5, 6 of 7 honderd gulden. Zes jaar na zijn indiensttreding kan hij dat traktement hebben, en die betaling is ruim genoeg, maar 15 of 20 jaar blijft hij daarop staan, en krijgt dan *f* 300 meer door een benoeming tot raadsheer in het Hof. »Gaat men nu na, dat men met *f* 1000 's maands op Batavia evenwel uitricht als met *f* 500 's maands in het binnenland (men denke aan een vermeerderd huisgezin, aan de behoefte om op groote plaatsen paarden en rijtuigen te houden en zooveel andere zaken meer) dan is de financiëele positie van den rechterlijken ambtenaar, in plaats van vermeerderd, eigenlijk verminderd."

Men watertandt in Holland van die Indische traktementen, doch bedenkt men wel dat het Indische leven zooveel duurder is, en dat

ook de vele ontberingen die men zich in Indië getroosten moet, betaald moeten worden? — De ambtenaar moet eenig vermogen kunnen besparen voor den ouden dag of voor den dag dat hij wegens ziekte Indië verlaten moet. Slechts zeer enkele, voor de meesten onbereikbare, hooge ambtelijke betrekkingen leveren na twintig en meer dienstjaren een pensioen op, waarvan een huisvader met zijn gezin in Nederland behoorlijk kan leven. Kunnen de ambtenaren gedurende hun loopbaan niet eenig kapitaal verzamelen, wat blijft er dan over?

Het gevolg is, dat een aanzienlijk percentage der ambtenaren den rechterlijken dienst verlaat, om langs andere wegen een gunstiger positie en vooral een betere toekomst te zoeken. Allengs zal het aanbod van juristen voor den Indischen dienst zeker geringer worden, en zal het den Staat moeilijk vallen, het uitgebreide en steeds voor meer uitbreiding vatbare korps rechterlijke ambtenaren compleet te houden. Zal de Regeering dan weer de toevlucht nemen tot een zoogenaamd *verlicht* (lees: *geen*) examen? Het is in het belang van gansch Indië, dat de Regeering alleen degelijk gevormde rechterlijke ambtenaren aanstelle. Zij betale dan ook een geleidelijk vermeerderende, ruime bezoldiging en verbinde daarmede het uitzicht op een flink pensioen.

Mr. Victor releveert, dat de Gouverneur-Generaal voor 1881 weer 25 nieuwe rechterlijke ambtenaren met aandrang heeft gevraagd. In de eerste jaren zal de vraag wel niet afnemen. Er zijn tegenwoordig alleen op Java en Madura 50 à 60 rechtskundige landraadvoorzitters. »In hoever bij den maatregel van 1869, waarbij het beginsel gesteld werd, dat de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur als landraadvoorzitters zouden vervangen worden door Nederlandsche juristen, gewonnen is," zegt de rechtsgeleerde schrijver, »laat ik liefst in 't midden. Of de weldaad die men met dien maatregel den inlander heeft willen bewijzen, inderdaad een weldaad is, schijnt vrij problematisch." Op dit oogenblik echter is de reorganisatie nog niet volledig. »Vele landraden met rechtsgeleerde voorzitters zitten tot over de ooren in de rechtszaken, zoodat de justiciabelen van een overgrooten achterstand de wrange vruchten plukken en alle mogelijke middelen beraamd moeten worden om aan dat bezwaar te gemoet te komen. Om daartoe te geraken zal het korps rechterlijke ambtenaren nog aanmerkelijk moeten worden uitgebreid."

Opmerkelijk is ook, wat Mr. Victor betreffende de intellectueele stelling van den rechterlijken ambtenaar in Indië aanteekent. »Nemen wij den rechtsgeleerden landraadvoorzitter tot norm, dan erkennen wij in hem in de eerste plaats den ambtenaar en in de tweede plaats den jurist. Neen, wel verre van in hem den man van studie en den waarachtig rechtsprekende te zien, een man die volgens vaste beginselen te werk gaat, ontwaart men in hem veeleer de persoon die schippert en plooit, die » »er wat op verzinnen moet."" De rechtspraak over den inlander vordert dat. Wat zal hij woekeren met Europeesche rechtsbeginselen onder een bevolking die altijd liegt en draait en getuigen omkoopt en meineeden aflegt, zonder er een spier op het gelaat om te vertrekken!? Waar blijft hij met zijn rechtsgeleerd vernuft bij het berechten van dat tal van minutieuse geschillen, die de inlanders voor hem brengen en die opgelost zijn zoodra de landraadvoorzitter

er slechts in geslaagd is wijs te worden uit dien doolhof van leugenachtige verklaringen, of waarbij meestal de eisch moet worden ontzegd bij gebrek aan bewijs!? In strafzaken is doorgaans eenige routine voldoende om de strafwet naar behooren toe te passen. Neemt men daarbij in aanmerking, dat gaandeweg die rechtspraak over inlanders een omvang gekregen heeft waarbij de overstelpende massa zaken den rechter in den volsten zin des woords tot een »»afdoener"" maken en de contrôleerende autoriteit nooit verzuimt tot het »»afdoen"" van nog meer zaken aan te sporen, dan kan men uit dit alles zich een vrij juiste voorstelling maken van de weinig benijdenswaardige intellectueele positie van den jurist-ambtenaar. Die intellectueele opofferingen leggen al een even groot gewicht in de schaal als de financiëele. Zij moeten hem door ruime betaling vergoed worden."

Veel van hetgeen Mr. Victor over de positie en de toekomst der rechterlijke ambtenaren schrijft, vindt bij ons instemming.

Het besluit om afzonderlijke landraadvoorzitters aan te stellen was o. i. een overschatting van de beschikbare kracht, die immers ter nauwernood toeliet om in reeds bestaande behoeften aan rechterlijke ambtenaren eenigszins behoorlijk te voorzien.

Het was bovendien een bedriegelijke hulde aan een nobel beginsel. Verbetering van de rechtspraak werd het doel genoemd, en men verving de ambtenaren die land en volk het best kenden door ambtenaren, die zelfs de taal niet verstonden!

Het voornaamste wat de Regeering nu nog doen kan, om het nut van den maatregel niet geheel illusoir te doen blijven, is de positie der landraadvoorzitters, speciaal hun vooruitzichten, te verbeteren, — zoodat zij er op rekenen mag, over degelijk personeel te kunnen beschikken — en de uitbreiding van het getal rechtskundige voorzitters niet te verhaasten. De positie der rechterlijke ambtenaren die zes of zeven jaar na hun indiensttreding ongeveer *f* 600 traktement genieten is voordeelig genoeg, maar op dit traktement blijven zij veel te lang staan. Door periodieke traktementsverhooging dient aan die volkomen gegronde klacht tegemoet gekomen te worden.

Vreemde nederzetting op Borneo. Engeland dekt thans met zijn vlag de onderneming van den Oostenrijker von Overbeck op Borneo. Dat wij die nederzetting niet kunnen verhinderen moet zeker zijn, zegt de *Amsterdamsche Courant* (nr. van 20 Augustus) zeer naïef, want anders zouden wij het immers gedaan hebben? Maar laat nu ten minste de Regeering zoo spoedig mogelijk alles doen, waardoor eventueel gevaar van de zijde der onderneming Overbeck verijdeld of geneutraliseerd kan worden.

Het valt niet te ontkennen, dat wij tot nog toe van Borneo bitter weinig gemaakt en ook bitter weinig voordeel getrokken hebben; misschien zijn onze kapitalisten en ondernemingsgezinden nooit genoeg doordrongen geweest van den altijd zoo hoog geroemden rijkdom van dat eiland; misschien ook heeft het voor een degelijke exploitatie aan den waren ijver en de noodige geestkracht ontbroken. Wij zouden daarom een leelijken karaktertrek vertoonen, indien wij vreemdelingen misgunden, wat wij zelven niet wilden of vermochten, n.l. Borneo's

bodem te exploiteeren, maar wat wij nu met alle middelen te onzer beschikking dienen te voorkomen, is dat de exploitatie allengs overga in heerschappij van den vreemdeling over grond, welke tot ons gebied behoort.

In de eerste plaats dienen de grenzen van ons gebied duidelijk aangegeven te worden; terecht heeft de heer de Waal daarop aangedrongen: zonder nauwkeurige grensregeling zijn allerlei geschillen te voorzien. Van die regeling hebben wij Engeland en anderen kennis te geven, zoodat dezen weten waar ons gebied begint en ophoudt, en dan moeten wij met ijver aan het werk op onzen grond.

»Sedert eenigen tijd — wij mogen dat met blijdschap en fierheid zeggen — schijnt werkelijk in ons land de oude ondernemingsgeest althans eenigszins te herleven. Welnu," dus besluit de *Amsterdamsche* haar practisch artikel, »dat Borneo daarvan ook zijn deel ontvange, gelijk Java en Suriname, en als Nederlandsche werkkracht en Nederlandsch kapitaal daar samengaan, zal zelfs een door de Britsche vlag gedekte avontuurlijke Oostenrijksche baron onmachtig zijn, om er ons te verdringen."

Wie maakt dat waar?

BROENEI. Iemand, die zich »Ardjoco" noemt, betoogt in het *Dagblad* van 7 September de wenschelijkheid, dat Broenei onder bescherming van een Europeesche mogendheid gerake.

De Europeesche nederzettingen in Broenei staan tot nu toe niet onder zulk een protectie. Engeland heeft de bescherming van Serawak of Broenei niet aanvaard, omdat het er geen voordeel in ziet. Raffles schreef den 12en Juli 1819 aan Sir Robert Inglii: »De havens van Borneo moeten als onafhankelijk beschouwd worden, of de Nederlanders dienen beperkt te worden tot de zuidelijke provinciën verbonden met Bandjermasing." Die raadgeving van den ons zeer vijandigen Raffles schijnt nog de grondslag van de Britsche Borneo-politiek te zijn. Elk der in Broenei gevestigde industrieelen staat tegenwoordig onder bescherming van het volk, waartoe hij krachtens zijn nationaliteit behoort: de Oostenrijkers staan onder protectie van Oostenrijk, de Engelschen onder protectie van Groot-Brittanje, enz., maar zonder dat een van die Europeesche staten eenig territoriaal gezag in Broenei uitoefenen kan. Op den duur is dat onhoudbaar, tenzij de in Broenei gevestigde Europeanen een soort van unie sluiten, die tot een soort van Hansa leidt. Wij zelven hebben de noodzakelijkheid van onderlinge bescherming van alle Europeanen in Indië erkend, toen de Overste W. E. Kroesen den 15en Maart 1857 met de *Admiraal van Kinsbergen* den Radja van Serawak, Sir James Brooke, die door Chineezen zeer in de engte gedreven werd, te hulp kwam. Vestigen zich meer Europeanen in Broenei, dan zal ons Gouvernement wel genoodzaakt zijn, de protectie te aanvaarden. Maar dan ondersteunt het hen, »die als ze machtig genoeg zijn, ons het voetje op Borneo zullen lichten". Ardjoco meent, dat indien Engeland verplicht was tot bescherming van de Europeanen in Broenei, wij in veel beteren toestand dan thans zouden verkeeren; »men zou althans weten, waaraan men zich te houden heeft; nu loopt men gevaar, dupe te worden, en dat

is, evenals in alle zaken, in de diplomatie een der ergste en treurigste toestanden, waarin men geraken kan."

De spoorwegen op Java. De *Middelburgsche Courant*, wier artikelen over koloniale aangelegenheden, terecht veel aandacht plegen te trekken, heeft in haar nummers van 29 en 30 Augustus weer een opstel geplaatst, waarvan onze lezers zeker met belangstelling zullen kennis nemen.

Het is een schets, met critische aanteekeningen, van het »spoorwegnet" op Java.

Misschien zou in het tegenwoordig stadium van Java's ontwikkeling geen schadelijker theorie of utopie zijn te bedenken, dan het ontwerpen eener spoorweglijn, die het eiland in zijn geheele lengte, van Anjer tot Besoeki, doorsnijden zou. De noodzakelijkheid van aansluiting aan buitenlandsche lijnen blijft, bij het ontwerpen van een net voor Java, geheel buiten beschouwing. De dichtheid der bevolking, haar vatbaarheid voor ontwikkeling, de staat van handel en nijverheid, dat alles is op verschillende punten der lange en smalle strook, die het eiland Java heet, zeer uiteenloopend. Voor de verdediging wordt de Oost-Westelijke verbinding een behoefte genoemd, maar de mogelijkheid om de soldaten in den kortsten tijd op een bedreigd punt te brengen bestaat, voor zooveel een binnenlandschen vijand betreft, reeds in voldoende mate wanneer de gemeenschap met de zee open is, en van daar spoorwegen het binnenland inloopen, en komt het op het afweren van een buitenlandschen vijand aan, ook dan zal de zwaarste strijd op zee en aan de kusten gevoerd worden, en zal overigens het klimaat voor ons een machtiger bondgenoot zijn, dan een spoorweg die, eenmaal liggende, zoowel den vijand als ons den toegang tot het binnenland opent.

Toch is de invloed der bovenbedoelde theorie reeds waar te nemen.

Aan Java's Oosthoek beginnende, ontmoet men den sedert twee jaren geopenden kustspoorweg, die Soerabaja met Pasoeroean verbindt en door een zuidelijken zijtak Malang bereikt. Tot de verlenging van dezen spoorweg oostwaarts naar Probolinggo is besloten, doch tot de uitvoering van dat gedeelte zijn nog slechts eenige voorloopige opmetingen verricht.

Van Sidoardjo, op de eerstgenoemde lijn, gaat westwaarts de spoorweg over Modjokerto naar Madioen, met een zijtak Zuidwaarts naar Kediri en Blitar. Hiervan is het kleinste gedeelte dit jaar in exploitatie gebracht. Aan het overige wordt met ijver gewerkt en, worden de vooruitzichten niet teleurgesteld, dan zal in 't voorjaar van 1882 de geheele lijn geopend en daarmede eene doorloopende spoorwegverbinding in het oostelijk deel des eilands, over ongeveer een derde zijner geheele lengte, tot stand gebracht zijn.

Van Madioen moet, volgens de wet van 65 Mei 1880 *Stbl.* n°, 96) de weg naar het westen verlengd worden tot Soerakarta, waar hij Java's oudsten spoorweg ontmoeten zal, die Semarang naar het zuiden met Tempoeran, Ambarawa, Soerakarta en Djokjakarta verbindt. Aan deze verlenging is tot dusver nog niets gedaan.

Van Djokjakarta loopt, weder westwaarts, eene denkbeeldige lijn

over Poerworedjo, door de residentiën Bagelen en Banjoemas, naar Tjilatjap, Java's eenige bruikbare haven aan de Zuidkust. Voor deze lijn bestaat een plan van de ingenieurs Kool en Henket; de opmetingen zijn afgeloopen en een voorloopig ontwerp is gereed.

Nog meer denkbeeldig is de lijn die van Tjilatjap, altijd naar het westen gaande, den spoorweg in de Preanger-Regentschappen eenmaal zal ontmoeten. Gebrek aan personeel bij het hoofdbureau der staatsspoorwegen heeft tot dusver belet, een ontwerp voor haar te maken.

Te Tjitjalengka, het punt in de Preanger waar deze spoorweg zou moeten aansluiten, komen wij weder op eenigszins vaster bodem. Hier eindigt de lijn die, te Batavia aanvangende, oostwaarts over Buitenzorg, Tjiandjoer en Bandoeng loopen zal. Alleen het gedeelte tot Buitenzorg is voor het verkeer geopend. Van daar tot de vlakte van Bandoeng is het uitbakenen, waterpassen en onteigenen afgeloopen, de aardebaan onder handen en wordt aan eenige der vele en kostbare kunstwerken gearbeid. Gebrek aan werkvolk, dat in dit deel van Java moeilijker te krijgen is dan in het oosten en nu nog schaarscher is geworden door de veeziekte, die vele menschenkrachten de plaats van trekvee doet innemen, heeft het werk vertraagd. Mocht het daarmede voortaan iets beter gaan, dan hoopte men, blijkens het *Kol. Verslag* over 1880, in '82 de rails te kunnen leggen en den bovenbouw der ijzeren bruggen aan te vangen. Omtrent de voltooiing tot Tjitjalengka, het denkbeeldige eindpunt, zijn zelfs nog geen gissingen te maken.

Ziedaar den oogenblikkelijken stand van het spoorwegnet.

De *Middelburgsche* ontkent niet, dat spoorwegen als machtige hefboomen voor ontwikkeling overal aan te bevelen zijn, maar de vraag is, op welke manier de beperkte krachten, die het Nederlandsch koloniaal gezag aan den spoorwegbouw dienstbaar kan maken, nu en in de naaste toekomst het doelmatigst aangewend worden, en daarop kan het blad geen ander antwoord geven dan dit: »in streken waar de landbouw, de nijverheid en de dichtheid der bevolking eene spoorwegverbinding van het binnenland met de zeehavens noodzakelijk maken, moet die in 't leven geroepen, en niet alleen door het leggen der rails, maar ook door doelmatige tarieven onder hun bereik gebracht worden. De onderlinge verbinding is van later zorg.

In dien zin heeft de aanleg in het begin ook plaats gehad, meent de *Middelburgsche*, doch betreffende het verlengen van Madioen naar Solo is twijfel gerezen, daar deze spoorweg, die 96 K. M. lang zal worden, ten deele door boschachtige, weinig bevolkte streken loopt, terwijl voor een ander deel de voortbrengselen van de landen welke hij doorloopt, gemakkelijker en met minder kosten de haven van Semarang dan die van Soerabaja kunnen bereiken. Die lijn is bij de wet van 25 Mei 1880 vastgesteld, zoodat het napleiten daarover nutteloos geacht moet worden. Maar in het Koloniaal Verslag voor 1880 kondigt de Regeering ook een avant-projet voor de lijn van Djokja naar Tjilatjap aan, en deze zou over zijn lengte van 195 K. M. eerst een zeer moeielijk en bijna woest terrein in de residentie Djokjakarta doorsnijden, daarna in een vrij dicht bevolkte streek van Bagelen komen, maar vervolgens in Banjoemas weer een dun gezaaide bevol-

king ontmoeten. Die spoorweg zal zeker meer dan 16.5 millioen kosten, financieel onvoordeelig wezen, en weinig toebrengen tot de ontwikkeling der streken welke hij doorloopt. Veel wenschelijker dan het leggen van die lijn is het, om na de voltooiing der thans onder handen zijnde spoorwegen en na het afwerken der haven van Tandjong Priok, de spade te laten rusten en af te wachten welken invloed deze nieuwe en machtige factoren op Java's ontwikkeling uitoefenen.

De aanleg van onvoordeelige — dat is, in het geval waarvan hier sprake is, nuttelooze — spoorwegen is niet alleen verkeerd op zich zelf, maar vooral in zijn gevolgen. De kwade posten, die door de exploitatie van dergelijke lijnen ontstaan zouden, zouden het moeilijk maken om van hen, die de koorden der beurs in handen hebben, datgene te verkrijgen wat voor Java wezenlijk noodig en voordeelig zou zijn, zooals werken tot verkrijging eener betere besproeiing en waterverdeeling.

Het is waar, dat aan dit groote werk in den laatsten tijd de hand geslagen is, en het Koloniaal Verslag voor 1880 bevat onder het hoofd »werken in het belang van den landbouw" een opsomming die heel wat vertooning maakt, doch dit neemt niet weg, dat de oud-Hoofdingenieur Dibbetz in *de Indische Gids* van Maart 1880 verklaarde, dat er op het gebied van irrigatie betrekkelijk nog zeer weinig gedaan is. In Britsch-Indië hebben spoorwegen het ontstaan van hongersnood nooit kunnen voorkomen; wèl hebben irrigatiemiddelen dat gevolg gehad. In *de Indische Gids* van Mei 1879 toonde de Hr. van Gorkom aan, dat een regeling van het waterrecht en den waterstaat op Java tot dusver zoo goed als niet bestaat, en de heer Dibbetz zegt, dat de meeste rivieren, in plaats dat zij de velden vruchtbaar maken, de kusten aanslibben.

Het is niet noodig, meer openbare werken op te noemen aan welke de financieele en arbeidskracht, die door het achterwege laten van voorshands onnoodige spoorwegen vrij zullen blijven, met groot nut voor de kolonie besteed kunnen worden.

»Een ander onderwerp, dat in verband tot den aanleg en de exploitatie der spoorwegen ernstige overweging verdient, is de quaestie der tarieven. De Regeering erkende in haar memorie van antwoord op het afdeelingsverslag betreffende den spoorweg Madioen-Soerakarta, » »dat men door een onverstandige exploitatie het nut van een spoorweg illusoir kan maken,"" maar in haar vaststelling der goederentarieven heeft zij van deze zienswijze nog niet veel blijk gegeven."

In *de Indische Gids* is o. a. aangetoond, dat het goederenvervoer per spoor thans even duur is als per kar, en dat bij een verlaging van het tarief op den spoorweg Soerabaja - Malang - Pasoeroean tot 4 cent per ton kilometer, men rekenen kan op driemaal zooveel vrachtgoederen als thans en op 30 % meer opbrengst dan noodig is voor een rente van 5 % van het aanleg- en exploitatiekapitaal. Voor de personentarieven schijnt geen verlaging noodig: de derde klasse passagiers betalen per kilometer zelfs een halven cent minder dan in Nederland, en dit is zeker de reden, waarom de inlander op zoo verrassende wijze de voorspelling te schande maakt van die oudgasten, die beweerden dat spoorwegen voor de Oost niet noodig waren, dewijl

een inlander ook in dat opzicht alweder anders dan alle andere menschen was, dat hij er toch nooit in zou gaan zitten! —

Verlaging der goederentarieven,
spoedige voltooiïng der onder handen zijnde lijnen en
aanleg op groote-schaal van irrigatiemiddelen — dat is ook naar onze meening voorshands op Java het meest noodige, wat openbare werken betreft.

EEN TRAMWEG OP JAVA. In het *Handelsblad* van 3 September wordt een overzicht gegeven van het plan, om van Semarang naar Djawana een stoomtram te leggen. Door het art. van den Oud-Hoofdingenieur Moet zijn die bijzonderheden den lezers van dit tijdschrift reeds bekend geworden, zoodat wij in herhalingen zouden vervallen, indien wij het overzicht van het *Handelsblad* geheel of gedeeltelijk overnamen. Maar het overzicht wordt voorafgegaan door eenige beschouwingen, en van deze dient hier een en ander te worden medegedeeld.

De schrijver acht het onbetwistbaar, dat gemis (juister: gebrek) aan gezonden ondernemingsgeest het totstandkomen van voldoende vervoermiddelen aanmerkelijk heeft vertraagd. Niemand was geneigd, tot spoorwegaanleg mede te werken, dan op voorwaarden die al de kwade kansen ten laste der Regeering brachten. Zelfs toen de proef, door den staat met den aanleg der lijn Soerabaja—Pasoeroean—Malang genomen, boven verwachting slaagde, gingen »het weerbarstige publiek" de oogen nog niet open. »Men volhardde in het uitdenken van formules, waarbij den ondernemers volstrekte zekerheid voor hun kapitaal met goede renten en, bij welslagen, een groote winst bovendien door den staat werd gewaarborgd."

Dit is, gelooven wij, eenigszins overdreven. Misschien heeft de schrijver in het *Handelsblad* andere gegevens, maar voor zoover ons bekend is, werd van de Regeering alleen een garantie van *rente* over het onder haar toezicht te verwerken aanlegkapitaal gevraagd. Nu kan men a posteriori beweren, dat die garantie niet noodig was, dat de lijn productief moest zijn, maar was de Regeering hiervan overtuigd geweest, dan had zij ook geen bezwaar mogen hebben, de garantie te verleenen. Vrees voor kwade kansen had haar dan niet weerhouden. Immers tegen het gevaar om rente te garandeeren over een grooter kapitaal dan voor den aanleg noodig was, had zij zich kunnen dekken.

De loop dien de zaken thans genomen hebben — nu er van staatswege spoorwegen worden gebouwd — heeft intusschen het voordeel, dat de verschillende lijnen in één hand komen, waardoor behoorlijke samenwerking verzekerd wordt, en dat de exploitatie niet het bekomen van hooge dividenden heeft te beoogen »De Regeering," meent de schrijver in het *Handelsblad*, »zal wel zoo verstandig wezen, wanneer eenmaal de gezamenlijke kosten van den spoorwegaanleg in haar geheel zijn bekend geworden, gemiddelde vrachtprijzen vast te stellen, niet hooger dan noodig is voor een behoorlijke rente en aflossing van het gebruikte kapitaal." (Om de spoorwegen aan hun bestemming te doen beantwoorden, dient de Regeering zulke prijzen thans reeds vast te stellen, dunkt ons).

Te minder, meent de schrijver, behoeft de uitsluiting van de particuliere nijverheid van den verderen spoorwegaanleg betreurd te worden, nu haar een ander veld als 't ware is aangewezen, geheel in dezelfde richting gelegen, waarvan echter de ontginning binnen het bereik is van bescheidener krachten. De spoorweglijnen, reeds in exploitatie of in aanleg, zijn in de eerste plaats bestemd voor den afvoer van producten uit de binnenlanden naar de havenplaatsen. De verbinding tusschen de kustplaatsen onderling is in zekeren zin verwaarloosd. De booten der N. I. Stoomvaartmaatschappij doen op haar reizen tusschen Semarang en Soerabaja geen enkele kustplaats aan; men kan dus zonder overdrijving zeggen, dat de kusten zoo goed als verstoken zijn van een openbaar middel van vervoer. Dat de staat, die reeds zulk een zware spoorwegtaak te vervullen heeft, daaraan zal tegemoetkomen, is volstrekt ondenkbaar. »Het moet dus in de hoogste mate wenschelijk worden geacht, dat door particulieren aanleg van buurt- of tram-spoorwegen in de leemte worde voorzien."

Atjeh en onze financiën. De schrijver van het hoofdartikel over »Atjeh en onze financiën", in de *Amsterdamsche Courant* van 28 en 29 Augustus opgenomen, durft beweren, dat er in de laatste jaren ondanks den Atjeh-oorlog aan Indië niets onthouden is. Gelooft hij dat werkelijk, dan geeft hij blijk, met den toestand van Indië waarover hij een oordeel velt, volslagen onbekend te zijn. »Met *aanleg* van havens, kana*len* en spoor*wegen* is men kwistig voortgegaan," beweert hij. Kan hij die havens noemen; en waaruit blijkt de »kwistige" voortgang bij kana*len* en spoor*wegen?* Wat verder is er gedaan voor het inlandsch onderwijs? Wat voor irrigatiewerken? Wat voor het defensiewezen? Wat voor den geneeskundigen dienst, ook onder inlanders? Voor dat alles nagenoeg niets. In enkele steden van Nederland wordt meer voor onderwijs uitgegeven, dan aan al de millioenen inlanders van den Archipel ten koste wordt gelegd. Men moest zich schamen.

»De Atjeh-oorlog is eigenlijk door Nederland betaald geworden," beweert de schrijver.

Men houde ons ten goede, dat wij van dat artikel niets meer zeggen. De strekking is natuurlijk, om te bewerken, dat indien er door den vredestoestand in Atjeh eenige millioenen op de Indische begrooting te schrappen zijn, die gelden door Nederland worden genaast.

Regeering en opium. De eigenaar van het land Gemoelak, in de residentie Semarang gelegen, heeft in de dèsa Boeloesan, tot dat land behoorende, een opiumkit doen sluiten, vermeenende, naar hij beweerde, dat het een clandestine kit was. Namens de Regeering werd hem echter medegedeeld, dat de kit met haar toestemming was opgericht, en werd de kit weer geopend. De landheer beklaagde zich daarover schriftelijk bij den Resident van Semarang; hij constateerde, dat het gouvernement door de eigendunkelijke handeling zijn eigendom had geschonden, dat die verkorting van zijn recht tot schade van hem en de bevolking leidt, dat immers de aanwezigheid der amfioenkit demoraliseerend werkt op de bevolking van het land, zoodat zij met den dag armer en slechter wordt, en hij van de hem verschuldigde landrente slechts

de helft van den aanslag heeft kunnen innen. De Resident antwoordde daarop o. a.:

»Het verkoopen van opium op uw grond heeft niets met uw eigendomsrecht te maken; de vergunning daartoe door of namens de Regeering gegeven, kan uw eigendomsrecht niet aantasten, en mocht u den verkoop verhinderen of beletten, dan zoudt u in strijd komen met art. 570 van het Burgerlijk Wetboek en een onrechtmatige daad plegen."

Nogmaals drong daarna de landheer op handhaving zijner rechten aan en verklaarde geen oogenblik langer dan tot 1881 de kit te Boeloesan te zullen dulden, en na ommekomst van dezen tijd bracht hij de zaak voor den rechter, door de in de opiumkit aanwezige Chineezen tot ontruiming te dagvaarden. De Chineezen riepen den pachter tot vrijwaring op, en nu wordt tusschen den landheer en den pachter een proces gevoerd. Maar na het ontstaan van die quaestie heeft de Regeering in het *Indische Staatsblad* eenige bepalingen opgenomen tot regeling der »Verhouding van de landeigenaren en de opgezetenen van de particuliere landerijen beoosten de Tjimanoek tot het Gouvernement", en een dier bepalingen is, dat de landheer verplicht is toe te laten, dat pachters van 's rijks middelen en hun zaakgelastigden zich op het land vestigen en aldaar hun bedrijf uitoefenen!

Bij het ambtelijk onderzoek naar den aard van de rechten, uitgeoefend op de landen beoosten de Tjimanoek, is gebleken dat die landen zijn verkocht in vollen eigendom; de verkooper, zijnde de Engelsche tusschenregeering, heeft zich geen recht hoegenaamd voorbehouden, dat in de verste verte als een beperking van dien eigendom ten behoeve van de opiumpacht of een andere pacht kan in aanmerking komen. Rechtmatig had de Staat zich alleen door onteigening met voorafgaande vergoeding in het bezit van het benoodigde terrein kunnen stellen. Maar ook in Indië kan onteigening alleen plaats hebben *ten algemeenen nutte*. Is het te verwonderen, dat de Regeering den moed niet had, om te verkondigen, dat het oprichten van een opiumkit te Boeloesan ten algemeenen nutte was?.

Er heeft een rechtschennis plaats gehad met het doel om het opiumdebiet te bevorderen! 't Is mogelijk, dat het verzet van den landheer alleen hieraan te wijten is, dat hij den clandestienen opiumhandel op zijn land wil doen bloeien, maar het is de taak van het bestuur daartegen te waken met gepaste middelen, en de wederrechtelijke opening van een kit is zeker zulk een middel niet.

Het blad, waarin de bovenstaande belangrijke mededeelingen en beschouwingen voorkomen, is het *Algemeen Handelsblad* van 7 September.

De zendelingen op Bali. De *Middelburgsche Courant* acht het zeer wenschelijk (zie haar nummer van 5 September), »dat evenals er eene motie-Keuchenius over den zendeling Bieger is voorgesteld, er ook, bij de Indische begrooting of bij een andere gelegenheid, van liberalen kant eene motie, naar aanleiding van de Balische zendingszaak, worde gesteld, waarin krachtig en onomwonden het regeeringsbeginsel worde gehuldigd, dat gedurende bijna drie eeuwen het kleine Nederland tot meester over de uitgestrekte Indische eilandengroep heeft gemaakt. Dat beginsel is: geen prediking van het Christendom aan bevolkingen,

welke sedert onheugelijken tijd, gelukkig en tevreden, buiten het Christendom leven, tenzij de regeering, van het standpunt harer politieke souvereiniteit en verantwoordelijkheid, daarin niet het minste gevaar zie."

Verlangt de Middelburgsche iets anders, dan het Regeeringsreglement wil? Art. 119 van het Regeeringsreglement zegt: »Ieder belijdt zijn godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid, behoudens de bescherming der maatschappij en harer leden tegen de overtreding der algemeene verordeningen op het strafrecht." Art. 123 laat daarop volgen: »De christenleeraars, priesters en zendelingen moeten voorzien zijn van een door of namens den Gouverneur-Generaal te verleenen bijzondere toelating, om hun dienstwerk in eenig bepaald gedeelte van Nederlandsch-Indië te mogen verrichten. Wanneer die toelating schadelijk wordt bevonden, of de voorwaarden daarvan niet worden nageleefd, kan zij door den Gouverneur-Generaal worden ingetrokken." Aan de eerlijke naleving van die voorschriften is de Regeering gehouden. Iets anders van haar vorderende, vordert men dat zij ontrouw worde aan de wet.

De *Middelburgsche Courant* vond tot het uitspreken van den boven medegedeelden wensch aanleiding in het bericht, dat de zendeling de Vroom op Bali vermoord werd door een bediende, daartoe naar 't schijnt door een fanatieken Mahomedaan aangezet. Zij beroept zich op den heer R. van Eck, die op het zendingsfeest te Kloetinge in 1877 mededeelde dat er sinds 1864 slechts één Balinees tot het Christendom overging, en die in *de Indische Gids* beschreef hoe moeilijk het valt met de zeden en instellingen der Balineezen bekend te worden. Uit het eerste leidt zij af, dat de prediking op Bali vruchteloos, dus nutteloos is. Uit het tweede: dat het gevaarlijk is, personen van onvoldoende ontwikkeling en zonder kennis van de zeden en instellingen des lands, in zulke nauwe aanraking met de Balineesche bevolking te brengen, als met de zendelingen het geval is. »Eenmaal in het land gevestigd," zegt de *Middelb. Courant*, »hebben de zendelingen, als onze onderdanen, recht op onze bescherming, en het doel waarmede zij er komen, bestrijding van den godsdienst en de zeden der inwoners, moet bij dezen lichtelijk het vermoeden doen rijzen, dat dit ook het streven der Regeering is."

Een inbreuk op het Regeeringsreglement — het *Handelsblad* heeft volkomen gelijk — wordt er dagelijks gemaakt. Zoo bepaalt art. 68 dat het grondgebied van Nederlandsch-Indië verdeeld is in gewesten, en art. 69, dat de gewesten worden verdeeld in regentschappen, en dat in ieder regentschap een regent wordt aangesteld, door den gouverneur-generaal uit de inlandsche bevolking gekozen. Dit voorschrift nu van art. 69 wordt op Java nooit opgevolgd. De gewesten worden niet verdeeld in regentschappen, maar in afdeelingen, en er zijn afdeelingen zonder een regent. Onlangs heeft de Regeering de afdeeling Modjokerto in twee afdeelingen gesplitst; elke van die afdeelingen heeft haar assistent-resident, maar in de eene, Djombang, is *geen* regent.

Iets dergelijks is vroeger ook in Probolinggo gebeurd. Men kan hier dus niet denken aan een op zich zelf staand feit. Ook is een herha-

ling te vreezen: »het is bijna niet aan te nemen, dat de Indische Regeering, in overleg met het Opperbestuur, hier en daar een regentschap zonder regent zou laten, wanneer zij niet een, zij 't dan ook langzamerhand in te voeren, verandering van stelsel beoogde." Menigmaal is dan ook in Indische bladen te lezen geweest, dat de Regeering zich voorstelde, om, zonder openlijk eenige verandering aan te kondigen, bij het ontstaan van sommige vacatures daarin niet te voorzien. De waardigheid van regent heeft menigen tegenstander in Indië, ook omdat zij volgens hen een familieregeering doet ontstaan, die noodlottig in haar gevolgen is.

Maar in ieder geval zou die wijze van handelen dan toch volkomen onwettig wezen. Indische Regeering en Opperbestuur zijn aan het Regeeringsreglement gebonden, dat niet alleen in ieder regentschap een regent vordert, maar zelfs bepaalt, dat bij het openvallen van die betrekking behoudens de voorwaarden van bekwaamheid, ijver, eerlijkheid en trouw, zooveel doenlijk tot opvolger zal worden gekozen een der zonen of nabestaanden van den regent.

Het *Handelsblad* heeft er wel aan gedaan, dat in herinnering te brengen, en 't doet ons groot genoegen, dat het, stipte naleving van het Regeeringsreglement wenschende, zich tevens schaart aan de zijde van hen, die het »gezagvoeren door middel van aanzienlijke inlandsche hoofden", als den »hoeksteen" van ons regeeringsstelsel in Indië beschouwen. Indien men Nederland's kracht niet overschat en inlandsche rechten eerbiedigt, moet die hoeksteen blijven.

Varia.

FAMILIEREGEERING VAN INLANDERS.

De Locomotief publiceerde eenige weken geleden een staaltje van familieregeering dat zeer opmerkelijk is.

Het betreft de afdeeling Toeban.

Die afdeeling bestaat uit zes districten: Rembes, Rengil, Djenoe, Bantjar, Djatirogo en Singahan.

Zij worden elk bestuurd door een wedånå en twee assistent-wedånå's. Aan hun hoofd staat de regent, die verblijf houdt te Toeban. Nog zijn ter hoofdplaats gevestigd de patih en de ondercollecteur — de hoogste ambtenaren na den regent, — alsmede de mantri-kaboepaten.

De wedånå van Rembes is oom van den regent; zijn vrouw is 's regents tante van vaders zijde.

De wedånå van Rengil is gehuwd met een zuster van den overleden regent, dus — evenals de eerstgenoemde — oom van diens zoon, den tegenwoordigen titularis.

De wedånå van Djenoe is gehuwd met een zuster van den overleden regent, dus — evenals de eerstgenoemde — oom van diens zoon, den tegenwoordigen titularis.

De wedånå van Djatirogo is een broeder van de derde vrouw van den overleden regent, dus stiefoom van den tegenwoordigen.

De wedånå van Singahan is de volle broeder van den regent; zijn schoonvader is de patih van Toeban.

De ondercollecteur is zwager en neef van den regent; zijn vader was een broeder van den overledene.

De mantri-kaboepaten is een broeder van den ondercollecteur en eveneens een zwager van den regent.

De assistent-wedånå 1e klasse van Snorie (distr. Djenoe) is zwager van den patih.

De assistent-wedånå 1e klasse van Tambaklojo (Bantjar) is zwager van den regent en jongere broeder van den patih.

De wedânâ van Bantjar is niet geparenteerd aan den regent of aan een zijner bloedverwanten.

De regent, de patih, de ondercollecteur, 5 van de 6 wedânâ's en 2 van de 6 ass.-wedâna's, (opvolgend de hoogste inlandsche ambtenaren der afdeeling) behooren dus, met den mantri-kaboepaten, tot één en dezelfde familie.

Waar moet de inlander in die afdeeling recht zoeken, wanneer hij over knevelarij te klagen heeft?

De familieregeering in Toeban is een illustratie van den ernst waarmede de inlander beschermd wordt.

En in hoeveel residentiën bestaat niet hetzelfde kwaad, zij het ook op iets kleiner schaal!

Voeg daarbij, dat er onder de ruim veertig duizend dèsa-hoofden van Java *tal* van individuen worden gevonden, die *zelfs volgens officieele verklaringen* moreel op een zeer laag standpunt staan, en de conclusie luidt:

De Havelaars-zaak is nog steeds een onafgedane zaak. De belofte, dat de Regeering den inlander tegen willekeur beschermen zal, wordt — tegenwoordig even zeer als twintig, dertig en veertig jaar geleden — dagelijks geschonden. De voornaamste der koloniale quaestiën wacht nog steeds op een ernstige, eerlijke en zaakkundige behandeling.

EEN PAAR OPMERKINGEN

OVER DE

ANTWOORDEN OP DE VRAGEN BETREFFENDE DE CONVERSIEQUAESTIE.

In *April* 1878 werd den Directeur van Binnenlandsch Bestuur opgedragen, om den hoofden van gewestelijk bestuur te vragen, in hoever de tegenwoordige economische toestanden op Java aan de oplossing van het communaal bezit in den weg staan, welke andere oorzaken de conversie belemmeren, in hoever de bevolking zich door vrees voor misbruiken van de conversie laat terughouden, enz.

We nemen aan, dat de Directeur aan die opdracht ten spoedigste gevolg gaf, zoodat de residenten in Mei met die vragen kennis maakten.

De antwoorden werden reeds in de eerste helft van 1879 te Batavia ontvangen.

Waarop berustten die antwoorden? Op eigen onderzoek of op inlichtingen van inlandsche hoofden en ambtenaren?

Jammer, dat den rapporteurs ook *die* vraag niet voorgelegd is!

Twaalf residenten hebben een rapport ingediend: die van Cheribon, Tegal, Pekalongan, Semarang, Japara, Rembang, Soerabaja, Pasoeroean, Banjoemas, Bagelen, Kedoe en Madioen.

Laten we nu even nagaan, hoe lang elk van die ambtenaren in

het gewest of de afdeeling waarover zij rapporteerden gevestigd waren.

Gewesten.	*Residenten.*	*Datum van bestuursaanvaarding.* [1]
Rembang	Mr. van der Schalk	30 October 1875.
Japara	J. W. Mooijen	30 October 1875.
Tegal	Jhr. Hora Siccama	9 Juli 1876.
Soerabaja	F. Beijerinck	11 December 1876.
Pekalongan	IJ. Gaade	13 Februari 1877.
Cheribon	P. F. Wegener	22 September 1877.
Banjoemas	C. de Clercq Moolenburgh	5 October 1877.
Semarang	W. H. van der Hell	15 December 1877.
Madioen	A. G. G. Peltzer	23 December 1877.
Kedoe	J. Heijting	8 Mei 1878.
Bagelen	W. Ligtvoet	9 Juni 1878
Pasoeroean	A. van der Gon Netscher l. R.	19 Juli 1878.

Volgt daaruit, dat de meerderheid van de Commissie in wier handen het overzicht van de vragen en antwoorden werd gesteld, dwaalde toen zij beweerde: »Die het langst van allen aan het hoofd van zijn gewest stond was de resident van Tegal, tot dat ambt benoemd den 9en Juli 1876," *met* die meerderheid zeggen wij: »Zonder in het minst aan hun bekwaamheden, aan hun ijver te kort te willen doen, mag de vraag gesteld worden, of een zoo kortstondig verblijf in uitgestrekte, sterk bevolkte gewesten en afdeelingen de gelegenheid kan gegeven hebben om, bij tallooze andere werkzaamheden, een grondig onderzoek in te stellen, de vereischte plaatselijke kennis op te doen omtrent den zoo uiteenloopenden toestand en omtrent de neigingen en wenschen der bevolking."

Dat is niet aan te nemen.

Een degelijk zelfstandig onderzoek kan slechts in enkele van de genoemde residentiën plaats gehad hebben. In de meeste ontbrak het den hoofden van gewestelijk bestuur aan tijd en aan kennis.

Meer dan één der rapporteurs is *niet* in staat, zich over onderwerpen als de conversiequaestie in de volkstaal uit te drukken. En hetzij dergelijke rapporteurs zich vóór, hetzij zij zich tegen conversie verklaren, hun adviezen missen aanspraak op gezag.

Wat nagenoeg doorloopend in het overzicht van hun meeningen hindert, het is de oppervlakkigheid, waarmede de conversie ontraden of ook wel aangeraden wordt.

Op grond van een *eenjarig* verblijf, nagenoeg steeds ter hoofdplaats gehouden, durft de Resident van Pekalongan verklaren: »De bevolking in dit gewest heeft nog *nimmer* geneigdheid betoond, om gemeentelijk bezit te converteeren in erfelijk individueel bezit." Is dat het woord van een ernstig man?

»Er openbaart zich bij de bevolking niet het minste streven naar verbetering in de agrarische toestanden," rapporteert verder de Resident uit Pekalongan. En diezelfde hand schreef blijkens het Koloniaal Verslag voor 1879 weinig maanden te voren aan de Regeering, dat er gedu-

---

[1] Eigenlijk: van benoeming tot hoofd van dat gewest.

rende het afgeloopen jaar in 18 dèsa's vastheid van aandeelen werd ingevoerd! Maar 't laatste werd gerapporteerd, eer nog de Gouverneur-Generaal van Lansberge met betrekking tot de conversie-quaestie de laatste zijner vele aswentelingen had volbracht. In *die* phase werd door een volgend Koloniaal Verslag aangaande Pekalongan nog een feit bekend gemaakt, een feit, juist bewijzende dat nergens sinds 1875 de begeerte der bevolking naar verbetering van den agrarischen toestand zich krachtiger dan in Pekalongan openbaarde: immers van de 95 aanvragen om vervanging van erfelijk individueel bezit door eigendom gedurende 1877 op Java ingediend, kwamen er blijkens de officieele opgaven 29 uit Pekalongan alleen!

Onverschillig of hij individueel dan wel communaal bezit voorstaat, een serieus man moet zulk een rapporteeren tegen de borst stuiten.

Nog een enkel woord over de rapporten der assistent-residenten.

Hoe lang dezen in hun afdeelingen waren, is uit dit lijstje op te maken.

Afdeelingen.	*Assistent-residenten.*	*Datum van bestuursaanvaarding.*
Tjilatjap	waarnemend assistent-resident.	
Blitar	J. C. Th. Kroesen	25 Februari 1873.
Pamalang	Mr. Selleger	3 October 1873.
Ngrowo	Dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke	19 September 1874.
Poerbolinggo	A. Thesingh	9 April 1875.
Berbek	W. L. H A. Harloff	10 Maart 1876.
Patjitan	H. H. Donker Curtius	21 Juni 1876.
Magetan	G. L. Schultz	16 September 1876.
Bandjarnegara.	C. van der Gon Netscher	10 October 1877.
Ngawi	O. A. Burnaby Lautier	8 November 1877.
Poerwokerto	J. W. Stammler.	16 December 1877.
Kendal	G. R. Lucardie.	7 Juni 1878.
Brebes.	F. J. Canter Visscher.	7 Juni 1878.

Ten aanzien van de rapporten, door die ambtenaren ingediend, geldt almede de bedenking, dat velen hunner door de drukte van hun werkzaamheden, hun te kort verblijf en hun geringe locale kennis niet in staat geweest zijn, een *grondig* onderzoek over de zoo veelomvattende materie te houden.

Voorts is terecht door de commissie van rapporteurs opgemerkt, dat er onder de twaalf residenten, wier meeningen gevraagd zijn, 42 assistent-residenten dienden. Hoe 29 van dezen over de quaestie denken, is onbekend; de Regeering deelt slechts het gevoelen van 13 assistent-residenten mede!

HOE ZWAAR SOMMIGE INLANDERS BELAST ZIJN.

Een inlander gaf aan het *Indisch Vaderland* een berekening van hetgeen een Javaan te Semarang, die in een der gouvernementskampongs woont en de op hem jegens staat en gemeente rustende per-

soonlijke diensten niet zelf verricht, te betalen heeft. Hij kwam tot een totaal van honderd gulden per jaar, volgens deze becijfering:

f 21.90	voor	kampongwacht, om de 5 dagen te presteeren, telkens 30 cent.
» 24.—	»	pantjendienst, 4 maal 's maands à 50 cent.
» 12.—	»	onderhoud van slokans en tanggoels, eens in de drie maanden. telkens *f* 3.—.
» 30.—	»	wacht aan de gardoes of, in plaats daarvan brandspuitdienst, *f* 2.50 's maands.
» 3.—	»	bedrijfsbelasting (zelfs koeli's worden daarin tegenwoordig aangeslagen).
» 9.10	»	straatverlichting, zijnde gemiddeld 2½ cent per dag.

In een ander nummer van het genoemde blad kwam voor, dat in sommige wijken van Semarang, zooals Mlaten, Petellan en Karangtoeri, de inlanders *f* 3.75 per maand betalen voor afkoop van algemeene diensten, *f* 2 per maand voor afkoop van pantjendiensten, *f* 1.80 per maand voor afkoop van wachtdoen, enz.!

Vroeger — 't zal een jaar of twee geleden zijn — werd berekend dat een inlander die op een *particulier* eigendom te Semarang woont — dus niet op gouvernementsgrond — minstens *f* 2.— 's maands voor grondhuur op te brengen heeft; voorts *f* 1.50 voor afkoop van patrouille en gardoediensten, *f* 1.50 voor afkoop van kampongwacht en dan nog *f* 1.50 voor afkoop van buitengewone heerendiensten en kampongdiensten, of in het geheel *f* 6.50 's maands.

Nu zal er op den eenen of anderen van die posten misschien wel een aanmerking gemaakt kunnen worden, maar 't geheel geeft toch eenig denkbeeld van het lot der inlanders.

Het zou zeer wenschelijk zijn, dunkt ons, indien in verschillende deelen van Java soortgelijke becijferingen werden gemaakt, en indien daarna de resultaten gepubliceerd werden.

Zouden niet vele Europeanen — ambtenaren en ook particulieren — zich die moeite willen getroosten?

Zij zouden daardoor een zeer noodlottig wanbegrip omtrent den toestand der inlandsche bevolking helpen bestrijden, en dus aan de bevolking een dienst bewijzen.

Koloniale litteratuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, uitgegeven op last van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën. Negende jaargang. Tweede deel 1880. Amsterdam, C. F. STEMLER. XI en 168 blz. gr. 8°.

In een »Voorbericht", blz. V—VIII, wordt meegedeeld dat de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, bij besluit te Buitenzorg genomen den 12den Januari 1880 onder n° 34, machtiging heeft verleend om in dit Jaarboek op te nemen »alle Regeeringsbeschikkingen van organieke strekking, den dienst van het mijnwezen betreffende."

Tot dusver bevatte het Jaarboek drie rubrieken: Verhandelingen, Mededeelingen (Gemengde, Geologische, Technische en andere mededeelingen) en Scheikundige bijdragen (Bijdragen uit het Scheikundig Laboratorium van het Hoofdbureau van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië te Batavia), waaraan voortaan een vierde rubriek zal worden toegevoegd: »Wetten, gouvernementsbesluiten en bepalingen betreffende het mijnwezen in Nederlandsch-Indië."

Om de raadpleging gemakkelijk te maken, zullen de beschikkingen onder zes hoofden worden gebracht: A. Organisatie; B. Onderzoekingen; C. Diepe grondpeilingen: D. Concessies; E. Ontginningen (van gouvernementswege en door particulieren) en F. Diverse bepalingen.

Den maatregel toejuichende, waardoor eene leemte in het Jaarboek gevuld, inderdaad in eene behoefte voorzien en ongetwijfeld de ontwikkeling van den mijnbouw bevorderd zal worden, wensch ik bij deze gelegenheid der Redactie van het Jaarboek eene opmerking te maken.

In het 1ste deel van 1874 is de »Inhoud" verdeeld in de drie rubrieken: »Verhandelingen," »Mededeelingen," en »Scheikundige bijdragen," terwijl op blz. 1, 165 en 177 de titels dier rubrieken volledig zijn vermeld. In latere jaargangen is in den »Inhoud" de derde rubriek »Scheikundige bijdragen" onder de tweede »Mededeelingen" versmolten, terwijl in dit 2de deel van 1880, — waarin de voorrede de toevoeging

van eene vierde rubriek aan de drie bestaande aankondigt, — de Redactie nalaat de derde en vierde rubriek in den »Inhoud" te onderscheiden, ze daarin als onderdeelen der »Mededeelingen" opnemende. »Om de raadpleging" van den »Inhoud" voor belanghebbenden gemakkelijk te maken, zou het wenschelijk zijn, dat in 't vervolg de *vier* aangenomen rubrieken in den »Inhoud" met de gebruikelijke grootere letter werden aangeduid. —

Op blz. 3—8 wordt het verslag meegedeeld van den mijnopziener L. F. Le Roy en den Topograaf G. O. Croes over hun onderzoek der lood- en zinkertsafzetting aan de Kandawangan-rivier, in de residentie Westerafdeeling van Borneo, waaraan, — blz. 8—13, — de Mijningenieur C. J. van Schelle een naschrift heeft toegevoegd.

Volgens den Panĕmbahan van Matan waren er twee vindplaatsen van zink- en looderts bekend aan de beek Samarajak, eene voedster van het riviertje Slambak dat in de Kandawangan-rivier uitwatert; een paar jaar geleden had een Chinees daar ongeveer 43 Ton van die ertsen verzameld, welke hij te Singapore voor 1 $ cent per K. G. had verkocht.

Volgens de verslaggevers (Le Roy en Croes) heeft hun onderzoek geleerd:

dat de twee vindplaatsen geïsoleerd voorkomen, maar slechts ± 160 M. van elkaar liggen;

dat op de eene vindplaats hoofdzakelijk zwavelzink voorkomt, terwijl op de andere bijna zuiver zwavellood wordt aangetroffen;

dat nog ongeveer 5 Ton erts op de vindplaatsen voorhanden is;

dat het erts voorkomt in onverplaatste klei, welke het verweeringsproduct is van een licht grijs tot zwart gekleurde kleisteen (volgens van Schelle van »kleilei," kleischiefer), en

dat de ertsafzetting zich in geenerlei richting voortzet.

Volgens deze bevinding zouden het slechts ertsnesten zijn van geringe uitgebreidheid, welke geen aanleiding geven tot eene »regelmatige ontginning op eenigszins groote schaal."

Deze »overtuiging" van den Mijnopziener Le Roy kan wel de juiste zijn, maar het is ook wel mogelijk dat hij bij het onderzoek eene aanwijzing over het hoofd zag, welke de Mijningenieur van Schelle niet onopgemerkt zou hebben gelaten, indien deze bij het onderzoek ware tegenwoordig geweest; althans oordeelende naar het verslag der onderzoekers, acht ik het gedane onderzoek onvoldoende om daarin te berusten.

Blijkens het naschrift van den Mijningenieur, blz. 8—13, zag hij te Batavia monsters van het erts, welke hem deden denken dat het in aders afgezet voorkwam, maar ook wel uit ertsnesten kan afkomstig wezen. Hij schijnt ook gevoeld te hebben dat het onderzoek niet is voltooid, terwijl toch zijne beschouwingen met eene plaat, tot toelichting van de wijze hoe misschien het erts oorspronkelijk was gelegerd, het verslag der onderzoekers niet kunnen aanvullen tot volledigheid; zij kunnen niet leeren hoe de oorspronkelijke legering is geweest, hetgeen alleen te vinden is door een plaatselijk onderzoek.

Het vergelijk door van Schelle gemaakt van de ertsafzetting te Soengei Talang in de Padangsche Bovenlanden, welke hij vroeger onderzocht, met die in de beek Samarangan in het stroomgebied der

Kandawangan-rivier, welke hij niet heeft gezien, kan ook niet afdoende dienen; op de eerste vindplaats bevat kalksteen nesten van zilverhoudend loodglans, terwijl op de tweede zinkblende en loodglans in kleisteen of kleischiefer afgezet wordt aangetroffen, welke twee ertsafzettingen, mijnbouwkundig, nog al in beteekenis verschillen. —

De blz. 15—32 bevatten een verslag over het voorkomen van cinnaber bij het riviertje Betoeng, tak der rivier Bojan in het watergebied van den Kapoeas-stroom, in de Westerafdeeling van Borneo, door den mijningenieur C. J. van Schelle, waarbij een kaartje tot toelichting is gevoegd.

In de beide residenties (afdeelingen) van Borneo wordt, op vele plaatsen, bij het goudwasschen nevens dat edel metaal en platina onder anderen ook cinnaber, — zwavelkwik, HgS, — in korrels gevonden, welke door hun soortelijk gewicht van nagenoeg 9 op de waschbakken terugblijven.

Het was den Resident te Pontianak ter oore gekomen, dat bij het goudwasschen aan het riviertje Betoeng in Boenoet zwavelkwik met het goud voorkwam en hij deed van zijne belangstelling daarin blijken aan den Pangeran van dat landschap, die eene hoeveelheid van 187.5 K.G. cinnaber liet verzamelen, in stukjes van de grootte van een speldenknop tot een kleine erwt, waartoe een arbeid van 500 werkdagen van 1 man noodig zijn geweest.

De aanzienlijke hoeveelheid van dat erts, welke bij het Hoofdbestuur van het Mijnwezen te Batavia van den Resident werd ontvangen, deed vermoeden dat het erts in groote hoeveelheid voorkwam en misschien met voordeel ontginbaar was, waarom de Gouverneur-Generaal beval dat naar het voorkomen een plaatselijk onderzoek zou worden gedaan, waarover van Schelle verslag geeft.

Het komt mij voor, dat afgescheiden van de aanzienlijke hoeveelheid ontvangen erts, dit plaatselijk onderzoek door een deskundige toch ook wel wenschelijk was: 1°. omdat cinnaber, het werkelijke kwikerts, op een aantal plaatsen op Borneo voorkomt; 2°. omdat het kwikgehalte van het aangeboden erts, — 81.5 pCt. blijkens de analyse van Dr. Cretier,— zeer hoog is, bevattende scheikundig zuiver zwavelkwik 86.18 pCt. kwik; 3°. omdat in de twee residenties van Borneo veel goud voorkomt, bij welks ontginning, — zoo die daar ooit als stroomgoud of in het vast gesteente op groote schaal en met de beste middelen zal worden gedreven, — het van groot belang zal zijn, dat het metaal kwik, tot de amalgamatie volstrekt noodig, in het land zelf wordt gewonnen en daardoor tot redelijker prijs verkrijgbaar zal zijn, dan dat het van verre moet worden aangevoerd.

De Ingenieur van Schelle heeft, naar het mij bij het lezen van zijn verslag voorkomt, bij zijne poging om het oorspronkelijk leger van het cinnaber uit te vinden wel wat veel gedacht aan graniet en ertsgangen. Het cinnaber toch komt oorspronkelijk in velerlei vormingen voor: in gneis, in glimmerschiefer, in tal van sedimentaire vormingen van de oudste tot in de tertiaire, maar weinig in graniet en porfier.

Op blz. 30, noot 1, zegt de verslaggever: »Meestal komt het cinnaber voor (Almaden, Idria, Californie) als impraegnaties in sedimentaire gesteenten." Omtrent Californië wensch ik te doen opmerken, dat in

de mijnen New Almaden en Pine Mountain in dat goudland het cinnaber in afgezonderde, onregelmatig verspreide ophoopingen voorkomt in metamorphische schiefers en zandsteenen behoorende tot de Krijtvorming, in wier nabijheid serpentijn wordt aangetroffen, en niet als imprægnatie in die sedimentaire gesteenten. In de New Idria-mijn in Californië komen dezelfde sedimentaire gesteenten verbroken voor en tot een brekcie gevormd, waarin het zwavelkwik de ruimten tusschen de stukken schiefer en zandsteen inneemt.

In eene noot onder blz. 31 zegt de Redactie, dat het stroomtinerts van Bangka en Blitong »genoegzaam zonder uitzondering niet van aders afkomstig is;" deze uitspraak acht ik wel wat te algemeen en daardoor te sterk.

Wij behooren, om tot de kennis der oorspronkelijke afzetting van dat tinerts te geraken, het stroomtinerts en het daarmede voorkomende berggruis te vergelijken met hetgeen wij reeds van elders kennen en vooral met wat nog op Bangka en Blitong, in het oorspronkelijk leger, onverstoord aanwezig is.

De ontginning op Blitong heeft daartoe meer gelegenheid gegeven dan die op Bangka.

Om reden te geven voor mijne tegenwerping dienen eenige feiten van Blitong:

1°. De in 1851 in Brang gewasschen stroomtinerts deed vermoeden, dat daar in de nabijheid tinerts in het vastgesteente voorkwam, zooals later is bewezen. De mijningenieur Akkeringa kon in 1859, wegens den slechten toestand der vroeger gemaakte onderzoekingswerken, de wijze van voorkomen van het tinerts in het vastgesteente niet uitmaken, maar ik bezit van daar een fragment van een tinertsadertje van 26 tot 32 m.M. zwaarte, hetwelk mij doet vermoeden dat te Brang, evenals op meer punten op Blitong, een tinerts voerend stokwerk voorkomt, alhoewel het fragment evenzeer van een uitlooper van een ader kan afkomstig wezen. In het midden latende of het oorspronkelijk leger van het tinerts in Brang een ader dan wel een stokwerk is, zoo is het evenwel een feit, dat het stroomerts van sommige mijnen in die streek overeenkomst toont met het tinerts uit het vastgesteente dat in de nabijheid voorkomt.

2°. Tot het vinden van de tinader in Goenoeng Tadjouw, waarvan de ontginning in 1866 is gestopt, omdat zij steeds met verlies werkte, terwijl er aan met voordeel te ontginnen stroomtinertsgronden geen gebrek was, is de weg gewezen door het stroomtinerts; in de nabijheid der ader op Goenoeng Tadjouw werden grootere stukken tinerts, die vóór 1851 de aandacht der Blitongeezen niet waren ontgaan, gevonden, afnemende in grootte naarmate men zich in de richting van Boeding, naar de rivier Batoe verwijderde, waar het aan de beek Djoelang als gewoon stroomtinerts ontgonnen werd door de mijn N°. 23.

3°. De tinader in de mijn Mankoebang N°. 20 van het district Mangar, waar de stroomtinontginning tot het aan den dag komende der ader voerde, waarvan de ijzeren hoed, zoover dit zonder veel moeite kon geschieden, werd uitgebroken, vergruisd en op tinerts verwerkt, omdat dit poreuse, aardachtige ijzererts rijk was aan kristallijne tinertskorrels, volkomen gelijk aan die welke in het stroomwerk voorkwamen.

4°. In de mijn Garoe madang N°. 13, van Mangar is het stroomtinerts van een rijk stokwerk afkomstig, dat voor een groot deel in groote aderfragmenten, onvervoerd in de spleten en kuilen van het oppervlak der kiezelzandsteen, waarin het oorspronkelijk gelegerd was, is blijven liggen; door de stroomtinertsontginning geleid, is het depot van onvervoerde erts gevonden; de stroomtinerts zelf was ook maar weinig vervoerd. Onder de op de plaat gebleven groote stukken tinerts kwamen er voor, die bestonden uit: *a.* bruinzwart gekleurd, kristallijn, gemakkelijk vergruisbaar tinerts; *b.* kistallijne-kwarts en donker zwart bruin gekleurd tinerts, in tamelijk gelijke hoeveelheid, gemakkelijk vergruisbaar, en *c.* kristallijn, grijsachtig wit tinerts, terwijl het stroomtinerts niets anders was dan het vergruizingsproduct van die ertsen. Van het grijsachtig wit tinerts is een stuk van ruim 4 Kg. in mijn bezit.

5°. In de mijn Merantré N°. van Mangar bestond het stroomtinerts uit fragmenten van zwart bruin kristallijn tinerts, dat maar weinig scheen verplaatst te zijn, totdat men bij het voortwerken een stokwerk ontmoette, waarvan het stroomtinerts afkomstig was. Sommige tinertssnoeren van het zooveel doenlijk uitgebroken stokwerk hadden eene zwaarte tot 12 cM. en bestonden uit kristallijn, zwartbruin gekleurd tinerts, waarin slechts hier en daar enkele witte kwartskristalletjes voorkwamen.

Indien ik niet bevreesd was al te zeer buiten mijn bestek te gaan, dan zou ik deze mededeeling nog kunnen uitbreiden, maar ik geloof genoeg feiten genoemd te hebben om te mogen zeggen: dat het stroomtinerts van Blitong, voor een gedeelte althans, afkomstig is van tinaders en tinstokwerken in 't gebergte van dat eiland voorkomende.

Hoe die aders en stokwerken gesteld waren bij hunne wording, toen misschien meer tinerts zich vormde dan de spleten en holligheden in de gesteenten konden opnemen, en hoe dat overtollige tinerts zich toen heeft afgezet, weten wij niet; onderstellingen daarover te maken zou gewaagd zijn en weinig nut hebben, maar wel heeft het zijn nut gebruik te maken van hetgeen men weet, zoodat de mededeeling van elke bijdrage tot die kennis van belang is te achten.

Op blz. 22 noemt de verslaggever terecht »zanderige klei", dat is leem, als verweeringsproduct van kleizandsteen, maar op blz. 19 staat, zeker bij vergissing, zand-zandsteenen, terwijl daar het verweeringsproduct der klei-zandsteenen »klei" wordt genoemd, waarmede zeker ook leem wordt bedoeld.

»De ongunstige uitkomst van het voorloopig onderzoek", zie blz. 24, deed den verslaggever afzien van het plan, om met het verwachte boorgereedschap het onderzoek voort te zetten. Dat besluit acht ik niet gelukkig, omdat, indien de onderzoekers zoo handelen met de talrijke vindplaatsen van cinnaber op Borneo, in berggruislagen gelijk het aan de rivieren Bajan, Betoeng en Miroe voorkomt, zij bij slot van rekening weinig of niets verder zullen komen met de kennis dier ertsafzettingen. Het moge moeilijk zijn het oorspronkelijk leger van het cinnaber na te sporen en uit te vinden, ik ben daarvan overtuigd, maar ongetwijfeld zal dat doel niet bereikt worden, indien men niet tracht te leeren door met scherpzinnigheid een degelijk onderzoek uit te voeren, b.v.

met doelmatig boorgereedschap, zooals de heer van Schelle verwachtte.

De Redactie — noot 1, blz. 32, — laat dan ook de conclusie »dat het optreden van cinnaber bij Nanga-Betoeng geen technische waarde bezit" voor rekening van den schrijver; het schijnt dat de Redactie geen grond heeft die conclusie te steunen; en zoo gaat het ook mij. —

Een derde stuk van denzelfden schrijver is opgenomen van blz. 33—41, en is getiteld: »De geologische en mijnbouwkundige onderzoekingen in de Westerafdeeling van Borneo."

Het eerste gedeelte van dit opstel schijnt een voorlooper van uitvoerige verslagen; het begint met nog eens te zeggen waarom de schrijver geen nader onderzoek heeft noodig geacht naar het cinnaber in het landschap Boenoet. Verder worden aangestipt de kolen aan de Boven-Kapoeas, waarover een verslag kan worden verwacht, en ook het goud dat de mijningenieur van Schelle voor rekening der Regeering niet met winst ontginbaar acht; omtrent zilvertertsen zal hij trachten inlichtingen te verkrijgen. Eene vindplaats van antimonium-ertsen in het watergebied der Melawi had de verslaggever, wegens den hoogen waterstand, niet kunnen bereiken. Platina, koper, lood en tin schijnen in de bereisde streken niet voor te komen, terwijl het ijzererts, dat wel voorkomt, geen technische waarde heeft. De zoutbronnen ten zuiden van de Kapoeas, tusschen de rivieren Skadouw en Melawi, had de schrijver niet bezocht, maar toch acht hij een boring naar de zoutbeddingen, die men mag onderstellen dat daar voorkomen, niet voldoende gemotiveerd, vooral omdat het Gouvernement te Tajan, Sangouw en Sintang zoutpakhuizen heeft gevestigd (sic). Indien men zooals hier, reden heeft te onderstellen dat zoutbeddingen voorkomen, wier exploitatie het op de plaats winnen van goed en goedkoop keukenzout kunnen mogelijk maken, dan begrijp ik niet dat men de kwestie van het al of niet voorkomen der zoutbeddingen niet tracht uit te maken, indien men daartoe de middelen heeft; »vooral" omdat het Gouvernement op drie plaatsen in dat binnenland van Borneo zoutpakhuizen heeft gevestigd, waarheen het zout van verre moet worden aangevoerd.

Het tweede gedeelte handelt over hetgeen in de residentie nog te doen valt, in verband met het »Overzicht", door den mijningenieur Everwijn gegeven in het Jaarboek 1879, Deel I; een plan tot uitvoering van verdere onderzoekingen door den Mijningenieur van Schelle, is door den Gouverneur-Generaal bij besluit van 31 Mei 1880 N°. 15, goedgekeurd. —

In de »Gemengde, geologische, technische en andere mededeelingen" bevatten de blz. 45—76 het »Verslag van het Mijnwezen in Nederlandsch-Oost-Indië over het jaar 1879—1880", in zes hoofdstukken verdeeld: I. Dienst van het Mijnwezen, II. Mijnbouwkundige onderzoekingen, III. Diepe grondpeilingen, IV. Tin-ontginningen, V. Kolenontginningen en IV. Mijnbouwkundige opsporingen door particulieren.

Over het algemeen naar dit verslag verwijzende, dat de dagteekening draagt van 1 Mei 1880, merk ik het volgende op.

Bij het Mijnwezen werd eene verzameling gesteenten, ertsen, mineralen, geologische en mijnbouwkundige kaarten en voorwerpen van aanverwante nijverheid bijeengebracht, om te Melbourne ten toon ge-

steld te worden en daarna door de Indische Regeering aan een rijksmuseum te Victoria te worden geschonken, als blijk van erkentelijkheid voor belangrijke mededeelingen omtrent tinontginning in Queensland en Tasmania, door den Nederlandschen Consul-Generaal te Melbourne aan het Indisch Gouvernement verstrekt.

Voor artesische putboringen werden vele onderzoekingen gedaan in Midden- en Oost-Java, terwijl voor mijnbouwkundig onderzoek eene verkenning werd gemaakt in de Preanger-Regentschappen, waarbij gebleken was dat met het oog op het vinden van kolen bijzonder in aanmerking kwamen de Preanger-Regentschappen met een gedeelte der aangrenzende residentiën. Eene beslissing of die streken op kolen zullen worden onderzocht, — hetgeen zeer zeker wenschelijk is, — was nog niet genomen.

In de districten Soengeiliat en Koba werd de mijnbouwkundig géognostische opneming van het eiland Bangka voortgezet; de gouvernementstinontginning op het eiland werd bevorderd en de invloed der mijningenieurs op die ontginning bevestigd en uitgebreid.

Het geologisch verslag met kaart op 1 : 100.000, in 7 bladen, van Sumatra's Westkust nadert de voltooiing.

De artesische putboring in den Planten- en Dierentuin te Batavia, door middel van de spoelende boorwerkwijze, werd van 30 Januari tot 31 Maart 1879 voltooid; zij geeft, van eene diepte van 207.7 M., 1000 L. water per minuut op 1 M. boven het maaiveld, met eene stijging van 5 M., zoodat behalve voor sproeiing genoeg water overblijft om eene fontein te doen springen. De directie van dien tuin betaalde de arbeidsloonen voor deze grondpeiling en kreeg daarvoor het recht, om van het te verkrijgen water in de eerste plaats in hare behoefte aan sproeiwater te voorzien.

Door middel van dezelfde boorwerkwijze kwamen in 1879 twee putten tot stand in de dèsa's Genoek en Boejaran, 6 en 21 KM. van Semarang aan den grooten weg naar Demak; het zeer goede drinkwater komt daar van 122 en 135 M. aan de oppervlakte, met een vermogen van respectievelijk 350 en 90 L. per minuut.

De eerste diepe grondpeiling te Bandjermasin, in het fort Tatas, is op eene diepte van 217 M. opgegeven moeten worden, wegens een ongeval aan de buizenkolom; onmiddellijk is een nieuw boorgat begonnen nabij het Residentiehuis, waarin de buis op het eind van het jaar 60 M. diep was doorgedrongen.

Op het einde van 1879 werkten in de tinmijnen op Bangka 8068 mijnwerkers; de productie bedroeg in dat jaar 77.616 pikols tin.

Op het einde van het boekjaar der Billiton-maatschappij 1878 79 werkten in de tinmijnen op Blitong 4 231 mijnwerkers en beliep de opbrengst in dat jaar 93.495.63 pikols tin.

In het boekjaar 1879/80 was op Blitong het gemiddeld aantal mijnwerkers 4180, terwijl de productie bedroeg 84.712.32 pikols tin.

De uitvoerrechten van het Billiton-tin te Batavia geheven in 1879, bedroegen van 4 412 907 K. G. à *f* 3 50 per 100 K. G. *f* 154 451 76.

Van de Billiton-maatschappij werd over het boekjaar 1879/80 in natura als cijns geheven 3 pct. der productie, dat is 2541.37 pikols tin, welke tegen den middenprijs te Batavia, in dat jaar

f 53 99½ per pikol, eene waarde vertegenwoordigt van *f* 137 221 27 [1]).

De gouvernements-kolenontginningen aan de Riamkiwa, boven Martapoera, in de Z. en O. afdeeling van Borneo, leverden in 1879 621.75 ton kolen; op ult. December 1879 lagen aan de mijn te Assahan 1607 en te Bandjermasin 3276, te zamen nog 4883 ton kolen in voorraad, zoodat 78.½ pct. der productie niet was verzonden of afgehaald.

De Nederlandsch-Indische Regeering was uitgenoodigd de vraag te overwegen, »of de bepalingen der Indische Staatsbladen 1873 n°. 217*a* en 1874 n°. 128 aan haar doel beantwoorden;" deze staatsbladen houden bepalingen in omtrent de ontginningen van delfstoffen bevattende gronden in Nederlandsch-Indië en de regeling van het toezicht, in het algemeen belang, op de mijnontginningen.

De firma van Beek, Reineke & C°. heeft afgezien van haar recht tot het verder ontginnen van de steenkolenmijn Julia-Hermina, in de Z. en O. afdeeling van Borneo.

De concessie der kolenontginning in Bengkoelen (Boekit Soenoer) moet als vervallen worden beschouwd, wegens het verloopen van den gestelden termijn tot het bijeenbrengen van het noodige kapitaal (»1 September 1880" Sic.)

Met den Sultan van Koetei werd een onderhandsche overeenkomst gesloten tot het leveren te Pelarang der (aldaar) benoodigde steenkolen voor de Koninklijk Nederlandsche Gouvernements-Marine, vrij aan boord, tegen *f* 16 per ton.

Van de mijnbouw-maatschappij »Sumatra" is alleen vernomen het door den Heer R. D. Verbeek in de Indische dagbladen bekend gemaakt verslag van den Australischen deskundige Munday. Door den Gouverneur van Sumatra's Westkust is aan den Heer Verbeek vergunning verleend (13 April 1880) tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen in een terrein in de Padangsche Bovenlanden, gelegen in de afdeeling XIII en IX Kotta's.

Bij dit jaarverslag zijn eindelijk drie bijlagen gevoegd, betreffende het personeel van het Mijnwezen. —

De blz. 76—80 bevatten mededeelingen van den mijningenier G. P. A. Renaud met vijf bijlagen, ten vervolge op het Rapport van het district Soengeislan, eiland Bangka. In dit vervolg-rapport is aangetoond dat 5 door het mijnbouwkundig onderzoek aangewezen terreinen in Soengeislan, die in 1865, 66 en 67 in ontginning kwamen, tot ult. 1879 eene zuivere winst hebben afgeworpen van ruim *f* 2 000 000; berekend tegen den middenprijs van het tin aan de markt te Londen, gedurende die jaren, *f* 74 à *f* 75.—

De blz. 81 en 82 leveren soortgelijke mededeelingen van Renaud,

---

[1]) Met 't oog op de in dit opstel hier ter plaatse en op de volgende bladzijde door den heer de Groot medegedeelde financieele resultaten der mijnontginningen moet het eenigszins bevreemding wekken, in 't Voorl. Verslag over de Indische begrooting voor 1879 door de Commissie van Rapporteurs — waartoe o. a. ook de heer van Rees behoorde — de stelling te hooren verkondigen, dat de positieve resultaten van den dienst van 't mijnwezen zich oplossen »in ettelijke artesische putten, in de laatste jaren onder de leiding van den hoofdingenieur van Dijk, thans chef der dienst, gebouwd, en in de samenstelling van een jaarboekje."

Red.

met zeven bijlagen, tot aanvulling van het Rapport van het district Pangkalpinang, eiland Bangka, volgens welke 7 aangewezen terreinen, in 1869 tot 1878 geopend, tot ult. 1879 ruim *f* 1 500 000 zuiver voordeel opleverden. —

De blz. 82—87 bevatten eene mededeeling omtrent pyriet, koperkies, enz. voorkomende op de grens van Soerakarta en Patjitan, in het dal der rivier Djanglot door den mijningenieur R. Fennema. Het andesiet wordt daar door eene gangmassa doorsneden, 3 tot 5 d. M. zwaar, in hoofdzaak bestaande uit een andesiet-conglomeraat met ingesprenkeld pyriet, terwijl aan het liggende van dien gang een werkelijk ertsadertje voorkomt, van 4 c.M. zwaarte, bestaande uit kwarts, kaolien- en pyriet. Het is met deze pyriet (zwavelijzer) dat koperkies (koper-pyriet) en bont-kopererts wordt aangetroffen, waarin Dr. Cretier ook sporen van zilver vond. —

In de blz. 91—102 zijn de Bijdragen uit het scheikundig laboratorium opgenomen. Het zijn de onderzoekingen door Dr. Cretier gedaan in het eerste halfjaar 1880 betreffende eene kleine partij kwikerts van de W. afdeeling van Borneo, verkregen als bijproduct der goudwasscherijen en dat nog 0.0003 goud bevatte. Dit kwikerts wordt, door bemiddeling der Handelmaatschappij, op de geschiktste plaats in Europa aan de markt gebracht ter benaderende waardebepaling.

Verder drie monsters water uit den vulkaan Salak bij Buitenzorg; water uit een put te Bandjermasin en uit artesische putten te Soerabaja, te Boejaran in de residentie Semarang, en aan de suikerfabriek Maribaja in de residentie Tegal; petroleum van Langkat, in de residentie Oostkust van Sumatra; drie monsters fumarolen-zout van de Padangsche Bovenlanden; het kopererts uit het dal der rivier Djanglot op de grens van Soerakarta en Patjitan; pyriet, pyriethoudende klei, pyriethoudend gesteente, kopererts en gesteenten van Sumatra; magnetisch ijzererts, tinvoerend en ijzerhoudend conglomeraat en gesteenten van Bangka, zoomede ertsen en gesteenten van de W. afdeeling van Borneo.

De blz. 105 tot 165 zijn ingenomen door »Wetten, Gouvernementsbesluiten en Bepalingen betreffende het Mijnwezen in Nederlandsch-Indië."

Van blz. 105—157 zijn in extenso opgenomen de van kracht zijnde beschikkingen behoorende tot de »Rubriek A. Organisatie van den dienst van het Mijnwezen in Nederlandsch-Indië," terwijl de »Index" van die voorschriften, — waarbij ook hetgeen vervallen of gewijzigd is werd opgenomen, — de blz. 161—165 inneemt.

De drie laatste blz. 166—168 geven een lijst van verbeteringen, te beginnen met het 2e deel 1877 en eindigende met het 2e deel van 1880.

Met het oog op het voor mij liggende deel van het Jaarboek acht ik het wel wenschelijk, dat wat meer op de correctie worde gelet.

's-Gravenhage, 6 Aug. 1881. CORNS. DE GROOT.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

Wetenschappelijk onderzoek van Indië. Wezen we reeds in de vorige aflevering op het wenschelijke, dat vanwege de Regeering wetenschappelijke onderzoekingen in onzen Indischen Archipel worden aangemoedigd en ondersteund, met des te meer aandrang dient zulks te geschieden bij de zekerheid, dat er nog op verschillend terrein veel braak ligt. Wie hiervan zich opnieuw overtuigen wil, neme het »Aardrijkskundig weekblad", 2e jaarg., 18 Augs. jl. nº. 44, ter hand, waarin eenige »voorloopige mededeelingen" worden opgenomen »over de fauna van Oost-Sumatra" van de hand van Dr. B. Hagen.

In de daaraan toegevoegde aanteekeningen van den Leidschen Conservator van 's Rijks museum van natuurlijke historie, Dr. F. A. Jentink, wordt herinnerd, dat, niettegenstaande de Indische Archipel sedert de laatste zestig jaren door een groot aantal natuurkundigen, reizigers en geleerden op min of meer wetenschappelijke wijze onderzocht werd, onze kennis ten opzichte der zoogdieren uit die streken nog steeds zeer fragmentarisch is. In het algemeen kan men de drie grootste eilanden, Sumatra, Borneo en Java, nog een terra incognita noemen. Wel moet erkend worden, dat wij van enkele gedeelten dier eilanden vrij goed op de hoogte zijn, toch zoude een zoöloog waarschijnlijk gemakkelijker een juist overzicht kunnen geven van de zoogdieren van Madagascar of van enkele punten in Afrika en Amerika, ja, mogelijk wel van Siberië, dan van een of ander speciaal deel van Sumatra, Borneo of Java. Met groote mate van waarschijnlijkheid kan men vaststellen, dat er op Java niet vele zoogdieren gevonden zullen worden, die nieuw voor de wetenschap zijn, daar dit schoone eiland in alle richtingen reeds zóó bereisd en doorzocht is en daarenboven het meest bevolkt, en het best bebouwd; echter al kent men de daar levende dieren nog zoo goed, men weet bijna nog niets van hunne verspreiding. Van Sumatra kent men slechts een deel van de Westkust, iets van Atjeh en Palembang in het Z. Oosten; de bekende zoogen. Sumatra-expeditie heeft ons wat zoogdieren aangaat niet veel wijzer gemaakt; de resultaten zijn trouwens nu nog niet eens bekend geworden. Borneo is zeker het allerminst bekende eiland van de drie, slechts Pontianak en Sarawak met omstreken in het N. Westen en Bandjermasin in het Z. Oosten zijn hier de eenigszins goed geëxploreerde punten; de reizen van den heer C. Bock van Koetei naar Bandjermasin en die van Dr. Fischer en Dr. Breitenstein naar Moeara Teweh hebben onze kennis van die streken ook al niet veel verrijkt. En dat er in die landen voor den natuurliefhebber en jager nog altijd veel interessants en veel nieuws te vinden valt, bewijzen de ontdekkingen der laatste jaren, — (zooals van de twee zonderlinge stekelvarkens van N. West Borneo door Dr. Günther in 1876 beschreven onder de namen Hystrix crassispinis en Trichys lipura, en de prachtige, bijna als een kat geteekende, Lepus netscheri van Sumatra (Padang Pandjang) in 1879 beschreven: deze laatste vorm was vooral zeer interessant, daar men tot dusverre geen enkelen haas kende, als voorkomende in den Indischen Archipel: de haas van Java, Lepus negricollis, toch moet als een van Ceylon dáár gebrachte haas beschouwd worden); — maar vooral

de ontdekkingen van Dr. Hagen in het Delische. Alleen het oordeelkundig onderzoek van eene bepaalde streek kan wetenschappelijke resultaten geven, en het voorbeeld van Dr. Hagen moge ook eens Nederlanders aansporen om hunne vele vrije uren in ons heerlijke Indië door te brengen met het bestudeeren der natuur en het verzamelen van hare voortbrengselen, waardoor de wetenschap gebaat en tevens veel genot gesmaakt wordt. In dit opzicht mogen wij wel een voorbeeld nemen aan onze Duitsche naburen, die het groote belang er van inziende, overal waar zij zich bevinden, met groote voorliefde de natuur onderzoeken en dit als een eersten en duren plicht tegenover de onvergelijkelijk grootsche schepping en tegenover de wetenschap beschouwen. Het is waar, dat onze Regeering het wetenschappelijk onderzoek in de laatste jaren weinig of niet aanmoedigt en steunt, en even waar, dat juist die steun en aanmoediging wonderen kan werken. Daar de Regeering er zich niet mede inlaat, moet het des te meer gewaardeerd worden, dat er mannen zijn, die bezield zijn met een hartstochtelijken ijver voor het natuuronderzoek, mannen als onze J. Semmelink, officier van gezondheid in Ned. Indië, die sedert een reeks van jaren ieder uur om zoo te zeggen uitkoopt om, zonder bijbedoelingen alleen de wetenschap te dienen, en schatten uit het dierenrijk te verzamelen van de verschillende plaatsen, waar hij zich bevindt.

Het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden. Schijnt aan velen zoo hier te lande als in de koloniën het bestaan dezer zoo nuttige Rijksinstelling volslagen onbekend te zijn, zij verdient echter alleszins de aandacht en meerdere waardeering. Haar ontstaan dankt zij aan de Japansche verzameling, in de jaren 1823—1830 door Ph. Fr. von Siebold in Japan bijeengebracht, waartoe ook eene kleine afdeeling voor de vergelijkende volkenkunde van Noord- en Centraal-Azië, van Nederlandsch-Indië, en van de Zuidzee-eilanden behoorde. Die Japansche verzameling, waarvan het Rijk in 1837 door aankoop eigenaar werd, was oorspronkelijk aangelegd met het doel om den toestand van de nijverheid, de kunst en de wetenschap in dat land aanschouwelijk te maken; en behoeft zij nog menige aanvulling, zal zij uit een ethnographisch oogpunt voldoen aan de eischen die men haar stellen mag, toch bevat zij veel wat men in andere musea te vergeefs zal zoeken. Na een paar malen naar andere lokalen te zijn overgebracht, werd in 1859 die verzameling gesteld onder tijdelijk beheer van Dr. C. Leemans, directeur van het Rijksmuseum van Oudheden, en van toen af werd door de aanwinst van eenige groote collectiën en van tal van kleinere bijdragen de oorspronkelijk onaanzienlijke afdeeling voor vergelijkende volkenkunde zóó uitgebreid, dat reeds in 1864 de naam Rijks Japansch Museum von Siebold gevoegelijk kon worden veranderd in dien van Rijks Ethnographisch Museum. Om van de vele grootere en kleinere verzamelingen niet te spreken. zijn als de belangrijkste elementen, waaruit de voorraad ethnographica van het Museum werd gevormd, te noemen de collectiën, bijeengebracht door de Heeren S. Muller, Matthes, Baron van Rosenberg en Wieneke. Niet onbelangrijk zijn ook de aanwinsten, die door bemiddeling van de

Regeering verkregen werden, nl. de voorwerpen uit Nederlandsch-Indië, gediend hebbende op de laatste wereldtentoonstelling te Parijs en op de visscherijtentoonstelling te Berlijn, en de verzameling Hindoesche muziekinstrumenten van Rajah Mogun Tagore te Calcutta.

In 1877 als conservator aan het Museum verbonden, zag zich de heer mr. L. Serrurier meer bepaald belast met de bewerking der Japansche afdeeling, doch sedert hem in November des vorigen jaars, door het eervol ontslag des heeren Dr. Leemans, het beheer over de instelling tijdelijk werd opgedragen, had hij zich tot taak gesteld, den geheelen voorraad ethnographisch materiaal te ordenen, te beschrijven, zooveel mogelijk aan te vullen en uit te breiden, terwijl aan het gebouw der instelling belangrijke veranderingen werden of nog zullen worden gemaakt, en jongere krachten als dienstdoend personeel werden ter beschikking gesteld. De tijd is niet ver meer, dat het Rijks Ethnographisch Museum zal kunnen beantwoorden aan zijne bestemming: vruchten te dragen voor de wetenschap, en een leerschool in de volkenkunde te zijn, die ook door den middelmatig ontwikkelde met voordeel zal kunnen worden bezocht.

Zal echter dat doel volkomen kunnen worden bereikt, dan is aanvulling hoogst noodzakelijk; in de eerste plaats van de afdeeling, die ons Nederlanders het meeste belang moet inboezemen, namelijk die welke gewijd is aan de bevolkingen onzer Oost- en West-Indische koloniën.

Reeds kan de heer Serrurier zich in veler medewerking verheugen, en is hem die van verscheidene zijden toegezegd. Doch het is hem meermalen voorgekomen, dat iemand die in de gelegenheid was, het Rijks Ethnographisch Museum te verrijken, die gelegenheid heeft laten voorbijgaan, omdat hij geen volkomen duidelijke voorstelling had van den aard der voorwerpen, die in zoodanig museum tehuis behooren. Soms ontving het Museum voorwerpen, aan het gebied der volkenkunde ten eenenmale vreemd; zeer dikwijls waren ethnographische collectiën bijeengebracht op eene wijze, die aan de voorwerpen niet hun volle recht deed wedervaren.

Ten einde in dezen toestand verbetering aan te brengen, heeft de Directeur een overzicht opgesteld van den inhoud van een ethnographisch museum en eenige wenken voor verzamelaars daaraan toegevoegd.

Een en ander is opgenomen in het »Aardrijkskundig Weekblad" van 9 Augustus jl. n°. 43, terwijl er voor gezorgd is om van die »mededeelingen" afzonderlijke afdrukken te maken en ze in ruime mate te verspreiden.

Wij wenschen ze in veler handen, en mogen allen, die helpen kunnen, de handen ineenslaan, opdat men in Nederland verwezenlijkt zie, wat Denemarken reeds verkregen heeft: een museum, waarin nagenoeg alle buiten-Europeesche volken met meerdere of mindere volledigheid vertegenwoordigd zijn. Terecht schrijft de heer Serrurier in zijn aanbevelend woord: »Wie verzamelen wil, die moet zich haasten. Met het vooruitdringen van den Islâm in Afrika en in onze Oost-Indische bezittingen worden de afgodsbeelden hoe langer hoe zeldzamer. De handel maakt de herkomstopgaven der voorwerpen onzeker, door ze te verspreiden. Overal vervangen de Europeesche geweren en de producten der

groote weverijen, de wapens en de kleeding van den inboorling. De Duitschers hebben dit begrepen, en trekken thans alles wat zij krijgen kunnen naar zich toe; ook uit onze koloniën. Laten wij in Nederland niet achteraan komen!"

Het Indisch Genootschap. Na een tijdperk van betrekkelijk geringe werkzaamheid belooft de aanstaande winter bijzonder vruchtbaar te zijn; althans volgens de ontworpen regeling der werkzaamheden stelt men zich voor achtereenvolgens te behandelen: de conversie van communaal in erfelijk individueel bezit op Midden-Java; de verhouding van Indië tot Nederland; de spoorwegtarieven in Indië; de veestapel, de politie, de irrigatie op Java en het toenemend pauperisme onder de Indo-Europeanen.

Tabakscultuur. Naar we vernemen, zal bij genoegzame deelneming van inteekenaren, voor 200 exemplaren, bij den Uitgever van het »Nieuws- en Advertentieblad voor Probolingo en omstreken", C. G. van Sliedrecht te Probolinggo, ter perse worden gelegd een geschrift, onder den titel: »Blitarsche tabakstoestanden, geschetst door Brata-Yoeda." »Ende daar zal weeninghe zijn en knersinghe der tanden." Gedrukt voor rekening en verantwoordelijkheid *van* en uitgegeven *door* den schrijver." Prijs bij inteekening *f* 2.50; buiten inteekening *f* 5.00. Het werk zal 10 vel druks bevatten.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN NEDERLANDSCH-INDIË.

Annales du Jardin botanique de Buitenzorg, publiées par M. le Dr. Melchior Treub. Volume II 1ière Partie. Leide, E. J. Brill. 1881. 8°. (VIII, 76 pp. avec XV pl.)

Bergen (H. van), Kemoening. Leesboek in samenspraken voor de laagste klasse der Nederlandsch-Indische scholen. Samarang, C. L. Baier. 1881. 8°. (52 blz.)

Bergen (H. van), Kananga. Leesboek in samenspraken voor de middelste klasse der Nederlandsch-Indische scholen. Samarang, C. L. Baier. 1881. 8°. (54 blz.)

Bergen (H. van), Begonia. Leesboek in samenspraken voor de hoogste klasse der Nederlandsch-Indische scholen. Samarang, C. L. Baier. 1881. 8°. (60 blz.)

Driessen (D.), Bijdrage tot de runderpest-geographie. Batavia, Ernst & Co. 1881. 8°. *f* 4.—. Franco per post *f* 4.50.

Jaarverslag (Derde) der Vereeniging tot voorbereidend onderricht aan kinderen van minvermogenden in Nederlandsch-Indië. 1 April 1880—1 April 1881. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°. (24 blz.)

L. V. L., De zuster van den misdadiger. Tooneelspel in twee bedrijven. Samarang, C. L. Baier. 1881. 8°. (52 blz.)

L. V. L., De gouvernante in eene Indische familie. Blijspel in drie bedrijven Samarang, C. L. Baier. 1881. 8°.

Lans (P. C.), Causeriën over urgente onderwerpen op koloniaal gebied ter overweging en betrachting het Nederlandsche volk, zijne Vertegenwoordiging en Regeering aangeboden. Rotterdam, Nijgh & van Ditmar. 1881. 8°. (41 blz.)

Matthéüs. Bar bië Isreen faas kwaar ro Mattéöes, kiawer ro woos Noefoor. Het heilig Evangelie, naar de beschrijving van Matthéüs, vertaald in de Noefoorsche taal door J. L. van Hasselt. (Uitgegeven door de Utrechtsche Zendingsvereeniging.) Utrecht, Kemink & Zoon. 1881. 8°. (64 blz.)

Pijnappel's (Prof.) Geographie van Nederlandsch-Indië. Derde druk, herzien door Dr. G. J. Dozy. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1881. 8°. (XII, 219 blz.) ƒ 1.80.

Rees (W. A. van), Novellen, Levensschetsen en Krijgstafereelen. 1e afl. (Toontje Poland). Leiden, Gualth Kolff. 1881. 8°. (Blz. 1—80). Compleet in 25 afleveringen. Per afl. ƒ 0.40.

Vliet (L. van Woudrichem van), Het kiesregt der toekomst. Batavia, Ernst & Co. 1881. 8°. (IV, 72 blz.). ƒ 1.50.

Wetgeving (De Indo-Nederlandsche), Staatsbladen van Nederlandsch-Indië, bewerkt en met aanteekeningen voorzien door J. Boudewijnse en G. H. van Soest. 17e afl. 1870—1871. Batavia, H. M. van Dorp & Co., Haarlem, H. M. van Dorp & Co. 1881. 8°. (208 blz.)

Wilsen (F. C.), Hillers wonderen. Blijspel in drie bedrijven. Samarang, C. L. Baier. 1881. 8°.

Witkamp (P. H.), Volksatlas van Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen. 5e Druk. Arnhem, J. Voltelen 1881. 4°. (16 kaarten) ƒ 0.75.

Witkamp (P. H.), Kleine Schoolatlas van Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen. 8e Druk. Arnhem, J. Voltelen. 1881. 4°. Editie in 14 kaarten ƒ 0.35. Editie in 17 kaarten ƒ 0.40.

IN HET BUITENLAND.

Fayrer (Sir Joseph), Tropical Dysentery and Chronic Diarrhoea, Liver Abscess, Malarial Cacheria, Insolation, with other Forms of Tropical Disease, and on Health of European Childern and others in India. London, Churchill. 1881. 8°. (pp. 400) 15 s.

Jacolliot (Louis), La Bible dans l'Inde. Vie de Jezeus Christna. Nouvelle édition. Paris, Lacroix et Cie. 1881 8°. ƒ 3.30.

Katalog der Bibliothek der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. II. Handschriften, Inschriften, Münzen, Verschiedenes. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1881. 8°. (VI, 84 s.)

Nicholls (H. A. Alfred), On the Cultivation of Liberian Coffee in the West Indies. London, Silver. 1881. 8°. 1 s.

Noer (F. A. von), Kaiser Akbar. Ein Versuch über die Geschichte Indiens im 16 Jahrhundert. I. 2. Helft. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8°.

Parliamentary. East-India. Medical officers. Papers. London, P. S. King 1881. Folio. 3 s. 4 d.

Pischon (Carl Nathanael), Der Einfluss des Islâm auf das häusliche, sociale und politische leben seiner Bekenner. Eine culturgeschichtliche studie. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1881. 8°. (VIII, 162 s.) ƒ 1.05.

Reports on the culture, production, and manufacture of silks in Chine. Published by order of the Inspector General of Chinese Customs. Numerous illustrations. London, P. S. King. 1881. 4°. (164 pp.)

Schlagintweit-Sakünlünski (Hm. v.), Die Regenverhältnisse in Indien, nebst dem Indischen Archipel und in Hochasien. I. Thl. Erläuterung der Untersuchungen. Die Beobachtungen im nördlichen Indien, von Ost gegen West. (Aus »Abhandlungen der K. Bayer. Akademie der Wissenschaften") München, 1881. 4°. (93 pp.)

Trumelet (C.), Les Saints de l'Islam. Légendes hagiologiques et croyances algériennes. Paris, 1881. 18°. (LXIX, 488 pp.)

Opmerkingen omtrent de uitspraak van het Maleisch.

DOOR

J. HABBEMA.

Noch in Prof. de Hollander's „Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal en Letterkunde," noch in de „Maleische Spraakkunst" van Prof. Pijnappel vind ik vermeld, dat het Maleisch geen onvolkomen of korte *i* kent, zooals in het Hollandsche *smid.* De *kesra* luidt steeds als *ie* in *piet,* hetzij hij voorkomt in eene open of in eene gesloten lettergreep. Woorden als كُولِتْ, سَمْڤِتْ, كَچِلْ, behooren dus te worden uitgesproken als *koeliet, sempiet, ketjiel,* wat veelal door Maleisch sprekende Europeanen niet wordt gedaan.

Prof. de Hollander zegt op blz. 10 van zijne „Handleiding": „Kesra (,) door de Maleiers baris di bawah genoemd. Zij wordt onder den medeklinker geplaatst, en geeft daaraan den *korten i, è* of *é* - klank." Een paar regels verder wordt als voorbeeld van een woord dat met eene *korte i* begint, het woord *indjak* vermeld.

Ook Prof. Pijnappel vermeldt op blz. 10 r. 5 van zijne Spraakkunst de ĭ, waarmede natuurlijk bedoeld wordt de onvolkomen Hollandsche *i* zooals in *rit.*

Met bescheidenheid geef ik den samenstellers van bovenvermelde „Handleiding" en „Spraakkunst" in overweging, bij een eventueelen herdruk hunner werken daarin bekend te stellen, dat de Maleische *i,* ook in gesloten lettergrepen, steeds als *ie* wordt uitgesproken.

Als bewijs dat het Maleisch geen onvolkomen *i* - klank kent, kan nog dienen, dat Hollandsch-sprekende Maleiers geen onderscheid hooren tusschen *bedden* en *bidden, petten* en *pitten.* Dit kan alleen een gevolg zijn van het niet bestaan der korte *i* in hunne taal.

Ziehier wat Elout, de vertaler van Marsden's „Grammar of the Malayan Language", omtrent de uitspraak der Maleische *i* op blz. 25 dier vertaling zegt:

„Observez que *in* dans *minta* et autres semblables, quoique suivi d'une consonne, n'a pas le son nasal des mêmes lettres dans *pinte*, *guinder*, mais qu'il doit se prononcer comme dans *inaccessible*, *innover*."

Het Maleisch kent zoowel de volkomen of lange *a* zooals in *bapa*, *ada*, als de onvolkomen of korte *a* zooals in *pantang*, *bandar*.

De volkomen *a* of liever de *a* in eene open lettergreep is echter niet altijd even lang. Zoo klinkt de eerste *a* van *barang* langer dan die van *apa*, *ada*, *pada*, enz. Voor dat verschil in lengte van de *a* zijn natuurlijk geen regels te geven; het is alleen door de practijk te leeren. Ik acht het echter niet overbodig op dit verschijnsel te wijzen, daar vooral zij, die meer of minder studie van het Maleisch hebben gemaakt, te veel aan den regel blijven hangen dat de Maleische *a* - klank in eene open lettergreep als eene Hollandsche volkomen *a* klinkt. Daardoor hoort men juist van hen b. v. *aapa*, *siaapa*, *saama*, *poeaasa*, [1]) terwijl in die woorden en vele andere de *a* der voorlaatste lettergreep merkbaar korter wordt uitgesproken, zoodat de uitspraak dier woorden nadert tot *appa*, *siappa*, *samma*, *poeassa*.

Naar het oordeel van Prof. Pijnappel worden de Maleische letters ج en چ het beste weergegeven door de combinatiën van Hollandsche medeklinkers *dsj* en *tsj* (zie zijne Spraakkunst blz. 1 en 2), [2]) terwijl Prof. de Hollander, hoewel de transscriptie *dj* en *tj* bezigende, toch in zijne Handleiding zegt: „Op sommige plaatsen laat men bij de uitspraak eenen sissenden klank hooren, zweemende naar onze z, enz." Van dien sissenden klank heb ik tot nog toe niets kunnen bespeuren, noch op Java, noch op Sumatra, noch op de Molukken.

Naar mijne meening is „die sissende klank" eene erfenis van de Engelschen, die de ج en چ niet beter konden weergeven dan door de *j* of *g*, en de *ch*. Waren Leyden, Marsden c. s. Hollanders geweest, zij zouden niet geaarzeld hebben die Maleische medeklinkers door *dj* en *tj* weer te geven. Elout zegt op blz. 12 van zijne vertaling van Marsden's Spraakkunst, in eene noot: „Hier hebben wij den Engel-

---

[1]) De dubbele *a* in die woorden is natuurlijk slechts gebezigd om mijne bedoeling te doen uitkomen.

[2]) Zie ook blz. XIV. r. 7 v. o. zijner Voorrede van de Menangkabausche zamenspraken, opgesteld door si Daoed Radja Medan.

schen tekst niet kunnen volgen. De heer Marsden namelijk meent dat de ج even zoo wordt uitgesproken als de Engelsche *j* in *joy, jury, judge*, of de *g* en *dg* in *gentry, giant, badge;* en hij merkt tevens aan, dat het Engelsch misschien de eenige taal is, waarin dezelve met eene enkele letter kan worden voorgesteld. Vooral wachte men zich, zegt hij, dezelve met de Hoogduitsche en Nederduitsche *j* of de Engelsche *y* te verwarren. Wij gelooven met den schrijver, dat van al de Engelsche letters de j het naast bij den klank van de ج komt; *doch daar wij het lispende geluid, (naar dat der* s *of* z *gelijkende) der Engelsche* j *en dg nimmer van Maleiers in hunne* ج *hebben gehoord,* meenen wij te moeten besluiten, dat onze dj in *mandje*, [1]) *Obadja*, enz. derzelver klank meer volmaakt uitdrukt."

In eene volgende noot zegt Elout omtrent de ج:

„Ook hier is onze tj in *puntje, latje*, enz. te verkiezen boven de Engelsche *ch* in *church*, waarin mede iets van de *s* gehoord wordt, *welke echter in de uitspraak der Maleiers door ons nimmer bemerkt is.*"

De hoogleeraar Pijnappel zegt in zijne „Spraakkunst" op blz. 6, dat de Maleische *s* hard is, en Prof. de Hollander stelt de س op blz. 12 zijner „Handleiding" gelijk met onze *s*.

Voor woorden als t. a. p. zijn opgegeven (sesaq, poespa en siksa) moge die bepaling voldoende zijn, doch de enkele *s* (س) komt in Maleische woorden ook voor tusschen twee klinkers. Daar nu in dat geval, b. v. in woorden als *pisang, besar*, de *s* door Europeanen dikwijls te zacht wordt uitgesproken, ware de bijvoeging misschien niet overbodig: „ook tusschen twee klinkers is de Maleische *s* hard" of, „tusschen twee klinkers heeft de س de waarde van *ss*."

De transscriptie van het Maleisch met Latijnsch karakter is gedeeltelijk oorzaak, dat de *s* tusschen twee klinkers dikwijls verkeerd wordt uitgesproken, daar men in strijd met den regel, dat eene *s* tusschen twee klinkers verdubbeld moet worden om *s* te blijven, en niet in *z* over te gaan, de woorden *besar, pisang*, enz. slechts met ééne *s* schrijft

De spelling *pisang* kan dus licht aanleiding geven tot het denkbeeld dat de *s* als *z*, of ten miste als eene zachte *s* moet worden uitgesproken, wat volstrekt niet het geval is.

Ook daarop heeft Elout gewezen; op blz. 17 van zijne vertaling zegt hij:

„س, *s* dans les mots *salah, masak, atas*, a le son de notre *s* dans *soeur, assez*. Placé entre deux voyelles il vaut mieux le rendre par *ç* et écrire en caractères Français *raçoul* (apôtre) que *rasoul*."

---

[1]) Het woord *mandje* is m. i. minder gelukkig gekozen, daar het in de uitspraak meer als *mantje* luidt.

Ik geloof mij niet aan overdrijving schuldig te maken wanneer ik beweer, dat er bij de studie van het Maleisch in den regel heel weinig zorg wordt besteed aan het verkrijgen van eene juiste uitspraak dier taal. Terwijl ieder beschaafd Nederlander begrijpt, dat men niet gezegd kan worden Fransch te spreken, zoolang men zich niet de juiste uitspraak dier taal heeft eigen gemaakt, schijnt men dit voor het Maleisch minder noodig te achten.

In het Padangsch Handelsblad van 7 Januari 1880 wees ik op eenige fouten in de uitspraak, die zeer algemeen door Europeanen worden gemaakt. Misschien is het niet ondienstig ze hier te herhalen.

Een groot struikelblok voor Maleisch sprekende Nederlanders is de uitspraak van de Maleische *g*, die geheel overeenkomt met de Fransche *g* in *guerre*, *grand*, maar gewoonlijk door Hollanders als eene Hollandsche *g* wordt uitgesproken Weêr anderen spreken die letter uit als *k;* zoo hoort men zeer dikwijls: *laki*, *paki-paki*, *piki*, in stede van *lagi*, *pagi-pagi*, *pegi*.

Maleisch sprekende Europeanen schijnen eene bijzondere voorliefde te hebben voor de toonlooze *e*. Herhaaldelijk stellen zij deze in plaats van de *a*, soms ook van de *i* of *oe*. Regels daarvoor zijn natuurlijk niet te geven; alleen deze opmerking kan dienstig zijn: *de toonlooze e komt nooit op het einde van een woord.*

Dus	niet	kenappe,	maar	kenapa.
»	»	manne,	»	mana.
»	»	saje,	»	saja.
»	»	mannes,	»	manies.
»	»	semoer,	»	soemoer.

Eene andere eigenaardigheid van het Europeesch-Maleisch is het verdubbelen van den aanvangsmedeklinker in de tweede lettergreep, waar dit in het geheel niet te pas komt. Zoo hoort men dikwijls: *mallem*, *marrah*, *Paddang*, in plaats van *malam*, *marah*, *Padang*.

Tweeklanken *ei*, *ou* en *au* kent het Maleisch niet. Bij conjunctie van twee klinkers smelten zij in de uitspraak slechts gedeeltelijk samen; nooit is de vereeniging zoo volkomen als in het Hollandsch.

Dus niet: *kein*, *mein*, *lein*, maar *kain*, *main*, *lain*.

Niet: *mou*, *tou*, *lout*, maar *maoe*, *taoe*, *laoet*.

Verwisseling van *dj* en *tj* komt ook niet zelden voor, b. v. *pintjam*, *pantjang*, in stede van *pindjam*, *pandjang*.

Ook hoort men dikwijls de *oe* door *o* vervangen b. v., *rambot*, *masok*, *sarong*, *gantong*, in plaats van *ramboet*, *masoek*, *saroeng*, *gantoeng*.

Woorden waarin de eerste lettergreep door *ng* gesloten is, en de

volgende lettergreep met *g* begint, worden veelal verkeerd uitgesproken; zoo hoort men meermalen: *ting-ie*, *ring-it*, *mang-ies*, in stede van *tieng gie*, *rieng-giet*, *mang-gies*.

Wat vooral het Maleisch in den mond van den Europeaan dikwijls zoo leelijk maakt, is het verkeerd plaatsen van den klemtoon. In den regel valt de klemtoon op de voorlaatste lettergreep van een woord, behalve natuurlijk wanneer de klinker van dien lettergreep een toonlooze *e* is.

Dus:	perampoĕan	en	niet	prāmpoean.
„	manggĭstan	»	„	mānggistan.
„	genderĭa	„	„	gēnderia.
„	Tjilātjap	„	„	Tjĭllatjap.
„	Sumātera	„	„	Sūmatera.

Men houde in het oog dat klemtoon in het Hollandsch geheel iets anders is dan in het Maleisch, in welke taal de lettergreep waarop de klemtoon valt *lang*, niet *kort* en *scherp* wordt uitgesproken.

Herhaalde waarschuwing voor bovenstaande fouten in de uitspraak en het accent acht ik vooral van belang voor aanstaande ambtenaren en officieren die in Holland de Maleische taal beoefenen, opdat zij, in Indië gekomen, zich niet laten verleiden denzelfden weg op te gaan als het meerendeel hunner landgenooten.

Wetenschap en Industrie.

DE BUITENLANDSCHE HANDEL VAN BRITSCH-INDIË.

De verbeterde handelsverslagen van Britsch-Indië geven de volgende resultaten:

Handel van particulieren.

Invoer:	1877—78	1878—79	1879—80	1880—81
Koopwaren	£ 39 326 003	£ 36 566 195	£ 39 742 166	£ 50 278 995
Specie.	» 17 355 460	» 7 056 748	» 11 655 395	» 8 997 214
Totaal.	£ 56 681 463	£ 43 622 943	£ 51 397 561	£ 59 276 209
Uitvoer:				
Koopwaren.	£ 65 185 718	£ 60 893 611	£ 67 173 158	£ 74 517 317
Specie.	» 2 155 136	» 3 895 545	» 1 928 828	» 1 409 403
Totaal.	£ 67 340 849	£ 64 789 156	£ 69 101 986	£ 75 926 720

Handel van het Gouvernement.

Invoer.	£ 2 138 182	£ 1 234 399	£ 1 426 750	£ 2 807 932
Uitvoer	» 92 475	» 130 585	» 145 524	» 53 988
Totaal handelsbeweging	£ 126 252 969	£ 109 777 083	£ 122 071 821	£ 133 064 849

Door particulieren werd aan koopwaren meer uitgevoerd dan ingevoerd:

1877—78	1878—79	1879—80	1880—81
£ 25 859 710	£ 24 327 416	£ 27 430 992	£ 24 238 822

Door particulieren werd aan specie meer ingevoerd dan uitgevoerd:

1877—78	1878—79	1879—80	1880—81
£ 15 200 324	£ 3 161 203	£ 9 726 567	£ 7 587 811

Van de geheele handelsbeweging meer uit- dan ingevoerd:

£ 8 613 679	£ 20 062 399	£ 16 423 199	£ 13 896 567

Het jaar kenmerkte zich door een groote vermeerdering zoowel van uit- als van invoeren der koopwaren. De waarde van den invoer vermeerderde met tien en een half, die van den uitvoer met ruim zeven en een half millioen ponden sterling. Ook werd netto voor ruim zeven en half millioen ponden sterling aan specie ingevoerd.

De volgende cijfers geven een overzicht van de vermeerdering der invoeren van katoenen goederen:

	1878—79	1879—80	1880—81
Twist en garen. . . .	£ 2 779 772	£ 2 745 306	£ 3 669 500
Stukgoederen.	» 13 937 511	» 16 723 352	» 22 637 428

De invoer van zijde nam eveneens toe: in 1878—79 £ 924 048, in 1879—80 £ 837 890, was hij in 1880—81 £ 1 350 384. De invoer van zout verminderde met £ 97 015.

De voornaamste uitvoerartikelen vermeerderden met uitzondering van jute. Tarwe vermeerderde met meer dan twee millioenen ponden sterling. Geraffineerde suiker verminderde, terwijl de ongeraffineerde vermeerderde, zooals uit de volgende cijfers blijkt.

	1878—79	1879—80	1880—81
Katoen (ruwe).	£ 7 913 046	£ 11 145 453	£ 13 241 734
Oliezaden.	» 4 675 038	» 4 685 893	» 6 344 978
Jute (ruwe).	» 3 800 428	» 4 370 032	» 3 934 030
Rijst (zuivere).	» 8 810 121	» 8 341 685	» 8 971 661
Tarwe.	» 513 779	» 1 121 015	» 3 278 004
Suiker (geraffineerde). . .	» 69 679	» 59 165	» 32 456
id. (ongeraffineerde). . .	» 134 681	» 146 706	» 279 295

De waarde van thee-uitvoer was bijna dezelfde als in het voorgaande jaar, n. l. iets meer dan £ 3 050 000. Tabak moet afzonderlijk opgegeven worden, daar de fluctaties in de hoeveelheden niet geëvenredigd waren aan die in de waarde.

1878—79	13 723 660 E.pd.	voor een waarde van	£ 126 822
1879—80	11 412 095	» » » » »	» 129 810
1880—81	13 673 141	» » » » »	» 140 831

Wat wollen manufacturen betreft viel er in de shawlhandel verbetering waar te nemen nl. van £ 88 838 tot £ 150 179.

't Bovenstaande ontleenden wij aan *Allen's Indian Mail* van 11 Juli 1881.

ADMINISTRATIEVE INDEELING, BESTUUR EN RECHTSWEZEN ONDER DE VOORMALIGE SULTANS VAN ATJEH. [1])

Onder het bestuur der voormalige sultans was Groot-Atjeh verdeeld in drie afdeelingen, Sagi's geheeten, welke de namen van XXV, XXII en XXVI Moekims voerden, en elk onder een hoofd stonden

[1]) Dit stuk is een extract uit een gedeelte van de bescheiden, behoorende bij de voorstellen van het lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, den heer der Kinderen, betreffende de regeling van het rechtswezen en het inlandsch bestuur van Atjeh. Door Z. Ex den Minister van Koloniën werd in de zitting der Tweede Kamer van 29 Maart l.l. gezegd, dat bij de publiceering daarvan, òf door middel van plaatsing in een tijdschrift, òf op andere wijze, in overweging had genomen, ten einde een schets te geven van den toestand van Atjeh, zooals die was en nu is. Z. Ex. heeft sedert dit stuk ter plaatsing aangeboden aan het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap.

met den titel van Panglima of Hoeloebalang bezar. De XXV Moekims vormden het westelijke, de XXII Moekims het zuidelijke en de XXVI Moekims het oostelijke deel van den boven omschreven driehoek, terwijl de zuidelijke nederzettingen en de eilanden tot de XXV Moekims werden gerekend. Deze Sagi's waren onderverdeeld in districten onder hoofden, die den titel van Hoeloebalang voerden, en de districten weder in moekims onder hoofden, die Imams genoemd werden.

Aan het gezag der respectieve Sagi-hoofden waren echter onttrokken:

1e. De kraton van den Sultan met Pakan Atjeh en de onmiddellijk daaraan grenzende kampongs Merdowati, Djawa, Pandei en Kedah. Het bestuur over dit gebied werd door den Sultan in persoon gevoerd.

2e. De hoofdmoskee (Mesdjid Raja) en de daarom heen liggende kampongs, thans meerendeels verwoest en voor militaire of andere Gouvernements-gebouwen, gelijk mede voor wijken voor Europeanen of vreemde Oosterlingen geoccupeerd. Het bestuur over de uitgestrekte moekim, welke gevormd werd door deze moskee en haar omgeving, werd gevoerd door Toeka Kali Malikoe'l-adil, erfelijk opperrechter des rijks, en door Panglima Mesdjid Raja. Toekoe Kali Malikoe'l-adil bestuurde namelijk het aan den rechteroever van de Atjeh-rivier gelegen gedeelte van dit gebied, en Panglima Mesdjid Raja dat aan den linkeroever gelegen.

Zoowel de kraton als de Mesdjid Raja behoorden geographisch tot de XXV Moekims.

3e. De moekims Longbatta, Pager Ajer en Lamsajoen, evenzeer geographisch behoorende tot de XXV Moekims, stonden elk rechtstreeks onder den Sultan, zonder tusschenkomst van eenig ander hoofd.

4e. Het hoeloebalangschap der III Moekins, hetwelk vroeger deel uitmaakte van de XXVI Moekims, werd ± 40 jaren geleden door Sultan Ibrahim aan het hoofd dier Sagi onttrokken en eveneens onder zich gebracht, in dien zin dat niet, gelijk bij de sub. 3 genoemde moekims het geval was, de moekim-hoofden zelf rechtstreeks onder hem stonden zonder tusschenkomst van eenig ander hoofd, maar dat hier alleen de Panglima was weggevallen en dus de Hoeloebalang over deze gezamenlijke moekims de bevelen van den vorst rechtstreeks ontving. De Hoeloebalang over dit gebied was Toekoe Kerkoen.

De moekims bestonden uit kampongs, elk onder een Ketjik of Ketjehik, en de kampongs bevatten even zoo vele wijken als men daarin bedehuizen (mandarsah) aantrof, voor het doen der dagelijksche gebeden bestemd Deze wijken stonden onder het gezag van den Tongkoe mandarsah of geestelijke bij het bedehuis aangesteld. Bevatte de kampong slechts één mandarsah, zoo bepaalde het gezag van den daaraan verbonden geestelijke zich uitsluitend tot zaken den godsdienst betreffende, evenals in het, trouwens zeldzaam, geval dat een mandarsah ten behoeve van meer dan één kampong strekte. Bedehuizen, waar niet alleen de dagelijksche gebeden, maar ook het Vrijdag-gebed wordt gehouden, dat wil zeggen moskeeën, vond men in elke moekim slechts één [1]).

---

[1]) Vergelijk Mr. L. W. C. van den Berg, Beginselen van het Mohammedaansch recht, p. 35, 36.

De districten hadden veelal tot naam het getal moekims dat zij bevatten. Zoo heeft men de III, de IV, de V en de VI Moekims, enz.

In de districten, welke uit één enkele moekim bestonden, vond men geen afzonderlijken Imam daarover onder den Hoeloebalang, maar was deze laatste tevens moekim-hoofd, op dezelfde wijze als zooeven omtrent de kampong-hoofden is uiteengezet die slechts één mandarsah onder zich hadden, terwijl omgekeerd de Hoeloebalangs wier gebied te groot was om in zijn geheel persoonlijk te worden bestuurd, hun taak voor een deel op een of meer onderdistricts-hoofden (Bantah) overdroegen. Deze Bantah's stonden dus tusschen de Hoeloebalangs en de Imams of moekim-hoofden in, welke laatsten op hun beurt soms ook tusschen zich en de kampong-hoofden Wakils of gedelegeerden hadden aangesteld.

De ambten van al deze hoofden waren tot op zekere hoogte erfelijk. Indien namelijk eenig ambt kwam te vaceeren, vereenigden zich de voornaamsten van de sagi, het district, de moekim, de kampong of de mandarsah en beraadslaagde of de oudste zoon van het vorige hoofd de noodige geschiktheid bezat om zijn vader op te volgen; zoo neen, dan koos men den tweeden zoon of in het algemeen het naaste familielid dat door zijn persoonlijkheid in aanmerking kwam, met dien verstande, dat men overeenkomstig de Mohammedaansche instellingen de agnaten boven de cognaten voortrok. De gekozene werd daarna tot en met den rang van moekim-hoofd door den Sultan bevestigd, en de bevestiging der kampong-hoofden geschiedde door het hoofd der sagi en die der mandarsah-hoofden door het districtshoofd. Alleen in de hoeloebalangschappen, in de nabijheid van den kraton gelegen, werden ook de kampong-hoofden door den Sultan bevestigd, terwijl omgekeerd in verafgelegen gedeelten, speciaal in de XXII Moekims, zelfs de hoeloebalangs en de imams zich veelal met een bevestiging van het sagi-hoofd vergenoegden.

De vergadering, die over de benoeming van de hoofden der mandarsahs of der kampongs besliste, bestond uit de geheele mannelijke meerderjarige gezeten bevolking van de betrokken mandarsah of de betrokken kampong.

De keuze van een Imam van de moekim geschiedde door de daartoe behoorende kampong-hoofden of andere invloedrijke ingezetenen, terwijl die der districtshoofden plaats vond door de hoofden der moekims en kampongs, bijgestaan door andere invloedrijke personen. Deze laatsten werden onder den naam van orang patoet of orang toea begrepen, doch er is geen algemeene regel te geven, wie in elk hoeloeboelangschap daaronder moeten worden verstaan.

Bij het bovenstaande vergete men intusschen niet, dat de wanorde, welke vooral in de laatste tijden in het Atjehsche rijk heerschte, ook merkbaar was ten aanzien van de indeeling des lands en van de titels en het gezag der hoofden, zoodat soms een Sagi-hoofd, gelijk dat der XXV Moekims, over zijn ondergeschikten feitelijk weinig of niets te zeggen had, maar soms ook, gelijk bijvoorbeeld de bekende Sri Moeda Perkasa (Panglima Polim) in de XXII Moekims werkelijk een centraal gezag uitoefende. Veel, zoo niet alles, hing ten deze van de persoonlijke eigenschappen der titularissen af.

Niet zelden zelfs werden hooge titels door den Sultan gegeven zonder rekening te houden met de uitgestrektheid der landstreek, waarover zoodanig persoon gezag voerde. Men denke bij voorbeeld aan den evengenoemden Panglima Mesdjid Raja.

Het feitelijk getal moekims in een district of sagi eindelijk was evenmin altijd in overeenstemming met het getal dat den naam der landstreek aanwees.

De inkomsten van de hoofden waren niet vast bepaald, doch betrekkelijk hoog.

Zij bezaten grootendeels, behalve hun eigen velden, nog sawahs van den Sultan, welke zij te hunnen voordeele lieten bewerken, veelal tegen uitkeering van $^1/_3$ van het product. Voorts genoten zij allen een aandeel in de boeten en gerechtskosten [1]), zij hieven een recht op den verkoop van opium en in de stranddistricten ook in- en uitvoerrechten.

Zoo genoot Toekoe Kali Malikoe'l-adil $^1/_4$ dollar van elken pikol handelswaren, die langs de Kwala Atjeh werden ingevoerd; andere hoelabalangs hieven $^1/_8$ der waarde, terwijl in de IV moekims en de zuidelijke nederzettingen een belasting op den peperuitvoer werd opgebracht en te Kloewang bovendien nog een belasting op de vogelnestjes. De dorpshoofden en die der mandarsah genoten bovendien nog een aandeel in de pitrah en de laatstgenoemden ook in de djakat, benevens een retributie voor hun bemoeienis met de begrafenissen en het sluiten van huwelijken.

Al deze inkomsten, evenals de verdeeling daarvan onder de hoogere en lagere hoofden, waren zeer onregelmatig en onstandvastig. Dit was ook het geval met het aandeel dat de hoofden aan den Sultan moeten afstaan. Deze laatste hief overigens geen belastingen, in den zin waarin wij zulks opvatten; had hij buitengewone uitgaven te doen, zoo zond hij een zendeling het land door, met een bevelschrift [2]) om de vereischte sommen te innen, en de zendeling inde dan zooveel men hem wilde afstaan of zoo weinig als men hem niet durfde onthouden. Dezelfde onregelmatigheid bestond in de diensten en leveringen, waartoe de bevolking jegens haar hoofden en den Sultan verplicht was. Slechts enkele der onmiddellijk aan den Sultan onderworpen kampongs waren verplicht geregeld te zorgen voor het bewaken en in orde houden van den kraton en voor het leveren van hetgeen bij de ontvangst van hoofden of anderen plechtigheden aldaar benoodigd was. Elders kan men zeggen, dat de diensten aan de hoofden bewezen geheel afhingen van hun willekeur en van hun persoonlijken invloed, doch in elk geval waren de heerendiensten in Atjeh, vooral tengevolge van de weinige zorg voor wegen, bruggen, enz. zeer licht, ja, zelfs onbetee-

---

[1]) Onder deze gerechtskosten behoorden:
de hak balei of belasting op de civiele processen,
de hak faraidh of belasting op de erfenissen,
de hak fasach of retributie voor de ontbinding van een huwelijk wegens nietnakoming der maritale verplichtingen,
de hak fâsid of retributie voor de ongeldigverklaring van een huwelijk.
De bloedprijs bedroeg veelal 500 à 550 dollars.

[2]) Een dergelijk bevelschrift is gepubliceerd door Mr. L. W. C. van den Berg in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel XXIII, p. 118 en volg.

kenend in vergelijking met den arbeid, welke door ons bestuur op Java van de bevolking wordt gevorderd.

Grooten invloed op het bestuur heeft steeds in Atjeh de geestelijkheid gehad. De wijkmeesters waren in de eerste plaats geestelijken bij de mandarsahs of bedehuizen [1]) en gingen daarin voor bij de dagelijksche gebeden.

Te hunnen overstaan werden in den regel de huwelijken gesloten en de erfenissen verdeeld; zij hieven de daarvoor verschuldigde retributiën, en deelden die met de boven hen geplaatste hoofden, gelijk zooeven werd uiteengezet.

Alleen indien partijen tot de zeer aanzienlijken van den lande behoorden of in de onmiddellijke omgeving van een moskee woonden, werd het huwelijk door of vanwege den hoofdpriester dier moskee, instede van door den priester van de wijk, voltrokken.

De aan de mandarsahs verbonden geestelijken inden ook de djakat en de pitrah, welke beide belastingen geregeld door de bevolking werden opgebracht, ofschoon geenerlei dwangmiddelen bij de inning in zwang waren. Wat de goederen betreft, aan deze belasting onderworpen, volgde men zoo nauwkeurig mogelijk de voorschriften van het Mohammedaansche recht, en ditzelfde geldt omtrent de verdeeling, met dien verstande dat de pitrah veelal geheel voor plaatselijke behoeften werd bestemd, doch de djakat voor een deel ook ten behoeve van de moskee van de moekim strekte. Afzonderlijke ambtenaren voor de inning van djakat en pitrah, zoogenaamde âmils, had men te Atjeh niet.

Gelijk hierboven reeds werd uiteengezet, vond men in elke moekim een moskee, waar, behalve de dagelijksche gebeden, ook het Vrijdaggebed moest worden gehouden, terwijl de moskee van de moekim Mesdjid Raja als de cathedraal van het geheele rijk werd beschouwd, echter zonder eenige feitelijke suprematie over de moskeeën der andere moekims. Aan deze moskeeën waren verschillende geestelijken verbonden; de hoofdpriester voerde denzelfden titel als het wereldlijk hoofd van een moekim, namelijk dien van Imam of voorganger; onder dezen had men één of meer chatibs, belast met het houden van de preek op Vrijdag, en één of meer bilals, wier functiën bestonden in het afroepen van den adsan of de aankondiging der uren des gebeds. Deze geestelijken werden gekozen door de gemeente, [2]) welke keuze plaats greep onder leiding van den hoeloebalang, in de moskee, des Vrijdags onmiddellijk na afloop der wekelijksche godsdienstoefening; doch ook bij die keuze werd tot op zekere hoogte rekening gehouden met het recht van erfopvolging.

De geestelijken vormden echter geen eigenlijk gezegde priesterschap; zóó zelfs dat, streng genomen, in overeenstemming met de leer van den Islam, elk gemeentelid even goed bij de godsdienstoefening mocht voorgaan als zij, indien hij ten minste door zijn kunde als anderszins daartoe geschikt was.

---

[1]) Een mandarsah, die om eenigerlei reden in aanzien stond boven de andere noemt men dzaja (zâwyah).

[2]) Alleen de keuze van den Imam van Mesdjid Raja moest door den Sultan worden goedgekeurd.

Behalve de godsdienst-aangelegenheden, bezorgden de geestelijken nog alle zaken, welke de moskee of de daaraan geschonken wakafgronden betroffen, doch zij waren in hun administratie ten deze onderworpen aan de contrôle van de zijde hunner respectieve Hoeloebalangs. De wakaf-gronden werden doorgaans ter bebouwing in pacht gegeven tegen retributie van $^1/_3$ van het product, en de opbrengst daarvan strekte tot onderhoud der moskee en der daaraan verbonden personen en instellingen, terwijl in buitengewone gevallen, als zware reparatiën, een beroep op de gemeente werd gedaan.

Priesterscholen, gelijk op Java, waaraan bepaalde landerijen of dorpen zijn geschonken, worden in Atjeh niet aangetroffen. Elk die daartoe roeping gevoelde, kon onderwijs geven waar en wanneer hij wilde, en het hing geheel van zijn naam als geleerde en zijn persoonlijkheid af, of hij al dan niet een grooten toeloop van leerlingen tot zich trok. Onderscheidene personen bleven echter, na het volbrengen van de bedevaart te Mekka studeeren. De hoedanigheid van hadji geeft na terugkeer geen wereldlijke prerogatieven, en de op Java bestaande gewoonte der teruggekeerde hadji's om de Arabische kleederdracht te blijven voeren, is geheel onbekend, vermoedelijk omdat zoovelen den tocht naar het heilige land doen, dat de titel hadji heeft opgehouden een distinctie te zijn. Daarentegen heeft men in Atjeh veel eerbied voor de zoogenaamde Oelama's, dat zijn personen, die, onverschillig of zij al dan niet tot den geestelijken stand behooren, zich op de studie der theologie en van het recht toeleggen, en als adviseurs bij de rechtspraak grooten invloed bezaten.

Wat dit laatste punt betreft, zoo kan men op den voorgrond stellen, dat onder het Sultansbestuur in Groot-Atjeh het Mohammedaansche recht heeft gegolden en wel volgens de school van Sjafe'ï. Van de overige orthodoxe scholen namelijk heeft alleen die van Aboe Hanifah er enkele aanhangers, bijna allen afkomstig uit Voor-Indië, tusschen welk land en Atjeh vanouds een levendig verkeer schijnt te hebben plaats gehad. Voor zooverre is kunnen worden nagegaan, vindt men te Atjeh op rechtsgeleerd gebied tegenwoordig althans geen aanhangers meer van de kettersche secte der Sji'ieten, gelijk wel eens ondersteld is.

Van het bestaan van aloude volksgebruiken in strijd met den Islam is evenmin iets gebleken, ten minste niet in die beteekenis dat men daarbij aan een in het bewustzijn van het volk levend gewoonterecht zou kunnen denken, gelijk bij voorbeeld het geval s met de eigenaardige instellingen omtrent personen en erfrecht, welke bij de Maleiers ter Westkust van Sumatra worden aangetroffen. De inlandsche hoofden, naar dergelijke volksgebruiken gevraagd, gaven daarop òf een ontwijkend antwoord, òf zij noemden als zoodanig bepalingen op omtrent het ceremoniëel in den kraton, de distinctieven der verschillende hoofden, enz.; allen zijn natuurlijk instellingen van geheel anderen aard dan bedoeld werden. Blijkbaar begrepen zij de beteekenis der vraag niet, en verwarden zij het materiëele met het formeele en het administratieve recht. Een hunner slechts, die trouwens geen Atjeher van geboorte, maar uit Afghanistan afkomstig was, ontkende pertinent het bestaan van instellingen omtrent het materiëele recht, welke in strijd zouden zijn met de Mohammedaansche wet, zooals die in den

koran, de sonnah en de geschriften der als autoriteiten erkende rechtsgeleerden is vervat. Alleen dan wanneer de wet zwijgt of er uitdrukkelijk naar verwijst, mag de rechter bij zijn uitspraak te rade gaan met het plaatselijk gebruik en met de door den Vorst uitgevaardigde bevelen en algemeene voorschriften; een antwoord, geheel in overeenstemming met de leer van den Islam [1]). Van verschillende Atjehsche vorsten bestaan dan ook »oendang-oendang" of verzamelingen van dergelijke algemeene voorschriften, alle betrekking hebbende op de scheepvaart, den handel, de in- en uitgaande rechten, de administratie en het ceremoniëel [2]) en in het bijzonder schijnt de Sultan Iskander Moeda (1607—1637) zich beijverd te hebben een regeling van die onderwerpen in het leven te roepen. Zijn wetboek, indien men het zoo noemen mag, heet Makota Alam of Adat kanoen, doch afschriften daarvan zijn zeldzaam.

Intusschen valt het niet te ontkennen, dat de belangstelling, welke in Atjeh gedurende den bloei van het rijk de Mohammedaansche theologie en rechtsgeleerdheid ondervond en de ijver waarmede men er de Maleische letterkunde verrijkte met geschriften over deze takken van studie, in den loop der tijden zeer is afgenomen, en dat speciaal in de laatste halve eeuw, met het materiëele verval van den eens zoo machtigen Staat, tevens het intellectueele gehalte der bevolking er tot een laag peil is gedaald. De indruk, dien ten deze de hoofden maakten, was dan ook tamelijk treurig, en het enkele feit dat de erfelijke opperrechter van het land Toekoe Kali Malikoe'l-Adil lezen noch schrijven kan, levert reeds een afdoenden grond op om een oordeel over de toepassing van het Mohammedaansche recht aldaar te vellen.

Wanorde op elk gebied, regeeringloosheid en zedebederf hadden onder het Sultansbestuur een hoogte bereikt, welke het onverklaarbaar doet voorkomen, dat het rijk niet sedert lang vanzelf is ineengestort, en het is zoo goed als zeker dat de toestand van onveiligheid en desorganisatie, welke op dit oogenblik nog heerscht, in de streken waar ons gezag zich doet gelden, reeds gunstig is te noemen bij hetgeen vroeger voorviel.

Men denke bijv. aan de door den Islam zelfs met steeniging bedreigde onzedelijkheid; [3]) men leze de verwarring, welke in de inrichting van het inheemsch bestuur bestond, zooals men die beschreven vindt in het opstel in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, aflevering December, jaargang 1874, bl. 405 en vv., en men zal moeten toegeven, dat dergelijke toestanden niet kunnen genoemd worden een uiting van het in het bewustzijn van het volk levend gewoonterecht, maar slechts een treurig voorbeeld van ongebondenheid opleveren. De Atjehsche hoofden, met wie geconfereerd werd, verlangden dan ook eenstemmig handhaving van den Islam en niets meer, vooral waar het familieleven in het spel is, bijv. bij het misdrijf van hoererij; doch nimmer verklaarden zij uit eigen beweging prijs te stellen op de handhaving

---

[1]) Zie van den Berg, Beginselen van het Mohamm. recht, p. 8 en 8, noot 2.
[2]) Zie Mr. L. W. C. v. d. Berg, Verslag eener verzameling Maleische handschriften enz. en de Beginselen van het Mohamm. recht, van denzelfden schrijver.
[3]) Zie bijv. Kruyt, Twee jaren blokkade op Sumatra's noord-oostkust, 1877, bl. 65.

van langzamerhand meest zeer locaal ingeslopen gebruiken met den Islam in strijd, als godsoordeelen en solidaire verantwoordelijkheid der familie of gemeente. Wat de laatstgenoemde instelling betreft, zoo verdient nog te worden opgemerkt, dat zij alleen bestond in Loöng (zuidelijke nederzettingen) en wel niet alleen in strafzaken, maar ook in burgerlijke zaken, doch dat elders het bestaan daarvan, behalve natuurlijk bij het betalen van den zoogenaamden lichten bloedprijs, [1]) uitdrukkelijk werd ontkend.

Wat den vorm der rechtspleging aangaat, zoo was de algemeene en dagelijksche rechter in burgerlijke en in strafzaken, van welken aard ook, de Hoeloebalang van het district, die zich bij het doen van zijn uitspraken intusschen steeds deed voorlichten door eenige Oelama's te zijner keuze. Hij en hij alleen was echter de persoon, die besliste. Het Openbaar Ministerie was onbekend, evenals een formeel recht van hooger beroep, verband houdende met het bedrag der vordering of de zwaarte der straf. Verschil van rechtspleging tusschen burgerlijke en strafzaken bestond niet. Dit alles was dus op zuiver Mohammedaansche leest geschoeid, terwijl men alleen als een afwijking van den Islam kan aanmerken het recht van den Hoeloebalang om misdrijven op te sporen en te vervolgen, al trad niemand als klager op, iets dat waarschijnlijk zijn oorsprong vond in de omstandigheid dat hij tevens besturend ambtenaar was. Geldboeten en dikwijls ook ten deele de bloedprijs werden, gelijk wij gezien hebben, onder de betrokken hoogere en lagere hoofden verdeeld, en soms gaf men er een feest (kendoeri) van, waarvan de omvang zich regelde naar de zwaarte van het gepleegde feit.

Ten aanzien van de competentie der Hoeloebalangs valt op te merken, dat de strafzaken werden berecht door den Hoeloebalang van het district, waar het misdrijf was gepleegd, mits de schuldige een inwoner van zoodanig district was of aldaar werd gevat. Behoorde namelijk de schuldige tot een ander district en kon de Hoeloebalang van de plaats waar het feit gepleegd was, hem zelf niet in handen krijgen, zoo kon hij ook geen uitlevering vorderen en bleef voor de benadeelde partij of, bij berooving van het leven, voor zijn familie niets anders over dan hun recht te zoeken bij den Hoeloebalang, onder wien de schuldige stond. Bij berooving van het leven bepaalde de Hoeloebalang van het district, waar de daad had plaats gegrepen, er zich toe om aan de familie van den verslagene daarvan kennis te geven, indien hij vreesde dat zij anders onkundig van het gebeurde zoude blijven. Woonde de familie in een ander district, zoo geschiedde deze kennisgeving door tusschenkomst van den Hoeloebalang, die aan het hoofd van dit district stond. In burgerlijke zaken gold hetzelfde beginsel. Woonden namelijk crediteur en debiteur beiden in hetzelfde district, zoo was de Hoeloebalang daarvan hun natuurlijke rechter, doch indien de debiteur elders woonde en noch in persoon in het district van den crediteur kwam, noch aldaar goederen bezat, bleef laatstgenoemde niets anders over dan zijn vordering in te stellen bij den Hoeloebalang van gedaagde. Vertoonde

[1]) Zie van den Berg, Beginselen van het Mohammedaansch recht, pag. 170.

de debiteur zich echter, zij het slechts toevallig, in het district van zijn crediteur, zoo kon hij ook voor den Hoeloebalang daarvan worden gedagvaard. De goederen, welke hij bij zich had, konden dan worden in beslag genomen, tot het bedrag der schuld, en indien deze daartoe niet toereikend waren, kon men hem zelven gevangen houden tot hij aan zijn verplichtingen had voldaan. Goederen van den debiteur in het Hoeloebalangschap van den crediteur gelegen of aldaar bewaard, konden steeds worden aangesproken, al was de eigenaar afwezig. De omstandigheid, dat de Hoeloebalangs zulke zonderlinge begrippen hadden omtrent de bescherming hunner onderhoorigen, dat men gevaar liep de meest gegronde vorderingen ontzegd te zien, indien men die voor den natuurlijken rechter van den debiteur moest instellen, heeft vermoedelijk in Atjeh ten deze tusschen de bewoners der verschillende districten analoge rechtsregels in het leven geroepen, als de Europeesche staten ter bescherming hunner onderdanen tegenover niet gedomicilieerde vreemdelingen hebben gemaakt[1]). De onder den Hoeloebalang staande hoofden oefenden geen eigenlijk gezegde rechtsmacht uit. Als zoodanig kan men namelijk niet beschouwen het bijleggen van meest kleine geschillen tusschen hun onderhoorigen gerezen, want ten dezen fungeerden zij meer als arbiters, aan wie partijen, als aan personen van invloed, hun zaak onderwierpen. Zoo ook legden zij nu en dan, ter handhaving van de politie, een geringe straf op, waarbij men zich nederlegde, omdat men toch wel begreep, dat de Hoeloebalang de daad van zijn ondergeschikte zou homologeeren, ja, misschien wel een zwaardere straf zou opleggen.

De gewoonte van den minderen man om in den regel niet dadelijk met zijn zaak het hoofd van het district te naderen, doch zich daarmede eerst tot zijn onmiddellijk hoofd te wenden, die haar op zijn beurt bij het in de hierarchie boven hem staande hoofd voorbracht, droeg er veel toe bij om aan de hier omschreven bemoeienissen der lagere hoofden eenige uitgebreidheid te geven.

Indien het een zaak gold, waartegen de Hoeloebalang om de een of andere reden opzag, b.v. omdat de te veroordeelen persoon zooveel invloed of macht bezat, dat de Hoeloebalang vreesde hem zich tot vijand te maken, dan wel omdat hij voorzag, dat hij toch niet de middelen zou hebben om het eventueel te vellen vonnis tegen hem te executeeren, zoo deed hij zelf een beroep op den Panglima der Sagi, die dan òf zelf uitspraak deed na voorlichting door zijn Oelama's en desverkiezende na een zelfstandig onderzoek, òf er zich toe bepaalde om als de Hoeloebalang reeds uitspraak had gedaan, diens beslissing eenvoudig te bekrachtigen, òf te vernietigen. Achtte de Panglima zich ook niet tegen de zaak opgewassen, zoo bracht hij haar voor den Sultan, die haar aan Toekoe Kali Malikoe'l-Adil ter breechting verzond. Ook deze laatste liet zich door Oelama's voorlichten en stelde desverkiezende een nieuw onderzoek in. Daar de Atjehsche hoofden niet, gelijk in een geregelden staat het geval is, een bepaald en scherp afgebakend gezag uitoefenden en over de middelen beschikten om dat gezag te doen gelden, maar zij integendeel slechts bezaten wat men

[1]) Verg. Regl. op de Burg. Rechtsvord. art. 100, 580 N°. 10, 761.

in het Maleisch »kabesaran" noemt, d. w. z. niet meer dan personen van invloed waren, zoo behoeft het geen betoog, dat de Hoeloebalangs zich betrekkelijk dikwijls den, trouwens ook niet veel meer dan zedelijken, steun van hun Panglima of van den Sultan trachtten te verzekeren, afgescheiden nog van de omstandigheid, dat zij niet zelden uit gemakzucht of besef van onkunde tot dien maatregel overgingen, waar het een moeielijk of controvers rechtspunt gold.

Dergelijke zaken, welke de Hoeloebalang als te gewichtig beschouwde om door hem zelfstandig te worden afgedaan, noemen de Atjehers een »perkara besar," een uitdrukking waarbij men dus niet te denken heeft aan ons begrip van hooger beroep, gegrond op de groote waarde in geschil of de zwaarte der bedreigde straf, maar meer aan hetgeen wij een »cause célèbre" noemen, hetzij wegens de positie van den daarin betrokken persoon, hetzij wegens het gerucht dat zij om andere redenen maakt.

Het schijnt dat er ook enkele misdrijven waren van specialen aard, b. v. verzet, opstand, enz. welke nooit door de Hoeloebalangs werden berecht, maar steeds onmiddellijk voor den Sultan kwamen en dan door dezen naar Toekoe Kali Malikoe'l-Adil ter berechting werden verzonden; doch het gebruik te dien aanzien schijnt niet overal in het rijk hetzelfde te zijn geweest.

Behalve deze rechtspraak over het geheele rijk oefende Toekoe Kali Malikoe'l-Adil ook nog in zijn hoedanigheid van Hoeloebalang over het aan den rechteroever der Atjehrivier gelegen deel van het district Mesdjid Raja de gewone rechtspraak als zoodanig over zijn onderhoorigen uit, terwijl de zaken, welke in den kraton en omgevingen en de andere Sultans-domeinen voorkwamen, steeds bij den Vorst zelven aanhangig schijnen te zijn gemaakt, die echter ook daarvan de beslissing aan Toekoe Kali Malikoe'l-Adil opdroeg. In elk geval, waarin Toekoe Kali Malikoe'l-Adil als rechter fungeerde, deed hij zelfstandig uitspraak, en zelfs de Sultan had geen bevoegdheid om op zijn vonnissen anders dan zijdelings invloed uit te oefenen. Zijn zittingen hield hij in den kraton in een gebouw, Baleiroeng geheeten. Zijn opperrechterschap had verder niet alleen betrekking op de contentieuse, maar ook op de voluntaire jurisdictie, door den Islam aan de magistratuur opgedragen. Zoo trad hij b. v. op als voogd bij het huwelijk eener vrouw, die geen agnaten bezat om haar als zoodanig bij te staan; hij verklaarde een huwelijk ongeldig (fâsid) of wel ontbonden, wegens niet-nakoming der maritale verplichtingen (fasach), en besliste erfquaestiën, welke voor de hoofden der mandarsah's te ingewikkeld of te gewichtig waren; doch al deze functiën kon hij natuurlijk onmogelijk in persoon over het geheele rijk uitoefenen. Daarom had de Sultan, waar zulks noodig was, in overleg met Toekoe Kali Malikoe'l-Adil, gedelegeerden van dezen laatsten aangewezen, hetgeen echter geen inbreuk maakte op zijn recht om ook in persoon telkens en overal op te komen, wanneer en waar hij zulks noodig achtte. In de XXII Moekims, in de Zuidelijke nederzettingen en in sommige vazalstaatjes geschiedde de aanwijzing dezer gedelegeerden niet door den Sultan, maar respectievelijk door Panglima Polim, den Kedjoeroean van Loöng of den vazalvorst, evenzeer in overleg met Toekoe Kali Malikoe'l-Adil,

aangezien de Sultan hun het recht hiertoe, wilajah genoemd, had afgestaan. Het getal der gedelegeerden van den opperrechter regelde zich naar de behoefte. Zij voerden den titel van Kali (qâdhî) en werden gekozen uit de voornaamste Oelama's en genoten voor hun verrichtingen de reeds vroeger genoemde retributiën, welke zij echter met de Hoeloebalangs en andere bij de zaak betrokken hoofden moesten deelen.

Wat eindelijk de vazalstaatjes betreft, zoo is het onmogelijk een overzicht te geven van het bestuur en het rechtswezen in elk daarvan, en moet men zich bepalen tot de mededeeling, dat een en ander op de leest van hetgeen in Groot-Atjeh werd aangetroffen, was geschoeid, voor zooverre de geringe uitgestrektheid der meeste en de wanorde welke in alle heerschten, toelaten om van een soort organisatie te spreken. Ofschoon verder al die staatjes den Sultan als hun opperheer erkenden, was het gezag, dat hij in elk daarvan uitoefende, zeer verschillend. Alles hing af van de redenen, welke de vazal had om zijn leenheer te ontzien, en van de macht, welke eerstgenoemde zelf over zijn onderdanen bezat. Gelijk hierboven werd uiteengezet, zijn de hoofden dier staatjes meestal afstammelingen der stichters. Zij voeren de titels van Kaddâm, Wakîl, Bintara, Kedjoeroean, enz. en in de Maleische nederzettingen dien van Datoe. Hun waardigheid is erfelijk, in den regel volgens het Mohammedaansche, maar in de Maleische vestigingen ten Zuiden van Malaboeh volgens het erfrecht der Maleiers van Sumatra's Westkust, doch ook bij hun opvolging had de wil van hun volk en van hun rijksgrooten veel invloed. Had nu een dergelijk vorstje vele betrekkingen met Groot-Atjeh onderhouden, zoodat er tusschen hem en dat land een zekere band bestond, zoo was uit den aard der zaak ook zijn eerbied voor den Sultan grooter dan in het omgekeerde geval.

Het hierboven aangevoerde omtrent den oorsprong der staatjes strekt tevens tot verklaring van het feit, dat de positie van vazal onder het Sultansbestuur per se volstrekt niet hoog stond aangeschreven, en dat vele zelfs ondergeschikte hoofden in Groot-Atjeh zich voornamer rekenen dan menig vazalvorstje, ofschoon toch uit een staatsrechterlijk oogpunt de positie van vazal in het algemeen hooger is dan die van ambtenaar.

HANDELSVERKEER TUSSCHEN CHINA EN NED.-INDIE.

Het verkeer tusschen China en Nederlandsch-Indië kan zeker wel aanleiding geven tot verdiensten voor stoomschepen met geregelden, goed ingerichten maandelijkschen dienst. Op het oogenblik bestaat er een gesubsidiëerde Nederlandsche vaart eenmaal in de drie maanden tusschen Java en Amoy, via Hongkong, Makasser en Manilla. Dit is echter niet voldoende om eene geregelde gemeenschap in stand te houden en het handelsverkeer te verlevendigen. Wijders wordt de duur der reis dezer schepen onnoodig verlengd door het aandoen van Manilla. Wel is waar is de passagiersvaart van Amoy naar Manilla niet onbe-

langrijk, doch wanneer de booten, in stede van deze, de route via Singapore namen, zoude zulks, als ons van goed onderrichte zijde verzekerd is, voor de maatschappij meer voordeelen opleveren. Door Manilla aan te doen zullen de booten zich toch weinig of geen Chineesche passagiers kunnen verzekeren voor de Straits en de Nederlandsch-Indische koloniën, daar de Chinees, evenals ieder ander, niet gaarne lange zeereizen doet, wanneer hij zulks vermijden kan. Door de vaart via Manilla hebben de Nederlandsche booten een zeer onstuimig vaarwater te passeeren, en dit alleen is genoeg om inlandsche passagiers af te schrikken (Europeesche passagiers zijn er voor de bestaande lijn weinig of geene); terwijl ook de onkosten voor de booten door den langen duur der reis aanmerkelijk vermeerderd worden.

Mocht de bestaande route, gesteund door het subsidie, voordeel aanbrengen, dan is er in elk geval nog plaats voor een tweede lijn tusschen de Nederlandsch-Indische bezittingen en China, die dan behoort te zijn: Java, Singapore, Hongkong, Swa-tow, Amoy en terug langs denzelfden weg. Men kon dan te Hongkong aansluiten met de gesubsidieerde lijn via Makasser en Manilla, of, wanneer deze mocht worden opgegeven, met de bestaande Spaansche lijn tusschen Manilla en Hongkong. Met deze aansluiting zoude men zich de doorvrachten van Manilla tot Singapore, Java en Australië verzekeren, te gelijk met de passagiersvaart en de vrachten uit zuidelijk China naar die landen. Te Singapore kon de lijn in quaestie zich verbinden met die der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij.

(*Uit het Verslag van den Consul-Generaal dd. 9 Febr. 1881*).

HANDEL VAN SIAM MET NEDERLAND EN ZIJN KOLONIËN.

Rechtstreeksche handel tusschen Nederland en Siam bestaat niet, gelijk trouwens in 't algemeen de rechtstreeksche beweging tusschen Europa en Siam zeer onbeduidend is. Met onze Indische bezittingen daarentegen is het handelsverkeer in den regel vrij levendig en dit was in bijzondere mate in het afgeloopen jaar het geval, hoofdzakelijk echter alleen wat den uitvoer betreft. De van Java ingevoerde goederen vertegenwoordigdigden eene waarde van 44475 doll., tegenover 31 371 doll. in 1879. Op zulke geringe bedragen kan men een vermeerdering van ongeveer 13000 doll. reeds belangrijk noemen, en te meer wanneer men daarbij bedenkt, dat het artikel *spiritualiën* met ongeveer 14000 doll. verminderde. Waar in 1879 de invoer zich bepaalde tot tien verschillende artikelen, komen in 1880 een achttal nieuwe artikelen voor, waaronder *lampolie*, *betelnoot* en *matten* met bedragen van 7500, 2000 en 1300 doll.; terwijl ook in *petroleum* en *stroop* eene noemenswaardige vermeerdering is te bespeuren.

De gevolgtrekking ligt mijns inziens voor de hand, dat de invoer uit Java aanmerkelijk zou kunnen toenemen, wanneer er meer geregelde en snellere gemeenschap tusschen beide landen bestond.

De uitvoer naar Java was in 1880 misschien grooter dan eenig jaar te voren en bedroeg volgens de officieele opgaven 1 332 860 doll., tegen 571 048 doll. in 1879, dus 761 812 doll. meer. Deze zoo belangrijke toename bepaalt zich tot twee artikelen: rijst en visch. Waar in 1879 werden uitgevoerd .125 507 pikols gepelde rijst, ter waarde van 236 723 doll., staat voor 1880 eene hoeveelheid van 410 190 pikols met eene waarde van 708 511 doll.

Het plotseling ophouden van den aanvoer uit Saigon was de aanleidende oorzaak, dat deze buitengewone vraag deed geboren worden. Daar de Siam-rijst op Java hierdoor meer algemeen is bekend geworden, voeden de handelaren hier de hoop, dat zij voortaan met goed gevolg op de Java-markt met die van Cochinchina zal kunnen concurreeren.

Visch. Aan diverse vischsoorten, zoo gezouten als gedroogd, werd 368 945 pikols, ter waarde van 634 321 doll., naar Java gezonden, tegenover 151 627 pikols ter waarde van 321 392 doll. in 1879, dus ruim het dubbele gewicht en bijna het dubbele in waarde. Bijna al de visch, die van hier wordt uitgevoerd, schijnt door Java te worden verbruikt. Niettegenstaande dien grooten omzet en den levendigen handel, daardoor ontstaan, wordt betwijfeld, of de handelaren (meestal Java-Chineezen) dit jaar goede zaken hebben gemaakt. In menig geval schijnt de gierigheid de wijsheid te hebben bedrogen. Tengevolge van de overstroomingen waren vele der zoutvlakten onder water gekomen en ging een groot gedeelte van het zout verloren. En daar door speculanten niet intijds er aan schijnt te zijn gedacht om zich van elders te voorzien, was de voorraad gering. Daarbij eene enorme vischvangst; gevolgelijk bijzonder groote behoefte en zeer hooge prijzen. Nu worden platu en andere vischsoorten gewoonlijk los in de schepen gestapeld en over elke laag visch een tamelijk dikke laag zout gestrooid; anders zou zij tegen den overtocht niet bestand zijn. Door de duurte van het zout nu hebben velen te weinig van dit artikel door den visch gewerkt, zoodat verscheidene ladingen in een half verganen toestand moeten aangekomen zijn, die men tot elken prijs moest verkoopen of zelfs in enkele gevallen verplicht was over boord te werpen.

Het is hier de plaats, om bepaald tegen te spreken een bewering, die ik ergens in een officieel rapport las, als zoude de uitvoer van visch uit Siam naar Java als het ware in hoofdzaak ten doel hebben, den frauduleusen invoer van zout in onze koloniën te vergemakkelijken. De schepen liggen hier weken lang in lading, en meestal is het zout reeds lang gesmolten vóór ze van hier vertrekken.

Hout. De uitvoer van dit artikel had weinig of niets te beteekenen.

Ik acht het niet overbodig, hier nog te herhalen, dat hierboven alleen het *rechtstreeksche* verkeer tusschen Siam en Java is besproken. Ongetwijfeld zou zoowel de in- als de uitvoer op belangrijk grooter cijfers kunnen wijzen, wanneer bekend was, wat via Singapore gaat en komt. Voor uitvoer zouden dan onder anderen ook in aanmerking komen ruim 7500 stuks slachtvee ter waarde van ± 120000 doll., voor Atjeh bestemd en via Singapore verscheept. Ook rijst en visch zouden voor aanzienlijke bedragen daarin deelen.

Door mijne voorgangers is bijna in elk hunner verslagen op de wenschelijkheid gewezen, dat getracht zou worden eene Nederlandsche stoomvaartgemeenschap tusschen Siam en Java tot stand te brengen. Kooplieden, zoowel als gezagvoerders van stoom- en zeilschepen, zijn het allen daarover eens, en zijn overtuigd, dat eene geregelde stoomvaart goede rente zoude afwerpen. Stellig zou zulks het geval zijn in het drukke seizoen, dat is van October tot Maart. De ontwikkeling van handel en verkeer tusschen beide landen zoude daardoor natuurlijk zeer worden bevorderd. Als men nagaat, dat in 1880 minstens voor een waarde van 2 000 000 doll. alleen aan katoenen goederen hier is ingevoerd, dan moet het toch onze bevreemding wekken, dat onder zulk een cijfer geen enkele dollar rechtstreeks van Java voorkomt.

Dat tot nog toe geen begin van uitvoering aan dit denkbeeld is gegeven, moge onbevredigend zijn, een bepaald treurig verschijnsel mag het genoemd worden, dat het niet de geringste belangstelling bij Nederlandsche ondernemers heeft opgewekt. Althans aan dit consulaat blijkt daarvan niets. In het algemeen schijnt Siam onder onze handelaren de aandacht volstrekt niet te trekken. Verzoeken om inlichtingen betreffende toestanden en zaken trof ik in het archief bijna niet aan, en sedert ik zelf hier ben, werd geen enkel schrijven noch uit Indië, noch uit Nederland deswege ontvangen.

Hier wordt niet betwijfeld, dat eene rechtstreeksche stoomverbinding, als in deze bedoeld, des noodig via Singapore, zal tot stand komen. Reeds heb ik ondershands vernomen, dat een Duitsch huis alhier zich ernstig met deze quaestie bezighoudt en reeds het volgende jaar een of meer stoomschepen in de vaart zou wenschen te brengen. Zekerheid daaromtrent heb ik niet. Gebeurt dit en heeft de onderneming succes, dan heeft dit consulaat althans de, zij het ook eenigszins onaangename, voldoening, intijds en herhaaldelijk hierop te hebben gewezen.

Uit de Nederlandsche Koloniën kwamen in 1879 en 1880, 72 schepen metende 31724 ton in Siam aan, terwijl derwaarts 102 schepen metende 38674 ton vertrokken. Van de 72 aangekomen schepen waren 37 in lading en 35 in ballast; de 102 vertrokkene waren alle in lading. Onder die 102 schepen echter vond men slechts 9 Nederlandsche tegen 16 Duitsche, 30 Engelsche, 44 Siameesche, enz. Nauwelijks een *twaalfde* van de naar Java verscheepte producten werd door schepen onder Nederlandsche vlag overgevoerd.

(Uit het Consulair Verslag van Februari 1881).

Minahassa-toestanden.

Dat de Minahassa haar algemeene bekendheid aan het werk der zendelingen te danken heeft zal wel door niemand worden betwijfeld, en 't zal daarom ook niemand verwonderen dat de geest dier zendelingen, thans in hulppredikers veranderd, nog een grooten invloed op het meerendeel der bevolking uitoefent.

Als ik nu de vraag opper: »Wat hebben de zendelingen van de bevolking gemaakt?" dan twijfel ik niet of die vraag wekt onverdeelde belangstelling, en misschien vindt men zich teleurgesteld, als ik zeg haar niet in al haar uitgestrektheid te zullen beantwoorden, maar slechts een tip van het kleed, dat de waarheid omhult, te zullen oplichten.

Wordt de man gekend aan zijn stijl, dan mag men ook het volk wel leeren kennen aan zijn litteratuur, al is het ook dat de meest ontwikkelden daarin optreden. Nu kan er wel is waar van litteratuur der Minahassa-bevolking nauwelijks sprake zijn; toch bestaat sedert 1869 de Maleische courant, *Tjahaja Syang*, die tweemaal in de maand uitkomt, en waarin ook veel door inlanders wordt geschreven. In de laatste maanden werd daarin een onderwerp behandeld dat zeer de aandacht trok, namelijk het dansen op Europeesche wijs. De gemoederen kwamen daardoor zeer in beweging, er ontstond een strijd waaraan verscheidene schrijvers deelnamen, die allen in de scholen der zendelingen zijn gevormd. Waar strijd is, besluit men natuurlijk dadelijk tot verschil, en daarover zal wel niemand zich bedroeven. Verschil van persoonlijkheid, van wereld- en levensbeschouwing leidt natuurlijk tot verschil van werken; vandaar dat in de verschillende werkkringen groote verscheidenheid van toestanden wordt waargenomen, hoewel de methode van kerk en schoolhouden overal vrij gelijk is.

Doch laat ik trachten, de gevoerde correspondentie zoo getrouw mogelijk te vertalen. Als waarnemend Redacteur, moet ik er zelf een kleine rol in spelen; doch daardoor ben ik dan ook het best met den stand der zaken bekend.

Wij beginnen met de vertaling van het eerste stuk, voorkomende in 't nummer van September 1880.

Een vreemdeling, bij de Minahassers zeer bemind.

Wellicht zal men vragen: Wie is die vreemdeling? Een Chinees, of een Javaan of een Hollander of iemand van een anderen stam die tot ons gekomen is? Ik antwoord: »Neen!" Doch hoor slechts, wie hij is!

In de jaren die voorbij zijn gegaan werd er een vreemd soort van spel bij ons ingevoerd, ik weet niet door wien. Nu is het waar dat niet ieder spel op zich zelf noodzakelijk verkeerd of slecht is; maar vele menschen weten elk spel tot een strik des duivels te gebruiken. Zoo is het ook met het dansen. Daarom zeg ik niet dat dansen op zich zelf slecht en zondig is; maar velen worden daardoor op den verkeerden weg gebracht.

En inderdaad de Minahassers konden het best zonder dansen doen. Vele menschen toch zeggen dat zij het dansen alleen maar doen om warm te worden en een goede lichaamsbeweging te hebben. [1]) Dat is waar.

Nu vraag ik: Hebben de Minahassers te weinig werk dat zij warmte en beweging moeten zoeken? Zijn wij dan lanterfanters die altijd in de schaduw zitten? Zijn we geen landlieden? Wordt er tegenwoordig niet zwaar genoeg gewerkt om goed te transpireeren en de stramme leden lenig te maken?! (naar de menschen zeggen.)

Ik treur, als ik denk aan de vele ouders, den goeden niet te na gesproken, die hunne kinderen op stuk van schoolgaan en godsdienst verwaarloozen, vooral hunne dochters; zij zeggen: »wat zullen wij er aan doen? Al zenden wij hen, zij willen niet; daarom laten wij 't maar". Zoo worden de ouders onderworpen aan de kinderen. De lucht wordt aarde en de aarde wordt lucht. Maar als 't op dansen aankomt, zijn de ouders altijd klaar, niet alleen om hunne kinderen te sturen maar om hen te geleiden, al is 't ook pikdonker in regen en slik en over gladde wegen. Als de oude lui maar jenever of bitter kunnen drinken alsof zij huurlingen waren van een meisje dat springen moet

---

[1]) Of om zich te vermaken; ik kom daar nader op terug.

Red.

en stampen en draaien en vastgehouden wordt door een jongen, die haar leidt tot aan den morgenstond.

Ha! zoo is 't goed! want het zweet gutst langs het gezicht, de pezen worden lenig, de leden worden gerekt.

Intusschen is het niet geoorloofd de orde Gods om te keeren gelijk de dansers doen, die van den nacht den dag en van den dag den nacht maken. Want als de anderen reeds lang slapen, zoeken de dansers nog »*lichaamsbeweging*". Immers zijn ze pas van 't werk teruggekeerd, daarom hebben zij behoefte aan warmte en beweging!!

Als nu de andere menschen opstaan en naar hun werk gaan, dan ligt de danser nog te slapen. Den ganschen nacht stond het huis open, den ganschen dag blijft de deur van 't huis gesloten; des nachts zijn de oogen open, des daags zijn ze gesloten; des nachts zijn de voeten sterk, des daags zijn ze zwak.... »Hoe laat zou 't al zijn?.... Verbeeld je, we hebben gedanst van 7 uur 's avonds tot 7 uur 's morgens. We hebben goed ons best gedaan!"

Boven heb ik reeds gezegd, dat de ouders gaarne hunne kinderen laten dansen en hun toestaan wat zij vragen. Dat is zeer verwonderlijk. Of denken de ouders misschien dat het danshuis gelijk is aan een markt, waar men goederen aan den man brengt? Of denkt gij misschien dat gij altijd bij uwe kinderen zijt? Gij zijt immers wel eens ziek of van huis of in den tuin als er een uitnoodiging tot dansen komt? Daar het nu zoo de gewoonte is, zoo gaat uwe dochter alleen naar de plaats van (dans) onderwijs om een goede lichaamsbeweging te nemen, niet waar? Maar door die beweging gaan vele jongelingen en jonge dochters zich aan ontucht te buiten en maken zich zelven en hunne ouders en betrekkingen te schande. Dit zijn de vruchten van 't dansen in de Minahassa. Een ieder raadplege zich zelven of het waar is of niet.

Als ik denk aan de groote zegeningen, die thans der Minahassa worden geschonken, dan verwonder ik mij. Ziet, het Gouvernement en het Genootschap openen scholen ten nutte der kinderen, maar maken er vele kinderen overal gebruik van? Neen. Waarom niet? Het komt er niet op aan als men de letters kent, indien men slechts kan dansen en den dans regelen. Velen toch schijnen te denken: »Als men maar knap leert dansen, zal men later ook wel knap genoeg zijn om meester of districtshoofd te worden." Met ouderen is het al eveneens gesteld. Werken of de godsdienstoefening bijwonen kunnen zij niet. Dan zijn ze ziek en oud; dan is het koud of duister; dan zijn de wegen slecht en glad; 't is om medelijden te hebben! Maar als er gedanst wordt dan zijn ze gezond en levendig, dan vragen ze niet naar duisternis, naar slechte of gladde wegen. Dan kan

men een ganschen nacht door draaien en stampen en springen. »Zoo oude luidjes, er zit nog leven in, niet waar?" De oude man antwoordt: »Wij willen ons eens warm dansen, kinderen." Die ooren heeft om te hooren, die hoore!

(*w. g.*) ZEGGEN HOOREN.

Dat het dezen *segger* niet aan zeggingskracht ontbreekt, zal, hoop ik, uit mijn vertaling nog blijken. De schrijver is hulpzendeling van Sonder, opgeleid op de vroegere kweekschool voor hulpzendelingen te Tomohon.

Hij weet de satire handig te gebruiken, en zijn betoog deed mij onder 't vertalen denken aan Justus van Effen.

In 't November-nummer volgde het bedoelde stuk van de Redactie, getiteld:

Genoegens najagen. [1])

In 't September-nummer van dit blad komt een stuk voor, getiteld »Een vreemdeling enz" en de schrijver heeft het op dezen vreemdeling zeer gemunt. De vreemdeling heet: »Dansen op Europeesche wijze". 't Komt mij voor dat de schrijver volkomen in zijn recht is dien vreemdeling te bestrijden, doch het verwonderde mij dat hij, vragende naar de reden van dit dansen, zulke vreemde antwoorden ontving. De een wilde zich warm dansen, de andere lichaamsbeweging zoeken, enz. Maar de ware reden »*zich te vermaken*" [1]) werd hem niet genoemd. Vanwaar dit verschijnsel? Zou 't ook zijn omdat de schrijver een godsdienstleeraar is, voor wien de menschen niet durven bekennen dat zij vermaak najagen [1]), alsof *vreugde* met het Evangelie in strijd was. Ging ook Jezus niet ter bruiloft en danste David niet voor de Verbondsark?

De schrijver begrijpt gewis zeer goed dat het streven naar genoegen [1]) geen zonde is; hij zegt toch: »Dansen is geen zonde, maar een strik des duivels". Ik zeg: Uitspanning zoeken is goed en noodzakelijk, en 't ware van belang dat dit door de godsdienstleeraren bevorderd werd. De Hemelsche Vader heeft geen welgevallen aan kinderen die met een bedrukt gelaat al zuchtende dit leven doorkruisen; maar wel aan blijde en dankbare kinderen. De vroolijkheid geeft kracht om de bezwaren des levens te dragen en de moeiten te overwinnen. Wellicht zal men zeggen: »Dat is waar, doch die kracht is niet gelegen in de vreugde der wereld, maar in de vreugde naar

---

[1]) In 't Maleisch staat: *Tjahari kasukaan*, letterlijk: *vreugd zoeken*.

God." Ik antwoord: Welzalig hij, die deze geestelijke en hemelsche vreugde smaken mag, hij heeft het hoogste genot; doch er zijn nog maar weinig Minahassers die de hoogste vreugde kunnen genieten. Wat nu? Als nu de hoogste vreugde voor hen verborgen is, zullen wij hen dan verhinderen ook de werelsche genoegens te smaken? Wat zullen zij dan een vreugdeloos leven moeten leiden!

Maar als nu de wereldsche vreugde den mensch belet om zijn hoogste zaligheid te zoeken, wat dan?

Ik antwoord: »Laat alles met orde geschieden!"

Als de genoegens gebruikt worden om nieuwe kracht voor ons werk te verzamelen dan zijn ze zeer nuttig; maar als een mensch aan niets anders denkt dan aan feesten en dansen en pretmaken, als dit laatste het doel van heel zijn leven is geworden, voorzeker dan wordt hij een luie deugniet en het genot wordt hem een strik des duivels. Laat ons daarom de genoegens des levens waardeeren en daar een matig gebruik van maken! Goede spijs onderhoudt het lichaam, maar de onmatigheid verwoest het lichaam door de beste spijzen. Zullen wij nu verkondigen: »Eet ganschelijk niet"? Zoo is het met alle genoegens, ook met het dansen. Al is nu dit dansen hier een vreemdeling, daarom behoeven goede menschen het niet te minachten. In vroegeren tijd dansten de Minahassers ook bij den weg en op het erf, en op sommige plaatsen is die gewoonte nog in zwang. Wie is nu beter, de vreemdeling of de inboorling? Toen de zeden in de Minahassa verbeterden door godsdienst en schoolonderwijs, moesten ook de genoegens veranderd en verbeterd worden. Vroeger danste men in het donker, thans in het licht; de vroegere dansen waren zeer onzedelijk, door de tegenwoordige leert men zich gemakkelijk te bewegen. Prijs ik het dansen? Neen. Ik weet dat maar al te dikwijls het dansen tot zondigen leidt; maar ik weet ook dat ons volk behoefte heeft aan genoegens. Wie een betere wijze kent van zich te vermaken dan dit dansen, hij toone het ons; maar indien niet, laat de Christelijke gemeente zich dan niet tegen dit vermaak verzetten, wel tegen het misbruik er van. Mij komt hier voor den geest, hoe soms lidmaten van 't Avondmaal worden geweerd omdat zij gedanst hebben. Zeker is er een groot verschil tusschen Avondmaalvieren en dansen, en in den tijd der voorbereiding komt ook mij feestvieren minder gepast voor: men moet het heilige in eere houden. Er is een tijd van vreugde en een tijd van droefheid. Intusschen schijnt het mij ongeraden toe, dansen in 't algemeen aan de lidmaten te verbieden. »Verblijdt u, wederom zeg ik u verblijdt u", zegt Paulus. Laat ons zijne woorden niet omkeeren, zeggende: »Weent en klaagt; want het leven is hard en God is toornig".

Zoo dan, laten wij trachten ons te verheugen op allerlei wijs en alleen de zonde bestrijden.

De gevolgen van dit stuk bleven eenigen tijd voor mij verborgen. Reeds had ik een vervolgstuk gezonden waarin nog andere genoegens in denzelfden geest werden besproken, toen ik onder dato 29 November 1880 een schrijven van den uitgever ontving, waarin o. a. het volgende voorkwam: »Onlangs kreeg ik een schrijven van den hulpprediker »van Amoerang, dat hij bedankte voor het volgende jaar (1881) »voor 14 Exemplaren Tj. S., omdat hij volgens zijn overtuiging niet »langer mede kan werken aan de verspreiding van de Tj. S. Of hij »zijn meesters zelf gevraagd heeft dan of hij het initiatief voor hen »genomen heeft meldde hij mij niet, evenmin wat aanleiding daartoe »heeft gegeven. Zeker wel het stuk »Genoegens najagen", want ook »ontving ik uit Tomohon dit schrijven: »»Het stuk »*Genoegens najagen*" »heeft vele gemoederen in beweging gezet, volgens mij is de redactie »niet vooruit gegaan"".

»Ook die van Amoerang zal wachten aan de verspreiding mede te »werken tot de Redactie weer in meer vertrouwbare handen is."

Dit schrijven van den uitgever leidde er mij toe hem het vervolgstuk te doen vernietigen en nu verscheen het volgend stuk in 't nummer van December.

Genoegens najagen.

In het vorige nummer van dit blad wekte ik mijn lezers op tot vroolijkheid en vreugd; maar zelf heb ik droefheid van dat schrijven ingeoogst. Gij zult het u zeker nog wel herinneren dat ik nu een jaar geleden, toen onze kapitein op reis ging, al was ik ook maar een bevaren handelsagent, als waarnemend kapitein optrad [1]).

Tot hiertoe heb ik met genoegen dien post waargenomen, en van ontevredenheid had ik niets gehoord noch van de passagiers noch van onze klanten. Maar thans ontving ik van den stuurman het volgende treurige bericht: »Er is een land, waar ons schip gewoonlijk »14 deelen zijner koopwaren afzet, dat nu voor ons gesloten is, zoo»dat wij het volgende jaar niet meer derwaarts behoeven te gaan »omdat onze waren daar niet meer bevallen. Welke waren het zijn, »wordt niet vermeld; maar de stuurman vermoedt dat men in dat »land een haat heeft aan »*Genoegen najagen*". Hij komt tot dit

---

[1]) Onder den titel: »Een koopman die kapitein wordt!" schreef ik als Redacteur mijn eerste stuk. De Courant was een schip dat zijne waren aan den man brengt, waarop ik, als getrouw medewerker, de functie van koopman had vervuld. De uitgever was de stuurman, enz. enz.

vermoeden omdat hem ook uit een ander land bericht is: De »»*Genoegen najagen*''" heeft de harten van velen in beweging gebracht; volgens mij is de waarnemende kapitein minder dan de kapitein zelf." Dit bericht van den stuurman nu bedroeft mij. Wat zal ik daarop antwoorden? Dit. Dat mijn werk minder is dan dat van een werkelijken kapitein is niet te verwonderen, een handelsagent heeft nog niet geleerd met alle winden te zeilen; doch geduld maar, misschien kan dat ook nog aangeleerd worden.

Dat mijn stuk beweging heeft bewerkt, betreur ik niet. Zeker is dat een goede beweging; immers, het handelt hier over zedelijk goed en kwaad en wat al of niet geoorloofd is. Het komt mij beter voor dat onze Christenen in dezen hun eigen weg kiezen dan dat ze, zonder nadenken, een voorgeschreven weg volgen.

Wellicht zullen sommigen zeggen: »Als het er zoo mee gelegen is, laten we dan maar zoo veel mogelijk dansen opdat ons genoegen vermeerdere." Hun die zoo spreken verzoek ik nog eens telezen wat ik schreef: »Als iemand aan niets anders denkt dan aan feesten en »dansen en pret maken, en als dit laatste voor hem levensdoel is »geworden, voorzeker dan wordt hij een luie deugniet en het genot »wordt voor hem een strik des duivels."

Tot het land, dat de betrekking met ons wil afbreken, zeg ik: »verlaat ons niet voor gij ons geopenbaard hebt wat er aan ons ontbreekt en zend ons van uwe koopwaren opdat daardoor onze lading worde verbeterd. Bedenk ook nog dit: Al is ook niet alles wat wij varen van uwe gading, er zal toch ook nog wel wat bij zijn voor u geschikt; de handel brengt wel is waar zijne eigenaardige gevaren mede, maar hij brengt toch ook menigen zegen."

Het schijnt dat er menschen zijn die meer met treurigheid op hebben dan met vreugde, en zeker de droefheid, goed aangewend, kan tot grooten zegen gedijen als wij door God in treurige omstandigheden worden geleid. Doch welk kind zou door zijne ouders 't meest worden bemind: een kind dat altijd huilt met een gezicht als een oorwurm dan wel een met een vroolijk lachend gezicht?

Doch laat ieder zijn eigen weg volgen. Er zijn menschen die deze wereld aankijken met een bezwaard gemoed. Hun roep ik toe: »zondigt niet door uwe droefheid".

Anderen beschouwen deze wereld met een licht hart, onder dezulken reken ik mij zelf, en tot hen zeg ik: »Verblijdt u, maar zondigt niet! Gebruik de wereld, maar misbruik ze niet."

Laten de bezwaarden en de blijden vereenigd blijven, elkander aanvullende, opdat niet beiden door eenzijdigheid afdwalen en in de zonde vallen. —

Ik teeken hierbij aan dat de Hulpprediker van Amoerang bij zijn afzondering is blijven volharden en verder niets van zich heeft doen hooren. Van andere zijden zijn er ook nog abonnementen opgezegd, uit ééne streek zijn er echter een achttal bijgekomen.

In 't Januari-nummer van dit jaar verscheen daarop een stuk van den inlandschen hulpzendeling van Tomohon.

Tegen 't jagen naar vermaak.

De zondige menschen verlangen slechts naar wat voor oogen is; maar God ziet tot in het binnenste van den mensch.

Zoo wil God niet slechts dat de mensch vooruit ga in 't geen voor oogen is en in alles wat op deze wereld en tot veraangenaming van dit sterfelijke lichaam betrekking heeft; maar hij wil ook dat men vooruit ga in geestelijke onzichtbare dingen, niet waar? Dat, wat betrekking heeft op het zalige leven naar den geest. De verkondigers van 't Evangelie wekken menigmaal de menschen tot deze geestelijke dingen op, hen vermanende en verlichtende, opdat dit eeuwig heil geplant worde in de harten der menschen. Dit wordt op velerlei wijzen op alle plaatsen door de verkondiging van 't Evangelie gedaan.

Deze zaak wordt maar al te dikwijls tegengewerkt en ontheiligd door vele dingen die voor oogen zijn, liefelijk en mooi en aangenaam in de oogen van velen. Ik denk hier aan eenige spelen, die veroorzaken dat de godsdienst van Jezus veracht wordt en zijne zegeningen worden verminderd. Want op alle plaatsen is men gewoon te dansen waaraan nog andere spelen verbonden zijn, die den godsdienst van Jezus tegenwerken. Herhaaldelijk toch wordt dit gedaan op Zaterdag avond en het duurt den heelen nacht door, van 's avonds acht of negen uur tot des Zondagsmorgens zes uur. Als dan die dansers door anderen worden opgewekt om naar de kerk te gaan, zeggen zij: »wij zijn moe en slaperig!" Zoo wordt door 't geen voor oogen is het geestelijk heil der ziel verwoest.

Voorts als men nu des nachts moe van 't dansen is geworden, dan roepen sommigen: »Wat anders, wat anders!" Nu worden de kaarten genomen en geschud, en men gooit met rijksdaalders, opdat het zweet indroge en het vermoeide lichaam wat uitruste. Dan wordt er in één nacht soms *f* 10, *f* 15, *f* 20, *f* 25, *f* 30, *f* 50 verloren, zoodat eenigen hunne kleederen, zich zelven of hunne vrouw verkoopen. [1]) Dikwijls ontstaat hierdoor hevige twist in de huisgezinnen, zoodat sommigen van elkander gaan.

Wat voor oogen is, heeft den geestelijken zegen, die bij de voltrekking van hun huwelijk over hen werd uitgesproken, vernietigd.

[1]) Of hiervan werkelijk voorbeelden bestaan, is mij nog niet gebleken.

Vervolgens wordt er bij het dansen wel nu en dan een goede regel in acht genomen, doch meestal is dit niet het geval. Soms dansen er 20, 30 of meer nog bij een lamp. Ja, nu danst men in huis, dan op het erf, onder de boomen, in een hutje en waar niet al, zoodat de een den ander draagt en optilt en duwt en kittelt en wat dies meer zij.

Ten slotte draagt de boom zijn vrucht, en er worden vele Christenkinderen buiten huwelijk gedoopt. Dat is de vrucht van 't dansen. Zeg mij nu, of dat de zegeningen zijn van den godsdienst van Jezus en of dat het werk is van de Evangelieverkondiging, die leiden moet tot het geestelijk en eeuwig heil der ziel. Mij dunkt van neen. De ware vreugde is volgens het Evangelie deze: »Als gij verblijd zijt, looft dan met psalmen en lofliederen den Heer uwen God, die den hemel en de aarde gemaakt heeft". En als gij bedroefd zijt, hef dan uw hart op en stort uw verdriet uit voor den Hemelschen Vader der liefde, want: »In Gods hand zijn alle mijne dagen en Hij regeert over vreugd en droefheid!" Daarom vind ik ook dat schrijven van »Genoegen zoeken" in 't dansen niet waar; want tot nu toe heeft dat aan vele menschen ergernis gegeven; ja, ik zou wenschen dat dit dansen in ons geliefd vaderland niet werd toegelaten, want het heeft menigeen op den dwaalweg gebracht. Waar veel gedanst wordt, zijn de zegeningen van Jezus' godsdienst niet meer dan een nevel.

Voorts, als Jezus ten feestmaal ging, zal hij stellig niet onder een lamp gedanst hebben of zich onbehoorlijk hebben gedragen, gelijk bij ons geschiedt; ook kan het geloof en het gevoel van David, toen hij danste, nog niet worden vergeleken met hetgeen door velen onder ons gebeurt. Want wat doen velen onzer die naar allerlei feesten trekken? Op 't eene oogenblik spreken zij den naam uit van den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest en op 't andere verloochenen zij dien naam door dingen te doen, die niet welgevallig zijn aan den Hemelschen Vader, Bron en Oorsprong van alles.

Het Evangelie leert: »opdat alles ten uwen nutte zij, vraag eerst naar gerechtigheid en alles zal u toegevoegd worden."

Paulus zegt I Cor. 10 : 31: »Laat alles wat gij doet tot eer van God geschieden. Nu vraag ik: wordt er dikwijls gedanst, feestgevierd, gegeten en gedronken tot eer en verheerlijking van God? Ik geloof het niet! Maar veel menschen zetten maar op wat zij hebben, of 't goed is of kwaad, als 't maar tot het doel leidt.

Laat alle dingen met matigheid geschieden; ja, tot eer van God uwen Vader en tot verheerlijking van den naam van Jezus uwen Heiland, opdat Zijn Koninkrijk kome!

Tomohon, 15 December 1880. J. MANDAGI.

Men moge het met dien schrijver niet eens zijn, hij moge achterstaan in helderheid van taal en stijl bij zijn collega van Sonder, men moge wenschen dat hij enkele dingen wat minder naakt had gezegd, toch zal men eerbied hebben voor den man, die met zooveel warmte voor godsdienst en zedelijkheid in de bres springt en zijn geliefd volk zoo gaarne door de leer van Jezus gelukkig wil zien.

Voor mij zelf was ik tot het besluit gekomen niet op de leemten in zijn betoog opmerkzaam te maken en hem het laatste woord te laten. Er kwamen echter twee bestrijders voor hem opdagen; de een was de Genootschapsmeester van Ratahan, opgeleid op de kweekschool voor inl. onderwijzers te Tanawangko, de andere de pakhuismeester van Motoling, mij persoonlijk geheel onbekend, doch zijn taal en stijl verraden geen groote ontwikkeling. Waarschijnlijk heeft hij geen andere dan de gewone inlandsche scholen bezocht. Hunne stukken volgen hier; ze kwamen voor in 't Februari-nummer.

Genoegen najagen.

Bij het lezen van 't December-nummer van dit blad verheugde ik mij over de vruchten van 't schrijven »*Genoegen najagen.*"

Toen onze kapitein op reis ging en zijn vervanger het schip bestuurde, waren alle havens in stille rust. Maar toen er iets nieuws in de lading was, toen weerklonken de kanonschoten in alle havens. Hier waren het teekenen van vreugde, daar van oorlog, want wat nieuw is kan niet aan ieder behagen. Zoo behaagde het ook niet aan den schrijver van Tomohon, waarom hij andere waar in lading gaf.

Die waar van Tomohon behaagt nu weer niet aan anderen. In 't Januari-nummer van dit blad toont die schrijver aan hoe de vreugde soms benadeelt, zoodat er in één nacht *f* 30, 20, 25, 50, 10 en *f* 15 verloren wordt, 't geens soms tot verkoop der vrouw zou leiden. Dit alles is zeer treurig; maar waarom heeft de schrijver dit spelen aan 't dansen verbonden? Immers als er op een feest gedanst wordt, brengt men banken, stoelen en tafels naar buiten. Welk fatsoenlijk mensch gaat nu op den grond zitten om met kaarten en om rijksdaalders te spelen? Mij dunkt, niemand. Wat nu dat dansen betreft van 20 of 30 menschen onder één lamp, dat heb ik aan deze zijde van den berg Kandatak nog nimmer gezien, veel minder nog het dansen onder koffie en limonboomen, enz.

Van klein af heb ik dikwijls in onze streken het dansen gezien, maar zulk ruw dansen nooit. Nimmer zag ik, dat de een den ander droeg of duwde of optilde of kittelde. Inderdaad het heeft ons hier verschrikt en verbaasd, dat er op andere plaatsen op zulk een wijze werd gedanst. We dansen hier niet anders dan bij trouwen en huis-

inwijding. Bij zulk een dansfeest brandt dan hier de helder lichtende petroleumlamp, versierd met kettinkjes en bloemen van allerlei kleuren. Zelfs tot aan den weg zijn lampen opgestoken, en in de verte gezien, is het alsof het huis in brand staat.

Ook danst men hier pas als het eten gedaan is en duurt het dansen niet langer dan een uur of 12, wanneer ieder met zijn lantaren naar huis gaat. Ook zijn het hier slechts de grooten die dansen, maar de kleine man niet. Hoe dat komt? Wellicht dat hier te veel werk wordt gegeven door 't Gouvernement [1]). Daarom dansen de menschen hier niet van zes tot zes. Hier werken de menschen soms des avonds nog in hunne rijsttuinen, omdat bijna alle dagen aan 't Gouvernement worden toegewijd. 't Zou goed zijn als 't Bestuur de heerendiensten te Tomohon ook verzwaarde, opdat men niet meer onder koffie- en limonboomen ging dansen en dergelijke uitspattingen meer uithaalde. O mijne medebroeders, Christenen! Danst toch niet zoo ruw; maar zoekt uwe genoegens met mate op een schoone, aanvallige en betamelijke wijze, opdat alle genoegens beschaving en edele gevoelens bevorderen. Laat mijne vrienden, voorgangers der gemeente [2]), leeren, in alles het goede te aanschouwen opdat wij ook troost bekomen om te werken.

Ik vermaan mijne gemeenteleden slechts, niet te dansen als zij rouwkleederen dragen en als het Avondmaal op handen is; maar anders niet. Daarom zijn ze mij dan ook gehoorzaam. Het komt mij voor, dat het verbieden van 't dansen er toe leidt om 't onder de boomen te doen.

H. MONTOL.

Genoegens najagen.

Ik heb een stuk gelezen in de Tj. S., onderteekend met den naam: »Zeggen Hooren." Dezen naam begrijp ik niet recht, want er zijn er velen die hooren en zeggen. Zoo zijn er die zeggen en zich zelf niet verbergen. Anderen daarentegen verbergen zich zelf, zij zien en hooren slechts met hunne ooren, maar vreezen, evenals de aap vreest als de jager komt. (Behalve iets dat in de hoogte is.) Zoo verbergt ook in de Tj. S. een schrijver zijn naam, maar in zijn ijver om te weerstreven openbaart hij toch zich zelf, en zijn weerstreven is ijdel; toch moet hij zijn uiterste best doen, evenals een wild zwijn dat in den strik gevallen is.

Wat het schrijven van den heer W. betreft tegen dien ongenoemde,

---

[1]) 't Is waarheid, dat de heerendiensten in 't eene district veel zwaarder zijn dan in 't andere.

[2]) De Genootschapsmeester is tevens voorganger der Christelijke gemeente.

ik maak daar geen aanmerking op, ik zal trachten dat wat nader toe te lichten, niet om te strijden maar alleen om mijne gedachten te zeggen. Te weten over het stuk: *Tegen 't jagen naar vermaak*" dat voorkomt in 't Januari-nummer der Tj. S.

Waarom spreekt de bestrijder alsof niets anders scheiding van man en vrouw teweeg kan brengen dan dansen alleen? Waarom verzet hij zich tegen 't dansen in 't algemeen, terwijl er toch zijn die dansen volgens goede orde?

Waarom heeft hij dat slechte dansen gezien en 't niet verhinderd? Zijn al de kinderen, die buiten huwelijk gedoopt worden, vruchten van 't dansen? Zouden er wel werkelijk dergelijke gevolgen van 't dansen kunnen zijn?

Waarom verschoont de schrijver de eene zaak, terwijl hij de andere verachtelijk tracht te maken?

Misschien is de schrijver wel een Antonius de Kluizenaar!

Niet waar? bij alle deze vragen zal de schrijver zich in zijn eigen tong bijten. Wiens woorden moeten wij tot de onze maken, die van den Farizeër of die van den Tollenaar?

Ja, mijn schrijver! tot hiertoe is er wat scherts door mijn schrijven geloopen; maar van nu aan zal het zijn een afdinger op een ziekte die geen ziekte is.

Het doel van uw schrijven was om de zonde tegen te gaan; daarom zult ge misschien wel naar andere zonden vragen, die dit en 't volgend leven kunnen verwoesten.

Ik antwoord: O, er zijn er zeer vele. Onder anderen worden er gevonden die iemand zijn ambt of betrekking willen doen verliezen, om er een ander aan te helpen; anderen kunnen het geluk huns naasten niet dan met naijverige oogen aanzien, en vele dergelijke. Is dat ook geen zonde? Wie heeft ons den adem gegeven? Wie gaf ons kracht? Wie geluk? Immers God die de bron en oorsprong is van alles. Zoo is dan hij die bovengenoemde zonde doet een vijand van God. — Ik begrijp uw schrijven wel een weinig. Gij schrijft niet uit drift of boosheid; maar uit liefde tot uwe naasten, die maar al te dikwijls den verkeerden weg opgaan. Intusschen behoeven wij het niet voor elkaar te verbergen dat dit dansen niet de eenige verkeerde weg is, en laat ons bij 't bestraffen der zonden van anderen onze eigene niet vergeten. Gelijk in 't Evangelie wordt gezegd: Doet eerst den balk uit uw eigen oog, opdat gij ook den balk [1]) uit uws broeders oog kunt uitdoen. Waakt en bidt, ieder voor zich zelf; want de geest is sterk, (moet zijn gewillig) maar het vleesch is zwak. Daarom, mijn strijder,

[1]) Moet zijn de splinter; de schrijver haalt aan uit het geheugen.

steunpilaar van 't goede, zwijg niet en wijk niet van 't goede tenzij in die zaken die voor dit en 't volgend leven niet behagen. Wat heeft Luther niet gestreden tegen een valschen godsdienst! Heeft hij gezwegen? Zeker niet voor hij overwon. En hoe heeft de Apostel Paulus niet gestreden tegen de Joden! Men heeft hem geketend en in de gevangenis geworpen, eenige jaren lang! Maar hij is niet afgeweken.

Daarom dan wees niet beschroomd of twijfelmoedig, want alzoo staat geschreven in 't Evangelie. Het kwade is in vijandschap met het goede, maar het kwade zal geenszins het goede overwinnen.

Ook het schrijven van den heer W. begrijp ik een weinig; dat is in 't geheel niet kwaad; maar dat schrijven wil als het ware een drank onderzoeken of hij goed is of slecht. Hoe doet hij dat? Hij schudt den drank in de flesch opdat hij kan onderscheiden of hij goed is of slecht. Waarom onderzoekt hij daarnaar? Omdat hij dat noodig heeft. Maar wat heeft hij dan noodig? Wel, hij heeft zeker het goede noodig.

Ten slotte eindig ik dit mijn schrijven met deze woorden:

Het doel zoowel van den heer W. als van den onbekenden schrijver is niet verkeerd, maar alles moet leiden om ons op den goeden weg te brengen. Dat is het.

Motoling. J. E. JACOB.

Sommige dingen in dit stuk zijn niet zeer duidelijk. (*Red.*)

Toen ik deze beide laatste stukken reeds eenigen tijd had opgezonden, ontving ik nog een derde van dezelfde strekking van den inlandschen hulpzendeling van Tombatoe. Ik heb dat niet geplaatst, en als er nu van de tegenstanders van 't dansen niets meer inkomt, wat wel waarschijnlijk is, aangezien ik heb doen weten dat in deze maand de strijd moet eindigen, dan blijft dat stuk in ruste.

Toch acht ik het de moeite waard, het nog voor *de Indische Gids* te vertalen. Het volgt hier.

Over het streven naar genoegen.

God heeft deze wereld aan de menschen gegeven om er op te leven, te wonen en Hem te vereeren. Nu heeft de mensch in 't leven vreugde en troost noodig, zoowel de bejaarde als het kind. Het kind heeft behoefte aan kindervreugde en de bejaarde weer om zich op zijne wijze te verheugen; hierin is natuurlijk een groot onderscheid.

De ware vreugde, die door den mensch gezocht wordt, ontstaat uit den godsdienst. Nu is er weer een groot onderscheid in de verschillende godsdiensten bij de onderscheidene menschenstammen. Er zijn lage en duistere godsdiensten en er zijn hooge en verlichte;

wederom zijn er uiterlijke en geestelijke godsdiensten. De Christelijke godsdenst is hoog en verlicht, een geestelijke godsdienst, die hemelsche troost aanbrengt. Maar ook het lichtjen de troost, die ieder Christen van zijn godsdienst ontvangt, zijn zeer verschillend; ook in den godsdienst kan men kinderen en volwassenen onderscheiden.

De vreugd van een kind nu is anders dan de vreugd van een bejaarde. Wat nu het dansen en kaartspelen betreft, waarvan in de laatste Tj S. gesproken wordt, men kan er zich niet over verwonderen dat er op dit punt een groot verschil van opvatting en aanschouwing bestaat. Ik kan mij niet vereenigen met het gezegde van den schrijver van Tomohon: »Genoegen te zoeken in dansen en kaartspelen »vermindert de zegeningen van den godsdienst van Jezus en mag niet »geduld worden in onze dierbare Minahassa." Deze spelen toch worden uitgeoefend door volken die hooger ontwikkeld zijn, die fijner gevoelen en beter begrijpen dan wij. Wenschelijk komt het mij voor, dat ook wij, Minahassers, toenemen in kennis en beschaving, zoodat de zegeningen en de geest van Jezus ons deel worden, opdat dergelijke spelen ook onder ons kunnen worden uitgevoerd in reinheid tot verheuging des harten. Waar nu gedanst wordt onder één lamp, en op een wijze als de schrijver vermeldde, het is zeker dat zij die daaraan deelnamen nog niet verlicht en beschaafd zijn door het Evangelie.

Dat daarom alle mannen van invloed, die wel onderwezen en beschaafd zijn, bestuurders zoowel als Godsdienstleeraars, zich beijveren, opdat ons volk zoo verlicht en beschaafd worde, dat het op een waardige wijze vroolijk kunne zijn. Zoo zij het!!

Tombatoe, 3 Febr. 1881. A. PANGKEJ.

Tot zoover de stukken in mijn bezit. Ik kan verzekeren, dat zij *zonder hulp van Europeanen en geheel uit eigen beweging zijn geschreven.*

Geeft een photographie een beter denkbeeld van een landschap dan een uitvoerige beschrijving, dan zal uit deze correspondentie wel een en ander met betrekking van volk, godsdienst en zeden zijn optemaken. Ik wil den lezer het genoegen, zich zelf een oordeel te vormen, niet door verdere aan- of opmerkingen bederven. Alleen, men overhaaste zich niet in 't oordeel, en bedenke dat waar slechts een tip van 't kleed werd opgelicht, men nog niet het volle beeld heeft aanschouwd. Wellicht krijg ik later gelegenheid, nog andere trekken van 't beeld te ontsluieren.

W.

Vrouwen aan boord van Compagnieschepen naar Indië in 1625.

DOOR

P. A. LEUPE.

Dat het aanwezen van een betrekkelijk groot getal vrouwen aan boord, onder een voor het meerendeel ruwe bemanning en de zeden van dien tijd in aanmerking nemende, dikwerf aanleiding gaf tot onaangenaamheden en soms ergerlijke tooneelen, zal wel niemand behoeven te verwonderen.

Hiervan geeft de reis van een Oost-Indievaarder van die dagen ons een staaltje.

In Mei 1625 vertrok het schip „Leyden" uit Middelburg om de reis naar Indië aan te vangen. Het werd gevoerd door den schipper en kapitein Daniël Jansz. Cock, de opperkoopman was Daniel de Bucquoi en de onderkoopman Isaac Havart; namen van de chirurgijns en den predikant worden niet genoemd.

De bemanning bedroeg 246 koppen, waaronder 97 militairen. De vrouwen waren 29 in getal, hiervan waren: 13 meisjes onder de Matres, 3 dochters en 1 meid van den onderkoopman, 2 dochters van den sergeant en 9 getrouwde vrouwen, waarvan de namen en qualiteiten van hunne respectieve echtgenooten niet nader worden omschreven, benevens één kind van een soldaat.

De schipper — aan wiens journaal wij het onderstaande ontleenen — schijnt een gemoedelijk man geweest te zijn, hij bezigt eigenaardige uitdrukkingen als stopwoorden; b. v. gaat het niet voor de wind of heeft er iets plaats, dat hem onaangenaam is of niet bevalt, dan zegt

hij: „Godt betert," „Godt betert en helpt ons," „Godt helpe ons met zijn genade," „Godt laet het ons wel vergaen." Gaat het redelijk voorspoedig dan is het: „Godt is ons troost, Godt loff en danck"; en als hij eens in een etmaal 40 mijlen behouden heeft [1]): „Godt loff en danck voor Zijn genade," e. d. g.

De vier, vijf eerste maanden van de reis, schijnt het met de harmonie aan boord nog al wel te hebben geschikt; althans wij vernemen niets bijzonders om op te teekenen. Alleen vermelden wij, dat ook „Leyden" deelde in de algemeene kwaal van de schippers van die dagen, dat ze te veel de Afrikaansche kust hielden, waardoor ze veelal in de bocht van Guinea vervielen, en met stilte en veranderlijke winden te worstelen hadden, hetgeen bij de drukkende warmte in het schip en slechte luchtververschiug, de oorzaak was van veel zieken en dooden, zoodat „Leyden" op den 14den Augustus reeds 18 dooden had; op den 6den te voren schreef hij: „Wij hadden veel sieck volck, oock storff veel volck, Godt helpt ons, amen."

Den 24sten November opende de reeks van jeremiaden van schipper Cock; na gemeld te hebben dat de kooplieden den Raad lieten vergaderen *om den Dominé* te laten trouwen, volgt daar onmiddellijk op: „Oock creeg den onderkoopman en ick harde woorden en dat om het zitten aan tafel van Janneken Harmans."

Den volgenden dag werd dit voortgezet: „S'avons heeft Isaac Havart, den onderkoopman mij leelijck uytgescholden en heeft Janneken Harmans voor een' varcken en cronje? uytgescholden, somma alle daghe spel met de vrouwen en alle daghe westelijcke wint."

Een dag later (26) wordt de koopman in de zaak betrokken. „Den selven (dag) heeft den coopman aen de jonge gevraecht, waer dat Janneken Harmans heeft gegeten. De jonge seyde, hij en wist het niet; dreygde hem te slaen, dus is het soo blijven staen, Godt helpt ons voort en verlost mij van dese moyte."

Den 30 November (Zondag) trouwde de „Dominé;" of dit aanleiding gaf tot een of ander feit, meldt het journaal niet.

De maanden December en Januari 1626 gingen nog al rustig voorbij; op den 30 van die maand kwam „Leyden" in de Tafelbaai aan de Kaap de Goede Hoop ten anker.

Slechts eenmaal, en wel op den 19 te voorm., scheen het noodig geweest te zijn, dat Cock tusschen beiden kwam, nu de vrouwen het wat druk maakten met drinken, om daaraan paal en perk te stellen: „Den zelven (dag) heb ick verboden, dat de jongen niet soude schenken off hij soude het mijn eerst vragen; *dat de vrouwen hier geen*

---

[1]) Vooruitgekomen.

vocht en waren; hetwelck mij den coopman qualijck heeft afgenomen."

De dagen, aan de Kaap doorgebracht, bezorgden eenige afleiding; men vond er een paar Hollandsche schepen die van Batavia kwamen, en den 9den Februari de reis naar het vaderland voortzetten; men vond er ook een en andere ververschiug, en kreeg bovendien wat vee. Maar wat niet pleit voor de Hollanders, is, dat ze het bekwamen „in den naem dat wij Engelsche waeren, want de Engelsche hier meer sijn gesien dan ons volck, want wij haar altijd quaet doen ofte nemen haer goet ten minste."

„Leyden" verliet de Tafelbaai den 13den Februari; den 20sten daaraanvolgende had er iets plaats dat hem in persoon betrof en waarvan hij met deze woorden in zijn journaal melding maakte: „Den selven (dag?) heeft mijn een dochter (Anna Bartels) *seer schandelijck ontbooden*, hadde ik een nochtere tonge, sij hadde een nochtere g ... om te licken."

Den 9den Maart woei het hard; de wind was eerst Noordelijk, daarna Westelijk. »Godt loff, 't regende wat, den selven (dag) heef den Sergeant een ander mans vrouwe geslagen, daer den coopman niet over en dede" (er geen notitie van nam).

Den volgenden dag (10) »'s morgens heeft den voornoemden Sergeant de vrouwe weder geslagen." Nu zijn er geen commentariën bijgevoegd. De wind „S. W. Godt danck redelijk weder."

Een veertien dagen bleef het rustig; toen kreeg de schipper het met den koopman aan den stok. Hij meldt dit onder 24sten Maart in deze bewoordingen: „dito was 't Godt loff wat beter weêr, de wint Z. O. naest gescylt 30 Mijlen, coers als voren O. ter heen; s'avons cregen ick en Buquoi den coopman harde woorden, soodat sijn vrou mijn schelden voor een onwetende buffel, en was ick bij ze ick haelde ze het licht uyt de oogen; daerop ick een cronge? van haer maeckte."

s'Anderen daags (25) had er een verloving plaats; de twist tusschen den schipper en den koopman had geen gevolgen, die de verloving uitstellen deed. Dien dag „wiert onsen stierman den Bruygom genoempt Lubbert Doedensz. van Amsterdam; met Janneken Harmans die haer overleden man in Indiën was aflivich geraeckt, die hem oock haest hadde vergeten." Dit was dezelfde juffer waarover de twist was ontstaan tusschen den Schipper en den onderkoopman op den 24 November te voren. De trouw had op den 30sten plaats, maar zonder dat er van eenige festiviteit gewag wordt gemaakt. Twee dagen na de verloving had »de Raed de pays gemaeckt tusschen den coopman en mijn weder getracteert voor de 2 reise en derde reyse."

De eerste dagen van April waren zeer onrustig; het Journaal meldt

op den 5 ditto „Godt geve ons dat ons salich is, hoogte van $37^{1}/_{6}$ Gr. [1]) De wint Oostelijck met variabel weêr, hadden een poos om de N. geseylt: daarnae om de Zuyt, *soodat ik niet veel hadde gewonnen, dan alle dagen verdriet met de vrouwen.*"

Den 6den was „de wint N. N. O. Godt is mijn troost, harde coelte, hadde Suijck eenige woorden met mijn van Buquoi." Waarover deze ontstaan waren en wie of Suijck was, wordt niet opgegeven. [2])

Mogelijk was het dezelfde persoon waarvan gewag wordt gemaakt onder den 16den, waar wij lezen: „Den zelven (dag) hadde de coopman met den steurman harde woorden om de vrouwen, *Godt betert dat veel beurde.*"

Den 22sten kwamen er andere personen op het tooneel, al was het maar een verschijning. „Den selven (dag) kwamen de officiers [3]) versoeken om vleys ofte speck of te wijn of caes, waerop den coopman niet veel antwoorden. Godt betert en help ons in Batavia, *doch de man hadde genoech met sijn vrouwe te doen.*"

De koopman scheen het wel op den jongen van den schipper gemunt te hebben. Zoo had hij op den 2den Mei „mijn jongen qualijck toegesproken, over een stuk coeck dat hij mijn soude stieren; seyde wat gebruy is hier, wil hij niet coomen, *hij mach de bock bruijen* met meer andere smadige woorden. Godt betert."

Den 16den Mei was het een vreugdedag voor den schipper, want „'s achtermiddachs sagen wij het lant, Godt almachtig heb lof en danck, het was Java, deden onse coers W. ten aen in Godts naem." Drie dagen later liepen ze de straat in, tot den 22sten toen het anker in de grond viel twee mijlen beneden Anjer; 's nachts werd het anker weder gelicht, en op den dag kwamen „drie swarten aan boort (Javanen) brochten 12 clappersen (kokosnoten), doch seyde sij veel peper hadden." Van hen vernamen ze dat de Pangèran (van Bantam) overleden was, enz. Veel teleurstelling hadden ze in de straat; stroom en tegenwind hield hen op en was *zeer ten nadeele van de zieken.* Den 24sten ging het anker dertien maal in den grond en werd het weder gelicht. „Ook was het op den 23sten gebeurt dat wij de vrouwen hebben moeten sien wassen in vars water uyt de pot die in de Galerij stont, niettegenstaande dat ick groote sorge voor het water droech doordat wij het weynich hadden soodat ick vreesde voor waternoot, 't welck ick haer dicmaal gewaerschuwt hadde."

Maar op den dag dat het anker zooveel malen in den grond en

---

[1]) Ter hoogte van de eilanden Paulus en Amsterdam.

[2]) In 1627 was een Jans Jansz. Suijck in Indië schipper geweest op de »Eenhoorn" en met de Delfshaven teruggekomen.

[3]) De officieren, Boots- schieman en hunne maats en andere.

weder gelicht werd, kon hij toch over zich verkrijgen een extra rantsoen water uit te deelen, want hij zegt: »waerover ick het volck 4 muddekens (mutsjes) water laeten geven hebben, doordien sij geweldich claeghden van dorst."

Het kwaadste echter was nu geleden: »den 27 dito sijn wij Godt danck voor Bantam gecomen, aldaer 2 schepen ofte jachten, vindende het jacht de Hoop [1]) 't welck door de straet Magahaen (Magelaan) gecomen was. Coopman Matthijs Ockerseel die ons aen boort quam gaf ons 6 leggers water en 10 balen rijs met weynich boontjes; doch lieten het voortgaen soolang als het mocht."

Nog drie dagen; toen kon schipper Cock zijn journaal met deze woorden eindigen:

„30 dito cregen wij Godtdanck Batavia in 't gesicht, God almachtich heb lof."

Volle drie honderd vijf en zestig zeedagen over een reis naar Java! Het is haast niet meer om te gelooven, nu men in zes weken tijds te Batavia wezen kan; wij kunnen volkomen met schipper Cock instemmen, als hij zegt: „God dank, wij hebben Batavia in het gezicht.

Het is een zeldzaam verschijnsel, dat een reis naar Batavia met een zeilschip rond de Kaap, zelfs in onze dagen, zonder onaangenaamheden onder de passagiers van beider kunne eindigt. Wèl zijn de schepen beter ingericht, dan zij in het begin der 17e eeuw waren; er is oneindig meer voor comfort gezorgd, enz. dit is altemaal waar; maar de mensch blijft ten allen tijde dezelfde met zijn hartstochten en neigingen. In het begin der reis gaat alles vrij goed, met kent elkanders zwakke zijde niet, maar de eene maand na de andere gaat voorbij, zooals op de *Leyden*, en de hartstochten en humeuren, ook door verveling geboren, nemen hand over hand toe, en elk is blijde dat men Java in het gezicht heeft en het anker op de reede van Batavia in den grond valt.

Weinige jaren later, en nadat meer dergelijke tooneelen, als op het schip *Leijden* ook op volgende uitgaande schepen hadden plaats gevonden, werd het punt van uitzending van vrouwen bij de vergadering van Zeventienen in nadere overweging genomen, maar vooral hadden daartoe medegewerkt de gebeurtenissen die er inzonderheid na het verzeilen van het schip *Batavia* op de Abrolhos of de klippen van Frederick Houtman onder de westkust van Nieuw Holland op den

[1]) In de vloot van Jacques L'Hermite.

[2]) Franciskus Pelsart en Arien Jacobsz.

4den Juni 1629 onder de equipage waren voorgevallen. Bewindhebbers schreven hierover aan de H. R. bij hunnen brief van 27 Augustus van het volgende jaar, na melding te hebben gemaakt van het verzeilen van de Batavia „en hoe abominabele schrikkelijke moorden die menschen onder malkanderen tot het getal van *honderd vijf en twintig* personen toe geperpetreert (?) hebben kan niemand zonder groote ontsteltenisse zijn gemoeds lezen." Uit dat geheele werk hadden zij kunnen bespeuren, dat de „fondamenten van oneenigheden op dat schip voornamelijk waren ontstaan tusschen den Commandeur en den schipper „tot voeding van dien wij ook wel kunnen zien dat de *vrouwspersonen groote oorzaak gegeven hebben*, en alzoo van 't eene kwaad tot het ander vervallen zijnde, eindelijk met zoo schandaleuse feit door den Hoogbootsman aan de persoon van Lucretia van der Mijlen begaan, uitgebarsten is", enz. — — — — — — — — — — — — —

Zij kunnen dan ook niet nalaten bij deze gelegenheid de H. R. in bedenking te geven, of het voor de Compie geraden was, voortaan, „eenige vrouwspersoonen, immers en in allen gevallen ongetrouwde naar Indië te zenden, zoo ten respecte, dat op de schepen daardoor groote onlusten en diffidentiën ontstaan; als inzonderheid ook dat sedert de Compe het zelve bij de hand genomen en daarin gecontinueert heeft, bevonden heeft daaruit niet alleen geen vrucht maar ter contrarie groote ongeregeldheden zijn ontstaan, zoo uit Z.Ed. missive als andere rapporten daarvan onderrecht worden, dat voor de hand niet anders kunnen zien, als dat 't zenden van vrouwspersoonen voor Compe *periculeus, kostelijk* [1]) en een groote *débauche* onder de burgerij van Batavia maakt. De inzichten zijn geweest, dat men een eerlijke (?) colonie tot Batavia zoude zoeken te stabiliseeren, maar het met vrouwen van deze landen te willen effectueren, dunkt ons, zoo om de constitutie van de *temperamenten* dezer landen en 't regard van de *subtile penetrerende* Indische lucht als andere redenen meer (dewelke te zijner tijd bij *particuliere deductie* nader zullen vertoonen) *nimmermeer* gelukken zal. En te meer dat zij haar niet sober kunnen erneren, maar iedereen derwaart schijnt te gaan om *lui* en *lekker* te leven, en een *groote* dame te zijn, voort met goud opgepronkt te worden; gelijk 't zelve 't onzer leedwezen vernemen, dat de sumptuositeiten, zoo in kleeding als anders, *bijzonder onder de vrouwen* zoo toenemen, dat diegene die daar trouwd met zijn gage niet toe kan komen, waardoor dan zoodanige dikwijls genoodzaakt worden, tot schade van de Compe particulieren handel en meer andere ongeoorloofde middelen bij de hand te nemen, die doch voor de Compe niet als schadelijk zijn, en als haar mannen komen te

[1]) Kostbaar.

sterven, heeft de Comp^e^ van de weduwen groote kosten, gelijk uit UE. resolutie van den 21 November 1628 zien dat aan eenige weduwen na het overlijden van hare mans eenig tractement van rantsoen toegevoegd is, 't welck de Comp^e^ kostelijk valt.

„En aangaande eenige persoonen met middelen te admitteren naar Indiën, 't zelve wordt, als geheel strijdig tegen de fondamenten van den Indischen handel, ongeraden gevonden. Het ware een andere zaak, als de *vrouwen* en *huisgezinnen* voor *al haar leven* gezind waren aldaar te blijven, maar zoo haast iets overgewonnen hebben, *zijn zij Indië moede* en zoeken om naar 't vaderland te zijn (gaan) 't welk ons dagelijks de ervarenheid leert, en als alles geconsidereert wordt, zal het eindelijk daarop uitkomen dat de coloniën met de ingeborenen van het land begonnen en gecontinueert zullen moeten worden."

In hunnen brief aan de H. R. den 19 September 1633, schreven Bewindhebberen dat zij „in 't toekomende met gemeene (ondergeschikte) personen geen vrouwen, getrouwd of ongetrouwde, naar Indiën zouden zenden; aan gekwalificeerde kon dit niet wel geweigerd worden, alhoewel ze het raadzaam achtte meer op ongetrouwde dan getrouwde te letten."

In latere jaren onderging dit speciaal onderwerp menigvuldige wijzigingen.

EENIGE AANTEEKENINGEN

OMTRENT

Indië's verhouding tot Nederland,

DOOR

DR. T. C. L. WIJNMALEN.

Binnen enkele weken zal opnieuw, bij de behandeling van de Indische begrooting voor het volgend dienstjaar, de gelegenheid worden opengesteld om over verschillende punten van koloniaal beleid van gedachten te wisselen. Wij zullen de laatsten zijn om den staf te breken over de telken jare wederkeerende gelegenheid om in onze Staten-Generaal Indië's belangen te bespreken en alsdan die maatregelen te overwegen, welke zouden kunnen strekken om een bevredigenden toestand in ons overzeesch rijk in het leven te roepen. Te wèl zijn wij er van overtuigd, dat er, al moge ook de menigvuldige aanraking van het Plein met het Binnenhof ons hebben doen afdalen in te veel onderdeelen der koloniale staatshuishouding, dank zij die inmenging onzer Staten-Generaal veel is tot stand gebracht, dat ten zegen voor Indië is geweest. Ongetwijfeld handelt hij partijdig, die durft beweren dat er geen hemelsbreed verschil valt op te merken tusschen Indië's toestand van *nu* en dien bij de invoering van Grondwet en Regeeringsreglement beide waar te nemen.

Maar zonder in 't minst het vele goede te willen voorbijzien dat voor Indië's belang werd tot stand gebracht, in een ruim vijf-en-twintigjarig tijdperk, zal elk onpartijdige, die geen vreemdeling is op koloniaal terrein, moeten erkennen, dat de toestand der laatste jaren ver van alleszins bevredigend is.

Velen herinneren zich zeker den tijd, waarin zoowel in de troonredenen als van de ministerieele tafel met welgevallen werd gewag gemaakt van den voldoenden staat van zaken in onze overzeesche bezittingen. Telkens kon met blijkbare voldoening gewezen worden op de bewijzen van verknochtheid, welke de bewoners dier gewesten aan het moederland gaven. En aan blijken van waardeering daarvan ontbrak het ten onzent evenmin, vooral niet toen Indië schat op schat uitstrooide op den Nederlandschen bodem, toen de kolonie, te voren een lastpost, „de voedster werd van het moederland", dat haar dan ook weldra luide verhief tot zijn „plechtanker." Wèl was de toestand niet altijd even rooskleurig; wèl was er vaak ook ernstige aanleiding tot eene duchtig koloniale oppositie, wier stem meermalen gereeden ingang vond, — maar van een stemming en een geest, gelijk die zich in de laatste tijden meermalen hebben geopenbaard, had men in vroeger jaren slechts zelden eenige teekenen aan te wijzen. Wie daarmede de uitingen van het leven en denken der tegenwoordige Indische maatschappij vergelijkt, kan moeielijk den ernst van het oogenblik ontkennen. Er bestaan daar ginds grieven, ernstige grieven zelfs met betrekking tot ons staatkundig en financieel koloniaal beleid, tot bestuursmaatregelen en hervormingen op economisch en sociaal gebied, waarvan enkele alleszins gewenscht worden, doch totdusver nog uitblijven, sommige nog steeds in de periode der voorbereiding of overweging zijn, terwijl andere zijn ingevoerd, ondanks dat daartegen ernstige bezwaren werden en alsnog kunnen worden ingebracht.

Verlangt ge dat we u Indië's grieven vertolken?

Men wraakt eene financieele regeling tusschen moederland en koloniën, waardoor een onverdacht getuige historisch zich gerechtigd achtte „te boekstaven, dat in 1831—1878 van de Indische baten aan het Rijk minstens 700 millioen meer zijn toegewezen, dan het Rijk voor — of wegens 't bezit van — Indië uitgaf;" de vraag wordt gedaan: „Met welk recht naastte Nederland die gelden?"

Men wraakt het opleggen van nieuwe belastingen, waar de voorstanders der belastingplannen het bewijs schuldig blijven, òf dat de Indische inkomsten niet meer voldoende zijn voor de uitgaven, welke ten behoeve van Indië worden gedaan, òf dat er in werkelijkheid in Indië te weinig òf heel veel minder wordt opgebracht dan in het moederland, òf dat eene vergelijking van hetgeen hier te lande met hetgeen in Indië voor genoten staatsdiensten wordt vergoed, eenige bevoorrechting van Indië kan aanwijzen.

Men wraakt het talmen met het scheppen van land- en waterwegen, met het aanleggen van irrigatiewerken in Indië, terwijl hier

te lande zonder buitengewone financiëele maatregelen aan spoorweg en havenbouw en aanleg van waterwegen wordt gearbeid; men betreurt het dat daaraan voor Indië niet te denken valt, zonder dat men hier te lande aanstonds gewaagt van eene leening, liefst ten laste der kolonie, aan wier openbare werken ternauwernood eenige millioenen van de sedert 1831 verkregen Indische baten ten goede mochten komen.

De zorg voor 't onderwijs wordt gewaardeerd, doch een ernstige grief wordt er o. a. van gemaakt, dat in een geheel andersoortige maatschappij een schoolreglement werd ingevoerd, schier gecopiëerd naar onze onderwijswet van '57.

Verheerlijkt wordt hier de afschaffing der rottingstraf, en ondanks een schier eenparig protest van de Indische autoriteiten werd hier besloten, de strafbepaling tegen het verbreken van dienstovereenkomsten in te trekken; men bejammert het in Indië, dat diezelfde moderne humaniteit wèl schijnt te kunnen verdragen, dat nog maar niet krachtig de hand aan den arbeid wordt geslagen ter verzekering van veiligheid en politie of ter verbetering van lang afgekeurde gevangenissen.

Men wraakt het gemis of de verloochening van een leidende gedachte bij zoo menige hervorming.

Waar vraagstukken als de conversie, heerendiensten en landrente aan de orde worden gesteld, volgt de eene gouvernementscirculaire de andere op, doet de eene regeling de andere te niet, of maakt de eene regeling de andere verward; toen o. a. dezer dagen het oude conversievraagstuk opnieuw ter tafel werd gebracht, moest, als tot bevestiging van Van der Hoeven's »Cirkelgang der menschheid", het debat eindigen met een gedachtenwisseling over afkoop van heerendiensten, een onderwerp reeds lang vóór de conversiekwestie op degelijke wijze behandeld, doch tot heden onopgelost gebleven.

Het stelsel der cultures op hoog gezag vond hier te lande onverholen afkeuring, doch men verdenkt in Indië de oprechtheid van veler zedelijke verontwaardiging, daar het blijkt dat zij den moed niet hebben het stelsel uit te werpen, maar het gedeeltelijk behouden nevens eene vrije cultuur, „elkanders natuurlijke vijanden, omdat beiden concurrent zijn op de arbeidsmarkt en een geheel verschillenden socialen toestand onderstellen en helpen vormen."

Het streven naar intellectueele en moreele verheffing van den inboorling wordt hier luide verkondigd, maar het zou daarmede, meent men daarginds, geen schril contrast vormen, zoo men tevens ernstig te rade ging om ingrijpende maatregelen te treffen tegen het zedelijk

ondermijnen van de Javaansche bevolking door de verstompende en verdierlijkende opium.

En terwijl men over een en ander, en nog zooveel meer, luide zijn stem verheft in de Indische pers, die de afspiegeling is van het leven en denken der Indische maatschappij, wraakt men hier, behoudens enkele gunstige uitzonderingen, de stemming daarginds; ergert men zich hier over of smaalt men op de ontevredenheid der kolonie en voegt daardoor aan de reeds bestaande grieven een nieuwe toe.

Doch waartoe meer? Het feit is niet te loochenen, dat in Indië, — om nu niet te zeggen: een bedenkelijke geest van ontevredenheid heerscht, — een openbaring van gedachten en wenschen waar te nemen valt, te ernstig om er medelijdend de schouders over op te halen, als waren zij der aandacht niet waard of toe te schrijven aan gebrek aan vaderlandsliefde.

Het zij verre van ons, den vorm waarin en de wijze waarop de bestaande grieven en wenschen der Indische maatschappij dikwijls worden geuit, in bescherming te nemen. Evenmin is het onze bedoeling, geheel of gedeeltelijk den staf te breken over zoo menige daad hier te lande, waardoor voedsel werd en wordt gegeven aan de weinig goede gezindheid daarginds. Liever herhalen wij het bekende: „Peccatur intra et extra Ilium", en meenen dat er eene poging dient te worden beproefd tot wegneming, zoo niet van alle, dan toch van de voornaamste grieven.

De eerste stap tot den vrede zal wel deze moeten zijn, dat, waar het bestaan der grieven van de Europeesche maatschappij niet wèl kan worden ontkend, een onderzoek dier grieven als eisch eener gezonde staatkunde wordegesteld. Waar adressen van beklag ingediend, wenschen telkens luider en krachtiger uitgesproken worden, gelijk dit meer bepaald sedert 1874 werd waargenomen, verdenke men allerminst de bedoelingen, waarmeê het geschiedde; men veroordeele ze niet met voorname minachting, evenmin als men ze overschatte. Veeleer worde met ernstigen waarheidszin een onderzoek aanbevolen naar de oorzaken der ontevredenheid en naar de middelen tot eene zooveel mogelijke wegneming der grieven. Bereids mochten enkele bevoegden op den ernstigen toestand van Indië wijzen en onze natie tot het besef harer verantwoordelijkheid dringen: practische staatsmanswijsheid zou het verraden, zoo hun stem algemeen weerklank vond. Voorgelicht door de lessen der koloniale geschiedenis, vergete men niet, hoe bittere vruchten het voor de bezitters en wetgevers van groote en rijke landen overzee heeft opgeleverd, dat zij de eischen en behoeften des tijds, waarvan de vervulling van hen terecht mocht gewacht worden, hebben miskend.

Maar welke weg dient er bij voorkeur te worden ingeslagen, ten einde onze roeping in het Oosten zóó te vervullen, dat men aan ons bezit aldaar *recht* late wedervaren?

Telkens wanneer wij Indië's wenschen en grieven vernemen, komt het ons twijfelachtig voor, dat, ter voorziening in de eischen en behoeften, in de allereerste plaats de invoering of intrekking van den een of anderen bestuursmaatregel behoort in aanmerking te komen. Veeleer, dunkt ons, verdient de vraag overweging of er niet eene ingrijpende wijziging moet plaats hebben in de dusver bestaande verhouding tusschen Indië en Nederland; of niet de toepassing der beginselen, die hieraan ten grondslag liggen, nadeelig terugwerkt zoowel op de politiek door Nederland tegenover Indië gevolgd en op een goed en richtig beheer zijner financiën, als op de Indische staathuishouding in 't algemeen, en of niet dááraan de stemming te wijten is, die in de Indo-Europeesche maatschappij wordt waargenomen.

Naar onze bescheiden meening heerschen er ten onzent omtrent Indië's betrekking tot Nederland denkbeelden, zijn er bepalingen vastgesteld, waarvan men de gevolgen niet wil en verdient de vraag ernstige overweging, of de dusver gehuldigde beginselen, zoo zij alsnog moeten worden erkend, dan ook niet met al hunne consequentiën dienen te worden aanvaard, dan wel of men zich niet van het tegenwoordig standpunt moet losrukken en eene andere beschouwing aannemen.

Toen wij in het vorige jaar eenige aanteekeningen schreven omtrent het „wetsontwerp tot regeling van het bedrag en de uitkeering van de bijdragen van Nederlandsch-Indië aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven", herinnerden wij reeds dat het ter oplossing der aanhangige kwestie vooral hierop aankomt, hoe men de algemeene territoriale en nationale verhouding van Indië tot Nederland begrijpt. Maakt Indië tegenover of naast ons Rijk een afzonderlijk geheel uit, een eigen organisme vormend door herkomst en historie, en waaruit over en weer verplichtingen ontstaan? Is het een deel van het Rijk, er zelfs het grootste deel van? Of is het een wingewest, dat aan ons onderworpen is, om ons cijns te betalen, en heeft het geen anderen band met Holland dan om de Nederlandsche schatkist met de vrucht van zijn arbeid te dienen? Is het, om met den heer Elout in de zitting der Tweede Kamer van 17 Juli 1854 te spreken, is het „te beschouwen als een domein, uitnemend ten behoeve van het moederland en ten meesten bate voor 's lands kas te beheeren, of als eene kolonie, die tot ontwikkeling ook van bijzonderen handel en bijzondere nijverheid en landbouw, en tot vestiging van bijzondere

personen moet dienstbaar wezen?" Moet op die vraag met wijlen den Minister Pahud worden geantwoord, dat noch het een noch het andere bij uitsluiting het doel der Regeering mag zijn, maar dat haar stelsel behoort te wezen, „dat het Nederlandsch gezag zich in Indië moet kunnen handhaven en dat, behoudens de geleidelijke ontwikkeling der Indische bevolking, Indië aan het moederland blijve verschaffen de stoffelijke voordeelen, die geacht kunnen worden het doel der vestiging te zijn geweest," waarmede zeer wel overeen te brengen is, „dat die kolonie ook dienstbaar kan zijn aan de ontwikkeling van bijzonderen handel, nijverheid en landbouw en aan vestiging van bijzondere personen"; en waaruit „dus niet af te leiden is dat die bezittingen zouden moeten zijn een domein, uitsluitend ten behoeve en ten meesten bate van de schatkist, maar wel dat die bezittingen moeten worden behandeld en beschouwd als eene bezitting van de Kroon, dienstbaar aan de belangen van het moederland, maar vooral ook aan de belangen van Indië zelf"?

Ziedaar vragen, waarop tot dusver door onze staatslieden en geleerden geen eensluidend antwoord wordt gegeven. Men raadplege slechts — om slechts enkele namen te noemen — Mr. J. R. Thorbecke's „Aanteekeningen op de Grondwet"; Mr. L. Ed. Lenting's „Schets van het Nederlandsche staatsbestuur en dat der overzeesche bezittingen"; Mr. de Louter's „Handleiding tot het staats- en administratief recht van N. I."; „Ons Program", door Dr. A. Kuyper; J. Heemskerk's „Praktijk der Grondwet"; de belangrijke dissertatiën van Mr. D. A. Pekelharing en de W. L. de Sturler, en — last not least — E. de Waal's „Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal" en „De koloniale politiek der Grondwet". Vooral de beide laatste geschriften geven ons een overzicht van den strijd die er gestreden werd bij het gemeen overleg tusschen de Regeering en de Staten-Generaal vóór, bij en na de herziening onzer tegenwoordige Grondwet en bij de behandeling van het Indische Regeeringsreglement. Voeg eindelijk hierbij het geschrift van Mr. C. Th. van Deventer, waarin de zeer uitlokkende taak aanvaard wordt om den strijd der meeningen omtrent het aanhangig vraagstuk in het licht der geschiedenis en der practijk na te gaan en te waardeeren. Bij het verlaten zijner Academische loopbaan werd namelijk door hem in September 1879 aan de Rijksuniversiteit te Leiden eene dissertatie verdedigd, welke uitsluitend gewijd was aan de behandeling der vraag of naar de Grondwet onze koloniën deelen des rijks zijn. Het 1e artikel der Grondwet en het daarmede in nauw verband staande 118e art., welke beide bepalingen bij het onderzoek voornamelijk in aanmerking moeten komen, worden door den jeugdigen

Schrijver aan eene scherpzinnige critiek onderworpen. Om de geschiedenis van hun ontstaan te leeren kennen, wordt de aandacht gevestigd eerst op de gebeurtenissen vóór 1848, daarna aangetoond hoe men bij de herziening tot de tegenwoordige artikelen kwam en welke verklaring er dientengevolge aan gegeven moet worden, terwijl eindelijk met enkele voorbeelden er op gewezen wordt, hoe de parlementaire practijk nà 1848 de beide artikelen opvatte.

Wanneer men deze uitgebreide litteratuur nagaat en, door haar voorgelicht, zich zelven de vraag stelt, hoe men zich de verhouding tusschen Indië en Nederland gedacht heeft en denkt, dan gelooven wij niet te sterk te spreken, zoo wij van een staalkaart van meeningen gewagen.

Er zijn er, in wier oog Indië een wingewest is, welke stelling zij meenen dat „op historische gronden berust," hetgeen echter door anderen als „historisch onjuist" wordt gewraakt. Weder anderen beschouwen onze Oost-Indische bezittingen noch als wingewesten, noch als koloniën, „zooals de oudheid de eene en de andere kende, maar als bezittingen, verkregen deels door de wapenen, deels uit kracht van verdragen; bezittingen alzoo van gemengde herkomst." Naar veler oordeel bestaan er ook afdoende redenen die de Nederlandsche regeering moeten weerhouden, Indië als wingewest te beschouwen en aan dat begrip de beginselen van bestuur voor Indië te ontleenen. Huns inziens moet die uitdrukking zelfs als in meer dan één opzicht gevaarlijk worden veroordeeld, hetgeen echter niet algemeen wordt toegegeven; er zijn er, die haar juist „eigenaardig en aan den werkelijken staat van zaken beantwoordende" keuren.

Wat daarvan ook zij, hier komt het voornamelijk aan op de vraag, wat ons geschreven staatsrecht daaromtrent bepaalt.

De staatsregelingen van 1798, 1801 en 1805 geven, evenmin als de Grondwet van 1814, ons omtrent Indië's verhouding tot Nederland veel licht. Vóór 1848 worden intusschen merkwaardige verklaringen vernomen. Herinnerd mag worden aan het karakteristieke verzoek, in 1797, van eenige ingezetenen van Indië om erkend te worden „als vrije en integreerende deelen des eenen en ondeelbaren Bataafschen volks", opdat zij dientengevolge het volle genot zouden hebben van hun burgerschapsrechten. Voorts is de verklaring der Regeering in 1825, hoewel met de gansche Regeeringspolitiek tusschen de jaren 1815 en 1840 in lijnrechten strijd, niet zonder gewicht, dat de buitenlandsche bezittingen „een gedeelte van het Rijk" zijn. Belangrijk vooral zijn de uitspraken van Thorbecke in 1839, zoowel als in 1840 en 1841, volgens wien „het erkend is en ook niet wel te ontkennen", dat de koloniën „een gedeelte zijn

van het Rijk; zij zijn er het grootste deel van." En wie de geschiedenis van het voorstel der negenmannen in 1844 en 1845 nagaat, zal aanstonds ontwaren, dat, op voorgang van Mr. Thorbecke, hun bedoeling kennelijk is geweest, om in de Grondwet als beginsel op te nemen, dat het koninkrijk der Nederlanden voor een deel ligt ook buiten Europa, terwijl daarentegen die beschouwing van de koloniën als deel des rijks velen niet naar den zin was; men verzette zich zelfs tegen het begrip dat de koloniën op dezelfde wijze grondgebied des Rijks zouden zijn als de provinciën in het moederland, waaruit o. a. zou volgen, dat aan de koloniën een evenredig deel toekomt in de Vertegenwoordiging.

Men weet, de poging der negenmannen leed schipbreuk. Eerst in 1848 kwam de Grondwetsherziening tot stand. Werd daarmede ook eene wijziging in de meeningen ten opzichte van Indië's verhouding tot Nederland gebracht?

Er is hieromtrent verschil van gevoelen. Onze tegenwoordige Grondwet schijnt voor velen een struikelblok om aan te nemen, dat daarin de beschouwing van den Schrijver der „Aanteekening" haar erkenning vindt. Er zijn er, die meenen, dat men uit art. 1 der Grondwet tot geen ander besluit kan komen, dan dat de koloniën een deel des Rijks uitmaken, van welk beginsel zij tevens een bevestiging zien in art. 57, al. 3; art. 1 is hun zelfs „een onoverwinnelijk bezwaar om aan te nemen dat de koloniën buiten het Rijk staan; dat artikel spreekt stellig en bepaald. Het is gesteund door art. 118."

Doch tegenover deze meening staan zij, die, o. a. in overeenstemming met den oud-minister de Waal, beweren, dat „de Grondwet aan de benamingen *het Rijk*, *de Staat* en *het Rijk in Europa* geen onderling verschillende beteekenissen hecht. Uitdrukkingen als in artt. 72 en 89 voorkomen, waarmede *de Staat* of *het Rijk* tegenover *koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen* gesteld worden, hadden niet gebezigd kunnen worden, indien men zich de koloniën in den Staat of het Rijk besloten dacht. Veel bepalingen der Grondwet van 1815, van *het Rijk* gewagend, zijn in 1848 behouden. De Grondwet van 1815 onderscheidde *Rijk en Koloniën* altijd. Om de voortduring dezer onderscheiding in 1848 boven twijfel te verheffen, werd in art. 118, nevens de gewone wetten, ook de Grondwet genoemd. Art. 118 beteekent, dat geen bepaling der Grondwet noch eenige andere wet op de koloniën toepasselijk is zonder dit zelve uitdrukkelijk te zeggen. Die beteekenis, ja, alle beteekenis, wat de Grondwet betreft, zoude het verliezen, indien men de benaming *het Rijk*, *de Staat* overal waar zij in de Grondwet voorkomt, iets anders liet aanduiden,

dan het Rijk in Europa. De op enkele plaatsen (alleen in artt. 1, 57 en 118) onvoorzichtig tusschengeworpen uitdrukking *het Rijk in Europa*, kan ons niet lang verwarren. Nergens heeft zij het vermogen om het aangevoerde te ontzenuwen." — „Uit de artt. 1, 57 en 118 heeft men afgeleid, dat de Grondwet een Rijk *in* Europa en dus ook een Rijk *buiten* Europa kent, waaruit dan volgt dat Nederlandsch-Indië een deel van het Rijk of van den Staat in meer algemeenen zin is. Deze oplossing moge velen behagen, tot kenschetsing van het ware oogpunt waaruit het moederland zijne koloniën heeft te beschouwen, de dubbelzinnige uitdrukking van art. 57, al. 3 kan niet opwegen tegen den klaren zin van alle overige opgenoemde artikelen, waarin steeds sprake is van de koloniën en bezittingen *van* het Rijk in de andere werelddeelen. Het Regeeringsreglement is hier veel nauwkeuriger, en bedient zich uitsluitend van deze laatste woorden. De Grondwet is van slordigheid niet vrij te pleiten; men zou haar echter van ongerijmdheid beschuldigen, indien zij de integreerende deelen van het geheel te gelijker tijd tot bezittingen daarvan verklaard had." — „Het strijdt tegen alle gezonde redeneering om bezittingen, van het Rijk of van den Staat, tot zijn deelen te verklaren, en in één adem te spreken van het Rijk in Europa, waarnevens de bezittingen en koloniën een ander gedeelte van het Rijk zouden vormen, en van koloniën en bezittingen van het Rijk, die derhalve bij een juiste zinsontleding weder bezittingen en koloniën zouden zijn van de koloniën en bezittingen, die met het Rijk in Europa gezamenlijk den Nederlandschen Staat of het Nederlandsche Rijk zouden uitmaken."

Op deze bedenkingen is men het antwoord niet schuldig gebleven. De uitdrukking *het Rijk in Europa* strekt juist ten bewijze, dat volgens de Grondwet *het Rijk zich ook buiten Europa* uitstrekt. Daarom moesten in de benamingen *het Rijk* en *de Staat* (zoowel *in* als *buiten* Europa) de koloniën begrepen zijn. Daar de Grondwet deze gevolgtrekking krachteloos wil maken, bepaalt zij in art. 118, dat zij in den regel alleen geschreven is voor het Rijk in Europa. Doch door dit art. 118 stelt zij ten overvloede de onderscheiding, door art. 1 in het leven geroepen, boven twijfel. Indien dus de Grondwet aan de door den heer de Waal genoemde uitdrukkingen geen verschillende beteekenis hecht, is dit niet, omdat zij het beginsel: *de koloniën zijn een deel des Rijks*, niet erkent, maar omdat zij het niet wil hebben toegepast, wanneer zij het niet met uitdrukkelijke woorden te kennen geeft. Juist wanneer men de *koloniën* (van het Rijk) in het *Rijk* besloten dacht, zou het alleszins te verklaren zijn, waar de Staat of het Rijk tegenover

koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen gesteld wordt. Het Rijk buiten Europa, welks bestaan art. 1 erkent, wordt gevormd door die „koloniën en bezittingen". Verba valent usu: het grondgebied in Oost- en West-Indië blijft men koloniën en bezittingen noemen, al wordt het door een grondwettige bepaling tot een deel des Rijks verheven. Noch de negenmannen, noch de Staatscommissie, noch de ministerieele voorstellers, die het beginsel in kwestie onbewimpeld genoeg huldigden, schroomden dan ook te verklaren: „*de Koning heeft het opperbestuur van de koloniën of bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen*". Zij gebruikten „het Rijk buiten Europa" en „de koloniën of bezittingen des Rijks" als identische begrippen, en de taal van onze grondwet in verband met de geschiedenis harer wording dwingt ons hetzelfde te doen. Dit was, zoo men de Grondwet tot een onderwerp van taalkundig onderzoek mocht maken, mogelijk niet bijzonder keurig, maar in ieder geval zeer verklaarbaar. Het denkbeeld dier politieke eenheid was in 1848 betrekkelijk nieuw, en men kan het *Rijk buiten Europa* zeker niet beter aanduiden, dan juist door te spreken van de bij ieder welbekende *koloniën en bezittingen*. De Grondwet in 1848 huldigde juist een andere leer dan die van 1815. Was ook art. 1 uit de Grondwet van 1815 overgenomen, men had art. 118 niet behoeven te schrijven; eenheid van moederland en koloniën was vóór 1848 met geen mogelijkheid uit het geschreven recht af te leiden; maar de wijziging van art. 1 was de erkenning van een beginsel, en, om dat beginsel onschadelijk te maken, had men het tegenwicht van art. 118 noodig. Indien de benamingen *het Rijk*, *de Staat*, waar zij voorkomen, beteekenen: het Rijk in Europa, dan zou art. 118 volkomen overbodig zijn. Welke reden van bestaan kan deze bepaling hebben, als toch reeds overal, waar van *Rijk* wordt gesproken, verstaan moet worden (zonder art. 118 dus), wat art. 118 als iets bijzonders te kennen geeft? Wel verre dat het viertal woorden *het Rijk in Europa* er „onvoorzichtig tusschen geworpen" zouden zijn, getuigt de wordingsgeschiedenis van art. 1 veeleer, dat zij van den aanvang af in de ontwerpen der voorstellers te lezen stonden en daarin door hen met voorbedachten rade waren opgenomen; dat zij een lange jaren door Thorbecke verdedigd beginsel vertegenwoordigden; dat zij door de Staten-Generaal na eenig tegenstribbelen werden goedgevonden.

Ziedaar, zooveel mogelijk met de eigen woorden der voorstanders, de beide tegenovergestelde meeningen voorgedragen, waar sprake is van de vraag, hoe men volgens het geschreven staatsrecht zich de verhouding van Indië tot Nederland moet denken.

Aan welke zijde zich te scharen?

Ons dunkt, dat kan niet twijfelachtig zijn. Wanneer men de geschiedenis, de verschillende phasen onzer grondwetsherziening nagaat, dan moet erkend worden, dat zij, die eene geheele omkeering van beginselen verlangd hadden, geenszins hun zin kregen, evenmin als zij, die voor het behoud der toen bestaande beginselen gestemd waren. Geen organisch geheel werd er verkregen, geen zuiver systeem doorgevoerd. Men herinnere zich, hoe Thorbecke zelf, met 't oog op de ervaringen tijdens de herziening opgedaan, wel eens sprak van „denzelfden schroomvalligen angst, de wijze menschen zeggen voorzichtigheid, welke aan een rond stelsel van koloniale wetgeving zoolang in den weg was", hetgeen ook z. i. bleek uit het stelsel der regeering, dat „geheele afwezigheid van begrip en beginsel verraadt."

Wat men eigenlijk verwacht had en hetgeen is gebleken de wensch te zijn uit hetgeen later in de Staten-Generaal gebeurd is, kan men ontwaren, wanneer men zich art. 109 der Fransche constitutie van 1848 herinnert. Immers, die beginselen springen aanstonds in het oog, waar men deze bepaling vaststelt: „te territoire de l'Algérie et des colonies est déclaré territoire français et sera régi par des lois particulières, jusqu à ce qu'une loi spéciale les place sous le régime de la présente constitution." Bij de herziening van onze Grondwet valt de invloed van de hier gehuldigde beginselen niet te miskennen, hoewel de zuivere toepassing niet verkregen werd. Wanneer men in het oog houdt, èn de beteekenis der woorden èn de wijze waarop de artt. 1 en 118 ontstonden, die bij elkaar hooren, dan kan het wel niet geloochend worden, dat onze Grondwet tot uitgangspunt kiest de voorstelling, alsof moederland en koloniën „te samen ééne rijkseenheid vormen, één geheel uitmaken": welke voorstelling van het eerste oogenblik af werd gehuldigd en erkend, zoowel door de voorstellers als door de Kamers. „Daarnevens", schrijft mr. C. Th. van Deventer, „staat echter art. 118, dat de Grondwet alleen verbindend verklaart voor het Rijk in Europa, m. a. w. te kennen geeft, dat, indien het tegendeel niet wordt uitgedrukt, de Grondwet alleen geschreven is voor het Rijk in Europa, evenals dat met de andere, de gewone, wetten het geval is. Dit artikel 118 ontneemt aan het eerste alle practische gevolg. Alle artikelen der Grondwet, op enkele uitzonderingen na, moeten worden toegepast op het Rijk in Europa en die bepalingen, waarin van de koloniën en bezittingen gesproken wordt, zouden haar werking buiten Europa evengoed hebben doen gevoelen, al was artikel 1 onveranderd uit de Grondwet van 1840 overgenomen. Deze beschou-

wing strookt geheel met de geschiedenis van art. 118. Men kon met art. 1 eerst vrede hebben, toen het, op verzoek der Kamer, door art. 118 van alle kracht beroofd was. „De doos van Pandora" moest gesloten blijven, en daarom heeft, terwijl art. 1 de grenspalen van het Koninkrijk der Nederlanden verplaatste in de golven der Stille Zuidzee en naar de Savanne's van Zuid-Amerika, art. 118 verklaard, dat de Grondwet van datzelfde Koninkrijk der Neerland en toch slechts geschreven was voor de elf provinciën aan de Noordzee."

De toestand is derhalve deze. Het denkbeeld om moederland en koloniën tot één rijk saam te binden wordt aanvaard, doch het wordt voor de practijk onschadelijk gemaakt; met de eene hand wordt teruggenomen wat met de andere wordt gegeven; m. a. w. het beginsel der éénheid wordt aangenomen, doch aanstonds beroofd van zijn gevolgen. Wat bereids in Frankrijk verwerkelijkt is, wil men ook hier doen gelden, doch met ééne uitzondering. Heeft men daarginds de koloniën ingelijfd bij het rijk, men heeft ook „ernst gemaakt met wat men zeide te willen, en aan elke kolonie een aantal zetels afgestaan in het Parlement." Hier daarentegen erkent men het beginsel, dat de koloniën een deel des Rijks uitmaken, doch aanvaardt het niet met al zijne consequentiën. Men dacht wel de bewoners van het eene en het andere deel van het Rijk in één organisch verband, maar „voor die éénheid *ook* in alle opzichten deinsde men terug. Wel één; maar *ook* tot eene evenredige medewerking van het eene deel van het rijk tot de wetgeving van het geheel kwam het niet; evenmin tot gelijkmatigheid in de belastingen en in het genot der middelen ter bevordering van volkswelvaart en volksgeluk; maar was niet de eenige vrucht dier eenheid alleen waarneembaar in de politieke en fiscale schade, die de gestadige schermutseling tusschen het Plein en Buitenzorg, en evenzoo het sollen met bijdrage en batige sloten, ons nu deze dertig jaren berokkend heeft?"

Zoo wordt een stelsel gehuldigd van halfheid, van geven en nemen. Is hetgeen verdedigd wordt goed en in de practijk uitvoerbaar, waarom het dan niet aanvaard met al zijne consequentiën? Blijkt het evenwel niet deugdelijk te zijn, wat reden is er om het niet te laten varen? Doch het kan geen groote mate van vertrouwen, eerbied en ontzag wekken, wanneer het blijkt dat men stellingen verkondigt en ze deugdelijk roemt en er tevens niet voor waakt dat zij een doode letter zijn en blijven. Het moet veeleer een gevoel van wrevel en weerzin opwekken wanneer men, in steê van een rond stelsel van koloniewetgeving, bepalingen in het leven roept en bestendigt, die, daar zij geene practische gevolgen kunnen hebben,

als „minder dan niets beteekenend" kunnen worden gebrandmerkt. Ligt daarin juist niet een der oorzaken der Indische grieven, dat men hier omtrent Indië's verhouding tot Nederland wèl eene hervorming ziet tot stand gebracht, maar een logisch, weldoordacht plan mist, dat men hier beginselen erkent, zonder er tevens de gevolgen van te willen? Zoo zij werden aanvaard, zeker zou dat er toe hebben kunnen medewerken om veler wenschen te bevredigen en daardoor eene andere stemming in de Indo-Europeesche maatschappij uit te lokken.

En wat nu die beginselen zelve betreft — mogen zij bij voortduring worden beleden; of moeten zij voor betere wijken? Afgescheiden nu eens van hetgeen het geschreven staatsrecht al dan niet leert omtrent Indië's verhouding tot Nederland, mag gevraagd worden, of men die verhouding juist teekent, waar men zich de koloniën als deel van den moederstaat voorstelt, als behoorden zij *tot* het rijk der Nederlanden. Ons dunkt het tegendeel. Het is historisch niet wel te loochenen, dat de koloniën een bezit zijn, niet van de Kroon, maar van het Rijk; zij behooren *aan* het Rijk toe en zijn er deswege „als elk een eigen en een ander organisme vormend, door herkomst en historie" van gescheiden. „Welbezien hebben wij derhalve te doen met een in zich zelf bestaand en afgesloten rijk, genaamd het koninkrijk der Nederlanden, 't welk deels door verovering, maar hoofdzakelijk door overneming van de Oost-Indische Compagnie, in het bezit is gekomen van uitgebreide landstreken overzee, waardoor geheel andere volken, met een zefstandig verleden en geheel eigen volksaard, een van het onze volstrekt onderscheiden en andersoortig leven wordt doorleefd[1])." Of wel, om met den Schrijver van „De koloniale politiek der Grondwet" te spreken, „in de werkelijkheid zijn de koloniën en bezittingen van den staat in andere werelddeelen," in verhouding tot den Nederlandschen staat: 1° meestal, afzonderlijke staten, waar het recht der heerschappij, in verschillende mate, den Nederlandschen staat toebehoort, en 2° overigens, grondbezittingen, kantoren, factorijen, den Nederlandschen staat toebehoorende in onafhankelijken eigendom. Zoo omvat het gebied, met den titel van Nederlandsch-Indië begiftigd, een tal van staten; staten van allerlei karakter; ettelijke volkomen zelfstandig, op dit ééne na dat zij het oppergezag der „Koempeni" schriftelijk huldigen; staten daaronder, zonder een enkel Nederlander op hun bodem."

Moet men, „bij het aanschouwen van zulk een mengsel" niet het standpunt laten varen, waarop men zich de koloniën in den staat

---

[1]) Vgl. »Ons program", blz. 957.

of het Rijk besloten dacht; zich niet verzetten tegen de „vereenzelving van Moederland en Koloniën"?

Moet men zich inderdaad van die beschouwing losrukken; hebben wij derhalve „een in zichzelf bestaand en afgesloten rijk" hier, en een bezit overzee, dan sta echter al aanstonds op den voorgrond, dat elk rigoureus denkbeeld of gevolg, 't welk uit het begrip »bezitting" zou kunnen worden afgeleid, moet worden afgewezen. Wèl heeft Nederland op Indië *historisch* het recht van veroveraar, doch „de zelfzuchtige machtsbetrekking moet allengs eene beschermingsbetrekking worden [1]", terwijl alleszins behartigenswaard is wat Roscher schrijft: „Auch die Europäischen Staaten werden sich in Zukunft wohl entschliessen müssen, als das höchste Ziel ihrer Kolonialpolitik das innere Aufblühen der Kolonien selbst zu betrachten [2]". Ook tengevolge van den loop, dien de Grondwetswijziging in 1848 nam, moet als hoofdbeginsel van bestuur van Indië worden aangenomen: het handhaven van ons gezag aldaar door vreedzame middelen, „een beginsel, hetwelk vanzelf het denkbeeld van geweld, aan eigenlijke overheersching verknocht, uitsluit." Ware er eene staatsrechterlijke formule aan te wijzen, waardoor het denkbeeld van een rentmeesterschap van ons rijk over de overzeesche gewesten kon worden uitgedrukt, wij zouden daaraan de voorkeur schenken, ten einde alle misverstand te voorkomen, waaraan het begrip van bezit allicht voedsel kan geven.

Hieruit volgt, dat vóór alles een staatkunde moet worden in practijk gebracht, waarmede een exploiteeren van Indië onvereenigbaar is; een staatkunde, die ons tot een zedelijke opvoeding der aan ons bestuur onderworpen volkerengroep dringt; een staatkunde die ons, den rentmeester, de verplichting oplegt, Indië niet om profijt van winst, maar ten zijnen meesten bate te beheeren en die Indië het eventueel innemen van zelfstandiger positie mogelijk maakt, zoo het eens aanvaard mandaat — hetgeen God nog verhoede! — door ons moest worden nedergelegd. Noodwendig dient dan ook beider huishouding niet dooreengeward, doch geheel van elkaar afgescheiden te worden; die van het moederland moet in zich zelve afgerond en afgesloten zijn, terwijl eveneens het bestuur en beheer der overzeesche bezittingen overeenkomstig haar belang, natuur en aard, een zelfstandige inrichting behooren te vertoonen, waarbij elke valsche vermenging met het moederland worde vermeden, vooral wat de financieële huishouding betreft. Haar zelfstandige financieële positie moet dan worden er-

[1]) *Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper*, De wetenschap der zamenleving. I. blz. 770.
[2]) Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung. Zweite Aufl. blz. 312.

kend; uit de productie van eigen maatschappij worde betaald, wat ten haren behoeve wordt ten koste gelegd; geen vaste bijdrage; batige sloten evenmin; alleen mag uit Indië's middelen worden genomen een restitutie van wat ter bestrijding der kosten van ons bezit aldaar wordt uitgegeven, zonder ons verder eenig excedent toe te eigenen. Elk tere op eigen kracht; indien Nederland de kracht mist om eigen staatskosten uit eigen middelen te bestrijden, geraakt de eerbiediging van zijn zelfstandigheid in gevaar, en doet het tevens Indië te kort. Waar het *boven* de restitutiesom — over de rechtmatigheid waarvan geen verschil van gevoelen kan bestaan, — verder eenig excedent of hoe men 't ook moge noemen, zich wil toeigenen, ontvangen of aannemen, ik zou het als Nederlander niet dan met schaamte, en als Christen niet dan met een onvoldaan geweten zien, zoo de nationale waardigheid zich daardoor niet beleedigd mocht achten.

Wordt zulk een weg ingeslagen, Indië's verhouding tot Nederland dus opgevat en met al hare consequentiën aanvaard, dan bestaat er althans kans dat Indië gelooft aan onze oprechtheid, kans om te bereiken, wat de hoogleeraar Veth in het tweede deel van zijn „Java" zoo zeer wenschte, d. i. „aan het bestuur eenheid en vastheid te geven, en te verhoeden dat telkens worde afgebroken wat gisteren was opgebouwd; den band der eenheid tusschen het moederland en de Nederlandsche kolonisten weder te versterken, en te voorkomen dat door de wijze waarop hier de belangen van Java behandeld en vaak miskend worden, een geest van ontevredenheid en verzet wordt wakker gehouden, die meer kwaad kan stichten, dan nu nog te berekenen valt."

Den Haag, Oct. '81.

Een slotwoord

OVER

DE EERSTE ATJEHSCHE EXPEDITIE.

DOOR

GENERAAL P. G. BOOMS.

Ik schrijf dit woord naar aanleiding der „Bedenkingen" van A—Z [1]) tegen mijne „Critiek over de eerste expeditie en hare Enquete" [2]), niet in antwoord op die Bedenkingen. Reeds eenmaal antwoordde ik beknopt aan Gen. de Stuers [3]); en in de genoemde „Critiek" toonde ik uitvoerig het onbillijke en eenzijdige aan der beoordeeling door een ander deskundige, Gen. van Swieten, in zijn boek „de Waarheid" over de chefs der eerste expeditie geveld. Deze „Critiek" heeft *geen enkel punt* van de fouten en tekortkomingen die hij hun daarin ten laste legde onbesproken gelaten; zij heeft de fouten niet ontkend maar verklaard, en twee hoofdfactoren tot ons échec, die noch hij noch Gen. de Stuers in rekening brachten, in het licht gesteld; zij heeft getracht, oorzaken en gevolgen te doen spreken en het beeld der expeditie in zijn voornaamste trekken weêr te geven, een en ander om het publiek tot een juister en billijker oordeel omtrent de *militaire* leiding te brengen dan in het Enquête-rapport ligt opgesloten, en aan de *staatkundige* inleiding van den oorlog het aandeel te geven dat haar in de mislukking toekomt. Ik gevoel geen lust om ten derden male te antwoorden en wel

---

1) *Indische Gids*, April, Mei en Juni 1881.
2) Ibid. Mei—Juni 1880.
3) »Over de eerste expeditie tegen Atjeh;" den Haag 1875.

aan een anoniemen pleitbezorger van den Oud-Gouverneur-Generaal Loudon, blijkbaar een leek.

't Zou trouwens een onbegonnen werk zijn waar de tegenpartij niet wil onderscheiden tusschen de staatkundige hoofdoorzaken van het échec en de tactische fouten die daaruit gedeeltelijk voortvloeiden; waar zij niet wil begrijpen dat mijn thema niet luidt tot vrijspraak van de bevelhebbers en eenzijdige veroordeeling van de regeering, maar tot het *suum cuique*, zooals ik dit van den aanvang af heb geformuleerd [1]). Ik schrijf dit laatste woord dus minder voor de tegenpartij. Ik zal ook niet treden in meer bijzonderheden dan noodig is — bijzonderheden waardoor het publiek van de hoofdzaken wordt afgeleid evenals dit door de Enquête is gedaan — maar mij bepalen tot die hoofdzaken, deze nog eenmaal samenvatten, en dan verder aan den onpartijdigen geschiedschrijver het eindoordeel gerust overlaten.

Vooraf en ten overvloede eenige verduidelijking van den zin, waarin ik het woord „regeering" steeds gebruikt heb. Volgens de Enquête en de tegenpartij is het mislukken der expeditie enkel toe te schrijven aan hare chefs, aan de krijgskundige leiding, aan de uitvoering; volgens mij daarentegen hoofdzakelijk aan de voorbereiding en inleiding van den oorlog, m. a. w. aan de regeeringen of regeeringspersonen hetzij hier te lande of in Indië tot wier taak die voorbereiding en inleiding behoorden. Wie die regeeringen of regeeringspersonen zijn, is niet altijd uit te maken, zoolang niet alle documenten die op de zaak betrekking hebben bekend zijn. Ik heb dit reeds vroeger gezegd, onder bijvoeging dat dit voor mijn betoog ook van minder belang is [2]), en noemde daarom ook geen namen. Wie b. v. heeft geen gevolg gegeven aan de voorstellen van Gen. Kroesen tot versterking en verbetering van het Indische leger; wie niet aan de herhaalde vertoogen over den allertreurigsten toestand waarin de Marine verkeerde; wie is de eigenlijke auteur van den oorlog? Deze en meer andere vragen kunnen vooreerst niet of niet met zekerheid beantwoord worden; doch zeker is het dat daarbij een regeering of regeeringspersoon betrokken is, en niet de chefs. Het antwoord op die vragen kan alleen de toekomst geven, en tot zekere hoogte is dat antwoord mij tamelijk onverschillig. Ik spreek daarom van de regeering in algemeenen en ruimen zin; ik begrijp onder die benaming allen die betrokken zijn

[1]) Zie mijn Gids-artikel »Atjeh" en mijn antwoord aan Gen. de Stuers, beiden van 75.

[2]) Blz. 830 *Ind. Gids*, Mei—Juni 1880.

geweest bij het gouverneeren, in tegenstelling met de chefs die hadden uit te voeren.

En thans ter zake.

't Is een feit door tal van officieele getuigenissen geconstateerd en door de ervaring bewezen, dat, toen de regeering Atjeh den oorlog verklaarde, zij land en volk weinig of niet kende. Zij moest dus zoo goed als in den blinde te werk gaan bij het ramen van de middelen die noodig zouden zijn tot bereiking van het doel: *„de bestuurders van het rijk van Atjeh door kracht van wapenen te noodzaken aan de hun door het gouvernement gestelde eischen te voldoen"* [1]), met andere woorden: Atjeh te onderwerpen. In dien stand van zaken kon men zooals de Legerkommandant, Gen. Kroesen, met juistheid zeide, even goed beweren dat men met één bataillon de zaak kon afdoen als dat men acht bataillons daarvoor noodig had. Er bleef dus wel niet anders over dan bij analogie te ramen of er een slag in te slaan. Men nam een gemiddeld, namelijk vier bataillons met een zekere verhouding van de andere wapens. Doch van die vier bataillons bestond verreweg het sterkste uit inlandsche schutterij (barisan), *die zelfs met klingslagen niet tegen den vijand was in te krijgen*, dus een belemmering en een slecht voorbeeld, maar die de tegenpartij steeds als een bruikbare troep in rekening gelieft te brengen. De overige 18 compagniën telden slechts 6 Europeesche.

't Is bekend dat toen de regeering tot den oorlog besloot *„het personeel en materieel van het leger aan gehalte en kwantiteit was beneden hetgeen in redelijkheid en in het belang van den lande moet geëischt worden,"* doch dat de regeering geen gevolg had gegeven aan de tijdige voorstellen (1869—71) van den Legerkommandant tot verbetering van een en ander, en tot het oprichten van een generalen staf [2]). De compagniën infanterie trokken te velde met een incompleet van 342 onderofficieren en minderen, zoodat die kern onzer strijdmacht slechts 1899 hoofden sterk was; de mineurs telden in stede van 120 slechts 105 man. Slechts 2 der bataillons waren gewapend doch nog weinig of niet geoefend met achterlaad-geweren, en misten dus nog het noodige vertrouwen of *„de overtuiging van de zoo zeer groote kracht van een korps met achterlaad-geweren bewapend"* [3]). De artillerie had nog kanonnen veel te zwaar om op de terreinen van Atjeh als veldgeschut gebruikt te worden. Een generale staf moest worden geïmproviseerd.

---

[1]) Proclamatie Gen. Köhler.

[2]) Zie o. a: de getuigenis bij de Enquête van kapitein van Daalen, adjudant en chef van het kabinet van wijlen Gen. Kroesen, en die »zijn volle vertrouwen genoot."

[3]) Gen. Whiton: rapport van 28 Nov. 74.

't Is bewezen dat de Marine, bij een overzeeschen oorlog eene hoofdzaak, in een *„allertreurigsten toestand"* verkeerde. [1]) Niet alleen dat de scheepsmacht die tegen Atjeh te ageeren had te gering was voor blokkade, waarneming en operatiën, maar ook hare bruikbaarheid liet zeer veel te wenschen over, zooals ik dit uit de Enquête in bijzonderheden heb aangetoond. Drie onzer zes oorlogsbodems stonden reeds vóór den oorlog te boek met romp „verouderd", ketels „zeer zwak", en staande den oorlog vindt men dan ook telkens schepen in reparatie, één nagenoeg voortdurend. Een ander kon niet veel doen wegens geringe bewapening, grooten diepgang en geringe bemanning. Nog een ander schip kon niet ter versterking naar Atjeh opkomen omdat ook zijne ketels in zeer zwakken toestand verkeerden. Met volpuntkogels tot bresschieten was men niet uitgerust, en enkele vuurmonden waren spoedig onbruikbaar. De debarkementsmiddelen waren geheel onvoldoende, hetgeen veel vertraging veroorzaakte. Er waren slechts twee vlotten, waarvan een reeds bij de landing van 8 April in de branding schipbreuk leed; en de sampans die men in der haast te Deli aanschafte om als laadpraauwen dienst te doen, waren niet geschikt om zee te bouwen, gingen van lieverlede verloren of sloegen stuk. Hoewel de expeditie slechts eenige weken duurde, kon een onzer twee schoeners op de terugreis niet aan zichzelf worden overgelaten; en het kommandantsschip, de Djambi, moest kort daarna op zijn retour naar Nederland, aan de Kaap voor afbraak worden verkocht! En dat alles was geen verrassing voor de regeering, want uit het aangehaalde rapport van den kommandant der zeemacht, Schout bij nacht Geerling van 17 October '74, vernemen wij tevens, dat *hare aandacht vroeger herhaaldelijk op dien toestand gevestigd was.*

't Is een feit dat de regeering den oorlog op een ongelegen tijd begon ook met het oog op het jaargetij, dewijl de slechte moesson nabij was. Volgens het officieele zakboekje aan de expeditie meegegeven, heerschte die moesson te Atjeh *van April tot October*, en was de kust alleen van Januari tot Mei *„minder gevaarlijk."* De expeditie vertrok tegen het einde van Maart. Het tijdstip dat bekend stond en aangegeven werd als alleen gunstig voor de oorlogsoperatiën zou dus zeer spoedig verstreken zijn, en de gemeenschap met de vloot heette dan bovendien niet verzekerd.

't Is bekend dat een oorlog met Atjeh sedert jaren te voorzien was, doch tevens gebleken dat er geen noodzakelijkheid bestond

---

[1]) Schout bij nacht Geerling: rapport van 17 October 1874.

voor de overhaasting, waarmede daartoe is overgegaan. De naaste aanleiding daartoe was de vrees voor een ingrijpen in de Atjehsche aangelegenheden meer bepaald van Italië of van de Vereenigde Staten, opgewekt door berichten van onzen naar het schijnt misleiden consul-generaal te Singapore, en de doorslag werd gegeven door een *particulier* bericht aan een Bataviaasch handelshuis, dat de komt. van de Amerikaansche vloot in de Chineesche wateren gestationneerd van zijn gouvernement den last had bekomen om onverwijld naar Atjeh te stoomen. Dat bericht „*kon waar zijn*", heet het in het bekende boek „Loudon en Atsjin", voor welks inhoud de betrokken G. G. zedelijk aansprakelijk mag gesteld worden, en op dat *criterium* zou men handelen: ware het niet „*de gebrekkige inrichting van ons leger*" geweest, „*geen dag, ja geen uur*" zou verloren zijn! Reeds bij eenig nadenken echter moest de onwaarschijnlijkheid van die berichten in het oog springen, want welke was de politieke toestand voor Sumatra? Bij het tractaat van 1824 had Engeland, de eenige vreemde mogendheid die daar ook bezittingen en aanspraken had, daarvan afstand gedaan ten onzen behoeve, en „aan Nederland een zeker recht van politiek oppertoezicht toegekend over geheel Sumatra, ook over de daar destijds nog bestaande onafhankelijke Staten", [1]) zooals Atjeh. En hoewel nu deze overeenkomst tusschen Groot-Brittanje en Nederland geen andere koloniale mogendheid verplichtte, zou toch hun optreden tot bescherming van Atjeh in de gegeven omstandigheden, tamelijk gelijk hebben gestaan met eene oorlogsverklaring aan Nederland, en eene vestiging op Sumatra met eene daad van vrijbuiterij die wel geen beschaafd land voor zijne rekening zou nemen, of waarbij Engeland zich kon neerleggen. En onze regeering kon toch ook niet aannemen, dat wie over deze gewichtige bedenkingen en gevaren had willen heenstappen, zich door ons optreden zou hebben laten terughouden. Hoe meer men over een en ander in het bijzondere nadenkt, des te onwaarschijnlijker wordt de gevreesde inmenging van een dier derden, en moet men dan niet aannemen dat het de regeering toen aan helder doorzicht en bedaard overleg ontbroken heeft? Doch wat alles zegt, men behoefde zich niet lang met hypothesen te behelpen, want wij vernamen van een ingewijden, dat „de regeering hier te lande *tijdig genoeg om het vertrek der eerste expeditie te voorkomen de stellige wetenschap heeft gehad dat er geen zweem van vrees meer behoefde te*

---

[1]) Robidé v. d. Aa: »De omvang van Neerlands rechten in den Indischen Archipel, in verband met de Londensche tractaten van 1814 en 1824 en met de nederzettingen der Engelschen in Noord-Borneo."

bestaan voor vreemde inmenging", en dat „de moreele zekerheid dat wij van geen enkele buitenlandsche mogendheid iets hadden te duchten, reeds veel vroeger, reeds in het begin van Maart werd verkregen." [1]) Ieder argument van *force majeure* is dan onaannemelijk. Eindelijk hebben wij van gen. van Swieten vernomen dat de oorlog dan toch niet onvermijdelijk was, „*dat op eene andere wijze vreemde tusschenkomst had kunnen worden geweerd zonder tot de zoo spoedige oorlogsverklaring over te gaan.*" [2])

Ziehier dus het regeeringsbeleid.

Men weet dat het Indische leger in verscheidene opzichten te wenschen overlaat; dat onze Marine in een zeer verwaarloosden toestand verkeert; dat het voor de oorlogsoperatiën en voor de gemeenschap met de vloot ongunstige seizoen op handen is; daarentegen weet men weinig of niets van Atjeh, en toch onderneemt men een oorlog zonder dat daarvoor urgentie bestaat. Men zendt naar die verwijderde en onherbergzame Atjehsche kust eene expeditie geraamd op de gis; van heinde en verre sleept men ter laatster ure onbekende, slecht ingelichte of onbruikbare gidsen bijeen; men geeft de expeditie een zakboekje meê dat volgens den ambtenaar voor de betrekkingen met de inlandsche Staten in N.-Sumatra, contrôleur jhr. Krayenhoff, „*veel onjuistheden bevatte, en eigenlijk de lieden op een dwaalspoor moest brengen,*" maar geen reservemunitie voor de berghouwitsers die wel het meest in werking zouden moeten komen, geen belegerings-materieel, en niet de noodige bouwmaterialen en arbeids-krachten zelfs voor eene tijdelijke vestiging, of om de troepen vóór den op handen zijnde regenmoesson onder dak te kunnen brengen!

En nu dat regeeringsbeleid ons gewikkeld heeft in een oorlog met een volk als de Atjehers, — een oorlog die, indien hij geëindigd mag heeten, gedurende 7 jaren onze beste krachten heeft vereischt, nu wil men de goê gemeente nog doen gelooven dat de eerste expeditie de onderwerping van Atjeh met hare luttele macht in enkele weken wel zou hebben verkregen, indien de militaire bevelhebbers maar geen fouten hadden gemaakt!

Over die fouten, over de militaire leiding heeft de Indische regeering, partij en rechter, een enquête gehouden, en welke! Doch waar blijft de parlementaire enquête over de staatkundige leiding, over de regeering zelve? Niet alleen dat deze tot heden niet is

[1]) Mededeeling van het lid der Tweede Kamer, de Roo van Alderwerelt in »het Vaderland" van 15 April '75.

[2]) »De Waarheid", blz. 16.

gehouden, maar tot heden zijn zelfs de bescheiden die ieders aandeel moeten aanwijzen aan het publiek onthouden. Nog onlangs verklaarde de Min. van Koloniën dat hij huiverig was die documenten mede te deelen om den strijd over Atjeh niet andermaal aan te wakkeren. De strijd met pen en inkt namelijk; maar is men zoo huiverig geweest om den strijd met het zwaard, den bloedigen strijd te beginnen? En toch heeft de Volksvertegenwoordiging zich daarbij neergelegd!

Doch laat ik niet vooruit loopen.

Hoe te verklaren dat de regeering, niettegenstaande gemis aan degelijke en ernstige voorbereiding en zonder urgentie den oorlog toch aanving? — Omdat zij zich de illusie maakte van voetstoots te zullen slagen. Immers volgens het gezantschap van gen. van Swieten van '57 verkeerde het eenmaal zoo machtige rijk van Atjeh in *„een staat van diep verval"*, heerschte daar *„volslagen regeeringloosheid"*, was er *„geen politie-, en land- en zeemacht om de rust van binnen te handhaven of de gevaren van buiten af te weren."* En de „aanteekeningen" van gen. Köhler, aan wie, met het vooruitzicht op een oorlog, in 1871 was opgedragen alle gegevens omtrent Atjeh te verzamelen, leerden bovendien, dat de Sultan ook geen geld had om zoodanige macht daar te stellen en wapens te koopen; dat hij heel weinig zou kunnen rekenen op de hulp zijner vazallen, en dat men wel niet vooruit kon bepalen wat fanatieke geloofsijver zou kunnen uitwerken, doch dat de zedelijke kracht van het volk niet groot was. Men dacht dus dat men te maken had met een rijk waarvan de onderwerping weinig moeite en tijd zou kosten, dat met den val van zijn in verwaarloosden toestand verkeerenden kraton zou ineenstorten. Behalve uit den eisch aan Atjeh gesteld om binnen de 24 uren onze Souvereiniteit te erkennen, uit het tijdstip van vertrek en de uitrusting der expeditie, blijkt dit rechtstreeks uit de woorden van den Legerkommandant, gen. Kroesen: *„dat de troepen waarschijnlijk niet eens slaags zouden raken, of mogelijk voor eenmaal; dat de zaak wel spoedig zou afloopen, en dit dan ook noodig was gelet op den te verwachten kwaden moesson"* [1]. Ook blijkt dit duidelijk uit de instructie voor gen. Köhler, die o. a. voorschreef om na volbrachte landing *met de meeste snelheid* op te rukken naar de hoofdplaats (?) en den kraton; in of nabij dezen zouden Sultan en rijksgrooten onzen aanval wellicht afwachten, maar men moest er evenzeer op bedacht zijn dat zij al spoedig zouden besluiten naar de bovenlanden te wijken, en trachten hun

[1]) Rap. Whitton blz. 23.

„die vlucht" te beletten; de randsels moesten maar aan boord blijven, en zelfs de meê te nemen broodzak moest men zoo licht mogelijk maken; het meênemen van drie dagen vivres scheen voldoende toe, enz. Een *Streifzug* dus. Men dacht Atjeh onvoorbereid te vinden, te verrassen en met een *coup de main* in te pakken, of zooals de nota Jonckbloet van 10 Mei '73 [1]) het treffend uitdrukte: *„men dacht met een coup de théâtre te triumpheeren"!*

Alleen die verwachting kan het lichtvaardige der onderneming verklaren. Doch waren er geen andere gegevens die de regeering hadden moeten terughouden, zij het ook ter laatster ure? Hield niet een rapport van contrôleur Kraijenhoff in, dat *„meer dan* 8000 *gewapende mannen ordelijk en haie geschaard stonden"* toen hij in September '71 den Sultan een regeeringsbrief overhandigde? [2]) Volgens de verklaring van denzelfden ambtenaar bij het begin der expeditie, kon Atjeh wel 50000 man op de been brengen, hetgeen de ondervinding bevestigd heeft. En onze Gouvernements-Commissaris, die de expeditie was vooruitgegaan, berichtte 17 Maart uit Penang o. a.: dat alleen sedert Augustus '72 van daar naar Atjeh waren uitgevoerd 15000 geweren en eene geëvenredigde hoeveelheid buskruit; dat Atjeh inderdaad belangrijke strijdkrachten had ontwikkeld, dat de Atjehers haakten naar het oogenblik om zich met ons te meten, besloten waren tot den laatsten man te strijden, onze militaire toerustingen tot in bijzonderheden kenden, enz. Dit alles wist de regeering vóór 22 Maart toen de expeditie vertrok; de oorlogsverklaring volgde eerst 26 Maart. Er kon dus wel geen sprake meer zijn van verrassing, van een onvoorbereiden vijand, van gemis eener behoorlijke macht tegen gevaar van buiten, of van omsingelen en inpakken, waarschijnlijk zonder vechten, van Sultan en rijksgrooten, als gold het een rooverbende. Dat alles zou een bedachtzame regeering hebben teruggehouden van het ondernemen eener overzeesche expeditie zonder nadere voorbereiding en zekerheid omtrent den waren toestand en met den slechten moesson voor de deur. Maar het denkbeeld van Atjeh's zwakte scheen bij de regeering ingeworteld te zijn; de G. C. meende dat onder de berichten die hij seinde wel *„eenige grootspraak"* schuilde; Gen. Köhler noemde de mededeelingen van contrôleur Krayenhoff omtrent 's vijands gezindheid *„praatjes"*, en zoo vertrok en begon de expeditie *de coeur léger.*

---

[1]) Bijl. litt. A tot het verslag over de verhooging der begrooting voor Ned. Indië voor 1873.

[2]) Van Rees, „Eigen haard" 1879.

Vóór het invallen van den kwaden moesson tegen Mei moest het doel van den oorlog bereikt worden, en zoo algemeen werd met gen. Kroesen aangenomen dat het vóór dien tijd ook wel bereikt zou worden dat twijfel moeielijk kon worden gemotiveerd: in dien zin getuigde zijn opvolger, Gen. Whitton, in zijn rapport van 28 Nov. '74 aan den G. G. [1]) Kan er nu, wanneer men al die gegevens in hun verband beschouwt, nog wel eenige redelijke twijfel overblijven aangaande de verwachting der regeering van voetstoots te zullen slagen? En was die verwachting nog wel te billijken na hetgeen men uit het rapport Krayenhoff omtrent Atjeh's strijdmacht had kunnen opmaken, na hetgeen de G. C. omtrent 's vijands toebereidselen, gezindheid, enz. berichtte? En kan er vooral nog eenige twijfel overblijven, dat de regeering zich omtrent Atjeh volkomen vergist heeft, nu de ervaring heeft geleerd dat wij niet gestaan hebben tegenover een machteloozen Sultan, wiens rijk met den val van zijn kraton zou ineenstorten, maar tegenover een energiek, dapper en vrijheidlievend volk, dat in de hoogste mate tegen ons verbitterd was, zich onverwinbaar achtte en van eene ongekende doodsverachting getuigde; dat wij gestaan hebben tegenover een volksoorlog, die in een moeielijk ons geheel onbekend terrein een krachtigen bondgenoot vond, en die, behalve over de materieele middelen van het land, over geweldige moreele krachten van fanatisme of patriotisme beschikte. Welk onbevoordeeld denker zal nu kunnen aannemen, dat het mislukken van onze eerste expeditie, die in enkele weken en met geringe middelen Atjeh had te onderwerpen, enkel toe te schrijven is aan eenige fouten van de militaire chefs, aan *taetische* fouten, en niet in de eerste plaats en hoofdzakelijk aan de *staatkundige* fouten, aan de gebrekkige inleiding en voorbereiding van den oorlog? De eerste Napoleon vergiste zich ook geheel en al ten aanzien van de geestkracht waarmede de Spanjaarden hem hebben weerstaan; de derde Napoleon aangaande die van de Mexicanen; in beide oorlogen zijn door hunne onderbevelhebbers talrijke fouten begaan, maar welk ernstig geschiedschrijver zal daaraan de mislukking toeschrijven van die ondernemingen tot het onderwerpen van Spanje en van Mexico! Tegenover dergelijke staatkundige misgrepen vallen de tactische fouten geheel op den achtergrond, zijn dit wel bijkomende oorzaken die het eindresultaat kunnen verhaasten of de taak verzwaren, maar geenszins de oorspronkelijke, de hoofdoorzaak der mislukking.

Zoo ook in zake Atjeh met de verzwarende omstandigheid dat,

[1]) Blz. 22.

de beschikbare tijd in aanmerking genomen, met spoed gehandeld moest worden, en de expeditie niet den tijd had om fouten en tegenspoed, waarop vooral in den oorlog vooraf dient gerekend te worden, te herstellen of goed te maken. Vooraf kon men nagaan dat, indien zij tegenspoed mocht ondervinden, wat bij overzeesche expeditiën zoo licht mogelijk is, of maar ernstigen wederstand waardoor de oorlog gerekt werd, zij opgegeven of uitgesteld zou moeten worden.

De tegenstand nu die ondervonden werd, de strijdvaardigheid en onversaagdheid, de activiteit en het beleid van den vijand zijn geconstateerd door het Enquête-rapport. Dit rapport getuigt van zijne „*woedende aanvallen in het open veld*” den 6den en den 8sten April, waarbij men nog te voegen heeft die van den 10den toen bij den aanval op de Missigit zelfs onze reserve achterwaarts front moest maken om de kolonne in haar rug te dekken, en een carré moest worden geformeerd om de vaandels te beschermen; dat hij later, na kennismaking met onze achterladers, zich bij voorkeur verdekt opstelde, daarin ziet het E. R. terecht slechts een wijs besluit; het getuigt verder: „*dat hij zonder verflauwen zijne verdediging voortzette en niet ophield loopgraven en borstweringen aan te leggen; dat hij van daar en uit Missigit en kraton, uit boomen en boschjes, van achter heggen en struiken dag en nacht de troepen in hunne legerplaatsen in het binnenland bestookte; dat men hem bij elke verkenning, behalve bij die in noordelijke richting, aantrof, gereed zich te verdedigen; en dat hij na den terugtocht in het strandbivak, niet ophield zijne verdedigingswerken aan de monding der rivier, van welke het vrije bezit voor hem zoo onwaardeerbaar was, te versterken en uit te breiden, terwijl hij waarschijnlijk wel begrepen heeft, dat een aanval op het strandbivak, alwaar de troepen eene bijzonder sterke stelling hadden ingenomen, omgeven als zij waren door zee, lagune en cunette, hem niet anders dan verliezen zou hebben berokkend*”. Deze schets van een rapport, dat er anders op uit is om de beteekenis van den vijand zooveel mogelijk te verkleinen en overal schuld te vinden bij de chefs, kan wel niet van partijdigheid ten hunnen gunste verdacht worden. Verre van daar. De vijand ging zelfs voort met zich te versterken aan den riviermond ook terwijl wij nog vóór den kraton stonden, wel een bewijs dat hij zich hier geheel bij machte gevoelde om ons te weren; en niet alleen vonden wij hem overal gereed en bestookte hij dag en nacht onze troepen in hunne legerplaatsen in het binnenland, maar hij bedreigde tevens onze gebrekkige gemeenschap met het strand, en deed den 16den zelfs een ernstige poging om zich in onzen rug vast te zetten. Dat teekent de tegenpartij, en ik herhaal het, dat de

krijgsgeschiedenis weinig voorbeelden oplevert van een zoo stoutmoedig optreden bij zoo ongelijke bewapening. Trouwens hebben wij de Atjehers sedert ruimschoots nader leeren kennen, en niemand kan thans meer twijfelen aan de uitstekende dapperheid en de buitengewone energie van dat vrijheidlievend volk.

Voor de eerste expeditie echter waren dat geheel onverwachte verschijnselen, en, volgens gen. Whitton, ook ongewone verschijnselen tegenover de ondervinding bij het bevechten van inlandsche vijanden in de laatste jaren opgedaan. De geschiedschrijver nu, wien het minder te doen is om de feiten dan om de wijze hoe die feiten ontstaan zijn, zal weten te waardeeren hoe verrassend en storend die ongewone verschijnselen moesten inwerken op eene expeditie die zich voorstelde geen of geen noemenswaardigen tegenstand te ondervinden, en aanvankelijk dienovereenkomstig handelde. Waar het uitgangspunt zoo geheel valsch was, moesten wel fouten volgen. Nauwelijks aangekomen, waagt men zich 6 April aan wal met een onbeduidende macht alvorens gereed te zijn tot landen; den 8en valt men de strandversterkingen aan alvorens men beschikt over geschut en middelen van bestorming; den 10en rukt men het binnenland in voordat men eene behoorlijke basis heeft, voordat het strandbivak ingericht kon zijn voor zieken en gewonden, vivres en munitie: wegens den onvoldoenden toestand der debarkementsmiddelen waren de genie-goederen en materialen toen zelfs nog niet ontscheept en liep dit eerst den 13en af. Deskundigen, de genls. de Stuers en van Swieten, die de regeering om bijzondere redenen in bescherming namen, hebben den aanvoerders verweten dat zij te veel haast hebben gemaakt, te veel gestormd, dat zij zich den tijd niet hebben gegeven de operatiën behoorlijk voor te bereiden, dat zij roekeloos zijn te werk gegaan. Dat verwijt is gegrond, wanneer men de feiten op zichzelven beschouwt, en alleen van onbevoegden kan het tegenovergesteld verwijt komen. Maar het was immers voorgeschreven om met spoed op te rukken naar hoofdplaats (!) en kraton ten einde den vijand „*de vlucht*" te beletten; het was immers ook noodig „*de zaak*" spoedig te doen afloopen met het oog op den te verwachten moesson; en men verwachtte immers geen noemenswaardigen tegenstand, „*waarschijnlijk zouden de troepen niet eens slaags raken.*" Waarin vonden die fouten dus hun oorsprong? Immers in de algeheele onbekendheid met of miskenning van den vijand; in het ongelegen tijdstip waarop de oorlog begonnen werd; in de overhaasting waarmede alles in zijn werk was gegaan en het onvoldoende van de middelen waarover de expeditie beschikte. Bovendien gaf „*de ondervinding bij het bevechten*

van inlandsche vijanden in het algemeen gesproken, in de laatste jaren opgedaan, den chefs in meerdere of mindere mate aanleiding tot voor den onderwerpelijken toestand verkeerde handelingen." [1])

Waarschijnlijk niet eens slaags raken om Atjeh te onderwerpen! In die eerste dagen van 6—10 April was men reeds driemaal slaags geweest, telden wij reeds 5 officieren, 127 onderofficieren en minderen buiten gevecht, waarvan een 100tal gekwetsten. En hoe „*allerellendigst*" de toestand was van het strandbivak waarop deze werden gedirigeerd, hebben de chefs van den geneeskundigen dienst en van de intendance bij de Enquête geschetst. Toen de hoofdmacht 10 April naar den kraton oprukte, waren daar noch water, noch vivres, noch ambulance, noch vivres-magazijnen, noch materieel om die gebouwen daar te stellen. Voor de ontvangst van die gekwetsten was dus niets gereed, en kon ook niets in gereedheid worden gebracht. Die gewonden stonden daar in de brandende zon of in slagregen, in afwachting dat zij naar het ziekenschip werden overgebracht. Zeer zeker moet het „*pijnlijk*" geweest zijn om dat aan te zien, en ontmoedigend hebben teruggewerkt op den troep. Die toestand, die er vooreerst niet veel op verbeterde, dewijl het ziekenschip spoedig vol was en het getal gekwetsten de eerstvolgende dagen tot nabij de 400 steeg, — die toestand was mede een gevolg van den voorgeschreven spoed, van de onvoldoende debarkements-middelen, van het onvoldoend getal koeli's, dat volgens de berekening van gen. Whitton 500 meer had moeten bedragen, en van het ontbreken van vooraf gereed gemaakt materieel tot barakken, magazijnen en ambulances. Moet dit komen voor rekening van de chefs die met de gegeven middelen hadden uit te voeren, of voor rekening van de regeering die te voorzien had? En zou zoodanig gemis aan behoorlijke voorbereiding niet geheel onverantwoordelijk zijn indien zij zich niet de illusie had gemaakt van voetstoots, waarschijnlijk zonder gevecht, te zullen slagen? En toch is die illusie niet voldoende om haar in dit opzicht geheel vrij te spreken, en leerzaam is het om naast de uitrusting van onze eerste Atjehsche expeditie de voorzorgsmaatregelen te lezen die door de Engelsche regeering voor de gelijktijdige expeditie naar Coomassie genomen werden. [2])

Kan het wel bevreemding wekken, dat al die onverwachte verschijnselen en onvoorziene omstandigheden den opperbevelhebber tot nadenken brachten en het aanvankelijk vertrouwen schokten?

---

[1]) Rap. Whitton.

[2]) Zie: »De Genie-troepen bij de Engelsche expeditie naar Coomassie in de jaren 1873—74", door den luit.-kolonel Kromhout, Amsterdam 1880.

Dat dit het geval was bleek reeds den 10en uit de ontruiming van de Missigit. Deze was dien dag genomen, doch eerst na een hevigen strijd die ons een vijftigtal dooden en gekwetsten kostte, en nadat de tempel in de vlammen was opgegaan. Gelegen op eene 500 à 600 m. vóór ons sawah-bivak, omgeven door zeer begroeid en onbekend terrein, zou deze uitgestrekte post eene sterke bezetting, en 's nachts groote waakzaamheid vereischen. De vijand hield stand in de onmiddellijke nabijheid. Zijne houding *„had reeds bij onze troepen een tegenover een inlandschen vijand ongewoon ontzag te weeg gebracht"* constateerde gen. Whitton [1]), en dat de indruk dien zijne stoute klewang-aanvallen maakten een ongewone moet geweest zijn, blijkt daaruit dat die indruk, volgens getuigenis van gen. v. Swieten, zelfs op de nieuw aangekomen van de tweede expeditie was overgegaan en door hem *„niet licht mocht geacht worden"* [2]). Bovendien waren onze troepen grootendeels zeer vermoeid en vonden zij binnen de rookende puinhoopen der Missigit, door 's vijands vuur bestookt, weinig rust. Nu deel ik wel het gevoelen, dat gen. Köhler zich niettemin niet had moeten laten verleiden om den post weêr te ontruimen, dat hij de uiterste inspanning had moeten vergen om hem te behouden, dat hij als den hertog van Malakoff had behooren te zeggen: *„J'y suis et j'y reste!"* Maar behalve dat hij zou hebben kunnen antwoorden wat Trochu antwoordde aan de berispers van zijn beleid: *„vous n'y étiez pas, je voudrais vous y voir"*, is het duidelijk dat de bijzondere omstandigheden waarmede rekening was te houden, onder de ingetreden reactie zwaarder moesten wegen dan zij anders zouden gedaan hebben. Vooral bij een aanvoerder die niet boven het gewone peil was. Teleurstelling, ontstemming, weifeling, bezorgheid begonnen de plaats in te nemen van de optimistische verwachtingen, van de luchthartigheid en van het *laisser aller* der eerste dagen — een *laisser aller* dat trouwens bij oorlogen tegen inlandsche vijanden, ook elders dan in Indië, geen ongewoon verschijnsel is. Zou veel van dat alles niet voorkomen zijn indien men vooraf beter bekend was geweest met den tegenstand die ons wachtte; zou de regeering dan aan de expeditie eene opdracht gedaan hebben als zij deed, of juister gezegd, zou zij op dàt tijdstip en dìe wijze wel tot den oorlog zijn overgegaan indien zij den werkelijken toestand gekend had?

Kan het verder wel bevreemding wekken dat gen. Köhler alsnu ging trachten om den kraton langs een niet versterkten weg te bereiken; dat hij, toen dit bij de verkenning van den 12en mislukte

---

[1]) Rapport blz. 4.

[2]) »Van Swieten contra Verspijck", blz. 55.

wegens de moeielijkheid van het terrein en den ook hier ondervonden tegenstand die nieuwe verliezen veroorzaakte; toen de vijand tevens bij dag aanvallen waagde op ons bivak en zich in onzen rug vertoonde; toen zich bij den troep in dat bivak in den nacht van 11—12 April zenuwachtige verschijnselen openbaarden; toen de zware regenbuien van den 13en daar alles doornat en modderig maakten, het verbinden en transporteeren der gekwetsten aanmerkelijk vertraagden en de stemming niet verbeterden; toen hij kennis droeg van de zeer verontrustende berichten omtrent 's vijands gezindheid en sterkte die zendelingen van Toekoe-Nek in het hoofdkwartier brachten, zooals zijn vertrouwde tolk Aboe Hassan den 14en aan den G. C. mededeelde — namelijk: „*dat zeven en twintig hoeloe balangs bij den sultan op een hardnekkige verdediging van den kraton hadden aangedrongen, dat zij ieder over een macht van* ± 3000 *strijdbare mannen beschikten, die gereed stonden een strijd op leven en dood tegen ons vol te houden*", en verdere berichten omtrent versterkingen in het binnenland, waarheen de sultan uitgenoodigd was zijn zetel te verplaatsen zoo hij in den kraton geen stand mocht kunnen houden — kan het bevreemding wekken dat Köhler toen den toestand ernstig inzag, zooals duidelijk blijkt uit zijn brief van den 13en aan dien G. C., en waaruit deze aanleiding nam om versterking van militaire en maritieme macht te vragen? Ziedaar de synthese die alleen den sleutel kan geven tot de gevolgen, en om met billijkheid over de gevolgen te kunnen oordeelen dient men op te klimmen tot de oorzaak.

Intusschen de tijd drong, want, zoo verklaarde gen. Köhler 12 of 13 April aan luit.-kolonel Boumeester, „*over tien dagen kunnen wij het hier niet meer houden om het weer*", en van dat weer zag hij reeds voorboden en gevolgen o. a. in de berichten van Kol. van Daalen van den 11en, dat de vivres aan het strand grootendeels nat waren geregend, en het volgens een deskundig advies zaak was de overigen zoo spoedig mogelijk te ontschepen dewijl dit bij slecht weer onmogelijk kon plaats vinden, zoomede in de buien van den 13en. Hij moet dus nu weer los op de Missigit.

Zooals men weet, sneuvelde gen. Köhler den 14en, kort na het hernemen van den tempel. Hij stierf dus een eervollen dood, en hoewel hij als aanvoerder niet uitmuntte moet zijn naam toch met eerbied genoemd worden.

Zijn opvolger, kolonel van Daalen, muntte evenmin uit: ook dit heb ik van den aanvang af erkend [1]). Aan bekwaamheid en bedaardheid ontbrak het hem niet, maar aan voortvarendheid en geest-

---

[1]) *Gids*, No. 2, 1875.

drift; bovendien was hij zwaartillend en stelselmatig. Dit ree verklaart waarom hij na Köhler's dood geen haast maakte om uit het strandbivak, dat onder zijn bevelen stond, op te komen naar de Missigit tot aanvaarding van het kommando; en dewijl de geschiedvorscher rekening heeft te houden met het individueele, het persoonlijke in elken mensch, moet deze quaestie van aard en temperament gevoegd worden bij de redenen die hij zelf gaf: dienstovergave, het wachten op een terugkeerend geleide, en regen. Men heeft hem die vertraging zwaar aangerekend, en de Enquête heeft te dier zake op onbetamelijke en krenkende wijze gevischt naar een ongunstige beoordeeling zelfs bij zijn adjudant. Zeker, een Hotspur of een de Roy van Zuidewijn zou het strandbivak in den steek hebben gelaten, en onverwijld naar de kampplaats zijn geijld: maar van Daalen was nu eenmaal geen Hotspur, en de weinige uren zijner vertraging hebben ook geen nadeel gebracht aan den gang der krijgsverrichtingen: het eigenlijke gevecht was reeds afgeloopen, en de chef van den staf, die trouwens veel beter op de hoogte was, voorzag inmiddels in het noodige.

Evenmin als Köhler en van Daalen, was kolonel Koopman, de kommandant der scheepsmacht, een buitengewoon man, wat in den allertreurigsten toestand waarin de marine verkeerde en met het oog op den spoedig verwachtten moesson juist noodig zou geweest zijn; allerminst waren dat mannen voor een *coup de main*. Daarvan kan men hun echter moeielijk een verwijt maken. Maar *gouverner c'est prévoir, gouverner c'est choisir*, en ook in dit laatste opzicht faalde dus de regeering. Aan mannen voor een coup de main ontbrak het niet; men had, om slechts een paar te noemen, Verspyck en de Roy van Zuidewijn, maar die heeten nu „te wild". Gen. Köhler nam men omdat hem in 1871 als militaire kommandant ter westkust van Sumatra was opgedragen om alles te verzamelen dat op Atjeh betrekking had. Kolonel van Daalen, eerst 9 Maart van verlof uit Nederland teruggekeerd en die nog niet van Atjeh gehoord had, schoof men ter laatster ure in als tweede persoon, ten einde bij ontstentenis van Köhler, het bevel niet te brengen in handen van een marine-officier, zijnde kol. Koopman ouder in ancienneteit dan kol. Egter.

Aan dezen werd de betrekking opgedragen van chef van den staf. Uitstekend genie-officier, was hij echter vreemd aan den generalen stafdienst en aan het troepenkommando; bovendien werd hem ter laatster ure een sous-chef gegeven die voor dezen specialen werkkring „niet geschikt" bleek te zijn. Geen wonder dat die geïmproviseerde, niet voorbereide en dus bezette staf te wenschen overliet wat organisatie van den dienst, eenheid, regelmatigheid en vastheid

van gang betreft. De chef van den staf beschouwde zich niet als *„de verantwoordelijke raadsman"* van den Opperbevelhebber, en wist zich niet als zoodanig bij den weinig mededeelzamen gen. Köhler te doen gelden; hij liet den kondschapsdienst, waarop het hier zoo zeer aankwam, buiten zich omgaan; hij bleef te lijdelijk op bevelen wachten in plaats van te handelen, zooals b. v. ter zake van het in order brengen der lagune-brug, waardoor bij den opmarsch van den 10en vertraging ontstond — *een verzuim*, zegt gen. Whitton, *waarbij men weder denken moet aan Indische routine en oorlogsondervinding;* hij beschouwde zich te veel als orgaan, als bureauman. Een en ander zou in een bestaande dienstorganisatie en onder een eenigszins geroutineerd stafchef hoogst waarschijnlijk niet gebeurd zijn. Doch andermaal, aan wien de schuld waar gen. Kroesen tijdig en herhaaldelijk op het oprichten van een generalen staf voor het Indische leger had aangedrongen? Eerst toen het kalf verdronken was, ging men den put dempen.

Het bevel was dus over het algemeen niet berekend of voorbereid voor de zeer moeielijke taak die de expeditie wachtte. En toen kolonel van Daalen optrad, was de toestand, zooals wij zagen, reeds zeer gecompromitteerd, was de strategische verrassing, waarop de geheele onderneming gebaseerd was, reeds totaal mislukt, en zou men eigenlijk hebben moeten overgaan tot eene stelselmatige oorlogsvoering; maar de middelen daartoe ontbraken en de eerste helft van April was reeds verstreken. Evenals van Daalen gebleven was buiten de voorbereiding, was hij tot nu toe gebleven buiten de operatiën in het binnenland; terrein en ligging van den Kraton waren hem wel het meest onbekend; hij kwam uit het strandbivak met de *„pijnlijke"* indrukken die de toestand daar opleverde, met de vrees voor de gevolgen van het ophanden zijnde regenweer, geput uit zijne ervaring als bivak-kommandant, uit de officieele gegevens, uit de waarschuwingen en mededeelingen van scheepsgezagvoerders en marine-officieren: *dat het ontschepen der vivres zoo spoedig mogelijk moest plaats hebben want bij slecht weer kon dit onmogelijk geschieden, dat weldra de gemeenschap met de vloot voor langen tijd kon worden gestremd, dat men in de maand Mei niet meer aan het strand kon blijven en dit allicht daar dan zou onderloopen.* In de Missigit vond hij evenmin eene opgewekte stemming, want vóór zijne komst was daar reeds het denkbeeld besproken van terugkeer naar het strand. Hij zou inderdaad een buitengewoon man hebben moeten zijn om dien toestand te beheerschen, en nog in een betrekkelijk succès te doen verkeeren. Hij deed intusschen wat voor de hand lag, en de meeste zijner handelingen laten zich niet alleen

verontschuldigen maar zelfs rechtvaardigen. Hij heeft geenszins de krenkende bejegening verdiend die hem te Batavia werd aangedaan, die zijne gezondheid knakte en hem vroegtijdig ten grave sleepte. Ook Koopman stierf een vroegen dood. Gelukkiger dan zij vond Köhler dien op het slagveld. Die chefs, de agenten, hebben dus zwaar geboet, en nu zien wij het verheven schouwspel dat zij nog na hun dood getrapt worden ten behoeve van de levende en gezaghebbende auteurs van den oorlog over wie nog geene enquête is gehouden. Dat is bij tegenspoed veelal de rechtvaardigheid en edelmoedigheid van den tijdgenoot!

Moge de verhouding tusschen van Daalen en Egter vroeger te wenschen hebben overgelaten, van het oogenblik dat zij samen hadden te werken is die verhouding goed geweest, en blijkt niet alleen van geen enkele stoornis, maar van geheele overeenstemming, en zelfs van meer samenwerking dan onder Köhler.

Omtrent de juiste ligging van den kraton was men nog steeds in het onzekere. Het dichte geboomte dat hem omgaf maakte waarneming onmogelijk, en wat men van kotta Goenoengan had waargenomen versterkte de dwaling omtrent zijne ligging waartoe de officieele gegevens en de inlichtingen der gidsen hadden aanleiding gegeven. Men waande hem verder en meer in zuidelijke richting dan hij werkelijk lag. De verkenning van 15 April in deze richting stootte insgelijks af op tegenstand en ondoordringbaar terrein. Den 16en bij het krieken van den dag deed men toen een aanval op een vermeend voorwerk, inderdaad een flankwerk van den kraton, de versterkte Roemah pandjang, welk werk men hoopte nog onvolkomen bezet te vinden en te verrassen. Die verrassing loopt daarop uit dat wij zelven van nabij verrast worden door een plotseling en hevig kruisvuur, dat uit den aard der zaak en in het halfdonker eenige verwarring veroorzaakt, dat o. a. de koeli's de stormladders doet wegwerpen en in het hout schuil gaan. In zeer korten tijd lijden wij een verlies van 11 dooden en 114 gekwetsten waaronder 9 officieren, en moeten eindigen met terug te trekken. Die verrassing mislukte zooals tal van andere mislukt zijn. Het gevecht had lang genoeg, zelfs te lang geduurd; met het oog op het doel, de aanval op een voorwerk, waren ook troepen genoeg gebruikt of als reserve beschikbaar, namelijk 700 man of meer dan $^2/_3$ van de kern onzer strijdmacht, en de aanvoerder, maj. Cavaljé, was een uitstekend dapper en geschikt bataillons-kommandant. Die mislukking, hoe ernstig ook, zou dan ook niet zooveel ophef hebben gemaakt zonder het feit Albrecht. Deze officier, rechts afgeweken van de aanvalsrichting, komt met enkele zijner manschappen voor een stuk muur

waarin zich eene poort bevindt. Veel later, na den terugkeer der expeditie op Java, is gebleken dat die muur en poort tot den kraton behoorden; maar toen wist men dat niet, en zelfs droeg de aanvoerder tijdens het gevecht geen kennis van het ontdekken eener poort. Luit. Albrecht die, onjuist ingelicht, aanvankelijk beweerde dat reeds eenige zijner manschappen binnen de vijandelijke sterkte gedrongen waren toen het signaal retireeren gegeven werd, en dat reeds geschut bemachtigd was, heeft die bewering bij de Enquête loyaal hersteld. Maar op Java en ook hier te lande werd die eerste opgave van Albrecht onvoorwaardelijk geloofd, en dadelijk gebruikt als een middel om de aanvoerders te veroordeelen. Zie eens wat een handeling — zoo luidde het —: men is reeds in den kraton en toch gaat men terug! Later hebben diezelfde voorbarigen niet verkondigd: men is niet *in* maar slechts *vóór* den kraton geweest, men heeft ook geen geschut bemachtigd, en iedereen heeft toen, ja veel later nog, gemeend dat men slechts met een voorwerk te maken had gehad. Neen, zij hebben gezwegen, en hun eerste geschal zich laten voortplanten.

Kort op dat ernstig échec kreeg de opperbevelhebber bericht dat de vijand zich andermaal in onzen rug vertoonde, en ditmaal daar bezig was met het opwerpen eener verschansing nabij onze gebrekkige gemeenschap met het strand; die poging werd wel na een kort gevecht verijdeld, zij toonde echter opnieuw en sprekend met welk een actieve, intelligente en onversaagde tegenpartij wij te maken hadden, welk gevaar ons dreigde. Onze toestand was inderdaad een ernstige. In mijne „critiek" schetste ik dien ongeveer volgenderwijze.

Teleurstelling op teleurstelling in de verwachting van de tegenpartij onvoorbereid te vinden en voetstoots te zullen slagen; een nieuw, zeer gevoelig échec tegen een vermeend voorwerk van den kraton; voortdurende onzekerheid omtrent zijn juiste ligging; steeds een verwoede tegenstand en een stouter optreden van den vijand; zware verliezen, verliezen zooals in den betrekkelijken zin van sterkte en tijd wellicht geene expeditie geleden heeft, zijnde de eigenlijke kern onzer strijdmacht, de infanterie, in 10 dagen tijds ruim ¼ versmolten; de munitie van de *gezamenlijke* berghouwitsers — die zonder reserve-voorraad te velde waren gezonden — uitgeput op 40 granaat- en ongeveer evenveel kartetsschoten na; grootendeels zeer vermoeide troepen en een gedrukte stemming: de hygiënische verhoudingen niet gunstig, en een langer verblijf binnen de Missigit, „waar het reeds begon te stinken", door den aanwezigen chef van den geneeskundigen dienst „hoogst schadelijk" geacht; ook toene-

mende onveiligheid binnen de Missigit, wier oostelijke face reeds geënfileerd werd uit de loopgraven van de overzijde der rivier; eene gebrekkige gemeenschap met het strand, die van uit het dicht begroeide terrein zonder wegen, waarvan de vijand alle schuilhoeken kende, gemakkelijk kon worden bedreigd, zooals zij reeds bedreigd was, en waardoor wij genoodzaakt zouden worden om al onze transporten sterk te convoyeeren; daarbij onvoldoende transportmiddelen, — welk een en ander, ook volgens Gen. v. Swieten, tot methodisch en voorzichtig opereeren dwingt; doch geen middelen daartoe, zijnde de expeditie niet uitgerust voor een geregelden aanval; ook geen tijd, staande de kwade moesson met zijn stortregens en overstroomingen voor de deur, terwijl de uitrusting ook niet op onder dak komen berekend was; de gemeenschap met de vloot heette dan niet verzekerd; geen bondgenooten; het politieke doel van den oorlog niet beperkt bij of bereikt met het nemen van den kraton: de groote inspanning en moeielijkheden eerst dan te wachten, zoo als de G. C. reeds den 14en aan den G. G. rapporteerde, de chefs bevroedden, de ervaring der tweede expeditie en van andere volksoorlogen bevestigd heeft: ziedaar zeker wel machteloosheid en het vooruitzicht niet alleen op dien „volkomen staat van *isolement*" op vijandelijken bodem, waarvan ook weer Gen. v. Swieten ten zijnen behoeve gewaagde, maar tevens op een staat van *denûment.*

Zoo deed die toestand zich *in concreto* gelden toen Kol. van Daalen, in den voormiddag van den 16en, de chefs tot eene conferentie vereenigde. Het resultaat daarvan was dat met eenparigheid van stemmen een hernieuwde aanval niet raadzaam werd geacht, en besloten om den volgenden dag naar het strand terug te keeren. Tot het afzien van een hernieuwden aanval leidden hoofdzakelijk de overwegingen van den ondervonden weerstand, de geleden verliezen, de onmogelijkheid om op dat terrein meerdere macht behoorlijk te kunnen ontwikkelen, de ongenoegzaamheid onzer strijdkrachten om na het nemen met veel opofferingen van de versterkingen in quaestie, de bezetting van het strand en de verzekering onzer gemeenschapslijn, met hoop op succes tegen 's vijands eigenlijk hoofdwerk te kunnen ageeren, terwijl wij dan nog slechts aan het begin zouden zijn en er steeds grooter moeielijkheden zouden komen. De terugkeer naar het strand volgde toen vanzelf: *in* de Missigit kon men niet langer blijven.

Men heeft het gegispt dat die conferentie gehouden werd kort na het geleden échec, voordat de gemoederen den tijd zouden gehad hebben om tot kalmte te komen, en de schijn is er. Het verslag van die conferentie geeft mij echter geenszins den indruk van

gejaagdheid, en allerminst dien van overdrijving; integendeel zijn daar gewichtige punten die tot de genomen beslissing zouden hebben bijgedragen, niet besproken geworden, en het besluit, om eerst den volgenden dag terug te gaan, toont dat de chefs de bezinning niet verloren hadden. Moeielijker is het de raadsvergadering die 20 April te Batavia gehouden werd van gejaagdheid en overdrijving vrij te spreken.

Ook het confereeren zelf heeft men gegispt: de opperbevelhebber moet geen conferentie beleggen waar het de legerleiding betreft, hij is de verantwoordelijke man. — Zeker, dat is hij en blijft hij in alle geval, en in den regel is het verkeerd dat hij zijne onderbevelhebbers raadpleegt. Maar talrijk zijn in de krijgsgeschiedenis de uitzonderingen [1]), zelfs bij vermaarde legerhoofden, en hier gold het niet een gewone daad van legerleiding, de wijze van opereeren, maar het nemen van het gewichtig besluit tot staking der operatiën, door een pas opgetreden opperbevelhebber. Ik houd mij overtuigd, dat indien van Daalen zijne korpskommandanten niet had geraadpleegd, hem dit nog meer tot verwijt zou zijn aangerekend. Het zou dan geheeten hebben dat mannen als b.v. de chef van den staf die den 10en de ontruiming van de Missigit afkeurde, als de luit.-kol. Boumeester, de tegenwoordige legerkommandant, en de bij uitstek dappere majoor Cavaljé, zich met dat besluit wel niet zouden hebben vereenigd. Nu het daarentegen met eenparige stemmen is genomen heeft het, zooals gen. Whitton zeide, *„eene groote beteekenis"*, een beteekenis die een op zich zelf staande beslissing van den opperbevelhebber geheel zou gemist hebben, een beteekenis die voor tegenstanders hinderlijk is en een reden om dat confereeren af te keuren. Die beteekenis krijgt nog meer gewicht nu juist de drie onderbevelhebbers, zoo even genoemd, den doorslag tot de genomen beslissing hebben gegeven. En ziet ook eens hoe conse-

[1]) Ook in de Indische krijgsgeschiedenis. B. v. na het échec van Djagaraga, bij de tweede Balische expeditie, werd den opperbevelhebber het houden van een krijgsraad voorgeschreven. En tegen het einde van de derde, na den aanval op ons bivak van Casoemba in den vroegen morgen van 25 Mei, waarbij Gen. Michiels doodelijk gewond was, hield de Luit. Kolonel van Swieten een krijgsraad, waarin de meerderheid zich zou verklaard hebben voor eene voorloopige staking der operatiën, doch die reeds te 11 uur door den terugtocht op Padang Cove gevolgd werd. Nu zijn er wel bedenkingen gemaakt tegen den terugtocht zelven, maar zoo ver ik weet niet tegen het houden van den krijgsraad of het tijdstip waarop deze gehouden werd; en hoewel de tijdruimte gering is, heet deze voldoende *om hem (den terugtocht) geheel en al het aanzien eener vrijwillige handeling te geven.* Zie: Gerlach, Neerlands heldenfeiten in Oost-Indië, D II, blz. 98; Weitzel, de derde Balische expeditie, blz. 174.

quent: men keurt het af dat van Daalen zijne onderbevelhebbers wel heeft geraadpleegd den 16en, doch keurt het evenzeer af dat hij hen niet heeft geraadpleegd den 17en over het voorstel tot terugkeer naar Java! Is het niet om met Jurien de la Gravière uit te roepen: „Fortune! que nous te devons de grâces quand tu nous secondes, et à quelles puériles critiques tu nous livres quand tu nous abandonnes!" [1])

Ook het besluit om niet andermaal aan te vallen is gegispt. Gen. Whitton werkte zelfs een nieuwen aanval op de kaart uit, doch verklaarde tevens dat die tactische bespiegeling, gegeven na afloop en onder geheel andere omstandigheden dan waarin zich de handelende personen te Atjeh bevonden, in billijkheid niet mocht leiden tot hunne beschuldiging en veroordeeling. Inderdaad, toen de legerkommandant dien aanval anderhalf jaar later in zijn rapport ontwierp, wist hij wat de expeditie niet wist, o. a. dat men den 16en April óór den kraton had gestaan. Reeds den volgenden dag, den 17en, zou die nieuwe aanval hebben moeten geschieden, hetgeen hem, in geval van mislukking, zeer zeker het verwijt van overhaasting zou hebben op den hals gehaald. Bovendien heb ik aangetoond dat zoodanige aanval, waartoe men o. a. de zware veldstukken uit elkander nemen, en van het strand door de modderige beneden-sawah dragen moest, bij „*steeds nijpend gebrek aan koeli's*" noodwendig een paar dagen van voorbereiding zou vereischt hebben. Die aanval kon slechts op hetzelfde punt, het eenige eenigszins toegankelijke, gericht worden, en de vijand die zoo actief was en met zulke „*verbazende snelheid*" werkte, zal wel niet hebben nagelaten dat punt terstond beter te verzekeren. Aan het neerschieten van de poort, zooals de generaal wilde, viel niet te denken; uit de Missigit was niet alleen van die naar de rivierzijde gekeerde poort maar van den geheelen kraton niets te zien, en de generaal heeft verzuimd om aan te geven „*de goede positie*" waaruit dat neerschieten wel had kunnen geschieden, voordat onze artillerie in dien *cul de sac* zelve was neergeschoten; zoodanige positie kan ik onmogelijk vinden en de tweede expeditie heeft ze evenmin gevonden. En wat kon dat geschut doen tegen de aarden wallen van den onzichtbaren kraton? Wat heeft de veel krachtiger artillerie van de tweede expeditie daartegen kunnen doen? Gen. Whitton verloor ook uit het oog de overweging van de chefs, dat men op het gegeven terrein onmogelijk meerdere macht behoorlijk ten aanval kon ontwikkelen. Aan verrassing viel niet meer te denken. Aan omtrekking nog minder, bij gebrek van troepen en

---

[1]) Rev. d. D. M. 1 Fevrier '81.

locale kennis. Kortom: een nieuwe *storm* zou hoogst waarschijnlijk een nieuw échec zijn geweest. Een de Roy van Zuidwijn zou hem mogelijk toch hebben beproefd: een voorzichtig veldheer, als gen. van Swieten b.v., hoogst waarschijnlijk niet, want de gevolgen van het nieuw échec, dat te wachten stond, hadden zeer ernstig kunnen zijn. Het afzien van een nieuwen *storm*aanval is uit het krijgskundig oogpunt te rechtvaardigen, zelfs al had men geweten dat men voor den kraton stond. Zoo moet, blijkens zijne conclusie, ook gen. Whitton gedacht hebben. Hij zou dus ook beter hebben gedaan zijne *tactische oefening op de kaart* voor zich te houden, want dergelijke bespiegeling vindt licht ingang bij leeken en onnadenkenden, en, zooals te voorzien was, is zij gretig aangegrepen door belanghebbenden en partijdigen om de chefs te treffen.

Te Batavia verkondigde men aanvankelijk, dat zij den kraton slechts voor 't grijpen hadden, want Albrecht was er immers reeds in geweest, en met den val van den kraton zou, volgens de algemeene verwachting, het staatkundig doel van den oorlog immers bereikt zijn! Dit was een der indrukken onder welke de Enquête werd ingesteld en die mede hare strekking bepaalde. Men kon denkelijk ook niet aannemen dat die kraton niet gevonden was, en hij met zijne *„hier en daar gescheurde en vervallen wallen"* en met zijne stukken geschut, zoo het heette *„tot niets dienstig en totaal ongeschikt om er gebruik van te maken"* ernstigen tegenstand kon bieden. Bovendien geen landmacht, en wat oneindig meer zegt dan vervallen sterkten en onbruikbaar geschut, een volk wiens zedelijke kracht „niet groot" werd geschat [1]).

De tweede expeditie is in alle opzichten een rechtvaardiging geweest van de eerste, ook ten opzichte van den kraton. Met driemaal meer macht, met veel beter en krachtiger strijdmiddelen en veel grooter terreinkennis werd zij weken opgehouden door dien *„vervallen"* kraton, van het *„diep vervallen"* Atjeh — nu eensklaps *„het hechte bolwerk der Atjehsche grootheid"* [2]) — van wiens omwalling, zegt gen. v. Swieten, men uit de Missigit, ondanks den geringen afstand, niets kon zien en ook niets kon verkennen. En hoe viel hij toen nog? Werd hij stormenderhand genomen? Neen, door omtrekking die de bezetting noopte om in tijds af te trekken. Het *„terrein*

---

[1]) Dat de moreele eigenschappen den doorslag geven, hebben de Transvaalsche boeren weer bewezen; zonder sterkten, zonder geschut, zonder eigenlijke landmacht hebben zij over de Engelsche strijdmacht gezegevierd door moed, beleid en energie, gesteund door een groote mate van gehardheid en bedrevenheid en bezield door vrijheidsliefde.

[2]) »De Waarheid" blz. 270.

is van dien aard, zoo sprak gen. v. Swieten in zijn telegram van 24 Januari '74, *dat een aanval de vive force zeker zou zijn afgeslagen, en zonder deze gelukkige manoeuvre versterking niet had kunnen worden geforceerd. Nu vijand zijn gemeenschap verloren had, was uitslag beslissend.*" Indien gen. v. Swieten niet de algemeene opvatting en dwaling omtrent den kraton gedeeld had, dan zou hij met die woorden zijn eigen veroordeeling hebben uitgesproken, want met de macht waarover hij beschikte, had hij terstond kunnen doen wat aan de eerste expeditie was aanbevolen, doch waartoe deze niet in staat was, namelijk omtrekken. En waarom liet de Indische regeering die volzinnen weg uit de officieele Javasche Courant? Met welk recht en welk doel? Het staatsbelang kan zeker niet worden ingeroepen waar het een afgedane zaak, een terreinquaestie gold, en de Nederlandsche Staatscourant begreep dat ook zoo. Nu men het feit niet kan ontkennen, en niet rondweg wil erkennen, geeft men beschouwingen en eenige groote woorden. — De zienswijze in die volzinnen uitgesproken was reeds verkondigd in vorige telegrammen van gen. van Swieten, heet het thans. — De Indische regeering zou dus eigenlijk slechts de herhaling hebben weggelaten. Geloove wie kan aan dat purismus en die grammaticale bezorgdheid van de regeering! Maar wat meer is, geen van die zoogenaamde equivalenten uit vorige telegrammen zegt, wat de geschrapte volzinnen van het telegram van 24 Januari te kennen geven. Zij zeggen wel, dat er nog veel te werken bleef om den kraton aan den moedigen vijand zonder aanzienlijk verlies te ontnemen, wegens „*bedekt terrein en achterliggende veldwerken*"; of dat de kraton moest worden berend „*om (zijn) val zeker te maken*"; alleen dat telegram van 24 Januari zegt pertinent en absoluut, *dat uithoofde van het terrein een aanval de vive force zeker zou zijn afgeslagen en dat de versterking daarom niet zonder omtrekking had kunnen worden geforceerd.* En dat is juist waarop het hier aankomt. Stormen zou niets geholpen hebben uithoofde van het terrein waarop men, zooals in de conferentie van den 16en gezegd was, meerdere macht onmogelijk behoorlijk kon ontwikkelen; en het terrein was van de eerste op de tweede expeditie niet veranderd. In die woorden van gen. v. Swieten ligt dus een rechtvaardiging opgesloten van het beleid der eerste expeditie, En waar men nu bij de beoordeeling van die expeditie zooveel hartstochtelijkheid en parti-pris ziet; waar men staat tegenover een enquête op zoo krenkende en compromitteerende wijze ingeleid, en op zulke eenzijdige en partijdige wijze gehouden als ik in mijn „Critiek" heb aangetoond; waar men ziet hoe haar rapport dikwijls de afgelegde getuigenissen gebruikt of

niet gebruikt, of partij trekt van verdachte documenten en verklaringen, steeds ten nadeele van de chefs terwijl de regeering gespaard wordt, — waar men dat alles ziet, daar heeft men het recht om wantrouwend te zijn tegenover de verminking van een telegram waarvoor geen aannemelijke grond kan gegeven worden; daar is het plicht om de beteekenis van de geschrapte volzinnen te peilen in verband met de vroegere opvatting en met de strekking der Enquête; daar volgt natuurlijk de gedachte aan de zucht der regeering om de erkenning harer verkeerde beoordeeling van het beleid der expeditie zoo lang mogelijk te vermijden. En waar in een boek, voor welks inhoud G.-G. Loudon zedelijk verantwoordelijk is, alle schuld is gegeven aan den G. C. en zijn kolonels, aan wie de middelen van verdediging ontzegd zijn; waar dezelfde pen zich elders niet ontzien heeft hen te beschuldigen van een onbedwingbaren lust om heen te gaan, van verdichting hunner telegrammen over het weer, enz.; waar de regeering zich niet ontzien heeft te handelen op geruchten en geheim gehouden berichten, en men dit moet veroordeelen, — daar ontziet men het eerder met anderen mee te fluisteren dan een zoo gemotiveerd vermoeden als het bovenstaande openlijk uit te spreken. Wie nu persoonlijk bij de verminking van dat telegram betrokken is, moet ik in het midden laten; waar het een regeeringstelegram geldt kan ik intusschen niet anders spreken dan van de regeering. Maar de G.-G. kan niet alles zelf doen of contrôleeren, en 't is, meen ik, sedert voldoende gebleken dat de heer Loudon zijn vertrouwen niet altijd in de beste en veiligste handen gesteld heeft. Eindelijk welke ook de toedracht der zaak zijn moge, de geschrapte volzinnen hebben historische waarde en moeten gehandhaafd worden.

Terugkomende op de zaak zelve, aarzel ik niet te herhalen dat het afzien van een nieuwen *storm*aanval in den geschetsten toestand uit het krijgskundig oogpunt te rechtvaardigen is. Indien men geweten had dat men voor den kraton stond, zou men tot een *geregelden, stelselmatigen* aanval of tot omtrekking hebben moeten besluiten, doch daartoe ontbraken de middelen, de gegevens en de tijd. En verder, indien de kraton al eens genomen was, dan zou wel het eerste strategisch object bereikt, of om met gen. Whitton te spreken, „een schoon wapenfeit" bevochten zijn geweest; maar dat schoone wapenfeit zou ons niet veel verder hebben gebracht, want de ervaring heeft bewezen dat het staatkundig doel van den ooriog, de onderwerping van Atjeh, daarmede niet bereikt was, en dat de eerste expeditie, die dit te kennen gaf, dus juist heeft gezien. En op grond der ervaring moet verder met gen. Whitton *„stellig betwijfeld worden of de eerste expeditie ook*

na versterking, toen in 1873, *nog wel* lang *daar had kunnen blijven zonder groote calamiteiten ten gevolge te hebben*" want die expeditie was niet uitgerust op vestiging of overwintering, en de ervaring van de tweede expeditie, voor welke in dit opzicht alles was voorbereid, heeft ook alweer voor iederen leek duidelijk gemaakt [1]) dat de tijd om de troepen tegen een op handen zijnden regenmoesson onder dak te brengen en te verzorgen aan de eerste geheel zou ontbroken hebben. Behalve door 's vijands lood zouden onze troepen versmolten zijn door ziekten, waarvan de sporen zich reeds begonnen te vertoonen [2]), en die zich in den vervuilden en verpesten kraton zonder behoorlijk drinkwater maar met overvloed van hemel- en inundatiewater zeker sterk zouden hebben ontwikkeld. Eindelijk heeft de ervaring van de tweede expeditie geleerd, „*dat een bezethouden met veel meer hulpmiddelen, na een groot succes, en met voor ons daar tegen verwachting gunstig weder eene in het geheel niet gemakkelijke zaak is,* — inderdaad, men herinnere zich Pel's worstelstrijd — *en daartoe meer middelen aan personeel en materieel noodig zijn dan waarover in April, Mei, Juni* 1873 *kon worden beschikt*" [3]). Zoo getuigde ook weer gen. Whitton. Men zou dus niet alleen niet den tijd hebben gehad, maar ook niet de middelen om zich in te richten en te handhaven. Leeren die feiten en de verklaringen van den Legerkommandant dat ons werkelijk slechts een veel droeviger en voor ons prestige veel fataler échec — een tweede Badjoa — te wachten stond, die verklaringen leeren ons tevens ten overvloede hoe goed de regeering ten oorlog was voorbereid. Maar, 't is reeds gezegd en gebleken, te Batavia had men de onderwerping van Atjeh vereenzelvigd met den val van den kraton; zoo was zelfs nog de opvatting van gen. v. Swieten bij de tweede expeditie; vandaar dat de regeering den toestand niet onbevangen en nuchter inzag, en verder, misleid door onjuiste of kortzichtige berichten en voorstellingen, het betwijfelde of zij wel van goeden raad gediend was door de hoofden der expeditie die in tijds tot staking en terugkeer adviseerden, en dat zij jegens hen handelde zoo als zij gehandeld heeft.

Dat voorstel tot staking werd gedaan door de conferentie van 17 April, gehouden door den G. C met den opperbevelhebber, den chef van den staf en den komt. der zeemacht. Het werd gedaan, nu van politieke onderhandelingen geen sprake meer was geweest, op krijgs-

[1]) Zie Kap. Borel »Onze vestiging in Atjeh."

[2]) Verklaringen van den Chef van den geneeskundigen dienst en van maj. Cavaljé.

[3]) Rap. Whitton, blz. 28.

kundige gronden in verband met den moesson. Die krijgskundige gronden waren hoofdzakelijk, dat de middelen, waarover men tegen een overmachtigen en hoogst verwoeden vijand beschikte, onvoldoende waren gebleken, en dat *„wanneer nog zoo spoedig versterking mocht kunnen worden gezonden, hiermede in elk geval zooveel tijd zou verloopen, dat het seizoen, hetwelk reeds bij de uitrusting der eerste expeditie als het alleen geschikte werd aangegeven, feitelijk zou zijn verstreken, en men dus de krijgsverrichtingen in het ongunstige seizoen opnieuw zou moeten aanvangen"*. Afgescheiden daarvan, antwoordde de komt. der zeemacht in algemeenen zin ontkennend op de vraag, *„of gedurende den kwaden moesson de reede van Atjeh een veilige ligplaats voor de schepen zou blijven aanbieden en de gemeenschap van de reede met het strand niet verbroken zou worden."*

Dat waren de motieven die de regeering te Batavia in hare raadsvergadering van 20 April hoofdzakelijk had te proeven en waarbij de conferentie van 17 April te Atjeh zich des noods had kunnen bepalen. In hoever de strijdmiddelen niet voldoende waren kon de regeering wel niet juist beoordeelen, maar het moest haar toch duidelijk zijn geworden dat de expeditie veel ernstiger tegenstand had ondervonden dan waarop gerekend was, en dat van strategische verrassing geen sprake meer kon wezen. Zij moest begrijpen dat eene stelselmatige oorlogsvoering daarvoor in de plaats moest treden; dat alvorens andermaal het binnenland in te rukken nu gezorgd moest worden voor eene behoorlijke operatie-basis, en dit te meer dewijl hare eigen gegevens den kwaden moesson reeds met April verwachtten en de Atjehsche kust slechts tot Mei *„minder gevaarlijk"* achtten. Zou nu de regeering, afgescheiden van verdere beschouwingen die tot hare misvatting van den werkelijken toestand te Atjeh aanleiding gaven, het op zich hebben kunnen en durven nemen om de expeditie te doen blijven, in tijds te zorgen voor het noodige tot overwintering, en zonder haven of verzekerde gemeenschap met het strand en eene scheepsmacht als gebleken is en bekend was, de operatiën in het regenseizoen te doen hervatten? Kon zij toen zelfs wel beschikken over de daartoe noodige middelen aan personeel en materieel? Zeker neen, en daarmede was de quaestie beslist.

Voor den onpartijdigen en ernstigen geschiedschrijver zou ik hier de pen kunnen neerleggen. Hij weet nu genoeg van oorzaken en gevolgen om zijn oordeel over de eerste expeditie te kunnen vestigen, en uit te maken aan wie — chefs of regeering, krijgskundige of staatkundige leiding — de schuld harer mislukking hoofdzakelijk toekomt. Het overige van het debat loopt over „dialectische lijster-

strikken en strategische mollenvallen" zou Vosmaer zeggen, — die de regeering beneden zich geacht moest hebben om tegen hare agenten te doen gelden zooals zij deed, die vooral nu de ervaring zoo duidelijk gesproken heeft niet meer als wapens tegen hen gebruikt moesten worden. In mijne „critiek" heb ik ze uitvoerig besproken; hier zal ik enkel het voornaamste beknopt in herinnering brengen.

Ik heb gezegd en aangetoond dat de motieven der conferentie van 17 April hierboven aangehaald, voldoende waren voor de beslissing der wenschelijkheid tot terugkeer. Al het verdere kon alleen *de urgentie* van den terugkeer gelden. Zoo de zienswijze door den komt. der zeemacht in het proces-verbaal uitgedrukt, dat de kwade moesson reeds was ingevallen, zich grondende op hetgeen omtrent het begin van dien moesson bekend was en zijn eigen aanwijzing van 1871, in verband met de reeds ingetreden westelijke koelten en enkele regen- en windbuitjes, die men opgeteekend vindt 11, 12, 13 en 14 April, voorboden die in de gegeven omstandigheden zwaarder moesten wegen dan zij anders zouden gedaan hebben [1]). Zoo vooral de uitdrukking in het individueel telegram van den G. C., buiten weten van de militaire chefs opgemaakt en verzonden, dat onze positie langer onhoudbaar was en geen halve maatregelen konden strekken om daarin gewenschte verandering te brengen, — waarschijnlijk doelende op de versterking den 14en door hem aangevraagd, en die inderdaad een halve maatregel of minder zou geweest zijn. — 't Is verklaarbaar dat de regeering deze zinsneden met elkander in verband brengende, het eerste oogenblik gedacht heeft aan een toestand langer onhoudbaar om den moesson, aan een reeds bestaand gevaar, zoo alsblijkt uit het proces-verbaal der raadsvergadering van 20 April en uit de woorden waarin hare beslissing vervat is. Een aandachtige lezing en overweging van de stukken, zou haar echter spoedig tot juister inzicht hebben kunnen en moeten brengen. Het proces-verbaal der Atjehsche conferentie namelijk, van denzelfden 17en April als het individueel telegram van den G. C., duidt op geen enkel reeds aanwezig gevaar, en spreekt van de gevolgen van den moesson ook niet als van feiten, maar als van *toekomstige* dingen. Dit blijkt reeds zoo duidelijk mogelijk uit de hierboven medegedeelde vraag: „of gedurende den kwaden moesson de reede van Atjeh eene veilige ligplaats voor de schepen *zou* [2]) blijven aanbieden, en de gemeenschap van de reede met het strand niet verbroken *zou* [2]) worden"? Die ligplaats was dus nog veilig, die gemeenschap was

---

[1]) Zelfs het E. R. erkent teekenen van kentering.

[2]) Ik cursiveer.

dus nog niet verbroken. En daarop zegt de komt. der zeemacht welke „zijns inziens" de gevolgen van den kwaden moesson zouden zijn, namelijk: dat hooge zeeën en hevige branding het behoud van de toenmalige ankerplaats niet doenlijk „*zouden*" [1]) maken, terwijl de buien uit het NW. dikwerf elke gemeenschap met den wal afsluiten. Dus andermaal geen feiten, maar slechts een zienswijze. Twijfel was, dunkt me, niet mogelijk. En nu volgde nog ten overvloede het telegram van den opperbevelhebber aan den legerkommandant van 18 April, dus van een dag later dan de conferentie-stukken en dan het individueel telegram van den G. C. Dat telegram, „*staande de raadsvergadering ontvangen*", vermeldt beknopt de krijgsverrichtingen van 14 — 17 April, verwijst naar het voorstel aan de regeering gedaan; zegt vervolgens: „*geest der troepen wat gedrukt door verliezen en onverwacht verwoeden tegenstand, gezondheidstoestand nog gunstig,*" en eindigt met het cijfer van de gesneuvelden en gekwetsten. Dus andermaal geen reeds aanwezig gevaar, maar wel een nog gunstige gezondheid. Eindelijk, indien er eenig *periculum in mora* bestaan had, dan zou de expeditie toch wel eigener autoriteit hebben moeten handelen en niet eerst een beslissing hebben gevraagd aan de regeering waarmede verscheidene dagen gemoeid waren.

Het proces-verbaal nu van die raadsvergadering 20 April te Batavia gehouden en in mijne „critiek" in zijn geheel opgenomen, geeft geenszins den indruk van eene dergelijke kalme overweging; integendeel, dat staatsstuk draagt doorgaande den stempel van alarmeering en misvatting, van overdrijving en gejaagdheid. Op den voorgrond staat niet het proces-verbaal der Atjehsche conferentie, maar die uitdrukking uit het individueel telegram van den G. C., dat de positie langer onhoudbaar is en geen halve maatregelen die ten goede kunnen keeren. Het „*eerste alles afdoende bezwaar*" is niet dat het seizoen te ver verstreken is om nog in tijds te kunnen zorgen voor het noodige tot hervatting der operatiën in het alleen daarvoor geschikte jaargetij, het motief van de landmacht; maar „*het even vroeg als* k r a c h t i g [1]) *doorkomen van het ongunstige seizoen*"; en even als de kracht van dien moesson wordt overdreven, worden ook de gevolgen overdreven die kol. Koopman daarvan verwachtte, waar de vice-admiraal „het *onmogelijk verklaart om in de eerste twee maanden de gemeenschap met den wal te onderhouden*"; hij ziet daarin den ondergang van de landmacht, doch wijst tevens op den „*treurigen toestand onzer maritieme middelen, voor wie bij eene*

---

[1]) Ik cursiveer.

expeditie als deze, een zoo belangrijke rol is weggelegd!" Ook de legerkomt. vindt den toestand *„hachelijk"; „*volgens een door hem, staande de vergadering, van den opperbevelhebber ontvangen telegram, zegt het proces-verbaal, *is de stemming der troepen gedrukt en zijn alle omstandigheden even ongunstig met vooruitzicht van verergering bij den dag al naarmate de slechte moesson in hevigheid toeneemt": *[1]) wij weten dat in bedoeld telegram niets van dit alles voorkomt dan dat de geest der troepen *wat* gedrukt was. De G. G. *„vertrouwt dat een eervolle retraite nog uitvoerbaar is"*, enz. Kortom: allerwege de bewijzen van alarmeering en misvatting, van overdrijving en een gejaagdheid, die er zelfs toe leidt dat een telegram in de vergadering ontvangen en *„voorgelezen zonder eenige weglating"*, zegt genl. Whitton, zoo verminkt en bezwarend in het proces-verbaal wordt teruggegeven! Geen wonder. Men verwachtte spoedi gden kwaden moesson, men vreesde zijn gevolgen voor een expeditie die daarop niet was uitgerust; en denzelfden dag dat de stukken te Buitenzorg werden ontvangen en onderwijl zij te Batavia nog ontvangen worden, worden zij hier in rade overwogen, wordt de beslissing genomen en verzonden, alles om zoo te zeggen in één adem! En de termen van die beslissing der regeering zijn conform aan de beraadslaging: *„op afdoende argumenten door krijgsraad* (lees: conferentie) *aangevoerd,* v o o r a l o o k w e g e n s h o o g s t o n g u n s t i g j a a r g e t i j, [1]) *machtig ik u, de expeditionaire macht* o n m i d d e l l i j k [1]) *te doen terugkeeren"* enz.

En toen het nu uit de telegrammen van de hoofden der expeditie van 25 April aan de regeering bleek, dat het jaargetij nog niet zoo *„hoogst ongunstig"* was als in haar eigen telegram, en dat geen direct gevaar aanwezig was noch vanwege den moesson, noch van den vijand, had zij toen wel het recht om hare misvatting uitsluitend aan hen te wijten? Zou zij allerminst toen niet hebben moeten komen tot beter inzicht van den werkelijken toestand en ruimer opvatting van de hier bedoelde uitdrukkingen, in plaats van zich nog verder van het spoor te laten brengen door onjuiste of kortzichtige geruchten en berichten van het oorlogstooneel? En op grond van die *„geruchten"* volgt nu die zoo verdachtmakende kabinets-missive van den G. G. van 6 Mei, waarin Z.Ex. o. a. zegt dat de krijgsraad (lees conferentie) te Atjeh hem de staking der krijgsbedrijven en de terugroeping onzer expeditionnaire macht als *„gebiedend noodzakelijk"* heeft voorgesteld, terwijl het proces-verbaal der conferentie die staking als *„allezins wenschelijk"* in over-

---

[1]) Ik spatiëer en cursiveer.

weging gaf; die verder den legerkomt. gelastte van de korps.-komn. der expeditie bij aankomst te Batavia, een schriftelijk advies te eischen over het beleid van den opperbevelhebber onder wiens bevelen zij nog stonden, en over de wijze waarop deze zijn plicht had volbracht, — eene handeling zoo krenkend, zoo anti-militair en strijdig met alle krijgstucht als het maar zijn kan. En vóórdat nu rapport of journaal van de expeditie was ingekomen, werd verder die beruchte enquête ingesteld, in die raadsvergadering van 18 Mei waarin de legerkommandant „*krachtig*" protesteerde, doch zwichtte voor de „*stemming* [1]) *van den voorzitter*" gesteund door de overige aanwezigen, [2]) — andermaal eene handeling die de chefs diep moest krenken en compromitteeren want daarmede gaf de G. G. duidelijk te kennen dat hij hunne rapporten a priori niet vertrouwde en dus tot andere middelen toevlucht moest nemen om achter de waarheid te komen. Zijn dat wel de handelingen van een bedachtzame regeering, en moet men niet aannemen dat teleurstelling over het geleden échec waar men zich met eene gemakkelijke en spoedige overwinning had gevleid den opperlandvoogd de kalmte tot beraad deed verliezen, blind maakte voor de fouten en tekortkomingen van de regeering zelve, voor den werkelijken toestand en de diepere oorzaken der mislukking, en toegankelijk voor verkeerden raad?

Bij de enquête zelve zal ik niet lang blijven stilstaan. Een enquête is goed, mits zij goed gehouden wordt. In mijn „critiek" heb ik met talrijke bewijzen aangetoond dat dit hier niet het geval is geweest. Er is al dadelijk iets onbestemds en tweeslachtigs in die enquête op te merken. Haar doel was — zoo beweert men nog — om onze kennis van de Atjehsche krijgsaangelegenheden te vermeerderen ten behoeve van eene volgende expeditie, hoewel men uit het onderzoek door den legerkomt. gehouden reeds alles wist wat in dat opzicht werkelijke waarde had. Waarom er niet rond en openlijk voor uitgekomen, dat het doel was om het gedrag van de aanvoerders te onderzoeken, en hunne schuld aan het mislukken van de onderneming te constateeren? Zulk een onderzoek is gewettigd, en zelfs vaak in het belang van een aanvoerder. Maar men moet het dan ook duidelijk zeggen; men moet niet op bedekte wijze een blaam trachten te werpen op een bevelhebber, terwijl men den schijn aanneemt alsof men zijn getuigenis inroept alleen om daardoor de krijgsaangelegenheden meer op te helderen; men moet hem dan ook de gelegenheid geven zich te verdedigen tegen de critiek van der-

[1]) Ik cursiveer.

[2]) Zie het protest van gen. Whitton van 31 Maart 1875 in de *Javabode*.

den; vóór alles moet zoodanige enquête worden toevertrouwd aan een onpartijdige leiding die zoo noodig de regeering zelve niet ontziet, en, waar over krijgskundige handelingen moet geoordeeld worden is krijgskennis een volstrekt vereischte.

Aan die eischen nu heeft deze Enquête niet voldaan, en kon zij moeielijk voldoen, deels uit den aard van haar oorsprong deels tengevolge van de samenstelling der Commissie. Dat kan geen twijfel lijden voor hem die haar arbeid aandachtig gevolgd heeft; eenzijdigheid en partijdigheid, haar parti-pris spreken luide daaruit; haar gemis van krijgskennis of van krijgskundig oordeel wordt door de kolonels van Daalen en Egter dikwijls op de meest onbewimpelde wijze ten toon gesteld, of verraadt zich in vragen die soms onbegrijpelijk zijn, die men haast niet kan aannemen dat in ernst zijn gedaan, en die dan soms ook antwoorden uitlokken niet getuigende van grooten eerbied voor de Commissie. Op haar rapport kan men daarom geenszins afgaan, en dat heeft slechts een zeer betrekkelijke waarde. Dan hoewel het ten slotte alles tracht weg te cijferen wat het voorstel tot staking rechtvaardigt, dringen zich toch feiten en verschijnselen op die zich niet laten wegcijferen, feiten en verschijnselen die den doorslag hebben gegeven en moesten geven, die voor den geschiedschrijver een sleutel zijn en een nekslag voor alle chicanes. Zoo b.v. de weerbaarheid van den vijand, waarover wij het E. R. hebben gehoord, die in het terrein zulk een krachtige bondgenoot vond en getuigt van moreele eigenschappen waarbij cijfers op den achtergrond geraken, een en ander in tegenstelling met de gebleken waardeering en verwachtingen van vóór den oorlog en met de latere van sommigen die niet in 't vuur kwamen. Zoo de treurige toestand van onze maritieme middelen, die wij insgelijks van het E. R. hebben vernomen. Zoo de vrees die het constateert *„dat in het algemeen bij de landmacht heeft bestaan, dat weldra de kwade moesson in de grootste hevigheid zou uitbarsten, dientengevolge de schepen het niet meer op de reede van Atjeh zouden kunnen uithouden, en de verbreking der communicatie met den wal en de schepen daarvan het noodwendig gevolg zou wezen"*, — eene vrees die de Legerkommandant *„al bij aankomst der troepen te Batavia"* geconstateerd had, zoodat daaromtrent al dadelijk geen twijfel meer behoefde te bestaan, en waaruit ook hem, in verband met de latere officiëele bescheiden bleek, dat het corps officieren te Atjeh *„vrij algemeen"* van meening was geweest, *„dat het zaak was naar Java terug te keeren, hoofdzakelijk met het oog op den moesson met de daarmede in verband staande toestanden van de kust en de landstreek, welke meening ontstaan moet zijn door wat men er, vóór*

het vertrek van Batavia en later nog, van heeren van de vloot van gehoord had." Ook dit laatste is bij de Enquête bevestigd. Ziet, dergelijke feiten en verschijnselen laten zich niet wegredeneeren. Die geconstateerde vrees voor een spoedig te verwachten regenmoesson, in de eerste plaats geput uit de gegevens aan de expeditie verstrekt, en voor zijne gevolgen waartegen men niet gewapend was, die vrees laat zich niet omzetten in „*een verdichtsel*" van de chefs, allerminst door gen. van Swieten, die een jaar later juist op hetzelfde tijdstip heenging „*omdat de hoofdmacht, gelegerd zooals zij was, niet langer blijven kon dan tot het einde van den drogen moesson.*" [1]) En toen hadden zich nog geen voorboden vertoond.

Is onder de omstandigheden die ik geschetst heb het voorstel tot staking en terugkeer te verklaren, de regeering kon niet anders doen dan te beslissen zooals zij deed. Maar zelfs de verdiensten van dien maatregel heeft zij door hare latere houding verbeurd. De G. G. althans heeft zich die verdiensten uit kortzichtigheid afgesneden. In het bekende boek van zijn adjudant, — een boek dat in de eerste plaats dienen moest om te toonen hoe de schrijver Indië meê geregeerd heeft; tot de samenstelling waarvan de G. G. 's Rijks archief, dat voor de tegenpartij gesloten bleef, voor hem openstelde — een gelijksoortige daad als waarvoor Arnim in Pruisen zoo zwaar moest boeten; een boek vol verguizing voor de tegenpartij en vroegere ondergeschikten, en stuitende lof voor hemzelven, — in dat boek is geargumenteerd dat die beslissing over den terugkeer niet was een *bevel*, maar slechts eene *machtiging*, waarvan men dus geen gebruik had moeten maken toen het bleek, dat de moesson nog niet was doorgekomen zooals men 17 April in het algemeen vreesde, en waarmede hij dus de verantwoording voor en de mérites van den terugkeer van zich afwerpt. In mijne „Critiek" heb ik reeds gezegd dat die quaestie voor mij geen quaestie is, want zelfs in geval van een positief bevel zouden de hoofden der expeditie om nadere beslissing hebben moeten vragen, indien de omstandigheden die geleid hadden tot hun voorstel, inmiddels zoo ten gunste waren veranderd, dat er wel gegronde hoop bestond op het vereischte succes. Niet om de zaak zelve dus, maar om hare moraliteit kom ik er op terug. Afgescheiden daarvan dat alleen de regeering kon beslissen, of het staatsbelang eischte dat de expeditie bleef in weerwil van de conferentie-motieven; dat zij feitelijk tot terugkeer besliste door het afzien van dien halven maatregel, het zenden van twee bats.

[1]) Brief aan Gen. Knoop in »Het Vaderland" van 23 Oct. '74.

versterking, enz. plaatste zij in de Javasche Courant van 22 April 1873 de officieele mededeeling: „*de regeering heeft besloten, wegens het hoogst ongunstig jaargetijde, waardoor de gemeenschap met den wal weken lang verbroken kan zijn, de expeditie tegen Atsjin tijdelijk te staken, om haar met kracht te hervatten in gunstiger seizoen;*" en lezen wij in de kabinets-missive van den G. G. van 6 Mei daaraanvolgende o. a.: „*niet dan met den grootsten weerzin besloot ik..... tot het doen terugkeeren der expeditionaire macht*" enz. Doch ik herhaal het, op dit alles wijs ik niet om de quaestie zelve. Machtiging of bevel, of het weêr den 25en nog goed was of niet, het was goed dat de expeditie terugkeerde; nu men den spoedig verwachten kwaden moesson, — die zooals ik in mijne „Critiek" aantoonde, ook intrad voordat men daartegen verzekerd had kunnen zijn — nu men dien moesson acht dagen nader bij was, waren de conferentie-motieven nog klemmender; het was goed dat de expeditie terugkeerde om haar voor droeviger en fataler échec te behoeden.

De handelingen van den G. C., den heer Nieuwenhuijzen, bij deze gelegenheid, zijn dikwijls besproken en niet altijd gunstig; uit het hierboven bedoelde boek blijkt o. a. dat de G.-G. hem eigenlijke en eervol ontslag onwaardig keurde. Op ontvangst van de regeerings-beslissing namelijk zou hij, wiens individueel telegram van den 17en den toestand langer onhoudbaar achtte, om zich te dekken, zich ontevreden hebben getoond dat de expeditie moest terugkeeren zonder haar doel te hebben bereikt, waardoor natuurlijk het meeste voedsel zou gegeven zijn aan die kortzichtige geruchten en berichten van het oorlogstooneel die zooveel kwaad stichtten. Men heeft den heer N. echter de mogelijkheid ontnomen om zich te verdedigen door hem het gebruik te weigeren van de officieele stukken, hoewel hij o. a. met die stukken was aangevallen. En hoewel ik geen roeping gevoel om den handschoen ook voor hem op te vatten, moet ik toch de vraag doen, of een ambtenaar, een voormalig vice-president van den Raad van Indië, zoo geheel en al overgeleverd mag worden aan de willekeur der regeering. En dat er ook te dezer zake wederhoor noodig is, heb ik in mijn „Critiek" reeds doen gevoelen. De heer N. kòn zich op die wijze ook niet dekken; hij had de opperste macht in handen; hij kon, zoo hij dit mogelijk en doelmatig achtte, voorloopig bevelen dat de expeditie zou blijven. Dat hij dit niet heeft gedaan zal wel zijn omdat ook hij zwichtte voor de omstandigheden, omdat ook hij, evenmin als de regeering te Batavia of wie ook, er voor kon instaan dat de gemeenschap met den wal niet „*dikwerf*" verbroken zou worden, en dat met zoo

spoedig mogelijk gezonden versterking het doel van den oorlog wel bereikt had kunnen worden voordat het alleen geschikte operatie-saizoen verstreken zou zijn en de troep onder dak gebracht. De beschuldigingen tegen den heer N. ingebracht verder ter zijde latende, zien wij in zijne houding bij den terugkeer der expeditie een nader bewijs van de kracht der motieven die er toe leidden.

Het misnoegen van den G. G. over het mislukken van de expeditie is natuurlijk. Zelfs kan men begrijpen dat hij, na zich met een spoedige en gemakkelijke overwinning gevleid te hebben, in de eerste oogenblikken van teleurstelling, door kortzichtige of onjuiste berichten en door verkeerden raad, zich tot afkeurenswaardige handelingen liet verleiden. Doch na jaar en dag, en nu de ervaring geleerd heeft met welke omstandigheden en welken vijand wij te maken hadden, moest men tot beter en billijker inzicht gekomen zijn. En nu men dien allertreurigsten toestand van onze marine en de mousson-quaestie niet langer kan doodzwijgen, kome men niet weer aan met de aanvankelijke bewering dat de vijand toen onvoorbereid was, want die bewering gaat niet meer op na hetgeen bekend is geworden omtrent zijn bewapening en gezindheid, zijn wetenschap met onze toebereidselen, en na hetgeen gebleken is uit zijn houding; de Atjehers waren toen wat minder gereed met versterkingen als bij de tweede expeditie, maar zij hadden ook toen wapens, kruid en lood en geoefende strijders in overvloed, een moeielijk en onbekend terrein tot bondgenoot, en.... een onversaagden moed die meer beteekent dan doode middelen, hetzij hij voortspruit uit fanatisme of uit patriotisme; die moreele eigenschappen nu, waarvan zij zulke doorslaande bewijzen hebben gegeven, zijn hun zeker niet aangewassen in de weinige maanden tusschen onzen eersten en onzen tweeden tocht; zelfs getuigde de opperbevelhebber van dien tweeden tocht, „dat het échec door ons geleden, hoezeer met veel ophef verspreid, niet de uitwerking op de gemoederen gehad heeft die men er van verwachtte" [1]). Een volk als de Atjehers was en is niet bij verrassing te overwinnen, zulk een volk is steeds voorbereid. Dat alles moest de heer Loudon thans duidelijk zijn, en hij moest zich genoopt hebben gevoeld tot spreken, waar verscheidene regeeringspersonen reeds te kennen gaven dat men Atjeh niet kende, m. a. w. dat men zich in de Atjehers vergist heeft. Hij zal toch niet voedsel willen geven aan het verwijt dat wijlen de hoofdredacteur van „de Indiër", de Heer van Lier, eenmaal tot hem richtte, namelijk dat hij op staatkundig gebied steeds mank ging aan het euvel

[1]) »De Waarheid" blz. 64.

„om eigen schuld op anderen te werpen”, en dat die tactiek „mede ten opzichte van al de feilen, misgrepen en verzuimen, gedurende den oorlog met Atjeh, is gevolgd” [1])? 't Zou ook weinig baten. Voor het oogenblik moge men de menigte zoo op het dwaalspoor houden, de geschiedenis, al komt zij bij ons ook steeds wat laat, zal uitspraak doen; en die geschiedenis zal, meen ik, zeggen dat de heer Loudon in dit opzicht niet berekend is geweest voor zijn taak als staatsman en landsbestuurder. Die taak, ik erken zulks, is bijzonder moeielijk geweest; gaarne ook breng ik hulde aan zijn vele uitmuntende hoedanigheden, maar hij heeft, meen ik, getoond te kort te komen in de eigenschappen die een regent vooral in moeielijke tijden en beslissende oogenblikken hebben moet: helder doorzicht, bedaardheid en zelfstandigheid.

Dat ik den gewezen opperlandvoogd echter lang niet verantwoordelijk acht voor al de feilen, misgrepen en verzuimen van de staatkundige inleiding en voorbereiding heb ik reeds te kennen gegeven waar ik de beteekenis verklaarde die ik hier aan het woord regeering hecht, en vraag waar de parlementaire enquête blijft die moet uitmaken wie ten deze schuld hebben, wie de eigenlijke auteurs van den oorlog zijn. Zoolang die enquête niet gehouden is blijven wij daaromtrent in het onzekere. Aan die onzekerheid nu moet een einde komen, niet om de personen, maar om de zaak. Het staatsbelang eischt zeker dat een expeditie niet mislukt. Maar het staatsbelang eischt in de eerste plaats dat geen expeditie, dat geen oorlog ondernomen wordt zonder bepaalde noodzakelijkheid, zonder ernstige en degelijke voorbereiding. En een oorlog, die, indien hij al geëindigd mag heeten, gedurende 7 jaren onze beste krachten vereischt heeft, ons koloniaal bestaan bedreigde, duizenden menschenlevens kostte, ellende bracht over tien- en honderdduizenden, en wellicht een paar honderd millioen schats verslond, zulk een oorlog is, dunkt me, een parlementaire enquête wel waard. Wordt die niet gehouden, dan zal Nederland te minder gewaarborgd zijn tegen een herhaling van toestanden en feiten als de hier geschetste, dan zal het blijken dat onze constitutioneele regeeringsvorm in deze hoofdzaak ook slechts een vorm is, en de ministerieele verantwoordelijkheid een doode letter.

En niet enkel het staatsbelang, ook de billijkheid eischt die enquête. Men heeft er een gehouden over de chefs, over de militaire leiding, waarom niet over de staatkundige? Mag men met twee maten meten; mag men het hoogere en meerdere ontzien, de fouten

---

[1]) »Mr. J. Loudon en zijn bestuur” 1875, blz. 32—34.

en verzuimen van het kabinet verheelen, waar de fouten en verzuimen van het slagveld zoo breed uitgemeten en buiten alle proportie in rekening gebracht zijn? Onder welke invloeden en hoe die enquête ingeleid en gehouden werd, heb ik getracht duidelijk te maken Zullen de bevelhebbers die reeds zoo zwaar boetten nog langer officiëel als de eenige schuldigen voorkomen, als opzettelijke misleiders? [1]) Eischt het Enquête-rapport geen herziening? En het geldt hier niet enkel „ongelukkige krijgsoversten". Hierbij is niet in de eerste plaats een persoonlijk belang betrokken, maar een nationaal belang, het belang van het leger in het algemeen, vooral van het Indische leger waarop ons ontzaggelijk koloniaal gebouw hoofdzakelijk rust, dat ten allen tijde klaar moet staan om Neerlands gezag te handhaven, maar dat, zal het die taak naar eisch, met vertrouwen en opgewektheid vervullen, ook hebben moet wat het noodig heeft, en niet overgelaten mag worden aan de bezuinigingszucht noch aan de beoordeeling van onbevoegden.

Doch niet enkel onbevoegden heb ik tegenover mij. Wat mij in dezen strijd voor recht en billijkheid en voor het legerbelang het meest gegriefd heeft, is in de eerste plaats dat ik ook stond tegenover krijgsmakkers die verkeerd ingelicht, hetzij om bijzondere redenen of eigenbelang zich bij de eenzijdige en partijdige officieele veroordeeling van de eerste expeditie aansloten, en zoodoende vele hebben bijgedragen om deze bij den tijdgenoot ingang te doen vinden. Hebben zij hun belang daarmede gebaat? Geenszins, en het algemeen belang hebben zij geschaad. Andere deskundigen

---

[1]) Duidelijkheidshalve, laat ik hier nog eenige vraagpunten volgen. Waar heeft zooals in het boek »Loudon en Atsjin" herhaaldelijk gezegd wordt, (blz. 81, 87—88 96, 100) Kolonel Koopman verklaard: de schepen *zijn* niet meer veilig op de reede van Atsjin; de ongestoorde of geregelde gemeenschap met den wal *is* niet meer verzekerd? — Waar heeft hij gezegd dat die gemeenschap *weken lang* verbroken kon zijn, zooals de officiëele mededeeling der Javasche Courant van 22 April '73 zich uitdrukt? — Waar is bericht dat de mousson *krachtig* was doorgekomen, zooals men uit het Proces-Verbaal der Raadsvergadering van 20 April '73 zou moeten opmaken, en het jaargetij zoo *hoogst ongunstig* was? — Waar is het telegram waarin, volgens hetzelfde staatsstuk, de Opperbevelhebber aan den Legerkommandant zou hebben bericht: »*de stemming der troepen is gedrukt, en alle omstandigheden zijn even ongunstig met vooruitzicht van verergering bij den dag, al naarmate de slechte moesson in hevigheid toeneemt?*" In mijne »critiek" heb ik op een en ander reeds de aandacht gevestigd; de laatste vraag herhaalde ik opzettelijk in het Mei-nummer van dezen jaargang, doch te vergeefs. Zoolang dat telegram niet ter tafel is gebracht, moet ik het Proces-Verbaal der Raads vergadering op dat gewichtig punt voor onjuist houden, en beschouwingen, handigheden of groote woorden kunnen documenten niet vervangen. Ik cursiveerde. (Noot van September.)

die de Enquête kennen en evenals ik buiten de quaestie staan, wier oordeel in hoofdzaak met het mijne overeenkomt, hebben gezwegen. Dat mogen zij voor zich zelven verantwoorden! Dóch tegenover welke machtige partij en *amok*-aanvallen ik ook sta, en welke teleurstelling ik ook ondervond, als mijne overtuiging blijf ik uitspreken, *dat het échec van de eerste Atjehsche expeditie in de eerste en voornaamste plaats is toe te schrijven aan de gebrekkige staatkundige inleiding en voorbereiding van den oorlog.*

Dit is geen zeldzaam verschijnsel, ook niet in onze Indische krijgsgeschiedenis, en 't is evenmin de eerste maal dat ik er de aandacht op vestig. Wat Indië betreft, deed ik dit ook ter zake van de tweede Balische expeditie[1]), waarvan de ongunstige afloop insgelijks hoofdzakelijk is toe te schrijven aan de gebrekkige staatkundige inleiding. En de eerste Palembangsche levert deze treffende overeenkomst op met de eerste Atjehsche, dat ook zij mislukte ten gevolge van overhaasting bij de voorbereidende maatregelen, van onbekendheid met en geringschatting van de vijandelijke strijdkrachten. Maar of het was omdat zij zelve schuld gevoelde, de regeering maakte toen geen enquêtemisbaar over de fouten van de krijgskundige leiding. Zoo ver ik weet, heeft zij dit ook niet gedaan bij de eerste Bonische. Nu zij het echter wel gedaan heeft ter zake van Atjeh en de staatkundige misgreep hier zoo veel te grooter is, is het behalve noodig zooveel te billijker om ook haar ter verantwoording te roepen.

Den Haag, Juli 1881.

---

[1]) Zie: Précis des expéditions contre les Princes de Bali 1846 –49. Breda 1850, pag. 61.

De afschaffing van de pantjen-diensten.

De afschaffing van de pantjen-diensten is steeds een der eischen van de liberale partij geweest.

Twaalf jaar geleden door de Regeering toegezegd, wordt zij nu, bij de Indische begrooting voor 1882, voorgesteld.

Algemeen, onder de liberalen althans, is het voorstel met instemming begroet.

Is daar reden voor?

Dat ik een voorstander van afschaffing van heerendiensten ben, behoef ik na mijn artikel in het September-nummer van *de Indische Gids* wel niet meer te toonen. Ik beschouw de heerendiensten als een belangrijk beletsel voor de ontwikkeling van de industrie, en speciaal van de kleine industrie, als een oorzaak van voortdurende krachtsverspilling en als een bron van tal van misbruiken, en ik blijf van oordeel, dat de liberale partij haar plichten jegens Indië niet behoorlijk vervult, wanneer zij van de Regeering niet de stellige belofte vraagt, dat overal waar de bevolking een belasting in geld als aequivalent kan opbrengen, de heerendiensten finaal afgeschaft zullen worden. Maar met het voorstel tot opheffing van de pantjendiensten kan ik mij volstrekt niet vereenigen.

Dit oordeel wensch ik nu toe te lichten.

Over het al of niet aanbevelenswaardige van de afschaffing op zich zelve spreek ik straks; ik begin met de wijze van uitvoering.

Hoe wil de Regeering den maatregel tot stand brengen?

Opmerking verdient het, dat zij voornemens is, als schadeloosstelling aan de hoofden, voor het verlies van de pantjens, *f* 1 077 120 uit te keeren, en als aequivalent van de bevolking *f* 2 100 000 te heffen. Dit is naar mijn overtuiging niet billijk. Zulk een aequivalent *is* geen aequivalent. De Kamer *mag* daarmede geen vrede hebben, al belooft de Regeering ook, dat met het na aftrek

der perceptiekosten ontstaande surplus van *f* 854 880, andere heerendiensten afgeschaft zullen worden. *Of* de Regeering vrage van de bevolking niets meer dan *f* 1 077 120 plus de perceptiekosten, *of* zij wijze de bedoelde „andere" heerendiensten duidelijk aan en schaffe die gelijktijdig met de pantjen-diensten af.

Voorts heb ik een ernstig bezwaar tegen de algemeenheid der regeling. Overal zal den hoofden dezelfde vergoeding gegeven en overal zal den dienstplichtigen dezelfde belasting in geld opgelegd worden.

Dat gaat immers niet aan. Een algemeene regeling is voor Indië gewoonlijk af te keuren, en vooral in zake heerendiensten. Hoe ongeregeld de heerendiensten ook drukken, en hoe storend zij ook werken op de ontwikkeling van Indië, beter nog is het de heerendiensten te laten bestaan, dan ze bij algemeenen maatregel te vervangen door een belasting in geld. Wie met de toestanden op Java bekend is, zal mij dat zeker toegeven; voor anderen constateer ik, dat de bedragen, waarvoor de inlanders onder elkander de heerendiensten afkoopen, in de verschillende streken zeer uiteenloopen, van tachtig tot zes gulden varieerende. Misschien is het verschil nog grooter. En nu ligt het toch voor de hand, dat hetzij men het maximum dan wel het minimum of ook het gemiddelde tot basis neme, men niet op geheel Java dezelfde som als aequivalent kan heffen, zonder *of* de bevolking te zwaar te belasten *of* de schatkist te kort te doen. Wil men heerendiensten afschaffen en door een belasting in geld remplaceeren, dan is de eenige rationeele weg deze, dat men plaatselijk regele, plaatselijk bepale hoe groot het aequivalent moet zijn. Een algemeene regeling zou alleen dan goed te keuren zijn, wanneer de opheffing van de dienstplichtigheid voor de bevolking overal dezelfde of althans *nagenoeg* dezelfde waarde had. [1])

Voor de pantjen-diensten geldt die bedenking stellig niet minder dan voor de overige heerendiensten: 1e. worden niet overal even veel pantjen-diensten gepresteerd, en 2e. valt het op de eene plaats de bevolking zeer zwaar om een gulden op te brengen, terwijl deze belasting elders, waar veel vraag naar arbeid is en de dagloonen hoog zijn, licht gedragen kan worden. Zoo zal, om het laatste punt nog even toe te lichten, in verscheiden gedeelten van Bantam de bevolking tegenwoordig veel liever *vijftien* dagen pantjen-dienst presteeren dan *f* 1 te betalen, maar zullen daarentegen de inlanders op verscheidene hoofdplaatsen nog liever *f* 1 opbrengen, dan *drie* dagen pantjen-dienst te verrichten.

---

[1]) Zie ook *de Indische Gids*, vorige aflevering, in de rubriek »Varia", het stukje »Hoe zwaar sommige inlanders belast zijn".

Die twee aanmerkingen — het vorderen van ruim acht ton te veel en het algemeene van de regeling — heb ik tegen de voorgestelde manier van uitvoering.

Ik spreek nu over de afschaffing zelve.

De pantjen-diensten worden in den regel door bepaalde dèsa's geleverd. Wordt het voorstel der Regeering aangenomen, dan zullen de bedoelde dèsa's ontheven worden; dus: eenige dèsa's. Maar alle dèsa's zullen het aequivalent moeten betalen. Bijgevolg zal een nieuwe aanslag van de heerendiensten noodig zijn, terwijl ook de ordonnantie van 31 Decr. 1880, *Staatsblad* n°. 241, een wijziging dient te ondergaan. Immers na de intrekking van 17952 × 365 of 6 572 480 heerendiensten — meer dan een vijfde van hetgeen er volgens de officieele staten aan heerendiensten gepresteerd wordt — kan toch de bepaling niet blijven bestaan, dat de bevolking voor een van de zeven dagen opgeroepen kan worden. Ik weet wel, dat èn de staten èn de ordonnantie niets met de werkelijkheid te maken hebben, maar ik meen, dat nu zich zulks zóó daghelder openbaart, de Staten-Generaal niet mogen dulden, dat die onwaarheid voortduurt.

Het afschaffen van heerendiensten categoriesgewijs is verkeerd, moet altijd teleurstelling opleveren, maar wilde men het, dan had men toch zeker niet met de pantjen-diensten moeten beginnen: die hadden niet in de eerste, maar in de laatste plaats in aanmerking moeten komen, omdat zij tot de minst drukkende en minst bedenkelijke behooren, en het moeielijkst te contrôleeren zijn.

Men zal misschien beweren, dat de beperking van pantjen-diensten waartoe in 1868 werd overgegaan, geen nadeelige gevolgen heeft gehad. Men vergete echter niet, dat vroeger, vóór 1868, de meeste hoofden meer pantjens hadden dan zij behoefden; door eenige beperking verloren zij dus weinig of niets, en aangezien hun een toelage bij wijze van vergoeding werd gegeven, was de maatregel voor hen eer vóór- dan nàdeelig. Men vergete ook niet, dat die vergoeding *niet* op de bevolking werd verhaald. Of de bevolking er door gebaat is, is twijfelachtig; ik geloof dat zulks in de meeste streken *niet* het geval is geweest, maar geschaad is zij stellig nergens door die beperking. Wat echter is van den thans voorgestelden maatregel te wachten? Die wordt wèl op de bevolking verhaald; zelfs moet de bevolking voor de afschaffing meer betalen dan de maatregel aan de schatkist kost, en meent men waarlijk, dat er dan geen pantjendiensten meer gepresteerd zullen worden? De heerendienstplichtigen, die gras snijden voor de binnenlandsche posterijen, zullen meteen gras snijden voor de hoofden. Van de heerendienstplichtigen

die opkomen om de districtsgevangenissen of de waterwerken te bewaken, zullen er eenige dienen om de wacht te houden bij de hoofden. Onder het brievenvervoer zal het schoonmaken van de erven der hoofden begrepen zijn. Kortom: een groot gedeelte der pantjen-diensten zal blijven bestaan, al betaalt de bevolking ook reeds een aequivalent in geld!

De hoofden, die pantjen-diensten blijven genieten, zullen gestraft worden, zegt men waarschijnlijk.

Ik vraag: is het moreel, een maatregel te nemen, die de hoofden aan zooveel verleiding blootstelt? Ik vraag buitendien: wie zal de hoofden aanklagen? Zal de kleine man bij den contrôleur of assistent-resident komen met een klacht tegen zijn wedono of regent? Als men iets van de inlandsche huishouding kent, gelooft men dat niet. Of zullen de Europeesche ambtenaren de overtredingen opsporen? Ook dat is toch niet te verwachten. Daarenboven, wie zou den inlander verbieden vrijwillig, uit hormat [1]) voor zijn hoofden te doen, wat hij vroeger deed op last, en wie zal bewijzen, dat er een last gegeven werd? Den hoofden te verbieden, kostelooze diensten aan te nemen, dat mag de Regeering niet, en zoolang zij die diensten mogen aannemen zullen zij ze zonder eenig gevaar voor straf kunnen vorderen. Het argument der conservatieven tegen de afschaffing van de pantjen-diensten — n.l. dat ze uit hormat bewezen worden — heeft deze waarde, dat het duidelijk maakt, waarom de afschaffing niet veel zal helpen.

Zoolang eenige heerendiensten gevorderd kunnen worden, blijven alle in stand. Daarom is een afschaffing van deze of gene categorie van heerendienst een maatregel, die de bevolking niet baat. Wil men inderdaad het voordeel en welzijn der bevolking, dan schaffe men alle heerendiensten af, en stelle er een belasting in geld voor in de plaats. Niet overal kan men nog daartoe overgaan, maar wel in verscheiden streken, overal namelijk waar veel industrie bestaat, de vraag naar arbeid groot en het dagloon hoog is. Waarom nu wordt dáártoe niet besloten? De voorbereiding van den maatregel zou veel werk van de ambtenaren vorderen, maar dit is feitelijk ook het eenige bezwaar.

Het algemeen afschaffen van sommige heerendiensten is ten zeerste te ontraden, omdat op verschillende plaatsen het presteeren van heerendiensten voor de bevolking minder bezwarend is dan het opbrengen van een belasting in geld.

---

[1]) Het woord »eerbied" geeft het begrip van »hormat" onvolkomen terug.

Het vaststellen van één aequivalent voor geheel Java is onvoorwaardelijk af te keuren, omdat de waarde van een gulden, hetzij in arbeid, hetzij in voedingsmiddelen, op de eene plaats 100 pCt. verschilt met de waarde elders.

Om die twee redenen kan ik het Regeeringsvoorstel tot afschaffing van de pantjen-diensten niet toejuichen.

Over het effect van mijn critiek maak ik mij geen illusiën. Wèl vlei ik mij met de hoop, een enkele overtuigd te hebben, maar het voorstel der Regeering zal aangenomen worden, al kan men ook van de door mij geopperde bedenkingen geen enkele ontzenuwen. Vergis ik mij, men bestrijde mij, en zwijge de zaak niet dood, zooals geschied is met mijn betoog, dat de suikerindustrie rechtszekerheid behoeft en verlangen mag. Vooralsnog heb ik de innige overtuiging, dat de maatregel tot afschaffing van de pantjen-diensten, slecht voorbereid, slecht gemotiveerd, strijdig met de belangen der bevolking en gevaarlijk met betrekking tot de hoofden is, en dat de onvermijdelijk nadeelige resultaten er toe zullen bijdragen dat de pernicieuse heerendiensten bestendigd worden, en het desideratum — plaatselijke afschaffing van alle heerendiensten tegen vervanging door een belasting in geld — nog geruimen tijd tot de vrome wenschen zal behooren. Ik meen, dat niemand die de Indische toestanden kent dat tegenspreken kan, en dat zij, wien het belang van Indië, inzonderheid van de inlandsche bevolking, ter harte gaat, verplicht zijn, daartegen te waken.

G. F. C. ROSE.

Personeele diensten van de inlandsche bevolking,

INZONDERHEID OP JAVA EN MADOERA.

De dèsa-bevolking die de gronden occupeert — van den Staat als eigenaar — in erfelijk gebruiksrecht (individueel of communaal), is voor 't gebruik van die gronden onderworpen aan grondlasten, en deze zijn tweeërlei. Ze bestaan in huur of landrente (c[a]. $^1/_5$ der productie) en, secundo, in de verplichting van een zeker aantal dagdiensten in 't jaar, tot een maximum van 52, ter beschikking te stellen van den Staat: van de negri.

Van die werkkrachten wordt door den Staat op onderscheidene wijzen partij getrokken, zoowel tot instandhouding van de gouvernementscultures (cultuurdiensten) als ten behoeve van de huishouding der inlandsche ambtenaren (pantjen-diensten), het overbrengen van brieven en bagage van ambtenaren (post- en bodediensten), het plaatsen van wachtvolk bij de gardoes, gevangenissen en pakhuizen (politie-diensten) en tot koeli-arbeid aan de publieke werken (algemeene diensten).

Omtrent de cultuurdiensten schrijft 't Regeeringsreglement voor: [1])

1e dat de beschikking over de gronden (de dèsa-gronden door de bevolking geoccupeerd) geschiede met billijkheid en met eerbiediging van bestaande rechten en gebruiken;

(Dit doelt op den gouvernements-aanplant van suikerriet, waarvoor een gedeelte van de sawahs — tot een maximum van $^1/_5$ van elke dèsa — tegen schadeloosstelling wordt aangewezen). [2])

---

[1]) Artikel 56.

[2]) Suikerwet van 21 Juli 1870, *Staatsblad* 1870, N°. 117.

2e dat bij de verdeeling van den arbeid dezelfde regelen in acht genomen zullen worden;

(Dat is: de belastingen drukken op de bezitters; hen van wie niets te halen is laat de fiscus met rust; en die regel moet ook van kracht blijven bij de persoonlijke diensten).

3e dat het arbeidsloon minstens gelijk zij aan de voordeelen die bij gelijken arbeid de vrije teelt oplevert.

(Dat is: voor den tijd dat de staat over hare diensten beschikt, zal de bevolking niet minder verdienen dan wanneer zij hetzelfde aantal dagen in vrijen arbeid had gewerkt).

Deze laatste bepailng wordt niet behoorlijk nageleefd.

Met de suikercultuur moge dat wèl zoo zijn — de daarbij ingedeelde bevolking ontvangt, behalve schadeloosstelling voor den grond, plantloon en snijloon, en wanneer zij na den oogst de rietvelden weer tot sawahs maakt, krijgt zij ook hiervoor betaling — bij de koffiecultuur is het loon zeker niet geëvenredigd aan den arbeid, en daarbij is de betaling geheel afhankelijk van den oogst, wat bij de suiker niet het geval is. Zoodra het riet in den grond staat en door den contractant is overgenomen en zoodra de bevolking het riet gesneden heeft (van het transport is zij vrij) krijgt zij betaling, hoe de oogst ook moge uitvallen, onverschillig of de contractant 10 dan wel 100 pikols suiker uit een bouw riet haalt.

Bij de koffiecultuur zijn de werkzaamheden zeer omvangrijk. Zij bestaan

1e in het *aanleggen* van de tuinen. Deze zijn soms uren van de woonplaats der cultuurdienstplichtigen verwijderd. Het ontwouden, verwijderen van boomen of struikgewas, ploegen en aanleggen van terrassen op hellend terrein, het maken van plantkuilen en zetten van dadap-boomen — dat alles is nog slechts een deel der verplichte werkzaamheden; ook moet de bevolking zelve voor den aanplant kweekbedden aanleggen en onderhouden, en als de bibit ongeveer een voet hoog is, moet ze overgeplant worden in de plantkuilen, die daarna weer gevuld worden.

2e in het *onderhoud* van de tuinen, die in den regel met een levende heg zijn afgesloten en waardoor kruiswegen moeten loopen om het toezicht gemakkelijk te maken; de tuinen moeten bovendien gewied worden, zuigers en waterloten moeten afgesneden worden, en van tijd tot tijd, als de dadap-boomen te veel schaduw afwerpen, moeten die boomen worden gesnoeid.

3e het plukken en het binnenhalen van den oogst; dit begint gewoonlijk na 't 4e plantjaar.

4e het bereiden, drogen en stampen om de schil te verwijderen; dit doen de planters op hun erven.

5e het transporteeren van 't bereide product naar de binnenlandsche pakhuizen, die bestemd zijn om er de ingeleverde koffie in op te schuren.

Daar de planters soms een dagreis van 't naastbijgelegen pakhuis verwijderd zijn, [1]) moeten zij, om aan de verplichte levering te voldoen en hun zuur verdiend loon te ontvangen, soms twee dagen en langer van huis en have afwezig zijn.

Hoe is dit te rijmen met het bekende acht-palen-besluit, het besluit dat geen persoonlijke diensten geëischt mogen worden verder dan acht palen van de woning der heerendienstplichtigen? —

En nu het loon!

Het is, zooals wij zeiden, geheel wisselvallig, afhankelijk van de productie. Van den eersten bijlslag, bij 't ontwouden, totdat de koffie kant en klaar, zooals die in den handel komt, wordt afgeleverd, werkt de planter voor niets, alleen in 't vooruitzicht op 't loon dat hem naar gelang van de quantiteit en qualiteit van 't geleverde zal worden uitbetaald! Wat de qualiteit aangaat, wordt de koffie getaxeerd als superieure koffie of als koffie N°. 1, en als inferieure koffie of als koffie N°. 2, en bij inlevering wordt voor elken pikol 1e soort *f* 14 en voor elken pikol 2e soort *f* 7 gegeven! Men is gewoon dat koopprijs te noemen, maar zeer oneigenaardig, want het gewas is gaandeweg wel onderhevig aan gedaante- en plaatsverandering, maar verandert toch eerst dàn van eigenaar, wanneer de koffie als handelsartikel op de Gouvernementsveiling wordt verkocht. Zelfs de koffie die de bevolking (vrijwillig of niet) op haar eigen erven plant, maakt daarop geen uitzondering; ze is en blijft Gouvernementseigendom, en het Gouvernement laat dan ook niet na, zijn rechten te doen gelden en de levering te eischen. Het is dus tegen alle gezonde begrippen van logica, ten aanzien van levering in 't pakhuis te spreken van verkoop en van het inkooppakhuis. Hoe zou de planter de G o u v e r n e m e n t s-koffie kunnen verkoopen aan.... 't G o u v e r n e m e n t!

De Javaan die ingedeeld is bij den Gouvernements-rietaanplant is alzoo buiten kijf van veel beter conditie dan zijn collega die in de koffie werkt; gene krijgt voor minder arbeid beter loon, en de suikerplanter heeft als hij 't riet gesneden heeft aan zijn verplichting voldaan en ontvangt zijn loon; hij zegt tegen den contractant die 't riet moet verwerken: »daar ligt uw riet, kom 't maar halen." De Regeering is in dat opzicht vrijgevig geweest voor den inlander. Maar het was

---

[1]) Zoo ligt het pakhuis te Djember (residentie Besoeki), ik meen 25 paal van de verste kampong op 't Argapoera-gebergte.

ten laste van den contractant. De vrijgevigheid past zij niet toe, waar het er op aankomt haar zelve de koffie te leveren. Dan is de planter wel verplicht haar de koffie kant en klaar vrachtvrij aan huis te bezorgen, en mag hij blij zijn dat hij betaling krijgt . . . . Voor de koffie? — Neen, want verkoopen mag hij die niet; dat zou stellionaat zijn; — maar voor zijn arbeid, opdat hij zich trooste met de gedachte, dat hij toch niet geheel en al gewerkt heeft »pour le roi de Prusse".

In tegenstelling van de cultuurdiensten, waarvan boven gesproken is, worden de andere persoonlijke diensten (»grondhuurdiensten" ware juister) aangeduid met den naam van heerendiensten. We willen beginnen met de

Pantjen-diensten. Deze bestaan voornamelijk in het in orde houden van 't erf en in het zorgen voor water, brandhout en gras ten behoeve van de inlandsche hoofden. Ze maken een integreerend deel uit van de inkomsten van die ambtenaren, die er dan ook ongaarne van zouden afzien, en zonder een zekere tegemoetkoming daarvan redelijkerwijze niet verstoken mogen worden. Die tegemoetkoming zou kunnen bestaan òf in 't toekennen van een periodieke tractementsverhooging zooals indertijd door mij aanbevolen is in *het Indisch Vaderland*, òf in een indemniteit, zooals voor weinige jaren aan mantri's en schrijvers werd toegekend; ik meen van *f* 3 voor ieder man in de maand.

De *Post- en bodediensten,* een tweede categorie, bestaan in het overbrengen van dienstbrieven van hoofden en ambtenaren en van hun bagage als zij in dienst reizen met klein transport; het eerste alleen naar plaatsen, niet liggende aan de lijn der Gouvernements-brievenposterij. Dat brievenvervoer kan gevoegelijk geschieden door de oppassers van districts- en onderdistricts-hoofden; aan die oppassers zal men meer hebben als boden of ordonnancen dan als quasi-politiedienaren. Het postverkeer wordt trouwens gaandeweg uitgebreid, en daar de woningen van de bedoelde ambtenaren veelal aan een postlijn liggen, kunnen die postdiensten zeer goed vervallen.

Het vervoer van goederen van gouvernements-reizigers dateert nog uit den tijd toen het verkeer uiterst gebrekkig was, evenals de manier van reizen — zoogenaamd met klein transport — waarbij gebruik gemaakt werd van een heerenpaard, een bediendepaard en zooveel lastdragers, als waarop de reizende ambtenaar volgens zijn rang aanspraak had. Het is de gewone wijze, waarop de ambtenaren, inzonderheid die van 't Binnenlandsch Bestuur, hun tournées maken binnen de grenzen van 't gewest of afdeeling; dat zij tegen een billijk loon ook zonder pressie wel dragers kunnen vinden, zal niemand ontkennen. De reiskosten zouden wat stijgen; dat is het eenige bezwaar.

Nu komen het bezetten van wachten en andere *politiediensten* ter sprake. Aan de inlandsche gemeenten wordt de regeling van hare huishoudelijke belangen gelaten [1]). Zorg voor de rust en veiligheid is daar, altijd onder het bestuur van den loerah, opgedragen aan een beambte — de kapĕttengan of hoe hij dan ook heeten mag — die als rustbewaarder over de diensten der dorpelingen beschikt, tot het achterhalen en aanhouden van dieven en ander gespuis, en tot het geleiden van gevangenen naar 't districtshoofd.... die als politie-commissaris alle zaken voorloopig instrueert, en bij kleine geschillen als vrederechter uitspraak doet.

Voor de inwendige huishouding der gemeente, waar alzoo de uitoefening der politie op onbetaalden arbeid berust, moge die regeling weinig te wenschen overlaten, hetzelfde kan niet gezegd worden van de politie-diensten ten behoeve van den Staat. Wel worden, dank zij de gemeente-politie, de meeste misdrijven zooal niet verijdeld, dan toch in den regel opgespoord en de misdadigers voor de overheid gebracht, maar behalve die misdrijven, als zoovele aanslagen op personen en goederen, zijn er tal van overtredingen, waartegen bij algemeene verordening straf bedreigd wordt, maar welke te beletten of op te sporen de gemeente-politie niet bij machte is; trouwens, zij acht zich zelfs niet daartoe geroepen.

Er kan b. v. gezondigd worden tegen de zindelijkheid, door Humphry Sandwith als de moeder van de openbare gezondheid beschouwd [2]). Wie belet het werpen van onreinheid op den publieken weg, van krengen in 't water waardoor mensch en dier vergift drinken en inademen? Er zijn daartegen dikwerf reglementen en keuren uitgevaardigd, maar aan de naleving daarvan wordt bitter weinig de hand gehouden, en de groote massa, zoo zij er al eenig besef van heeft dat daardoor gezondigd wordt tegen de eenvoudigste gezondheidsregelen, weet even goed dat die zonde door duizenden met hen straffeloos wordt gepleegd.

Er zijn nog andere zaken die, schoon minder nadeelig, even hinderlijk zijn. Hoe menigmaal wordt iemands nachtrust gestoord door ronggengs en gamelan-spelers, eens anders oogst vernield door 't vee van zijn buurman, het water dat de velden van een derde moet irrigeeren afgedamd en naar 't land van een ander geleid! De strafbepalingen er tegen zijn in den regel een doode letter, en waar de overheid, daarvan onkundig, in gebreke blijft recht te doen, kan het geen verwondering baren dat de lijdende partij er vaak toe overgaat, haar eigen rechter te zijn, en dat o. a. een landbouwer eens anders paard,

---

[1]) *Indisch Vaderland* 30 Juni 1881 No. 151 »Wie is de schuldige?"

[2]) Art. 71 van het Regeeringsreglement.

onder wiens hoeven zijn oogst wordt vertrapt, met een houw over neus, rug of pooten van zijn velden jaagt.

Dat alles heeft vooral betrekking op 't platte land. In de steden, waar de ongeregeldheden meer aan de groote klok komen, vermelden de plaatselijke nieuwsbladen bijna dagelijks bedroevende voorbeelden van de baldadigheid van 't gepeupel, waartegen zelfs de Europeesche bevolking niet voldoende beschermd wordt. De locale politie, ook die op enkele hoofdplaatsen niet uitgezonderd -- een schout en zijn dienaren — kan onmogelijk overal bij de hand zijn; daartoe is zij te zwak, en 't peil van de minderen is te laag om van hen ijverige plichtsbetrachting te mogen verwachten. Het is toch een feit, dat terwijl de eischen van 't blanke ras al minder en minder worden, die van den inlander toenemen, en de politie die slechts een loon van *f* 10 per maand betaalt, moet zich dientengevolge tevreden stellen met lieden uit de heffe des volks. Vóór de invoering van 't nieuwe Politiereglement bestond er nog een prikkel: de boetegelden, maar sedert is ook die prikkel weggenomen, want het 1e artikel van dat Reglement verkondigt dat alle boeten en confiscatiën aan den lande komen.

De herhaalde klacht over ontoereikend politie-toezicht is moeilijk te weerspreken, maar voorstellen tot verbetering stuiten steeds af op financieele overwegingen. Er is in de laatste jaren heel wat gedaan om de inkomsten van den Staat te verhoogen en een zoo zuinig mogelijk beheer te voeren, en niet licht zal het Opperbestuur er in toestemmen een millioen of 3, 4 te laten glippen ten einde 't politiewezen te regelen dat al zoo lang op den ouden voet schijnt te voldoen. Maar zoo ergens, dan is 't hier de schijn die bedriegt. De assurantie-kosten voor een volksbestaan zijn hoog [1]), dat is zeker, maar ook die voor een goede rechtsbedeeling, en daarvan kan alleen sprake zijn bij de aanwezigheid van een in alle opzichten voldoend corps gerechtsdienaars of rijksveldwachters, die ten dienste van 't gerecht staan, evenals de locale en gemeente-politie ten dienste staan van 't bestuur. Zij moeten zijn handlangers van vrouw Justitie in de meest nobele beteekenis: ze moeten haar armen verlengen en vermenigvuldigen. Een zoodanig corps dient onder beheer van 't departement van Justitie, onder 't oppertoezicht van een rechtskundig Inspecteur en onder de bevelen van de officieren en hulpofficieren van Justitie gesteld te worden.

Als definitie voor de »impôts publics" las ik ergens dat zij zijn: une partie des revenus qu'on sacrifie pour jouir en sécurité des revenus qui nous restent. Men aarzele niet om een offer te brengen tot zekerheid van lijf en goed.

---

[1]) *Bataviaasch Handelsblad*, 18 Juli 1881, N°. 166.

Wat nu die uitgaven betreft, wagen wij ons aan een becijfering, om dan na te gaan, welk bedrag van die uitgaven kan worden afgetrokken.

Voorloopig beperken wij ons tot Java en Madoera. In ieder district stelle men een veldwacht van 24 man (in 5 of 6 brigaden) onder een wachtmeester, die een traktement heeft van *f* 60, vrije woning verbonden aan de hoofdwacht en *f* 10 paardenfourrage, alzoo een totaal van *f* 840 per jaar. Van de 24 man genieten er 6 (brigadiers) elk *f* 25 per maand of samen *f* 1800 per jaar, en de 18 anderen, desverkiezende in klassen verdeeld, gemiddeld *f* 15 per maand of samen *f* 3240 per jaar. Dat geeft een totaal van *f* 5880 per district of voor 591 districten *f* 3 475 080 per jaar. Stel daarbij een getal van 90 afdeelingchefs, gevestigd op de hoofdplaatsen van de bestuursafdeelingen [1]), met een bezoldiging van *f* 150 en *f* 25 aan reiskosten, of te zamen per jaar *f* 89 000. Dit maakt met de boven verkregen *f* 3 475 080 een totaal van *f* 3 664,080.

Een uitgave van bij de 4 millioen sleept die regeling dus na zich, alleen aan bezoldiging van personeel. Toch zijn de voorgestelde belooningen nog niet in verhouding tot den omvang van 't werk en de verantwoorlijkheid. Maar er is gerekend op de emolumenten die den beambten ten deel vallen, indien hun, als vroeger, een derde gedeelte winst toegekend werd van de boeten en confiscatiën. De Staat zal door dat een derde gedeelte prijs te geven, een spiering uitgooien om een kabeljauw te vangen; er zullen zonder eenigen twijfel vrij wat meer boeten worden opgelegd en er zal vrij wat meer worden geconfisqueerd.

Wat aangaat 't voltallig houden van 't personeel, daarvoor zal wel voldoende stof te vinden zijn onder de Creoolsche bevolking en onder de militairen van elken landaard. Eenmaal wetende welke inkomsten — vaste en wisselvallige — zij te wachten hebben, en dat er kans op bevordering is, zullen zich liefhebbers genoeg aanmelden, zoodat de Regeering ten aanzien van moreele en intellectueele hoedanigheden en van lichaamsgestel veeleischend kan zijn. Bij de Javanen, meer nog dan bij personen van anderen landaard, zal er op moeten gelet worden dat zij gediend hebben. Mag men vooralsnog niet van al de manschappen vorderen, dat zij een procesverbaal kunnen opmaken, bij een aanstelling of bevordering tot brigadier moet dat zeker een voorwaarde zijn, en geen andere personen mogen tot wachtmeester worden benoemd, dan die voldoend lager onderwijs hebben genoten. Als maatstaf zou kunnen dienen het zoogenaamd klein-ambtenaarsexamen.

---

[1]) Er zijn op Java en Madoera, meen ik, 88 bestuursafdeelingen.

De afdeelingchefs worden door den Gouverneur-Generaal benoemd. Zij volgen de bevelen op, die hun gegeven worden door of vanwege den officier of hulpofficier van Justitie. Zij stellen bij elke terechtzitting een brigadier en een of meer veldwachters ter beschikking van den raad. Op plaatsen waar geen garnizoen is zorgen zij voor de bewaking van de afdeelingsgevangenis.

De wachtmeester en brigadiers roepen zoo noodig de hulp in van de gemeente-politie. Van elke arrestatie wordt kennis gegeven aan den betrokken loerah en aan het districtshoofd. Arrestanten, door de gemeente-politie voor het districtshoofd gebracht, worden, als de zaak buiten de bevoegdheid is van 't districtsgerecht, doorgezonden naar de naastbij zijnde wachtpost, en van hier naar de hoofdwacht, waarin altijd een paar arrestantenkamers ter opneming van doortrekkende gevangenen en waarin ook een wapenkamer voor geweren en amunitie aanwezig moeten zijn.

De kleeding, welke de oppassers en kadjinemans tegenwoordig dragen, zou, door er de schaar in te zetten kunnen geschikt worden gemaakt voor de manschappen der rijksveldwacht; van den apenrok make men een buis en van de pantalon een korte broek, zooals door bijna al de inlanders gedragen wordt, en die men onder de knie kan vastmaken. Wil men bedekking van de onderste ledematen, dan zijn een paar linnen of lederen slobkousen zeer aan te bevelen. Voorts is een helmhoed of een zoogenaamd toppi bali noodig, op het kortafgesneden hoofdhaar te dragen. Als wapen geve men een kapmes en een vuurwapen; voor 't laatste is de gladloopsruiterbuks te gebruiken, die nu bij de cavalerie door een ander wapen wordt vervangen.

In hoeverre bij de samenstelling van een corps als bovenbedoeld de locale politie op de hoofdplaatsen dient te blijven gehandhaafd, in hoeverre de nu in dienst zijnde boschwachters en mantri's-politie bij het corps kunnen worden opgenomen, is van latere overweging. Men kan beginnen met het opdoeken van de Pradjoerits, en wat de schutterij betreft, voor ruim 20 jaren reeds werd door 't legerbestuur, toen in handen van den Generaal van Swieten, een voorstel gedaan om de schutterijen op te heffen en om de schutterplichtigen te onderwerpen aan een belasting. Door dat voorstel in practijk te brengen zou een gewenschte intrekking van persoonlijken dienstplicht plaats hebben, en zou een nieuwe bron van inkomsten geopend zijn, terwijl de aangeslagenen deze belasting gaarne zouden opbrengen om vrij te zijn van den schuttersdienst.

Nog een belangrijke bezuiniging ware te vinden in het op al te weelderigen voet ingericht regentschapsbestuur. Althans in enkele — de minst belangrijke — regentschappen zou men in plaats van een

adipati of toemenggoeng een ambtenaar met een nederiger titel — van patih bijv. — en met bescheidener inkomen — *f* 300 à *f* 400 's maands — als regent kunnen doen optreden, wil men niet langzamerhand (vóór 1873 was men al mooi op weg) de regenten geheel laten uitsterven [1]).

Bij de gouvernements-regeling van de heerendiensten zijn de tot dusver behandelde aangeduid als bijzondere diensten. Al de andere, n.l. die voor het onderhoud en den aanleg, de zware herstelling of vernieuwing van wegen, bruggen, dammen, waterleidingen en andere groote werken van staatswege aangelegd en onderhouden, worden daar genoemd:

Algemeene diensten. Het zijn koeli-diensten, waarbij de ervaring van een ambachtsman niet vereischt wordt. Voor het *gewoon onderhoud* van bedoelde werken is, evenals voor de bijzondere diensten, een bepaald aantal dagdiensten uitgetrokken, dat over de omliggende dèsa's verdeeld is, altijd binnen den afstand van 8 palen. Voor werken buiten 't gewone onderhoud vallende en uitgevoerd volgens een door de Regeering aangenomen project en begrooting, wordt bepaald, hoeveel koeli-diensten er noodig zijn, en dat aantal wordt (in een repartitie-staat) weer over de omliggende dèsa's verdeeld, met dien verstande dat het totaal van al de heerendiensten (bijzondere en algemeene) per jaar in elke dèsa niet mag te boven gaan 52 per heerendienstplichtige of gemiddeld een dag per week.

Onbetaalde leveringen mogen niet gevorderd worden, maar in werkelijkheid heeft dit toch meermalen plaats. Het gewoon onderhoud van wegen, n.l. kleine bruggen van eenvoudige constructie en van 't meerendeel der dammen en waterleidingen, is niet opgenomen in de begrooting. Dat onderhoud komt geheel ten laste van de bevolking in onbetaalden heerendienst. Zij levert daartoe grint en ander verhardingsmateriaal, zand, graszoden, bamboe en wat dies meer zij. Van aangehaalde houtwerken wordt daarbij in den regel ook gebruik gemaakt, en voor onvermijdelijke uitgaven als arbeidsloonen aan timmerlieden, spijkers, rotan, enz. worden wel eens de gelden aangesproken, die door de vrome gemeente aan de messigit geofferd zijn. Dat is zeer gemakkelijk, daar de regent de kas onder zijn beheer heeft.

---

[1]) In een artikel *over de regenten*, anno 1880 in *het Indisch Vaderland* geplaatst, trachtte ik hen die met de *Oostpost* zoo iets ongerijmd vinden, van 't tegendeel te overtuigen, en wie tusschen de regels weet door te lezen zal, waar in mijn artikel over *periodieke traktementsverhooging* voor de patihs gesproken wordt mijne bedoeling begrepen hebben om de verhooging toe te kennen waar de patih als regent optreedt.

Bij 't onderhoud van die werken arbeiden de koeli's onder toezicht van hun eigen hoofden.

Bij 't onderhouden van andere bruggen, duikers, dammen, pasangrahans en landsgebouwen, wèl opgenomen in de begrooting, werken de koeli's onder toezicht van den ambtenaar met dat onderhoud belast, en is van onbetaalde levering alleen dan sprake, als die ambtenaar — dikwijls een inlandsch hoofd — er een voordeeltje uit halen wil. Hij heeft den kleinen man eenvoudig maar diets te maken dat 't geld verbruikt is, en betaalt hem dan het geleverde maar half of in het geheel niet, en wie van hen zal het in zijn hoofd krijgen, zijn chef daarvoor aan te klagen? De koeli's die arbeiden aan werken van gewoon onderhoud zijn er dus altijd slecht aan toe. Terwijl de gestraften aan den publieken weg moeten werken voor den kost zonder loon, werken de heerendienstplichtigen aan de wegen zònder kost èn zonder loon, en voor hetgeen ze verder leveren, grint en verhardingsmateriaal, worden ze evenmin betaald.

Eindelijk nog een woord over de groote werken, volgens project en begrooting uitgevoerd. In die begrooting is voor de koeli's meermalen betaling uitgetrokken die, hoe gering ook, voldoende is om hen gedurende de werkdagen voor gebrek te vrijwaren, maar het zou in 't belang van 't werk zijn, daarvoor geheel vrije koeli's te nemen. In Holland sluit de aannemer of de uitvoerder van een werk een overeenkomst met een ploeg polderwerkers, en hij vaart er wel bij, schoon die lieden een goed daggeld vorderen, want het zijn handige werklieden. Kan men dit ook zeggen van de heerendienstplichtigen, die, als een kudde naar 't werk gedreven, met tegenzin aan den arbeid gaan? Immers, neen! Zij werken langzaam en slecht. En daarom zijn we van 't gevoelen van den heer S. W. L. van der Elst van Malang, die een opstel over arbeidsverspilling op Java [1]) deed eindigen met de woorden: »Niets is wenschelijker dan dat aan zulk een toestand spoedig een einde kome door commutatie van de heerendiensten in een geldelijke belasting."

Er is nog iets dat pleit voor den vrijen arbeid, en dat is de moeilijkheid of liever de onmogelijkheid om na te gaan, of de heerendiensten wel gelijkelijk op de bevolking drukken. Volgens de bepalingen drukken zij immers op den grond. Men heeft lieden die voor vol zijn aangeslagen, d. i. voor 52 dagen arbeid, en andere die voor 26 of 13 dagen moeten uitkomen, maar wie staat er voor in dat er niet veel willekeur bij in 't spel is? Dat er willekeur bedreven wordt, kan men als zeker aannemen, en daarom, en om vele andere reden bovendien,

---

[1]) In 't Mei-nummer geplaatst van 't Tijdschrift van Neerlandsch Indië anno 1876.

is belasting in arbeid af te keuren, en verdienen opcenten op de landrente, als aequivalent, de voorkeur.

Voor dertig jaren reeds, bij de samenstelling van het tegenwoordig van kracht zijnd Regeeringsreglement, werd als beginsel aangenomen trapsgewijze vermindering van heerendiensten, waaruit men gerust de gevolgtrekking mag maken dat geleidelijke intrekking het streven was. Er wordt toch alleen van wijziging gesproken met het oog op *vermindering;* van *vermeerdering* was volstrekt geen sprake. Hoe nu is dat voorschrift opgevolgd? Wèl wordt ingevolge art. 57 van 't Regeeringsreglement elke 5 jaren een nieuwe regeling ontworpen van den aard en duur der persoonlijke diensten, maar de eenige vermindering, die mij bekend is, betrof 't getal pantjen-diensten. De andere, voor 't meerendeel veel drukkender, diensten bleven gehandhaafd, niettegenstaande ze een bron zijn van arbeidverspilling en een kwelling voor de bevolking. De bevolking toch heeft de zorg voor eigen velden, 't onderhoud van huis en erf, en dat in de eerste plaats mag zij niet verwaarloozen. Voeg daarbij haar verplichtingen aan de gemeente voor 't onderhoud van wegen naar en in de kampongs en van bruggen en dammen en voor wacht- en patrouilliediensten. Voeg daarbij verder de Gouvernements-cultuur die de staat vooreerst niet zal opgeven. Men zal moeten erkennen, dat een landbouwer, geprest voor koelidiensten aan een werk in uitvoering, of voor welken anderen heerendienst dan ook, als hij de middelen en gelegenheid mist om een plaatsvervanger te stellen, dikwijls op een hatelijke en ergerlijke wijze uit zijn werk wordt gerukt, en have en goed, vrouw en kroost verlaten moet. Veel liever zeker zou hij zich een offer getroosten in den vorm van een verhoogden aanslag in de landrente.

Java, Augustus '81. EEN AMBTENAAR BIJ HET B. B.

Cijfers en feiten uit het eerste gedeelte van het Koloniaal Verslag voor 1881.

Den 20en September 1880 verschenen van het Verslag van dat jaar de hoofdstukken A *tot* M; den 24en September 1881 werden van een nieuw verslag de hoofdstukken A *tot* L aan de Tweede Kamer gezonden.

Naar gewoonte deelen wij uit het nieuwe verslag een en ander mede, zonder commentaar en min of meer letterlijk.

INHOUD.

GRONDBEZIT. Weder stelden zich ettelijke Battaksche hoofden in Midden-Sumatra uit eigen beweging onder de Nederlandsche souvereiniteit, en wel aan het Toba-meer een vijftal hoofden uit onderdeelen van de landschappen Goergoer, Tamboenan en Lagoe Boti, en meer zuidwaarts, aan de grenzen der onderafdeeling Silindong, „een aantal" hoofden uit de streek beoosten de vallei van dien naam. Het kleine Loemban Djoeloe, deel uitmakende van het in den maatregel begrepen landschap Sipahoetar, kwam „door kracht van wapenen" onder gezag van het Gouvernement.

BEVOLKING. De bevolking van Java en Madoera vermeerderde in 1879 met 1.21 percent en bedroeg 31 December van dat jaar: 30 713 Europeanen (waaronder 16 720 van het mannelijk geslacht), 206 051 Chineezen (waaronder 109 255 mannen), 10 027 Arabieren (waaronder 5495 mannen), 3079 andere vreemde Oosterlingen (waaronder 1603 mannen) en 19 048 281 inlanders (waaronder 9 221 233 mannen); of te zamen 19 298 804. Bij uitzondering doet zich ten aanzien van de Preanger regentschappen een vermindering voor (1 246 698 op 31 Dec. 1879 tegen 1 251 667 op ult. Dec. 1878); die vermindering moet echter niet aan afneming van de bevolking worden toegeschreven, maar aan een te hoog gestelde opgaaf betreffende het zielental in 1878.

Wegens de onvolledigheid der opgaven kunnen omtrent de Buitenbezittingen alleen vermeld worden: het getal der Europeanen (8605, waaronder 4514 van het mannelijk geslacht), dat der Chineezen (102 835, w. 68 981 m.), dat der Arabieren (4985, w. 2508 m.) en dat der andere vreemde Oosterlingen (30 142, w. 27 630 m.). Onvolledig zijn hierin de cijfers der Chineezen, wegens het ontbreken der opgaven van de residentie Sumatra's Oostkust, en van de andere vreemde Oosterlingen, wegens het ontbreken der opgaven van Atjeh en van een gedeelte van Sumatra's Oostkust.

Onder de 39 318 Europeanen van N. I. vond men 1226 vreemdelingen, waartoe ook de met Europeanen gelijkgestelden uit andere werelddeelen, zooals de Amerikanen en Armenianen, behooren; 6153 „in Nederland (of buiten Nederland of Nederlandsch-Indië uit Nederlandsche ouders) geboren, zoomede genaturaliseerde vreemdelingen", en 31 451 „in Nederlandsch-Indië uit Nederlandsche ouders of een Nederlandsche moeder geborenen, door een Nederlandschen vader erkenden en kinderen van niet genaturaliseerde vreemdelingen."

Naar beroepen en bedrijven gerangschikt waren er onder de Europeanen 596 nijverheidsondernemers of personen die ambachten in het groot uitoefenden met inlandsche werklieden; 325 ambachts- of werklieden; 3078 landbouwindustrieelen (met inbegrip van administrateurs en andere employés); 1469 handelaren; 4890 in 's lands burgerlijken dienst en door het Gouvernement bezoldigd; 377 geneeskundigen, notarissen en andere door het Gouvernement wel benoemde of toegelaten, maar niet bezoldigde ambtenaren; 1298 gepensioneerde landsdienaren (daaronder ook gegageerde militairen) en 419 personen die andere, niet speciaal genoemde bedrijven uitoefenen.

Tot de inlanders van Java en Madoera behoorden 29 372 aangestelde of erkende geestelijken; 37 822 hadji's; 191 nijverheidsondernemers in 't groot en 49 652 in 't klein; 315 936 handelaren in 't

klein en 1657 in 't groot; 43 368 huisbedienden, enz. Die opgaven zijn echter onvolledig, voor zoover de nijverheidsondernemers in 't groot en de huisbedienden betreft.

Op Java en Madoera waren onder de inlanders 7867 Christenen; in de Minahassa 89 976 (w. 44 950 m.), op Amboina 49 784 (w. 24 718 m.), in Tapanoli 4424 (w. 2388 m.), enz. In het cijfer betreffende de Minahassa zijn de kinderen niet begrepen; hun getal was 12 092. Het totaal der inlandsche Christenen van geheel Nederlandsch-Indië, Timor en Onderhoorigheden alsmede Atjeh en Onderhoorigheden niet medegerekend, omdat betreffende beide geen opgaven werden ontvangen, was 180 976.

De bevolking der drie hoofdplaatsen van Java wordt opgegeven, bij het eind van 1879 te hebben bedragen als volgt:

	Europ.	Chineezen.	Arabier.	A.vr.Oost.	Inland.	Samen
Batavia . . .	4 888;	23 539;	795;	114;	73 565;	102 901
Semarang . .	2 830;	9 085;	653;	2 199;	54 374;	69 141
Soerabaja . .	4 293;	6 577;	1 176;	350;	107 858;	120 254

Onder al de opgaven betreffende Batavia is ook de bevolking van de voorsteden begrepen; de cijfers betreffende Semarang en Soerabaja hebben op de hoofdsteden zonder de voorsteden betrekking.

Over 1878 werd voor Semarang een getal van 66 691 inlanders opgegeven; die opgaaf was te hoog, doordien, in stede van het getal inlanders ter hoofdplaats, dat van het geheele district Semarang was opgebracht.

Opperbeheer. „Omtrent de Algemeene Secretarie kan worden vermeld, dat met 1 Februari 1881 eenige verandering is gebracht in de behandeling van dienstaangelegenheden tusschen de Regeering en de departementen van algemeen bestuur, met het doel om den arbeid der Algemeene Secretarie eenigermate te vereenvoudigen en de afdoening van zaken te bespoedigen. Tot dusver was de Algemeene Secretarie belast met de taak, om de voorstellen der departementen in den vorm van een besluit over te brengen. Voortaan zullen vele voorstellen door de departementen zelven in een ontwerp van besluit worden geformuleerd en, vergezeld van een beknopte toelichting, aan de Regeering worden aangeboden. Na een proef van twee maanden bleek de nieuwe regeling zeer goed te voldoen en werd zij bestendigd. Vermoedelijk zal zij leiden tot eenige vermindering van het personeel bij de Algemeene Secretarie."

Betrekkingen met het buitenland. Opnieuw kan met waardeering worden gewag gemaakt van de bereidwilligheid, waarmede,

op verzoek van de Nederlandsch-Indische Regeering, het bestuur van Laboean en dat der Straits Settlements het in November en December 1879 in die koloniën uitgevaardigd verbod tegen den uitvoer naar Nederlandsch-Indië van oorlogsmaterieel telkens na afloop van den termijn van zes maanden weder voor een gelijk tijdvak verlengden. Het blijk van belangstelling, aan onze Australische naburen gegeven door een waardige vertegenwoordiging van onze vlag bij gelegenheid van de opening der internationale tentoonstelling te Melbourne (October 1880) is zoowel door de hooge autoriteiten als door het publiek op de verschillende plaatsen waar de *Atjeh* kwam, „ten zeerste gewaardeerd". — In Augustus 1880 kwam een exregent van Siam met eigen stoomjacht, begeleid door een vijftal Siamsche oorlogschepen, naar Java over. „Onder gunstige indrukken van al hetgeen zij gezien hadden, keerden de Siamsche bezoekers, na een verblijf van zes dagen, naar Siam terug." — Eenigen tijd geleden is de Indische Regeering voorbereid op de komst te Batavia van eenige officieren der Noord-Amerikaansche Marine tot het doen van astronomische waarnemingen.

POLITIEKE RUST. Belangrijke politieke gebeurtenissen hadden op Java en Madoera niet plaats. Evenwel zag het bestuur zich genoodzaakt, in de Preanger zekeren hadji Moehamad Hakim (in de afdeeling Tjitjalengka) de hoofdplaats Muntok tot verblijfplaats aan te wijzen, en in Bantam het districtshoofd van Paroeng Koedjang (afd. Lebak) te ontslaan; de eerste veroorloofde zich „allerlei verontrustende toespelingen omtrent de waarschijnlijke gevolgen van de komst der soldaten", die de veepest-liniën moesten bewaken; de andere trachtte de bevolking te beletten, aan de soldaten levensmiddelen te verkoopen, daargelaten dat hij ook „om andere redenen" bestraffing verdiende. Ook werd in de Preanger regentschappen in het district Oedjoeng Broeng Koelon op last van den regent de school gesloten van een hadji, „omdat deze godsdienstonderwijzer stellingen verkondigde, die tegen de leer van den Islam zondigden, en zich zelven wondergaven toeschreef", en in de afdeeling Koetoardjo (Bagelen) beraamde de godsdienstonderwijzer Imam Moehalam, die reeds vroeger een straf van vijf jaar dwangarbeid had ondergaan, het plan om het garnizoen van Kedong Kebo te overvallen en de hoofdplaats Poerworedjo af te loopen, „daartoe gedreven, zooals hij voorgaf, door wrok tegen de politie, die zich, meer dan hem lief was, trachtte rekenschap te geven van de redenen welke Moehalam's school zoo grooten toeloop deden verkrijgen". Door het „beleidvol optreden van de politie, daarbij gesteund door

een steeds aangroeiende menigte volks, werd Moehalam, die reeds met een vrij groot aantal gewapende volgelingen in aantocht was, omsingeld, en de geheele bende zonder veel moeite ontwapend. Allen werden naar de rechtbank van omgang verwezen."

De loop van zaken in Groot-Atjeh leverde het bewijs, dat de oorlog werkelijk, na de voorspoedige krijgsverrichtingen in den zomer van 1879 in de XXII en XXVI Moekim, een einde had genomen. De nog vijandig gebleven hoofden, die in het binnenland van Gighen te Kemala verblijf houden, geven geen aanleiding meer tot ongerustheid. — Van de onderhoorigheden heeft vooral Samalangan ter Noordkust „de aandacht getrokken." Een patrouille werd, toen zij buiten het bereik van het geschut der benting aan den zoom eener kampong rust hield, eensklaps aangevallen door een bende Atjehers, bij welke zich weldra de bevolking der nabijgelegen kampongs voegde, maar trok al vurende in goede orde terug en kwam met een betrekkelijk gering verlies in de benting. De Gouverneur achtte het noodig, de schuldige kampongs te straffen, en zond een bataljon infanterie, benevens een halve batterij artillerie naar Samalangan. Een op den 15en Juli aangewende poging om den vijand uit zijn versterking te verdrijven slaagde niet; een tweede aanval, den 22en Juli tegen de hoofdversterking in kampong Batoe Ilik gericht, werd evenmin met den gewenschten uitslag bekroond; een derde aanval op 1 Augustus mocht ook niet gelukken; den volgenden dag trachtte men de versterking door geschutvuur te vernielen, hetgeen in zoover gevolg had dat de vijand de stelling verlaten moest. Den 3en Augustus vroegen de voornaamste hoofden van Samalangan en Djangka Boeja aan het Gouvernement en den radja vergiffenis voor het gebeurde. In de overige staatjes ter Noordkust — in Pedir, Pasangan en Kloempang Doea — „heerschten veel twisten en verdeeldheden". Ter Oostkust liet de politieke toestand weinig te wenschen over. — Ter Westkust werd over het algemeen verbetering in den politieken toestand waargenomen.

Midden-Sumatra. De oneenigheden tusschen verschillende kleine landschappen aan de grenzen van Singkel en Baros schenen van ernstiger aard of van meer omvang dan gewoonlijk; „onze invloed in de Simpang-streken mocht er ditmaal niet in slagen om een dezer geschillen te doen bijleggen"; de radja's „bleven zelfs onwillig, om aan herhaalde oproepingen van den contrôleur van Singkel tot een samenkomst ter bespreking van een minnelijke schikking gevolg te geven". — De voortvluchtige hoofden van Si Rapah en Si Atas, wier kampongs in Januari 1880 door onze troepen ver-

woest waren [1]), lieten niets van zich hooren. In de landschappen ten noorden en oosten van Baros hadden nog telkens vijandelijkheden plaats tusschen Parbotian en Toeka Dollok, en heerschten binnenlandsche onlusten zoowel in Manoelang als in Passarriboe. — Ook op 's Gouvernements gebied bleef men „niet geheel" van aanrandingen van de zijde der Battaks verschoond: „in de kampong Sorkam, eenige uren bezuiden Baros gelegen, werd nu en dan met moord en brandstichting gedreigd, en somwijlen eensklaps een kogel door de omwanding der woningen gejaagd." — Vele Tobasche kampongs gaven het verlangen te kennen om onder Europeesch bestuur te komen: negen hoofden van Boetar en zes van Loeboe Si Regar teekenden, zoo voor zich als voor andere hoofden, den 8sten Januari j.l. de verklaring, dat het aller verlangen was, om evenals Silindong onder het gezag van een contrôleur te worden gesteld. Een kolonne, samengesteld uit 4 officieren (waaronder de kapitein-kommandant S. de la Parra) en 150 onderofficieren en minderen der infanterie, 4 artilleristen voor de bediening van een mortier van 12 cM., enz., deden een tocht naar een oostelijk van Silindong gelegen en onder den algemeenen naam van Sipahoetar bekende streek, om de hooghartigheid te fnuiken van zekeren Goeroe Soemillam, hoofd van Loemban Djoeloe, die zich aan rooverijen op gouvernementsgebied had schuldig gemaakt, en onwillig was het geroofde terug te geven of vergoeding te betalen. Loemban Djoeloe werd getuchtigd, en bevriende hoofden van Sipahoetar beloofden Goeroe Soemillam en zijn aanhang geen schuilplaats te zullen verleenen. Aan den vijandigen geest der hoofden van Loemban Djoeloe is in den aanvang van 1881 van zelf een einde gekomen door het overlijden zoowel van Goeroe Soemillam als van zijn medestanders, en door of namens hun opvolgers is de eed van onderwerping en gehoorzaamheid afgelegd. Te voren, n. l. in Augustus 1880, had de Resident met de voornaamste Sipahoetarsche hoofden een vergadering gehouden, waarbij eenige hoofden uit Paronan Ronggoe tegenwoordig waren, dat ons gezag reeds in 1878 had erkend, alsmede hoofden van de landschappen Tapian na Oeli, Loemban Si Mangonsong, Parlomboean en Loemban Naga Sariboe; ook het hoofd van Poerba Si Nomba vroeg vergunning om zich te onderwerpen. Na aflegging van den eed verklaarden alle aanwezige hoofden, ook namens hen die niet ter vergadering aanwezig waren, dat de geheele streek tusschen Silindong en het oostelijk gebergte, waarvan de Dollok Paoeng de hoogste top is, gaarne dezelfde bescherming als Silindong zou

[1]) Vergelijk de *Indische Gids* 1880, IIe Deel, p. 836. v. K.

wenschen te genieten, en dat zij dus verzochten onder 's Gouvernements rechtstreeksch gezag te worden gesteld. — Naar aanleiding van het aanzoek, door de hoofden van Gloegoer III Kotta di Ilir in het vorige jaar gedaan, om onder Europeesch gezag te worden geplaatst, hield de contrôleur van Kotta Baroe in Februari 1880 een onderzoek, en bevond dat in dit gedeelte van Gloegoer het gedaan verzoek de algemeene goedkeuring wegdroeg; in het minder bekende Gloegoer III Kotta di Moedik sprak het verlangen naar inlijving „zich voor het oogenblik niet zoo onverholen uit". In 't laatst van 1880 heeft de Regeering besloten, ook den toestand te doen opnemen van het aan Gloegoer di Moedik grenzende landschap Mapat Toenggoel, dat in vroegeren tijd onze souvereiniteit heeft erkend. Voorshands is alleen tot de inlijving van Gloegoer di Ilir besloten; voorloopig zal het onder den contrôleur van Kotta Baroe ressorteeren. — Met de Pangkallan- en Kwantan-landen kwamen onze ambtenaren weder niet in aanraking. Een der grooten uit de Kwantanlanden, de jang di pertoean Poetih, verzocht in den loop van 1880 den Sultan van Lingga, om door dezen in de gelegenheid te worden gesteld, den resident van Riouw te Tandjong Pinang te ontmoeten; de Resident antwoordde, dat het bezoek met genoegen zou worden ontvangen, doch bij het einde van 1880 was de jang di pertoean Poetih nog niet te Tandjong Pinang geweest. — Met de IX Kotta en de Batang-Hari districten had het bestuur geen aanraking. — Korintji is een toevluchtsoord voor boosdoeners uit de gouvernementslanden. Wanneer onzerzijds aanzoeken worden gedaan tot uitlevering van gevluchte veroordeelden, leidt dit nimmer tot gewenschte uitkomsten. Jaarlijks komen te Mokko-Mokko omstreeks 700 à 800 Korintjiërs om handel te drijven; „hoofden van hoogeren rang dan de familie-depati's begeven zich zelden naar Mokko-Mokko en komen dan liefst zoo min mogelijk met bestuurspersoneel in aanraking." — De regeling van onze verhouding tot de V Kotta maakte in het afgeloopen jaar geen vorderingen. — De in 1879 door den tongkoe besaar van Poeloe Lawan en zijn rijksgrooten te Bengkalis geteekende acte, waarbij zij het Nederlandsch oppergezag erkenden en zich bereid verklaarden tegen behoorlijke schadeloosstelling de rechten en pachten aan het Gouvernement over te dragen, is nog niet door de Indische Regeering bekrachtigd; omtrent het bedrag der schadeloosstelling zijn door den tongkoe besaar nog geen aannemelijke voorstellen gedaan.

Palembang. De politieke toestand in de aan ons rechtstreeksch gezag onderworpen gedeelten van dit gewest was in het afgeloopen jaar over het algemeen gunstig. In Djambi is de staat van zaken

nog altijd eenigszins gespannen. „Terwijl in de bovenlanden de kwaadwilligen in Augustus 1880 weder vermetel genoeg waren, om evenals in 1878, ons grens-établissement in de Palembangsche onderafdeeling Rawas, te Soerolangoen, te beschieten, waagde eene bende uit de benedenlanden in den nacht van 5 November een inbraak in de bijgebouwen van de contrôleurswoning ter hoofdplaats Djambi, om de aldaar in voorraad zijnde wapenen (20 tirailleurgeweren en 10 sabels) te ontvreemden." De aanvoerder der bende was Raden Anoem. Anoem's eigendommen in Doessoen Betoong zijn daarop verbrand, maar de roovers waren niet te achterhalen. Een van Anoem's verwanten, zekere Pangeran Itam Mangkoe, is echter in Februari j.l. in hechtenis genomen op vermoeden van medeplichtigheid, toen men in een schuur nabij zijn woning enkele van de geroofde wapenen ontdekte.

Sumatra's Oostkust. In het rijk Siak Sri Indrapoera blijft de politieke toestand gedrukt. De Tamiangstreek werd in de laatste maanden van 1880 en het begin van dit jaar bij herhaling verontrust door Atjehers uit Merdoe, Pedir, enz.; in November maakten zij zich schuldig aan roof en moord in de kampong Seroewai aan den linkeroever der Tamiangrivier; op 11 December werd de kleine militaire wacht te Boekit Kramat overrompeld, een sergeant en drie man vermoord en de overige militairen ernstig verwond. In verband met een en ander heeft de troepenmacht in deze residentie tweemaal versterking van Java gekregen, te zamen tot een getal van 2 officieren en 125 minderen.

Riouw en Onderhoorigheden. De rust in den Lingga-Riouw-Archipel werd in het afgeloopen jaar niet verstoord. Verzet tegen den aanslag in de bedrijfsbelasting, zooals bij hare invoering in 1879, werd niet verder ondervonden.

Onder de bevolking in de Westerafdeeling van Borneo bleef „over het algemeen" een gewenschte stemming heerschen. Een paar malen werd eenig militair machtsvertoon wenschelijk geacht, om aan de optreding van het Europeesch bestuur kracht bij te zetten, namelijk in de Ketoengou-streken, om de Dajaks tot gehoorzaamheid aan den panambahan van Sintang te brengen, en in Landak om de Chineesche bewoners gerust te stellen, toen eenige hunner landgenooten door Dajaks vermoord waren.

In de gedeelten van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, die onder ons rechtstreeksch gezag zijn geplaatst, was de politieke toestand gunstig.

Celebes en Onderhoorigheden. In 's Gouvernements rechtstreeksch gebied deed zich op politiek terrein niets ongunstigs voor.

Kraeng Bonto Bonto en de zijnen leven steeds als rustige burgers in de afdeeling Pangkadjene. „Bleef de gezindheid der Europeesche en Chineesche bevolking jegens het Gouvernement bij voortduring goed, die der inlandsche bevolking liet door gebrek aan vertrouwen en toenadering nog altijd te wenschen over.” Tusschen sommige der inlandsche Staten onderling dreigden andermaal verwikkelingen. Vooral openbaarde zich meer en meer naijver tusschen Wadjo en Boni; het hoofd van gewestelijk bestuur vaardigde naar elk der beide rijken een Europeesch ambtenaar af, en aan de krachtige vertoogen van dezen was het te danken dat de vrede bewaard bleef. De Goasche prins Kraeng Mangeppe, behuwdzoon van den vorst van Sidenreng, verzamelde op de grens van Baloesoe gewapend volk, ten einde de bestuurster tot concessiën te zijnen voordeele te nopen; daar Baloesoe grenst aan Barroe en Tanette, en het mogelijk was dat Kraeng Mangeppe deze aan ons rechtstreeksch gebied palende landschappen niet ongemoeid zou laten, zond de gouverneur den assistent-resident ter beschikking naar Baloesoe, werwaarts ook de kroonprins van Goa vertrok om namens zijn vader Kraeng Mangeppe tot rede te brengen, terwijl de vorst van Sidenreng werd aangeschreven, om zijn schoonzoon uit Adjakang terug te roepen; binnen weinig dagen gelukte het door deze middelen, Kraeng Mangeppe met zijn benden van de grenzen van Baloesoe te verwijderen en een verzoening te bewerken. In Tanette gaf La Sassoe, de eenige zoon der vorstin, veel aanstoot; allerlei slecht volk vond bij hem steun. In December werd hem Ponorogo op Java tot verblijfplaats aangewezen. — Het in ’t vorig verslag vermelde stoomschip onder Engelsche vlag, dat in de baai van Paré-Paré werd aangehouden, wegens overtreding van het verbod om wapenen en amunitie in te voeren, is door een Raad van Justitie te Makasser verbeurd verklaard; bovendien werd de gezagvoerder tot een boete van *f* 1000 en in de kosten van het geding veroordeeld. Op aanwijzingen van het Nederlandsch consulaat te Singapore is onlangs te Makasser een nieuwe overtreding geconstateerd en de hand gelegd op een belangrijke hoeveelheid patronen voor Snider-geweren, welke bestemd waren voor Wadjo.

Menado. In de Minahassa vertoonden zich in het afgeloopen jaar geen teekenen van een minder gunstige stemming bij de bevolking. Slechts gaf zich in ’t begin van 1880 in Kakas „eenige ontevredenheid lucht van de zijde van sommigen”, die de inlijving van dat district bij Rembokken als een vernedering voor de bewoners van Kakas beschouwden; „op den passar en in de wachthuizen van het op te heffen district werden geschriften van oproerigen

aard aangeplakt, terwijl eenige negorijhoofden hun wensch tot behoud van Kakas als zelfstandig district bij rekest voordroegen." Nadat het tweede districtshoofd van Kakas, „die niet onwaarschijnlijk de hand in de beweging had", en zijn onderhoorigen namens den resident onderhouden waren over de ernstige gevolgen van een volharding in het verzet, zijn de bevelen der Regeering verder zonder verwijl opgevolgd. — Het detachement militairen, dat sedert November 1879 tijdelijk te Kema gestationeerd was, kon tegen het einde van Juni 1880 weder van daar worden verwijderd. Van de ingezetenen die in 1879 waren opgekomen tegen de beslissing van het plaatselijk bestuur, dat zij als negorijlieden moesten worden aangemerkt, bleken de meesten werkelijk aanspraak te kunnen maken op den titel van „inlandsch burger" en op de daaraan verbonden vrijstelling van hassilbelasting en heerendienst. — De radja van Bwool stelde zijn reeds in 1879 aangekondigd bezoek te Menado andermaal uit, ditmaal — naar hij liet weten — wegens een sterfgeval in de familie.

Amboina. Met de bewoners der in 1879 getuchtigde kampong Ankoeki op Dawera (Tenimber-eilanden) werden geen aanrakingen verkregen, ofschoon de resident op zijn inspectiereis door lieden uit de naburige kampong Wateweh bericht liet geven van zijn aanwezigheid. De wrevelige stemming op Vordate verdween geheel. De lieden die zich in het vorige jaar bij den inspecteerenden ambtenaar beklaagden, dat zij bij den ruilhandel, in 1877 met het particuliere stoomschip *Egeron* gedreven, waren benadeeld, werden opgezocht door den gewezen gezagvoerder die met hen gehandeld had, en bejegenden hem zonder eenigen wrok; de lieden die zich benadeeld achtten kregen van hem een hoeveelheid katoen als schadeloosstelling.

Timor. „Bij de beperkte middelen van bestuur, waarover in dit gewest valt te beschikken, kon het Europeesch gezag zich tegenover de vele onbeschaafde en dikwijls aanmatigende radja's niet steeds met de noodige kracht doen gelden." In November 1880 ontstonden door toedoen van den radja van Lewa of Soedoe op de standplaats van den contrôleur ernstige ongeregeldheden, die wel voor het oogenblik met behulp van de ter plaatse gevestigde Boegineezen bedwongen werden, maar den contrôleur deden besluiten om zich met de kruisboot naar Koepang te begeven, ten einde zich met den resident omtrent de te nemen maatregelen te verstaan. Na gehouden overleg keerde de contrôleur op zijn standplaats terug. Ook den resident, die later Soemba bezocht, is het niet mogen gelukken den radja van Lewa in handen te krijgen, maar nieuwe verwikkelingen zijn tot dusver uitgebleven. — De onlusten tusschen het berg- en

strandvolk in het gebied van den radja van Larantoeka namen geen grooten omvang. De vooral met het oog op de veiligheid van de Roomsch-Catholieke missie in Larantoeka van bestuurswege genomen voorzorgsmaatregelen konden dan ook omstreeks het einde van Juni gedeeltelijk opgeheven worden. Daar echter de spanning nog steeds voortduurde, bleef het bestuur ijverig in de weer om partijen tot een schikking te bewegen, doch eerst in den aanvang van 1881 heeft de radja eenige concessiën gedaan, die hoop geven dat eerlang de goede verstandhouding tusschen Larantoeka en de bergkampongs zal hersteld zijn. „Door den resident, die zelf met de hoofden van het bergvolk besprekingen heeft gehad, is niets ontdekt, wat de veronderstelling zou kunnen wettigen, dat de invloed der Europeesche geestelijken op den Christen-radja aanleiding tot diens geschillen met het heidensche bergvolk zou hebben gegeven." [1])

Bali en Lombok. De samenvoeging van de twee poenggawaschappen (districten) van Boengkoelan lokte van de zijde van sommigen, die door den sedahan agoeng (ondercollecteur) en een paar leden der bestuurscommissie van Boeleleng bewerkt waren, verzet uit, toen als hoofd van de vereenigde districten een poenggawa optrad, die niet tot de gunstelingen der drie laatstbedoelde personen behoorde. „Nadat de sedahan agoeng die sterk geijverd had voor de candidatuur van zijn broeder (een onervaren jongeling), tijdelijk naar Banjoewangi was gezonden", ondervond het gezag van den nieuwen poengawa geen moeielijkheden meer. „De hoofdschuldigen werden vervolgens streng gestraft, terwijl de overigen, die meer als werktuigen hadden dienst gedaan, een lichtere straf ondergingen."

INLANDSCH BESTUUR. De verhouding tot de inlandsche vorsten op Java bleef naar wensch. „In Soerakarta werden de Soesoehoenan en prins Mangkoe Negoro bereid bevonden, om der Regeering de onbelemmerde beschikking te verzekeren over de te hunner beschikking staande gronden welke zij mocht behoeven voor den aan te leggen staatsspoorweg naar Madioen. Van haren kant kwam ook de Indische Regeering den Soesoehoenan te gemoet, door hem een som van *f* 50 000 in leen te verstrekken ten behoeve der bouwwerken in het rijk van Soerakarta. Ook werd bij wijze van onderscheiding zoowel aan den Soesoehoenan als aan prins Mangkoe Negoro de toezegging gedaan, dat de Regeering, evenals hun indertijd door de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij werd aangeboden, bij voorkomende gelegenheid kosteloos extra-treinen

---

[1]) Vergelijk *de Indische Gids*, 1880, deel II, pag. 844. v. K.

op de aan te leggen staatslijn te hunner beschikking zal stellen"....
„Toen in den aanvang dezes jaars een in Indië geboren persoon van Europeesche afkomst, te Djokjakarta woonachtig, zich in een der dagbladen op beleedigende en boosaardige wijze over den Sultan had uitgelaten, zag de Indische Regeering zich genoopt, ter wille van de goede verstandhouding tusschen het inlandsch en het Europeesch element in de Vorstenlanden, dien schrijver niet alleen in Djokjakarta maar ook in de aangrenzende gewesten het verblijf te ontzeggen. Deze maatregel heeft bij den Sultan veel waardeering gevonden." In een der drie takken van het gemediatiseerde sultanshuis van Cheribon viel de waardigheid van sultan open. Een broeder van den overleden titularis werd met de vervulling van de waardigheid en het daaraan verbonden beheer van de familiegoederen belast. Van de wijze waarop de gekozene (pangeran radjâ Nata Ningrat) de hem toevertrouwde taak vervult, hangt het af, of hem na zekeren tijd ook de aan de waardigheid verbonden naam en titel zullen worden geschonken. — In Sumanap (Madoera) bleef het inlandsch bestuur voorloopig nog in handen van den resident. De eerst sedert kort in dienst gestelde patih moest wegens knevelarij geschorst en strafrechterlijk vervolgd worden. — Sedert het einde van 1879 tot April jl. overleden op Java drie regenten (van Japara, Rembang en Banjoewangi), werden er drie wegens vergevorderden leeftijd op verzoek ontslagen en gepensioneerd (van Lebak, Poerbolinggo en Trengalek) en werd één regent (van Semarang) niet op verzoek ontslagen. Drie van de nieuw benoemden hebben een opvoeding op Europeeschen voet genoten. De nieuwe regent van Banjoewangi is een zoon van prins Mangkoe Negoro. „De regenten van Koedoes (Japara) en Brebes (Tegal) verwisselden onderling van standplaats."

Buitenbezittingen. De verhouding met Toekoe Maharadja Mangkoe Boemi van Telok Semawé (Atjeh) bleef van zeer vriendschappelijken aard. — Op Sumatra's Oostkust kenmerkte zich de verhouding tusschen de Europeesche autoriteiten en de inlandsche bestuurders door welwillendheid en vertrouwen. — De vestiging van een contrôleur te Ringat in het tusschen Mandah en Reteh gelegen landschap Indragiri (Riouw en Onderhoorigheden) heeft reeds ten gevolge gehad, dat velen die vroeger dat landschap verlaten hadden, om zich aan de knevelarijen der vele hoofden en aanzienlijken te onttrekken, gaandeweg zijn teruggekeerd. — Een der Sintangsche rijksgrooten (Westerafd. van Borneo) werd door den panembahan, wegens knevelarij in de Tempoenostreek, ontslagen; de Indische Regeering verbande hem naar Patjitan (Java). — In de aan

inlandsche hoofden ter besturing gegeven gouvernementslandschappen, de zoogenaamde Tanah Boemboe-districten uitmakende, (Z. en O. afd. van Borneo) laat de gang van zaken veel te wenschen over, daar de meeste der bedoelde hoofden zich om de naleving hunner instructie weinig of niet bekommeren. Den pangeran van Tjingal, Menoenggoel en Bangkalaän is aanbevolen, een beter toezicht op zijn wakils (gemachtigden) te houden, daar o. a. die te Tandjong Samalantahan gezegd werd, den handel op Sanpanaham te belemmeren door eigenmachtige heffing van doorvoerrechten. Hoofden van Sampanahan klaagden, dat telkens zendelingen van Amoenthaische hoofden in de bovenlanden van Sampanahan van de bevolking hoofdgeld kwamen heffen, bewerende dat die lieden op Amoenthaisch grondgebied zouden gevestigd zijn. Het hoofd van Poeloe Laut scheen zich op voldoende wijze van zijn verplichtingen te kwijten. „Het bewind der vorstin van Pagattan-Koesan is meer op eigen voordeel dan op het welzijn harer onderdanen gericht"; maar zij verklaarde, zich van geen kwade praktijken bewust te zijn en deze bij haar hoofden zooveel mogelijk tegen te gaan. De afgeleefde Sultan van Pasir hield zich bijna voortdurend in de bovenlanden op, het bewind overlatende aan de willekeur zijner rijksgrooten, onder welke er slechts één is, die het mogelijke doet om althans op de hoofdplaats van het rijk het gezag te handhaven. In de Berouwsche landschappen Goenoeng Taboer, Sambalioeng en Boeloengan ontbreekt het den vorsten aan de macht om zich door hunne rijksgrooten en verdere ondergeschikten te doen gehoorzamen en zich behoorlijk te kwijten van hun contractueele verplichtingen jegens het Gouvernement, met name wat betreft de wering van den slavenhandel. — De Sidenrengsche bestuurder (Celebes en Onderhoorigheden) werd over zijn verplichtingen onderhouden. „De nieuwe vorst van Balangnipa schijnt zich tegenover de verschillende partijschappen tot dusver te hebben kunnen staande houden"; in December kwam hij met alle hadat-leden te Makasser en verzocht definitief erkend te worden; de gouverneur heeft het echter beter geoordeeld, „de uitreiking van een definitieve acte van erkenning van een verderen proeftijd afhankelijk te laten". — Te Kamarian op de zuidkust van Ceram (Amboina) lag de bevolking andermaal overhoop met haren regent, dien zij ter hoofdplaats Amboina beschuldigde, dat hij willekeurig belastingen oplegde; een onderzoek sedert door den resident ingesteld, is niet in het voordeel van den regent afgeloopen. Ook eenige negorijen op Haroekoe brachten grieven in over knevelarij en onrechtvaardige bejegening van de zijde harer regenten; een dezer werd uit 's lands dienst ontslagen, en de beide anderen

zullen wellicht strafrechterlijk vervolgd worden. Verscheiden Alfoersche hoofden op Ceram maakten den resident hun opwachting, o. a. de radja van Solok, tegen wien in 1872 een militaire expeditie werd uitgezonden. — Onze aanraking met de vorstenbesturen op Ternate bleef bij voortduring naar wensch. — „Bij gemis aan personen, geschikt om als zelfbesturend regent op te treden, werd, zooals bekend is, in Djembrana in 1866 en in Boeleleng in 1873 het bewind (behalve over de gouvernementsonderdanen) opgedragen aan een voorloopigen raad van bestuur. Van lieverlede schijnen deze voorloopige regeerders zich aan misbruiken te hebben schuldig gemaakt." Blijkens de toelichtende nota van wijziging, gedrukt onder n°. 43 der stukken betreffende de Indische begrooting voor 1881, is nu het noodige voorbereid, om tot een betere uitoefening van het gezag te geraken. „Daartoe is de medewerking noodig van de inheemsche bevolking en haar hoofden, en het werd om die reden niet raadzaam geacht ten opzichte der bij de misbruiken betrokken bestuursleden tot ingrijpende maatregelen over te gaan, omdat dit wellicht algemeene gisting en tijdelijke regeeringloosheid zou kunnen teweeg brengen."

Bij *Staatsblad* 1881 N°. 117 is bepaald, welke inlandsche hoofden en ambtenaren in de gouvernementslanden buiten Java en Madoera (Groot-Atjeh uitgezonderd) door den Gouverneur-Generaal worden benoemd en ontslagen. Het zijn: in het gouvernement Sumatra's Westkust de regenten te Padang en Indrapoera; in de residentiën Lampongsche distrikten en Bangka de demangs (districtshoofden); in de assistent-residentie Billiton mede de districtshoofden; in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo den ronggo van de afdeeling Bandjermasin en ommelanden; in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden de regenten; in de residentie Menado de eerste districtshoofden, en verder in het algemeen eenige categoriën van inlandsche rechterlijke ambtenaren. Voorts is bepaald dat er geen verandering wordt gebracht in de tot nu toe gebruikelijke wijze van benoeming en ontslag van de regenten in de residentie Amboina, en dat in het algemeen zoowel ten opzichte van de inlandsche hoofden en ambtenaren als van mindere inlandsche beambten het verleenen van ontslag uit 's lands dienst en het geven van vergunning tot naamsverandering uitsluitend blijven voorbehouden aan den Gouverneur-Generaal.

„Ofschoon reeds in enkele gewesten van Java en Madoera sedert korteren of langeren tijd de gewoonte bestaat om inlandsche jongelieden, die naar een ambtelijke betrekking dingen, aan een eenvoudig examen in lezen, rekenen en schrijven te onderwerpen, is

nochtans voor het invoeren van een algemeene regeling van dien aard geen aanleiding gevonden. Gewoonlijk is er ruime keuze van candidaten, en er valt, behalve op de onmisbare elementaire kennis, ook op andere eischen te letten, als bekendheid met land en volk, afkomst, enz. Het werd daarom niet raadzaam geacht de hoofden van gewestelijk bestuur in dit opzicht aan bepaalde voorschriften te binden. Trouwens wordt reeds in den laatsten tijd bij de voorziening in mindere inlandsche ambten bij het binnenlandsch bestuur een zekere voorrang toegekend aan jongelieden die van de landbouwschool te Buitenzorg afkomstig zijn."

GODSDIENST. Met passen vertrokken van Java en Madoera naar Mekka:

in 1878 3697; in 1879 3263 en in 1880 7327 bedevaartgangers en
» » 1935; » » 2175 » » » 2852 van de Buitenbezittingen.

Terug keerden:

in 1878 2804; in 1879 2508 en in 1880 2226 naar Java en Madoera en
» » 1788; » » 1206 » » » 1463 naar de Buitenbezittingen.

Door het ontbreken van opgaven uit Sumatra's Oostkust en Atjeh zijn echter de cijfers betreffende de Buitenbezittingen, zoowel wat de vertrokkenen als de teruggekeerden aangaat, onnauwkeurig.

Opmerkelijk groot was het aantal passen dat werd uitgereikt in de Preanger regentschappen (2508 tegen 843 in 1879). In 't algemeen was het getal bedevaartgangers veel aanzienlijker dan in een der vorige jaren, waartoe de omstandigheid bijdroeg dat in het Arabisch jaar 1297 de feestdag van Arafat (12 November 1880) op een Vrijdag viel, hetgeen naar de Mahomedaansche beschouwing de bedevaart voor hen die dan te Arafat zijn, ongemeen zegenrijk maakt; in de Preanger scheen het gaan ter bedevaart nog in het bijzonder door den zeer gunstigen oogst van koffie en padi bevorderd te zijn. Bij het Nederlaadsch consulaat te Djeddah meldden zich gedurende 1880 9397 pelgrims aan, die uit Nederlandsch-Indië waren gekomen om aan de bedevaart deel te nemen, terwijl nog 146 anderen, die zich sedert jaren op het schiereiland Malakka hadden opgehouden en van daar ter bedevaart gekomen waren, bij hun vertrek naar Nederlandsch-Indië van passen werden voorzien; van die 9543 pelgrims vertrokken van Djeddah na afloop van de bedevaart 8461, en bovendien meldden zich nog 686 Nederlandsch-Indische onderdanen als vertrekkenden aan, die reeds in vorige jaren de bedevaart hadden ondernomen. „Onder de zeer enkelen

wier verblijf in Mekka lang, zelfs 10 à 20 jaar, had geduurd, waren een 14tal Atjehers." Slechts één stoomschip (onder Engelsche vlag) bracht pelgrims rechtstreeks naar N.-I. terug, en wel 809 naar Padang; de overige 8338 maakten gebruik van de op Pinang en Singapore varende Engelsche booten. Van de bedevaartgangers *naar* Mekka gingen er 1787 (waarvan 777 met stoombooten van de „Rotterdamsche Lloyd") rechtstreeks uit Nederlandsch-Indië naar Djeddah. Het betrekkelijk groot aantal bedevaartgangers die in 1880/81 Arabië verlieten, wordt toegeschreven aan een verordening van de Turksche autoriteiten, waarbij aan alle vreemde overzeesche pelgrims die geen voldoende middelen hadden om de kosten van een langer verblijf in Mekka te bestrijden, gelast werd het land te verlaten. „Vermits door het bestuur van de Hedjaz tevens bepaald is, dat na 1 April 1881 geen vreemde bedevaartgangers meer worden toegelaten, die niet van behoorlijke passen zijn voorzien en niet kunnen aantoonen genoegzame middelen te bezitten om de terugreis te bekostigen, is met de Indische Regeering in overleg getreden nopens de vraag of hierin geen aanleiding behoort te worden gevonden tot een uitbreiding van onze bemoeienis met de bedevaart in dien zin, dat aan de Nederlandsch-Indische pelgrims de verplichting wordt opgelegd om, vóórdat zij naar Mekka vertrekken, een som te storten tot dekking van de kosten hunner terugreis naar Indië. Daaromtrent zijn thans nog overwegingen aanhangig."

Op godsdienstig gebied bleef op Sumatra's Westkust zoowel uitbreiding van den Islam als van het Christendom waar te nemen. In de onderafdeeling Silindong vermeerderde het ledental der Christengemeenten met 1600. Op Nias zagen de zendelingen echter niet veel vruchten van hun arbeid. „De leer van den profeet vond meer en meer ingang in de onderafdeeling Batang Taro districten, in de afdeeling Padang Lawas en te Padang, op deze hoofdplaats voornamelijk onder de lieden die van Nias en de Batoe-eilanden afkomstig waren."

„De ter hoofdplaats Palembang gevestigde hadji's gingen voort hun invloed onder de bevolking der binnenlanden te versterken, maar de ijveraars veroorzaakten geen onrust en schenen zich ook van oplichterijen jegens hun volgelingen te onthouden, vermoedelijk uit besef dat onze ambtenaren hunne gangen nagaan. In November van het afgeloopen jaar legde het bestuur de hand op een viertal tot den Islam overgegane Chineezen, die kort te voren van buiten Nederlandsch-Indië waren aangekomen, en, zonder zich bij onze autoriteiten te hebben aangemeld, de Palembangsche beneden-

landen doorreisden. Zij gaven zich uit als geneesmeesters, maar leefden hoofdzakelijk van bedelarij, en waren wegens hun hoedanigheid van bekeerlingen bij de bevolking in groot aanzien. Daar zij niet konden aantoonen voldoende middelen van bestaan te bezitten of door werkzaamheid te kunnen verkrijgen, ontvingen zij van den resident den last om zich uit Nederlandsch-Indië te verwijderen, waartoe hun op 's lands kosten overvoer werd verschaft naar Singapore, de meest nabijgelegen vreemde haven."

Op Sumatra's Oostkust viel beweging op godsdienstig gebied niet waar te nemen en evenmin uitbreiding van den Islam, ofschoon de hadji's in dit gewest vrij talrijk zijn. Enkele Klingaleesche en Chineesche koeli's in de afdeeling Deli gingen tot het Roomsch-Catholiek geloof over.

Verscheiden inlandsche vorsten in de Westerafdeeling van Borneo schijnen met het ijveren voor de uitbreiding van den Islam niet veel op te hebben, „omdat de gewoonte medebrengt, dat de Mahomedanen minder belasting betalen dan de heidensche Dajaks. Het aantal bedevaartgangers was in het afgeloopen jaar aanzienlijk. De vorst van Sekadouw, die reeds toebereidselen gemaakt had om ook naar Mekka te gaan, zag ter elfder ure van dat voornemen af, maar zond twee andere geloovigen in zijn plaats."

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo was de zucht om ter bedevaart naar Mekka te gaan in het afgeloopen jaar „bijzonder groot". Langzaam, maar gestadig breidt de Islam zich onder de Dajaks uit.

In Menado wint de Christelijke leer steeds veld; „de Islam wordt gezegd zich in de Minahassa niet uit te breiden."

Onder de heidensche Alfoeren van Ternate lieten zich slechts enkelen tot den Mohamedaanschen godsdienst bekeeren, en van den invloed van hadji's of Arabieren op de gemoederen der Mohamedaansche bevolking viel weinig te bespeuren.

Van botsingen tusschen het Hindoesche en het Mohamedaansche deel der bevolking van Bali vindt men in de ontvangen berichten niets vermeld. „Het getal Balische Mohamedanen is vooral in Boeleleng zeer gering, en de Hindoesche Balineezen worden gezegd doorgaans zeer verdraagzaam te zijn, 't geen bij hen voortspruit uit het bewustzijn dat zij de groote meerderheid vertegenwoordigen."

VEILIGHEID en POLITIE. „Hoewel de gewestelijke verslagen" van Java en Madoera, „over het algemeen gewagen van een toeneming van het aantal misdrijven en overtredingen die ter kennis

van den rechter werden gebracht, zoo kan daaruit alleen echter niet de gevolgtrekking worden gemaakt dat de veiligheid in het afgeloopen jaar verminderd is. Die toeneming toch betrof in de meeste gevallen slechts zaken van minder belangrijken aard, als kleine diefstallen en dergelijke, die volgens sommige residenten vroeger veelal verzwegen werden, maar door betere waakzaamheid der politie thans aan het licht worden gebracht. In Soerakarta hadden, evenals in 1879, 8 ketjoepartijen plaats, waarvan 5 bij Europeanen, hetgeen in langen tijd niet was voorgevallen. Volgens den resident is het verschijnsel niet nieuw dat de aanleggers der ketjoepartijen de Europeesche ondernemingen opzettelijk een tijd lang met rust laten, om zoodoende de waakzaamheid te doen verflauwen en daarvan te goeder tijd partij te trekken. In Djokjakarta had in 1880 slechts 1 ketjoepartij plaats, tegen 11 in het voorafgegane jaar. Het aantal kleinere roofpartijen (zoogenaamde kajokpartijen) bedroeg in 1880 voor Soerakarta 17, voor Djokjakarta 37 (tegen 10 en 33 in 1879). In Kedoe kwam ongeveer een gelijk aantal roofpartijen voor als in 1879. Overigens vernam men nog van eenige plunderingen door ketjoes in Semarang en Madioen, en op eenige particuliere landen in Batavia (in Tangerang en Buitenzorg)". — „Veediefstallen waren weder het talrijkst in Probolinggo. Ook in Bantam en Batavia werden vele buffels als gestolen aangegeven. Daar niet zelden die aangiften kwamen uit dèsa's waar het vervoer van vee, tengevolge van de maatregelen tot tegengang van de runderpest, verboden was, houdt men het er voor dat vaak de berooving slechts was voorgewend door de eigenaren zelven, die hunne beesten uit vrees voor de veeziekte verkocht en heimelijk vervoerd hadden." — „Moedwillige brandstichtingen in de tabakschuren of suikerrietaanplantingen van Europeesche landbouwondernemers waren in het afgeloopen jaar niet zeldzaam in Banjoemas, Probolinggo en Besoeki. In Probolinggo bleek het weder dat verscheidene brandstichtingen ten doel hadden om het een of ander dèsa-hoofd, dat bij de bevolking minder gezien was, bij het bestuur in verdenking te brengen." — „In Straat Madoera kwamen weder gevallen van zeeroof voor. Op de kust van Japara werden (enkel in de maand Augustus) achtereenvolgens zeven prauwen door zeedieven overvallen. Zij dwongen de opvarenden alles wat waarde had over te geven en lieten hen dan weder los. De berichten kwamen steeds te laat ter kennis van het bestuur om tot opsporing der daders te leiden."

„De voorloopige onderzoekingen ter voorbereiding van de reeds in vorige verslagen besproken belasting, uit de opbrengst waarvan de Soesoehoenan" (van Soerakarta) „de politie in zijn rijk op beteren

voet wenscht in te richten, waren bij den aanvang van 1881 zóóver gevorderd, dat de uitvoering dier regeling nog vóór het einde des jaars scheen te mogen worden te gemoet gezien." — De aanhangige voorstellen tot reorganisatie van het politie-personeel op Java en Madoera „zijn nog niet rijp voor beslissing. Nadere gegevens worden nog van de Indische Regeering tegemoet gezien. Er bestaat te minder bezwaar die af te wachten, omdat van een invoering van dien belangrijken maatregel toch geen sprake zou kunnen wezen, zoolang de toestand in West-Java, tengevolge van de koortsen en de veepest, buitengewone maatregelen vordert. Voor een reorganisatie als de hierbedoelde dient een normale toestand aanwezig te zijn." Omtrent het vereenigen en splitsen van dĕsa's werd van 1 April 1879 tot 31 December 1880, 181 maal door den Gouverneur-Generaal een beslissing genomen, omdat er nopens de wenschelijkheid der verandering verschil van meening bestond tusschen de besturende ambtenaren en de meerderheid in de dĕsa's; de bedoelde inlandsche gemeenten behoorden tot de residentiën Bantam, Preanger regentschappen, Semarang, Japara, Kedoe, Bagelen, Rembang, Soerabaja en Kediri. Bijna altijd leidde de uitspraak van den Gouverneur-Generaal tot vereeniging van dĕsa's.

Buitenbezittingen. Nias en eenige kleinere eilanden uitgezonderd, kon de veiligheid in het gouvernement Sumatra's Westkust „voldoende" heeten. — De hoofden in de Lampongs „beginnen meer begrip te krijgen van hun plichten als politie-ambtenaren, en de veiligheid van personen en goederen laat weinig te wenschen over." — Indragiri wordt gezegd, wat veiligheid van personen en goederen betreft, nog vooreerst niet op één lijn te kunnen worden gesteld met de overige gedeelten der residentie Riouw. — In die gedeelten der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo die onder ons rechtstreeksch gezag zijn geplaatst, heerschte over 't algemeen, althans wanneer men de ver afgelegen bovenlanden buiten rekening laat, een voldoende staat van veiligheid. De menschenhandel ter oostkust wordt nog bij elke gunstige gelegenheid uit den Solok-archipel gevoed, maar kennelijk heeft de vestiging van een maritiem station in de St. Lucia-baai aan dit bedrijf veel afbreuk gedaan. Op de hoofdplaats Boeloengan begonnen de kooplieden reeds te klagen over het wegblijven der Soloksche slavenhandelaren, die de grootste afnemers van lijnwaden waren. — Over de veiligheid in Celebes en Onderhoorigheden viel niet te klagen. — Omtrent den slavenhandel op de Ceramlaut- en Goram-eilanden ontving de resident van Amboina geruststellende verzekeringen. „Vroeger, zeiden de hoofden, werden wel uit den Timor-archipel slaven verkregen,

maar in de laatste jaren niet meer, en de meeste slaven waren reeds door hun meesters vrij gegeven." — Zooals in de meeste inlandsche rijken kan alleen op die plaatsen van Ternate, waar het Europeesch bestuur zijn vertegenwoordigers heeft, de veiligheid „in meerdere of mindere mate verzekerd worden geacht". Van zeerooverij echter wordt in de geheele residentie „weinig meer gehoord"; in den Soela- en den Bangaai-archipel, waar zich bij den aanvang van 1880 nog eenige Alfoersche zwervers schuil hielden die aan het rooversbedrijf niet vreemd waren, zijn dezen in den verderen loop van het jaar en in het begin van 1881 van lieverlede het bestuur in handen gevallen of onschadelijk gemaakt, zoodat men zich vleit, dat thans ook genoemde eilandengroepen en de aangrenzende oostkust van Celebes geheel van zeeschuimers gezuiverd zijn. — Op Zuid-Soemba, Flores en de Allor-eilanden (Timor) werd nu en dan in het afgeloopen jaar weder gehoord van slavenhandel. Het noodige wordt gedaan, om in het aanstaande jaar voor deze residentie een gouvernementsstoomschip te kunnen afzonderen; thans wordt slechts af en toe gedurende een korten tijd door de gouvernements-marine de vlag vertoond, „daar de aanwezige zeilvaartuigen (gewapende booten) te veel afhankelijk zijn van gunstigen wind en van de gesteldheid der zee om de verdachte plaatsen gedurig en onverwachts te kunnen bezoeken". Van de twee op Bali gevestigde zendelingen is, volgens een telegraphisch bericht van Juli jl., één door zijn huisbediende vermoord. „De daad wordt toegeschreven aan wraakzucht van den moordenaar wegens ondervonden mishandeling. De dader is gevat. Naar aanleiding van afkeurenswaardige handelingen, waaraan zich, volgens in Mei jl. bij de Indische Regeering ingekomen berichten, de andere zendeling tegenover Hindoesche Balineezen zou hebben schuldig gemaakt, is aan den resident van Banjoewangi een nauwkeurig onderzoek gelast."

Om tegemoet te komen aan klachten over de tegenwoordige kleeding der gewapende politiedienaren in de Buitenbezittingen, en ook om in hun uitmonstering uniformiteit te brengen, is bij *Indisch Staatsblad* 1881 No. 92 een algemeene regeling dienaangaande vastgesteld. De uitkomsten der proef om voor de korpsen gewapende politiedienaren in de Lampongsche districten en Timor elders lieden aan te werven, die zich tegen genot van handgeld voor twee jaren wilden verbinden, waren in geen van die gewesten gunstig genoeg, om deze wijze van aanvulling verder in toepassing te brengen; voor de Lampongsche districten waren lieden, van Benkoelen en Palembang afkomstig, in dienst genomen; voor Timor personen van Soerabaja en Madoera.

RECHTSWEZEN EN GEVANGENISWEZEN. In de Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1881 werd medegedeeld, dat de Indische Regeering geen termen gevonden had, om het bij haar ingediende voorstel tot herstel van de absolute (verplichte) revisie in strafzaken bij het Opperbestuur te ondersteunen; daarentegen wenschte zij in het Reglement op de strafvordering een wijziging gebracht te zien, waaruit duidelijk zou volgen, „dat het Hooggerechtshof aan de zaken waarin *berust* is, en die het dus slechts ter kennisneming ontvangt, niet meer aandacht heeft te wijden dan noodig is voor de uitoefening van het toezicht, bedoeld in art. 157 van het Reglement op de Rechterlijke organisatie.' Hier te lande werd er evenwel aan getwijfeld, of men zoo doende een einde zou maken aan de eenmaal door het Hof aangenomen werkwijze; „immers het stond aan het Hof om te beoordeelen wat noodig was om aan zijn verplichting tot uitoefening van toezicht over den lageren rechter te voldoen, en dat hooge college zou waarschijnlijk met dezelfde mate van nauwgezetheid de bewuste zaken blijven onderzoeken." Inmiddels had het Hof aan den Gouverneur-Generaal voorgesteld, om òf de rivisie van de strafvonnissen van de landraden op Java en Madoera over te brengen naar de drie Raden van justitie, òf aan het Hof een vierde kamer toe te voegen, bestaande uit een vice-president en twee leden; „dit waren, volgens het hooge rechterlijke college de eenige middelen om achterstand te voorkomen." De Gouverneur-Generaal ondersteunde bij het Opperbestuur een gelijktijdig ingediend voorstel van den Procureur-Generaal bij het Hof, om tot de aanstelling van een derden advocaat-generaal over te gaan, maar gaf ten opzichte van hetgeen het Hof verlangde, te kennen dat dit college „geenszins een vermeerdering van personeel noodig had", ook al werd het niet ontlast van de behandeling der revisiezaken, *mits* het voortaan een minder omslachtige werkwijze ten aanzien van de zoogenaamde berustingszaken volgde. De Gouverneur-Generaal vulde zijn daaromtrent reeds ingediende voorstellen aan; „hij wenschte uitdrukkelijk te zien voorschrijven, dat de bedoelde zaken slechts dan in den boezem der betrokken kamer zouden behandeld worden, wanneer het Openbaar Ministerie, of een aan te wijzen raadsheer-examinator, die de stukken van den procureur-generaal ontvangen zou, daarin stof vonden tot aanmerkingen." Hier te lande werd ook dat voorstel onaannemelijk geoordeeld, „omdat een voorschrift als het aanbevolene bezwaarlijk scheen overeen te brengen met de bevoegdheid van het Hof, om als opperste rechtscollege toezicht te houden over de rechtsbedeeling in Nederlandsch-Indië." De Indische Regeering is

uitgenoodigd om nader te overwegen, of door eenige vermeerdering van 's Hofs personeel — onder dien verstande evenwel dat er geen afzonderlijke vierde kamer wordt opgericht — bij behoud overigens van zijne tegenwoordige bevoegdheid, het terugkeeren van den „chronisch geworden achterstand" voorgoed kan worden voorkomen. Een afzonderlijke vierde kamer zou, tengevolge der verdeeling van de revisiezaken tusschen twee kamers, de eenheid van rechtspraak gevaar doen loopen. Om op den duur een voldoend aantal geschikte rechtskundigen aan den Indischen dienst te kunnen verbinden en om een einde te maken aan de telkens voorkomende mutatiën onder het personeel der rechterlijke macht, kwam de vorige Gouverneur-Generaal kort vóór zijn aftreding terug op zijn vroegere voorstellen tot verbetering van de traktementen der rechterlijke ambtenaren. Terwijl dezerzijds vermeend werd dat het eerste doel door de ingediende voorstellen kwalijk zou worden bereikt, „aangezien de gewenschte traktementsverhoogingen de *hoogere* rangen in de magistratuur betroffen, waartoe een rechterlijk ambtenaar niet dan na veeljarigen dienst kan opklimmen, vond het denkbeeld instemming om, door het brengen van een betere verhouding tusschen de bezoldigingen onderling, de aanleiding tot voortdurende overplaatsingen onder de rechterlijke ambtenaren zooveel mogelijk weg te nemen. Een in dien zin ontworpen regeling is thans aan het oordeel van den nieuw opgetreden Landvoogd onderworpen."

Zoowel de residenten als de rechtskundige landraadvoorzitters in de tien gewesten waar de functiën der omgaande rechters op de rechtskundige voorzitters der landraden waren overgedragen (Rembang, Madioen, Kediri, Japara, Soerabaja, Pasoeroean, Probolinggo, Besoeki, Banjoewangi en Madoera) zonden nopens de werking van dien maatregel gunstige berichten in. — De vijftien in 't laatst van 1880 van hier uitgezonden rechterlijke ambtenaren werden, op vier na die bij Europeesche rechtbanken werden geplaatst, allen bij verschillende landraden werkzaam gesteld, met het voornemen om hen, bij eventueele vacatures, voor de betrekking van griffier bij de inlandsche rechtbanken in aanmerking te brengen. In dit jaar worden 13 rechterlijke ambtenaren uitgezonden. — Den residenten is „aan de hand gedaan", om de als buitengewone deurwaarders bij de landraden fungeerende of daartoe te bestemmen personen een aanstelling te geven bij de raden van justitie en hen dan in hun qualiteit bij de landraden te doen fungeeren; tegen een meer algemeene aanstelling van gewone, vast bezoldigde deurwaarders bij de landraden bestonden bezwaren van geldelijken aard, en tegen een aanstelling van buitengewone, niet vastbezoldigde deurwaarders bij de bedoelde

inlandsche rechtbanken verklaarde zich het Hooggerechtshof, op grond dat art. 193, 4e lid van het Reglement op de Rechterlijke Organisatie geacht moest worden, slechts betrekking te hebben op den deurwaardersdienst bij de raden van justitie.

Het onderzoek betreffende de werking van de ter Sumatra's Westkust vigeerende regeling [1]) is afgeloopen, en hoewel verscheiden autoriteiten de aandacht gevestigd hebben op eenige leemten en gebreken in het bestaande reglement, is bepaaldelijk geconstateerd, dat er meer rechtszekerheid is gekomen en dat er nu waarborgen bestaan tegen misbruiken en willekeur; „de Raad van Justitie te Padang en de Gouverneur van Sumatra's Westkust schaarden zich dan ook nadrukkelijk onder hen, die de nieuwe regeling een verbetering achtten, welke aan de daarvan gekoesterde verwachtingen beantwoordt." Mitsdien bestaat het voornemen, om, zoodra de noodige fondsen door de wetgevende macht zullen zijn toegestaan, voor de gewesten Celebes en Onderhoorigheden, Amboina, Menado, Ternate en Tidor een organisatie in te voeren, die in hoofdzaak zal overeenkomen met het reglement op het rechtswezen ter Sumatra's Westkust; al de genoemde gewesten zullen dan voortaan ressorteeren onder den Raad van Justitie te Makasser, die geheel uit rechtskundige ambtenaren wordt samengesteld, en met het voorzitterschap der landraden worden op de voornaamste plaatsen (drie in Celebes, twee in Amboina en één in Menado) rechtskundigen belast, wien tevens het houden van het residentiegerecht wordt opgedragen, terwijl overigens de rechtspraak zal worden uitgeoefend door magistraten en, waar mogelijk, door regentschaps- of districtsgerechten. In Menado en Timor blijven voor de inlandsche bevolking, voor zoover die niet aan onze rechtspraak onderworpen is, de rijksraden in wezen. — Tot vaststelling van het ontworpen reglement op het rechtswezen in de Westerafdeeling van Borneo, is bij Koninklijk besluit van 14 October 1880 n°. 11 de vereischte machtiging verleend, „met dien verstande, dat wel is waar in de organisatie zou worden gerekend op een rechtskundigen voorzitter van den landraad te Pontianak, maar dat tot aanstelling van dien titularis en van een rechtskundigen griffier eerst zou worden overgegaan, wanneer nader blijken mocht dat de omvang van werkzaamheden bij die rechtbank de indienststelling van rechtsgeleerden noodig maakte." — Wat Billiton betreft, wordt voorshands geen gevolg gegeven aan het plan tot regeling van het rechtswezen, „aangezien de Regeering de gegrondheid moest erkennen der bezwaren, welke door de Billiton-maatschappij werden

[1]) Zie de *Indische Gids* 1880, IIe Deel p. 856. v. K.

aangevoerd tegen het denkbeeld, om aan de administrateurs der tinmijnen hun rechts- en politiemacht te ontnemen." Het plan zal nader te behandelen zijn in verband met een te nemen beslissing op een verzoek der genoemde maatschappij om verlenging van concessie. — Bij *Indisch Staatsblad* 1881 No. 81, 82 en 83 is „1°. Atjeh gebracht onder het rechtsgebied van den Raad van Justitie te Padang; 2°. een reglement vastgesteld op het rechtswezen in Atjeh en Onderhoorigheden, en 3°. de rechtspleging onder de inheemsche bevolking van Groot-Atjeh geregeld. Volgens die organisatiën wordt de uitoefening van de rechterlijke macht opgedragen aan magistraten, een landraad en een residentiegerecht, naar regelen in hoofdzaak overeenkomende met de bepalingen van het reglement op het rechtswezen ter Sumatra's Westkust. De inheemsche bevolking van Groot-Atjeh blijft echter voorloopig in het bezit van hare eigene rechtspleging. De districtshoofden en de inlandsche rechtbanken (moesapats), samengesteld uit inlandsche hoofden en voorgezeten door het hoofd van bestuur der onderafdeeling, spreken recht overeenkomstig de in Groot-Atjeh bestaande wetten, volksinstellingen en gebruiken, voor zoover die niet strijdig zijn met algemeene beginselen van rechtvaardigheid, doch zullen, wat den vorm der rechtspleging betreft, zooveel mogelijk in acht nemen wat deswege in het reglement op het rechtswezen is voorgeschreven."

De aan den Gouverneur-Generaal ingediende rapporten omtrent de werking van het nieuwe art. 328*a* van het inlandsch Strafwetboek zijn in handen van den Raad van Indië om consideratiën en advies gesteld. — De bezwaren, in de Tweede Kamer tegen sommige bepalingen betreffende de verhouding tusschen ondernemers en van elders aangevoerde werklieden op Sumatra's Oostkust gerezen, hebben geleid tot een aanschrijving aan den Gouverneur-Generaal, waarbij in overweging werd gegeven om art. 4 der ordonnantie (*Indisch Staatsblad* 1880 n°. 133) „dat ook den Minister onnoodig en niet zonder bedenking voorkwam," in te trekken. — Van den resident van Amboina worden nadere voorstellen verwacht, om voor Banda, waar men ook met grootendeels van elders aangevoerde werklieden te doen heeft, een soortgelijke regeling in het leven te roepen, als die welke voor Sumatra's Oostkust is vastgesteld.

Erkend als rechtspersoon werden in het afgeloopen jaar dertien vereenigingen.

Bij Koninklijk Besluit van 1 Februari 1881 (*Indisch Staatsblad* n°. 95) is in het Indisch Burgerlijk Wetboek de bepaling ingelascht: „Ieder eigenaar kan zijn nabuur noodzaken, hun aan elkander grenzende eigendommen af te scheiden. De afscheiding moet ten ge-

meenen koste gedaan worden." „In het afgeloopen jaar vestigde een praktizijn te Batavia de aandacht der Regeering op het ongerief dat belanghebbenden konden ondervinden en inderdaad reeds ondervonden hadden van de ontstentenis der bedoelde bepaling." — Tegen de desertie onder de inlandsche schepelingen aan boord van de zeebouwende schepen en vaartuigen bij den dienst der Bataviasche havenwerken, zijn bij *Indisch Staatsblad* 1880 n°. 203 gelijke bepalingen uitgevaardigd als reeds bij de ordonnantie van *Indisch Staatsblad* 1873 n°. 119 zijn vastgesteld ten aanzien van de schepelingen aan boord van Nederlandsch-Indische koopvaardijschepen.

Tot beteugeling van het misbruik dat in sommige garnizoenen gemaakt werd van bedwelmende, ofschoon niet-gedestilleerde of gestookte, dranken, zijn onlangs de verbodsbepalingen, zoowel in het politiestrafreglement voor Europeanen als in dat voor inlanders voorkomende, tegen het verstrekken van sterke dranken buiten de cantines aan militairen beneden den rang van officier, of aan hunne vrouwen, kinderen of bedienden, uitgebreid tot alle soorten van gegisten palmwijn (*Indisch Staatsblad* 1881 n°. 97).

Aan 1048 personen werd in 1880 gratie of remissie van straf verleend.

3090 personen, waaronder 48 Nederlanders en 2492 Chineezen, ontvingen van den Gouverneur-Generaal de vergunning tot inwoning in Nederlandsch-Indië; 52 Nederlanders, 743 Chineezen en 137 anderen ontvingen ze van de hoogste gewestelijke gezaghebbers buiten Java en Madoera. — Omtrent de vergunning tot reizen is bij Kon. besluit van 25 Augustus 1881 n°. 20 bepaald: dat de vergunningen tot reizen in een enkel gewest worden gevraagd aan het hoofd van gewestelijk bestuur, en die tot reizen in verschillende gewesten aan den Gouverneur-Generaal; dat aan de vergunningen zoodanige voorwaarden of beperkingen (wat de te bereizen streken betreft) kunnen verbonden worden als in het belang der orde en rust en in het belang der veiligheid van den betrokken persoon worden noodig geacht; dat een reiziger, ingevolge een vergunning van den Gouverneur-Generaal in een der buitenbezittingen aankomende, van zijn aankomst kennis moet geven aan het hoofd van gewestelijk bestuur; terwijl ten slotte de gevallen zijn aangewezen waarin verleende vergunningen geschorst of ingetrokken kunnen worden. — Bij Indisch besluit van 26 Februari 1881 werd aan J. W. H. Halkema het verblijf in de Vorstenlanden en de daaraan grenzende gewesten ontzegd, omdat hij onder den naam van Joris Goetbloet in het dagblad *de Locomotief* van 18 Januari een stuk had geplaatst, waarin de Sultan van Djokja op ergerlijke en boosaardige wijze

werd gehoond. [1]) — Twee inlanders werden naar elders gerelegeerd; één Europeaan werd vergunning tot vestiging op Sumatra's Westkust geweigerd omdat hij niet kon aantoonen genoegzame middelen van bestaan te hebben of door werkzaamheid te kunnen verkrijgen; aan twee in 1872 uit de Preanger regentschappen verbannen Mohamedaansche geestelijken werd vergund naar hun geboorteland terug te keeren en een gelijke beslissing werd genomen ten behoeve van twee inlanders van Sumatra's Westkust.

„Een in het *Padangsch Handelsblad* van 4 December 1880 opgenomen, maar geheel uit de lucht gegrepen bericht, als zou onder de in het leger dienende vreemdelingen een samenzwering te vreezen zijn, gaf aanleiding tot de vraag of tegen den redacteur niet een strafvervolging zou behooren te worden ingesteld naar aanleiding van art. 26 van het drukpersreglement, waarbij het door den druk openbaar maken van valsche tijdingen is strafbaar gesteld. De Regeering achtte het echter beter zich eenvoudig te bepalen tot een officieele tegenspraak van het logenachtig bericht. De redacteur van genoemd blad, de heer H. Verleije, alsmede de heer A. Snackey, schrijver van een correspondentie in dezelfde courant, werden wegens hoon en laster veroordeeld. Verder werden nog veroordeeld mr. J. W. T. Cohen Stuart, schrijver en inzender van een bericht in de te Semarang verschijnende „„*Locomotief*"", wegens smaad jegens een hoofdofficier, en de heer P. A. Daum, hoofdredacteur van laatstgemeld dagblad, op grond van een daarin opgenomen artikel van zijn hand, getiteld: „„Kan het zoo blijven?"" Ook werd nog een uitgever van een dagblad te Makasser wegens laster veroordeeld."

Bij ordonnantie van 8 September 1880 (*Indisch Staatsblad* N°. 172) werd, „ten einde alle onzekerheid weg te ruimen", de verklaring uitgevaardigd dat de vrij verklaarde slaven in de onder rechtstreeksch bestuur gebrachte landschappen Pangkallan Kotta Baroe en XII Kotta Kampar dezelfde rechten en verplichtingen hebben als de vrijgeborenen. — In Celebes en Onderhoorigheden werd één persoon veroordeeld ter zake van overtreding van het verbod tegen het nemen van pandelingen. In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo had in 1880 geen inschrijving van pandelingen plaats; de laatste ingeschreven pandelingen zullen in 1882 worden ontslagen.

De Regeering tracht zooveel mogelijk te bevorderen, „dat een definitieve uitspraak worde verkregen in de reeds meermalen ver-

[1]) Vergelijk hetgeen boven voorkomt onder »Inlandsch bestuur". v. K.

melde rechtsvraag, of de toeziende voogdij bij de weeskamer blijft, wanneer de voogd zijn woonplaats tijdelijk of voorgoed hier te lande heeft gevestigd. Daarom is cassatie aangeteekend van het onlangs (op 29 April 1881) door het Gerechtshof te Amsterdam gewezen arrest, waarbij het in het vorig verslag besproken vonnis der Haarlemsche rechtbank is vernietigd, en aan de Bataviasche weeskamer haar eisch is ontzegd. In afwachting der uitspraak van den Hoogen Raad heeft de Regeering de quaestie onder de aandacht gebracht van de Staatscommissie, belast met de herziening van het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek." — Omtrent de verloven van notarissen werden bij *Indisch Staatsblad* 1880 n°. 199 duidelijker en vollediger bepalingen, vastgesteld.

Aan de, in 't vorig Verslag vermelde, uitnoodiging om een volledig overzicht in te dienen van de uitgaven die in 1881 en in elk der eerstvolgende jaren voor de invoering van het nieuwe stelsel van dwangarbeid gevorderd zouden worden, heeft de Indische Regeering nog niet kunnen voldoen. „De door den directeur van Justitie, in overleg met den directeur der Burgerlijke Openbare Werken, tot dusver ingediende opgaven bevatten nog niet de vereischte gegevens." Intusschen wordt de gevangenis te Soerabaja ingericht voor een depôt voor 600 dwangarbeiders, overeenkomstig het nieuwe stelsel, en onderzoekt men, in hoever het bestaande kettingkwartier te Batavia als zoodanig zal zijn in te richten. Voorts zijn de directeuren van Justitie en der Burgerlijke Openbare Werken aangeschreven, om „met den vereischten spoed" projecten en begrootingen in te dienen voor de verbouwing van het fort Prins Hendrik te Soerabaja tot centrale gevangenis. — „Van de toepassing van het nieuwe stelsel op de vrouwelijke veroordeelden is voorloopig afgezien. Dezen zullen dus vooreerst nog in het landbouwetablissement te Soekaradja (Banjoewangi) verblijven."

De bevolking der gevangenissen bedroeg 31 December 1879 27723 tegen 27384 een jaar te voren [1]); daaronder waren respectievelijk 25578 en 25059 inlanders, 876 en 996 Europeanen, 1269 en 1329 vreemde Oosterlingen. In de gewone strafplaatsen werden in 1879 142 902 nieuwe veroordeelden opgenomen, onder anderen 11749 die tot dwangarbeid, en 130 349 die tot politiestraffen veroordeeld waren; daarentegen werden wegens geëindigden straftijd

[1]) De opgaven betreffende de aanwezige gevangenen op 1 Januari 1879, dus leest men in Bijlage H, verschillen eenigermate met de eindcijfers der in 't vorig verslag opgenomen statistiek voor 1878, doordien voor een aantal gewesten de ontvangen gegevens over laatstgemeld jaar zijn gebleken, herziening te behoeven. v. K.

136 500 gevangenen (o. a. 7115 die met dwangarbeid, en 128 653 die politioneel gestraft waren geweest) ontslagen. Het getal dwangarbeiders in Atjeh, dat 31 Dec. 1878 3275 bedroeg, werd gedurende 1879 vermeerderd met 4961, maar was 31 Dec. 1879 tot 2823 gedaald, daar er 3764 wegens geëindigden straftijd op vrije voeten gesteld, wegens ziekte geëvacueerd of naar de gewone strafplaatsen teruggezonden, 1548 gestorven en 101 ontvlucht waren. — „Van 290 veroordeelden werden in 1880 de strafplaatsen veranderd, ten einde zooveel mogelijk te voorzien in de dringende behoeften aan werkkrachten in de gewesten Bantam, Cheribon, Benkoelen, Lampongsche districten, Sumatra's Oostkust, Celebes en Onderhoorigheden en Amboina, benevens te Tjilatjap. Het aantal valiede dwangarbeiders was echter niet toereikend, om aan de aanvragen uit genoemde gewesten ten volle te voldoen, en ook voor andere gewesten kwamen dwangarbeiders tekort." — „Van de in Atjeh gevangen genomen personen waren er bij het eind van 1879 nog 79 aanwezig te Banjoewangi en 40 op Banka."

Veertien nieuwe gevangenissen kwamen op Java in het afgeloopen jaar gereed, en vijf op de Buitenbezittingen. Ook werd op vele plaatsen zoo op als buiten Java het noodige gedaan ter uitbreiding van gevangenissen of zoogenaamde kettingkwartieren; onder anderen werden te Onrust vijftien cellen bijgebouwd ter toepassing van de disciplinaire straf van eenzame opsluiting. Aan dergelijke cellen en aan woningen voor cipiers bestaat nog op vele plaatsen een „groote behoefte", en bij „menige gevangenis" valt nog in „gebrek aan ruimte" te voorzien, of „zijn andere verbeteringen in de localiteit noodig". Uit de overbevolkte Centrale Gevangenis voor Europeanen en met hen gelijkgestelden te Semarang werden ongeveer 30 gevangenen overgebracht naar de civiele en militaire gevangenis te Weltevreden. — Omtrent de voeding der gevangenen werd „wederom van vele zijden" de klacht vernomen, dat de leveranciers hun verplichtingen niet behoorlijk nakwamen.

De orde en tucht onder de gevangenen lieten „nog al" te wenschen over. Te Laboean Deli (Sumatra's Oostkust) veroorzaakten de gevangenen een brand in de gevangenis; te Medan, in hetzelfde gewest, had tweemaal verzet plaats. „Voor zooveel ter zake over 1880 reeds opgaven ontvangen zijn — van Atjeh en eenige andere strafplaatsen ontbreken de gegevens vooralsnog — bedraagt het getal der in dat jaar ontvluchte gevangenen 1124, terwijl er 694, waaronder ook die in vroeger jaren gedeserteerd waren, weder werden gevat."

Door de tot gevangenisstraf veroordeelde inlanders werd, „wegens gebrek aan ruimte in de gevangenissen of aan toezicht houdend

personeel weinig andere arbeid verricht dan het inwendig schoonhouden van de gevangenissen. — De proef om in de Centrale Gevangenis te Semarang door eenige tot tuchthuis- en kruiwagenstraf veroordeelde Europeanen rottingwerk te doen vervaardigen, moest gestaakt worden, omdat op den duur geen behoorlijke afzet voor het gefabriceerde te vinden was; ook werd wegens den nog ruimen voorraad het vervaardigen van muilen tijdelijk gestaakt. Sedert werden de bedoelde veroordeelden, evenals zij die slechts gevangenisstraf ondergaan, bezig gehouden met kleermakerswerk voor het leger; enkelen verrichtten schrijfwerk. — De valiede dwangarbeiders werden in 1880 weder meerendeels naar Atjeh gezonden. Voor het graafwerk ten dienste van den kaaimuur te Tandjong Priok zijn sedert December jl. in plaats van 150, 250 dwangarbeiders afgezonderd, en omstreeks dienzelfden tijd werd ook een versterking van 50 dwangarbeiders naar Sumatra's Oostkust gezonden, om in Tamiang den weg te verbeteren van Boekit Kramat naar Kwala Simpang. Te Ngandjoek (Kediri) herstelden de dwangarbeiders de beschadigde oevers der Brantas; te Rangkas Betoeng (Bantam) de oevers der Tjioedjoeng. Te Demak (Semarang) zetten zij de aardewerken voort, waardoor men den omtrek dier hoofdplaats gezonder hoopt te maken. „Op het landbouwétablissement in Banjoewangi wierpen de door veroordeelden geteelde gewassen een opbrengst af van ruim *f* 2000; verder werden de dwangarbeiders in dit gewest te werk gesteld aan den weg van Soemberwaroe over Badjoelmati naar de hoofdplaats, aan het herstellen van de wallen en verdedigingswerken van het fort, het onderhoud van de zeeweringen tot bescherming van de landtong tusschen Straat Bali en de rivier van Banjoewangi, en eindelijk aan het schoonhouden van de leidingen waardoor het drinkwater voor de schepen uit de hoofdplaats naar het strand wordt afgevoerd." In Ngawi en Magettan (Madioen) bakten zij pannen en steenen en zaagden zij houtwerken. Binnen de kom der hoofdplaats Tandjong Pandan op Billiton dempten zij een moeras. Enz. „Zooveel mogelijk werd ook getracht, om door hun arbeid de heerendienstplichtigen te ontlasten."

PERSOONLIJKE DIENSTEN. Uit vorige verslagen is gebleken, dat door de Indische Regeering in 1878 het voorstel werd gedaan, om alle pantjen-diensten af te schaffen, en „een aantal andere heerendiensten" belangrijk te verminderen, en als aequivalent aan de heerendienstplichtige bevolking een hoofdgeld van *f* 1 's jaars voor elken dienstplichtige op te leggen. Daartegen rezen hier eenige bedenkingen, die in October 1879 aan den Gouverneur-Generaal werden

medegedeeld, met uitnoodiging om daaromtrent zoo spoedig mogelijk zijn inzichten te doen kennen, opdat de Regeering tijdig de bevoegdheid zou erlangen om bij de vijfjaarlijksche herziening, die in 1880 haar beslag zou krijgen, „een welberaden stap" te doen in de richting van vermindering van heerendiensten. „Eerst in September van het afgeloopen jaar" werd uit Indië het antwoord ontvangen. De Indische Regeering meende haar vroegere voorstellen te moeten handhaven; „het nader ingesteld onderzoek heeft doen zien, dat, zonder geheele afschaffing van alle pantjen-diensten, de ongelijke druk van deze diensten, die in grooten getale op bepaalde plaatsen benoodigd zijn, zou blijven bestaan en een goede verdeeling van de diensten in het algemeen zou blijven belemmeren. En wat het aequivalent betreft, is het denkbeeld om elke dèsa in de nieuwe heffing te doen deelen naar evenredigheid van het aantal diensten waarvan zij zou ontheven worden, gebleken niet wel uitvoerbaar te zijn, daar op die wijze een belasting in arbeid, die afwisselend aan verschillende dèsa's opgelegd en telkens naar omstandigheden geregeld wordt, zou worden vervangen door een vaste geldelijke belasting, gegrond op den feitelijken toestand van een enkel oogenblik." De nieuw opgetreden landvoogd verklaarde bij schrijven van 28 Mei, dat hij zich met volle overtuiging bij de aanhangige voorstellen kon aansluiten. „Die voorstellen waren nu volledig toegelicht en rijp voor beslissing." Bij de Indische begrooting voor 1882 zijn dan ook fondsen uitgetrokken om de inlandsche hoofden en ambtenaren voor het verlies van pantjen-diensten schadeloos te stellen en om in eenige behoeften van 's lands dienst te voorzien, waarvoor tot dusver over heerendienstplichtigen werd beschikt; tevens is in het wetsontwerp betreffende de middelen voor 1882 het hoofdgeld als aequivalent opgenomen. „Het voornemen bestaat, om aan de Indische Regeering de beslissing over te laten zoowel omtrent het tijdstip waarop deze maatregelen zullen in werking treden, als omtrent de soorten van heerendiensten die, behalve de pantjen-diensten, voor afschaffing in aanmerking zullen komen."

De in December tot stand gekomen vijfjaarlijksche herziening van heerendiensten heeft in den bestaanden toestand geen „noemenswaardige verandering" kunnen brengen; de vorm wijkt echter van den vroeger gebruikelijken af (thans zijn bij algemeene verordening de noodige regelen vastgesteld) en bij de redactie zijn meer dan vroeger de vereischten van duidelijkheid en beknoptheid in acht genomen. Volgens de opgaven uit de verschillende gewesten van Java en Madoera zouden in 1880 voor bijzondere diensten 562 985 dagdiensten *meer* en voor algemeene diensten 53546 dagdiensten

minder zijn verricht dan in 1879. In 11 van de 21 gewesten zouden aan bijzondere en algemeene diensten te zamen 15 120 145 dagdiensten zijn verricht tegen 13 851 875 in 1879. Daarentegen was het totaal der verrichte diensten in de 10 andere gewesten 17 586 855 tegen 18 345 686 in 1879.

In den loop van 1880 is aan de residenten opgedragen om na te gaan, wat hunnerzijds zou kunnen worden gedaan ter verkrijging van meer vertrouwbare cijfers. Uit zes gewesten (Batavia, Krawang, Pekalongan, Semarang, Besoeki en Banjoewangi) is nog geen bericht ontvangen. Een algemeene bemerking van de overige residenten is, „dat als voldoende vertrouwbaar zijn te beschouwen zoowel de opgaven omtrent de bijzondere diensten, als die omtrent zoodanige algemeene diensten welke volgens vooraf vastgestelde repartitiestaten verricht worden ten behoeve van nieuwe werken en zware reparatiën. Zoodanige werken toch worden uitgevoerd onder toezicht van technische of andere Europeesche ambtenaren, die dagelijks aanteekening houden van het aantal niet uitgekomen heerendienstplichtigen. Er ontbreekt alleen genoegzame contrôle op de diensten, gevorderd voor het gewoon onderhoud van bruggen, wegen en dergelijke werken, die onder leiding en toezicht van het dèsa-bestuur worden uitgevoerd. Om daarin verbetering te krijgen, is nu in verschillende gewesten (Cheribon, Japara, Kedoe, Soerabaja, Madioen en Kediri) den inlandschen ambtenaren aanbevolen om bij de dèsahoofden aan te dringen op het houden van juiste aanteekeningen en om te zorgen dat die aanteekeningen op de wekelijksche rapportdagen worden vertoond aan de districts- en onderdistrictshoofden, die gehouden zijn ze te contrôleeren. In Tegal is men tot een bijzondere regeling overgegaan, hierin bestaande dat minstens in vijf dèsa's van elk district een der leden van het dèsa-bestuur is aangewezen om dagelijks in een daartoe aangelegd register aanteekening te houden van de verrichte diensten. Bij de toepassing van deze regeling hebben zich echter al aanstonds bezwaren doen kennen. In vele dèsa's kan alleen de tjarik (dèsa-schrijver) schrijven; de inlander maakt geen onderscheid tusschen heeren-, cultuur-, en gemeente-diensten; en de werkzaamheden zijn over zulk een groote uitgestrektheid verdeeld, dat plaatselijke contrôle, ook omtrent den duur van de verrichte diensten, onmogelijk is. Een eindoordeel omtrent deze proefregeling kon evenwel nog niet worden uitgebracht. De resident van Rembang was met de verschillende ambtenaren omtrent de aan te wenden middelen van contrôle in overleg getreden, maar nog tot geen resultaat gekomen, daar men op dezelfde bezwaren meende te zullen stuiten als in Tegal. De residenten van Bantam

en Pasoeroean achtten een juiste contrôle op het uitkomen der heerendienstplichtigen onmogelijk, wegens het beperkt ambtenaarspersoneel, en wat Bantam betreft, bovendien wegens het slechte gehalte van de dèsa-hoofden. De resident van de Preanger-regentschappen verklaarde slechts dan contrôle mogelijk te achten, wanneer voor alle geregeld terugkeerende heerendiensten vaste dagen werden aangenomen, en de werken aan bruggen en wegen zooveel mogelijk te gelijker tijd werden uitgevoerd. In Probolinggo bestond het voornemen om van de nominatieve staten, opgemaakt naar aanleiding van de onlangs voorgeschreven eerste vijfjaarlijksche opneming van de bevolking, de heerendienstplichtigen, enz. (*Indisch Staatsblad* 1880 No. 81), aan de dèsa-hoofden een uittreksel te geven, opdat zij achter den naam van iederen dienstplichtige telkens het aantal verrichte dagdiensten zouden aanteekenen. Op iederen rapportdag bij het districts- of onderdistrictshoofd zouden die staten moeten worden medegebracht. Men hoopte de mondelinge opgaven der heerendienstplichtigen nu en dan met de nominatieve aanteekeningen te kunnen vergelijken, en op die wijze een geschikt middel van contrôle te hebben gevonden. De resident van Bagelen berichtte dat zijnerzijds omtrent verschillende categoriën van heerendiensten bijzondere voorschriften waren gegeven. In het algemeen was door hem verboden dat heerendiensten op eenvoudig goedvinden van het districtshoofd gepresteerd werden. Daartoe zou een lastgeving vereischt worden van het districtsbestuur, 't welk op die wijze in de gelegenheid zou worden gesteld behoorlijke contrôle uit te oefenen. Wat eindelijk Madoera betreft, was de resident van de veronderstelde onnauwkeurigheid in de opgaven omtrent de heerendiensten niet zoo overtuigd, althans was hij het niet eens met het beweren dat er in werkelijkheid meer diensten zouden gepresteerd worden dan waarvan uit de staten bleek. Naar zijn inzien zou eer te vreezen zijn dat de dèsa-hoofden te hooge cijfers opgeven, hetzij om hunne dèsa's vrij te houden van nieuwe lasten, hetzij om hun ijver te toonen. De resident gaf ten slotte als zijn meening te kennen, dat de klacht omtrent het drukkende van de gedwongen diensten meer de dèsa- dan de heerendiensten geldt, een gevoelen waarin door andere hoofden van gewestelijk bestuur gedeeld wordt."

Varia.

INLANDSCHE WATERSTAATSAMBTENAREN.

»Daar het vooral in de binnenlanden dikwijls moeilijk valt om geschikte tijdelijke opzichters of werkbazen te verkrijgen, is de vraag overwogen of niet een vast korps inlandsche opzichters zou zijn op te richten. Hiertegen zijn echter gewichtige bedenkingen, ook van financieelen aard, gerezen zoodat men van het denkbeeld heeft moeten afzien. Intusschen heeft de Indische Regeering aan den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken haar wensch te kennen gegeven, dat bij den waterstaat meer en meer partij zou worden getrokken van de werkelijk geschikte inlandsche elementen."

Dat rapporteerde de Regeering in het Koloniaal Verslag voor 1880 (p. 109). Het is ons aangenaam te kunnen mededeelen, dat het bij de bedoelde aanschrijving aan den Directeur niet gebleven is. Kortelings werd de hier volgende circulaire verzonden.

Batavia, den 23sten Juli 1881.

In 1878 is door den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken (circulaire van 4 Mei N°. 3662) het gevoelen der hoofden van gewestelijk bestuur gevraagd over het denkbeeld, om een korps inlandsche opzichters bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken op te richten, ter vervanging van de tijdelijke Europeesche opzichters of werkbazen.

Hoewel zij bij de verdere behandeling dezer aangelegenheid niet rechtstreeks betrokken geworden zijn, zal het aan de gewestelijke bestuurders wel niet onbekend zijn gebleven, dat bedoeld denkbeeld bij de Regeering gewichtige bedenkingen ontmoet heeft en daarop dan ook is afgestuit (referte aan blz. 109 van het Koloniaal verslag van 1880).

Aangezien deze wetenschap op zich zelf — d. i. zonder kennis van de juiste motieven en de gemaakte nevenbeschouwingen — allicht tot verkeerde conclusiën aanleiding zou kunnen geven, acht de Regeering het wenschelijk de hoofden van gewestelijk bestuur alsnog ter zake te doen inlichten.

Het denkbeeld om de Europeesche werkbazen geheel ter zijde te zetten, is der Regeering voorgekomen geen aanbeveling te verdienen, omdat onder hen zeer goede elementen gevonden worden, zich dikwijls uit de werkbazen goede opzichters hebben ontwikkeld en wellicht ook goede aannemers kunnen ontwikkelen, en bij een behoorlijk toezicht de slechte elementen gemakkelijk te onderkennen zijn, zoodat ze onmiddellijk verwijderd kunnen worden.

Door tot het behoud van de werkelijk geschikte elementen onder de Europeesche werkbazen te besluiten, wilde de Regeering echter geenszins verhinderen, dat men *ook* inlanders als werkbazen bezigt.

Integendeel heeft zij het altijd als hoogst wenschelijk beschouwd, om ook in deze richting, zooveel maar eenigszins mogelijk is, gebruik te maken van de goede elementen onder de inlanders.

Met genoegen heeft zij dan ook uit de ontvangen adviezen gezien, dat sommige ingenieurs zich met zorg en met het beste gevolg reeds sinds lang er op hebben toegelegd, om de goede inlandsche elementen te benuttigen, en de bekwaamste werklieden of mandoers tot werkbazen hebben opgeleid.

Dat de besturende en technische ambtenaren zich *algemeen* op de benuttiging der goede inlandsche elementen toeleggen is haar echter niet gebleken.

Zooals gezegd, behoort dit echter het streven te zijn, ook al is van de vorming van een korps inlandsche mantri's, als bedoeld bij de boven aangehaalde circulaire, geheel afgezien.

Door UEd.G. van het vorenstaande mededeeling te doen, met verzoek uw ernstige aandacht aan dit onderwerp te willen wijden, heb ik de eer aan ontvangen bevelen gevolg te geven.

De Gouvernements-Secretaris.

EEN NOG ALTIJD ONOPGELOSTE BELASTINGQUAESTIE.

De Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia *blijft* pogingen aanwenden, om de in 1878 ingevoerde »vermomde inkomstenbelasting" te doen vervangen door een zuivere patentbelasting.

Zij heeft onlangs een »Verzameling van de rapporten en bezwaarschriften" die sedert 1875 van alle Kamers van Koophandel en Nijverheid op Java zijn uitgegaan, aan den Gouverneur-Generaal aangeboden bij een missive van den volgenden inhoud:

Batavia, 15 Juli 1881.

Aan
Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal
van Nederlandsch-Indië, enz. enz.

Het zal Uwe Excellentie niet onbekend zijn gebleven, dat, naar aanleiding van de ordonnantie van 22 Januari 1880, Staatsblad N° 15,

ten doel hebbende om de bezwaren weg te nemen, die bij een deel der belastingschuldigen bestonden tegen het doen van aangifte voor het patentrecht, tevens meer waarborgen te geven voor de billijkheid van den aanslag in die belasting, wij ons de vrijheid veroorloofden om bij missive van 28 Januari daaraanvolgende N°. 7 met eerbiedigen aandrang onder de aandacht van de Hooge Regeering te brengen de ernstige bedenkingen, die de kennisneming van den inhoud dier ordonnantie bij alle belanghebbenden had doen geboren worden, onder opmerking evenwel, dat nu de door de Regeering voldoende geachte wijzigingen in de belastingsordonnantie van 30 December 1878, Staatsblad N°. 350, wet geworden waren, wij met al den eerbied, dien wij aan de wet verschuldigd waren, hare werking in de practijk zouden gadeslaan, in afwachting ook en vooral van de maatregelen, die met betrekking tot dezelfde aangelegenheid in Nederland stonden genomen te worden.

»Het is natuurlijk", dus schreven wij in onze zooeven aangehaalde missive, »onze aandacht niet ontsnapt, dat Zijne Excellentie de Minister van Financiën ter zitting van de Tweede Kamer van 28 November 1879 zijn voornemen heeft te kennen gegeven om de sedert meer dan zestig jaren in Nederland werkende patentbelasting om te zetten in een meer algemeene bedrijfsbelasting, en wanneer hierbij de met medewerking van de Staten-Generaal in Nederlandsch-Indië ingevoerde heffing, die het onderwerp van ons tegenwoordig schrijven uitmaakt, als model mocht worden genomen van de voor Nederland beoogde hervorming, dan ligt het in den aard der zaak, dat van den kant van Indië's belastingschuldigen van elken verderen aandrang om terug te komen op de thans algemeen gehate belastingregeling onvoorwaardelijk zal worden afgezien.

»Maar mocht dit niet het geval wezen, mocht Nederland toonen voor zich zelf niet gediend te zijn van de aan Indië's neringdoenden opgelegde inkomstenbelasting, dan mag van de goede trouw van het Nederlandsche volk ongetwijfeld verwacht worden, dat het zijn broeders in het verre Oosten niet zal overgeleverd laten aan de kwellingen, die in een zoo kleine maatschappij als deze een inkomstenbelasting, en de daarmede noodwendig gepaard gaande inquisitoriale onderzoekingen en nasporingen naar het inkomen harer leden nog ondragelijker maken moeten dan overal elders misschien."

Sedert wij ons deze opmerkingen veroorloofden zullen weldra een en een half jaar zijn verloopen, zonder dat het vraagstuk der in Nederland in te voeren bedrijfsbelasting ook maar één stap nader tot zijne oplossing gebracht is. Integendeel, nu na een gedurende weken lang voortgezet debat, dat het bewijs levert met welk een gemoedelijke nauwgezetheid de belangen van Nederlands belastingschuldigen door de volksvertegenwoordiging worden ter harte genomen, de door den Minister van Financiën voorgestelde rentebelasting ter elfder ure is moeten worden ingetrokken, is het vooruitzicht op het spoedig in behandeling komen van de door dien Minister aangekondigde bedrijfsbelasting meer dan ooit onzeker geworden, en door deze omstandigheid worden wij er als vanzelf toe genoopt om, met terugzicht op ons bovengenoemd rapport van 28 Januari 1880 n°. 7, Uwe

Excellentie op het eerbiedigst te naderen met de vraag, of de billijkheid tegenover de belastingschuldigen in Nederlandsch-Indië niet medebrengt om de alhier zonder eenig ernstig debat ingevoerde zoogenaamde patentbelasting in nader beraad te nemen.

Met te meer vertrouwen durven wij deze vraag aan het onbevangen oordeel van Uwe Excellentie onderwerpen, nu de practijk het onloochenbaar bewijs heeft geleverd, hoe volkomen gegrond de bezwaren waren, die van den aanvang af tegen de ordonnantie van 30 December 1878 Staatsblad N°. 350 en de daarin bij ordonnantie van 22 Januari 1880 Staatsblad N°. 15 gebrachte wijzigingen, van alle kanten geopperd werden.

Wij zullen Uwe Excellentie thans niet lastig vallen met een hernieuwde opsomming van die bezwaren. Zij zijn omstandig ontwikkeld in de rapporten, die ter zake door de Kamers van Koophandel en Nijverheid op Java achtereenvolgens bij de Hooge Regeering zijn ingediend, en ten einde Uwe Excellentie de kennisneming en raadpleging hiervan te vergemakkelijken zijn wij in overleg met onze zusterinstellingen te rade geworden om ze gedrukt bijeen te zamelen in een bundel, dien wij Uwe Excellentie hierbij met den meesten eerbied aanbieden.

Het zal Uwe Excellentie daaruit blijken kunnen, dat — (daargelaten de vraag in hoeverre het oogenblik geacht kan worden daar te zijn om door het invoeren van nieuwe belastingen in Indië de financiën van den Staat te stijven, — eene vraag die wij ook thans nog geneigd zouden zijn ontkennend te beantwoorden met het oog op het feit, dat de gewone inkomsten toereikende zijn bevonden om daaruit te voorzien in de meer dan *f* 100, of *f* 150 millioen misschien, die aan den oorlog met Atjeh zijn ten koste gelegd, en de circa *f* 50 millioen, die zijn uitgegeven voor den aanleg van werken van openbaar nut, waarvan de kosten nergens ter wereld alleen ten laste van het tegenwoordig geslacht plegen gebracht te worden) — dat, zeggen wij, onze bezwaren tegen de belastingsordonnantie van 30 December 1878 n°. 350 zich in hoofdzaak volgenderwijze laten samenvatten:

1e. dat men de door uitvoerrechten en andere heffingen reeds zoo zwaar gedrukte landbouwnijverheid van Europeanen in Indië, volgens de plechtige verklaring van Uwer Excellentie's voorganger, het meest geschikte middel om welvaart en beschaving onder de inlandsche bevolking van deze gewesten te brengen, ook nog onderworpen heeft aan de betaling van een patentbelasting, terwijl de landbouw nijverheid in het moederland algeheele vrijdom van patentbelasting geniet, en voor geen enkel van haar producten uitvoerrechten heeft te betalen;

en 2e. dat men onder den volkomen valschen naam van patentrecht een in haar aard en haar werking volkomen zuivere inkomstenbelasting heeft ingevoerd ten laste alleen van hen, die in handel en nijverheid hun bestaan vinden, terwijl van diezelfde inkomstenbelasting vrij blijven alle renteniers en allen, die eene bezoldiging als Staatsdienaar genieten, een regeling, waarvan wij niet gelooven dat in eenig land ter wereld een tweede voorbeeld zal kunnen worden aangewezen.

Dat aan deze in ons oog zoo gegronde en zoo deugdelijke bezwaren

van den kant der Nederlandsche volksvertegenwoordiging nooit eenige de minste aandacht is geschonken, heeft ons van den aanvang af steeds diep bedroefd, en vooral thans moet ons dit nog te meer treffen, nu diezelfde vertegenwoordiging getoond heeft hoe zij weet pal te staan, wanneer zij de belangen van Nederlands belastingschuldigen door regeeringsvoorstellen bedreigd acht. Maar de hoop van gaandeweg betere inzichten te zullen zien veld winnen, geven wij nog niet op. Reeds heeft een van Nederlands meest gezag hebbende bladen, het in 's Rijks hoofdstad verschijnend Handelsblad, van de hier ingevoerde belastingregeling gerept, als van eene politieke fout, en het kan niet anders of deze opvatting zal ook bij het algemeen meer en meer ingang vinden, wanneer men, met terzijdestelling van alle ingenomenheid tegen de hier in Indië zich erneerende Europeanen, het vraagstuk met ernst en nauwgezetheid zal willen onderzoeken.

Maar al mocht het blijken, dat wij ons hierin vergissen, van ons standpunt, het standpunt in onze missive van 28 Januari 1880 N°. 7 breedvoerig uiteengezet, mogen wij in de gegeven omstandigheden, nu de poging om in Nederland althans de renteniers door een belasting op hun inkomen te treffen opnieuw mislukt is, den loop van zaken niet langer lijdelijk aanzien, en zijn wij het aan de groote belangen, die wij vertegenwoordigen, verplicht om Uwe Excellentie met den meest eerbiedigen aandrang te smeeken, dat zij Haar machtigen invloed bezigen moge om de ter kwader ure hier ingevoerde zoogenaamde patentbelasting, die een zoo noodlottigen invloed heeft uitgeoefend op de hier heerschende stemming jegens het moederland, in nader beraad te doen nemen.

Behoeven wij het Uwe Excellentie nog te verzekeren, dat het handel en nijverheid niet te doen is om zich te onttrekken aan de betaling van hetgeen de Staat in billijkheid meent als belasting te kunnen vorderen? Acht de Regeering het rechtmatig om, in strijd met de in Nederland gehuldigde beginselen van belastingheffing, de landbouwnijverheid in Indië, die in het belang van het algemeen voorzeker meer ondersteuning en opbeuring behoeft dan de landbouw in Nederland, te blijven treffen door de gelijktijdige heffing van uitvoerrecht en van patentrecht, met onderwerping zal zij zich in haar lot blijven schikken, hoe zwaar het haar ook vallen moge; — en van den kant van den handel en de nijverheid in het algemeen, zal, wij zijn er zeker van, geen enkele stem meer opgaan tegen de bestendiging van een uitsluitend op hen toe te passen patentbelasting, wanneer dit geschiedt in den geest van de voorstellen, vervat in ons eerste rapport over de belastingquaestie, dat van 31 December 1875 N°. 84. Wat de gemoederen van de Indische gemeente heeft ontstemd en verbitterd, is niet de eisch van het moederland om de reeds op haar drukkende lasten door nieuwe heffingen te verzwaren; maar het zijn de middelen, die men gemeend heeft te moeten bezigen om tot dat doel te geraken, zonder dat iemand in het moederland ooit eenige aandacht heeft geschonken aan de voorgebrachte bezwaren; — en het is op grond van een en ander, dat wij, het oog gevestigd houdende op het jongst in Nederland gevoerde belastingdebat, en lettende op de groote belangen, waarvan ons de behartiging is opgedragen, Uwe Excellentie naderen

durven met het eerbiedig verzoek, om in nader beraad te doen nemen de bij koloniale ordonnantie van 30 December 1878 Stbl. N°. 350 ingevoerde vermomde inkomstenbelasting van handel en nijverheid in Nederlandsch-Indië, en haar te vervangen door eene in aard en werking zuivere patentbelasting, op den voet zooals dit van den aanvang af door onze kamer is voorgesteld.

Door hieraan hare krachten te wijden zal Uwe Excellentie èn aan Indië èn aan het moederland een groote en onwaardeerbare weldaad bewijzen.

De Kamer van Koophandel en Nijverheid,

(*w. g.*) W. SUERMONDT WZN.,
President.

(*w. g.*) G. BUIJN,
Secretaris.

De »Verzameling van de rapporten en bezwaarschriften" is met de medegedeelde missive thans ook in Nederland verspreid. Zouden de leden der Kamers ten minste nu eens de moeite willen nemen, om zich op de hoogte te stellen van de eigenlijke quaestie? Er is over deze zaak veel gesproken, maar wie in de Kamer — die immers ook Indië heet te vertegenwoordigen? — heeft blijk gegeven, de bescheiden gelezen te hebben?

EEN OFFICIEEL GETUIGENIS OMTRENT DEN TOESTAND VAN BANTAM.

De treurige toestand van Bantam is herhaaldelijk in dit tijdschrift ter sprake gebracht. Doof voor alle waarschuwingen heeft de vorige Gouverneur-Generaal daar door ongeschikte personen een bedenkelijk stelsel doen toepassen, waarvan het gevolg moest zijn, *niet* dat de veeziekte geweerd, maar dat talrijke buffelkralen lichtvaardig uitgemoord werden, en daarenboven liet die landvoogd maanden achtereen de door koortsen geteisterde en slecht gevoede bevolking zonder eenige hulp.

Wij lezen nu in het Koloniaal Verslag:

»De Gouverneur-Generaal heeft onlangs gemeend zich persoonlijk te moeten overtuigen van den toestand waarin de bevolking in Bantam verkeert tengevolge van de rampen die haar getroffen hadden. Zijn reis, ten behoeve waarvan overeenkomstig 's Landvoogds uitdrukkelijk verlangen in geen enkel opzicht eenige last op de bevolking werd gelegd, had plaats tusschen den 2den en den 6den Juli j.l. en strekte zich uit over het district Tjiroeas (afdeeling Serang), de afdeeling Pandeglang en het noordelijk deel der afdeeling Lebak, welke streken het zwaarst waren geteisterd. Eindelooze vlakten, vooral in het noordelijk deel van het gewest, waren geheel onbebouwd gebleven door ge-

brek aan karbouwen en aan handen; het meerendeel der bevolking was voor veldarbeid te veel verzwakt. In zuidoostelijke richting naar Lebak was de toestand minder ongunstig. Hoewel ook daar de bevolking zeer gedund was en veel sawah's onbebouwd waren gebleven, was niettemin eenige herleving te bespeuren. Door kleine industrieën, als bij voorbeeld het vlechten van hoeden, scheen de bevolking aldaar de meest nijpende armoede te hebben kunnen afweren. Men hoorde in die streek in den laatsten tijd ook meer van huwelijken, welke in bijna twee jaren nagenoeg niet waren voorgekomen. Men kan aannemen dat het bevolkingcijfer in het geheele gewest met ongeveer 50 000 zielen is verminderd. Tegen October of November van dit jaar zal de voorraad padi vermoedelijk zijn verbruikt, terwijl het aantal overgebleven karbouwen te gering is om een voldoend aantal sawahs behoorlijk te bewerken. De Landvoogd heeft reeds de noodige maatregelen beraamd tot leniging van den nood en tot voorkoming van verdere rampen. Die maatregelen zullen hoofdzakelijk de aanvulling van den voorraad voedingsmiddelen en van den veestapel ten doel hebben. Ook zal getracht worden in het belang van den gezondheidstoestand door middel van Artesische putten de bevolking van beter drinkwater te voorzien."

Zoo was, volgens een *officieel* verslag, de toestand in Juni jl. Men herinnere zich dat er toen reeds een vol halfjaar verloopen was, sinds er van bestuurswege gerapporteerd werd, dat men de koortsepidemie bedwongen had, en sinds van regeeringswege eindelijk de handen uit de mouw waren gestoken, om aan de uitgeputte bevolking hulp te verleenen. Men vrage zich nu eens af, hoe de toestand vroeger geweest moet zijn!

Zouden er in Nederland geen gelden bijeengebracht kunnen worden, om de arme bevolking van Bantam tegemoet te komen, en haar althans eenig bewijs van meegevoel en medelijden te geven?

DRIE VRAGEN NAAR AANLEIDING VAN DE BEGROOTING.

De Staten-Generaal hebben tot heden geen tijd kunnen vinden, om de Regeering over den ongelukkigen toestand van Bantam te interpelleeren; is het onbescheiden te verzoeken, dat zij althans bij de discussiën over de Indische begrooting toonen, met het lot der noodlijdende bevolking begaan te zijn?

De Regeering wenscht den aanleg van waterwerken in Demak, op het initiatief van den Gouverneur-Generaal Loudon begonnen, krachtig voort te zetten. Weinig voorstellen verdienen meer bijval, maar zullen de Staten-Generaal, om de zekerheid te hebben, dat de fondsen verwerkt worden en dus het voortreffelijke denkbeeld tot uitvoering kome, er niet op moeten aandringen, dat tevens andere maatregelen, maatregelen van reorganisatie bij het Departement der Burgerlijke Openbare Werken, worden genomen? Men herinnere zich, hoe traag

er van de vroeger voor Demak toegestane fondsen partij getrokken is; men ga verder, door onderlinge vergelijking van de Indische begrootingen der laatste jaren, na, wat er geworden is van de insgelijks door de Kamer goedgekeurde plannen betreffende een regentswoning te Manondjaja, een regentswoning te Tjandjoer, de kribben in de Padang-rivier, het dempen van de Kali-Malang, de brug over de Loessi-rivier en een tal van andere werken! De brug over de Loessi werd reeds in het werkplan voor 1878 opgenomen, en ook werden de aangevraagde gelden door de Kamers beschikbaar gesteld, maar nu, uit de nieuwe begrooting, blijkt, dat er in 1882, dus *vijf* volle jaren na de indiening van het bedoelde werkplan, nog aan den onderbouw begonnen moet worden! Het is niet genoeg, dat de Kamers gelden *toestaan*.

De Regeering verlangt te Batavia een hoogere burgerschool voor meisjes op te richten. De bedoeling verdient zeker lof, maar is de oprichting van een school voor de vorming van inlandsche veeartsen niet veel urgenter? De Regeering zelve heeft in het Koloniaal Verslag voor 1880 erkend, dat de veestapel in de jongste tientallen jaren achteruitging; zonder veeartsenijkundige hulp *moet* die achteruitgang hoe langer hoe bedenkelijker worden; in de dringende behoefte aan die hulp *kan* de Regeering door uitzending van veeartsen uit Nederland niet naar eisch voorzien; de geschiktheid van inlanders voor opleiding tot veeartsen *valt* niet te ontkennen: zou het dan te verantwoorden zijn als nog langer met de oprichting van een school werd gedraald? De Regeering beperkt zich tot heden hiertoe, dat zij dezen en genen Europeeschen veearts een paar jonge inlanders toevoegt met de opdracht om ze twee jaar later als veearts af te leveren, wat geen goede resultaten *kan* geven, omdat die inlanders zonder eenige voorbereidende studiën komen, en daarna slechts te hooi en te gras eenig onderwijs ontvangen. Men moet hebben een behoorlijk ingerichte *school* met *docenten*, en wie op die school toegelaten wordt, moet reeds den cursus van het *Europeesch* lager onderwijs achter den rug hebben. Dien weg gaat men ook in Britsch-Indië op, en in dien geest tot werkzaamheid willende aansporen, schreef een Britsch-Indisch ambtenaar aan *zijn* regeering eenige jaren geleden: »Hitherto disease of the most virulent character have raged amidst agricultural stock unchecked, and almost unknown to and uncared for by the Government. Periodically, plagues and murrains have devastated vast districts, sweeping away the hard-earned savings of millions, and not only depriving them of the means of subsistence, but seriously endangering the food supply of the empire. Are we to accept such calamitous visitations as dispensations of Providence to be acquiesced in humbly, and submitted to as inevitable? The spirit of the present age will permit no such passive submission. Misfortune and disease will and must come; but whether in the case of man or beast, it is for intelligent rulers to struggle against the calamity, and circumscribe, by every effort that science can suggest, the limits of its action. Everything must have a commencement. Sanitation of human beings has been set on foot, and we have now that of their humble but indispensable servants to care for." Met den ernstigsten aandrang op behartiging van een hoogst belangrijke zaak herhalen wij hier dat woord.

Koloniale literatuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

INDISCHE TAFEREELEN.

De Van Sons. Een verhaal uit Indië. Door ANNIE FOORE. 's-Gravenhage, H. J. STEMBERG, 1881. 8°.

Het schijnt mij toe dat Annie Foore sedert een paar jaren haar volle maat gegeven heeft. Ontegenzeggelijk heeft zij gedurende haar verblijf in Indië veel gewonnen en wel voornamelijk aan zin voor werkelijkheid. Om zich hiervan te overtuigen, vergelijke men slechts haar jongste werk met Florences Droom, op één na den eersteling, dien zij hier te lande schreef. Zonder twijfel lagen in dit boek niet slechts beloften, maar ook reeds bewijzen van talent; opmerkelijk was de natuurlijkheid, de beschaafde losheid van den stijl, opmerkelijk omdat aanvangers in den regel naar den tegenovergestelden kant overhellen en geneigd zijn om door overmaat van rhetorica te zondigen. Maar overigens was Florences Droom in meer dan één zin een maiden-book; zelfs wanneer het niet met een aangenomen vrouwennaam geteekend ware geweest, zou men aanstonds geproefd en geroken hebben dat men hier te doen had met de eerste pennevrucht eener twintigjarige. Meisjesindrukken, meisjesaandoeningen en meisjesidealen ademden uit elke bladzij; het was alles zoo lief en zacht en onschuldig, dat zelfs de leelijke en booze dingen, die er in voorkwamen, nauwlijks meer leelijk en boos schenen te zijn. Men gevoelde dat de beminnelijke vertelster nog nimmer een voet gezet had in de donkere hoeken van het leven en haar wijsheid daarover van hooren zeggen had. De wereld, zooals zij die beschouwde, rook geurig als een flacon van Rimmel, de meisjes waren er achttien jaar oud en bevallig, en werden, na eenig verdriet geleden te hebben, de bruid van belangwekkende jonge mannen met donkere lokken en sprekende oogen.

Men blijft echter niet altijd twintig. Het meisje, tot vrouw en moeder gerijpt, beziet de wereld niet langer door een valsch roos-

leurig waas. In de school van het leven gaan de oogen haar open en zij leert de binnenkantsche werkelijkheid der dingen kennen. Nu zijn echter sommige naturen met een ongeneeslijk idealisme behept en voor dezulken baat het opdoen van kennis niets, zij blijven alles scheef en in onware kleuren zien. Maar wie, met kunstenaarsaanleg begaafd, tevens zin voor de werkelijkheid bezit, vangt dan eerst aan zich te vormen. Hij zal zijn gedroomde wereld laten varen voor de wereld, zooals hij die om zich heen waarneemt en zich bepalen tot het weergeven daarvan, — met meer of minder stiptheid, al naar zijn gemoedsaard medebrengt, want den een is de werkelijkheid onvoorwaardelijk lief, de ander heeft behoefte aan het temperen en onderling verzoenen der dingen, welke zijn gevoel kwetsen. Zoo verging het Annie Foore. De schrijfster van Florences Droom schepte idealen, de schrijfster der Van Sons teekent na. Idealiseerende poëzie, zooals in dit eerste verhaal, heeft zeker haar goed recht van bestaan, — wie zal ontkennen dat hij zich niet wel eens gaarne baadt in zulk een klaren stroom, om uit te rusten van de moeiten en kwellingen van het bestaan? Wie gevoelt niet wel eens behoefte aan bevrediging door schoonklinkende ... onwerkelijkheden? Maar op den duur kunnen volwassenen naar den geest zich niet daarmede vereenigen. De tegenstelling tusschen zulke poëzie en hetgeen wij ondervinden is te ruw. Wij kunnen er niet veel van slikken, wij weten te goed wat er op de markt te koop is, wij weten te goed dat het om ons heen niet zoo lief en blauw en welriekend is, en wie ons boeien wil, moet in ons hoofd en in ons gemoed grijpen en ons den waren strijd schilderen, dien wij hier voeren, met al hetgeen hij verheffends biedt, zeker! maar ook met al zijn erbarmelijkheden.

Behoort Annie Foore tot de strenge realisten, waarop ik zooeven in de eerste plaats doelde? Geeft zij eenvoudig verslag, zonder vóór- of tegeningenomenheid, zooals de man der wetenschap dit van zijn waarnemingen doet?

Neen, en waarschijnlijk zou geen enkele vrouw daartoe in staat zijn, omdat het gevoelsleven bij vrouwen zich veel krachtiger doet gelden, of althans nimmer in zulk een mate onder de beheersching der rede komt als bij de mannen. Het onverbiddelijk weergeven van zulke ontzettende naturen als een Hulot of een Philippe Brideau van Balzac dunkt mij voor een vrouw een onmogelijkheid. Zelfs in de werken van zulk een forsch talent als George Eliot kan men de wedergade der dragers van zulke geweldige booze hartstochten niet aanwijzen. Het vrouwenbrein, ook het sterkste, kan dergelijke afgronden niet peilen en deinst er voor terug. In het wezen der vrouw ontbreken zekere, daartoe noodige gegevens. Men kan zich geen vrouwelijken Michel Angelo, Shakespeare of Balzac voorstellen.

De schrijfster Annie Foore is een onmiskenbare vrouwelijke natuur, fijngevoelig, maar meer instinctmatig dan beredeneerd in haar voorkeur en tegenzin, begaafd met een levendig opmerkingsvermogen, maar voornamelijk voor kleine trekken. Zij ziet niet in het groot, maar nauwkeurig van nabij; haar blik is minder veelomvattend dan scherp. Haar talent herinnert aan het inleggen van mozaïekwerk. Zij schildert niet in breede trekken, haar figuren worden samengesteld

door stuksgewijze aaneenvoeging; haar romans behelzen niet zoozeer de zich geleidelijk ontwikkelende geschiedenis eener groep menschen, als wel een reeks van opeenvolgende tafereelen, waarin die groep, onder telkens gewijzigde en min of meer logisch uit elkander voortvloeiende omstandigheden ten tooneele gevoerd wordt.

Op deze wijze is ook de laatste roman, *De Van Sons*, ineengezet. De verschillende tafereelen verplaatsen ons beurtelings in Nederland en in Indië, meerendeels in Indië. De laatste zijn over het algemeen het uitvoerigst en het best geteekend. Wat Annie Foore hiervan geeft, is onder den onmiddellijken indruk der omgeving ontstaan en uitgewerkt, heet van den rooster. Hier en daar wist zij een onontgonnen veld te ontdekken en daarvan met groote vaardigheid partij te trekken. Zoo komt in het eerste deel een schildering voor van het leven der enkele Europeesche pionniers, die in een afgelegen streek van Java een tabaksonderneming op touw zetten, in den tijd toen die tak van landbouw begon geëxploiteerd te worden, welke schildering, hoewel eenigszins buiten het hoofdkader van het verhaal vallende, daar niettemin een der fraaiste partijen van vormt. Omgeving en typen vertoonen uit den aard der zaak een zich telkens aan ons opdringende overeenstemming met sommige schetsen van Bret Harte, maar Annie Foore is oorspronkelijk gebleven; zij heeft na hem, en zonder hem na te volgen, met evenveel talent een gelijksoortig onderwerp weten te behandelen.

In het algemeen zijn de kijkjes, welke zij uit het leven in de binnenlanden heeft, waar en geestig. Zij bepaalt zich echter tot den buitenkant van dat leven; de oorzaken der vouwen en plooien, welke daardoor in het karakter komen, de veranderingen, blijvende en voorbijgaande, welke door de geestelijke afzondering, de eentonigheid en de aanraking der Javaansche wereld, langzamerhand in aanleg, gewoonten en denkwijzen van den Europeaan ontstaan, de fijne, door de omgeving te weeg gebrachte en meerendeels onder de oppervlakte plaats grijpende wisselingen laat zij meerendeels onaangeroerd. Zij teekent de menschen na, voor zoover zij zich in hun uiterlijk doen en laten, met hun kleine binnenlandsche hebbelijkheden en eigenaardigheden aan ons voordoen. De voorvallen in dien kring bepalen zich grootendeels tot de nietige, maar karakteristieke wederwaardigheden van het dagelijksch leven op een buitenpost, ijverzuchtjes, kibbelarijtjes kwaadsprekerijtjes en andere miniatuurdingen. Maar zoo zij niet diep uitbeitelt, zij schetst los en geestig. Men volgt met een glimlach dien ongedwongen kout eener jonge, ontwikkelde vrouw, die goedsmoeds het leven opneemt en liever dan zich er over te ergeren, of misschien omdat haar vernuft eerder geprikkeld dan haar verontwaardiging opgewekt wordt, den spot drijft met het platte en lage in de wereld. Kenmerkend vooral en uitnemend vrouwelijk is haar alles doorstroomende milde sympathie. Zij heeft een geopend oog voor den belachelijken kant van menschen en dingen, maar haar scherts is goedhartig, haar ironie getemperd, haar doorgaande gemoedsstemming een welwillende neiging tot begrijpen en toegeeflijkheid. Van Trecht, een ijdele, zinnelijke egoïst; mevrouw Duperé, een trotsche, bekrompen en haatdragende creoolsche van verdachte huwelijkstrouw; Van Son, de vader, een

inhalige vrek, een gewetenlooze bedrieger, vervullen, door haar voorgesteld, ons vaak met meer medelijden dan weerzin. En waar de gang van haar verhaal haar gedachten aan liefelijke of eerbiedwaardige dingen aan de hand doet, daar verleent die sympathie aan haar stijl een warmte en een innigheid, die zelfs den meest op objectiviteit gestelden lezer zouden verzoenen met de naar zijn meening wellicht misplaatste persoonlijke bespiegelingen. Ziehier een enkel voorbeeld van een onverwachte uitweiding midden in het verhaal, waarover zich toch niemand boos kan maken:

»Immers het zal niet altijd vroolijk en zonnig blijven in het moederhart; na de hoogste zaligheid wacht haar wellicht de diepste smart; immers het kan zijn dat ze heden een zachte stem verneemt: »Gij gezegende onder de vrouwen!" en morgen het vreeselijk woord: »Vrouw, een zwaard zal door uw ziel gaan!"

De moeder heeft het noodig, de zoete hoop, het teeder geloof, dat op geen anderen grond dan haar moederlijk gevoel berust; zij behoeft ze, schoone droomen en heerlijke visioenen, — al kunnen ze den adem der werkelijkheid niet doorstaan! Als al haar liefde en zorg het dierbare kind niet behouden konden en de vader neêrzit in doffe wanhoop, te vergeefs luisterend naar de stappen van den lieveling, die nog kort geleden weerklonken door hun blijde woning... dan heft de moeder het gebogen hoofd op... heeft zij daar geen wiekgeklep vernomen, was het wellicht haar kleine engel, die neêrdaalde om arm moedertje te troosten?

Als de aangebeden zoon, hun trots, hun hoop, verloren ging en de vader vloekend zijn naam uitspreekt voor de laatste maal, dan knielt de moeder op de plek waar hij eenmaal als schuldeloos knaapje speelde en bidt en twijfelt niet; ook dan nog als hij niet wederkeert tot den goeden weg en betreurd wordt als een, voor wien geen hope is, dan opent de moeder in stormachtige nachten het venster en tuurt... of hij wellicht komen mocht, de langverwachte....

En als de laatste hoop verdwenen is voor deze aarde, dan kan nog de moeder de moêgeweende oogen opheffen naar den hemel. Dan kan ze nog droomen dat op dien schitterenden lichtbol daar ginds haar vroeggestorven engel rondzweeft, ontvoerd aan smart en pijn; dan kan ze nog gelooven dat op de groote ster, die haar elken avond zoo beteekenisvol tegenflonkert, de verloren zoon veilig is aangeland na zijn moeielijke zwerftochten.

Er is een eindelooze kracht, een onuitputtelijk geduld, een eeuwig vloeiende bron van alles vergevende liefde noodig voor het moederschap, de moeder behoeft meer dan alle andere vrouwen, meer om haar zwakheid te sterken als haar het hart overvloeit van nooit gekende zaligheid, meer als het haar dreigt te breken van nameloos weedom... wie zou haar dit willen ontrooven?"

Uit een wijsgeerig oogpunt moge op de strekking dezer bespiegeling 't een en ander af te dingen vallen, men zou ook een ondrage-

lijk verwaande schoolvos moeten zijn om dergelijke bespiegelingen aan zulk een toetsing te onderwerpen. In werkelijkheid doet deze mijmering ons een blik slaan op de beminnelijkste zijde van het vrouwengemoed.

Dat af en toe op den voorgrond treden der schrijfster is een der eigenaardigheden van Annie Foores trant. Haar boek is een *causerie* met den lezer. Zij houdt zich niet achter de schermen; zij is de leidster en uitlegster der vertooning, »the manager of the Performance," zooals Thackeray van zich zelven zeide. De opmerkster teekent niet slechts na, maar vertolkt ook telkens haar eigen persoonlijke indrukken. Van een zuiver artistiek standpunt beschouwd, moge strikte objectiviteit, of, zooals Taine het omschrijft: »het zich zelven wegcijferen van den schrijver, de zorg dat er niets kome tusschen ons en de feiten, het vrij laten van onzen indruk, die uitsluitend door de voorgestelde gebeurtenissen en nimmer door de toelichtingen teweeggebracht moet worden," wellicht als »doel en hoogste kunst van het verhaal" gelden, [1]) men zou daartegenover kunnen aanvoeren, dat van den verhaler als voornaamste eisch slechts gevorderd kan worden dat hij wete te boeien, en daar Annie Foore dit doet, heeft zij het recht stellingen gelijk die van Taine als uitspraken van persoonlijken smaak beleefd van de hand te wijzen. Bovendien, het groote publiek laat zich aan dergelijke theoriën niet gelegen liggen; wie het weet te vermaken, ik neem dat woord in zijn ruimste aesthetische beteekenis, heeft van te voren zijn zaak gewonnen, omdat het publiek er niet naar vraagt door welke middelen dat geschiedt.

De familiegeschiedenis der Van Sons nu zal zonder twijfel een gunstig onthaal vinden. Het zijn geestige en binnen de grenzen, die ik zooeven aangaf, nauwkeurige teekeningen van het leven in de binnenlanden van Java. Zulke personen en toestanden als zij geeft, vormen inderdaad de kenmerkende elementen uit dat leven en wij betreuren slechts da zij niet meer uitgewerkt heeft, waardoor haar boek in stede van een reeks van tafereelen een roman zou zijn geworden.

De eenige aanmerkingen, welke op de juistheid dezer schetsen gemaakt kunnen worden, treffen het liplapsch-Hollandsch, dat daarin nu en dan is nagebootst, en een paar onmogelijke voorstellingen uit het Javaansch leven.

Wat het eerste punt aangaat, het liplapsch van een »moeder" Broks vertoont slechts een flauwe overeenkomst met de ware taal der Sinjo's en Nona's. Trouwens tot nu toe is niet één der auteurs, die zich aan het weergeven daarvan waagde, naar eisch geslaagd, de heer W. A. van Rees en Dr. Jan ten Brink, om er een paar te noemen, evenmin als Annie Foore. Allen maakten zij er maar zoo wat van, en bij allen gold blijkbaar dezelfde reden, onvoldoende kennis van het Maleisch. Het liplapsch is een voortdurende stille vertalingsarbeid, waarbij in het Maleisch gedacht en in het Hollandsch gesproken wordt. Wil men de verklaring van taal- en stijlfouten, van de onvolledigheden en den scheeven zinbouw van het liplasch, dan vertale men terug in

[1]) Zie zijn *Essais de Critique et d'histoire, in voce,* Xenophon, blz. 65.

het maleisch. De auteurs, die de taal trachten weêr te geven, hebben eenvoudig op het gehoor en het geheugen af een soort van neger-Hollandsch gephantaseerd, dat zelden of nooit klopt, wanneer men het toetst door terugvertaling. Bij eenige kennis van hét Maleisch en geoefendheid in het spreken daarvan, kost het teruggeven van het sinjo-dialect weinig moeite, maar beide zijn ook onmisbaar voor dat doel. Het liplapsch, 't zij hier ter loops herinnerd, is een eigenaardige taalverbastering, die om meer dan één reden bestudeerd verdient te worden.

Een tweede aanmerking betrof een paar onjavaansche javanismen, en wel in de geschiedenis van Fatimah, de belangwekkende regentsdochter. Annie Foore verhaalt dat zij »koel bleef voor de gloeiende liefdebetuigingen der Javaansche grooten." Wat der schrijfster in de werkelijkheid ontgaan moge zijn, had zij in het eerste, het beste boek over Indische land- en volkenkunde, in een Pijnappel of De Hollander, kunnen naslaan, het feit namelijk, dat er geen sprake kan zijn van gloeiende liefdebetuigingen van Javaansche grooten aan het adres eener regentsdochter. Het is een even onmogelijke voorstelling als die van een gast van den Turkschen Sultan, die op westersche wijze, als ami de la maison, 't met een der dames uit den harem zou houden. Javaansche grooten laten zeer plechtig aanzoek doen om de hand der door hen gewenschte vrouw, zonder tot haar zelve met een enkel woord daarvan te reppen, in den regel zonder ooit een enkel woord met haar gewisseld te hebben. Van liefde te spreken, laat staan op gloeienden toon, zou .... het feit is eenvoudig ondenkbaar. Evenzoo dat de regent, Fatimahs vader, »na korten tegenstand" zijn toestemming gegeven zou hebben tot haar verloving met een jong contrôleur bij het binnenlandsch bestuur. Noch bij den regent, noch bij den contrôleur zou de gedachte aan zulk een ongerijmde verbintenis komen. De geschiedenis der werkelijk geleefd hebbende Fatimah — zij is geen verdichte figuur — was reeds een ongehoorde anomalie, een geval zonder weerga; ze had genegenheid opgevat voor een Europeesch jong mensch, die een particuliere betrekking bekleedde, maar aan de zaak werd spoedig genoeg een eind gemaakt. Van onderhandelingen in dergelijke omstandigheden tusschen een regent en een Europeesch besturend ambtenaar als aspirant schoonzoon kan geen kwestie zijn. Beiden zouden te goed weten dat uit zulk een geschiedenis onmogelijke verhoudingen zouden voortvloeien.

Doch dit zijn pekelzonden, die minder aandacht zouden trekken, indien niet juist een prijzenswaardige nauwkeurigheid een der verdiensten van het geheel vormde. Van »De Van Sons" kan getuigd worden dat het tot de weinige bellettristische werken behoort, die een getrouwe voorstelling van sommige gedeelten der Indische maatschappij geven.

G. Valette.

De Djati-bosschen op Java; hunne natuur, verspreiding, geschiedenis en exploitatie, door I. W. H. Cordes, Inspecteur van het Boschwezen in Nederlandsch-Indie. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°.

»De rijke literatuur over de voortbrengselen van den Indischen bodem bevat weinig mededeelingen, die kennis verspreiden omtrent de djati-bosschen. Toch bezit Java in die bosschen een schat, die, bij een goed gebruik, den staat aanzienlijke inkomsten kan opleveren.

»Een langdurig beheer over de djati-bosschen in de hiermede het meest bedeelde residentiën, leidde mij er toe dit onderwerp uitvoerig te behandelen. De meeste bouwstoffen voor dit werk heb ik op mijne omzwervingen door die bosschen, in alle deelen van Java, bijeengebracht. Wanneer ik dikwijls weken of maanden eenzaam in de kleine dorpen te midden van uitgestrekte djati-wouden sleet, wijdde ik daaraan gaarne mijn beschikbaren tijd.

»Het djati-bosch met zijn eigenaardig uiterlijk en plantengroei heb ik in het derde hoofdstuk uitvoerig aan den lezer voorgesteld. Ik heb getracht daardoor een beteren indruk van deze bosschen te geven dan men bij oppervlakkige vergelijking met de tropische gemengde wouden daarvan ontvangt. Ik achtte het niet onbelangrijk aan de schets van hunne geographische verspreiding op Java, een kort overzicht van het voorkomen der djati-bosschen buiten dit eiland, te laten voorafgaan. De beschrijving der geschiedenis van derzelver beheer en exploitatie heeft een bijzondere uitgebreidheid verkregen, daar de verschillende richtingen in ons koloniaal beheer gedurende den loop dezer eeuw steeds van grooten invloed waren op de behandeling der djati-bosschen.

»Was het mijn streven, door mijn werk de ambtenaren voor den dienst bij het Boschwezen op Java meer vertrouwd te maken met een belangrijk gedeelte van hun omvangrijke taak en daardoor mede te werken tot hun toewijding aan een werkkring, waaraan ik zelf reeds mijn schoonste levensjaren heb gewijd, zoo hield ik toch steeds voor oogen, dat ik niet alleen schreef voor de mannen van het vak, maar voor allen die levendig deelnemen in alles wat ons door de natuur zoo rijk gezegend Java betreft.

»Moge mijn arbeid belangstelling vinden, bovenal bij hen die geroepen zijn de djati-bosschen op te heffen uit den staat van verval, waarin zij door het voormalig wanbeheer zijn gebracht!"

Aldus de korte, maar zinrijke voorrede van het hierboven aangekondigd werk. In zes hoofdstukken, te zamen 318 bladzijden beslaande, die door talrijke, hoogst belangwekkende aanteekeningen aan den voet, een aanzienlijke ruimte wonnen, komen achtereenvolgens voor: Beschrijving van den Djati-boom; Het Djati-hout; Het Djati-bosch; Geographische verspreiding der Djati-bosschen, in het bijzonder met betrekking tot hun voorkomen op Java; Geschiedenis van het beheer en de exploitatie der Djati-bosschen op Java en Het taxeeren en regelen van de opbrengst der Djati-bosschen.

Drie platen, drie photographiën, twee kaarten en vele tabellen versieren het werk en verhoogen zijn waarde, omdat zij de beschrij-

vingen verduidelijken en een gemakkelijk overzicht van cijfers en opnemingen geven.

Het boek laat zich aangenaam lezen en geeft zelfs den leek een helder beeld van de physiognomie der djati-bosschen en de hieraan eigen Flora en Fauna. Groei en voorkomen van boom en bosch zijn levendig geschetst. 's Schrijvers klare verhalen en voorstellingen verplaatsten ons dikwijls in de jaren 1860, 63, toen ook wij het voorrecht genoten in Rembang werkzaam te zijn en daar eenigszins vertrouwd te geraken met de djati-bosschen en hun geschiedenis.

Een hard, maar verdiend vonnis velt de heer Cordes over het voormalig wanbeheer. Op bldz. 141 staat geschreven: »Is alzoo veel djati-bosch geheel van Java's bodem verdwenen, van de nog overgebleven bosschen zijn de meeste zoodanig geplunderd en vernield, dat zij thans nog ternauwernood meer met den naam van bosch kunnen bestempeld worden." Bldz. 146 geeft een beeld van de roekelooze wijze waarop fraaie boomen geveld en aan verrotting prijs gegeven werden, omdat het zoeken naar, en het doen kappen van individuen van bepaalde afmetingen, niet altijd werd toevertrouwd aan deskundig en geoefend personeel. Tijdens ons verblijf in Rembang was het ons aanhoudend een ergernis, onmachtig te zijn tegenover zooveel vernieling en hebben wij het met velen betreurd en veroordeeld, dat er geen maatregelen getroffen werden om het in de bosschen verspreide hout doelmatig te benutten.

Aan reglementen en verordeningen, — Cordes herinnert er ten rechte aan, — heeft het in deze eeuw niet ontbroken; men zou er een boekdeel mee vullen kunnen. In 1799 vestigde Dirk van Hogendorp reeds ernstig en dringend de aandacht op de behoefte aan goede regeling en een beheer door deskundigen. Daendels pakte de zaak, op zijn manier, krachtig aan, maar eerst een twintigtal jaren geleden begon de Regeering grondslagen te leggen voor een beheer, waarvan de vruchten kunnen blijken uit Cordes' verklaring op bldz. 280: »Kan eenmaal in Nederland een geregelde markt voor het djati-hout van Java geopend worden en voorziet de Regeering, en mogelijk ook vreemde mogendheden, zich daar van dit meer en meer onmisbaar hout, eerst dan zal aan de exploitatie der djati-bosschen op Java een uitbreiding gegeven kunnen worden, die aan hunne uitgestrektheid en den jaarlijkschen bijgroei van het hout geëvenredigd is."

Als een treffende waarschuwing, maar tevens als een verklaring van de klachten, die in de laatste jaren meermalen vernomen werden over de mindere deugdzaamheid van het djati-hout, in vergelijk met vroeger, klinkt hetgeen wij op bldz. 44 aantreffen: »Over het algemeen kenmerkten zich de in vroeger jaren, tijdens de oude Compagnie van Java, van djati-hout gebouwde schepen door meer duurzaamheid dan die, welke in lateren tijd werden gebouwd. Ongetwijfeld moet de reden hiervan worden gezocht in den voormaligen aankap van meer volwassen, werkelijk kapbare djati-boomen, terwijl bovendien het hout van de steeds zoo welvoorziene stapelplaatsen, veelal eerst jaren na de velling, na volkomen te zijn uitgedroogd, ter vertimmering gebezigd werd. Die tijden zijn voorbij; de tegenwoordige toestand der bosschen maakt het niet meer mogelijk dat alleen van zulk inder-

daad rijp materiaal wordt partij getrokken; stammen van geheel verschillenden leeftijd worden thans vereenigd geveld, terwijl het hout veelal reeds kort daarna voor den scheepsbouw of andere doeleinden wordt bewerkt."

De meening dat het Britsch-Indische Teak-hout de voorkeur verdienen zou boven het Java-djati, wordt op bldz. 279 afdoende weerlegd. Integendeel toont de schrijver aan, dat Java-djati, door fijnheid van vezel, het teakhout in deugdzaamheid overtreft. Jarenlange waarnemingen hebben den schrijver echter overtuigd dat ook de hoedanigheid van het djati-hout op Java afhankelijk blijft van talrijke factoren, als gesteldheid van grond en klimaat, en zeer juist is de opmerking, dat de jaarlijksche bijplantingen, die op hooger last geschiedden, niet altijd met kennis en oordeel plaats hadden en dus menigmaal tot teleurstelling hebben geleid.

Niet onbelangrijk ware geweest dat de geachte schrijver, met een enkel woord desnoods, had gewaagd van een vroeger gebruik, hier en daar langs wegen, nabij pak- en wachthuizen, bruggen enz., een kleinen aanplant van djati in het leven te roepen, teneinde te eeniger tijd, dadelijke en gemakkelijke beschikking te kunnen hebben over deugdzaam hout ter herstelling van genoemde werken. Herinneren wij ons wel, dan is dat gebruik niet gehandhaafd en toch hebben wij daarvan, o. a. in de residentie Tjeribon, goede vruchten zien plukken, die de lasten en zorgen ruim opwogen.

Hoewel door Cordes' mededeelingen bevestigd wordt, dat er zeer veel verbeterd en op goede grondslagen geregeld is, sinds een opzettelijk daarvoor opgeleid personeel met het toezicht op en het beheer van de djati-bosschen konde worden belast, blijkt toch dat het vigeerend stelsel van beheer en exploitatie geen onverdeelde toejuiching verdient. Veel wordt nog getwist over de quaestie »of men aan staats- of wel aan particuliere exploitatie de voorkeur geven moet." Beide stelsels zijn niet vrij gebleken van gebreken, maar ook ten dezen aanzien is Cordes' boek leerzaam en het is te hopen dat de Regeering zijn wenken in acht en dienovereenkomstig een proef zal willen nemen.

Het is met 's lands bosschen op Java gegaan als met de woeste gronden. Roof werd gepleegd op groote schaal, alleen om actueel genot te jagen en met een kwistigheid die geen rekening hield met de grenzen van een schijnbaar onmetelijken rijkdom. Afwisselend heeft men zich tegenover den houtroof en de boschvernieling streng en laks getoond. De pogingen om misbruik tegen te gaan, stonden meermalen ook het nuttig gebruik in den weg, en na een paar honderd jaren van onverschilligheid en wanbeheer kan 't niet bevreemden, dat betere regelingen niet aanstonds tot haar recht komen.

De heer Cordes brengt, zeer helder en juist, de nadeelige invloeden in herinnering, die sommige gouvernements-cultures op de djati-bosschen oefenden. Inderdaad, als men berekenen kon hoeveel de djati-bosschen aan waarde verloren door hun cijns aan de suiker- en tabaks-cultuur vooral, — de baten van dezen zouden meer fictief dan reeel blijken. De djati-bosschen zijn werkelijk in die mate cijnsbaar geweest aan de Gouvernements-cultuur, dat deze geruimen tijd

slechts hebben kunnen bestaan ten koste van een kapitaal, waarvan een redelijke en ordelijke exploitatie elke cultuur op hoog gezag overbodig zou hebben gemaakt. Als materiaal tot constructie en onderhoud van fabrieken, woningen, loodsen, pakhuizen, bruggen, dammen enz. schijnt men te lang aan 't djati-hout geen prijs te hebben gehecht. Menig tabakscontract in Rembang, kon als een houtcontract gelden en als brandstof werd het djatihout kwistig verbruikt, omdat men zijn hoogere waarde en bestemming miskende, althans moedwillig prijs gaf.

Het heeft ons aangenaam getroffen, dat ook de heer Cordes de oude instelling der blandong-diensten niet in bescherming neemt. Van den vicieusen invloed dier diensten hebben wij in Rembang alles ondervonden, — daargelaten nog de ellendige knoeierijen, waartoe al zulke dwangstelsels aanleiding geven.

Moge Cordes' boek, dat de wonde plekken aanwijst en de geschiedenis releveert, als een treffende vingerwijzing de bevoegde machten aansporen tot voortgang op den beteren weg en het verder volgen van de richting die, na zoo ruime ervaring, voorloopig als de meest wenschelijke beschouwd kan worden. Dan zal het goede werk niet alleen een uitstekende leiddraad voor de jongere ambtenaren bij het boschwezen, maar ook een trouwe en bekwame gids voor den Staat zijn.

Maar dit boek heeft ruimere verdiensten. Het toont niet alleen het belang van Java en de schatkist aan bij betere zorg voor geregeld beheer der bestaande bosschen, het stelselmatig bij- en aanplanten, kappen en vervoeren, maar het weerlegt, — als hiervoren reeds aangeteekend —, ook de meening als zou het Java-djatihout inférieur zijn aan het Britsch-Indische teak-hout. Beschamend is het voor ons, Nederlanders, te vernemen dat, terwijl het teakhout een belangrijk handelsartikel is op de Engelsche markt, — het betere djati-hout van Java ternauwernood de grenzen van zijn gebied overschrijdt. Is Neêrlands eer, zijn Neêrlands handelsbelangen dan niet gemoeid met een doortastend streven naar uitvoer van Java en een loyale mededinging met onze naburen? Cordes heeft op de feiten en vermoedelijke oorzaken gewezen. Het Rijk zoowel als de handel mogen er op letten!

Waar wij slechts een aankondiging en introductie van Cordes' boek als ons doel stelden, kunnen wij met de behandeling van den belangrijken inhoud niet verder gaan. Zoowel de wetenschap als de practijk moeten het boek met vreugde en erkentelijkheid begroeten. Wat de schrijver in zijn voorrede te verwachten gaf, heeft hij vervuld en wij hebben niet gezocht naar critiek, of bemerkingen op onderdeelen, waar het geheel ons volkomen voldeed en wij de overtuiging hebben dat de schrijver, die met dit werk niet de eerste vrucht van zijn studie en persoonlijke ervaringen gaf, in een sinds lang gevoelde behoefte heeft voorzien.

Er is over het boschwezen en de bosschen op Java veel geschreven en getwist. Partijen hebben elkaâr daarbij niet altijd goed begrepen en wederzijdsche waardeering liet daarom wel eens te wenschen over. De heer Cordes heeft de geschiedenis der djati-bosschen beschreven

en daarbij meer bepaald het oog gehouden op hun economisch nut. Moge hij of een zijner verdienstelijke ambtgenooten bij het boschwezen zich eerlang ook geroepen gevoelen tot de bespreking der bosschen van Java en de overige O. I. eilanden, meer in betrekking tot hun invloed op het klimaat. Men wenscht krachtige uitbreiding van technisch personeel, zoowel als van boschpolitie. Bij de zoo talrijke eischen die de Overzeesche Nederlandsche gewesten met rede stellen mogen na de baatzuchtige exploitatie waaraan zij eeuwen lang zijn prijs gegeven, is het niet denkbaar dat de Regeering in de allereerste plaats en spoedig zal kunnen voorzien in de enorme kosten, die de organisatie van een volledig boschbeheer zoude vorderen. Wij vragen of het dringend noodig zou zijn, of er althans geen overwegende belangen op den voorgrond treden. De vraag »waar men de bosschen moet behouden en waar ontwoude bergen weder met bosch bedekt moeten worden," — alles in verband met klimatologische overwegingen, — is, dunkt ons, na gezet deskundig onderzoek, voor eens en voor de naaste toekomst zeer wel te beslissen. Is die beslissing gevallen, dan zal het beschikbaar deskundig personeel van het boschwezen, dat nu over djati- en wildhout-bosschen verdeeld is, gevoegelijk, uitsluitend ten dienste van het djati-bosch strekken kunnen, en misschien toereikend blijken. Het nut van één houtvester in twee of drie uitgestrekte gewesten, waar slechts wildhoutbosschen aangetroffen worden, komt ons hersenschimmig voor, en een dwaasheid achten wij 't voorschrift dat, bij aanvragen in erfpacht van boschgronden, telken male door een deskundige dient onderzocht en beslist te worden, of het aangevraagd perceel, met het oog op klimatische invloeden, al of niet gespaard moet blijven. De meest grillige uitspraken zijn daarvan de gevolgen, en 't zou ons niet moeielijk vallen met voorbeelden aan te wijzen, dat ook de schatting der houtwaarde op eenig perceel, meer een zinnelijke dan wiskunstige beteekenis heeft. Brengen wij de geschiedenis der perceelen Djajagiri en Soekawana (in de Preanger) in herinnering, dan zullen velen de waarheid van ons oordeel erkennen en onderschrijven.

Afgescheiden van de bijzondere boschreglementen, geeft reeds de agrarische wet genoegzame waarborgen tegen moedwillige vernietiging ook van wildhout-bosschen, en waar deze niet onder direct beheer van een houtvester zijn gebracht, zal het binnenlandsch bestuur zich sterker geprikkeld gevoelen tot handhaving van een krachtige politie. Is eenmaal aangewezen welke bosschen moeten blijven bestaan, dan worden bijzondere commissies overbodig, en is uitgemaakt waar men moet streven naar herbossching, dan komt het ons voor dat aan het Binnenlandsch bestuur de aanplant van wildhout kan toevertrouwd blijven met evenveel recht als dat bestuur nu belast is met de koffiecultuur.

Onze wenken en bemerkingen hebben in geenen deele een depreciatie van het technisch personeel bij het boschwezen ten doel. Integendeel zouden wij aan alle houtvesters een werkkring toewenschen die meer in verhouding staat tot hunne wetenschap en hun ernstigen wil om dadelijk en ontwijfelbaar nuttig te zijn. Het wil er bij ons niet in dat b. v. een houtvester die de bosschen der residentiën Preanger-

regentschappen (met uitzondering van een paar afdeelingen) Tjeribon en Krawang te beheeren heeft, zich bevredigd gevoelen kan met een uitgestrektheid, die de krachten van een geheel kader zou vorderen. Andere voorbeelden hebben wij niet aan te halen.

Baarn, 18 September 1880. VAN GORKOM.

Reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koetei naar Bandjermasin, ondernomen op last der Indische Regeering, in 1879 en 1880 door CARL BOCK, met historische inleiding over Koetei en de betrekkingen van dit leenrijk tot de Regeering van Nederlandsch-Indië, door P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA. Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. 's Gravenhage, M. NIJHOFF. 1881. 4°. Met Atlas.

De Borneo-literatuur breidt zich allengskens uit. In het Maartnummer van dit jaar vestigde ik in »de Indische Gids" de aandacht op de »Jottings made during a tour among the Land Dijaks of Upper-Sarawak", door Noel Dennison, »formerly of the Sarawak Service". Thans heb ik voor mij liggen het werk van Carl Bock, welks titel ik hierboven uitvoerig mededeelde.

Hadden wij bij de »Jottings" te doen met de pennevrucht van iemand, die bijna drie jaren werkzaam was op het terrein van zijn onderzoek, het andere is, blijkens zijn titel, slechts de beschrijving eener reis van Koetei naar Bandjermasin, een veld dat reeds door Dr. Schwaner, door von de Wall en gedeeltelijk ook door Georg Muller, welke laatste op een tocht van Koetei uit naar Pontianak, dus dwars door het eiland van Oost naar West, vermoord werd, betreden was.

Bock's reis van Koetei naar Bandjermasin heeft slechts kort geduurd, namelijk van 16 Juli 1879, datum, waarop de reiziger het strand van Koetei met zijne nipah-palmbosschen in het gezicht kreeg, tot ultimo December van datzelfde jaar, dag waarop hij ter hoofdplaats van de Residentie Zuid- en Ooster-Afdeeling van Borneo aankwam. Dus nog geen volle vijf en een halve maand, om het grootste der eilanden van den aardbol van het Oosten uit binnen te dringen, het nagenoeg tot bij zijn middelpunt te naderen, om dan van richting te veranderen en, van Noord naar Zuid stevenende, weer de kusten te gaan opzoeken.

Staat de lezer nu er verbaasd over, dat ik vijf en een halve maand kort durf noemen, om eene reis af te leggen, die met de kronkelingen en noodzakelijke omwegen, zich nagenoeg over een twaalftal graden of ruim 1300 kilometers uitgestrektheid heeft, dan bedenke hij, dat Borneo nog geen spoorbanen bezit, waarop het stoomros snuivende, stampende en fluitende in vliegende haast

voortijlt, dat het zelfs geene wegen heeft, zooals wij Westerlingen die begrijpen, en wanneer er van een weg gesproken wordt, slechts gedacht moet worden aan een pad, waarop de breedte van den voet ternauwernood plaats vindt te midden van die keerkrings-vegetatie, waarin de doorngewassen zoo overvloedig vertegenwoordigd zijn; dat dat pad zich somwijlen verliest in een reeks van poelen en moerassen, waarin de inboorling zich ternauwernood en dan nog maar angstig en hoogst voorzichtig waagt; òf dat het zich slingert over hoog rotsgebergte, welker beklimming in zoo'n warm klimaat niet zonder aangrijpende afmatting, althans niet zonder groote inspanning, te verrichten is. Hij bedenke dan, dat over de dalen geen viaducten, over de kolossale stroomen geen bruggen, over de beken geen vlonders bestaan; dat de Indische baten slechts voor dat land, gij weet wel, tusschen Oost-Friesland en de Schelde gevloeid hebben; dat dat alles doorbaggerd, doorwaad, overgestoken of overgezwommen moet worden; dat de schoone stroomen, die het eiland doorsnijden en, als van uit één middelpunt gesproten, zich straalsgewijze als de vangarmen van een onmetelijken inktvisch, naar de kusten spoeden, allerwege met boomstammen, met rotsblokken en in het hoogere gedeelte van hunnen loop met watervallen en stroomversnellingen in hooge mate belemmerd zijn; dat Borneo in één woord in onze landen, uit een beschavings-oogpunt beschouwd, het meest verwaarloosde eiland van de geheele aarde moet genoemd worden; wanneer, zeg ik, de lezer dat alles bedacht zal hebben, dan zal hij begrijpen, dat ik vijf en een halve maand kort noem voor het volvoeren van zoo'n reis met die opdracht, waarbij allerlei tegenkanting vanwege de vorsten en hoofden, die ons drijven en ploeteren steeds en met recht met een wantrouwend oog gadeslaan, en de indolentie van den minderen man niet buiten rekening mogen gelaten worden.

Toch heeft de Heer Bock, in dien korten tijd, zeer veel verricht. Zijn reisbeschrijving draagt het onmiskenbare kenmerk, dat hij een helderen blik heeft, die hem vergunt bijzonderheden op te merken, waar anderen niets opmerkenswaardig aangetroffen zouden hebben. Daarenboven vertelt hij onderhoudend en dat alles maakt zijne reisbeschrijving tot eene degelijke lectuur, die haar voorname doel: bijdrage tot de kennis onzer Overzeesche Bezittingen, niet zal missen.

Ik zou hiermede eindigen kunnen, en in waarheid zou ik dan aan de behoefte mijns harten voldaan hebben. Toch kan ik zoo maar niet afbreken — al is het ondankbaar, volgens een Oostersch spreekwoord: steenen in de bron te werpen, die ons gelaafd heeft — zonder enkele van Bock's beweringen tegemoet te komen en te verduidelijken en hier en daar een leemte aan te vullen.

Zijne blijkbare onbekendheid met de taal des lands speelt den begaafden schrijver nog al parten; en het is hier ongetwijfeld wel de plaats mijn bevreemding te kennen te geven, dat de last om zoo een reis te ondernemen, door de Regeering nog al eens aan vreemdelingen wordt opgedragen; en doet dit de vraag rijzen of de vreemdelingen wel zoo veel meer eigendommelijkheid bezitten om zich bij dergelijke reizen op wetenschappelijk terrein te bewegen, maar vooral om in het innerlijke van het leven des inboorlings in te dringen, dan de Nederlanders. Met de

resultaten voor oogen, door de Nederlandsche geleerden bij de jongste ontdekkingsreis dwars door Sumatra verkregen, kan die vraag totaal ontkennend beantwoord worden; ja, er kan bijgevoegd worden, dat, wanneer de onderwerpelijke reis door Borneo opgedragen ware geworden aan een geschikt individu van het korps Indische amtenaren, zeker de resultaten nog beter zouden uitgevallen zijn. Want niet te ontkennen is het toch, dat een totale onbekendheid met de landstaal besprekingen en onderzoekingen uiterst moeilijk, zoo niet totaal onmogelijk gemaakt hebben. Om een denkbeeld van des Heeren Bock Maleisch te geven, wijs ik op bladz. 28, waar hij zijn bediende Ketjil laat uitroepen: Madoe, Toewan, moesti liat!" en vertaalt dat dan door: »Bijen Mijnheer, u moet eens kijken!" Nu beteekent madoe wel honig; maar niet bijen. De Maleier noemt die nijvere diertjes »tawoen", de Dajak noemt hen »badjanji."

Als een gevolg ook van die gebrekkige taalkennis verleent de Heer Bock op bladz. 6 aan den Sultan van Koetei het praedicaat van Hadji; hij zou dat onmogelijk gedaan hebben, wanneer hij de beteekenis van het woord Adji, hetwelk hij waarschijnlijk in zijne omgeving gehoord heeft, gekend had. De vertaler van Bock's werk, de Heer Robidé van der Aa, releveert in een noot op dezelfde bladzijde die vergissing, maar schrijft haar toe, op gezag van von Dewall, aan eene verwarring van het woord Adji, zooals de Sultan wel eens door het volk genoemd wordt, met het woord Radja. De titel van bedoelden heerscher is Moehamad Soleiman Adil Chatifat'oel Moeminin, en is het het woord Adil daaruit, soms ook wel Adi uitgesproken, hetwelk voornamelijk door de meer beschaafden zijner onderdanen gebruikt wordt om hem aanteduiden.

Enkele verzuimen, als het niet vermelden van zijrivieren, die de reiziger opstevende, zijn door den vertaler aangetoond en moeten m. i. ook geweten worden aan de moeilijkheid, die de Heer Bock moet ondervonden hebben, om zich de inlichtingen te verschaffen. Hij was ook niet goed ingelicht omtrent den naam der rivier, die zich tegenover het Nederlandsche fort te Marabahan in de Barito werpt. Hij noemt die op bladz. 56 Nagara-rivier, en dat is bepaald een misstelling. De algemeene naam dier rivier is Soengei Bahan, waaraan ook de naam Moeara Bahan (Bahan-monding) ontleend is en waarvan de Nederlanders Marabahan gemaakt hebben. Onder de prauwvoerders is het zeker gebruikelijk, de rivier-gedeelten plaatselijke benamingen te geven, dat weet ik wel. Zoo noemen zij den westelijken tak van den Dousson-stroom over het algemeen Batang-Moeroeng, maar van af Moeara Poelau tot Poeloe Petak: Soengei Andjaman; van Poeloe Petak tot de Kapoeas-monding: Soengei Poeloe Petak; van af de Kapoeas-monding tot aan zee: Toembang Moeroeng. Zoo wordt de oostelijke arm van den Dousson over het algemeen Barito genoemd, maar heet bij het prauwvoerders-volk van af Moeara Poelau tot Moeara Bahan: Soengei Bakoempai. En zoo is het ook met de Bahan-rivier gelegen. Vraagt den prauwvoerder bij het binnenstevenen, hoe die rivier heet, dan antwoordt hij ongetwijfeld: Soengei Margasari, naar de eerste voornaamste handelsplaats, die ontmoet wordt. Die plaats voorbij, wordt zij Soengei Nagara en

eindelijk daarboven Soengei Amounthai geheeten, naar de plaatsen van dien naam.

Maar de aardigheid over de staartmenschen (bladz. 58) zou de schrijver zeker weerhouden hebben, wanneer hem oprechtelijk verteld ware geworden, wat te Bandjermasin in 1861 en later door »orang boentoet di sultan" verstaan werd. Zij, die in die dagen den Radja van Pagatan hebben hooren noemen, zullen dit wel begrijpen, ook dat de Sultan van Passir nogal naïef betuigde, dat hij van dergelijke menschen nooit gehoord had; maar zich dientengevolge tegen den Sultan van Koetei wapende. De Heer Bock is hierbij waarschijnlijk het slachtoffer van een grappenmaker geweest, wiens minder kiesche aardigheid wel eens tot verwikkelingen aanleiding had kunnen geven.

Den naam van »inten boentot" (bladz. 55.) heb ik nimmer hooren bezigen, hoewel ik nog al eenigen tijd te Martapoera vertoefd heb, en van daaruit de voornaamste diamant-vindplaatsen als Goenoeng Lawak, Lokhinten, Djinten, Karang-inten en nog meer andere bezocht heb. Wel heb ik daar veelvuldig hooren spreken van »inten djakoet" of »djakoet" alleen, waarmede een soort van bergkristal aangeduid wordt, die onder de diamantlaag gewoonlijk aangetroffen wordt. Dat kristal wordt ook »batoe ampar anoem" geheeten en wedijvert in hardheid, doorzichtigheid, water en vooral straalbrekingsvermogen zoodanig met den echten diamant, dat men zeer veel kennis van edelgesteente moet hebben om niet beet genomen te worden.

De mindere juistheid van andere bijzonderheden, z. a. b. v. de mededeeling dat de woningen der kampongs van Bandjermasin langs de beide oevers der rivieren Kween en Kajoe Tangi op palen van drie à vier voet gebouwd zijn (bladz. 50) is aan een te kort verblijf ter plaatse toe te schrijven. De Kween is geen rivier, het is een »antassan" een verbindingskanaal tusschen de Barito- en Kajoe Tangirivieren. De huizen der bedoelde kampongs staan geen drie à vier voet boven den grond; maar minstens vijf à zes; althans zoo was het nog in 1864, en bij den indolenten aard der inlandsche bevolking zal dat nog wel niet veel veranderd zijn.

Zoo worden groote booten ook geen djoekongs of sampangs genoemd (bladz. 56). Dit zijn de benamingen voor de kleinste soort vaartuigen van uitgeholde boomstammen vervaardigd: sampan voor het allerkleinste, waarin slechts één, hoogstens twee, djoekoeng, waarin drie tot vier personen plaats kunnen nemen.

De eerste noot van den vertaler, op bladz. 63 voorkomende, waarbij verteld wordt, dat in de afgelegen deelen van Nederlandsch-Indië de centen nog onder den ouden naam duiten doorgaan, dient eenigszints aangevuld te worden, dewijl die de mededeeling van den schrijver in een verkeerd daglicht zoude kunnen plaatsen. Ter Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo worden de centen, centen genoemd en de duiten, duiten; maar naast de centen zijn de duiten in zwang gebleven of, beter gezegd, overvleugelen die laatste de nieuwe munt geheel en al. In 1864 kon gerekend worden, dat op iedere duizend duiten slechts één cent in omloop was. Die verhouding zal wel niet veel veranderd zijn; want hoewel ik nog al op de hoogte blijf, van wat

daar ter kuste voorvalt, is mij nimmer een maatregel ter oore gekomen, die genomen zoude zijn, om den omloop van het oude kopergeld afdoend tegen te gaan.

Op bladz. 45 deelt de schrijver mede, dat de Dajaks een zekere neiging zouden hebben om iedereen te vergiftigen en op bladz. 47, dat de Dajaks de gewoonte hebben vergiftigde vruchten toe te dienen. Ik ben nimmer in Koetei geweest en mag dus, wat de Dajaksche stammen in dat rijk betreft, het medegedeelde niet tegenspreken. Maar ten stelligste weerspreek ik haar ten opzichte der Dajaks van de Zuidkust en van Centraal Borneo. Daar heeft zich nimmer een voorbeeld van toediening van vergiftigde spijs of drank voorgedaan. Gedurende den oorlog 1859—1864 hebben die stammen ons met verbittering bestreden, maar behalve hunne vergiftigde pijltjes, die onze soldaten al zeer weinig nadeel hebben toegebracht, hebben zij nimmer getracht van hunnen rijkdom aan vergiftigde planten gebruik te maken.

Bij het werk, dat tot nu nog maar gedeeltelijk verschenen is, behoort een Atlas van dertig platen en een kaartje. Die Atlas verhoogt niet weinig de waarde van Bock's werk, daar hij den tekst aanschouwelijk maakt. Toch heeft de reiziger zich niet beijverd ons het schoone van het daar wonende menschengeslacht te laten zien. Eerder zou men geneigd zijn het tegendeel te beweren. In mijne »Ethnographische beschrijving der Dajaks" beweerde ik dat de Dajaksche vrouwen tot de schoonste van den Indischen Archipel behooren. Het aanschouwen van Bock's platen doet daar wel afbreuk aan, hoewel ik niet kan ontkennen, dat in de Afdeeling Groote en Kleine Dajak, alwaar ik vijf jaren doorbracht, ook vrouwen als op de platen 6, 13 en 14 te aanschouwen zijn, aangetroffen werden. Wezens met dergelijke hangborsten zullen trouwens wel overal gevonden worden. Dat er in de streken, die Bock doorreisde, wel schoone vormen aangetroffen worden, kan blijken uit het meisjes-figuur op plaat 16 voorkomende, hoewel ik dat nog niet als type van de schoonen in de Kleine Dajak zou willen aangeven. De meisjes daar hebben over het algemeen niet dien breeden neus, maar een die meer dien van het Kaukasische ras nadert; daarbij hebben zij gewoonlijk eenen weelderigen haardos, die haar, wanneer de kondeh losgeworpen is, als in een mantel hult en meestal tot op de kuiten valt.

Waarom bij sommige individuen, zoowel vrouwen als mannen, de tepels met eenig rood aangestreken zijn, is mij onbegrijpelijk. Het is niet mooi, daarbij niet met de waarheid overeenkomende. Bij de Poenan-vrouw op plaat 17 en de belle de nuit op plaat 51 b. v. zouden zij donkerblauw hebben moeten zijn. En waarom aan sommige mannen borstverhoogingen gegeven zijn, als op plaat 3 en 10 te zien zijn, en die aan hun geslacht doen twijfelen, is nog minder verklaarbaar.

Het tatoueeren van de handen en voeten is in de afdeeling Groote en Kleine Dajaklanden als ook in de Doessoen-streken niet gebruikelijk. Daar worden juist die lichaams- en de schaamdeelen, als ook het hoofd vrijgelaten, terwijl de overige gedeelten fraai met arabesken bedekt zijn. Dr. Schwaner heeft daarvan in zijn werk: »Borneo"

prachtige typen geleverd. Bij de Koetei-Dajakstammen schijnen, afgaande op den Atlas, alleen de vrouwen getatoueerd te worden. Dat is juist omgekeerd bij de door mij vermelde Dajaksche stammen. Daar heb ik nimmer een getatoueerde vrouw gezien, hoewel het schoone geslacht daar volstrekt niet schuw is. De mannen daarentegen, vooral in de bovenlanden, hebben veel weg van een behangselpapier.

Ten slotte heb ik nog te wijzen op de beeldhouwkunst der Koetei-Dajaks, waarvan staaltjes op plaat 27 te zien zijn. In de Kleine Dajak beeldhouwen de bewoners beter; ik heb daar beelden gezien, waarop, de ontwikkeling van de vervaardigers in aanmerking genomen, al heel weinig aan te merken zou vallen. Ook daar komen enkele »hampatong's" — zoo worden die beelden genoemd, — met ver vooruitstekenden lingam voor; maar niet in de kampongs ter aanduiding dat daar de bewoners zich aan het koppensnellersbedrijf hebben overgegeven. Die onkiesche beelden worden daar evenals de onzedelijke photographieën in onze groote steden achteraf of zeer zeldzaam vertoond, en dat laatste, zal, denk ik, ook wel in Koetei het geval wezen. Maar waarom dan zoo iets te reproduceeren? Is dat niet de pornographie van een volk tot type willen stellen?

Wat ik gemist heb, is de afbeelding, die met Hollandsche preutschheid op plaat 20 door eene kinderachtige beteldoos is vervangen geworden. Wel was dat geen mooi prentje geweest en vooral ongeschikt om jonge dames in handen te geven; maar het had een diepen blik in het zedelijk leven van dat volk gegund en er het zijne toe bijgebracht, niet om de Nederlandsch-Indische Regeering er toe aan te zetten, om geschenken in dien trant te doen, zooals mij verzekerd is, dat wel gebeurd is, maar om den vinger op de wonde te kunnen leggen en, daarmede bekend, genezing te kunnen aanbrengen.

Ik kan van dit gedeelte moeielijk afstappen, zonder er op gewezen te hebben, hoe betreurenswaardig het is, dat het plaatwerk niet door de Nederlandsche kunst vervaardigd werd. Voorzeker hadden wij dan wat anders te aanschouwen gekregen. Om dergelijk werk door het Koninklijk Instituut voor de T. L. en V. kunde van N. I. uitgegeven te zien, behoeft men niet bij vreemden ter markt te gaan. Ik durf beweren dat onze artisten beter werk leveren.

En hiermede neem ik afscheid van dit gedeelte van den arbeid van Carl Bock. Ik hoop nog dikwijls voortbrengselen van zijn onderzoekingszucht onder de oogen te krijgen, en zal hij mij den gegeven wenk omtrent taalstudie ten goede houden, dan zal hij nog beter aan de verwachtingen voldoen en zal zijn verdere arbeid een uitmuntende studie van ons geliefd Indië leveren.

den Haag, September 1881. M. TH. H. PERELAER.

Hollandsch-Maleisch Technisch Marine-Zakwoordenboek, door M. J. E. Kriens, Konstabel-Majoor der Marine. 's Gravenhage, De Gebroeders Van Cleef. 1880. 8°

Van dit werkje, dat, volgens het »Voorwoord" van den Schrijver, »moet dienen voor het onderwijs in de exercitiën met het geschut en de draagbare wapenen, aan boord van onze oorlogschepen in Oost-Indië, aan de Javaansche en Maleische matrozen en vuurstokers," is mij door de Redactie een beoordeelende aankondiging gevraagd. Deze kan kort zijn. Het boekje zelf beslaat slechts 32 ruim gedrukte pagina's, en is verdeeld in de hoofdstukken: *Artillerie-détail*, *Schip- en Tuig-détail*, *Zeilen-détail*, *Stuurman-détail*, *Timmerman-détail* en *Bottelier-détail*, waaraan ten slotte de opgave van eenige maten en gewichten is toegevoegd. Elk van die hoofdstukken bevat de namen van een aantal voorwerpen met de daarvoor gebruikelijke Maleische, ook wel eens Javaansche, uitdrukkingen. Nu ben ik, niettegenstaande de goede meening, welke de Redactie in dit opzicht van mij schijnt te hebben, zoozeer een leek in scheeps- en artilleriezaken, dat ik zelfs vele van de Hollandsche termen niet versta; ik weet b. v. volstrekt niet wat een *voorbrambuikgording*, een *verlengkoker tot kruk*, een *jagerstampstag* enz. is, en ben dus volkomen onbevoegd om te beoordeelen of de vertaling daarvan juist is, hetgeen ik echter op gezag van den Heer Kriens gaarne wil aannemen; te meer daar voor de termen, welke ik versta, veelal woorden zijn opgegeven, die óf bepaald goed zijn, óf waarvan ik mij althans kan voorstellen dat zij aan boord gangbaar zijn. Dit neemt echter niet weg, dat daarin wel ketterijen voorkomen, die zelfs in *dat* Maleisch ongeoorloofd zijn. Zoo schrijft de Hr. K. veelal eene enkele *n* in plaats van *ng*, of ook wel omgekeerd; bv. *toenkat*, *tangoeng*, *djankar*, *pingir*, *tanga*, *lingih*, *tangoengang* enz., voor *toengkat*, *tanggoeng*, *djangkar*, *pinggir*, *tangga*, *linggih*, *tanggoengan* enz.; *menboewat* en *menbatja*, voor *memboewat* en *membatja*. Verkeerd is zeker voor *lenspomp*, *pompa memboewangan ajir*, in pl. v. *memboewang*; en voor een *koperen huid*, *belapis tambaga*, in pl. v. *lapis tembaga* (*belapis*, is *een koperen huid hebben*, b. v. *kapal belapis tembaga*, *een gekoperd schip*). Een *gòloq* is geen *dolk*, maar een *kapmes*. In *oetara di kiri taroh sadjaroem* voor *Noord ten Oosten* is het woord *taroh* zeker overcompleet; het wordt dan ook bij de andere windstreken gemist. — *Kreng* voor *kring* (droog), *dèpa* voor *depa*, *émas* voor *emâs* en dergelijke accenten-zonden zullen wellicht drukfouten zijn. — Bij de gewichten vind ik nog de *Kojang* voor de zeer bekende *Kojan*, en een mij onbekend gewicht *de nacht*, dat van tinerts schijnt gebruikt te worden en gelijk 40 pikols is. — De *Bijbel*, het *O.* en *N. Testament*, de *Koran*, de *Talmud*, alsmede eene *Kroon (makota)* hebbben een plaats gevonden bij het *Stuurman-détail*.

De Schrijver waarschuwt zijne lezers terecht tegen de verwachting van in dit werkje een volmaakt woordenboek te vinden, maar vleit zich met de hoop, dat hij door de samenstelling er van het geven van instructie aan de inlandsche matrozen gemakkelijk heeft gemaakt. Wij hopen het met hem; en daar het boekje meer dan een jaar ge-

leden gedrukt is, kan hij hieromtrent reeds eenige ervaring hebben opgedaan. Zijn poging verdient in elk geval waardeering.

Breda, September 1881. DE HOLLANDER.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

Kunsten en wetenschappen. In de wetsontwerpen tot vaststelling der begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1882 is onder de »uitgaven in Nederland" uitgetrokken de som van *f* 10.000 ter »aanmoediging der uitgaaf, alsmede kosten van verspreiding van werken van wetenschap, kunst en nijverheid." Voor 1881 was daarvoor toegestaan *f* 6000; de vermeerdering is toe te schrijven aan het voorstel tot het subsidieeren der uitgave van een Nederl.-Chineesch woordenboek met het eerste $^1/_6$ van *f* 24.000 (zie hieronder). Zelfs met deze verhooging zou het cijfer toch blijven beneden de uitgave, gedaan voor 1880, bedragende *f* 10.155.30.

Onder de »uitgaven in Nederlandsch-Indië' komen in dezelfde afdeeling »Kunsten en Wetenschappen" de volgende posten voor:

a. *f* 43.150 voor traktementen en inkomsten van ambtenaren, belast met wetenschappelijke onderzoekingen en met werkzaamheden in het belang van kunsten en wetenschappen. Er zijn 5 ambtenaren voor de beoefening van Indische talen, à *f* 3600, *f* 8400 en *f* 9600 en 1 ambtenaar voor de Javaansche taal te Soerakarta à *f* 7800.

b. *f* 500 voor reis- en verblijfkosten van ambtenaren, belast met wetenschappelijke onderzoekingen en met werkzaamheden in het belang van kunsten en wetenschappen.

c. *f* 1300 voor het toezicht op de verzamelingen van schilderijen in de paleizen te Weltevreden en te Buitenzorg.

d. *f* 23.453 voor wetenschappelijke onderzoekingen, het vervaardigen van teekeningen van oudheden en het verzamelen van voorwerpen ten behoeve van 's Rijks musea, voor subsidiën aan onderscheidene geleerde genootschappen, het onderhoud der Hindoe-oudheden op Java, het samenstellen van een Maleisch woordenboek, 't bijhouden van het afschrift van het Javaansch woordenboek, ten gebruike bij een der wetenschappelijke inrichtingen in Nederland, voor de uitgave der resultaten van de wetenschappelijke onderzoekingen in 's lands plantentuin te Buitenzorg, en eenige andere uitgaven in het belang van kunsten en wetenschappen.

Voor het drukken en uitgeven van de resultaten der magnetische en meteorologische waarnemingen is *f* 3000 uitgetrokken.

Hydrographische dienst. Voor deze afdeeling is in de jongst ingediende begrooting van N. I. een totaal bedrag geraamd van *f* 76.668, waaronder *f* 700 voor aanmaak, aanschaffing en transport van zeekaarten en gidsen en andere uitgaven ten behoeve der kaartendepôts, alsmede kosten van het vertalen, drukken en verspreiden van

berichten voor zeevarenden, en *f* 32.000 voor de plaatsing van signalen, aankoop, onderhoud en transport van instrumenten en verdere kosten van de hydrographische opnemingen.

Met den aanbouw van twee zeilschepen met stoomsloep ten behoeve der hydrographie, waartoe de begrooting van 1881 de gelegenheid heeft geopend, is aan genoemden tak van dienst, wat de opnemingsmiddelen betreft, een hoogst gewenschte verbetering gegeven.

Het komt dringend noodig voor om het personeel aan het hydrographisch bureau te Batavia eenigszins uit te breiden ten behoeve van het compileeren der zeekaarten. Die arbeid vordert veel oefening, ervaring en doorzicht, en behoort dus niet door tijdelijk, maar door vast personeel te worden verricht. De kaarten zullen voortaan weder in Indië worden uitgegeven, omdat het wenschelijk is de betere kaarten zoo spoedig mogelijk voor het publiek verkrijgbaar te stellen. Aan een en ander is eene vermeerderde uitgave verbonden: voor de bemanning op de vaartuigen van p. m. *f* 140.000 en voor het bureaupersoneel van *f* 14.000 als minimum en *f* 22.000 als maximum 's jaars.

Nog komt er onder de »uitgaven in Nederland" een bedrag voor van *f* 9000: voor de uitgaaf van de in den loop dezes jaars uit Indië ontvangen kaarten wordt in 1882 nog *f* 4000, terwijl voor aankoop van kaarten, boekwerken enz., op grond van de Indische aanvragen, wordt gerekend op *f* 5000.

De Vogels van Oost-Sumatra. Maakten wij onlangs melding van een stuk in »Das Ausland" van Dr. B. Hagen, de zoogdieren van Oost-Sumatra betreffende, onlangs kwam weder in datzelfde tijdschrift een studie van dien natuuronderzoeker voor, maar nu over de vogels van diezelfde streek. Evenals het eerste, werd ook dit tweede stuk, vertaald, opgenomen in het »Aardrijkskundig Weekblad", onder redactie van Dr. G. J. Dozy, van 27 September 1881, n°. 50, en met korte aanteekeningen voorzien door Dr. F. A. Jentink. Die aanteekeningen betreffen meerendeels 't geen men vroeger en later van de vogels reeds had waargenomen, terwijl 't van groote waarde is, dat door Dr. Hagen bijna overal de inlandsche namen zijn opgegeven.

Wij twijfelen niet, of ook deze nieuwe studie zal de aandacht onzer ornithologen niet ontgaan.

Een Nederlandsch-Chineesch woordenboek. Met belangstelling mag zeker de voorgenomen uitgave van een door den hoogleeraar Dr. Schlegel bewerkt Nederlandsch-Chineesch woordenboek worden begroet; zij zal worden bezorgd door de firma Brill, te Leiden, die, met 't oog op de enorme kosten, daaraan verbonden, aan de regeering een over zes jaren te verdeelen subsidie van *f* 24.000 heeft aangevraagd, waarvoor zij alsdan een zestigtal exemplaren aan de regeering zal afstaan. Daar zoodanig woordenboek niet alleen voor de wetenschap van groot belang, maar ook voor de Chineesche tolken in Indië van veel nut zal zijn, en aan eene uitgave zonder subsidie met het oog op de groote kosten en het geringe debiet, niet te denken valt, is het een ware voldoening uit de ontwerp-begrooting van Ned. Indië voor 1882 te ontwaren, dat de Regeering het wen-

schelijk heeft geacht het voorstel te doen de gevraagde subsidie te verleenen, waarvoor dan ook de post ter »aanmoediging der uitgaaf, alsmede kosten van verspreiding van werken van wetenschap, kunst en nijverheid" met het eerste 1/6 der bovenvermelde som van *f* 24.000 verhoogd is. Daartegen zal wel geen bedenking worden gemaakt.

Borneo. Over dit eiland wordt ons een reeks van artikelen beloofd door den heer J. Peltzer, die, eerst in dienst van den Maharadja van Johore, later voor de British-Borneo-Company onderzoek heeft gedaan naar terreinen, welke het meest geschikt zouden zijn voor koffieaanplantingen. Het begin zijner studiën is opgenomen in het laatst verschenen N°. 3 van het »Bulletin de la Société belge de géographie."

Geschriften van W. A. van Rees. Met belangstellig zullen zeker velen met ons kennis hebben genomen van een der laatste ondernemingen van wijlen onzen diepbetreurden Gualth. Kolff. Zij betreft de door hem voorgenomen goedkoope uitgaaf van de Novellen, Levenschetsen en Krijgstafereelen van onzen gevierden schrijver W. A. van Rees.

Zij zal bestaan in zes deelen of 25 afleveringen, ieder van p m. 4 vel post-8vo, gedrukt met fraaie Elzevier-letter, tegen slechts *f* 0.40 de aflevering. De beide eerste deelen zullen bevatten »Toontje Poland", het derde en vierde de »Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier", het vijfde »Vermeulen Krieger" en het zesde de »Nederl.-Indische Burgertypen en Krijgstafereelen". De Auteur, wiens portret het werk zal versieren, zal zelf het toezicht over de uitgaaf houden, die zeker geen verdere aanbeveling onzerzijds behoeft. Immers, terecht wordt er gezegd — »niet slechts de militair van beroep, noch alleen de belangstellende in het leven en bedrijf onzer landgenooten in Nederlandsch-Indië, maar zoovelen aan wie de roem van Nederland ter harte gaat, of die ook slechts genieten willen van geestige scherts, prettige en onderhoudende lectuur, zij allen hebben de werken van Majoor van Rees verslonden."

Journalistiek. Bij gelegenheid van de plechtige opening van den spoorweg Soerabaja-Kediri, den 13 Augustus jl., werd door den Redacteur der »Soerabaja-courant", Mr. P. Brooshooft, een nummer dier courant uitgegeven, onder den titel van »Spoorweg-nummer der Soerabaja-courant. Stopdag, 13 Lekastus van het jaar der verbinding 1. Soerabaya-Kedirische Koerier-passagiers-, handels- en advertentiëntransportant." Het bevat o. a. een dichtstukje: »Aan den stoom"; een »korte geschiedenis der ontwikkeling van het spoorwegwezen in N. O. Indië"; »Wetenswaardigheden omtrent den huidigen stand van den Ooster-spoorweg-aanleg"; »volledige opgaaf van het personeel, op het oogenblik werkzaam bij de Ooster-spoorweglijn Sidhoardjo, Kertosono, Kediri, Blitar, Madioen, Solo"; voorts allerlei berichten omtrent de Indische staatsspoorwegen, over het examen van machinist bij den N. I. Staatsspoorweg; over den vader der locomotieven, Georg Stephenson; eindelijk een feuilleton: »Per gaanden en keerenden trein." Kortom, 't nummer is geheel gevuld met spoorwegzaken,

»welke", gelijk 't »Zondagsblad van het Indisch Vaderland" van 14 Augs. jl. opmerkt, »grootendeels geschreven zijn in den luimigen trant, waarin Mr. Pébé, als hij wil, zoo uitmunt."

Een biographie van prof. P. J. Veth met portret vindt de belangstellende lezer opgenomen in de »Rundschau", no. 12, onder de rubriek der »beroemde geographen, natuuronderzoekers en reizigers"; zij is van de hand van Dr. Ph. Paulitschke.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND.

Baalen (J. Hendrik van), Avontuurlijke reizen door alle werelddeelen. De Roode Paradijsvogel. Eene handelsreis naar Nederlandsch Nieuw-Guinea. Met 12 houtgravuren van Ch. Rochussen. Rotterdam, Jac. G. Robbers. 1881. 8°.

Bergsma (Dr. P. A.), Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië. Tweede jaargang 1880. Uitgegeven op last der Nederlandsch-Indische Regering. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. (XVI, 291 blz.)

Bisschop Grevelink (A. H.), De Bataviasche Mei-beweging van 1848 in haren oorsprong en gevolgen herdacht. 's-Gravenhage, H. C. Susan CHz. 1881. 8°. (74 blz.) *f* 0.80.

Books (The Sacred) of the East translated by various Oriental scholars and edited by F. Max Müller. Oxford, At the Clarendon press. 1881. 8°.

Vol. X. Part. I. The Dhammapada. A collection of verses being one of the canonical Books of the Buddhists translated from Pâli by Max Müller.

Vol. XI. Buddhist Suttas translated from Pâli by T. W. Rhys Davids.

Dedem (Mr. W. K. Baron van), Eene bijdrage tot de studie der Opiumquaestie. De officieele literatuur. (Overgedrukt uit de Indische Gids.) Amsterdam, J. H. de Bussy. 1881. 8°. *f* 1.25.

Eck (G. A. van), Schoolkaart van Nederl. Oost-Indië. Schaal 1 : 3.000.000. Met cartons van Sumatra, schaal 1 : 1.340.000, Java, schaal 1 : 740.000, de Minahassa, Amboina met de Oeliassers, de Banda-eilanden en de Z. W. Kust van Halmaheira. Amsterdam, C. F. Stemler. 1881. In 8 bladen. gr. folio. Geheel kleurendruk. Met handboekje. *f* 10.—; opgeplakt op katoen met rollen *f* 15.40; vernist *f* 16.50.

Exploitatie van Batjan. (Door de HH. M. E. F. Elout van Souterwoude, P. J. Landry, H. Hope London.) 's-Gravenhage, H. P. de Swart & Zoon. 1881. 8°. (16 blz.)

Foore (Annie), De van Sons. Een verhaal uit Indië. 's-Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1881. 2 dln. 8°. (254 en 254 blz.) *f* 6.90.

Gazetteer (The British Burma). In two volumes. Compiled by Authority. Rangoon, Government Press. 1880. gr. 8°. vol. I. *f* 14.—.

Gillissen (M.), De vader uit Indië, of liefde en deugd beloond. Tooneelspel met zang in één bedrijf. Naar eene oude berijming. Amsterdam, G. Theod. Bom. 1881. 8°. (51 blz.) *f* 0.30.

Gunning Jr. (J. H.), J. A. Schuurman, Een bode des vredes. Herinneringen, der Gemeente aangeboden. (Uitgegeven ten voordeele van het Seminarie te Depok.) 's-Gravenhage, W. A. Beschoor. 1881. 8°. (36 blz.) *f* 0.60. Met portret in kooldruk *f* 1.25.

Jaarboekje (Staatkundig en Staathuishoudkundig) voor 1881. Uitgegeven door de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland. Drie en dertigste jaargang. (6e serie, achtste jaargang.) Amsterdam, Johannes Muller. 1881. 8°. (352, 125 blz.)

Hierin een statistisch overzicht van het Rijk buiten Europa, door J. P. L. Thiel, en het verslag van en de debatten over de rede des heeren Mr. W. B. Bergsma, over »de landelijke ondernemingen in Nederlandsch-Indië."

Kuyper (J.), Onze Oost. Met 72 houtgravures en een kaart. Utrecht, J. G. Broese. 1881. 8°. (IV, 238 blz.) ƒ 2 50.

Musschenbroek (Mr. S. C. J. W. van), Mémoire offert au congrès de geographie s'assemblant à Vénise du 15 au 23 Septembre 1881 et destiné à mettre en évidence les travaux géographiques achevés ou en voie d'exécution dans les Pays-Bas et dans ses possessions d'outremer depuis le congrès précédent de géographie, tenu à Paris en 1875 jusqu' à la fin de Juillet 1881. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8°. (91 pp.)

Ontwerpstatuten van de Naamlooze Vennootschap N°. 1. Kunstmestfabriek. Samarang, Grivel & Co. 1881. 8°.

Reglement voor de Societeit »Amicitia," gevestigd te Samarang. Samarang, Grivel & Co. 1881. 8°.

Rialle (**Girard de**), Les peuples de l'Asie et de l'Europe. (Notions d'ethnologie). Paris, Germer Baillière et Cie. 1881. 8°. 1 fr.

Sally, Twee Novellen. Aan eene kleine Badplaats. In opstand. Haarlem, De Erven F. Bohn. 1881. 8°. (IV, 148 blz.)

Sammlungen des geologischen Reichsmuseums in Leiden. I. Beiträge zur Geologie Ost-Asiens und Australiens. Mit Unterstützung des Niederländischen Ministeriums der Colonien herausgegeben von K. Martin und A. Wichmann. 1tes Heft: Martin, Sedimente Timors. Leiden, E. J. Brill. 1881. (s. 1—64, 3 tab.)

Statistiek van de regtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1875 en 1876. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 4°. (IV, 427 blz.)

Urwick (Rev. W.), Indian Pictures, drown with Pen and Pencil. London, the Religion Tract Society. 1881. 8°. ƒ 5.20.

Verslag van de dienst der Staatsspoorwegen op Java, over het jaar 1879. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°. m. uitsl. tabellen.

Verslag ten geleide van de statistiek der regtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1875 en 1876. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. (II, 86 blz.)

Verzameling van circulaires en bepalingen betreffende het Departement der Burgerlijke openbare werken in N. Indië, bijeengebracht door M. G. Diepenheim. Samarang, A. Bisschop. 1881. 8°. ƒ 14.—; franco per post ƒ 15.—.

Wetenschap en Industrie.

VRIJMETSELARIJ IN BRITSCH-INDIE.

De *Times of India* bevatte onlangs een artikel, dat met deze woorden aanving: »Wat men ook zeggen moge van de vrijdenkersloges in België en de semi-politieke loges elders, in Britsch Indië doet de vrijmetselarij zonder ophef een goed werk door de slagboomen van het kaste-stelsel te verbreken".... »Eerst onder den invloed der vrijmetselarij is het mogelijk geweest in het maatschappelijk verkeer het verschil van kaste en geloof af te schaffen, en de vrijmetselaar brengt het zijne bij tot vooruitgang."

Parsis, Hindoes en Mahomedanen zijn leden. Vooral sedert de Prins van Wales het hoofd der Vereeniging werd, hebben zich vele oosterlingen hierbij aangesloten. Men schat het getal vrijmetselaren in Britsch-Indië op 37370.

Ver van allen echter zijn leden eener loge. Er zijn 110 loges in Britsch-Indië. Twaalf daarvan vindt men in de stad Bombay; deze hebben gezamenlijk circa 400 contribueerende leden. Negen loges zijn er te Calcutta, twee te Allahabad, en zeventien andere plaatsen in Bengalen hebben er elk een. Drie zijn er in de hoofdplaats Madras, en elders in het Presidentschap Madras vindt men er nog vijftien over even zoo vele steden verdeeld. Zeventien in het Presidentschap Bombay, en daarvan acht ter hoofdplaats. Zeven in Burmah, en van deze zeven bezit Rangoen er drie. Drie ook zijn er te Lahore, en vijftien andere plaatsen van Punjab hebben er elk een.

In Bengalen stichtten de vrijmetselaren een »Masonic Fund of Benevolence" voor ondersteuning van noodlijdende broeders en bloedverwanten van dezen, alsmede een »Association" voor het verschaffen van onderwijs aan kinderen van behoeftige vrijmetselaren. Dergelijke stichtingen zijn ook in Bombay, Madras, Burmah en Punjab tot stand gekomen.

Vooral om haar betrekking tot de inlanders en vreemde Oosterlingen dient, meenen wij, de vrijmetselarij in Britsch-Indië niet onopgemerkt te blijven.

DE MERKWAARDIGE GEHAROE-BOOM.

N°. 98 en N°. 100 van het *Padangsch Handelsblad* bevatten daarover opstellen, die zeer belangrijk zijn uit een wetenschappelijk en ook uit een commercieel oogpunt.

Het eene is van de hand van den heer Ludw. Has en luidt aldus:

»Onder den naam van *garoeh* komt in den handel somtijds een zeldzame soort van hars voor, welker waarde tegen goud wordt opgewogen.

Ofschoon men algemeen weet, dat de garoeh-boom inheemsch in Siam is, is het gebleken, dat hij op Sumatra niet zeldzaam wordt aangetroffen; tusschen Padang en Priaman kan men althans menige plek vinden, waar zulks het geval is.

Nu zal men vragen, waarom zulk een gewild handelsartikel als de garoeh zoo weinig op de markt wordt gevonden. Het antwoord kan slechts luiden, dat de Maleier nog kinderlijk in zijn geloof is.

Volgens den Maleier toch wordt de garoeh-boom beschermd door machtige geesten, en dat zij, die den boom naderen, gewaarschuwd worden door felle slagen in de lucht, welke slagen zeer op geschutslosbarstingen gelijken; de lucht betrekt zich dan in zulk een mate, dat de oogen beneveld worden; en schrijdt men desondanks voort, dan keert hij nimmer terug.

Niettegenstaande het in bezit krijgen van den garoeh-boom den vinder, volgens den Maleier, voor zijn leven rijk maakt, worden velen door zulke en andere nog fantastischer verhalen afgeschrikt.

Schrijver dezes heeft onlangs met een flink stel producten-inzamelaars door een gedeelte van schier nooit betreden bosschen in het Priamansche eenige dagen gezworven. Het geloof van den Maleier, dat een orang Belanda zich niet om geesten, duivels en consorten bekreunt, gaf dien inzamelaars den moed, op mijn aansporing te trachten den garoeh-boom te zoeken, te meer wijl een priester-geestenbezweerder hen vergezelde.

Na een uiterst vermoeienden tocht van twee dagen, waren wij de vermoedelijke plaats van dien boom genaderd, kenbaar aan een voorhangsel van spinrag ter dikte van naaigaren N°. 60, en zóó stevig, dat wij er met een stok niet doorheen konden slaan, doch kapmessen en *ladings* moesten bezigen, om ons een doortocht te banen.

Daarbij kwam, dat wij ons voor de spinnen zelven in acht moesten nemen. Deze afschuwelijke insecten toch hadden voor hun soort een ontzettende grootte, nl. p. m. drie c.m. doorsnede, en worden, als aan schrijver dezes nog niet door eenige beschrijving bekend, door hem als venijnig aangemerkt

De spinnen-kolonie poogden wij aanvankelijk om te loopen, doch zij was zóó breed, dat wij daarvan afzagen en er (met succes) dapper storm tegen liepen.

Wij kwamen toen op een plek, zeer gelijkende op een winterlandschap: alle boomen toch waren bladerloos. Daar ontzonk eensklaps mijnen Maleiers de moed, om verder te tijgen. Dreigen en smeeken baatte niet. Zonder dralen namen zij den terugtocht aan.

Schrijver dezes erkent gaarne in het bosch knallen te hebben gehoord, overeenkomende met felle geschutslosbarstingen, zóo nabij, dat ze (het was trouwens helder weer) niet konden toegeschreven worden aan een verwijderd onweêr. Of de garoeh-boom de oorzaak was dier knallen, durf ik echter niet verzekeren. Bescheidenlijk opper ik slechts de vooronderstelling, dat de garoeh-boom bij de uitbroeiing zijner geconcentreerde, verhitte hars die knallende geluiden doet ontstaan.

Aannemende, dat het bladerlooze geboomte de onmiddellijke nabijheid van den garoeh-boom kenmerkt, zij het schrijver dezes vergund als zijn meening bloot te leggen, dat het gevaarlijk is den garoeh-boom te naderen vanwege zijne voor andere planten en voor menschen en dieren schadelijke uitwasemingen.

Zoo niet voor immer, dan toch voor zeer geruimen tijd is aan schrijver dezes de gelegenheid benomen, om den mysterieusen (?) garoehboom nader te onderzoeken. En daarom is het, dat hij door middel dezer bijdrage den lust van botanici, natuurvorschers en anderen hoopt te hebben opgewekt, om met den merkwaardigen garoeh-boom en zoovele nog onbekende natuurkundige bijzonderheden van Sumatra op voor de wetenschap voordeelige wijze kennis te maken."

De heer Arnold Snackey schrijft:

»Ofschoon de inzender spreekt van *garoeh*, is dit te wijten aan een schrijffout, waardoor de letter *h* versprongen is, zoodat men te lezen hebbe: g h â r o e, g ĕ h â r o e of g â r o e, zijnde deze werkelijk »een zeldzame soort van" gom of »hars, welker waarde", gelijk vroeger die van den barnsteen, »tegen goud wordt opgewogen", wegens de groote vraag en zeldzaamheid.

Blijkens de woordenboeken moet de gĕhâroe niet verward worden met de mede in den handel voorkomende k ĕ l ĕ m b a g en g a l a g â r o e.

Kĕlĕmbag, Perzisch: r â w a n d; Arabisch: r i w a n d; Chineesch, T i h o e n g (?); is de r h a b a r b e r, een welriekend soort hout.

Galagâroe, Bataksch: g a l a r o e, is een soort medicinale hars uit Koromandel, die alles behalve aangenaam riekt en smaakt.

Kajoe gĕhâroe, a q u i l a r i a a g a l l o c h a.

Gĕhâroe, *ghâroe* of *gâroe*, Sanskritsch: a g â r o e, is de a q u i l a r i a *sp.*, aloë-hout, en heeft drie soorten: *gĕhâroe boeâja*, *gĕharoe mĕdang* en *gĕhâroe tandoe* (?).

Evenals sandelhout en brandende benzoine, wordt de rook der welriekende gĕhâroe door de inlanders gebezigd ter luchtzuivering.

Dat de gĕhâroe een oude bekende is der inlanders zal toegestemd worden door de beoefenaren der Maleische taal- en letterkunde.

De Maleiers hebben het rijmend spreekwoord: *Soedah gâroe, tjendana poela*, waarmede zij te kennen geven: *Soedah tahoe, bertanja poela*.

Zoowel de heer Has als de bevolking als 't heldendicht Intjeg Mâlim noemt 't Priamansche het land der gĕhâroe. De bevolking wijst als de groeiplaats een bosch aan, nabij het zeedorp Kĕtĕping, tusschen Padang en Oelakan. Ook volgens haar is het ontzag voor de heiligheid

van den boom een der redenen, waarom hij tot dusverre zoo weinig benuttigd is geworden. Eenige gunstige verandering schijnt hierin gekomen te zijn; want ben ik wel ingelicht, dan is onlangs nog door een ondernemenden Maleier een monster van het artikel naar Singapore gezonden met de vraag, of die soort al dan niet gewild is op de wereldmarkt."

BEZOLDIGING EN GETAL DER ONDERCOLLECTEURS OP JAVA.

	Ondercollecteurs op een tractement van:					
	f 3000	*f* 2700	*f* 2400	*f* 2100	*f* 1800	*f* 900
Bantam	1	1	1	2	»	»
Krawang	»	»	»	1	2	»
Preanger regentschappen	»	»	9	»	»	»
Cheribon	1	1	4	1	»	»
Tegal	2	»	1	»	»	»
Pekalongan	»	1	1	1	1	»
Semarang	3	»	»	3	»	»
Japara	1	»	2	1	»	»
Rembang	1	»	3	»	»	»
Soerabaja	4	3	»	1	»	»
Madoera	»	»	»	1	3	»
Pasoeroean	3	»	»	»	»	»
Probolinggo	2	»	1	»	»	»
Besoeki	2	»	2	»	»	»
Banjoewangi (Boeleleng en Djembrana)	»	»	»	»	1	1
Banjoemas	»	1	2	2	»	»
Bagelen	2	2	1	»	»	»
Kedoe	3	»	»	1	»	»
Madioen	»	»	1	3	2	»
Kediri	»	»	»	5	1	»
	25	9	28	22	10	1

Voor 95 ondercollecteurs is dus benoodigd *f* 231 600.

HET TANDENVIJLEN BIJ DE INLANDERS.

Al de Mohammedaansche Insulaners verplegen, zij 't dan ook op hun wijze, hun gebit steeds met de meeste zorg; dikwijls ten koste van veel pijn en smart; en altijd, schoon doorgaans onwetend, ter vervulling eener godsdienstige verplichting.

't Zij ons vergund u dit nader toe te lichten.

Dat boertje daar, — hij heeft als bijna al zijns gelijken, niet veel meer dan een bunder lands onder den ploeg, — is tevens tandmeester [1]) of zooals de inlanders hier zeggen: toekang pangoer: tandenvijler.

't Is in den slappen tijd. De tegals zijn beplant en de sawahs staan reeds groen. Men kan nu dus aan uitgaan of aan ander werk denken.

Toen hij nog in de kracht van zijn leven was, ging de man er in dit seizoen meermalen op uit naar de dèsa's, en als hij daar dan aankomende jongelingen of maagden zag, weerklonk zijn stem: »Pangoer! pangoer!"

Hij is thans te oud om te reizen. Daar komt bij, dat zijn naam gevestigd is. Men komt nu bij hem.

Er gaan juist een paar jongelui zijne eenvoudige bamboezen woning binnen. Fluks wordt door den Kjaï het receptie-matje over de grovere mat op de ambèn (bank) uitgespreid. De gasten zijn weldra gezeten, achteloos met de beenen bij de bank neêr. Een zeer sterk kopje kahwô, breierig dik van de vele gestampte grove poederkoffie, staat al spoedig voor hen gereed. Maar uit verlegenheid en linkschheid kijken ze een geheel anderen kant uit.

De Kjaï zet zich bij de jongelieden neer. »Wij wenschten wel door u gevijld te worden." »Zoo. Dat kan gebeuren. Het is voegzaam en gepast. Hoe wilt ge gedaan worden? Widji kraï (bijna puntig)? — Of widji sĕmongkô (minder puntig)? — Of vlak tot op het tandvleesch? [2]) Of maar een weinig gelijk af? [3])

Meestal wordt de laatste bewerking gekozen, en dan, hoe dichter bij de stad, des te minder men laat afvijlen, uit vrees vooral om door de njonja's als tandelooze oudjes beschaamd gemaakt te zullen worden. En beschaamd te staan is voor den Javaan nog veel erger dan rotanslagen.

De Kjaï neemt nu zijn gereedschapszak, of mandje, of bakje. Achtereenvolgens legt hij het wel onderhouden, dikwijls door rattenkruid, zemelen en citroensap gewreven gereedschap er uit op de ambèn: een kleine, fijne zaag, een idem fijn beiteltje, een dito vijltje, een gewone beitel, een platte vijl, een ijzeren hamertje, een aanzetsteentje. [4])

Zoo noodig wordt het gereedschap eerst nog eens goed aangescherpt.

Dan zet de oude tandenverknoeier een klein bankje voor de ambèn

---

[1]) Meermalen vervult hij ook de betrekking van circonciseur.

[2]) Wie deze bewerking ondergaat, moet vooral veel pijn uitstaan. Meestal volgt er een hevige zwelling en ruime en langdurige verbloeding.

[3]) Sommigen gaven vijf wijzen van pangoer op: de vijfde manier, ngĕlar djontrô, zou dan beteekenen:

de tanden een weinig gelijk af en aan beide zijden een weinig schuin ingevijld.

[4]) Een vollediger opgave der bĕkakas (gereedschappen): 3 soorten van beitels, als: de gewone beitel, de tatah kloentoeng, een hol beiteltje en de tatah tĕkoek pĕndjatos, een klein rond beiteltje. Na het beitelen wordt een kleine vijl gebruikt: na 't zagen de pangongkék (kleine nijptang). Na het vijlen wordt de pangĕloes, een zeer fijn vijltje, ter hand genomen.

Van een obeng en pangot vinden wij ook nog gewag gemaakt.

gereed. N°. 1, uitgenoodigd maar te beginnen, legt zich op den grond met het hoofd op dit meubel. Na hem geblinddoekt te hebben, spreekt de Kjaï, gehurkt voor de dingklik (het kleine bankje), al blazende en spuwende 3 × 3 maal deze of een soortgelijke tooverformule [1]) over den patiënt uit: tjiptô rôsô noenggal rôsô aranné wêdjô, moeljô rôsô aranné sĕpoeh. Adèm asrĕp saking Allah. Gelijk al de djôpôs (gebeds- of tooverformulen) laboreert ook deze djôpô Panôwô niet aan te groote duidelijkheid.

Zij moet dienen om de operatie voorspoedig te doen afloopen.

't Jonge mensch opent den mond. Hoe geel ziet die er uit! Dat komt van de bras (rijst) en de koenir (kurkuma), ter vergemakkelijking van de kunstbewerking zooeven gekauwd. Gamoh, zacht te behandelen, zoo noemde de operateur het gewenschte resultaat van dat middel.

Moeten de tanden puntig worden bewerkt, zoo blijft het zaagje ongebruikt. Terwijl de mond met een paar zachte houtjes van den djarak tjinô wordt opengehouden, wordt de beitel links en rechts overlangs aangelegd, en telkens met het ijzeren hamertje flink aangeslagen, totdat het verlangde model is verkregen. Dit wat betreft de vier boventanden. Nu komen de twee hoektanden aan de beurt. Zijn ook deze genoegzaam gebeiteld, dan worden de gepunte tanden met de pangĕloes of de fijne vijl netjes afgewerkt. Is dit geschied, dan wordt de banjon voor den dag gehaald. De banjon is, zooals den lezers bekend is, kokoswater, waarin men een stuk gloeiend ijzer eenige dagen heeft laten staan 't Dient om de tanden zwart te maken. Sommigen kauwen eerst nog de jonge vrucht van den granaatappel, om de tanden nog schooner, — d. i. nog zwarter — te krijgen.

Met de banjon wordt dan nog eenige maanden gespoeld, èn om 't gitzwart te bestendigen, èn om pijn en verbloeding tegen te gaan.

Er zijn anderen, die de beide voortanden maar weinig laten afzagen, om ze dan geel te maken of in goud te vatten. Onder de grooten in de Vorstenlanden moet dit meermalen plaats hebben; 't schijnt een afwijking te zijn van de oorspronkelijke inzetting.

Heeft de toekang pangôer zijn zwaarwichtig werk na ongeveer een 20 minuten verricht, dan wordt hem door zijn slachtoffer de gebruikelijke wĕdjani aangeboden: een tros pisang, de benoodigdheden voor een sirih-pruim en eenige centen, soms tot een kwartgulden, al naar dat de man zijn kunst getoond heeft.

De jonge man krijgt nu nog eenige medische voorschriften: hij mag geen suiker, geen tamarinde, geen lambok, geen zeevisch, geen gedroogde noch gezouten visch en geen kippenbeentjes eten. [2])

Als teeken, dat men ze thans voor vol aanziet, als man aanmerkt, wordt hun vóór 't heengaan door de vrouw des huizes de sirih-bak gepresenteerd

[1]) Het is uiterst moeilijk om achter de djôpôs en dowôs en rapals te komen. Vraagt men er een Mohammedaan naar, dan heet het dat zoo'n tooverformule, door die zoo maar meê te deelen, haar scherpte, hare kracht zou verliezen. Bij de christen-inlanders, die aan deze geen waarde meer hechten, kan men voor dit onderzoek dan ook beter terecht.

[2]) De Javaan vermaalt gewoonlijk ook de kippenbeentjes met zijne tanden.

Ze mogen thans gaan kauwen en trouwen naar hartelust; immers na de besnijdenis is nu ook de laatste hand der beschaving, der fatsoeneering aan hen gelegd. De Pĕngoeloe zal er nu niets tegen hebben hen te gelegener tijd te paren; ik moest kunnen zeggen: in 't huwelijk te verbinden. —

Hoe men aan het pangoer kwam?

Ook dat wordt door den heer Kreemer, aan wiens bijdrage voor de laatste aflevering van de Mededeelingen vanwege het Zendelinggenootschap wij het bovenstaande ontleenden, verteld; hier wordt nog alleen de legende opgenomen, dat Mohammed in een strijd tegen den vorst van Lakad vier boventanden werden verbrijzeld, waardoor de lippen van den profeet rood zagen van het bloed, dat zijn volgelingen zulks mooi vonden, en dat het sedert mode werd de vier bovenvóórtanden af te laten vijlen, betel te kauwen en tabak te pruimen.

DE VERMINDERING VAN DEN VEESTAPEL DOOR DE VEETYPHUS.

Gedurende 1880 zijn ter zake van veepest afgemaakt 93 119 buffels en runderen, namelijk:

17437	in Bantam [1]	en wel	14718	in het 1ste en	2719	in het 2de halfjaar.
42583	» Batavia	» »	33909	» » » »	8674	» » » »
14591	» de Preanger	» »	3776	» » » »	10815	» » » »
18508	» Krawang	» »	7696	» » » »	10812	» » » »
		Totaal	60099	in het 1ste en	33020	in het 2de halfjaar.

In de eerste helft van 1881 werden afgemaakt:

775	in Bantam
1269	» Batavia
849	» de Preanger
14896	» Krawang en
16751	» Cheribon
Totaal 34540	

Derhalve zijn van 1 Januari 1880 tot Juli 1881 in de genoemde vijf residentiën van Java gezamenlijk afgemaakt: 127659 buffels en runderen.

Een en ander blijkt in bijzonderheden uit Bijlage X van het nieuwe Koloniale Verslag.

---

[1]) De opgaven omtrent de residentie Bantam over het eerste halfjaar 1880 verschillen eenigszins van de cijfers in het vorig Koloniaal Verslag medegedeeld. De reden moet hierin gezocht worden, dat sedert nauwkeuriger opgaven ontvangen zijn en dat in sommige afdeelingen de dood gevonden dieren, voor welke geen vergoeding werd betaald, onder de afgemaakte zijn opgenomen. Deze onregelmatigheid komt hier en daar ook onder de opgaven der andere gewesten voor.

In 1879 (sedert het uitbreken van de ziekte tot 31 December), werden volgens nader verkregen gegevens afgemaakt:

39886	in	Bantam
35590	»	Batavia
3966	»	de Preanger en
295	»	Krawang; dus
samen 79737,		

zoodat er tot 1 Juli 1881 in het geheel 207416 buffels en runderen zijn afgemaakt.

Men vindt dat officiëel geconstateerd op bladzijde 113 van het pas verschenen Koloniaal Verslag.

HOEVEEL PERSONEN GEDURENDE 1880 IN NEDERLANDSCH-INDIË OMKWAMEN DOOR ONGELUKKEN.

440 werden er door den bliksem getroffen; 24 werden gedood door slangen, 235 door krokodillen, 142 door tijgers en 35 door wilde varkens of andere dieren; 1249 personen verdronken; 234 werden vermoord; 225 maakten zich zelven van kant, en 1530 kwamen door andere ongelukken om.

Het totaal was 4114, maar ook deze officieele statistiek is weer onvolledig. Dit jaar kwamen er geen opgaven uit Banjoewangi en Billiton in.

Men zie verder Bijlage V van het nieuwe Koloniaal Verslag,

Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië,

DOOR

R. VAN ECK.

XI.

DE MANGKASAREN EN BOEGINEEZEN.

Mijn dozijn schetsen is bijna vol, en nog altijd verzuimde ik de aandacht mijner lezers te vestigen op een der merkwaardigste stammen van Insulinde. Ik bedoel de *Mangkasaren* en *Boegineezen* die, gelijk bekend is, het zuidelijk deel van Selebes en enkele omliggende eilanden bewonen en om meer dan ééne reden onze belangstelling overwaardig zijn. En te meer betreur ik mijne nalatigheid in deze, nu de man in ons midden is teruggekeerd, die een groot stuk van zijn leven onder dezen stam heeft doorgebracht; de man, aan wiens onvermoeid streven en ernstige studie wij in de allereerste plaats onze kennis van Zuid-Selebes en zijn bewoners verschuldigd zijn. De trouwe lezers van *de Indische Gids* weten reeds wien ik hier op het oog heb. 't Is *Dr. B. F. Matthes*, de bekwame linguist, die, eerst als Afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbel-Genootschap en later als Directeur van de gouvernementsschool tot opleiding van inlandsche onderwijzers, een lange reeks van jaren in het Gouvernement van Selebes en Onderhoorigheden werkzaam was, en in een berg van geschriften zijn bevindingen op het gebied van Taal-, Land- en Volkenkunde publiek heeft gemaakt. Als bekend mag ik evenzoo vooronderstellen, hoe de Indische Regeering, nu ongeveer een jaar geleden, op grond van bestaande bepalingen geweigerd heeft den heer Matthes, wiens taak

op Selebes afgeloopen was, aan te stellen tot haar ambtenaar ter beoefening van Indische talen. Hier in Holland wekte dit besluit algemeene afkeuring en werd van verschillende zijden de stem der dankbare vereering vernomen, recht vragende voor den man, die zijn sporen op het veld der Indische taalstudie dubbel en dwars heeft verdiend. Het verwondert ons dan ook niet, dat de Regeering voor dien drang bezweken is en — als ik wel ben ingelicht — op de vereerendste wijze aan Dr. Matthes aangeboden heeft, wat zij hem eerst meende te moeten weigeren. Ongelukkig kwam echter het redres in zooverre te laat, dat de geleerde Doctor door familieomstandigheden verhinderd is, althans voorloopig, den terugtocht naar Indië aan te nemen. Wij betreuren dit van harte, ook al weten wij dat de heer Matthes daarom nog niet geheel voor de studie van Zuid-Selebes verloren is. Ook hier in Holland zal hij zijn arbeid vervolgen, en dat hij dit ongestoord en onbelemmerd doen kan, daarvan komt de eer toe aan het reeds genoemd Nederlandsch Bijbel-Genootschap, dat niet geaarzeld heeft zijn waardigen Afgevaardigde opnieuw aan zich te verbinden en hem de middelen te verschaffen om de nog slechts gedeeltelijk voltooide bijbelvertaling voort te zetten, de reeds gedrukte woordenboeken te verbeteren en uit te breiden, in één woord alles te doen wat gewenscht zal blijken te zijn om ons de volle vrucht van Dr. Matthes' optreden onder Boegineezen en Mangkasaren te doen plukken.

Wij mogen dus tevreden zijn, en als ook ik nu nog mijn verzuim herstel en den lezers van *de Gids* eens laat zien wat wij door Dr. Matthes van Zuid-Selebes — dit hem zoo dierbaar geworden gewest, gelijk hij ergens getuigt — zijn te weten gekomen, dan zal, dunkt mij, ZEd. moeten erkennen, dat zijn arbeid allerwege dankbare bewonderaars gevonden heeft.

Straks sprak ik van den berg van geschriften, die de hand van Dr. Matthes ons over Mangkasaren en Boegineezen heeft bezorgd. 't Is heel aardig, het stapeltje op zijn lessenaar voor zich te hebben en zoo, in zijn gemakkelijken stoel gezeten, door een kundigen gids geleid, in den geest onder dit volkje rond te wandelen. Men vergeet dan haast in een vreemd land te zijn, en denkt nauwelijks aan hen, die met zooveel opoffering en onder zooveel geestelijk en lichamelijk gevaar al deze kennis van land en volk op de plaats zelve hebben bijeengegaard. 't Kan daarom zijn nut hebben als ik mijn lezers, die ik nog lang na dezen over Indië hoop te mogen onderhouden, eens laat hooren, hoe b. v. een man als de heer Matthes aan die uitgebreide kennis van Zuid-Selebes gekomen is. En dan meen ik niet beter te kunnen doen, dan hier eenige uittreksels te laten volgen uit de reisverhalen, die opgenomen zijn in de »Verzameling van Berigten, betreffende de Bijbel-

verspreiding" en in het Jaarboekje »Celebes", 1864 en 65. Ik doe hier en daar maar een greep.

»Den 11en September", zoo heet het ergens, »keerde ik alzoo te paard naar Tipoeloeë terug, in de hoop reeds den volgenden dag een prauw tot voortzetting mijner reis te bekomen, te meer, dewijl een der rijksgrooten daartoe zijn bepaalde orders gegeven had. Ook van den Koning ondervond ik niet dan medewerking; en toch moest ik nog *vijf* dagen wachten eer ik zulk een ellendig vaartuigje bekomen kon. Dit klinkt zelfs vreemd voor iemand, die slechts over Java gereisd heeft. Daarom ongelukkig de man, die de binnenlanden van Celebes doorkruisen moet, zoo hij zich geen Jobsgeduld weet eigen te maken. Dat ik nog steeds moeite heb, om mij bij dergelijke gelegenheden te bedwingen, mag ik niet ontveinzen. Echter durf ik beweren, dat het reeds beter gaat dan in vroegere jaren, vooral wanneer ik bij dat wachten maar niet geheel werkeloos behoef te blijven zitten. Ik had daarom ook terstond mijn boeken en handschriften weder voor een gedeelte uitgepakt, hetgeen mij zeer goed te stade kwam, dewijl ik ook nu evenals vroeger gedurig allerlei bezoeken kreeg. Zoo vernam ik b. v. van handelaren, die Loewoe bezocht hadden, een menigte woorden, die daar op de markten gebruikelijk en wellicht van de To-radja's of bergbewoners afkomstig waren.

»Het gezelschap van den Goeroe-Saïde kwam mij dubbel te stade, dewijl het juist in die dagen onophoudelijk, en wel op zijn Oost-Indisch, d. i. bijzonder sterk, regende, zoodat er aan geen uitgaan te denken viel. Zelfs hadden wij op zekeren avond een zwaar onweder. Bij die gelegenheid was de Goeroe, die met mij zat te eten en dat werk terstond staakte, geenszins op zijn gemak. Tot overmaat van ramp belette de hevige wind de lamp aan te houden, te meer daar vensters en deuren in het toch reeds van nature zeer doorluchtige huis open moesten blijven. Waarom? Wel om de eenvoudige reden, dat anders de booze geesten niet naar buiten konden komen. »Maar", hoor ik een twijfelaar wederom vragen: »hadden zij dan niet evenzeer gelegenheid om in massa naar binnen te komen?" Ik blijf het antwoord schuldig, en verwijs eenvoudig naar mijn geleerden Goeroe. Dàt alleen weet ik, dat hij er toch niet geheel zeker van scheen te zijn, want telkens was hij bang, dat zij mij weggepakt hadden, en riep hij mij aan met een *Toewang* (mijnheer), en dan moest ik wederkeerig schreeuwen: *Goeroe!* Dit was, naar zijn inzien, tevens een middel tegen de booze geesten. Het voornaamste middel bestond echter hierin, dat hij gedurig de geloofsleuze der Mohamedanen »er is geen God dan Allah en Mohamed is zijn profeet" en dergelijke meer opdreunde."

» . . . . . . Ik ondernam vervolgens met Goeroe Saïde een tocht

naar die grot. Doch de weg was zeer slecht, zoodat wij gedurig door het water moesten baggeren. Eindelijk kwamen wij aan de woning van een anderen Goeroe, en hier moest mijn vriend Saïde volstrekt eten. Na lang scharrelen kregen wij dan ook een slecht maal, uit half gare rijst en rotte visch bestaande."

Op een andere plaats lezen wij:

»Ik nam alzoo den 17 December een hartelijk afscheid van mijn' vriend en gastheer met de zijnen. Maar het scheen wel, of het ongeluk mij begon te vervolgen. Bevreesd als Mevrouw Swaving was, dat ik onderweg gebrek zou lijden, had zij mij den vorigen avond een mand met onderscheiden verdiepingen gereed laten maken, rijkelijk van allerlei keurige spijzen voorzien. Mijne koeli's kregen daarom in last om, dewijl het pas volle maan was geweest, nog des nachts met die mand, alsmede mijne kleeren en veldbed, vooruit te loopen, en mij den volgenden dag in de woning van zekeren *Aroe Têko*, waar ik gevoegelijk zou kunnen overnachten, af te wachten. Maar, wat gebeurde er? Nadat ik vlak voor de woning van Swaving, die mij ten overvloede een gids meêgegeven had, de Tangka-rivier overgestoken en alzoo op Bonisch gebied gekomen was, volgde ik zooveel mogelijk denzelfden weg als gewoonlijk door den postbode tusschen Balang-nipa en Tjampa genomen wordt, doch weldra geraakte ik een weinig aan het dwalen. Toen ik eindelijk de plaats bereikt had, waar gemelde Aroe-Têko volgens de beschrijving wonen moest, vernam ik, na een poos vergeefs gezocht te hebben, dat die mijnheer reeds een paar maanden dood was. Hij had bij gelegenheid, dat hij te Lamontjong aan de toptafel zat, rusie gekregen met den zoon van Aroe-Lamontjong. En dit was ten slotte zoo hoog geloopen, dat laatstgenoemde den gast overhoop gestoken had. Het volk van Aroe-Têko hierover natuurlijk zeer gebelgd, had getracht den vorst van Lamontjong met de zijnen gevoelig te tuchtigen. Maar het schijnt wel, dat dit een wanhopige onderneming was; ten minste moeten die menschen van Têko, wanneer het verhaal waarheid behelst, een geducht pak gekregen hebben en meerendeels uit die streek verdreven zijn. Doch hoe het zij, mijn koeli's waren door dit ongeval het spoor bijster geraakt, zoodat zij niet meer wisten, welken koers te nemen; en die heerlijke mand, waar ik mij zoo op verheugd had, liep ik alzoo deerlijk mis!"

»Maar", hoor ik den Lezer, dunkt mij, vragen, »waarom u niet gewend tot den opvolger van dien Aroe-Têko?" Welnu, dat heb ik ook gedaan, en toen tot antwoord bekomen, dat er een was. Maar hoe hij heette, wist niemand mij te zeggen. Ondertusschen vond ik toch iemand, die zijn huis zou kunnen aanwijzen. En als ik eindelijk de woning van dien Anonymus bereikte, gaf hij mij de verzekering,

dat er nog in het geheel geen keuze voor een nieuwen vorst gedaan was. Echter behoorde de Anonymus tot de familie van den verslagene en was zoo goed, mij nog vóór den nacht bij één van de rijksgrooten onder dak te brengen. Doch die rijksgroote scheen alles behalve een Croesus te zijn. Het zag er ellendig in zijn paleis uit. Ik kreeg voor mijn nachtleger niet anders dan eén hard, ik zou zeggen *steenen*, hoofdkussen; en mijn avondeten — hét eenige, waarmeê ik het voor dien ganschen dag moest stellen, — bestond in niets anders dan letterlijk *zwarte* rijst, met wat *groente*, zoo *zuur*, dat ik er zelfs nu nog bij de herinnering kramp in het lijf van zou kunnen krijgen. Dat was wat anders dan die overheerlijke mand van Mevrouw Swaving!"

»Waar was", zoo vraagt eene belangstellende lezeres van *de Gids*, »di emand gebleven?" Onze reiziger geeft haar zelf het antwoord als hij, na veel ellende doorgestaan te hebben, den volgenden dag een gastvrij dak ontmoet en deze regels in zijn dagboek schrijft: »En toen nu des avonds niet alleen de mand, die ondertusschen maar door de koeli's geledigd was, doch insgelijks mijn bagage behoorlijk arriveerde, was al het leed van vroeger vergeten."

Zulk een gastvrij dak vond onze reiziger ook op enkele andere plaatsen. Hoort hem slechts verhalen: »Na een rit van 13 palen bereikten wij dien dag *Tjamba-kalôlo*, dat toen nog het verblijf van den ambtenaar ter beschikking *Wilkens* was. Zoodra deze heer ons op alle mogelijke wijzen verkwikt en tot het voortzetten der reis gesterkt had, besloten wij onzen tocht te vervolgen, dewijl wij nog dienzelfden dag *Djéné-pônto* wenschten te bereiken. Wij zouden anders nog gaarne wat langer bij onzen vriendelijken gastheer vertoefd hebben, wel te verstaan, enkel en alleen om *zijn eigen persoon* en de *goede gaven*, die hij ons zoo ruimschoots aanbood; want dat Tjambakalôlo zelf met zijn vreeselijk dorre omgeving, had al zeer weinig aantrekkelijks voor ons. Ook kan ik niet zeggen, dat de bevolking er bijzonder *voorkomend* was, tenzij men het woord *voorkomend* opvatte in den zin van iemand *geheel onverwachts* iets te ontstelen. Denk eens, waarde Lezer! toen wij des middags ten één ure met den heer Wilkens, die ons een eind uitgeleide zoude doen, te paard wilden stijgen, zocht W. te vergeefs naar zijn beide rossen, die hij nog geen half uur geleden vlak voor zijn woning had zien staan grazen. Zeker nog al brutaal, niet waar? om zoo op klaarlichten dag iemands paarden te stelen! Maar het ontvreemden van paarden en buffels is in die heerlijke Toeratêyasche landen aan de orde van den dag, zóó zelfs, dat paarden- en buffeldieven daar in heldendichten bezongen en hemelhoog verheven worden. Wij zagen ons dus genoodzaakt om zonder vriend W. de reis voort te zetten."

De gastvrije woning van een Europeaan was en bleef echter een oase in de woestijn van onzen reiziger. Het volgende uittreksel vertelt ons, hoe hij de eer (?) genoot in het gezelschap van een paar hooge personages een zeiltochtje te maken. »Met zeer veel moeite kreeg ik", zoo lezen wij, »het eindelijk gedaan, dat wij den volgenden ochtend te 6 uren de reis voortzetten. Doch nu gingen wij al zeer langzaam voorwaarts. Wij passeerden Tjenrana, van waar de tot dusverre eentonige oevers van de breede *Walanaë*, of, zooals zij gewoonlijk heet, de rivier van Tjenrana, hoe langer hoe schooner beginnen te worden, en eindelijk den naam van prachtig verdienen. Te *Oedjoeng* stapten wij even aan wal, om de woning, welke de rijksvizier van Boni daar liet bouwen, te bezichtigen. Doch ook dit zal wel niet meer dan een gewoon huis worden. Te *Solo* bleef de *Laiyoda* (zoo heette het vaartuig, naar den naam van een vogel) weer rusten, ofschoon zij alles behalve hard gevlogen had. Aan wal was geen enkel huis om te overnachten; wij moesten dus aan boord blijven, doch op zulk een open prauw hadden de muskieten, die ik nog nooit in zoo groote menigte aangetroffen had, ruim spel op onze lichamen, zoodat er aan geen slapen te denken viel. Bovendien lagen de kapitein en het hoofd van Langkéro, die tot overmaat van ramp vol puisten zat, bij gebrek aan ruimte vlak op mij, waardoor ik mij slechts ten halve kon uitstrekken. Om de muskieten te ontkomen voeren wij nog wat verder op tot *Welodo*, doch vruchteloos."

Hoe moeielijk het voor den heer Matthes vaak was om de voor zijn taalstudie zoo noodige handschriften machtig te worden, daarvan levert ons het volgende uittreksel een klein staaltje. »Den volgenden dag wandelden wij naar het nabijgelegen Amparita en Aratang, twee aan elkander grenzende, of liever in elkaar loopende dorpen. Het voornaamste doel van dezen uitstap was eene volledige verzameling van de *La-Galigo*-gedichten op te sporen. Ik had mij voorgesteld, die zeker hier te zullen vinden, dewijl men hier onderscheidene personen aantreft, die aan deze geschriften een bovennatuurlijke kracht toekennen, zoodat zij, bij voorbeeld, in geval van ziekte, in plaats van medicijnen te gebruiken, zich bij wijze van gebed, een gedeelte van die gedichten laten voorlezen. Doch ik zocht hier, gelijk meermalen later, te vergeefs naar een maar eenigszins volledige verzameling. Niet dan enkele stukken en brokken waren hier en daar op te sporen, en dan was men zelfs nog huiverig mij ook deze ter leen te geven. Het was voor mij een niet geringe teleurstelling; alleen is mij een flauwe hoop overgebleven, dat ik in vervolg van tijd van zekere *Madaöeng Indona La-Baso*, vrouw van Patta Talloe Lattoë, mede hier woonachtig, het een en ander belangrijk handschrift zal bekomen. Ten minste, toen

ik haar later op mijn terugreis nog eens bezocht, scheen zij meer vertrouwen in mij te stellen, en beloofde mij een afschrift van een, zooals zij zeide, zeer mooi stuk, getiteld *Laôna Sokoriwoe*, d. i. het *Heengaan van Sokoriwoe*, mede behoorende tot de La-Galigo-literatuur. Zij voegde er echter de voorwaarde bij, dat ik haar papier, maar vooral een bril, en voorts rozenwater en eau-de-cologne zou toezenden. Van den Kapitang of Kapitein, gelijk men hier den burgemeester of het hoofd der plaats pleegt te noemen, kreeg ik een zeer belangrijk handschrift over oude gebruiken van Bone te zien. Hij gaf het mij eerst ter leen, doch later bij mijn vertrek eischte hij het terug. Hij zou het zelf wel voor mij afschrijven of laten afschrijven, zooals hij zeide. Ik wist echter maar al te goed hoe weinig men op het woord van een Boeginees staat kan maken, en daarom verwonderde het mij geenszins, toen ik, 11 September weder te Tete-âdji komende, nog geen enkele letter van het handschrift vond overgeschreven. Eerst na een paar dagen kreeg ik met veel moeite van hem gedaan, dat hij mij toestond om het zelf onder zijne oogen te copiëren. En zoo lag ik, tot verbazing van een troep luie inlanders, tien dagen achtereen, van des morgens vroeg tot des avonds laat, met een ronden koffer tot lessenaar, op den bamboezen vloer te schrijven, totdat het werk eindelijk gereed was."

Hoe gaarne ik ook zou willen, ik mag niet meer aanhalen. Trouwens, voor mijn doel is het bovenstaande voldoende. Ik ga thans tot mijn eigenlijk onderwerp over en bespreek achtereenvolgens enkele zaken uit het huiselijk en maatschappelijk leven der Boegineezen en Mangkasaren, op de wijze zooals wij die reeds van andere Indische stammen hebben leeren kennen. Voor wie dit nog niet mocht weten, zij hier opgemerkt, dat wij onder *Mangkasaren* hoofdzakelijk verstaan de bewoners van *Mangkasar*, *Gowa*, de *Zuider-districten* en enkele andere plaatsen meer. Ook de bevolking van het eiland *Saleijer* behoort hiertoe. Het overig gedeelte van Zuid-Selebes wordt bewoond door de *Boegineezen*. Het zijn twee zeer nauw aan elkander verwante stammen, gelijk ook hunne zeden en gewoonten, evenals de taal die zij spreken, veel overeenkomst met elkander hebben. Officieel zijn zoowel de Boegineezen als Mangkasaren belijders van den Islam, welke godsdienst hier, naar luid der berichten, omstreeks 1600 door een zekeren *Dato-i-Bandung* werd ingevoerd. Wil ik u even de legende meedeelen, die omtrent die invoering op Zuid-Selebes in omloop is? Zij behoort in zooverre tot mijne schets, dat zij ons een sprekend bewijs levert, hoe deze inlanders gewoon zijn hun geschiedenis te schrijven. Tevens kunnen mijne lezers er uit zien, hoe mannen als Dr. Matthes bij hunne onderzoekingen de gave der onderscheiding moeten bezitten, om al-

tijd behoorlijk de mythe van de historie te kunnen onderkennen.

Het was dan, zoo lees ik ongeveer in het Jaarboekje »*Celebes*", in 1606, op den 22 September, dat de bevolking van *Tallo*, een vervallen residentie even ten noorden van Mangkasar, een groot gevaarte uit zee de kust zag naderen. Aanvankelijk hield men het voor een schip, doch bij de landing bleek het eenvoudig een groote wereldkaart te zijn, waarop een man gezeten was, die zich als *Dato-i-Bandang* bekend maakte. De heidensche bevolking van Tallo wist natuurlijk niet wat van deze verschijning te moeten denken, en stond met open mond te kijken, toen de vreemdeling op Muzelmansche wijze zijn gebed begon te verrichten en straks eenige stukken uit den Koran opdreunde. Men meende niet beter te kunnen doen, dan den koning van Tallo bericht van de zaak te brengen. Zijne Majesteit zette niet minder groote oogen op en besloot in hoogst eigener persoon naar het strand te gaan en te zien wat er was. Hij wachtte echter den avond af, als begreep hij dat het aan een vorst niet paste om zich zoo nieuwsgierig te toonen. Tegen zonsondergang zien wij hem dan ook zijn paleis verlaten. Nauwelijks is hij echter buiten de plaats gekomen, of daar ziet hij vijf hem onbekende mannen bij elkander staan, waarvan de een, die zijn voet op een witten steen heeft gezet, hem naar het doel van zijne wandeling vraagt. De Vorst antwoordt, dat hij Dato-i-Bandang wil gaan opzoeken, waarop de geheimzinnige man hem verzoekt om dezen wel zijne groeten over te brengen. Als daarop de verbaasde koning van Tello weten wil, wie hem daar zoo in den weg getreden is, dan luidt het korte antwoord: »Ik ben de Profeet Mohamed!"

Zijne Majesteit, heiden als hij is, heeft nooit van dien profeet hooren spreken. Mohamed neemt hem echter zijn onwetendheid niet kwalijk, maar grijpt zijn hand en schrijft daarin met zijn rechter wijsvinger en met behulp van een weinig speeksel uit zijn mond, een paar moslemsche formules, die de kracht bezitten om de fakkel der verlichting in het heidensche hart van den vorst te ontsteken. De uitwerking laat zich dan ook niet lang wachten. Nadat de Profeet en zijn vier gezellen plotseling verdwenen zijn en de vorst zijne wandeling heeft voortgezet, begint deze, den blik hemelwaarts geslagen, over dingen na te denken, die hem tot dusverre nooit in de gedachte gekomen waren. Al spoedig wordt het hem duidelijk, dat daar boven en buiten hem een wezen moet bestaan, welks hand hemel en aarde geschapen heeft. Dit resultaat van zijne overpeinzing openbaart zich ook in de vraag, die hij, aan het strand gekomen, tot *Dato-i-Bandang* richt: »Welk Opperwezen aanbidt gij?"

»Mijn God is ook uw God", zoo luidt het antwoord. »Hij is de

Heer van de zeven verdiepingen des Hemels en de zeven verdiepingen der Aarde. Hij heeft alles geschapen wat daar is. Hij is een Heer van Leven en Dood, die van den beginne af geweest is en nooit een begin gehad heeft. Hij zal ook de laatste zijn van alles wat bestaat en er is niemand, die na hem zijn zal."

I Maling Ka-äng, zoo heette de Koning, dit vernemende, is al dadelijk zoo van de verhevenheid der nieuwe leer overtuigd, dat hij terstond het verzoek tot Dato-i-Bandang richt om in den Islam onderwezen te worden. Een enkele les is voldoende om hem in de geheimen van den godsdienst der ware geloovigen in te wijden en als de koning straks huiswaarts keert, heeft hij het heidendom afgezworen en is hij bij zich zelf reeds besloten om een ieder, die zich afkeerig zal betoonen van het onderwijs van Dato-i-Bantang, »in de hel te doen nederdalen". Dat hij den Islam getrouw gebleven is, bewijst de naam, dien men hem na zijn dood gegeven heeft, nl. *Toe-mamênanga-ri-agamâna*, d. i. *de in zijn geloof ontslapene.*

Nog verhaalt ons de legende, hoe 's konings zoon zoo weinig met de plotselinge bekeering van zijnen vader op had, dat hij met eenige gewapende volgelingen naar het strand trekt om Mohameds zendeling de les te lezen. Onder weg ontstaat er echter op wonderdadige wijze een geheele omkeer in zijne gedachten, en als hij een poos later aan het strand komt, werpt hij zich als een boetvaardige voor Dato-i-Bandang in het stof en smeekt dezen om in den mohamedaanschen godsdienst te mogen worden onderwezen, aan welk verzoek natuurlijk werd voldaan.

Waar zoo de vorst en zijn zoon het voorbeeld gaven, daar kon het wel niet anders of het volk moest volgen. Weldra is niet alleen Tallo, maar geheel Zuid-Selebes voor den Islam gewonnen, en als eenige jaren later *Dato-i-Bandang* het tijdelijke met het eeuwige verwisselt, en zijn dankbare volgelingen hem te *Kaloêkoe-bodôwa* in het rijk Tallo een graf bouwen, daar verheerlijkt de menigte Allah, wiens gunst aan Zuid-Selebes dezen eersten Apostel van den Islam geschonken heeft.

Deze legende bewijst ons dus zonneklaar, dat de Boegineezen en Mangkasaren goede mohamedanen zijn. Wie er misschien nog aan mocht twijfelen, dien verwijzen wij naar de talrijke moskeeën en andere bidplaatsen, die overal in het land zijn opgericht, of naar de vele scholen, waar de jeugd in het opdreunen van brokstukken uit den heiligen Korân geoefend wordt. Ook mag niet verzwegen worden, hoe de voornaamste mohamedaansche feesten, waarover ik in een vorige schets gehandeld heb, op Zuid-Selebes trouw worden gevierd Van het moeloedfeest, dat hier *maôedoe* heet, maakt men zelfs veel

werk. Elkander op dien dag de *Inanre-maoêdoe* of moeloedsrijst in sierlijke bakken toe te zenden, behoort onder vrienden en kennissen tot die eigenaardigheden, waaraan niemand zich gaarne onttrekt.

Een en ander neemt evenwel niet weg, dat ik mijn qualificatie van »officiëele" godsdienst blijf handhaven. Immers, wat wij in vorige schetsen van den Islam op Java en Sumatra gezegd hebben, geldt evenzeer voor Selebes. Ook hier is de leer van Mohamed weinig meer dan een kleed, dat men den heidenschen inboorling over de schouders geworpen heeft. Ook hier heeft de oude Adam zijn gezag niet prijs gegeven, maar bleef hij de eerste plaats innemen in de harten van allen, die zich Boeginees of Mangkasaar noemen. Zal ik u, ten bewijze hiervan, spreken over het echt heidensch geloof aan booze en goede geesten, die, naar men vast gelooft, meer en directer dan Allah, invloed uitoefenen op 's menschen zijn en de hand hebben in alle belangrijke voorvallen in het huiselijk en maatschappelijk leven? Zal ik u brengen bij de talrijke plaatsen, waar de bijgeloovige menigte haar offers brengt, en de hulp der beschermengelen inroept tegen de listen en lagen der vele demonen, die er slechts op uit zijn om het geluk der menschenkinderen te verstoren en leed en rouw over de huisgezinnen te verspreiden? Vóór het kind nog geboren is, staat het reeds bloot aan de wraak van de bekende *pontianak*, hier *poentiyânâ* genoemd, en wee de moeder die het offer verzuimt en nalaat telkens: »Poentiyânâ! Poentiyânâ! gij zijt bij het baren met een gat in den rug gestorven!" uit te roepen! Is het kind gelukkig ter wereld gekomen, dan eischt de voorzichtigheid om het, tot wering van andere booze geesten, met een mengsel van kruiden over het voorhoofd te smeren, en kan het ook geen kwaad als de moeder daarbij een van hare wiegeliedjes zingt; als bij voorbeeld: »Komt herwaarts, gij hanen! Ja, haan of geen haan! ik roep u op voor mijn broertje. Ik gelast u, om alle kwalen van hem weg te pikken, alle besmetting van hem af te weren, alle ongeluk en rampspoed medenemende, verre van hier weg te vliegen." Op lateren leeftijd heeft de kleine te vreezen voor de *pôpó*, gelijk de Boegineezen, of *popokang*, gelijk de Mangkasaren een andere vrouwelijke kwelgeest noemen, die, nu eens met het geheele lichaam, dan weer alleen met het hoofd en de ingewanden, rondwaart en het eveneens op het ongeluk der menschen toelegt. Voornamelijk heeft deze demon het voorzien op de excrementen van menschen en dieren, waarom de inlanders dan ook verstandig handelen met deze zaken zooveel mogelijk verborgen te houden. Wèl behoort de *popokang* eigenlijk op het eiland *Saleyer* te huis, maar zij maakt ook uitstapjes naar Selebes, en het is dus raadzaam om ten allen tijde op haar verschijning bedacht te zijn.

Nu ik toch over de booze geesten van Zuid-Selebes spreek, kan ik

nog even melding maken van de *powádjo*, een demon van het mannelijk geslacht, die het ook vooral op kleine kinderen heeft voorzien en oorzaak is dat vele ouders doodgeboren kinderen krijgen of hunne kleinen spoedig na de geboorte verliezen. Als probaat middel tegen de lagen van dezen duivel schrijven de toovenaars voor: het baden van de kinderen uit een pot, waarin de gedroogde kop gelegen heeft van een *aap*, die zijn natuurlijken dood gestorven is. Is zulk een aap niet te vinden, dan kan men volstaan met de bladeren van de *kalli-kalli* (een soort van heester met dorens) aan deuren en vensters op te hangen.

Natuurlijk hebben de Mangkasaren en Boegineezen ook hunne goede geesten. Aan het hoofd hiervan staat de *Karaëng Lowe* of «Groote vorst», die hoofdzakelijk in Bonthain of Bantaëng wordt vereerd en over wien een ander schrijver over Zuid-Selebes ons het volgende mededeelt: «Bij de hoogst gebrekkige kennis van de mohamedaansche leerstellingen bevreemdt het niet, dat er nog vele overblijfsels van het heidendom onder de bevolking bestaan. Daartoe behoort de vereering van zekeren geest, *Kraëng Loi* (Karaëng Lowe) genaamd, die geacht wordt in bosschen en spelonken zijn verblijf te houden. Een zijner meest beroemde verblijfplaatsen bevindt zich in de nabijheid van Bonthain. Aan den voet van het gebergte, te midden van dicht geboomte, stuwt een niet breede, maar snelvlietende rivier bruisend hare wateren tusschen rotsen en over steenklompen en vormt een kleinen, maar fraaien waterval, aan welks voet een diepe kom het neerstortende water ontvangt. Nevens dezen waterval bevindt zich een kleine grot, ongeveer vijf voet lang en vier voet hoog. In het midden dier grot verheft zich een steen met afgeronden top, anderhalf voet hoog en ruim één voet breed. Deze steen vertegenwoordigt den grooten en machtigen geest, die hier bijna dag aan dag met offeranden wordt vereerd. Wanneer iemand herstelling van een ziekte, afwending van een dreigend kwaad begeert, wanneer men een nieuwe prauw heeft gebouwd, een verre reis aanvaardt, een handelsonderneming begint, of in eenig ander opzicht de vervulling van een wensch verlangt, zoo belooft men een dankoffer aan Karaëng Lowe, indien deze de bede inwilligt. De persoon, die offeren zal, noodigt magen en vrienden tot een offerfeest, dat tevens als een vreugdefeest wordt gevierd. Een buffel wordt geslacht of, door min gegoeden, een geit, en verschillende soorten van spijzen toebereid. De kop en de pooten van het geslachte dier worden in de grot gelegd, een aantal lichtjes om den kleinen steen geplaatst en voorts de grond met schoteltjes bezet, die vruchten en spijzen bevatten. Nu zet zich de offeraar, na alvorens in de rivier gebaad te hebben, voor den steen, besmeert dien herhaaldelijk met olie en bedak, smijt er een ei tegen aan stukken en werpt er voorts

van de omstaande spijzen overheen, zeggende met luider stem, dat hij dit offer brengt aan Karaëng Lowe, als een bewijs van dank en hulde voor de hem geschonken vervulling zijner begeerte. Vervolgens wordt nu de maaltijd genuttigd en de dag in vermaak en uitspanning doorgebracht."

Het bovenbedoelde beeld heeft natuurlijk even goed zijn wonderbare geschiedenis als de eerste apostel van den Islam. »In vroegere tijden, zoo lees ik in de »Mededeelingen", is dit beeld uit den hemel gevallen en door menschen van Besampole in de struiken nabij het dorp gevonden. Nu verzamelde men zich, om te overleggen, wat er met dat beeld moest gedaan worden, en kwam men overeen, het bij een der bewoners van Besampole in huis te bewaren. Toen *Karaëng Lowe* nu aldaar in huis was, deed hij dag aan dag niets dan weenen. De reden van zijn droefheid was, dat men voor hem geen afzonderlijke woning bouwde. Om hem genoegen te geven, bouwde men nu een woning voor hem te *Bonto Soengoe.* Daar beviel het hem evenwel niet. Den éénen dag was hij daar gebracht, den anderen deed hij zich weder in de struiken van Besampole vinden. Nu richtte men een huis voor hem op te *Boeloe-boeloe.* Maar ook daar wilde hij niet wonen. Hij stak dat huis in brand en werd wederom in de struiken van Besampole gevonden. Ten slotte kwam men overeen, dat Karaêng-Lowe misschien te Besampole zou willen blijven. Met toestemming van den vorst van Bantaêng werd zulk een huis voor hem opgericht. Toen dit klaar was, werd er een buffel voor hem geslacht. Met plechtigheid werd hij daarop naar zijn nieuwe woning gebracht, waar hij tot op den huidigen dag gebleven is."

Volgens den zendeling *A. Goudswaard* is de vereering van Karaëng-Lowe een overblijfsel van vroegeren Siwa-dienst, een meening waarvoor zeker veel te zeggen valt, doch waarover ik hier niet verder uitweiden mag. Liever neem ik nog even de beschrijving over van een offerfeest, waarbij Karaëng-Lowe als beschermheer van landbouw en zeevaart optreedt. De plechtigheid had plaats bij gelegenheid der installatie van een nieuwen regent. »Eindelijk", zoo lezen wij, »was de dag der installatie gekomen. Reeds in den vroegen morgenstond werd er aan Karaëng-Lowe geofferd, en diens gunst over landbouw, zeevaart en visscherij ingeroepen. Het offer voor de beide laatsten bestond in eenige bossen padi (rijst), een menigte sirihbladen en kleine hoeveelheden gekookte witte, zwarte, roode en gele rijst. Deze zaken werden in een klein, zeer net bewerkt prauwtje geladen en zoo in plechtigen optocht naar zee gebracht, waar men, na roer en zeil te hebben vastgezet, alles aan wind en golven prijs gaf, onder de bede van Karaëng-Lowe's ontferming.

»Het andere offer bestond uit eenige levende dieren, die schadelijk voor land- en tuinbouw zijn. Zij waren: een wild varken, een slang, een rat, een léguaan en een walang sangit (rijststinkvlinder), allen bestemd om in een put levend begraven te worden. De plek, waar die put gegraven moest worden, was reeds eenige dagen te voren afgepaggerd door wit linnen, langs bamboe gespannen, en gewijd door er iederen avond lichtjes te branden en sirih te offeren. Op den morgen van den dag der plechtigheid werd die put gegraven en werden de bedoelde dieren daarin geworpen, onder de bede, dat Karaëng-Lowe aan land- en tuinbouw zijn gunst zou betoonen."

Echte representanten van het nog levend heidendom zijn eindelijk de *bissoe*, mannelijke en vrouwelijke volkspriesters, die nu eens als toovenaars en geneeskundigen, dan weer als dansers en danseressen optreden, en die in de oogen van de groote menigte de ware gunstelingen der goden zijn, wier woord voldoende is om de meest gevreesde geesten den aftocht te doen blazen. Is het land in gevaar, dreigt er een onheil over het volk los te breken, de *bissoe* hebben slechts even een zeker geneesmiddel te kauwen en hun non possumus is daarmede uitgesproken. Dit afweringsmiddel draagt dan ook bij Boegineezen en Mangkasaren den naam van *ta îra*, dat wil zeggen: *het geschiedt niet!*

De heer Matthes heeft ons in een afzonderlijk werk een uitvoerige beschrijving van deze bissoe en hunne verrichtingen gegeven. [1]) Zijn oordeel over hun zedelijk gehalte spreekt hij in een van zijn reisverhalen in de volgende bewoordingen uit: »Had het groote moeite in om handschriften meester te worden, onmogelijk was het iemand te vinden, die ook maar eenigermate den naam van taalmeester verdiende en in staat was om mij bij het onderzoek van de taal met zijne voorlichting te dienen. Evenals vroeger te Pâre-pâre, zoo was ook thans te Tete-âdji mijn zoeken naar zoo iemand geheel vruchteloos. Dit is dan ook de reden, dat ik hier en elders meermalen mijn toevlucht nam tot eene soort van menschen, die anders om hunne levenswijze walging en afkeer moeten wekken, en een jammerlijk toonbeeld geven van de laagte, waartoe de menschelijke natuur kan zinken. Het zijn de zoogenaamde bissoe's, die, ofschoon tot de mannelijke sekte behoorende, toch niet als mannen willen beschouwd worden, maar in alles, ook in hun kleeding, zich het voorkomen van vrouwen geven en zich ook als vrouwen het hof laten maken, waarvan ik de walgelijkste tooneelen heb bijgewoond. Zij hebben overal bij de vorstinnen toegang en zijn nergens in zoo grooten getale

[1]) Over de Bissoe's of Heidensche Priesters en Priesteressen der Boegineezen, door dr. B. F. Matthes. Uitgegeven door de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam Met vier platen. Amsterdam, C. G. van der Post, 1872.

aan te treffen als aan de hoven der inlandsche vorsten van Celebes, bij wie zij in hoog aanzien staan, en doorgaans met hun bezweringen en met hun dansen op de inlandsche feesten een voorname rol spelen."

»Niet zoo dikwijls, maar toch ook niet zelden, trof ik omgekeerd in de binnenlanden vrouwen aan, die voor mannen wilden doorgaan, en die zich tot dat einde geheel als mannen kleedden, zelfs met kris en lans gewapend waren. Mijns inziens zijn geen van beiden veel te vertrouwen!"

Doch thans genoeg over den godsdienst van Zuid-Selebes. Om nog een enkel bewijs te geven, hoezeer dit volk de eerbied voor het oude heidendom in merg en been zit, vermeld ik ten slotte, dat b.v. de afschrijver van eenig bijzonder oud handschrift zijn werk niet zal aanvangen, alvorens de pen met het bloed van een haan en van een hen te hebben besmeerd. Deed hij dit niet, hij kon er zeker van zijn *bassoeng* of, zooals de Boegineezen zeggen, *maboesoeng* te worden, d. w. z. een opgezwollen buik te krijgen! Wie dan ook zoo iemand in dienst wil nemen, is verplicht hem vóor het afschrijven een paar kippen, met een stuk *wit katoen* en een weinig geld aan te bieden.

Een der voornaamste gebeurtenissen uit het huiselijk leven is zeker wel het *huwelijk*. Ook over dit onderwerp heeft Dr. Matthes ons belangrijke bijzonderheden medegedeeld in zijn »Bijdrage tot de Ethnologie van Zuid-Celebes", uitgegeven te 's-Gravenhage bij Gebroeders Belinfante. Ik wil nu trachten aan de hand van dit en andere geschriften een kleine schets te geven van de wijze waarop onder Mangkasaren en Boegineezen het echtelijk verbond gesloten wordt. En al dadelijk begin ik met de opmerking, dat de lezer zich geen hoog idée behoeft te vormen van het huwelijksgeluk dezer inlanders. Evenals elders in Indië, bestaat ook hier de *veelwijverij*, die er voornamelijk veel toe bijdraagt om rust en vrede verre te houden van hen, die door den heiligsten aller banden verbonden zijn. Evenzoo behoort het op Zuid-Selebes gansch niet tot de zeldzaamheden, dat jongelieden door hun ouders in den echt vereenigd worden, zonder dat zij elkander kennen of zelfs maar ooit ontmoet hebben. Over het algemeen zijn de Boegineezen en Mangkasaren er niet erg voor, om de jongens en meisjes veel met elkander in aanraking te brengen. »Als de kat saamwoont met de geroosterde visch, dan loopt het mis", zeggen zij, en de oudjes letten er dus streng op, dat het jonge volkje op een behoorlijken afstand van elkander gehouden wordt. Natuurlijk hebben er in dit opzicht overtredingen van de adat plaats, en kan de maan van menig tête-à-tête spreken, waarvan vader en moeder geen

kennis dragen. In sommige streken vindt men zelfs vrouwen, *anrong-anrong* of, bij de Mangkasaren, *indo-indo* genaamd, die er haar bijzonder werk van maken om verliefde jongelingen een geheim onderhoud met hun aangebedene te bezorgen. Ook het schrijven van minnebrieven, de *bôkong Vâbi* van verliefden, is hier in zwang. Bovendien weten wij dat met name de Mangkasaren hun minneliederen hebben, vurige outboezemingen in dichterlijk proza, die wel geschikt zijn om meisjesharten van streek te brengen en dan zeker ook wel eens door jongelui te hulp zullen worden geroepen om hun déclaratie te doen. Wil ik even zulk een lied afschrijven? Luistert dan:

»O westenwind, die tot de geliefde doordringt en zich overal op de zoldering van haar woning verspreidt! O wind, die tegen haar vensters aanblaast! zeg haar, die ik niet ophoud te beminnen, haar in wie ik voortdurend behagen schep, dat zij mij gelijk maakt aan de dooden, dat zij mij doet nederdalen in het graf.

»Ik reken dit slechts voor een dag, waarop ik van hartstocht voor u brand. Den ganschen nacht denk ik slechts aan u.

»Ware ik niet verstandig genoeg, om mijn hartstocht in evenwicht te houden; ware ik niet in staat, om mijn hartzeer te dragen, zoo zou het weinig schelen, of ik stierf, mijn hoofdkussen (al gedurig vol onrust) omkeerende, of ik bezweek, mij in mijn slaap onophoudelijk omgooiende. Ik zit maar op het dak van mijn vaartuig, zonder dat het behoorlijk van een *djalampa* (dakbeschutting) voorzien is. (Zoo weinig geef ik om het leven!). Ik zit eenzaam op de mat van het binnenste eener prauw, zonder adem te halen. Er daalt een tranenregen neder, getuigende van mijn verlangen naar u; en het is, als vernam men het geflikker van een huiveringwekkenden bliksem (zoo hevig is mijn gesnik).

»Ware er slechts een zuidenwind; of woei er maar een zacht westenwindje, zoo zou ik haar daarmede toezenden mijn voortdurend verlangen, zoo zou ik daaraan voor haar ter hand stellen mijn nimmer eindigende begeerte, om met haar vereenigd te worden. Gij, o wind! doe deze vracht behouden tot haar komen. Gij, o westenwind! leg die voor haar neder.

»Dan zal de meesteresse van mijn hartzeer een woord spreken, dat stellig niet hard is om te hooren. Dan zal de vorstin, die de lust is mijner oogen, een woord uit haren mond doen gaan, een woord dat liefelijk is om te vernemen.

»Wat voor hartstocht" zoo zal zij spreken »is daar aan mijne zijde neergelegd? Wat voor zielsverlangen is daar voor mij gesteld?"

»Dan moet gij antwoorden:

»Dàt is de bede van hem, die steeds voortgaat u te beminnen. Dat

is het zielsverlangen van hem, die niet ophoudt een welgevallen in u te hebben. Kom gij toch in de djadjarang aan zijne zijde zitten. Nader toch tot zijne kamer om te slapen.

»Op haar toch is ten slotte van volle toepassing het lied:

»Ik bemin u als een diamant.
»Ik schep behagen in u, als in een smaragd,
»Ik bewaar u als goud in mijn binnenste."

Intusschen zouden wij ons van de maatschappij op Zuid-Selebes een verkeerde voorstelling vormen, als wij meenden, dat de huwbare meisjes daar achter grendel en slot verborgen werden, en Amor nooit gelegenheid had om eens naar hartelust rechts en links zijn pijlen af te schieten. Ook hier heeft men zijn feesten en publieke vermakelijkheden, waaraan groot en klein, mannen en vrouwen deelnemen en de jongelui elkander, zij 't dan ook altijd op een behoorlijken afstand, kunnen gadeslaan. En onder deze festiviteiten is er zeker geen, dat in dit opzicht beter voldoet, dan het jaarlijks terugkeerend *oogstfeest.* De heer Matthes getuigt er ergens van, dat het ruimschoots gelegenheid geeft tot kennismaking en het alzoo dan ook later dikwijls van bruiloften wordt achtervolgd. Op zulk feest, dat, als alle feesten hier, een godsdienstige strekking heeft, verzamelt zich de menigte op het woonerf van het dorpshoofd, waar, nadat men vooraf zijn offers aan de geesten der afgestorvenen heeft gebracht, groote, lange rijstblokken, gevuld met jonge padi (rijst), worden neergezet. Bij ieder blok plaatst zich een oude vrouw, met een bepaald aantal jonge dochters en jongelingen, allen op zijn zondagsch gekleed en zoo vroolijk mogelijk gestemd. Op een gegeven teeken nemen allen hun rijststamper ter hand en weldra is het stampen in vollen gang. Ieder moet daarbij zorgen, dat hij of zij behoorlijk de voorgeschreven maat in acht houdt, wat men zich gemakkelijk maakt door den een of anderen bekenden beurtzang aan te heffen. Niet zelden echter worden er bij zulke gelegenheden allerlei grappen verkocht en raakt daardoor de een of andere vroolijke stampster het spoor bijster, maar dan is dadelijk de oude vrouw bij de hand om de schuldige tot de orde te roepen. Gewoonlijk duurt dit feest drie dagen. Na afloop van het stampen wordt de maaltijd aangericht, die men zoo lang mogelijk tracht te rekken, bevreesd als ieder is, dat men vergeleken zal worden bij een *bloedzuiger die terstond afvalt wanneer hij verzadigd is.* Zoo toch noemt men hier iemand, die dadelijk, nadat hij zijn bekomst heeft, van tafel opstaat en naar huis gaat. In sommige streken, o. a. te Segéri in de Noorderdistricten, heeft er bij gelegenheid van het oogstfeest ook nog een schommelpartij plaats, waaraan bijna uitsluitend jongelieden deelnemen.

Hoe 't echter ook wezen moge, hetzij de jongelui elkander kennen of niet, de beslissing in zake het huwelijk hangt geheel af van de ouders, die ook hier in den regel weinig naar het geluk der aanstaande echtgenooten vragen, maar voor wie de door den jongeling voor zijn vrouw te betalen *huwelijksgift* meestal hoofdzaak is. Wenscht dus iemand te trouwen, of oordeelen alleen zijne ouders dat het tijd voor hem wordt om een eigen huishouding op te zetten, dan rust op deze laatsten de verplichting om van de ouders der uitverkoren bruid het jawoord te vragen. Zoo maar ineens gaat men daartoe echter niet over. Volgens Dr. Matthes zijn de bewoners van Zuid-Selebes schrikkelijk bang om een blauwtje te loopen — wat zij trouwens, gelijk mijne lezers weten, met meer menschen gemeen hebben — en daarom is het hier gewoonte geworden, eerst een vertrouwden vriend in den arm te nemen, en dezen op verkenning uit te zenden. Blijkt het nu dat de ouders van het meisje geen ooren hebben voor de beraamde echtverbintenis, dan laat men zich dit in den regel voor gezegd houden, en troost zich met de gedachte, dat men voor de buitenwereld geheel vrij gebleven is. Is er bij den jongeling werkelijk liefde in het spel, dan gebeurt het ook wel dat hij, in plaats van zich te troosten met het gewone praatje van versmade minnaars: »Schaar mij maar onder de geringen, aan de voeten der ellendigen. Hoe koud het mij ook op het lijf moge vallen, toch zal ik mij aan mijn lot onderwerpen", de stoute schoenen aantrekt en, na herhaalde weigering, door geweld tracht te verkrijgen, wat hem langs vreedzamen weg onthouden wordt. Het door hem gebezigde middel wordt in het Boegineesch *moppôki* en in het Mangkasaarsch *angopokki* genoemd. Het bestaat hierin, dat de jonkman op eene of andere wijze, hetzij op den dag of des nachts in de nabijheid zijner uitverkorene tracht te komen en, nadat hem dit is gelukt, zich naast haar neerzet, om dan met behulp van een sarong beider midden te vereenigen. In deze houding, en met de ontbloote kris in de hand, blijft hij zitten, totdat de ouders zich vertoonen, die nu slechts te kiezen hebben tusschen het jawoord en den dood van hun dochter. Zij zijn Boeginees of Mangkasaar genoeg om te begrijpen, dat de brutale indringer vast besloten is zijne bedreiging te volvoeren, in geval aan zijn aanzoek niet wordt voldaan, en haasten zich dan ook hun toestemming tot het huwelijk te geven. Het komt echter ook voor, dat de ouders blijven weigeren en geweld met geweld trachten te keeren, doch dan kan alleen een wonder hunne dochter uit de klauwen des doods bevrijden. In elk geval ontstaat er door hunne weigering een amokpartij, zooals die op Zuid-Selebes bijna aan de orde van den dag zijn en, gelijk bekend is, altijd, ook voor den verwoeden aanvaller, een bloedigen afloop hebben.

In mijn vroegere schets over het huwelijk op Java en elders, heb ik meermalen over het *schaken* gesproken. Ook op Zuid-Selebes is het niet geheel vreemd, dat verliefde jongelui dit middel aangrijpen om het meisje hunner keuze aan zich te verbinden. 't Is en blijft echter een hoogst gevaarlijke geschiedenis, daar de wet aan de familie van de geroofde volle vrijheid geeft om den roover, zoo zij hem in handen krijgt, zonder vorm van proces af te maken. Dit recht houdt alleen op, waar de overtreder van hooger geboorte is dan het door hem geschaakte meisje. Ook kan in het eerste geval de roover zijn straf ontgaan, door zich bij tijds onder de bescherming van den vorst of van een priester te stellen, die de macht bezitten om het huwelijk ook tegen den zin der ouders te doen inzegenen. Laatstgenoemden moeten zich dan tevreden stellen met een huwelijksgift van *f* 48, terwijl de schaker bovendien eene boete betaalt, waarvan het bedrag op *f* 8 is vastgesteld. Was het geschaakte meisje reeds aan een ander verloofd, dan wordt de bedrogen minnaar met *f* 16 afgescheept, nadat hem eerst de mogelijk reeds gemaakte onkosten voor zijn huwelijk zijn vergoed. Meer kent de wet hem niet toe.

Maar, wij zullen aannemen dat de ouders van het meisje, door den afgezonden vriend gepolst wordende, over den voorgestelden bruidegom tevreden zijn. Dan volgt de officiëele aanvraag, die echter ook al weer niet direct door de ouders van den jongeling geschiedt, maar door tusschenkomst van een ander. Men noemt dit op Zuid-Selebes zeer eigenaardig »een vogeltje laten uitvliegen". De echtgenoot in spe blijft vooreerst geheel buiten de zaak. Verlangt hij naar een gunstigen uitslag, dan kunt gij er zeker van zijn dat hij ergens in de eenzaamheid ronddoolt om alle goede geesten ter hulp te roepen en hun allerhande moois te beloven, in geval zij den afgezant met het jawoord doen terugkeeren; of wel, hij zegt in stilte een van de volksschietgebeden op, als bv.: »Zeil, wil toch niet scheuren! Ankertouw, wil toch niet stuk gaan, opdat wij heenzeilen tot de ontschepingsplaats van het zoet des huwelijks." Wordt zijn bede verhoord, dan zenden zijne ouders den hulpvaardigen vriend nogmaals uit, om te vragen, wanneer de gelukkige bruidegom zijn blijdschap aan den dag mag leggen door zijne aanstaande eenige geschenken thuis te sturen. Liefst ging hij haar een persoonlijk bezoek brengen, maar de adat gedoogt dit niet. Er zijn nog — zoo men ten minste de gewoonte van het land volgen wil, en welk rechtgeaard inlander wil dit niet? — er zijn nog heel wat formaliteiten te vervullen, alvorens de aanstaande echtelingen elkander ongestoord in de oogen mogen zien. De waarde van de zoo even bedoelde geschenken, in het Mangkasaarsch *tjingkarra* en in het Boegineesch *patanra manoe-manoe* geheeten, hangt

natuurlijk af van de meer of mindere gegoedheid van den bruidegom. Hoe rijk het cadeau echter ook zijn moge, de *kokosnoot* en het *sirihblad*, die ook in het leven van deze eilanders zulk een groote rol spelen, mogen daarbij niet ontbreken. Deze *tjingkarra* is echter nog slechts een voorlooper van de *panjoeki*, die eenige dagen later met veel staatsie naar de woning der bruid wordt overgebracht en eindelijk van een derde geschenk, welke laatste plechtigheid onder Boegineezen en Mangkasaren den naam draagt van *bezegeling van 's meisjes jawoord door den bruidegom*. Onder aanzienlijken bestaat deze bruidschat, gelijk wij het geschenk kunnen noemen, voornamelijk uit een metalen schenkblad, een porseleinen schotel, een soort van zijden stof en eenige gouden ringen. Kennen de ouders van het meisje hun fatsoen, dan onthalen zij de overbrengers, die tot de familie van den bruidegom behooren, op een lekkere rijsttafel, waarna men nog een uurtje onder een kop koffie met gebak, bijeen blijft zitten. Het gezelschap amuseert zich dan op recht vroolijke wijze, totdat een der aanwezigen de stoute schoenen aantrekt en de kwestie van de *huwelijksgift* op het tapijt brengt. Nu worden de gezichten opeens ernstig, want, gelijk *geld* voor Boegineezen en Mangkasaren alles is, zoo neemt de som die de aanstaande echtgenoot voor zijne bruid te betalen heeft, eene voorname, zoo niet de voornaamste plaats in in het huwelijkscontract dezer eilanders. Dit is zelfs zoo erg, dat bijna overal de priesterlijke wijding van nul en geener waarde wordt geacht, zoolang de *mas kawin*, zooals men op Java zegt, niet behoorlijk betaald is. De echtverbintenis wordt in dit geval eenvoudig voor onwettig gehouden, weshalve ook de kinderen, die uit zulk huwelijk geboren zijn, uitsluitend het eigendom van de moeder blijven. Men begrijpt dus dat de *sompa*, gelijk de Boegineezen, of *soenrang*, gelijk de Mangkasaren de huwelijksgift noemen, wel geschikt is om het gejoel en gelag aan den feestdisch te doen verstommen.

Evenals elders in Indië, waar muntspecie in omloop is, bestaat ook hier de *huwelijksgift* hoofdzakelijk in geld. Natuurlijk is de som niet bij alle echtverbintenissen even groot. Terwijl onder vorstelijke personen tegenwoordig *f* 500 en meer voor de vrouw moet worden betaald, kunnen geringeren volstaan met een sompa of soenrang van *f* 20, *f* 40 à *f* 50. Voor velen is deze som trouwens al hoog genoeg. Daarbij komt, dat zulk een huwelijksgift niet alleen staat, maar voorafgegaan en gevolgd wordt door tal van geschenken, die mode zijn geworden en daarom moeilijk achterwege kunnen gelaten worden. Slechts bij volslagen armoede stellen zich de ouders van de bruid wel eens tevreden met de huwelijksgift, zonder meer, maar lieden, op deze wijze in den echt vereenigd, moeten dan bij gelegenheid nog al

eens van anderen hooren, dat zij verbonden zijn door een *sompa laboe*, d. i. door een huwelijksgift die, als de zon, ondergaat, en men begrijpt dus, dat er bepaald periculum in mora moet zijn, als zelfs de armste tot dit uiterste overgaat.

Bij de Mangkasaren spreekt men in het onderhavige geval van een *roode huwelijksgift* (soenrang mate), wat de zaak niet beter maakt.

Evenals bij ons, treft men ook op Zuid-Selebes personen aan, die niet van veel omslag houden. Bruidegoms tot dit geslacht behoorende werpen het met hun aanstaande schoonouders op een accoord en trouwen op een wijze, die hier zeer eigenaardig *sorong lêpa-lêpa* wordt genoemd; zij bestaat hierin dat men eenvoudig aan de overeengekomen huwelijksgift een zekere som toevoegt, waarvoor de bruid zich de dingen kan aankoopen die zij anders thuis gestuurd zou krijgen en dan, zonder verder ceremonieel en nog vóór de kerkelijke inzegening van het huwelijk heeft plaats gehad, bij de schoonouders haar intrek neemt. Ik vergat nog te zeggen dat de uitdrukking *sorong lêpa-lêpa* beteekent: *een lêpa-lêpa* (klein soort van vaartuigje) *van wal stooten*.

Het huwelijk tusschen een vorst van het eene en de vorstin van een ander land wordt op Zuid-Selebes *bali-sompa* genoemd, omdat beiden een land mede ten huwelijk brengen en de vrouw dus even goed haar huwelijksgift betaalt als de man.

Tot de eigenaardige gewoonten op Zuid-Selebes behoort, dat de bruidegom een gedeelte van de huwelijksgift terugontvangt, als een kleine vergoeding voor de door hem gemaakte onkosten, terwijl een ander deel aan de bloedverwanten van de bruid geschonken wordt. De rest is een zakduitje voor de aanstaande vrouw.

Is eenmaal het huwelijkscontract in orde, dan moet de tijd worden bepaald, waarop de kerkelijke inzegening door den (mohamedaanschen) priester kan geschieden. Niet elke dag is daarvoor geschikt en soms moet er, betrekkelijk, heel wat tijd verloopen, alvorens het jonge paar het huwelijksbootje instapt. Voor de vrienden, die van feesten houden, is dit niet erg. De geëngageerden, nu bruid en bruidegom, verlangen echter maar naar het einde, is 't niet omdat zij van elkander houden, dan toch zeker omdat zij een heimelijke vrees koesteren voor het *bâloe-râppo-mí*, dat niet één trouwlustig jonkman of jongedochter op Zuid-Selebes zich gaarne hoort naroepen. In de volgende aflevering van *de Gids* vertel ik mijnen lezers, wat zij onder deze drie woordjes te verstaan hebben.

(*Wordt vervolgd.*)

Voor twee jaar met verlof.

DOOR

SALLY.

Ten huize van den resident van S. was receptie. — Geen groote receptie echter, waarop gedanst moest worden, en waarvoor de heeren en dames verplicht waren geweest, buitengewoon toilet te maken, terwijl de residentsvrouw zich den heelen dag 't hoofd had moeten warm maken met de zorg voor het wandelend souper, zoodat zij nauwelijks tijd had gehad, zich zelve in haar geel zijden samaar met zwarte kanten uit te dosschen, voor de eerste rijtuigen 't erf reeds opreden. Neen, 't was maar een gewone maandelijksche receptie, waarop men niets deed dan kaartspelen en niets kreeg dan wijn of brandy-ajer voor de heeren en limonade en angor-ajer voor de dames, die met eenige heeren, die zich wel wilden opofferen, een allergaartje gingen spelen.

Animo tot het spel was er niet veel. Telkens lieten de gasten de kaarten rusten, om eens te praten, want door een buitengewonen samenloop van omstandigheden waren drie van de vijf dames om de allegaartafel gezeten, Hollandsche vrouwen of »njonja tottok", zooals de residentsvrouw haar met een minachtend gebaar noemde.

't Was dus wel jammer, dachten de twee heeren, die deze dames gezelschap hielden, om in zulk een aangenaam gezelschap niets te zeggen dan wat bij 't bankspel te pas kwam, »emble", — »bank", — »triple", enz. te roepen, en verder alleen een praatje te houden over het toilet, over de baboes die lastig waren of over kinderen die tanden kregen of leerden loopen. De eerste luitenant Gastro en zijn vrouw, die ook meespeelden, waren pas uit Nederland teruggekeerd; licht hadden zij iets te vertellen.

»Wij denken er hard over om tegen 't einde van dit jaar ook naar Holland te gaan", zeide de jonge contrôleursvrouw met een half afgunstigen blik op Mevrouw Gastro, haar bevoorrechte buurvrouw, die er in haar nieuwmodisch toilet alleraardigst uitzag.

»Hoe zoo? Je man is toch niet ziek?"

»Dat zoo zeer niet. Maar bij ons ambtenaren gaat het heel anders dan bij de militairen. Een ambtenaar behoeft niet voor een commissie te komen om gekeurd te worden of hij wel ziek genoeg is, om veel kans te hebben nooit terug te komen. Een ambtenaar krijgt zonder dat wel verlof. Buitendien" — voegde zij er voorzichtiger bij — »de dokter zei nog onlangs, dat, als men tien jaar in Indië geweest is, zooals mijn man, men verantwoord is een attest te vragen. Een dokter kan dan de verklaring gerust afleggen. Ieder Hollander heeft het na zoo'n tijd hoog noodig eens weer wat frissche lucht uit zijn eigen land te gaan halen. Niet waar, dokter?"

't Jonge contrôleursvrouwtje keerde zich naar den esculaap der plaats, een man van ongeveer dertig jaar, die 't juist heel druk had om met de dochter van den Resident — de mooie Cora met fluweelzachte oogen en een fijn geelachtig donzig gezichtje (echt *koelit langsap*) — hartenaas te bestudeeren.

»U zegt, mevrouw?" vroeg de aangesprokene, die volstrekt niet gehoord had wat zijn rechterbuurdame tot hem zei.

»Dat het heel noodig voor van Haften is, om eens naar Holland te gaan met twee jaar verlof."

»O zeker, zeker, Mevrouw!"

En de dokter wendde zich weder tot zijn andere buurdame, om haar de eerste grondregels van 't quadrille-spel uit te leggen.

»Je begrijpt, we willen ook wel eens wat anders zien, dan die eeuwige binnenlanden waar men concerten noch comedies heeft, waar men avond aan avond thuis zit, waar men niet op de hoogte van zijn tijd blijft, en waar de eeuwige warmte ons afmat. En, weet je, toen we getrouwd zijn, heb ik eigenlijk in het geheel geen huwelijksreis gedaan; we gingen maar een dag of tien naar Buitenzorg. Maar Karel heeft me beloofd, dat wij in Holland de schade zullen inhalen, dat dan de kinderen bij papa en mama zullen logeeren en wij een heerlijke reis zullen gaan maken naar Parijs, Zwitserland, Tyrol en Italië. O, ik verlang er al naar, om vendutie te houden en te embarqueeren! Wat zullen we den tijd van ons verlof genieten! Enfin, je weet er alles van, want je bent pas terug."

»Ja, *ik* weet er alles van", zei Mevrouw Gastro met een spottenden glimlach.

»Hoe meen je dat?"

»Wel, mij is dat verblijf in Europa erg tegengevallen."

»Hoor je dat, van Haften?" vroeg de contrôleursvrouw aan haar man, die vlak over haar een spel kaarten zat te mêleeren, terwijl hij aan de residentsvrouw zat te vertellen, wat hij al doen en laten zou als hij een paar jaar met verlof in Holland was. — »'t Is Mevrouw Gastro in Holland erg tegengevallen."

«Dat moet wel!" viel de residentsvrouw met een triompheerend glimlachje in. »Hier heeft men bedienden voor alles, daar moet men zelf voor bediende spelen als men het hebben wil zooals men 't gewend is."

»In welk opzicht viel 't u tegen, mevrouw?" vroeg de contrôleur. »Dat het er koud was, wist u toch, en ik verlang juist naar kou; ik zou met Herder kunnen uitroepen: »Sonne, ich bin dich müde!"

»O, niet omdat het er koud is; dat is niets, althans wanneer men maar droog vriezend weer heeft. Voor kou kan men zich dekken. Maar al de lieve vrienden, die je in Holland achterliet, vallen je tegen. Je familie valt je tegen, en jij hen. Al je verwachtingen wordt de bodem ingeslagen, en per slot van rekening hunker je naar 't oogenblik dat je de Hollandsche kust vaarwel kunt zeggen."

»Vertel ons dan eens hoe 't u gegaan is? Of zullen we doorspelen?" vroeg de contrôleur aan de residentsvrouw.

»Neen, laten wij eens hooren!" antwoordde deze, die niets liever had dan dat men iets minder aangenaams of goeds te vertellen had van Holland, die bakermat van zooveel geleerdheid, stijfheid en verwaandheid. »Heeft niemand anders er iets tegen?"

Niemand. De dokter vooral animeerde sterk om te vertellen, en schoof zijn stoel een beetje achteruit om dichter bij het oor van zijn linker-buurdame, de bevallige dochter van de gastvrouw, te komen.

»Je moet weten", zoo begon Mevrouw Gastro, »dat mijn man om een werkelijke, geen voorgewende, aandoening van de lever naar Nederland ging. Wij beiden hoopten dat hij daar wel heel gauw van herstellen zou, en dan zouden wij eens goed van alle genoegens die Holland opleverde profiteeren.

Eerst keken wij naar een goede baboe voor de kinderen uit. We hadden er wel een, maar die was niet te bewegen mede naar de Negeri Blanda te gaan. Geen der bekende baboe Julia's of baboe Mina's was op dat moment te krijgen. Wij deden dus moeite voor een andere, een oudje, dat nog wel nooit in Holland geweest was, maar, uitgelokt door onze mooie aanbiedingen, 't eens wilde probeeren. Zij kwam reeds eenige weken vóór ons vertrek bij ons in dienst, en beviel ons uitstekend.

Wij zouden embarqueeren. Maar nauwelijks voelde het oudje de schommelende beweging der prauw, die ons aan boord zou brengen,

of zij zette een keel op van angst en benauwdheid. »Toewan ampon ini laut! takoet laut!" schreeuwde zij maar. En pas waren wij aan boord, of zij viel zoo lang als zij was op het dek en steunde: »Saja mati, mau poelang."

Er was niet tegen te redeneeren, en of wij al boos werden, 't hielp ook niet, evenmin als vriendelijkheid en mooie beloften hielpen. Baboe was zoo ontsteld en angstig, dat de kapitein ons aanried, haar in Gods naam maar weer naar de haven terug te laten brengen. Wij zouden toch geen dienst van haar hebben.

Wij lieten haar gaan, maar hoe zouden wij voor den volgenden morgen een andere baboe krijgen?

De eerste stuurman wist echter raad. Hij zou er een voor ons »opscharrelen", beloofde hij. Hij moest toch naar den wal.

En hij scharrelde er een voor ons op. Waar vandaan, zal hij wel geweten hebben. Ik merkte al spoedig, dat zij nooit dames of Europeesche kinderen had bediend. Zij was, hoewel buitengewoon donker van kleur, nog jong en mooi, wat mijn man deed vermoeden, dat de stuurman meer op zijn, dan op ons belang had gelet. Er was evenwel niets meer aan te doen; zij moest dus meê.

Weinige dagen nadat wij onder stoom gegaan waren, werd mijn man erg ziek. Geen oogenblik bijna kon ik hem alleen laten, zoodat ik al blij was een baboe in de andere hut, naast de onze, bij de kinderen te hebben, waarvan het jongste nog maar acht maanden oud en bijzonder lastig was; wel zes maal op een nacht werd het wakker. Gedurende de ziekte van mijn man scheen het evenwel heel rustig; ik hoorde het bijna nooit schreeuwen. Maar eens op een nacht hoorde ik in de hut naast mij ons oudste kind bitter schreien en »baboe baboe!" roepen. Verschrikt sprong ik op, om dadelijk de meid, die zeker vast sliep, te wekken, omdat ik vreesde dat mijn man, die ingeslapen was, wakker zou worden, maar geen baboe was er te zien, en tot mijn groote ontsteltenis mijn kleine Piet evenmin. Ik suste Marie zoo goed ik kon, riep in de longroom om baboe, en na een poos verscheen zij met het kind in haar arm en 't schaap sliep rustig. De baboe maakte dus nachtelijke excursies, en had de gewoonte mijn kleinen jongen mede te nemen.

Natuurlijk was van toen af mijn nachtrust, evenals 't vertrouwen in mijn baboe geschokt en kon ik mij nu de buitengewone rustigheid van mijn jongste maar al te goed verklaren. Toen dan ook Gastro zoover beter was, dat hij weder met de andere passagiers op en neer kon gaan, nam elk van ons een der hutten met de zorg van een der kinderen op zich. Baboe mocht nu verder haar gang gaan, zonder kleine njo.

Dat arme kind schreeuwde langzamerhand nacht en dag van den honger. De min had niet mede willen gaan, zoodat hij wel wat plotseling gespeend had moeten worden, en zoolang hij volop melk kreeg ging alles goed, maar toen zoetjesaan de koe al minder en minder gaf, en eindelijk geheel droog werd, moest het schepsel met gortwater, Liebig-extract en Spaanschen wijn, dien ik voor Henri had meegenomen, in 't leven gehouden worden; daar hij alle scheepskost met diepe minachting van zich wees, behalve de ruwe scheepsbeschuit waar hij van afzoog zoo veel er voor een bijna tandeloos wezen af te halen valt. Hij begon er dan ook langzamerhand uit te zien als een verschrompeld oud mannetje; de passagiers hebben het arme kind om zijn onophoudelijk schreeuwen zeker wel honderd maal in effigie over boord geworpen, en als men het hem gevraagd en hij 't begrepen had, geloof ik, dat hij, in 't vooruitzicht van steeds te moeten honger lijden, er niets tegen gehad zou hebben.

Maar wij troostten ons met de gedachte aan Holland, waar alles terecht zou komen, waar de kinderen er uit zouden zien als melk en bloed en waar wij, die nog jong en levenslustig waren, volop zouden genieten.

Ik kende Holland niet anders dan uit mijn herinneringen aan den tijd, toen ik door papa en mama naar Europa gezonden was om daar eerst vier jaar in V. en later twee jaar in Brussel op school te liggen, en toen het mij zoo speet al mijn lieve vriendinnetjes te moeten vaarwel zeggen en naar Batavia terug te moeten. Later, op Java, hoorde ik door zooveel vrouwtjes, die zich in Indië volstrekt niet konden schikken, Holland als het Dorado van beschaafde menschen prijzen en hoorde ik zooveel klachten en zoo weinig goeds over mijn geboorteland, dat ik langzamerhand, onder den indruk van aangename herinneringen aan de vriendelijke families bij wie ik in de vacanties logeerde, meepraatte, tot ergernis van mijn moeder, die, al was zij een volbloed-Hollandsche, zich altoos in Indië gelukkig gevoeld had. Aan boord hadden wij een jong Indisch vrouwtje, dat evenals wij den terugtocht naar Holland deed, en die roemde Holland insgelijks hemelhoog: daar was alles dol goedkoop; daar was alles op gemak en genot ingericht; daar was voor Indiërs het beloofde land.

Wij kwamen in den Helder. Mijn schoonvader en schoonzuster hadden ons daar reeds twee dagen lang gewacht. De eerste (dien ik nota bene nooit gezien had) ontving mij met open armen, en toen ik veilig aan zijn korte armen en aan zijn gebrocheerd vest ontkomen was, schoot de schoonzuster op mij toe, maar om plotseling mij weer los te laten, het jongste kind dat baboe bij zich had, te grijpen en het »nakende wurm", zooals zij 't noemde, in haar shawl te wikkelen,

zoodat alleen een mager gezichtje en groote donkere oogen nog te zien waren. Daarop pakte zij ook Marietje bij de hand, en stoof naar 't logement dat een pas of twintig daarvandaan was.

't Was misschien heel hartelijk gemeend, maar die bemoeizucht maakte op mij geen prettigen indruk; het uiterlijk van de hoekige gedaante met haar aschblond haar en bleek geel gelaat bracht daar zeker het zijne toe bij, en niet minder het gure weer in de zoogenoemde zomermaand.

Was dat nu het heerlijke Holland?

Maar er kwam verandering.

Uit een roezemoes en een chaos landden we weldra in 't huis van mijn schoonouders aan, die in een kleine provinciestad woonden, en nooit zal ik het genot vergeten dat ik gevoelde, toen ik weer in één fatsoenlijk opgemaakt bed kon slapen, en geen lucht van teer, pik, huiden en rauwe koffieboonen mijn reukorganen onaangenaam aandeden. Het weer sloeg om: de zon scheen vriendelijk en helder, de kou verdween, en ik liep in sarong en kabaai door den gang om naar de kinderkamer te gaan waar kleine Piet reeds weer zijn morgengezang aanhief, toen ik mijn schoonzuster tegenkwam, met de sleutelmand aan den arm en een morgenjapon aan. Het genot werd weer gestoord.

»Lieve Hemel, Jeanne!" En 't was of haar gelaat bestierf van schrik. »Durf je zóó door den gang loopen? Als de oppasser je zoo eens zag, of Willem." (Willem was mijn ongetrouwde schoonbroer.)

»En wat dan? Wat zou dat?" vroeg ik verbaasd.

»Lieve meid! In zoo'n costuum! 't Is vreeselijk indecent. Toe, ga gauw weg! Ik hoor Willem den trap opkomen." En mijn schoonzuster, die meer dan een hoofd langer was dan ik, nam mij bij den arm en schoof me weer in mijn kamer terug.

Ik viel schaterend van 't lachen op een stoel neer. Henri, die wakker was geworden en van mij 't geval hoorde, lachte mee. Mijn mooie kain solo, mijn allerliefste fijne witte kabaja met geplooide strookjes en bloedkoralen knoopen, mijn mooie fluweelen met goud geborduurde slofjes uitgekreten voor een indecent costuum! 't Was waar, ik had geen kousen aan. Maar de Hollandsche dame, die zich hierover ergerde, ging in haar jonge jaren dansen in een japon, die ver van de schouders afgleed en waarin geen mouwen waren!

Ik bleef evenwel in mijn indecent pakje naar beneden gaan, omdat ik nog geen Hollandsch morgencostuum bezat, maar om het kiesche gevoel mijner schoonzuster te sparen en mijn schoonbroer en den oppasser geen aanstoot te geven, gebruikte ik kousen en een zijden overkabaai, en mijn schoonmoeder repte zich om voor mij morgenjas-

sen te krijgen. Ik was echter mijn familie veel te »Indisch"; daaraan was niets te doen, en de Indische bloem uit de kampongs van Java was mijn slavin, meende men, al gaf ik er waarlijk geen aanleiding toe. Dat er geen slavernij op Java meer bestaat, wist men natuurlijk niet. Men had, zoo 't scheen, zielsveel medelijden met de baboe, en trachtte haar over haar ballingschap te troosten. Salima werd beklaagd, Salima werd verwend, en Salima werd hoe langer hoe onbeschaamder. Mijn schoonzuster gaf haar een hoed die bij de roode kabaja tjita — een japon wilde Salima niet dragen — kostelijk stond; mijn schoonmoeder trachtte geld bijeen te krijgen om de slavin vrij te koopen!

Toen de kinderen in de kleeren waren gestoken en ook wij ons toilet gewijzigd hadden naar de mode, overlegden Henri en ik eens ernstig, waar wij onzen verloftijd zouden doorbrengen.

In Malmhout, de stad waar zijn ouders woonden, wilden wij ons niet vestigen. 't Was een van die steden, waar nog geen spoor in de nabijheid ligt, waar de menschen stil in een kringetje rondleven zonder zich aan tijdgeest of vooruitgang te storen, waar twee maal per winter een slechte troep »draken" uit de tooneelwereld opvoert, en waar des zomers eenige slechte concerten door de schutterij worden gegeven.

Wij zouden onze tenten in Amsterdam, Arnhem of den Haag opslaan. 't Was een teleurstelling voor de ouders en ook voor mijn schoonzuster, die gehoopt had eens flink te zullen redderen in de huishouding van die Indische lui, maar zij moesten zich dat getroosten. Baboe werd naar haar zonnig land teruggezonden, wij zorgden zelf dat zij te Rotterdam behoorlijk aan boord kwam, en wij gingen op kamers uit."

»Maar ik empareer mij geheel van 't woord, 't is niet beleefd; ik belet het gezelschap om zich aangenamer bezig te houden", viel Mevrouw Gastro zich zelve in de rede en keek de tafel rond.

De dokter echter vond dat volstrekt niet, en anderen drongen er insgelijks op aan, dat Mevrouw Gastro voortvertellen zou.

»Spoedig hadden wij, gedachtig aan ons plan om eens naar genoegen te leven in onzen verloftijd, gemeubileerde kamers in een der nieuwgebouwde straten van den Haag gevonden, en niettegenstaande het hoofdschudden mijner schoonouders, niettegenstaande de luid uitgedrukte bevreemding van hun vrienden en kennissen, niettegenstaande de stekelige insinuaties der schoonzuster, over onhartelijkheid van betrekkingen uit Indië die zelfs na jaren afwezigheid geen behoefte hadden dichtbij hun familieleden te zijn, pakten wij in en trokken naar de hofstad, ondanks de vriendelijke profetie, dat het ons in het »Gomorra van Nederland" niet bevallen zou.

Maar wie der Trojanen geloofde Kassandra vóor het te laat was? En waarom zouden wij anders doen dan zij?

De eerste weken in den Haag ging alles goed.

Wij aten van den kok, hadden een dagmeisje bij de kinderen, die in het frissche Septemberweêr merkbaar bijkwamen, en amuseerden ons met flaneeren door stad en bosch. Hier en daar vonden wij een kennis, en in 't vooruitzicht was de opera.

Het ongeluk echter vervolgde ons. Eerst kregen de kinderen een voor een de kinkhoest, die weken duurde, en het jongste weer evenveel achteruit zette als hij in de eerste maanden bijgekomen was. Onze kamers waren tamelijk goedkoop, ten minste volgens Indische berekening, maar erg ver van 't middenpunt der stad, en daarbij hadden zij allerlei inconvenienten: de schoorsteen op de voorkamer sloeg den rook naar beneden in plaats dat hij hem optrok, en toen Gastro er bij den huisbaas over sprak verklaarde deze, dat het niet aan den schoorsteen lag, maar aan de Indische menschen die geen verstand van kachelstoken hadden! De woning was zoo licht en dicht gebouwd, dat men in den winter onmogelijk bij 't raam kon zitten, zonder te verstijven van de kou. Ons handig dagmeisje bleef uren uit om een of twee boodschappen te doen. Ons wintertoilet viel in aankoop danig tegen, en sloeg een groot gat in Henri's verlofstraktement. Iedereen nam ons beet, omdat we Indischen waren en volstrekt geen prijzen kenden. Ook merkten we al gauw, dat een eerste luitenant waarlijk geen enkelen krommen sprong mag maken, wil hij met zijn verlofstraktement rondkomen in Nederland. Alles was eens zoo duur geworden als toen wij voor acht jaar Nederland verlieten. Dat hadden wij onder het gastvrije dak van onze schoonouders de eerste maanden niet gemerkt. Wij hadden gedaan als 't gevogelte des hemels, dat niet arbeidt en zich niet bekommert om den dag van morgen. Nu voelden wij wat het zeggen wil, van weinig geld zich in Holland te moeten voeden, kleeden en verwarmen.

Pour comble de malheur, werd ook Henri weer minder wel. Zijn lever begon hem te hinderen, en zoodra het voorjaar aankwam, moest hij naar Carlsbad.

Dien winter zijn wij geen drie maal naar de komedie geweest: 't was te duur, de kinderen bleven hoesten, en de dagmeid ging om acht uur 's avonds naar huis en was toch bij hen niet te vertrouwen geweest; bij haar zou de liefde heel gemakkelijk over den plicht hebben gezegevierd. Waar was de oud-Hollandsche trouw der dienstboden in ons vaderland, die ik tijdens ons verblijf in Indië tegenover de dames in de binnenlanden zoo dikwijls geroemd had? En waar was de Hollandsche zindelijkheid der dienstboden uit ons lief vaderland? In één

jaar tijd had ik drie verschillende meiden; maar zij waren zeker even slordig en onzindelijk, zoo niet erger, als onze beruchte zwarte Venus. De eerste vergat na een harer avondwandelingen met een grenadier, dien zij voor haar foerier geruild had, terug te komen. De tweede had een bijzonder zwak voor mijn kleeren en droeg gewoonlijk mijn witte rokken nog eens na, voor zij naar de bleek gingen, zeker om ze de »finishing touch" te geven; de Oostersche dames gooiden haar goed in de wasch als 't nog schoon was. Ook naaide zij mijn kastdoekjes met kanten in haar Zondagschen samaar, om als balayeuse te dienen. Inlandsche doen soms voor de Hollandsche, wat het slecht onderscheiden van het mijn en dijn aangaat, niet onder, maar balayeuses en witte rokken dragen zij niet.

Toen eindelijk mijn man — ik was in den Haag achtergebleven — hersteld was en wij nog een half jaar den tijd hadden vóór ons vertrek naar Indië, zouden we voor een week of wat op reis gaan en de kinderen zoolang aan de zorgen der familie in Malmhout toevertrouwen. Maar we hadden weer buiten het noodlot gerekend. Nauwelijks waren wij in Keulen, of een telegram riep mij terug. De kinderen hadden de mazelen. 't Was een gewone ziekte die ieder kind hebben moet, zeide men, maar ze kwam ons in onzen verloftijd al heel ongelegen. En toen de mazelen over waren, kregen de kinderen nog eens de waterpokken, — en toen zij ook daarvan hersteld waren, was het te laat om nog voor ons genoegen op reis te gaan.

Bitter teleurgesteld, gingen wij naar Indië terug. Wat we voor reizen en genot hadden bestemd, was naar dokter en apotheker gegaan. Van het beloofde land hadden wij weinig meer gezien dan de drie bovenkamers, die te klein waren voor de kinderen om er zich vrij in te bewegen, het allervervelendste stadje Malmhout en, dat is waar, het Haagsche bosch, maar ook hiervoor geeft men zijn vriendelijke woning in Indië niet prijs. Wij hadden nagenoeg niets genoten en zeer veel geleden. Wij waren onze familie ontwend, en vonden de oude vrienden geheel anders dan wij verwacht hadden terug, en toen wij eindelijk weer aan elkander begonnen te wennen, was de verloftijd om, en konden wij onze Indische loopbaan weer beginnen met een groot voorschot op ons traktement.

Afgescheiden zelfs van allen tegenspoed die ons trof, zooals de ziekte der kinderen, zag ik met een zucht van verlichting de vaderlandsche kust in nevelen verdwijnen, en ik vind het gelukkig dat wij weer hier zitten. Hier kan men zuinig leven zonder gierig te zijn en zonder armoede te lijden, want koude kent men hier niet, en wij bekommeren ons niet te veel om de steeds veranderlijke modes, en kennen geen winter-, najaar- of voorjaarcostuum. Zóó zuinig behoeft men hier niet

te zijn of 'er is nog altoos een bord gereed voor een onverwachten gast, nog altoos een bed gespreid voor een logé. Maar wie zich in Holland bezuinigen moet, schaffe de eenvoudige gastvrijheid het eerst af; die post worde het eerst uit de rij der deugden geschrapt. Holland is goed voor de gezegenden der aarde, maar ellendig voor menschen, die van een klein inkomen moeten leven."

»Maar", vroeg de residentsvrouw verbaasd, »hoe leven dàn de menschen in Holland met een klein inkomen?"

»Dat weet ik niet recht, mevrouw! Ik hoor dat veel families niet meer hebben om van te leven, dan wij hadden toen we met verlof waren. Maar zij zijn nooit ruimer gewend geweest. Zij hebben nooit in Indië gewoond, en behelpen zich met weinig ruimte en weinig lucht en verdragen de kou met weinig kleeding. Zij weten niet anders of 't hoort zoo, en ook wij zouden ons langzamerhand in al dat noodzakelijk kwaad wel hebben geschikt, hadden wij in Holland moeten blijven. Gelukkig was dit het geval niet."

»Ga jelui dan nooit terug naar 't vaderland?" viel mevrouw van Haften haar in de rede.

»Mevrouw heeft er voorgoed genoeg van," antwoordde de residentsvrouw, »en ik verlang ook niet naar Holland. Ik zeg altoos tegen mijn man: 't is hier veel beter; wat dáár is, hebben wij gehoord."

»Pardon, mevrouw! Voor den Resident, die spoedig op zijn lauweren kan gaan rusten, en voor u, die, wanneer u in Holland komt, alles kunt genieten wat er te genieten valt, die kunt gaan reizen, een mooi huis kunt bewonen, naar opera's, concerten en partijen kunt gaan, die u niets hebt te ontzeggen, is 't een andere zaak. Wie fortuin heeft doet dwaas in Indië te blijven, maar wie 't niet heeft doet dwaas er van daan te gaan. Vooral voor een paar jaar", voegde Mevrouw Gastro er zuchtend bij.

Toen men des nachts tegen twaalf uur uiteenging, bood de dokter, die in een vrij opgewonden toestand scheen, den contrôleur en zijn vrouw een plaats in zijn rijtuig aan.

»'t Was geen brillant tafereel dat onze luitenantsvrouw van 't vaderland ophing", zei hij lachend tot mevrouw van Haften. »Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. Ik amuseerde me kapitaal van avond. Mevrouw Gastro heeft me een grooten dienst gedaan met haar waarschuwend verhaal. Ik zal 't onthouden."

»Ja," antwoordde de contrôleur glimlachend met een schuinschen blik op zijn overbuurman, »zij heeft je een kapitalen dienst bewezen, ofschoon ik niet geloof dat je precies zoudt kunnen navertellen, wat zij gezegd heeft."

»Misschien niet, maar zooveel is zeker dat ik met mijn reis naar Holland niet zal wachten tot ik vader van een paar kinderen ben. Ik zal met mijn vrouw naar Holland gaan bij wijze van huwelijksreis; dat is beter en voordeeliger ook. Brenti Koetsir! bawa poelang toewan controleur. Ik stap hier maar uit en ga verder te voet. Bonsoir; wel thuis." En onze esculaap sprong uit zijn rijtuig en wandelde in het maanlicht voort. Van Haften boog zich uit het rijtuig voorover, tot hij zijn vriend uit het oog verloor.

»Je hoeft niet te vragen wie hem op zijn tocht naar het moederland volgen zal. De kerel heeft gelijk, vind je ook niet vrouwtje? Maar wat kijk je sip! wat is er?

»Lieve Karel" — en mevrouw lei de hand op den arm van haar man — »alles wel beschouwd ...."

»Nu, wat kind?"

»Zou je je leverziekte niet kunnen uitstellen tot de kinderen wat grooter zijn of jij wat hooger in rang bent geworden?"

De spoorwegtarieven op Java.

DOOR

A. BARON SLOET VAN OLDRUITENBORGH.

Toen de eerste werkzaamheden aan de spoorwegen op Java begonnen (lijn Vorstenlanden, in 1862/3) werd die onderneming met algemeen welgevallen begroet. Een ieder zag daarin het einde van den achterlijken toestand, waarin communicatie- en transportmiddelen verkeerden, en een eersten stap om Java te doen deelen in de voorrechten, welke aan Nederland geschonken waren door spoorwegen, die toen grootendeels bekostigd werden uit de baten, welke de kolonie afwierp.

Om met een paar woorden te wijzen op de redenen van die groote vreugde, vermeld ik hier alleen, dat op Java geen enkele rivier gekanaliseerd is, dat er geen enkel afvoerkanaal voor producten gegraven is, en dat met uitzondering van de tijdelijk bevaarbare Solo-, Kediri- en Serajoe-rivieren, alle landbouwproducten derhalve per as, met draagpaarden of met koeli's moeten worden vervoerd.

Menigeen, die het voorrecht niet heeft genoten Java te zien, en die daarentegen het prachtige Hollandsche kanalennet en de talrijke Nederlandsche spoorwegen uitstekend kent, zal het moeielijk vallen om zich voor te stellen dat in vele streken van Java belangrijke landbouwproducten niet geteeld kunnen worden, omdat de transportkosten er meer bedragen dan de waarde der producten zelve. Ketella, b.v., een soort van aardappelen, hetwelk een uitstekend volksvoedsel is, kost, van 70 tot 80 cents per pikol in Madioen, Kediri, Solo, Djokja, enz., terwijl de prijs van het transport naar de strandplaatsen meer dan het dubbele bedraagt. Aan cultuur van dit product voor afvoer valt dus niet te denken.

Als reiziger in de binnenlanden van Java overkomt u, dat voor het vervoer van een enkelen grooten koffer 4 man gevorderd wordt die bovendien niet meer dan 8 of 9 uur afstands per dag kunnen afleggen en *f* 9 à *f* 10 per man eischen voor het traject Soerabaja —Madioen. Van zoodanig middel van vervoer kan voor producten geen sprake zijn, eensdeels omdat de kosten gewoonlijk *f* 1 per man en per dag bedragen voor 40 kilo's, en ten andere, omdat geen voldoend aantal dragers te vinden zoude zijn.

Als een ander voorbeeld van de bezwaren die de industrie op Java ondervindt door de gebrekkige vervoermiddelen, wijs ik op de periode vóór den aanleg van spoorwegen, toen in de Vorstenlanden geen zware molens of groote stoomketels konden worden opgesteld, omdat die over land niet te vervoeren waren.

Ik zag persoonlijk een gedeelte der werktuigen van de suikerfabriek Malang Djiwan, van Prins Mangkoe Negoro, acht maanden lang op de Solo-rivier, in prauwen, vastzitten, omdat het korte seizoen van bevaarbaarheid dier rivier verstreken was, toen de prauwen pas één maand van Soerabaja vertrokken waren, terwijl de geheele reis naar Solo stroomopwaarts bijna 2 maanden vorderde. De aanplant van een geheelen oogst ging door die vertraging verloren.

Hoe de industrie, niettegenstaande al die bezwaren, zich heeft kunnen staande houden, moet verwondering baren.

Ik moet hier aanstippen, dat men vele zaken op Java in stand gehouden heeft, alléén omdat men hoopte, dat de aanleg van spoorwegen de bestaande bezwaren zoude uit den weg ruimen, en nieuwe levensvatbaarheid zoude schenken aan de betrokken ondernemingen.

Later zal ik aantoonen, in hoeverre die verwachtingen werden bevredigd.

Na den aanleg van den spoorweg Semarang—Vorstenlanden verliepen er weder vele jaren, voordat er aan de lijnen in den Oosthoek en de Preanger-Regentschappen van staatswege werd begonnen.

De aanleg door den Staat werd veelal met groote ingenomenheid gezien.

De ondervinding bij den spoorweg—Vorstenlanden toch had doen gevoelen, dat aan de exploitatie van die lijn bezwaren verbonden waren, voortspruitende uit geheel exceptioneele tarieven, welke de Regeering voor die maatschappij had goedgekeurd, maar welke men verwachtte dat de Staat zoude vermijden. De Regeering was toch nu geheel vrij, de tarieven naar de eischen der exploitatie en der wetenschap vast te stellen en te wijzigen, hetgeen bij de tarieven op de lijn naar de Vorstenlanden niet meer het geval was.

De openbaarmaking van de tarieven, vastgesteld bij Gouvernements-

besluit van den 13en Februari 1881, No. 22, was voor Java een groote teleurstelling.

De tarieven voor de staatsspoorwegen waren blijkbaar in vele opzichten op die van de lijn—Vorstenlanden geschoeid, en weken ver van de Nederlandsche af.

Terwijl bij de Nederlandsche staatsspoorwegen tarieven in toepassing worden gebracht, volgens welke de vracht betrekkelijk vermindert naarmate de afstand waarover moet worden vervoerd langer is, eischt de Regeering bij de Java-staatsspoorwegen dezelfde vracht over alle afstanden.

In Nederland worden speciale overeenkomsten gesloten met personen, die groote partijen, van 100 tot 1000 ton, te vervoeren hebben, en bestaan er voor bijna alle voorwerpen en producten wagenladingsklassen. Op de Java-staatsspoorwegen zijn slechts voor enkele artikelen, welke voor de industrie van geen belang zijn, als: afval en dierlijke mest (boomschors), breuk- en rolsteenen, vloertegels, gestampte steen, dakpannen, dedak, drinkwater, duikerbuizen (aarden), ertsen, gras, grint, hout, schaaldeelen, dolken en brandhout, oud en ruw ijzer, kalk, katjangloof, katjangkoeken, zemelen, ketella, obi, klappernoten en vezels, lompen, sintels en zaagsel, zand, cokes, steenkool, enz., wagenladingstarieven toegestaan, terwijl op alle andere vrachten bij vervoer per wagenlading slechts een geringe reductie van 6 % wordt verleend.

Ik wensch nu:

1°. de spoorwegtarieven op Java met die in andere landen en koloniën te vergelijken;

2°. de vraag te behandelen of op Java het personen- en goederenvervoer zóó gering is, dan wel de aanleg- en exploitatiekosten van spoorwegen zóó hoog zijn, dat die spoorwegen zonder exceptioneele tarieven geen winst kunnen afwerpen, en

3°. de gevolgen te bespreken welke men èn voor de schatkist èn voor handel en nijverheid van het invoeren van matige tarieven op Java, zou mogen verwachten.

I.

Alle spoorwegtarieven worden berekend en opgemaakt volgens een bepaalden grondslag, die den technischen naam van »barême" draagt.

Bij den Java-staatsspoorweg is die barême niet, zooals bij de Nederlandsche staatsspoorwegen, in alle voorkomende gevallen gevolgd. Uit een ontleding van de gepubliceerde tarieven blijkt, dat de barême per 1000 kilo en per kilometer bedraagt:

Ijlgoed.		Vrachtgoederen.				Wagenladingskl.	
1.	2.	1.	2.	3.	4.	5*a*	5*b*
f 0.32	0.24	0.16	0.12	0.10	0.08	0.06	0.05

Vast recht, dat bij de Nederlandsche staatsspoorwegen wordt gevorderd, en differentieel tarief bij groote afstanden, kent men op Java bij de staatsspoorwegen niet.

Ook zijn de vrachten voor afstanden beneden de 5 kilometer geheel abnormaal berekend. Nu eens zijn de vrachten verhoogd, dan weer verlaagd, zooals dat het beste uitkwam. Zoo heeft men voor 1 kilometer: *per ton.*

f 0.40	0.20	0.20	0.10	0.10	0.10
Voor 2 kilometer: *per ton*					
f 0.40	0.30	0.20	0.15	0.10	0.10
Voor 3 kilometer: *per ton*					
f 0.33^{4}	0.26^{6}	0.16^{6}	0.13^{3}	0.10	0.10
Voor 4 kilometer: *per ton*					
f 0.35	0.25	0.17^{5}	0.12^{5}	0.10	0.10

Voor de Nederlandsche staatsspoorwegen is daarentegen het volgende barême gevolgd bij rechtstreeksch verkeer.

Vast recht voor 1000 kilo:

	Ijlgoed.	Stukgoed.	Wagenladingskl. A.	B.	C.
	2.00	1.00	0.90	0.80	0.70
Laden en lossen . .	0.50	0.50	—	—	—
1 à 50 Kilo. .	0.10	0.06	0.04	0.03	0.02
50 „ 150 „ . .	0.09	0.05	0.03	0.02	0.01
150 „ 250 „ . .	0.08	0.04	0.02	0.01	0.01
250 en hooger . .	0.07	0.03	0.01	0.01	0.01

Op de staatsspoorwegen bedragen de kosten van ijlgoed dus:

In Nederland:		Op Java:	
20 Kilom.	4.50	6.40	4.80
50 „	7.50	16.—	12.—
100 „	12.—	32.—	24.—
150 „	16.50	48.—	36.—
200 „	20.50	64.—	48.—

Voor vrachtgoederen per ton zijn de tarieven als volgt:

Staatssp. Nederl. in rechtstreeksch verkeer.		Staatssp. Java. 1.	2.	3.	4.	
20 Kilom.	2.70	3.20	2.40	2.—	0.60	6 % korting voor 8000 kilo.
50 „	4.50	8.—	6.—	5.—	4.—	
100 „	7.—	16.—	12.—	10.—	8.—	
150 „	9.50	24.—	18.—	15.—	12.—	
200 „	11.50	32.—	24.—	20.—	16.—	

Wagenladingsklasse:

Staatssp. Nederland in rechtstreeksch verkeer.	A.	B.	C.	Staatssp. Java. A.	B.	
20 Kilom.	1.70	1.40	1.10	1.20	1.—	minimum *f* 2.50.
50 „	2.90	2.30	1.70	2.—	2.50	
100 „	4.40	3.30	2.20	6.—	5.—	
150 „	5.90	4.30	2.70	9.—	7.50	
200 „	6.90	4.80	3.20	12.—	10.—	

Het tarief van den spoorweg Semarang—Vorstenlanden is nog hooger dan dat van den staatsspoorweg op Java; op die particuliere lijn betaalt men voor ijlgoederen *f* 0.65 per ton en kilometer tegen 0.32 en 0.24 bij de Java-staatsspoorwegen. Voor vrachtgoederen heeft men slechts 3 klassen, tegen 6 bij de Staatsspoorwegen, beloopende *f* 0.16, 0.10 en 0.05; daar echter alle stapelproducten in de hoogste of 1e klasse vallen, zoo is het tarief nog hooger in de toepassing dan dat van den Java-staatsspoorweg.

In andere landen vinden wij het volgend barême in werking:

Egypte:

	1	2	3	4	5	6	7 klasse
10½ Kilom. .	2.80	2.10	1.40	1.05	0.70	0.49	0.28
198 „ .	19.32	13.74	9.26	6.57	4.38	3.18	1.39.

Réunion:

Vast recht per ton. . .	fr. 4 —	
1e klasse per ton kilom.	„ 0.15	Suiker, rijst, koffie, cokes, brandhout, steenkolen.
2e „ „ . „	„ 0.12^5	
3e „ „ „	„ 0.10^5	

of herleid in Ned. courant (208 fr. = 100 gulden):

Vast recht	*f* 1.94
1e klasse	„ 0.07^2
2e „	„ 0.06^{01}
3e „	„ 0.04^{81}

Het vervoer kost derhalve op het eiland Réunion:

	1e klasse.	2e klasse.	3e klasse.
10 Kilometer	2.66^{21}	2.54^{1}	2.42
20 „	3.38	3.14	2.90
50 „	5.55	4.94	4.14^{5}
100 „	9.16^{1}	7.94	6.35
150 „	12.77	10.95	8.55^{5}
200 „	16.38	13.95	10.76

De goederentarieven, vigeerende in Britsch-Indië, zijn vermeld in bijlage N°. 7.

Ten einde het groote verschil tusschen de verschillende barêmes beter te doen uitkomen, heb ik daarvan een graphische voorstelling gemaakt, die elkeen in staat stelt om dadelijk, met een oogopslag, het verschil van barême te zien tusschen de Nederlandsche en Javasche Staatsspoorwegen, welk document hierachter als bijlage volgt.

Ik moet daarbij de opmerking voegen, dat de classificatie van de vrachtgoederen zooals die op Java plaats vindt, de gevolgen van de barême nog veel drukkender maakt, dan uit de graphische voorstelling blijkt.

Zoo betaalt men voor *suiker* en *koffie*:

op de Ned. Ind. Spoor 1e klasse 16 cent,
„ „ Staatsspoor Java 2e „ 12 „
„ „ Staatsspoor in Nederland bij zendingen van meer dan 5000 kilo, wagenladingsklasse A 6, 5, 4 of 3 cent; zijnde naar gelang van den afstand waarover vervoerd wordt.

In Egypte betaalt men voor suiker, 6e klasse 6.6 cent
koffie, 5e „ 10.— „
Op Réunion . . . . 5e „ $7^{21}/_{100}$ „

Voor *rijst* is het tarief
op den Ned. Ind. Spoorw. . . IIe klasse 10 cent
„ „ Staatssp. Java . . . . IIIe „ 10 „

Voor padi betaalt men bij de N.-I. spoorwegmaatschappij evenveel als voor rijst, en op den staatsspoorweg 8 cent; maar op den Staatsspoor in Nederland zelf geldt voor Granen (Rijst uitgezonderd) Tarief N°. 2. (6, 5, 4, 3 cent); terwijl men

in Egypte volgens de 7e klasse $2^{66}/_{100}$ cent, en
op Réunion „ „ 1e „ $7^{21}/_{100}$ „ betaalt.

Omtrent het *personentarief*, dat op Java slechts drie klassen bevat, kan ik zeer kort zijn.

De barême van verschillende landen zijn voor:

1e klasse per kilometer:		
Ned. Staatssp.	vanaf 10 kilom.	*f* 0.05
Java	„ „ 10 „	„ 0.10
Ned. Ind. Spoor	„ „ 10 „	„ 0.10
Réunion	„ „ 10 „	„ 0.12
Britsch Indië (Staatsbanen)		0.11^{3} en 0.07^{5}
Egypte		*f* 0.12^{5}
2e klasse:		
Nederland		„ 0.04
Java		„ 0.06
Ned. Ind. Spoor		„ 0.06
Réunion	10 kil.	„ 0.07^{2}
Britsch Indië		*f* 0.07^{3} tot 0.03^{15}
Egypte		*f* 0.08^{4}
3e klasse:		
Nederland		„ 0.02½
Java	10 kil.	„ 0.02
Ned. Ind. Spoor		„ 0.02
Réunion		„ 0.02^{88}
Britsch Indië (3e en 4e klasse)		„ 0.01^{2}
Egypte		„ 0.05^{04}

De groote verschillen, die men waarneemt bij de goederentarieven bestaan bij de personentarieven 2e en 3e klasse derhalve niet. Integendeel, het blijkt, dat de cijfers voor de *derde* klasse op Java lager zijn dan in Nederland. Voor het goederenvervoer echter is het tarief, vastgesteld bij besluit van Februari 1881, hooger dan in alle landen der wereld.

Wij zullen nu bij de behandeling van het tweede punt nagaan, of er voor zoodanige afwijking gegronde redenen zijn.

II.

Nu en dan hoort men beweren, dat Java een geheel exceptioneel land is, waar de regelen der staathuishoudkunde en die, welke in 't algemeen elke maatschappij beheerschen, niet van toepassing zijn.

Zoo beweerde men bij den aanleg van de spoorwegen in 1863, en de stelling wordt ook nu nog wel verdedigd, dat de rentabiliteit

der spoorwegen op Java alleen afhankelijk is van het goederenvervoer, en dientengevolge de vrachten zóó hoog moeten worden gesteld, dat ze nagenoeg gelijk staan met de betaling per kar of per pikolpaard.

De versnelling bij den afvoer zou het bestaande goederenvervoer zonder twijfel aan den spoorweg bezorgen, meende men. Om iets van de inlandsche bevolking te trekken, werd het tarief voor de reizigers 3e klasse, zelfs 20 % lager gesteld dan in Europa; aan toeneming van vervoer van landbouwproducten door lage vrachtprijzen schijnt *niet* gedacht te zijn.

Trouwens de eerste, op Java geopende spoorweg, te weten de lijn Semarang-Vorstenlanden, verkeerde bij de vaststelling van de tarieven in een weinig gunstigen financiëelen toestand, die aan de directie de verplichting oplegde, om vóór alles te beproeven directe ontvangsten te verkrijgen. Elke industriëele maatschappij zou evenzoo gehandeld hebben. Door het gemis van alle andere middelen van vervoer zijn de vrachten voor producten dan ook vastgesteld kunnen worden op een cijfer, zóó hoog dat vele ondernemingen in de Vorstenlanden ternauwernood genoeg opbrengen om die te kunnen blijven betalen. Ik zoude suikerondernemingen kunnen opnoemen die *f* 40 000 tot *f* 60 000 's jaars vracht betalen, gerekend à *f* 2 — en *f* 2½ per pikol suiker, welke gemiddeld niet meer dan *f* 14 — waard is, of 15 à 20 % van de waarde van het product.

Ongeacht die hooge vrachtprijzen — dit leeren ons de verslagen der Ned. Ind. Spoorwegmaatschappij, — beloopt het personenvervoer 30 % van de ontvangsten voor vrachtgoederen, (*f* 527 282 — tegen *f* 1 719 645) Van het personenvervoer komt 64 % op de 3e klasse (*f* 337 994 58) volgens het verslag over 1878. Het lage tarief 3e klasse voor personenvervoer bracht dus een cijfer op, hooger dan men had verwacht.

Zoowel die opbrengst als het cijfer der vervoerde passagiers, zijnde 928 084 reizigers 3e klasse, op een totaal van 981 151, levert een duidelijk bewijs, dat op Java, evenals in Europa, goedkoope transportmiddelen het verkeer voortdurend doen toenemen.

Dat zoodanige vermeerdering bij goedkoop g o e d e r e n-transport op Java *niet* zal plaats vinden, zal wel niet kunnen worden volgehouden. Men behoeft zich slechts te herinneren, dat de meeste landbouwproducten op Java een groot volume beslaan, weinig waarde bezitten, en door den vorm van het eiland over groote afstanden moeten worden vervoerd:

Padi	kost in de binnenlanden	*f* 1.80	à	*f* 2.50	per	pikol.
Rijst	„ „ „ „	„ 3.—	à	„ 4.—	„	„
Ketella	„ „ „ „	„ 1.80	à	„ 2.50	„	„
Obi	„ „ „ „	„ 2.—	à	„ 2.50	„	„
Djagong (Maïs)	„ „ „ „	„ 2.—	à	„ 3.—	„	„
Kedelee	„ „ „ „	„ 4.—	à	„ 5 —	„	„

De inlandsche landbouwer, die het meest door goedkoopen afvoer van die producten zal gebaat worden, moet 60 tot 150 kilometer afleggen, om op de hoofdplaatsen te komen, waar hij voor zijn product de beste markt vindt. Bij de vigeerende tarieven valt dus aan vervoer van producten van den inlandschen landbouw bijna niet te denken.

De verslagen van de Ned. Ind. Spoorwegmaatschappij en die van de Staatsspoorwegen wijzen dat dan ook uit; immers, het vervoer gedurende 1879 bedroeg op de lijn Semarang—Vorstenlanden:

voor *inlanders* . . . . 33 748 ton opvoer
„ „ . . . . 5 700 „ afvoer
„ *Europeanen* . . . . 46 928 „ opvoer
„ „ . . . . 89 507 „ afvoer;

op de lijn Batavia—Buitenzorg:

voor *inlanders* . . . . 13 814 ton opvoer
„ „ . . . . 6 917 „ afvoer
„ *Europeanen* . . . . 18 830 „ opvoer
„ „ . . . . 6 829 „ afvoer

De *opvoer* van padi, gewis het grootste handelsartikel der inlandsche bevolking, bedroeg in 1879:

in de Vorstenlanden . . . . 112 ton, en
die van aardvruchten en groenten . . . . 760 „

De lijn Batavia—Buitenzorg voerde op:

padi . . . . 165 ton.
aardvruchten . . . . 131 „

De *afvoer* was op de lijn Semarang—Vorstenlanden:

padi . . . . *Nihil*
aardvruchten . . . . 201 ton, en

op de lijn Batavia—Buitenzorg:

padi . . . . 65 ton.
aardvruchten . . . . 3321 „

Bij de Staatsspoorwegen Soerabaja—Pasoeroean—Malang bedroegen in 1879 de afvoer èn de opvoer samen

van padi . . . . $1^1/_4$ ton.
„ aardvruchten . . . . $74^1/_2$ „
„ rijst . . . . 1758 „

Wanneer men tegenover deze cijfers stelt het getal der inlandsche bevolking en de vermoedelijke productie van rijst, padi en aardvruchten in de residentiën, welke door de spoorwegen doorsneden worden, dan komt men tot de overtuiging, dat er tegen het benuttigen van de spoorwegen voor den afvoer van de landbouwvoortbrengselen der inlandsche bevolking groote bezwaren moeten bestaan.

De bevolkingsstaten, door de Regeering gepubliceerd, raadplegende ten aanzien der lijn Semarang—Vorstenlanden, vinden wij:

voor Solo . .	106 587	inlanders,	3 927	vreemde Oosterlingen.
„ Klatten .	327 090	„ ,	1 218	„ „
„ Semarang.	278 554	„ ,	11 776	„ „
„ Salatiga .	251 014	„ ,	1 779	„ „
„ Djokja. .	45 982	„ ,	± 2 005	„ „
„ Kalassan .	83 493	„ ,		
	1092 720		20 705	

Totaal. . 1 113 425.

Ten aanzien der lijn Batavia—Buitenzorg vinden wij:

voor Buitenzorg. . .	363 678	inlanders,	10 222	vreemde Oosterlingen.
„ Batavia. . . .	68 822	„	24 331	„ „
„ Meester Cornelis.	192 789	„	10 534	„ „
	625 289		45 092	

Totaal. . 670 381.

Ten aanzien der lijn Soerabaja—Pasoeroean—Malang eindelijk vinden wij:

voor Soerabaja. .	280 398	inlanders,	7 622	vreemde Oosterlingen.
„ Sidoardjo. .	336 217	„	1 333	„ „
„ Bangil. . .	168 038	„	1 432	„ „
„ Pasoeroean .	200 037	„	3 166	„ „
„ Malang . .	281 358	„	1 597	„ „
	1 266 048		15 150	

Totaal. . 1 281 198.

Laten wij nu de padi-productie nagaan!

De opbrengst schatten wij voor Solo en Djokja, samen groot 169 □ geogr. mijlen op ± 400 000 ton.

Semarang, groot 44 □ geogr. mijlen produceert volgens het Regeeringsverslag, Staat QQ, 6 783 695 pikol, of wel 424 000 ton van 261 000 bouw sawahs).

Voor Batavia, Buitenzorg en Meester Cornelis, samen 123 □ geogr. mijlen, ramen wij 300 000 ton.

Soerabaja, dat 102 □ geogr. mijlen beslaat en 250 000 bouws sawah heeft, brengt volgens het Regeeringsverslag 5 717 000 pikol of 357 300 ton op.

Pasoeroean, Malang en Bangil, samen 97 □ geogr. mijlen met 68 000 bouws sawah, produceeren 2 583 200 pikol = 161 400 ton.

Het totaal van de padi-productie is 1 642 700 ton.

Als men veronderstelt, dat niet meer dan $^1/_{10}$ van deze productie of 164.270 ton in den vorm van padi ten vervoer zal worden aangeboden en men tegenover dit cijfer plaatst wat op de drie lijnen open afgevoerd *is*, nl.

227 ton op de lijn—Vorstenlanden
65 „ „ „ „ Batavia—Buitenzorg
$2^1/_2$ „ „ „ „ Soerabaja—Malang of samen slechts $344^1/_2$ ton, dan kan men niet zeggen, dat de inlander voor zijn padivervoer aan den spoorweg veel heeft.

Wanneer men verder berekent, dat de aardvruchten en tweede gewassen, die in Soerabaja en Pasoeroean op de aldaar beschikbare 64.000 bouw tegal-velden worden voortgebracht, gerekend tegen 1½ ton of 24 pikol per bouw, minstens 96.000 ton bedragen, terwijl slechts 149 ton is vervoerd, dan blijkt, dat ook *die* voortbrengselen, tegen het vigeerend tarief, per spoor *niet* verzonden kunnen worden.

Van een anderen kant bevatten al die cijfers het bewijs, dat voor de bestaande spoorwegen reeds dadelijk groote hoeveelheden producten en personen ter vervoer beschikbaar zijn, en neemt men daarbij in aanmerking, hoeveel duizenden bouws er jaarlijks nog onbeplant blijven, omdat goedkoope transportmiddelen ontbreken, dan zal de wenschelijkheid van een belangrijke verlaging der tarieven wel niet nader aangetoond behoeven te worden.

Ik heb eene graphische voorstelling gemaakt van de kosten van vervoer in Pasoeroean, *vóór* en *na* de opening van de Staatsspoorwegen: daaruit blijkt, dat het vervoer per spoor kostbaarder is dan *per kar* (bijlaag No. 3).

Een andere graphische voorstelling betreft de prijzen die op *Java* door het Gouvernement worden betaald voor den afvoer van koffie over een gelijken afstand per spoor en per kar (bijlaag No. 3); dit document toont, dat de spoorwegaanleg zelfs voor de Regeering geen verlaging in de afvoerkosten heeft ten gevolge gehad, en dus tot nu toe op de inkomsten van de schatkist geen invloed heeft uitgeoefend.

Zijn wellicht de kosten van aanleg der Java-staatsspoorwegen buitengewoon hoog?

Wij zullen ze stellen tegenover die der Nederlandsche Staatsspoorwegen.

Uit de verslagen van de Nederl. spoorwegen blijkt, dat

de lijn	Arnhem—Zutfen	per kilometer kost	ƒ 140.857
„ „	Zutfen—Meppel	„ „ „	„ 85.794
„ „	Meppel—Leeuwarden	„ „ „	„ 83.917
„ „	Leeuwarden—Harlingen	„ „ „	„ 84.371
„ „	Grens Hanover—Groningen	„ „ „	„ 106.900
„ „	Rotterdam—Zwaluwe	„ „ „	„ 585.876
„ „	Rotterdam—Zwaluwe met inbegrip der bruggen	„ „ „	„ 711 808

Zonder rollend materieel (Staatsbegr. 1881) komt in Nederland de kilometer gemiddeld op ƒ 187 714 te staan.

Op Java daarentegen heeft de geheele lijn Soerabaja—Pasoeroean—Malang *met* het rollend materieel gekost ƒ 9 494.958 — of per kilometer (zie het verslag over 1879) — ƒ 84 900— of *zonder* rollend materieel ± ƒ 75 000— per kilometer. Volgens ontvangen berichten, zal de lijn Soerabaja—Solo (zonder rollend materieel) niet meer kosten dan ƒ 60 à ƒ 65 000 per K.M.

De kosten van aanleg der staatsspoorwegen blijken dus op Java slechts 40 % van de kosten der staatsspoorwegen in Nederland te bedragen.

Wat de kosten van exploitatie betreft, in de verslagen der Ned. Ind. Spoorwegmaatschappij en in die, welke de Regeering heeft gepubliceerd over 1878, 1879 en 1880, vinden wij voor

Ned. Ind. Spoorwegmaatschappij	1878	ƒ 14.24
	1879	„ 13.86
	1880	„ 14.70
Batavia Buitenzorg	1878	ƒ 11.20
	1879	„ 12.44
	1880	„ 14.13
Staatsspoorweg Pas.—Malang—Soerabaja	1878	ƒ 8.13
	1879	„ 10.24
	1880	„ 11.08[1]

met inbegrip van 32 kilometer op de lijn Sidoardjo-Modjokerto.

In Nederland bedragen de exploitatiekosten bij de Staatsspoorwegen per dag-kilometer ƒ 12 29[001].

Vermits het een zeer ongunstige toestand is, bij een spoor tevens een gedeelte van een nog niet voltooide lijn te exploiteeren, moet de exploitatie van het 32 kilometer lange stuk der lijn Sidoardjo—Kediri op de exploitatiekosten der staatsspoorwegen over 1880 nadeelig gewerkt hebben; toch was de exploitatie bij de staatsspoor-

wegen op Java niet kostbaarder, maar integendeel nog goedkooper dan in Nederland.

De statistieken, die wij ter onzer beschikking hebben, en die onder anderen gepubliceerd zijn in *de Indische Gids* van Mei 1881 toonen aan, dat het personenvervoer op de lijnen Semarang—Vorstenlanden in 6 jaren verdubbeld, en op de lijn Batavia—Buitenzorg, met 70 % toegenomen is.

Op de lijnen in den Oosthoek zijn in 1879 vervoerd

660 563 reizigers, die betaalden . . . . *f* 413 754

en in 1880 709 620 „ „ „ . . . . „ 496 941;

zijnde eene vermeerdering van ruim 8½ % in het getal passagiers en 12 % in de geldelijke ontvangsten. Als die vermeerdering in gelijke verhouding voortgaat, gelijk te verwachten is, dan zal de opbrengst van het personenvervoer over 7 à 8 jaren tot 1 200 000 gestegen zijn.

Uit de openbaar gemaakte rekeningen der lijn Pasoeroean—Malang—Soerabaja (p. 53) blijkt dat het passagiers- en bagagevervoer op die lijn 53.08 % van de kosten der 4e afdeeling vervoer heeft gevorderd; dienzelfden maatstaf aannemende voor alle andere uitgaven der exploitatie (370 140 in 1879 en 481 799 in 1880), dan komen wij tot het besluit, dat alleen het vervoer van passagiers netto opgebracht heeft

in 1879 *f* 415 454 min 196 470 = *f* 218 984,

„ 1880 „ 496 941 „ 255 738 = „ 241 203, zijnde $2^{54}/_{100}$ procent van het voor den aanleg des spoorwegs bestede kapitaal van *f* 9 494 958. Binnen weinig jaren, kan men dus rekenen, zal bij een normale uitbreiding van het personenvervoer die inkomst reeds voldoende zijn, om over het uitgegeven kapitaal 5 % rente op te brengen. Waarlijk, te vergeefs zal men in geheel Europa een spoorwegonderneming zoeken, die in even gunstige omstandigheden verkeert. De exceptioneele toestand, dien men voor Java zoo dikwijls inroept, bestaat werkelijk hier, en pleit krachtig voor *lage*, ja, *zeer* lage goederentarieven, in stede van de nu bestaande.

Laten wij nu nagaan hoeveel de goederen behooren te betalen, om niet alleen de kosten goed te maken, maar ook nog een billijke bate af te werpen.

Volgens de officieele verslagen werden vervoerd in 1879, 52 081 ton, als: 4101 ton suiker, 16000 koffie, 1758 rijst, 1¾ padi, 50 brandhout, 4828 onbewerkt hout, 2648 metselsteen, 6550 grint, 1253 zout en 14 890 diversen — welke 52 081 ton opbrachten *f* 393 863, terwijl aan diversen ontvangen werd *f* 21 919, zoodat de gezamenlijke inkomsten waren *f* 415 782.

Langs de in exploitatie zijnde lijn wordt geproduceerd aan suiker: in Soerabaja 11 000, in Pasoeroean 5 000 ton; de padi-productie in beide residentiën bedraagt 518 000 ton. Met uitzondering van 4 000 ton suiker werd van dàt alles nagenoeg *niets* aan den spoorweg ter vervoer afgegeven. Wanneer de belemmeringen, die de tarieven tegen het vervoer van producten opwerpen, zullen verwijderd zijn, dan kan men, behalve op de boven gespecificeerde hoeveelheid van 52 081 ton (in 1880 was dit cijfer ruim 4 000 hooger, nl. 56 628 ton) rekenen op:

suiker	12 000	ton.
aardvruchten (10 % van de productie ad 100 000 ton	10 000	„
padi en rijst (10 % van de productie van 518 000 ton)	51 800	„
10 % der diversen hiervoren bedoeld. .	14 800	„
alzoo te zamen. . .	144 481	ton.

De kosten van vervoer van vrachtgoederen en diversen bedroegen in 1879, 46 92 % van alle uitgaven, of wel voor 56 682 ton $\frac{481\,798 \times 46\,92}{100}$ zijnde *f* 225 960, of *f* 4 33[8] per ton over 112 kilometer.

Het vervoer had plaats over 46 kilometer, zoodat het heeft gekost *f* 0 009[65] per ton kilometer.

De afvoer van 144 418 ton kan met een betrekkelijk geringe uitbreiding van personeel en materieel plaats hebben; alleen zal een vermeerdering op de 4e Afdeeling (vervoerkosten voor steenkolenverbruik, enz.) noodig zijn. Die afdeeling bedroeg in 1879/80 slechts 16 % van de uitgaven der exploitatie.

Zonder gevaar van de inkomsten van den spoorweg in de waagschaal te brengen, zal men derhalve de tarieven voor 144 418 ton kunnen terugbrengen op *f* 0 05 per ton per kilometer. Als die hoeveelheid vrachtgoederen wordt vervoerd over de helft of 56 kilometer gemiddeld (wat zeker niet te gunstig gerekend is) dan zullen de ontvangsten bedragen 56 × 0 05 × 144 418 = *f* 404 370, of *f* 178 410 meer dan het kostende van 56 682 ton, die in 1880 vervoerd zijn. En zeker is te verwachten, dat binnen weinige jaren het personenvervoer voor rente en aflossing 5 % zal opbrengen, zoodat een tarief van 5 centen per ton per kilometer, met toepassing van differentieele tarieven, zonder eenig bezwaar kan worden ingevoerd.

Ten slotte moet ik er nog op wijzen, welk groot belang industrie en handel bij de invoering van differentieele tarieven hebben.

De landstreken, die het verst van de algemeene handelsbeweging zijn gelegen, hebben een afstand van 60 tot 200 kilometer van de hoofdmarkten af te leggen.

Juist voor die is het wenschelijk, dat toegepast worde de vermindering van vrachten naar gelang de goederen over grooter afstanden vervoerd moeten worden.

De graphische kaart der barêmes voor Java en Nederland bewijst duidelijk, dat het uniform-tarief bij grootere afstanden voor Java steeds bezwarender wordt.

Verandering in dit opzicht mag niet achterwege blijven.

III.

Reeds uit het vorenstaande valt af te leiden, dat voor de ontwikkeling van de nijverheid, en speciaal van den landbouw, de invoering van lage tarieven wenschelijk is, en dat de kosten van vervoer van goederen door de spoorwegen met het vigeerend tarief niet verminderd zijn. Wij zullen nu nog eenige oogenblikken wijden aan de bespreking der financieele gevolgen van dusdanige verandering.

Op den voorgrond moet worden gesteld, dat de spoorwegen in het algemeen monopoliën zijn, waarvan de bestuurders en eigenaren het publiek in eene belangrijke mate op schatting kunnen stellen.

Ten einde te voorkomen, dat daarvan misbruik worde gemaakt, hebben de Regeeringen zich steeds het recht voorbehouden, om:

1°. de tarieven te arresteeren, en

2°. op de spoorwegen voortdurend toezicht uit te oefenen.

De moeielijkheden, die in de practijk zijn ondervonden om de bezitters van de monopoliën te nopen de tarieven zoodanig te regelen, dat het *algemeen* belang meer dan dat van een betrekkelijk gering getal aandeelhouders gelde, heeft in de meeste landen van Europa een beweging in het leven geroepen met het doel, om de spoorwegen in handen der regeeringen te doen overgaan.

Staatsbanen kunnen ongetwijfeld geheel anders geëxploiteerd worden dan lijnen van bijzondere maatschappijen; want de Staat trekt behalve de directe winst de indirecte voordeelen welke spoorwegen overal opleveren.

Om dat met een enkel woord toe te lichten, behoeft men slechts te wijzen op de stijging der Rijksinkomsten in Nederland; sedert het

voltooien van het spoorwegnet zijn die van *f* 10 629 528 (in 1840) tot *f* 14 741 850 (in 1880) vermeerderd. [1]) Die vergrooting van inkomsten voor de schatkist, is het gevolg van de verhooging der waarde van landerijen en eigendommen en van de uitbreiding van handel en nijverheid. Ik acht die stelling zóó juist en ze wordt ook mijns inziens algemeen voor zóó waar erkend, dat ik er niet verder bij zal stil blijven staan.

Op Java zal hetzelfde zich voordoen en zullen dus insgelijks de ontvangsten der schatkist belangrijk toenemen, zoodra namelijk de spoorwegen *rationeel* worden geëxploiteerd: dan zullen ook dáár de indirecte voordeelen de directe winsten, waarop men voorshands uitsluitend het oog gevestigd schijnt te houden, verre overtreffen.

Met een paar voorbeelden kan ik dit aantoonen.

De schrijver van een artikel in *de Indische Gids* van October 1881 wees er op, dat in de residentiën Madioen en Kediri jaarlijks 20 000 bouws of 14000 hectaren (bunders) bouwvelden onbeplant blijven (behalve duizenden bunders woeste gronden) niettegenstaande daarvoor irrigatiewater voldoende beschikbaar is; als reden noemde hij. dat de afvoer van het product dier velden tegen matigen prijs *niet* zou kunnen geschieden.

Als een natuurlijk gevolg van de geringe draagkracht der bevolking zijn landrente en bedrijfsbelasting in beide residentiën lager dan in eenig ander gewest van Java.

Werd daarin door een spoorwegverbinding verandering gebracht, dan zou alleen in de residentie Madioen, volgens de berekening des schrijvers, de landrente meer opbrengen . . . . *f* 495 851
zou voorts de schatkist aan landrente over 13 492
bouws onbeplante reeds ontgonnen velden ontvangen „ 83 515 en
bovendien als verhooging van bedrijfsbelasting . . „ 13 113

Uitmakende een totaal van . . . . *f* 592 479
of nagenoeg *f* 600 000.

De schrijver berekent, dat in Kediri diezelfde belastingen op dezelfde voorwaarden 's jaars *f* 400 000 meer zouden bedragen.

Voor de twee residentiën kan de schatkist dus rekenen op een vermeerdering van belastingen van een millioen gulden, *mits* de spoorwegen beantwoorden aan het doel waarvoor zij zijn aangelegd.

En men kan gerust aannemen, dat langs de lijn Soerabaja—Modjokerto de genoemde belastingen *f* 300 000 meer zullen opbrengen.

Langs de lijn Soerabaja—Madioen zouden derhalve de twee belastingen binnen weinige jaren *f* 1 300 000 's jaars meer rendeeren.

---

[1]) Zie Bijlaag 5.

De spoorweg van Soerabaja naar Kediri en Madioen kost *f* 70 000 per kilometer of over 179 K.M. 12½ millioen; de rente moet dus *f* 625 000 zijn. Uit het aangevoerde blijkt, dat alléén de *indirecte* voordeelen *f* 1 300 000 zouden bedragen, of het dubbele van hetgeen voor rente en aflossing noodig is.

Op de lijn Pasoeroean betaalt het Gouvernement voor 250 000 pikol koffie, bij het bestaande tarief van 12 centen, *f* 280 000; bij een tariefsvermindering tot 4 centen zou er bespaard worden ⅔ of ± *f* 186 000.

Voor den opvoer van 1253 ton zout wordt thans à *f* 2.24 per pikol, ruim *f* 44 907 betaald. Ook dit transport zoude met ⅔ verminderen, zijnde ongeveer *f* 30 000.

Op die beide transporten alleen zal bijgevolg door een verlaagd tarief een directe winst van *f* 216 000 kunnen worden behaald.

Deze som, gevoegd bij het winstcijfer dat het personenvervoer thans afwerpt, is reeds voldoende om rente en aflossing van de 112 K.M. spoor (Pasoeroean—Soerabaja) te verzekeren. Buiten berekening blijft dan nog de vermeerdering van landrente en bedrijfsbelasting.

Voor de schatkist is dus van de verlaging der spoorwegtarieven op Java geen NADEEL, maar een zelfs groot VOORDEEL te verwachten.

Indien ik wel ingelicht ben, heeft de Indische Regeering ook reeds het plan om de tarieven te wijzigen. Hoever die vermindering zal gaan, is echter onbekend.

Ik heb nu nog de vraag te behandelen, welke de gevolgen van een tariefsherziening voor handel en nijverheid zullen zijn.

Zooals boven gezegd werd, is de uitbreiding en bloei van den landbouw geheel afhankelijk van de gelegenheid tot goedkoop vervoer van de voortbrengselen der cultures.

Iedereen weet, dat de grond op Java uitsluitend bewerkt wordt door inlanders; landbouwarbeid door Europeanen is onmogelijk. Elke uitbreiding van cultures komt derhalve, in de eerste plaats, der Javaansche bevolking ten goede.

De Europeesche industrieel moge van de verbetering van transportmiddelen en matige tarieven in zekere mate voordeel trekken, het getal der Europeanen is betrekkelijk zóó gering — op geheel Java vindt men nagenoeg 20 millioen inlanders en in de residentiën Soerabaja, Pasoeroean, Kediri, Madioen, Solo, Djokja en Semarang alleen ruim 4 millioen — dat vóór alles rekening moet gehouden worden met het belang van de inlandsche bevolking.

Voor deze nu is het wenschelijk en noodzakelijk, dat:

1°. de inlandsche voedingsmiddelen, te weten: padi, rijst en aardvruchten, tegen een zeer laag tarief vervoerd kunnen worden;

2°. aan de teelt van stapelproducten, waaronder koffie en vooral suiker, de meeste uitbreiding worde gegeven, daar laatstgenoemde cultuur het meeste arbeidsloon aan den inlander doet verdienen, en

3°. dat de voortbrengselen der Europeesche industrie, lijnwaden en ijzerwerken, tegen de laagst mogelijke prijzen verkrijgbaar zijn.

Een en ander is geheel en al afhankelijk van de spoorwegtarieven. Voor de koffie die 42 gulden per pikol waard is, moge een hoog tarief wat minder drukkend zijn, voor de suiker die slechts *f* 14.— per pikol waarde heeft, en waarvan de cultuur in een zeer moeielijke période van overgang verkeert, zijn de afvoerkosten een voorname factor bij de berekening van de productiekosten.

Wanneer men bedenkt, dat de Javaansche bevolking aan arbeidsloonen, enz. voor elken pikol vrije suiker minstens *f* 10.— en voor elken pikol vrije koffie *f* 20.— ontvangt, terwijl de rijstcultuur en de cultuur van aardvruchten hoogstens *f* 2.— per pikol aan arbeidsloon afwerpen, dan beseft men welk een groot belang de inlandsche bevolking er bij heeft, dat de teelt van die stapelproducten worde in stand gehouden en uitgebreid.

Elke maatregel die kan strekken, om daartoe mede te werken, leidt dus direct tot het geldelijk voordeel van de inlandsche bevolking.

Het zoude mij niet moeielijk vallen hier aan te toonen, dat het belastbaar vermogen der Javanen hoofdzakelijk beheerscht wordt door de inkomsten welke zij jaarlijks trekt uit de cultures voor de Europeesche markt. Genoeg zij het, hier bekend te stellen, dat in 1879 de bevolking aan arbeidsloonen en aan betalingen voor diensten bij de gouvernementscultures de som van *f* 39 667 000 ontving, terwijl de schatkist aan belastingen en uit het zoutdebiet alsmede door de pachten *f* 43 665 000 trok.

Tot de inkomsten der bevolking behoorde voor 1879 *f* 20 087 000, als plant- en koeliloon bij de Gouvernements-suikercultuur verdiend.

Derft de inlandsche bevolking door de afschaffing van de Gouvernements-suikercultuur die 20 millioen, dan zal de schatkist onmogelijk, zooals in 1879, *f* 18 757 000 aan landrente kunnen ontvangen. Zoowel de schatkist als de inlandsche bevolking hebben er dus een onmiddellijk belang bij, dat de overgang van de Gouvernements-suiker-cultuur in vrije teelt zoodanig plaats vinde, dat daaruit geene vermindering van inkomsten en van het belastbaar vermogen der inlandsche bevolking voortspruite.

Lage afvoertarieven worden derhalve voor *stapel*-producten even dringend gevorderd als voor inlandsche voedingsmiddelen.

G- T

OR

Bijlage N° 2

TARIEF.

E VOOR HET VERVOER VAN
NG VAN HET NEDERLANDSCH OP
BAREME.—

20 Kilo

50

100

150

Bijlaag N

EN VAN VERVOER VAN

KONTRAKTEN

KAR

ILO.

Stoffie

Zout 1880

1879.

Stati

Sta

RVOER VAN GOUVERNEMENTS

OVER EENE AFSTAND

N PER KAR 1877.

G MALANG

KADOE

NG MALANG

NGO

AAS

Preanger Regentschappen

Id.

Id.

Id.

Id.

Bijla

G TUSSCHEN

TIE DER

P JAVA.

poorwegen Nederland per kilometer.
„ Java „ „

ploitatiekosten Staatspoorwegen Nederland
„ „ „ „ Java.

Opcenten . . . » 1 176 255.51	Opcenten . . . » 895 387.69

Bijlaag 5.

OPBRENGST GRONDBELASTING EN PATENT

IN NEDERLAND.

JAREN.	GRONDBELASTING.		PATENT.	
1840.	Hoofdsom. . .	*f* 7 983 256.84	Hoofdsom. . .	*f* 1 759 939.39^{5}
	Opcenten . . .	» 798 325.69	Opcenten . . .	» 88 008 24^{5}
1845.	Hoofdsom. . .	*f* 8 306 385.86	Hoofdsom. . .	*f* 1 871 842.80^{5}
	Opcenten . . .	» 1 661 277.23	Opcenten . . .	» 524 124 62^{5}
1850.	Hoofdsom. . .	*f* 8 368 704.78	Hoofdsom. . .	*f* 2 171 671.99
	Opcenten . . .	» 1 628 865.65	Opcenten . . .	» 608 073.95
1855.	Hoofdsom. . .	*f* 8 436 560.44	Hoofdsom. . .	*f* 2 001 772.23
	Opcenten . . .	» 1 773 617.07^{5}	Opcenten . . .	» 563 300.82
1860.	Hoofdsom. . .	*f* 8 528 605.33	Hoofdsom. . .	*f* 2 210 475.77^{5}
	Opcenten . . .	» 1 790 934.27^{5}	Opcenten . . .	» 618 931.46^{5}
1865.	Hoofdsom. . .	*f* 8 640 268.02	Hoofdsom. . .	*f* 2 541 178.59
	Opcenten . . .	» 1 857 657.36^{5}	Opcenten . . .	» 721 531.53
1870.	Hoofdsom. . .	*f* 8 983 147.43	Hoofdsom. . .	*f* 2 583 433.99
	Opcenten . . .	» 1 155 805.13^{5}	Opcenten . . .	» 723 358.33^{5}
1875.	Hoofdsom. . .	*f* 9 249 449.57^{5}	Hoofdsom. . .	*f* 2 960 315.32^{5}
	Opcenten . . .	» 1 165 669.31^{5}	Opcenten . . .	» 828 883.36^{5}
1880.	Hoofdsom. . .	*f* 9 572 384.78	Hoofdsom. . .	*f* 3 197 822.22^{5}
	Opcenten . . .	» 1 176 255.51	Opcenten . . .	» 895 387.69

Bijlaag 6.

GRONDSLAGEN TER BEREKENING VAN DE VRACHTPRIJZEN VOOR HET VERVOER VAN IJL- EN VRACHTGOEDEREN

(IN GULDENS EN CENTEN).

	IJLGOED.	STUKGOED.	WAGENLADINGSKLASSE.		
			A.	B.	C.
Vast recht per ton . . .	2.00	1.00	0.90	0.80	0.70
Laden en lossen per ton.	0.50	0.50			
Vervoer per ton kilometer voor 1 tot 50 kilometers.	0.10	0.06	0.04	0.03	0.02
Voor de volgende 100 kilometers	0.09	0.05	0.03	0.02	0.01
Voor de daaropvolgende 100 kilometers. . . .	0.08	0.04	0.02	0.01	0.01
Voor elken kilometer daarboven	0.07	0 03	0.01	0.01	0.01
Berekend volgens dit barême heeft men voor 100 kilogrammen op:					
50 kilometers	0.75	0.45	0.29	0 23	0.17
100 »	1.20	0.70	0.44	0.33	0.22
150 »	1.65	0.95	0.59	0.43	0.27
200 »	2.05	1.15	0.79	0.48	0.32
250 »	2.45	1.35	0.89	0 53	0.37
300 »	2 80	1.50	0.84	0 58	0.42

Bijlaag 7.

TARIEVEN VOOR GOEDERENVERVOER IN BRITSCH-INDIË, VOLGENS HET VERSLAG OVER 1880—81.

Railway	Rate for conveying One Ton One Mile.					Special.
	1st or lowest class.	2nd class.	3d class.	4th class.	5th or highest class.	
	pies.	pies.	pies.	pies.	pies.	pies.
East-Indian	9.073	13.61	18.146	22.685	27.221	From 2.722 to 9.073
Guaranteed.						
Bombay, Baroda and Central India	10.08	15.12	21.17	30.24	42.34	Up to 8.06
Eastern Bengal	8 95	17.27	24.61	—	—	From 7.97 to 10.29
Great Indian Peninsula	10	14	24	34	48	From 5.5 to 8
Madras } Single / Return	10	14	18	24	36	From 4 to 8
	Low		Middle		High	
Oudh and Rohilkund	6.80	—	13.61	—	27.22	From 4.53 to 5.44
Sind, Punjab and Delhi	9 073	13.610	18.146	22.683	27.22	6.805
South-Indian	12	—	—	24	54	From 4 to 8
State.						
Calcutta and South Eastern	9.07	18.14	27.22	—	—	8.49
Cawnpore and Furukabad	9 073	13 610	18.146	22.683	27.22	—
Dhond and Manmad	10	14	24	34	48	From 5 to 8
Holker and Sindia }	12.46	18.69	24.92	—	—	From 7 78 to 9.34
Neemuch }	108 88	163.32	217.76	—	—	From 68.05 to 81.66
Indus Valley and Kandahar	9.07	13.6	18.13	22.67	27.2	From 5 to 6.8
Muttra Hathras	7.51	15.02	30.04	—	—	—
Nagpur and Chattisgarh	10	14	24	34	48	From 6 to 8
Nalhati	13.14	20.83	28.05	43.45	80 68	11.05
Northern Bengal	9.07	18.14	27.22	—	—	From 5 44 to 13.61
Patna Gya	8 44	13.90	18.36	23.22	29.34	—
Punjab Northern	9	14	18	23	27	7
Rajputana	12.40	19.32	26.17	—	—	From 9.73 to 9.89
» (Western)	13.25	20.12	26.75	—	—	16.44

Rangoon and Irrawaddy Valley	12.40	17.32	22.17	—	—	8 44
Sindia:						
Northern Section / Southern Section .	9.073	13.61	18.146	22.685	27.221	From 2.722 to 9.073
Tirhut.	14.75	22.25	28.51	—	—	From 8.45 to 10.80
Wardha Coal	10	13.5	24	34	48	From 6 to 8
Native States.						
Amraoti	10	14	24	34	48	From 5 to 8
Khamgaon	10	14	24	34	48	From 5 to 8
Nizam's	12	18	24	36	54	From 6 to 10

N.B. Tot bevordering van een juiste beoordeeling herinneren wij hier, dat 1 Engelsche mijl gelijk is aan 1 6 K. M. en 8 pies gelijk zijn aan 5 cent Nederlandsch.

De misleiding van de regeering bij de eerste Atjehsche expeditie.

In zijn „Slotwoord over de eerste Atjehsche expeditie" (Novemberafl. van dit tijdschrift) geschreven naar aanleiding van de artikelen van A-Z, in de nummers van April, Mei en Juni, doet de generaal Booms, in eene noot, eenige vragen, waarin zich de kwestie der beweerde misleiding van de regeering door de chefs resumeert, vragen die, uit haren aard, moeten worden uitgemaakt, niet door steeds voor tegenspraak vatbare beschouwingen of redeneeringen, doch door de aanwezige, daarover handelende documenten.

Het is daarom, dat ik, die, als gewezen chef van den staf bij de expeditie, tot die beweerde misleiders behoorde, het mijn plicht acht, zoo voor mijzelven, als voor de nagedachtenis der beide kameraden, die met mij in die beschuldiging deelden, op die vragen nog nader de aandacht te vestigen, en ook mijnerzijds te doen uitkomen, welk antwoord de documenten er op geven.

»Waar heeft", vraagt de generaal, »zooals in het boek Loudon-Atjeh herhaal»delijk gezegd wordt (bl. 81, 87—88, 96 en 100) de kolonel Koopman verklaard: »de schepen *zijn* niet meer veilig op de reede van Atjeh, de gemeenschap met »den wal *is* niet meer verzekerd? — Waar heeft hij gezegd dat die gemeenschap »weken lang verbroken kan zijn, zooals de officieele mededeeling der Javasche »courant zich uitdrukt?"

Blijkens het proces-verbaal der conferentie van 17 April heeft de kolonel Koopman gezegd, dat *„zijns inziens de in April ingevallen „kwade moesson het liggen ter genoemde reede aan groote bezwaren „onderhevig maakt, met het oog op de hooge zeeën en de hevige „branding, welke het behoud van de tegenwoordige ankerplaats „nabij het strand niet doenlijk zouden maken,* terwijl de buien uit

„het Noordwesten dikwerf elke gemeenschap met den wal afsluiten."

Dit en niets meer heeft hij gezegd, en hij heeft het gezegd — zooals uit het proces-verbaal blijkt — niet als op zich zelve staande constateering van een bestaanden toestand, doch als het *„in algemeenen zin ontkennend antwoord*" op de ter sprake gebrachte vraag *„of gedurende den kwaden moesson de reede van Atjeh een veilige „ligplaats voor de schepen zou blijven aanbieden, en de gemeen„schap van de reede met het strand niet verbroken zou worden*", eene vraag, die eene blijkbare dwaasheid zou geweest zijn, als die in de toekomst dreigende toestand toen reeds bestaan had, en waarop dan zeker een geheel ander antwoord zou gevolgd zijn.

Hij heeft het gezegd, nadat de opperbevelhebber en de chef van den staf hadden aangevoerd — steeds blijkens het proces-verbaal — dat met de toezending eener versterking *„in elk geval zoo veel tijd „zou verloopen, dat het seizoen, hetwelk reeds bij de uitrusting der „expeditie als het alleen geschikte werd aangegeven, feitelijk zou „zijn verstreken*" — eene uitdrukkelijke verklaring dus (om de termen der Commissie van Enquête te bezigen, die ze echter in omgekeerden zin toepast) — dat dit seizoen toen *nog niet was verstreken*, eene verklaring, die hij, Koopman, zonder protest aanhoorde, en, blijkens het proces-verbaal, mede onderteekende.

Van een wekenlang verbroken zullen zijn der gemeenschap heeft hij — blijkens alweder de van hem aangehaalde woorden — niet gesproken, en bij een zijner antwoorden aan de Comm. v. Enq. heeft hij dan ook, juist op grond dier door hem gebezigde uitdrukking „terwijl de buien uit het noordwesten dikwerf elke gemeenschap met den wal afsluiten", geprotesteerd tegen de woorden voorkomende in de dagorder van den G.-G., en daarbij voorgesteld als ontleend aan de door de chefs voor de staking aangevoerde motieven, namelijk dat de westmoesson dreigde alle gemeenschap met den wal en de reede te verbreken.

Uit dit document, het proces-verbaal van 17 April, blijkt dus afdoende, dat hij, Koopman, niet gezegd heeft, wat men hem heeft willen doen zeggen, en andere documenten, houdende mededeelingen of verklaringen van hem ter zake, zijn er *niet*.

»Wie heeft bericht", vraagt verder generaal Booms, »dat de moesson *krachtig* »was doorgekomen, zooals men uit het proces-verbaal der raadsvergadering »van 20 April zou opmaken, en dat het jaargetijde zoo *hoogst ongunstig* was?"

In het telegram van 14 April, waarbij de kolonel van Daalen het sneuvelen van den opperbevelhebber en zijn eigen optreden vermeldt, staat: *„het weder in de laatste dagen ongunstig*" — meer

niets; [1]) — wat het proces-verbaal van 17 April over het weêr inhoudt, is boven vermeld, en het telegram van den opperbevelhebber, met dezelfde gelegenheid verzonden, zwijgt over het weêr geheel — andere berichten zijn er *niet*.

»Waar is het telegram", vraagt hij ten slotte, »waarin volgens hetzelfde staats- »stuk de opperbevelhebber der expeditie aan den legerkommandant zou hebben »bericht: *de stemming der troepen is gedrukt en alle omstandigheden zijn even »ongunstig met vooruitzicht van verergering bij den dag, al naarmate de slechte »moesson in hevigheid toeneemt?*"

Het telegram van den opperbevelhebber van 18 April, verzonden gelijktijdig met het proces-verbaal van 17 April en in de raadsvergadering van 20 April ontvangen, vermeldt „*geest der troepen wat „gedrukt door verliezen en onverwacht verwoeden tegenstand; ge- „zondheidstoestand nog gunstig*", en verder omtrent omstandigheden, of wat dies meer zij, *niets anders en niets meer*. Er zou dus, ware de in de vraag aangegeven veel ongunstiger schildering van de chefs afkomstig, nog een *tweede* telegram hebben moeten zijn, doch dan een tweede telegram, opgemaakt en verzonden gelijktijdig met het zoozeer er van verschillende eerste (eene tweede verzendings- gelegenheid toch was er niet) opgemaakt en verzonden door den opperbevelhebber alleen (de chef van den staf had het eerste ge- concipieerd en de opmaking en verzending in 't journaal vermeld) verzonden zonder nummer, zonder vermelding; en na de ontvangst, behalve voor de bedoelde phrase en in de raadsvergadering van 20 April, nooit ergens of voor iets vermeld of aangehaald. [2])

---

[1]) Hij zou trouwens gerechtigd zijn geweest er bij te voegen, dat de expeditie in den toestand, waarin zij verkeerde, daarvan reeds veel stremming en ongerief had ondervonden; (zie bl. 85 en 86 van de Eerste Atjehsche expeditie en hare Enquête, door generaal Booms, bl. 791—792 van den vorigen jaargang van dit tijdschrift); dat hij het *niet* deed, is een bewijs te meer, hoe weinig hij er op uit was, den toestand te donker voor te stellen.

[2]) Kenmerkend voor de beteekenis van de gestelde vraag is het voorzeker, dat A-Z, de pleitbezorger van den heer Loudon, de behoefte, voor de zaak, die hij verdedigt, aan zulk een telegram gevoelende, er eenvoudig maar een bij, ik zal niet zeggen »verdicht", maar »gedacht" heeft.

Het werkelijk bestaande telegram wordt eene depêche genoemd, en daarvan een gedeelte, doch natuurlijk niet het hierboven vermelde, aangehaald] — terwijl dan iets verder gesproken wordt van »*een mede den 20 April ontvangen telegram*" (ik cursiveer) waaruit dan stoutweg de in de raadsvergadering gebezigde uitdrukkingen, met aanhalingsteekens, worden overgenomen; dat telegram zelf geheel of gedeeltelijk overnemen, gelijk met het eerste is geschied, doet A-Z, et pour cause, echter niet (zie bl. 643, 644 Aprilno. van dit tijdschrift).

Dit als eene kleine vingerwijzing naar de goede trouw van dien pleitbezorger;

In één woord: dat telegram is er *niet*, en de aan dat nooit bestaan hebbende telegram ontleende uitdrukkingen behooren eenvoudig tot dezelfde categorie, als het „*hoogst ongunstige* jaargetij", als de „*krachtig* doorgekomen moesson", als de „*wekenlang* verbroken gemeenschap", dat is tot de, naar 't schijnt, door spontane wording, in de raadsvergadering van 20 April geboren bevindingen, *niet* tot de mededeelingen van het oorlogstooneel.

Toch zijn het juist *die* bevindingen geweest, die weinige dagen later, door vergelijking nog wel met onze eigene zeer kalme mededeeling van 25 April (doch waarin men toen te Batavia eens niet méér las dan er in stond) den grond hebben gelegd voor de beschuldiging van verdichting, van misleiding van de regeering door de chefs; 't is die tegenstelling, die, volgens A-Z, de oorsprong is geweest van den „aan de regeering opgedrongen *twijfel*, een twijfel, die zich eindelijk oploste in de instelling der enquête" (zie het April nr.)

Het was toch op grond van dien twijfel, dat de Gouverneur-Generaal meende, nog vóór dat hij de rapporten van de chefs had ingewacht, naar een ander middel te moeten omzien, om de waarheid te leeren kennen, en — achtte hij die rapporten, als komende van misleiders, toch niet vertrouwbaar — dan was die afwijking van den gewonen weg op zijn standpunt voorzeker begrijpelijk; doch dan had (alle andere beschouwingen over het nut en de noodzakelijkheid der als middel gekozen enquête thans als ondergeschikt achterwege latende) in de eerste plaats de gegrondheid van dat wantrouwen moeten worden uitgemaakt, ook om het openlijk en tegen de beschuldigden te kunnen uitspreken (wat thans nooit geschied is), en als punt van uitgang voor de abnormale behandeling te doen strekken.

't Gold daarbij slechts de kalme lezing, de onpartijdige en eerlijke overweging van eenige weinige, niet groote, documenten: doch, ontbrak bij den landvoogd, die de enquête instelde, de kalmte, bij den ambtenaar, wien hij de leiding er van opdroeg, ontbrak de onpartijdigheid, het eerlijk zoeken naar de waarheid. — Hij, die in zijn dubbele verhouding van oud-rechterlijk ambtenaar en lid van 't hoogste regeeringscollege, zoo noodig, het recht ook tegen de regeering, en de regeering tegen hare eigene dwalingen had kunnen en moeten verdedigen, heeft blijkbaar niet willen zien, waarop het toch in de eerste plaats aankwam, de ongegrondheid namelijk, der ver-

---

generaal Booms wees in zijn brief van 10 April (bl. 997 van het Meinummer reeds op het vreemde in die geheele voorstelling, en stelde toen de thans herhaalde vraag. — Na het aangevoerde zal men nu wel weten waaraan zich te houden.

denking, waarvan het geheele onderzoek uitging, en hij toog aan 't werk, niet als rechter, doch als partij.

Dat hij dit deed, is misschien wel in de eerste plaats te betreuren geweest voor den landvoogd zelven, dien hij zoo volijverig diende, en die daarbij voorgoed aan de partijdige uitvoering van zijn onberaden denkbeeld verbonden werd: — thans opnieuw toch, nu er sedert zoo vele jaren zijn verloopen, nu gemis aan kalmte toch moeilijk meer is aan te nemen, moeten ten behoeve van *zijne* verdediging, in 't aangezicht van diezelfde documenten, den chefs, waarvan er reeds twee zich niet meer kunnen verdedigen, dezelfde beschuldigingen van verdichting en misleiding voor de voeten worden geworpen, beschuldigingen, die, indien zij gegrond gebleken waren, de verdere behandeling der tot het Indische leger behoorende chefs, onder dienzelfden Gouverneur-Generaal, even onbegrijpelijk als onverdedigbaar zouden gemaakt hebben.

Intusschen de documenten zijn daar, aan de eene zijde de telegrammen van het oorlogstooneel, aan de andere de van de regeering uitgegane stukken, men leze en vergelijke: en wat men dan van die beschuldigingen te denken heeft, waar de verdichting haren oorsprong vond, waar de misleiding, zij 't dan ook aanvankelijk slechts zelfmisleiding, te zoeken is — laat ik aan elk eerlijk man ter beslissing over.

De gepensionneerde Kolonel, gewezen Chef van den Staf bij de 1e Atjehsche expeditie,

's Hage, 7 Nov. 1881. A. W. EGTER VAN WISSEKERKE.

De Indische strafwetgever moet rekening houden met bestaande toestanden.

Een woord aan den heer G. A. Wilken.

Sum sectarum negligens, veri appetens.

In de 2e aanteekening onder blz. 624 van de zoo belangrijke studie van den heer Wilken, over het *Huwelijk*, opgenomen in de November-aflevering en volg. van *de Indische Gids* 1880, ontving ik een *Seitenhiebe*, waarop ik in 't belang der zaak het stilzwijgen niet mag bewaren.

Stilzwijgen toch zou koren zijn op den molen van hen, die centralisatie en generalisatie in Indië voorstaan, en de noodlottige gevolgen van het beginsel om alles over één kam te scheren doen zich hier maar al te dikwijls gevoelen.

Schrijver beweert, dat ik ten onrechte zou gelaakt hebben, dat de strafwetgever, door geen rekening te houden met bestaande toestanden, de schaking op Ambon strafbaar heeft gesteld, zij het dan ook onder restrictie dat de klacht der beleedigde partij voor de vervolging noodig is.

Ware het den heer Wilken gegeven geweest, niet alleen Boeroe, maar ook andere streken der residentie Ambon te besturen en zich persoonlijk van de toestanden daar te overtuigen, voorzeker het zou aan zijn zoo scherpen blik niet ontgaan, en hij zou het met mij eens zijn, dat het uitvaardigen van strafbepalingen op de schaking, althans voor de residentie Ambon, onzin is, daar deze voorschriften toch, ook al wordt er bij den strafwetgever een klacht ingediend, een doode letter moeten blijven, wil men niet verplicht zijn, de residentie binnen korten tijd in staat van oorlog of beleg te verklaren.

Wat toch is feitelijk de toestand? — Niet bij uitzondering, als partijen door drift vervoerd zijn, zooals schrijver in de Battalanden opmerkte, maar bijna dagelijks worden te Ambon klachten over

schaking bij den strafrechter ingediend, niettegenstaande schaking de meest gebruikelijke vorm van huwelijk is. Desniettemin zou de klager niet alleen vreemd opzien, wanneer de dader ter zake met dwangarbeid in den ketting werd gestraft, doch feitelijk verzet der bevolking zou zeer zeker spoedig volgen, wanneer de rechter deed wat hij ex officio volgens het strafwetboek verplicht is te doen. De Ambonees toch dient altijd wanneer de formaliteiten, die de adat bij de schaking voorschrijft, niet zijn nagekomen, of wanneer de harta in de slaapplaats der bruid niet in orde is bevonden (zooals ik op blz. 130 van mijn werk *Ambon en de Oeliasers* mededeelde) een klacht bij den strafrechter in, doch hij doet dit niet om den dader strafrechterlijk te zien vervolgd, doch alleen omdat hij meent civiliter in zijn rechten te zijn verkort.

Geen Ambonees — liever moest ik zeggen geen inlander, daar ook bijv. de Maleier ter Sumatra's Westkust in ruime mate in hetzelfde lot deelt — is zóó fijn juridisch ontwikkeld, dat hij civiel en crimineel recht altijd scherp van elkander gescheiden kan houden. Eigenlijk zou de Ambonees bij den burgerlijken rechter zijn klacht moeten indienen, als de harta — de koopprijs of, juister, de vergoeding, die 's lands gewoonten op het schaken zijner dochter stellen — niet of niet volledig is betaald, hetgeen van zijn standpunt een civielen eisch kan uitmaken, doch nog jaren zullen verloopen vóór hij dien trap van juridische nauwkeurigheid zal hebben bereikt.

Tot bewijs hiervan haal ik o. a. nog het volgende voorbeeld aan. Het vellen van boomen, met de wetenschap dat die aan anderen toebehooren, wordt volgens Art. 368 van het Strafwetboek voor inlanders gestraft met dwangarbeid. Alweder voor Ambon een zonderling en onuitvoerbaar wetsartikel, aangezien ieder inlander dáár, die een ander het rustig bezit van een sagoe doesoen betwisten wil, zijn civiel proces begint met één of meer boomen in die doesoen te vellen. Die hierin nu een crimineel feit wil zien, begaat volgens het rechtsgevoel van den Ambonees een schromelijke dwaling. 't Is niets anders dan een protest, dat de inlander (en in zijne oogen even wettig en notarieel als bij ons) aanteekent tegen 't eigendomsbezit zijner tegenpartij.

Als een ander staaltje hoezeer de rechtsbegrippen van den inlander soms tegen de onze indruisen, stel ik den volgenden casus, één uit honderden en geheel uit het leven gegrepen.

Ik ben zeer goed bevriend met een Alifoer, behoorende tot den een of anderen stam in de binnenlanden van Ceram (Seran) in de nabijheid van een Europeeschen nijverheidsondernemer, wien ik een kwaad hart toedraag. In een vertrouwelijk onderhoud met dien wilde vertel ik hem, dat die Europeaan mijn vijand is en dat ik hem niet lijden mag. Hij zwijgt hierop natuurlijk, en na over onverschillige

onderwerpen gesproken te hebben, vraag ik hem zoo ter loops, of hij nog wel kruit en kogels bezit voor de jacht. — Deze ingrediënten zijn bij den Alifoer zeer gezocht en voor hem moeielijk te bekomen; hij zegt dus, dat zijn voorraad schaarsch is, waarop ik hem wat buskruit en eenige kogels ter hand stel. Na verder ons onderhoud over koetjes en kalfjes te hebben voortgezet, vraag ik hem of er te.... (ik noem een plaats, dichtbij de vestiging van den Europeaan) veel koesoe (wilde boschkatten) te schieten zijn en of er ook witte koesoe (een zeldzaam voorkomende soort) zijn, want dat ik speciaal daarvan een groot liefhebber ben. Hij zegt, zijn best te zullen doen die beesten voor mij te schieten, en neemt zijn afscheid. Na eenige dagen ontvang ik de tijding, dat de Europeesche ondernemer of zijn gezin op een gruwelijke wijze door sluipmoord is omgebracht, en dat de gesnelde koppen als zegeteekenen naar het gebergte zijn gebracht. — Voor geen Europeesche rechtbank zal ik nu veroordeeld worden wegens »lastgeving tot moord'', wat onze wet trouwens niet eens met die woorden kent, en toch ben ik volgens Alifoersche begrippen de feitelijke moordenaar, en is de Alifoer geheel onschuldig en niets anders dan het werktuig in mijn hand geweest, niet schuldiger dan de parang, het hakmes, dat tot het bedrijven van het feit gediend heeft.

Naar mijne bescheiden meening blijft het uiterst gevaarlijk den inlander uit zucht naar generalisatie te willen wringen in alle vormen eener Europeesche rechtspleging en strafbepalingen, ontleend aan den Code pénal, of 't oude Romeinsche recht op hem te willen toepassen. [1])

[1]) Hoe weinig begrip de inlander dikwijls heeft (om van onze wijze van bewijsvoering niet eens te spreken) van onze rechtsvordering en hoe wij hem, door hem die op te dringen, van kwaad tot erger brengen, blijkt ten duidelijkste uit het feit dat wij daardoor den Maleier, wiens waarheidsliefde toch al niet zeer groot is, eigenlijk leeren liegen of liever, zachter uitgedrukt, voedsel geven aan zijn zucht tot onwaarheid spreken. Waar hij toch, zooals bij 't Reglement op de Rechtspleging ter Sumatra's Westkust is bepaald, in halszaken herhaaldelijk in verhoor genomen wordt over dezelfde daadzaken en telkens door een hoogere autoriteit, eerst door zijn panghoeloe kapala, dan door zijn larashoofd, dan weder door den djaksa, vervolgens door den Magistraat, om eindelijk ter rapatzitting te verschijnen, daar ziet hij niet in dat de wetgever die bepaling in het leven riep om zoodoende een nauwkeurig en onpartijdig voorloopig onderzoek te verzekeren, maar wordt hij in den waan gebracht, dat er aan zijn afgelegde verklaring iets moet ontbreken; want waarvoor anders, in zijne oogen, dat herhaalde onderzoek? Onwillekeurig komt hij er dan toe, ook al door vrees gedreven, de waarheid te kort te doen, aan zijn vroeger afgelegde verklaring iets toe te voegen of er iets af te doen, en ziedaar dan het feit verklaard, dat de door hem op verschillende tijden afgelegde verklaringen zoo zeer uiteenloopen dat het den rechter eindelijk niet meer mogelijk is in dien doolhof van leugens den weg te vinden, en de werkelijke schuldige moet worden vrijgesproken, zoodat vele misdaden ongestraft blijven, waarmede 't algemeen belang toch zeker niet gebaat is.

Zeer zeker moet de strafwetgever rekening houden met den toestand van ontwikkeling waarin een volk verkeert, en overwegen, welke phase de inlander in de algemeene ontwikkelingsketen van aap tot mensch inneemt, wil men niet alleen zijn rechtsgevoel op 't pijnlijkst kwetsen, doch tevens 't doel voorbij streven. — Voorzeker! wanneer wij als ontwikkelde Westerlingen de schoone taak van opvoeders van minder beschaafde volken op ons nemen, dan kunnen wij aan die volken menige harde les besparen en hun de overgangen tot meer rationeele toestanden gemakkelijk maken, doch dat het een ongerijmdheid is te eischen dat een kind in één dag een man, of een stek eensklaps een boom worde, behoeft wel geen betoog, en de meeste behoedzaamheid moet zeer zeker aanbevolen worden. Zelfs moeten wij nog uiterst voorzichtig zijn wanneer wij, gedreven door humaniteitsgevoel, in de rechtspleging een greep willen doen, en ons niet te zeer door de begrippen van »le droit de l'homme", dien grooten motor onzer eeuw, laten verleiden. — Men is dikwijls humaan, waar men 't niet moest zijn, zoodat humaniteit soms ontaardt in ziekelijke philanthropie, terwijl men soms ook weder, juist door 't toepassen van humane begrippen onmenschelijk wreed wordt. Verminkende straffen zijn bijv. in ons strafwetboek afgeschaft, en iedereen zal zeggen: gelukkig en terecht, dat aan zulke menschonteerende gruwelen een einde is gemaakt. — Maar is hetgeen wij daarvoor in de plaats gegeven hebben zooveel humaner en beter? — De waarheid is, dat thans een inlander voor een diefstal (als de waarde van 't gestolene maar iets meer dan vijfentwintig gulden bedraagt) onder verzwarende omstandigheden gepleegd, bij nacht, met braak, enz. verbannen wordt, een vonnis dat voor velen, en met name voor den Maleier die nu eenmaal niet uit zijn land en zijne omgeving gerukt kan worden, met een doodvonnis gelijk staat. — De statistiek wijst dit uit. — Vroeger werd een dief, ten minste als de waarde van 't gestolene aanzienlijk was, een hand afgekapt, maar de man kwam die operatie in 90 van de 100 gevallen te boven en leefde ten minste nog, terwijl hij nu zijn testament kan maken en zoo goed als de zekerheid heeft, dat hij zijn geboortegrond nimmer terugziet.

Men heeft dikwijls het toepassen van Westersche begrippen op Oostersche toestanden veroordeeld, en niet altijd ten onrechte. Werkelijk gaat het niet aan in abstracto over een stelsel te redeneeren, en wanneer men meent de doctrinair juiste oplossing gevonden te hebben, die in Indië te willen toepassen. — Zelfs sommige door de wetenschap reeds lang als volkomen juist aangenomen begrippen van staathuishoudkunde ziet men hier dikwijls in de practijk falen. Tweemaal twee moge aan gene zijde der linie altijd vier zijn, hier in Indië rijst soms onwillekeurig de vraag of tweemaal twee ook wel niet eens vijf

zou kunnen zijn. Juiste kennis van bestaande toestanden, van den inlander, van zijne behoeften en neigingen kan bij 't invoeren van nieuwe regelingen in Indië de eenige veilige basis zijn.

Toch ziet men in de laatste tijden in Oostersche landen, waarvan de bevolking meerendeels nog niet eens in dezelfde phase van ontwikkeling verkeert als wij in de eerste tijden van de middeleeuwen, rechtsverhoudingen en begrippen invoeren, soortgelijk aan die waaronder genieën als een Darwin en Edison leven, en dat terzelfder tijd, dat in Holland in de volksvertegenwoordiging een nieuw strafwetboek in behandeling werd genomen, omdat het daar als een axioma gold dat een Hollander van 1880 niet meer leven kon onder een Code pénal van ± 1800.

Niet dat ik den strafwetgever een grief wil maken dat hij door 't codificeeren van strafbepalingen voor geheel N. Indië eenheid in de rechtspraak heeft trachten te brengen om zoodoende de rechtszekerheid te doen toenemen, doch mijns inziens is door 't invoeren van een strafwetboek en eene rechtspleging, aan Europeesche begrippen ontleend, te weinig rekening met bestaande toestanden gehouden, en heeft men zoodoende, alles generaliseerende, zooals ik reeds bij eene vroegere gelegenheid opmerkte, de spreuk uit het oog verloren: »Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim". — 't Ontwerpen van een strafwetboek voor geheel N. Indië is een reuzentaak, te zwaar voor de krachten van één mensch; uitstekend jurist te zijn alleen is niet voldoende; bovendien dient men geheel op de hoogte te zijn van de zoo uiteenloopende en heterogene toestanden in geheel N. Indië, wat zeer zeker van één persoon niet te vergen is.

Alleen omdat de heer Wilken door de terechtwijzing mij toegediend den schijn op zich laadde van zijn adhaesie te schenken *aan* en zijn stempel te drukken *op* de thans gevolgde richting, die mij verderfelijk schijnt, heb ik gemeend tegen zijn bewering te moeten opkomen.

Boea, Fort v/d Capellen,
Augustus 1881.

VAN HOËVELL.

Een Tijdschrift

VOOR

CONTRÔLEURS BIJ HET BINNENLANDSCH BESTUUR IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Bij het tal van tijdschriften, ook in Indië, dat de belangen behartigt van verschillende corporaties, takken van dienst, van nijverheid, enz. mag het wel verwondering wekken, dat een tijdschrift voor contrôleurs bij het binnenlandsch bestuur nog ontbreekt. Men heeft een militair tijdschrift, twee rechtsgeleerde tijdschriften, twee tijdschriften voor landbouw, een orgaan voor den handel, een jaarboek voor het mijnwezen, een tijdschrift voor ingenieurs, een geneeskundig, een natuurkundig tijdschrift, een jaarboekje voor onderwijzers, een maandblad voor de zending; maar geen tijdschrift speciaal voor ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur.

Is het dat dezen tot dusver niet, evenals officieren, rechtsgeleerden, geneeskundigen, kooplieden, industrieelen, ingenieurs, onderwijzers, landbouwers, zendelingen, behoefte hebben aan een orgaan, waarin voor hunne belangen wordt opgekomen; waarin quaesties meer speciaal het vak betreffende besproken worden; waarin men elkander mededeelingen doet in 't belang van allen; waarin men zijne ondervinding opteekent ter voorlichting van anderen; en waarin men aldus tracht te voorzien in de leemten, welke men telkens opnieuw ontdekt in het bestaande, omdat niets bestendig is, en alles al spoedig wijziging behoeft?

Dat is het, geloof ik, niet. Met mij zullen reeds vele mijner collega's verlangd hebben naar een nauweren gemeenschappelijken band, naar eene gelegenheid om voorlichting te vragen, zijne opmerkingen bekend te maken, naar een orgaan, in één woord, speciaal gewijd aan de belangen van ons korps. Van verschillende zijden zullen dan ook voor

jaren pogingen tot verkrijging van zulk een periodiek aangewend zijn. Reeds verscheidene jaren geleden begaf ik mij ter zake met eenige oudere collega's, met wie ik in vriendschappelijke betrekking stond, in correspondentie. Hoewel zij in mijne oogen het eerst in aanmerking kwamen om voor de oprichting van een eigen orgaan beslissende stappen te doen, achtten zij zich daartoe niet geroepen. Zij beloofden alleen medewerking, indien anderen daartoe mochten overgaan. Om redenen, die 't hier niet noodig is te noemen, stelden zij zich weinig voor van de ondersteuning, die zulk eene onderneming van de zijde der contrôleurs zou ondervinden.

Met den heer K. W. van Gorkom, toenmaals nog Hoofdinspecteur der Cultures, over het wenschelijke van zulk een tijdschrift sprekende, deelde hij mij mede, dat dit ook te »Batavia" ingezien werd, en dat dit wel blijken zou. Vermoedelijk werd dit gezegd met het oog op het een paar jaar later door den heer Meinsma uitgegeven »Jaarboekje voor ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur."

Dit boekje, geschoeid op de leest van het »Jaarboekje voor het Kon. Instituut voor Ingenieurs", bevatte veel wetenswaardigs en was met groote zorg samengesteld. Elk jaar verbeterd naar de gewijzigde behoeften van de practijk, zou het bij voortduring voor den contrôleur een groot gemak opgeleverd hebben. Zeer te betreuren is het daarom, dat reeds na een tweejarig bestaan (1878 en 1879) de uitgave gestaakt moest worden, naar beweerd wordt, omdat de aftrek niet groot genoeg was. — Uit gebrek aan belangstelling dus, voornamelijk bij de contrôleurs. Wat hiervan aan is, weet ik niet. Ik geloof echter dat die grooter geweest zou zijn, indien aan de zaak meer publiciteit gegeven ware. Althans verscheidene contrôleurs heb ik ontmoet, die van de uitgave niets wisten. Van den anderen kant moet ik ook bekennen, dat enkelen eene uitgave daarvoor van *f* 5 *in 't jaar* te groot vonden!...

Van de gelegenheid om opmerkingen en wenschen aangaande den inhoud van dit jaarboekje mede te deelen op het daaraan toegevoegd blanco-formulier maakte ik — misschien wel eenigszins zonderling — gebruik om den heer Meinsma op het wenschelijke te wijzen van het bestaan van een tijdschrift voor contrôleurs naast het jaarboekje, terwijl ik hem tevens in overweging gaf daartoe het initiatief te nemen.

Hoe dit voorstel opgenomen werd, weet ik niet. Waarschijnlijk zal de heer Meinsma, ontstemd over de weinige belangstelling, welke zijn jaarboekje ten deel viel, gewanhoopt hebben aan de levensvatbaarheid van een tijdschrift.

Bepaalden mijne pogingen zich tot schriftelijke en mondelinge gedachtenwisselingen over de zaak, de contrôleur de Bruijn Prince,

daartoe door zijne plaatsing in 't Semarangsche in de gelegenheid, stelde zich in betrekking met de uitgeversfirma van Dorp & C°., die genegen bevonden werd tot eene eventueele uitgave, terwijl de heer Mr. J. W. Th. Cohen Stuart, toenmaals redacteur van de »Locomotief", er in toestemde de redactie op zich te nemen, bijaldien zich zeker getal ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur tot vaste medewerking verbinden wilden. Hierop evenwel stuitte het schoone plan af. Zij die, daartoe uitgenoodigd, mede wilden werken, wenschten voor 't meerendeel zich niet »vast" te verbinden.

De verdere pogingen van den heer de Bruijn Prince waren even vruchteloos. Men twijfelde aan de noodige medewerking en ondersteuning, en de vroege dood van het jaarboekje van den heer Meinsma werd daarbij als afschrikwekkend voorbeeld aangehaald.

Gebrek aan belangstelling schijnt dus het eerste bezwaar te zijn, dat men te overwinnen heeft. — Maar is er dan werkelijk wel behoefte aan zulk een tijdschrift? Wordt het nut er van wel algemeen erkend? vraagt men onder zulke omstandigheden natuurlijk.

Algemeen zal die behoefte nog wel niet gevoeld worden; bij velen zal de gedachte aan een eigen orgaan misschien nog nimmer opgekomen zijn. Maar dat een ieder, die er een oogenblik zijn gedachten over laat gaan, het nut er van *moet* inzien, kan ik niet betwijfelen.

Het is waar: ons vak is minder speciaal dan menig ander, en men kan, hetgeen men als contrôleur te zeggen heeft, wel in een tijdschrift plaatsen, dat gewijd is aan Indische belangen in 't algemeen, als »de Indische Gids", het »Tijdschrift van Nederlandsch Indië", of, al naar den aard van het onderwerp, in een bijzonder tijdschrift, als b. v. dat van landbouw, dat van het Bataviaasch Genootschap voor K. & W. en anderen; doch om dan op de hoogte te blijven zou men minstens evenveel tijdschriften moeten doorzoeken — en dan dikwijls te vergeefs — als er vakken zijn, waarmeê men als contrôleur te maken heeft. Hoe licht kan men dan niet iets over het hoofd zien! Ook zijn er aangelegenheden, die misschien wel te brengen zouden zijn in 't kader van een of ander tijdschrift, doch die, grondig behandeld met het oog op 't nut dat de contrôleur er van hebben moet, beter passen zouden in een eigen tijdschrift. Bij voorbeeld: knoeïerijen bij verkiezing van dèsa-hoofden, bij verdeeling van gronden; contrôle op heerendiensten; inrichting van dagboeken; waterverdeeling; promotie van inlandsche ambtenaren; het nut en de gebreken van het magangs-stelsel; wenken bij het onderzoek van dèsa-klachten; wijze van het houden van aanslag en »omslag" van landrente en bedrijfsbelasting, zijn onderwerpen, die niet alleen contrôleurs of be-

stuursambtenaren belang inboezemen en ook in menig tijdschrift plaatsing zouden vinden, maar die, speciaal behandeld met het oog op het practische nut, dat men er voor den contrôleursdienst van hebben kan, toch alleen te huis zouden hooren in een contrôleurstijdschrift.

Maar met mededeelingen over onderwerpen van huishoudelijken aard, van minder algemeen belang, is dit nog veel meer 't geval: die zouden in de meeste tijdschriften bepaald misplaatst zijn. En dat de mededeeling van zulke zaken zijn nut zou hebben, zal ieder contrôleur mij toegeven, die in meer dan ééne residentie werkzaam geweest is. Hij zal wel gezien hebben, hoe soms in een residentie een of ander onderdeel van den dienst doeltreffend geregeld is, terwijl in eene vlak daaraan grenzende residentie men er den grootsten last mee heeft, omdat men bij de regeling er van minder ondervinding, een minder practischen blik of weinig tijd had, of eenvoudig niet op het idee gekomen is. Men kan niet om alles denken, en bij de veelzijdigheid van den practischen dienst bij het binnenlandsch bestuur, ziet men licht iets over het hoofd, kan men zich niet in elk onderwerp verdiepen. De een vindt dit, de ander dat; de een denkt hierom, de ander daarom: men moest het beste van elkander overnemen. Maar daartoe is een middel van algemeene communicatie noodig: een tijdschrift.

Ter opheldering een éclatant voorbeeld, door mij aangetroffen in een ingezonden stuk over »familie-regeering" in de »Locomotief", dat geheel overeenkomt met wat ik zelf gezien heb.

Ontstaat eene vacature van een ondergeschikt inlandsch ambtenaar in een of andere afdeeling op Java, dan is de gewoonte dat regent en contrôleur een paar personen tot vervanger voordragen. Van geslachtslijsten en staten van dienst vergezeld, wordt de voordracht bij den assistent-resident ingediend, die, ingeval hij zich er mee vereenigen kan, haar, voorzien van zijn aanbeveling, doorzendt aan den resident. Daar men in die afdeeling geen rekening houden kan met geschiktheid van ambtenaren uit andere afdeelingen der residentie, kan de voordracht dikwijls niet gevolgd worden, zonder hunne aanspraken over 't hoofd te zien. Wordt de voordracht niet gevolgd, dan hebben regent, contrôleur en assistent-resident vergeefsch werk verricht. Wordt de voordracht wèl gevolgd, dan kan het weinig anders dan toeval zijn, indien de benoeming alleszins billijk geweest is en geen rechten geschonden zijn van ouderen in dienst, van geschikter personen; want welke resident kan een overzicht in zijn hoofd hebben van de aanspraken en geschiktheid van alle inlandsche ambtenaren in de residentie? In bijna elk gewest vindt men dan ook oud-gedienden, die, hoewel zeer geschikt, indertijd »vergeten" werden; niet altijd uit tegeningenomenheid, maar omdat zij over 't hoofd gezien werden

b. v. doordat zij geen aanzienlijke bloedverwanten hadden, die hunne belangen voorstonden.

Een der eerste maatregelen, welke de heer Heijting, toen hij resident werd, in zijn gewest (Bagëlen) invoerde, was het samenstellen van zulk een overzicht, een stamboek, waarin alle inlandsche ambtenaren volgens rang en anciënniteit voorkwamen, met korte vermelding van diensttijd, bekleede betrekkingen, relaties, enz. welke met de grootste nauwgezetheid bijgehouden werd door den resident zelven. Bij het openvallen eener betrekking kan men in het stamboek met een oogopslag zien, wie aan de beurt en geschikt is bevorderd te worden; voordrachten, als 't ware in den blinde, kunnen achterwege blijven; alleen in quaestieuse gevallen wordt wel eens het advies gevraagd van den afdeelingschef, die dan, regent en contrôleur gehoord, adviseert. Op die wijze is het niet mogelijk, dat iemand »vergeten" wordt, weet men meteen, als men hetzij om iemand te begunstigen of om welke consideraties ook eenigen passeeren wil, van hoevelen men de verwachtingen teleurstelt. — De inlandsche ambtenaren, wetende dat hunne belangen niet voorbij gezien kunnen worden zonder bepaalde redenen, houden het heirleger requesten te huis, waarmede anders elke resident bij het ontstaan eener vacature overstroomd wordt.

— Hoe is het mogelijk, zal men zeggen, dat zulk een eenvoudige, rationeele regeling niet overal bestaat!..... Maar deze is de eenige niet; vele andere zou ik kunnen noemen, die men overal verwachten mocht, maar slechts hier en daar aantreft, doch die bij meerdere publiciteit spoedig overgenomen en dus algemeen zouden zijn.

Bestond er een eigen tijdschrift, velen die er anders nooit toe komen hunne ondervinding op te teekenen, zouden het voorbeeld van anderen volgen en hunne ervaring van het een of ander ten beste geven. Die ervaring, welke nu alleen van nut is voor ons zelven of de weinige collega's, met wie men in de gelegenheid is in aanraking te komen, behoeft dan niet verloren te gaan, maar kan het geheele korps ten goede komen.

Het zijn juist wenken van mannen van practijk, welke ik hier op 't oog heb, en die men schaars elders zal aantreffen. In de »Gids" van den heer van Gorkom komen er wel vele voor; doch elk handboek, zij 't ook een standaardwerk, verliest al spoedig zijne actualiteit, en een levend tijdschrift is daartegen het beste correctiemiddel.

Maar zulk een tijdschrift kan nog in velerlei andere behoeften voorzien. Om maar iets te noemen: tal van circulaires, voorschriften enz. zeer goed voor publicatie vatbaar, worden niet of zeer laat in het »Bijblad" opgenomen Werden zij kort na de verschijning b.v. vanwege de Regeering in het tijdschrift geplaatst, dan zouden ook die contrôleurs op de

hoogte gehouden worden die thans die voorschriften niet ontvangen, als gedetacheerd bij speciale diensten, met verlof, enz. Zoo zou ook de uitgave van een jaarboekje, in den geest als dat van den heer Meinsma, er aan verbonden kunnen worden.

Bestaat eenmaal een tijdschrift, dan zal men vanzelf nieuwe behoeften vinden, waarin het voorzien kan; gemakken, die men nu mist zonder er veel bij te denken dat het anders zijn kon, als men maar wilde. Een ieder zal, als hij een oogenblik over de zaak nadenkt, er zelf eenige vinden, en tot de slotsom komen, dat een tijdschrift in zeer vele opzichten een uitkomst zou kunnen zijn voor een korps als dat der contrôleurs, zóó verspreid over groote uitgestrektheden, en welks leden daardoor weinig in de gelegenheid zijn met elkander in aanraking te komen.

Dat de vroeger in 't werk gestelde pogingen geen resultaten hadden, is dan ook geen bewijs dat de behoefte aan een orgaan niet erkend werd. Men heeft de zaak bij het verkeerde einde aangevat. Men wendde zich nl. tot eenige contrôleurs, die, hetzij omdat zij reeds iets gepubliceerd hadden, hetzij om andere redenen, en évidence waren met verzoek om vaste medewerking, ten einde, aldus verzekerd van een staf van mederedacteurs, zich met meer vertrouwen te kunnen richten met een oproeping tot het korps. — Men had het omgekeerde moeten doen: eerst door openbare bespreking het denkbeeld van een eigen tijdschrift algemeen maken; daarna zich bij circulaire wenden tot het *geheele* korps met verzoek om ondersteuning hetzij in geldelijke bijdragen, hetzij in bijdragen voor de redactie. De contrôleurs ter hoofdplaats in elk gewest had men moeten uitnoodigen de inteekenlijsten daartoe te doen circuleeren. De zaak stuitte vroeger af op gebrek aan vaste medewerking, die men echter slechts in zekeren kring gezocht had; maar dat belangstelling, medewerking bij het grootste gedeelte van dat korps ontbreken zou, is daarmee nog niet bewezen: daarvan weet men nog niets. Er behoeft dus nog niet gewanhoopt te worden.

Maar ook al heeft men zich kunnen verzekeren van een voldoend getal inteekenaars (contribuanten) en medewerkers, dan levert de uitvoering van het plan nog een groote moeielijkheid op. Wie nl. zal zich belasten met redactie en administratie? Bij andere korpsen dan dat der contrôleurs heeft men gewoonlijk op de hoofdplaatsen een voldoend getal vertegenwoordigers, waaruit eenigen zich gaarne die moeite zouden getroosten. Bij de contrôleurs is dit het geval niet. In den regel is op elke plaats slechts één contrôleur bescheiden, en op een plaats als Batavia zelfs geen enkele. De plaatsen elders, waar de

uitgave zou kunnen plaats hebben, zijn schaarsch, en om vele redenen is het wenschelijk, dat uitgever en redacteur terzelfder plaatse gevestigd zijn. Wil men zich, wat zeker het eigenaardigst zou zijn, tot contrôleurs bepalen, dan zou men niet elders terecht kunnen komen dan te Semarang of Soerabaja. — De buitenbezittingen komen wegens moeielijker communicatie vanzelf niet in aanmerking. — Van het geheele korps zou dus slechts één persoon in de gelegenheid zijn de redactie en administratie op zich te nemen, hetzij de contrôleur van Semarang, hetzij die van Soerabaja. Het is natuurlijk zeer de vraag, of die persoon daartoe wel altijd geschikt en genegen is. De weinige bestendigheid in plaatsing zal bovendien altijd belemmering veroorzaken.

Om deze èn andere redenen is het beter, dat de redacteur iemand is buiten het korps staande en ter plaatse gevestigd, waar de uitgave geschiedt. Het was dan ook goed gezien, vroeger de redactie den heer Cohen Stuart aan te bieden. Men kan voor redacteur natuurlijk iemand kiezen, bekend met aangelegenheden van uitgave en redactie, welke bekendheid niet te verwachten is bij den eersten den besten contrôleur, toevallig te Semarang of Soerabaja geplaatst.

Ook heeft het dit voor, dat zulk een redacteur een van de staatsmachten onafhankelijk persoon is. Door aan hem de beslissing te laten, of de ongeteekende stukken, die hij voor zijne verantwoording neemt, al dan niet geplaatst worden, zullen tal van moeielijkheden vermeden zijn.

Evenwel zal het toch wenschelijk blijven, dat de uitgave te Semarang of Soerabaja plaats hebbe, omdat op die plaatsen de redacteur in overleg kan treden *met*, en inlichtingen vragen *bij* de daar geplaatste contrôleurs, hetgeen voor iemand, buiten het korps staande, wel noodig zal zijn.

Het spreekt vanzelf, dat de bijdragen van de medewerkers, niet of slechts bij uitzondering van den redacteur — of wil men liever: directeur — moeten komen. Deze heeft slechts voor plaatsing, schikking, correctie, etc. te zorgen, en behoeft slechts nu en dan een kroniek, een overzicht samen te stellen.

Noodig zal het zijn, in elke residentie een contrôleur als correspondent te hebben.

De kosten van uitgave worden, door de directie aan een bijzonder persoon toe te vertrouwen, natuurlijk verhoogd met het honorarium van den directeur. Zijn mijne inlichtingen juist, dan achtte in der tijd de firma van Dorp & Co. een inteekenprijs van *f* 25 voldoende bij eenigszins voegzame medewerking. [1])

Dit, evenwel, zijn zaken van latere zorg.

[1]) Het contrôleurskorps is slechts een klein korps. Volgens den regeeringsalmanak van 1881 is de formatie 290 contrôleurs en aspirant-contrôleurs. Het

»Een tijdschrift voor contrôleurs" noemde ik het periodiek, dat het onderwerp van dit schrijven is. Misschien is die titel niet algemeen genoeg. [1]) Ook andere ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur — residenten, assistent-residenten — hebben er belang bij, dat die gedeelten van hun dienst, waarin contrôleurs hun ter zijde staan, in een tijdschrift besproken worden, waardoor van lieverlede een rationeeler, een gelijkvormiger, een eenvoudiger, een gemakkelijker, een aangenamer wijze van werken verkregen kan worden. Ook hun belang zal het zijn, de totstandkoming en instandhouding van zulk een tijdschrift met woord en daad te bevorderen. [2]) — »Tijdschrift voor den practischen dienst bij het binnenlandsch bestuur in Nederlandsch-Indië" zou misschien de juiste titel moeten heeten. Dit is echter eene ondergeschikte quaestie.

Met het bovenstaande is zeker van een orgaan als het onderhavige niet alles gezegd. Het zal echter voldoende zijn voor het doel, dat ik mij bij 't schrijven dezer regelen heb voorgesteld: om nl. het denkbeeld van een contrôleurstijdschrift meer ingang te doen vinden.

Moge ik nu een gewillig oor vinden niet alleen bij hen, die tot het korps behooren of er mee in betrekking staan — oud-contrôleurs, contrôleurs en aanstaande contrôleurs — maar ook bij anderen, die de zaak met hun invloed kunnen steunen, in de eerste plaats de Regeering en verder allen, die belang stellen in ons streven en werken. Want niet alleen de bestuursambtenaren worden gediend door de goede werking van zulk een tijdschrift; indirect wordt ook het publiek gebaat door een beteren gang van zaken in den dienst.

Madjalĕngka,
Augustus 1881.

H. E. STEINMETZ.

---

is te voorzien dat van dezen niet meer dan de helft zich de onkosten voor een tijdschrift zullen getroosten. Daartegenover staat dat verwacht kan worden dat niet alleen contrôleurs tot de inteekenaren zullen behooren, maar ook andere ambtenaren, niet-ambtenaren, instellingen, leesgezelschappen, etc.

[1]) Al zou ik dien ook wenschen te behouden, omdat contrôleurs zich het eerst voor de zaak geïnteresseerd hebben, en ook met dien naam ieder begrijpt wat bedoeld wordt.

[2]) De ouderen zullen zeker wel gaarne van hun kostbaren tijd eenige uurtjes willen afzonderen om weer eens geheel contrôleur te zijn, en uit hun rijkere ondervinding zijn voor ons, jongeren, de beste lessen te trekken. Zoo was de heer van der Hell, in leven resident van Semarang, zeer een contrôleurstijdschrift toegedaan en deed indertijd toezegging van menige bijdrage.

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

---

14 September — 18 November 1881

INHOUD:

Moeielijkheden in Britsch-Indië tengevolge van partijschappen in Engeland: daarover spreekt *Allen's Indian Mail* van 19 September, naar aanleiding van de bewering, door een Londensch correspondent in een inlandsch blad van Calcutta, de *Hindu Patriot*, uitgesproken, dat een inboorling ter wille van een Engelschman bij de benoeming tot een rechterlijk ambt achtergesteld zou zijn.

De schrijver in *Allen's Mail* ontkent de juistheid van die bewering, en wijst zijn collega's en het publiek in Engeland op een kwaad, »dat gedurende de laatste vijf of zes jaar hoogst verontrustende afmetingen aangenomen heeft", en, wordt het niet bedwongen, waarschijnlijk de stabiliteit van Engelands gezag bedreigen zal. Er zijn er, meent hij,

velen die in Londensche bladen, welke een zeer goeden naam hebben en als zoodanig op de inboorlingen van Britsch-Indië invloed uitoefenen, moeielijke Indische vraagstukken en zorgvuldig overwogen Indische bestuursmaatregelen even luchthartig behandelen, alsof het onbeduidende Engelsche quaesties en dingen gold. De inlichtingen waarop zij hun aanmerkingen baseeren is gewoonlijk onvolledig, en niet zelden ten eenenmale onjuist. Ieder oud Anglo-Indiër weet, dat de eerste drie of vier jaren van een verblijf in Indië grootendeels noodig zijn, om de vooraf opgevatte meeningen betreffende dat land en zijn aangelegenheden weer te laten varen, en toch hoevelen in Europa oordeelen over Indische quaestiën alleen naar hooren zeggen of naar hetgeen zij uit boeken geleerd hebben, zonder eenige practische ondervinding! Welnu, wanneer zulke onjuiste oordeelvellingen Engelsche toestanden betreffen en voor Engelschen worden uitgesproken doen zij geen kwaad; maar wanneer de critiek een afkenring is van het gedrag — of, nog erger, een aanranding van het karakter — van de autoriteiten in Indië, dan is zij zeer nadeelig, want de inlander ziet daarin een ernstige schuldbekentenis van het overheerschende ras; *hij* kan zich niet voorstellen dat een Engelschman Engelsche regeeringspersonen in Indië zoo scherp aanvallen zou, indien er niet een zeer schandelijk onrecht ware gepleegd. En zoo wordt wantrouwen en ten slotte haat aangekweekt, en maken zulke gevoelens zich door herhaalde irritatie van het loyale en goed gezinde deel der bevolking meester, wie houdt dan nog de andere klassen in den band, die klassen namelijk die elk geregeld bestuur een kwaad hart toedragen? In de laatste vijf jaren zijn, volgens *Allen's Mail,* aan het nationaal karakter, aan het prestige en dus ook aan de stabiliteit van het gezag der Engelschen in Indië bij herhaling zware slagen toegebracht. De inlanders zouden de proclamatie van Hare Majesteit tot Keizerin van Indië met zelfvoldoening en trots begroeten; daar gaven eenige Engelsche bladen te kennen, dat het doel der plechtigheid geen andere was dan om de aanmatigingen van inlandsche vorsten te fnuiken en de despotieke macht der Koningin te vergrooten, en in stede van geestdrift legde thans de bevolking een twijfelende onzijdigheid aan den dag. De expeditie naar Malta maakte op den inlander den indruk, dat de groote Engelsche Sirkar eindelijk zijn Indische soldaten ten volle vertrouwde, maar de onoordeelkundige en hoogst ongerijmde woorden van eenige Londensche bladen over tomahawks, skalpeeren en dergelijke brachten menig inlander ten slotte verbittering in het gemoed. Zoo is het gegaan met elke andere Indische quaestie, waarover in de laatste vijf jaren de Engelsche politici gestreden hebben: — de oorlog met Afghanistan, de katoenrechten, de patentbelasting, de uitbreiding van het getal inlandsche ambtenaren — met elke quaestie waarvan men, in dienst van een partij, een wapen kon maken tegen Indische autoriteiten.

De opleiding van jongelieden voor cultuur-ondernemingen in Indië wordt door den heer J. Hudig Dz. aanbevolen in de November-aflevering van *de Economist.*

De agrarische wet van 1870 heeft een nieuwe orde van zaken doen ontstaan. In de laatste tien jaar zijn niet minder dan 447 perceelen,

te zamen 156000 bouws woeste gronden, waarvan de meeste nog ontgonnen moeten worden, in handen van Europeanen gekomen. Neem nu aan, dat op iedere onderneming een administrateur en gemiddeld drie opzichters geplaatst worden, hoeveel Nederlanders kunnen dan niet daardoor een bestaan vinden!

Ook de verandering in de suikercultuur zal aan het Europeesch personeel geheel andere eischen stellen. Er zal, nu voor de 95 fabrieken de tusschenkomst der Regeering ophoudt, in de eerste plaats bekwamer personeel noodig zijn om de cultuur te handhaven op haar tegenwoordig standpunt.

Maar bekwame administrateurs en geschikt minder personeel zijn moeilijk te verkrijgen in Indië, al loopen daar ook vele Europeanen rond, die te vergeefs naar een betrekking omzien. Het leven en werken in de binnenlanden stelt eigenaardige eischen, waaraan men niet voldoen kan zonder er voor opgeleid te zijn. Een opzichter op een cultuuronderneming moet in de eerste plaats de handen uit de mouw kunnen steken, alles weten aan te pakken, zich weten te behelpen en te redden. Voorts moet hij goed met inlanders kunnen omgaan, »groote rechtvaardigheid, matige gestrengheid zonder daarbij uit het oog te verliezen dat soms gegeven en genomen moet worden, zijn een eerste vereischte; nooit mag hij zich laten verleiden om tegenover de vele bedriegerijen die de inlanders jegens hem plegen, andere minder goede praktijken te stellen"; kennis van de inlandsche taal is daarbij onontbeerlijk. »Maar niet minder noodig is een algemeene kennis van land- en tuinbouw en boomkweekerij, de eerste meer speciaal voor wie op suiker-, indigo- of tabaks-ondernemingen werkzaam zal zijn, de tweede en laatste voor wie zijne krachten aan de koffie-, thee- of kina-cultuur zal wijden. Deze kennis ontbreekt thans bijna geheel."

Voor het landbouwonderwijs wordt op de Rijkslandbouwschool te Wageningen gezorgd, en al »zou beter worden voldaan aan de eischen die voor Indië moeten worden gesteld indien meer tijd aan de practijk werd besteed", tot opleiding voor den Indischen landbouw is er gelegenheid, »vooral indien de leerlingen — zooals ook in het programma is aangegeven — na de school verlaten te hebben, nog een paar jaren zich elders in Europa in de practijk oefenen." Ook de voordrachten van den heer K. W. van Gorkom zijn van groot nut. Maar onderwijs in den tuinbouw en de boomkweekerij wordt te Wageningen niet gegeven, en toch is daaraan met het oog op Indië's toekomst groote behoefte.

De heer Hudig wenscht dat er buiten, in een gezonde streek van Nederland, een school voor tuinbouw en kweekerij geopend worde; dat men aan die instelling een internaat verbinde, waar de jongens niet al te kort worden gehouden; dat men alles zoo eenvoudig mogelijk inrichte; dat in het bestuur van die school ook personen zitting hebben die zelven in Indië ondernemingen hebben beheerd; dat men de eischen voor het admissie-examen niet te hoog stelle, zoodat »een jongen met matig verstand, die het onderwijs tot letter *p* aan de lagere school goed heeft medegemaakt, het examen moet kunnen doen"; dat men alleen leerlingen met een goed gezond gestel aanneme; dat een groot gedeelte van den leertijd in den tuin of de boomkweekerij worde door-

gebracht, en de jongens daar leeren de handen uit den mouw te steken en niet tegen ruw werk op te zien; dat aan de school een timmermanswinkel verbonden worde, waar de jongens eenige uren in de week leeren timmeren, wat hun later uitstekend te pas zal komen, en, wat de leervakken betreft, dat het onderwijs in het Nederlandsch, Fransch en Engelsch, rekenen en wiskunde worde voortgezet, en verder aan plantenteelt, bemestingsleer, kennis van gronden, beginselen van botanie en scheikunde, landmeten en waterpassen, een weinig bouwkundig teekenen en landbouwboekhouden zij gewijd. Ook het aanleeren van het Javaansch verdient aanbeveling; men moge de inlandsche talen het best in Indië leeren, de kennis die er hier van opgedaan wordt maakt het aanleeren dáár veel gemakkelijker.

De heer Hudig neemt de mogelijkheid aan, dat een nieuwe school niet noodig is. »In de Watergraafsmeer, bij Amsterdam", zegt hij, »bestaat thans de tuinbouwschool Linnaeus, en al moge die tot nu toe niet aan alle verwachtingen hebben beantwoord, het onderwijs aldaar gegeven is in vele opzichten in den geest, zooals ik voor Indië noodig acht, en met een ruimer subsidie zou die inrichting, indien eenigszins gewijzigd, aan het door mij beoogde doel kunnen beantwoorden."

Belangrijke cijfers. De *Amsterdamsche Courant* van 14 October constateert, dat er, blijkens de *Staatscourant* van den 9en en 10en dier maand, in de zeven maanden Januari—Augustus van dit jaar op Java en Madoera uitgevoerd werden (in ronde cijfers):

	Naar Nederland.		Naar elders.	
Arak	33 200	liter.	381 300	liter.
Foelie	21 600	kilogr.	2 700	kilogr.
Gom dammar	263 000	»	1 000 000	»
Gom elastiek	8 500	»	3 400	»
Gelah pertja	28 900	»	6 800	»
Huiden	807 000	»	251 000	»
Indigo	326 000	»	408 000	»
Kaneel	42 700	»	900	»
Koffie	4 150 000	»	757 000	»
Nagelen	57 000	»	52 000	»
Notenmuskaat	116 000	»	33 000	»
Zwarte peper	126 000	»	585 000	»
Rijst	724 000	»	484 000	»
Rotting	456 000	»	672 000	»
Suiker	10 100 000	»	64 400 000	»
Tabak	7 975 000	»	163 000	»
Thee	991 000	»	218 000	»
Tin	2 240 000	»	500 000	»

Ons aandeel in de uitvoeren van Java, zegt het genoemde blad, is derhalve thans tot 29 % gedaald. Dit cijfer is zóó welsprekend, dat daaruit alléén blijkt, hoe ontzaglijk ver wij, bij drie jaren geleden zijn achteruitgegaan, toen het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* beweerde: »dat de Nederlandsche handel bijna het geheele product van Java ter bewerking ontving".

Het verloop van onze suikermarkt is volgens sommigen niet aan de afschaffing van de differentieele rechten in Indië, maar aan de afschaffing van den Britschen accijns toe te schrijven. Wat echter zien wij

nu gebeuren? Naar Groot-Brittanje werden in de eerste zeven maanden van 1881 verscheept 23 900 000 kilogram Java-suiker, maar tegelijkertijd 5 600 000 naar Frankrijk, 7 millioen naar Amerika, 5 millioen naar overig Europa en 12 millioen naar het Kanaal voor orders. Kan nu de verderfelijke invloed van de afschaffing der differentieele rechten in Nederlandsch-Indië, in verband met de surtaxe d'entrepôt in andere landen, nog langer worden betwist?

Uit den staat van den *invoer* op Java en Madoera gedurende hetzelfde tijdvak blijkt insgelijks de voortdurende toeneming der rechtstreeksche betrekkingen met vreemde landen. Engeland uitsluitend voert steenkolen, Amerika petroleum aan. De waarde der Britsche katoenen manufacturen alleen is nagenoeg gelijk aan den geheelen invoer van dat fabricaat uit Nederland. Van meel kwam 220 000 uit Nederland, maar 1 700 000 kilo van elders. De bieren, uit Engeland en Duitschland aangebracht, naderen reeds het cijfer der Nederlandsche bieren. Van de ingevoerde zeep komt niet één derde meer uit Nederland. De hoofdartikelen van invoer te zamen genomen, leverde Nederland aan Java in de eerste zeven maanden van dit jaar: 1 170 000 kilo, 402 000 liter en voor een waarde van *f* 10 800 000; de vreemde landen daarentegen 31 680 000 kilo, 11 960 000 liter en voor een waarde van *f* 8 500 000.

Zeker, terecht noemt de *Amsterdamsche Courant* dat »belangrijke cijfers". 't Zijn ook treurige cijfers. Immers, ze bewijzen, dat Nederland, wat de Indische markt betreft, terrein verliest; dat het, door protectionisme verwend en door weelde verslapt, der concurrentie het hoofd niet bieden kàn. Zal men nu weder tot het protectionisme de toevlucht nemen? Maar voor hoe lang? Op den duur is de aanwending van dat kunstmiddel toch onmogelijk, en de resultaten van de vroeger genomen proef zijn waarlijk niet van dien aard, dat men van protectionisme opwekking van een gezond leven kan wachten. Doch wordt er ter kwader ure toe besloten, laat men dan ten minste niet weer de o n e e r l ij k h e i d begaan, om de premie voor de Nederlandsche producenten door de Indische consumenten te doen opbrengen, maar een voorbeeld nemen aan Frankrijk, dat de premie die zijn scheepvaart moet aanwakkeren uit eigen beurs betaalt.

Cijfers die iets bewijzen, zijn o. a. deze: In 1826 bedroeg de bevolking van Java slechts $5^1/_2$ millioen, in 1850 reeds 9 millioen, in 1865 14 millioen en bij de telling van 31 Dec. 1878 over de 19 millioen. De Duitscher Zöller merkt op, dat niets zóó voor het stelsel van den genialen Van den Bosch pleit, en hetzelfde beweert het *Dagblad* (nr. van 28 September). »Waar armoe en gebrek worden geleden of verdrukking heerscht, neemt de bevolking af. De voortdurende aanwas der bevolking bewijst dat zij welvaart geniet."

Volgens het *Dagblad* behoort dus ook Turkije tot de welvarende landen!

Met verwijzing naar een redevoering, in 1877 door den heer A. H. Kiehl te Londen gehouden, zegt het *Dagblad* dien heer verder na: »Van een stelsel van verdrukking, door de Nederlanders jegens de inlanders uitgeoefend, bestaat s c h ij n n o c h s c h a d u w" . . . . »De

Europeaan kan Java van het eene einde tot het andere doorreizen zonder zelfs een pistool bij zich te dragen." . . . . »Het Gouvernement zorgt voor goede wegen, goede bruggen, telegrafen, politie en alle andere zegeningen van het beschaafde leven."

Waar mag de heer Kiehl die ontdekking toch hebben opgedaan? Menschen, die twintig of dertig jaar op Java woonden, meenden daar nog iets meer dan schijn en schaduw van verdrukking te hebben waargenomen en daarentegen op zeer veel plaatsen geen schijn of schaduw van goede wegen en bruggen. Zou de heer Kiehl zich nader willen en k u n n e n verklaren?

Het *Dagblad* maakt de restrictie, dat op al de »zegeningen", waarvan de heer Kiehl sprak, »verre van nog even onvoorwaardelijk geroemd kan worden, sedert de oude zegeningen voor een goed deel plaats hebben moeten maken voor die van de theoriën onzer modern-liberalen op het stuk van koloniaal bestuur.

DE VLOEK VAN DE OPIUM. Tegen het opiumschandaal te zijn, zegt *de Standaard* in haar nummer van 30 September, is geen »uitsluitend privilege" van de anti-revolutionnaire partij; bijna *alle* partijen veroordeelen te dien opzichte ons politiek bedrijf, en de mannen die er den handschoen voor opnemen, worden bij den dag schaarscher. »Maar wel eigenaardig anti-revolutionnair is het, op afschaffing van de staatsbemoeiing met den opiumhandel aan te dringen, e r k o m e v a n, w a t e r v a n k o m e. Omdat de historie, naar men voorgeeft, vertelt, dat zonder monopolie het kwaad nog schandelijker tiert en wering practisch ondoenlijk is, en de bate voor de Indische schatkist 11 à 12 millioen 's jaars bedraagt, bekoelt de ijver tegen de opium bij verreweg de meesten zóó zichtbaar en zóó plotseling, dat ze de Indische bevolking maar weer alvast voor een jaar »schuiven" laten, »om dan verder te zien,...... hoe men tot bestrijding geraken zal?..... o, neen, dat niet, maar met wat soort nieuw geknipte argumenten men dan weer alvast voor een jaar de *nationale* conscientie, *plus* zijn *eigen* conscientie, in slaap zal wiegen. De anti-revolutionnairen echter hebben zich met dat historisch argument, alsof het zonder monopolie nog erger toeging, nooit laten afschepen; zij zeiden: »stel, het ware zoo, dan liever nog erger misbruik buiten 's Konings verantwoordelijkheid, dan iets minder erg (maar dan toch heel erg) op naam van ons gouvernement." Maar »het feit zelf is onjuist geconstateerd. Want vooreerst is de slechte statistiek van vroeger voor vergelijking met onze veel juistere niet vatbaar. En ten andere, wat in Indië gebeurd is in de slechtste dagen van ons koloniaal wanbeheer, kan nooit als maatstaf gelden voor wat bereikbaar ware onder aandrift en leiding van den Christelijken geest." Ook dat een verbod slechts een reusachtigen morshandel in het leven roepen zou, houdt volgens *de Standaard* deels geen steek, en doet deels niets ter zake af. »Het zou nog eens te bezien staan, wat ons tegenwoordig gouvernement, met heel een stoomvloot tot zijn dienst, geholpen door telegraaf en spoor en tram en vèr dragende vuurwapenen, indien het eens wilde, ter wering van dien morshandel doen kon. Maar ook al bleek de sluwheid der smokkelaars leeper dan het beleid onzer ambtenaren, dan nog zou dit geen argument ter be-

standiging van de staatsbemoeiing met de schuiverij mogen zijn. Immers, omdat onze zeer goede politie den diefstal nog niet voorkomen kan, valt het toch niemand in den zin, publiek een gouvernementsdieverij te organiseeren. Een kwaad, ook al kunt ge het niet stuiten, laat, mits het maar als kwaad gebrandmerkt blijve, het nationale leven, in zijn hoogere uiting, ongedeerd."

De vergelijking van *de Standaard* gaat niet op. Het opium-monopolie is op zichzelf geen organisatie van het kwaad, maar kan wel degelijk tot een beteugeling van het kwaad strekken. De consumptie van opium te beletten, ook wij meenen dat dit de krachten van den staat te boven gaat; ten minste vooralsnog. Want behalve de vèr dragende geweren, die dan toch, om effect te sorteeren, een tal van geoefende handen vorderen, bezit het gouvernement niets van hetgeen *de Standaard* als reeds beschikbare middelen van tegengang noemt; er *zijn* geen trams en er *is* geen voor het aangewezen doel dienstige vloot Bovendien, zoolang de dèsa-besturen, en speciaal de dèsa-hoofden, meerendeels van zulk een immoreel gehalte blijken te zijn, dat zij als handlangers van opiumsmokkelaars dienst doen, is er van een verbod tegen het opiumgebruik weinig heil te wachten. In de corruptie van de dèsa-besturen ligt een nagenoeg algemeen miskende en toch hoogst belangrijke oorzaak van het te bestrijden kwaad. Ook zij die het monopolie behouden, maar de smokkelarij fnuiken willen, moeten daarmede meer rekening houden. Verbetering van het gehalte der dèsa-hoofden is in 't algemeen de conditio sine qua non voor de organisatie van een vertrouwbare politiemacht, en in het bijzonder voor den tegengang van den opiummorshandel.

Wat het laatste, meest krasse argument betreft, zegt *de Standaard*, »de 10 à 12 millioen 's jaars, waarvoor dan een schadepost voor uitbreiding van politie in de plaats zou komen, zoodat saâm op de Indische begrooting een 15 millioen ongedekt zou blijven, o, we erkennen volmondig, dat het bijna een onoverkomelijk struikelblok op onzen weg naar betere toestanden legt; maar toch, de anti-revolutionnaire partij is ook voor dat argument nooit uit den weg getreden en ook wij blijven het luide uitroepen: »»Geef desnoods liever al uw koloniën prijs, dan dat ge u, als koloniale mogendheid, met zondegeld bezoedelt."" — — — — »Dat we zoo kras en beslist ook nu weer en nu reeds deze pijnlijke aangelegenheid ter sprake brengen, strekt, wel verre van zelfverheffing te bedoelen, veeleer om de ook onder ons ingezonken krachten weêr te prikkelen; het besef, dat zoo onheilig bedrijf niet alzoo mag voortduren, levendig te houden; en, kan het, hiermeê, als tolk van een beginselvast deel onzes volks, den schoonen dag te helpen voorbereiden en verhaasten, waarop 's Konings gouvernement, gesteund door een, ook aan God immers getrouwe Staten-Generaal, met de kalme vastberadenheid van een St. George-ridder, tot uitroeiing van dit koloniale monster zou besluiten. Die dag zou ons als natie verheffen; de zedelijke veerkracht van ons volk verdubbelen; weêr zuivere lucht doen instroomen in den vunzigen atmosfeer! Mits, en daar leggen we nadruk op, mits het dan niet weêr ga als met de Drankwet: Veel geblaat en weinig wol. Een beschilderd scherm, waarachter het kwaad vrij voortwoekert. Eer riekend naar den Fari-

zeër, dan dat het den zin van Golgotha verried! Neen, als aan dézen giftboom de hand zal worden gelegd, dan moet de bijl op *den wortel zelf* neêrkomen. God *wil* het opium-kwaad niet; en even deswege *mag* ook onze regeering, *mag* onze Kamer, ja, *mag* ons volk de bestendiding er van niet gedoogen."

Edele woorden! Maar is er kans op, dat ze bestuursbeginsel worden in de eerste jaren? Wij zouden ons voorloopig gaarne met iets minder tevreden stellen. Behoud, provisioneel, van het monopoliestelsel, doch met reorganisatie van het dèsa-bestuur, met organisatie van een degelijke water- en landpolitie, met inkrimping van het getal kitten en andere maatregelen van contrôle en beperking, is practisch uitvoerbaar en zou practisch zeer nuttig zijn. Ook daartoe echter komen wij niet, wanneer niet een waardig antwoord gegeven wordt op de vraag, wat hoofddoel dient te zijn: beperking van het opiumdebiet dan wel stijving der schatkist. Tot heden hebben *feitelijk*, ook in zake opium, de financiën meer gegolden dan het welzijn en de moreele opvoeding des volks. Men heeft zelfs niet één jaar inderdaad getoond, dat het bestrijden van de opiumplaag ernstig gemeend was!

Wij teekenen hier nog op, dat het krachtige artikel van *de Standaard* geschreven werd naar aanleiding van het geschrift van Mr. van Dedem, waarin hij, zegt het genoemde blad, »de opiumquaestie, die schandvlek op ons koloniaal bestuur, met een degelijkheid heeft ter sprake gebracht, die ook onze partij verplicht tot dank."

— Meer ernst en doortasting in deze zaak is staatsplicht, verklaarde *het Vaderland* den 31en October, na een overzicht gegeven te hebben van het geschrift van den heer van Dedem over de treurige geschiedenis van den opiumhandel in Nederlandsch-Indië. »Vernieling van de gezondheid, verdierlijking, verstomping van den geest, armoede, diefstal en dobbelspel zijn voor honderdduizenden inlanders en vele Chineezen de gevolgen van het opiumverbruik". »Zij die in Indië bekend zijn met streken, waar veel opium geschoven wordt, weten hoe ellendig de geheele maatschappelijke toestand der opiumslaven — want in den waren zin zijn de verbruikers slaven van het verleidend middel geworden — allengs wordt, zóódat een opheffing uit hun ellende als een onmogelijkheid wordt beschouwd." Volkomen verbod van opiumverbruik is nog niet wel mogelijk, doch beperking kan in het streven der Regeering liggen, en geen moeite noch kosten mogen gespaard worden, om tot dat doel te geraken. »In de eerste plaats een vast beleid, dat op nauwkeurige kennis van den toestand berust en naar een bepaald doel streeft; verder alles gedaan wat mogelijk is om het ongeoorloofd invoeren en verkoopen van opium tegen te gaan. Voor het eerste is dan vooral een andere regeling dan de thans bestaande noodig: geen beheer van dezen gewichtigen tak van dienst rechtstreeks door den directeur van financiën, die de opiumzaken wel als een gewoon onderdeel van zijn omvangrijke taak moet beschouwen en behandelen, maar een beheer onder dien directeur door een energiek hoofdambtenaar, die zich dan geheel aan de opiumzaak kan wijden. Deze eisch wordt ook door den heer van Dedem gesteld."

De Indische begrooting. Het *Algemeen Handelsblad* van 22 October bevat een artikel, dat ons voorkomt, zeer opmerkelijk te zijn.

De Minister van Koloniën begroot het tekort voor 1882 op bijna 10 millioen, en berekent dat op de diensten tot en met 1881 nog 19 millioen ongedekt zijn. Het *Handelsblad* teekent daarbij aan, dat het tekort veroorzaakt is door de groote werken, — die voor 1882 ruim 13.2 millioen vorderen, terwijl het deficit op slechts 9.7 millioen is geraamd, zoodat er uit de gewone middelen nog 3.5 millioen beschikbaar is —, door de hooge kosten die voor oorlog en marine ter zake van Atjeh noodig waren, en door de mindere opbrengst van de koffie. Het voordeelig saldo van de verkochte producten (koffie, suiker, kina en tin), d. i. van de uit veiling ontvangen gelden, na aftrek van de uitgaven voor plantloon, administratie, vervoer, assurantie, enz. bedroeg in 1877 weinig minder dan 55 millioen, maar het daalde in 1881 tot 37.7 millioen, en wordt voor 1882 zekerheidshalve op slechts 28.9 millioen gesteld. »Dat verschil van 26 millioen zou ruimschoots voldoende zijn, om den spoorwegaanleg in Nederland en in Indie en de voortzetting der havenwerken te Batavia te bestrijden."

Wij hadden gaarne gezien, dat het *Handelsblad* den spoorwegaanleg in *Nederland* buiten rekening had gelaten. Wij weten zeer goed, dat het *Handelsblad* niet wenscht, dat er, terwijl de kolonie zelve nog zooveel noodig heeft, van Indië's geld nog meer spoorwegen in *Nederland* worden gebouwd; maar anderen, die minder kieskeurig zijn, wenschen dat wèl, en het is, gelooven wij, niet raadzaam dezen, in welk een mate ook, de hoop te geven, dat zij bij het *Handelsblad* op steun kunnen rekenen.

Daarentegen nemen wij met volle instemming over, wat het *Handelsblad* verder aanvoert. »De Minister van Koloniën acht de omstandigheid dat het Indisch tekort voor 1882 hoofdzakelijk door de buitengewone lage koffieraming wordt veroorzaakt, een reden van »geruststelling voor de toekomst". De bedoeling van deze uitdrukking zal wel wezen, dat de Minister voor de volgende jaren op ruimere oogsten en hoogere prijzen durft staat maken. Ons komt het echter voor, dat die omstandigheid juist wederom den zwakken, wankelenden grondslag der Indische financiën in het helderste licht stelt. Men zal wel toegeven dat de financiën van een land niet goed geordend zijn, wanneer een der voornaamste gewone posten op de credietzijde der balans in verschillende jaren 25 millioen en meer uiteen kan loopen. Het blijft daarom steeds een eisch van ons koloniaal bestuur, om de Indische huishouding onafhankelijk te maken van deze wisselvallige soort van inkomsten, ook al werd dit niet reeds voorgeschreven door het recht van den inlander op vrijen arbeid. In de laatste jaren is dit vraagstuk, waarover voorheen zooveel te doen is geweest, geheel op den achtergrond getreden, maar zoolang geen wijziging is gebracht in het laatste lid van art. 56 der Indische grondwet — het regeeringsreglement van 1854 — waar te lezen staat, dat moet worden gestreefd naar een toestand, waarin de tusschenkomst van het gouvernement bij de cultures kan worden ontbeerd, — zoolang behoort elk jaar die bepaling in herinnering te worden gebracht. Meer dan een kwart eeuw is verloopen, sinds die woorden, na rijp beraad, onder

een conservatief Ministerie in de wet zijn geschreven, en de nakomeling zal zich eenmaal verbazen, dat na zoo geruimen tijd nog zoo weinig tot vervulling dier belofte is gedaan en de Indische financiën in 1881 nog niet van de koffieoogsten geëmancipeerd waren."

Men kan verder gaan; niet alleen toch is voor de oplossing van de gouvernements-koffiecultuur in de laatste jaren niets gedaan, maar zelfs is die koffiecultuur uitgebreid. Men herinnere zich wat er in Semarang gebeurde onder den voorlaatsten resident. Men denke ook aan het reserveeren van de slechtst bevolkte en meest geschikte gronden voor toekomstige gouvernements-koffietuinen. Voorts aan de maatregelen in de Minahassa en elders op de Buitenbezittingen tot uitbreiding der gedwongen koffiecultuur genomen. Het geheele bestuur van den Gouverneur-Generaal van Lansberge is dienstbaar gemaakt aan de vergrooting van den koffie-aanplant.

Het *Handelsblad* meent, dat de toestand in Indië zelf gedurende de laatste jaren eenigermate verbeterd is. »Sedert 1866 zijn de Indische inkomsten, behalve die uit de producten, van 63.2 tot 76.9, dus met 13.7 millioen vooruitgegaan, terwijl de uitgaven voor oorlog en marine met 29½ millioen zijn verminderd, en die voor andere doeleinden dan producten, spoor- en havenwerken, met slechts 11.3 millioen zijn toegenomen. Voor 1882 is zoodoende ruim 20 millioen meer beschikbaar gekomen ten bate der gewone behoeften van Indië, en dit bedrag komt voor het grootste gedeelte ten goede aan verschillende takken van gewoon bestuur, want slechts 3½ millioen wordt daarvan voor spoorwegen, havenwerken, enz. afgezonderd, die ook de ontwikkeling der kolonie ten zeerste bevorderen. De producten hebben daarentegen minder opgeleverd, en derhalve is ook de kolonie van de cultures niet meer zoo afhankelijk als voorheen."

Maar hoe is die grootere opbrengst van de andere middelen verkregen? Is zij het gevolg van een gezonde ontwikkeling? Alleen dan zou er eenige reden tot tevredenheid zijn. En nu releveeren wij slechts deze twee bijzonderheden, dat de landrente, in 1869 op *f* 12 078 500 aangeslagen, voor 1882 op *f* 17 500 000 wordt geraamd, en dat de opium, die in 1869 *f* 10 632 700 rendeerde, voor 1882 *f* 13 284 000 leveren moet. De verhooging van het landrente-cijfer steunt niet op een evenredige vermeerdering van productie; zij is hoofdzakelijk aan opdrijving van de belasting toe te schrijven. Hoe het met de opiumquaestie staat is bekend. Op de *acht* millioen die door verhooging van landrente en uitbreiding van de opiumconsumptie verkregen werd, valt zeker niet te roemen.

»Het streven van een wijze koloniale staatkunde", zeggen wij met het *Handelsblad*, »moet gericht zijn op de ontwikkeling van de natuurlijke hulpbronnen. Vooral door particuliere ondernemingen, door Europeesch kapitaal en talent, vereenigd met inlandsche arbeidskrachten en bevorderd door voortdurende staatszorg ten behoeve van de verkeermiddelen, met streng toezicht om misbruiken tegen te gaan, kan Indië tot een welvaart geraken, die het in staat stelt ook zonder dwangcultures het evenwicht in de financiën te bewaren."

Het *Handelsblad* is van gevoelen, dat de tegenwoordige Minister zich door de »krachtige voortzetting" van den spoorwegaanleg en

van de havenwerken van Batavia zeer verdienstelijk heeft gemaakt, en het acht den maatregel bij de begrooting van 1882 voorgedragen tot opheffing van de pantjen-diensten en van een aantal gouverneursdiensten, »mede een belangrijken stap in de goede richting"

— De Indische begrooting is voor een wezenlijke en bedachtzame volksvertegenwoordiging niet aannemelijk, meent het *Dagblad*, en in twee goedgeschreven, ofschoon niet overtuigende, artikelen gaf het daarvan in zijn nummer van 6 en 7 en in dat van 8 November rekenschap.

Het begint met te constateeren dat de waarschuwing welke de conservatieven reeds meer dan twintig jaar geleden tegen de toepassing van de liberale theoriën op Oostindië deden hooren, door de uitkomst bevestigd is, al missen ook de liberalen den adel van ziel, om dat te erkennen. Voor 1882 wordt het tekort op meer dan 9½ millioen geraamd. Daarvan moet nu wel de 8½ millioen productieve uitgaaf voor spoorwegen worden afgetrokken, maar ook moeten er de onkosten voor de bestrijding van de veeziekte nog bij, en op hoeveel millioenen meer men voor Atjeh heeft fe rekenen, is in de verte niet bij benadering te bepalen. Voorts heeft men zich voor te bereiden op de uitgaven die er noodig zullen zijn, om de van vee beroofde en door ziekten ondermijnde bevolking tegen hongersnood te vrijwaren en maatschappelijk weer op de been te helpen, en dan komen nog de gewone verrassingen van de credietopeningen. Het tekort »zal dus vermoedelijk een eerbiedwaardig aanzien verkrijgen."

Het *Dagblad* staat het beginsel der financiëele eenheid van Nederland en Indië voor. »Als Indië tekort komt, dan zeggen wij dus in ons stelsel: daar heeft Nederland in te voorzien. Maar op één conditie dit laatste. Op voorwaarde namelijk, dat het noodig is, wegens onvermijdelijke omstandigheden. Op voorwaarde minstens, dat er bewijs besta van eenige poging om ook in Indië het financieel evenwicht te bewaren of te herstellen." En hiervan is, volgens het *Dagblad*, schijn noch schaduw bij te brengen.

De conclusie van het *Dagblad* ligt voor de hand. Het *Dagblad* is zoo logisch. Zeker, Holland moet Indië in nood bijspringen, dat brengt het stelsel van de financieele eenheid mee, en het *Dagblad* is een ijverig voorstander van dat stelsel; maar wil Indië Hollands hulp, dan dient het eerst te bewijzen dat het die hulp noodig heeft, en aangezien zulk een bewijs niet te leveren is, moet men Indië dwingen zich zelf te helpen! In zulk een exceptioneel geval *kan* natuurlijk het stelsel der financieele eenheid niet van toepassing zijn, en in dat geval heeft Indië in de laatste vijftig jaar altijd verkeerd, zoodat het weinig voordeel van het stelsel heeft gehad. Maar 't was zijn eigen schuld. Holland had bijna een halve eeuw lang elk jaar geld noodig, maar — niet waar, *Dagblad?* — Holland kon altijd meer dan voldoende bewijzen dat het zeer zuinig was geweest en alle moeite had aangewend »om het financieel evenwicht te bewaren of te herstellen," (den lezer van het *Dagblad* wordt verzocht niets te gelooven van hetgeen de meest vertrouwbare getuigen, ook eerlijke conservatieven, omtrent het tegendeel beweren) en dáárom is Holland door het stelsel der finan-

cieele eenheid ongeveer acht honderd millioen rijker geworden. Arm Indië, waarop de bewijslast rust, terwijl bewijskracht alleen in Holland te vinden is!

De begrooting moest, naar de inzichten van het *Dagblad*, aan de Regeering teruggezonden worden, met verzoek er een andere voor in de plaats te geven, »waarop alle uitgaven, die men voorzien kan" met inbegrip van hetgeen uit de Nederlandsche schatkist ten behoeve van Indië gekweten wordt, »in cijfers voorkomen en waarvan de uitgaven door de inkomsten worden gedekt."

De nu ingediende begrooting door amendementen aannemelijk te maken, is onuitvoerbaar.

Het *Dagblad* zou, om een begrooting te krijgen die sluit, in elk geval verlangen, dat drie posten verdwenen: 1e de post voor den aanleg van spoorwegen, voorzoover de aanleg niet betreft »onvermijdelijke voortzetting van het reeds aangevangene;" 2e de post voor verbetering van het Westgat te Soerabaja en 3e die voor de afschaffing van de pantjen-diensten. Omtrent den laatsten post erkent het *Dagblad* wel, dat hij niet tot vergrooting van het deficit medewerkt, daar tegenover de uitgave ook een dekkend aequivalent staat, maar »dat de zaak daarom geacht moet worden in haar werking geen blijvende nadeelige gevolgen ook op den financieelen toestand te zullen uitoefenen" kan het *Dagblad* nog zoo dadelijk niet toegeven. In elk geval, zegt het blad, is de maatregel te ingrijpend om hem maar eens zoo e n p a s s a n t bij de begrooting af te doen. Alleen wie de afschaffing ter sluiks mocht wenschen binnen te smokkelen, zou daar vóór kunnen zijn.

Het *Dagblad* zou eenige middelen aangeven, om de Indische begrooting te doen sluiten. Volgens eigen verklaring heeft de post voor de afschaffing van de pantjen-diensten geen invloed op het eindcijfer van de begrooting; irrationeel dus was het, voor dat doel dien post te willen schrappen en hem hier ter sprake te brengen. Ook het tweede argument houdt o. i. geen steek. Hoe men over den maatregel zelven ook oordeele, dat hij nu en passant wordt voorgesteld is zeker minder juist. Hij is reeds ongeveer zestien jaar aan de orde! Het komt ons daarom eenigszins vreemd voor, van »ter sluiks binnensmokkelen" te spreken. Hebben de tegenstanders nu nog geen krachtige argumenten gevonden, dan is er zeer weinig kans dat ze die ooit bijeenbrengen, en hebben zij ze wèl, wat belet hen, den maatregel bij de begrootingsdiscussiën te bestrijden? Hoogstens na een ernstig protest van de zijde der tegenstanders en met groote woorden daartegenover, zal het voorstel, gelijk het *Dagblad* vreest, nu onder den hamer des Voorzitters verdwijnen. Zouden de tegenstanders in gunstiger conditie verkeeren, indien het voorstel als afzonderlijk wetsontwerp ware geformuleerd?

Meer klemt de bedenking van het *Dagblad* tegen den post voor het Soerabajasche Westgat. Niet omdat de noodzakelijkheid van de verbetering van dat vaarwater door ons ontkend wordt, maar omdat nog nagenoeg geen enkel Kamerlid ten aanzien van die quaestie behoorlijk voorbereid kan zijn, en er dus — om met het *Dagblad* te spreken — èn voor het tegenwoordige èn voor de toekomst meer licht

noodig is. Het *Dagblad* heeft bovendien een financieel bezwaar: »de voorstellen tot het ondernemen van zoodanige werken zullen toch voortaan steeds vergezeld behooren te gaan van de aanwijzing van de middelen, waaruit zij betaald zullen kunnen worden; niet alleen voor den eersten termijn maar ook voor het verdere in volgende jaren, hetzij dan dat men vooruitzicht kan geven om er genoegzaam uit de gewone middelen voor te kunnen beschikbaar stellen, dan wel, indien ze daartoe in de termen vallen, door buitengewone middelen."

Hetzelfde voert het blad tegen den post voor spoorwegaanleg aan, en nog andere gezichtspunten opent het hierbij. Spoorwegen zijn zeer bevorderlijk aan het zoogenaamd vlottend maken van de inlandsche bevolking, waardoor, volgens het *Dagblad*, »haar welvaart niet bevorderd, en de veiligheid, zooals de ondervinding reeds bewezen heeft, zeer geschaad wordt." Bovendien zijn de stoomtrams meer in eere gekomen sedert de eerste spoorwegplannen aan de orde kwamen, en misschien zou men op Java de behoefte voldoende kunnen bevredigen door stoomtrams uitsluitend voor het vervoer van producten aan te leggen. Eindelijk verdient het overweging, of het zaak zou zijn, den Staat van spoorwegaanleg te ontheffen, nu de lust tot het aanvragen van spoor- en tramconcessiën sterk is toegenomen.

Zoekt het *Dagblad* niet al te ijverig naar haakjes, waaraan de spoorwegzaak — de Indische spoorwegzaak altijd — voor eenige jaren rustig kan blijven hangen? Men had wellicht beter gedaan, voor geheel Java smal spoor te kiezen; ook zijn aan particulieren spoorwegbouw veel voordeelen verbonden, maar moeten nu alle oude quaesties nog eens opgerakeld worden? Waarom stelt het *Dagblad* niet voor, in *Nederland* den aanleg van staatsspoorwegen te staken? Waarom moet alweer *Indië* de dupe zijn? Het *Dagblad* zou verder een hoogst interesanten arbeid verrichten door bijzonderheden te publiceeren van zijn ontdekking, dat spoorwegen de welvaart niet vermeerderen en de onveiligheid doen toenemen. De ondervinding heeft b e w e z e n dat de spoorwegen het eene resultaat niet en het andere wèl hebben, beweert het *Dagblad*; waar en welke zijn die bewijzen?

Nog één punt. Zijn drieledig voorstel tot vermindering van uitgaven laat het *Dagblad* voorafgaan door een opmerking, die ons zeer verbaast. »Men heeft", zegt het, »telkens gehoord van intrekking van cultures, zoodat thans alleen de koffie nog is overgebleven Maar van afschaffing van baantjes bij de cultures hebben wij nooit iets vernomen. De directeur van cultures met geheel zijn staf schijnt onaangetast te zijn gebleven." Weet het *Dagblad* dan niet, dat de directie van cultures tegenwoordig een onderdeel van het departement van binnenlandsch bestuur uitmaakt? Ook niet wat er van de meeste betrekkingen van opziener bij de cultures geworden is?

— De *Amsterdamsche Courant* denkt blijkens haar nummer van 11 October, even ongunstig over de begrooting. De dienst van 1879 zal blijkens de Memorie van Toelichting een tekort aantoonen van p. m. *f* 12 100 000; die van 1880 zal ongeveer sluiten; die van 1881 zal een tekort van circa *f* 12 100 000 opleveren en de begrooting voor 1882 sluit men een tekort van ongeveer *f* 9 700 000. Maar niet

zoozeer het bestaande tekort is gevaarlijk als wel de lichtvaardigheid waarmede het wordt geconstateerd, en het geheel ontbreken van zelfs den geringsten maatregel om de herhaling van zoodanige financieele verhoudingen in de toekomst te vermijden. »Als men de begrooting doorleest, heeft het den schijn alsof Java ten prooi is aan ambtenaren die er op uit zijn, om maar voortdurend nieuwe werken te doen ondernemen, en alsof men een regeering heeft, onmachtig om aan zulk een noodlottig streven weerstand te bieden." En niet minder lichtzinnig dan in het financieele is men in het politieke. De maatregel om de pantjen-diensten af te schaffen is »zóó slecht en onberaden, dat hij alleen kan worden genomen of voorgesteld om genoegen te geven aan zekere fractie in de Tweedè Kamer, die de zaken alleen uit een doctrinair oogpunt gelieft te beschouwen, en, vreemd aan Oostersche toestanden, in alle gebruiken misbruiken wil zien." De pantjendiensten liggen in de zeden en gewoonten des volks; men kan ze niet met een regeeringsbesluit afschaffen Gesteld, dat men er in slaagt, het aequivalent, de belasting in geld, te doen opbrengen, de diensten zullen er niet minder om gepresteerd worden, en dus zal de bevolking zich slechts het slachtoffer gevoelen van afpersing. De maatregel wordt gegrond op een aanbeveling van den nieuwen Gouverneur-Generaal; die Gouverneur-Generaal is pas eenige maanden geleden op Java gekomen, »en acht zich nu reeds in staat om een der meest ingewikkelde quaestiën van Indisch bestuur door te hakken." De landvoogd heeft daardoor, volgens de *Amsterdamsche Courant*, niet het bewijs geleverd dat hij doordrongen is van het gewicht zijner hooge betrekking, noch dat hij Indische toestanden weet te waardeeren en te eerbiedigen.

In 't kort is dat de hoofdinhoud van het artikel van de *Amsterdamsche Courant*.

Mogen wij twee aanmerkingen maken?

Het wordt afgekeurd, dat de gouverneur-generaal, toen hij pas eenige maanden op Java aangekomen was, zich reeds in staat achtte een der meest ingewikkelde koloniale quaestiën door te hakken. Maar hoevelen die het voorstel dat de heer 's Jacob ondersteunde, afkeuren. zijn nooit op Java geweest! Heeft hun oordeel wèl waarde voor de *Amsterdamsche Courant?*

De bovengestelde klacht over het tekort wordt vooraf gegaan door een volzin, dien wij hier zullen herhalen. »Er is," zegt de *Amsterdamsche Courant*, »geen sprake van eenige bijdrage aan 's lands schatkist, en de stelling van den reeds zoo geavanceerden Minister de Waal, dat de Indische bezittingen den staat geld kosten, zoodra de sluitpost van de Indische begrooting niet minstens tien millioen opleverde ten behoeve van den staat, is reeds geheel vergeten." De *Amsterdamsche Courant* vergist zich; nooit en nergens heeft de Minister de Waal de hem toegeschreven stelling te berde gebracht. Volgens hem geeft Nederland voor of ten behoeve van Indië geen *tien* millioen uit, maar slechts ongeveer *drie* millioen! De *Amsterdamsche Courant* sla het tweede deel van *Onze Indische financiën*, pag. 41, pag. 42—44 en pag. 45—70 na!

— Een tekort van 12 millioen is geen kleinigheid, zegt *het Vaderland* in zijn nummer van 26 September, »doch daaruit reeds dadelijk tot een ongunstigen toestand der Indische geldmiddelen te besluiten zou gewaagd zijn." Want »men moet bij een oordeel over dien toestand in de eerste plaats vragen naar den aard der uitgaven en naar de oorzaken der mindere inkomsten."

Wat de uitgaven betreft, *f* 13 177 000 is er uitgetrokken voor bevloeiingswerken — »een reeds al te lang verwaarloosde taak van de Indische Regeering" —, voor verdere werken aan de haven te Batavia; voor verbetering van het vaarwater bij Soerabaja en voor spoorwegen. »Laat men deze productieve uitgaven buiten rekening, dan zou de begrooting in plaats van een tekort, een batig saldo van ruim 3 millioen opleveren." Feitelijk echter kan men die uitgaven slechts voor een deel buitengewone noemen. »Wij hebben op het gebied van irrigatiewerken nog zoo weinig gedaan, dat wij — nu eindelijk die taak eens met ernst wordt opgevat — nog jaren lang een aanzienlijken post daarvoor op de begrooting zullen moeten brengen. Het gevolg van die uitgaven zal later wel een ruimere opbrengst van de landrente zijn, maar de noodige kapitalen moeten toch reeds dadelijk gevonden worden. Ook de uitgaven voor de spoorwegen zullen nog geruimen tijd een vaste post op ons Indisch budget blijven. Slechts de Bataviasche havenwerken en dergelijke kunnen als buitengewone, spoedig afloopende posten worden beschouwd."

In de koffieeultuur als bron van inkomsten ligt het groote gevaar van ons Indisch financiewezen. In 1877 brachten de producten — waarvan aan de koffie het leeuwenaandeel toekomt — 55 millioen netto op; voor 1882 wordt de opbrengst op *f* 28 870 000 geraamd. In 1879 was de opbrengst 35 millioen, in 1880 10½ millioen meer, om in dit jaar weer tot 37½ te dalen. »Bij zulke wisselvalligheid blijft de financieele toestand altijd bijzondere zorg vereischen, tenzij men de buitengewoon gunstige opbrengsten ook als buitengewone inkomsten beschouwen kan, die niet tot dekking der gewone uitgaven behoeven te worden aangewend."

Op grond van die wisselvallige koffie-inkomsten raadt *het Vaderland* geen beperking van de voorgestelde uitgaven voor irrigatie middelen, spoorwegen en andere hoogst noodzakelijke openbare werken aan — integendeel, die uitgaven zullen Indië rijker maken en zijn dus, ook al moet er voor geleend worden, nuttig en noodig — maar »men zij voorzichtig in het vermeerderen van andere uitgaven van blijvenden aard" en »vooral zij men niet al te gerust gestemd voor de toekomst." Want »dan staan aanhoudende tekorten voor de deur."

Het voorstel betreffende de pantjen-diensten vindt bij *het Vaderland* warme instemming. »Buitengewone talmzucht" was de oorzaak, dat de maatregel zoo lang verschoven werd. Telkens wilde men nader overleg, al gaf dit volstrekt geen nader resultaat. Wat een verlies van tijd, en dat voor zulk een eenvoudigen maatregel, die de schatkist niets kost!

In het voorbijgaan wijst *het Vaderland* op een onwillekeurig uit de ministeriëele pen gevloeide schulderkenning, die geheel in strijd is met een onlangs uit diezelfde pen gevloeide loftuiting. »Sedert 1867" —

dus schrijft de Minister — »heeft ter voldoening aan art. 57 van het Regeeringsreglement, driemaal een herziening plaats gehad van de regeling der persoonlijke diensten op Java en Madocra, zonder dat die herzieningen tot een belangrijke vermindering van heerendiensten leidden!" En diezelfde pen schreef in de bekende conversie-circulaire, welke na die heerendienstregelingen is opgesteld, het volgende: »In werkelijkheid legt de Regeeering zich dan ook sinds lang en aanhoudend toe op een geleidelijke beperking der verplichte diensten."

Het Vaderland brengt daarna enkele bezwaren tegen den nu voorgestelden maatregel in. Het hoofdgeld dat de bevolking voortaan zal opbrengen is voor ongeveer de helft tot vermindering van andere dan pantjen-diensten bestemd, maar men weet nog niet hoe de Regeering tot deze vermindering zal overgaan, en met het oog op de langzaamheid waarmede gewoonlijk dergelijke maatregelen uitgevoerd worden, zou het kunnen gebeuren, dat de bevolking eenige jaren haar volle hoofdgeld van *f* 1. betaalde, zonder dat de Regeering van haar zijde een aequivalent in vermindering van den druk der heerendiensten gaf. »Daarenboven bestaat het bezwaar, dat verscheidene heerendiensten, die het eerst aan de beurt van afschaffing zouden komen, zeer ongelijkmatig drukken, zoodat het zou kunnen gebeuren, dat de belasting in geld, door allen gelijkelijk opgebracht, slechts aan enkele heerendienstplichtigen in sommige streken ten goede kwam." Doch die bezwaren daargelaten, juicht *het Vaderland* het voorstel der Regeering toe. »Dat de Kamer daaraan gaarne haar goedkeuring zal schenken, mag men als zeker beschouwen. En daarmede zal een goede daad verricht zijn."

— *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* vreest dat de Regeering bezig is zich, wat men noemt, rijk te cijferen en arm te tellen. Op zich zelf is er in de stijging van de gewone uitgaven niets verontrustends, maar wanneer aan de middelen de elasticiteit ontbreekt, om aan de klimmende uitgaven het hoofd te bieden, dan krijgt de staat van zaken een heel ander aanzien. En dat is in Indië het geval. De uitgaven vliegen, de inkomsten kruipen omhoog. Sedert 20 jaren zijn de inkomsten gestegen van 111 tot 141 millioen, de uitgaven van 85 tot 141 millioen.

De waarheid is dat de Indische middelen slechts voor een klein deel met de ontwikkeling der hulpbronnen gelijken tred houden, dat andere middelen deze eigenschap missen en dat de koffie niet alleen niet vooruitgaat, maar ook verhindert dat andere middelen rijker vloeien en nieuwe bronnen van inkomsten geopend worden.

In weerwil van de scherpste aanschrijvingen van hooger hand en in weerwil van een heirleger van ambtenaren heeft men het niet verder kunnen brengen, dan dat de oogsten zoowat op dezelfde hoogte blijven. En om haar op die hoogte te houden worden er ongelooflijke offers van de bevolking gevergd, worden er kostbare gronden en een schat van arbeidskracht aan landbouw en nijverheid onttrokken, gaan er millioenen aan producten te loor. »De Gouvernements koffiecultuur is een ontzaglijke verspilling van arbeid en

kapitaal, verarmt de bevolking, houdt de ontwikkeling van het land tegen en brengt ten slotte den fiscus tot wanhoop."

Onze koloniale politiek heeft »de groote fout begaan van in het afbreken van het oude halverwege te blijven staan en het nieuwe niet aan te durven." — — — — »Wat er ook voor den eisch des tijds bezweek, de koffiecultuur hield stand," als achtte men zonder de koffie Nederland en Indië verloren. »Allengs is het zoover gekomen, dat er meer kans op is dat wij met de koffiecultuur verloren gaan; of liever, dat door het instandhouden der koffiecultuur de Indische financiën dermate in het ongereede geraken, dat er geen redden meer aan is. Er is genoeg gewaarschuwd. Zulk een politiek moest tot zulke uitkomsten leiden."

In de jaren 1863—68 is er op Java »een veelomvattend onderzoek gehouden over de koffiecultuur, dat over de bezwaren dier cultuur voor de bevolking en over de onmogelijkheid om die bezwaren weg te nemen zonder de winsten voor het Gouvernement prijs te geven, het volle licht verspreidde. Een commissie uit de Tweede Kamer bracht naar aanleiding daarvan een degelijk rapport uit en stelde een conclusie voor, waarbij op maatregelen werd aangedrongen, om allengs de cultures aan de tusschenkomst van het bestuur te onttrekken. We zijn nu nog even ver als voor een kleine dertig jaar, toen het Regeeringsreglement de opheffing van de Gouvernementscultures als het doel waarnaar gestreefd moest worden voorschreef."

't Is — men vergete het niet — de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, die aldus spreekt. Wij konden niet nalaten, de verstandige en edele woorden voor het grootste gedeelte te herhalen; trouwens, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* geeft ons in den regel zóó weinig gelegenheid, haar in deze Revue op te nemen, dat wij, wanneer dit voorrecht ons wèl te beurt valt, aan haar licht eenige oogenblikken langer aandacht wijden, dan anders misschien het geval zou zijn. In het vervolg echter zal zij waarschijnlijk, althans voor zoover de koffiecultuur betreft, op koloniaal terrein zich meer doen hooren. Een cultuur, waarvan zij beweert dat de bevolking er door verarmt en dat onze financiën er door in gevaar worden gebracht, *moet* zij met alle kracht bestrijden; menschelijkheid en voorzichtigheid vorderen dat dringend. Worde dat nu nooit weer vergeten, ook niet..... wanneer de oogsten weder ruim en de prijzen weder hoog zijn!

Den 22en October werd het artikel waarvan hier sprake is, gepubliceerd.

Den 6en November besprak de *N. R. Ct.* het voorstel om de pantjèn diensten af te schaffen, en uitte toen o. a. de meening, dat door die afschaffing aan de bevolking een groote weldaad bewezen zou worden.

Over de beste wijze van regeling, over de schadeloosstelling aan de hoofden, over den omslag over de bevolking, enz. zullen de gevoelens wel zeer uiteenloopen. In het bijzonder over het heffen van een hoofdgeld, voor allen gelijk. Zeker is daar eenige onbillijkheid in. Maar, noodigt de *N. R. Ct.* uit, bedenk eens een regeling, die geen onbillijkheden heeft! »En zal men, met naar de hoogste billijkheid te streven, niet vervallen in een andere onbillijkheid, van te

laten betalen naar de diensten waartoe men geprest is geweest, in plaats van naar de diensten waartoe men geprest zou worden? Om niet te spreken van de vele jaren, die, hangende dit onderzoek, de bevolking nog geplaagd en uitgezogen zou worden." De slechtste regeling van het hoofdgeld, meent het blad, is altijd nog een weldaad, vergeleken bij de pantjen's, zooals die in de practijk werken. Over ondergeschikte bezwaren moet men heenstappen.

Ook de *N. R. Ct.* echter komt er tegen op, dat men 8½ ton meer laat betalen dan voor schadeloosstelling aan de hoofden en voor perceptieloon noodig is. Voor die 8½ ton wil men eenige andere heerendiensten afschaffen, maar reeds dadelijk den Javaan te laten betalen voor ontheffing van diensten, die, de Hemel weet wanneer, komen zal, dat is niet in den haak We kennen ons koloniaal bestuur. Zelfs toen de verhooging van pensioen voor de officieren bij de wet bekrachtigd was, duurde het geschrijf over en weer nog voort, en onthield onderwijl de Minister aan de in dien tijd gepensioneerden de verhooging waarop zij zedelijk recht hadden. Deze zelfde pantjen's, die nu, hopen wij, werkelijk afgeschaft zullen worden, zijn reeds in 1866 afgeschaft! Het zekerste middel om geen nieuwe onrechtvaardigheid te begaan, is het hoofdgeld op de helft te brengen.

De bedenking, dat de hoofden zullen voortgaan, pantjen-diensten te genieten en dat de pantjen-diensten blijven bestaan — die bedenking maakt op de *N. R. Ct.* weinig indruk. De Javaan is wel zacht, maar niet onnoozel, zegt zij; »als mondeling in elke dèsa bekend gemaakt wordt, dat de inlandsche hoofden en ambtenaren voortaan geen persoonlijke diensten mogen vorderen, zal het zoo'n vaart niet loopen. En gesteld, er bleven vermomd nog pantjens bestaan, zou men dan uit vrees van het volmaakte niet te bereiken, den toestand, zoo ellendig als hij is, maar moeten laten?

Als de heer van Goltstein de pantjens werkelijk afgeschaft heeft gekregen — dus liet de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* zich den 8en November in een derde artikel over de Indische begrooting uit, nadat zij een historisch overzicht had gegeven van hetgeen er betreffende de pantjen-quaestie voorgevallen is — dan »zal hem gaarne vergeven worden dat hij zooveel jaren een groote hervorming van het maatschappelijk leven op Java heeft tegengehouden." — — — Gelijk het met de pantjens gegaan is, zal het ook gaan met de andere heerendiensten, met de conversie van communaal bezit, met de koffiecultuur, enz. Conservatieve en slap-liberale staatslieden kunnen nog langen tijd overwegen en raadplegen en de zaken onderwijl laten verloopen; de Hemel geve echter niet zóó lang, dat er geen redden meer aan is. Maar den besten dienst aan Indië doet hij, die wat eenmaal veroordeeld is ook opruime, opdat er plaats en lucht zij voor het nieuwe om te wassen en vrucht te dragen." — — — — Het is meermalen opgemerkt, dat de conservatieve staatkunde liberale dingen doet, maar 25 jaar te laat. Laten wij hopen, dat voortaan althans onze koloniale politiek liberale dingen doe — op zijn tijd. Goede dingen te laat doen, is somtijds even erg als ze niet te doen. Onze koloniën hebben van dat conservatisme al te veel geleden. Een

liberaal bestuur, dat doet wat het belijdt, dat is het wat Indië noodig heeft."

Het vierde van haar artikelen over de Indische begrooting heeft de *N. R. C.* aan het Westgat van Soerabaja gewijd.

Het ras der echte behouders op koloniaal gebied, zegt zij, is aan het uitsterven; maar in vollen bloei is onder ons de staatkunde van het »nader onderzoek." Van dien kant dreigt ook Soerabaja gevaar. Straat Madoera is met al de hulpmiddelen der wetenschap opgenomen; alle peilingen en waarnemingen zijn geschied; er zijn uitvoerige rapporten uitgebracht; de plannen der deskundigen zijn door de Indische regeering goedgekeurd; de heeren Jansen en Waldorp, door den Minister in advies genomen, hebben er zich mede vereenigd. Dat Soerabaja als zeehaven verloren is, wanneer niet onverwijld de handen aan 't werk worden geslagen, en dat het redmiddel te vinden is in het verleggen van den Solo-mond, daarover zijn allen het eens. De Nederlandsche deskundigen meenen echter, dat men wèl om het zeegat te behouden met de verlegging van de rivier kan volstaan, maar dat men, om de voor de scheepvaart vereischte diepte te krijgen, aan den noordelijken ingang van straat Madoera het vaarwater vernauwen moet door een dam in zee. De zaak is eenvoudig genoeg, zou men zeggen; men beginne met hetgeen ontwijfelbaar geschieden moet, en late onderwijl het bewuste punt onderzoeken! Maar een andere is de logica van het »nader onderzoek." »Om nu" (zoo luidt de uit een redeneer- en taalkundig oogpunt allermerkwaardigste gevolgtrekking), om nu, hangende dit onderzoek een millioen aan deze zaak uit te geven, terwijl waarschijnlijk nog verscheiden millioenen zullen moeten volgen, is niet noodig." Maar als dan, hangende dit onderzoek, het zeegat verzandt? Daarvoor bestaat geen gevaar, verzekeren deze leden, tegèn het eenparig oordeel van alle geraadpleegde deskundigen in, en zij merken op, dat de mindere bruikbaarheid niet zoozeer aan de mindere diepte van het gat dan wel aan den grooteren diepgang der tegenwoordige schepen ligt. Intusschen blijkt uit de Memorie van Toelichting en de Koloniale Verslagen, dat niet de verondieping, maar de vernauwing Soerabaja bedreigt. »Men ziet," dus besluit de *N. R. C.*, »de leden die zoo verlangen naar meer licht, hebben zich niet eens de inlichtingen die gegeven waren ten nutte gemaakt."

Is men zich wel ten volle bewust, vraagt het blad, wat er bij deze zeehaven verloren zou worden?

Soerabaja is de bevolktste stad van N I. Als zeehaven is Soerabaja de schoonste die er in het Oosten te vinden is, door haar ruime en diepe reede, door den overvloed van werkvolk, en door de mogelijkheid dat de schepen kleine herstellingen op de kalme ree ondergaan, terwijl voor grootere herstellingen de gouvernementsdokken beschikbaar zijn. Oorlogshaven en de eerste fabrieksplaats van N. I. is Soerabaja verder. Maar zijn voornaamste beteekenis heeft het als handelshaven. De uitvoer van Soerabaja bedraagt 10 000 pikols particuliere en 40 000 pikols gouvernements-koffie, 1 millioen pikols suiker, 35 000 pakken tabak, 80 000 stuks huiden, 3 millioen kilo oliekoeken en $2^1/_2$ millioen kilo rijst. De invoer bestaat uit een vierde van den geheelen invoer van Java en Madoera. In 1879 werd Soerabaja aangedaan door 667

stoomschepen met een tonnemaat van 60 600 en 857 zeilschepen met 390 000 ton. Van die schepen voerden 400 stoom- en 503 zeilschepen N. I. zeebrieven.

Al moest het driemaal meer kosten om van zulk een haven het gevaar af te wenden, dat zij den toegang naar zee verliest, en al was het tekort op de Indische begrooting driemaal zoo groot als het is: »waar zooveel op het spel staat, is handelen plicht."

Een vijfde, tevens laatste artikel, den 15en November opgenomen, handelt nogmaals over de pantjen-diensten.

De heer Rose had een stuk ingezonden, waarin hij de zienswijze van de *N. R. C*, bestreed; dit stuk was den 14en geplaatst en daarop diende het blad den 15en van repliek.

Evenals het *Dagblad* zijn tegenstanders verwijt, dat zij geen degelijke argumenten kunnen aanvoeren, verwijt de *N. R. C.* het den heer Rose.

De heer Rose beriep zich op zijn ondervinding, gedurende een zestienjarig verblijf in Java's binnenlanden opgedaan. »Als het op gezag aankwam," zegt nu de *N. R. C.*, »zou de heer Rose het pleit moeten verliezen; tegenover zijn neen staat het ja van den heer 's Jacob en van de beide vorige gouverneurs-generaals, van den Raad van Indië, van den directeur van Binnenlandsch Bestuur, van de residenten."

De heer Rose stelde tegenover de bewering van de *N. R. C.*, dat als door mondelinge afkondiging de afschaffing der *pantjen's* in alle dèsa's maar algemeen bekend geworden was, de Javaan niet langer voor niets zou gaan werken, een gebeurtenis welke te Sidhoardjo nog kortelings voorviel: een inlandsch ambtenaar liet daar een geheel huis bouwen in gedwongen arbeid. »Wanneer nu," zeide de heer Rose »zulk een misbruik nog mogelijk is in een afdeeling waar de inlanders door hun dagelijkschen omgang met Europeanen zeker minder dan elders afhankelijk zijn van hun hoofden, dan is het zonder twijfel raadzaam zich den invloed der hoofden en de lijdzaamheid der bevolking ten aanzien van hen die gezag uitoefenen niet gering voor te stellen."

De *N. R. C.*, maakt een andere gevolgtrekking: »Als", zoo redeneert zij, »van de instelling der pantjens zulk een schromelijk misbruik kan gemaakt worden, zouden wij zeggen, dan dient aan die instelling hoe eer hoe beter een einde gemaakt te worden."

Men kan blijkbaar een groot blad helpen redigeeren en toch met het gezond verstand en de logica zijner lezers een loopje trachten te nemen. Dat het zeer wenschelijk zou zijn, om aan de pantjen-diensten hoe eer en hoe beter een einde te maken, is zeker nergens door den heer Rose ontkend, maar juist de mogelijkheid heeft hij betwist. Men kan de afschaffing der pantjen-diensten decreteeren, men kan ze niet tot stand brengen, niet tot een feit maken, voordat alle andere heerendiensten reeds afgeschaft zijn. Geen contrôle der Europeesche ambtenaren vermag tegen het misbruiken van de persoonlijke diensten iets; herinner u wat in Sidhoardjo gebeurde. Zoo sprak de heer Rose, en dàartegen heeft de *N. R. C.* nog altijd het eerste verstandige woord in te brengen.

»Wij stellen ons niet voor," verklaart de *N. R. C.*, dat de pantjèns ineens zullen verdwijnen, zoodra de ordonnantie in werking is. Maar allengs zeker."

Heeft de *N. R. C.* één argument voor die pertinente bewering?

»Geef den Javaan zijn vrijheid als mensch terug, en de slaaf dien onze politiek van hem gemaakt heeft, zal in hem uitsterven."

Dit geven wij de *N. R. C.* volkomen toe. Van haar standpunt had zij echter nog te bewijzen, dat men, door het regeeringsvoorstel betreffende de pantjèn-diensten af te kondigen, den Javaan zijn vrijheid hergeeft.

— Verleden jaar hoorden wij *de Standaard* een boetpredikatie houden over het gebrek aan belangstelling in koloniale aangelegenheken, dat men in Nederland waarneemt; den 9en November j.l. heeft het blad die weeklachten herhaald.

»Koloniën", jammert het, »is voor ons gouvernement, is voor onze Tweede Kamer, is voor ons volk bijzaak geworden." — — — »Alles is letterlijk verwaarloosd; onze defensie zeker niet het minst; om toch maar de schoolkliek en de Nut-mannen naar de haven hunner begeerten te brengen; en onze arme koloniën hadden in die algemeene schromelijke verwaarloozing ruimschoots haar aandeel." — — — »De liberalistische meerderheid is aan haar koloniaal oor volkomen doof geworden en bij geen verkiezing hoort men van de koloniën meer reppen. De conservatieve groep smolt te ver weg, om nog een levensteeken te geven; en bovendien ze heeft geen systeem, geen standpunt meer;" »Van de Roomschen hoort men, nu van der Hoeven van Veelspreker in Zwijger omsloeg, over koloniën weinig meer. En de anti-revolutionnairen schijnen nog tot te weinig eenheid van inzicht in deze materie gekomen te zijn, om zich sterk genoeg te gevoelen voor een beslissend optreden. Zoo in de Kamer! En niet beter in de dagbladpers." — — — — »En daalt men nog dieper af, om tot het volk zelf te komen, en te beluisteren wat er in vlugschrift of meeting over onze koloniën verhandeld wordt, dan ruischt u een stilte als der graven tegen, en maakt de »Maatschappij tot Nut van den Javaan" een haast potsierlijken indruk. Het »Indisch Genootschap" was nog het eenige, dat welstaanshalve de klok luiden bleef, en het doet ons goed dat het Dr. Wijnmalen, en dus een anti-revolutionnair, was die daar nog eens de koe bij de horens vatte. Aan zijn keurig vertoog dan ook alle lof. Maar wat volgde op dien lichtstraal anders dan een schier nog donkerder duister; zóó mat, zóó zielloos, zóó onreëel was het debat, dat er op volgde. Dat waren dan nu nog al de specialiteiten; de mannen die er *alles* van weten; de geroepenen, voor wie ten deze het »noblesse oblige" geldt. En och, lieve, lees me nu dat ondoordacht gekeuvel en geleuter over de diepstliggende aller koloniale quaestiën eens!"

De Standaard houde het ons ten goede, dat wij, in stede van meer af te schrijven, haar herinneren:

a. dat zij zelve sedert October 1880 twaalf maanden heeft laten verloopen zonder zich anders dan bij uitzondering over koloniale onderwerpen te doen hooren;

b. dat zij een even groote lauwheid en onverschilligheid van October 1880 heeft betoond; en

c. dat door háár in de eerste plaats de koloniale zaak aan school-, vaccine- en andere quaesties ondergeschikt gemaakt wordt.

De Standaard meent haar plicht te volbrengen door eens in het jaar anderen te beschuldigen van al hetgeen zij zelve zoowel bij als buiten den verkiezingsstrijd naliet; voegzaam is dat niet en manlijk is het nog minder.

DE UITKOMST VAN EEN OPPERVLAKKIG ONDERZOEK is het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over de Indische begrooting volgens *het Vaderland* van 3 November, en wie kennis neemt van hetgeen het blad ten bewijze aanvoert, zal met dat oordeel moeten instemmen.

De algemeene beschouwingen, zegt *het Vaderland*, bestaan als het ware in een beurtzang van de voorstanders van allerlei uiteenloopende meeningen, waarbij dan nog dikwerf — zeker om het dramatisch effect te verhoogen — de enkelen en weinigen voorop worden geplaatst, om ze dan door de velen te laten volgen. In weinig woorden komen die beurtzangen hierop neer.

Verschillende leden. De begrooting komt te weinig met de werkelijkheid overeen: de Gouv.-Gen. opent te veel credieten.

Andere leden. Er is werkelijk in dit opzicht onmiskenbaar verbetering te bespeuren.

Sommige leden. De algemeene indruk der begrooting is niet gunstig.

Andere leden. Wij vellen een veel gunstiger oordeel.

Vele leden. Van een afzonderlijke Indische leening kan geen sprake meer zijn.

Andere leden. Een leening voor Indische behoeften ten laste van Indië met waarborg van Nederland zou wèl mogelijk zijn en zelfs de voorkeur verdienen.

Vele andere leden. Wij onthouden ons van een ernstige bespreking der leeningsplannen, omdat deze nog niet aan de orde zijn.

Tal van verschillende stemmen door elkaar over de wijze van dadelijke voorziening in het tekort der Indische begrooting in afwachting der leening.

Eenige leden. Indië moet iets meer zijn dan een lastpost.

Vele andere leden. Indië is geen lastpost.

Eenige leden weder. De Indische bezittingen moeten aan de Nederlandsche belangen van handel en nijverheid ten nutte komen. Bijv. door herstel der differentiëele rechten.

Anderen. Of door opheffing der rechten bij in- en uitvoer tusschen Nederland en Indië.

Nog anderen. Dat zou ook een goede represaille-maatregel zijn.

Vele anderen. Geen beschermende handelspolitiek. Represaillemaatregelen zijn niet afdoende en schadelijk.

Ziedaar, dus besluit *het Vaderland* het aardig overzicht, de verschillende meeningen, die in de algemeene beschouwingen voorkomen, bijna woordelijk en in dezelfde volgorde weergegeven. »Alleen de argumenten voor al die meeningen, voor zoover ze werden aange-

voerd, hebben wij achterwege gelaten. Zij zijn trouwens gemakkelijk door den lezer zelf aan te vullen, want het zijn allen oude bekenden."

De beschouwingen en opmerkingen over de onderafdeelingen der begrooting geven althans eenig houvast; waar men echter bij de onderdeelen in een uitvoerige beschouwing treedt, wordt weer dezelfde dooreenmengeling van allerlei meeningen gevonden, en het wekt bijna een glimlach op, als men bij de pantjen-diensten de verzekering leest: »de voorgenomen afschaffing werd in verschillenden zin beoordeeld". Alsof niet het geheele verslag een loutere opsomming was van beoordeelingen in verschillenden zin!

Het Vaderland verwacht, dat de plannen betreffende de waterwerken in Demak en de spoorwegplannen door de meerderheid goedgekeurd zullen worden; »men ziet terecht in die plannen de beste middelen tot bevordering van de algemeene welvaart en dus ook tot verbetering van den economischen en financiëelen toestand van het land."

Ook het voorstel omtrent de pantjen-diensten zal wel in hoofdzaak steun vinden. Eenige leden wenschen het aequivalent op een halven gulden te stellen. Volgens een *matige* berekening zou dan het hoofdgeld *f* 1050 000 opbrengen, of na aftrek der 8°/o perceptiekosten *f* 966 000 zuiver. De uitgave voor de traktementsverhooging der hoofden wordt ruim geschat op *f* 1 077 120. Men mag aannemen, dat *f* 0.50 een vol aequivalent zou zijn, »daar het plan van beschikking over het overschietende weinig of geen resultaten belooft."

Van de noodzakelijkheid om krachtiger maatregelen te nemen tot beperking van het opiumgebruik schijnen vele leden doordrongen. Even zoo van de noodzakelijkheid om een einde te maken aan den achterstand van revisiezaken bij het Hooggerechtshof.

Een treffende opmerking van meer bijzonderen aard in het Voorloopig Verslag is deze: »Op pag. 11 van den toelichtenden staat komen groote ongespecificeerde posten voor wegens verdere ambtenaren en bedienden." (Onderafdeeling 35, kosten van bestuur der gewesten van Sumatra). Die posten bedroegen samen *f* 315 000. En vóór en achter pag. 11 worden nog tal van andere ongespecificeerde posten wegens verdere ambtenaren en bedienden gevonden: *f* 680 000 voor Java en Madoera en *f* 140 000 voor Banka, Billiton, Riouw en Borneo, zoodat al die »anonymi" het respectabel cijfer van *f* 1 135 000 's jaars kosten. Het is te hopen, dat die kolossale som gereduceerd worde. Veel schrijfwerk kan in Indië worden afgeschaft, en het aantal slecht werkende klerkjes en bedienden is veel te groot.

Het antwoord van den Minister op het Voorloopig Verslag, zegt *het Vaderland* van 10 November, is zooals men na zulk een verslag verwachten kan. Eigenlijk is het nog beter, en moet men zich verwonderen, dat de Minister nog een leesbaar antwoord op een bijna onleesbaar verslag heeft kunnen geven.

Het Vaderland releveert, dat zelden of nooit een zoo sterk bewijs geleverd is, dat het belangrijkst deel van het Indisch budget van middelen hoogst wisselvallig is, als bij deze begrooting; de Regeering toch moet reeds enkele weken na de indiening verklaren, dat zij den

verkoopprijs voor de gouvernementskoffie veel te hoog heeft geraamd, en van 42 tot 38 cent per half kilogram verlaagd moet worden. Die toestand dringt tot voorzichtigheid en zuinigheid en tot het streven om althans zooveel mogelijk de andere inkomsten als maatstaf voor de Indische huishouding te beschouwen.

Na den als het ware afgeperste maatregel van afschaffing der pantjèn-diensten verwacht *het Vaderland* van dezen Minister weinig of niets meer voor verbetering ten aanzien der heerendiensten. Met het nagenoeg algemeen gevoelen, dat belangrijke stappen tot verbetering slechts dan kunnen gedaan worden, wanneer men met inachtneming der verschillende omstandigheden in de onderscheidene gewesten, ook de heerendiensten gewestelijk regelt, strijdt 's Ministers opvatting geheel, ofschoon art. 57 van het Regeeringsreglement gewestelijke regeling duidelijk wil. Moet er gewacht worden totdat vermindering der heerendiensten over geheel Java kan plaats hebben, dan zal het nog lang duren, eer men afdoende maatregelen zal kunnen nemen; alleen gewestelijke regelingen, die de mogelijkheid geven om met locale toestanden rekening te houden, kunnen tot de dringend noodige herzieningen leiden.

Het Vaderland brengt ten slotte in herinnering, dat toen de tegenwoordige Gouverneur van Atjeh als Regeeringscommissaris naar dat gewest werd gezonden, deze zending noodzakelijk werd genoemd op grond dat men de invoering van een civiel bestuur wilde voorbereiden. Thans, zeven à acht maanden later, schijnt men nog aan het voorbereiden. Er is een dure politie die weinig nut sticht, en op vermindering van troepen schijnt men niet te kunnen rekenen ofschoon dat in Maart in 't verschiet werd gesteld. *Het Vaderland* acht het terecht noodig, dat er met de grootste voorzichtigheid en tevens met een krachtige hand worde gehandeld. Voortdurende groote onveiligheid in Atjeh zou ons in de grootste moeilijkheid brengen, ook in de onderhoorigheden, want deze richten zich steeds — zooals de Minister zelf indertijd uit een rapport van Generaal van der Heijden aanvoerde — naar den toestand en de gebeurtenissen in Groot-Atjeh.

PERSOONLIJKE DIENSTEN. Het vraagstuk der persoonlijke diensten — we maken nu met een interessant artikel in het *Handelsblad* van 8 November kennis — is reeds ongeveer 30 jaar aan de orde, maar wat er sedert 1854 is gedaan, om aan het toen gegeven voorschrift — vijfjaarlijksche herziening met trapsgewijze vermindering — gevolg te geven is al zeer weinig bevredigend. In 1866 onder den Minister Fransen v. d. Putte werd de opheffing van de pantjèn-diensten afgekondigd, en werden zes weken later de grondslagen der heerendiensten vastgesteld, maar het eerste Ministerie-Heemskerk schorste die bepalingen, en een regeling welke reeds lang was voorbereid werd met één pennestreek ingetrokken. In 1867 is het getal der pantjèn-diensten eenigszins beperkt, en in 1874 werden, nog wel door de Tweede Kamer zelve, ten einde de vermeerdering van pantjèn-diensten tegen te gaan, bij de nieuwe aanstelling van districts- en onderdistrictshoofden gelden beschikbaar gesteld, om de persoonlijke diensten bij de lagere inlandsche ambtenaren door geldelijke vergoe-

ding te vervangen, maar verder ging men niet. In 1874 stelde de Gouverneur-Generaal Loudon voor, om de pantjèn-diensten af te schaffen tegen heffing van een hoofdgeld van *f* 1, *f* 0 50 of *f* 0.25 naarmate van het getal dagdiensten, en de zaak had, weder onder den Minister van de Putte, reeds bijna haar beslag gekregen, maar het liberale kabinet moest aftreden en de Minister van Goltstein, een nieuweling in koloniale zaken, durfde den maatregel niet aan; hij achtte de juistheid van het aequivalent niet voldoende bewezen. Nieuw onderzoek volgde onder den Gouverneur-Generaal van Lansberge. Deze deed in 1878 het voorstel, om niet slechts de pantjèn-diensten af te schaffen tegen vergoeding van *f* 5 's maands voor iederen dienstplichtige aan de hoofden, maar ook een deel der heerendiensten ten behoeve van den Staat, alles tegen heffing van een uniform hoofdgeld van *f* 1 's jaars, en de toenmalige Minister van Rees nam die regeling in zijn ontwerpbegrooting voor 1880 op, maar voor dat de begrootingsontwerpen gereed waren, werd hij vervangen, door den Minister van Goltstein, die ten tweeden male de posten schrapte, nu omdat hij opzag tegen afschaffing van alle pantjèn-diensten en ook tegen de gelijkheid van het hoofdgeld voor alle inlanders. Alweder werd onderzoek gelast; de Gouverneur-Generaal van Lansberge trad af en nu diende nog zijn opvolger te worden gehoord. Gelukkig echter gaf de Gouverneur-Generaal 's Jacob reeds spoedig na zijn komst in Indië aan den Minister te kennen, dat hij met de voorstellen van zijn voorganger volkomen instemde, en nu is eindelijk de Minister van Goltstein zelf overtuigd geworden, dat zijn bezwaren niet overwegend zijn. »De maatregel, door drie liberale kabinetten in 1866, in 1874 en in 1879 vruchteloos ontworpen, en telkens door conservatieve opvolgers tegengehouden — waarvan tweemaal door den tegenwoordigen Minister, — wordt dan nu ten slotte door dien Minister zelven aan de goedkeuring der Wetgevende Macht onderworpen. Weder een voorbeeld, hoe de waarheid allengs veld wint en hoe conservatieve regeeringen ten slotte gaan strijken met de eer van liberale hervormingen!"

Dat het voorstel bij de Tweede Kamer geen onverdeelden bijval gevonden heeft, verwondert het *Handelsblad* niet: er kan geen maatregel tot ontwikkeling van de Koloniën worden ontworpen, of de behoudspartij weeklaagt. Zoo heeft zij nu met bijzonder welgevallen uit *de Indische Gids* een advies overgedrukt van den heer Rose, maar de heer Rose verklaart zich tegen de regeeringsvoorstellen »alleen omdat zij niet ver genoeg gaan, en niet *alle* heerendiensten te gelijk opheffen, en omdat hij hetzelfde aequivalent voor allen onbillijk acht." Waarlijk zulk een getuige *à décharge* staat gelijk met den krachtigsten getuige *à charge!*

Een andere tegenwerping heeft althans de eigenschap van hoogst komisch te zijn. Hoe, roepen de behoudslieden uit, gij wilt in Indië de persoonlijke diensten verminderen, terzelfder tijd dat gij in Nederland ze gaat verscherpen in nieuwe militie- en schutterijwetten! Inderdaad men kan nauwelijks gelooven, dat die gelijkstelling der militieplichten in Nederland met de persoonlijke diensten in Indië ernstig gemeend is. Aan de hand van den ambtenaar bij het binnen-

landsch bestuur, die in *de Indische Gids* van November den druk en den omvang der persoonlijke diensten helder uiteenzette, nagaande welke niet, of karig, betaalde diensten den Javaan levenslang kwellen en verhinderen zijn velden geregeld te bebouwen, is het *Handelsblad* van oordeel, dat met die diensten de schutters- en militiediensten, die men nog wel ten deele kan afkoopen, en waarbij, wat de miliciens betreft, de Staat voor voeding en soldij zorgt, niet op één lijn te plaatsen zijn.

Slechts twee bedenkingen — dus merkt het *Handelsblad* in zijn nummer van 9 November op — mogen in aanmerking komen. In de eerste plaats: of het algemeen belang, waarvan art. 57 van het regeeringsreglement spreekt, de vermindering van heerendiensten gedoogt? In de tweede plaats: of de voorgestelde maatregelen inderdaad doeltreffend zijn.

Dat het algemeen belang door de afschaffing van pantjèn-diensten en van een deel der heerendiensten zal worden bevorderd, is volgens het *Handelsblad* aan geen twijfel onderhevig. Een van de eerste plichten van ons bestuur in Indië is de bescherming van de bevolking tegen knevelarij en misbruiken van haar eigen hoofden. Zoolang de willekeurige vermeerdering van het aantal heerendienstplichtigen aan de hoofden ten goede blijft komen, bestaat er voor die hoofden een onzedelijke strijd tusschen plicht en belang.

De vergoeding welke de Staat den hoofden voor het verlies van dienstplichtigen geeft is niet karig. Toen in 1874 de maatregel der afschaffing ten aanzien van de lagere ambtenaren werd toegepast, achtte men *f* 2½ 's maands voor elken dienstplichtige een voldoende vergoeding; thans stelt de Regeering een vergoeding van *f* 5 voor. Sommige regenten hebben dan ook verklaard in de hun voor het gemis van dienstplichtigen toegedachte vergoeding een uitkomst te zien uit de financieele moeilijkheden waarin zij gewikkeld waren; andere hoofden gaven aan de geldelijke vergoeding de voorkeur boven de verstrekking van ongeoefende en dikwijls onwillige arbeiders voor wier voeding zij hebben te zorgen.

De heer Rose beweert, dat de hoofden het geld in dank zullen aannemen en toch diensten blijven vorderen; daarenboven, zegt hij, kan men den inlander toch niet verbieden uit *hormat* te doen wat hij tot nu toe doet op bevel. Maar al schaft men alle diensten af, dan kan men evenzeer beweren, meent het *Handelsblad*, dat zij uit hormat blijven, en dan zou men nimmer tot eenige afschaffing moeten overgaan. Bovendien, we moeten alle hoop op verbetering van de inlandsche toestanden opgeven, indien ons Gouvernement de middelen ontbreken om zulk een ingrijpenden maatregel, in het belang der bevolking genomen, tot een levende letter te maken.

Er is evenwel nog een ander uitnemend algemeen belang, dat een aanzienlijke vermindering der persoonlijke diensten dringend vordert; het is de conversie van het grondbezit. Zoolang aan het aandeel in het grondbezit een groot aantal gedwongen diensten zijn verbonden, heeft de bevolking belang bij gemeenschappelijk bezit, dat elken nieuwen bewoner der dèsa tevens in de lasten doet deelen. Maar worden die lasten aanmerkelijk verlicht, dan zal de prikkel om een stuk grond blijvend te behouden, worden verscherpt, en de grond zal dan beter worden bewerkt.

Ook zal de inlander meer vrijen tijd beschikbaar hebben, om voor goed betaalden arbeid bij particulieren in dienst te treden en daardoor tot hooger welvaart te geraken. »De vrees voor die particuliere ondernemingen", zegt het *Handelsblad*, »is de nachtmerrie der koloniale behoudspartij, en daarom doet het ons veel genoegen, den Minister van Koloniën zoo onomwonden met die partij te zien breken. »»Indien de maatregel"", zegt hij in zijn antwoord, »»niet alleen de bevolking van een drukkenden last bevrijden zal en haar in staat zal stellen, zich meer aan haar eigen landbouw te wijden, maar haar tevens de gelegenheid zal openen om geld te verdienen bij de landbouwondernemers op Java en den bloei van de Europeesche ondernemingen zal bevorderen, dan kan de ondergeteekende daarin geen bezwaar tegen den maatregel zien, maar veeleer een argument te meer voor een spoedige invoering.""

Maar zal de voorgestelde *wijze* van vermindering in den toestand der bevolking verbetering brengen?

De Regeering becijfert het getal dagdiensten dat door den voorgestelden maatregel zal wegvallen op bijna negen millioen. Al stelt men het dagloon, dat de inlander door vrijen arbeid kan verdienen, gemiddeld op slechts 40 cent, dan vertegenwoordigen de af te schaffen negen millioen dagdiensten een bate van 36 ton, welke men de bevolking mogelijk maakt zich te verwerven. De Regeering schat de opbrengst van het hoofdgeld op ruim twee millioen; de bevolking profiteert er dus nog anderhalf millioen bij, behalve wat zij nog meer kan verdienen door betere bearbeiding van de velden.

De zwakke zijde van het voorstel is de uniformiteit van het hoofdgeld, en men heeft dan ook vroeger beproefd de vergoeding naar plaatselijke toestanden te regelen. Maar ook dit zou tot onbillijkheden leiden, want de druk der heerendiensten wisselt terzelfder plaats vaak af, en door den toestand van een bepaald oogenblik te kiezen, zou men het hoofdgeld hier te hoog, daar te laag stellen. De gelijkheid van heffing zal in streken van zwaren druk een vergoeding zijn voor vroeger te veel gevorderde diensten, en in de andere een lichte last voor wat voorheen naar evenredigheid te weinig werd gevorderd. Bovendien wordt in het Kamerverslag terecht opgemerkt, dat degenen, die nu de pantjèn-diensten presteeren in het vervolg een ruimer aandeel in de algemeene diensten zullen dragen, en de overblijvende diensten dus over een grooter aantal personen zullen verdeeld worden, zoodat daardoor *voor allen* de druk moet verminderen.

Eén maatregel echter behoort aan de voorgestelde te worden toegevoegd. De afkoop van de overige heerendiensten behoort te worden toegestaan, overal waar de algemeene toestand van het gewest dat toelaat. »Niet individueel, want dat zou den druk voor de overige bewoners verzwaren, en reeds thans is de gelegenheid tot het vrijwillig stellen van plaatsvervangers open. Maar waar over een geheel gewest of afdeeling de bevolking de afkoopsom licht kan opbrengen, daar opene men daartoe de mogelijkheid. Zoo bestaat er uitzicht, dat het niet weder 25 jaren duren zal, eer de persoonlijke diensten op nieuw aanmerkelijk worden ingekrompen."

— De heer Rose kwam in het *Handelsblad* van 13 November tegen de aanprijzing van het regeeringsvoorstel op.

Hij acht den maatregel *niet* in het belang der bevolking, maar in de hoogste mate onbillijk en bezwarend. Onbillijk, want *f* 1 in arbeid heeft op Java in sommige streken vier- à vijfmaal meer waarde dan elders en, zooals uit het voorstel van den Gouverneur-Generaal Loudon blijkt, de pantjèn-diensten zijn op eenige plaatsen viermaal zwaarder dan op andere, zoodat hetgeen de bevolking te dragen zal hebben hier twintigmaal drukkender is dan ginds. Bezwarend voor de bevolking, inzonderheid ook hierom, dat de hoofden onbetaalde diensten zullen *blijven* genieten, zoodat de bevolking èn diensten presteeren èn een hoofdgeld opbrengen zal. Een gedeelte der pantjèn-diensten zal, na de zoogenaamde afschaffing, verricht worden door de inlanders die voor andere heerendiensten uitkomen; een tweede gedeelte door de inlanders die om deze of gene reden dagelijks bij de hoofden moeten verschijnen. Dit kan men niet tegengaan, want hoe zal men bewijzen dat de diensten niet vrijwillig, uit hormat, bewezen worden? en zoolang men het niet tegengaan kan, is alle contrôle afgesneden. »Sancta simplicitas!" mag men dan ook wel uitroepen, wanneer tot aanprijzing van het regeerings-voorstel wordt aangevoerd, dat de hoofden met den maatregel ingenomen zijn. Al het voordeel toch is aan hun zijde. Zij behouden hun pantjens, en ze krijgen maandelijks een toelage alsof zij de pantjens verloren hadden!

De heer Rose stelt den maatregel, wat de inlandsche bevolking betreft, gelijk met *fictieve* opheffing van pantjèn-diensten en een *reëele* invoering van een nieuwe belasting. Alleen wanneer de Regeering de pantjèn-diensten afschaft, *zonder* van de bevolking een belasting in geld te vorderen, verdwijnt het odieuse van den maatregel. Nuttig zal hij ook dan voor de bevolking niet zijn, daar zij de pantjèn-diensten toch blijft presteeren, maar dan zullen er ten minste de hoofden bij winnen, zonder dat de bevolking er door *verliest*.

Wil men, dus gaat de schrijver voort, waarachtig vermindering van heerendiensten, dan is er slechts één middel, n.l. finale afschaffing van *alle* heerendiensten. Minstens 40 districten zijn er nu reeds, waar de bevolking in de gelegenheid is dagelijks een goed loon te verdienen, en dus in stede van heerendiensten een belasting in geld op te brengen; door dien maatregel kan de Regeering dáár aan alle misbruiken der dienstplichtigheid een einde maken. Waarom neemt de Regeering niet in eenige districten althans een proef? Het eenige wat er tegen te zeggen valt, is dat de voorbereiding van de invoering van dien maatregel den ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur werk kost. Maar overigens pleit alles er vóór: niets stelt die maatregel in de waagschaal, en hij geeft alle kans op een voor de bevolking niet hoog genoeg te schatten succes. Langs dien weg alleen is een gezonde ontwikkeling te verkrijgen, en door dat denkbeeld toe te passen zou de Kamer zich met het bewustzijn mogen vleien, voor de inlandsche bevolking werkelijk iets goeds tot stand te brengen. Het regeeringsvoorstel betreffende de pantjèn-diensten aannemende, behartigt zij het belang der bevolking niet, en het is te vreezen dat zij na die aanneming weder voor vele jaren op haar lauweren gaat rusten,

De redactie van het *Handelsblad* voegde bij het artikel van den heer Rose een kort onderschrift. Tegenover zijn voorspelling dat de pantjèn-diensten zullen voortduren, stelde zij de meening van drie achtereenvolgende gouverneurs-generaal en van nagenoeg alle gehoorde Indische autoriteiten, dat men, om aan de persoonlijke diensten allengs een einde te maken, moet beginnen met de verplichte diensten aan de hoofden af te schaffen, omdat die aan een behoorlijke regeling der heerendiensten in den weg staan en een gelijkmatige verdeeling onmogelijk maken. De onbillijkheid van het overal gelijk bedrag der te heffen belasting van *f* 1 blijft de redactie om de reeds door haar aangevoerde redenen niet zoo erg achten. Met den heer Rose gelooft zij intusschen dat in al de districten, waar de bevolking er rijp voor is, *alle* heerendiensten door een belasting in geld vervangen moeten worden, en zij vertrouwt dat ook de Tweede Kamer zich in dien geest zal verklaren.

— »Een fatale kniebuiging" zoo noemt de *Amsterdamsche Courant* van 5 October het voorstel van den Minister om de pantjèn-diensten af te schaffen. Toen de Minister in Augustus 1874 voor het eerst aan het hoofd van het departement van Koloniën optrad, vond hij een voorstel van den Gouverneur-Generaal Loudon om aan de pantjèn-diensten een einde te maken, maar achtte hij nadere inlichtingen noodig. Toen hij in 1878 opnieuw aan het bewind kwam, wenschte hij insgelijks nader overleg. Thans schijnen conversie en heerendiensten »voor de zeer zwakke zelfstandigheid van dezen Minister" een te zware last te zijn geworden. In de conversiezaak heeft hij tot heden slechts één kleine concessie gedaan, maar de »overleggingen" betreffende de pantjèn-diensten zijn afgeloopen, en »de zoo dikwerf door den heer Lenting, d. w. z. door den woordvoerder, in de laatste jaren, van de meest geavanceerde koloniale richting, verlangde, ja geëischte afschaffing van de pantjèn-diensten" maakt een onderdeel van de Indische begrooting voor 1882 uit.

Waarom nu wèl goed geacht werd, wat in 1874 en in 1878 werd tegengehouden, is uit de toelichting niet op te maken. Iets vindt men er echter in, dat de voordracht ten sterkste veroordeelt. Wij lezen dat de hoofden van gewestelijk bestuur eenparig bedenking opperden tegen partieele afschaffing van pantjèn-diensten, dat de heffing van een proportioneel hoofdgeld niet uitvoerbaar is, en dat de nieuwe Gouverneur-Generaal met volle overtuiging verklaarde, zich bij *dat* gevoelen aan te sluiten. Is hiermede nu echter bewezen, dat de hoofden van gewestelijk bestuur den volledigen maatregel aanraden? In geenendeele. Men heeft *niet* de vraag gesteld: is de afkoop aan te bevelen? maar is de afkoop zooals ik dien zou wenschen aan te raden? »Geen partieele afschaffing van de pantjèn-diensten", willen de residenten; maar willen ze wel geheele? De heffing van een proportioneel hoofdgeld wordt niet uitvoerbaar geacht, maar is gelijkmatige heffing ook niet als onbillijk beschouwd? 't Laatste — de *Amsterdamsche* merkt het zeer ter snêe op, en ook hierin wenschen wij licht — is niet beantwoord.

Het blad is tegen de afschaffing, omdat ze een der grondslagen van

ons koloniaal bestuur aantast, en het prestige, den invloed en de macht der inlandsche hoofden ondermijnt. Hierover zou men kunnen heenstappen, wanneer door de pantjèn-diensten werkelijk misbruiken van eenig belang, vooral die niet zouden zijn uit te roeien, werden gepleegd; maar ook hierin »heeft men schrikkelijk overdreven, voornamelijk door zich vast te klemmen aan toestanden, die sinds lang tot het verledene behooren".

Op welke gronden die uitspraak van de *Amsterdamsche Ct.* berust, hebben wij nog niet kunnen ontdekken.

De financieele quaestie is voor haar een ondergeschikte zaak. Maar zij vreest ook daarin een teleurstelling. De Minister rekent op een netto overschot van *f* 854 880 tot betaling van den arbeid die nu in heerendienst geschiedt. »Kan en zal die arbeid daarmede betaald worden?"

Die vraag begrijpen wij niet. Welken arbeid bedoelt de *Amsterdamsche*? De *f* 854 880 is een bedrag, dat er overschiet, n a d a t aan de hoofden *f* 1 077 120 is gegeven om hetgeen nu kosteloos als pantjèn-dienst gepresteerd wordt voortaan tegen betaling te doen verrichten. De *f* 854 880 moet dus n i e t dienen om den arbeid die tegenwoordig door de pantjèn's wordt verricht te betalen, maar om *andere*, nog ongenoemde diensten te vergoeden, welke tot een andere soort van persoonlijke diensten behooren. Voor die *f* 854 880, welke de Regeering van de bevolking vraagt *boven* hetgeen als aequivalent voor de opheffing van de pantjèn-diensten noodig is, b e l o o f t zij nog enkele andere persoonlijke diensten te zullen afschaffen. En nu komt het ons voor, dat men dienaangaande niet zoozeer voor de schatkist als wel voor de bevolking bezorgd heeft te zijn. De bevolking begint de *f* 854 880 te betalen tegen de b e l o f t e, dat op een onbepaalden dag de kostelooze levering van enkele ongenoemde diensten een einde zal nemen, en dergelijke beloften zijn gemeenlijk, ook wegens de wisselvalligheid van Nederlandsche ministers, eenigszins ijl.

Maar het politieke beginsel, verklaart het blad, is de hoofdzaak. »De politieke richting, die de Minister van Goltstein moreel verplicht was, ongeschonden te handhaven en kloek te verdedigen, is door hem, na lang aarzelen, prijsgegeven, en aan de politieke beginselen van Indisch beheer, naar Oostersche begrippen, heeft hij zich zwaar vergrepen." — — — »Aan de duurzaamheid en de kracht van ons overzeesch bezit dreigt thans een onherstelbare slag te worden toegebracht."

»Een laatste Mokerslag" zal, volgens het *Dagblad* van 2 en 3 October, de afschaffing van de pantjen-diensten zijn.

Simpel als een begrootingspost wordt die maatregel aan de orde gesteld, en met een toelichting, welker eenvoudigheid die van den vorm naar de kroon steekt. »En voorts de cijfers. Die komen niet alleen perfect uit, maar hebben zelfs een zeer verleidelijk aanzien. Er zal voor vergoeding uit te keeren zijn een groot millioen. Het daarentegen te heffen hoofdgeld zal meer dan twee millioen opbrengen. Er gaat dan nog een honderd acht en zestig duizend gulden voor collecteloon af. Dus: er blijft nog *f* 854000 over, waarvoor men dan ook nog wat belasting in arbeid kan afschaffen, en dat werk tegen betaling kan laten verrichten. *C'est simple comme bonjour!*"

Op die cijfers is de aanmerking te maken, dat de pantjen-diensten worden afgeschaft voor enkelen en het hoofdgeld zal geheven worden van allen. De tevredenheid der bevolking zal daardoor niet toenemen. [1])

En er zijn gezichtspunten van »nog veel meer belang". [2])

Is de voorgestelde maatregel in overeenstemming met het Regeeringsreglement? Volgens art. 57 worden de verordeningen betreffende de persoonlijke diensten om de vijf jaar herzien, met het doel om daarin »vermindering" te brengen, en met de »mits", dat die vermindering bestaanbaar zij met het algemeen belang. Is dit het geval? Het *Dagblad* ontkent. [3])

Men beweert, dat de pantjen-diensten drukkend zijn voor de bevolking. Dit is doodeenvoudig niet waar, zegt het *Dagblad*. De bedoelde diensten bestaan in grassnijden, waterdragen, brandhout halen en dergelijke. In den aard der werkzaamheden ligt het drukkende dus niet, en het aantal dienstplichtigen van dien aard voor geheel Java met zijn 19 millioen inwoners, waaronder 2 1/5 millioen dienstplichtigen, bedraagt nog geen 18 duizend. [4]) Is misschien het drukkende in de misbruiken gelegen, die zelden onder het bereik van onze contrôle liggen? »Buiten het bereik onzer contrôle liggen die zaken in elk geval niet; zij moeten er onder gebracht worden, goede ambtenaren, die op de hoogte zijn van de inlandsche toestanden, ondervinden daarbij dan ook geen onoverkomelijke bezwaren." [5]) En men denke zich niet meer in de dágen van olim, toen het er met het knevelen van de bevolking door de hoofden Spaansch genoeg uitzag. Het conservatief stelsel heeft daaromtrent zulk een heilzame omkeering gebracht, dat wat vroeger regel was, nu uitzondering is geworden. [6]) De heer van Bloemen Waanders wees onlangs op het verschijnsel, dat de rijkste en meest bevolkte dèsa's op Java die der hoofdplaatsen van de regentschappen en districten zijn, waar ook altijd de meeste inlandsche hoofden wonen. »Weerspreekt dit niet de even onbillijke als onstaat-

---

[1]) Zeer juist.

[2]) Dat mag ontkend worden; de billijkheid jegens de bevolking is van het hoogste belang.

[3]) Kan het *Dagblad* zich voorstellen dat er overeenkomstig den geest van het Regeeringsreglement een herhaalde vermindering van heerendiensten plaats grijpt, die niet op een afschaffing uitloopen moet? Eens werd er reeds tot beperking van heerendiensten besloten; dat men thans tot afschaffing wil overgaan, is stellig niet in strijd met het Regeeringsreglement, althans wanneer die afschaffing bestaanbaar is met het algemeen belang. En is ze dat niet? Men oordeele!

[4]) Verlaat het *Dagblad* zich op de statistiek der persoonlijke diensten? De Regeering zelve waarschuwde er tegen, o. a. in het Koloniaal Verslag.

[5]) Hoe kan het *Dagblad* deze zijn bewering doen rijmen met de onderdanigheid der inlanders aan hun gezaghebbende landgenooten? Of meent het, dat de misbruiken door de met schrijfwerk overladen ambtenaren ontdekt zullen worden zonder dat er bij dezen klachten worden ingediend? Juist omdat het al of niet vorderen van pantjèn-diensten moeilijk te contrôleeren is, verwachten wij van de afschaffing, zoolang de tegenwoordige schrijfwoede heerscht, weinig baat voor de bevolking.

[6]) Men leze daarover de bekende nota van wijlen den resident v. d. Poel eens na! Door het cultuurstelsel werden de dèsa-hoofden tot mandoers en blankofficiers van het gouvernement-planter verlaagd. Vooral het cultuurstelsel heeft aan de corruptie van de inlandsche hoofden en ambtenaren schuld.

kundige leer, dat de inlandsche hoofden niets anders zijn als knevelaars en onderdrukkers?" [1]) Dat de pantjen-diensten, die men wil afschaffen zoo drukkend zijn, is dus niets meer dan een verzinsel.

Maar daarentegen — steeds is het *Dagblad* aan het woord — is het behoud van de pantjèn-diensten onmisbaar. Om zeker te zijn van de regenten, moeten zij aan ons verknocht zijn; ondermijn hun gezag en gij ondermijnt het onze. Dat de regent de macht heeft, zijn veertig pantjèn's op te roepen, zet in het oog der bevolking prestige aan zijn rang bij. Bovendien, de Javaan is over het algemeen slecht financier. Zal de regent het geld, dat hij als schadeloosstelling voor het verlies van pantjèn-diensten ontvangt, besteden om een gelijk aantal betaalde bedienden aan het werk te houden? De besten onder de hoofden zullen het geld ordelijk beheeren, maar een deel voor andere doeleinden aanwenden. Overal zal het gevolg wezen, dat geen veertig man bij den regent zullen werkzaam zijn. »Zijn paarden zullen slecht gevoed of in aantal verminderd worden; zijn erf zal niet worden schoon gehouden, maar verwilderen; zijn huishouding zal niet behoorlijk verzorgd worden." In één woord »van al hetgeen zijn aanzien ophoudt, zal iets worden afgenomen"…. »De Regent daalt in vervolg van jaren af tot een gewoon inlander." [2])

Tot behoud van de rust op Java werd in 1820 door de Regeering een reglement voor de plichten, titels en rangen der regenten uitgevaardigd; zij herkregen daardoor hun onder het Engelsch tusschenbestuur verloren positie als de eerste en vertrouwdste raadslieden der residenten in de zaken van het binnenlandsch bestuur. En hoe werkte die maatregel? In den Java-oorlog trokken de regenten, zelfs aan het hoofd van gewapende benden tegen het verzet op, ons ter hulp. Zal men nu den weg van vóór 1820 weer durven inslaan?

De Minister en de vorige Gouverneur-Generaal kunnen zeker niet verdacht worden, van moedwillig de vernielzucht op Java te willen in de hand werken. »Maar beiden moeten grootendeels zien door de oogen van anderen, en men weet hoezeer de moderne kolonialen zich in de bestuurskringen hebben weten te nestelen!" Dit feit maakt het ook iets minder onbegrijpelijk, hoe de tegenwoordige Gouverneur-Generaal er toe heeft kunnen komen, zijn adhaesie te verleenen. In

---

[1]) Zonderlinge redeneering! Ging ze op, men zou de gevolgtrekking moeten maken, dat er des te minder onrecht wordt bedreven, naarmate er meer inlandsche hoofden zijn, en ook, omgekeerd, dat de knevelarijen des te menigvuldiger zijn naarmate het getal inlandsche hoofden kleiner is! Durft men die conclusie aan? Ons dunkt, dat de zaak deze is: waar de bevolking het talrijkst blijkt te zijn, wordt een hoofdzetel van het bestuur gevestigd, en *niet:* waar een hoofdzetel van het bestuur gevestigd is, wordt de bevolking het talrijkst. Overigens kan bezwaarlijk toegegeven worden, dat de sterkst bevolkte of grootste plaatsen *per se* ook de welvarendste zijn.

[2]) Ook het logische van dit betoog is onmerkbaar. Gesteld, dat het prestige van een inlandsch hoofd of vorst verflauwde, wanneer zijn stal minder goed verzorgd of zijn erf verwaarloosd werd — wie b. v. op Solo een kijkje genomen heeft, lacht er om — dan zou dat in casu toch niets beteekenen, omdat twintig betaalde personen licht evenveel uitvoeren als veertig pantjèn's. Volgens den schrijver schijnt alles van het getal »veertig" af te hangen!

den Raad van Indië en een staf van andere hooggeplaatste ambtenaren voert bijna uitsluitend het radicaal element het woord.

Optimistisch ten aanzien van zijn raad aan de Staten-Generaal om het voorstel van den Minister af te keuren, is het *Dagblad* niet. Maar het wijst er op, dat er reeds ontzaglijk veel gerevolutionneerd is op Java, en het vraagt: wat zijn de resultaten; is het er voor de bevolking beter op geworden? En voorts: »een der roerigste voorstanders van de moderne koloniale staatkunde" beval onlangs de afschaffing van de pantjèn-diensten aan »ter tegemoetkoming aan de particuliere nijverheid"; daarin ligt, volgens het *Dagblad*, *des Pudels Kern* van de geheele beweging; de particuliere nijverheid moet in de hand gewerkt worden. [1]) 's Lands welzijn echter vordert, dat Indië voor Nederland behouden blijve.

— Het *Dagblad* verweet in zijn nummer van 9 November den liberalen nogmaals, dat zij het regeeringsvoorstel toejuichten zonder er redenen voor op te geven, en zonder de ernstige bedenkingen van anderen te weerleggen.

Er is beweerd, dat liberale maatregelen (het *Dagblad* spreekt van »liberalistische") gelijk de afschaffing van de pantjèn-diensten door de conservatieven wel lang tegengehouden, maar dan toch ten slotte door hen uitgevoerd werden. Die voorstelling is volgens het *Dagblad* onjuist. »De zoogenaamde conservatieven, op wie laatstbedoelde beschuldiging, past zijn òf flauwhartigen òf renegaten. Conservatieven zijn het niet."

Bij wie van de twee zou het *Dagblad* den Minister van Goltstein indeelen?

Daarvan blijkt niets.

Het *Dagblad* staat nog een oogenblik stil bij deze zinsnede, door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* gebruikt: »Gelijk het met de pantjèn's gegaan is, zal het ook gaan met de andere heerendiensten, met de conversie van communaal bezit, met de koffie-cultuur, enz." Wat dat »enz." beteekent, begrijpt het *Dagblad*, volgens eigen verklaring, niet best; »want als de grond van den Javaan, door de conversie, tot goeden buit verklaard zal zijn van de Europeesche fortuinzoekers, en als dan voorts ook de millioenen van de koffiecultuur uit de algemeene beurs in die van de particuliere ondernemers zullen zijn overgegaan, dan zouden wij wel eens willen weten, gesteld dat Indië dan nog als Nederlandsche bezitting bestaanbaar mocht zijn, wat er nog meer te vernielen zou zijn."

Maar *wie* wenscht door de conversie van communaal in erfelijk individueel bezit den grond tot goeden buit van de Europeesche fortuinzoekers te verklaren? *Wie*, met de millioenen van de koffiecultuur eenige particuliere ondernemers te verrijken. — Het *Dagblad* noeme namen! Ons dunkt, dat wanneer men zijn eigen goeden naam op prijs stelt, men het streven van anderen, al zijn dezen tegenstanders, niet lichtvaardig verdacht behoort te maken.

---

[1]) Vindt dáárom het denkbeeld om de pantjèn-diensten af te schaffen steun bij den heer van Rees en andere vijanden der zoogenaamde »planters-partij"?

Aan het slot van zijn artikel zegt het *Dagblad*, dat ieder die de afschaffing van de gouvernements-koffiecultuur en de afschaffing van het communaal grondbezit niet wil, zich tegen de afschaffing van de pantjèn-diensten moet verklaren.

— Daags nadat het zooeven besproken artikel in het *Dagblad* verschenen was, had de klacht dat er in geen enkel liberaal blad nog een verdediging van het regeeringsvoorstel was verschenen, geen zin meer, want het *Handelsblad* had gesproken.

Naar het *Dagblad* te oordeelen, leverde het *Handelsblad* echter slechts een lange rede met een korten zin.

Het *Handelsblad* vroeg: »wanneer 25 jaar onvoldoende zijn voor de nog vrij beperkte maatregelen, die de Regeering thans heeft voorgedragen"(25 jaar verliepen, sedert inkrimping van de persoonlijke diensten bij het Regeeringsreglement werd voorgeschreven) »wanneer zal Indië er dan wel rijp voor zijn!" Is, antwoordde het *Dagblad* met een wedervraag, 25 jaar ook voor de hervorming van een Oostersche maatschappij naar Westersche begrippen een geruime tijd? »Ons dunkt, dat daarvoor een kwart eeuw slechts een bitter kort tijdsbestek is."

De inlandsche bevolking staat aan willekeur bloot, beweerde het *Handelsblad*, zoolang de hoofden de macht hebben, ten eigen behoeve over den tijd en den arbeid der inlanders te beschikken. Pantjèndiensten, repliceerde het *Dagblad*, worden enkel gepresteerd op de hoofdplaatsen van gewesten, afdeelingen, districten en onderdistricten, dus dáár waar het toezicht door de Nederlandsche ambtenaren het scherpst is. (*Hoe* scherp dat wel is in de onderdistricten, zegt het *Dagblad* niet). En dus, gaat het laatstgenoemde blad voort, indien er ergens of in eenig opzicht al van knevelarij sprake is, bij deze diensten is dat zóo weinig het geval, dat het misbruik zeer zeker veel meer zou voorkomen, wanneer de wettelijk geregelde dienstprestatie ophield en door een onwettige en clandestiene vervangen werd. (Begrijpt iemand het logische van dien betoogtrant?)

De hoofden zijn met den maatregel ingenomen, verklaarde het *Handelsblad*. Niets natuurlijker, merkt het *Dagblad* zeer ter snede op. »Of zou men meenen dat na de afschaffing van de pantjèn-diensten bij de hoofden geen gras meer gesneden zal behoeven te worden, geen water aangedragen, geen hout gekapt, dat hun erven geen handen meer noodig zullen hebben om schoon te blijven?" De hoofden zullen de diensten blijven vorderen en de bevolking zal ze blijven presteeren, zegt het *Dagblad* met den heer Rose. (Mag daaruit niet afgeleid worden, dat het *Dagblad* een vroeger geopperd politiek bezwaar tegen den regeeringsmaatregel nu losgelaten heeft?)

Het overige in het betoog van het *Handelsblad*, zegt zijn bestrijder, kunnen wij met stilzwijgen voorbijgaan. »Maar wat zeer de moeite waard is, sterk in het licht te worden gesteld, is, dat dit artikel van het *Handelsblad* opnieuw ook zijnerzijds in confesso brengt: bij de afschaffing van deze en andere diensten is het om de belangen van de particuliere Europeesche industrie te doen. En dat is nog heel wat anders dan het algemeen belang en dat der inlandsche bevolking."

— De rubriek »Revue" was reeds gereed, toen het *Dagblad* van den 17en November verscheen. Het daarin geplaatste artikel van den heer F. G. van Bloemen Waanders verdient, dat wij er een uitzondering voor maken.

Niet zoo zeer om het politiek gedeelte, dat het slot van het artikel uitmaakt, als wel om het historische.

De heer Waanders hecht niet veel aan de »zeldzame eenstemmigheid" waarmede de Indische autoriteiten den maatregel tot afschaffing van de pantjèn-diensten aanbevolen hebben; vijf en zestig jaar geleden kwam zulk een eenstemmigheid ook voor bij het streven naar de ondermijning van de positie der regenten; maar destijds was er één man die een andere meening aanhing, en de zegenrijke gevolgen van zijn streven bleek in den Java-oorlog toen de regenten zelfs aan het hoofd van gewapende benden den vijand bestookten.

Achter de verzekering dat geen der regenten in den maatregel een staatkundig gevaar ziet, wenscht de heer Waanders een groot vraagteeken te plaatsen. Wanneer rekening wordt gehouden met den aard van den Javaan, dan is twijfel geoorloofd, of ten deze op de verklaring der residenten volkomen vertrouwd kan worden. Welke regenten zien in den maatregel een financiëele uitkomst? Toch niet de verstandigsten onder hen? »Dachten zij misschien aan inkrimping hunner huishouding, ten einde schulden te kunnen betalen, of meenden zij wellicht de benoodigde diensten toch wel om niet te zullen krijgen en het te ontvangen geld tot andere doeleinden te kunnen aanwenden?" — Wat die regenten betreft, die geklaagd zouden hebben, dat de dienstplichtigen ongeoefend en onwillig zijn, dit is belachelijk en treurig. Belachelijk, want de diensten bij de hoofden bestaan gewoonlijk in grassnijden, waterdragen, houtsprokkelen, schoonhouden van het erf, en hoe kan men dienaangaande van ongeoefendheid spreken? Treurig, want zijn de dienstplichtigen onwillig, dan moet het gezag der inlandsche hoofden wel reeds zeer ondermijnd zijn.

»Naar mijne, op langdurige ervaring en zooals ik meen degelijke kennis van de Javaansche maatschappij gegronde innige overtuiging", zegt de heer Waanders, »is de ontneming der pantjèn's aan de hoofden een der meest verderfelijke maatregelen welke konden beraamd worden." De heer Waanders acht ze ook ten eenenmale in strijd met het Regeeringsreglement. Want dat reglement stelt tot voorwaarde van de vermindering der heerendiensten »bestaanbaarheid met het algemeen belang", en het algemeen belang vordert dat de regenten worden gehandhaafd in hun positie van eerst en voornaamst algemeen volkshoofd en dat de gehechtheid dier hoofden aan het Nederlandsche gezag worde onderhouden, terwijl door de ontneming van de pantjèn's, wanneer ze in wezenlijkheid mocht tot stand komen aan een en ander een gevoelige knak gegeven zou worden.

De heer Waanders is van oordeel, dat, al wordt de afschaffing van de pantjèn's gedecreteerd, daarom die diensten nog niet geheel zullen verdwijnen. Misschien verdwijnt de naam van »pantjèn" om te worden vervangen door dien van »magarsarie", doch vele hoofden zullen diensten om niet blijven genieten. En wat zal de Regeering daartegen kunnen doen? »Door al die ondoordachte maatregelen wordt de

Javaansche maatschappij op bedenkelijke wijze uit haar verband gerukt; de Javaan wordt genoodzaakt langs slinksche wegen te verkrijgen hetgeen de hadat vordert, in stede van door goede regeling hem gunstig te stemmen voor het Europeesch bestuur en de contrôle te vergemakkelijken."

Het historisch gedeelte van het artikel des heeren Waanders is het belangrijkst.

De belastingen, zegt hij o. a., waren oudtijds op Java tweeërlei: in producten of geld en in arbeid; tusschen die belastingen bestond echter verband, in dier voege, dat door het presteeren van persoonlijke diensten de belasting in product geheel of gedeeltelijk werd gekweten, en omgekeerd.

Volgens oude Javaansche herkomsten had de Vorst recht, om van den bewerker van den grond één dag van de Javaansche week van vijf dagen dienstprestatie te vorderen. In dat geval behoefde deze echter ook slechts een minder gedeelte van de vruchten van den grond als belasting op te brengen.

De Javaansche Vorsten bestuurden niet zelf hunne staten; zij droegen het bestuur op aan gedelegeerden (Boepati's-Toemengoengs) die zoowel het geestelijk als het wereldlijk gezag in hunne plaats voerden, terwijl hun voorts was opgedragen de invordering van de belastingen, welke moesten strekken ter voorziening in het onderhoud van den vorst en zijn hofhouding.

Bedoelde gedelegeerden ontvingen geen vaste jaarwedden, doch verkregen ter voorziening in hun onderhoud »apanage"-velden, d. w. z. van de hun toegewezen velden mochten zij voor zich behouden de belastingen welke daarover aan den Vorst verschuldigd waren. Dit is de oorsprong der zoogenaamde »*pantjèn's*" (dienstplichtigen ten behoeve der hoofden). De Boepati's, die over de hun toegewezene apanage's in de rechten van den Vorst waren getreden, vorderden de belastingen gedeeltelijk in product en gedeeltelijk in persoonlijke diensten. De benaming duidt het aan: *pantjèn* beteekent »vast toebedeelde of vast aangewezene".

Mitsdien waren het aanvankelijk alleen de bewerkers van de apanagevelden, die heerendienstplichtig waren jegens de *Toemengoengs*, *demangs*, enz. (geapanageerden). Alle daar buiten vallende landbouwers waren uitsluitend belasting- en dienstplichtig jegens den Vorst.

De Vorst bemoeide zich echter al zeer weinig met den gang van zaken in zijn rijk en liet de Boepati's volkomen heer en meester in de onder hun gezag gestelde landstreken. Deze laatsten trachtten zooveel zij maar konden eigen voordeel te bevorderen, waartoe zij te meer aansporing vonden in de omstandigheid, dat hunne positie geheel afhankelijk was van de grillen van den Vorst en dat zij geen dag zeker waren van het behoud van hun ambt. Van dáár, dat, ook met betrekking tot de dienstprestatie, allerlei misbruiken inslopen. In het eenmaal, na telling, vastgesteld getal belastingschuldige huisgezinnen (*tjatja*) werd later geen verandering gebracht, ofschoon ook het zielental en de ontginningen toenamen. Het cijfer der dienstplichtigen jegens den Vorst bleef steeds hetzelfde, ongeacht het werkelijk getal dienstplichtigen veel grooter was geworden.

De besturende hoofden maakten hiervan gebruik, om dat meerdere tot eigen voordeel aan te wenden. Dientengevolge ontstonden verschillende categoriën van personen, die vrijgesteld waren van dienstprestatie jegens den Vorst, doch daarvoor aan de besturende hoofden diensten of leveringen moesten opbrengen. In de eerste plaats behoorden hiertoe de »midji's". De benaming duidt alweêr den oorsprong aan; *midji* of *sanak* wil zeggen: bloedverwant of vriend.

Het waren dus de »vriendjes" die de vrijstelling genoten, doch die daarvoor verplicht waren tot zoogenaamd vriendschapsbetoon, bestaande in het vrijwillig (?) opbrengen van het een of ander of het verrichten van kleine vriendschapsdiensten.

Door verloop van tijd verkreeg de categorie der *Midji's* in sommige streken van Java een ontzaglijke uitbreiding; onder de oudere ambtenaren zullen er nog wel zijn, die zich herinneren, dat o. a. het werkvolk bij de Gouvernements indigofabriekjes uit *Midji's* bestond.

Het ligt in de rede, dat al die vrijstellingen den druk der overblijvende dienstplichtigen aanzienlijk verzwaarden. Evenwel mag niet worden uit het oog verloren, dat tijdens het Javaansche Vorstenbestuur de van de bevolking gevorderde persoonlijke diensten in gewone omstandigheden niet veel van beteekenis waren. Voor de algemeene dienst (wegen, enz.) werd slechts weinig gevorderd, omdat deze bijna niet bestonden. Hoofdzakelijk bepaalde de vordering zich tot het benoodigde volk voor de dagelijksche behoeften in den *Kraton* (paleis van den Vorst) en in algemeene opkomst bij feestelijkheden, zooals de *garebegs* en dergelijke. Over het algemeen was toenmaals in gewone tijden de vordering van verplichte diensten vrij dragelijk; alleen in oorlogstijden en in andere *buitengewone* omstandigheden was dit anders. De Oost-Indische Compagnie, die in de plaats trad van de Javaansche Vorsten, bracht in de positie der Boepati's (Regenten) een beduidende verandering. De verdeeling van Java in Regentschappen werd behouden; doch, om het belang der Regenten aan het Nederlandsche te verbinden, werd hun ambt *erfelijk* verklaard. Het bestuur over de inlandsche bevolking werd, zonder eenig toezicht van Europeesche ambtenaren, aan die hoofden overgelaten. De Compagnie legde aan elk Regentschap op de levering van een contingent *in natura*, bestaande in rijst, katoen, indigo en andere voortbrengselen. Buitendien werd van den landbouwer gevorderd al hetgeen noodig was om in het onderhoud van de regenten en verdere inlandsche hoofden, die geene bezoldiging uit de koloniale kas genoten, zoomede in andere kosten van bestuur, te voorzien. Met de wijze waarop de contingenten werden omgeslagen over de dèsa's (landbouw-dorpen) liet de Oost-Indische Compagnie zich niet in.

In dat tijdvak was derhalve de Javaansche bevolking geheel prijs gegeven aan de willekeur harer hoofden, op wier handelingen weinig of geen toezicht werd uitgeoefend.

De verandering der positie van de Regenten had met betrekking tot de heerendiensten o. a. dit gevolg, dat nu geen sprake meer was van *Pantjèn's* (vast aangewezenen). De Regent beschikte vrijelijk over de diensten van *alle* landbouwers in zijn regentschap.

De contingenten moesten *om niet* naar de strand- en afscheepplaatsen

worden vervoerd en hiervoor waren o. a. wegen, transportmiddelen, pakhuizen, enz. noodig. In dit alles werd voorzien door »heerendiensten". Dit was de eerste uitbreiding, welke aan de verplichte diensten der Javaansche bevolking werd gegeven. Eerlang zou zulks ontzaglijk toenemen.

De maarschalk Daendels, die het verkeerde van het tot dusverre gevolgde stelsel van bestuur inzag, was de eerste die pogingen aanwendde, om daarin verbetering te brengen. Dat hij evenwel niet schroomde om, ten algemeenen nutte, gebruik te maken van de diensten der bevolking, bewijst het door hem tot stand gebrachte reuzenwerk: de groote postweg over Java, welke geheel in heerendienst is daargesteld.

Opvolgende besturen bleven niet achter in de beschikking over de werkkrachten der bevolking. Het is bekend, dat ofschoon de Engelschen de afschaffing der heerendiensten decreteerden, die afschaffing evenwel een ijdele klank is gebleven.

De, ook als een gevolg van de milde beginselen van het Britsch tusschenbestuur, meer en meer veldwinnende overtuiging, dat de bevolking niet mocht overgeleverd blijven aan de willekeur harer hoofden, had ten gevolge eene uitbreiding van het getal Europeesche ambtenaren, belast met het toezicht op de handelingen der inlandsche hoofden, terwijl tevens gaandeweg de zucht wakker werd, om het prachtige eiland Java tot meerdere ontwikkeling te brengen.

De invloed, door een en ander op de heerendiensten uitgeoefend, kan eenigermate blijken uit het volgende.

Aan de Regenten en mindere inlandsche hoofden, die inmiddels vaste jaarwedden hadden verkregen, werd *verboden* belastingen te heffen, hetzij in geld of in product, doch was het hun geoorloofd, om, wegens producten, welke zij voor eigen gebruik noodig hadden, zoomede tot het verkrijgen van de noodige personen voor hun staatsie, bediening en huishouding, contracten met de dèsa's volkeren aan te gaan. Dit *verbod* bleek echter alras niet houdbaar te zijn; de zoogenaamde pantjèn's kwamen weêr in zwang, en wel: *ongelimiteerd*. Trouwens wat was in redelijkheid te verwachten van de *vrijwilligheid* van contracten tusschen Regenten en dèsa's volkeren?

Van wege het Europeesch bestuur werden tal van nieuwe diensten aan de Javaansche bevolking opgelegd:

nieuwe communicatiewegen werden in de binnenlanden aangelegd en onderhouden: in *heerendienst*;

langs die wegen werden in het belang der politie op korte afstanden wachthuizen opgericht en zoowel over dag als 's nachts bezet: in *heerendienst*;

binnenlandsche posterijen opgericht: in *heerendienst*;

pasangrahan's (verblijfplaatsen in de binnenlanden) daargesteld: in *heerendienst*;

woningen van ambtenaren en hoofden: in *heerendienst*;

bazar-loodsen, gevangenissen, landspakhuizen, transport van Gouvernements reizigers en goederen, overvaarten, enz. enz. alles in *heerendienst!*

Wordt nu nog in aanmerking genomen, dat te dier tijde, zoomin de Europeesche ambtenaren als de inlandsche hoofden schroomden op

de meest roekelooze wijze ten eigen bate over de diensten en bezittingen der bevolking te beschikken, dan zal moeten worden erkend, dat de inlandsche bevolking op Java werkelijk gebukt ging onder den druk der van haar gevorderde diensten, veel meer dan onder het Javaansch Vorstenbestuur of ten tijde der Oost-Indische Compagnie. Men denke o. a. aan de militaire transporten gedurende den Java-oorlog (1825—1830), en den daarop gevolgden vestingbouw, — vloekwaardiger gedachtenis."

Bij het nieuwe Regeeringsreglement (1854) werd echter een vijfjaarlijksche herziening, met het doel om trapsgewijze vermindering aan te brengen, voor de heerendiensten bevolen, en reeds bij de eerste herziening werd eenige verbetering aangebracht. Vooral de tweede in 1864 tot stand gekomen herziening echter moet met eere worden genoemd: vele van de bijzondere diensten werden met en benevens *alle* verplichte leveringen geheel of gedeeltelijk afgeschaft.

We meenen hier te moeten eindigen; dat toch reeds is geen *geschiedenis* meer. Hoe kan de heer Waanders gelooven, *dat* die afschaffingen *niet* fictief geweest zijn?

De grondconversie op Java. De *Amsterdamsche Courant* voelt behoefte, den heeren Wintgens en van Nispen tot Sevenaer, »nog eens openlijk" haar dank te betuigen voor »de ontzaglijke moeite, die zij zich getroost hebben, om, hoewel uitmakende een minderheid, deze hoogstgewichtige zaak te instrueeren zoo volledig, zoo nauwgezet als er ooit een onderwerp is doorgrond." Weinig liberale bladen hebben den moed, er van te reppen; de *Amsterdamsche Courant* wenscht den rijken inhoud der uit 32 kolommen druks bestaande nota kortelijk na te gaan. Zij hoopt daarmede tevens »een bijdrage te leveren tot de toelichting, voor het groote publiek dat weinig leest en weinig op de hoogte is, van een vraagstuk, welks gewicht voor de toekomst onzer overzeesche bezittingen niet genoeg in 't oog gehouden wordt."

De minderheid der Commissie — we geven nu het woord aan de *Amsterdamsche Courant* — heeft het volgende gezegd:

elk initiatief en elke aansporing, uitgegaan van het Europeesch bestuur, wordt door den inlander lichtelijk beschouwd als een bevel;

vooral eene koloniale verordening, houdende regelen voor de conversie, zoude lichtelijk gelden als een bevel om te converteeren.

De resident van Rembang, die van Tegal, de contrôleur van Noord-Tegal, de resident van Banjoemas, de resident van Kedoe, de contrôleur van Madioen, de assistent-resident van Kendal hebben getuigenissen afgelegd, die deze beide stellingen staven. Het advies uit Kedoe vooral is sprekend. Blijkens vroeger ingediende rapporten had indertijd bepaalde conversie hier en daar plaats gehad. Het bleek echter bij *nader* onderzoek, dat die *zoogenaamde* conversie slechts bestaan heeft in de bevestiging van een reeds heerschenden toestand, waardoor over het algemeen nieuwe verdeelingen der gemeentevelden slechts bij uitzondering geschiedden. Die uitzonderingen nu hebben zich ook sedert voorgedaan in eenige dèsa's, welke vroeger als geconverteerd werden opgegeven. Redenen voor die herverdeeling, in weerwil toch vroeger verklaard werd dat de conversie was aange-

nomen, moeten gezocht worden in het feit, dat de bevolking dikwerf de strekking der voorgestelde maatregelen niet begrijpt, *zoodat zij eenvoudig beaamt wat haar wordt voorgesteld, zonder zich daardoor tot nakoming van het beaamde verplicht te achten.*

De contrôleur van Madioen bevestigt dit trouwens geheel, onafhankelijk van hetgeen zijn ambtgenoot schreef, wanneer hij zegt:

»Wat overigens de neiging van de bevolking aangaat, deze is sedert jaren zoo gewoon geweest *om de prentahs negri slaafs op te volgen*, dat zij alle individualiteit heeft verloren en *zelfs bij het bewerken van hare sawahs op prentahs van de negri wacht, hoe verkeerd die prentahs ook mogen zijn.*"

»Door de strenge prentahs is oogenschijnlijk in alle dèsa's de zoogenaamde conversie van gemeentelijk bezit in erfelijk individueel bezit in 1874 en 1875 geschied", — schrijft op zijne beurt de assistent-resident van Kendal.

Wij doen natuurlijk hier en daar slechts een greep. Volledig *kunnen* wij niet zijn, hoe gaarne wij dit ook waren. Wat wij hier vooral willen doen uitkomen is de treffende eenstemmigheid, welke de hoofdambtenaren aan den dag leggen zonder dat de een bij mogelijkheid iets kon weten van het getuigenis van den ander. Dit reeds op zich zelf spoort tot nadenken aan.

»De bevolking wil en wilde van de conversie niets weten, zoo min in 1874 en vroeger als nu." (*Derde* stelling.) Nauwelijks 5 of 6 rapporten gewagen van eenige geneigdheid om te converteeren. En wat is het dan nog? òf een door het Bestuur geprovoceerde bereidverklaring zonder eenig gevolg; òf met gelijktijdige in twijfel trekking, door de berichtgevers zelven, van die geneigdheid. Trouwens, het eigen »eindresumé", waarop men van liberale zijde zich zoo dikwijls met welgevallen beroept, zeide: »Op de vraag tot de bevolking gericht, of zij eenige verandering wenschte in den staat van het grondbezit is *in verreweg de meeste gemeenten* een *ontkennend* antwoord gegeven"; en het bericht uit Ngrowo waarschuwt dan ook: »Het verzet maakt een onderwerp der Javaansche politiek uit, waarbij samenspraak van dikwerf verwijderde dèsa's schijnt plaats te hebben, om het *onheil*, dat men in eene doorvoering der conversie zou zien te voorkomen."

Des te misdadiger dan ook schijnen het initiatief, de aansporing, de aandrang, de pressie van het Bestuur, in 1874 waargenomen. Kan nog twijfel bestaan omtrent de waarheid van de *vierde* stelling, waarin dit alles wordt gepreciseerd? Raadpleegt men de treffende aanhalingen uit de rapporten (27 in getal), dan vindt men ook hier geheele eenstemmigheid; zelfs een Europeesch ambtenaar heeft de »bespreking" en aansporing van den algemeenen secretaris als een *bevel*, als eene *wet* beschouwd en *blijft* die als zoodanig beschouwen. Veelvuldig wordt ook in de rapporten het gevoelen uitgesproken, *dat zonder initiatief* en *krachtige medewerking en instandhouding* — eenigen voegen er bij: *uitdrukkelijke wilsverklaring en dwang van het Europeesch bestuur, geene conversie, vooral geene blijvende te verkrijgen is.* En *toch* hebben *in* en *na* 1874 een groot aantal conversies plotseling plaats gevonden. Behoeft men dan nog langer te vragen of er in dat jaar en vervolgens ook, hetzij dan willekeurig of onwil-

lekeurig, maar noodzakelijk *met der daad* pressie is uitgeoefend?

Japara, Banjoemas, Madioen, Ngawi, Patjitan, Kediri, Brebes, Kedoe, — al de ambtenaren van daar verklaren als om strijd dat initiatief, krachtige medewerking en blijvende instandhouding van het Europeesch gezag noodig zijn om de conversie te doen geschieden. Uit dat alles volgt ten duidelijkste dat 1°. de conversie niet met succes kan voorvallen zonder voorgaan van het bestuur; 2°. dat zij niet tot stand kan komen zonder medewerking van het bestuur; 3°. dat daartoe noodig zijn regelingen, waaromtrent geene zekerheid bestaat, dat de bevolking uit volle overtuiging en geheel vrijen wil zich daaraan zal onderwerpen; 4°. dat het noodzakelijk wordt geacht *verplichtingen en boeten op te leggen welke onmogelijk kunnen samengaan met het denkbeeld om geen dwang uit te oefenen* op de ontwikkeling en bevestiging van een toestand, die zich geheel vrij moet ontwikkelen, en uit die ontwikkeling zijne bevestiging moet verkrijgen; zonder initiatief, voortdurende medewerking en instandhouding, benevens het vaststellen van een groot getal regelingen en reglementen, van en door het Europeesch bestuur volstrekt aan geene conversie, vooral aan geene blijvende, te denken valt.

Wat derhalve conversie *heette*, was slechts *schijnvertoon en werd niet uitgevoerd of veelal* teruggenomen, — zoo luidt de *vijfde* stelling, aan welke de feiten alweder getoetst worden. Tegal, Noord-Tegal, Rembang, Tjilatjap, Bagelen, berichten, dat er »ijdele bereidverklaring" bij de bevolking was waar te nemen. In Kendal heeft eene *halve* conversie (en nog maar tijdelijk) plaats gehad, met behoud van den communalen band, in anderen vorm. In Kedoe is werkelijk »conversie" geschied, doch met behoud van den ouden toestand, waarbij herverdeelen slechts bij uitzondering voorkwam. In Madioen was de conversie wel per prentah *gedecreteerd*, maar niet *uitgevoerd*. In Kediri, Ngrowo en Berbek zijn, zelfs buiten weten van het bestuur somtijds, geconverteerde dèsa's op de conversie teruggekomen, ondanks het *verbod* van de Regeering; en in Blitar stuitte de conversie af op den strijd over den *modus quo*.

Hetgeen voortgaat is een aaneenschakeling van *negatieve feiten*, die een gouvernementelen *dwang* beschamen. Was de weigering gegrond op willekeur, op grillen, op onwil? Neen zij vloeide voort uit historische toestanden. uit agrarische ongeschreven wetten; en wat daarover in de door de minderheid der Commissie met zooveel angstvallige nauwgezetheid en zooveel bewondering afpersende inspanning is nagegaan en gevonden, is, uit een meer algemeen politiek oogpunt en ter vermeerdering onzer kennis van de inlandsche toestanden, voor de staatkunde en de geschiedenis van onwaardeerbaar belang."

Tot zoover de *Amsterdamsche Courant* van 1 November. Het blad schijnt er zeer veel prijs op te stellen, dat het artikel allen onder de oogen kome; wij werken er gaarne toe mede, en bij voorkeur niets ten halve doende, laten wij ook het slotartikel der *Amsterdamsche Courant* in extenso volgen.

Het sterkste argument voor de conversie van het communaal grondbezit is wel, dat men die zegening den Javaan niet deelachtig laat

worden, om hem onbekend te laten met de voordeelen, welke zij hem aanbiedt, of wel omdat men hem buiten staat heeft gesteld eene vrije keus te doen, die alsdan niet twijfelachtig ware.

Wat het laatste aangaat, is het gebleken, dat den Javaan de vrije keus werkelijk *niet* is gelaten. Maar in welken zin? Omdat men hem heeft willen *dwingen* het gouvernementeel stelsel van 1874 in te gaan. Doch zelfs daar, waar de aansporing van het Europeesch gezag geschiedde, een enkele maal zelfs als dit was vertegenwoordigd door niemand minder dan den algemeenen secretaris, *weigerde* de Javaan om te converteeren.

Was het uit onbekendheid? Neen, het was uit gehechtheid aan het communaal bezit, met volkomen bewustheid van hetgeen het individueel bezit is. Erfelijk individueel bezit immers is in het grootste gedeelte van geheel Java en zelfs te midden van het communaal bezit verspreid, waaruit volgt, dat de Javaan beiden volkomen *moet* kennen en derhalve ingevolge die kennis en evenzeer zijne veelvuldige, nog onlangs herhaaldelijk opgedane ondervinding volkomen *moet* in staat zijn om te oordeelen.

Wil men derhalve regelen stellen, het zal niet kunnen geschieden zonder *tevens* te voorzien in de zeer moeilijke en gecompliceerde regeling van de *gevolgen* en de *instandhouding der conversie*, wanneer deze eenmaal tot stand gekomen is, — aangenomen, wat aan ernstigen twijfel onderhevig wordt geacht, dat door welke regeling ook geen inbreuk zal worden gemaakt op de vrije regeling en beschikking der bevolking ten aanzien van hare, bij het Regeeringsreglement gewaarborgde belangen.

Te dien aanzien zijn de meest vóór de conversie gezinde rapporten het meest opmerkelijk en bevatten deze de ernstigste waarschuwing. Sommigen (zooals de assistent-resident van Ngawi) willen den knoop doorhakken en de afschaffing van het communaal bezit doen »decreteeren". Uit Patjitan noemt men het kind bij den naam. »Des noods door dwang" moet het communaal bezit verdwijnen; met de bevolking zal het later wel terecht komen: *après nous le déluge*. De Regeering hebbe slechts te verklaren, dat dit haar *bon plaisir* is en dat zij *wil*. Wie de conversie óók willen, doch niet dan na behoorlijke voorbereiding van Staatswege, stellen daarom in adviezen, welke omtrent de aan te wenden *middelen* overigens sterk uiteenloopen, zoodanige voorwaarden, dat de brusque afschaffing een allergevaarlijkste daad zou wezen. Ten aanzien van cultuur- en heerendiensten, de belastingen, het erfrecht, de waterverdeeling, de dèsabesturen enz. ware zóóveel te regelen, dat de pressie tot dadelijke conversie, nog altijd door velen in bescherming genomen, hoe langer zoo meer blijkt een hoogst roekelooze daad te zijn geweest. Het getuigenis van den resident van Kediri vooral is in dit opzicht welsprekend. »Het initiatief en streng doordrijven van het bestuur in deze zaak is zeer te veroordeelen. Immers, met de tegenwoordige toestanden is het dáár, waar de bevolking jaren en eeuwen tevreden is geweest met haar communaal bezit der gronden, waarlijk nog niet te wenschen, dat zij tegen haren zin tot conversie gebracht worde. En haar, door voorspiegeling van een toestand, waarvan zij den zegen nog niet begrijpt, tot verandering

in hare gebruiken te bewegen, is, zoo niet dadelijk gevaarlijk, dan toch verre van een maatregel om de algemeene tevredenheid te bewaren.”

»Het communaal bezit (voegt de assistent-resident van Malang er bij) is te diep in alle huishoudelijke toestanden geworteld, dan dat de bevolking, reeds onheugelijke tijden daaraan gewoon, uit zich zelve tot verandering zal overgaan, terwijl het niet te ontkennen valt, dat ook aan het gemeentelijk bezit vele voordeelen verbonden zijn.”

Het voorbeeld van hare tegenstanders niet willende volgen, heeft de minderheid der parlementaire commissie den toestand in zijn geheel en zooals die werkelijk bestaat, overzien en niets verzuimd om het vraagstuk in zijne agrarische en historische beteekenis volledig na te gaan. Daaraan danken wij de voor het groote publiek zeer leerzame aanwijzing van de voornaamste gegevens omtrent den feitelijken toestand. Er *bestaat* ('t is reeds hierboven gebleken) individueel bezit naast het communale. Dat individueel bezit is ontstaan hieruit, dat de eerste ontginner van sawah-gronden een gedeelte aan de dèsa afstond, bij wijze van belasting. Het overige bleef in handen van den eersten ontginner, en bij versterf zonder erfgenamen werden de individueel bezeten gronden bij de communale gronden gevoegd. Aan het recht van eerste ontginning derhalve (en dan nog niet zonder dwang) heeft het bestaand individueel bezit zijn ontstaan te danken. Dat laatste bezit is echter nog verschillend. Er zijn streken, waar de conversie heeft plaats gehad alléén ter vervanging van de periodieke verdeeling: de gronden zijn slechts in het blijvend en ongestoord individueel vruchtgebruik overgegaan. Zelfs dáár, waar het individueel bezit regel is en waar het verspreid voorkomt, *blijft de band met de dèsa bestaan*. Waar men, ondanks den aandrang der bevolking, het individueel bezit heeft behouden, is het zoodanig veranderd, dat de conversie een halve maatregel is gebleven. »Semi-conversie” noemt een der assistent-residenten het. In verscheiden dèsa's van de residentie Bagelen bestaat »een zweem van individueel bezit”. In *alle* dessa's van Madioen is de conversie slechts *in naam* geschied.

Voorts is er nog individueel bezit met communalen band. Hier blijft het gemeentelijk verband volkomen gehandhaafd. En, zegt ergens een der residenten, wat de heeren- en cultuurdiensten betreft, zal men er aan moeten denken, dat deze belastingen met het gemeentelijk bezit zoo nauw verband houden, dat bij de opheffing van het laatste geen gezonde regeling der eersten mogelijk zal blijken. Hoe dan ook de conversie in erfelijk individueel bezit ware tot stand te brengen zonder de gelijkmatige verhouding van genot en lasten, aan het bezit der gronden verbonden, te verbreken, is moeilijk aan te geven. De *gevolgen* echter worden niet verbloemd. »Velen zijn beducht — schrijft de resident van Japara — dat, bij overlijden van opvolgende individueele bezitters, zoodanige *versnippering van den grond zal plaats vinden*, dat deze weldra geheel ontoereikend zijn zal, om den landbouwer en zijn gezin te voeden. De gevolgen van een en ander zouden, naar hun oordeel, weldra ontaarden in verarming van het gros van den landbouwenden stand en ondermijning van het gezag der dorpshoofden en — vooral in die streken, waar weinig industrieele

ondernemingen gevonden worden — in een bedenkelijk *proletariaat*, waartegen de gewone politiemiddelen weldra zouden blijken onvoldoende te zijn."

Wij moeten ons noodwendig bekorten, hoe aanlokkelijk 't ook zij, met onze lezers te volgen het ontelbaar aantal rapporten, waarin uit economisch, uit rechts-, uit billijkheids-, uit politiek, uit sociaal oogpunt, de hoogst nadeelige gevolgen der conversie — vooral van zulk eene conversie *zonder meer* — worden uiteengezet?

Maar is dan niet *eene regeling* aan te bevelen?

Neen, antwoordt de assistent-resident van Ngrawi.

»Men moet volgens de lessen der geschiedenis deze aangelegenheid overlaten aan den tijd en de ontwikkeling, die daarvan het gevolg zal wezen. *Regelen*, die men stellen zou om onzekerheid nopens de rechten en verplichtingen te voorkomen, in de rechten zoowel van de individueele bezitters als van den Staat te waarborgen met opzicht tot de heeren- en cultuurdiensten, *zoude groot gevaar loopen niet te worden opgevolgd*".

De resident van Rembang voegt er bij:

»Naar het voorkomt *behooren ten deze volstrekt geen Regelingen te worden gemaakt*, maar behoort het Europeesch bestuur alleen ten ernstigste te zorgen, dat, waar de bevolking zelve nieuwe vormen voor hare behoeften vindt, zij in de toepassing daarvan geheel vrijgelaten, niet door de belangen of de gemakzucht harer hoofden belemmerd, doch tegen de streken van belangzuchtigen, die haar ten eigen behoefte wenschen te exploiteeren, beschermd worde".

»Blijkt in eenig gewest de noodzakelijkheid (zegt de resident van Soerabaja), dan zal het meer raadzaam zijn, daarin door het gewestelijk bestuur, desnoods onder nadere goedkeuring der Regeering, te laten voorzien, dan nu reeds door de Regeering *algemeene regelen* te doen stellen. Zoolang de dèsa zelve eene zaak regelen kan, doet men beter, zich daarmede niet te veel in te laten. Onze begrippen van recht en billijkheid wijken in sommige opzichten af van de denkbeelden van inlanders, en met het voorschrijven van regelingen, die de bevolking niet begrijpt of niet verlangt, doet men meer kwaad dan goed".

De contrôleur van Tegal — *geen* tegenstander van de conversie — is zóó overtuigd van de moeilijkheid der regeling en zelfs der verdeeling, dat hij het stellen van imperatieve voorschriften zeer bepaaldelijk ontraadt en uitdrukkelijk het recht wil hebben toegekend, om op de conversie terug te komen, ten einde niet gedwongen te worden een toestand te bestendigen, *erger dan die vóór de conversie*.

Wie eene regeling mogelijk achten, noemen een groot aantal onderwerpen op, waarin gelijktijdig zou moeten voorzien worden, voor het grootste deel elk op zich zelf van gewicht en van grooten omvang.

Leest men deze resumtie van het rapport, dan zal men, verbaasd over hetgeen aan deze zaak vast is, nog meer verbaasd zijn, om geen ander woord te gebruiken, bij de gedachte, dat reeds zeven jaren geleden dat alles zonder eenige voorbereiding hoegenaamd werd weggecijferd. De minderheid der commissie spreekt met volle recht van »Code der conversie". Hare conclusie is zoo natuurlijk mogelijk. Zij

als die, waartoe ook de Resident van Kediri kwam: »Men houde zich tevreden met geleidelijke ontwikkeling, om te geraken tot communaal bezit met vaste of bijna vaste aandeelen: waartoe de inlandsche bevolking van lieverlede van zelve komt, overal waar dat mogelijk is".

Wordt die conclusie niet gewettigd door al hetgeen voorafgaat? Wij hebben onze lezers in staat gesteld, in groote trekken nog maar, er over te oordeelen. Wij hopen, voor ons aandeel, de publieke opinie daarmede eenigszins in eene richting geleid te hebben, waarvan zij door de elkander napratende liberale bladen gebracht wordt. Wij hebben dit gedaan aan de hand der *feiten*, welke tot zelfstandig oordeelen in staat stellen en waarvan de kennisneming, dunkt ons, ten volle zal rechtvaardigen onze uitspraak, die wij dan ook gaarne handhaven, dat deze minderheid van de parlementaire commissie zich zeldzaam verdienstelijk heeft gemaakt. Men trachte haar te wederleggen!

Wij hopen, dat de *Amsterdamsche Courant* tevreden zal zijn. Van aanspraken op den lof, dat wij door het overnemen van de twee artikelen moed hebben getoond, doen wij echter bij voorbaat reeds nu volkomen afstand. Moed veronderstelt gevaar, en van gevaar kan hier geen sprake zijn.

Wij maken slechts enkele kanteekeningen.

1e Wat mag de reden zijn, dat velen die bestuursbemoeienis met de conversiezaak afkeuren als een ongeoorloofde pressie, een bestuursbemoeienis die tot uitbreiding van de koffiecultuur leidt, daarentegen toejuichen?

2e De Javaan is, volgens de *Amsterdamsche Courant*, gehecht aan het communaal bezit, met volkomen bewustheid van hetgeen het individueel bezit is. In welken zin vat de *Amsterdamsche Courant* het woord »gehecht" op? In denzelfden zin misschien waarin men dat woord gebruiken moet, wanneer men van den inlander beweren wil, dat hij »gehecht" is aan de slecht betaalde gedwongen koffiecultuur?

3e Zelfs daar, waar het Europeesch gezag hem in 1874 tot conversie aanspoorde, beweert de *Amsterdamsche Courant*, weigerde de inlander te converteeren. Moet men daaruit niet afleiden, dat die aansporing weinig beteekende? Wanneer men vóór en ook na 1874 den inlander zijn gronden ontnam ten behoeve van de suikercultuur of hem aanspoorde om kosteloos gronden te ontginnen voor de koffiecultuur, schijnt er van weigering nooit iets bespeurd te zijn. Ook toen men in vroeger jaren den inlander van zijn individueel bezit beroofde, om hem daarvoor een vaag recht op communale gronden in de plaats te geven, heeft hij, naar 't schijnt, nooit eenigen afkeer aan den dag gelegd. Volgens de *Amsterdamsche Courant* en haar geestverwanten verhindert de gehechtheid van den inlander aan den grond hem volstrekt niet, om den grond in meerdere of mindere mate prijs te geven wanneer daardoor het cultuurstelsel uitgebreid en de schatkist bevoordeeld wordt, maar wel om een conversie te wenschen, die hem zelven ten goede zou komen. Wie echter kan dat gelooven?

4e Zelfs daar waar het individueel bezit regel is, en waar het ver-

spreid voorkomt, blijft de band met de dèsa bestaan, verklaart de *Amsterdamsche Courant.* Zeer juist, doch dan moet het blad ook erkennen, dat die conservatieven die zich tegen de conversie van communaal in individueel bezit verzetten op grond dat dan het dèsa-verband verbroken zou worden, dwalen. En wordt daar, waar het individueel bezit bestaat, de landrente minder geregeld opgebracht of de heerendienstplichtigheid ontdoken? Ook dat is het geval niet.

5e Het communaal bezit is in zeer vele streken der bevolking door of vanwege ons bestuur opgedrongen; destijds heeft men zich om den vrijen wil der bevolking volstrekt niet bekreund, maar is men zelfs voor het schreeuwendste onrecht niet teruggedeinsd. Durft de *Amsterdamsche Courant* dat ontkennen? Zoo ja, we zullen voorbeelden en bewijzen noemen. Zoo neen, waarom werkt zij dan nu de pogingen om hetgeen bedorven werd te herstellen, tegen? Dat individueel bezit op zich zelf te verkiezen is boven communaal wordt ook door de corypheëen der conservatieve partij toegegeven.

GRONDBEZIT EN HEERENDIENSTEN. De heer E. van den Berch van Heemstede verraste den 5en October de lezers van het *Dagblad* op de mededeelingen, dat er in 1874 »van regeeringswege" pressie is uitgeoefend om de conversie van communaal in erfelijk individueel grondbezit tot stand te brengen, maar dat de Javaan van die weldaad niets weten wilde, en er, zooals velen beweren, een opstand in Indië zou zijn uitgebroken »wanneer niet plotseling aan de pressie van het Gouvernement een einde ware gemaakt, door de bekende terugroeping van den Algemeenen Secretaris."

Wij noemen dat verrassend, omdat wij, die in den bedoelden tijd op Java woonden, van een gevaar voor opstand niets hebben bespeurd. Vertrouwende dat de heer van den Berch van Heemstede geen beschuldigingen uitspreekt zonder degelijke bewijzen te hebben, meenen wij van hem te mogen verwachten, dat hij zich èn omtrent de pressie èn omtrent den opstand nader verklaren zal.

De geachte schrijver bespreekt ook de stelling, dat men de conversie willende, eerst de heerendiensten moet afschaffen. »Gesteld", zegt hij, »dat de heerendiensten worden afgeschaft, tegelijk met de conversie van communaal in erfelijk individueel bezit, dan zal de Staat in geld vergoeding moeten zoeken, wegens het verlies van handenarbeid, tot het doen verrichten van de werkzaamheden aan bruggen, wegen, rivieren, enz., enz. (om van de reeds betaalde diensten bij de koffiecultuur niet te spreken) door bezoldigde arbeiders; hierbij doen zich al dadelijk twee moeielijkheden voor: 1°. de mogelijkheid en waarschijnlijkheid dat de Javaan zijn belasting niet zal kunnen betalen, en 2°. dat het Gouvernement geen arbeiders kan verkrijgen. Het geval dat de Javaan zijn belasting niet betaalt zal zich zeker dikwijls voordoen. Het is toch van algemeene bekendheid, dat hij slechts zooveel verricht als noodig is voor eigen onderhoud, meer niet; zuinigheid en opleggen van kapitaal behoort onder de Indische bevolking tot de grootste zeldzaamheden; de gevolgen hiervan zijn noodwendig: executie; de grond komt dan langzamerhand in handen van de grootere grondbezitters, veelal Europeanen, en er wordt een geslacht van pro-

letariërs gevormd, ontevredenen, die nieuwe elementen worden voor onrust en opstand; de sociale quaestie komt in Indië aan de orde evenals in Europa. De aldus van hun grond beroofden, thans werkende voor het Gouvernement en vrijwillig voor eigen voeding op den hun in gebruik gegeven grond, worden overgegeven aan de willekeur van ondernemers van landbouw of fabrieken. Zal hierdoor hun toestand verbeteren? Wij betwijfelen het zeer."

En er is meer, volgens den heer van den Berch. »De Javaan, eigenaar van een stukje grond, zal zeer licht verlokt worden om zijn grond te verkoopen aan groote grondbezitters en zoo zal men niet krijgen wat men verlangt, eene verdeeling van den grond in vele kleine deelen tusschen een groot getal personen, maar die verdeeling zal juist de brug blijken te zijn naar opeenhooping van grond in enkele handen. Men krijgt dan in Indië een zwervende massa, die nergens tehuis behoort en heden, bij dezen morgen bij genen om brood bedelt."

De heer van den Berch veroorlove ons de beleefde vraag: op welke gronden zijn pessimistische beweringen steunen. Op studie? Op ervaring? Beide leerden anderen tot heden, dat er in die streken, waar erfelijk individueel grondbezit onder de inlanders reeds eeuwen lang heerscht — Bantam, de Preanger, een gedeelte van Cheribon, enz. — van al de verschrikkelijke toestanden, waarop de heer van den Berch het oog heeft, niets te bespeuren valt. Verder is aan ieder die iets van de quaestie weet, bekend dat blijkens *Indisch Staatsblad* 1875 No. 179 alle overeenkomsten, die direct of indirect vervreemding van het bezitrecht op gronden door inlanders aan niet-inlanders ten doel hebben, van rechtswege nietig zijn. Zou de heer van den Berch de goedheid willen hebben, om van zijn daarmede strijdige uitspraken eenige rekenschap te geven?

Wanneer een menigte Javanen hun grond verloren hebben, dan, zegt de heer van den Berch, zullen handen genoeg vrij komen om de gouvernementswerken te doen uitvoeren, doch tegelijkertijd zal de Regeering ook de handen vol hebben, om de bevolking in rust te houden. »Maar er zal nog eenige tijd verloopen vóór die noodlottige toestand zal zijn gerijpt; en nu vragen wij: vanwaar zal het Gouvernement in dien tusschentijd de noodige arbeiders ontbieden? De Javaan, die nu *moet* werken, zal in 't algemeen vrijwillg niet willen werken en toch zullen de werkzaamheden moeten worden verricht. De verplichting daartoe zal op het Gouvernement nog des te sterker drukken; want als de Javaan belasting betaalt, kan hij zeker ook meer van het Gouvernement eischen."

Volgens den heer van den Berch dus wil de Javaan niet vrijwillig werken. Alweer moeten wij vragen: wat geeft den heer van den Berch vrijheid om zoo te oordeelen? Ook zonder ooit op Java geweest te zijn, kan ieder weten — ieder althans die zich eenige studie en eenig onderzoek getroost heeft — dat men, om zich de beschikking over voldoende werkkrachten te verzekeren, geen andere middelen heeft aan te wenden dan goede betaling en rechtvaardige behandeling. De aanleg van alle spoorwegen, de exploitatie van verschillende fabrieken en landelijke ondernemingen, de uitvoering van honderden

waterstaatswerken, hebben dat bewezen en bewijzen dat nog. Voor weinig geld of voor niets te arbeiden — ja, dáárvoor is de inlander te dom en te lui!

Een ander groot bezwaar, door den heer van den Berch geopperd, is hoogst karakteristiek. »Thans", dus schrijft hij, »heeft het Gouvernement den Javaan tot zekere hoogte in zijn macht; hij leeft van zijn grond, en beseft dat hij daarvoor diensten moet presteeren. Ons dunkt, dat dit een zeer goed beginsel is voor den weinig ontwikkelden inboorling en het eenigst middel dat aan de behoeften kan voldoen; doch na de afschaffing van de diensten komt hij tegenover het Gouvernement in volkomen onafhankelijken toestand, en zal hij zeker bij zijn weinige ontwikkeling, misbruik maken van zijn vrijheid."

Politiek is gezondheidsleer, beweerde Dahlmann, en een onzer bekwaamste en scherpzinnigste landgenooten hechtte aan die uitspraak zijn zegel. 't Is echter vooral in onzen tijd, die zoo rijk aan geheimmiddelen is, zaak om toe te zien. Ook wat de heer van den Berch als gezondheidsleer aanbeveelt, kan niet als zoodanig aangenomen worden In Nederland ten minste niet. Daarvoor is, Goddank! plichtbesef en staatsbegrip hier te ontwikkeld. Hoe treurig het er met de practijk van recht en gerechtigheid ten aanzien der kolonie ook nog uitzie, de besten in den lande zouden zeker eenstemmig protesteeren tegen een regeering, die het hoogste staatsdoel zocht in het onder den duim houden van de inlandsche bevolking. Met strenge handhaving van het gezag krachtige bevordering van de ontwikkeling der bevolking te doen samengaan geldt, als wij ons niet vergissen, in de negentiende eeuw voor regeeringsplicht.

Weinig belust op een strijd tegen anachronismen, breken wij ons overzicht van het artikel des heeren van den Berch hier af.

Over het publiceeren van de Atjeh-stukken leverde de *Amsterdamsche Courant* den 13 October eenige beschouwingen onder het opschrift: »Historia diplomatica".

Zij herinnerde dat de heer v. Goltstein in de zitting van 1873—74 als lid der parlementaire oppositie sprak: »Het geldt hier niet de vraag om inlichtingen, maar om stukken, ten einde een zelfstandig oordeel te kunnen uitspreken", en zij voegde er bij: »De dorst naar openbaarheid destijds is reeds gelescht, vóór hij bevredigd is geworden. De Minister van Goltstein deinst ook terug voor de verantwoordelijkheid, die hij als Kamerlid zoo gemakkelijk meende te kunnen dragen."

Eindelijk is nu den Minister de toezegging afgeperst, en dan nog bij stukken en brokken, dat de bekende, of liever niet-bekende bescheiden gepubliceerd zullen worden. Zóódanig is de belangstelling overprikkeld door onnoodige geheimzinnigheid, jaren lang, »dat de inhoud er van zeer zal tegenvallen", zooals de heer Insinger ons reeds heeft doen vermoeden.

Maar inmiddels is deze historie alweer verdrongen door eene, die men recht heeft »historia diplomatica" te noemen in een der beteekenissen, welke prof. Thorbecke eens daaraan gaf. De Minister is en blijft weigerachtig, om iets over te leggen, wat op den oorlog en de naaste gebeurtenissen van den oorlog betrekking heeft. »Bij den beperkten tijd, dien de Kamer heeft tot lezen en bestudeeren van stukken ligt het niet op den weg der Kamer om overlegging van

alle stukken te vragen", meende de Minister, maar de *Amsterdamsche Courant* gelooft, dat dit iets is waarover alleen de Kamer te oordeelen heeft. Dan had de Minister nog een bezwaar, de vrees voor dubbele publiciteit, aangezien in de koloniale verslagen reeds de meest uitvoerige inlichtingen waren verkregen; de *Amsterdamsche Courant* meent, dat de Kamer dáárop niet allereerst of allermeest het oog had; de Kamer wilde de »historia diplomatica" *na* de beëindiging van den oorlog. Maar daarover, beweerde de Minister, is in de »publieke bladen" al zoo veel gezegd en van het voornaamste — de naaste aanleiding tot de aftreding van Generaal van der Heijden — is den Minister officiëel niets bekend; niet om de officiëele waarheid, maar om de werkelijke waarheid is het te doen, merkt echter de *Amsterdamsche* op, en zij voegt er bij: »Achter een officiëele onwetendheid mag een ernstig man zich niet verschuilen." Met den heer Keuchenius dringt zij er op aan, dat de Minister èn in het belang van den oud-Gouverneur-Generaal van Lansberge, èn in het belang van den heer der Kinderen, maar meer bijzonder in dat van den Luitenant-Generaal van der Heijden het volle licht doe schijnen over hetgeen genoemd wordt: het beëindigen van den oorlog. Volledige openlegging van de waarheid — dat is de o. i. alleszins redelijke wensch der *Amsterdamsche Courant.*

De zaak van der Heijden werd den 29en October in *Dagblad* en *Vaderland* beide opnieuw ter sprake gebracht, naar aanleiding van hetgeen bekend werd omtrent den uitslag van het onderzoek in zake den gepensionneerden kapitein Kaufmann, den beheerder der dwangarbeiders in Atjeh. In dien kapitein wilde men Generaal van der Heijden treffen; de klacht over de behandeling van de dwangarbeiders werd een punt van beschuldiging tegen den militairen en civielen kommandant. Mr. Stibbe vertrok naar Atjeh, maar rapporteerde, dat de toestand der dwangarbeiders naar omstandigheden zoo goed mogelijk was. Zoo scherp mogelijk werd het onderzoek tegen kapt. Kaufmann voortgezet, maar blijkens vertrouwbare mededeelingen aan *Vaderland* en *Dagblad* werden er geen termen tot vervolging gevonden. »Wel een bewijs", zegt *het Vaderland,* »dat zelfs het eenige twijfelachtige puntje in het verslag van Mr. Stibbe bij nader bekijken zoo weinig beteekenend werd, dat het eigenlijk tot niets werd teruggebracht. Onderwijl heeft echter de beheerder kapt. Kaufmann zijn betrekking verloren, ofschoon het legerbestuur zelfs een gratificatie voor hem op grond van zijn uitmuntend beheer had voorgesteld en algemeen erkend was, dat zijn zuinig bestuur aan de schatkist ettelijke duizenden had bespaard." *Het Vaderland* hoopt, dat de Regeering, die eenmaal door het gerechtelijk onderzoek te Batavia, de enquête van Mr. Stibbe in Atjeh en haar geheimzinnig optreden in den persoon van den Regeeringscommissaris met zijn geheime instructie te kennen gaf, dat er naar haar oordeel door Generaal van der Heijden ongerechtigheden waren gepleegd of toegelaten, nu zij beter weet, niet zwijgen, maar het op officieele wijze gewekte vermoeden wegnemen zal. Deed zij dit niet, het vertrouwen in haar rechtvaardigheid en oprechtheid zou zeer geschokt worden.

DE HERZIENING VAN de tableaux der infanterie-formatie bij het Indische leger brengt den schrijver van een in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* geplaatst artikel (zie het nummer van 3 November) op de gedachte, dat men, volgens zijn schilderachtige uitdrukking, den infanterie-officieren »een kool wil stoven". De overste der *artillerie* Haga is met die herziening begonnen. Hij zond zijn werk aan den kolonel der *artillerie* Peyer im Hoff. Deze zond het door aan den generaal der *genie* Pfeiffer, die het in behandeling gaf aan den kapitein der *artillerie* Bouman, waarna het werk in handen kwam van den adjudant van den legerkommandant, den kapitein der *artillerie* de Wijs, die ondershands het advies inwon van den gewezen majoor-*kwartiermeester* Diephuizen, totdat ten laatste de luitenant-generaal der *artillerie* Boumeester aan den arbeid toog, Van dien generaal is de verzameling der formatie-tableaux gegaan naar de Algemeene Secretarie, waar zij bekeken werd door den oud-luitenant der *cavalerie* Sol, om ten allerlaatste in den Haag behandeld te worden door den oud-luitenant der *genie* Six. Van de infanterie-officieren is er geen enkel, die een stem in het kapittel heeft gekregen. Wel moet een infanterie-hoofdofficier, die vroeger bij den Generalen Staf werkzaam was, aan zijn chefs verzocht hebben, zijn bezwaren tegen de nieuwe regeling te mogen inbrengen, maar dat verzoek is van de hand gewezen, en zoo is het geschied, dat de grondgedachte van de formatie van 1853, om de hoofden der gewestelijke staven uit de hoofdofficieren der infanterie te kiezen, bij de nieuwe formatie eenigermate prijs gegeven is: voortaan zullen de kolonels-plaatsen te Batavia, Padang, Semarang en Soerabaja slechts *in den regel* door infanterie-hoofdofficieren bezet zijn. De schrijver van het artikel in het *Dagblad* spreekt den billijken wensch uit, dat de Kamer zich daartegen verzette. De infanterie staat reeds bij de andere wapens achter, — alle wapens toch hebben een eigen chef, de infanterie alleen niet —; men drijve dat niet verder!

DE INWIJDING VAN EEN STEENEN kerk voor Javaansche Christenen te Modjo Warno wordt herdacht in een boekje, dat Dr. J. C. Schagen van Soelen, Predikant te Soerabaja, tot schrijver heeft en dat ten voordeele van die kerk uitgegeven is.

Het is achttien jaar geleden, dat de heer Harthoorn verklaarde: »Modjo Warno, het gezegende middelpunt der evangelisatie, de moeder, weldra, gelijk men hoopte, van nieuwe gemeenten, het is reeds overgegaan tot ontbinding en verval."

Sedert echter is het aantal Javaansche Christenen aldaar van 700 tot 1700 leden vermeerderd.

Hun voegde onlangs de zendelingleeraar Kreemer toe: »Velen uwer dreigen het te vergeten, dat de Christengemeente is onder uw Mahomedaansche landgenooten, wat uw zaadbeddingen voor de sawahs zijn. Wat zou er van uw padi-velden terecht komen, als de zaailingen van de kweekbeddingen niet werden overgeplant? Een zaadbedding vol zaailingen zijt gij voor uw omgeving; uitbreiding is de voorwaarde van uw eigen godsdienstig leven en van anderer heil. Uw naam gaat verloren als gij dit vergeet."

Maar op denzelfden dag dat de heer Kreemer die woorden sprak, werd te Modjo Warno een steenen kerk ingewijd, en voor den bouw van die kerk hadden de Javaansche Christenen in verhouding tot hun vermogen ruimschoots bijgedragen. Veertig jaar geleden uit 55 leden bestaande, vestigde zich de Christengemeente in het bosch, en hield des Zondags haar godsdienstoefening in de meer dan nederige woning van Kjai Ditâ Troenâ. Later bouwde zij tot kerk een hut, met daklatten van kèng-kèng (de rug van een moerasplant); hout was te kostbaar. Weder later kocht zij een iets beter gebouw, nog altijd echter een hut. Daarop werd de zendeling Jellesma het hoofd der gemeente, die uit eigen middelen — voor twintig gulden — een huis kocht, dat iets ruimer was. Onder zijn opvolger Hoezoo ging men eindelijk tot het bouwen van een kerk met houten daklatten en een gepleisterden vloer over. Na den zendeling Hoezoo kwam de zendeling Kruijt; dezen deed de inlandsche voorganger Paulus in 1871 het voorstel om een collecte te houden ten einde den grondslag te leggen van een fonds voor de oprichting van een steenen kerk; en van 1871 tot 1880 bracht de gemeente zelve vijf duizend gulden bijeen, terwijl zij bovendien kosteloos zand en metselsteenen, bamboe en ander inlandsch materiaal leverde, en alle werk dat zonder bazen kon gedaan worden zonder loon verrichtte.

Verschillende Europeanen steunden haar. Een, de heer Nash, ontwierp een plan en belastte zich met het toezicht op den bouw. Anderen — de heer D. J. Jut, eigenaar, en de heer E. Frits, administrateur van den houtaankap Modjo Agoong — leverden de noodige houtwerken tot verlaagde prijzen. Zelfs Z. E. de Gouverneur-Generaal en al de Raden van Indië zonden giften. Eén enkel persoon opende een inteekenlijst met *f* 1000. Wat daarna te kort kwam, werd uit Nederland voorgeschoten tegen zeer matige rente. Toen de heer Nash naar elders vertrok, trad de heer Reijneke, administrateur der suikerfabriek Ngoro, niet ver van Modjo Warno, in zijn plaats op.

Den 24en Februari 1879 werd door het jongste dochtertje van den zendeling-leeraar Kruijt de eerste steen gelegd; in December 1880 was het gebouw voltooid.

De nieuwe Kerk, verzekert Dr. Schagen van Soelen, mag bezien worden. »De zuilen voor de wellicht wat smalle voorgaanderij, de beide deuren rechts en links, de nis in het midden, 't is alles even zorgvuldig bewerkt. Is u wellicht de vlakke driehoek, die 't dak vormt met de lijst, welke op de pijlers der voorgaanderij rust, wat groot van basis in verhouding tot de hoogte van den top, vreest ge misschien m. a. w., dat het gebouw wat te breed is voor zijn hoogte? Is u dat vlak bovendien wat heel vlak. — wenschtet gij het eentonige gebroken door eenig beeldhouw- of snijwerk? Mist ge misschien overeenstemming in stijl tusschen dat Byzantijnsch klaverblad en de Gothische spitsbogen van deuren en vensters? Of wel — ziehier gewichtiger opmerking — komt het gebouw in zijn geheel u te Westersch voor, niet sympathiek met de weelderig Indische, de grillige omgeving, als ge let op plant- en struikgewas? De verzuchting is inderdaad begrijpelijk, dat een Javaansche Christenkerk inderdaad meer Javaansch mocht zijn. Maar kan men verwachten, dat het Christendom nu reeds

een eigen Javaansch-Christelijke stijl zou scheppen? En wat die andere kleine opmerkingen betreft, de kerk te Modjo Warno maakt immers geen aanspraken als een kunststuk? Waardeeren wij de zorgen, waarmee dit solide Godshuis is gezet; de netheid der uitvoering, de stevigheid van het ontwerp!"

En betreffende den indruk dien het inwendige van de kerk op hem maakte, toen hij na de inwijding alles in oogenschouw nam verklaart de heer van Soelen: »Hadden we reeds tijdens de plechtigheid zelve, om ons heenziende, ook voor 't inwendige denzelfden lof als voor het uitwendig voorkomen over gehad, den lof der keurige zorgvuldige netheid, die bij de afwerking had voorgezeten, ook nu het gebouw ontruimd was, viel het ons mede, dat de afmetingen niet den drukkenden indruk maakten, dien wij hadden gevreesd. Wèl wenschten wij, dat er door meer aankleeding dan de schoone groene gordijnen voor de Gothische vensters een warmer toon over het geheel mocht komen, maar hoe meer wij in bijzonderheden alles gadesloegen, het eenvoudig en toch sierlijk spreekgestoelte met de voorlezersplaats op een estrade opgericht, de consistoriekamer, de zitbanken, des te grooter werd onze ingenomenheid, en toen wij van de gaanderij tegenover het spreekgestoelte in den toren klommen, waaruit we zoo'n liefelijk vergezicht genoten over de vruchtbare landouwen, die zich tot den voet van het mijlen ver verwijderd maar toch zoo zichtbaar gebergte uitstrekken, toen durfden we, niet om eens anders maar om ons zelfs wil, niet meer spreken van het ietwat zonderling voorkomen van dien toren zelf, noch van fouten of leemten in den bouw, toen was er slechts plaats voor een bede in ons hart."

Over de plechtigheid der inwijding leze men het met sympathieke waardeering geschreven boekje van den heer Schagen van Soelen. Ook voor andere bijzonderheden moeten wij daarheen verwijzen. Hier hadden wij alleen melding te maken van bestemming en hoofdinhoud. Wij deden het gaarne, al is de richting van den heer van Soelen de onze niet. Met hem prijzen wij de stichters om hun ijver, en in het bijzonder brengen wij hulde aan de persoonlijkheid van den zendeling die zoo velen, ook andersdenkenden, tot medewerking wist te bewegen. Weinig plaatsen in Indië zijn getuige van zulk een volhardende toewijding als Modjo Warno, dat reeds jaren den braven Kruijt tot werkkring is aangewezen.

Varia.

EEN RAPPORT OVER DE WERKING VAN EEN GEMEENTESTELSEL IN BRITSCH-INDIË.

De vraag om eenigerlei vertegenwoordiging, — zoo lezen wij in het jongste nummer van *the Westminster Review* — wordt andermaal in Britsch-Indië gehoord, en dit onderwerp, dat nog korten tijd geleden als gevaarlijk veroordeeld werd, wordt hoe langer hoe meer als een op te lossen quaestie beschouwd. De ondervinding van de groote gemeenten, waaraan het kiesrecht op de vrijgevigste wijze is toegestaan, is rijk aan beloften. Toen b. v. de gemeente-instelling van Calcutta herzien werd, geloofden weinigen dat zij goed zou werken. Men vreesde, dat de gekozen leden in verstandelijke ontwikkeling en in werklust (*willingness*) zouden achterstaan bij de leden die door het gouvernement waren benoemd; dat zij zouden weigeren, alledaagsche, weinig aandacht trekkende functiën te verrichten, en dat zij, door de uitgaven voor nuttige of sanitaire maatregelen te besnoeien en het geld van de gemeente voor persoonlijke belangen aan te wenden, de gunst van de onkundige belastingschuldigen zouden trachten te verwerven. Een zeer zakelijk (*able*) rapport van den heer Harrison, president van den gemeenteraad te Calcutta — zelf een gouvernementsambtenaar — bewijst, dat althans in die hoofdstad de voorspellingen, gelukkig! niet verwezenlijkt zijn. Uit zijn statistieke opgaven blijkt, dat bij elken tak van administratie de leden, die door de belastingschuldigen gekozen werden, geregelder opkwamen dan de officieel benoemde leden; woonden de laatsten gemiddeld zestien vergaderingen bij, de eersten waren op zevenentwintig vergaderingen present. Klaarblijkelijk, zegt de heer Harrison, kunnen de gekozen leden over het geheel niet van eenig gebrek aan belangstelling beschuldigd worden; zij getroosten zich zeer veel moeite en brengen zeer veel tijd ten offer. En wat de uitgaven betreft, het geld wordt verstandig en zuinig gebruikt. De huistax is verminderd, elke overtollige betrekking wordt ingetrokken, en door het weren van oude misbruiken, door hervormingen met betrekking tot de markten en tot andere takken van beheer wordt veel geld bespaard, terwijl thans

de stad behoorlijk en over haar geheele uitgestrektheid met gas verlicht wordt, betere bepalingen voor het inschrijven van geboorte- en sterfgevallen ingevoerd, poelen gedempt en vuile slooten in wegen en voetpaden herschapen zijn. De resultaten zijn dus in de hoogste mate bevredigend.

EEN BEWEGING TEGEN DE OPIUM ELDERS.

In 't laatst der vorige maand werd te Londen een druk bezochte vergadering gehouden, waarin eenparig de motiën werden aangenomen:

dat de opiumhandel, die tegenwoordig tusschen Britsch-Indië en China wordt gedreven, evenzeer strijdt met de Christelijke en internationale zedelijkheid als met de commerciëele belangen des lands, en

dat de resultaten van den opiumhandel in Britsch Burmah een schande voor de Engelsche Regeering zijn, waartegen dadelijk een afdoend middel moet worden aangewend.

Vervolgens werd, weder eenparig, besloten die motiën ter kennis van het Ministerie te brengen, en den Premier den plicht op het hart te drukken, om in den geest dier motiën te handelen.

Tal van hooggeplaatste personen, ook dames, gaven van hun belangstelling en instemming blijk.

Een der aanwezigen deelde mede, dat men op een bijdrage van drie duizend pd. sterling uit Birmingham kon rekenen; hij drukte daarbij den wensch uit, dat Londen voor hetzelfde doel, nl. ter bestrijding van den opiumhandel, driemaal meer zou geven.

ADRES IN ZAKE DE BOEKHOUDING VAN VREEMDE OOSTERLINGEN.

Aan
Zijne Excelentie den Gouverneur-Generaal
van Nederlandsch-Indië enz.

Geven met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekenden — Dümmler & Co., Javasche Bank, Nederlandsch-Indische Handelsbank, Gebr. Sutorius & Co., C. Bahre & G. Kinder, Erdmann & Sielcken, Chartered Bank of India Australia & China, L. Platon, Chartered Mercantile Bank of India London & China, Maclaine Watson & Co., Reiss & Co , J. Peet & Co., Stok & Brandts, Houghton & Co., Pitcairn Syme & Co., J. Daendels & Co., Tidman Balfour & Co., Maintz & Co., W. Rudolph & Co., Gumprich & Strauss, Engelhard & Co., Busing Schröder & Co , Handelsvereeniging »Amsterdam", John Pryce & Co., E. L. Suermondt & Co., J. Gruyter, Internationale Crediet- & Han-

dels-vereeniging »Rotterdam", B. Van Leeuwen & Co., Ed. Bornand & Co., Reynst & Vinju, Tiedeman & Van Kerchem, Nederlandsch-Indische Escompto-maatschappij, Pandel & Stiehaus Nachfolger, Dunlop & Co., De Lange & Co., Harris Goodwin & Kraft, Geo Wehry & Co., Niederer & Co, Koloniale Bank, J. F. Van Leeuwen & Co., P. Landberg & Zoon, Short Short & Co., Martin Dyce & Co. en Borneo Company Limited — allen gevestigd te Batavia en belanghebbenden bij den handel aldaar zoowel als in geheel Nederlandsch-Indië:

Dat, nadat bij Art. 7 van het Koninklijk Besluit van 16 Mei 1846 No. 1 (*Staatsblad* 1847 No. 23) de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië bevoegd was verklaard geworden om te gelegener tijd, zoodanige Bepalingen van het Burgerlijk Wetboek en van het Wetboek van Koophandel, als daarvoor vatbaar zijn, onveranderd of gewijzigd, toepasselijk te verklaren op de inlandsche bevolking of op een gedeelte derzelve, de Gouverneur-Generaal bij Gouvernements-Besluit van 5 December 1846 No. 3 aan den staatsraad Jhr. Mr. H. L. Wichers opdroeg, om ten aanzien dier toepasselijkverklaring een voorstel in te dienen, waarna door dien staatsman, na raadpleging der Raden van Justitie en Residenten van Batavia, Semarang en Soerabaja, van het College van Boedelmeesteren te Batavia, van de Wees- en Boedelkamer te Semarang en van de Factorij der Nederlandsche Handel-Maatschappij, successievelijk op 18 November 1847, 2 Januari en 19 Februari 1849, der Hooge Regeering drie concepten werden aangeboden, welke concepten verder werden in handen gesteld van den toenmaligen Advocaat en Procureur Mr. F. Alting Mees, met aanzoek om van zijn gevoelen daaromtrent te doen blijken, waaraan bij missive van 22 Juni 1852 werd voldaan, terwijl daarna de toenmalige Raadsheer in het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië Mr. P. Brunsveld van Hulten, welke reeds bij eene nota van 17 Maart 1853 zijne beschouwingen omtrent het onderwerp had uiteengezet, naar aanleiding van een opdracht der Hooge Regeering, bij missive van 16 December 1853 ook een voorstel deed, — alle welke ontwerpen door de Hooge Regeering na ingewonnen advies, eerst ten opzichte van het eerste ontwerp van de Residenten van Cheribon, Soerakarta en Soerabaja, later ten opzichte van het eerste en derde ontwerp van alle Hoofden van gewestelijk Bestuur op en buiten Java, en voorts ten opzichte van alle drie de ontwerpen van den Procureur-Generaal en van het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië, niet voor afkondiging geschikt werden geacht.

Dat in dien tusschentijd de handel die in eene toepasselijkverklaring der Europeesche wetgeving een waarborg zag tegen de kwade praktijken, waaraan hij blootstond van de zijde der hier gevestigde Oostersche vreemdelingen, met wie hij in in handelsrelatiën stond, bij herhaling bij de Hooge Regeering daarop had aangedrongen; ten opzichte van welke door den handel geopperde klachten Mr. P. Brunsveld van Hulten in zijne boven aangehaalde Nota reeds van gevoelen was, dat zij geenszins ongegrond waren en dat de zaak werkelijk voorziening vereischte.

Dat de Hooge Regeering daarna, vermeenende dat gevoegelijk niet

langer kon worden gewacht, met uitvoering te geven aan art. 7 van bovenbedoeld Koninklijk Besluit, aan het Lid in den Raad van Nederlandsch Indie, Mr. C. Visscher, opdroeg een nieuw ontwerp in te dienen, bij de samenstelling waarvan van het beginsel werd uitgegaan, vooralsnog geen gebruik te maken van de bevoegdheid om de bij hetzelfde Koninklijk Besluit bedoelde wetboeken toepasselijk te verklaren op de inlandsche bevolking, maar daarentegen de Vreemde Oosterlingen zooveel maar immer mogelijk onder onze wetten te doen leven, waaraan zij, zich onder onze vlag en onze bescherming vestigende, zich te onderwerpen hadden, terwijl bovendien door eene dergelijke toepasselijkverklaring niets anders gedaan werd, dan terug te keeren tot de orde van zaken, die van af den tijd der Oost-Indische Compagnie tot 1824 op Java steeds had bestaan en op de meeste Buitenbezittingen nog bestond.

Dat daarna, met geringe afwijking van het ingediende ontwerp, bij *Staatsblad* 1855 N°. 79, Bepalingen werden afgekondigd, houdende toepasselijkverklaring van de Europeesche Wetgeving op de met de inlandsche gelijkgestelde Bevolking (Vreemde Oosterlingen), in Art. 1 waarvan het Wetboek van Koophandel voor Nederlandsch-Indië werd opgenomen, met uitdrukkelijke uitzondering van:

Art. 7. Elk koopman is verplicht, de brieven welke hij ontvangt, te bewaren, en van diegene welke hij afzendt een kopijboek te houden.

Art. 8. Elk koopman is verplicht alle jaren binnen de eerste maanden van elk jaar, eenen staat en balans op te maken, in een afzonderlijk bestemd register in te schrijven en eigenhandig te onderteekenen,

alsmede bij Art. 398 de woorden: »en de verdere scheepsgezellen eene maand der gagie", voorkomende aan het slot van de eerste alinea,

welke laatste uitzondering hier echter verder gevoegelijk buiten beschouwing kan blijven.

Dat bij genoemd Staatsblad verder werd bepaald:

Art. 5. Wanneer het dagboek van den koopman, onder de personen, in Art. 1 bedoeld (Vreemde Oosterlingen), of ook zoodanige andere boeken als bij hunnen landaard in den koophandel gebruikelijk zijn, niet geheel regelmatig mochten zijn gehouden, kunnen dezelve echter desnoods met eede gesterkt of door den dood bekrachtigd, voor het bewijs in zoodanige aanmerking genomen worden als de rechter in gemoede vermeenen zal te behooren.

Hierbij moet voornamelijk gelet worden op den aard, het gewicht en de uitgebreidheid van den handel in deze boeken omschreven en of de bevondene verzuimen of onregelmatigheden de blijken dragen van eenvoudige onkunde en alle vermoeden van kwade trouw uitsluiten.

Art. 7. De straffen bedreigd in de bepalingen betrekkelijk de misdrijven, begaan ter gelegenheid van faillissement en bij kennelijk onvermogen, mitsgaders bij surséance van betaling, in Nederl. Indië tegen het niet of behoorlijk houden van koopmansboeken, door de in Art 1 bedoelde personen (Vreemde Oosterlingen) worden niet toegepast wanneer ten genoege van den rechter, blijkt, dat deze nalatig-

heid, onnauwkeurigheid of onvolledigheid het gevolg zijn van onbedrevenheid.

En art. 8: De personen bedoeld in Art. 1 (Vreemde Oosterlingen) zijn in burgerlijke en handelszaken onderworpen aan de rechtsmacht van de Europeesche rechtbanken voor zooveel de rechtsvorderingen gegrond zijn op de op hen toepasselijk verklaarde Europeesche wetgeving.

Ter zake van misdrijven, begaan ter gelegenheid van faillissement en kennelijk onvermogen, mitsgaders bij surséance van betaling in Nederlandsch-Indië, staan zij, evenals voor andere misdrijven, terecht voor den bevoegden inlandschen rechter.

Dat in de meeste der genoemde ontwerpen als waarborg tegen vervalsching en knoeierij een bepaling voorkwam, waarbij de waarmerking, nummering en parapheering der bladzijden van het dagboek door het Hoofd van het Bestuur, als verplichtend werd voorgeschreven, welke bepaling echter ten slotte niet in de Ordonnantie werd opgenomen, omdat men, nadat de bepalingen van art. 10 en 11 van den Code de Commerce (Le livre journal et le livre des inventaires seront paraphés et visés une fois par année. Les livres dont la tenue est ordonnée, par les art. 8 et 9 ci-dessus, seront côtés, paraphés et visés, soit par un des juges des tribunaux de commerce, soit par le maire ou un adjoint) niet overgenomen waren geworden in het Wetboek van Koophandel, hetzij voor Nederland, hetzij voor Nederlandsch-Indië, het oneigenaardig achtte die bepaling alleen ten aanzien van den Oosterschen vreemdeling in het leven terug te roepen, *te meer daar de vrees dat die landaard meer geneigd zoude zijn tot bedrog, niet werd gedeeld,* en men het bovendien als twijfelachtig meende te moeten beschouwen, of waarmerking en nummering van de bladzijden van koopmansboeken, daartegen waarborgen zouden opleveren.

Dat reeds weinige jaren nadat *Stbl.* 1855 no. 79 in werking was getreden, te weten in November 1862, de handel van Batavia zich bij uitvoerig rekest tot de Hooge Regeering wendde, ten einde hare aandacht te vestigen op het groote kwaad gelegen in het gebrekkige der toenmalige wetsbepalingen, ten opzichte van de boekhouding aan Vreemde Oosterlingen voorgeschreven, waaruit hunne volslagen straffeloosheid volgde, in geval zij geene, dan wel geene regelmatig gehouden boeken te produceeren in staat waren, en eerbiedig verzocht de intrekking der reeds aangehaalde uitzonderingen bij *Stbl.* 1855 no. 79 gemaakt ten opzichte van art. 7 en art. 8 van het Wetboek van Koophandel, *benevens de bepaling dat Vreemde Oosterlingen in cas van faillissement eene balans zullen moeten overleggen in het Maleisch met latijnsche letters geschreven, zullende het ontbreken van zoodanige balans een rechtsvermoeden van fraude en strafbaar zijn.*

Dat daarna door de bekwame redactie van het Indisch Weekblad van het Recht op 30 Januari en 13 Februari 1864 in de n°. 31 en 33 eenige beschouwingen werden geleverd ten opzichte van *Stbl.* 1855 no. 79, waarin woordelijk als volgt wordt gezegd:

»Bij de toepasselijkverklaring van het Wetboek van Koophandel, hadden wij eenige exceptioneele voorschriften gewenscht, ten opzichte van handelsboeken, door Vreemde Oosterlingen in hunne Oostersche taal gehouden.

»Die talen toch en de daaraan eigen karakters door de vreemde Oosterlingen gebezigd, zijn zoodanig verschillend van de Europeesche talen en karakters en zoodanig moeielijk om aan te leeren, dat derzelver kennis niet dan door buitengewone en tijdroovende studiën kan worden verkregen en uitsdien niet, zooals dit bij de gewoonlijk voorkomende Westersche talen het geval is, bij den Europeaan kan of mag worden verondersteld.

»Het komt ons dus voor, dat de toelating der Vreemde Oosterlingen om op Nederlandsch-Indischen bodem hun handelsberoep uit te oefenen, zeer goed en zonder eenige onbillijkheid kan vergezeld gaan van zoodanige voorwaarden, waardoor de noodige contrôle op hunne handelingen, evenals zulks met hunne Europeesche medehandelaren het geval is, mogelijk wordt, zonder dat daarbij het zoo onvolkomen middel van vertolking noodzakelijk zij.

»Ja, te meer kan zulks en schijnt dit wenschelijk, aangezien het dagelijksch verkeer zoo van den Europeaan als van den vreemden Oosterling met den inlander, bij beiden de kennis doet veronderstellen der Maleische taal, die dan ook werkelijk door allen, den een meer, den ander minder wordt bezeten.

»Het zoude dus als hoogst doelmatig kunnen worden aangezien, indien de handelsboeken der genoemde Oosterlingen in de Maleische taal en wel, aangezien het Maleische karakter slechts door weinige Europeanen kan worden gelezen en om deszelfs eigenaardige onvolmaaktheden minder aanbevelenswaardig schijnt, met Romeinsche karakters werden gehouden.

»Tegen dit laatste bestaat des te minder bezwaar, omdat, zoo al de kennis der Romeinsche karakters niet bij de Vreemde Oosterlingen algemeen kan worden verondersteld, dezelfde veronderstelling van toepassing is op hunne kennis der Maleische karakters, wordende dan ook door de ondervinding geleerd dat, waar de Maleische taal in geschrifte door hen gebezigd wordt, zulks gewoonlijk in Romeinsche karakters plaats heeft.

»En wat nu de kennis dier Romeinsche karakters betreft, het feit dat zij reeds bij velen bestaat, in verband met het gering aantal dier karakters en derzelver erkende duidelijkheid, alsmede met den trap van ontwikkeling, waarop de genoemde Vreemde Oosterlingen kunnen gerekend worden te staan, geeft voldoende aan, dat zij gemakkelijk door hen, die ze nog niet kennen, zal worden verkregen, vooral wanneer zij door eigenbelang tot het verkrijgen dier kennis worden aangespoord".

Dat verder nog in gezegde beschouwingen, ten opzichte van de moraliteit en de kwade praktijken der Vreemde Oosterlingen, het navolgende werd gezegd:

»De Vreemde Oosterling is een meester in het verduisteren van goederen. Echtgenooten, kinderen, goede vrienden, buren, allen werken

daartoe gaarne mede, en het is, zoo voor den Euopeaan als voor den mede-Oosterling, uiterst bezwaarlijk die verduistering te contrôleeren.

»Niet slechts de afscheiding, waarin de Vreemde Oosterlingen gewoonlijk leven, maar voornamelijk de omstandigheid, dat, zelfs bij hen, die de grootste zaken doen, de meer in het oog vallende goederen vaak uiterst armoedig en gering zijn en hunne voornaamste bezittingen gewoonlijk bestaan in edelgesteenten, goud en andere kostbaarheden van groote waarde en kleinen omvang, zijn oorzaak, dat zij zich maar al te dikwijls, door verduistering van goederen, aan hunne verplichtingen jegens hunne schuldeischers weten te onttrekken.

»De verduistering bestaat ook niet slechts in het wegdragen, maar evenzeer in het vervreemden of bezwaren van het goed in fraudem creditorum!"

Dat voorts nog in gezegde beschouwingen uitvoerig de wenschelijkheid wordt betoogd, om aan alle de niet in de Maleische taal met Romeinsche karakters geschreven boeken te onthouden de bewijskracht bedoeld bij Art. 11 Wetboek van Koophandel (indien de handeling niet geheel ontkend of het bestaan derzelve in het algemeen bewezen wordt, leveren richtig gehouden koopmansboeken, desgevorderd met eede gesterkt, of door den dood bevestigd, het bewijs op tusschen kooplieden wegens zaken hunnen handel betreffende, ten aanzien van den tijd der handeling en der levering, de hoedanigheid, de hoeveelheid en den prijs der goederen, behoudens tegenbewijs; ook de kopijboeken van brieven, richtig gehouden, kunnen door den rechter als middel van bewijs worden aangenomen) omdat de bewijskracht der niet in de Nederlandsche of Maleische taal met Romeinsche karakters gehouden boeken thans moet worden uitgemaakt op rapport van drie deskundigen (Reglement op de burgerlijke rechtsvordering, Art. 215 v. v.) die op zich zelf in de meeste gevallen weinig of geen vertrouwen verdienen; alsmede eindelijk nog, dat dáár waar de boeken niet in de Nederlandsche of Maleische taal met Romeinsche karakters gehouden zijn, de verzekerde bewaring bedoeld in Art. 776 Wetboek van Koophandel (De Raad van Justitie kan bij het vonnis van faillietverklaring *of daarna, doch in het laatste geval op verslag van den Rechter-Commissaris, bevelen dat de gefailleerde in verzekerde bewaring wordt gesteld*) niet facultatief maar imperatief zal worden gemaakt door verandering van het woordje »kan" in »zal" en weglating der woorden »of daarna, doch in het laatste geval op verslag van den rechter-commissaris."

Dat daarna in het Bataviaasch Handelsblad van 31 Augustus 1864 een artikel verscheen geteekend »Mercator", waarin ook reeds het navolgende voorkomt:

»Zoo wenschelijk het is dat de zonder zijn schuld ongelukkige koopman toegevendheid en geduld van zijne crediteuren ondervinde, zoo noodzakelijk is het, dat alle handeldrijvenden beschermd worden tegen praktijken zooals die hierboven omschreven. Om daartoe te geraken, zoude onzes inziens de kortste weg zijn een lastgeving der Regeering aan alle handeldrijvende Oosterlingen, om de voor elk koopman ver-

eischte boeken aan te houden, in het Maleisch met Hollandsche karakters.

»Allen, Chineezen, Arabieren, Mooren, enz., spreken die taal, velen schrijven haar vlug en duidelijk en voor elken Europeaan verstaanbaar, en wij houden ons overtuigd, dat de invoering van dien maatregel hoogst gemakkelijk zoude zijn. Immers de aanleering van het kleine getal onzer Hollandsche letters, is niet te vergelijken met de studie van het Chineesche schrift, dat jaren vordert."

Dat daarna, — ofschoon reeds geruimen tijd voordat *Stbld.* 1855 n°. 79 werd vastgesteld, en wel bij missive van 12 October 1847 n°. 127, de resident van Semarang gerapporteerd had, dat een onderzoek bij de Hoofden en ter goeder trouw bekend staande kooplieden, tot het resultaat had geleid, dat de Chineesche handelaren in het algemeen, van alle brieven, die zij afzenden, kopijboek houden en ook de brieven die zij ontvangen, zorgvuldig bewaren, — de Hooge Regeering er eindelijk toe overging om *»in het belang van den handel* bij *Stbld.* 1865 no. 50 in te trekken de uitzondering gemaakt bij *Stbld.* 1855 no. 79 ten opzichte van de toepasselijkverklaring op de Vreemde Oosterlingen van Art. 7 en 8 Wetboek van Koophandel. (Elk koopman is verplicht de brieven, welke hij ontvangt, te bewaren, en van diegenen, welke hij afzendt, een kopijboek te houden. Hij is verplicht alle jaren binnen de zes eerste maanden van elk jaar een staat en balans op te maken, in een afzonderlijk daartoe bestemd register in te schrijven en eigenhandig te onderteekenen) zonder echter gelijktijdig de zoo hoog noodige bepalingen af te kondigen ten opzichte van het gebruik der Maleische taal met Latijnsche karakters.

Dat daarna in de »Java Bode" van den 1sten en 8sten Juni 1867 ns. 44 en 46, onder het opschrift »Chineesche faillissementen" een artikel verscheen, in het tweede gedeelte waarvan o. a. werd gezegd:

»Eene accurate boekhouding is echter niet voldoende om als waarborg te strekken voor eene richtige beoordeeling, vooral niet, wanneer de kans bestaat, dat van den natuurlijken aanleg is misbruik gemaakt om de zaken anders voor te stellen, dan zij in werkelijkheid zijn.

»Om zoodanig oordeel naar behooren te kunnen vestigen, moeten de boeken in een taal geschreven zijn, waardoor zij vatbaar zijn voor een zelfstandig onderzoek van deskundige personen en van hen, die tot de toepassing der wet geroepen zijn.

»Waar de berg niet naar Mohamed komt, zal Mohamed dus naar den berg moeten gaan.

»Met andere woorden: waar men van hen, die tot onderzoek der boeken geroepen zijn, geene kennis van de Chineesche taal kan vorderen, zal men de Chineezen behooren te noodzaken, het onderzoek hunner boeken mogelijk te maken, door ze in eene voor alle partijen lees- en verstaanbare taal op te stellen.

»Zoodanige taal nu is de Maleische, en wel de Maleische taal met Hollandsche (Romeinsche) karakters.

»Het is de plicht des wetgevers in dien geest eene voorziening te treffen."

Dat verder in gezegd artikel, evenals in de reeds aangehaalde beschouwingen voorkomende in het Indisch Weekblad van het Recht van 30 Januari en 13 Februari 1864 No. 33, daarop wordt aangedrongen, om in elk geval aan alle de niet in de Maleische taal met Romeinsche karakters geschreven boeken te onthouden de bewijskracht bedoeld bij Art. 11 Wetboek van Koophandel, en daar waar de boeken niet zoodanig zijn gehouden, de verzekerde bewaring, bedoeld in Art. 776 Wetboek van Koophandel, verplichtend te stellen.

Dat voorts in gezegd artikel de wenschelijkheid werd betoogd om, in tegenstelling met hetgeen bij *Stbld* 1855 No. 79, Art. 8, dl. 2 was bepaald geworden (Ter zake van misdrijven begaan ter gelegenheid van faillissement en kennelijk onvermogen, mitsgaders bij surséance van betaling in Nederlandsch-Indië staan Vreemde Oosterlingen, evenals voor andere misdrijven, terecht voor den bevoegden inlandschen rechter), de strafrechterlijke jurisdictie aan denzelfden rechter op te dragen, als waaraan de burgerrechterlijke jurisdictie was toegewezen.

Dat daarna door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia bij hare missive van den 11den September 1868 No. 84 der Hooge Regeering de navolgende opmerkingen werden gemaakt:

»Zullen de voorschriften omtrent de handelsboekhouding der Vreemde Oosterlingen en de strafbepalingen omtrent misdrijven bij gelegenheid van faillissement, enz. eenig noemenswaardig effect sorteeren, zoo zal het noodig zijn, dat de boekhouding op zoodanige wijze zij ingericht, dat zij voor eene behoorlijke contrôle vatbaar is.

»De verstaanbaarheid der taal, waarin zij gehouden worden, zal daartoe wel een eerste vereischte zijn.

»De Chineesche taal nu mist dit vereischte.

»Uit woorden samengesteld, welke niet door een betrekkelijk gering aantal letters worden gevormd, doch door bijzondere teekens worden uitgedrukt, vereischt zij eene veeljarige studie, die, in eene Nederlandsche kolonie, noch van den particulieren handelaar, noch van de administratieve en rechtsprekende ambtenaren kan worden gevorderd.

»En toch is deze taal de gewone, waarin bij gebreke van eenig beperkend voorschrift, de handelsboekhouding der Chineezen uit den aard der zaak wordt gehouden.

»De Europeesche crediteuren en de administratieve en rechtsprekende ambtenaren missen dus alle gelegenheid tot zelfstandig onderzoek der boekhouding van den failliet en moeten zich gewoonlijk tevreden stellen met globale rapporten van bevinding, opgemaakt door personen, die zelven geene handelaren en veelal onbekend met de handelszaken van den failliet, de waarborgen van genoegzame deskundigheid missen, daargelaten nog de verkeerde invloeden van partijdigheid als anderszins, welke bij de leden eener aaneengesloten vreemde gemeente als de Chineesche, zoo zelden geheel te vermijden zijn.

»Wat er onder die omstandigheden van de contrôle en casu quo van de toepassing der strafbepalingen op misdrijven bij gelegenheid van faillissement wordt, laat zich gemakkelijk begrijpen, en de Kamer aarzelt dan ook niet, als de bij den geheelen Indischen handel gevestigde overtuiging uit te spreken, dat onder de bestaande wetgeving,

het faillissement een gereed middel is geworden voor den Chineeschen handelaar, om zich straffeloos ten koste zijner crediteuren te verrijken.

»Dat feit door speciale gevallen direct te bewijzen zal wel steeds ondoenlijk zijn, daar juist de onmogelijkheid eener goede contrôle oorzaak is, dat de aantooning niet kan geschieden en de toepassing der strafbepalingen worde ingeroepen. Indirecte bewijzen, b. v. van verrijkte echtgenooten en bloedverwanten of wel van gefailleerde Chineezen, die kort na hun faillissement weder uitgebreide zaken doen, het zij op eigen, het zij op ondergeschoven naam hunner zoons of verdere nabestaanden, zijn echter niet zeldzaam, terwijl ook niet mag vergeten worden, dat door juweelen en contant geld bij Vreemde Oosterlingen vaak aanzienlijke waarden vertegenwoordigd worden, die, bij gebreke van eene nauwkeurige contrôle der handelsboekhouding, voor alle nasporing zoo goed als onvatbaar zijn.

»De toepasselijkverklaring der Europeesche wetgeving op Vreemde Oosterlingen en de hun daarmede toegekende voorrechten der Europeesche faillissements-wetgeving, schijnen dus geen redelijken zin te hebben, tenzij hun tevens de verplichting worde opgelegd hunne boekhouding in eene verstaanbare taal te houden, waardoor de contrôle en de toepassing casu quo der strafbepalingen bij gelegenheid van faillissement worden mogelijk gemaakt.

»Overwegende bezwaren, welke van zoodanig voorschrift moeten terughouden, schijnen niet te bestaan.

»Zij toch, die vatbaar zijn eene taal te schrijven, waarvan ieder woord moet geteekend worden, schijnen zonder groote inspanning zich eene schrijfwijze te kunnen eigen maken, welke de kennis van een slechts zeer gering aantal karakters vereischt, terwijl de Maleische taal zelve, als de algemeene landtaal, bij ieder Chineeschen handelaar mag verondersteld worden genoegzaam bekend te zijn."

Dat verder tevens door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia op de wenschelijkheid werd gewezen om ook de crimineele rechtspraak ten opzichte van Vreemde Oosterlingen, voor zooveel betreft misdrijven bij gelegenheid van faillissement begaan, op te dragen aan de Raden van Justitie.

Dat daarna aan dit laatste gevolg werd gegeven bij Koninklijk Besluit van 26 November 1871 (*Stbld.* 1872 N°. 21) waarbij met wijziging en uitbreiding van Art. 95 N°. 2 en Art. 129 N°. 1 van het Reglement op de Rechterlijke Organisatie en het beleid der Justitie in Nederlandsch-Indië, werd bepaald als volgt:

»De Raden van Justitie nemen in eersten aanleg kennis van de misdrijven ter gelegenheid van faillissement en bij kennelijk onvermogen, of bij surséance van betaling, begaan door Vreemde Oosterlingen, op wie de wettelijke bepalingen ten aanzien dier misdrijven toepasselijk zijn verklaard,"

terwijl gelijktijdig bij *Stbld.* 1872 N°. 22 buiten werking werd gesteld de met gezegd Koninklijk Besluit in strijd zijnde 2de alinea van Art. 8. van *Stbld.* 1855 N°. 79.

Dat het bijzonder opmerkelijk is, dat, ofschoon de Hooge Regeering er nog maar altijd niet toe te bewegen was geweest om te gelasten. dat de handelsboeken der Vreemde Oosterlingen zouden worden gehouden in de Maleische taal met Latijnsche karakters, niettemin bij Art. 9, al. 1 van *Stbld.* 1874, N°. 228, bevattende het reglement op de opiumpacht, werd voorgeschreven;

»*De pachter en zijne onderpachters mitsgaders de opiumslijters zijn verplicht, te houden of te doen houden in de Maleische taal met Latijnsche karakters, of zoo belanghebbenden dit verkiezen in de Nederlandsche taal, behoorlijke boeken*", enz., enz.

Dat daarna de oud-Minister van Koloniën E. de Waal, de Chineesche boekhouding besprekende in zijne Nieuwe Reeks Aanteekeningen 1876 Deel I, pag. 166, o. a terecht opmerkte: »Deze blijvende neiging tot oneerlijkheid bij de hoogere Chineezen zal wel niet gepaard zijn gegaan met een ontwikkeling in een tegenovergestelde richting bij den Chineeschen rondventer of ambachtsman, *den naasten opvoeder der inlanders die werken willen*".

Dat daarna van de bekwame hand des heeren P. Meeter, tolk voor de Chineesche taal te Soerabaja, in het Weekblad van het Recht van 9 Jūli 1877 N°. 733, een artikel verscheen over de boekhouding der Chineezen waarin het volgende werd gezegd:

»Het ligt voor de hand, dat bij de beoordeeling van het niet of niet behoorlijk aanhouden van Chineesche koopmansboeken, door den rechter het gevoelen van adviseurs zal worden ingewonnen.

»Deze adviseurs, gewoonlijk Chineesche hoofden, zijn doorgaans weinig geneigd een ter zake van bedriegelijke bankbreuk vervolgden landgenoot door bezwarende verklaringen in het ongeluk te storten.

»Vandaar dan ook, dat hunne verklaringen meestal weinig pertinent zullen zijn. Ook kunnen verschillende omstandigheden, zooals dezelfde Seng (toenaam), gemeenschappelijke woonplaats in het vaderland, overeenkomst van afkomst (Sin-keh en Baba), lidmaatschap eener zelfde kongsi, vroegere handelsrelatiën enz op hun advies van invloed zijn."

Dat daarna, bij missive van 27 Juli 1878 n°. 31, de Bataviasche Kamer van Koophandel en Nijverheid zich opnieuw tot de Hooge Regeering wendde, waarbij o. a. het navolgende werd opgemerkt:

»De presidenten en leden der Weeskamer zijn in den regel ambtenaren, die met handelszaken onbekend zijn, geene warenkennis hebben en in boekhouding de ervaring missen om in handelsboeken malversaties en verdichte posten te kunnen ontdekken. Daartoe behoort eene handelsroutine, die men zich slechts door veeljarige practijk kan eigen maken. De Europeesche leden zijn buitendien totaal onbekend met de Chineesche en Arabische talen en daarom voor de faillissementen van Chineezen, die allen hunne boeken in hunne landstaal houden, afhankelijk van het Chineesche lid, welke ambtenaar, zelfs met den meest mogelijken ijver en trouw bezield, — hoewel slechts bezoldigd met een tractement van *f* 100 's maands — den noodigen tijd moet missen, om al de Chineesche boeken van zijne gefailleerde landgenooten, wier zedelijke ontwikkeling en begrippen omtrent recht, eer

en eerlijkheid nog zeer primitief zijn, zóó te onderzoeken als noodig is om daarin eventueel fijn gewrochte malversatiën te ontdekken.

»Daartoe behoort tijd, lust, waren- en handelskennis.

»Om die reden moet het ook aan tolken in de Chineesche taal moeilijk vallen in Chineesche handelsboeken waarheid van bedrog te onderscheiden.

»De handel vermeent daarom, dat onder die omstandigheden geen enkele Chineesche of Arabische failliete boedel naar behooren onderzocht, behandeld en afgewikkeld kan worden, waardoor tevens eene ongelijke rechtsbedeeling moet ontstaan, want wegens minder mogelijke contrôle op zijne boekhouding dan zulks bij den Europeaan het geval is, kan de Chinees licht voldoende gelegenheid vinden om strafbepalingen voor misdrijven in handelszaken te ontduiken.

»Hoewel onze Kamer het beginsel van volledige handelsvrijheid is toegedaan, is zij desniettemin van oordeel, dat indien ze gebezigd wordt, om aan bedrog en roof den vrijen teugel te laten, waardoor de algemeene handelswelvaart in gevaar gebracht en het vertrouwen geschokt wordt, ze alsdan beperkt behoort te worden.

»Daarom wenscht onze Kamer dat Art. 6 Wetboek van Koophandel (Elk koopman is verplicht dagboek te houden waarin van dag tot dag, naar orde des tijds, zonder witte vakken, tusschenregels of kantteekeningen, moeten worden aangeteekend zijne inschulden en schulden, de ondernemingen in zijnen handel, de trekkingen, acceptatiën of endossementen van wissels en andere handelspapieren, zijne verbintenissen en in het algemeen alles wat hij ontvangt en uitgeeft, van welken aard het ook zij; alles onverminderd zoodanige verdere boeken als in den koophandel gebruikelijk zijn, doch waarvan het houden door de wettelijke bepalingen niet geboden wordt) nader omschreven en daarin bepaald wordt, dat Chineezen en Arabieren hunne boeken moeten houden in de Maleische taal met Latijnsche karakters.

»Dit zal eene vrij afdoende maatregel zijn, die zonder eenig bezwaar kan nageleefd worden, want het Maleisch is de gebruikelijke taal, waarvan Chineezen en Arabieren zich in den handel bedienen, en die zij voldoende kennen ten behoeve eener boekhouding, waar het er slechts op aankomt de beteekenis te weten van *goederen* en der woorden: *gekocht*, *verkocht*, *ontvangen*, *betaald*, enz. enz.

»De Côde Napoleon, waarop de Nederlandsche Wetgeving geschoeid is, is ontworpen in een land en in een tijdperk, waar de wetgever zich geen denkbeeld kon vormen omtrent eene andere taal voor de boekhouding, als in de groote handelswereld van Europa gebruikelijk, en heeft hij uit dien hoofde geen enkele taal daarvan uitgesloten.

»Het is echter zeer waarschijnlijk, dat indien een deel van den handel in Nederland er toe overging, om voor zijne boekhouding de Chineesche taal te bezigen, de wetgeving daartegen spoedig verbodsbepalingen zou ontwerpen.

»Onze Kamer heeft mitsdien de eer uwer Excellentie eerbiediglijk in overweging te geven, met betrekking tot Art. 6 en 773 Wetboek van Koophandel het uitsluitend gebruik van de Europeesche of Maleische talen met Latijnsche karakters, voor de boekhouding verplichtend te stellen, ingaande met primo Januari 1880."

Dat in antwoord daarop bij Gouvernements-besluit van 29 Maart 1879 N°. 11 aan de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia te kennen werd gegeven, dat eene vernieuwde ernstige overweging der onderwerpelijke aangelegenheden de Regeering niet had overtuigd van de noodzakelijkheid der door de Kamer in de bestaande wetgeving wenschelijk geachte wijzigingen.

Dat daarna in een ingezonden stuk, opgenomen in het Indisch Weekblad van het Recht van 8 September 1879 No. 845, o. a. werd gezegd:

»Hij die zich de moeite heeft gegeven om gade te slaan wat om hem heen heeft plaats gevonden, zal niet onopgemerkt hebben gelaten, dat de Chineesche scholen, ik bedoel die waar de Chineesche taal aan de Chineesche jeugd word geleerd, gaandeweg in aantal zijn afgenomen; dat daarentegen het aantal der Chineesche jeugd, dat de Europeesche scholen bezoekt, van jaar tot jaar grooter wordt, en onder hen die den mannelijken leeftijd thans hebben bereikt, velen zijn, die zich zeer goed in vrij zuiver Hollandsch weten uit te drukken; dat in de Chineesche kamp zeer veel Maleisch wordt geleerd met Latijnsch schrift; dat het grootste debiet van de uitgegeven wordende Maleische bladen juist onder de Chineezen gevonden wordt; dat men schier iederen namiddag, van kantoor huiswaarts rijdende, op de stoep van bijna elke Chineesche woning een dier gestaarten op een wip- of luiaardstoel in een courant ziet lezen; dat op schier alle kantoren, hetzij lands-, hetzij notaris- hetzij advocaten- hetzij handelskantoren Chineesche kassiers en zelfs klerken worden aangetroffen, die allen zonder uitzondering hunne boeken houden in de Maleische, vaak in de Hollandsche of Engelsche taal, alle met Latijnsche letters geschreven: — en toch ziet men, niettegenstaande de ernstige vertoogen, dat de Regeering van Nederlandsch-Indië met den meesten klem wil en blijft volhouden dat de tijd nog niet is aangebroken, om den Vreemden Oosterling te noodzaken voor zijne boekhouding de Europeesche of Maleische taal met Latijnsche karakters te bezigen.

»Ter verificatie der schuldvorderingen van een gefailleerden Chinees werden door mij eenige inlichtingen gevraagd over zekere posten in zijne boeken, in antwoord waarop ik tot mijne verbazing moest hooren *dat hij slechts Maleisch met Latijnsche karakters kon lezen en schrijven, Chineesch in het geheel niet!*

»Op mijne vraag waarom hij dan zijne boeken niet bij voorkeur in het Maleisch had gehouden, luidde zijn antwoord: »Wet bilang saja boleh simpan boekoe bitjara tjina", en voorts dat hij er, evenals de Europeesche huizen zulks doen, een boekhouder op na hield; zijn boekhouder nu kon Chineesch lezen en schrijven. Maar als er »foutieve" boekingen werden aangetroffen, kon men *hem* toch moeilijk daarvoor aansprakelijk houden!"

Dat daaraan aansluitende in een ingezonden stuk in het Indisch Weekblad van het Recht van 22 September 1879 N°. 847 omtrent de handelsboeken der Vreemde Oosterlingen o. a. werd gezegd:

»Is er grooter anomalie denkbaar? Die lieden komen hier, om

onder de bescherming van de Nederlandsch Indische Regeering hun beroep uit te oefenen en zoo mogelijk een vermogen bijeen te brengen, met het doel om zoodra het gewenschte bedrag vergaard is, onverwijld naar hun land terug te keeren.

»Tegenover die bescherming, en in stede van zich te onderwerpen aan de verplichting die hun zou kunnen worden opgelegd om hunne boeken te houden in eene taal, die voor de beschermende Regeering en haar ambtenaren verstaanbaar is, zien wij dat de beschermde de beschermster om zoo te zeggen noodzaakt naar zijne pijpen te dansen en zich te laten welgevallen, dat ieder in zijne eigen taal en op eigen manier zijne boeken houdt.

»Zelfs vóór de Europeanen waren de Chineezen op dit eiland, en wanneer men om zich heen ziet, vindt men onder de honderd staartdragers wellicht hoogstens vijf die volbloed-Chineezen zijn.

»In de laatste jaren is door de Nederlandsch-Indische Regeering eene vroeger ongekende uitbreiding gegeven aan het inlandsch zoowel als aan het Europeesch onderwijs, waarvan de hier geboren Chineezen in ruime mate hebben geprofiteerd, zoodat men thans ziet, dat, hoewel de Chineesche taal sprekende, verreweg het grootste gedeelte die taal noch lezen noch schrijven kan. Integendeel, men treft nimmer een hier geboren Chinees aan met een Chineesch boek in de hand, maar zooveel te meer met de hier verschijnende Maleische couranten en met de door het Gouvernement gedrukt en uitgegeven wordende Maleische boeken.

»Onderling correspondeeren en spreken zij in de Maleische taal; alleen dan spreken zij in hun eigen taal, wanneer zij in tegenwoordigheid van Europeanen niet willen hebben, dat dezen hen verstaan. En precies zoo is het met hunne boekhouding; zij houden die in de Chineesche taal, niet zelden omdat zij het Chineesch niet kunnen schrijven, maar houden er expresselijk een boekhouder op na, juist omdat zij den Europeaan daarmede hopen te misleiden."

Dat het bijzondere aandacht verdient, dat de Hooge Regeering, ofschoon niet de noodzakelijkheid inziende om aan alle de dringende vertoogen van den handel te gemoet te komen, het toch wel noodzakelijk achtte om, in overeenstemming met hetgeen reeds bij *Stbld.* 1874 no. 228 ten opzichte van de boeken der opiumpachters, onderpachters en slijters was bepaald geworden, bij Art. 10, al. 1 van *Stbld.* 1880 No. 17, regelende de wederinvoering van de pacht der pandjeshuizen, vast te stellen:

»*In ieder pandjeshuis afzonderlijk moet in de Maleische taal met Latijnsche karakters, of in de Nederlandsche taal boek worden gehouden en dagelijks bijgewerkt volgens het aan dit Reglement gehechte Model*;"

welk model o. a. niet minder eischt dan eene omschrijving in *aard, kleur, zelfstandigheid* en aantal van de verpande voorwerpen.

Dat eindelijk nu kort geleden in het tijdschrift »Het recht in Nederlandsch-Indië" deel 37, afl. 1, van onbekende maar blijkbaar hoogst bekwame hand een verhandeling voorkwam over de boekhouding der Vreemde Oosterlingen, waarin o. a. het navolgende voorkomt:

»Den goeden en den waarlijk onkundigen niet te na gesproken, hebben de Chineesche en Arabische handelaren bij elk voorgekomen faillissement het bewijs geleverd, dat de vrijheid van Art. 6 Wetboek van Koophandel, omtrent de taal der boekhouding ten hunnen aanzien niet gehandhaafd kan blijven.

»De verplichting tot boekhouden berust op de erkende noodzakelijkheid, de belanghebbenden en den rechter in staat te stellen kennis te nemen van de handelingen van den koopman, en zelfs al is men in de handelswereld een vreemdeling, zal men zich niettemin zeer wel eenig denkbeeld kunnen maken van de moeielijkheid en knoeierijen, waartoe eene boekhouding in een Arabisch of Chineesch district aanleiding kan geven.

»Het is waar, de rechter kan zich door deskundigen doen voorlichten (Wetboek van Koophandel art. 13 al. 4) en de tolken voor de Chineesche taal zijn aan de Weeskamers, — de curatoren ex lege in cas van faillissement, — als buitengewone leden toegevoegd; maar even onbetwistbaar waar is het, dat ook deze hulpmiddelen onvoldoende zijn bevonden.

»Men moet zelf koopman en in de practijken der vreemde Oostersche handelaren als het ware volkomen ingewijd zijn, om met hoop op goeden uitslag in Chineesche of Arabische handelsboeken den weg te kunnen vinden en den draad te ontdekken welke tot het bewijs der kwade trouw kan leiden.

»Laat de Regeering den tijd van voorbereiding ruim nemen, en de invoering harer maatregelen zal een bereiden bodem vinden.

»Art. 327 van het Wetboek van Strafrecht voor inlanders *Stbl.* 1872 no. 85 (De straffen, in deze afdeeling bedreigd tegen het niet of niet behoorlijk houden van koopmansboeken, worden niet toegepast wanneer ten genoege van den rechter blijkt, dat deze nalatigheid, onnauwkeurigheid of onvolledigheid het gevolg zijn van onbedrevenheid) overgenomen uit *Stbl.* 1855 no. 79, art 7, zal dan echter tevens voor den koopman onder de Oostersche Vreemdelingen buiten werking gesteld moeten worden.

»Zonder dat, zouden de nieuwe voorschriften omtrent de boekhouding een halve maatregel zijn.

»In den thans bestaanden toestand komt de strafwet niet tot haar recht.

»Tegenover eene soort boekhouding die niemand begrijpt en niemand ontwarren kan staat het Openbaar Ministerie machteloos.

»Het is de vraag niet of de eerste hand te veel crediet verleent aan de tweede — de financiëele straf laat zich niet wachten —, maar de fraude van die tweede hand is daarmede niet gerechtvaardigd.

»Bankbreuk is een misdrijf, waarmede de Europeesche handelaar niet gaarne kennis maakt, naar waarom de Arabische en Chineesche handelaren weinig of niets geven.

»Veroordeelingen te dier zake tegen hen uitgesproken zijn zeer zeldzaam.

»Wel was hunne boekhouding bijna altijd een doolhof gelijk, maar de wet beschermt dien toestand en leidde den rechter bijna altijd tot vrijspraak.

»Dat het Openbaar Ministerie in zoo talrijke gevallen machteloos

staat tegenover eene aanklacht van fraude is reeds eene voldoende reden om verandering in den toestand te brengen.

»Wat spreekt men van de majesteit der wet, daar waar spelen met de wet nog mogelijk is!

»Eindelijk, de Regeering heeft niet geschroomd in het algemeen belang reeds eene zeer belangrijke schrede in de hier aangegeven richting te doen.

»De boeken van de opiumpacht en van de pandjeshuizen moeten in de Maleische taal met Latijnsche karakters of in de Nederlandsche taal gehouden worden.

»De Regeering gaf die voorschriften met de volle wetenschap, dat de pachters dier middelen bijna uitsluitend Chineezen zijn.

»Waarom zou zij dan aarzelen in het belang van den eerlijken handel, in het belang van de handhaving harer wetten, op datzelfde gebied van boekhouding nogmaals een stap vooruit te gaan?"

Dat requestranten, na Uwer Excellentie zoo beknopt mogelijk een overzicht te hebben gegeven van al hetgeen gedurende de laatste 34 jaren omtrent de boekhouding van Vreemde Oosterlingen is geschreven en bepaald geworden, met gepaste vrijmoedigheid vermeenen Uwer Excellentie te moeten bekennen, dat zij zich steeds geheel en al te vergeefs hebben afgevraagd, welke dan toch de bezwaren zijn, die in den weg zouden kunnen staan aan de inruiming van eenen door den geheelen handel reeds zoo vele jaren in zoo hooge mate gekoesterden wensch, zoo dikwerf in geschrifte bekend gesteld en door de Kamers van Koophandel en Nijverheid, de officieele organen van den handel. zoo herhaaldelijk onder de aandacht der Hooge Regeering gebracht.

Dat requestranten zich zeer goed bewust zijn, dat zij uit den aard der zaak een onderwerp zooals het hier besprokene misschien eenzijdig zullen beschouwen en de houding der Hooge Regeering, wier drijfveeren hun toch niet van alle zijden bekend kunnen zijn, misschien onjuist zullen beoordeelen, zoodat zij zich dan ook zouden kunnen nederleggen bij eene verklaring der Hooge Regeering, dat er overwegende redenen van staatkundigen aard bestaan tegen de inwilliging van den wensch des handels; maar dat requestranten uit de jongste beschikking door de Hooge Regeering ter zake genomen, te weten het gouvernementsbesluit van 29 Maart 1879 No. 11, niet gezien hebben, dat er bij de Hooge Regeering zulke bezwaren bestaan (tegen wier bekendmaking dan ook, naar requestranten bescheiden veronderstellen, casu quo ter bevrediging van den handel voorzeker geene bedenkingen zouden zijn), maar alleen, dat de Hooge Regeering niet overtuigd is kunnen worden van de noodzakelijkheid der door den handel in de bestaande wetgeving wenschelijk geachte wijzigingen.

Dat requestranten mitsdien dan ook geen enkel oogenblik aarzelen om Uwe Excellentie te verzekeren, dat, wanneer eene dergelijke overtuiging der Hooge Regeering niet is kunnen worden geschonken, de onderwerpelijke zaak haar door hen die met het onderzoek belast waren, ten eenenmale onjuist is voorgesteld geworden en dat, wanneer de Hooge Regeering alsnog een nader onderzoek zoude willen instellen,

en daarbij speciaal aan de Kamers van Koophandel en Nijverheid opdragen om haar ter zake voor te lichten op alle punten waaromtrent nog eenige twijfel bij haar bestaat, het naar de vaste overtuiging van requestranten niet anders kan, of de Hooge Regeering zal ook de noodzakelijkheid der wijzigingen inzien en aan de billijke wenschen van requestranten voldoen, ter directe ondersteuning van den handel, waarvan de aanmoediging Uwer Excellentie bij Art. 60 van het Reglement op het beleid van de Regeering werd opgedragen, maar voor wier belangen Uwer Excellentie's oog ook zonder dat nooit gesloten zoude worden bevonden.

Alles redenen waarom requestranten met den meesten eerbied Uwe Excellentie naderen met het dringende verzoek:

Dat het der Hooge Regeering moge behagen, om de wetgeving ten opzichte van de boekhouding der vreemde Oosterlingen opnieuw in overweging te nemen, en

krachtens de bevoegdheid, haar toegekend bij Koninklijk Besluit van 16 Mei 1846 N°. 1, *Stbld.* 1846 N°. 23, herhaald bij Art. 75 al. 2 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië,

met wijziging voor zoover noodig van Art. 6 v. v. en Art. 776 Wetboek van Koophandel en Art. 327 Wetboek van Strafrecht voor inlanders,

te bepalen,

dat van af den 1sten Januari 1883, voor de boekhouding van Vreemde Oosterlingen gebruik zal moeten worden gemaakt van de Nederlandsche taal, dan wel van de Maleische taal geschreven met Latijnsche karakters.

't Welk doende,

EEN OFFICIEEL BERICHT OVER BANTAM.

Een op het einde van Augustus in de residentie Bantam ingesteld onderzoek naar den aanwezigen voorraad voedingsmiddelen onder de inlandsche bevolking in dat gewest heeft, naar hetgeen men in de *Javasche Courant* van 13 Sept. leest, de volgende resultaten opgeleverd.

Aan rijst en padi waren op dat tijdstip in het geheele gewest, — de particuliere landerijen van het district Tjikandi buiten rekening gelaten — nog in voorraad respectievelijk 19865 en 962343 picols of, de padi tot rijst gereduceerd, te zamen 501036 picols; voorts aan cassave, djagong, enz. 10185 picols, terwijl de opbrengst van de te veld staande padi begroot werd op 29963 picols (in rijst) en die der andere voedingsgewassen op 70396 picols, zoodat, een en ander te zamen genomen, een totaal bedrag van 611580 picols verkregen werd.

De bevolking — behalve die van de bovengenoemde particuliere landerijen — bedraagt ± 619833 zielen of 123967 huisgezinnen van gemiddeld 5 personen.

De behoefte van elk huisgezin op 1 picol 's maands stellende, zoo zal de aangegeven hoeveelheid picols dus voor ongeveer 5 maanden, d. i. tot ultimo Januari 1882 voldoende zijn.

Er zal, in verband met het bovenstaande, in de behoefte der bevolking te voorzien zijn gedurende een tijdbestek van twee maanden, d. i. Februari en Maart 1882, aangenomen dat met 1 April a. s. zooveel padi zal zijn geoogst, dat de bevolking weder zelf in hare behoefte kan voorzien.

De noodige maatregelen zijn genomen — zoo besluit het officiëele nieuwsblad — om eventueel gevaar voor gebrek aan voedingsmiddelen af te wenden.

MOETEN INLANDSCHE SCHOLEN LANDBOUW-SCHOLEN WORDEN?

Onder dezen titel komt in *de Indische Gids* een beantwoording voor van een artikeltje door datzelfde tijdschrift in de Juni-aflevering opgenomen ten betooge van de wenschelijkheid, om op de Inlandsche scholen ook iets van den landbouw te laten leeren.

Over het wel wat apodictische en niet bijzonder welwillend gestelde antwoord behoeft niet veel te worden gezegd, daar op den schrijver van toepassing is het spreekwoord: »Qui prouve trop ne prouve rien".

Blijkbaar heeft hij het Juni-artikel niet goed begrepen.

Daarvan toch is geenszins de bedoeling dat de Inlandsche scholen in landbouwscholen zullen worden herschapen, maar alleen, en niets meer, dat dáár, evenals op de dorpsscholen ten platten lande in Nederland, ook leesboekjes worden gebruikt en besproken, waarin het een en ander op populaire wijs over den landbouw of de veeteelt wordt behandeld. Dat dit in ons land geschiedt, schijnt den schrijver onbekend te zijn.

En wat ik van de boekjes van den heer Holle, in onze taal geschreven, onder de oogen kreeg, geeft mij de overtuiging, dat die heer genoegzaam tot het standpunt van den inlander afdaalt, om in hetgeen hij over den inlandschen landbouw, enz. schrijft, door den inlander te worden begrepen. *De Vriend van den Javaanschen landman* bevat niets dan zeer populaire stukjes, en dat die alleen op enkele plaatsen zouden van toepassing zijn, strookt niet met hetgeen door menig deskundige daarover is gezegd.

Wat de schrijver verder over inlandsch vlechtwerk zegt, getuigt ook niet bijzonder voor zijn geest van opmerking. Hoe handig de inlander in 't vlechten ook zij, dat hij steeds dezelfde patronen herhaalt, zal een ieder die hem met succes gadesloeg, dadelijk moeten toegeven, en evenmin behoeft er aan te worden getwijfeld, dat hij nieuwe patronen *kan* leeren maken, en dat deze nieuwe patronen, mits met kennis van des inlanders smaak gekozen, in de kampong welkom zullen zijn.

Java.

DE PORTO'S VOOR DRUKWERKEN IN INDIË.

Het port voor dagbladen bedraagt een cent voor elke 25 gram, krachtens *Staatsblad* 1875, N°. 152.

In 1862 was bepaald: »Het port van dagbladen, couranten of nieuwspapieren, eens of meermalen in de week uitkomende, bedraagt een cent voor ieder afzonderlijk blad, onverschillig hoe groot de oppervlakte zij. Het port der bijvoegsels, mits verzonden tegelijk met het blad waarbij zij behooren, is onder het port begrepen."

Het ging met de dagbladpers, zooals het met nagenoeg elke industrie in Indië gaat: nauwelijks begon zij zich onder de werking van een liberaal reglement te ontwikkelen, of de Regeering meende zich te moeten haasten om ze zwaarder te belasten.

De meeste dagbladen moeten tegenwoordig, zelfs wanneer zij zonder bijvoegsel verschijnen, *twee cent* per nummer betalen.

In Nederland worden alle dagbladen *boven* het gewicht van 25 gram, met of zonder bijvoegsel, met *een cent* gefrankeerd, en alle die 25 gram of minder wegen met slechts *een halven cent.*

Voor circulaires, boekwerken, enz. wordt in Nederlandsch-Indië, ook alweer krachtens een in 1875 gemaakte illiberale wijziging van het in 1862 gearresteerde Reglement, *twee* cent per *twintig* gram betaald; in Nederland zelf daarentegen slechts *een* cent voor gedrukte stukken die *vijfentwintig* gram of minder wegen, *twee* cent voor stukken boven de 25 en onder de 51, *drie* cent voor stukken boven de 51 en onder de 76, en in dier voege voortgaande, dat men voor elke *honderd* gram boven de 400 slechts *twee* cent heeft te storten.

Het wordt tijd, meenen wij, dat die onbillijke regeling onder de oogen der Regeering kome, en het exorbitante Indische tarief verlaagd worde.

PARCS VACCINOGÈNES.

»De ondervinding heeft mij geleerd". zegt de heer H. L. Oudenhoven, Inspecteur van den Geneeskundigen Dienst der Zeemacht, in de jongste aflevering van het *Militair Geneeskundig Archief,* »dat, in weerwil van de MEEST zorgvuldige maatregelen bij den overvoer naar Indië, de lympha veel van haar kracht verliest, zoo niet geheel onwerkzaam wordt".

Vooral de door ons gespatieerde woorden verdienen de aandacht.

De heer Oudenhoven zegt verder: »Het is te hopen, dat hier" (in Indië) »eenmaal volgens de voorgenomen plannen, parcs vaccinogènes verrijzen; de genomen proeven zijn nog niet zeer bevredigend geweest; men stuit op eigenaardige moeielijkheden, en nu is ook het heerschen der veepest een bijna onoverkomelijk bezwaar."

Heerscht die veepest ook in Oost-Java? Zoo neen, waarom dan niet reeds lang een parc opgericht?

Eindelijk is het tot een proef te Malang gekomen. »Na vele teleurstelling", bericht het nieuwe Koloniaal Verslag, »is het in den aanvang van 1881 eindelijk mogen gelukken, om uit animale lymphe, van de inrichting te 's-Gravenhage herkomstig, op kalveren goede pokken voort te brengen. De overenting op kalveren gaat nu geregeld voort, en er is reeds een groote voorraad te Malang gewonnen lymphe in buisjes aan opzieners der vaccine toegezonden. De uitkomsten, met deze stof verkregen, waren bij de afsluiting van de mededeelingen voor dat Verslag nog niet volledig bekend."

En hetgeen wèl bekend werd, schijnt naar 't gevoelen van den Minister vooralsnog beter verzwegen.

Doch genoeg! Nadat verscheiden deskundigen reeds jaren hiervoor geijverd hadden, werd ten laatste, in 1878, een post op de begrooting gebracht voor een parc vaccinogène in Indië.

Het heeft jaren geduurd, eer het plan om ook aan Indië één — zegge: één — parc vaccinogène te geven ter sprake kwam, en het schijnt nu nog jaren te moeten duren eer men op een flinke schaal, met ruimte van middelen en met geestdrift voor het doel, tot de uitvoering overgaat.

DE OFFICIEELE BESCHEIDEN BETREFFENDE HET ONTSTAAN VAN DEN OORLOG TEGEN ATJEH.

Gevolg gevende aan de toezegging den 7den October 1881 in de Tweede Kamer gedaan, heeft de Minister van Koloniën thans, voor zooveel noodig, de stukken betreffende het ontstaan van den oorlog met Atjeh, welke in 1874, voor een deel onder voorwaarde van geheimhouding, aan de Staten-Generaal zijn medegedeeld, openbaar gemaakt.

Over enkele dagen [1]) zal het publiek bovendien kennis kunnen nemen van de debatten, over bovenbedoelde stukken in de Kamer gevoerd.

Zoodra die tijd aangebroken zal zijn, zullen wij wellicht op de Atjeh-zaak eenigzins uitvoerig terugkomen.

Voorshands bepalen wij ons tot een kort woord over de volgende telegrammen, tusschen den Consul-Generaal der Nederlanden te Singapore en den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, en tusschen den Gouverneur-Generaal en den Minister van Koloniën, gewisseld van 15 Februari tot 20 Maart 1873:

1. *De Consul-Generaal der Nederlanden te Singapore aan den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië.*

15 Februari 1873.

Intriges van veel belang ontdekt der Atjehsche envoyés met den Amerikaanschen en Italiaanschen consul, waardoor onmiddellijk handelen misschien noodzakelijk wordt, bijzonderheden per eerste boot. (*get.*) READ.

2. *De Gouverneur-Generaal aan den Consul-Generaal te Singapore.*

Eerste boot komt eerst 22 (dezer). Kan u mij niet per telegram kortelijk inlichten? (*get.*) LOUDON.

---

[1]) Onder het afdrukken van dit nummer zijn ze reeds verschenen.

3. *De Consul-Generaal te Singapore aan den Gouverneur-Generaal.*

16 Februari 1873.

De envoyés hebben zich bij den Amerikaanschen en Italiaanschen consul vervoegd, hadden een algemeenen brief van den Sultan en riepen hulp in tegen de gehate Nederlanders. Amerikaansche Consul beloofde onmiddellijk aan admiraal Jenkins in China te zullen schrijven en stelde een tractaat op van 12 artikelen, hetwelk door den Sultan moet geteekend worden en daarna hierheen teruggezonden. Italiaansche Consul wacht een specialen brief van den Sultan, doch kapitein Racchia, de diplomatieke agent van Italië in Indië, is thans hier, wacht op twee oorlogsschepen en zoude spoedig naar Atjeh kunnen gaan. De Amerikanen zouden waarschijnlijk in twee maanden gereed zijn daarheen te gaan. Aan deze informatiën kan geloof gehecht worden. (*get.*) READ.

4. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

16 Februari 1873.

Consul-Generaal Singapore bericht verraad van Atjeh. Gezantschap heeft aldaar hulp van Consuls Amerika en Italië tegen ons gevraagd. Beiden hebben zich met de zaak bemoeid. Wil trachten tegenbevel van Gouvernementen voor onthouding te provoceeren. Consul Amerika stelt Atjeh tractaat voor en schrijft aan admiraal in China. Racchia wacht twee schepen en trekt dan naar Atjeh.

(*get.*) LOUDON.

5. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

18 Februari 1873.

Met voorkennis van Ministerraad en Koning. Uit mailrapport 9 Januari met voldoening gezien, dat krachtig optreden in Atjeh is voorbereid. Naar aanleiding van telegram 16 dezer wordt bij Amerika en Italië op onthouding harer agenten aangedrongen. Als gij niet twijfelt aan juistheid bericht Consul Singapore, is langer dralen ongeoorloofd. Wil zenden krachtige zeemacht naar Atjeh, om opheldering en rekenschap te vragen voor dubbelzinnig en verraderlijk gedrag en regeling der verhouding van Nederland tot Atjeh in den voorgenomen zin. Zoo niet genoegzaam wordt voldaan, moeten de strijdkrachten worden bijeengebracht, geschikt om met minst verwijl aan vordering genoegzamen klem bij te zetten. Zoo voor een en ander voorbereiding onmisbaar is, ook om zekerheid te hebben omtrent waren toestand en gezindheid van Sultan, die, zoo nu nog mogelijk, moet worden ontzien en gesteund, moet toch ten spoedigste genoegzame zeemacht gezonden worden om nuttige vrees te wekken en vreemde tusschenkomst vóór te zijn en te voorkomen. Tegen zoodanige tusschenkomst, waar die door de Nederl. autoriteiten wordt voorzien of waargenomen, moet door hen ernstig worden geprotesteerd als onrechtmatige inmenging. Gewicht der zaak vordert dat staat gemaakt kan, worden op de Commissarissen. Waarschijnlijk nadere voorziening noodig. daar de een ziek is en de ander misschien zijn gewest niet kan verlaten. Misschien is Vice-President Raad van Nederl. Indië onder tegenwoordige omstandigheden meest geschikt, daar wellicht Gouverneur Sumatra's Westkust ook niet weg kan. (*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

6. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

19 Februari 1873.

Naar aanleiding van zaken Atjeh is Regeering bedacht op versterking zeemacht door de Roode zee. *Metalen Kruis* wordt gereed gemaakt. Telegrafeer mij toestand (van) *Vice-Admiraal Koopman*. *Watergeus* was reeds vân hier vertrokken rond Kaap de Goede Hoop. (*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

7. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Kolonien.*

22 Februari 1873.

Raad van Nederl.-Indië is door mij gepresideerd. Generaal en Admiraal present. Eenstemmig is op mijn voorstel besloten zoo spoedig mogelijk Commissaris met vier bataljons naar Atjeh te zenden met ultimatum ons als souverein te erkennen of oorlog Wij moeten Amerika met fait accompli ontvangen. Vice-president is de man. Wil zenden per het Suez-kanaal nog twee flinke stoomschepen boven die in uw telegram. *Koopman* nog drie maanden onbruikbaar. Toestand marine treurig.

(*get.*) LOUDON.

8. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

22 Februari 1873.

Bezwaren ministerieele dépêche 24 Aug. 1859 tegen zending vice-president

raad van Nederl. Indië heden door Zijne Majesteit opgeheven. Bij kon. besluit gedagteekend 's-Gravenhage 12 Febr. 1873 nº. 1, geteekend Willem, en gecontrasigneerd minister van koloniën Fransen van de Putte, is tot lid in den raad van Nederl.-Indië benoemd mr. G. G. van Harencarspel, algemeen secretaris der regeering daar te lande. Laat men bij aanrakingen met Amerika of Italië en bij protesten voorzichtig zijn om conflicten te vermijden. Wat Atjeh betreft, de troepen debarkeeren natuurlijk niet, vóórdat ongeneigdheid voldoende is geconstateerd om aan onze eischen behoorlijk te voldoen.

(*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

9. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

28 Februari 1873.

Italië telegrafeert consul Singapore onthouding te betrachten. Fregat *Zeeland* wordt uitgezonden. Gisteren interpellatie Tweede Kamer der Staten-Generaal naar aanleiding van gerucht. Uitvoerige mededeeling gedaan doch uitsluitend op Indisch terrein. Niets internationaals geopenbaard. (*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

10. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

2 Maart 1873.

Jammer expeditie ontijdig publiek. Wil ook Duitschland onzijdig houden. Duitsch oorlogsschip is te Singapore, volgens gerucht met geheime instructie voor Atjeh. Wat doet Amerika? (*get.*) LOUDON.

11. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

2 Maart 1873.

Volgens gerucht heeft Amerika vloot van Hongkong naar Atjeh gezonden. Expeditie kan eerst einde Maart vertrekken. Komt dan te laat. Wil mij spoedig inlichten of het waar is. (*get.*) LOUDON.

12. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

3 Maart 1873.

Door inhuren transportschepen in Indië aan reederij hier geseind werd expeditie publiek. Van Amerika nog geen tijding. Voor nadere stappen bij mogendheden volstrekt noodig stelliger berichten en bron van geruchten te vernemen. Italië geloofde niets van het medegedeelde omtrent zijn agenten. Nu zending troepen wachten moet, verdient mijn telegram 18 Febr. te meer opvolging. Waarom kunnen Djambi, Marnix, Citadel en Banka, of eenige van deze niet terstond gaan met vice-president, of voorloopig met ander, die zijn aankomst aankondigt? Ik verneem gaarne wie expeditie commandeert.

(*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

13. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

3 Maart 1873.

Vice-President gaat over een paar dagen met twee of (?) schepen naar Atjeh om ons als souverein te erkennen of oorlog en aldus Amerika vóór te zijn. Vervolgens blijft Vice-President te Pinang om zoo noodig militaire expeditie van Java af te wachten, indien nl. houding Amerika zending expeditie toelaat. Intusschen wordt een schip ter reede Atjeh achtergelaten om des vereischt den schepen aldaar van onze oorlogsverklaring kennis te geven en tegen schending te protesteeren, zonder echter geweld te gebruiken. (*get.*) LOUDON.

14. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

4 Maart 1873.

Met voldoening overeenstemming onzer gekruiste telegrammen gezien. Met eisch van souvereiniteit zij men voorzichtig. Eerst moet Atjeh naar behooren voorgehouden hoe onze wenschen gematigd en billijk waren en dat houding van Atjeh, waardoor afdoende waarborgen noodig worden, het stellen van grootere eischen onmisbaar maakt. Wil Vice-President van een exemplaar cijferschrift met leiddraad voorzien om in urgentie met ons in cijfer te telegrafeeren.

(*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

15. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

4 Maart 1873.

Geheim tractaat door Consul Amerika ontworpen houdt in handelsvoorrechten en offensief en defensief verbond. Zal Engeland toezien? Door onze treurige vloot kan Commissaris eerst 7 dezer vertrekken. (*get.*) LOUDON.

16. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

5 Maart 1873

Bron van geruchten inlandsche getuige wat onderhandelingen met consuls betreft. Bestemming eskader Amerika naar Atjeh is gemeld door telegram van Hongkong aan firma alhier. Vice-President vertrekt heden. Generaal-Majoor Köhler commandeert expeditie. (*get.*) LOUDON.

17. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

6 Maart 1873.

Vice-President vertrekt. Ik kan hem geen exemplaar cijferschrift medegeven. Kopie kost te veel tijd. Geen tijdverlies bijna van Pinang over Batavia. Eskader Amerika gister nog te Hongkong. Wij zijn dus voor. Duitscher zegt naar Siam te gaan. Souvereinerkenning hoog noodig; anders is niets gewonnen. Bij ontvangst van verbod zal ik gehoorzamen. Ik heb Gouverneur Singapore afschrift gezonden van tractaat door consul Amerika aan Atjeh voorgesteld. (*get.*) LOUDON.

18. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.* 6 Maart 1873

Consul-Generaal telegrafeert: Consul Amerika ontkent tractaat, erkent veelvuldige samenkomsten met gezanten Atjeh en brief van Sultan; ook zijn antwoord daarop. (*get.*) LOUDON.

19. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

7 Maart 1873.

Wij mogen en willen uwe handen niet binden door verbod, maar meenen dat souvereiniteit of oorlog als eerste eisch een slechten indruk zou maken. Bij snel en krachtig optreden kan vooraf gaan het eischen, binnen gelijken termijn als troepen kunnen worden verwacht, van voldoening en van waarborgen naar aanleiding van hetgeen geschied is. Bij onwil om te ontvangen, talmen of weigering van waarborgen is oorlog onvermijdelijk, die vanzelf zich oplost in souvereiniteit.

Uit voorloopig telegram Amerika blijkt, dat bemoeiing consul niet bekend en niet geautoriseerd is. (*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

20. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

9 Maart 1873.

Amerika telegrafeert naar Singapore om inlichting. Daaruit blijkt weder dat consul niet gemachtigd was. (*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

21. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

9 Maart 1873.

Geen andere waarborg denkbaar dan souvereinerkenning Zonder die, expeditie geen zin. Wil terstond stellige bevelen geven of mij laten handelen geheel op eigen verantwoordelijkheid. (*get.* LOUDON.

22. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

10 Maart 1873.

Ik twijfel of mijn telegram 7 Maart goed is verstaan. Daarin is juist gezegd, dat oorlog vanzelf zich oplost in souvereiniteit. Ik heb ook geen bezwaar dat erkenning souvereiniteit uitvloeisel zij van onderhandeling. Maar de vorm van manifest aan Atjeh beheerscht uitslag dáár en indruk hier en bij vreemde mogendheden. Souvereiniteit als eerste eisch daarin nooit noodig, altijd bedenkelijk, kan ik niet goedkeuren. (*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

23. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

12 Maart 1873.

Wil mij onverwijld zeggen welken eisch ik dan stellen moet. Ik kan waarlijk geen anderen waarborg vinden en er is geen tijd meer te verliezen

(*get.*) LOUDON.

24. *De Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal.*

12 Maart 1873.

Ons verschil betreft inleiding en vorm, maar die zijn hier van groot gewicht. Bij krachtig en spoedig handelen blijft het te meer van belang te toonen dat rechtvaardigheid en bedachtzaamheid ons leiden. Daaraan zou kunnen getwijfeld worden, indien souvereiniteit, al moet die volgen, ruwweg op voorgrond werd gesteld. Zoo iets schijnt even onnoodig als weinig gebruikelijk. Uitgangspunt zij dus, gelijk in vroegere telegrammen is aangegeven, onze eisch om opheldering, rekenschap en voldoening voor hetgeen geschied is en waarborgen bij tractaat

tegen herhaling en voor duurzame regelmatige betrekkingen. Verdere omschrijving van onze verhouding blijve overgelaten aan het tractaat, voor welks sluiting natuurlijk het aanwezen onzer macht is te benuttigen.

(*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

25. *De Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën.*

20 Maart 1873.

Commissaris is gisteren van Pinang naar Atjeh vertrokken. Troepen gaan 22 dezer) van hier. (*get.*) LOUDON.

In het kort komt dus de hoofdquaestie hierop neder:

De Gouverneur-Generaal ontvangt van den Consul-Generaal te Singapore, wiens vertrouwbaarheid der Regeering reeds jaren achtereen gebleken was, tot tweemaal toe het stellige bericht, dat Atjehsche envoyés bij den Amerikaanschen en bij den Italiaanschen Consul aldaar intrigeeren tegen het Nederlandsche Gouvernement (*Telegram* No. 1 en No. 3.)

Overeenkomstig zijn ambtsplicht geeft de Gouverneur-Generaal van die tijding kennis aan den Minister van Koloniën, *met verzoek om te trachten de gouvernementen van Italië en Amerika te bewegen, dat zij hun Consuls gelasten, zich te onthouden.* Anders niet. Van een voorstel om tegen Atjeh vijandelijk op te treden is hoegenaamd geen sprake (*Telegram* No. 4.)

De Minister belooft, dat hij pogingen in den geest van het verzoek aanwenden zal, maar schrijft tevens den Gouverneur-Generaal aan, om, als hij de juistheid van het bericht van den Consul-Generaal der Nederlanden niet betwijfelt, opheldering en rekenschap te vragen van Atjeh en, zoo die rekenschap niet naar behooren gegeven wordt, met het minste verwijl aan onze vordering klem bij te zetten door genoegzame strijdkrachten bijeen te brengen (*Telegram* No. 5.)

Het was dus de MINISTER die last gaf, vijandelijk op te treden. Voorwaardelijk, dat is zoo, maar welke was de restrictie? Alleen dan, wanneer de Gouverneur-Generaal meende de geloofwaardigheid van den Consul-Generaal in twijfel te moeten trekken, kon hij den last om dadelijk een zeemacht naar Atjeh te zenden en onverwijld een expeditie der landmacht voor te bereiden als vervallen beschouwen. Die twijfel had natuurlijk niet kunnen bestaan, toen de Gouverneur-Generaal zijn depêche van 16 Februari (*Telegram* No. 4) aan den Minister zond; anders ware de depêche achterwege gebleven of had de Gouverneur-Generaal de tijding onder reserve overgebracht. Die twijfel kon ook daarnà niet geboren worden, want de last welke *twee dagen* na de ontvangst van de bedoelde depêche met voorkennis van den Ministerraad aan den Gouverneur-Generaal gegeven werd, *moest* dezen in de meening brengen, dat ook de Nederlandsche Regeering, die dan toch onverwijld bij de kabinetten van Washington en Rome onderzoek had kunnen doen — wat der Indische Regeering *niet* mogelijk was, — de berichten van onzen Consul als volkomen aannemelijk en juist beschouwde, en uit Singapore zelf vernam de Gouverneur-Generaal verder niets, wat hem eenige reden kon geven om juist in deze zaak den steeds zoo wel ingelichten Consul te wantrouwen. Weken nadat de uitrusting van de expeditie tegen Atjeh reeds begonnen en de Minister over het plan in de Kamer reeds geïnterpelleerd was, den

9den Maart n. l., zond de Minister aan den Gouverneur-Generaal het telegram (No. 20): »Amerika telegrafeert naar Singapore om inlichting, daaruit blijkt weder dat de Consul niet gemachtigd was," maar toen de Gouverneur-Generaal daarop den Minister stellige bevelen vroeg, werden hem die niet gegeven, en van den anderen was de Consul-Generaal te Singapore voortgegaan, zijn berichten te bevestigen, en had de Gouverneur-Generaal van den geachten chef eener aanzienlijke firma te Batavia een tijding ontvangen, die met de mededeelingen van onzen Consul volkomen strookte. Betreffende Italië kon de Gouverneur-Generaal gerustgesteld zijn; Italië toch had, blijkens de depêche van den Minister (No. 9), zijn Consul te Singapore onthouding voorgeschreven; maar Amerika, welks regeering blijkbaar daartoe niet te bewegen was geweest, moest gewantrouwd worden. Uit het telegraphisch verzoek van het kabinet van Washington aan den Amerikaanschen Consul om inlichtingen, af te leiden, dat die Consul niet gemachtigd was geweest om met Atjeh een tractaat te sluiten en gedésavoueerd zou worden, — dat is, dunkt ons, voor een staatsman, hij heete dan van de Putte of anders, ondenkbaar, zonder dat zijn naïeveteit er al haar beminnelijkheid door verliest. Trouwens, we zagen het reeds, de Minister van de Putte toonde door zijn telegrammen van 10 en 12 Maart zelf, aan zijne depêche van 9 Maart weinig waarde te hechten.

Bij al zijn vertoon van flinkheid ontbrak het den Minister aan moreelen moed. Hij wil den oorlog, maar hij wil niet de verantwoordelijkheid. Hij geeft last den oorlog te verklaren, ontvangt daarop de tijding dat ten spoedigste vier bataljons naar Atjeh zullen gaan met het ultimatum, souvereiniteitserkenning of oorlog, schijnt dat elf dagen achtereen volkomen goed te keuren, maar legt 4 Maart de eerste symptomen van huivering omtrent den eisch van souvereiniteitserkenning aan den dag, en blijft sedert in nevelachtige taal van »waarborgen en grootere eischen" spreken. »Bij ontvangst van verbod zal ik gehoorzamen," seint hem de Gouverneur-Generaal den 6den Maart; de Minister seint *ver*bod noch *ge*bod. »Geef mij stellige bevelen of laat mij handelen op eigen verantwoordelijkheid!" telegrafeert de Gouverneur-Generaal den 7den Maart; »maar" — we citeeren hier de *Amsterdamsche Courant* van 22 November j.l. — »die stellige bevelen blijven uit. De Minister blijft in zijn zwevenden stijl. Alleen een verklaring dat hij niet kan goedkeuren (telegram 10 Maart) souvereiniteit als eerste eisch in het tot Atjeh te richten manifest. Zeer natuurlijk seinde de heer Loudon den 12 Maart aan den Minister: »»Wil mij onverwijld zeggen welken eisch ik dan stellen moet. Ik kan waarlijk geen anderen waarborg vinden en er is geen tijd meer te verliezen."" Doch ook nu weder geen flink, cordaat antwoord. De Minister antwoordt onverwijld, maar eenvoudig om te zeggen, dat souvereiniteitserkenning geen punt van uitgang moet zijn."

Later, in de Kamer, speelde de Minister den grootmoedige, die den Gouverneur-Generaal dekte met zijn verantwoordelijkheid!

In welk een toestand zouden wij geraakt zijn, had de Gouverneur-Generaal destijds even weinig cordaatheid en fierheid getoond? *Hij* had den oorlog *niet* aanbevolen, *hij* had alleen voorgesteld om ten

aanzien van Amerika en Italië te trachten »tegenbevel van gouvernementen voor onthouding te provoceeren," maar toen eenmaal tot het ultimatum besloten was, ontwikkelde hij de meest mogelijke energie om het doel volkomen en spoedig te doen bereiken, en er is geen eerlijk man die, de zaken kennende, hem verwijten durft dat *hij* zijn aansprakelijkheid ontdoken heeft. Dáárdoor werd een ernstig gevaar voor interventie voorkomen.

Want het bewijs is te leveren, dat al wat Generaal Booms en anderen te berde gebracht hebben voor het tegendeel, eenvoudig ongeloofwaardig is.

De *Middelburgsche Courant* schreef dezer dagen, nadat haar de officieele bescheiden in handen gekomen waren:

»Men herinnert zich de rechtstreeksche aanleiding, — de eindschakel eener jarenlange reeks van indirecte oorzaken, — tot de oorlogsverklaring. Onze regeering had in het laatst van 1872, als gevolg van haar voortdurend streven om door een tractaat Atjeh te binden aan het nakomen zijner internationale verplichting tot onderdrukking van zeeroof, strandroof en slavenhandel en tot eerbiediging onzer vlag in de aan ons oppergezag onderworpen staatjes, onderhandelingen aangeknoopt met de leiders van eene der twee partijen, die in Atjeh elkander de heerschappij betwistten. Twee gezanten dier partij onderhandelden te Riouw met den resident. Na den afloop dier onderhandelingen werd hun een Nederlandsch oorlogschip aangeboden om hen naar hun land terug te voeren en om, des verkiezende, onder weg Singapore aan te doen. De Atjehsche heeren namen deze vriendelijkheid dankbaar aan, deden onder de Nederlandsche vlag verscheidene Atjehsche kustplaatsen aan en maakten van hun bezoek te Singapore gebruik om .... bij den Italiaanschen en den Amerikaanschen consul hulp te vragen tegen de Nederlanders, die de onafhankelijkheid van hun land bedreigden.

Dit is een bijna komische trek in het zeer ernstig geval. Maar in Indië vond men het alles behalve komiek. Nederland bezat op dat oogenblik te Singapore een bekwaam, ijverig en scherpzinnig Consul-Generaal, in wien, op grond van veeljarige, gewichtige diensten, door de Indische regeering een rechtmatig vertrouwen gesteld werd. Zijne telegrafische berichten van 15/16 Februari 1873, omtrent: »intriges van veel belang der Atjehsche gezanten met de consul, waardoor onmiddellijk handelen misschien noodzakelijk" zou worden, werden dan ook door den Gouverneur-Generaal Loudon volkomen vertrouwd. Ze gaven den landvoogd aanleiding naar Nederland te telegrafeeren en voor zichzelven, [1]) dadelijk, te besluiten tot dien *coup d'éclat*, door welken hij geloofde met éenen slag dat Atjeh ter aarde te zullen werpen, dat zich nu na acht jaren nog stuiptrekkend tegen den overwinnaar verweert.

Later, naarmate de Atjeh-polemiek ijviger, de Atjeh-oorlog langduriger en de verloren Atjeh-millioenen talrijker werden, heeft de meening meer en meer ingang gekregen dat de Gouverneur-Generaal Loudon in Februari '73 »zenuwachtig" is geweest en zich door een opgeschroefd bericht van den Consul-Generaal Read tot een ondoor-

[1]) Waaruit blijkt dat?

dacht besluit heeft laten verleiden. Van die zenuwachtigheid draagt, zoo men wil, des landvoogds eerste telegram naar Nederland het kermerk:

»Consul-Generaal Singapore bericht verraad van Atjeh. Gezantschap heeft aldaar hulp van consuls Italië en Amerika tegen ons gevraagd. Beiden hebben zich met de zaak bemoeid. Consul Amerika stelt Atjeh tractaat voor en schrijft aan Admiraal in China. Racchia (— een Italiaansch officier, die op dat oogenblik bezig was in het verre Oosten naar eene geschikte plaats voor eene Italiaansche strafkolonie om te zien, —) wacht twee schepen en trekt dan naar Atjeh."

De telegrammen-stijl is echter, in zijne kortheid, bedriegelijk. Hij kan zenuwachtig lijken en toch de gemoedsstemming van den steller niet juist weergeven. Nog minder kan hij een maatstaf opleveren voor de feiten, waarvan de woorden een uitvloeisel zijn.

De in den bundel opgenomen briefwisseling van onzen Minister van Buitenlandsche Zaken met de Nederlandsche gezanten te Washington en te Rome en van deze gezanten met de Ministers van Amerika en Italië, geeft een retrospectief beeld te zien van hetgeen in de Februari-maand van 1873 te Singapore is voorgevallen. Daaruit kunnen wij, beter dan de heeren Read en Loudon destijds zelven, opmaken in hoever er reden was om voor vreemde tusschenkomst in de Atjehsche zaken bevreesd te zijn.

Al dadelijk blijkt daaruit dat die vrees, ten opzichte van Italie, ongegrond is geweest. De minister Visconti—Venosta heeft, zoodra onze gezant hem over de zaak kwam spreken, verklaart dat noch de consul, noch de heer Racchia gemachtigd was, zich met iets anders dan handelszaken in te laten en dat hij zich overtuigd hield dat geen dier twee zaakgelastigden hun bevoegdheid te buiten zou gaan. Hij telegrafeerde hen overigens dadelijk, op verzoek onzer regeering, ten-einde hen aan hun plicht van onthouding te herinneren.

De heer Read kon dit niet weten. Hem was bekend dat de Atjehers bij den consul ontvangen waren en dat Racchia te Singapore twee Italiaansche oorlogschepen, met onzekere bestemming, wachtte. Mocht men hem niettemin zijn achterdocht ten kwade blijven duiden, zijnen vermoedens ten aanzien van hetgeen onder het Amerikaansche wapenschild voorviel, waren zooveel te gegronder en wel geschikt om hem ergdenkend in 't algemeen te maken.

Te Washington toch werd onze gezant Westenberg, toen hij over de Atjeh-zaak kwam spreken, door den staatssecretaris Fish anders ontvangen dan de minister Visconti te Rome den zaakgelastigde Everwijn gedaan had.

Toen de gezant den heer Fish verzocht den consul langs telegrafischen weg aan zijn beperkte bevoegdheid te herinneren, was het antwoord (bl. 100 der *Bescheiden*): »dat schoon ook de consul te Singapore geen bevoegdheid had om tractaten te sluiten, het hem nochtans vrijstond schepen te doen gaan daar waar hij meende dat Amerikaansche burgers en hun belangen bescherming konden vereischen."

Dit antwoord leidde tot een gesprek, waarin de heer Westenberg

den minister zocht te overtuigen dat de Amerikaansche belangen en burgers, — zoo die zich in Atjeh bevonden, — onder de Nederlandsche vlag genoegzaam veilig waren, waartegen de minister volhield dat beiden boven alles Amerikaansche bescherming konden vorderen. Het gesprek eindigde met de belofte, dat de minister naar Singapore zou telegrafeeren om inlichting, doch zonder zekerheid dat daarop per telegraaf antwoord gezonden zou worden.

Na drie maanden had weder een gesprek plaats. Toen had de consul, gelijk de minister voorspeld had, schriftelijk geantwoord op het telegram, dat hem voorschreef: *to abstain from interference and to give informations about the matter.* Wat had nu de minister in zijn mailbrieven gelezen?

»De heer Fish," — schrijft onze gezant, — »deelde mij mede, dat, naar het scheen, gezanten van Atjeh zich rechtstreeks tot den U. S. consul te Singapore gewend hadden; dat zij zich zeer hadden beklaagd over de handelwijze der Ned. regeering en bepaald de hulp en bescherming der Vereenigde Staten hadden ingeroepen. De consul had hun echter verklaard, zich daaromtrent geenszins te kunnen uiten, maar deswege aan de Amerikaansche regeering te zullen schrijven

»Ik bepaalde mij daarop alleen, vragenderwijs, *and?* te zeggen, waarop de heer Fish in verzekerenden toon antwoordde *we will not do much*; maar er bijvoegde, dat het een moeielijke quaestie voor Nederland was. Ik achtte het niet noodig thans, ongevraagd, op vorige quaestiën terug te komen en onze houding door nadere uitleggingen misschien te verzwakken; maar trachtte hem in die gezindheid van onthouding te bevestigen, door te wijzen op de verkeerde handelingen der Atjehers, dat door hen niet alleen de rust en veiligheid van Nederlandsch bezittingen, maar de handel en scheepvaart van alle natiën werden bedreigd en dat ditzelfde Atjeh in 1831 een Amerikaanschen koopvaarder had geplunderd, tengevolge waarvan toenmaals een Amerikaansch oorlogschip hen was komen tuchtigen.

»Het scheen mij dat dit den indruk mijner verzekeringen bij den heer Fish bevestigde. Het schijnt mitsdien te blijken, dat thans aan de tusschenkomst van Amerika niet wordt gedacht.

Wie will not do much! Dit werd gezegd drie maanden nadat de oorlog tusschen Nederland en Atjeh een feit was geworden, terwijl de minister het ontwerp-tractaat in 12 artikelen onder de oogen had, dat door den consul te Singapore was ontworpen, waarbij aan de Atjehsche dynastie en godsdienst de bescherming van het Amerikaansch gouvernement werd toegezegd, in ruil voor eenige handelsvoorrechten en voor eenigen afstand van grond (*Bescheiden*, blz. 84). *Not much* — dus toch misschien iets, uit overweging hoe »moeilijk" de quaestie voor Nederland was.

Zoo sprak men in het ministerie van buitenlandsche zaken te Washington. Wil men nu weten welke gedachten in het consulaat te Singapore gekoesterd werden?

Weder een maand later, in Juli '73, keerde de Amerikaansche Gezant Gorham met verlof in Den Haag terug en bracht den minis-

ter Gericke een bezoek. Hij verhaalde hem dat hij te Washington een vol uur had besteed aan het lezen eener nota, waarin de Singaporse consul, dag voor dag en uur voor uur, aan zijn regeering had beschreven wat hij met de Atjehsche gezanten gedaan en onderhandeld had. »Het was duidelijk dat de consul met het denkbeeld eener schikking met Atjeh zeer was ingenomen geweest en de Atjehers hem groote handelsvoordeelen voorgespiegeld hadden. Hij scheen de bedoeling gehad te hebben met een volledig uitgewerkt ontwerp voor den dag te komen, denkende zich daardoor een bijzonder aanzien en grooten naam te zullen verwerven."

De staatssecretaris had geen geduld gehad om 't geheele relaas te lezen; maar, zoo vertelde hij den heer Gorham, er den indruk uit bekomen, »dat de steller een dwaas man was." Misschien onder den indruk dier halve lezing, had hij den gezant Westenberg zijn *not much* ten antwoord gegeven. Maar de heer Gorham verklaarde dat onze vrees (*apprehension*) ten aanzien der handelingen van den consul niet ongegrond was geweest. De consul had zeer onvoorzichtig gehandeld enz.

Ware admiraal Jenkins, de bevelhebber van het Amerikaansch eskader in de Oostersche wateren, ook eens onvoorzichtig geweest, had hij de plannen van zijn consul beschouwd als een Amerikaansch belang, waarvoor hij, even als de staatssecretaris Fish, de Amerikaansche oorlogschepen verplicht achtte in alle landen en wateren op te komen, — de Amerikaansche vlag ware misschien op de reede van Atjeh vertoond. Eenmaal daar, eenmaal op den wal geplant, ware het voor de regeering te Washington veel moeilijker geweest hare vertegenwoordigers te désavoueeren. Van den anderen kant zou Atjeh in onderhandelingen met eene groote mogendheid, die reeds tot een begin van uitvoering waren gekomen, nieuwe reden tot overmoed tegenover ons geput en onze netelige verhouding tot onzen nabuur op Sumatra, door vreemde inmenging, een nog neteliger karakter verkregen hebben.

»Met de diplomatieke stukken voor ons — dus besluit de *Middelburgsche Courant* — is, naar onze meening, de beschuldiging dat de Atjeh-oorlog zou zijn aangevangen op grond eener ingebeelde vrees voor internationale verwikkelingen, niet langer houdbaar."

DE ZAAK VAN DER HEIJDEN.

Tot vervulling van den plicht, »om een braaf generaal de hand boven het hoofd te houden," hield de heer de Casembroot den 16en November in de Kamer een redevoering, waarin op grond van een mondelinge particuliere verklaring van Generaal van der Heijden beweerd werd, dat deze voor Atjeh »nimmer gedacht heeft aan het invoeren van een civiel bestuur onder een civiel hoofd," en waarin verder o. a. de meening werd uitgesproken, »dat het belang van den afgetreden Gouverneur-Generaal en van Generaal van der Heijden

en van geheel Nederland medebrengt, dat zoowel de wijze *waarop* als het plotselinge *waarmede* de invoering van het civiel bestuur had plaats gehad, medebracht dat nu moest blijken, dat de gebeurtenis was voortgevloeid uit politieke noodzakelijkheid, personenquaestiën geheel buitenlatende."

Den 17en gaf de Minister dit opmerkelijke antwoord:

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

»Eindelijk kom ik tot het minst aangename gedeelte van mijn taak. Van alle persoonlijke zaken heb ik afkeer. Ik ben steeds bevreesd iemand, wie het ook zij, persoonlijk te kwetsen of iets onaangenaams te zeggen. Het is dan ook daarom dat ik mij zeer kort zal uitlaten over de quaestie, die reeds herhaaldelijk door de geachte sprekers uit Gorkum en Delft is te berde gebracht.

De geachte spreker uit Delft vroeg of de vervanging van het militair door het civiel bestuur in Atjeh plaats had om staatkundige, politieke redenen. Ja, mijnheer de President, geen andere reden heeft er voor bestaan. De Gouverneur-Generaal was overtuigd dat een ander regime noodig was, dat het civiel bestuur moest treden in de plaats van het militaire. Geen andere reden hoegenaamd heeft er voor bestaan. Het kan ook niet anders, en bij eenig nadenken blijkt duidelijk dat al wat verhaald is omtrent zekere boodschap, die aan den heer der Kinderen is meêgegeven, in geen verband staan kan met de vervanging. De missie toch van den heer der Kinderen bedoelde het vaststellen van de grondslagen waarop het binnenlandsch bestuur en het rechtswezen in Atjeh zou worden ingericht, en vóór de heer der Kinderen vertrok kon onmogelijk worden gezegd dat zijne voorstellen zoo spoedig Batavia zouden bereiken en zoo voldoende zouden zijn dat ze werden aangenomen. Het was steeds de meening van den Gouverneur-Generaal om alleen dan wanneer men eenmaal de grondslagen voor een geregeld bestuur had kunnen stellen, een einde te maken aan het militair bestuur. Men kon echter niet weten op het einde van October 1880, dat die voorstellen reeds in Februari Batavia zouden bereiken en zoo voldoende zouden zijn om vastgesteld te worden. Officieel is dus aan dezen Minister omtrent de vervanging van het militair bestuur niets in handen gekomen dan een brief uit Buitenzorg van 11 Maart, waarbij de Gouverneur-Generaal uitvoerig mededeelt dat hij gebruik heeft gemaakt van de in 1879 verleende machtiging, en de politieke gronden uiteenzet waarom hij aldus heeft gehandeld. De vervanging van den militairen gouverneur is dus geheel afgescheiden van het incident van der Heijden-der Kinderen-van Lansberge. Zij heeft er volstrekt niets meê te maken. Ik weet wel dat beide met zekere bedoelingen met elkander in verband worden gebracht, maar de eene heeft met het andere letterlijk niets te doen.

Het incident der Kinderen is in *het Vaderland* van 10 Juni 1881 medegedeeld door een vriend van den heer der Kinderen, naar ik hoop en vertrouw buiten diens weten en verlangen. Die brief geeft voldoende opheldering, en beschrijft de geheele zaak voor zooverre die heer er in gemengd was. Ik heb den afgetreden Landvoogd gevraagd of de inhoud van dien brief geheel juist was, wat bevestigend

werd beantwoord. Ter aanvulling heeft hij mij nog het volgende medegedeeld.

Nadat sedert lang klachten waren ingekomen omtrent de behandeling der dwangarbeiders op Atjeh en den toestand der gevangenissen, nadat van zeer betrouwbare zijde onder anderen was medegedeeld een sedert bevestigd gerucht, dat de gevangenen voorloopig in hechtenis werden gesteld in een gevangenis, waarin zij de *berri-berri* kregen, en waarin een verblijf van twee maanden met zekerheid den dood van den gevangene ten gevolge had, nadat dergelijke berichten te Buitenzorg waren ontvangen, is eenige dagen vóór het vertrek van den heer der Kinderen de procureur-generaal gekomen bij den Gouverneur-Generaal.

Er waren twee aanklachten hangende: een tegen zekeren kapitein Kaufmann, en eene tegen zekeren havenmeester Cenin, twee ambtenaren, die rechtstreeks onder den Gouverneur van Atjeh en den chef van den staf stonden en werkten. De procureur-generaal had bij zich een brief van den auditeur-militair in Atjeh, waarin werd gezegd, dat de instructie dier zaak onmogelijk voortgang en resultaat kon hebben als de generaal van der Heijden in Atjeh bleef; daarenboven zou deze bij de instructie der zaak als getuige opgeroepen moeten worden. Deze beide overwegingen en de vrees dat het vertrek van den Gouverneur van Atjeh onder die omstandigheden, om als getuige in een proces op te treden, van ongunstigen invloed zou kunnen zijn op ons prestige, — dit alles noopte den Gouverneur-Generaal den heer der Kinderen op te dragen de zaak aan den generaal bloot te leggen. De heer der Kinderen zou generaal van der Heijden onder de aandacht brengen, dat het wenschelijk was voor het prestige van ons gezag, dat de generaal tijdelijk verlof nam.

De bedoeling van den Gouverneur-Generaal was dus om, zonder dat er iets van uitlekte, de zaak zoodanig in te richten, dat het gerechtelijk onderzoek onbelemmerd geschieden kon en ons prestige niet lijden. De afspraak met den heer der Kinderen was, dat deze stap een diep geheim zou blijven tusschen hem, den generaal van der Heijden en den Gouverneur-Generaal.

Ik kan dan ook verklaren in deze Kamer dat, hoewel de heer van Lansberge mij geregeld met al de geheimste handelingen van zijn bestuur en al de drijfveeren zijner handelingen in kennis stelde, hij mij over deze zaak geen enkel woord heeft geschreven. Ten bewijze van de in acht genomen discretie voeg ik er bij, dat ik hier ter stede in het begin van Januari het gerucht heb vernomen, en toen eerst in staat was om te vragen wat er van de zaak was.

Tegen kapitein Kaufmann is een onderzoek ingesteld. Toen echter met 1 Juli het rechtsgebied veranderde en de zaken van Atjeh niet meer bij den landraad te Batavia, maar bij dien te Padang behandeld zouden worden, heeft de officier van justitie van Batavia aan den procureur-generaal voorgesteld om de zaak niet te vervolgen. De feiten, die aanleiding hadden gegeven tot de vervolging, waren onderzocht, maar ongelukkig waren de hoofdgetuigen in het proces, de dwangarbeiders, intusschen overleden.

Wat de andere zaak betreft, kan ik alleen mededeelen, dat bij missive van 31 Augustus 1881 de procureur-generaal zijn verlangen

heeft te kennen gegeven om eene strafvervolging tegen twee daarbij betrokkenen in te stellen. Dit verzoek is bij de Indische Regeering aanhangig, zoodat ik mij omtrent deze zaak verder nog niet kan uitlaten." —

De redevoering van den Minister *moet*, dunkt ons, op velen een diepen indruk gemaakt hebben. Men *voelde*, dat de Minister in deze zaak de waarheid aan zijn zijde had en dat hij met leedwezen dit onderwerp besprak, maar tevens dat men Generaal van der Heijden een slechten dienst zou bewijzen, door den Minister andermaal tot spreken te dwingen.

Zóó oordeelden wij, die waarlijk geen reden gegeven hebben om ons onder de tegenstanders van Generaal van der Heijden te rangschikken, en die volstrekt niet gewoon zijn den Minister van Goltstein blindelings te gelooven en uitermate te prijzen.

De heer de Casembroot echter was van een andere meening, en dientengevolge werden de bedenkelijke discussiën over de compromittante quaestie den 18en hervat. Wij laten de redevoering van den afgevaardigde uit Delft en die van den Minister hier volgen:

»De Minister verklaart", zoo sprak de heer de Casembroot, dat de vervanging van generaal van der Heijden door een civielen in plaats van door een militairen persoon eene politieke noodzakelijkheid was, en dat er voor den afgetreden Gouverneur-Generaal geen andere reden bestond dan dat het militair bestuur door het burgerlijk moest vervangen worden.

Al eerbiedigt men deze verklaring volkomen, moet het desniettemin een ieder vreemd voorkomen, dat toen generaal van der Heijden zich te Buitenzorg bevond, hem niets van die vervanging was bekend geworden. Den 22sten September kwam de generaal op Atjeh terug en hervatte er zijne functien, en een paar maanden later — ik geloof omstreeks den 20sten November — werd hij verrast met de onverwachte zending van mr. der Kinderen, om, zooals het heette, de invoering van het civiel bestuur voortebereiden. Diezelfde raad van Indië had in last den generaal te bewegen zich met een buitenlandsch verlof uit Atjeh te verwijderen. En waarom? Er waren, zegt de Minister, reeds langen tijd klachten gerezen over de behandeling der dwangarbeiders en den toestand der gevangenissen in Atjeh, en er waren bij den Procureur-Generaal twee aanklachten hangende tegen ambtenaren, rechtstreeks staande onder generaal van der Heijden. En parenthèse zij gezegd, dat die twee ambtenaren waren de havenmeester en de postmeester, welke laatste *f* 10 000 in zijne kas te kort kwam en omtrent wien generaal van der Heijden reeds gerapporteerd had naar Java. De auditeur-militair had aan den Procureur-Generaal geschreven — welk schrijven aan den Gouverneur-Generaal was medegedeeld — dat het onmogelijk was die zaken te instrueeren en haar voortgang en resultaat onmogelijk was zoolang generaal van der Heijden te Atjeh bleef. Dit zijn de woorden die wij gisteren de eer hadden van den Minister te hooren. En om der wille van wat? Om der wille van ons prestige moest de naam van generaal van der Heijden

er niet in gemengd worden; hij zou toch hebben moeten optreden als getuige; — en dat zou ons prestige verminderen, zegt de Minister. Dus werd den heer der Kinderen opgedragen aan den generaal de vraag te stellen of hij het niet wenschelijk achtte, in het belang van ons prestige, verlof te vragen.

En wat nu de instructie tegen den directeur der gevangenis van dwangarbeiders, kapitein Kaufmann, betreft, toen het rechtsgebied van Atjeh veranderde en onder Padang kwam, werd door den Procureur-generaal voorgesteld de zaak niet te vervolgen; dit kon men vroeger niet zeggen. Ziedaar de woorden van den Minister gisteren gesproken. Dat Kaufmann onschuldig was wordt niet gezegd, alleen dat de zaak niet vervolgd is geworden, omdat het rechtsgebied van Atjeh onder Padang was gebracht. Zeer troostrijk voor den kapitein Kaufmann en niet vleiend voor generaal van der Heijden.

Ik mag niet verzwijgen dat het argument. alsof ons prestige geleden zou hebben indien de generaal van der Heijden als getuige moest optreden in een proces, mij zeer vreemd, ja, ik moet het ronduit verklaren, onaannemelijk voorkomt. Niemand toch, ook niet de hoogst geplaatste hetzij men is luitenant-generaal of tweede luitenant, wordt onteerd wanneer hij voor den rechter als getuige moet verschijnen. Hoe kan ons prestige daardoor lijden?

Maar nog vreemder en hetgeen mijn verbazing allermeest gewekt heeft, dat kapitein Kaufmann niet is vervolgd, omdat het rechtsgebied van Atjeh naar Padang was overgebracht. Ik heb hier in handen een stuk van een rechtsgeleerde, die volkomen op de hoogte was van de instructie van de zaak Kaufman, dat de generaal van der Heijden mij gemachtigd heeft voor te lezen.

»De heer Stibbe, inspecteur van de gevangenissen, vertrok naar Atjeh en stelde een in alle opzichten nauwkeurig onderzoek in naar de behandeling, de voeding, de straffen, de kleeding, in één woord naar alles betrekking hebbende op het beheer der bannelingen, en diende bij zijn terugkeer een rapport zijner bevinding in. Dat rapport, middels den directeur van justitie en den Procureur-Generaal der Regeering aangeboden, toonde zonneklaar aan hoe het onderzoek zich tot de kleinste détails had uitgestrekt. Het was in alle opzichten zoo bijzonder gunstig, het beheer werd in zulke warme bewoordingen geprezen, de bevinding had zoo alle verwachting overtroffen, dat de inspecteur niet anders dan hulde kon brengen aan de uitstekende geschiktheid van kapitein Kaufmann voor de hem aangewezen betrekking, voor alles wat op Atjeh in het belang van de gestraften door hem was verricht. Het advies van den Procureur-Generaal bij dat rapport wekte een ieders verwondering. Het was als of het die autoriteit leed deed dat geen schuld, al ware het slechts van den Gouverneur, werd geconstateerd; het was in bitse bewoordingen gesteld, en lof werd verzwegen, maar van de minste kleinigheid gebruik gemaakt om op onregelmatigheid of afwijking van bestaande voorschriften te wijzen. Voorwaar eene vreemde opvatting van zijnen belangrijken werkkring."

Hoe kan nu de Procureur-Generaal, zonder melding te maken van dit gunstige rapport van den heer Stibbe, de voor Kaufmann grievende,

maar ook voor generaal van der Heijden beleedigende verklaring afleggen dat deze zaak, waarmede men indirect generaal van der Heijden wilde treffen, niet is vervolgd wegens verandering van het rechtsgebied van Atjeh naar Padang, zonder meer?

Vraagt men nu of Kaufmann schuldig dan wel onschuldig is, dan weet het publiek dit niet; alleen weet men dat de zaak niet gevolgd is om geheel andere redenen, niet wegens onschuld, maar wegens verandering van het rechtsgebied.

Dit feit maakt mij eenigzins warm; voorzichtigheidshalve zal ik mij dus in mijne bewoordingen beperken. Dit echter mag ik zeggen, dat een rechter, een Procureur-Generaal, die nalaat de onschuld van een beschuldigde in het openbaar te erkennen als die onschuld is gebleken, en den schijn van schuld voor het oog der wereld niet wegneemt, eene qualificatie verdient die ik aan alle weldenkende en eerlijke lieden overlaat. Door die handeling wordt de generaal van der Heijden, de glorie van het Oost-Indisch leger, in verdenking gebracht.

Kapitein Kaufmann was rechtstreeks ondergeschikt aan den generaal, en zoo hij misbruik kon maken van zijne macht, kon zijn chef, generaal van der Heijden, het geweten en voorkomen hebben.

Terecht was de Minister gisteren diep verontwaardigd over hetgeen hij had gemeend omtrent de zaak Kaufmann te moeten zeggen. De Minister hoopt en vertrouwt dat de brief van den Raad van Indië in *het Vaderland* van 10 Juni buiten weten van den heer der Kinderen werd gepubliceerd.

Waarom? Toch niet wijl de Minister aan dien brief geen bepaald geloof kan hechten? Het moet den Minister vrij onverschillig zijn of de heer der Kinderen die publiekmaking al dan niet heeft gewenscht. Hoe het zij, bij zijne komst op Atjeh bracht de heer der Kinderen den generaal van der Heijden zeer zeker in den waan, dat de klachten bij den Procureur-Generaal ingekomen, tegen hem als Gouverneur van van Atjeh waren gericht. De heer der Kinderen weersprak dit geenszins, maar versterkte den generaal in die opvatting, toen hij voor dezen een concept-request opmaakte, dat ik voor mij heb. Daarin doet hij den Generaal protesteeren omtrent zijne onschuld, en verklaren geen onderzoek te schromen, daar hij zich bewust is niets strafbaars gepleegd te hebben. Hoe het met dat concept is afgeloopen weet men: de generaal heeft het niet gevolgd. Evenmin heeft hij zijn ontslag of vertrek van Atjeh gevraagd, maar den heer der Kinderen de diepste verachting voor zijn persoon met diepe verontwaardiging schriftelijk te kennen gegeven. Afschrift van dien brief zal ik gedurende 14 dagen op het bureau van den Voorzitter deponeeren ter inzage voor de leden.

Ziet men nu uit de verklaring des Ministers van gisteren, dat de klachten niet rechtstreeks tegen den generaal, maar tegen twee ondergeschikte ambtenaren gericht waren en dat mr. der Kinderen gebruik heeft gemaakt van het verkeerd verstaan door generaal van der Heijden, om, gelijk men zegt, den generaal er in te laten loopen, en hem in een onbewaakt oogenblik zijn ontslag of verlof te doen vragen, dan springt het onwaardig gedrag van den heer der Kinderen in het oog.

Is het dus te veel gevraagd. wanneer ik den Minister, ter wille van de eer van ons rechtswezen en van ons braaf Indisch leger, bescheiden; maar met den meesten aandrang vraag, een onpartijdig en nauwkeurig onderzoek van het geheele dossier der stukken, op Atjeh betrekking hebbende, in te stellen? Dit alleen kan tot waarheid leiden. Dat het dus den Minister behage, al dadelijk uit Indië het geheele dossier te doen komen van de officieële correspondentie, over het incident van der Heijden gevoerd, en van de instructie der zaak van kapitein Kaufmann, wiens braaf gedrag en nauwkeurige plichtsbetrachting door den Procureur-Generaal niet zijn vermeld.

Wij hebben hier toch te doen met een Minister, wiens ridderlijke gevoelens mij bekend zijn en die bovendien als man van eer, gesproten uit een der oudste geslachten van Nederland, waarop ons land trotsch mag zijn, het ongetwijfeld met mij eens zal zijn dat, waar het de eer van het geheele Nederlandsche militaire wezen geldt, waar een dapper generaal, door welke intrige of laster ook, verguisd wordt, het de plicht is van den onbevangen staatsman, zonder consideratiën van welken aard dan ook, het licht te doen opgaan over den treurigen schemer, waarin men den naam van den generaal heeft trachten te plaatsen. Ook aan het Indisch leger is men dat verplicht, waar generaal van der Heijden de vlag, onze dierbare driekleur, zoo hoog heeft opgehouden; eveneens aan de Nederlandsche officieren van zee- en landmacht, die steeds voor de eer onzer vlag bereid zijn hun leven op te offeren en dit door daden hebben getoond.

Na het moeitevol leven en de dappere daden van generaal van der Heijden moet ook zijn naam in eere worden gehouden.

Generaal van der Heijden heeft mij vergund afschriften van zijne laatste correspondentiën met mr. der Kinderen, zoowel als het concept-request van dien heer, eenige dagen op het bureau van den President te deponeeren ter inzage voor de leden."

Ziehier wat de Minister antwoordde:

»Mijnheer de Voorzitter! Herhaalde malen uitgenoodigd om deel te nemen aan discussiën van geheel persoonlijken aard, heb ik mij steeds getracht er van te onthouden.

Gisteren, toen verscheidene leden, waaronder de geachte afgevaardigde uit Gorkum weer hadden aangedrongen om de nevelen, de duisternis te doen verdwijnen, waarachter de redenen die geleid hebben tot de vervanging van het militair door het civiel bestuur in Atjeh, zouden gehuld zijn, heb ik getracht de zaak zoo duidelijk maar tevens zoo bescheiden mogelijk toe te lichten.

Ik heb mij dikwerf met moeite wederhouden. Het is niet aangenaam, wanneer men eerlijke, hooggeplaatste staatsdienaren door de dagbladen ziet bezwalken. Men is dan zeer licht geneigd de wapenen ter hand te nemen, die men te zijner beschikking heeft. Maar er hebben andere consideratiën bij mij gegolden en dat waren deze: wij hebben in ons vaderland een man, die zich een grooten naam verworven heeft door het tenonderbrengen van een volk, waarmede een lange en harde strijd is gevoerd, een krijgsman waarop de geheele natie met eere

wijst, en nu vroeg ik mij af: indien die legerbevelhebber, indien dat sieraad van den militairen stand en van het Nederlandsch-Indische leger, als civiel bestuurder, als politiek man, niet geheel voldaan heeft aan hetgeen van hem verwacht mocht worden, niet geheel gehandeld heeft zooals het, mijns inziens, behoorde, moet men dan daarom op dien persoon een blaam werpen? Moet men daarom wereldkundig gaan maken hetgeen op hem te zeggen valt? Ik ben er geen vriend van reputatiën aan te tasten of door welke critiek ook te verminderen, — wij hebben er zoo weinig beproefde in ons land. Dit is de reden geweest, waarom ik gemeend heb mij buiten die quaestie te moeten houden en er gister zoo weinig mogelijk over gesproken heb.

Thans is de toestand veranderd, er is nu van een persoonlijke quaestie een politieke gemaakt en nu heeft dat sieraad van het Nederlandsch-Indische leger de mijns inziens groote zwakheid gehad om hier in deze Kamer eenen pleitbezorger te zenden, voor zijn bijzondere belangen. Nu, op dit oogenblik, mag ik niet meer zwijgen en zal ik mijnerzijds eenigszins nader den toestand en de aanleiding daarvan toelichten.

De gevolgen daarvan, — zij blijven voor rekening van hen, die mij niet eenmaal, maar herhaaldelijk in de publieke pers en in deze Kamer geprovoceerd hebben.

Ik zeide gister dat de vervanging van het militair door het civiel bestuur in Atjeh een daad is geheel van politieken aard; ik zeide dat zij hoegenaamd niets te maken had met het incident der Kinderen—van der Heijden, en toonde, dunkt mij, nog al duidelijk aan dat dit zoo moest zijn, omdat de boodschap, door den Gouverneur-Generaal medegegeven aan den heer der Kinderen, gegeven werd in een tijd toen de Gouverneur-Generaal op geen stukken na kon berekenen, wanneer de noodzakelijkheid daar zou zijn tot verandering van den politieken toestand in Atjeh. Dit is dus, hoop ik, nu een vaststaand feit. Wat nu de boodschap van den heer der Kinderen betreft, heb ik er op gewezen, dat er rechterlijke instructiën waren begonnen tegen ambtenaren, welke rechtstreeks onder den gouverneur van Atjeh en den chef van zijn staf stonden, en dat het bedenkelijk scheen om gedurende die instructiën den generaal van der Heijden te Atjeh te laten blijven. Vermoedelijk zou hij als lastgever worden genoemd door de beschuldigden, en zeker moest hij als getuige voor den rechter verschijnen. De klachten, die er waren over den toestand, waren van zoo ernstigen aard, dat de Gouverneur-Generaal er niet voor kon instaan dat de generaal van der Heijden, als getuige opgeroepen, niet de bank der beschuldigden zou moeten innemen.

De Gouverneur-Generaal kan geen invloed uitoefenen op den gang der justitie, en wanneer de zaak eens aan den gang was, zou hij er niets meer tegen kunnen doen om den generaal van der Heijden niet tot een beschuldigde te maken en zoodoende het prestige van ons gezag te schaden.

Dit had ik willen doen gevoelen, toen ik gister sprak van het bedenkelijke om den generaal van der Heijden als getuige op te roepen. Ik heb niet gezegd dat de zaak van den kapitein Kaufmann was buiten gevolg gesteld, omdat het rechtsgebied werd overgebracht,

maar — en mijn aanteekeningen zullen het kunnen bewijzen — omdat, toen het tijdstip van de overbrenging van het rechtsgebied gekomen was, de procureur-generaal geadviseerd heeft om van de vervolging af te zien.

Ik zal, wanneer het de Kamer niet verveelt, in antwoord op hetgeen thans gezegd is, het rapport van den procureur-generaal aan den Gouverneur-Generaal voorlezen en het geheele dossier van de zaak Kaufmann aan de Kamer overleggen. Dan zullen de leden in staat zijn om over die zaak te oordeelen; het doet mij leed, maar ik acht het op dit oogenblik noodzakelijk en onmisbaar. Later zal ik overleggen het geheele dossier omtrent de instructie tegen den havenmeester Cenin, daar ik dit niet terstond kan doen, omdat de zaak nog hangende is. Omtrent deze heb ik gisteren gezegd dat de procureur-generaal een vervolging wilde instellen tegen twee betrokken personen: het zijn de luitenant-generaal van der Heijden en Cenin.

Op den 3den Augustus 1881 schrijft de procureur-generaal van Indië, de heer Sibenius Trip: »Naar aanleiding dat, ingevolge het bepaalde bij art. 485 van *Staatsblad* 1881, n°. 82, houdende regeling van het rechtswezen in het gouvernement van Atjeh en onderhoorigheden, alle aanhangige misdrijfzaken van Atjeh en Onderhoorigheden nà 1 Juli 1881 opnieuw moeten worden aangebracht bij den raad van justitie te Padang, en alzoo bijaldien in de zaak van C. P. J. Kaufmann rechtsingang werd gevraagd, dit te Padang zoude moeten geschieden en de officier van justitie en de rechter-commissaris uit den raad van justitie alhier geacht kunnen worden met die zaak verder geen bemoeienis te hebben, zond genoemde officier van justitie mij de stukken betreffende de reeds ingewonnen informatiën in de zaak Kaufmann toe, vergezeld van zijn advies aangaande de vraag, of het onderzoek termen oplevert om te verwachten dat een in te stellen strafvervolging met vrucht tegen gezegden Kaufmann kan geschieden.

»Die rechterlijke ambtenaar beantwoordt die vraag ontkennend, en na nauwgezette overweging der stukken ben ik ook tot het besluit gekomen, dat van een strafvervolging moet worden afgezien.

»Ik heb echter vermeend de stukken Uwer Excellentie te moeten aanbieden met een verslag omtrent het resultaat van het door den rechter-commissaris ingesteld onderzoek èn omdat de zaak zooveel ruchtbaarheid heeft gekregen en het der Regeering daarom misschien wenschelijk zal voorkomen daaromtrent te worden ingelicht, èn omdat der Regeering reeds vroeger een rapport over de dwangarbeiders te Atjeh en hunne behandeling onder Kaufmann is aangeboden, waarbij Atjeh voor de dwangarbeiders als een Eldorado voorgesteld en Kaufmann als de rechtschapenste man in bescherming genomen wordt, en wordt beweerd, dat hij niet alleen bevordering verdiende, doch op zijn behoud als beheerder der dwangarbeiders de hoogste prijs diende gesteld te worden, terwijl naar mijn bescheiden meening, het resultaat van het hierbij aangeboden onderzoek daarmede in het geheel niet strookt.

»De zaak Kaufmann is de navolgende:

»Reeds waren mij voor lang eenige onbestemde geruchten ter oore gekomen omtrent het veelvuldig toepassen van den rottan op de dwangarbeiders te *Atjeh* door den beheerder Kaufmann; zoo vertelden mij

twee officieren, die beiden op posten te Atjeh hadden gediend, een omstandigheid, die deed denken aan een manie tot toepassing van den rottan. Zij verhaalden het navolgende:

»Toen wij te Atjeh waren, kwam Kaufmann van tijd tot tijd op de posten om inspectie te houden over de aldaar verblijfhoudende dwangarbeiders.

»Wanneer die inspectie's zouden plaats hebben, werd dit door de transport-koeli's (dwangarbeiders) aan hunne lotgenooten op de posten medegedeeld, door hen toe te roepen: »Besoek toewan dateng". Die woorden waren het sein voor de laatsten tot een groote bedrijvigheid; alles werd met de grootste nauwkeurigheid schoongemaakt en gepoetst, zoodat het kwartier den volgenden dag er uitstekend uitzag en er niets op aan te merken viel.

»Desniettegenstaande vond Kaufmann telkens gelegenheid om op een vijf- à zestal arbeiders den rottan toe te passen.

»Beide deze officieren waren reeds in het begin of in den loop van 1879 van Atjeh teruggekomen.

»Ik releveer dit, omdat Kaufmann en ook de militaire autoriteiten te Atjeh het hebben willen doen voorkomen alsof de klachten tegen den eersten zijn onwaar en uitgedacht met wrok en nijd, omdat hij (Kaufmann) uithoofde van het verminderen van het aantal dwangarbeiders te Atjeh, overeenkomstig de bevelen van den militairen bevelhebber, aan de officieren en ambtenaren aldaar, de dwangarbeiders, die vroeger tot huiselijke en andere particuliere diensten werden gegeven, heeft moeten ontzeggen.

»Naar hetgeen dienaangaande door Kaufmann bij zijn verhoor is verklaard moet die maatregel eerst genomen zijn ongeveer in het laatste gedeelte van het eerste kwartaal van 1880.

»Naar aanleiding van het mij door bovenbedoelde personen, die als ooggetuigen konden worden aangemerkt, medegedeelde, was ik juist van voornemen de aandacht van den directeur van justitie, aan wien de veroordeelden door het openbaar ministerie worden overgeleverd en die mij voorkwam in dezen de bevoegde autoriteit te zijn om te waken, dat van de bestaande bevoegdheid tot het opleggen van disciplinaire straffen aan dwangarbeiders geen misbruik wordt gemaakt, op de alhier loopende geruchten omtrent de behandeling der dwangarbeiders te vestigen, toen mij de geheime missive van den auditeur-militair bij den krijgsraad te velde dd. 4 September 1880, no. 521 (aan mij als advocaat-fiscaal gericht), gewerd.

»Dat schrijven gaf eene groote wending aan de zaak.

»Hierbij toch werd de bepaalde beschuldiging tegen den beheerder der dwangarbeiders uitgebracht, dat hij door het herhaaldelijk toebrengen van slagen, drie dwangarbeiders tot de bekentenis had gebracht, dat zij zich schuldig hadden gemaakt aan diefstal en dat dit tengevolge had gehad dat een hunner, Loedjan genaamd, met koudvurige zweren op de geslagen lichaamsdeelen naar het hospitaal was gebracht, alwaar hij aan berri-berri was overleden.

»De schuld der mishandelde personen werd door den auditeur-militair zeer betwijfeld. Die aanklacht gaf mij het recht om zelf handelend op te treden. Van een onderzoek in de zaak der boven-

bedoelde drie dwangarbeiders verwachtte ik zeer weinig resultaat, omdat bedoelde Loedjan reeds was overleden, zoo ook Somedjo alias Kassim, die met Assan, de derde dwangarbeider, in de civiele gevangenis was opgesloten geweest.

»Volgens het rapport van den auditeur-militair was een opsluiting in die gevangenis gedurende twee maanden voldoende om den dood, tengevolge van de aldaar opgedane berri-berri, te veroorzaken.

»De meeste praeventiven en veroordeelden in die gevangenis opgesloten, waren volgens den auditeur-militair binnen dien tijd bezweken.

»Omtrent den derden, Assan, die op den dag, waarop de missive werd geschreven, naar het hospitaal was vervoerd, voorspelde de auditeur-militair dat deze ook wel zoude bezwijken, hetgeen dan ook inderdaad heeft plaats gehad.

»In die zaak zouden dus de personen, die de voornaamste inlichtingen zouden kunnen verstrekken, aan het onderzoek ontvallen zijn, wanneer het werd ingesteld.

»Daarbij kwam nog dat de bestaande toestand te Atjeh, zooals die mij bij herhaling was afgeschilderd, zoomede de omstandigheid dat in de missive van den auditeur-militair gereleveerd werd dat Kaufmann de bijzondere bescherming van den militairen bevelhebber tevens gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden genoot, hetgeen trouwens van algemeene bekendheid was, mij weinig hoop gaven op een goed resultaat van een onderzoek te Atjeh, vooral niet wanneer dit onderzoek zoude moeten dienen voor een krijgsraadzaak.

»Dit zoude toch het geval moeten zijn, bijaldien Kaufmann niet uit zijn betrekking werd ontslagen, krachtens welke hij volgens de bepalingen van het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande ter zake van de hem geïmputeerde feiten voor den krijgsraad te velde zoude moeten terechtstaan.

»Met het oog op die omstandigheden weinig resultaat verwachtende van een onderzoek naar de mishandelingen op de drie bovenbedoelde dwangarbeiders gepleegd, was het mijn bedoeling om in het algemeen een onderzoek te doen instellen naar de handelingen van Kaufmann ten aanzien der dwangarbeiders.

»Immers bij zoodanig onderzoek was het openbaar ministerie niet aan een enkele zaak gebonden en konden ook personen gehoord worden, die aan den invloed te Atjeh waren onttrokken.

»Hiertoe was noodig, dat Kaufmann als beheerder werd ontslagen, hetgeen ten gevolge zoude hebben, dat hij justiciabel werd voor den raad van justitie te Batavia.

»Ten einde dus met hoop op succes tegen Kaufmann te kunnen ageren, werd door mij als advocaat-fiscaal bij missive dd. 16 September 1880, no. 145, aan de Regeering het ontslag van Kaufmann uit zijne betrekking verzocht.

»Ik werd echter in mijne verwachting teleurgesteld, toen mij namens de Regeering, bij geheim schrijven van den 1sten gouvernements-secretaris, dd. 14 September 1880, no. 109, werd medegedeeld, dat de Regeering vooralsnog geene termen had gevonden tot ontslag van den beheerder van het depôt dwangarbeiders te Atjeh, doch dat

door haar de noodige bevelen waren gegeven om hem tijdelijk van Atjeh te verwijderen.

»Ik zond daarop de stukken aan den auditeur-militair te velde te Atjeh ten fine van ambts- en plichtsbetrachting, daar Kaufmann alsnu voor dien krijgsraad zoude moeten terechtstaan.

»Eenigen tijd echter daarna vernam ik dat aan Kaufmann op zijn verzoek door den legerkommandant ontslag was verleend uit zijne betrekking van beheerder der dwangarbeiders te Atjeh. De stukken werden daarop door mij weder opgevraagd en in handen gesteld van den officier van justitie bij den raad van justitie te Batavia met de noodige instructiën.

»Die rechterlijke ambtenaar requireerde alstoen, dat de rechter-commissaris uit den raad gerechtelijke informatiën zoude inwinnen ter zake van mishandelingen die door Kaufmann zouden zijn gepleegd.

»De rechter-commissaris vermeende dat hij niet bevoegd was om de verlangde informatiën in te winnen, daar, volgens zijn meening, Kaufmann, niettegenstaande zijn ontslag, justiciabel zoude zijn voor den krijgsraad te velde. De raad, wiens tusschenkomst door den officier van justitie werd ingeroepen, was van hetzelfde gevoelen, zoodat een arrest van het Hooggerechtshof noodig was om de gerequireerde informatiën door den rechter-commissaris te doen inwinnen.

»In dien tusschentijd had te Atjeh een onderzoek van den inspecteur, chef der afdeeling gevangeniswezen, naar den toestand der gevangenissen aldaar plaats gehad. Die ambtenaar had mede een onderzoek ingesteld naar de handelingen van Kaufmann. Het resultaat daarvan was bijzonder gunstig voor dezen. Op grond van dat rapport scheen besloten te zijn Kaufmann weder tot beheerder der dwangarbeiders te Atjeh aan te stellen; althans mij werd zulks verzekerd.

»Ik voorkwam dit door aan het legerbestuur op te vragen het besluit waarbij Kaufmann op zijn verzoek ontslagen was, onder mededeeling dat ik dit stuk voor zijn strafvervolging noodig had. Kaufmann, die toen een afwijzende beschikking op zijn verzoek om herplaatsing bekwam, vervoegde zich tot mij, ten einde mij te bewegen van een nader onderzoek door de justitie in te stellen, af te zien.

»Hij erkende toen, de drie inlanders Loedjan, Assan en Somedjo, alias Kassim, gedurende het door hem naar den diefstal, waarvan zij verdacht werden, ingesteld onderzoek, rottanslagen te hebben toegediend.

»Met zekeren ophef deelde hij mede, dat de toegebrachte slagen behoorlijk waren verantwoord! Hiermede bedoelde hij dat de slagen in het strafregister waren genoteerd, zoowel als de overtredingen, waarvoor die slagen waren opgelegd. De luitenant-kolonel chef van den staf, Gey van Pittius, had, volgens zijn beweren, op zijn verzoek het strafregister nagezien en hem geschreven dat alles behoorlijk opgeteekend was.

»De eerste maal had hij den drie delinquenten ieder 20 rottanslagen doen toedienen, omdat hunne kleeding niet geheel overeenkomstig het model was; den volgenden dag, omdat zij, toen hij zijn onderzoek naar den diefstal wilde voortzetten, niet op de plaats waar zij te werk gesteld waren, werden aangetroffen, en den derden dag was o. a. Loedjan

gestraft, omdat hij bij den aanvang van het onderzoek gespogen had en ook met het grint (de man zat voor hem op den grond) gespeeld en dit opgeworpen en opgevangen had.

»Aannemende dat de redenen van het toedienen der slagen inderdaad in de opgegevene hebben bestaan, — het tegendeel daarvan zal, nu de geslagenen overleden zijn en de mandoors die de slagen hebben toegebracht dwangarbeiders zijn, die bij veroordeeling in den ketting niet onder eede gehoord kunnen worden, niet te bewijzen zijn, — dan ligt het toch voor de hand dat Loedjan c. s. dat herhaaldelijk slaan, hetwelk gedurende het onderzoek heeft plaats gehad, niet aan de door hen gepleegde geringe vergrijpen zullen hebben toegeschreven, doch wel om hun een bekentenis af te persen, zooals zij voor officieren-commissarissen hebben opgegeven.

»Het feit dat Kaufmann drie dagen achtereen de zwaarste straf die hij opleggen konde (20 rottingslagen) op dezelfde personen heeft toegepast, om de aangevoerde redenen, kenschetst mijns inziens den man reeds voldoende, en maakte, naar mijn meening, een nader gerechtelijk onderzoek naar de al of niet waarheid der geruchten allernoodzakelijkst.

»Ik gaf dan ook den heer Kaufmann te kennen dat aan zijn verzoek geen gevolg konde worden gegeven.

»Daarop begon hij een buitengewoon gemoedelijken toon aan te slaan en beweerde dat het dan toch hard voor hem was, dat hij, na die zaak van den diefstal zoo mooi tot klaarheid te hebben gebracht, ter zake in moeielijkheden zoude geraken. En wijders dat hij zeer zeker niet de rottanstraf zoo streng zoude hebben toegepast, bijaldien hij daartoe niet gelast ware geworden; dat hij dan ook menigmaal met een bloedend hart er bij tegenwoordig was geweest dat de rottan werd toegepast; maar dat hij nimmer zijn weldoener zoude verraden, al werd hij ook het slachtoffer zijner dankbaarheid.

»Toonen deze woorden aan de bewustheid dat ten aanzien der dwangarbeiders door hem zoodanig is gehandeld, dat die handeling onder het bereik der strafwet zoude kunnen vallen, zij geven ook aan dat zijn beweerde edelmoedigheid zich niet zoo ver uitstrekte, dat zij hem verhinderde bij mij zijnen weldoener, dien hij mij zonder den naam te noemen vrij bepaald als den luitenant-generaal van der Heijden aanwees, te beschuldigen.

»In het onderzoek van den rechter-commissaris waarbij de getuigen onder eede zijn gehoord, hebben de hieronder vermelde officieren van gezondheid verklaard.

»L. Weiss. Dat hij in de maand April of Mei 1880 in het hospitaal te Atjeh heeft behandeld twee dwangarbeiders lijdende aan gangrene, een ziekte die zich kenmerkt doordien de huid en de spieren geheel afsterven aan de billen. Aan den omtrek daarvan vertoonden zich duidelijk striemen, rood van kleur, welke door niets anders dan door slagen met den rottan konden zijn ontstaan. Toen de korsten van die gangreneuse plaatsen afvielen, vertoonden zich wonden van 3 à 4 duim diepte. Dit moet volgens hem het gevolg geweest zijn van hun met kracht toegebrachte rottan-slagen, zoo als ook door de patiënten en anderen werd bevestigd.

»Die geneesheer verklaart dat het moeielijk is aan te nemen, dat een twintigtal rottanslagen, zij het ook dat die slagen met geweld waren toegebracht, zulke wonden kunnen ten gevolge hebben gehad. De aard dier verwondingen doet hem aannemen dat die door *een buitengewonen rottan* zijn veroorzaakt.

»Gevraagd wat hij met een buitengewonen rottan bedoelt, zegt hij gehoord te hebben, zooals van algemeene bekendheid schijnt te zijn, dat dwangarbeiders wel eens slagen ontvangen met een rottan, die met een touw omwonden en vervolgens in urine gedoopt was, en dat de aard van het door hem geconstateerde gangrene het vermoeden wettigt dat de slagen niet met een effen rottan zijn toegebracht.

»F. J. C. Cornelissen. Deze geneesheer gevraagd omtrent de ongunstige verhouding die er te Atjeh bestond tusschen het sterftecijfer der dwangarbeiders en militairen en of daarbij ook niet te zoeken was naar andere oorzaken, als reeds door hem in zijn verhoor waren opgegeven, antwoordt: zeer zeker zijn er nog tal van minder algemeene oorzaken, die daarop invloed hebben uitgeoefend.

»Zoo is mij onder anderen bekend, dat er nu en dan dwangarbeiders in het hospitaal kwamen, tengevolge van overmatigen arbeid en ook die tengevolge van rietslagen met koudvurige zweren op de billen ziek waren.

»Feiten, zegt die geneesheer, kan ik mij niet herinneren, maar dit werd door ons meermalen besproken op de wetenschappelijke conferentie, na afloop van den dienst in het hospitaal en ook tusschentijds.

Verder zegt getuige eens van Dr. Lodewijks, doch zeker is hij niet van den persoon, op de conferentie vernomen te hebben, dat het lijk van een dwangarbeider in het hospitaal was gebracht, dat versche striemen van rottanslagen op de billen had.

»Ook verklaart hij dat in het algemeen er meermalen met *verontwaardiging* door de officieren van gezondheid over is gesproken, dat de algemeene indruk van hen was dat *met wreedheid* werd te werk gegaan bij het toebrengen van rietslagen aan dwangarbeiders.

»H. J. van der Weide, die van Februari tot half Maart 1880 met de practijk van een gedeelte der dwangarbeiders in het hospitaal was belast, verklaart, dat het zich onderscheiden keeren heeft voorgedaan dat dwangarbeiders in het hospitaal kwamen, lijdende aan lichamelijke beleedigingen tengevolge van hun toegebrachte slagen, doch dat dit is verminderd na eene correspondentie daarover tusschen den dirigeerenden officier van gezondheid dr. Tombrinckt en den generaal.

»Getuige herinnert zich dat er dwangarbeiders gedurende Februari tot half Maart 1880 onder zijn behandeling zijn geweest, die aan ernstige verwondingen, tengevolge van rietslagen, leden, *nagenoeg allen met koudvuur* op de billen.

»Getuige verklaart dat de mogelijkheid bestaat dat tengevolge van twintig rottanslagen met eenen gewonen rottan en met kracht toegebracht, koudvuur kan ontstaan, doch dat dit tot de uitzonderingen behoort. Hij beroept zich daarbij op zijne ondervinding bij het leger opgedaan, toen daarbij nog tot vijftig rietslagen als straf konden worden toegepast, en dat bij die strafoefening, voor zoover hem bekend, zich *nooit* koudvuur heeft voorgedaan.

»Hij verklaart zich het koudvuur daardoor, dat er geslagen is met een rottan, welke met touw omwonden en vervolgens in urine gedoopt was; dan wel dat er meer dan twintig slagen zijn toegediend. Hij zegt dan ook dat het 't algemeen idée en de algemeene overtuiging was dat de slagen op de door hen aangegeven wijze werden toegebracht.

»Getuige verklaart op de ziekenlijsten in het algemeen aangeteekend te hebben, dat de ziekten der dwangarbeiders een gevolg waren van brutaal geweld.

»Hij herinnert zich dat de in den aanvang dezes bedoelde Loedjan leed aan koudvuur op de billen, en dat de zweren van buitengewonen omvang waren en gepaard gingen met uitgebreid stofverlies, alsmede dat de vorm van den rottan duidelijk uit de verwonding te herkennen was.

»Deze getuige vermeent dat de zweren van Loedjan het gevolg moeten geweest zijn òf van menigvuldige slagen òf tengevolge van een rottan die vooraf bijzonder geprepareerd was.

»Wijders verklaart getuige nog, dat eens een lijk van een dwangarbeider in het hospitaal is gebracht, waaraan hij nog versche ontvellingen heeft geconstateerd, die blijkbaar door rietslagen waren ontstaan.

»Hij heeft daarop nog de aandacht van Dr. Weiss gevestigd.

»Gevraagd of hij Kaufmann wel eens gesproken heeft over de bejegening, waaraan de dwangarbeiders onder zijn beheer bloot stonden, antwoordt getuige: Neen, maar wel over de politioneel gestraften, die in het kettingkwartier waren opgenomen en van daar wegens ziekte (berri-berri) in de blokzaal werden opgenomen, en wier verblijf in het hospitaal hun niet als straftijd werd aangerekend.

»Hij had namelijk te dien aanzien aan Kaufmann gezegd dat het menschelijker van hem gehandeld zoude zijn, indien hij (Kaufmann) ze maar direct doodschoot, waarop Kaufmann antwoordde dat dit misschien het beste was.

»R. A. J. Snetlage. Deze getuige heeft van het begin van het jaar 1880 tot half Juli van dat jaar in het dwangarbeiders-hospitaal te Pantak Perak dienst gedaan.

»Hij verklaart een veertig- à vijftigtal dwangarbeiders, die aan lichamelijke beleedigingen leden tengevolge van toegebrachte rietslagen, te hebben behandeld. De minderheid daarvan had geringe beleedigingen aan de huid en spieren op de billen; de meerderheid leed aan ernstige verwondingen, de huid was weg en koudvuur ontwikkelde zich daarop.

»Getuige verklaart dat het, naar zijne meening, tot de hooge uitzonderingen behoort, dat twintig rottanslagen koudvuur teweeg brengen, en dat het waarschijnlijk is, dat aan zijne patiënten boven het maximum van twintig rottingslagen waren toegediend.

»Hij zegt zeker te weten, dat een van de dwangarbeiders, naar gissing einde Februari 1880, aan de verwondingen is overleden. De man had hem opgegeven op last van Kaufmann zestig slagen te hebben gehad, waarvan hij aanteekening had gehouden op de betrekkelijke ziekenlijst.

»Verder verklaart die geneeskundige, dat hij zich herinnert dat hij

eens, toen hij toevallig de wacht had, twee lijken van dwangarbeiders in het hospitaal heeft zien brengen, die de duidelijkste verschijnselen droegen dat zij kort geleden rottanslagen hadden ontvangen.

»Het heeft hem aan tijd ontbroken om de lijken behoorlijk te onderzoeken, zoodat hij niet heeft kunnen constateeren of de dood een gevolg is geweest van de slagen.

»Behalve de bovenbedoelde geneeskundigen zijn door den rechter-commissaris nog eenige andere personen gehoord, waarvan Radhen Prawiro, gewezen schrijver van den contrôleur voor de politie te Kotta Radja, onder eede heeft opgegeven: dat hij meermalen van den vaccinateur Koenoed, die werkzaam was gesteld in het bannelingenkwartier, heeft vernomen, dat de heer Kaufmann dwangarbeiders had laten slaan, die, tengevolge daarvan, diepe wonden op hunne billen hadden bekomen. Hierbij wees de getuige met zijnen wijsvinger om de diepte der wonden aan te toonen.

»Tevens deelde getuige mede, dat Koenoed hem heeft verteld, dat wel eens geslagen werd met rottan, die aan het uiteinde met touw omwonden en in teer gedompeld was, en welke op eene afzonderlijke niet voor een ieder toegankelijke plaats in een blik met urine gestoken waren.

»C. Blasius, vroeger burgeropzichter in het bannelingenkwartier te Kotta-Radja, verklaarde mede onder eede, dat hij wel eens gezien had, dat de mandoors-bazar, wanneer er geslagen moest worden, een stel rottans haalden, welke in een blik gestoken waren en op het kantoor van den heer Kaufmann bewaard werden. Wat zich in dat blik bevond, wist getuige niet.

»Ook vertelt getuige er eens bij tegenwoordig te zijn geweest, dat een dwangarbeider, die verdacht werd een ander dwangarbeider te hebben bestolen, twintig rottanslagen had gekregen omdat hij niet wilde bekennen dien diefstal te hebben gepleegd.

»Toen ik kennis had genomen van het rapport van den inspecteur, chef van het gevangeniswezen, trof het mij bij al het goede dat omtrent de behandeling, die de dwangarbeiders te Atjeh ondergingen, vermeld was, dat daarin voorkwam, dat deserties der dwangarbeiders op de posten zich hoogst zelden voordeden, doch alleen onder hen, die te Pantak Perak verblijf hielden.

»Het bevreemdde mij zeer, vermits toch, indien de behandeling der dwangarbeiders aldaar zoo goed was als werd voorgesteld, er toch weinig reden voor de dwangarbeiders tot die wanhopige daad konde bestaan. Ik noem die deserties een wanhopige daad, omdat de geschiedenis reeds lang had geleerd dat zelden dwangarbeiders bij den vijand een veilige schuilplaats vonden, en meest allen door nood werden gedwongen om terug te keeren, zooals dan ook in het rapport werd medegedeeld dat geschiedde.

»Die omstandigheid, alsmede dat het onderzoek zoo geheel in strijd met de gegevens van den auditeur-militair was uitgevallen, deed mij vermoeden dat er op de dwangarbeiders, die door den inspecteur verhoord waren, vóóraf pressie was uitgeoefend.

»Ten einde de betrouwbaarheid der te Atjeh gehoorde dwangarbeiders te onderzoeken, verzocht ik den assistent-resident voor de

politie te Padang om met de meeste omzichtigheid, bij de dwangarbeiders aldaar, die te Atjeh waren geweest, een onderzoek te doen instellen, naar de behandeling aldaar ondervonden.

»Genoemde ambtenaar zond mij daarop de processen-verbaal van verhoor."

Deze processen-verbaal zal ik niet mededeelen, omdat het dwangarbeiders betreft die vroeger in Atjeh zijn geweest, en het mogelijk is dat hunne verklaringen niet geheel onpartijdig zijn. Ik ga nu verder voort.

»Hierop werd mij bij missive dd. 17 Mei jl., litt. E, geheim, medegedeeld dat de bedoelde personen allen hadden verklaard geen bepaalde namen van andere personen te kunnen opgeven, die de door hen te Atjeh ondergane strafoefening hebben gezien, daar het personeel der dwangarbeiders zoo herhaaldelijk verwisselt, dat zij niet met zekerheid kunnen opgeven wie daarbij tegenwoordig waren, en dat zij verklaarden dat het opleggen van straffen, zooals zij te Atjeh hebben ondergaan, aldaar van zeer algemeene bekendheid is.

»Hoezeer het mij voorkomt dat de dwangarbeiders te Padang zich aan overdrijving van hunne voorstelling hebben schuldig gemaakt, zoo vertrouw ik echter dat Uwe Excellentie, in het vorenstaande resultaat van het onderzoek het overtuigendste bewijs zal hebben gevonden, dat in het algemeen de dwangarbeiders te Pantak-Perak met een niet te qualificeeren wreedheid door den beheerder Kaufmann zijn behandeld geworden, en dat dit te Atjeh vrij algemeen bekend was.

»Uit het hierbij aangeboden onderzoek laat zich ook verklaren de mededeeling voorkomende in het rapport van den inspecteur, chef van het gevangeniswezen, dat zich op de posten zelden deserties onder de dwangarbeiders voordeden, maar wèl onder die in het kettingkwartier te huis behoorende.

»Maar tevens levert het onderzoek het bewijs, dat de inspecteur voornoemd bij *zijn* onderzoek is misleid geworden. Zulks blijkt uit de onder eede afgelegde verklaringen der gehoorde geneeskundigen, vergeleken met die van den chef van den expeditionairen geneeskundigen dienst aan den inspecteur, dat de vraag of de rottanstraf beleedigingen tengevolge had, in dien zin bevestigend moest beantwoord worden, dat het in zes maanden *misschien* viermalen voorgekomen was, dat een dwangarbeider tengevolge van toegebrachte rottingslagen, wegens verwonding in het hospitaal, moest opgenomen worden, doch dat de verschijnselen slechts bestonden in huidwonden, *soms* met gangrene, doch steeds in lichten graad.

»Bij het waarnemen van zoovele gruwelen zoude voor het openbaar ministerie niets wenschelijker zijn dan den onmensch voor den strafrechter te brengen, opdat hij zijne gerechte straf mocht ondergaan.

»Edoch het openbaar ministerie moet daarvan afzien, omdat het daartoe niet bij machte is.

»Uit het onderzoek blijkt de behandeling der dwangarbeiders in het algemeen voldoende, maar het openbaar ministerie is verplicht om bepaalde feiten voor den rechter te brengen.

»In casu zoude het openbaar ministerie moeten aantoonen, dat de

beklaagde zonder wettige beweegredenen, geweld heeft gepleegd tegen A, B, C, enz.

»Dat bewijs is niet te vinden. Immers van de geneesheeren, die dagelijks minstens een 300tal zieken hadden te behandelen, is het niet te verwachten, dat zij thans nog, zonder bijzondere hulpmiddelen, hunne vroegere inlandsche patiënten zouden herkennen. Bij hunne behandeling toch zullen zij meer hunne aandacht gevestigd hebben op de gekwetste deelen, dan op het uiterlijk voorkomen der patiënten.

»Bij de groote sterfte onder de dwangarbeiders en de onophoudelijke afwisseling, zijn vele der dwangarbeiders overleden en anderen over den Archipel verspreid evenals de geneesheeren.

»Zonder bijzondere hulpmiddelen, die een zekeren basis opleveren, is het ondoenlijk om dat bewijs te vinden.

»Ik had gehoopt dat middel te vinden in de ziekenlijsten, waarin de geneesheeren, de ziekten der dwangarbeiders die daarin met name genoemd worden, hebben omschreven.

»Ik verzocht dan ook den rechter-commissaris die ziekenlijsten op te vragen; doch deze bekwam, helaas! van den chef van den geneeskundigen dienst, bij missive dd. 21 Juni jl., nº. 1571/15, ten antwoord, dat bedoelde bescheiden, tengevolge der overstrooming van 17 November 1880, zijn verloren geraakt.

»Bovendien al mocht het ook gelukken om het bewijs te vinden, dat bepaalde personen de door de bovenbedoelde geneesheeren behandelde patiënten zijn, zouden zich in dit strafgeding nog rechtsvragen voordoen, wier beantwoording mij zeer quaestieus voorkomt.

»Met het oog daarop is het mij wenschelijk voorgekomen om het verdere onderzoek te staken, omdat het Openbaar Ministerie mijns inziens beter doet van de onderwerpelijke strafvervolging, die met zooveel verband houdt, af te zien, indien het niet volkomen zeker is, dat succes zal verkregen worden.

»De zaak is derhalve door mij gedeponeerd."

»Ik vraag de Kamer verschooning voor het voorlezen van dit lange rapport.

Het doet mij innig leed, dat ik dit hier in het publiek heb moeten voorlezen.

Ik erken dat, wanneer ten aanzien van iemand, beschuldigd van gruweldaden, van rechtsvervolging is afgezien, het onbillijk en verkeerd is, dien persoon nog te verzwaren in de publieke opinie.

Maar ik was niet vrij; men heeft mij gedwongen.

Zooals ik reeds zeide, zal ik de stukken omtrent de zaak van Kaufmann, al de afgelegde getuigenissen, ter inzage voor de leden overleggen. Wanneer de zaak van Cenin afgeloopen is, welke thans op grond van art. 178 van de rechterlijke organisatie nog hangende is, hoop ik ook de des betrekkelijke stukken in tijds aan de Kamer te kunnen overleggen.

Ik herhaal, dat het mij daarom bijzonder leed doet, dat ik deze mededeelingen heb moeten afleggen, omdat het van verre een man raakt, die een sieraad is van ons Indisch leger, maar die in het civiel bestuur niet op zijne plaats was. De quaestie van nalatigheid is aan

te nemen, maar het spreekt vanzelf, dat er geen quaestie kan zijn van medeplichtigheid." —

De redevoering van den Minister bewijst *niet*, dat de tijd voor de invoering van een civiel bestuur in Atjeh reeds gekomen was, en nog altijd blijven wij de wijze, waarop men Generaal van der Heijden heeft trachten te bewegen heen te gaan, afkeuren: daarbij is *niet* de breede weg bewandeld.

Ook missen wij in de getuigenissen omtrent de kettinggangers ongaarne dat van den officier van gezondheid Vechtman, welke immers insgelijks een vrij geruimen tijd met de geneeskundige behandeling van de veroordeelden belast was?

Maar *dat* er schandelijke mishandelingen zijn gepleegd, *kunnen* wij niet betwijfelen, en billijkheidshalve moet men, meenen wij, toegeven, dat Generaal van der Heijden, *indien* hij van die gruwelen geen kennis gedragen heeft, zeer slecht op de hoogte is geweest van hetgeen maanden lang in zijn nabijheid voorviel, en dus niet heeft beantwoord aan de eischen welke men vooral aan den gouverneur van een pas veroverd land stellen moet.

De heer de Casembroot en andere onhandige vrienden van Generaal van der Heijden hebben het te verantwoorden, dat die Generaal in de schatting van beschaafde landgenooten daalt. *Niet* de Minister is daaraan schuld; deze heeft integendeel met zeer veel kieschheid en zelfbeheersching den Generaal trachten te sparen.

EEN STOOMTRAM IN ATJEH.

De Regeering heeft het blijkens de begrooting voor 1882 wenschelijk geacht den spoorweg van Oleh-leh naar Kotta Radja tot Glèkambing door te trekken en als stoomtramweg te exploiteeren. De transportdienst van Oleh-leh over Kotta Radja naar de hooger op aan de Atjeh-rivier gelegen posten zal daardoor aanmerkelijk verlicht en 's lands geldelijk belang rechtstreeks gebaat worden, terwijl dat vervoermiddel ongetwijfeld een gunstigen invloed zal uitoefenen op de ontwikkeling der streek, die het zal doorloopen, en op de bevestiging van ons gezag aldaar. De kosten van den weg (uitgezonderd de aardenbaan, die door de genie wordt aangelegd) zijn geraamd op *f* 600.000, waarvan *f* 220.000 voor den bovenbouw en *f* 380.000 voor uit Europa benoodigde materialen en materieel. Bij de beoordeeling van dat cijfer dient evenwel in aanmerking te worden genomen, dat op de uitgaven voor den aanleg van den weg van Anagaloeng naar Glèkambing (die nu niet zoo verhard behoeft te worden als anders onvermijdelijk noodig zou zijn) een belangrijke som wordt bespaard, en dat de exploitatiekosten, die voor den spoorweg van Oleh-leh naar Kotta Radja omstreeks *f* 117000 's jaars bedragen, voor den stoomtram over de geheele lijn niet hooger zullen zijn dan *f* 54500, terwijl in het vervolg, meent de Regeering, de exploitatie van den stoomtram veel meer zal opbrengen dan tot dusver het kleine eind spoorweg.

Koloniale literatuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Prof. PYNAPPEL's Geographie van Nederlandsch Indië. Derde druk, herzien door DR. G. J. DOZY. 's Gravenhage, MARTINUS NIJHOFF, 1881. 8°.

De Geographie van Prof. Pynappel is eene te goede oude bekende dan dat het noodig zoude zijn haar bij het publiek in te leiden of aan te bevelen. Zij is meer eene handleiding voor leeraren dan een handboek voor leerlingen, en behelst als zoodanig een *Algemeen overzicht*, dat betrekkelijk vrij uitvoerig is, en daarna eene beknopte *Beschrijving der onderdeelen* van den Indischen Archipel. Hoewel nu hierin natuurlijk slechts hoofdzaken worden besproken, was het tijdvak van dertien jaren, dat sedert de verschijning der vorige uitgave verliep, lang genoeg om zelfs dáárvan veel te doen verouderen, zoowel door de wel langzaam, maar toch aanhoudend voortgaande vermeerdering onzer kennis van Oost-Indië, als door de oneindige veranderingen op administratief gebied, die den nauwgezetten geograaf wanhopend maken, wanneer hij althans geen lust heeft om het *Indisch Staatsblad* tot zijne dagelijksche lectuur te kiezen. Eene nieuwe uitgave van het boek van Pynappel was dan ook inderdaad noodig geworden. Waarom hij die niet zelf heeft bewerkt, maar dat aan Dr. Dozy heeft opgedragen, blijkt niet; doch wel blijkt het, dat die uitgave aan goede handen is toevertrouwd geworden. Het werk is, wat administratieve en statistische bijzonderheden betreft, op de hoogte van den tijd gebracht, zoover de *Regerings-almanak* en dergelijke bronnen die aanwijzen. Maar bovendien heeft Dr. Dozy een aantal kleine verbeteringen, te veel om ze hier afzonderlijk te vermelden, dikwijls met weinige woorden, in den tekst gebracht; doch ook hier en daar meer uitvoerige wijzigingen of bijvoegingen geleverd, de laatste als gevolgen van veranderde toestanden of latere onderzoekingen. Tot de belangrijkste wijzigingen reken ik bijvoorbeeld: de vermelding van de splitsing van den Archipel in een Aziatisch en een Australisch

gedeelte; de meer uitgebreide behandeling van Java, dat door Pynappel werkelijk te stiefmoederlijk was bedeeld; de beschrijving van de door de Sumatra-expeditie bereisde streken; die van Sumatra's Oostkust, van Atjeh, van de Bataks en van de Afdeeling Banda. In één woord, men had zonder gewetensbezwaar op den titel kunnen zetten: *vermeerderde en verbeterde uitgave.*

Dit neemt niet weg, dat ik toch onder het lezen en vergelijken met den vorigen druk nog enkele opmerkingen heb gemaakt, die hier ten gerieve van de gebruikers worden medegedeeld.

§ 1. Dr. D. heeft terecht de § 2 van P. naar de Aanteekeningen overgebracht »omdat zij eenige zwarigheden oplevert, die bij het »begin eener schets liever moeten vermeden worden." Het komt mij voor dat ook § 1 meer verandering had moeten ondergaan dan het weglaten van de twee laatste regels. Immers het werk voert den titel *Geographie van Nederlandsch-Indië*, en het Eerste Hoofdstuk dien van *Ligging en uitgestrektheid*, waarbij de lezer dan ook natuurlijk denkt aan *Nederlandsch-Indië*. Intusschen beschrijft die § de ligging en uitgestrektheid van den *geheelen* Indischen archipel (en ook deze nog niet volkomen juist; zie § 176); terwijl nergens blijkt hoever Nederlandsch-Indië zich uitstrekt, namelijk van 5° N. B. tot 11° Z. B. en van 95° tot 141° O. L., en ook de verwijzing van P. naar §§ 160 en 176, die hier eenig licht konden geven, bij de weglating der twee bedoelde regels door D., is vervallen. Ook deze »zwarigheid" had liever moeten worden vermeden.

§ 2 (Pynappel's § 4). De opgave der grootte van 38000 □ g. m. heeft ook weder betrekking op *alle* eilanden van den Indischen Archipel; die van de *Nederlandsche bezittingen*, volgens den jongsten *Regeringsalmanak* 30201 □ g. m., wordt nergens vermeld. In de Aanteekening op bl. 208 wordt echter terecht opgemerkt, dat de juistheid van dergelijke opgaven nog veel te wenschen overlaat.

§ 4 (P. § 6). Bij de vermelding van den massieven vorm van Borneo, in tegenstelling met Celebes enz., had kunnen worden aangestipt, dat ook dat eiland hoogstwaarschijnlijk oorspronkelijk een dergelijken ingesneden, door de richting zijner bergketenen aangewezen vorm had, maar dat juist hier door de ondiepte de zee (§ 5) de vorming van alluvium is begunstigd, die meer oostwaarts o. a. door de grootere diepte der zee wordt tegengewerkt (zie ook § 8).

§ 6 (P. § 8.) Onze »vrij goede bekendheid met de geologische structuur van Java" berust grootendeels op de onderzoekingen van Junghuhn. Dat echter ook deze geleerde dikwijls heeft misgetast, is o. a. aangetoond door den heer Verbeek in het *Tijdschr. v. h. Aardrijksk. Genootschap*, Dl. I, bl. 291 en volgg.

§ 17 (P. § 19). De aardolie komt op Java niet alleen op de hier vermelde wijze voor. In de Res. Tjeribon, Afd. Madjalengka worden belangrijke petroleumbronnen gevonden, tot welker exploitatie reeds in 1874 concessie is verleend. Zie het *Kon. Verslag* over dat jaar. Die concessie is echter in 1879 weder ingetrokken.

§ 27 (P. § 29). »*Gending* en *gronggong*". De eerstgenoemde wind heet eigenlijk *angin Gending*, d. i. *wind die van Gending komt*, en is geen zuiden- maar een scherpe oostenwind, die ook niet juist tusschen de

vulkanen maar meer langs de noordkust waait, waaraan ook Gending ligt. De naam *gronggong* is mij niet bekend, maar zal waarschijnlijk wel een dergelijken oorsprong hebben.

§ 37 (P. § 39). De hier bij de behandeling van den kokospalm door D. ingevoegde zinsnede »de stam wordt als *gloegoe* gebruikt voor stijlen van huizen" is minder juist geconstrueerd en zoude doen vermoeden dat *gloegoe* beteekent *stijl* of zoo iets, evenals het onmiddellijk voorafgaande *atap, dakbedekking*. Men leze: »de stam (*gloegoe* of *galoegoe*) wordt gebruikt voor stijlen van huizen."

§ 42 (P. § 43) op het einde. Bij het in 1875 met den Vorst van Soembawa vernieuwde contract is de verplichte levering van sapanhout voor dat rijk vervallen. Zie ook § 173.

In § 53 is bij D. eene ongelukkige drukfout ingeslopen: »terwijl »de kina-cultuur wel van Gouvernementswege maar *niet* door vrijwilligen arbeid geschiedt;" waarin *niet* natuurlijk moet vervallen.

§ 101 bl. 94. De zuidelijke hellingen van den Tangkoeban Prahoe behooren niet tot Krawang maar tot de Preanger Regentschappen.

§ 102 bl. 99. De reputatie van Poerwårĕdjå als »belangrijk militair »centrum met een groot garnizoen" is eenigzins verouderd. Er is sedert lang geene sterkte meer en geen enkel soldaat, behalve misschien een detachementje pradjoerits. Het fort Cochius heeft alleen op het papier bestaan.

Op bl. 101 heeft de zetter de Semarangsche voorstad Pontjol verdoopt tot Pontjong.

In § 103 heet de rivier, en in § 106 het landschap Kwantan; in §§ 108, 110 en 122 heeten zij Koeantan; dit verschil in schrijfwijze moest liever vermeden zijn.

§ 104. *Het* Boekit-Barisan klinkt erg leelijk; in § 116 wordt dan ook van *den* Boekit-Barisan gesproken.

§ 113, bl. 125. Of de Asahan uit het Toba-meer komt is twijfelachtig; waarschijnlijker is het dat eene der bronnen van de Simpang Kiri der Rivier van Singkil daar haar oorsprong heeft.

De boven § 114 geplaatste, door D. van P. overgenomen, verklaring van den naam Bengkoelen als Bangka-oeloe (dat dan wel niets anders zoude kunnen beteekenen dan Boven-Bangka) is stellig onjuist. Bengkoelen is Bang-koelon, d. i. westkust. Zie ook N. van der Tuuk, Bataksch leesboek IV, bl. 118 en het Javaansch woordenboek in voce *imbang*.

§ 116 bl. 127. »Aan de oostzijde vormt de Mesoedji de grens." Lees: »aan de noordzijde" of »in het oostelijke gedeelte van de noordzijde."

§ 118. Die »5 Eng. mijlen" voor de lengte van Palembang had D. wel tot geographische of eenige Nederlandsche maat mogen herleiden. 't Is de eenige maal dat deze vreemde maat in het boek voorkomt.

§ 123 bl. 136. Het landschap Troemon is in 1881 officiëel bij de Residentie Tapanoeli ingedeeld, en dus niet meer »nagenoeg onafhankelijk" te noemen.

§ 134 staat: »tusschen 129° en 119° O. L." lees 109° en 119°. Dit is eene fout van den zetter; en eene fout van den drukker is,

dat hij niet heeft opgemerkt dat in § 136 op bl. 146 van Sĕpau of Sĕpauk het laatste gedeelte is weggevallen, waardoor dit veranderd is in Sĕp.

§ 139, bl. 149. Het fort Sorg is niet meer bezet; daarentegen is er eene versterking bij Singkawang.

§ 140, bl. 150. De schans van Tuyll is lang vervallen; en het iets vroeger vermelde *fort* is slechts een defensief kampement.

§ 141, bl. 154. De suprematie van den vorst van Balangnipa over de zes andere tot dit bondgenootschap behoorende staatjes is in 1868 afgeschaft; sedert dien tijd heeft hij slechts gelijke rechten met de overige vorsten.

§ 160. De hongi-tochten van den Sultan van Tidore zijn sedert lang door het Gouvernement verboden; in plaats daarvan bezoekt nu van tijd tot tijd een Nederlandsch oorlogschip de noordkust van Nieuw-Guinea.

Omtrent de spelling van vele namen, vooral op Java, zijn de geleerden het nog lang niet eens; en ik heb er vrede mede als men b. v. Cheribon, Palimanang en Bĕzoeki verkiest te schrijven (hoewel het verkeerd is, want de Javanen kennen geene *ch* en geene *z*, en Palimanan is vrij zeker gevormd van het Soendasche *liman* met de affixen *pa* en *an*), want het veroorzaakt althans geene onduidelijkheid. Maar éène zaak had ik in dit opzicht anders gewenscht. Dr. Dozy is vrij consequent in het aanwijzen van de toonlooze *e* door het teeken *ĕ*; waarom nu ook niet hetzelfde met den *â*- of *ô*-klank? Men vindt *tjĕmôrô* en eene enkele maal Prôbôlingô, maar daarentegen Progo, Wonosobo, Sindoro, Poerbolingo, Bogowonto enz. zonder eenige aanduiding dat de *o* ook in die woorden denzelfden klank heeft als in *tjĕmôrô*; hoe kan de lezer nu weten dat hij b. v. Ngrowo moet uitspreken Ngrowô of Ngrowå?

Een medewerker in den *Indische Gids* heeft het mij eens kwalijk genomen, dat ik drukfouten opzocht; daarom zwijg ik er hier van voorzooverre zij niet hinderlijk zijn; er zijn trouwens slechts zeer weinige.

De hier medegedeelde opmerkingen houde Dr. Dozy mij ten goede. Hij beschouwe ze alleen als een bewijs van belangstelling in zijnen arbeid, en als eene poging om een goed boek nog bruikbaarder te maken althans voor hen, die van deze aankondiging kennis nemen.

Breda, October 1881. DE HOLLANDER.

Avontuurlijke reizen door alle werelddeelen. III. De roode paradijsvogel. Eene handelsreis naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, door J. HENDRIK VAN BALEN. Met 12 houtgravuren door Ch. Rochussen. Rotterdam, J. G. ROBBERS. 1881. 8°.

Dat de kennis van de aarde, hare bewoners en voortbrengselen bij de massa van ons volk nog zeer gebrekkig en een mengelmoes is van ware en valsche voorstellingen en begrippen, wie durft het tegenspreken? Zeer zeker behooren geschriften, in populairen trant

vervat, tot de krachtigste middelen, om in dien staat van zaken verbetering te brengen. Het is daarom dat wij in dit veelgelezen tijdschrift melding maken van een boek, welks titel aan het hoofd dezer regelen vermeld staat. Het is 't derde uit eene reeks van reisverhalen, waarin de schrijver, onze stadgenoot, de Heer J. H. van Balen, min of meer in den trant van Jules Verne, doch met weglating zijner wondertoeren, eene beschrijving geeft van verschillende landen en volken, geregen aan een er doorheen loopenden draad van een romantisch verhaal.

In dit 3e meer speciaal voor ons, Nederlanders, interessante reisverhaal doen de lezers van uit Ternate onder geleide des schrijvers een handelreis naar het tot Nederlandsch-Indië behoorend gedeelte van Nieuw-Guinea, en bezoeken achtereenvolgens Salawatti, Sorrong, de menscheneetende Karons, Dorei, Hattam, Jappen, de Humboldtbaai, Schouten-eiland, de Maccluergolf, Tritonbaai, Lakahia en Oetanata. Romantische tafreelen wisselen daarin af met beschrijvingen van land en volk, welke laatsten getrokken zijn uit nieuwere reisberichten. De weinige opmerkingen, welke wij bij 't doorbladeren van het in eenvoudigen en aangenamen stijl geschreven boek maakten, komen op het navolgende neêr.

Aangezien het voor geen wetenschappelijke lezers is geschreven, hadden de systematische namen van planten en dieren gevoegelijk achterwege kunnen blijven; het is hun, om maar iets te noemen, immers onverschillig te weten of de casuaris, waarmede de jager Seboem het te kwaad kreeg (blz. 76), een Casuarius uniappendiculatus, dan wel een Casuarius papuanus was. Wijders hadden wij gaarne gemist het verhaal der gebeurtenis op Sorrong (blz. 29), die wij liever, met het oog op de groote verdiensten van Bernstein, in den sluier der vergetelheid wenschten gehuld te zien.

Men leze: Hugo Bleeker, in stede van Hugo de Geer (blz. 17 r. 12 v. b.); Sonnerat (blz. 27 r. 11 v. b.) is niet verder gekomen dan Guebe, en zijn reisverhaal grootelijks fictief.

De Maleo (blz. 30 r. 13 v. o.) leeft uitsluitend op Celebes, en er kon derhalve onmogelijk in de bosschen van Nieuw-Guinea op jacht gemaakt worden.

Witte casuaris-veeren (blz. 68 r. 22 v. o.) zijn er niet; men bedoelt zeker witte kakatoea-veeren.

De (blz. 72 r. 12 v. o.) beschreven vogel is de Ambonsche loeri, die nergens op Nieuw-Guinea in 't wild leeft. Voorts vinden op dezelfde blz. (r. 4 v. o.) kasmolos voor rasmalas.

Wat is calophonia (blz. 73 r. 13 v. o.)? in mijne geschriften komt het woord niet voor.

Ik heb tal van casuarissen gezien, doch kan mij desniettegenstaande geene voorstelling hoegenaamd maken van een klapwiekende casuaris. (blz. 76 r. 12 v. b.) Wie kan het?

Blz. 78 r. 14 v. o. moet zijn: Nipa fruticans en blz. 111, 2. 5. v. b. Telok Berouw, terwijl blz. 80 r. 22 v. o. niet geheel juist is; want ook op Halmaheira leeft eene soort van paradijsvogel.

Ook is 't vermelde op blz. 125 r. 5 v. o. onjuist; de Engelschen hadden wel degelijk eene nederzetting te Dorei.

Blz. 126 r. 8 v. b. is zeker eene vergissing; want in 1828 stak ik nog in de kinderschoenen, en kon alzoo onmogelijk deelgenomen hebben aan een reistocht naar Nieuw-Guinea.

Eindelijk leest men nog herhaaldelijk masfooi, instede van massooi.

Ziedaar onze opmerkingen, die overigens aan de waarde van het boekske geen afbreuk doen. Een twaalftal fraaie houtgravuren, van Ch. Rochussen, lichten den tekst toe.

Wij eindigen met den wensch dat de Heer van Balen op het ingeslagen voetspoor moge voortgaan en zijne aandacht daarbij in de eerste plaats op onze indische koloniën vestigen, waar stof in overvloed voor zijne pen is weggelegd. Dat hem tevens een ruim debiet tot aanmoediging strekke!

den Haag,
September 1881.

H. VON ROSENBERG.

CATHARINA F. VAN REES, Oostersch bloed. Deventer, A. J. VAN DEN SIGTENHORST. 1881. 2 dln. 8vo.

Met verdriet heb ik het *Oostersch bloed*, door Catharina van Rees, gelezen. De Schrijfster heeft toch eenen goeden naam, bewees meermalen talent te bezitten en heeft eene voldoende routine om het dagelijksch leven voor te stellen. Deze roman schijnt mij echter afkeuringswaardig, omdat er geen de minste afbeelding van Indisch leven in te vinden is, noch de gebeurtenissen belangwekkend genoeg zijn, om als kunststuk eenen schoonen indruk te geven.

De opvatting alsof de driftkoppen, die de Schrijfster allerlei dolligheden laat doen, juist van Indischen oorsprong moeten zijn, is uiterst willekeurig en strijdig zoowel met de ethnologie als met de historie. Ik geloof zelfs, dat het weinig moeite zoude kosten aan te toonen, dat aan de Germaansche natuur, van oudsher, onbesuisde drift, met goedhartigheid gepaard, eer eigen is dan juist aan de Oostersche, en wel bijzonder aan die der Javanen.

Men behoeft daartoe slechts even de geschiedenis der Middeleeuwen op te slaan. Het verhaal van Catharina (niet de pseudoniem, die zelfs in de nieuwe uitgave door van Doorninck vergeten is,) speelt geheel in Europa en vermeldt dus alleen Europeesche toestanden. Wat bedoelde de Schrijfster toch met haren roman? Waartoe die woeste menschen te schilderen? Het zijn kinderen, die te vroeg mondig verklaard werden, dan eensklaps heet, dan koud; hartstochtelijk als krankzinnigen (zie b. v. D. I blz. 120—123), vloeken, slaan, het kooken van 't bloed, verwrongen of vuurroode gelaatstrekken, en snikken van woede en angst, zijn de gewone verschijnselen. Zelf- en andere moorden blijven dus niet uit en het werk, dat toch eigenlijk een kunstwerk diende te wezen, eindigt zeer onnoozel maar toch natuurlijk met de woorden: Naast het monument ligt de zelfmoordenaar, wiens

stroomend bloed zich vermengt met den killen bodem, waaronder zijn éénige Killy rust ...

Iedereen, die belang stelt in tooneelen van razernij (b. v. II. 169) kan in dit boek te kust en te keur gaan, maar er bestaat geen de minste reden om de bewoners van ons schoon Indië er mee te verontrusten.

Amsterdam. W. DOORENBOS.

Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, uitgegeven op last van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën. Tiende jaargang. Eerste deel, 1881. Amsterdam, C. F. STEMLER. (VIII en 308 blz.) gr. 8°.

Dit deel bestaat enkel uit verhandelingen.

De blz. 3—215 worden ingenomen door een belangrijk werk van den Mijningenieur R. D. M. Verbeek, »Topographische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, bevattende de residentiën Bengkoelen, Palembang en Lampongsche districten"; daarbij zijn gevoegd: eene topographische en geologische kaart, verdeeld in 4 bladen, op 1:500,000, dertien profielbladen met 24 profielen, schetsteekeningen, enz., en drie plattegronden.

In het eerste gedeelte zijner »Inleiding" deelt de Schrijver mee, dat hij het werk op het terrein in 12 maanden tijds in 1876 en 1877 heeft uitgevoerd, daarbij vergezeld door den Mijnopziener J. F. de Corte. Voor de samenstelling van de kaart werden tot grondslag gelegd de plaatsen Bengkoelen, Kroë, Palembang en Teloeq Betoeng, waarvan de drie eersten geographisch bepaald werden door den geographisch ingenieur Dr. J. A. C. Oudemans (hoogleeraar te Utrecht) en de vierde in lengte en breedte is overgenomen van de nieuwe zeekaart van Straat Soenda. De hoofdwegen werden opgemeten en van deze uit de bergtoppen door peilingen bepaald, deels gedurende het onderzoek en verder door den Mijnopziener de Corte alleen, in de maanden November 1877 tot April 1878. Verder geeft Verbeek de inlichtingen, opmerkingen, gebruikte bronnen en al wat noodig is voor de juiste schatting van zijn werk: eene veel verbeterde topographische en geheel nieuwe geologische kaart van Zuid-Sumatra, tevens de eerste hypsometrische kaart van dat land.

Het topographisch overzicht, het tweede gedeelte der inleiding uitmakende, is zonder moeite te volgen op de zeer duidelijke en doelmatige kaart, die gemakkelijk te lezen is. Zuid-Sumatra beslaat eene oppervlakte van 2542 □ geogr. mijlen en is dus grooter dan Java met de daarbij behoorende eilanden Madoera en Bawean te samen; de oppervlakten van Bengkoelen, de Lampongsche districten en Palembang staan tot elkander in verhouding als de getallen 15, 21 en 64. De Schrijver wijst met duidelijkheid de gebergten, de vulkanen en de drie

hoogvlakten aan en heeft op de kaart de hoogten van 50 en 100 M. boven de zee met eene gebroken lijn aangeduid, waardoor men met een oogopslag ziet, dat verreweg de grootste oppervlakte wordt ingenomen door laag-, vlak- en heuvelachtig land, dat beneden de 100 M. hoogte blijft. Met twee afwijkingen loopen de grenzen der residenties over de waterscheidingen. Na vermelding van het meer (Ranau) in de Ranau-districten van de Residentie Palembang nabij de grens met Bengkoelen, worden de rivieren opgenoemd en wordt de lezer daarna over de verschillende landwegen gevoerd, waardoor hij de gemeenschap leert kennen tusschen de hoofdplaatsen Bengkoelen, Teloeq Betoeng en Palembang en de voornaamste punten in het binnenland, waartoe ook nog eenige opgaven worden gedaan omtrent de bevaarbaarheid der rivieren.

Het derde en laatste gedeelte der inleiding is een beknopt geologisch overzicht. De geologische gesteldheid van Zuid-Sumatra heeft veel overeenkomst met die van Sumatra's-Westkust, maar wijkt toch in enkele opzichten belangrijk daarvan af.

1. »Oude leien (schiefers) zonder versteeningen," waarmede waarmede waarschijnlijk wordt bedoeld: oude leien waarin nog geene versteeningen zijn gevonden; zij bevatten hier en daar kwartsgangen en zijn waarschijnlijk gedeeltelijk devonisch of wel silurisch, gedeeltelijk tot de kolenperiode behoorende. 2. »Granieten en kwartsdiorieten" komen minder uitgestrekt voor, maar toch vormen zij met de oude leien grootendeels de kern van den ouden Barissan. De kolenvorming en de diabaasgroep ontbreken. 3. Van de 4 étages der »eocene-vorming" komen slechts de oudste en de jongste voor. 4. Aan het einde der eocene-periode hebben andesiet-érupties plaats gehad, welke minstens zoo oud zijn als oud-mioceen en door den schrijver »oud-andesiet" wordt genoemd. 5. »Oud-miocene afzettingen," na de eocene de oudste in Indië aangetroffen sedimenten, komen in de Ommelanden van Bengkoelen, in de onderafdeeling Laïs voor. 6. »Middel (en jong) miocene gesteenten", waartoe waarschijnlijk uitgestrekte afzettingen in Bengkoelen en Palembang behooren, maar waarvan de ouderdom grootendeels onzeker moest blijven, omdat nog maar op enkele punten versteeningen werden aangetroffen, zoodat later zal moeten worden uitgemaakt of zij middel- dan wel jong-mioceen te noemen zijn. 7. »Pliocene afzettingen" zijn aangewezen in Bengkoelen en Palembang, en alhoewel de verbreiding dezer jongste tertiaire vorming vermoedelijk groot is, ziet men er toch weinig van aan de oppervlakte, wegens de bedekking met quartaire afzettingen. 8. »De vulkanen en de vulkanische gesteenten." De éruptie der groote vulkanen van Zuid-Sumatra heeft grootendeels plaats gehad na den tertiairen tijd. Men kan eene onafgebroken strook vulkanisch gesteente volgen van Teloeq-Betoeng tot aan de Lebong (onder afd. v. Tebing-Tinggi, res. Palembang); enkele vulkanen liggen in den Barissan, de meesten echter een weinig oostelijker. De zuidelijkste vulkaan van Sumatra ligt aan den Varkenshoek, het is de Radja-Bassa, die met de eilanden Poeloe-Tiga, Seboekoe, Sebessi, Rĕkata (Krakatoa), Panaitan (Prinseneiland) en den vulkaan Pajoeng op Java-Hoofd op dezelfde vulkanische dwarsspleet ligt, die noch met de lengte-as van Sumatra, noch met die van Java overeen-

komt; vandaar het geïsoleerd voorkomen van den Radja-Bassa en den Pajoeng. Slechts de vulkanen Kaba met den Boekit-Itam in de Redjang, en, de Dempo in de Pasĕmah-landen zijn nog werkzaam. 9. »Quartaire afzettingen." Het diluvium gaat niet hooger dan 200 M. boven de zee en bestaat hier, even als elders op Sumatra, uit eene bruinroode klei met zeer talrijke rolblokken van vulkanisch gesteente en oud-andesiet materiaal; ook de puimsteentuf-afzettingen, welke de drie hoogvlakten vormen, behooren tot de quartaire vormingen. 10. »Recente afzettingen", Novair: Rivier- en zee-alluvium benevens de nog gevormde koraalkalk. Dit alluvium verheft zich niet meer dan 5 M., gewoonlijk slechts 2 à 3 M. boven de zee. Denkt men de quartaire en novaire afzettingen, — die eene hoogst aanzienlijke uitgebreidheid hebben, — nog onder de zee bedolven, dan blijft er van Zuid-Sumatra slechts een strook land van 60 à 80 K. M. breedte over, voor het land dat boven de zee uitstak in den diluvialen tijd.

De Schrijver geeft aan het eind der »Inleiding" een »ouderdomstabel voor Zuid Sumatra," welke vervangt de ouderdomstabellen voorkomende blz. 121, deel 2 van 1877 en blz. 194, deel 1 van 1878, in zijne voorloopige verslagen zijner geologische verkenningstocht in Bengkoelen, Palembang en de Lampongs. In die voorloopige verslagen is reeds bepaald ontkennend beantwoord de vraag »of het wenschelijk is, eenig gedeelte van Zuid-Sumatra door het mijnwezen gedétailleerd te laten op nemen"? »aangezien er nergens terreinen zijn, welke ontginbare delfstoffen bevatten".

De verhandeling is verder verdeeld in een geographisch en een geologisch gedeelte en een naschrift.

Het geographische deel (blz. 31—87) vangt aan met de opgaaf van de oppervlakte;

Bengkoelen beslaat	388.1	□ geogr. mijlen,	
De Lampongs, zonder de eilanden .	527.3	» » »	en
Palembang	1627.3	» » »	
Zuid-Sumatra is groot . . .	2542.4	□ geogr. mijlen,	

waarvan 80 □ geogr. mijlen, het noordelijkst gedeelte der residentie Palembang tot aan de grens met Djambi, buiten de topograpische en geologische kaart valt.

Vervolgens is de »Hoofdwaterscheiding" beschreven, van waar het water naar de west-, zuid- en oostkust afloopt, als 't ware over drie dakschilden, wier snijdingen de waterscheidingen tusschen de west- en oost-, de west- en zuid- en de zuid- en oost-kust vormen, als de ribben van een' drievlakkigen hoek, waarvan de top, het dorp Wai-Toegagah, gelegen is op het puimsteentuf-plateau, zuid-oostwaarts van de Ranau, 933 M. boven de Zee. Het westelijk schild is lang en smal, zich uitstrekkende langs den Indischen Oceaan, het zuidelijke is het kleinste, van straat Soenda ingeschoven schild, tusschen het westelijke en het oostelijke dakschild, dat het breedste, het langste en dus ook verreweg het grootste is, zich uitstrekkende langs de Java-zee, Straat-Bangka en de Chineesche Zee tot de grens tusschen Palembang en Djambi.

Van het watergebied der Westkust, van Moeko-Moeko tot Tan-

djoeng Tjina, afvloeiende in den Indischen Oceaan zijn de voornaamste rivieren ten getale van 63 opgegeven; van het grootste gedeelte is slechts de naam genoemd, maar bij een derde gedeelte zijn geographische en andere bijzonderheden vermeld. Op gelijke wijze worden van het watergebied der Zuidkust 9 rivieren aangewezen, die van Tandjoeng Tjina tot den Varkenshoek zich in de Samangka- en Lampong-baaien van Straat Soenda ontlasten. Zeer veel grooter dan de beide voorgaande samen is het watergebied van de Oostkust, waartoe genoegzaam de geheele residentie Palembang en het grootste gedeelte der Lampongs behooren. In dat oostelijk watergebied zijn de rivieren veel grooter en tevens veel belangrijker, zoo wegens de bevaarbaarheid als door de talrijke daaraan wonende bevolking; b. v. aan den grooten weg langs de Lintang-Kiri, — eene rechter tak van de Moesi, — zijn de dorpen zoo talrijk, dat er voor hunne namen geen plaats op de kaart is om ze allen te vermelden. Van de rivieren op de Oostkust zijn er 4 beschreven die tot de Lampongs behooren, de 5de, de Masoedji, is de grensrivier tusschen de Lampongsche districten en Palembang, van welke residentie de Silimpoer, de Moesi en de Banjoe-Asin met hunne onderlinge verbindingen, hunne vertakkingen en uitmondingen uitvoerig zijn behandeld.

In de laatste bladzijden van het geographische gedeelte, — blz. 59 tot 70, — is de staatkundige indeeling gevolgd en daarin zijn achtervolgens de drie residentiën Bengkoelen, de Lampongsche districten en Palembang beschreven; van al de afdeelingen en onder-afdeelingen zijn tal van bijzonderheden vermeld, welke de voornaamste plaatsen, de ligging, de gemeenschapswegen, de gedaante van het oppervlak, enz., van die landschappen doen kennen.

Het geheele geographische gedeelte is zoo belangrijk voor de kennis van Zuid-Sumatra, dat de Schrijver zijne verklaring had achterwege kunnen laten, — blz. 70, — hoe hij tot die uitvoerige behandeling is gekomen.

Van blz. 71—87 is eene »Hoogtelijst" gegeven van 72 punten in de residentie Bengkoelen, 65 in de Lampongsche districten en 208 in Palembang. De hoogten zijn in meters boven de zee uitgedrukt en de metingen zijn, — met uitzondering van die van den vulkaan Dempo, waarbij van de »tranche montagne" is gebruik gemaakt, — allen gedaan met holostèren van Feiglstock; de Schrijver geeft van de metingen en berekeningen rekenschap, zoodat de lezer den graad van juistheid zal kunnen beoordeelen.

De geologische beschrijving, waarbij een naschrift is gevoegd, neemt de blz. 88 tot 215 in; door den Schrijver is dit deel van zijn werk met III gemerkt, terwijl hij de »geographische en topographische beschrijving", blz. 31, met I aanwijst, maar niet zegt waaraan hij het merk II wenscht gegeven te hebben.

Dit geologisch gedeelte vangt aan met de opgaaf der reeds bestaande literatuur over het onderwerp. Vervolgens worden de voorkomende geologische vormingen naar den opvolgenden ouderdom behandeld, onverschillig of zij van sedimentairen of éruptieven oorsprong zijn.

Oude schiefers (leien) komen op zes plaatsen onbedekt door andere

gesteenten voor, van het N. W. der residentie Palembang tot het Z. O. van de Lampongsche districten. Versteeningen zijn daarin nog niet gevonden; alleen een vermoeden wordt meegedeeld: dat de leien aan de boven Rawas-rivier silurisch en de overige devonisch of wellicht nog minder oud zijn.

Graniet komt op vier en het dioriet op even zooveel plaatsen voor. Het graniet is, blijkens microscopisch onderzoek, overal de varieteit granitiet, terwijl de diorieten bestaan uit glimmer-, augiet-, kwarts-angiet-, en kwarts-augiet-glimmer-dioriet. Eene juiste ouderdomsbepaling dezer granitieten en diorieten is niet te maken, omdat de ouderdom der leien nog niet te bepalen is en tusschen deze en de eocene-vorming alle sedimentaire formatien ontbreken; de granitieten worden evenwel voor ouder dan de diorieten gehouden.

Van de eocene-vorming worden de étages I en IV beschreven. De eerste, de z.g. breccie-étage, is als zoodanig herkend op de hoedanigheid der daarin voorkomende kool en begeleidende zandsteenen, terwijl ook hare ligging op graniet daarvoor pleit. De identiteit van de vierde étage, bestaande uit lagen mergel, mergelkalk en kalksteen, is gebleken door de daarin voorkomende versteeningen, welke onderzocht en bepaald zijn door Dr. Böttger te Frankfort a/M; zie blz. 111 en het Naschrift blz 213.

De oudere andesieten, welke kort na de eocene-vorming, als gesmolten stoffen, zijn te voorschijn getreden, door spleten nagenoeg evenwijdig aan de Westkust van Sumatra en »nu heuvels en bergreeksen vormen, waaraan nergens een vulkaanvorm is waar te nemen," zijn van de Tamping-baai in het zuiden, door Zuid-Sumatra en Indrapoera tot Padang aangewezen, terwijl zij in de omstreken van Siboga weder optreden en wel waarschijnlijk evenwijdig aan de Westkust van Sumatra voortloopen tot Atjeh in het noorden. De microscopisch onderzochte monsters werden schier allen bevonden augiet-andesiet te zijn; slechts een rotsstuk van Tandjoeng-Agoeng (Rawas) werd waarschijnlijk geacht »olivien-diabaas?" te zijn.

De oud-miocene vorming, waarin de vroeger reeds bekende kolen van Bengkoelen voorkomen, neemt geen groot oppervlak in; terwijl de dikte dezer étage ongelijk, maar hoogstens 300 M. is; zij ligt op het oud-andesiet en is samengesteld uit »mergelzandsteenen, breccie en conglomeraat lagen van andesiet-materiaal, enkele kalkmergellagen en kolen." Aan het koolterrein van den berg Soenoer wordt door den Schrijver, geen groote technische waarde gehecht wegens zijn groote verstoordheid. De ouderdomsbepaling is bevestigd door de versteeningen uit de kalkmergel door Dr. Böttger (zie blz. 131 en 132, zoomede het Naschrift blz. 213 en 214) »hetgeen natuurlijk nog niet uitsluit, dat de lagen door latere vergelijkingen beter tot de oligocene-periode kunnen gebracht worden."

Van de Kroë- en Loeboeq-Lintang-lagen der jong-miocene vorming wordt, — blz. 139 van de hand van Dr. Böttger, — eene voorloopige lijst gegeven van de daarin gevonden versteeningen; op de kaart zijn de terreinen, welke met waarschijnlijkheid hiertoe behooren, met m_2 aangegeven.

De pliocene vorming is aangewezen in de afdeeling Seloema, nabij

Prioekan aan den rechteroever der rivier Konkai en bij het dorp Kampai niet ver van het dorp Maas-Mambang, op versteeningen waarvan de voorloopige lijst van Dr. Böttger voorkomt op blz. 143—145. In Seloema zijn het zachte, grijze en blauwgrijze mergels, welke wegens de talrijke Eburna's onder de fossielen voorkomende, door Dr. Böttger »Eburna-mergels" zijn genoemd. Meer zuidwaarts in Bengkoelen komen op vele plaatsen die mergels voor, overdekt door zware lagen diluvium. Tot de pliocene is ook gerekend te behooren de bruinkoolhoudende zandsteen- en mergelvorming in Bengkoelen en Palembang, maar wegens het ontbreken van versteeningen is het niet met zekerheid uit te maken, of die vorming even oud is als de Eburna-mergels.

De blz. 145—203 zijn gewijd aan de vulkanen en de vulkanische gesteenten. 40 vulkanen zijn beschreven die quartair en nog jonger zijn, waarvan 18 liggen op de hoofdspleet, welke nagenoeg overeenkomt met de lengteas van Sumatra, terwijl de overige 22 op 7 dwarsspleten verdeeld liggen, wier richtingen hoeken van 45° tot 135° maken met die lengteas; deze vulkanen zijn over het algemeen uit augiet-andesiet opgebouwd. Voorts is er nog een vulkaantje, de Oeloe-Danau, dat blijkens microscopisch onderzoek van zijn gesteente uit zeer fijnkorrelige basalten bestaat en waaraan, bij analogie met soortgelijken in de Padangsche Bovenlanden, een hoogere ouderdom is toegekend; evenwel is het ook van dit vulkaantje niet uitgemaakt, of het ontstaan is in den quartairen of in den tertiairen tijd. Niet minder dan 113 vulkanische gesteenten werden microscopisch onderzocht en beschreven, waarvan op blz, 202 een beknopt overzicht is gegeven. Van de gesteenten van Java's 1ste punt en van een paar glasrijke andesieten van de Rakata-groep werden partieele scheikundige analysen gemaakt, door Dr. Cretier; zie blz. 214 en 215.

Op blz. 203 worden, als aanhangsel tot de vulkanen, negen warme bronnen aangewezen; het scheikundig onderzoek van het afzetsel van één dier bronnen is op blz. 159 medegedeeld.

In de quartaire afzettingen (het diluvium) zijn nog geen versteeningen gevonden, maar die vorming is zoo goed begrensd en zij treedt zoo kenmerkend op, als ontstaan toen er nog eene geheele andere verdeeling van land en water bestond als thans, dat men haar als eene goed begrensde vorming kan aannemen. De Schrijver onderscheidt als zeediluvium de meest verspreide bruine en de op enkele plaatsen voorkomende witte quartaire afzetting, terwijl hij de puimsteentuf afzetting der drie hoogvlakten als meerdiluvium aanduidt; door rivieren afgezet diluvium is in Zuid Sumatra niet aangetroffen.

De recente afzettingen (het alluvium, novair) beslaan eene zeer groote oppervlakte, maar bieden den geoloog weinig merkwaardigs aan; daartoe behooren het grootendeels moerassige rivieralluvium, het uit zeezand bestaande zeealluvium en de koraalkalk.

Ten slotte komt de Schrijver, blz 209—212, nog eens op de nuttige mineralen terug, welke in Zuid-Sumatra wel hier en daar voorkomen, maar naar zijne meening »zeker nooit aanleiding (zullen) geven tot belangrijke ontginningen."

Reeds in den aanvang van dit overzicht achtte ik dit met overleg uitgevoerde werk van den Mijningenieur Verbeek »belangrijk" en zoo

noem ik het ten slotte nog; het is eene aanzienlijke topographische en geologische bijdrage, waarin zeer veel kennis van Zuid-Sumatra voor het eerst wordt meegedeeld en waartoe de bouwstof in betrekkelijk korten tijd op het terrein is verzameld. Door mijne hier volgende opmerkingen wensch ik dan ook deze getuigenis niet te benadeelen.

In deel 2, jaarg. 1877, blz. 111—135, en in deel 1, jaarg. 1878, blz. 185—200, kwamen reeds voorloopige verslagen voor over den verkenningstocht in Zuid-Sumatra, waarin veel werd aangetroffen dat wij nu nog eens vernamen, maar zulks is niet te vermijden wanneer men onder de »verhandelingen" in het jaarboek zulke »voorloopige verslagen" opneemt. Wel had de S. kunnen voorkomen dat het gezegde in de 8 laatste regels v. o. op blz. 28 nog eens voorkomt in regel 8 tot 15 v. b. op blz. 204. Ook is het den S. ontgaan, dat op blz. 208 gelezen wordt: »ofschoon het alluvium eene zeer groote oppervlakte in de residentiën Palembang en Bengkoelen beslaat." terwijl 10 regels verder staat, op blz. 209: »In Bengkoelen daarentegen vindt men zeer weinig alluvium."

Van de topographische en geologische kaart op 1: 500,000 heb ik met lof gesproken; zij is duidelijk, doelmatig en gemakkelijk te lezen. Bij het lezen der beschrijving gebruik makende van de kaart kwam evenwel herhaaldelijk bij mij op, dat zooal niet de grenzen op de kaart waren aangeduid van de afdeelingen en onderafdeelingen van de residentiën, althans hunne namen te midden der landschappen hadden kunnen staan, waardoor, den op Sumatra onbekenden lezer vooral, eene groote dienst zou zijn bewezen; daarentegen had men, door eene goede verdeeling der lettergrepen van »Bengkoelen" en »Palembang." kunnen volstaan met de namen dier residentiën slechts eenmaal op de in vier stukken verdeelde kaart aan te geven, terwijl zij nu onnoodig driemaal daarop voorkomen.

Achtte ik het noodig in de vorige aflevering der »Indische Gids." aan het slot van de aankondiging van het 2e deel, jaarg. 1880 van het Jaarboek van het Mijnwezen, te wijzen op de wenschelijkheid »dat wat meer op de correctie wordt gelet," ook bij het overzien dezer belangrijke verhandeling sprong mij dien wensch in 't oog, o. a. in den tekst, blz. 33, wordt de »Warkoe-rivier" genoemd, terwijl deze op de kaart is aangeduid als »A(jer) Narkoe." Op blz. 54 wordt van de »Saka" gesproken, welke op de kaart voorkomt als »Sako." Op blz 65 wordt de hoofdplaats der IV Marga's »Ketiembang" genoemd, terwijl zij op de kaart heet »Kalimbang." In de beschrijving van étage 1 eoceen, blz. 105, staat op den eersten regel bij vergissing »Hadji-Kagoengan, aan de Aboeng-rivier," terwijl die plaats op de kaart ligt aan de »R. Harem"; de »R. Abong" (Aboeng) vereenigt zich met »A. Saboeh" en vallen gezamenlijk, ten westen van Kotta Boemi, in de Harem.

De blz. 217—261 bevatten »Nieuwe geologische ontdekkingen op Java door de Mijningenieurs R. D. M. Verbeek en R. Fennema." medegedeeld door Verbeek onder bijvoeging van een blad teekeningen.

I. Fennema heeft, tijdens hij voor de watervoorziening van Gombong in de residentie Bagelen een geologisch onderzoek deed, een uitstapje

in N. O. richting gemaakt naar het Zuid-Serajo-gebergte, waarover Dr. F. Junghuhn handelt in zijn werk »Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur," Derde afdeeling, blz. 409—425 (inzonderheid blz. 423 en 424). Hij heeft daarbij gehoor verleend aan den *dringenden raad* door Junghuhn blz. 424 gegeven en voor goed Junghuhn's raadsel, »tertiaire glimmerschiefer," opgelost. Over eenige vierkante palen komt in het Midangan-gebergte de »oude Sumatraansche leivorming, met verschillende leisoorten, kwartsieten en kwartsgangen aan den dag," terwijl het Paras gebergte uit tertiaire lagen is samengesteld, waarvan de oudsten bestaan uit kalksteen met foraminiferen en »uit zeer vaste conglomeraten van afgeronde kwarts- en kwartsietstukken, en uit dikkere banken, waarin behalve de reeds genoemde, nog groote brokstukken glimmerlei, kwartsiet, kwartsporfier en kalksteen voorkomen." »De helling der tertiaire lagen is naar het Zuidoosten en dus niet overeenkomende met die van (oude) leigesteenten, die meestal naar het noorden of naar westen hellen."

II Enkele eilanden in straat Soenda: Hoogeiland, Kleineiland en het eiland Kandang, — drie der Zutphens eilanden, — zoomede het Brabants hoedje, bevond Verbeek te bestaan uit kiezelleien, welke overeenkomen met die van Zuid-Sumatra, waarvan zij blijkbaar de voortzetting zijn; deze kiezelleien bevatten geen kwartsgangen.

III. In Augustus 1880 maakte Verbeek met de Mijningenieurs Hoose en Fennema eene excursie naar het bergje Gĕdéh bij Djasinga, in de afdeeling Buitenzorg der residentie Batavia, met het doel voorloopig uit te maken of daar werkelijk graniet voorkomt, zooals door Rigg in 1837 was medegedeeld. Het resultaat was: 1° dat daar geen graniet maar wel kwarts-augiet-dioriet voorkomt, terwijl 2° in het bed van de Tji-Mangĕntĕn »dichte, donkerzwarte en lichtgrijze, zeer harde kiezelleilagen" voorkomen, die »bijna zeker niet jonger zijn dan de Sumatraansche culmleien, maar misschien nog wel ouder kunnen wezen."

Deze nieuwe ontdekkingen van »oudere gesteenten op Java, werpen een geheel ander licht op de geologische samenstelling van dat eiland" en zijn als baken voor verder onderzoek van groot belang te achten.

IV. Verbeek komt nog eens terug op de vulkanische spleet loopende van de Radja Bassa op Sumatra over Poeloe Tiga, de eilanden Seboekoe, Sebessi, Rakata, Prinseneiland en Java's 1ste Punt naar den berg Pajoeng op Java. Hij doet dit vooral om de gesteenten van Java's 1ste Punt speciaal te vermelden, zijnde dergelijke gesteenten, andesiet-perliet-porfier en andesiet-peksteen-porfier met spherolieten, nog niet in den Nederlandsch-Indischen archipel aangetroffen; »zij staan zoowel wat hunne microscopische, als wat hunne chemische samenstelling betreft, geheel alleen onder de vulkanische gesteenten van den Indischen archipel."

V. Van den vulkaan Moeriah en den berg Patti Ajam, zoomede van de vulkanen Lassĕm, Mĕrbaboe, Mĕrapi, Lawoe en Ardjoenå hebben de Mijningenieurs Fennema en van Heukelom den Mijningenieur Verbeek in de gelegenheid gesteld gesteenten microscopisch te onderzoeken, waarvan deze verslag geeft Met uitzondering van de gesteenten van den Moeriah en den Patti Ajam, waren $\frac{4}{7}$ der monsters augiet-

andesieten en ⅐ basalten. Van het microscopisch onderzoek der gesteenten van den Moeriah en den Patti Ajam wordt uitvoerig mededeeling gedaan, omdat zij tot de lenciet-gesteenten behooren, die »tot nog toe slechts als hooge zeldzaamheid onder de vulkanische gesteenten van den Indischen archipel zijn aangetroffen." Van 17 onderzochte monsters werden 5 als leucitiet, 1 als leucitiet met basalt verwant, 1 als overgang tot leuciet-basalt, 1 als leuciet-basalt, 6 als tephrieten, 2 als tot de tephrieten behoorende en 1 als tephriet met gering leuciet-gehalte bepaald.

Gaarne onderschrijvende wat Verbeek op blz. 261 zegt: »zeker blijft er op geologisch gebied nog oneindig veel meer op Java te doen dan er reeds gedaan is", voeg ik daarbij, dat Junghuhn, indien hij nog leefde, het mede zou toestemmen; immers 25 jaren geleden liet hij zich in dien geest tegen mij uit. Toejuichende het besluit der Indische Regeering, waarbij bepaald is »dat eene geologische opneming van Java zal plaats hebben", twijfel ik geenszins aan de goede uitkomsten op wetenschappelijk gebied, die dat moeielijke, groote werk zal opleveren en hoop van ganscher harte, dat den onderzoekers daarbij ook menig resultaat van practisch nut zal ten deel vallen.

De blz. 263—288 worden ingenomen door het »Verslag No. 1" over »de geologisch-mijnbouwkundige opneming van een gedeelte van Borneo's Westkust", door den Mijningenieur C. J. van Schelle.

Het onderzoek is in Juli 1880 begonnen en »in afwachting van de resultaten, die deze opneming zal opleveren en welke uit den aard der zaak eerst na geruimen tijd kunnen verkregen worden" geeft van Schelle, in dit verslag no. 1, nogmaals een voorlooper tot de verslagen die later zullen volgen. De Schrijver had beter gedaan nog wat te wachten met het geven van dit opstel. Minder oppervlakkig, zichzelf niet tegensprekend, herhalingen vermijdend, de stof beter geordend, beter verwerkt, hadden de thans medegedeelde aanteekeningen als »Inleiding" der verslagen over de opneming kunnen dienen, terwijl zij als »Verslag No. 1" niet bruikbaar zijn.

Omtrent de conclusie, in de twee laatste volzinnen, blz. 287 en 288, neergeschreven, valt op te merken: dat het resultaat van een mijnbouwkundig onderzoek altijd behoort te zijn en niets meer kan wezen dan *de meening van den onderzoeker*, welke zich bij hem vestigt door het uitvoeren van zijn werk en door de daarbij verkregene gegevens; de mijningenieur spreekt slechts eene waarschijnlijkheid uit. Zoo denkt ook van Schelle in den voorlaatsten volzin, maar in den laatsten deelt hij evenwel reeds zijne meening mee.

De blz. 289—305 bevatten de verhandeling No. 10 over de Palaeontologie van Nederlandsch-Indië, volgens de noot van den Mijningenieur Verbeek onder blz. 289, met toestemming van den schrijver en uitgever, met gebruikmaking van de oorspronkelijke platen, in het Jaarboek overgenomen uit de »Palaeontographica", Band XXVII, 1880. Deze verhandeling met 3 platen handelt over eene kolenkalkfauna van Sumatra's Westkust; zij is van Ferd. Roemer, die deze bijdrage der Nederlandsche Mijningenieurs, betreffende het voorkomen van de

kolenkalk op Sumatra's Westkust, eene zeer te waardeeren verrijking noemt der kennis van de verbreiding en ontwikkeling der Palaeozoische vormingen in de Oost-Aziatische landen.

's-Gravenhage,
8 October 1881.

CORN[S]. DE GROOT.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

Zeekaarten van Ned.-Indië. Volgens het jongste »Koloniaal Verslag" werd op het hydrografisch bureau in 1880 voortgegaan met de gewone werkzaamheden aan het beheer van het depôt van zeekaarten, enz. verbonden, en verder met de compilatie van de kaarten: Riouw- en Lingga-archipel; zuidelijk gedeelte der Chineesche zee; kleine Soenda-eilanden, blad III en Plannen en ankerplaatsen in de Molukken. Om hier te lande te worden uitgegeven, werden uit Indië verzonden: Noordkust Java, blad I en II; Reede van Telok Betong, en Wester- en Oostervaarwater van Soerabaja; deze laatste kaarten zijn echter weder naar het hydrografisch bureau teruggezonden, daar hier te lande wijziging in de teekening noodig bleek, alvorens ze in bewerking konden worden gegeven. Spoedshalve zal nu de uitgave in Indië bezorgd worden, terwijl van de kaarten: Reede Menado en Zuidwestkust van Celebes eene nieuwe uitgave in Indië onderhanden was. Sedert zijn nog een 8tal andere kaarten door het bureau te Batavia afgeleverd om hier te lande gegraveerd te worden. De Indische zeekaarten, waarvan in 1880 en in de eerste helft van 1881 de gravure hier te lande gereed kwam, en die dus hetzij voor 't eerst, hetzij als nieuwe uitgaven het licht zagen, waren de volgende: Westkust Sumatra (gedeelte Aijer Bangies tot Padang); Westkust Sumatra (gedeelte Poeloe Ilir tot Aijer Bangies); Noordkust Java, blad I en II, en Reede Telok Betong.

De in 1880 begonnen opneming van straat Karimata werd voortgezet, doch ondervond door verschillende omstandigheden vertraging; in 't afgeloopen jaar kon slechts de oostkust van Billiton met de daar langs gelegen eilanden opgenomen en in kaart gebracht worden.

Volgens Indisch besluit van 20 Juni 1880 is eene nieuwe opneming bewerkstelligd van de Reede van Batavia, terwijl in Maart jl. ook eene heropneming is gelast van de reede van Samarang, die, behoudens eene gedeeltelijke opneming in 1865, 't laatst in 1848 werd in kaart gebracht.

Topografische kaarten van N. Indië. In het laatst van 1880 werd door het Opperbestuur goedkeuring verleend aan eene door het topografisch bureau te Batavia ontworpen nieuwe legenda van conventioneele teekens en kleuren, benevens aan een nieuw »voorschrift" voor de vervaardiging van topografische kaarten betreffende Nederlandsch-Indië, een en ander ter vervanging van het des-

wege in 1859 vastgestelde, waarvan men echter in de praktijk al meer en meer had moeten afwijken ten gevolge van de verbeterde methodes voor kaartenreproductie, welke sedert toepassing hebben gevonden. Door de invoering van het nieuwe »voorschrift" enz. — 't welk hier te lande al dadelijk zal worden toegepast bij de samenstelling, ter latere reproductie in kleurendruk, van de gearceerde overzichtskaarten (schaal 1 : 100.000) der residentiën Batavia en Soerabaja — zullen de topografische kaarten van Nederlandsch-Indië, uit een militair oogpunt beschouwd, zeer in bruikbaarheid winnen, o. a. door een doelmatiger wijze van voorstelling van het bergterrein (met arceeringen en horizontale doorsneden). De reproductie in kleurendruk van de residentiekaart van Rembang (waarvoor de gearceerde overzichtskaart in Indië is vervaardigd) is hier te lande nog onderhanden. Van vier der vroeger verschenen residentiekaarten is onlangs eene tweede oplaag besteld, namelijk van die betreffende Djokjokarta, Tagal, Japara en Cheribon. Deze herdruk zal echter niet van de oorspronkelijke uitgave afwijken dan alleen wat de spelling der plaatsnamen op de kaart van Cheribon betreft.

Volgens het »Koloniaal Verslag" van 1881 had men in 1880 bij het topografisch bureau te Batavia o. a. onderhanden: 1°. het overteekenen in Oost-Indischen inkt (schaal 1 : 20.000) van brouillonbladen der residentiën Pasoeroean, Probolinggo, en Preanger-regentschappen; 2°. het photo-autografisch reproduceeren van de net-détailkaarten der residentiën Soerabaja en Pasoeroean, waarmede men voor eerstgemeld gewest gereed kwam; en 3°. het vervaardigen van een gewasschen overzichtskaart van de residentie-Batavia, mede in 1880 voltooid. Overigens werd nog voortgewerkt aan de gearceerde overzichtskaart (schaal 1 : 200.000) der civiele opneming van Zuid-Celebes.

De proeven met heliogravure, kleurendruk en typo-autografie volgens de bij de topografische inrichting van het Ministerie van Oorlog hier te lande gevolgde methodes werden voortgezet. Deze procédés werden toegepast op de reproductie van de kaarten der hoofdplaatsen en omstreken van Soerabaja en Buitenzorg (schaal 1 : 20 000) Ook eene bij het topografisch bureau te Batavia gereed gekomen nieuwe meer volledige kaart van Noord-Sumatra op de schaal 1 : 500 000 is bestemd om langs dien weg vermenigvuldigd te worden

De teleurstellingen bij herhaling ondervonden in de toepassing van de reeds in 1872 in beproeving gekomen Albert'sche lichtdruk methode voor de vermenigvuldiging van *gewasschen* kaarten zijn eindelijk overwonnen. De nieuwe werkwijze, daarbij in 1880 gevolgd, leidde spoedig tot bevredigende uitkomsten, en de aanvankelijk nog overgebleven gebreken kunnen thans, na de sedert op vrij ruime schaal voortgezette proefnemingen, geacht worden geheel verholpen te zijn. Voor de reproductie van de gewasschen overzichtskaarten zal voortaan, in plaats van de photografie, met veel voordeel uitsluitend de lichtdruk-methode zijn toe te passen.

Sedert in 't laatst van 1879 ook de détailbladen der residentiekaarten (photo-autografisch gereproduceerd) bij het topografisch bureau te Batavia voor het publiek zijn verkrijgbaar gesteld, is het kaartendebiet bij die inrichting aanmerkelijk toegenomen.

Nog verdient aangeteekend te worden, dat de in 1877 in Indië gereed gekomen nieuwe étappekaart van Java en Madura (schaal 1 : 500.000), en sedert hier te lande op steen gebracht en in kleuren gedrukt, in den aanvang van dit jaar in den handel is gebracht.

Natuurkundige en geografische onderzoekingen. Met leedwezen zullen velen ongetwijfeld het bericht vernemen dat de botanische reis naar Nieuw Guinea, welke de voormalige inspecteur der cultures, J. E. Teysmann, reeds in 1879 dacht te ondernemen en die vervolgens door ziekte van dien geleerde is moeten achterwege blijven, thans geheel is opgegeven. Het is zeer twijfelachtig of spoedig weder een ander daarmede belast, dan wel eene wetenschappelijke commissie naar Nieuw-Guinea gezonden zal worden. Heeft het Indisch Aardrijkskundig Genootschap te Samarang de Regeering voor het laatste denkbeeld trachten te winnen, het is reeds vroeger herinnerd, dat bij een Indisch besluit dd. 27 Mei 1880 aan die Vereeniging is geantwoord, dat het Gouvernement voor het oogenblik het doen van wetenschappelijke expeditiën naar Nieuw-Guinea aan het Genootschap zelf wenschte over te laten, doch genegen was om dergelijke tochten, wanneer zij met goedvinden der Regeering ondernomen mochten worden, door eene geldelijke bijdrage en zooveel mogelijk ook door de hulp der besturende ambtenaren te steunen.

Door de Regeering wordt thans alleen tegemoetkoming verleend aan de wetenschappelijke onderzoekingen van Dr. C. Ph. Sluiter, leeraar aan het Gymnasium Willem III te Batavia. Reeds sedert 1879 is hij bezig met een onderzoek naar de zeefauna van Java's noordwestkust Van zijne bevindingen is hij begonnen eene beschrijving uit te geven in het Tijdschrift van de Koninklijke Natuurk. Vereeniging te Batavia, terwijl ook in de »Javasche Courant" van 12 Juli jl. eenige beknopte mededeelingen dienaangaande zijn opgenomen.

De sedert 1876 vertraagde openbaarmaking van de uitkomsten der studiën betreffende de Indische flora wordt thans hervat. In Augustus jl. heeft het 1ste stuk van het IIde deel der door den directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg bewerkte »Annales" hier te lande, bij de firma E. J. Brill, te Leiden, het licht gezien; het Ie deel verscheen in 1876 bij de firma van Dorp.

Een over drie jaren te verdeelen subsidie, groot *f* 3000, is in den aanvang van 1881 aan de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid te Haarlem verleend voor de bewerking van een door die Vereeniging in het licht te geven beredeneerden catalogus van de in haar Koloniaal Museum aanwezige monsters van voortbrengselen uit het delfstoffen- en plantenrijk in onze koloniën.

Het vijfde deel der waarnemingen van het Bataviaasch Observatorium is ter perse en zal de waarnemingen bevatten van 1879 en 1880, benevens een overzicht van de uitkomsten der observatiën in de jaren 1866—1880. Het jongste jaaroverzicht der regenwaarnemingen, dat ook afzonderlijk te Batavia wordt uitgegeven, verscheen als bijvoegsel tot de »Javasche Courant" van 28 Juni l. l.

Hulpmiddelen bij het inlandsch onderwijs. Het mag wel

vreemd heeten, dat dusver evenmin hier te lande als in Indië opgewektheid schijnt te bestaan tot de samenstelling van een leesboek voor beschaafde inlanders over de land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, en van eene verzameling afbeeldingen van dieren die voor den landbouw nuttig dan wel schadelijk zijn, welke verzameling zou kunnen worden gebruikt op de inlandsche scholen. We vernemen althans, dat op de daartoe in Indië uitgeschreven prijsvragen geen enkel antwoord werd ingezonden.

Alleen meldt men, dat een particulier onderwijzer te Batavia voorgelicht door den leeraar in de zoölogie bij de hoogere burgerschool aldaar, is begonnen met het samenstellen van een leerboek over dierkunde, bestemd om ten behoeve van het inlandsch onderwijs in inheemsche talen te worden overgebracht. Eene eerste proeve van dezen arbeid moet door deskundigen gunstig beoordeeld zijn.

Gerechtelijke statistiek. Zagen er in 1877 en 1879 twee deelen in het licht behelzende de statistiek van de rechtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1871—'74, die over de jaren 1875 en 1876 werd onlangs uit Indië hier in den handel gebracht, terwijl ten geleide van deze laatste statistiek een »verslag" werd toegevoegd. Het »Koloniaal verslag" vermeldt, dat, ten einde eene spoedige bewerking van de gerechtelijke statistiek van de vier laatst verloopen jaren te bevorderen, in October 1880 aan den directeur van justitie tijdelijk een ambtenaar op non-activiteit werd toegevoegd, die zich uitsluitend aan dien arbeid wijdt.

Hygiène. Met de samenstelling van een ter overbrenging in de inlandsche talen geschikt handboek over de gezondheidsleer, een werk dat reeds in 1878 door de Indische Regeering werd verlangd, houdt zich thans een officier van gezondheid bezig, daar de particuliere geneesheer te Batavia, die aanvankelijk deze taak had aanvaard, door zijne drukke praktijk in de geregelde bewerking van het geschrift verhinderd werd.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Arnold (Edwin), Het licht van Azië, leven en leer van Buddha. Naar het Engelsch door Dr. H. A Meyboom. Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1881. 8°. (VII en 227 blz.). ƒ 1.90. geb. ƒ 2.50.

Balen (J. Hendrik van), De Nederlanders in Oost en West, te water en te land. I. De Adelborst van de »Hollandia" of de weg naar de Oost. 1595—1597. Met 4 platen. Amsterdam, Jan Leendertz. 1880. 8°.

Booms (P. G.), Een slotwoord over de eerste Atjehsche expeditie. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1881. 8°. ƒ 0.75. (Afzonderlijke uitgaaf uit de Indische Gids.)

Elout (M. R. F.), Journaal eener reis en bezoek aan de Batjan-eilanden, Juli—November 1880. (Overgedrukt uit het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië). Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. 1880. 8° (120 blz.).

Gerth van Wijk (D.), Pada menjatakan oekoeran dan timbangan persapoeloehan. Betawi, pada pertjitakan Goebernemen. 1878. 8°. (54 blz.).

Haaxman Jr. (P. A.), Diligentia. Natuurkundige voordrachten. Negende serie. 1880—1881. 's Gravenhage, H. C. Susan C. H Zn. 1881. 8°.

Hierin, sub. n°. IV, een overzicht van de voordracht des heeren Joh. F. Snelleman, Het plantenkleed van Midden-Sumatra.

Hout (Mr. W. R. van der) en H. J. Prins, Handleiding ten gebruike bij de uitoefening der militaire rechtspleging bewerkt ten dienste van het leger in Ned. Oost-Indië, thans vermeerderd en ingericht voor hen, die zich wenschen voor te bereiden voor het officiers-examen, door J. A. P. Grevers. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1881. 8°. ƒ 8.00; franco per post ƒ 8.75.

Kollewijn Nz (A. M.), Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche bezittingen. Derde druk Groningen, J. B. Wolters. 1881. 8°. (VIII, 59 blz.).

Melati van Java, La Renzoni. Een roman. Leiden, Gualth. Kolff. 1881. 8°. (IV, 400 blz.).

Multatuli, Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij. 5e druk. (2e door den auteur herziene uitgaaf.) Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij »Elzevier". 1881. 8°. (VI en 400 blz.) ƒ 1.90; geb. ƒ 2,40.

Perelaer (M. T. H.), Borneo van Zuid naar Noord. Ethnografische Roman Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij »Elzevier". 1881. 8°. 2 dln. I (X, 258 blz.); II (VIII, 364 met 1 kaart).

Rees (W. A. van), Wijnanda. Een Indische novelle. 's Gravenhage, Henr. J. Stemberg. 1881. 8°. (265 blz.). ƒ 3.00.

Schoolkaart van Nederlandsch Oost-Indië, met een kaart van Java op grooteren schaal. 3e herziene druk. Amsterdam, Seyffardt. 1881. Te zamen 6 bladen. folio. ƒ 3.—; op linnen in portefeuille ƒ 6.—; op linnen met rollen ƒ 8,60.

Statuten der naamlooze vennootschap »De Batjan-maatschappij", gevestigd te 's Gravenhage, volgens de acte harer oprichting, den 15den October 1881 gepasseerd door Notaris August George Bodaan. ('s Gravenhage, C. H. Susan Jr. 1881). 8°.

Verzameling van de rapporten en bezwaarschriften over de patentbelasting. uitgegaan van de Kamers van Koophandel en Nijverheid op Java in de jaren 1875 t/m. 1881. Aangeboden aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië door de Kamer van Koophandel en nijverheid te Batavia bij missive dd. 15 Juli 1881, N°. 34. Batavia. Ogilvie & Co. 1881. 8°.

Wit (L. C. Dudok de), Herinneringen, ontleend aan reizen te water, te voet, te paard en per spoor. (Niet in den handel). Amsterdam, 1881. 4°.

Hierin o. a. Reisen in en teekeningen over Oost-Indië.

IN HET BUITENLAND.

Barth (A.), The Religions of India. Authorised Translation by Rev. J. Wood. London, Trübner & Co. 1881. (pp. 336). 16 s.

Baumgarten (Dr. Joh.), Der Orient. Ein Spaziergang durch die muhamedanische und die indische Welt. Ethnographische Character-Bilder, Sitten-Scenen, Jagdsport. Nach den neuesten und besten quellen. Stuttgart, Rieger. 1882. 8°. ƒ 3.15.

Beal (Samuel), Buddhist literature in China: abstract of four Lectures. London, Trübner & Co. 1881. 8°.

Bird (Isabella L.), Unbetretene Reisepfade in Japan. Eine Reise in das Innere des Landes und nach den heiligen Stätten von Nikko und Yezo. Autorisirte deutsche Ausgabe. Aus dem Englischen. Mit Illustrationen und einer Landkarte. Ier Band. Jena, H Costenoble. 1882. 8°. ƒ 3.90.

Black (John R.), Young Japan. Yokohama and Jedo. A narrative of the settlement and the city, from the signing of the Treaties in 1858 to the close of the year 1879. With a glance at the Progress of Japan during a period

of twenty-one years. London, Trübner & Co. 1881. 8⁰. 2 vols. (pp. XVIII, 418; XIV, 522 pp.). 2 £ 2 s.

Rose (Shib Chunder), The Hindoos as they are. A description of the manners, customs and inner life of Hindoo Society in Bengal. With a prefatory note by the Rev. W. Hastie. London, Edw. Stanford. 1881. 8⁰. ƒ 3 25.

Browne (J. F.), A. Bángáli primer in Roman character. London, Trübner & Co. 1881. 8⁰.

Daya Bhaga (The): The Law on inheritance of the Sarasvati Vilasa. The original sanskrit Text, with Translation bij the Rev. Thos. Foulkes. London, Trübner & Co. 1881. 8⁰. (pp. XXV, 194—162.).

Hunter (W. W.), The Indian empire: its History, People, and Products. London, Trübner & Co. 1881. 8⁰. (568 pp with map.) 16 s.

Jacob (Major G A.), A manual of Hindu Pantheism. The Vedantasara Translated with copious Annotations. With a Preface by E. B. Cowel. London, Trübner & Co. 1881. 8⁰. (X, 129 pp.) 6 s.

Keane (John F.), My journey to Medinah: describing a pilgrimage to Medinah, performed by the Author disguised as a Mohammedan. London, Tinsley Brothers. 1881. 8⁰. ƒ 8.15.

Lehmann (Paul), Katalog des Antiquarischen Bücherlagers in Berlin. N⁰. XVI. Orientalia. Berlin, 1881. 8⁰. (16 s.).

Maxwell (W. E.), A manual of the Malay language. With an Introductory Sketch of the Sanskrit Element in Malay. London, Trübner & Co. 1881. 8⁰.

Meyer (A. B.), Uber kunstlich deformirte Schädel von Borneo und Mindanáo im Königl. anthropologischen Museum zu Dresden nebst Bemerkungen über die verbreitung der sitte der Künstlichen Schadel-deformirung. Gratulionsschrift an Rudolf Virchow. Mit einer Tafel. Leipzig und. Dresden, B. G. Teubner. 1881. 4⁰.

Meyer (Dr. A. B.), Königliches Ethnographisches Museum zu Dresden. I. Bilderschriften des Ostindischen Archipels und der Südsee herausgegeben mit unterstützung der Generaldirection der Königlichen Sammlungen für kunst und wissenschaft zu Dresden. Mit 6 tafeln lichtdruck. Leipzig, A Naumann & Schroeder. 1881. folio.

Moore (W. J.), Health Resorts for tropical Invalids in India, at Home and Abroad. London, Churchill. 1881. 8⁰. (pp. 200). 5 s.

Olcott (Colonel H. J.), A Buddhist catechism, according to the canon of the Southern Church. London, Trübner & Co. 1881. 24⁰. (32 pp.) s.

Oldenberg (H.), Buddha. Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde. Berlin, Bessersche Buchh. 1881. 8⁰. 10 m.

Passingham (Captain), Missionary Tours in India and Ceylon. London, Simpkin. 1881. 12mo (pp. 142). 2. s.

Sarrasi, L'Orient dévoilé. Deuxième édition revue, corrigée et considerablement augmentée. Paris, E. Leroux. 1881. 8⁰. ƒ 4.40.

Wetenschap en Industrie.

DE LAATSTE VOLKSTELLING IN BRITSCH-INDIË.

Den 17en Februari 1881 werd in de verschillende Engelsche gewesten en in de onafhankelijke en schatplichtige staten een nieuwe volkstelling gehouden; op dien eenen dag werden 252 millioen inwoners geteld.

Uit het volgende vergelijkend overzicht, aan een memorandum van den Commissaris Plowden ontleend, blijkt de vermeerdering of vermindering sinds de vorige telling.

	Zielental in 1881.	Zielental bij de vorige telling.	Jaar der vor. tell.	Verschil per honderd.
Bengalen	68 829 920	62 709 405	1871	+ 10
Assam	4 815 157	4 056 054	1871	+ 19
Madras	30 839 181	31 597 872	1871	— 2.4
Bombay	13 978 488	14 038 359	1872	— 3
» inlandsche staten	6 941 631	6 786 855	1872	+ 2.3
Sind	2 404 934	2 192 415	1872	+ 10
Noord-Westelijke Provinciën (Rampore en Garhwal uitgesloten)	32 699 436	30 769 056	1872	+ 1.6
Oudh	11 407 625	11 219 675	1868	+ 1.6
Punjab (alleen Britsch grondgebied)	18 786 107	17 611 498	1868	+ 7
Centrale Provinciën	11 505 149	9 251 229	1872	+ 25
Berar	2 670 982	2 231 565	1867	+ 20
Britsch Burmah	3 707 646	2 747 148	1872	+ 35
Mysore	4 186 399	5 055 412	1871	— 17
Coorg	178 283	168 312	1871	+ 6
Ajmere	453 075	426 268	1866	+ 6
Baroda	2 154 469	2 000 225	1872	+ 8
Travancore	2 401 151	2 308 891	1875	+ 4
Cochin	600 278	601 114	1875	— 0.14
Totaal	218 559 918	205 771 353		

Toeneming sinds de vorige telling: ongeveer 6 %.

Nog niet alle rapporten zijn ingekomen; in bovenstaand overzicht is o. a. geen sprake van de inlandsche staten van Punjab, van Rajpootana, enz.; tegen het einde van Maart hoopt de Regeering alle eindverslagen ontvangen te hebben. Men is echter thans reeds tot een totaal generaal van 252 541 210 inwoners gekomen.

SLACHTOFFERS *van* EN MAATREGELEN *tegen* SLANGEN EN WILDE BEESTEN IN BRITSCH-INDIË.

In 1880 was het getal slachtoffers 21 990 of bijna drie duizend meer dan in 1876, toen er door wilde beesten en slangen 19 273 menschen om het leven kwamen; in 1877 was het getal 19 695; in 1878 20 256 en in 1879 20 312. Neemt men in aanmerking, hoezeer het zielental toenam, en dat de opgaven omtrent de gedooden wonnen in nauwkeurigheid, dan is de vermeerdering zeker niet groot. De meeste slachtoffers woonden in Bengalen; alleen in dat gewest stierven er 10 064 aan de gevolgen van slangenbeten en verloren 359 personen het leven door tijgers.

Daarentegen werden er in 1876 23 459, in 1877 22 851, in 1878 22 487, in 1879 18 641 en in 1880 slechts 14 856 wilde beesten afgemaakt; het getal afgemaakte slangen was 212 776 in 1880 tegen 131 977 in 1876. Onder die 212 776 waren er 177 078 alleen in het Presidentschap Bombay, en dat hier de slachting zoo groot was, is te danken aan het verhoogen van de premie op het dooden van schadelijke dieren.

HANDEL VAN NEDERLANDSCH-INDIË MET NEW-YORK, ANTWERPEN EN LISSABON.

New-York.

Uit de Nederlandsche Oostindische koloniën werden in 1880 ingevoerd:

372 708	zakken koffie;	26 895	kranjangs suiker;
149 645	matten » ;	33 359	zakken » ;
1 575	kisten gom-damar;	3 454	zakken peper;
55 323	bossen bindrotting;	574	kisten foelie;
3 447	kisten notenmuskaat;	4 000	schuitjes tin.
12 415	pakken cassia;		

Gedurende het afgeloopen jaar kwamen te New-York 9 schepen van Batavia, 9 van Padang, 1 van Semarang, 3 van Soerabaja, 2 van Pasoeroean, 2 van Makasser, 1 van Cheribon en 1 van Tegal.

(Uit het jaarlijksch verslag van den Consul-Generaal dd. 23 *Maart* 1881).

Antwerpen.

Van Nederlandsch-Indië kwam 1 schip binnen, geladen met 1808 kranjangs suiker.

(Uit het scheepvaartverslag van den Consul-Generaal, dd. *Maart* 1881).

Lissabon.

Twee vreemde zeilschepen, metende 4451 kub. meter, kwamen hier van Java om orders.

(Uit het jaarlijksch verslag van den Consul-Generaal dd. 31 *Maart* 1881).

RAMEE-BEREIDING.

Het »Tijdschrift uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid" werd in staat gesteld, om in zijn Octobernummer een vertaling op te nemen van het rapport over »den wedstrijd van werktuigen, uitgeschreven door het Britsch-Indisch bestuur te Sahâranpoer in September en October 1879".

Aan dien wedstrijd namen deze heeren deel:

1º J. P. van der Ploeg, Ingenieur in Nederlandsch-Indië. Zijn toestel bestond uit een braak- en zwingelmachine. Hij zuiverde de vezel later door die te koken in een toebereid vocht.

2º J. Nagoua. Deze zond een vereenigd braak- en zwingelwerktuig.

3º Dr. R. H. Collyer. Na de stengels in water met een weinig soda gekookt te hebben, bracht hij ze onder een machine om ze te kneuzen en nog eens onder dezelfde machine tot geheele zuivering.

4º Laberie en Berthet met hun ook te Parijs tentoongestelde machine, die de stengels welke voortdurend nat gehouden werden braakte, waarna de vezels geweekt werden in een bleekende en een alkalische vloeistof.

Voorts nog de heeren J. Cameron, C. F. Amery en C. E. Blechynden samen dus zeven inzenders.

De rapporten der deskundigen werden gezonden naar de Commissie, die daaruit haar eindrapport en aanbevelingen heeft opgemaakt. Daar geen der mededingers een vezelstof geleverd had in waarde eenigszins komende nabij het bedrag bij besluit van Aug. 1877 vastgesteld, stelt de commissie ook geen toewijzing van een der uitgeloofde prijzen voor. Zij is echter van gevoelen dat sommige der werktuigen genoegzame verdiensten bezitten om de toekenning van een belooning aan de eigenaars te rechtvaardigen, en de door haar voor zoodanige belooning voorgestelde heeren zijn Nagoua, van der Ploeg en Cameron. De vezel door den heer van der Ploeg geleverd, werd in waarde beneden die van Nagoua en Cameron geschat; doch dit werd door de commissie toegeschreven aan zijn streven om de vezel afgewerkt en geschikt voor de spinnerij te leveren (in welken toestand de Engelsche handelaar haar niet verlangt) en geenszins aan de ongeschiktheid van zijn machines om een vezel te leveren even goed als die van Nagoua en Cameron. Zij merkt ook aan dat de methode van Cameron weinig nieuws bevat en slechts een verbetering is van een wijze van bewerking, die tegenwoordig door de Indiërs tot het bereiden van vezelstof uit verschillende planten wordt gevolgd. Deze zelfde methode wordt ook in vele Indische gevangenissen toegepast tot het bereiden van aloë-vezels. De bewerking is zoo eenvoudig dat de inlanders die zonder eenig onderricht kunnen toepassen, en zoowel voor groene als voor drooge vezels geschikt, doch zij kan bezwaarlijk worden aangewend op eene plantage van Rhea, waar de stengels van vele bunders land zeer snel moeten bewerkt worden. Met het oog op deze omstandigheden stelt de commissie voor om aan de heeren Nagoua en van der Ploeg elk een premie van 5000 roepies, en aan den heer Cameron een premie van 1000 roepies toe te kennen.

Aangezien geen der machines de vezelstof in den vereischten toestand

had geleverd, is door het Indische Bestuur verklaard dat geen der in 1877 uitgeloofde prijzen kon worden toegekend. Het erkende evenwel met de commissie dat aan de drie heeren wier machines het beste resultaat geleverd hadden, eenige belooning toekomt en heeft daarom het voorstel der commissie aangenomen.

Uit de geringe waarde, door de Engelsche handelaars aan de bij den wedstrijd geleverde monsters toegekend, is gebleken dat de Indische vezel waarschijnlijk, ten minste voor het tegenwoordige, niet geschikt is om met voordeel met het Chineesche product te concurreeren; terwijl uit de tot dusver opgedane ondervinding evenzeer is gevolgd dat in de meeste gedeelten van Indië de cultuur van Rhea niet met voordeel kan worden ondernomen. De Rhea is uit hare natuur een plant der keerkringen en verlangt een vochtige lucht, een rijken bodem en overvloed van water, doch verdraagt geenszins de uitersten van temperatuur.

Deze voorwaarden vindt men in gedeelten van Burma, in boven Assam en in sommige districten van Oost- en Noord Bengalen; en als de Rhea daar kan geteeld worden met hoogstens zooveel zorg als voor elk ander voordeelig gewas op een goed ingerichte bouwerij noodig is, kan men er voordeel van verwachten. — Een proef op vrij groote schaal is genomen in het district Dinajpoer, een van de streken, waar Rhea voor vele jaren op kleine schaal is gekweekt door de inlanders vóór hun eigen behoefte, — en de uitkomsten worden met belangstelling afgewacht.

Vóór echter gebleken is dat door de particuliere nijverheid de cultuur van Rhea met voordeel in een of ander gedeelte van Britsch-Indië kan ondernomen worden, en vóór er werkelijke behoefte bestaat aan een verbeterde bewerkingsmethode van de vezelstof ten einde de productie worde aangemoedigd, acht het Indisch Gouvernement het niet raadzaam, de uitloving van belooningen voor machines, reeds twee maal zonder vrucht gedaan, te herhalen. Ten einde echter de belangstellenden, die gaarne de cultuur in oogenschijnlijk geschikte streken wenschen te beproeven, te ondersteunen, is het Gouvernement bereid, planten ter hunner beschikking te stellen. Een terrein van twee of drie acres zal in de Botanische tuinen te Howra voor dit doel met Rhea beplant blijven, om daaruit wortelstokken te leveren.

Een monster China-gras, geschat op 50 £ de ton aan de Engelsche markt, is geplaatst op het Economisch Museum te Calcutta, en overeenkomstig het voorstel der commissie zal getracht worden om monsters vezelstof van de verschillende deelnemers aan den wedstrijd te Sahâranpoer te verkrijgen van den Secretaris van Staat, aan wien al de monsters waren gezonden. Deze monsters met de taxatie der experts, zullen evenzoo in het Museum ter inzage voor het publiek worden geplaatst.

GELUIDMAKENDE MIEREN OP SUMATRA.

Profr. Harting vestigt in het *Album der Natuur*, en wel in de 12e aflevering van dit jaar, de aandacht op een artikel in deel XXVI, pag. 101, van *Nature*, waarin de heer O. H. Forbes, die tegenwoordig op Sumatra is, de bewering dat er geluidmakende mieren bestaan bevestigt. Hij nam het vermogen om geluid te maken het eerst waar bij een soort van polyrachis, een mier die haar papierachtige nesten onder bamboe-bladeren bouwt. Het geluid dat veel heeft van het gekletter bij een harden regen wordt hierdoor veroorzaakt dat het insect zoowel met zijn kop als met zijn omgebogen achterlijf een reeks van tikjes op het blad geeft.

De heer Forbes vond op Sumatra bovendien een grootere bruine soort van mier, die een dergelijk geluid als van vallenden regen maakt, dat op grooten afstand gehoord kan worden. »Hetgeen hem hierbij bijzonder trof, was de gelijktijdigheid, waarmede de mieren het geluid maken. Zij waren verspreid over een ruimte van omstreeks twee el in doorsnede, gevormd door den stam, de takken en bladeren van een omgevallen boom, en zóó dat zij onmogelijk elkander zien konden; toch begon het tikken door allen op hetzelfde oogenblik en hield ook weder op hetzelfde oogenblik op, om na eenige seconden opnieuw te beginnen. De tusschentijden van de rust waren nagenoeg van gelijke lengte, en ofschoon de enkele mieren niet gelijktijdig aansloegen, zoodat een soort van muzikale toon door elke groep werd voortgebracht, zoo was toch het begin en het einde van die muzikale uitvoeringen telkens volkomen gelijktijdig."

Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië,

DOOR

R. VAN ECK.

XI.

Mangkasaren en Boegineezen.

(*Vervolg*).

Ik zou dan zeggen wat de uitdrukking *bâloe-râppo-mi* van de Mangkasaren — want hier behoort zij eigenlijk thuis — beteekenen moet. Het wil eenvoudig zeggen: *hij* (of zij) *is een pinangweduwnaar* (of weduwe). Als ik nu aan mijne lezers in Holland — de Indiërs zullen 't wel weten — vertel, dat men daar ginds onder *pinang* (Boegineesch *alòsi*, Mangkasaarsch *râppo*) de *betelnoot* (areca catechu) verstaat, dan zijn zij, vrees ik, nog niet verder. Hoe komen die inlanders, zoo vragen zij, er toe, om geëngageerden, die vóór den trouwdag hun bruid of bruidegom door den dood verliezen, *pinang*-weduwe of weduwnaar te schelden? Eigenlijk gezegd weet ik het ook niet precies, maar ik wil toch trachten de zaak te verklaren. Dr. Matthes zal ons dan bij gelegenheid wel eens mededeelen, of wij het mis hebben. Als bij ons iemands aanstaand huwelijk door het sterven van de andere partij onmogelijk gemaakt wordt, noemt de een dit een zwaar ongeluk, de ander een noodlottig accident, terwijl een derde spreekt van eene treurige bezoeking van boven. De Indiërs denken in zulk geval terstond aan den eenen of anderen boozen geest, die het niet lijden mag, dat er op aarde gelukkige menschen rondwandelen en er een waar genoegen in smaakt, als hij rouw kan brengen in het huis, waar om

eene of andere reden vreugdetonen zich doen hooren. De ongelukkige bruid of bruidegom hier bedoeld, staat dus klaarblijkelijk — altijd volgens de inlanders — onder zijn invloed, en het spreekt van zelf, dat iemand zich tienmaal bedenken zal alvorens zich met zulk een *bâloe-râppo* in den echt te vereenigen. Er bestaat alzoo groote kans dat de gisteren nog zoo gelukkige bruidegom een oude vrijer worden, of, in het tegenovergesteld geval, de schoone bruid verder als eene oude vrijster door het dorp zal rondwandelen. Nu is er voor jongelui, en dus ook voor die van Zuid-Selebes, niets ergers te bedenken, en het verwondere ons daarom niet, dat in hunne aan beeldspraak zoo rijke taal ook eene uitdrukking voorkomt, die deze rampspoedigen kenschetst. Ook is het gansch niet vreemd onder deze sirihkauwende stammen, dat aan de *râppo* of betelnoot eene plaats in de spreekwoorden en spreekwoordelijke gezegden gegeven wordt. Bij groote feesten, bijvoorbeeld, is het gewoonte dat ieder der gasten geld of eetwaren medebrengt om, als 't ware, zijn aandeel in de kosten van de tafel c. a. te dragen, welke gift, naar *râppo*, *parâppo* wordt genoemd. Dienzelfden naam draagt ook het geschenk dat een bruidegom terstond na zijn huwelijk aan het dorpshoofd of aan den vorst toezendt, om hem — want dit zal wel de beteekenis zijn — in staat te stellen te huis op zijne gezondheid eene sirihpruim te nuttigen. Evenzoo speelt de râppo zijn rol in de vele toovermiddelen, waarvan deze bijgeloovige stammen in de gewichtigste levensomstandigheden hun heil verwachten. Een *geele* pinang bv. is volgens hen een probaat middel om het hart van meisje, waarop men men verliefd is, voor zich te winnen.

Maar, zoo vraagt de lezer nogmaals, hoe komen deze eilanders er toe om zulk een bruid of bruidegom juist bij een *râppo* te vergelijken? Hiervoor zouden twee verklaringen kunnen worden gegeven. Eerstens wordt op Zuid-Selebes de naam van pinangnoot gebezigd van iemand met wien men — en dat moeten dan hier de booze geesten zijn — naar willekeur kan handelen. Het is echter ook mogelijk, dat men bij deze benaming oorspronkelijk heeft gedacht aan een *zwart* geworden d. i. *bedorven* pinangnoot, die in de volksspreekwijzen o. a. ook voorkomt als het beeld van een ellendig mensch, van iemand die door de zwaarste tegenspoeden geplaagd wordt. En wie is er, wij zeiden het boven reeds, ellendiger dan een bruidegom die door het afsterven van zijne bruid voor het huwelijk als verloren moet worden beschouwd?

Zijn zulke lieden dan in 't geheel niet meer te helpen? Natuurlijk wel. Het getal plagen en rampspoeden is legio onder deze Indiërs, maar even groot zeker ook de middelen, die priesters en toovenaars hebben uitgedacht om ongelukkigen van den op hen rustenden vloek te

verlossen. Zoo heeft dan ook een bâloe-râppo niet anders te doen, dan zich in plechtstatigen optocht buiten het dorp te laten brengen en toe te staan, dat een deskundige zijn of haar hoofd tot driemalen toe tegen den stam van een *pinangboom* aanduwt. Nauwelijks is dit geschied, of de invloed van den boozen geest is geneutraliseerd, en de pinangweduwnaar of weduwe neemt zonder vrees de oude plaats in de samenleving weer in!

Dat de naam van *pinangweduwnaar* van deze manier van exorciseeren zou afstammen, komt mij niet waarschijnlijk voor.

Bij de Boegineezen bestaat het *bâloe-râppo* niet, maar spreekt men hier in dit geval van een *wâloe-saddang*, welke uitdrukking zooveel beteekent als *zachtgedrukte weduwnaar* of weduwe, in tegenstelling van *zwaargedrukte* echtelingen, die reeds eenigen tijd het lief en leed dezer wereld met elkander gedragen hebben. De zaak moge echter met een zachten naam genoemd worden, 't is en blijft ook voor den Boeginees eene bezoeking, die de kans op een nieuw engagement gering doet zijn. Gelukkig echter ontbreekt ook hier het redmiddel niet en is 't al weer een boom tot welken men zijn toevlucht nemen kan. Wenscht n.l. een teleurgesteld bruidegom van zijn ongeluk verlost te worden, dan moet hij tot driemaal toe over den bloemkolf van eenen lontarboom heenstappen en last geven dat deze *mâdjang* (bloemkolf) te gelijk met het stoffelijk overschot zijner te vroeg gestorven bruid begraven wordt. De zinnebeeldige beteekenis van deze handeling kent ieder bewoner van Zuid-Selebes. Wie onder mijne lezers er meer van weten wil, zij zoo vriendelijk het woordenboek van Dr. Matthes op te slaan, waar hem bij *lâso-tá*, gelijk de *mâdjang-tá* ook wel genoemd wordt, de noodige inlichtingen zullen worden verstrekt. Ik mag er hier niet meer van zeggen. Om de zelfde reden verklaar ik hier niet, waarom een ongelukkige Boegineesche bruid drie keeren over de vrucht van den *aloëpangboom* (sterculia foetida) moet heenstappen, om die dan in het graf van haar bruidegom neêr te leggen.

Hoeveel duisters er in al deze zaken ook moge voorkomen, mijne lezers zullen 't nu begrijpen, dat bruid en bruidegom hartelijk naar het einde van hun engagement verlangen. Toch moeten zij — ik bedoel het jonge paar — nog heel wat geduld oefenen, daar de adat eischt dat de aanstaande echtgenoot, alvorens zich heer en meester van zijne vrouw te kunnen noemen, van tijd tot tijd iemand met eenige geschenken naar zijne toekomstige afvaardigt, om te zien hoe zij het maakt. Om hem niet te doen vergeten dat hij bruidegom is, en dus zijne oogen voor andere meisjes sluiten moet, behoort hij, zoo dikwijls hij zich — wat wij zouden noemen — in het publiek wil vertoonen, aan zijne schoonouders in spe daarvan kennis te geven.

Bezoekt hij een feest en is hij gelukkig bij het spel, dan zendt hij hun tevens zijn winst, als een gering bewijs van de achting en vereering, die hij hun als *mintoe* (Boeg. *mênatôe*) of schoonzoon hoopt toe te dragen. Voor 't overige is hij verstandig genoeg, om zijne schoonouders (*matôwang* of *matôewang*) niet al te zeer te haasten, wijl hij zeer goed weet, dat er tijd noodig is om de talrijke bruiloftsgasten te inviteeren en alles voor hunne ontvangst in orde te brengen. De gewone huizen zijn in den regel daarvoor te klein en ook niet precies voor feestvieren ingericht. In geen geval bieden zij ruimte genoeg aan om de gasten gelegenheid te geven zich bij spel of dans te vermaken, wat toch noodig is, zal de te vieren bruiloft aan de eischen van een inlandsche festiviteit voldoen. Op dit punt zijn de Mangkasaren en Boegineezen het ten volle met de andere Insulaners eens en dat zij, waar 't er op aankomt aan hunne zucht voor het spel als anderszins te voldoen, geen gebrek hebben aan spelen en vermakelijkheden, zou den lezer blijken, als ik hier de gansche rij van *karêna's* (Boegin. *atjeôele-oelêng*), zooals die op Zuid-Selebes voorkomen, de revue wilde doen passeeren. Dit zou echter te veel van zijn geduld gevergd zijn. De voornaamste moet ik hier evenwel met een enkel woord vermelden, ook omdat ik bij de behandeling van de *spelen* en *vermaken op de Buiten-bezittingen* die van Zuid-Selebes geheel onbesproken heb gelaten, en zich hier eene geschikte gelegenheid aanbiedt om dat verzuim te herstellen.

In schets VII en IX teekende ik een en ander aan over het karakter van de inlandsche spelen in den Archipel. Dat van de feesten onder Boegineezen en Mangkasaren wordt zeer eigenaardig aangegeven door de woorden, die onder deze stammen voor *feest* en *feestvieren* gebruikelijk zijn. In het eerste geval spreken nl. beiden van *gâoe* of *gâoe-gâoe* en bezigen zij hier dus het zelfde woord, waarmede in deze talen ook ons *werk* of *zaak* wordt aangeduid, als wilde men daardoor te kennen geven, dat *feesten* even goed op het répertoire van 's menschen dagelijksche bezigheden behooren te staan en even belangrijk zijn als de gewichtigste zaak, die zich in het leven kan voordoen. En dat deze zienswijze niet in strijd is met de overgodsdienstigheid van deze volken, daarvoor spreekt het karakter dat men aan zijne feesten gegeven heeft en dat zeer duidelijk uitkomt bij de benamingen *asoêro-mâtja* en *masoëra-bâtja dôwang*, waaronder Mangkasaar en Boeginees het *aanleggen van een feest* verstaat. Letterlijk vertaald beteekenen beide uitdrukkingen: *gebeden laten lezen*, al wordt ook al het *gebed* (dôwang) alleen in de laatste met name genoemd. De identificatie van twee schijnbaar zoo verschillende zaken zal den lezer klaar worden, als hij weet, dat elke festiviteit voorafgegaan wordt door een offer en

daarbij door een priester of een ander bevoegd persoon de gebruikelijke gebeden opgezegd, of, gelijk de inlander het noemt. *gelezen* worden (bâtja), om de gunst der goden over gastheer en gasten in te roepen. Eerst na dezen godsdienstplicht vervuld te hebben, zet zich oud en jong met een gerust geweten aan het feestvieren. En dat men er dan gaarne den geheelen nacht voor over heeft om aan de *gâoe* deel te nemen, daarvoor getuigt alweer een ander zeer gebruikelijk woord voor *feestvieren*. Ik bedoel het bij Boeginees en Mangkasaar bekende *djâga* of *djâga-djâga*, dat letterlijk beteekent: *waken* en geen nadere verklaring van onze zijde noodig heeft. Men zou zich echter zeer vergissen, als men meende dat de inlanders er in de eerste plaats de beteekenis aan geven zullen van *nachtbraken*. Neen, zeggen zij, *djâga* beteekent ook *de wacht houden*, en als wij daar zoo gezellig bijeen zitten, dan zijn alle booze geesten los en moeten wij door het van tijd tot tijd herhaald opzeggen van gebeden, het aanheffen van een *pasòrò* (een gezang om booze geesten te doen wijken), of door nu en dan een reukoffer te ontsteken, zorgen dat die vorsten der duisternis geen kwaad aanrichten. Ons nachtelijk feestvieren, m. a. w. ons *djâga-djâga*, wordt dus eigenlijk een goed werk, eene ernstige verrichting, waarvoor de goden ons zekerlijk beloonen zullen!

Maar ik zou meer bepaald over de verschillende soorten van spelen spreken. Aan het hoofd staat ook hier het

Hanengevecht (saöeng).

waarvoor op Zuid-Selebes, voor zoover mij bekend, ongeveer dezelfde wetten en regels bestaan, als in mijne eerste schets (Gids, Deel I. blz. 120) vermeld worden. Voor vergelijking verwijs ik naar de uitvoerige beschrijving in de bovenaangehaalde »Ethnologie" van Dr. Matthes. Deze geleerde schrijver getuigt ergens, dat de ingenomenheid van den inlander met zijne hanen zoover gaat, dat er zelfs voor deze beesten een soort van *adel* is ingevoerd. Wanneer een haan zich bij een gevecht onderscheiden heeft, worden zijne afstammelingen naar hem genoemd. Een bijzonder kenmerk van de *hanengevechten* onder Boegineezen en Mangkasaren is de verregaande hartstochtelijkheid, die zich veelal van de spelers meester maakt, en de herhaalde amokpartijen, waartoe een ongelukkig spel, een verschil van opvatting en wat dies meer zij aanleiding geven. »Niet zelden komt het ook voor" zoo lees ik op een andere plaats »dat hooge sommen worden verwed door personen, die weinig of niets bezitten. Winnen zij, dan loopt alles goed af; maar zoo zij verliezen, dan is het doorgaans de kris, waarmede zij betalen." De lust voor dit spel zit het volk zoo in merg en been, dat kinderen zich daarin reeds oefenen, door *hennen*, die zij een stukje bamboes bij wijze van *spoor* aan de pooten gebonden hebben,

tegen elkander te laten vechten. Van daar dat men iemand, wien men aan het verstand wil brengen dat hij de kinderschoenen ontwassen is, eenvoudig toevoegt: »Het past u niet meer hennensporen in de handen te nemen."

Laat mij hier ten slotte nog bijvoegen, dat het op Zuid-Selebes aan priesters verboden is om bij hunne hanengevechten *stalen* kunstsporen te gebruiken of hooge weddingschappen aan te gaan. Wel een bewijs, dunkt mij, dat men ook hier van oordeel is, hoe het offeren nog niet voldoende kan worden geacht om de goden met de wreedheid en ongepastheid van dit spel te verzoenen.

Tijger- en *krekelgevechten* behooren op Zuid-Selebes niet thuis. Daarentegen zijn de lieden hier groote liefhebbers van wedrennen, en van zeil- en roeiwedstrijden, waarbij het eenvoudig te doen is om de eer van elkander voorbij te streven en het eerst bij een gegeven punt aan te komen. Wedrennen worden in het Mangkasaarsch *aloembadjârang* en in het Boegineesch *mapâkabétang anjârang* genoemd. Ook wedloopen van menschen behooren hier tot de volksvermakelijkheden.

Van de gewone *dobbelspelen* schijnt het meest in den smaak te vallen het bij Mangkasaar en Boeginees bekende

tongkó-tongkó.

Het is een soort van dobbelspel, waarbij meestal een Chinees de bank houdt, terwijl de deelnemers naar believen op een met houtskool op een mat getrokken bord hun inzet plaatsen. Het wordt gespeeld met een vierkanten dobbelsteen, welks vier zijden in twee vakjes, één rood en één wit, zijn afgedeeld. Zoodra het spel gaat beginnen, wordt de steen, behoorlijk in een koperen busje gesloten, onder een doek verborgen (van daar denkelijk de naam *tongkó*, die in het Mangkasaarsch *bedekken* beteekent) en daar eenige malen rondgedraaid. Zoodra de aldus aan ieders oog ontrokken *liseré-tongkó* (dobbelsteen) op het bord is geplaatst, roept de paërang-tongkó of bankhouder: *tânuang-makó* (Mangk. *tan-no*), dat zooveel beteekent als: kom aan, zet op! Nu plaatsen de spelers hunne stapeltjes duiten, of wat zij wagen willen, op een der strepen van het bord om dan in gespannen verwachting het oogenblik te gemoet te zien, waarop de dobbelsteen ontbloot wordt en zijn stand over winst of verlies uitspraak doet. Tot de eigenaardige regels van dit spel behoort o.a. de bepaling, dat men in sommige gevallen zijn inzet plaatsen moet op het vak tegenovergesteld aan dat wat eigenlijk bedoeld wordt. Door anders te handelen maakt men zich schuldig aan het *pemâli* (*kassipâlli*, zeggen de Mangkasaren), over welke uitdrukking ik beneden gelegenheid hoop te hebben een enkel woord te zeggen. Nog schrijft het reglement van het tongkó-tongkó voor, dat de spelers van hunne winst telkens $1/_{10}$

gedeelte voor den bankhouder en diens helpers moeten afzonderen. Dit geld wordt in een bamboezen koker gedaan en later verdeeld.

Voor meer bijzonderheden van dit spel verwijs ik naar het Mangkasaarsch en Boegineesch woordenboek.

Het *schaak-* en *damspel* is op Zuid-Selebes weinig bekend. Het meest nog het laatste, waarvan hier verschillende soorten bestaan, zooals het

padângang (Boegin. *adângang*),

dat met steentjes in het zand wordt gespeeld en waarbij de verliezende partij zich den liefelijken naam van *bâwi* (varken) kan hooren geven; het

patabâllang,

gespeeld op een vierkant houten bord, en het

amâtjang-mâtjang (Boeg. *mamâtjang-mâtjang*),

gespeeld door twee personen, waarvan de een *twee* en de ander 24 steenen heeft, respect. *tijgers* en *menschen* voorstellende. Het stemt dus overeen met het *matjanan*, dat wij op Java hebben leeren kennen; alleen zijn het hier, zooals de lezer zich herinnert, 23 *runderen*, die de twee *matjan* moeten trachten in te sluiten.

Tot de damspelen kan ook nog gerekend worden het onder de *Boegineezen* thuis behoorende

gâla-spel,

dat om zijne eigenaardigheid eene opzettelijke vermelding verdient. Ik neem daarom hier de beschrijving over, die Dr. Matthes er ons van in zijn woordenboek geeft:

»Het gâla wordt, evenals het damspel, gespeeld door twee personen op een bord van 49 vierkante vakken, waarvan 9 met een kruisje gemerkt, *soeli sângka*, 4 hoekvakjes *sôe* en één middenvakje *pôsi* heeten.

Men bedient zich daarbij van 10 zwarte en 13 witte schijven.

De schijven worden in eene rechte lijn en nooit in de dwarste geschoven. Ook het *slaan* heeft bij dit spel plaats, doch op een geheel andere wijze als bij het damspel. Wanneer één schijf (bâtoe) tusschen twee schijven van de tegenpartij komt, of in een hoek van het bord staande, aan beide zijden een schijf van de tegenpartij heeft en zulks plaats grijpt, niet ten gevolge van het primitieve opzetten, maar van het verschuiven der schijven, zoo wordt die eene schijf genomen of geslagen (rigâla). Dewijl die schijf echter niet genomen kan worden, wanneer zij bij het opzetten tusschen twee schijven van de tegenpartij komt, dient men één van die schijven eerst weg- en later weer bij te schuiven. Dit wegschuiven heet *lèse* of *wijken*. Bij het opzetten (dâkoe) begint altoos hij die de zwarte schijven heeft, en deze moet dan voor de eerste keer in het middelste vak zetten. Voorts zet men al de schijven op aan de eene helft van het bord, dan pas schuift

men ze over naar de andere helft. Hij die de zwarte schijven heeft moet trachten aan die andere helft van het bord *pôle galâna* te krijgen, als wanneer hij het spel gewonnen heeft. De taak van hem die met de witte steenen speelt, is om zulks te beletten, hetgeen *bîtje* heet, als wanneer *hij* het spel gewonnen heeft.

»*Pôle* nu wordt genoemd, wanneer men de zwarte schijven zoo weet te plaatsen, dat men den vijand afsluit, en toch nog éen van zijne schijven bewegen kan, zonder dat de tegenpartij daardoor gelegenheid krijgt om te slaan. *Vier* schijven is het minste getal, waarmede men *pôle* kan krijgen en dat wel in een hoek.

»Sluit men den vijand wel af, doch zoo dat men zichzelven niet meer bewegen kan, zonder den vijand opnieuw gelegenheid te geven tot het nemen van schijven, zoo heet dit *dôetja*, hetgeen dubbeld slim is, zoo men door de schijven van de tegenpartij is ingesloten (*riléwo*).

»Voorts heeft men bij dit spel zich te wachten voor de positie zijner schijven, genaamd *tjâppá-kêroe*, dewijl zij alsdan zeer gemakkelijk kunnen genomen worden.

»Eindelijk heb ik nog van twee figuren te spreken, waarvan de eene eenvoudig *tângkoe*, de andere *tângkoe-lâna* heet. Bij de eerste figuur worden er successivelijk 2, bij de laatste 3 schijven genomen."

Onder de *kaartspelen*, die, volgens de daarbij gebruikelijke benamingen, van vreemden oorsprong moeten zijn, nemen het

omi en *patoêwi*

de voornaamste plaats in. Het eerste heeft (zie Tijdschrift van Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, Deel XI) veel overeenkomst met ons ombre- en quadrillespel. Het wordt gespeeld met *veertig* kaarten, die in vier soorten verdeeld zijn, nl. *degens* (schoppen), *houtjes* (klaveren), *ananasvruchten* (harten) en *geele kringetjes* (ruiten). De vreemde origine verraadt zich in *sopadilla*, *manila*, *reï* (koning), *pontoe*, enz. Het spel is dadelijk gewonnen, zoo iemand *acht* kaarten van dezelfde kleur in zijne hand heeft. Met deze omi-kaarten wordt ook een ander spel, *barâlang* genaamd, gespeeld. De winner is hij, die de laatste van de vijf slagen maakt.

Bij het *patoêwi*-spel bedient men zich van *dertig* soorten van kaarten. De naam is afgeleid van *toêwi* of *si toêwi*, gelijk bij dit spel twee kaarten van dezelfde soort genoemd worden.

Ook het jonge volkje heeft bij deze en andere festiviteiten gelegenheid in overvloed om zich te vermaken. Evenmin als elders (zie eene vorige schets) ontbreekt hier het *kruis of munt* (M. *gôyang-gôyang*, B. *gôtja-gôtjang*), waarvan het *gôtjang-gôtjang-barâlang* nog een onderdeel uitmaakt; *verstoppertje spelen* (M. *atjôkko-tjokkôwang*, B. *asôboe-sobôeng*); *krijgertje spelen* (adênde), waarbij de krijger op één been

moet loopen; *ruitertje spelen*, dat bij de Boegineezen *takânja-kanjârang* wordt genoemd, omdat de eene helft der jongens voor paard en de andere helft voor ruiter speelt, terwijl de Mangkasaren het *boèwang-boèwang pasâpoe* noemen, dewijl de ruiters elkander volgens het gebruik een *sâpoe* (hoofddoek) toewerpen. Wie dan zulk een doek niet behoorlijk opvangt, wordt van ruiter tot paard gedégradeerd.

Een eigenaardig jongensspel is hier het

mapâdja-pâdja (M. *atjèla-tjèla*),

welk woord eigenlijk beteekent »met zout spelen". Om het te spelen begeven de knapen zich naar den oever der zee, waar zij te water gaan en daar zoo lang in rondspartelen, totdat de oppervlakte met blaasjes bedekt is. Daarop zwemmen zij naar die belletjes toe om er den vinger in te steken, en wie te laat komt moet voor krijger spelen en de anderen al zwemmende trachten te vangen. Verder heeft men het

mapanta,

waarbij de jongens om beurten een buffelknook (panta) over een in hun midden geplaatsten staak werpen. Aan de beide uiteinden van deze knook is een teeken aangebracht, dat *mâte* (dood) of *gânjo* (gewonnen) genoemd wordt. Het na den worp bovenliggend teeken geeft dan *gewonnen* of *verloren* aan; het

malôgo,

een spel met de stukken van een klapperdop (lôgo), die door de jongens met een bamboezenstokje worden voortgegooid, met het doel om de *lôgo* van een maat te raken. Gelukt dit, dan krijgt de maat een streepje aan, dat in beide talen *hond* (B. *âsoe*, M. *kôngkong*) genoemd wordt; en, eindelijk, het

malântja (M. *alândja*),

dat eenige overeenkomst heeft met het ons bekende *mawintih* op Noord-Selebes. Bij de zuidelijke stammen zijn het echter twee of drie jongens, die, tegen elkander aanstaande, hun eene been ver vooruitplaatsen, terwijl twee of drie andere knapen zoo hard mogelijk met hun been tegen die aldus uitgestrekte beenen aanslaan.

Een vermaak waaraan, evenals op Java, zoowel groot als klein gaarne deelneemt, is het

oplaten van vliegers,

hier *lâjang-lâjang* (M.) en *pasâdjang* (B.) genoemd. De pret bestaat eveneens daarin, dat men den vlieger van de tegenpartij, hetzij door het touw door te zagen of de *pasâdjang's* tegen elkander te laten bonzen, holder de bolder naar beneden doet tuimelen. Bepaalde weddingschappen schijnen hierbij evenwel niet te worden aangegaan. Ook missen de bewoners van Zuid-Selebes de *soewangan* of muziekmakende vlieger. Daarentegen winnen zij het van de Javanen en Balineezen,

waar het geldt aan hunne lâjang-lâjang alle mogelijke vormen te geven. Zoo hebben zij ze in de figuur van eene *pauw*, van eene *halve maan*, van een *mensch*, van eene *flesch*, enz. enz. Vliegers in den vorm van een *vaartuig* behooren tot de meest gezochte — wat ons van zulk een zeevarend volk niet verwonderen kan.

Natuurlijk hebben de bewoners van Zuid-Selebes ook hunne *dansen*. De Javaansche publieke dansmeiden zijn hier vertegenwoordigd door de

padjògé,

van wie dus geene nadere beschrijving behoeft te worden gegeven. Dat zij echter oorspronkelijk hier niet thuis behooren, zou ik haast opmaken uit het woord *ngibing*, dat hier evenals op Java en Bali gezegd wordt van de eer (?) om tegen betaling van eenige duiten een oogenblikje aan den dans van zulk eene *padjògé* te mogen deelnemen. Welke waarde Boegineezen en Mangkasaren overigens aan dit voorrecht hechten, blijkt o. a. daaruit, dat zij het eene grove beleediging achten. als iemand het wagen mocht een *pangibing* (tegendanser) van zijne dame te scheiden, door tusschen beiden door te loopen. Zelfs geeft de wet den beleedigden danser het recht om in zulk geval de kris te trekken en zijn beleediger overhoop te steken.

Dat de *bìssoe* bij godsdienstige feesten als dansers en danseressen optreden en in zedelijkheid niet boven de javaansche ronggèng uitmunten, heb ik reeds in het eerste gedeelte van deze schets aangetoond.

Onder de *krijgsdansen*, waarvan ik vroeger zeide dat zij onder alle stammen van Indië voorkomen, verdienen hier vooral vermelding het

malênggo, *pantja* en *masère-malòkoe*,

waarvan de eerste door slechts één persoon wordt uitgevoerd, terwijl aan de beide andere respectievelijk *twee* en *twaalf* mannen deelnemen.

Om elkander op feesten aangenaam bezig te houden, schijnt men op Zuid-Selebes ook gebruik te maken van zoogenaamde *beurtzangen*. Bij de Mangkasaren noemt men dit *sisìla kêlong*. Onder *kêlong* (B. *êlong*) verstaat men hier ongeveer hetzelfde, wat de echte Maleiers *pantoen* noemen. *Sila* beteekent: *terugslaan*. Evenals de pantoen, hebben ook deze Mangkasaarsche en Boegineesche volksgedichtjes gewoonlijk de liefde tot onderwerp, waarom zij dan ook veel door publieke dansmeiden gezongen worden om de aandacht van hare hoorders te boeien. Het schietgebed dat ik hierboven den verliefden jonkman in den mond legde, was eigenlijk ook zulk een kêlong. Andere proeven zijn:

De schuit is nog niet volgeladen, is nog rank en daardoor waggelende. Toch wil zij maar niet een ongelukkige meê doen varen.

De hoorders denken hierbij aan een meisje, dat nog vrij is, maar vooralsnog geen plan schijnt te hebben om hare hand weg te schenken.

Zoo wij te samen met onze prauwen zullen zeilen: dat wij ons dan niet te ver van elkander verwijderen; dat dan onze zeilen elkander toewuiven.

Deze kâlong doelt op de eensgezindheid, die er tusschen een echtpaar behoort te bestaan.

Ik wilde u laten vliegen, o droom! Maar, zie! daar waren vele boomen, die u belett'en tot de geliefde te komen; daarom zit ik alleen met mijn hartzeer.

Zoo klaagt een minnaar die *bôkong Nabi* (minnebriefjes; zie boven) aan de geliefde van zijn hart gezonden heeft, maar tot de ontdekking komt, dat zijne liefdesverklaring in verkeerde handen geraakt is.

Opgaande Zon! kom eens hier! en bestraal mijne woonplaats, opdat het aan de menschen blijke, hoe vriendelijk ik ben, in weerwil mijner ellende.

Klacht van een meisje, dat echter bonne mine à mauvais jeu maakt en de menschen wil doen gelooven, dat zij het zich eene eer rekent door de jongelui gepasseerd te worden.

Ook de zon is bedriegelijk en weinig te vertrouwen. Zelfs wanneer zij ondergaat, werpt zij nog eens even een blik op mij.

Id. van een ander meisje, welks minnaar op het punt is van met een ander te trouwen, en toch nog den schijn aanneemt, alsof hij veel van haar hield.

Nu ik toch — en uitvoeriger dan oorspronkelijk in mijn plan lag — over de spelen en vermaken op Zuid-Selebes spreek, moet ik nog even melding maken van een spel, dat groote overeenkomst heeft met het vroeger behandelde *dakon* van Java en het *matjiwa* op Bali. Ook om deze laatste reden neem ik de vrijheid de beschrijving te laten volgen, die Dr. Matthes ons van dit *galâtjang*-spel, gelijk het genoemd wordt, in zijn Boegineesch woordenboek geeft. De lezer van de Gids herinnert zich, dat dit spel gespeeld wordt met een langwerpig houten blok, met een groote holte aan de uiteinden en eenige kleinere gaten aan beide zijden. »Welnu", zoo lezen wij, »twee personen plaatsen het blok zoo tusschen zich in, dat zij ieder aan hunne regterhand een groote uitgeholde diepte, *indó* genaamd, hebben, welke elk dan ook als de zijne beschouwt. Nadat de *zes*, soms ook meer, kleine uitgeholde diepten, *galampong* of *mâta* genaamd, die ieder van de spelers recht vóór zich heeft, elk met *zeven* pitten gevuld zijn, begint men te gelijk uit een der *mâta's* aan zijne zijde de pitten te nemen en telt die, van de linker- naar de rechterhand voortgaande, één voor één in de daaropvolgende uitgeholde diepten, zijn eigen îndó niet te vergeten, uit; alleen de îndó van de tegenpartij wordt overgeslagen. De pitjes van de *galampong*, waarin men het laatste pitje uit de hand uittelt,

UITGAVE VAN DE GEBRO

DE NEDERLANDSC

DE GRONDWET VOOR HE

HET REGLEMENT OP HET BEL

DE BELANGRIJKSTE DER TOT HUNN
ORDONNANTIEN EN BESLUITEN, MET VE
NEDERLANDSCHE, NED.-IN

ZOOALS ZIJ TOT OP 1 JU

U

Mrs. F. G. A. REITZ en

De Nederlandsch-Indische We
van Nederlandsch-Indie en de d
enz., in het jaar 1872 onder toezig
sedert dien tijd zeer vele wijziginge

Zijn werk kan derhalve tha
voorgestelde doel.

Bij hem bestaat intusschen, vo
niet, om de vroeger opgenomen ta

Op grond hiervan en met h
eene nieuwe uitgave der Nederlan
Mr. F. G. A. Reitz, Regterlijk A
Mr. L. A. de Fillietaz-Bousquet

Het nieuwe werk zal het
worden opgenomen de wijzigingen

in bedoelde wetboek
enkele algemeene ve
zulk eene verzamelin

Bovendien heb
dan van die van Mr

Wij meenen v
de zoo zeer gewens
ditzelfde voor de co

Ook is bijzond
naar de Nederlands
Nederlandsch-Indie.

Het werk, da
gedrukt wordt, zal i
in zakformaat en in
zijn en uiterlijk tegen

De prijs, die h
het werk op *tien gul*

's Gravenhage,

De onderg
Boekhandelaa

Ex. van I
zooals zij tot
Mrs. F. G. A.
de Gebroede

ken gebragt, maar dat het tevens vermeerderd wordt met nog
rordeningen, welke geacht kunnen worden volledigheidshalve in
g te huis te behooren.

ben wij den prijs van deze uitgave de helft lager kunnen stellen
t. LAST.

erder te moeten vermelden, dat niets is verzuimd geworden om
schte naauwkeurigheid bij dezen arbeid te verkrijgen, en dat
rectie zal gelden.

lere zorg besteed aan de bij elk artikel gevoegde verwijzingen
che en Fransche Wetsbepalingen en naar de Staatsbladen van

t geheel voor de pers gereed ligt en met eene nieuwe letter
n den trant der Nederlandsche Wetboeken door Prof. J. A. FRUIN,
linnen gebonden worden uitgegeven, ruim 1300 bladzijden groot
het einde van dit jaar worden afgeleverd.

ij inteekening slechts *acht gulden* is, zal na de verschijning van
den worden gebragt.

Julij 1881. **DE GEBROEDERS VAN CLEEF.**

---

eteekende wenscht bij inteekening te ontvangen van den
r

DE NEDERLANDSCH-INDISCHE WETBOEKEN, enz.,
op 1 Julij 1881 zijn gewijzigd en aangevuld; door
REITZ en L. A. DE FILLIETTAZ-BOUSQUET. Uitgave van
rs van Cleef.

den 1881.

---

dienen om op dezelfde manier voort te tellen. Treft het echter dat men het laatste pitje juist in zijn eigen îndó uittelt, zoo mag men opnieuw met een der *galampongs* aan zijn eigen zijde beginnen uit te tellen. Op deze wijze gaat het voort, totdat één der spelers het laatste pitje in eene ledige uitgeholde diepte uittelt, hetgeen *pôtjo* heet. Alsdan gaat de ander voort, totdat ook hij *pôtjo* wordt, waarop de eerste wederom aan de beurt komt, enz. Bij dit *pôtjo*-worden valt op te merken, dat, wanneer men het laatste pitje in eene ledige uitgeholde diepte aan zijn eigen kant uittelt, en er in de tegenover gelegen galampong pitjes aanwezig zijn, men zeggen mag *na-tèmbai*, en alsdan het regt heeft, om die pitjes te gelijk met dit laatste pitje in zijn eigen îndó te gooien. Dit neemt evenwel niet weg, dat de beurt voorbij is en de ander wederom moet spelen. Wanneer het eindelijk zoo ver gekomen is, dat één der spelers aan zijne zijde geen pitjes meer heeft om meê te tellen, zoo neemt men van weerszijden de pitjes uit zijn *îndó*, en ziet hoeveel *galampong's* men daarmede, evenals bij het begin van het spel, vullen kan. Zoo nu één der spelers een der galampong's niet met zeven pitjes vullen kan, heet dit: *er is één huis in brand gestoken*. Blijven er twee ledig, zoo spreekt men van *twee huizen*, die in brand gestoken zijn, enz. De ledig gebleven gaten worden nu met een of ander dichtgestopt en mogen niet meer gebruikt worden bij de eerstvolgende partij.

»Zoodra nu weder één der spelers buiten machte is om te tellen, vult men opnieuw de galâmpong's aan zijne zijde met de pitjes uit de îndó; komt men ook nu weer te kort, dan worden al weer één of meer gaten dichtgestopt. Hij wiens galâmpong's eindelijk alle gesloten zijn, krijgt een *âsoe* of streepje aan, en het spel is uit.

»Heeft men echter het geluk, om bij de tweede of derde, of één der volgende partijen wederom al de gaatjes te kunnen vullen, zoo wordt één der dichtgestopte galâmpong's opnieuw gebruikt, en zoo duurt het spel soms met afwisselend geluk geruimen tijd voort."

Maar het wordt nu heusch hoog tijd om tot onze verloofden (*Botting* zeggen de Boegineezen, en *Boenting* de Mangkasaren) terug te keeren. Of de bruid in dien tusschentijd haar bruidegom een *wampompîroe* — een in biroeblad gewikkelde sirihpruim, het symbool der warmste genegenheid onder deze stammen — heeft toegezonden, zou ik niet durven zeggen. Eigenlijk is 't mij onbekend, of 't haar als verloofde wel geoorloofd is van deze aan minnende meisjes toegestane vrijheid gebruik te maken. Wat ik echter wel weet is dit, dat er nog heel wat dagen moeten verloopen, alvorens aan haar bruidschap een einde komt. Zijn de ouders gereed met de toebereidselen, waarop ik boven doelde, dan moet er gezorgd worden voor het in orde brengen van het *huwe-*

lijksbed. In den regel kiest men voor dit werk oude vrouwen, moeders van een talrijk kroost uit, die als zoodanig *petjoëroe* of *pitjoëroe* heeten en dus den zelfden naam dragen, dien men hier gewoon is te geven aan alle mogelijke zaken, waarvan men gelooft dat zij geluk en voorspoed aanbrengen. De bedoeling is duidelijk. Naast het bed wordt ook nog eene tweede slaapplaats in gereedheid gebracht, die bestemd is voor den bruidegom, gedurende de dagen dat hij, hoewel reeds bij de schoonouders zijn intrek genomen hebbende, nog niet bij zijne vrouw slapen mag.

Eenmaal de bedden gereed, moeten de jongelui, ieder in zijn eigen woning, een bad nemen en wel in gewijd water, dat voor deze gelegenheid in plechtigen optocht van des priesters huis wordt afgehaald. Zulk een optocht wordt -- om dit hier ter loops bij te voegen — altijd voorafgegaan door den drager van de *Soëlo lângî* een lange bamboestok, waaraan een fakkel verbonden is en die, blijkens zijn naam (hemelverlichter), schijnt te moeten dienen om de goden, of wel de geesten der afgestorvenen, een blik op de feestvierenden te gunnen. Zoodra de bruid uit het bad gekomen is, plaatst men haar, althans bij de Boegineezen, alleen luchtig door een saroeng overdekt, naast de badkuip op een zitbankje, terwijl onder het huis — dat, zooals mijne lezers weten, op palen is gebouwd — in een grooten pot allerlei welriekende kruiden worden gebrand, wier liefelijke geur door een bamboezen koker tot onder hare zitplaats wordt opgevoerd. Men noemt dit *ripasâoe,* dat letterlijk wil zeggen: *berookt worden.* De symbolische beteekenis zal den lezer duidelijk worden als hij weet, dat dit *ripasâoe* ook bij *zieken* wordt toegepast, en wel om dezen te verlossen van den invloed der booze geesten, aan wie, gelijk bekend is, de ziekten en kwalen worden toegeschreven.

Eindelijk is de dag aangebroken waarop de ouders der bruid een paar afgevaardigden naar de woning van den bruidegom zenden, om de daar uitgestalde huwelijksgift c. a. in oogenschouw te nemen. Loopt de inspectie goed af en zijn, naar oud gebruik, de gezanten met een klein geschenk in geld voor hunne moeite beloond, dan vaardigt de bruidegom op zijne beurt twee vertrouwde personen af om verlof te gaan vragen voor het overbrengen van de *soenrang.* Hoewel dit nu eene bloote formaliteit is, wordt de zaak toch met den hoogsten ernst behandeld en kiest men voor dit werk bij voorkeur hen uit, die den naam hebben van wel ter tale te zijn en vooral de kunst verstaan om zich in beeldspraak uit te drukken. Deze *doëta*, gelijk men ze noemt, voeren het woord niet rechtstreeks tot de ouders der bruid, maar tot andere door dezen aan te wijzen doëta. Wie nu bij deze samenspraak maar de meeste *bloemen* weet te gebruiken, is de held van den dag.

Natuurlijk bezit niet ieder die gave in dezelfde mate. Enkele doêta missen haar bijna geheel en zoeken dan hunne kracht in platheden, die al spoedig personeel werden en dan ook niet zelden tot onaangenaamheden aanleiding geven. Komt men tot een goed resultaat, dan wordt er gebak en koffie gepresenteerd en keeren de afgezanten van den bruidegom — na eerst nog een zakduitje te hebben opgestoken — naar hun zender terug, die nu alles voor de overbrenging van de huwelijksgift laat in orde brengen.

Het zenden en ontvangen van den doêta noemt men in het Boegineesch *mpâtá-doêta*, dat »een doêta optrekken" beteekent Deze uitdrukking moet hier in figuurlijken zin worden opgevat. Als straks echter de bruidegom zijne opwachting komt maken, wordt dat *optrekken* letterlijk aan hem volbracht Tot dat einde plaatst men hem onder aan den trap van het huis, terwijl een der hoofden van de Bîssoe (Poêwa-matôwa) zich op de bovenste trede zet en van daar een katoenen of zijden doek neêrlaat, aan welks beide einden een stevige armband bevestigd is. De priester neemt nu den eenen *pôtto* (armband) in de hand, de bruidegom den ander, en zoo wordt de aanstaande echtgenoot, als een schip dat men op het drooge haalt (ook hiervan zegt men *mpâtá*) de woning zijner aangebedene binnen getrokken.

Dezelfde ceremonie moet ook plaats hebben als later bruid en bruidegom gesamenlijk de ouderlijke woning zullen binnentreden.

Gelijk ik boven reeds te kennen gaf, bestaat de eigenlijke huwelijksgift uit *geld*, maar als men de gewoonte volgt dan moet de bruidegom het dubbele, driedubbele en meer uitgeven om zijn zilver of goud op behoorlijke wijze door allerlei geschenken te flankeeren. Een gedeelte van deze cadeau's bestaat uit benoodigdheden voor de huishouding, en vereischt de grootste uitgaven. De rest heeft weinig te beduiden, doch mag niet worden gemist om de symbolische beteekenis, die men er aan hecht. Een voorname plaats bekleedt hierbij de *palâwa*, het afweermiddel, aldus genoemd, omdat het verhinderen moet, dat de schoonouders ter elfder ure de huwelijksgift weigeren te ontvangen. Van niet minder belang is de *patanra-sômpa,* die het laatst wordt gezonden en, blijkens zijn naam, dienen moet om de *sômpa* als 't ware *vast te drukken*, m. a. w. in de hand der schoonouders en hunne dochter te doen beklijven

De overbrenging van een en ander — waarmede de bruidegom overigens niet te maken heeft — geschiedt natuurlijk met de noodige plechtigheid. Oud en jong sluit zich bij den optocht aan, terwijl de muziek haar vroolijkste wijzen doet hooren.

Zoodra de huwelijksgift behoorlijk is afgeleverd, kan de officieele

d. i. kerkelijke huwelijks-inzegening (de *nîka-laherang* of, gelijk de Mangkasaren zeggen, de *nîka-laheré*) plaats vinden. Dit geschiedt gewoonlijk ten huize van den priester en bijna op dezelfde wijze als onder de Javanen. (Zie Indische Gids. Eerste Jaargang I bl. 824). Ook op Zuid-Selebes schittert de bruid bij deze plechtigheid door hare afwezigheid en laat zij zich eenvoudig door twee harer naastbestaanden vertegenwoordigen. Tot de eigenaardige gebruiken bij deze stammen behoort, dat de priester, alvorens den bruidegom de mohamedaansche geloofsbelijdenis te laten opzeggen, diens rechterduim tegen den zijnen drukt en beiden met een hoofddoek bedekt, waarna de huwelijksvoltrekking plaats heeft. Voor zijne moeite ontvangt de priester een kleine versnapering, terwijl hij met de getuigen de *lisa-kâwing* deelt, gelijk men hier het geld noemt, dat bruid en bruidegom, ieder voor de helft, bij deze gelegenheid te betalen hebben.

De verloofden zijn dan elkanders *leré* (M. = echtgenoot) geworden. Hiermede is echter nog lang niet gezegd, dat de bruidegom de met hem verbonden jonge vrouw nu ook zijn *toe-niloeserânna* (B) of *toriloêseranna* (M) — zie voor deze uitdrukking het woordenboek — mag noemen. Wel is het hem vergund den trouwdag verder in de woning der schoonouders door te brengen, maar hij moet 's avonds weer weg, zonder zijne vrouw ook maar een enkele maal te hebben gezien. De adat eischt dit, wat echter niet behoeft te verhinderen, dat hij slechts met looden schoenen huiswaarts keert. Denkt zijne echtgenoote er ook zoo over, dan is zij in waarheid zijne *silimôngang* (zij die één is in kommer en hartzeer met hem), gelijk de Boegineezen, zeer eigenaardig, ons woord *echtgenoote* weergeven. Om echter zijn recht op de bruid te bewijzen — zou althans verklaar ik mij wat nu volgt — laat de jonge man zijne kris achter, die hij eerst *drie* dagen later terug krijgt, als hij zijn tweede officiëele bezoek aan de schoonouders brengt. Ook ditmaal blijft zijne *leré*, of hoe hij haar in gedachte noemen moge, voor hem verborgen. Uit dankbaarheid voor de achtergelaten kris laat zij hem echter bij zijn vertrek hare sirihdoos aanbieden, waaruit hij de gereed gemaakte betelpruimpjes tot zich neemt en een klein geschenk in geld daarvoor in de plaats legt. Gelukkig voor hem ontbreekt het niet aan feesten, die hem het wachten dragelijk maken en aan zijn verlangend hart de noodige afleiding schenken. Hij is er in elk geval nog beter aan toe dan zijne bruid, die al dien tijd binnenshuis opgesloten zit en onder streng toezicht gehouden wordt.

Eindelijk is de dag daar, dat de aanstaande heer en meester tot zijne silimôngang zal worden »opgetrokken". Evenals de Javaansche bruidegom heeft hij den gepasseerden nacht wakende doorgebracht, — niet om als deze op de komst der hemelnimfen te wachten, maar om eene geheel

andere, in zijn aard zeer prozaïsche reden. Men heeft hem nl. naar landsgebruik de nagels van handen en voeten kort geknipt en daarop deze lichaamsdeelen met het sap der bladeren van den *patji* (soort van boom, de Lawsonia alba L.) rood gewerfd, om hem zoodoende tegen den invloed der booze geesten te beveiligen. Zal dit middel echter de gewenschte uitwerking doen, dan moet het sap gelegenheid hebben om behoorlijk te droogen, en van daar dat de patient den ganschen nacht door zorgvuldig bewaakt wordt en men hem door spel en gezang den slaap uit de oogen tracht te houden. Eerst des morgens ziet hij zich van zijne bewakers ontslagen, maar om nu in de armen te vallen van hen, die aangewezen zijn om hem het bruidegomspak aantetrekken en straks naar de woning der jonge vrouw te begeleiden. Of dit nu met alle jonge echtgenooten het geval is, weet ik niet, maar lieden van deftigen stand worden in een groote toestel overgedragen, voorafgegaan en omstuwd door eene gansche schare van feestelingen, wier gezang en geschreeuw bij wijlen de muziek overstemt en wier optreden ons niets te zien geeft van de deftigheid en bedaardheid, waardoor de begeleiders van een bruidegom bv. op Java zich onderscheiden. De gebruiken van Zuid-Selebes stemmen op dit punt dan ook meer overeen met die van de bewoners in de Molukken, wier karakter meer dat der Papoes dan dat der echte Maleiers evenaart. Bepaald in deze buurt behoort ook thuis de gewoonte om den bruidegom, als hij het huis zijner vrouw genaderd is, op allerlei wijzen den toegang te beletten en hem niet te laten passeeren, alvorens zijne volgelingen den gewaanden vijand met eenig geld hebben afgekocht. Eerst daarna gaat de poort van het erf open en wordt de held van den dag op de boven beschreven wijze binnen de woning zijner schoonouders opgetrokken.

Hiermede is hij echter nog niet waar hij wezen moet. Onze bruidegom verkeert, zoo redeneeren de familieleden, in een van de kritiekste oogenblikken zijns levens. Er bestaat dus groot gevaar dat zijn *Soemânga*, zijn levensgeest, hem verlaten zal. In gewone gevallen beteekent dit eenvoudig dat iemand zijn bewustzijn verliest. Het »wegvliegen" van de *Soemânga* heeft echter voor een aanstaand echtgenoot grooter beduidenis. Voor hem wil het niets meer en niets minder zeggen, dan dat hij alle aanspraak op toekomstig geluk moet laten varen. 't Is dus noodig dat zijne vrienden dit onheil trachten te voorkomen, door hem over het geheele lichaam met geroosterde veelkleurige rijst te bestrooien. Eerst na deze operatie te hebben ondergaan, mag hij, aan de hand van een der bejaarde bruidsjonkers, de kamer binnen treden, waar wij eenige dagen geleden het huwelijksbed zagen spreiden. En de bruid? Deze zit op dit oogenblik heel

stemmig, achter een driedubbel gordijn verborgen, op de trouwkoets, in bange afwachting van de dingen, die komen zullen. Eenmaal binnen de kamer tracht de jonge man het bed te naderen, maar hier zijn het de bruidsjuffers die hem in den weg treden en hem niet loslaten, alvorens de volgelingen opnieuw in de beurs getast en eenig geld uitgedeeld hebben. Eindelijk is alle tegenstand overwonnen en plaatst de bruidegom zich op de hooge *kasôro* (matras) achter zijne bruid, waarna beiden in stille onderwerping de komst van den priester afwachten, die het *ridjâi-kâmma paroêkoesanna* aan hen voltrekken zal.

Wat dit lange woord beteekent? Ik zal 't u zeggen. De lezer herinnert zich dat ik boven van *officiëele* huwelijks-inzegening heb gesproken. Ik deed dit met opzet, denkende aan de — hoe zal ik 't noemen? — *burgerlijke* inzegening, die nog volgen moest. Men heeft den Islam het zijne gegeven, maar geen rechtgeaard Boeginees of Mangkasaar zou eene echtverbintenis wettig achten, waarover niet de een of andere volkspriester, die, zooals wij vroeger zagen, aan het oude heidendom verbonden zijn, zijn zegen had uitgesproken. En hoe heeft deze tweede inzegening nu — niet overal, maar hier en daar — plaats? Zie, daar zit het jonge paar nog altijd op het staatsiebed. Een bîssoe treedt nader met eene gouden *naald* in de hand, waarmede hij het kleed van de bruid aan de *sigarâ* (eene hoog opstaande muts) van den bruidegom vastnaait, om dan ter nadere bevestiging van den gesloten band het tweetal met een kleed te overdekken. Lang duurt de plechtigheid niet, maar deze zinnebeeldige handeling is voor de omstanders van meer waarde, dan het *Asjhadoe an lā ilāha illa llahoe, wa-asjhadoe anna Moehammadan rasoēloe-llāhi* (ik belijd, dat er geen God is dan Allah, en dat Mohamed de gezant van Allah is), dat de bruidegom eenige dagen te voren voor den mohamedaanschen priester heeft uitgesproken. Nu eerst wordt 't hun duidelijk wat de echt beteekent, terwijl zij met een zeker welgevallen het uitgespreide kleed aanschouwen, dat zij in hunne gedachten het *net* (djâla) noemen, waarin de jonkman zijne bruid gevangen heeft! Ook hier blijkt dus wederom de waarheid van hetgeen ik boven opmerkte, dat nl. ook de bewoners van Zuid-Selebes in hun hart volslagen heidenen gebleven zijn.

Gelijk echter in een *djâla* soms gaten zijn, waardoor de visch ontsnapt, zoo is hier de bruid wel gekocht, maar nog niet geleverd. Nadat nl. de priester beurtelings aan bruid en bruidegom een brandende kaars heeft aangeboden om die uit te blazen en de draad, die beiden verbond, is losgemaakt, laat de jonge vrouw zich van het staatsiebed afglijden, met het kennelijk doel om zich aan de hoffelijkheid van haar bruidegom te onttrekken. Deze kent zijne les en ver-

laat eveneens zijne zitplaats en nu volgt — ik had haast gezegd een *drijfjacht* maar het moet zijn — een *schuifjacht*, waarbij de jonge vrouw al schuivende over den grond haren eveneens schuivenden vervolger tracht te ontkomen. Al spoedig heeft hij haar ingehaald en wil haar het hof maken, maar een tik met den waaier in hare hand is voldoende om hem op een behoorlijken afstand te houden. Soms slaat zij wel een weinig hard, zoodat haar papieren waaier in stukken vliegt, maar dan is terstond een bruidsmeisje bij de hand om haar een ander exemplaar aan te bieden. Heel ernstig is de drijfjacht overigens niet gemeend. De bruidegom zou bepaald eene vergissing begaan, als hij de jonge vrouw verhinderde de deur te bereiken, die naar de afgezonderde vertrekken van het huis geleidt en de vervolging niet staakte, zoodra zij daarachter verdwenen is. Als een welopgevoed jonkman, maakt hij dadelijk rechtsomkeert om zich voor de receptie, zooals wij 't zouden noemen, gereed te maken.

Het woord receptie gebruikende, denk ik aan het nu volgend gastmaal, waaraan de bruidegom met zijne wederhelft verschijnt en alle vrienden en bekenden gelegenheid hebben om het paar in oogenschouw te nemen. De jonge vrouw heeft bitter weinig van eene blijde bruid; zij zit zoo strak mogelijk voor zich te kijken en waagt het niet ook maar een enkelen blik te werpen op den man, met wien zij nu voor altijd door den band des huwelijks verbonden is. Of zij dan niet nieuwsgierig is te weten, hoe hij er uitziet? Denkelijk wel, maar de *adat*, die strenge meesteres! verbiedt haar om ook maar den schijn aan te nemen, dat zij een welgevallen heeft in den man, die haar in zijn net gevangen heeft. Om dezelfde reden laat zij ook de haar toegereikte spijzen onaangeroerd staan. Zij is immers zat van ergernis over hem, die haar van hare vrijheid beroofde, en hoe zou zij dan in zijne tegenwoordigheid kunnen eten!

Na afloop van de receptie, die elk der gasten op een klein offer in geld komt te staan, dat zij in een daarvoor bestemd bakje werpen, welke beleefdheid beantwoord wordt met het schenken van de *kâdopôle* (gekookte rijst met toebehooren, die de gasten meê naar huis nemen), keert het bruidspaar naar binnen terug, waar nu eerst de bruid en na haar de bruidegom het huwelijksbed beklimt. Nauwelijks zijn zij echter achter de gordijnen verdwenen of eene oude vrouw komt met een emmer aandragen, om het reeds zoo geplaagde tweetal duchtig met water te besprenkelen. De bruid springt verschrikt op en gaat op de vlucht, schijnbaar tot groote ergernis van haar echtgenoot, die haar terstond nazet. Nauwelijks heeft hij haar echter teruggebracht of zij ontsnapt weer, »en zoo gaat", vertelt Dr. Matthes ons, »dat spelletje voort, totdat de morgenstond aanbreekt, als wanneer

bruid en bruidegom zich beide, dood vermoeid, de eerste binnen, de ander buiten de kamer, ter ruste leggen".

Erg amusant is die eerste huwelijksnacht voor geen van beide partijen. Het eigenaardig fatsoen eischt hier echter dat de vrouw zich ook nu nog niet gewonnen geeft, maar de beide volgende nachten op gelijke wijze haar afkeer van den haar voorgestelden echtgenoot aan den dag legt. Bij de Boegineezen noemt men deze nachten *wanni pemâli*, en dit herinnert mij de boven gegeven belofte om even iets over *pemâli* te zeggen.

Dit woord, waarvoor de Mangkasaren *kassipâlli* gebruiken, wordt gebezigd van elke daad die, hoe onschuldig anders op zichzelf, volgens het heerschend bijgeloof, gedurende langeren of korteren tijd ongeoorloofd is en dan ook door de goden aan den overtreder ten strengste gestraft wordt. Men past het eveneens toe op enkele handelingen, die in hun aard voor slecht gehouden worden en dus eens en vooral verboden zijn, zooals bv. *het vertrappen van eten*, *het loopen in de zon op het midden van den dag*, enz. Ditzelfde *pemâli* bestaat, hetzij onder dezen of onder een anderen naam, bij de meeste stammen van Indië en komt overeen met het *taboe* of *tapoe* van de Zuidzee-eilanders. Het speelt overal een groote rol bij de maatschappelijke en huiselijke gebruiken en de kennis er van verklaart veel, wat anders zeker duister voor ons blijven zou. Het op eenig voorwerp rustend *pemâli*, d. w. z. dat zulk voorwerp aan het gewone gebruik onttrokken is, niet mag worden aangeraakt, enz., wordt aan het einde van den bepaalden tijd opgeheven door een offer, zooals dit door de adat is voorgeschreven.

Maar het wordt tijd om een einde te maken aan mijne beschrijving van het huwelijk op Zuid-Selebes. Op den vierden dag na het boven vermelde *ridjâi-kamma parôekoesanna* moeten bruid en bruidegom, *door een koord tesaam verbonden*, zoogenaamd bij de badkuip zitten, en worden zij behoorlijk met voor deze gelegenheid opzettelijk toebereid water overgoten. Ook krijgen zij over zich het water uit eenige jonge kokosnoten, wier harde doppen daarop tegen den grond geworpen worden, eene symbolische handeling, die wij ook bij de huwelijksinzegening op Bali hebben zien verrichten. Op Zuid-Selebes geschiedt dit om de booze geesten te verjagen, die met leede oogen elke huwelijks-verbintenis aanzien en niets liever zouden wenschen dan dat de voorgenomen echt verhinderd werd. De plechtigheid van den dag wordt besloten met een bezoek dat het jonge paar aan de ouders van den bruidegom brengt. Hiervan teruggekeerd, ontdoen zij zich van hunne feestkleeding en trekken zij zich in hunne kamer terug, waar in dien tusschentijd het tweede bed, waarover boven gesproken werd, verdwenen is. Van de bruilofsgasten en familiebetrek-

kingen blijft niemand bij hen achter, dan eenige oude dames, wier taak het is de jonge vrouw met hare positie te verzoenen en haar te bewegen eindelijk de oogen naar den heer en meester op te slaan. Zij is en blijft echter onwillig — wat trouwens geen der dames haar kwalijk neemt — totdat eindelijk hare moeder zich met de zaak bemoeit en er in slaagt haar tot rede te brengen. Hoewel altijd nog met neergeslagen oogen, biedt onze bruid haren bruidegom een betelpruimpje aan en — de zaak is beklonken. Zuid-Selebes telt een echtpaar meer! Als de schuwe jonge dochter van heden, morgen misschien hare opwachting bij de vrouw van het hoofd der plaats gaat maken, dan spreekt zij reeds van haar echtgenoot als van *sipangôe loengakkoe*, den man met wien zij uit één rijstpot eet, gelijk echtelingen gewoon zijn elkander uit nederigheid te noemen. Wenscht gene haar lang te behouden, dan kan hij, naar de Boegineezen gelooven, niet beter doen, dan bij hare terugkomst een met rijst gevulde *kadjâwo-schelp* op den drempel van het huis te leggen en haar daarover heen te laten stappen Beter middel om iemand eens eene *oude vrouw* (kadjâwo) te doen worden, kent men op Zuid-Selebes niet. Het eenige *maar* in zulk geval is, dat de *rônrong bâloe* (een vogel) zich met de zaak bemoeit en in de nabijheid zijn zacht geluid laat hooren, iets wat voor jonggehuwden altijd een zeer slecht omen is. Wij willen echter maar het beste hopen en nemen afscheid van hen, die wij zoowel op heidensche als mohamedaansche wijze voor altijd aan elkander zagen verbinden. Zit het hart hun op de rechte plaats dan roepen zij ons na: *Pakâli-papasarâkeng ri alaïbinêtta*, welke Boegineesche uitdrukking letterlijk beteekent: Alleen een *spade* (d. i. de dood) kan ons echtgenooten scheiden!

Alleen de dood? Zeker, tenzij er iets tusschenbeide mocht komen, waardoor eene vroegere *scheiding* noodzakelijk wordt. En, om de waarheid te zeggen, er is op Zuid-Selebes al zeer weinig toe noodig om den band, dien wij onder zooveel ceremonieel zagen sluiten, in een oogenblik weêr te ontbinden. Bevalt het den man niet langer met zijne vrouw saam te leven, dan laat hij haar eenvoudig weten, dat hij, — gelijk de term luidt — »met haar heeft afgedaan", en verbroken is het verbond, dat bestemd scheen te zijn om eeuwig te duren. Alleen verbeurt de man, door dus te handelen, alle aanspraak op teruggave van de huwelijksgift, die hem, in geval het verzoek om scheiding van de vrouw uitgaat, door de familie moet worden terugbetaald. Wil zijne vrouw van hem af en draagt haar verlangen zijne goedkeuring weg, dan is zij alleen verplicht tot terugbetaling van het geld, dat de bruidegom voor de voltrekking van het huwelijk aan den mohammedaanschen priester en de getuigen heeft moeten uitkeeren.

In streken, waar de Islam dieper is doorgedrongen, gelden bij echtscheiding dezelfde wetten, die wij op Java hebben leeren kennen. Elders weêr gaat men bij de echtscheiding geheel op vóór-Islamietische wijze te werk. Ik hoop later nog gelegenheid te hebben op dit onderwerp terug te komen. Wij moeten nu eerst, in aansluiting met onze schetsen over Javanen, Maleiers, Papoes, enz., een paar andere zaken uit het volksleven van Boegineezen en Mangkasaren bespreken. We bewaren dit echter voor de volgende maand.

(*Slot volgt*).

DE INDISCHE GIDS.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Directeur: C. E. VAN KESTEREN,

MET VELER MEDEWERKING.

Redacteur van de rubriek Koloniale Literatuur: Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

DERDE JAARGANG.

II.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY.
Spuistraat (Nutsgebouw).

INHOUD.

Blads.

1881. September.

DE INDISCHE GIDS.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Directeur: C. E. VAN KESTEREN,

MET VELER MEDEWERKING.

Redacteur van de rubriek Koloniale Litteratuur: Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

DERDE JAARGANG.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY.
Spuistraat (Nutsgebouw).

Batavia, ERNST & C°, *Semarang*, C. L. BAIER, voorheen DE GROOT, KOLFF & C°.,
Soerabaia, THIEME & C°., *Soerakarta*, C. L. BAIER,
Padang, WALDECK & C°., *Londen*, TRUBNER & C°.

 Zie de 3de bladzijde van den omslag.

INHOUD.

ERRATA.

In de vorige aflevering en wel in het artikel van den Heer van Eck staat:

op	bladz.	836	5e	regel	v. o.	sekte,	lees	*sekse;*
»	»	838	5e	»	v. b.	Vabi	»	*Nabi*
»	»	842	14e	»	v. o.	gelag	»	*gelach*
»	»	843	6e	»	v. b.	roode	»	*doode*

INHOUDSOPGAAF VAN DE ADVERTENTIEN.

Uitgevers.

Piano-Handelaren.

Inrichting tot Uitzending.

Diversen.

GAVIOLI & Cie.,

Gebreveteerd S. G. D. G. in Frankrijk en het Buitenland.

Uitmuntend bewerkt HARMONIUM met Pianoklavier en Draaitoestel.

Vier octaven twee bespelingen,
vier registers: Forte, Expression, Engelenstem, Tremol,

Het CILINDER-HARMONIUM is even goed voor artisten als voor liefhebbers bestemd; dit instrument wordt op het klavier bespeeld en ook door middel van den slinger.

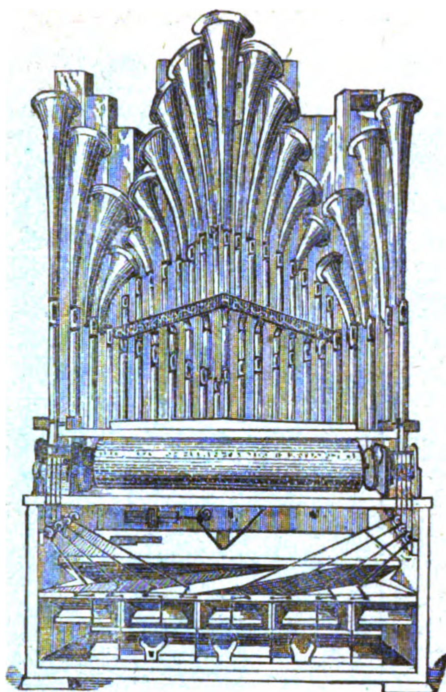
De Cilinder en zijn toestel zijn geplaatst in het bekende vak van de Harmonium, zonder daardoor te vergrooten of den vorm te wijzigen.

De toetsen hebben de zelfde grootte als die van het pianoklavier.

De inwendige inrichting is eene welke het best de luchtgesteldheid der verschillende landen kan wêerstaan.

De cilinders hebben zeven arias; zij kunnen gezonden worden aan ieder die ze besteld, na aankoop van het instrument.

Tegen dezelfde Voorwaarden te bekomen bij J. H. DE BUSSY, Inrichting tot Uitzending, te Amsterdam.

De aandacbt wordt gevestigd op den bij deze aflevering gevoegde Prospectus van bet bolangrijke werk van

A. H. BISSCHOP GREVELINK,

GETITELD:

DE BRUIKBARE PLANTEN IN NEDERLANDSCH INDIË.

DE ABONNEMENTSPRIJS

van dit Tijdschrift bedraagt *f* **15.**— per jaar voor Nederland en *f* **25.**— voor Indië franco per mail.

BIJDRAGEN

voor de rubriek »Koloniale Literatuur" zende men aan den Heer WIJNMALEN; andere aan den Heer C. E. VAN KESTEREN te *'s-Gravenhage.*

Dringend wordt men verzocht om, ter bevordering van vlugheid en netheid bij het zetten, het papier, dat men voor de in te zenden artikelen gebruikt, aan niet meer dan één kant te beschrijven.

Zij, die wenschen, dat hun handschrift alleen den Directeur onder de oogen komt, hebben dit slechts te kennen te geven.

De aansprakelijkheid der verschillende schrijvers moet geacht worden beperkt te zijn tot hun eigen artikelen.

Zoowel voor conservatieven als voor anderen stelt dit tijdschrift ruimte beschikbaar. Bijdragen, waarin meeningen of beginselen worden voorgestaan, strijdig met het programma, waarmede de Indische Gids optrad, vinden een plaats in een afzonderlijke rubriek, achter de rubriek Varia.

Correspondentie.

In mijne aankondiging van het *Zakwoordenboekje van* KRIENS in het November-nummer van de *Ind. Gids*, bl. 810, sprak ik van de daarin voorkomende *Nacht* tinerts = 40 pikols als een mij onbekend gewicht. Wel dacht ik aan eene drukfout, b v. voor *vracht*, maar dit woord althans was ook met dat gewicht bezwaarlijk overeen te brengen. Na het schrijven van dat artikel is mij intusschen over dien *nacht* eenig licht opgegaan. Ik las namelijk ergens dat eene Chineesche mijnvereeniging bij het uitsmelten van het tinerts, hetwelk, gelijk bekend is, bij nacht geschiedt, berekent dat per nacht 25 à 30 pikols tin kunnen worden uitgesmolten. Nu kan het zijn dat een *Nacht smeltens* of, bij verkorting, eenvoudig een *Nach* in gebruik is gekomen voor de hoeveelheid tin in dien tijd verkregen. Alleen zoude dan de Heer KRIENS het gewicht wat te groot, of mijn berichtgever het iets te klein hebben opgegeven.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om eene zinstorende drukfout in hetzelfde artikel te verbeteren. Op regel 16 van onderen had ik geschreven *belapis t.* (de *t.* als verkorting voor het onmiddellijk voorafgaande *tembaga*); de zetter heeft daarvan eenvoudig *belapist* gemaakt, hetgeen natuurlijk alles bederft.

Breda, 31 October 1881. DE HOLLANDER.

In de volgende afleveringen zullen o. a. deze bijdragen voorkomen:

De Indische brigade en een reserve voor het Indische leger, door E. K. A. DE NEVE.

Het middelbaar onderwijs in Indië, door Dr. WIJNMALEN.

Populaire verklaring van hoogtemeting door middel van den Aneroïde-barometer, door H. M. DIBBETZ.

In 't Zuiden van Britsch-Indië, door J. KROL, in Deli.

Een bijdrage tot de geschiedenis van den Java-oorlog, door C. E. VAN KESTEREN.

De Stenographie en haar gebruik voor den officier te velde, I en II, door P. R. GOUDSCHAAL.

De aanbestedingen bij het Departement der Burgerlijke Openbare Werken in N. I. door H. M. DIBBETZ.

Nog een en ander over Bali (*met kaart*), door R. VAN ECK.

De strafwetgeving voor Europeanen in N. I., door Prof. Mr. VAN HAMEL.

De vermoedelijke invloed van de intrekking der Gouvernements-suikercultuur op het belastbaar vermogen der Javasche bevolking en de inkomsten der schatkist (*met eene graphische voorstelling*), door X.

Een lief blondinetje, door C. FRANK.

Geketend, door ANNIE FOORE.

M. H. SALOMONSON,

ROTTERDAM.

Fabriekant van gemalen en opgeloste Peru Guano.

Zilveren Medaille. Internationale Tentoonstelling Parijs 1878.

Opgeloste PERU GUANO met *gewaarborgd* gehalte.

Salomonson's gewaarborgde Koffie-Mest.

Salomonson's gewaarborgde Suiker-Mest.

Salomonson's gewaarborgde Tabaks-Mest.

De fabrieken van M. H. SALOMONSON te Capelle a/IJ. bij Rotterdam gelegen behooren tot de grootste van dien aard in Europa.

Zij zijn ingericht voor eene weeklijksche productie van 1000 Ton (één millioen Kilo).

De door haar geleverde meststoffen hebben overal schitterende resultaten gegeven.

Het aan de fabrieken verbondene laboratorium belast zich met het onderzoek van grondsoorten en alle analysen, die op dit gebied te huis behooren.

Nadere inlichtingen worden gaarne verstrekt.

Ancienne Maison Guenot,

Opgericht in 1780.

ARMAND GONTIER JEUNE,

Tuinbouwkundige, Bloemist en Graanhandelaar.

QUAI DE GESVRES. — PARIJS. — FRANKRIJK.

Ik bied mijne geachte correspondenten de meest verschillende, schoone en bloemgevende soorten van **ROZENBOOMPJES**, geplant in potten, aan.

Bij Collecties van 25, 50, 75 en 100, wel onderscheiden en met de meeste zorg gekregen soorten, kan ik een zekeren gelukkigen uitslag garandeeren.

Geen gevolg wordt gegeven aan die bestellingen welke niet vergezeld gaan met het bedrag der series, welke men begeert te ontvangen.

1ste	Serie	25	Rozenboompjes	in	25	extra	soorten	60 Fr.
2de	»	50	»	»	50	»	»	110 »
3de	»	75	»	»	75	»	»	160 »
4de	»	100	»	»	100	»	»	200 »

Elke serie wordt in *zijn geheel* vrij van vracht- en emballage naar de Heeren I. DAENDELS & Co. te Batavia, Samarang en Soerabaya verscheept.

De algemeene Catalogus van MOES, GRAAN en BLOEMZADEN, is op aanvrage Franco te bekomen.

Stoomdrukkerij Loman, Kirberger & van Kesteren. Amsterdam.

